ERDÉLY.
TÉR, GAZDASÁG ÉS TÁRSADALOM

ERDÉLY.
TÉR, GAZDASÁG ÉS TÁRSADALOM

Szerkesztő:
Benedek József

ISKOLA
ALAPÍTVÁNY
KIADÓ

KOLOZSVÁRI
EGYETEMI
KIADÓ

Kolozsvár ▸ 2020

Cím: *Erdély. Tér, gazdaság és társadalom*
Szerkesztő: Benedek József, az MTA külső tagja, egyetemi tanár,
Babeş-Bolyai Tudományegyetem, Földrajztudományi Kar, Kolozsvár,
Miskolci Egyetem, Világ- és Regionális Gazdaságtan Intézet

Iskola Alapítvány Kiadó
Kolozsvári Egyetemi Kiadó

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
BENEDEK József
Erdély. Tér, gazdaság és társadalom / Benedek József; ed.: Benedek József. - Cluj-Napoca
Bibliogr.
Iskola Alapítvány Kiadó
ISBN: 978-606-94721-5-6

Kolozsvári Egyetemi Kiadó
ISBN 978-606-37-0725-4

I. Benedek, József (ed.)

Lektorálta: Benedek József, egyetemi tanár, Babeş–Bolyai Tudományegyetem, Földrajztudományi Kar, Kolozsvár
Korrektúra: Bokor Zsuzsa
Technikai szerkesztés: Temerdek-Iván Kinga
Nyomdai előkészítés: IDEA PLUS, Kolozsvár
Borítóterv:
Nyomda: IDEA, Kolozsvár

© Iskola Alapítvány Kiadó · Kolozsvári Egyetemi Kiadó

A kötet fejezeteinek tartalmáért a szerzők vállalnak felelősséget.

A kötet szerzői

1. ***Alt Mónika Anetta***, Babeş-Bolyai Tudományegyetem, Közgazdaság- és Gazdálkodástudományi Kar (10. fejezet: 10.2)

2. ***Avornicului Mihai-Constantin***, Babeş-Bolyai Tudományegyetem, Közgazdaság- és Gazdálkodástudományi Kar (10. fejezet: 10.1)

3. ***Bálint Csaba***, Babeş-Bolyai Tudományegyetem, Közgazdaság- és Gazdálkodástudományi Kar (11. fejezet)

4. ***Balla Emese***, Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem, Természettudományi és Művészeti Kar (22. fejezet: 22.1-22.7)

5. ***Benedek József***, Babeş-Bolyai Tudományegyetem, Földrajztudományi Kar (20. fejezet: 20.1-20.6)

6. ***Bíró Boróka-Júlia***, Sapientia EMTE, Marosvásárhelyi Kar (8. fejezet: 8.1-8.7)

7. ***Csíki Ottó***, Babeş-Bolyai Tudományegyetem, Közgazdaság- és Gazdálkodástudományi Kar (7. fejezet: 7.1-7.6; 9. fejezet: 9.1-9.5)

8. ***Dézsi-Benyovszki Annamária***, Babeş-Bolyai Tudományegyetem, Közgazdaság- és Gazdálkodástudományi Kar (11. fejezet)

9. ***Horváth Alpár***, Babeş-Bolyai Tudományegyetem, Földrajztudományi Kar (12. fejezet: 12.1 -12.3)

10. ***Horváth Réka***, Babeş-Bolyai Tudományegyetem, Közgazdaság- és Gazdálkodástudományi Kar (23.fejezet: 23.1-23.5)

11. ***Hunyadi Attila***, Babeș–Bolyai Tudományegyetem, Történelem és Filozófia Kar (3. fejezet: 3.1-3.4)

12. ***Kerekes Kinga***, Babeş-Bolyai Tudományegyetem, Közgazdaság- és Gazdálkodástudományi Kar (5. fejezet: 5.1-5.7; 22. fejezet: 22.1-22.7)

13. ***Kocziszky György***, Miskolci Egyetem, Gazdaságtudományi Kar (2. fejezet: 2.1-2.4)

14. ***Lakatos Artur***, Romániai Értékelési és Stratégiai Intézet (IRES) (14. fejezet)

15. ***Lönhárt Tamás***, Babeș–Bolyai Tudományegyetem, Történelem és Filozófia Kar (1. fejezet: 1.1-1.8)

16. ***Magyari Tivadar,*** Babeș–Bolyai Tudományegyetem, Szociológia és Szociális Munka Kar (16. fejezet: 16.1-16.4)

17. ***Máthé Csongor***, Babeş-Bolyai Tudományegyetem, Földrajztudományi Kar (13. fejezet: 13.1-13.2)

18. ***Molnár Judit,*** Babeş-Bolyai Tudományegyetem, Közgazdaság- és Gazdálkodástudományi Kar (5. fejezet: 5.1-5.7)

19. ***Nagy Egon***, Babeş-Bolyai Tudományegyetem, Földrajztudományi Kar (14. fejezet)

20. ***Nagy Róbert***, Babeș–Bolyai Tudományegyetem, Történelem és Filozófia Kar (3. fejezet: 3.1-3.4)

21. ***Rácz Béla,*** Babeş-Bolyai Tudományegyetem, Közgazdaság- és Gazdálkodástudományi Kar (7. fejezet: 7.1-7.6)

22. ***Sebestyén Tihamér***, Babeş-Bolyai Tudományegyetem, Földrajztudományi Kar (15. fejezet: 15.1-15.3)

23. ***Szabó Béla,*** *Babeș–Bolyai Tudományegyetem*, Szociológia és Szociológia és Szociális Munka Kar (18. fejezet: 18.1)

24. ***Szász Levente***, Babeş-Bolyai Tudományegyetem, Közgazdaság- és Gazdálkodástudományi Kar (9. fejezet: 9.1-9.5)

25. ***Székely Imre,*** Babeş-Bolyai Tudományegyetem, Közgazdaság- és Gazdálkodástudományi Kar (6. fejezet)

26. ***Szőcs Izabella***, Babeş-Bolyai Tudományegyetem, Közgazdaság- és Gazdálkodástudományi Kar (10. fejezet: 10.1)

27. ***Török Ibolya***, Babeş-Bolyai Tudományegyetem, Földrajztudományi Kar (4. fejezet: 4.1, 4.3; 19. fejezet: 19.1-19.2; 21. fejezet: 21.1-21.3)

28. ***Veres Valér***, Babeș–Bolyai Tudományegyetem, Szociológia és Szociális Munka Kar (4. fejezet: 4.2; 17. fejezet: 17.1-17.5; 18. fejezet: 18.2)

29. ***Vincze Mária,*** Babeş-Bolyai Tudományegyetem, Közgazdaság- és Gazdálkodástudományi Kar (8. fejezet: 8.1-8.7)

Tartalom

Előszó 13

Geopolitikai helyzet és történelmi fejlődési pálya 15
1. Geopolitikai projekciók célkeresztjében: a XX. századi Erdély 16
1.1. Az Osztrák–Magyar Monarchia (kon)föderalizálásának tervei és Erdély 16
1.2. A XX. század első felében jelentkező sajátos német geopolitikai projekciók 21
1.3. Orosz és szovjet geopolitikai tervek a XX. század első felében 25
1.4. A kelet-közép-európai nagyrégió geopolitikai restrukturálása: Erdély a dualista monarchia magyar államterületétől a Román Királyságig 33
1.5. Francia békerendezés, román nemzetállam-építés, magyar kiútkeresés: Erdély a Román Királyságban (1918–1940) 48
1.6. A nagyhatalmak és az Erdély-kérdés a második világháború előtt és alatt (1938–1945) 61
1.7. Az Erdély-kérdés a második világháborúból a hidegháborúba vezető időszak nagyhatalmi projekcióiban (1945–1947) 69
1.8. Szovjet blokk, hidegháború, sztálinizmus, „nemzeti kommunizmus”: Erdély a kommunista Romániában (1948–1989) 83
2. Erdély a Magyar Királyság pénzügyi közvetítő rendszerében (1867–1918) 107
2.1. Bevezető 107
2.2. Kényszerpályán: a magyar pénzügyi közvetítő rendszer kialakulásának intézményi és gazdasági korlátai (1816–1877) 108
2.3. Tudatos aszimmetria (1878–1918) 109
2.3.1. A költségvetés harapófogójában 111
2.3.2. Tartósan negatív kibocsátási rés és aszimmetrikus tőkeabszorpciós képesség 112
2.3.3. Szervezeti túltagoltság és tőkehiány 115
2.3.4. Aszimmetrikus és gyenge hálózati kapcsolatok 116
2.3.5. Intézményi és személyi hiátusok 120
2.4. Záró gondolatok 122
3. Gazdaság és társadalom 1918 és 1989 között 128
3.1. Új állam, új viszonyok 128
3.2. Erdély népei és gazdasága az 1918. évi államhatalom-váltáskor 130
3.2.1. Az impériumváltás mint állam-, vám- és deviza-határváltozás. Dezintegrációs és integrációs kihívás 138
3.2.2. A szövetkezetek 1918 előtti szervezése és 1920 utáni újjászerveződése . . 141
3.2.3. A szövetkezetek és az egyházak erkölcsi és gazdasági együttműködése . . 147
3.2.4. Erdélyi utak, vasutak, infrastruktúra 153
3.2.5. Nagyipar Erdélyben 1918–1940 között 154
3.3. Erdély 1940–1944 között 158
3.4. Erdély a baloldali hatalomátvétel után 159
3.4.1. Iparosítás a tervgazdálkodás jegyében 161

3.4.2. Városiasodás és a demográfiai viszonyok átalakulása 1948 után 166
Szakirodalom 169

Humán erőforrások 173
4. Népesség, népesedés és települések 174
4.1. A népességfejlődés területi különbségei 174
4.1.1. A népességszám alakulása az átmenet időszakában 174
4.1.2. Demográfiai folyamatok 175
4.1.3. Demográfiailag hanyatló és növekvő térségek 196
4.2. Az erdélyi magyarság demográfiai sajátosságai. 201
4.2.1. Népességszám, kor szerinti összetétel 201
4.2.2. Természetes szaporodás, termékenység az erdélyi magyarok körében . . 208
4.2.3. Az erdélyi magyarság nemzetközi vándorlása 216
4.3. Településhálózat 221
4.3.1.Városi településállomány. 221
4.3.2. Vidéki településállomány 227
5. Munkaerőpiac 231
5.1. A foglalkoztatási viszonyok változása Romániában 1990 után 231
5.2. Az erdélyi munkaerőforrás mérete és gazdasági aktivitása a népszámlálási adatok tükrében 232
5.3. A foglalkoztatási helyzet alakulása Erdélyben a rendszerváltás után 234
5.4. Az alkalmazottak számának alakulása és ágazatonkénti megoszlása 238
5.5. Bérek, keresetek 241
5.6. Az erdélyi munkanélküliség utolsó harminc évének rövid áttekintése. 247
5.7. Összefoglaló 250

Versenyképesség és a gazdasági ágazatok sajátosságai 253
6. Erdély versenyképességének makrogazdasági vonatkozásai. 254
7. Innováció és vállalati versenyképesség Erdélyben 269
7.1. Bevezető 269
7.2. Az erdélyi vállalatok innovációs tevékenységének helyzetképe 269
7.3. A vállalati versenyképességi index szakirodalma 276
7.3.1. A vállalati versenyképességi index kialakulásának története 276
7.3.2. A vállalati versenyképesség meghatározása 276
7.3.3. A vállalati versenyképesség mérésének megközelítései 277
7.3.4. A szakirodalomban található vállalati versenyképességi indexek felépítése 280
7.4. Egy vállalati szintű versenyképességi index kidolgozása 282
7.5. Az erdélyi vállalatok versenyképességének felmérése 284
7.5.1. A mintában szereplő erdélyi vállalatok 284
7.5.2. A vállalati szintű versenyképességi index kiszámításának módszertana . 286
7.5.3. Az erdélyi vállalatok versenyképessége 286
7.6. Összegzés 289
8. Mezőgazdaság 291
8.1. A romániai mezőgazdasági átalakulás általános jellemzői 291

8.2. A mezőgazdasági termelés alakulása Romániában és az erdélyi régiókban 1990 után . . . 292
8.2.1. Főbb tendenciák a növénytermesztésben . . . 293
8.2.2. Az állattenyésztési mutatók alakulása Romániában és az erdélyi régiókban 304
8.3. A mezőgazdaság üzemi szerkezete . . . 309
8.4. A mezőgazdasági termelési érték alakulása . . . 312
8.5. A mezőgazdasági gépellátottság és a műtrágyahasználat helyzete Romániában és az erdélyi régiókban 1990 és 2017-ben . . . 313
8.6. Mezőgazdasági támogatások . . . 317
8.7. Az erdélyi régiók mezőgazdaságának általános jellemzői . . . 322
9. Ipar és szolgáltató szektor . . . 326
9.1. Bevezető: az ipar és szolgáltatások értelmezése és ágazati szerkezete . . . 326
9.2. Az ipar és a szolgáltatások szerepe Erdély GDP-jében . . . 327
9.2.1. Az erdélyi GDP jelentősége Románia gazdasági teljesítményében . . . 327
9.2.2. Erdély hozzájárulása Románia GDP-jéhez – ágazati lebontásban . . . 329
9.2.3. Az erdélyi ipari és szolgáltató ágazatok GDP-jének szerkezete . . . 335
9.3. Az erdélyi ipar és a szolgáltatások szerepe a munkaerő-foglalkoztatásban . . . 342
9.3.1. Az erdélyi foglalkoztatottság ágazati szerkezete . . . 342
9.3.2. Az erdélyi foglalkoztatottság részaránya Romániában. . . . 345
9.4. A külföldi működőtőke beáramlása Erdélybe . . . 346
9.4.1. A romániai és az erdélyi FDI alakulása . . . 346
9.4.2. Az erdélyi FDI regionális és megyeszintű szerkezete . . . 347
9.5. Erdély ipari és szolgáltató vállalatai . . . 351
9.5.1. Erdély legjelentősebb vállalatainak szerepe Romániában. . . . 351
9.5.2. Erdély legjelentősebb vállalatainak szerepe megyék szerinti lebontásban . 355
9.5.3. Erdély autóipara . . . 366
10. Kereskedelem . . . 374
10.1. Az online kereskedelem . . . 374
10.2. A belkereskedelem . . . 381
10.2.1.Bevezető . . . 381
10.2.2. A belkereskedelem szerepe a gazdaságban . . . 381
10.2.3. A belkereskedelem szerkezete . . . 389
10.2.4. A modern kereskedelem alakulása . . . 392
10.2.5. Következtetések . . . 393
11. Az erdélyi bankrendszer fejlődése a renszerváltást követően . . . 402
12. Turizmus – vonzerők és vendégforgalom . . . 419
12.1. Bevezető . . . 419
12.1.1.A terület és turizmusföldrajzi szemlélete . . . 419
12.1.2. A nemzeti látásmód hatása az értékelésre . . . 420
12.1.3. A desztinációs szemléletről . . . 420
12.2. Erdély turisztikai vonzerői és termékei . . . 421
12.2.1. Egészségturizmus, vízpartok üdülőturizmusa . . . 422
12.2.2. Síturizmus . . . 424
12.2.3. Természetjárás . . . 426
12.2.4. Ökoturizmus . . . 427

12.2.5. Falusi turizmus 428
12.2.6. Kulturális és örökségturizmus 430
12.3. Erdélyi turizmus a szálláshely-statisztika tükrében 434
12.3.1. Turisztikai fogadóegységek száma, férőhelyek száma és működő szálláskapacitás 434
12.3.2. Vendégforgalom települési bontásban 437
12.3.3. A turisztikai mutatók dinamikája 439

Infrastruktúra és energia 445
13. Közlekedés és telekommunikáció 446
13.1. Erdély közlekedési rendszere 446
13.1.1.Közúti közlekedés 447
13.1.2.Vasúti közlekedés 457
13.1.3. Légi közlekedés 464
13.1.4. Vízi közlekedés 467
13.2. Telekommunikáció 468
14. Hagyományos energiaforrások 474
15. Megújuló energiák 490
15.1. A megújuló energiák fajtái Erdélyben 491
15.1.1. A biomassza hasznosítási lehetőségei 491
15.1.2. Bioenergia-hasznosítások Erdélyben 497
15.1.3. Napenergia-hasznosítási lehetőségek Erdélyben 497
15.1.4. Szélenergia-hasznosítási lehetőségek Erdélyben 498
15.1.5. Geotermális hasznosítási lehetőségek Erdélyben 499
15.1.6. Vízenergia-hasznosítási lehetőségek Erdélyben 499
15.2. A megújuló energiák hasznosítása a villamosenergia-termelésben 500
15.3. Megújuló energiák hasznosítása hőenergia előállítására 502

Társadalmi ellátó rendszerek 507
16. A romániai magyar oktatás 508
16.1. Gyors áttekintés 508
16.2. A romániai oktatás általános jellemzői 509
16.3. A romániai magyar oktatás történelmi szakaszai 515
16.3.1. A két világháború közötti korszak 515
16.3.2. Az 1945–1990-es időszak 517
16.3.3. A romániai magyar közoktatás jelenlegi jogi és közpolitikai keretei . . . 520
16.4. A romániai magyar közoktatás jelen helyzete 523
16.4.1. Nagyságrendek 523
16.4.2. Tanulási nyelv választása az erdélyi magyar közösségben 524
16.4.3. Veszélyeztetett iskolák 524
16.4.4. Iskolai teljesítmény és a magyar tanulók versenyképessége 525
16.4.5. A felsőoktatás alakulása 525
17. Kutatás-fejlesztés 530
17.1. A kutatás-fejlesztés fő statisztikai mutatóinak alakulása Románia-szinten . . 530
17.2. A tudományos kutatás-fejlesztés intézményi és finanszírozási rendszere . . . 537

17.3. A kutatás-fejlesztés fő statisztikai mutatóinak alakulása regionális szinten és Erdélyben . . . 539
17.4. Az erdélyi magyarság szerepe a romániai tudományos kutatásban . . . 545
17.5. Következtetések . . . 547
18. Szociális ellátás, egészségügy és egészségi állapot . . . 549
18.1. A romániai szociális és egészségügyi ellátási rendszer kialakulása és jelenlegi helyzete. . . . 549
18.1.1 A szociális ellátási rendszer kialakulása és jellemzői. . . . 549
18.1.2. A romániai egészségügyi rendszer alakulása a rendszerváltást követően . 567
18.2. A népesség egészségi állapotának és mutatóinak alakulása . . . 570
18.2.1. Országos trendek, európai kontextusban. . . . 571
18.2.2. Területi-regionális különbségek, erdélyi sajátosságok . . . 577
18.2.3. Összegzés . . . 584

Fejlettség és fejlesztési politika Erdélyben . . . 587
19. Fejlesztési régiók, regionális versenyképesség . . . 588
19.1. Fejlesztési régiók. . . . 588
19.1.1. Nyugati Régió – Dinamikus perem . . . 590
19.1.2. Északnyugati Régió – Innováció és látens fejlődési potenciál . . . 591
19.1.3. Középrégió – Kulturális és etnikai sokszínűség . . . 593
19.2. Regionális versenyképesség . . . 595
19.2.1. A versenyképesség politikai dimenziója . . . 596
19.2.2. A versenyképesség gazdasági dimenziója . . . 597
20. Regionális egyenlőtlenségek és gazdasági térszerkezet . . . 604
20.1. Bevezetés . . . 604
20.2. A fejlesztési régiók (NUTS 2 régiók) közötti egyenlőtlenségek . . . 604
20.3. Megyék (NUTS 3 térségek) közötti egyenlőtlenségek . . . 606
20.4. Konvergenciaklubok . . . 609
20.5. Területi autokorreláció és térszerkezet . . . 612
20.5.1. GDP-re számított lokális Moran-féle I-indexek . . . 612
20.5.2. HDI-re számított lokális Moran-féle I-indexek . . . 613
20.6. Konklúziók . . . 615
21. Szegénység, társadalmi jóllét. . . . 618
21.1. A szegénységet befolyásoló tényezők. . . . 619
21.2. A szegénység változása 1990-től napjainkig. . . . 620
21.3. Társadalmi jóllét . . . 629
22. Vidékfejlesztési törekvések Erdélyben . . . 636
22.1. Bevezető. . . . 636
22.2. Vidéki területek és vidéki lakosság Erdélyben. . . . 637
22.3. Gazdasági tevékenységek Erdély vidéki településein . . . 638
22.4. A vidéki infrastruktúra állapota Erdélyben. . . . 639
22.4.1. Úthálózat . . . 639
22.4.2. Vízhálózat. . . . 640
22.4.3. Szennyvízhálózat. . . . 642
22.4.4. Gázellátó hálózat . . . 643

22.5. Az EU-s vidékfejlesztési támogatások felhasználása Erdélyben 645
22.5.1. Vidékfejlesztési támogatások Erdélyben a 2007–2013-as programozási időszakban 646
22.5.2. Közérdekű, infrastruktúra-fejlesztési és örökségvédelmi projektek támogatása (2007–2013) 648
22.5.3. Gazdák számára elérhető támogatási pályázatok (2007–2013) 649
22.5.4. Együttműködést célzó támogatások (2007–2013) 649
22.5.5. A vidéki gazdaság diverzifikálását célzó támogatások (2007–2013) . . . 649
22.5.6. A LEADER-program megvalósítása a 2007–2013-as időszakban 650
22.6. Vidékfejlesztési támogatások Erdélyben a 2014–2020-as programozási időszakban 652
22.6.1. Közérdekű, infrastruktúra-fejlesztési és örökségvédelmi projektek támogatása (2014–2020-as részeredmények) 654
22.6.2. Gazdák számára elérhető támogatási pályázatok (2014–2020-as részeredmények) 656
22.6.3. Együttműködést célzó támogatások (2014–2020-as részeredmények). . 656
22.6.4. A vidéki gazdaság diverzifikálását célzó támogatások (2014–2020-as részeredmények) 657
22.6.5. A LEADER-program megvalósítása a 2014–2020-as időszakban (részeredmények) 657
22.7. Záró gondolatok. 659
23. Az EU strukturális és kohéziós alapjainak területi felhasználása Erdélyben 661
23.1. Általános keret 661
23.2. Mit vizsgálhatunk és hogyan 662
23.2.1. Adatforrások 662
23.2.2. Az operatív programok rövid jellemzői 664
23.2.3. Lehetséges vizsgálati irányok 665
23.3. Pályázó típusok – megyei eloszlások 665
23.3.1. Egyetemek és egyházi intézmények 666
23.3.2. Patronátusok, szakszervezetek, kereskedelmi kamarák. 667
23.3.3. Fejlesztési egyesület, természetvédelmi terület gondnoka 668
23.3.4. Megyei tanácsok, helyi önkormányzatok és polgármesteri hivatalok . . 669
23.3.5. Központi közigazgatási hatóságok 669
23.3.6. Helyi közigazgatásnak alárendelt vagy általa koordinált egység 670
23.3.7. Vállalatok 671
23.3.8. Állami vállalatok 672
23.3.9. Nonprofit szervezetek 672
23.3.10. Regionális üzemeltető, közegészségügyi szervezet 673
23.3.11. Magánszemély, képzést lebonyolító szervezetek 674
23.4. A Regionális operatív program 675
23.5. Összegzés és kitekintő 683

Előszó

Újabb regionális monográfiánk annak a munkának a folytatása, amelyet kolozsvári, zömében fiatal egyetemi oktatók és kutatók a 2000-es évek elején indítottak el. Az előző kötetek fókuszában a rendszerváltást követő, piacgazdasági és demokratikus átalakulás földrajzi, regionális, társadalmi, gazdasági és politikai jellegzetességei álltak. A „Kárpát-medence régiói" sorozat három erdélyi kötete a regionális monográfiák témaköréhez tartozik. A „Románia. Tér, gazdaság, társadalom" kötetben (2011) – az ország első magyar nyelvű Románia-monográfiájában – elvégeztük az átmeneti időszak komplex értékelését. Most határvonalhoz értünk: lezárult a posztszocialista átmeneti időszak, végbement az európai integráció folyamata, és elérkeztünk azokhoz az évfordulókhoz, amelyek Erdély politikai hovatartozását száz évvel korábban meghatározták. Ez alkalmat ad arra, hogy egyfajta összegzést végezzünk el a régióban végbement geopolitikai, földrajzi, regionális, demográfiai és gazdasági folyamatokról. Vizsgálatunk átfogja ugyan az elmúlt évszázadot, de a fókusz a pillanatnyi helyzet értékelésén van. Azért, mert tényszerű feltárást szándékszunk nyújtani Erdély jelenéről, távol minden politikai vagy szubjektív értékítélettől.

Arra törekedtünk, hogy jelentős teret nyújtsunk Erdély 1918-at követő geopolitikai helyzetének, valamint az 1918–1989 között végbement gazdaságtörténeti folyamatoknak. Ezek formálták a régió és a régió településeinek, kistájainak történelmi fejlődési pályáját, nagymértékben meghatározva ezek globális termelési és fogyasztói hálózatokba történő integrálását az 1989-es rendszerváltozás után. Ezt követően a vizsgálat elsősorban demográfiai, gazdasági és fejlesztéspolitikai központú, feltárva az Erdély térségeit és településeit meghatározó jelenkori folyamatokat. Ott, ahol az elérhető információ lehetővé tette, külön kitértünk az erdélyi magyarság fontos problémáira (népesedés, oktatás).

A monográfia megírásához elsősorban a Babes–Bolyai Tudományegyetem magyar tagozatának geográfusai, közgazdászai, történészei és szociológusai járultak hozzá. A szerkesztő köszönetet mond a kötet megírásában résztvevő kollégáknak és mindazoknak, akik a kézirat előkészítésének és véglegesítésének munkájában, a térképek, ábrák és táblázatok szerkesztésében, a nyomdai munkában részt vettek. Külön köszönet illeti meg a kötet nyelvi lektorát, Bokor Zsuzsát, illetve a kötet technikai szerkesztőjét, Temerdek-Iván Kingát, a lelkiismeretes munkáért.

A szerkesztő

GEOPOLITIKAI HELYZET ÉS TÖRTÉNELMI FEJLŐDÉSI PÁLYA

Lönhárt Tamás

1. Geopolitikai projekciók célkeresztjében: a XX. századi Erdély

1.1. Az Osztrák–Magyar Monarchia (kon)föderalizálásának tervei és Erdély

A jelenkori Kelet-Közép-Európa nemzetállamainak előtörténete – létrejöttük és a jelen történelmi pillanat által közrezárt korszak – folyamán Erdély jelentős geopolitikai feladványként jelentkezett a többnemzetiségű dinasztikus birodalmakból kiszakadó új nemzetállamoknak stabil államhatárokat és gazdasági koherenciát kereső döntéshozók előtt: az egymásnak feszülő nemzeteszmék, valamint a gazdasági komplementaritás adta egymásrautaltság egymást kioltó axiomákként kerültek ugyanazon geopolitikai egyenlet egységébe.

1848 óta kísérti e nemzetek legjobbjait a szuverén nemzetállamiságot és a makroregionális gazdasági komplementaritást ötvöző megoldás keresése. 1848 után az emigrációba kényszerült lengyel, német és magyar vezető személyiségek közös jövőképének részévé vált az autonóm nemzeti egységekből összeálló dunai föderáció létrehozásának szükségessége, amely magába foglalta volna a Habsburg Birodalmon belüli magyar, horvát, osztrák, cseh államon kívül a lengyel, román, délszláv hazát is. E terveket szövögető emigránsok között kiemelkedtek Adam Czartoryski, Teleki László, František Ladislav Rieger és Frantisek Palacky. Palacky[1] a birodalom föderalizációját 8 autonóm entitás szövetségi államaként képzelte el: német–osztrák, cseh–szlovák, lengyel–ukrán, illír, olasz, délszláv, magyar és román. Kossuth Lajos is az emigráció éveiben fejtette ki összegző tervét, amelyben visszatekintett a magyar forradalom és szabadságharc „reményeire, balítéleteire", majd – a demokratikus berendezkedést az autonóm nemzetek szövetségének gondolatával ötvözve – egy átfogó, „dunai népek" konföderatív egységét célzó alkotmánytervezet alappilléreként nevezte meg. A dunai népek közös „államkonstruktumának" fenntartását gazdasági, politikai érvekkel, valamint az etnikai határok megvonásának lehetetlen voltával támasztotta alá. Érvrendszere kiterjedt arra a jelentős körülményre is, hogy a XIX. század utolsó harmadában a leendő dunai konföderáció a kelet-közép-európai hatalmi erőegyensúly szükséges elemét alkotta, ellensúlyként szolgálva a cári Orosz Birodalom és az egységesülő, majd domináns hatalommá váló Második Német Birodalom között. Az említett két nagyhatalom ugyanis az elgyengült Habsburg Birodalmat, valamint az egyes kisnemzeteket egyaránt geopolitikailag dominálló nagyegységekként jelentkeztek.

A századforduló új politikusnemzedéke (ifj. Andrássy Gyula, Apponyi Albert, Tisza István) azonban ugyanerre a realitásra, a kossuthi koncepcióval szemben, a magyar állam történelmi határainak integritására helyezkedve az állam egységét bentről szétfeszítő nemzetiségi

1 Kossuth Lajos (1994).

törekvések centrifugális erejével szemben, az Osztrák–Magyar Monarchia egységére, valamint a kintről fenyegető orosz nagyhatalmi nyomásra a Német Birodalommal való stratégiai szövetségével mint alternatíva nélküli geopolitikai adottságként számolt. A kulcs a dualista monarchia államszervezete által nyújtandó jólét és kulturális reprodukció sikeres biztosítása lett volna, amely megalapozhatta az állampolgári lojalitást a belső etnikai-nemzeti törésvonalak és a pánszláv, pángermán törekvések jelentette centrifugális erőkkel szemben. A századfordulóhoz közelítve a dualizmus rendszere alapvetően jólétet, a gazdasági és állampolgári jogok terén a felemelkedés jövőképét projektálva igyekezett integrálni a potenciálisan centrifugális erőkként jelentkező nemzeti mozgalmakat. A dualista rendszer magyar államszervezetének vezető egyéniségei az állampolgári egyenjogúsítás és az akaratlagos asszimiláció, valamint a politikai nemzet egységét megteremteni óhajtó konzervatív liberalizmus hívei voltak. Politikájuk a zsidó polgárság és a sváb népesség körében jelentős eredményekhez vezetett. Ennek jegyében tettek ajánlatot a nemzetiségeknek az állampolgári lojalitásra épülő politikai nemzettel való azonosulásra („*hungarus*-tudat"). Ezzel párhuzamosan, a kulturális-nyelvi és a politikai nemzet kettősségét feloldani hivatott „(kon)föderalizációs" tervezetvariációk a konszociatív politikai modell irányában kerestek utat a jövő felé. E tervezetek a nemzetek fölötti dinasztiához és a többnemzetiségű birodalom „közös haza"-projekciójához való kötődést, valamint az állampolgári lojalitást igyekeztek promoválni a nemzetiségek körében. A trónörökösként már államférfiúi feladatára felkészült Ferenc Ferdinánd a Belvedere palotában konzultált ezen (kon)föderatív projekciókkal egyetértő személyiségekkel, akik az egyes nemzetiségeket egy közös dinasztikus hazafiasság és az egyetemes katolikus egyházhoz való filiáció által akarták összefogni. E szellemi műhelybe nyújt betekintést az Aurel C. Popovici 1906-ban megjelent műve, amelynek címe *Statele Unite ale Austriei Mari*[2]. Popovici egy több entitásból összeálló föderáció képét vetíti elénk: mindegyik tagállamnak saját alkotmánya, kormánya, parlamentje, igazságszolgáltatási apparátusa lenne; a föderatív központi intézmények székhelye Bécs; a hivatalos nyelv a német. A terv utóéletének érdekessége, hogy a trialista átalakítás ügyét is felkaroló Ferenc Ferdinánd figyelmét is felkeltette, aki a föderalizáció híveként 1914-ben a szerb nacionalizmus áldozata lett. A. C. Popovici terve szerint a dualista monarchia helyébe lépő föderatív államban élő népek etnikai-nyelvi hovatartozásuk szerint szerveződő autonóm tagállamokra tagolták volna a föderáció belső struktúráját. Popovici itt Richard Charmatz gondolatára hivatkozik. A kremsi országgyűlésen bemutatott Charmatz-elgondolás ugyanis a Habsburg Birodalom helyett egy olyan szövetségi nagyállam tervét ajánlotta, amely a többségben élő etnikai csoportok alkotta államokból épült volna fel. Jászi Oszkár szerint ez valójában a regionális többség és a kisebbség közötti konfliktuális viszonyok kiélezéséhez és a tömbben élő etnikumon kívüli szórvány feletti diszkriminatív döntéshez vezetett volna.

> „Fogadjuk el a magyarországi nemzetiségi kérdések megoldásául kiindulási pontnak azt az elvet, hogy minden terület, melyen a népesség több mint 75%-a egyetlen nemzetiséghez tartozik, homogén, egynyelvű telepterületnek tekintendő s mint ilyen, amaz országhoz csatolandó, mely az illető nemzetiség legnagyobb tömegeit foglalja magában. (…) Ezen elv alapján a szükebb értelemben vett Magyarországból négy vármegye kerek számban 400.000 lakossal kerülne Csehországhoz a 2 millió magyarországi

2 Jelen tanulmányhoz az első román nyelvű fordítást használtuk: Popovici, Aurel C. (1939).

> tótból és négy vármegye kerek számban 700.000 lakossal kerülne Romániához a 3 millió magyarországi románból. Világos, hogy az ilyen „megoldás" nem jelentené a kérdés valódi elintézését. Ha pedig a nemzetiségi elvet még tovább akarnók forszirozni, nemcsak egyre nagyobb nemzetiségi minoritásokat kapnánk, melyek eme megoldás ellen tiltakoznának, hanem a perifériákról a centrum felé haladva, egyre inkább olyan területeket amputálnának le az anyaországból, melyeknek a vele közös anyagi és szellemi vérkeringése van. És ezt a helyzetet még az sem orvosolná, ha az amputált rész továbbra is vámunióban maradna az egykori anyaországgal, hisz a vámuniónál is létezik egy bensőségesebb gazdasági kapocs és ez épp a teljes politikai és közigazgatási egység. (…) A magyarországi románság több mint egyharmada, több mint egymillió ember olyan megyékben él, ahol kisebbséget alkot, ugyszintén a tótoknak több mint egyharmada, közel 800.000 ember; az egész szerb-horvát nép (a tulajdonképpeni Magyarországon) az összes általa lakott megyékben mint kisebbség él, éppugy a ruténség is, valamint a németség is, két megyétől eltekintve, ahol gyenge többséget képez. Pedig a németség száma közel kétmillióra rug, csak mintegy 40.000-rel marad alul a tótok számarányán. Nem akarnak-e az ő számukra is külön államiságot követelni a nemzetiségi elv fanatikusai?"[3]

Majd ekképp fogalmazza meg következtetéseit:

> „Világos, hogy az uj »szövetséges államnak« e tervek által körülhatárolt tizenöt rész állama nem állam sem geográfiai, sem történelmi, sem gazdasági tekintetben, hanem teljesen önkényesen kiszakított földdarabok a nemzetiségi elv alapján. Világos, hogy ezek a kiollózott, organikus nemzeti léttel biró, komolyabb gazdasági és kulturális feladatokat megvalósítani nem képes nagyobb és kisebb »államok« voltakép csak lehetőleg homogénnyelvű kerületbeosztások volnának, de bárminő érdemleges gazdasági vagy politikai szintézis számukra csak az összállamtól jöhetne, melynek egyedül volna reális létezése. Világos, hogy egy ilyen terv csak egy olyan politikai légkörben születhetett meg, mely a nemzeti államiságban nem lát egyebet, mint az összállamot zavaró helyi, elavult partikularizmust s amelynek számára Csehország, vagy Magyarország, vagy Lengyelország nem jelent más értéket vagy realitást, mint Vorarlberg vagy Bukovina, vagy Isztria vagy egyéb feudális vagy bürokratikus alkotás. A Monarchiának ilyen, a történeti öntudatot, a gazdasági egymásrautaltságot és a geográfiai összetartozást semmibe vevő atomizálása nyilvánvalóan csak annak a hatalmi szervezetnek válhatnék javára, mely a nemzetiségi vegyi bomlásnak emez állapotában egyedül maradna erős és egységes: a német katonai és bürokratikus szervezetnek."[4]

Az osztrák Karl Renner is a dualista Osztrák–Magyar Monarchia föderális átrendezésének tervén dolgozott a múlt századelőn. Közzétett művének[5] alapgondolata a nemzeti és területi-közigazgatási képviselet párhuzamos megjelenítése, és ezáltal a nemzeti kérdés elválasztása a területiségtől – ő ezt egy többszintű föderatív konstrukció keretében akarta megoldani,

3 Jászi Oszkár (1918), 31–32.
4 Uo., 33–34.
5 Renner, Karl (1918), *passim*.

kibékíteni. A birodalomban élő 8 nemzet tagjai, lakhelyük területi hollététől függetlenül 8 nemzetgyűlést és ugyanannyi nemzeti kormányt választottak volna a személyelvű autonómia és a nemzetek önrendelkezése alapján. Ezek a testületek egységesen képviselték volna az egyes nemzetek tagjainak érdekeit – bárhol is éljenek a birodalom területén –, és joguk lett volna dönteni a nemzeti identitást érintő politikai és kulturális ügyekben. Ezzel párhuzamosan a birodalom területét 4 nagy területi-közigazgatási egységre osztotta volna, amelyek szervezésének logikája kizárólag gazdasági síkon mozgott. A gazdasági meggondolást követő egységeknek saját országgyűlése és kormánya lett volna, amely a regionális gazdasági, közigazgatási kérdések rendezésével foglalkozott volna. A birodalom közigazgatási alapegysége a *kreis*, amely önkormányzattal rendelkező, egynemzetiségű kisegységet jelent. A hivatalos nyelv minden *kreis*on belül az illető etnikum hivatalos nyelve, a birodalom szintjén pedig mind a 8 nyelvet hivatalosan elismerték volna. A központi adminisztráció és intézmények munkanyelve pedig a német lett volna. Renner a következőképpen érvelt e terv alapvető motívuma mellett:

> „Az osztrák németek elég számosak arra, hogy az összes kulturális feladataikat maguk oldják meg, anélkül, hogy a birodalmi németekkel egy politikai kötelékben állnának. Összes gazdasági érdekeik abban az államban gyökereznek, vámhatár védi őket a birodalmi túlhatalmas konkurensekkel szemben (…) Az osztrák német valamikor Ausztria uralkodó törzse volt, az uralomnak most már vége van, de mindig vezető nép marad. És *jobb hét nemzetet vezetni, mint az egészen más alkatu Poroszországnak hinterlandja lenni*. Emellett minden belátó osztrák német s még inkább minden birodalmi német tudja, hogy a németség ügyének Európában nagyobb szolgálat, ha az osztrák németek *kitartanak őrhelyeiken s a dél- és keleti szlávok kapuit nyitva tartják a nyugatnak* – bármibe kerüljön is – nehogy ezeket a népeket Oroszország mindent elnyelő cári és burzsoáimperializmusának karjaiba kergessék. Minden osztrák-német irredenta zászlóelhagyás mindaddig, mig a németek önkormányzati jogait az országon belül nem vitatják el."[6]

Jászi Oszkár saját tervezete 1918-ban jelent meg, címe: *A Monarchia jövője*. A szerző alapgondolata, hogy e régió problémái etnikai alapon szerveződő államalakulat keretében nem oldhatók meg, hanem be kell ágyazni ezt a veszélyeztetett és elmaradott régiót is az általános európai fejlődésbe, amely szerinte a demokrácia, a szabad önkifejezés és a nemzetek együttműködése mentén nyerhet csak jövőt ígérő távlatot. A nemzeti ellentétek, mint a háború kirobbanásának okai, csakis a teljes európai integráció kivitelezésével oldhatók meg. Ennek része kell, hogy legyen a dunai föderáció létrehozása, amely felszámolná a Közép-Európa jövőjét bénító nemzeti ellentéteket. Ugyanakkor e régió szétforgácsolása is veszélyt hordoz magában – az egyensúly felbomlásának következménye csakis egy újabb háború lehet, amelynek során Európa e részében a német és orosz hatalmi érdekek ütköznének elemi erővel. A dunai államok konföderációja a balkáni államok felé is vonzerőt fejtene ki. Jászi Oszkár szavaival:

6 Uo., 250. A magyar fordítás: Jászi Oszkár (1918), 54.

> „A szerb-horvát kérdés méregfogát kihuzva, nagyban elősegítené a szerb-horvát közeledés útját. Különben is ez a szövetség, ha csakugyan életképes alapokon, a megértés és a méltányosság szellemében alakul ki, olyan vonzerőt gyakorolna a többi Balkán-államokra: Romániára, Bulgáriára és Görögországra is, hogy azok előbb-utóbb csatlakoznának hozzá. (…) Románia, Bulgária és Görögország szempontjából el sem képzelhető egy észszerübb és természetesebb politika, mint az, amely őket a dunai szövetségbe való belépésre birná. Egy nagy, demokratikus, a legmesszemenőbb geográfiai, etnográfiai és klimatikus munkamegosztáson nyugvó államszövetség tagjai lehetnének, a világbirodalom összes előnyeit élvezhetnék, nemzeti létük és kulturális sajátosságuk legteljesebb biztosítása mellett."[7]

Majd a román-magyar kapcsolatokra tekintve megjegyzi:

> „Nemzetiségi egyenjogusitás, liberális kereskedelmi forgalom, bensőséges kulturális érintkezés mellett a román-kérdés gyulladásos sebe hamar gyógyulni kezdene. Románia csatlakozása a dunai szövetséghez pedig végleg meggyógyitaná. E szoros szövetségi kapcsolat mellett semmi akadálya nem volna annak, hogy a magyarországi és a román királyságbeli románok kulturális törekvéseik ápolására közös szervezetekbe tömörüljenek."[8]

Mivel a dualista monarchia keretei között az új egyensúly nem volt megteremthető, csupán a demokratikus átrendeződés és a föderatív modell jelenthetett megoldást. A „közös sors – közös problémák – közös megoldás" axiómájának a *nemzetfölöttiség* és a *kollegialitás* elve adhatott tartalmat. E két rendezőelvnek és a kereskedelem, közlekedés, biztonság, igazságszolgáltatás optimális körülményeinek megteremtésére a gazdaságilag komplementáris Duna-medence nagy egységének föderatív, demokratikus berendezése jelenthette a jövőt. A demokratikus képviseleti elvnek megfelelően a számarányosan választott politikusok által működtetett Szövetségi Birodalmi Gyűlés lett volna e föderáció legfelsőbb törvényhozó szerve, amelynek székhelye rotációs rendben a „dunai államok szövetségének" fővárosai lettek volna. Ezt egészítette volna ki az egyes tagállamok egyenlő képviseletén alapuló Szövetségi Szenátus és a Szövetségi Bíróság. A végrehajtó hatalmat – az egyes nemzetek érdekeltségét figyelemmel tartva – kinevezett felelős miniszterek gyakorolták volna. A korabeli Erdélyre vonatkozó geopolitikai projekciók kapcsán Jászi megjegyzi:

> „A területi autonómia kérdését komoly történeti és gazdasági alapon csak Erdélyre nézve lehetne felvetni s tényleg nemcsak román részről, de magyar körökből is gyakran hangsulyoztatott, hogy a merev budapesti centralizáció árt Erdély speciális érdekeinek, melyeket a sablonizáló bürokrácia sem nem ismert, sem nem méltányolt."[9]

7 Jászi Oszkár (1918), 72–73.
8 Uo., 75.
9 Jászi Oszkár (1918), 52.

Jászi Oszkár tervét azonban az 1918-as év folyamán nem követte érdemi vita. IV. Károly király 1918 októberében meghirdetett átalakításterve is beváltatlan maradt: a dualista monarchia népei az önálló nemzetállamok útját választották.

1.2. A XX. század első felében jelentkező sajátos német geopolitikai projekciók

A századforduló német geopolitikai gondolkodásának legmeghatározóbb forrása Friedrich Ratzel műve volt, különösen ennek az antropogeográfiai valóságra vonatkozó elemzése és a német irodalmi törekvések közötti összefüggésrendszert megvilágító része: sarokpontjai a nemzet, a *Raum* (tér, terület) és a *Lage* (elhelyezkedés, helyzet) fogalmai. A Pángermán Szövetség[10] vezetőinek egyes elméleti projekciói kihangsúlyozták azt a ratzeli gondolatot, amely szerint a nemzetek közötti harc az általuk birtokba vehető területért – a létért folyó küzdelem – hasonlatos ahhoz, ahogy „az állat- és növényvilágban az élet fennmaradása a helyért folyó küzdelemben dől el”[11]. A német népelem (*Volksdeutsch*) által lakott Duna-medence területe felértékelődött. Ernst Hasse – a nagy német és orosz birodalmak közötti térségben helyezkedő „kisnépek” saját nemzetállam létrehozására tett törekvése kapcsán – a következő axiómát fogalmazta meg:

> „Ezeken a közállamokon osztozkodni fognak a nagy szárazföldi népek, s ez végbemehet »háború útján is, de nem feltétlenül csak így«. Minél inkább a német nép telepítési területei voltak korábban ezek a »közállamok« és minél inkább alkalmasak arra, hogy ismét azzá váljanak, annál több joga van a német népnek arra, hogy azokat a jövőbeni Nagynémetország tagjaivá tegye.”[12]

Ilyen „közállamnak” minősült a pángermán törekvések szempontrendszere szerint a XX. század első felében egyébként Ausztria–Magyarország utódállamainak jó része, valamint a Németország nyugati határán fekvő Hollandia, Belgium, Luxemburg is. A Pángermán Szövetség terveiben ezeknek az államoknak – a közép-európai vámszövetségtől a részleges német szuverenitás kiterjesztéséig terjedő geopolitikai akció következtében – a német érdekeknek való alárendelés tárgyává kellett válniuk. A német népnek ugyanis saját jövője biztosítása érdekében „erkölcsi kötelessége” e területek és népek fölötti vezérlő szerep biztosítása a Német Birodalom számára[13]. Az ezen elvek alapján működő pángermanizmus Ausztriába

10 A Pángermán Szövetség létrejöttét és belső struktúráinak megalakulását illetően lásd Tokody Gyula (1963), 39–41, 54–55. Az egyes tagok helyi csoportokba szerveződtek (*Ortsgruppe*), amelyek közösen kerületi szövetséget alkottak (*Gauverband*). A vezetőséget (*Hauptleitung*) háromévente választották: elnökből, elnökhelyettesből és hat tagból állt. Az ügyvezető választmány (*Geschäftsführender*) évenként megválasztott, 20 tagú testület volt. Ezen testület tagjai és a regionális elnökségek választották a legfőbb elnökséget (*Hauptvorstand*), amely megfogalmazta a fő irányvonalat, és nyilatkozott a szervezet nevében. A helyi csoportok terjesztették a Pángermán Szövetség kiadványait, röpiratait, levelezőlapokat, bélyegeket, amelyek a pángermán eszmeiséget és annak járulékos szimbólumait viselték magukon.

11 Tokody Gyula (1963), 28.

12 Uo., 29.

13 Uo., 29.

„német-osztrák nacionalizmus", Magyarországra „nagynémet" elnevezéssel vonult be a történelmi irodalomba. Nem összetévesztendő az 1866 előtti „nagynémet" egységtervvel, amely véglegesen elvesztette a játszmát a porosz vezetés alatt megvalósuló Német Birodalom „kisnémet" koncepciójával szemben. A Bécs-központú birodalom helyett a dualista állam projektje tovább gyengítette az addig jelentős centrális befolyással rendelkező osztrák–német elitnek a birodalmi döntéshozásra birtokolt befolyását. A századfordulón jelentkező további decentralizálás-/föderalizálásprojektekkel szemben egy Nagy-Németország által dominált Közép- és Délkelet-Európa jelenthette az ebbe beolvadó osztrák–német elitek számára az újabb domináns pozíció reményét – legalább a félperifériának a perifériával szembeni helyzetéből adódóan. A pángermán mozgalom csupán Ausztria németlakta területeinek bekebelezését óhajtotta Nagy-Németországba. A dualista állam többi része csupán vámunió által kapcsolódott volna a nagynémet jövőképbe. A német–osztrák gazdasági elit és az új cseh polgárság között felerősödött a századfordulón a konkurenciaharc a túlnyomórészt német tőke által ellenőrzött nagy bányavállalatok, vasúti részvénytársaságok, bankhálózat területén. Ez a harc a monarchia legfejlettebb régiója feletti gazdasági ellenőrzésért folyt, amely az egész birodalom termelésének mintegy felét adta. Ez a gazdasági ellentét vezetett a trialista elképzelések elgáncsolásához. A pángermán szervezetek elsősorban a délkelet-európai német terjeszkedés belső feltételeinek megteremtését, valamint egy össznémet nacionalizmusban a német partikularizmusok (vallási és etnográfiai eltérések) felolvasztását tekintették céljuknak. Ezzel ellentétes folyamat volt a századfordulón a partiumi és bánsági svábok akaratlagos asszimilációja a magyar polgári modern társadalom keretei között. Azonban Erdélyben az „ószász"/„fekete szász" konzervatív regionális- és jogközösség szervezőelvével szemben – amely az 1876-os, központosított modern magyar állami közigazgatást célzó vármegyereform áldozatául esett – az „újszász"/„zöld szász" nemzetkoncepció „össznémet", etnikai-kulturális alapokon szerveződött, és frontálisan konfrontálódott a magyar egységes államnemzet eszméjével. Mindennek meghatározó szerepe volt az 1918/1919-es évek fordulópontján: eltérő módon reagálták le a geopolitikai változásokat az erdélyi szászok, valamint a partiumi és bánsági svábok.

A Pángermán Szövetség céljai elérésének legfőbb eszközének a Duna-medence németségének összefogását és mozgósítását tartotta. Függetlenül állampolgárságuktól, a Német Birodalom népének szerves részeként tekintett rájuk, támogatta szervezkedésüket, azonban biztosította számukra az eszközeik és közvetett céljaik szabad megválasztásának jogát.

> „A Szövetség csak »németeket« ismer és mindenkit honfitársának tart, aki germán származású, és hű maradt a német nyelvhez és szokásokhoz, az teljesen közömbös, hogy melyik állam polgára vagy vendége. A cél egy: az egész németség összefogása az együvétartozás tudatában (…) Az Általános Német Szövetség csoportjainak kell eldönteniök az egyes országokban, hogy melyek azok az eszközök, amelyek különleges viszonyaiknak megfelelnek a cél elérésében."[14]

Ezt 1903-ban ekképp fogalmazták újra: „a Pángermán Szövetség a német-nemzeti érzület felélesztésére törekszik, kiváltképpen annak a tudatnak a felélesztésére és ápolására, hogy

14 Uo., 41.

minden német faji és kulturális szempontból együvé tartozik"[15]. A „védelmi alap" jelentős eszközt jelentett ezen tevékenység szolgálatába állítva, mindenek előtt pénzügyi forrásokat, „amelyeket teljes egészében a délen és délkeleten létükért küzdő néptestvéreink javára fordítottunk. Különösen ez tette lehetővé számomra, hogy a német újságokat Magyarországon, mindenekelőtt a Bánátban, a Szerémségben, valamint Boszniában támogassa. Sőt a csehországi német *Volksbund* támogatása is lehetővé vált."[16] – fogalmazott a Pángermán Szövetség egyik vezetője, H. Class, visszatekintve a század első évtizedeire. A szervezet tagjai nagyrészt tanítók, egyetemi oktatók, papok voltak – akik a magyar államtól rendszeres javadalmazást kaptak a XX. század elején, hogy állampolgári és etikai kötelezettségeikre oktassák a fiatalokat.

Makroregionális szinten – Közép-Kelet-Európára nézve – a Pángermán Szövetség tevékenységének alapkoncepciójáról Ernst Hasse a következőképpen szólt:

> „Csak ha elég erősek leszünk a tengeren, engedik meg nekünk rosszindulatú tengeri Hatalmasságok, hogy létrehozzunk egy közép-európai gazdasági szövetséget és egyesítsük az össznémetség különszakadt tagjait. És csak akkor, ha széles közép-európai alapra helyezkedünk, leszünk képesek idegen földrészeken világpozícióra szert tenni és azt megőrizni, amelyre nekünk, mint Európa legiparűzőbb népének, életünk fenntartása céljából szükségünk van."[17]

Mindez kísértetiesen emlékeztet Halford J. Mackinder *Heartland*-elméletének fogalmi rendszerére. Hasse felismerte Közép-Kelet-Európa, azaz a „belső peremvidék" stratégiai értékét, világpolitikai „tengelyzóna" szerepét, amely Nicolas Spykman *Rimland*-fogalmával egyezik. A Német Birodalom és Ausztria–Magyarország közötti kettős szövetség, annak új tagokkal (például Romániával) való bővítése, valamint Bulgária és az Oszmán Birodalom irányában kifejtett német gazdasági behatolás az említett *Rimland*-fogalom logikai rendjével egyező külpolitikai koncepcióról tanúskodik. A német bankok egyre nagyobb részesedést harcoltak ki maguknak a balkáni országok államkölcsöneiben, banktőkéjében, vasúti és egyéb koncesszióiban: fokozatosan átvették a balkáni tőkekivitelben az osztrák–magyar érdekeltségek jelentős részét. A Berlin–Bagdad-vasútvonal stratégiai jelentőségű projektje ennek a koncepciónak szerves részét képezte. Makro-regionális infrastruktúra-egységet és biztonságpolitikai kontinuumot projektált, amely az Északi-tenger, a Fekete-tenger és az Égei-tenger közötti térség geostratégiai tengelyét alkotta volna. A balkáni és közel-keleti térségbe való német stratégiai behatolást már egyértelműen nem csak az Orosz Birodalom, de a nyugati nagyhatalmakkal szembeni fellépés vektoraként lehetett értelmezni. A XX. század elején projektált német geostratégiai terv[18] szerint ezen makrorégió két koncentrikus körként szerveződött volna meg: a *Nagynémet Szövetség,* amelyet Németország, Belgium, Hollandia, Luxemburg, Svájc „német része", Ausztria alkotott, és a *Nagynémet Vámszövetség*, amelyet a lengyel és balti területek, az Osztrák–Magyar Monarchiának ruténok, románok és magyarok lakta területei, a Szerb Királyság, illetve a Román Királyság alkottak volna. Ernst Hasse

15 Uo., 41–42.
16 Uo., 55.
17 Uo., 59.
18 *Großdeutschland* (1895). Idézi Tokody Gyula (1963), 61–67.

szerint ez egy új európai egység alapját képezné: hozzátartozna „a Duna, a Rajna, az Elba és az Odera egész folyamvidéke s a közép-európai vámszövetség az Északi- és Keleti-tengerre csakúgy, mint a Fekete-tengerre és az Adriára támaszkodna és földrajzi szempontból talán az elgondolható legelőnyösebb gazdasági terület lenne."[19] A századelőn a német vámszövetség területe 542 070 négyzetkilométer volt, kb. 62 millió lakossal. A tervezett közép-európai vámszövetség már 1 322 238 négyzetkilométert és 126 millió lakost fogott volna egybe[20]. Így német központi ellenőrzés alatt valósult volna meg a külkereskedelem, a tengeri hajózás, a közlekedési infrastruktúra, valamint a hadügy, az iparügy és a pénzügy szervezése. A központi végrehajtó szerepet a német császár által kinevezett Vámszövetségi Kancellária töltötte volna be, a törvényhozói és egyben kontrollhatalmat pedig a két házra – az Államok Házára (*Staatenhaus*) és a Népek Házára (*Völkerhaus*) – tagolt törvényhozói testület gyakorolhatta volna (az Államok Háza a német Szövetségi Tanács 58 tagjából és Ausztria, Belgium, Hollandia, Luxemburg, Svájc német kantonjainak képviselőiből állt volna; a Népek Házát a Reichstag 58 küldötte, a Német Birodalomban működő regionális parlamentek ugyancsak 58 küldötte, valamint Ausztria, Belgium, Hollandia, Svájc német részének küldöttei alkották volna)[21]. A tagállamoknak lényegileg csupán a döntések végrehajtásának szerepe jutott volna – ezek nem tekinthetőek többé szuverén nemzetállami jogosítványokkal rendelkező entitásoknak. A Nagynémet Szövetség államainak területén élő lakosságot pedig két lényegesen különböző státusú kategóriába sorolta a tervezet. Az lehetett *teljes jogú polgár*, aki hivatalosan németnek vallotta magát; bizonyságot tett arról, hogy írásban és szóban is megfelelően használja a német nyelvet; nekik lehetett választójoguk; joguk volt a bírói hivatal viselésére; joguk volt földbirtok öröklésen kívüli megszerzésére, valamint a hadsereg és a flotta kötelékében teljes jogú karrier lehetésével rendelkeztek. A következő kategória, az *állampolgár* az előbb említett jogosítványokat csakis a germanizálás útján nyerhette volna el. A pángermán tervek szerint e Német Vámszövetség területén a németség száma évenként kb. egymillióval kellett, hogy emelkedjen. Ez távlatilag a keleti és délkeleti területek betelepítését kellett, hogy szolgálja:

> „Amennyiben a keleten és délkeleten élő idegenek nem vándorolnak ki tengerentúlra, vagy a szomszédos szláv országokba, szét fogják szórni őket a Szövetség különböző területeire és inkább az iparban, mint a mezőgazdaságban fogják foglalkoztatni őket."[22]

Mindezek tükrében, az első világháború előestéjén született *Mitteleuropa*[23] című tervezet, amelyet Friedrich Naumann tett közzé, lényegében a pángermán elképzelések aktualizálását tartalmazta, így projektálva az új világrendet a központi hatalmak győzelme esetén. Az orosz és német nyelvterület közé eső „Köztes-Európát", valamint a volt németalföldi térséget a Német Birodalom gazdasági *hinterland*jaként kezelte. A szövetségi köntösben jelentkező regionális hegemónia szándékának alapgondolata az volt, hogy a német ipar számára szükséges

19 Uo., 63.
20 Uo., 64.
21 Uo., 65–66.
22 *Großdeutschland* (1895), 47. Idézi Tokody Gyula (1963), 67.
23 Naumann, Friedrich (1915).

nyersanyag, agrártermék és piacszükséglet, valamint az elmaradottabb, agrárjellegű Délkelet- és Közép-Európa számára a német ipar húzóereje komplementáris egységet eredményezzen a világpiacon éleződő konkurencia árnyékában. Az így egybefogott államok megőrizték volna saját belső közigazgatási rendszerüket, azonban a nagyegység vitathatatlan központja Berlin, a hivatalos nyelv pedig a német lett volna. A központi döntéshozói testületekbe bevonták volna az előbb már elemzett módon a tagállamok képviseletét biztosító küldötteket, de a német túlsúly érvényesült volna a Naumann-féle *Mitteleuropá*ban is. A kelet-közép-európai hadszíntéren az 1916-ban elért katonai sikerek következtében megújult az érdeklődés a *Mitteleuropa*-koncepció iránt, főleg a német politikai-katonai döntéshozók körében. Kezdett elfogadottá válni az a projekció, hogy a Balkán is a németek vezette makrorégió alkotórésze lehetne.[24] Az erdélyi fronton eredményes Erich von Falkenhayn tábornok koncepciója szerint a politikailag és gazdaságilag megszervezett *Mitteleuropa* kialakításának meg kellett előznie a katonai értelemben vett hegemónia megvalósítását. Németország és az Osztrák–Magyar Monarchia a Balti- és Északi-tengertől az Adriai-tengerig egy nagy – Erdélyt is teljesen magába foglaló – geopolitikai egység megvalósításának pillérei kellett, hogy legyenek, amely alapot teremthetett a két birodalom balkáni és közel-keleti hegemónikus befolyásának, amelynek „gazdasági és kulturális feladatai" is lettek volna.[25] A kelet-európai térségben kifejtendő „életter" birtokba vétele és betelepítésének gondolata ehhez társítva jelent meg. A német hadvezetésben elfogadott volt, hogy csakis Berlin hivatott a közép-európai föderáció vezetésére.[26] A magyar politikai elit egy része azonban aggódva szemlélte e terveket:

> „(…) azért ellenezték a Mitteleuropa-koncepciót, mert megítélésük szerint bármilyen közép-európai rendezési terv az agrárszektornak rendelte volna alá Magyarország ipari fejlődését – amely már akkor is fejletlenebb volt mind Ausztriáénál, mind Németországénál. A Mitteleuropa-terv tehát Magyarországon a gyáripar helyett elsősorban az agrárius köröktől nyert támogatást."[27]

Azonban a németesítés, valamint a német túlsúly az „érdekközösség" döntéshozó szerveiben legalább ugyanolyan aggodalmakkal töltötte el a magyar döntéshozókat a világháború alatt. 1918-ban azonban az első világháborús vereség, valamint e régiónak a győztes hatalmak által megvalósított átstrukturálása elhalványította annak az esélyét, hogy a német koncepció újból valósággá válhasson.

1.3. Orosz és szovjet geopolitikai tervek a XX. század első felében

A *pánszlávizmus* meghatározó gondolkodói az Európa által képviselt civilizációt – az ortodox kereszténység „népeket megváltó" szerepével azonosuló szláv civilizációhoz képest – lényegében másnak, eltérőnek tekintették. Nem reménykedetek kölcsönös nyitottság, párbeszéd

24 Tunstall, Graydon A. (1995), 22.
25 Uo., 23–24.
26 Uo., 24.
27 Uo., 25.

lehetőségében, bármiféle európai integrációban, ugyanis – ahogy azt Danyilevszkij pontosan megfogalmazta – meggyőződésük szerint: „Európa nem ismeri [Oroszországot], mert nem akarja ismerni; vagy jobban mondva olyannak ismeri, amilyennek ismerni akarja, azaz úgy, ahogy az megvetésével összhangban áll”[28]. Gyeljagin szerint a szembenállás adott, s ez hódítás útján nem oldható fel, ami „egy másik, nem kevésbé nehéz, bár megvalósítható feladatot ró ránk – a világ meggyőzését”[29]. A pánszlávizmus tehát a szembenállást és a meggyőzést/„megváltást” egyszerre magába foglaló választ projektált az európai törekvésekkel szemben. Ma ezt *soft power* fordulatnak nevezzük: a kulturális terület jelentőségét hangsúlyozza, célja ezáltal a kelet-közép-európai népeket „átfordítani” az orosz nagyhatalom holdudvarában gravitáló, a nagyorosz geopolitikai egységet centrumként elismerő állapotba. Oroszországnak feladata minden szlávok egyesítése, s ezáltal a nyugati tudományos, merkantil és anyagias világszemlélettől való megóvása:

> „a szlávság eszméjének kell a magasabb rendű eszmének lennie, magasabbnak a szabadság, magasabbnak a tudomány, magasabbnak a közművelődés, magasabbnak minden földi javak eszméjénél (…) Így tehát az össz-szláv föderáció az egyetlen értelmes, és ekképpen az egyedül lehetséges megoldása a keleti kérdésnek.”[30]

Leontyev szerint az orosz nép az „idősebb fivér”, aki nem a dialógus, hanem a „hatalmas önkényuralmi Orosz Birodalom kemény monológja” által kell, hogy vezesse a szlávokat.[31] A háború pedig az orosz lelkiség és megváltás tanával sajátosan fűződik össze:

> „Nekünk magunknak is szükségünk van erre a háborúra; nem egyedül csak a törökök gyötörte »szláv testvérek« érdekében kerekedtünk fel, hanem önnön megmentésünkre is: a háború felfrissíti a levegőt, amit belélegzünk, és amelyben – a romlottság kórjában és szellemi sötétségben ülve – fulladoztunk.”[32]

Dosztojevszkij az oroszok európai útjára „szellemi Egyiptomként”[33] tekintett. Bergyajev pedig az első világháborút az európaiság tévútjával szemben fordulópontként értékelte:

> „A háború meg kell, hogy szabadítson bennünket, oroszokat a Németországhoz kötődő alávetettségtől és rabviszonytól, attól az önpusztító viszonytól, amely Nyugat-Európához mint valamely távoli és külső tárgyhoz hol szenvedélyes szerelemmel és vágyakozással, hol pedig pusztító gyűlölettel és rettegéssel fűz bennünket.”[34]

Az 1917. februári forradalom következtében hatalomra jutó Ideiglenes Kormány a háborús erőfeszítések folytatása mellett döntött, vesztére. Lenin és társainak – a Német Birodalom segítségével megvalósult – útja a svájci emigrációból Petrográdig végül nyílt felkeléshez

28 Siselina, Ljubov (2004), 16.
29 Uo., 16.
30 Uo., 22.
31 Uo., 22.
32 Idézi Siselina, Ljubov (2004), 26.
33 Uo., 27.
34 Idézi Siselina, Ljubov (2004), 26.

vezetett, miközben 1917 nyarán az utolsó első világháborús orosz offenzíva összeomlott. Az 1917. júliusi bolsevik puccskísérletet az Ideiglenes Kormány még sikeresen kivédte. Azonban 1917. szeptember 3-án a német csapatok megszállták Rigát. A német fenyegetéssel szemben Pétervár védelmére vonuló Kornyilovtól az Ideiglenes Kormányt vezető Kerenszkij azonban rettegett – ezért a bolsevikeknek adta át a főváros védelmének feladatát, amely egyenes úton vezetett az 1917. november 7-i sikeres bolsevik hatalomátvételhez. Az új hatalom, amelynek formálisan a Petrográdi Szovjetre támaszkodó Népbiztosok Tanácsa alkották szerveit, Lenin kezében összpontosult. Lenin dekrétumokat hirdetett a földkérdés megoldásáról, valamint a békéről. Elvben „igazságos, annexiók nélküli békét" ígért – de a békét kizárólag a többi hadban álló országban is a bolsevik hatalomátvételhez hasonló új fejlemény bekövetkeztétől tette függővé. Így a háború világforradalommá változtatásától várta azt a fordulatot, amely egy új világrendet, a szocialista köztársaságok világállammá egyesülését vizionálta[35]. A háborús állapotok közt fegyverben lévő „nemzetközi munkásosztálynak" a kommunista párt által vezetett hatalomátvételét, polgárháborúk és puccsok sorozatát jelentette e terv. Mindez a Szovjet-Oroszországgal közvetlenül szomszédos kelet-közép-európai térség államait létükben veszélyeztette. Lenin az általa megfogalmazott világforradalom érdekében hasznosítható eszközöknek tekintette a háborúba belefáradt, kimerült és teljesen kiábrándult tömegeket.

A szomszédos Román Királyság uralkodója – a központi hatalmak 1917-es offenzívájának súlya alatt – a hadseregbe sorozott román parasztok tömegeinek lojalitását létfontosságúként értékelte: őket motiválandó hirdette ki a háború utáni *földreformot* és a *választási reformot*. E reformprogram lényeges érvként szolgálhatott az 1918 utáni időszakban is, pont a Szovjet-Oroszország által szubverzív eszközökkel is szított politikai radikális baloldali mozgalmak hatalmi reményeivel szemben. Azonban a Vörös Hadsereg fellépésével szemben, amely a breszt-litovszki béke után kibontakozott orosz polgárháborúban bekövetkezett fordulat után már a volt Orosz Birodalom határain túli offenzívára törekedett, lényegesen nagyobb hatóerejű megoldásra volt szükség. A Lenin vezette bolsevik hatalmi csoport egy új stratégiába kezdett 1918 elején: a háború utolsó szakaszában, az antantblokkád következtében Németországon és Ausztria–Magyarországon belül általánossá váló ínséges állapotoktól a „forradalmi helyzet" fokozódását remélte. Azonban az orosz területen továbbra is előnyomuló német csapatok miatt tarthatatlanná vált a szovjet hatalom helyzete. Miközben a német haderő megszállta Ukrajna nagyobb részét, az Ukrán Központi Tanács (Ráda) kinyilvánította Ukrajna függetlenségét, különbékét kötve a központi hatalmakkal (1918. február 9-én). Északon a német haderő megszállása alá vonta Lettországot, Észtországot, s Pétervárhoz is közel került. Itt a „fehérek" élén Jugyenyics tábornok abban reménykedett, hogy a német előrenyomulás végül megbuktatja a szovjet bolsevik hatalmat. Lenin ekkor indítványozta a Németországgal kötendő békeszerződés mihamarabbi aláírását, akár súlyos területi veszteségek árán is. 1918. március 3-án a Lev Trockij vezette delegáció aláírta a központi hatalmak és Szovjet-Oroszország közötti breszt-litovszki békeszerződést. Jelentős területi veszteségeket szenvedett az új bolsevik hatalom által vezetett állam. Ukrajnában Szkoropadszkij vezetésével a Német Birodalommal szövetséges ukrán bábállam jött létre. A Krím-félsziget nagy részét is megszállták a német katonai egységek. Ott később a balkáni francia katonai misszió vezénylete alatti haderő szállt partra, segítve Wrangel és Gyenyikin

35 Pipes, Richard (1995).

tábornokok bolsevik Szovjet-Oroszország-ellenes „fehér" haderejét a közben megkezdődő polgárháborúban. Az antant jóváhagyásával történt ennek a nyugati katonai fellépésnek kiegészítő mozzanata is, a Besszarábia román királyi hadsereg általi megszállása, amely ezt követően a Román Királysággal egyesült területként ezen állam szuverenitása alá került. Időközben Finnország teljesen elszakadt Szovjet-Oroszországtól. Megkezdődött a bolsevik hatalommal szembeni *nemzetközi intervenció*: a Balti-térségben megjelent a német haderő, majd ezt követően a brit flotta; északon kanadai, brit és amerikai antantcsapatok szálltak partra Murmanszk kikötőjében; a Kaukázus vidékén, jelentős brit támogatással, önálló államalakulattá váltak Grúzia, Örményország és Azerbajdzsán; a volt hadifoglyokból létrejött cseh légió a transzszibériai vasútvonalat ellenőrzése alá vonta; a távol-keleti tengermelléket az antanttal szövetséges és társult hatalmak sorába tartozó Japán csapatai szállták meg. E körülmények között következett be 1918 nyarán-őszén a német csapatok veresége, majd a világháború végét jelentő fegyverszüneti szerződés (1918. november 11-én). A győztes nyugati nagyhatalmak számára alapvető geostratégiai jelentőségű volt, hogy a német megszálló hadsereg helyébe megtalálják azokat a makroregionális szereplőket, akik a Szovjet-Oroszország elleni fellépést, a szovjet állam elszigetelésének geopolitikai feladatát ellátják. Ezt jelentette a nyugati hatalmak *cordon sanitaire* politikája, amely lényegében Szovjet-Oroszország elszigetelését a vele határos új államok megerősítése, területeik kelet felé való kiterjesztése útján projektálta – ütköző övezetet alkotva a szovjet állam és a Nyugat között. Jelentős támogatást nyújtottak a finn, észt, lett, litván államok elszakadásának, valamint a lengyel és román államok területi igényeinek Szovjet-Oroszországgal szemben. Ezzel párhuzamosan nem siettek gyakorlatba ültetni a Németország haderejével szembeni versailles-i békeszerződés előírásait: szabadcsapatokként (*Freikorps*) jelentős szerepet kaptak a szovjetellenes fegyveres fellépéshez a Baltikumban és Kelet-Európában. 1920-ban a Vörös Hadsereg elérte Varsót. A Pilsudski tábornok által vezetett lengyel légió az antantmisszió segítségével csodával határos módon állította meg a Vörös Hadsereget. Ezt követően nyerte el a nyugati nagyhatalmak támogatását jelentős ukrán területek Lengyelországhoz való csatolásához.

Kelet-Európa azonban egy „geopolitikai árokká" vált: Lengyelország és Románia új határvidékén, az önálló ukrán államiságért küzdő entitás ekkor került szembe a lengyel légióval, a Vörös Hadsereggel, a „fehéreket" képviselő Wrangel tábornok haderejével, valamint a paraszti forradalmat szító anarchista („zöld") felkelőkkel. A lengyel legionisták megszállták Vilniust, s Wilna névvel a Lengyel Köztársasághoz csatolták. A szovjet-orosz – lengyel – litván háborús konfliktust végül az 1921-ben aláírt *rigai béke* zárta le. Lengyelország és Szovjet-Oroszország határát a brit külügyminisztériumi megbízott (az előzőleg brit-indiai alkirály), lord Curzon rögzítette. Lengyelország, Litvánia, Lettország és Észtország keleti határainak rögzítésekor a nyugati *cordon sanitaire* politika érvényesült Szovjet-Oroszországgal szemben. Az ukránok pedig a lengyel és szovjet állam fennhatósága alá kerülő, kettészakított nemzetként létezhettek.

Az Erdélyben 1918 végén lezajlott főhatalomváltástól a Trianonban aláírt békeszerződés ratifikálásáig tartó időszakban tehát nemcsak a volt Osztrák–Magyar Monarchia területe vált egy geopolitikai forgószél epicentrumává, hanem a vele szomszédos orosz térség is alapvetően geopolitikai konfliktusok színtere lett: a lengyel–litván, lengyel–ukrán, román–orosz ellentétnek ugyanis jelentős, területek fölötti állami szuverenitásgyakorlás volt az alapja. Mindez együttesen hatott az 1919-ben zajló szovjet típusú államhatalom

létrehozására tett kísérletekkel Berlinben, Magyarországon (a 133 napig tartó Magyar Tanácsköztársaságban), Bajorországban (a Bajor Tanácsköztársaságban), valamint az 1920-as évek elején Szászországban és Thüringiában. A *cordon sanitaire politika mind nagyobb jelentőséget kapott*, s a francia és brit támogatás is egyértelműen ennek alapján strukturálódott a balti államok, Lengyelország, Románia, Csehszlovákia és a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság irányába.

1922 után, a tanácsköztársaságok bukását és a rigai békét követő időszakban – párhuzamosan a Szovjetunió alkotmányos megalapozásával – a Kaukázus-vidéke, Közép-Ázsia önállósodó államainak visszacsatolása és a Szovjetunió tagállamaiként való beintegrálása; a nyugati nagyhatalmak diktálta párizsi békerendezéssel szemben a fegyverhez folyamodó *Törökország támogatása* voltak a legfontosabb szovjet geopolitikai lépések. Lenin azonban egyértelműen úgy értékelte, hogy a kommunista politikai-gazdasági-társadalmi rendszer csakis akkor maradhat életben és lehet sikeres, ha nem egy félfeudális, premodern Oroszország, hanem a fejlett kapitalista, iparosított gazdasági rendszerrel rendelkező európai államokban fog megvalósulni: a bolsevikek elsődleges feladata tehát a világforradalom megszervezése volt. A Vörös Hadsereg offenzív fellépése mellett mind nagyobb hangsúlyt kapott a szomszédos államokon belüli kommunista aktivitás elősegítése. Ennek volt eszköze a Komintern, amely lépéseket tett Romániával szemben, és ezt – az államhatalmat bentről megingató szubverzív eszközzel – az ott elégedetlen nemzeti kisebbségek radikalizálása által – próbálta elérni. A nemzetközi kommunista mozgalom keretei közt meghirdették „a nemzetek önrendelkezésének jogát akár az államtól való elszakadásig”[36]. Nem maradtak következmények nélkül: a Román Királyságban a Kommunisták Romániai Pártja tagságának jelentős része az 1918 utáni időszakban a román állam szuverenitása alá került nemzeti kisebbségek soraiból került ki. A Kommunisták Romániai Pártjának (amely a Komintern szekciójaként működött) főtitkári tisztségét 1921–1944 között döntően etnikai szempontból nem román egyének töltötték be. Erről a román állam határain kívül tartott pártkongresszusokon hoztak döntést. A Komintern 1923. decemberi határozatában a Román Királyságot a nemzetiségeket elnyomó „reakciós burzsoá-földesúri rendszernek” és „többnemzetiségű államnak” minősítette, amellyel szemben támogatta a nemzetiségek önrendelkezési jogát – a román államtól való elszakadást is. Ezt az álláspontot erősítette meg a KRP 1924 decemberében, Bécsben tartott III. kongresszusa.[37] A határ menti területeken végrehajtott, fegyveres incidensek kísérte szubverzív tevékenység mellett a KRP ezen állásfoglalása is érvként szolgált e párt nemzetbiztonsági szempontból veszélyessé nyilvánítása mellett, és a betiltásáról hozott döntést (1924) követően is a román nemzetbiztonsági szervek célkeresztjében maradt. A KRP IV. kongresszusán, Harkovban, 1928 szeptemberében változott a felfogás a nemzetiségeknek a román államtól való elszakadásig menő önrendelkezési jogukat illetően is. Az új formula a *„munkások és parasztok államaként létrehozandó föderációt”* tételezett, amelynek keretében Erdély, Dobrudzsa és Bukovina külön egységeket alkottak volna.[38] A Komintern V. kongresszusán Georgi Dimitrov egyenesen *az „imperialista” Románia által „megszállt régióknak” nevezte Erdélyt, Dobrudzsát, Besszarábiát,*

36 Lásd Lönhárt Tamás (2008), 103–126.
37 Lipcsey Ildikó (1991), 83.; Ionescu, Ghiță (1994), 50–51.
38 Ionescu, Ghiţă (1994), 53.

Bukovinát.[39] 1934-ben, a KRP Erdély és Bánságért felelős Titkársága határozatát követően a „népfrontpolitika" jegyében megalakult a MADOSZ[40], amelynek az „antifasiszta összefogás" és az „antirevizionizmus" volt a jelszava. Ilyen körülmények között, 1938. november 14-én a MADOSZ „imperialista, a dunai népeket egymás ellen uszító" cselekedetként *ítélte el az első bécsi döntést*. 1940 júniusában a Szovjetunió – a Romániának adott ultimátumot követően – Besszarábiát és Észak-Bukovinát elcsatolta. A románság körében további érzelmi szakadékot jelentett a második bécsi döntés előestéjén kiadott állásfoglalás (1940. augusztus 8.), amelyben a KRP Központi Bizottsága „Erdély népeinek a román imperializmus alól való felszabadulásáért folytatott harcáról" szólt.[41] A második bécsi döntés utáni új helyzetben a Kommunisták Romániai Pártjának – szovjet utasításra – ismét korrigálnia kellett álláspontját: 1940. szeptember 3-án már a „magyar imperializmusnak kiszolgáltatott munkások és parasztok visszacsatolását" követelte[42]. 1940. november 7-én a MADOSZ is elhatárolódott a második bécsi döntéstől[43]. 1940 őszétől ugyanakkor létrejött a Kommunisták Észak-Erdélyi Regionális Bizottsága, amely az új irányvonal tisztázására küldöttséget szervezett Moszkvába: az onnan visszatért küldöttség azt a felsőbb döntést tolmácsolta, hogy a Kommunisták Magyarországi Pártjával kell szervezetileg egyesülni, tevékenységüket pedig a Szociáldemokrata Párt és a Szakszervezeti Tanács soraiba beépülve hajtsák végre.[44] A dél-erdélyi kommunisták a Kommunisták Romániai Pártja keretei között illegalitásban folytathatták tevékenységüket. 1942-ben, az észak-erdélyi kommunista szervezet lebukását és felszámolását követően, a dél-erdélyi elvtársaik úgy érezhették, talán jobb helyzetben vannak.

A Szovjetunióval szemben álló, a kommunista hatalomtól elhatárolódó, az orosz forradalom utáni emigrációnak egy sajátos része által meghirdetett világszemlélet és program képviselője volt *az eurázsiai iskola*. A Bécs-, majd Berlin-központú, antibolsevik, de nem monarchista emigráció alapvetően a Szovjetunió majdani bukását követő állampolitikát és a leendő új Oroszország helyét és szerepét a világban kívánta megalapozni. A Nyugat az, amely megteremtette a kommunizmus szellemi előfeltételeit:

> „Az orosz kommunista forradalom tehát a Nyugat halálos ajándéka volt Keletnek, aztán pedig az egész világnak. Az az európai szellemi rothadás gyümölcse; az európai gazdasági-társadalmi válság produktuma; az európai politikai »felvilágosodás« eredménye; a piacokért és a világuralomért folytatott európai háború következménye. Az európai ateizmus, az európai hanyatlás és az európai imperializmus szüleménye."[45]

Szerintük Oroszország se nem Európa, se nem Ázsia része, hanem egy harmadik entitás, amely mindkét másikat meghatározni hivatott. Európa csupán „Eurázsiának a nyugati

39 Constantiniu, Florin (1991), 38.; Ionescu, Ghiţă (1994), 69.
40 Lönhárt Tamás (2008), 109.
41 Uo., 112.
42 Ionescu, Ghiţă (1996), 88–89.
43 Bányai László (1971), 23.
44 Molnár, Gusztáv (1993), 109.
45 Iljin, Iván (1915/2004), 230.

pereme”[46]. Oroszország „hivatását”, népek egész sorát körülölelő határainak „természetességét” igazolja az a körülmény is, hogy az Orosz Birodalom egységének lényegi elemei „a háború és a forradalom szörnyű megrázkódtatásai ellenére is többé-kevésbé helyreálltak”[47]. Az „eurázsiai” gondolat szellemi elődjének tekinthető Leontyev az Osztrák–Magyar Monarchia szétesése kapcsán úgy vélekedett: az önállósodó népek sajátos új föderációja közötti új viszonyt nem a pánszláv, hanem a *centrum–periféria*-projekció szerinti *kölcsönös érdekközösség* gondolata alapján kell alakítani:

> „Oroszország a független államoknak ezzel a keleti föderációjával fenntartott kapcsolataiban sokkal inkább meg fog férni ennek a szövetségnek az idegen törzseivel, a románokkal és a görögökkel, sőt még a magyarokkal is, mint a délnyugati szlávokkal. Oroszország a *természetes védelmezője* lesz ezeknek a gyengébb és részben idősebb nemzeteknek”[48].

Szavickij már ekképp ír Oroszország közvetlen nyugati szomszédságának jövőjéről:

> „Korunk a hatalmas gazdasági egyesülések, a *»földrész-államok« létrejöttének kora*, melyek nagy térségekre terjednek ki, és határaikon belül biztosítják a gazdasági forgalom akadálytalanságát és stabilitását.”[49]

1918 után tévedés volt Kelet-Közép-Európában egyes nemzeteknek abban reménykedniük, hogy nemzeti célkitűzéseiket a Szovjetunióval szövetségben megvalósíthatják. A szovjet hatalom nemzetellenes és idegen minden nemzeti értékrendtől. Szavickij az elvetélt Magyar Tanácsköztársaságot elemezve figyelmeztet:

> „Azt látjuk, hogy az orosz szovjethatalom harcos internacionalizmusa átnő és elkerülhetetlenül át is kell, hogy nőjön harcos orosz imperializmusba. Láttuk, hogyan állt a maga idejében Magyarország a szovjethatalom zászlaja alá, hogy kiűzhesse a románokat Erdélyből. A magyarok azt hitték, hogy nemzetközi vonatkozásban szovjet zászlók alatt nincs annyira megkötve a kezük, mint bármely más zászló alatt, mivel a bolsevikokat nem köti a törvény. Az ügy sikertelen kimenetele nem változtatja meg annak alapvető jellegét.”[50]
>
> [Világtörténelmi jelentőségű tévedés volt, ahogy] „a mai Franciaország képviselői a francia csapatok odesszai állomásozása idején hajlamosak voltak Oroszországot úgy tekinteni, mint amely már »kiszállt a játékból« és olyan államok felé orientálódni, amelyek – mint Románia, Lengyelország vagy az »Ukrán Népköztársaság«”, amelyektől azt remélték a Nyugat vezető egyéniségei, hogy „valamilyen formában »kiválthatják« Oroszországot.”[51]

46 Idézi Siselina, Ljubov (2004), 18.
47 Uo., 18.
48 Uo., 29.
49 Uo., 30.
50 Szavickij, Pjotr (1919/2004), 267–268.
51 Uo., 270.

Majd megjegyzi:

> „Meglehet, az új német hatalom is üdvösnek fogja tartani, hogy a maga »történelmi jussát« Európa keleti részén keresse."[52]

Németország felemelkedése ugyanis újabb háborúhoz vezet, amelynek nem tud majd gátat vetni Franciaország keleti szövetségi rendszere, amely kisállamokra támaszkodik. A német felemelkedésre válaszul Oroszország és Anglia „szükségszerűen egymásra támaszkodnának, mivel Németország győzelme egyikük fölött azzal fenyegetne, hogy legyőzi a másikat is, és ezzel Németország összeurópai, ha nem világuralomra jut."[53] Szavickij 1919-es geopolitikai elemzése 1941 nyarának valóságát tükrözi: a Németországgal szembeni Szovjetunió és Nagy-Britannia közötti együttműködéssel világtörténelmi fordulat következett be, amelynek eredménye Németország legyőzése, valamint a Szovjetunió és az angolszász hatalmak háború utáni domináns helyzete 1945-ben.

Visszatekintve, Iván Szolonyevics így fogalmazott:

> „Lehet azt mondani, hogy az Osztrák–Magyar Monarchia reakciós volt. De a tucatnyi nemzetiség valahogy mégiscsak megfért egymással. Most azok az emberek, akik évszázadokon át ennek az egykori reakciónak a területén éltek, elűzettek évszázadok óta elfoglalt helyükről, koldusbotra juttattak, a sivár ismeretlenbe vettettek. És mindezt a proletárok csinálják a proletároknak."[54]

Pjotr Szavickij pedig rámutatott:

> „A »nemzetiségek önrendelkezése«, amit a kommunista hatalom hirdet, lényegében fikció. Ez az »önrendelkezés«, még magában a kultúrában is csak arra korlátozódik, hogy a kommunista ideológiát nemzeti nyelveken sajátítsa el. A kommunista tan szerint ugyanis minden nemzeti kultúrának »formájában nemzetinek, tartalmában kommunistának« kell lennie."[55]

Az eurázsiaiak szerint lényeges különbség, hogy szerintük „a kommunista internacionalizmus helyett az összeurázsiai nacionalizmus legyen a vezérlő elv."[56] Kelet-Európa pedig egyáltalán nem a Nyugat, hanem Eurázsia része[57], ahol sem a kommunista internacionalizmus, sem pedig a nyugati demokratikus liberalizmus nem érvényesül, hanem az eurázsiai népek nemzeti önazonossága és komplementáris egységének konföderatív modellje[58].

52 Uo., 270.
53 Uo., 270.
54 Szolonyevics, Ivan (1949/2004), 250.
55 Szavickij, Pjotr (1919/2004), 259.
56 Uo.
57 Uo., 260.
58 Uo., 259.

1.4. A kelet-közép-európai nagyrégió geopolitikai restrukturálása: Erdély a dualista monarchia magyar államterületétől a Román Királyságig

A századelőn, az osztrák–magyar államot fenyegető nemzetiségi mozgalmak erőteljes centrifugális erőként való jelentkezése idején, a parlamenti munkát bénító „obstrukcióval" szembesülve, Tisza István így fogalmazott:

> „Damokles kardja függ a nemzet feje felett. Ötletszerűen összeverődő bármily kicsiny csoport megállíthatja a Képviselőház egész gépezetét, gáncsot vethet a magyar nemzetnek előre törekvő útjába, ránk zúdíthatja a közelmúlt összes veszélyeit és megaláztatásait."[59]

Apponyi Albert, a századelőn létrejött „koalíció" minisztere pedig így fogalmazott:

> „Mindezeknél fogva, ha ezentúl azt hirdetném, hogy nemzeti életünk teljessége az 1867-es alapon kivívható, olyat hirdetnék, amit ma már nem hiszek."[60]

Ugyanakkor az erdélyi magyar önszerveződés, szembesülve a demográfiai és gazdasági pozícióvesztés projekciójával, jelentős lépéseket tett az intézményesülés irányába: 1900-ban megalakult a Székely Társaság, ezt követte 1902-ben a tusnádi kongresszus, majd 1903-ban az Országos Magyar Szövetség alapítása, amely a nemzetiségi törekvések megfigyelése és kezelése érdekében politikai tanácsadó szerepkörre törekedett Budapesten. Sándor József, az EMKE elnöke, 1904-ben javaslatot tett Erdély részleges autonómiájának visszaállítására. 1910-ben egy regionális érdekérvényesítő, informális csoportként jelentkezett az erdélyi képviselők marosvásárhelyi választójogi értekezlete. Bethlen István, az OMSZ társelnökeként, 1912-ben egy pártok feletti erdélyi nyomásgyakorló csoport létrehozását ajánlotta, amelynek célja az volt, hogy egy erdélyi egységes fellépést működtessen Budapesten.[61] 1913. december 7-én jött létre az Erdélyi Szövetség. Ez a szervezet, amelyben jelentős szerepet játszott Apáthy István, 1914. júniusában meghirdette munkatervét, amely célul tűzte ki:

> „az egységes magyar állam keretében, a politikai szervezkedés és mozgalomkeltés eszközeivel megoldani azokat az általános politikai, közgazdasági, közigazgatási, közművelődési és társadalompolitikai föladatokat, melyeknek megoldását Erdélynek különleges viszonyai megkövetelik."[62]

59 Pölöskei Ferenc (1985), 96.
60 Uo., 107–108.
61 Bárdi Nándor (2004), 24.
62 Uo.

1.1. ábra: Erdély az Osztrák–Magyar Monarchiában (1910). Készítette Bartos-Elekes Zsombor.

Ahogy azt a kérdéskör egyik legjobb ismerője tanulmányában megfogalmazta:

> „Nemzetiségi vonatkozásban: a nemzetiségi alapon álló pénzintézetek alapításának megakadályozását, a már létezők számára pedig szoros felügyeletet követelt a program. Ugyanígy az ipari, kereskedelmi, mezőgazdasági egyesületek, szövetkezetek, valamint közkereseti társaságok és munkásegyesületek faji alapon való alapításának törvényes megtiltását és csupán községi vagy szakmai alapon való engedélyezését. Az oktatásügy és az egyházi élet körében követelték a görög katolikus és görögkeleti iskolák és a tanítóképzés államosítását azzal, hogy a gyermekeket anyanyelvükön is meg kell tanítani írni és olvasni. Javasolták: a román középiskolák, a lelkészképzés, a különböző nemzetiségi alapok, társadalmi szervezetek szigorú állami felügyeletét; az erdélyi magyar görög katolikusok és magyar görögkeletiek kivonását külön magyar egyházközségekbe; az utóbbiak számára külön püspökség szervezését; a román felekezetekből való áttérések megkönnyítését. A görög katolikusok és a görögkeletiek

> számára is a Gergely-naptár behozatalát. A kötelező állami óvodák létrehozását egész Erdélyben."[63]

Tisza István miniszterelnök a nemzetiségi kérdés jelentőségét korán felismerte:

> „(…) én azt hiszem, hogy amily határozottan kell elbánni minden olyan törekvéssel, amely nemzetiségi részről államellenes irányban mutatkozik, amely a magyar állam területi épségét vagy nemzeti jellegét támadná meg – mert ebből nem lehet elalkudni vagy elengedni egy jóttányit sem – épp olyan óvatossággal kell kerülnünk a bizalmatlanságnak, az ellenszenvnek, a chicanériáknak minden olyan nyilvánulását, amely a nemzetiségieket az ő megengedett kulturális missziójuk betöltése körül támadja meg."[64]

A románlakta területekre a magyar lakosság telepítését veszélyesnek látta. Helyettük az etnikai pozícióőrzést szolgáló más eszközök hatékonyságában hitt: a birtokváltozások ügyét szolgáló hitelnyújtás elősegítésében; a közvetítői nyereség kiiktatásában; az ipar és mezőgazdaság komplementaritásában; az oktatás és neveléspolitika által az államnyelv és az állampolgári nemzet promoválásában; a nemzetiségek kulturális intézményeinek szabadabb, de a magyar államhatalmat elismerő működésében.[65]

Az Osztrák–Magyar Monarchia igyekezett erőt mutatni, hogy a régió vezető hatalmaként biztosíthassa saját geopolitikai érdekeit, az 1914 nyarán soron következő hadgyakorlatot ezért Bosznia-Hercegovinában rendezték meg. Ferenc Ferdinánd trónörökös személyes látogatása által kifejezésre akarta juttatni a tartomány vezetősége iránti bizalmat, valamint alkalmat akartak teremteni a helyi lakosság hűségnyilatkozataira. A boszniai szerb nacionalisták provokációnak tekintették ezt a reprezentatív eseményt, s merényletekre készültek. Június 28-án Gavrilo Princip pisztolylövésekkel végzett Ferenc Ferdinánd trónörökössel és feleségével. Bécsben egyértelműen a Német Birodalom álláspontjától tették függővé a Szerbia elleni fellépésről szóló saját döntésüket. A Berlinbe küldött levelére megérkezett a válasz: „most vagy soha". II. Vilmos ugyanis Helmuth von Moltke német birodalmi vezérkari főnök álláspontjára alapozott, amely szerint 1914-ben még kedvezőek a Német Birodalom számára a relatív erőviszonyok, de ezt követően csak romlani fognak. A Schliffen-terv alapján pedig a német hadseregnek néhány hét alatt kellett volna legyőznie Franciaországot, míg az Osztrák–Magyar Monarchia haderejének kellett volna feltartóztatnia az Orosz Birodalom csak lassan és fokozatosan felfejlődő haderejét. Majd ezt követően a nyugati frontról átdobott Német

63 Uo.

64 Uo., 9.

65 Ennek megfelelően a Tisza István által vezetett kormányok időszakában az erdélyi románságnak kiterjedt intézményháló állt rendelkezésére: az ASTRA; a szövetkezetek; a 4 román ortodox püspökségben 1109 elemi román tannyelvű iskola; a 4 román görög-katolikus püspökségben 1096 elemi iskola; valamint a román főgimnáziumok: a balázsfalvi (gk.); a belényesi (gk.); a naszódi alapítványi és a brassói (ort.) főgimnázium; valamint a román nyelvű tanítóképzők (Balázsfalva, Nagyszombat, Arad, Lugos, Karánsebes, Szamosújvár); papneveldék [Nagyszeben (ort.), Arad (ort.), Karánsebes (ort.), Balázsfalva (gk.), Szamosújvár (gk.), Nagyvárad (gk.), Lugos (gk.)]. 1913-ban Tisza István még újabb tárgyalásokat kezdeményezett a románokkal való megegyezés érdekében. Azonban az ellenzék nem támogatta ezt a törekvését.

Birodalom hadereje az Orosz Birodalommal szemben tehermentesíthette volna az osztrák–magyar haderőt. Azonban az orosz mozgósítás gyorsulása a vasútfejlesztés következtében, valamint a beláthatatlan mennyiségű hadianyag és emberi erőfölösleg drámai módon befolyásolták a terv sikerességét.

A merénylet hírére Conrad von Hötzendorf a Szerbiával való azonnali és egyértelmű „leszámolást" követelte. Tisza István magyar miniszterelnök egyértelműen és határozottan nemet mondott a meggondolatlan lépésnek ítélt hadüzenet gondolatára. Óvva intette a döntéshozókat: a magyar–román határ teljesen kiszolgáltatott maradna a Román Királyság háborúba lépése esetén, miközben az osztrák–magyar haderő felvonulásra kényszerülne Szerbia és az Orosz Birodalom ellen. Tisza István magyar miniszterelnök aggodalmaival szemben a hadüzenetet igenlők Bulgária lehetséges hadba lépésére hivatkoztak az esetleg támadólag fellépő Román Királysággal szemben. Végül sor került a hadüzenetre Szerbia ellen, s ezt a nagyhatalmak közötti hadüzenetek sora követte. 1914 nyarán kitört az első világháború.

Románia 1914-ben még a semlegesség mellett döntött: a bekövetkezett háborút arra hivatkozva nem tekintették *casus belli*nek, hogy nem Németország és az Osztrák–Magyar Monarchia elleni támadás történt – az őket kötelező szerződést Bukarestben kizárólag defenzív háború esetére szóló kötelezettségként értelmezték. Szazonov orosz külügyminiszter 1914. szeptember 21-én a következő üzenetet intézte a bukaresti orosz nagykövethez: „amennyiben a román kormány Oroszország, Franciaország és Anglia propozíciójával összhangban hozzáfog Erdélynek és Bukovina román részeinek elfoglalásához, a három fent említett hatalom minden befolyását latba veti, hogy visszatartsa Bulgáriát Románia esetleges megtámadásától"[66]. 1914. késő őszén az antant már jelezte, hogy megállapodás alapját képezheti Erdély és Dél-Bukovina Romániához, Kelet-Galícia, az Északkeleti-Kárpátok vonulata és Észak-Bukovina Oroszországhoz való csatolása.[67] 1916 elején a „verduni vérszivattyú" oly mértékben megrendítette az antant katonai ellenállóképességét, hogy ekkor kétségbeesett szükség állt elő egy, a központi hatalmak irtózatos katonai nyomását megosztó új front nyitására, egy új szövetséges belépésére. Románia ezt a pillanatot tartotta a legmegfelelőbbnek a háborúbalépés kapcsán elérhető maximális követelések elfogadtatására. 1916. augusztusában sikerült az antanttal elfogadtatni területi igényeit. Ugyanakkor, a katonai erőfeszítés fenntarthatósága érdekében, egy összehangolt balkáni fellépésre és a fegyverellátás folyamatos megoldására megnyugtatónak látszó igéreteket kapott. Románia az egyezség értelmében igényt tarthatott Erdély mellett a Tiszára nyíló határvonalra Szegedtől délre, valamint a román államhoz csatolhatták volna Makót, Gyulát, Békéscsabát, az egész Bihar megyét, Mátészalkát, Vásárosnaményt, továbbá az egész Bukovinát és Máramarost is.[68]

A Bruszilov-offenzíva 1916 nyarán jelentős orosz sikerekkel indult: Bukovináig törtek előre. Ezzel párhuzamosan, 1916. augusztus 27-én a román királyi hadsereg betört Erdélybe. Az antant által igért szaloniki front azonban, amelynek le kellett volna kötnie Bulgária haderejét, csak jóval később indult. A bolgár csapatok sikeresen átkeltek a Dunán, Turtucaia mellett, meghatározó verességet mérve a román királyi hadseregre. A Bruszilov-offenzíva véget ért: 800 000 orosz, 600 000 osztrák–magyar, 85 000 német halott maradt a harctereken. Az Erdélyben felvonuló Eric von Falkenhayn tábornok vezette német hadseregcsoport, illetve

66 Hajdu Tibor (1995), 32.
67 Uo., 32.
68 Uo., 33.

a Dunán átkelő bolgár csapatokkal felvonuló von Mackensen tábornok vezette német haderő segítségével a központi hatalmak sikeres ellenoffenzívát hajtottak végre. Ez Bukarest elfoglalásához (1916. december 6.), valamint Románia jelentős részének megszállásához vezetett. Erdélyben a román katonai offenzíva felerősítette a legrosszabb előjeleket. 1917 májusában az új kormány belügyminisztere, Ugron Gábor – akit egy év múlva erdélyi királyi biztosnak neveztek ki – azon álláspontra helyezkedett, hogy a nemzetiségi törekvésekkel szemben az 1914-es *Erdélyi Szövetség munkatervét* kell bevezetni. Ezt követte az Apponyi Albert által megfogalmazott felvetés a „kultúrzóna" bevezetésére. 1918 júniusában a Magyar Vallás- és Közoktatási Minisztérium a tervezett „kultúrzónában" 311 román felekezeti iskola 477 tanítójának mindennemű államsegélyét meg akarta vonni.

1918. március 3-án írta alá Szovjet-Oroszország a központi hatalmakkal a breszt-litovszki fegyverszünetet. A végképp tarthatatlan stratégiai helyzetbe került Román Királyság 1918. május 7-én aláírta a buftea-bukaresti különbékét a központi hatalmakkal. Ausztria-Magyarország a Kárpátok keleti és déli lejtőjére helyezte át a két állam közötti határt, Bulgária megkapta Dél-Dobrudzsát, Németország a kőolaj és a gabonatermés jelentős részére koncessziót kapott, továbbá megszerezte Konstanca kikötőjét és az Odessza felé való szabad felvonulást a német haderőnek. A gazdasági szempontból drámai kiszolgáltatottság ugyanakkor a német megszállás fenntartásával együttesen fejtette ki hatását Romániában. A francia katonai missziónak távoznia kellett. Az új miniszterelnök a németekkel való barátságáról ismert Alexandru Marghiloman lett. Ferdinánd király azonban utasította a Román Királyság Parlamentjét, hogy semmiképp se siessenek a ratifikációs feladat végrehajtásával. Később erre hivatkozva tekintették semmisnek a buftea-bukaresti békeszerződést, s ennek alapján formáltak jogot az antant, a szövetséges és társult hatalmak keretei közt betöltendő szerepkörre a békekonferencián.

1918. szeptemberében kezdetét vette a Louis Franchet d'Esperey vezette antanterők offenzívája a Balkánon: ennek következtében Bulgária (1918. szeptember 29-én), majd Törökország (1918. október 30-án) kapitulált. Olaszország pedig sikerrel vívta meg a vittorio-venetói csatát. 1918. november 3-án, a pádovai Villa Giustiban az Osztrák–Magyar Monarchia és az *antant* fegyverszünetet kötött. Ezt követte 1918/1919 fordulóján az Osztrák–Magyar Monarchia alkotmányos parlamentáris államhatalma addigi kizárólagos legitimitásának sajátos megkérdőjeleződése, majd megszűnése, illetve a nemzeti tanácsok és ezek fegyveres alakulatainak, a nemzeti gárdáknak mint új legitimitással rendelkező hatalmi szerveknek a tevékenysége. Véleményünk szerint jelentős szerepe volt a IV. Károly uralkodó által 1918. október 16-án kiadott „Az én hűséges birodalmi népeimhez" kezdetű királyi rendeletnek is[69]. IV. Károly uralkodó koncepciójának megfelelően, megegyezéses alapon a dinasztia iránti lojalitás által áthatott társnemzetek államának létrehozása volt a cél. Azonban e törekvés nem váltotta be a hozzá fűzött – felettébb idealista és a korszellemet meghatározó nacionalizmusok valódi célrendszerével nem számoló – reményeket. Sőt, az eredendő céllal ellentétes, centrifugális erőket erősítette fel, legitimitást és intézményes kereteket nyújtott ezeknek: az uralkodói akaratra hivatkozva összehívott *nemzetgyűlések* és a *nemzeti tanácsok* azon törekvését erősítette fel, amely az önálló, egymással szembenálló *szuverén államok* létrejöttét és egymás kárára történő területi növekedését szolgálta. Prágában a Nemzeti Tanács kikiáltotta a Csehszlovák Köztársaságot (1918. október 28.), Zágrábban a horvát–szlavón nemzetgyűlés a „szlovének,

69 *A császári kiáltvány* (1918).

horvátok és szerbek államát" (1918. október 29.), az Osztrák Nemzeti Tanács a Német–Osztrák Köztársaságot (1918. október 30.), a Magyar Nemzeti Tanács pedig a Magyar Népköztársaságot (1918. november 16.) kiáltotta ki.

Az idézett királyi rendelet kijelentette, hogy a birodalom „szövetségi állammá alakul át, amelyben minden néptörzs saját külön állami közösséget alkot letelepülési területén", ugyanakkor „minden nemzeti külön államnak biztosítja önállóságát." Tehát a rendelet egy időben jelentkező, eltérő törekvéseknek vált közös hivatkozási forrásává: a föderalizálás útját követő, a területi integritást védő, ugyanakkor a nemzetállami önállóságot mint immár legitim törekvést követő csoportok is idézhettek belőle saját céljaiknak megfelelő gondolatokat. Miközben arról nyilatkozik, hogy „amíg ez az átalakulás törvényes úton végbemegy, a meglévő intézmények a közérdek megvédése végett változatlanul fönnmaradnak" – tehát az alkotmányos parlamentáris felhatalmazással rendelkező kormányhatalom jogosítványait fenntarthatta –, aközben a birodalom nemzetei legitim módón törekedhettek ugyanazon jogkörök gyakorlására az immár uralkodói jóváhagyással működtetett nemzeti tanácsok által. Mindez az államhatalom legitim gyakorlására addig sikerrel igényt tartó bécsi és budapesti kormányok hatalmi monopóliumát osztotta meg, a közrend fenntartásának feladatát átruházva a nemzeti tanácsokra, s az általuk koordonált nemzeti gárdákra, gyakorlatilag megszüntetve a legitim erőszak állami monopóliumát.[70] A nemzetiségek által létrehozott nemzeti tanácsoknak és nemzeti gárdáknak ezen törekvése hatványozottan eredményes volt a magyar államterületen, hiszen a dualista államszervezet keretében nem létezhetett, így az 1918/1919-es időszak kezdeti szakaszában sem létezett önálló magyar haderő. Végül későn, Bartha Albert, Böhm Vilmos, majd Stromfeld Aurél irányítása alatt kezdődött meg az önálló magyar haderő szervezésének tevékenysége. A frontról hazatérő katonák nagyobb része egyszerűen semmiféle fegyverhasználatra nem volt fogható. Kisebb részben gyakorlatilag a politikai szélsőségeket szolgáló, „párthadseregként" működő egységekbe szivárogtak át. Megjegyzendő, hogy ugyanakkor a Bécsben és Prágában tevékenykedő Román Nemzeti Tanácsnak sikerült rendezett egységeket szerveznie ugyanazon közös haderő román nemzetiségű katonáiból, amelyek sikeresen léptek fel a közrend fenntartása érdekében, presztízst és hiteles politikai fellépést biztosítva ezáltal a Román Nemzeti Tanácsnak.

1918 októberében az *Erdélyi Szövetség* a Károlyi-kormányhoz fordult a következő lényegi követelésekkel: a területi egységet nem szabad feladni, föderalizálás helyett a nemzetiségek önkormányzatát kell bevezetni, a horvátokat el kell engedni saját államukat illetően, a felekezeti iskolák számára „szabad rendelkezésre adjuk a Magyarország költségvetésében tanügyi célokra fölvett összegnek azt a hányadát, amely az adózási hányaduknak megfelel"[71]. Azonban Erdély autonómiáját semmiképp nem tartotta követendő megoldásnak:

> „A magyarság és a németség együtt számbelileg majdnem azonos a románsággal, de gazdaságilag és kulturálisan sokszorosan a fölött áll, tehát az önkormányzó Erdélyen

70 Konkrétan ez következett be, amikor a Krakkói Katonai Parancsnokságot átadták a Lengyel Likvidációs Bizottságnak (1918. október 31.), a K.u.K.-flottát átadták a Délszlávok Nemzeti Tanácsának (1918. október 31.)., az Ukrán Nemzeti Tanács átvette Lemberg városát (1918. november 1.), S. Sarkotic vezérezredes, Bosznia-Hercegovina kormányzója átadta a hatalmat a Bosnyák Nemzeti Tanácsnak (1918. november 1.), valamint a Bukovina feletti hatalmat Erzdorf gróf átadta az Ukrán Nemzeti Tanács és a Román Nemzeti Tanács képviselőinek (1918. november 6.).

71 Hajdu Tibor (1995), 34.

> belül úgyis túlsúlyban lesz. Erdély autonómiájának felvetése csak Erdély elszakítását készíti elő. Az előbbiekben felsorolt jogokat csak úgy adhatják meg, ha a szomszéd államok lemondanak az irredenta törekvéseikről. Ha pedig ez megtörténik, végképp semmi értelme az erdélyi autonómiának."[72]

1918. október 29-én, Budapesten a román szociáldemokraták és a Román Nemzeti Párt képviselői megalakították közösen a Nemzeti Tanács stratégiáját, amely szerint a Román Nemzeti Tanács magát a budapesti kormánnyal egyenlő legitimitású szervezetként értelmezte, valamint a románok lakta területek jövőjéről szóló minden döntést illetően kizárólagos jogot formált arra, hogy az előbbiekkel való tárgyalás során akár vétójoggal éljen.[73] A *Román Nemzeti Tanács* meghozta azon határozatát, hogy a IV. Károly király október 16-i rendelete alapján átveszi a kormányzati és népképviseleti hatalmat az ország román lakossága fölött, a Román Nemzeti Gárda pedig a közrend biztosításának kizárólagos jogát a románok lakta területeken (1918. november 1.). A Román Nemzeti Gárda magja Aradon át Erdélybe vonult, majd ott a románlakta települések hálójából kiindulva egyre nagyobb létszámú és egyre kiterjedtebb terület felett gyakorolt autoritást.[74] A Román Nemzeti Tanács kinyilvánította a magyarországi románlakta területek fölötti közigazgatás átszervezésére és működtetésére való jogát. Később ezt gyakorlatilag az erdélyi *Kormányzótanács (Consiliul Dirigent)* keretei közt gyakorolta is. Ezen intézmény – Erdély közigazgatásának ideiglenes központi szervét és egyféle regionális kormányzatát megtestesítve – saját alapelvének tekintette, hogy a Román Királyság államszervezetébe való integrálást illető döntésekben alanyi jogon, a román kormánnyal egyenlő félként tárgyaljon és vegyen részt, jogkörét az új államszervezet keretei között is érvényesíthesse.[75]

1918. október 31-én Budapesten – a Nemzeti Tanács politikai bizalmát élvező Károlyi Mihály vezette kormány megalakulásával – gyakorlatilag a köztársasági államszerveződést célzó erők gyakorolhatták az államhatalmat. A köztársaság kikiáltásával egy időben, 1916. november 16-án az Országgyűlés Képviselőháza magát feloszlatta, a Főrendiház pedig berekesztette a tanácskozásait[76]: Károlyi Mihály köztársasági elnökségének időszakában, a magyar állam törvényhozói jogkörét gyakorló népképviseleti szerv nem jött létre, a kormány gyakorolta azt. Így felértékelődött a döntéshozás folyamatában kontrollhatalmat gyakorló budapesti Munkástanács, valamint a Katonatanács szerepe, amelyek gyakorlatilag eltérítették a polgári liberális erők által tervezett kormányzási és államszervezési tevékenységet eredeti céljaitól. A Jászi Oszkár vezette delegációval történő aradi találkozón a Román Nemzeti Tanács közölte álláspontját: a magyar államtól való teljes elszakadás megvalósítását tekintette céljának.[77]

72 Uo.
73 Albani, Tiron (1938), 167–168.; Hitchins, Keith (1997), 190.
74 Ţepelea, Gabriel (szerk., 1993), 8–9.
75 Livezeanu, Irina (1998), 193–195.; Hitchins, Keith (1997), 194–195. A Kormányzótanács tevékenységéről a román akadémiai történetírás szempontrendszere szerint megalkotott monografikus feldolgozást illetően lásd Iancu, Gheorghe (1985).
76 Püski Levente (2015), 10.
77 Constantiniu, Florin (1997), 298. Lényegében semmiféle érdemi tárgyalás, közös nevező keresésére való törekvés nem folyt a két fél között.

Az Erdélyért folyó magyar–román vitát alapvetően befolyásolta a pádovai fegyverszünet (1918. november 3.) és a belgrádi katonai egyezmény (1918. november 13.), amelyek értelmében a román–magyar *demarkációs vonalát* Erdélyben a Nagy-Szamos–Maros vonalán állapították meg. Időközben, november 9-én a Román Királyság új kormánya[78] elrendelte a mozgósítást, majd november 10-én I. Ferdinánd király kiadta a hadbalépésre vonatkozó parancsot, egyetlen nappal a német fegyverszüneti szerződés életbelépése előtt (1918. november 11.).

1918. november 15-én a Román Nemzeti Tanács hivatalosan bejelentette, hogy december 1-re összehívta a románlakta területek küldötteinek nemzetgyűlését Gyulafehérvárra. November 22-re Máramarosszigetre már sikeresen mozgósítottak egy kisebb tömeget, amely szimbolikus értelemben birtokba vette a város köztereit, román nemzeti zászlókkal vonult fel, és kinyilvánította a máramarosi románoknak a Román Nemzeti Tanács döntéseivel való egyetértését[79]. Szebenben a november 21–22-én ülésező *Szász Nemzeti Tanács* döntött a Román Nemzeti Tanáccsal való hivatalos kapcsolatfelvételről. Minderre a Károlyi-kormány válasza a november 24-i kiáltványában testesült meg: az autonómia és demokratikus szabadságjogok ígéretével próbálta a magyar állam területén élő nemzetiségeket megnyerni a közös államszervezet keretein belül való maradásra. Másnap, 1918. november 25-én a *szláv nemzetgyűlés* kimondta a dél-magyarországi megyék csatlakozását a délszláv államhoz. Ezzel egy időben megindult a szerb–román verseny is a Bánságért. 1918. november 28-án zajlott Csernovicban (Cernăuţi) a bukovinai Román Nemzeti Tanács, a Német Nemzeti Tanács, a Lengyel Nemzeti Tanács és a ruténok küldötteinek közös kongresszusa, amely határozatot hozott Bukovina feltétlen egyesüléséről Romániával. Ezt távirati úton rögtön közölték I. Ferdinánd román királlyal és kormányával – ezáltal a román királyi hadsereg védnöksége alá helyezve a régiót.[80] Franciaországnak és Olaszországnak a Román Királyságban akkreditált diplomáciai képviselői rögtön üdvözölték e döntést. A Román Királyság, amely a szovjet hatalom ellen tervezett felvonulási területként is felértékelődött, egyre aktívabb szereplője lett a *cordon sanitaire* politikának.

1918. december 1-jén, Gyulafehérváron a *román nemzetgyűlés* határozatot hozott Erdély, a Kőrösök vidéke, Máramaros és Magyarország románlakta területeinek a Román Királysággal való egyesüléséről. A *Gyulafehérvári határozatok*ba ezen területek más nemzetiségű lakosainak nyelvi, kulturális és vallási-felekezeti autonómiáját, kollektív jogainak intézményesülését, a parasztság érdekeivel egybeeső radikális földreform megvalósítását, a munkásságnak a „Nyugat legfejlettebb ipari államainak jogrendjébe iktatott jogaival megfelelő" státus kodifikációját tartalmazó kötelezettséget is belefoglalták[81]. A gyulafehérvári román nemzetgyűlés 1918. december 2-án határozott az Erdély, Bánság és Magyarország Románlakta Vidékeinek Kormányzótanácsa (*Consiliul Dirigent al Transilvaniei, Banatului şi Ţinuturilor*

78 A buftea-bukaresti békeszerződést (1918. május 7.) aláíró Alexandru Marghiloman kormányt I. Ferdinánd román király feloszlatta és a Constantin Coandă tábornok miniszterelnöksége alatt létrehozott új kormány magát az előző kormány összes rendeletétől, a békeszerződésből származó bármilyen kötelezettségtől, s a parlament által azóta hozott minden rendelkezéstől függetlennek tekintette. Magát a békeszerződést a parlament nem ratifikálta, erre hivatkozva az új kormány és I. Ferdinánd király is semmisnek tekintette. Lásd Hitchins, Keith (1996), 301.

79 Petreanu, Nicolae et al. (1987), 615.

80 Uo., 623.

81 A *Gyulafehérvári nyilatkozatok* teljes szövegének átiratát lásd Muşat, Mircea – Ardeleanu, Ion (1976), 23–24.

Românești din Ungaria, magyarul rövidítve: Kormányzótanács) létrehozásáról és működési szabályairól[82]. A Kormányzótanács ezen területek fölötti hatalmi szervként, ideiglenes regionális kormányzati, közigazgatási és népképviseleti testületként határozta meg magát – ahogy azt már a Román Nemzeti Tanács a gyulafehérvári nemzetgyűlés előestéjén, 1918. november 30-án felvázolta. A kezdetben 15 tagú testület[83] még aznap megkezdte tevékenységét: 12 tevékenységi területet lefedő igazgatóságra (*Resort*) strukturált szervezeti felépítése egy kormány minisztériumainak szervezeti felépítését idézte.[84] A Kormányzótanács üléseit december 9-ig még Gyulafehérváron tartotta. Ezt követően áttette székhelyét Szebenbe. 1919 őszén az igazgatóságok (*Resorturi*) sorra Kolozsvárra költöztek[85], így maga a Kormányzótanács is itt működött 1919/1920 fordulóján. 1918. december 10-én a Kormányzótanács határozatot hozott a közigazgatási alkalmazottaknak a román állammal szembeni hűségesküjének letételére vonatkozó kötelezettségéről[86]. Egy napra rá, az 1918. december 11-én kiadott *Kiáltvány*ában a Kormányzótanács kötelezettséget vállalt a *Gyulafehérvári határozatok* megvalósítása mellett, az egyetemes, általános és titkos szavazati jog bevezetése, a teljes sajtó- és gyülekezési szabadság mellett[87]. Egy saját földreformtervezetet is igyekezett gyakorlatba ültetni 1919 elején.

Ezzel párhuzamosan, a Román Királyság megkezdte a belgrádi katonai egyezményben rögzített demarkációs vonalon túli területek katonai megszállását is.[88] Károlyi Mihály pedig kormánybiztosnak nevezte ki Apáthy Istvánt, aki időközben átvette az Erdélyi Magyar Nemzeti Tanács elnöki tisztségét is. Mindezek következtében a Iuliu Maniu vezette Kormányzótanács saját regionális kormányzati működését projektáló elképzelései rögtön mindkét állam – a Magyar Népköztársaság és a Román Királyság – e területek feletti kizárólagos szuverén jogainak érvényesítésére tett törekvéseibe ütközött.

A *Székelyföld* lakói számára a román királyi hadsereg 1916-os fegyveres betörésének traumája, a menekülthullámmal az Alföldig vetődő székelyek emlékezete, a háborús front több mint másfél évi közvetlen közelsége meghatározó élmények maradtak hosszú időre.[89] 1918 végén, az újabb román bevonulás kezdetét megelőző napon Budapesten megalakult a Székely Nemzeti Tanács, Györffy Gyula, Nagy László, Sándor József, Jancsó Benedek, Ugron Gábor,

82 Iancu, Gheorghe (1985), 15–17.

83 A 15 választott tag: Iuliu Maniu elnök, Vasile Goldiş alelnök, Ştefan Cicio-Pop alelnök, Alexandru Vaida-Voevod alelnök, Aurel Vlad alelnök, Romul Boilă titkár, Emil Haţieganu titkár, Ion Suciu, Aurel Lazăr, Victor Bontescu, Ion Flueraş, Iosif Jumanca, Vasile Lucaciu, Valeriu Branişte, Octavian Goga. (Uo., 16–17.)

84 Uo., 19–20. Iuliu Maniu a belügy, Vasile Goldiş a vallás- és közoktatásügy, majd az együttélő nemzetiségek és vallási közösségekkel való kapcsolatok, Ştefan Cicio-Pop a hadügy és közbiztonság, Alexandu Vaida-Voevod a külügy és sajtóval való kapcsolatok, Ion Suciu az alkotmányozás előkészítésével, Aurel Lazăr az igazságügy, Emil Haţieganu a törvényelőkészítés és kodifikáció, Aurel Vlad a pénzügy, Victor Bontescu a mezőgazdaság, Romul Boilă a közmunka, posta, távíró és közellátás, Ion Flueraş a szociális és közegészségügy, Iosif Jumanca pedig az iparfejlesztés területéért felelős tagja volt a Kormányzótanácsnak.

85 Uo., 23.

86 Uo., 127.

87 Uo., 24.

88 Marosvásárhely 1918. december 2-án, Beszterce 1918. december 4-én, Brassó december 7-én került a román királyi hadsereg megszállása alá.

89 A legújabb feldolgozásokhoz lásd Orbán Zsolt (2018), 120–159.; Pataki Szabolcs (2018), 162–178.; Nemes Róbert (2018), 218–223.; Gidó Csaba (2018), 304–324.

Sebess Dénes és Urmánczy Nándor részvételével. Tíz nap múlva Bethlen István fellépésével Erdélyi Székely Nemzeti Tanács alakult ugyanott. A Csíkszerdában megalakult Csík Megyei Nemzeti Tanács megszervezte a Nemzetőrséget.[90] Gyergyószentmiklóson zavargások törtek ki, a helyi fegyverraktárat is feltörték. 1918. november 28-án pedig Székely Nagygyűlést tartottak Marosvásárhelyen, amely alkalmat adott egy Székely Köztársaság tervének meghirdetésére is[91]. Ez a sajátos államszervezet Háromszék, Csík, Udvarhely, Maros–Torda megye egészét, Brassó, Kolozs, Torda-Aranyos magyarlakta településeit foglalta volna magába. Azonban a politikai megosztottság miatt nem váltott ki kellő mozgósító hatást. Paál Árpád tárgyalásokat kezdeményezett a Kormányzótanács elnökének, Iuliu Maniunak személyi titkárával, Romul Boilăval. Maniunak a Román Királyság központosító szándékaival szembeni aggodalmai nem bizonyultak kellő motivációnak az erdélyi magyarokkal és székelyekkel való közös fellépés érdekében. Paál Árpádot 1919. január 9-én letartoztatták, majd házi őrizetbe helyezték[92]. Ezalatt megsokasodtak a román királyi hadsereg által végrehajtott rekvirálások, s meghatározóvá vált a krónikus élelmiszerhiány.[93]

1918. december 5-én Kolozsvárott a Székely Nemzeti Tanács egyesült az Erdélyi Magyar Nemzeti Tanáccsal. Közös erővel szervezték meg a december 22-én tartott magyar nemzetgyűlést, amely egyértelműen kinyilvánította ugyanazon területek magyar lakosságának nevében azon akaratát, hogy a magyar állam keretei közt folytassa létezését. A kolozsvári magyar nemzetgyűlés másnapján, 1918. december 23-án Henri Mathias Berthelot tábornok, a Román Királyság területén működtetett francia katonai misszió vezetője, jegyzékben közölte a magyar kormánnyal, hogy a román királyi hadsereg felhatalmazást kapott a belgrádi katonai egyezményben meghatározott demarkációs vonal átlépésére. Ezt követően, 1918. december 24-én bekövetkezett Kolozsvár román katonai megszállása. Két napra rá, 1918. december 26-án történt I. Ferdinánd román király dekrétumának kihirdetése, amely rögzítette a gyulafehérvári román nemzetgyűlés határozatainak első pontjában megnevezett területek egyesülését a Román Királysággal. A *Gyulafehérvári határozatok* többi pontjának semmilyen jogforrásszerű rögzítése nem történt meg. A Román Parlament Képviselőháza és Szenátusa 1918. december 29-én elfogadta az év utolsó napján hivatalosan közölt törvényt Erdélynek a Román Királysággal való egyesüléséről[94]. Ugyanakkor a Kormányzótanács jogkörét „a közügyek vitelére, korlátozott időszakra, ideiglenes és átmeneti" jellegűként határozta meg[95].

Az erdélyi szászok önrendelkezésük kinyilvánításának egyik fontos megnyilvánulása a Rudolf Brandsch (*Sächsische Volkspartei/Siebenbürgisch–Sächsische Zentralausschuss*) beszéde volt a Magyar Országgyűlésben, 1918. október 23-án. Ez idő tájt kiéleződött az „ószászok"/„fekete szászok", valamint a Hans Otto Roth képviselte „újszászok"/„zöld szászok" közötti ellentét is. Az utóbbi csoport a nevezett Hans Otto Roth által 1918. október 27-én Nagyszebenben határozatot hozott a kollektív nyelvi és kulturális jogok követelése érdekében a magyarországi

90 Szabó Csongor (2018), 364.
91 Gidó Csaba (2018), 322.
92 Gidó Csaba (2018), 321, 323. Paál Árpádot 1919. augusztus 10-én újból házi őrizetbe vették, majd ismét eltávolították Székelyudvarhelyről – fogarasi internálótábor, majd nagyszebeni hadbíróság, végül kolozsvári kényszerlakhely következett.
93 Szabó Csongor (2018), 369.
94 Iancu, Gheorghe (1985), 30.
95 „... însărcinat în mod provizoriu şi pentru o perioadă de timp limitată, cu conducerea serviciilor publice din Transilvania". (Uo., 31.)

német nemzetiségnek, amelynek részeként tekintettek saját szász közösségükre is. Két nap múlva, 1918. október 29-én az ugyancsak Nagyszebenben tartott kibővített Szász Központi Bizottság ülésén Carl Wolff helyébe Adolf Schullerust választották elnöknek, és elkezdték a Szász Nemzeti Gárda megszervezését is.[96] 1918. november 10-én Rudolf Brandsch egy magyarországi össznémet néptanács, a *Deutscher Volksrat für Ungarn* nevében lépett fel. E néptanács alapját a Johann Röser vezette *Deutscher Bauernbund* alkotta. 1918. november 21–23. között zajlott a Szász Központi Bizottság nagygyűlése, amely várakozva tekintett az egy nappal azelőtt a Román Nemzeti Tanács által meghirdetett fejlemények elé[97]. A gyulafehérvári román nemzetgyűlést követően a nemzetgyűlés határozataihoz és a Kormányzótanács szerveihez való csatlakozás jelentette a Szász Központi Bizottság álláspontját (1918. december 30.). Ilyen előzmények után került sor 1919. január 8-án, Medgyesen a szász nemzetgyűlésre, amelyen 138 küldött vett részt. A nemzetgyűlés kiáltványa egyértelműen elkötelezte a szász közösséget a Román Királysággal való egyesülés mellett, s ezáltal az 1919 utáni folyamatok nyertes közösségévé próbálta emelni a szászokat az új állam keretei között.[98]

A Kormányzótanács 1918. december 29-én megkezdte a hatásköre alá tartozónak nyilvánított területeken az illető megyék élére román prefektusok kinevezését.[99] Első körben Fogaras, Szeben, Hunyad, Fehér, Torda-Aranyos, Beszterce-Naszód, Nagyküküllő megye kapott új román prefektust, majd 1919. januárjában Kisküküllő, Maros-Torda, Kolozs, Szolnok-Doboka, Csík, Háromszék és Brassó megye. 1919. március 27-én Szilágy, Szatmár, Bihar, Arad, 1919. április 28-án pedig Máramaros élére neveztek ki román prefektust. 1919 nyarán Csanád, Békés, valamint Temes és Torontál megyék román prefektusait is kinevezték.[100] A megyejogú városok (municípiumok) élére a román Kormányzótanács polgármesterek helyett a megye prefektusaitól különböző, de ugyancsak prefektusnak nevezett személyeket nevezett ki.[101]

Apáthy István, Henri Mathias Berthelot és Neculcea tábornok között előzőleg megegyezés született a belgrádi katonai egyezmény által meghatározott demarkációs vonalon túl egy semleges övezet kialakítására. Ez az övezet a nyugat felé távozó Székely Hadosztály által ellenőrzött területek és az előrenyomuló román királyi hadsereg által megszállt Nagybánya–Kolozsvár–Déva vonala között kellett volna, hogy húzódjon – mint ahogy a Bánság esetén az Arad–Temesvár–Lugos övezetébe felvonuló francia hadsereg egységei is biztosították a szerb királyi hadsereg kelet irányú és a román királyi hadsereg nyugat irányú bevonulása miatt, hogy az antant két szövetségese közötti közvetlen katonai ütközést megelőzzék. Nem így történt: Kolozsvár román megszállása után a román királyi hadsereg egységei tovább nyomultak nyugati irányba. Az így bekövetkezett Zilah melletti összecsapások miatt 1919. január 15-én Apáthy Istvánt letartoztatták, és Kolozsvárt megsarcolták.[102] 1919. január 19-én Kolozsvár addigi városi hatóságainak közalkalmazottai nem voltak hajlandóak letenni a hűségesküt.

96 Ciobanu, Vasile (2013), 25.
97 Uo., 45–48.
98 Uo., 69–74.
99 Uo., 128–129.
100 Érdekes adat, hogy Udvarhely megye élére csupán 1920. február 4-én kapta meg hivatalos kinevezését, 1919. november 1-től számolt hatállyal, az addig a Kormányzótanács küldötteként szereplő Valer Neamţu. (Uo., 131.)
101 Kolozsvárra és Szebenbe 1919. január 11-én, Marosvásárhelyre 1919. január 16-án, Aradra és Nagyváradra 1919. szeptember 23-án, Temesvárra 1919. október 2-án.
102 Iancu, Gheorghe (1985), 139.

Ez átterjedt Maros, Szolnok-Doboka, Fehér és Kisküküllő megyékre is. A magyar közalkalmazottak a hűségesküt megtagadták, és sorra léptek ki hivatali állásukból. A különleges helyzettel szembesülő román prefektus a Kormányzótanácshoz fordult segítségért, s csak „energikus fellépéssel" tudták biztosítani a közintézmények további működését.

A *Partium* 1919 húsvétjának időszakában került a Román Királyság főhatalma alá, a „csúcsai front" összeomlását követően: Szatmárnémetit 1919. április 19-én szállta meg a román királyi hadsereg. A Károlyi-kormány volt belügyminiszterét, Nagy Vincét letartóztatták, és túszként Dél-Erdélybe szállították. Visszaemlékezéseiben leírta a Kormányzótanács egyre szűkülő mozgásteréről szóló tapasztalatait.[103] Nagyváradra a román királyi hadsereg 1919. április 20-án vonulhatott be. A Kormányzótanács által kiküldött Aurel Lazăr 1919. április 24-én érkezett meg a városba, s kinevezte Coriolan Popot a város és Bihar megye prefektusának. A hűségeskü kötelező letétele után a hivatali nyelv a román lett, a közhivatalnokok számára kötelező nyelvkurzust vezettek be. Nagykárolyt 1919. április 27-án szállta meg a román királyi hadsereg: Iuliu Maniu, a Kormányzótanács elnöke, másnap személyesen tett látogatást a városba. 1919. április 28-án iktatták be Máramarossziget első román prefektusát. 1919 nyarán Békés, Csanád és Ugocsa megyék román közigazgatási egységekként román prefektust kaptak. 1920. április 7-én a román hatóságok megállapították, hogy „Békés megyéből, Csanád megye nagyobb részéből és Ugocsa megyének a nem román állam alá eső részéből az evakuálás befejeződött"[104]. A trianoni békeszerződés értelmében a Román Királyság fennhatósága alatt maradt Csanád megyei részeket Arad megyébe integrálták, az Ugocsa megyei településeket pedig Szatmár megyébe.

A *Bánság*, mint többnemzetiségű régió, jelentős ellentétek színhelye volt a „hosszú" 1918/1919-es időszak folyamán. A XVIII. századi sváb betelepítések jelentősen meghatározták a régió etnikai összképét: Krassó-Szörény vármegye lényegében – a városok vegyes lakossága mellett, amelyekben a magyar és a fokozatosan magyarrá akaratlagosan asszimilálódó sváb közösségek meghatározó szerepet játszottak – többségében román és kisebb mértékben szerb meg magyar lakosságú falvakból tevődött össze; Temes és Torontál vármegyék déli és délnyugati részét zömében szerb lakosságú, kisebb mértékben magyar és sváb falvak alkották, azonban a közép és északnyugati részein inkább magyar és sváb közösségek településeket találhattunk, valamint jelentős magyar ajkú lakosságnak otthont adó, többnemzetiségű városokat.[105] Az 1910-es nemzetiségi arányok értékelésére vonatkozóan lényeges szempont, hogy a szerb és a román gyakorlatilag egymást kioltó versengési helyzetben lépett fel végig az 1918/1919-es időszakban, a kettővel szemben külön-külön abszolút értelemben alulmaradó német és magyar lakosság aránya azonban összevonva már akár egyensúlyhelyzet kialakítására is képes volt.[106] Így értelmezhető az 592 049 román, a 387 545 német és 242 152 magyar, valamint a 284 329 szerblakta Bánság sajátos egyensúlya 1918–1919-ben. A 37,42% román lakossággal szemben ugyanis a 24,50% német és 15,31% magyar lakosság, valamint a

103 Nagy Vince (1991), 133–144.
104 Iancu, Gheorghe (1985), 167.
105 Lásd Kókai Sándor (2010).
106 A sváb és magyar közösség közötti vallási (az első lényegében teljesen, a második nagy arányban katolikus) és kulturális affinitás, valamint az előbbieknek a magyarsághoz (mint az 1918 előtti többségi államalkotó nemzetként értékelt közösséghez) való akaratlagos asszimilációja meghatározó szerepet kapott. A Bánságra vonatkozó demográfiai adatsorok forrásaihoz és értelmezéséhez lásd Kókai Sándor (2010).

17,97% szerb és az ehhez hozzászámítandó 4,80% egyéb kisebb szláv népcsoport (krasovánok, bunyevácok, horvátok stb.) ellensúlya lényeges szerepet játszott az események alakulásában. A magyar, román, szerb és sváb közösségek egymással konkurens politikai struktúrákat hívtak életre.

A Károlyi Mihály vezette kormány megalakulásának pillanatában Temesváron Von Hordt báró, Kórossy György alispán, valamint Bartha Albert a magyar állam és a balkáni francia katonai misszió közötti ütköző terület kialakítását tartotta fontosnak. Aurel Cosma pedig igyekezett a Román Nemzeti Tanács helyi szerveit kiépíteni és működtetni. Ilyen körülmények között jött létre a *Bánsági Köztársaság*, amelyet 1918. november 1-jén kiáltottak ki a temesvári Szabadság téren. E sajátos és ideiglenes államalakulat vezetői, Bartha Albert és Otto Roth a Magyarországgal való államközösség alkotását elfogadták. A Bánság fontosabb központjaiban azonban párhuzamos hatalmi szervek, eltérő jövőképet legitimáló politikai diskurzusok jelentkeztek.[107] A Kliszura völgyében a Szovjet-Oroszországból visszatért hadifoglyok egy „oktobristák" és „vörösek" sajátos ötvözetét jelentő saját önszervező intézményt tekintettek egyedüli legitim autoritásnak. Kusić és Zlatica környékén helyi „szovjet" alakult. A Nagyszentmiklós melletti Stári Bišnovot pedig a helyi bolgárok ellenőrizték. Mindemellett parasztzendülések zajlottak Lugos, Ciacova, Denta, Gyertyános településeken. Statáriális bíróságok felállításával, néhol kivégzésekkel próbáltak fellépni a közrend visszaállítása érdekében[108]. Temesvárról igyekeztek a Bánsági Köztársaság kormánybiztosait kinevezni Temes, Torontál és Krassó-Szörény megyék élére, s életre hívtak egy 20 tagból álló Végrehajtó Bizottságot, valamint a Bánsági Néptanácsot, amely Temesvár Városi Tanácsának tagjai mellett a polgári pártok, az SZDP, a helyi Munkástanács és Katonatanács képviselőit egyesítette. Határozatot hoztak a legmagasabb jövedelemre egyszer fizetendő adóról, az éhezés megszüntetése céljából foganatosítandó közélelmezési rendelkezésekről, valamint a közrend fenntartása céljából létesítendő fegyveres testületről.

A *szerbek* azt remélték, hogy a francia balkáni hadsereg egységei fogják mielőbb megszállni a régiót, ezáltal semlegesítve a magyar állam autoritását, valamint a román nemzeti törekvéseket. Svetozar Davidov és Georgije Letić tehát nemet mondott mind az Otto Roth vezette Bánsági Köztársaságra, mind pedig a Román Királysággal való egyesülésre.[109] Ezt követte 1918. november 5-én a Pančevoban megtartott s*zerb nemzetgyűlés*, amely a Bánságot a Szerb Nemzeti Tanács felügyelete alá akarta vonni. November 10-én már a Szerb Királysághoz való csatlakozás fogalmazódott meg. Ilyen körülmények között zajlott le a szerb királyi hadsereg bevonulása Lugosra (1918. november 14-én), Temesvárra (1918. november 17-én). Ezt követte 1918. november 25-én az Újvidéken tartott „Össz-szláv" Nemzetgyűlés – 72 szerb, bunyevác,

107 Dudaș, Vasile – Grunețeanu, Lazăr (2017), 131–148. Otto Roth tevékenykedésének egyik kézzelfogható eredménye a Bánság Népeinek Tanácsa lett, amely azonban a Temesváron kívüli szélesebb régiót nem tudta egységesen autoritása alá vonni. A 190 tagú testület a helyi svábok alapvető támogatásával alakult meg. Resicabányán Aurel Cosma a Román Nemzeti Párt azon álláspontjára helyezkedett, amely szerint a legfőbb cél a Román Királysággal egyesülni, ugyanott közös sváb és magyar népgyűlés jött létre; Lugoson Valeriu Branişte a Román Nemzeti Gárda alakulatait szervezte, s 1918. november 3-án román népgyűlést tartottak, Petre Bârnău (SZDP) pedig létrehozta a helyi Munkástanácsot; Karánsebesen, 1918. november 7-én román népgyűlést tartottak, Remus Dobo vezetésével létrejött a karánsebesi Román Nemzeti Tanács és a helyi Román Nemzeti Gárda, Réthy Zsolt a helyi néptanács által a Bánsági Köztársaság intézményeinek helyi megfelelőit próbálta életre hívni.

108 Suciu, Ion D. (1968), 1089–1104. Moscovici, Ionela (2010), 241–250. Büchl, Anton (2000), 223–254.

109 Ljubivoje Cerović (2005).

sokác, krasován, montenegrói, szlovák képviselő részvételével –, amely kimondta a Bánság, Bácska és Baranya csatlakozását a Szerb Királysághoz.

A *bánsági svábok* ekkor több szervezet keretei közt próbálták kifejezésre juttatni sokféle elképzeléseiket a jövőjükről. Kiemeljük a Jakob Bleyer által vezetett Német Magyar Néptanácsot (*Deutsch-Ungarische Volksrat*, 1918. november 1-jén jött létre), valamint a Josef Striegl és Kaspar Muth vezette Sváb Nemzeti Tanácsot (*Schwäbische Nationalrat*, létrejött: 1918. november 3-án).[110] A Kaspar Muth vezető szerepével lezajlott sváb népgyűlés egyértelműen támogatta a Bánsági Köztársaság gondolatát. 1918. november 16. után a Magyar Népköztársaság központi kormányzati szervei keretében Johann Juncker képviselte a Bánsági Köztársaságot mint a magyar állammal konföderált egységet. Az 1918. december 8-án tartott temesvári sváb nemzetgyűlés kimondta a Bánság és Bácska autonómiáját, s felhívta a győztes nagyhatalmak képviselőinek figyelmét arra, hogy az etnikai elv mellett a történelmi, gazdasági, földrajzi szempontokat is vegyék figyelembe a határmegállapításnál. A Sváb Nemzeti Tanács követelte a svájci mintára szerveződő *Volkmiliz* bevezetését a közrend biztosítása céljából. 1918. december 29-én az Aradon tartózkodó Henri Mathias Berthelot tábornoknak egy, a svábok követeléseit tartalmazó memorandumban megfogalmazták azon óhajukat, hogy a Bánságot semmiképp ne Szerbiához csatolják[111].

Az 1918. december 1-én Gyulafehérváron tartott román nemzetgyűlésre igyekvő román bánsági delegációt a szerb királyi hadsereg próbálta megakadályozni, hogy eljusson az eseményre. A *Gyulafehérvári határozatok* tartalmazták az egész Bánság egyesülését is a Román Királysággal. Azonban a Kormányzótanács már 1919 elején belátta, hogy e területekre nem tudja kiterjeszteni saját közigazgatási intézményhálóját, ugyanis a szerb királyi hadsereg egységei után a francia katonai misszió egységei is bevonultak Temesvárra (1918. december 3-án) és Aradra (1918. december 5-én).[112] A román és szerb haderő közötti incidenstől tartva, 1919. január 25-én a Léon Gaston Jean-Baptiste Farret vezette 11. gyarmati gyalogezred bevonult Krassó-Szörénybe is. Két nap múlva megvalósult a teljes Kelet-Bánság francia katonai misszió általi ellenőrzése. Így, a szilágysági helyzettől eltérően, amikor közvetlen érdeke úgy diktálta, a francia katonai misszió hatásos módon megakadályozta a közvetlen katonai érintkezést a szembenálló felek között. 1919. február 20-án a francia hatóság formailag beszüntette a Bánsági Köztársaságot is (Otto Roth Aradra menekült).

Temesváron Martin Filipont polgármesterként neveztette ki magát, aki egyben a szerb-bánsági *Župan* címmel is rendelkezett. Ezzel az újabb szerb lépéssel szemben tiltakozásként 1919. február 21-én általános sztrájk indult. A helyi lakosság így tiltakozott a szerb befolyás és az államhatalmi struktúrák kiterjesztése ellen. A szerb hatóságok erőszakos fellépésének áldozata lett az aninai bányászok egy része is.

Guido Gündisch vezetésével 1919. március 6-án megalakult a *Deutsche Landesregierungrat*, amely akkor még a magyar állam keretei között megvalósítandó területi autonómiát tűzte zászlójára. Rövidesen a *Deutsch-Schwäbische Volkspartei* vezetői – Johann Röser, Victor Orendi-Hommenau, Andreas Dammang – a Román Királysággal való egyesülés mellett szálltak síkra. Ugyanis a Tanácsköztársaság bevezetése elidegenítette a svábokat a magyar államszervezeten belüli jövőkép megvalósításától. 1919. április 15-én a sváb delegáltak Berthelot

110 Ciobanu, Vasile (2013), 137 és 140.
111 Uo., 146.
112 Uo., 142.

tábornoknál a Román Királysághoz való csatolás feltételeiként a decentralizációt, valamint a kisebbségi jogok kodifikációját nevezték meg. A *Banater Deutscher Kultuverein* még egyszer síkra szállt az autonómia, a kulturális és személyelvű önrendelkezés jegyében (1919. május 9-én). Ekkor már működött Aradon a gróf Károlyi Gyula által vezetett Nemzeti Kormány, amelynek sváb tagjai is voltak, Johann Hemmen, Adalbert Fülöp, Martin Gemeinhart személyében. Az Aradra menekült Otto Roth még egy utolsó erőfeszítést tett, hogy felélessze a Bánsági Köztársaságot mint francia mandátum alatti független területet, ám sikertelenül.

1919. május 18-án a román királyi hadsereg bevonulhatott Aradra, május 23-án Lugosra. Gheorghe Dobrin prefektus kiáltványt adott ki arra vonatkozóan, hogy az addig francia katonai ellenőrzés alatti semleges övezet területe a Román Királyság fennhatósága alá kerüljön.

A párizsi békekonferencia Legfelsőbb Tanácsának döntését a bánsági határ vonaláról 1919. június 13-án „szóbeli közlés" útján, majd 1919. június 30-án írásban is tudatták a Román Királyság és a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság delegációival. Ezt követte 1919. július 19-én a békekonferencia szakértő csoportjának helyi terepszemléje. A Bánság területének a két állam közötti megosztása valósult meg ezt követően, a ma is ismert határvonal mentén. Ennek értelmében, 1919. július 27-én a szerb hadsereg kivonult Temesvárról. Másnap Aurel Cosma kihirdette, hogy Temes és Torontál megyék román közigazgatás alá kerülnek. 1919. augusztus 10-én a temesvári katonai gyakorlótéren 40 000 román népgyűlése zajlott. A Német Házban megkezdődött 33 sváb község delegáltjainak gyűlése, amelynek határozatát elküldték a párizsi Békekonferenciának és az erdélyi Kormányzótanácsnak: a Bánságnak a Román Királysághoz való csatolását a *Gyulafehérvári határozatokba* foglalt jogoknak a sváb közösségre való teljes és maradéktalan érvényesítésétől tették függővé.[113] 1920. április 16-án keltezték azt a sváb memorandumot, amely a békekonferencia figyelmébe ajánlotta a Banatia–Bácska független köztársaság tervét. Stefan Frecôt és Michael Kausch a svájci kanton modell alapján érveltek. Ekkor kerültek Franciaországban először a közvélemény figyelmébe a Lotharingiából származó francia nyelvű bánsági „svábok". E tervből sem valósult meg semmi, de jelzésértékű maradt a Bánság egy jelentős közösségének önrendelkezési törekvését illetően, amely, habár összhangban volt a wilsoni elvekkel, mégsem találkozott a békekonferencia döntéshozási folyamatát megalapozó hatalmi érdekekkel.

A Román Királyságban politikai erőként meghatározó szerepet játszó Nemzeti Liberális Párt egyértelműen minden regionális partikularizmust és intézményesült önkormányzatot az egyesítés kiteljesítésével és a központosított román nemzetállam érdekével ellentétesnek tartott. A Kormányzótanács 4 miniszteri tárcát kért a központi román kormányban.[114] Egy év múlva már csak 2 erdélyi tagja volt az Averescu tábornok vezette román kormánynak. Iuliu Maniu hangot adott azon meggyőződésének, hogy a Kormányzótanács feloszlatásának pillanata még nem jött el, azonban 1919. december 24-én, a Román Parlament Képviselőházában V. Biberia képviselő nyíltan felszólította a kormányfőt, hogy rendeleti úton szüntesse be a Kormányzótanács működését.[115] 1920. március 5-én már törvénytervezetbe foglalták a Kormányzótanács megszüntetését. Az időközben megalakult Averescu-kormány vezetője a feltételek nélküli pártegyesülést követelte Iuliu Maniutól, ellenkező esetben a Kormányzótanács

113 Uo., 170–171.
114 Uo., 26, 34–35.
115 Iancu, Gheorghe (1985), 294.

megszüntetését és – az ókirályságí központú Néppárt által – az erdélyi Román Nemzeti Párt elleni politikai kampány beindítását helyezte kilátásba. Ilyen előzmények után született meg a Kormányzótanács felszámolásáról rendelkező 1462 sz. királyi dekrétum 1920. április 2-án, amely két nap múlva a *Hivatalos Közlönyben* is megjelent. Alkotmányozó Gyűlést ekkor még nem hívtak össze. 1923-ban pedig olyan alkotmány született, amely egységes központosított államként semmilyen önrendelkezést nem intézményesített a Román Királysággal egyesült országrészeknek, s a helyi román elitek helyett nagyon rövid időn belül kizárólag ókirályságbeli személyek foglaltak el minden kulcspozíciót.

1.5. Francia békerendezés, román nemzetállam-építés, magyar kiútkeresés: Erdély a Román Királyságban (1918–1940)

Az első világháború utáni békerendezés alapvetően a francia koncepciót valósította meg a Kárpát-medencében. A francia delegáció főtanácsadója, Emmanuel de Martonne, francia földrajtudós, a Paul Vidal de la Blache vezette francia emberföldrajzi iskola kiemelkedő alakja volt.[116] Az első világháborút lezáró békekonferencián szembetűnő, hogy a francia béke-előkészítő bizottságot egyértelműen a földrajztudósok jelenléte jellemezte: Paul Vidal de la Blache alelnök, Emmanuel de Martonne titkár, Lucien Gallois, Albert Demangeon, Jean Brunhes. Emmanuel de Martonne tartotta a kapcsolatot Wilson elnök személyes tanácsadójával, Edward Mandell House ezredessel, a francia katonai hírszerzést képviselő Bourgeois tábornokkal, aki a hadsereg földrajzi szolgálatát (*Service Géographique de l'Armée*) is vezette, valamint André Tardieu francia teljhatalmú megbízottal is, aki a területi ügyek bizottságában képviselte a francia érdekeket a határok végső kidolgozásánál. Csupán a bizottság elnöke, Ernest Lavisse volt történész. Vidal de la Blache iskolájának elveihez híven a hadsereg földrajzi szolgálatának adatsorait a humángeográfiai szemlélet szempontrendszere szerint rendezték, az egyes államok és természetes tájak (*région naturelle*) leírását adva: a talaj, népesség, klíma, mezőgazdaság, gazdasági infrastruktúra, természeti erőforrások közötti összefüggésekre összpontosítva. Történeti, földrajzi, etnikai, stratégiai, geopolitikai, gazdasági érvek képezték döntő mértékben a területrendezési koncepciók alapját.[117]

Emmanuel de Martonne már a világháború előtt a Kárpátok és a havasalföldi táj geomorfológiájával foglalkozott. Havasalföldről írta doktori értekezését, amelyben úgy értékelte, hogy a hagyományos román pásztorok transzhumáló állattartásának vizsgálata által igazolható, hogy e nép az Al-Dunától északra eső területeken alakult ki, a hegyvidékről a dombvidéken keresztül, a síkság felé, a folyam irányába mozgott, és a természettel szerves egységben élte életét. A „hegység-dombság-síkság triptichonja" Románia legjellemzőbb strukturális sajátossága, amelyből arra a következtetésre jutott, hogy: „Erdélynek kell lennie a par excellence román tájnak!"[118]. A francia béke-előkészítő anyag szerves részét alkotó tanulmánya szerint: „Erdély, a Bánát és Havasalföld alkotja azt a menedékhelyet, ahol fennmaradt a romanizált dák népesség".[119] Az „erdélyi citadella", mint a románság alapvető élettere és kialakulásának

116 Krasznai Zoltán (2012), 66.
117 Uo., 70.
118 Uo., 71.
119 Uo., 72.

helyszíne, az ő projekciójának alaptézise – a hegyeket ezért nem lakatlan vagy gyéren lakott, hanem *par excellence* román élettérként írta le, ábrázolta a békerendezést szolgáló térképen. „Emmanuel de Martonne több jegyzetet is szentelt a magyar statisztikusok kritikájának" – írja a kérdés kiváló szakértője, Krasznai Zoltán –, „és mint szakértő, különböző korrekciós eljárásokat és szorzókat javasolt. (…) nagyon érdekes lenne a konferencián használt statisztikák elemzése, amely a kartográfia mellett, bár attól nem függetlenül e csatározások másik fontos mezejét jelentette (…). A magyarok számát 5%-kal csökkentette, a románok számát 3-kal növelte, és létrehozott egy külön kategóriát a zsidók (pontosabban az izraeliták) számára, ami addig ismeretlen osztályozási kategória volt a magyar nemzetiségi (anyanyelvi) statisztikákban. A kisebbségeket csak ott tüntette fel, ahol a többséget adó nemzetiség nem érte el a 75 százalékot, ami szintén jelentősen homogenizálta a térkép keltette benyomást. (…) a térkép ábrázolásmódja tehát nemzetiesíti a lakatlan területeket, és beolvasztja azokat a környéket domináló nemzetiségekbe, még inkább homogenizálva ezáltal az etnikai viszonyokat."[120]

A ***magyar béke-előkészítés*** Teleki Pál vezetésével bontakozott ki. Ugyancsak meghatározó a Béke-előkészítő Intézet keretei között dolgozó magyar földrajztudósok (Kogutowitz Károly, Cholnoky Jenő, Prinz Gyula, Fodor Ferenc) munkássága. Az alapkoncepció szerint a Kárpát-medence különleges geográfiai egységén alapuló évezredes politikai, gazdasági, történelmi egység – amelyet ugyancsak humángeográfiai (a Vidal de la Blache által is használt, de Friedrich Ratzel német geopolitikustól kölcsönzött megnevezés szerint: antropogeográfiai), valamint kulturális és gazdaságföldrajzi érvrendszerrel, nyelvezettel támasztottak alá.[121] A fent említett gondolatot a *Magyar Földrajzi Társaság szózata a világ Földrajzi Társaságaihoz* című tanulmány, egyben propagandaanyag formájában tették közzé. Teleki Pál ugyancsak a természetes régiók elméletére alapozott, akárcsak Emmanuel de Martonne, azonban ezt ellentétes irányzattal „élesítette": a Kárpát-medence a „természetes tájegység", amelynek megbontása lehetetlen, következményei minden itt lakó népre nézve drámaiak. Így alakult ki gyakorlatilag: *a)* az egy és oszthatatlan ország gondolatának központi szerepe a magyar érvelésben; *b)* az etnikai kritériumokra való hivatkozás másodlagos szerepe, csak az elcsatolandó peremterületek egyes esettanulmányai esetén – hangsúlyozva a városok és a gazdasági infrastruktúra szerepét, a centrum–periféria komplementaritása alapján került használatra, ugyancsak a választóvonal meghatározásának lehetetlensége mellett érvelve. Ennek megfelelően a magyar békekoncepciót kiegészítő térképek a különböző nemzetiségek szétválaszthatatlan keveredése mellett érveltek – lásd a Teleki Pál által készített *Carte Rouge* („Vörös térkép") koncepcióját.[122] 1920. január 6-án ilyen értelemben használta fel Apponyi Albert a békeszerződéssel kapcsolatos magyar álláspont bemutatása közben – Lloyd George azon kérdésére, amely az új határok gyakorlatba helyezése esetén az elszakadt magyarok számára, központi magyar etnikai tömbhöz viszonyított helyzetére vonatkozott – a történelmi ország integritásának, az etnikai határok megvonásának lehetetlensége, nem pedig a nemzetiségi elv érvényesítése érdekében.[123]

120 Uo., 86–87.

121 Uo., 73.

122 Ezt részletesen elemzi Krasznai Zoltán „Geopolitikai vonatkozások és tudományosság az etnográfiai térképeken. Teleki és de Martonne eltérő megoldásai egy közös problémára" című munkájában. Lásd Karasznai Zoltán (2012), 80–91.

123 Uo., 89–90.

A ***román békekoncepció*** lényegében egybevágott az Emmanuel de Martonne érvelésével.[124] A békekonferencia munkálatai alatt három kiemelkedő politikus is vezette a román tárgyalófél tevékenységét: Ion I. C. Brătianu, Alexandru Vaida-Voevod és Take Ionescu. Ion I. C. Brătianu a jugoszláv és román területi ügyekkel foglalkozó bizottság előtt a Bánság területi megosztását célzó vita közepette kihangsúlyozta: „az etnikai kérdés fel sem merülne, amennyiben elismernék a Bánát földrajzi, gazdasági és politikai egységét".[125] A hegyvidék minden terméke természetes módon az alföldre, majd onnét vízi utakon a tenger felé veszi útját. A román geopolitikai érvelés szoros kapcsolatot teremtett a terület és a lakosság nemzeti identitása között. A kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem magyar professzorainak memorandumára válaszként a román szakértő testület a Kárpát-medence egységére, oszthatatlanságára vonatkozó érvrendszert nem elutasította, hanem ugyanazon alapon állította fel saját területfelfogását is[126]: a magyar reprezentáció egy fordított, negatív képeként a terület természetes egységét más eredménnyel statuálták. Azaz a Tisza, Duna és Dnyeszter közötti terület, egészen a Fekete-tengerig, csodálatra méltó földrajzi egységet mutat. Az erdélyi bástyát alkotó központi fennsík s az azt körülvevő hegyvonulat, azt követően a dombvidék az előbb megnevezett folyók felé lejtő síkságban végződve alkotnak egységes tájat – zárt geográfiai egységet, ami „a holnap Romániájának erőt és nagyságot fog adni". Az összes folyó, amely a vidéket átszeli, az erdélyi fennsíkon ered. Ezen területnek földrajzi egységét a lakosainak „nyelvi és erkölcsi egysége teszi teljessé". A román terület földrajzi egysége „a gazdasági érdekek rendkívül erős egységét eredményezi az egyes vidékei között"[127]. Erdélyt az Al-Duna vidékéhez kapcsolták, mondván, hogy az Havasalföld, Moldva és Besszarábia termékeny földjével alkot egységet – „amelyek nem pusztán Erdélyt, hanem egész Magyarországot képesek élelemmel ellátni" – a románok számára viszont „magát a haza szívét jelenti, ahol mindig is a román nép halhatatlan lelke lakozott"[128].

A Román Királyság 1918–1919 közötti területi gyarapodása két békeszerződés által vált a két világháború közötti nemzetközi rendszer szerves részévé: az 1919. szeptember 19-i saint-germaini békeszerződés[129] Ausztria, valamint az antant, szövetséges és társult hatalmak

124 Lásd még: Leuştean, Lucian (2018), 49–68; Preda, Dumitru et al. (2010); Sălăgean, Marcela (2006).
125 Krasznai Zoltán (2012), 76.
126 *Réponse des universitaires roumains (1919),* idézve in: Krasznai (2012), 78–79.
127 Krasznai Zoltán (2012), 78.
128 Uo., 79.
129 *A saint-germaini békeszerződés előírásai szerint:* Ausztria tudomásul vette az Osztrák–Magyar Monarchia fölbomlását. Területe annak negyedére csökkent. Ausztria és Magyarország különálló államokká váltak, és elvesztették fönnhatóságukat a volt Osztrák–Magyar Monarchia többi része fölött. Ausztria elismerte az önálló Csehszlovákiát, s Csehországon és Morvaországon kívül átengedni kényszerült az új csehszlovák államnak Alsó-Ausztria két községét, valamint Szilézia egy részét. Ausztria elismerte az önálló Szerb–Horvát–Szlovén Királyságot, s átengedte az új államnak Krajna nagy részét, Délkelet-Karintiát, Dalmáciát és Dél-Stájerországot. Klagenfurt és környéke népszavazás útján (1920. október 10) az Osztrák Köztársaság része maradt. Lengyelország megkapta Galíciát, valamint Krakkót és környékét. Olaszország megkapta Dél-Tirolt, Trentinót, Isztriát, Krajna és Karintia egy részét. Romániának átengedte Bukovinát. Ausztria Magyarországtól megkapta Burgenlandot. Ausztriának megtiltották, hogy a Nemzetek Szövetsége beleegyezése nélkül Németországgal egyesüljön (Anschluss tilalma). Az osztrák hadsereg létszámát 30 000 főre korlátozták. Ausztriát később megállapítandó jóvátétel megfizetésére kötelezték. A Nemzetek Szövetségének alapokmányát beiktatták a békeszerződésbe.

között, illetve az 1920. június 4-i trianoni békeszerződés[130] révén, amely Magyarország, valamint az antant, szövetséges és társult hatalmak között köttetett. A békerendezés szempontrendszerét illetően a történetírás jelenlegi álláspontja, hogy a „wilsoni elvek" (ezek közül a leginkább hangoztatott „népek önrendelkezéséhez való joga") nem érvényesültek maradéktalanul, így a nyugati győztes hatalmak által projektált geopolitikai érdekek játszották a legjelentősebb szerepet. Főleg a *cordon sanitaire* politika jegyében Szovjet-Oroszországgal, valamint a világháborúban legyőzött államokkal szemben a lengyel, román, valamint a csehszlovák és délszláv államoknak kellett kedvező geopolitikai, gazdasági és kommunikációs infrastruktúrát biztosítani, hogy sikerrel láthassák el kettős funkciójukat – a *cordon sanitaire* és a *status quo* biztosítását.[131] Erre világít rá egyértelműen a párizsi békekonferencia keretében, 1919. március 2-án tartott Román és Jugo-szláv Ügyek Bizottsága ülésének jegyzőkönyve, amelyből idézünk:

> „Az ELNÖK fölkéri a bizottságot az erdélyi román határ vizsgálatának folytatására, mégpedig az északi részén kezdve, amelynek tárgyában az olasz küldöttség újabb javaslatot kívánt benyújtani. DE MARTINO (Olaszország) emlékeztet arra, hogy a bizottság első, Erdéllyel foglalkozó ülésén az olasz küldöttség elismerte, célszerűnek mutatkozik a román Erdély és Cseh-Szlovákia közvetlen területi érintkezésének elősegítése. E célból – és annak elismerése mellett, hogy etnikai szempontok alapján döntése más is lehetett volna – a bizottság úgy határozott, javasolja Nagykároly és Szatmárnémeti magyar városok Romániához csatolását. GRÓF VANNUTELLI REY (Olaszország) kijelenti, hogy az olasz küldöttség – jóllehet véleménye szerint Nagykároly és Szatmárnémeti városok lakossága többségében magyar – figyelembe veszi az új román terület különböző részei között fönnálló vasúti közlekedés biztosításának szükségességét. Jelen esetben ez azt jelenti, hogy nem szabad az Arad-Máramarossziget közötti fővonalat kettévágni. Következésképpen az olasz küldöttség csatlakozik ahhoz a javaslathoz, amely Nagykároly és Szatmárnémeti

130 *A trianoni békeszerződés előírásai értelmében:* Magyarország tudomásul vette az Osztrák–Magyar Monarchia fölbomlását. Elismerte az önálló Csehszlovákiát, amelynek át kellett engednie az egész Felvidéket (mai Szlovákiát) és Kárpátalját (a két világháború között Csehszlovákia része volt). Elismerte az önálló Szerb–Horvát–Szlovén Királyságot, amelynek át kellett engednie Horvátországot (amely 1868–1918 között a Magyar Királysághoz tartozó része volt az Osztrák–Magyar Monarchiának), a Bácskát és a Bánság egy részét (a többi része Romániához került). Romániának át kellett engednie Erdélyt, Máramarost, a Partiumot, A Körösvidéket, az Alföld délkeleti és a Bánság keleti részét. A Román Királysághoz csatolt területek nagysága összesen 103 000 km² volt, amelyen majdnem 2 000 000 magyar lakos élt. Az új Osztrák Köztársaságnak át kellett engednie Burgenlandot (régi nevén Őrvidék), valamint Sopron várost és környékét, amely csak népszavazás útján került végül vissza Magyarországhoz (1921. december 14-én). A Magyar Királyság hadseregének létszámát 35 000 főre korlátozták. Megszüntették az általános hadkötelezettséget, valamint megtiltottak minden nehéztűzérségi eszköz, páncélos jármű és tank gyártását, hadrendbe állítását. A tisztikart a minimális 600 személyre korlátozták. Magyarországot később megállapítandó jóvátétel kifizetésére kötelezték. Magyarországnak megtiltották, hogy a Nemzetek Szövetsége beleegyezése nélkül más országokkal szövetségre lépjen. A Nemzetek Szövetségének alapokmányát beiktatták a békeszerződésbe, azonban Magyarország csak később nyerhetett felvételt a Nemzetek Szövetségébe.

131 Lásd Ormos Mária (1983).

> városokat, valamint ezeknek a fönt említett vasútvonaltól tíz kilométerre nyugatra terjedő környékét Husztig Romániának juttatja."[132]

Ezt szervesen egészíti ki Emmanuel de Martonne 1931-es vallomása:

> „Gazdasági megfontolások juttatták Csehszlovákiának a dunai határt a Morva torkolatától az Ipolyéig Komárom és Bratislava (Pressburg) két nagy kikötőjével. Az elfogadott határvonal innéntől egyfajta kompromisszum, amely az etnikai határvonalhoz közelít úgy, hogy Csehszlovákiának biztosítja a kommunikációs csomópontok, s ezek közül is elsősorban a Romániával kapcsolatot teremtő vasútvonal ellenőrzését. Ez az oka annak, hogy a határvonal nem követi a Kárpátok hegylábainak vonalát, és magában foglal magyarok által sűrűn lakott síkságokat is."[133]

Voltak magyar kísérletek arra, hogy a döntéshozókat a békeszerződés módosítására bírják. A Schneider-Creusot francia gazdasági konszern képviselői, valamint Maurice Paléologue, a francia külügyminisztérium főtitkárának a magyar kormány különmegbízottjaival folytatott tárgyalásain (1920. májusában) a magyar gazdaság kulcspozícióinak – a MÁV, a csepeli szabadkikötő, a Hitelbank – francia tőke általi ellenőrzése alá vonását kapcsolatba hozták az északon megállapított új határvonal mentén található magyarlakta települések esetleges visszacsatolásával.[134] Azonban, amint az angol és olasz fél tudomására jutott a francia–magyar tárgyalás, mindent elkövettek, hogy Magyarországon ne alakuljon ki jelentős francia gazdasági behatolás: ezért határozottan ellenezni kezdtek bármilyen határmódosítást jelentő francia–magyar megegyezést. 1920 szeptemberében Paléologue helyét Henri Mathias Berthelot tábornok vette át a Francia Külügyminisztériumban: ő a román állam új területi integritásának őrzőjeként lépett fel.

Az egyetlen jelentős eredmény a Millerand-kísérőlevél volt, amelyet 1920. május 6-án adtak át, majd csatolták az 1920. június 4-én aláírt trianoni békeszerződéshez, amely feltételekhez kötve helyezte kilátásba a békeszerződés területi rendelkezéseinek békés revízióját:

> „Híven ahhoz a szellemhez, mely a Szerződés által rögzített határok megvonásánál vezette őket, a Szövetséges és Társult Hatalmak gondoltak arra az esetre, amikor az így megvont határ nem felelne meg mindenütt pontosan az etnikai és a gazdasági követelményeknek. Lehetséges, hogy a helyszíni vizsgálat nyilvánvalóvá tenné a szükségét annak, hogy bizonyos pontokon áthelyezzék a Szerződésben előírt határt. Hasonló vizsgálatot jelenleg nem lehetne folytatni anélkül, hogy ne késleltetnénk határozhatatlan ideig a béke megkötését, amelyre egész Európa áhítozik. A határmegállapító bizottság működésének megkezdése után azonban, ha úgy találják, hogy a Szerződés rendelkezései valahol a fentebb említett igazságtalanságot

132 „A Román és Jugo-szláv ügyek Bizottsága ülésének jegyzőkönyve. Párizs, 1919. március 2." In: Ádám Magda – Ormos Mária (szerk., 1999), 161. Az ülésen elnökölt: André Tardieu, részt vett: Day, Seymour, Sir Eyre Crowe, Leeper, Laroche, de Martino, gróf Vannutelli Rey, Aubert, Saint-Quentin, gróf Vinci, Horchow főhadnagy, Cornwall alezredes, Le Rond tábornok, Rugiu őrnagy.

133 Uo., 95.

134 Herczegh Géza (1999), 133.

> eredményeznék, amelynek eltüntetése közérdek, erről a Nemzetek Szövetsége számára jelentést készíthetnek. A Szövetséges és Társult Hatalmak elfogadják, hogy ebben az esetben a Szövetség Tanácsa – az érdekelt felek egyikének kérésére – felajánlja jószolgálatait, hogy békés megegyezéssel módosítsa az eredeti határmegvonást ugyanezen feltételek mellett ott, ahol a Határmegállapító Bizottság a módosítást szükségesnek tartja. A Szövetséges és Társult Hatalmak elfogadják, hogy ebben az esetben a Szövetség Tanácsa – az érdekelt felek egyikének kérésére – felajánlja jószolgálatait, hogy békés megegyezéssel módosítsa az eredeti határmegvonást ugyanezen feltételek mellett ott, ahol a Határmegállapító Bizottság a módosítást szükségesnek tartja. A Szövetséges és Társult Hatalmak bíznak abban, hogy ez az eljárás megfelelő módot nyújt ahhoz, hogy a határok megvonásánál kijavítsanak minden igazságtalanságot, amellyel szemben megalapozott ellenvetések tehetők."[135]

1921. október 11–13. között az osztrák–magyar határvitát illetően – Magyarország nyugati határvidékének hovatartozásáról – Olaszország gyakorolt közvetítői szerepet (velencei bizottság): népszavazás megtartását írta elő Sopron és környékén. A Habsburg IV. Károly által végrehajtott két visszatérési kísérlet azonban alapvetően elszigetelte Magyarországot: nem csak Franciaország, hanem az ez idő tájt létrehozott kisantant is (Román Királyság, Szerb–Horvát–Szlovén Királyság, Csehszlovák Köztársaság) erőteljesen tiltakozott, haderejét mozgósította. A Magyar Királyság mozgástere lényegesen leszűkült: a Habsburg-dinasztia trónfosztása, valamint a nyugati nagyhatalmakkal tárgyalni képes, a politikai és gazdasági konszolidációt megvalósító Bethlen-kormány kinevezése közvetlen következménye a válságnak. Magyarország felvételi kérelmét (1921. május 23-án) a Nemzetek Szövetségébe a csehszlovák, román és szerb tiltakozás átmenetileg ellehetetlenítette, azonban 1922. szeptember 18-án a Nemzetek Szövetségének Közgyűlése szavazással döntött Magyarország felvétele mellett. Ez volt az első sikere a magyar diplomáciának: a párizsi-versaillesi békerendszerbe betagozódott Magyarországnak már nem csak kötelességei, hanem jogai érvényesítését szolgáló új eszközei is lehettek. A jóvátétel-fizetési kötelezettségek (1923-ban 200 millió aranykorona, valamint szén és vasúti gördülőanyag szállítása) megállapítása mellett, 250 millió aranykorona értékű kölcsönhöz jutott a Nemzetek Szövetsége részéről (1924. július). Az elértéktelenedett korona helyett új pénznem, a pengő került bevezetésre. Az inflációt lassan sikerült megállítani. A „bethleni konszolidáció" határozott eredményeket mutathatott fel az 1920-as évek második felében.

Románia jelentős területi gyarapodása mellett – amely jelentős gazdasági infrastruktúra, nyersanyagok, altalaj kincsek, ingó és ingatlan vagyon feletti tulajdonjog átruházással is járt – az ország egységesítése csak jelentős reformok által válhatott valósággá: területén négy állam [a dualista monarchia osztrák (Bukovina) és magyar (Erdély, Máramaros, Partium, Körösvidék, Bánság), a volt orosz birodalmi (Besszarábia), valamint bolgár (Dél-Dobrudzsa)] jogrendje, monetáris- és bankrendszere (az említett országok pénzeszközei is forgalomban voltak a Román Királyság területén, közvetlenül 1918 utáni időszakban), földbirtokviszonyai, közigazgatási intézmény- és jogrendje, gazdasági- és polgárjogi rendelkezései kellett, hogy egységesítésre kerüljenek. Ebből a célból a Román

135 Uo., 134–135.

Királyság Miniszterelnöki Hivatala hatásköre alá rendelt külön intézményt hoztak létre: az Egységesítési és Felmentési Központi Bizottságot *(Comisia Centrală pentru Unificare şi Descărcare)*.[136] Ennek regionális testületeiként működtek Kolozsváron, Cernovicban, Kisinyovban az Egységesítési és felmentési regionális bizottságok *(Comisii Regionale pentru Unificare şi Descărcare)*. Ezek főtitkárságai *(Secretariate Generale)* 1921. április 1-ig működtek, majd átalakították főigazgatóságokká *(Directorate Generale)*, minisztériumoknak megfelelő osztályokkal rendelkeztek, amelyeket csak fokozatosan szűntettek meg – feladatuk ellátását követően – 1922–1924 között. Ezek a főigazgatóságok a közigazgatási és közszolgáltatási ügyek rendezésére voltak hivatottak. Az 1923-as alkotmány fontos lépést jelentett a közigazgatási rendszer egységesítésének irányába: a 137. cikkely ugyanis elhatározta az összes regionális hatáskörrel még működtetett, eltérő jogi és törvényrendeleteknek a jogharmonizációját. Az új törvények és szabályzatok létrehozása során pedig kötelező érvényűvé vált, az Alkotmány 76. cikkelye által létesített Törvényhozási Tanács (*Consiliu Legislativ*) által előzetesen gyakorolt normakontroll. Ez a testület azonban csak 1925. február 25-től rendelkezett törvénybe iktatott statútummal, s kezdhetett el működni.[137]

Időközben elkezdődött a Román Királyságban hatályos törvények kiterjesztése az újonnan egyesített területekre[138]: az 1910-es erdészeti törvényt (*Codul silvic*) egy 1923. június 17-i törvényrendelet által kiterjesztették az egész állam területére; az ügyvédi kar szervezéséről és egységesítéséről szóló törvény 1923. február 21-én jelent meg; a bíróságok egységesítését előíró törvény 1924. június 26-án jelent meg; a polgári perrendtartásról szóló törvénykönyvet 1928. június 1-től terjesztették ki Besszarábiára, és csak 1938. október 15-től Bukovinára is. A Büntető törvénykönyv (*Codul penal şi de procedură penală*) 1937. január 1-től lépett egységesen hatályba az egész Román Királyság területén. A Katonai Bíróságok Törvénykönyve pedig 1937. május 20-tól vált egységesen alkalmazhatóvá a román állam minden régiójában. A kereskedelmi törvénykezés egységes kiterjesztésére pedig 1943-ig kellett várni, amikor azonban Erdélynek csak a déli része tartozott Románia szuverenitása alá. Erre Észak-Erdélyben az 1945. március 31-i törvényrendelet értelmében kerülhetett sor, a második világháború után megint Románia részét alkotó régió ezen felében.

Az első, közigazgatási testületek egységesítését kodifikáló törvény 1925. június 14-én jelent meg.[139] E törvényt hosszú vita előzte meg: elhatározták egy Közigazgatás-tudományi Intézet létrehozását (1925 nyarán), amelynek törvénybe iktatott működési szabályzata 1928. március 28-án jelent meg a *Hivatalos Közlönyben* (*Monitorul Oficial*).[140] Az 1925-ös törvény a kormányzó Nemzeti Liberális Párt egységes és központosított nemzetállam-koncepcióját követte: központosított államszervezetet projektált, amelynek következtében a kormány által kinevezett prefektusok a megyék és megyejogú városok közigazgatási testületeinek döntő hányadát, valamint a polgármestereket kinevezés útján, a köztestületek

136 Iancu, Gheorghe (1988), 45.
137 Legea de organizare şi funcţionare a Consiliului Legislativ din 25 februarie 1925. *Monitorul Oficial*, I, Legi şi Decrete, nr. 45 din 26 februarie 1925.
138 Lásd Iancu, Gheorghe (1988), 47.
139 Uo., 47.; Legea privind unificarea administrativă din 1925. *Monitorul Oficial*, I, Legi şi Decrete, nr. 128 din 14 iunie 1925.
140 Iancu, Gheorghe (1988), 51.

(helyi tanácsok, községtanácsok stb.) kisebb hányadát pedig egyenlő, titkos és általános szavazás útján nevesíthették.

1926/1927-ben az országot központilag kormányzó elitek szintjén személyi változás következett be: Ion I. C. Brătianu és I. Ferdinánd király halálával egy nem várt hatalmi űr keletkezett. A kiskorú trónörökös, I. Mihály király (1921-ben született) nevében egy Régenstanács látta el az államfői hatalmat. A Nemzeti Liberális Párt pedig Vintilă Brătianu vezérlete alatt, mivel nem sikerült a francia államkölcsönnel biztosítani az államháztartás pénzügyi alapjait, lemondott. Ezt követően 1928-ban, tíz év ellenzéki politizálás után, az erdélyi Román Nemzeti Párt és az ókirályságbeli Parasztpárt egyesülése útján létrehozott Nemzeti Parasztpárt jutott országos kormányzati hatalomhoz. A kormányzat birtokba vétele azonban nem csak a központi minisztériumok, hanem az egész törvényhozói és közigazgatási apparátus fölötti ellenőrzés gyakorlati megvalósítására tett lépésekkel járt. Ennek megvalósítása céljából hozták az új 1929-es közigazgatási reformtörvényt[141], amelynek bevezetése következtében a hatalom teljes vertikumát jelentő új állami hivatalok, új személyekkel váltak betölthetővé. Megváltozott a megyei és helyi közigazgatási testületek, a polgármesterek és egyéb közületek választásának/kinevezésének módja: az új törvény jelentősen bővítette a választás útján nevesített közszolgák sorát, s jelentősen visszaszorította a központi kormányhatalmat képviselő prefektus hatáskörét.

1930-ban a trónt saját fiától átvevő II. Károly király – az általánossá váló gazdasági válság közepette – „nemzeti egységkormányt" nevezett ki Nicolae Iorga vezetésével, aki jelentős mértékben módosította az alig kétéves közigazgatási törvényt (1931). Az 1932-ben kormányhatalomra hívott Nemzeti Parasztpárt pedig újabb módosításokat tett. Majd az 1933-ban I. G. Duca vezette Nemzeti Liberális Párt is saját elképzeléssel rendelkezett a közigazgatás átszervezését illetően. A miniszterelnök meggyilkolása a szélsőjobb fegyveres testületének tagjai által – közvetlenül az 1933 decemberi választások előtti – pártja minden további önálló kormányzati tevékenységét ellehetetlenítette. Új ember került a miniszterelnöki székbe: Gheorghe Tătărescu. Tătărescu a II. Károly királyhoz való lojalitása és személyelvű preferenciái alapján megalkotott kormánya útján függetlenítette magát mind a Constantin I. C. Brătianu vezette Nemzeti Liberális Párttól, mind a Iuliu Maniu és Ion Mihalache vezette Nemzeti Parasztpárttól. 1934. március 18-án lényeges átalakította és kiegészítette az előző kormányok által hozott közigazgatási rendszert. 1936-ban egy új közigazgatási törvényt adott ki, amely felülírta az addigi szervezetet, és – a Miniszterelnökség hatásköre alá rendelt prefektusok megnövekedett hatalma által – lényegében újból felerősítette az állami közigazgatás központosítását.[142] A közigazgatási apparátus pedig jelentősre növekedett. Romániában az állami költségvetésből a közigazgatási alkalmazottak bérezéséhez 55%-al járultak hozzá: Németországban ez az arány 23%, Franciaországban 20%, Olaszországban 18% volt. 1936-ban Románia 18 millió lakosára 440 000 közigazgatási alkalmazott jutott: Németországban 72 millió lakosra 250 000 közigazgatási alkalmazott jutott.[143] Ez a közigazgatási modell sem bizonyult hosszú életűnek: a Gheorghe Tătărescu vezette kormánypárt elvesztette az 1937. decemberi választásokat: az ellenzék

141 Legea pentru organizarea administraţiei locale din 1929. *Monitorul Oficial*, I, Legi şi Decrete, nr. 170 din 3 august 1929.

142 Legea administrativă din 1936. *Monitorul Oficial*, I, Legi şi Decrete, nr. 73 din 27 martie 1936.

143 Chistol, Aurel (2007), 309–310.

összes pártja „választási fegyverszünetet" kötött, s egyedül a kormányerők elleni választási harcra koncentrálhattak. II. Károly király azonban semmiképpen sem akarta az ellenzék pártjait hatalomra hozni. Ezért előbb egy átmeneti kormányt nevezett ki a szélsőjobboldali és antiszemita nézeteket valló Nemzeti Keresztény Párttal, miniszterelnökként Octavian Gogát nevesítve. Majd 1938. február 11-én már Miron Cristea, a Román Ortodox Egyház pátriárkája lett a román kormányfő. II. Károly király 1938. március 20-án egy új koncedált alkotmányt hirdetett ki, amely Romániában egy korporatív állammodellt honosított meg.[144] A király minden törvényhozói és végrehajtói hatalom forrása: a miniszterelnök és a kormány a királynak felel. A parlament helyett egy korporatív nemzetképviseleti testület (*Reprezentanţă Naţională*) jelent meg, amelyben hivatásrendek szerint szerveződve, behívott képviselők kaptak helyet (kötelezően egységes fehér egyenruhát öltve). Az 1938. március 30-án kihirdetett királyi rendelet által az összes pártot feloszlatta, kijelentve, hogy „nyugodtabb idők" közeledtével visszatér majd a „politikai egyesületek" (*asociaţii politice*) tevékenységének kérdésére. 1938. december 16-án létre is jött a Nemzeti Újjászületés Frontja *(Frontul Renaşterii Naţionale)*[145], mint az egyedüli törvény által engedélyezett politikai tevékenységet folytató, a monarchia és a korporatív rendszer egyedüli legitim közösségszervező szervezete. 1938. augusztus 14-én új közigazgatási törvényt adott a korporatív államszervezetnek.[146] A megyék helyett egy új adminisztratív egységet, a tartományt (románul *ţinutul*) vezette be –, amely jogi személyiséggel rendelkező alapegysége lett a Román Királyság államszervezetének. A tartományokat természetföldrajzi nevek (folyók) alapján nevezték el, s élükön egy kormányzó állt, akit királyrendelettel neveztek ki a központi államhatalmat megtestesítő legfőbb hivatalnoknak. A román tartományrendszer kísértetiesen hasonlított az 1929 utáni Jugoszlávia közigazgatási nagyegységeire, amelyek a hagyományos, történelmi és kulturális identitást is megjelenítő szerves regionális nagyegységek helyett egy központosított államkormányzat helyi szerveiként működtek. Nem kizárt, hogy a jugoszláv autoriter modell inspirálta II. Károly közigazgatási koncepcióját is.[147]

A két világháború közötti román közigazgatási rendszer alapvető szervezeti egységei a megye, a járás, a község és a régió voltak. A ***megye (judeţul)***: adminisztratív-politikai egység, amely közigazgatási, közszolgáltatási és közképviseleti hatáskörrel rendelkezett. Saját költségvetéssel rendelkezett. A megyék egyben a minisztériumok tevékenységének regionális és helyi szintű megvalósításának, valamint az országos költségvetés megvalósításának területi alapegységét jelentették. Az 1925., 1929. és 1936. évi közigazgatási törvények 71 megyére osztották a Román Királyság területét a fent jelzett hatáskörrel. Az 1938-as közigazgatási törvény azonban megfosztotta a megyéket ezen hatásköröktől és költségvetés-végrehajtási jogától: gyakorlatilag önálló jogi személyiség nélküli közigazgatási és ellenőrzési kerületként létezett (*circumscripţie administrativă şi de control*) a központi kormányhatalom helyi végrehajtó szervezetévé minősült át, akárcsak a járások (*plase*).[148] A ***járás (plasa)*** nem rendelkezett jogi személyiséggel, hanem egy közigazgatási

144 Hitchins, Keith (1996), 448–449.
145 Uo., 451.
146 Decretul-Lege privind organizarea administrativ-teritorială a Regatului României 1938. *Monitorul Oficial*, I, Legi şi Decrete, nr. 187 din 14 august 1938.
147 Iancu, Gheorghe (1988), 54.
148 Uo., 53.

dekoncentrációs körzetként (*circumscripţie de desconcentrare administrativă*) működhetett. Élén egy kinevezet *prétor* állt, aki a végrehajtó hatalom helyi képviselőjeként közvetített a megye élén álló prefektus és a községek között. A ***község (comuna)*** jogi személyiséggel rendelkező területi-közigazgatási egység volt, amely egy település lakosainak közösségét fogta érdek- és jogközösségbe (*comunitate de interese şi drepturi*). A kormányzati hatalom és az önigazgatás szerveként kettős szerepkört kellett, hogy betöltsön. Romániában kétféle községtípus létezett a két világháború között: falusi (*rurale*) és városi (*urbane*). A városi községtípusok: megyejogú város (*municipii*), megyeközpont (*reşedinţe de judeţ*), nem központi (*nereşedinţe*), külvárosi (*suburban*). Az 1929-es közigazgatási reform következtében a falusi községek (*comune rurale*) – legalább 10 000 lakost tömörítő adminisztratív alapegységként – szélesebb önigazgatási jogkört kaptak. Így a román falvak világában – 700-800 községbe tömörülve – gyakorlatilag 30 faluból álló községeket is találhattunk. Ehhez képest az 1931-es közigazgatási reform visszatért a sokkal kisebb községekhez, áttekinthetőbb községi igazgatáshálót eredményezve. A választott községi képviselők mandátuma is változott: 1925-ben 8 évre, 1929-ben 5 évre, 1936-ban elvileg végtelen időre választották meg őket, de 8 év után gyakorlatilag lecserélődött a 2 évente negyedét megújító egész községi tanács.[149] A megyénél nagyobb közigazgatási egység, a ***régió*** (*regiune administrativă*) bevezetésére az 1929-es közigazgatási reform kapcsán Constantin Stere tett javaslatot – de a Törvényhozási Tanács előzetes normakontrollján elbukott: az 1923-as alkotmány ugyanis előírta, hogy az állam területének közigazgatási felosztása községekre és megyékre kell, hogy tagolódjon. Így a Stere-javaslatot alkotmányellenesnek minősítették. Azonban a régió helyett bevezettek 7 közigazgatási és helyhatósági felügyeleti központot, amelyek a helyi minisztériumi igazgatóságok (*directorate ministeriale locale*) nevet viselték[150]. A testületet az államtitkárral egyenlő státusú igazgató, a minisztérium delegált képviselője, az igazgatóság főtitkára és a helyi minisztériumi szakosztályok (belügy, pénzügy, közoktatás és vallásügy, mezőgazdaság, közmunka és távközlés, ipar és kereskedelem, munkaügy, egészségügy és szociális védelem) vezetői alkották. Az 1930. január 1-től hivatalosan működésbe lépő 7 igazgatóság székhelye Bukarest, Csernovic, Kisinyov, Jászvásár, Krajova, Temesvár és Kolozsvár volt.

A román nemzetállam 1918–1920 között kialakult területén a román nemzet domináns minőségi (kvalitatív) pozíciója lényegében az azt követő évtizedek központosító kormányzati politikája révén valósult meg. A román államnemzet egy következetesen végrehajtott nemzetépítési folyamatot célzó (*nation building process*) központi kormányzati politika eredményeként vált valósággá. Ennek folyamán a központosító politikákat projektáló ókirályságbeli elit – a Nemzeti Liberális Párt köré szerveződve – következetesen depozicionálta az egyesített régiók helyi elitjeit: nem csak a magyar, szász, sváb, zsidó, hanem a helyi román elitcsoportokat is.[151]

149 Uo., 57–59.
150 Uo., 60–61.
151 Boia, Lucian (2015), 78–84.

1.2. ábra: Erdély a Román Királyságban (1938). Készítette Bartos-Elekes Zsombor.

A románság mint etnikum az újonnan alakult Román Királyság *rurális* környezetében, valamint a *ókirályságbeli* területen volt többségben – ezért a központi államhatalom által felgyorsított urbanizáció, a társadalmi mérnökösködés nemzetstratégiai értelmezést nyert.[152] A *faluról város felé történő belső migráció* már nem csak gazdasági, hanem etnopolitikai motiváció által is legitimálttá, kormányzati érdekké vált 1919-ben. E folyamat egyik jelentős eredménye a románság mennyiségi többségének új, minőségi domináns pozícióba jutása – gazdasági, közigazgatási és politikai értelemben. Eszköze a rurális, félperiférikus társadalom központi politikák által felerősített *urbanizációja, modernizációja, polgárosodása*. Ennek lényegi eleme az erdélyi és bánsági városokban lezajló folyamatok: Erdélyben a román nemzetiségűek aránya az összlakosságban 51,9%-ról csupán 57,8%-ra nőtt 1910 és 1930 között, azonban az erdélyi városi lakosság körében 17,6%-ról 35,0%-ra nőtt ugyanabban az időszakban – mindez az abszolút autoritásnak tekintett Sabin Manuilă korabeli demográfiai tanulmányai kapcsán már ismert társadalmi dinamika volt.[153] 1910-ben ezen városok lakosságának 55,6%-a magyar,

152 Uo., 46–47, 64–65.
153 Livezeanu, Irina (1998), 164.

14,2%-a német ajkú (szász és sváb), 9,6% zsidó volt, miközben a 17,6%-ot jelentő román városi lakosság sem kulturális, sem gazdasági szempontból nem lehetett e városokban döntő befolyással.[154] A románság csupán 12,4%-át adta a 100 000-nél nagyobb lakosságú városok összlakosságának, míg az 5000-nél kevesebb lakosú városok összlakosságának 38,4%-át.[155] Ezek nagy része nyelvileg elkülönülve, kizárólagosan román egyházi vagy egyesületi intézményháló alkalmazottjaként tevékenykedett, tehát alig befolyásolta a városi elitek felfogását, kapcsolati hálóját. Mindezek együttesen a zsidó és sváb lakosságnak a magyarság irányába megnyilvánuló nagyfokú akaratlagos asszimilációját, a magyar közösség kulturális és gazdasági pozícióinak jelentőségét mutatta, és ennek megfordítását stratégiai fontosságúnak tekintette az 1918/1919 után a központi államhatalmat gyakorló Román Királyság politikai elitje is, amely törekvésében számíthatott a helyi román társadalom érzelmi közösségére[156]. Ugyanis a román nemzetiségű közösségnek az erdélyi gazdasági intézményekben való részesedése még 1938-ban is csak 36,15%, a Bánságban 47,36%, a Partium és Máramaros vidékén pedig csupán 21,22% volt[157]. Ezzel párhuzamosan zajlottak a magyar nemzetiségű közösség kulturális reprodukcióját biztosító intézményrendszer jelentős részének, a román kulturális identitást építő és megerősítő hálózat részévé alakítására tett erőfeszítések[158]. A Központi Román Nemzeti Tanács és a gyulafehérvári román nemzetgyűlés által létrehozott, Szeben városában székelő Erdélyi Kormányzótanács Oktatás- és Vallásügyi Igazgatósága (*Resortul pentru Educaţie şi Religie al Consiliului Dirigent*) már 1918/1919 fordulóján kezdeményezte, hogy a létező iskolahálót román vezetés és ellenőrzés alá vegyék, valamint új román iskolákat alapítsanak, továbbá oktatókat képző gyorstanfolyamokat nyissanak román nyelv, történelem, földrajz és polgári nevelés tantárgyakból. A gyorsképzőt elvégzőknek (*cursanţi*) a román és nemzetiségi iskolákban egyaránt kellett tevékenykedniük. A képzés során pedig a nemzetépítés és a román nemzeti kulturális hegemónia megteremtésének céljával igyekeztek érzelmileg azonosítani a jövendő tanítókat. A Kormányzótanács hűségeskü letételéhez kötötte az oktatói tevékenység folytatását, ennek elmaradása esetén pedig retorziókkal sújtotta az egyes tanárokat vagy tanári kart.[159] 1914-ben 2392 román egyházi iskola működött Erdélyben[160]. 1918 decembere és 1919 szeptembere között a Kormányzótanács ezen Igazgatósága felügyelete alá vett 1306 állami elemi iskolát, 20 líceumot, 40 polgári és 8 reáliskolát, amelyekben a Román Királyságból hívott tanítók és tanárok is tevékenykedtek, valamint 11 képzőművészeti és szakiskolát, megnyitott 6 állami kereskedelmi iskolát és kiterjesztette ellenőrzését a kolozsvári Ferenc József Tudományegyetemre, illetve a Nemzeti Színházra.[161] Az 1920. április 2-án a Román Királyság kormánya által feloszlatott Kormányzótanács összesen 1611 iskolát vett át a más nemzetiségektől, és működtetett román oktatási intézményként.[162] A Román Királyság hatóságai által beindított *disszimilációs politikák* a magyar ajkú zsidó és sváb lakosságnak a magyar nyelvű

154 Uo., 165.
155 Uo., 183.
156 Erre vonatkozóan lásd még Codarcea, Corneliu (1926).
157 Boia, Lucian (2015), 64. Lásd még *Enciclopedia României*. 1938, IV., 360.
158 Lásd Boia, Lucian (2015), 65–68.
159 Erre vonatkozó esetekről számolnak be a Boia által idézett források – Brassó és Máramaros vidékéről, valamint Nagyváradról (Boia, Lucian, i.m. 189, 191–192.).
160 Uo., 175.
161 Livezeanu, Irina (1998), 187.
162 Uo., 188.

közösségről való leválasztását célozták[163], sőt a székelyeket is a magyartól elkülöníteni igyekeztek.[164] Az 1918 utáni másfél évtizedben a székelyföldi Maros, Csík, Udvarhely és Háromszék megyékben 124 új román nyelvű iskolát indított a román állami oktatásügyi intézményháló. Eközben a magyar nyelvű oktatást lényegében visszaszorították az egyházi intézményrendszer korlátai közé, amelyet különleges állami törvénykezés szabályozott[165]. Mindezt „Erdély és az Ókirályság legjobbjainak közös műveként" megelégedéssel szemlélte a román kulturális hegemónia megvalósítását személyes hivatásának tekintő Onisifor Ghibu.[166] Vele szemben Vasile Goldiș egy sokkal mérsékeltebb, fokozatos folyamatként látta megvalósíthatónak az oktatás minőségi rendszerét és a más nemzetiségűekkel szembeni méltányosság biztosítását: 1919 után évente egy évfolyam átvételét irányozta elő, amely 8 év alatt vezetett volna ugyanahhoz az eredményhez[167]. Nem az ő szemlélete valósult meg.

A magyar–román viszonyt a két világháború közötti időszakban államközi szinten alapvetően a szembenálló érdekek határozták meg. Mindez transzponálódott a térség államközi és regionális struktúrájáról szóló tudományos szemléletek közötti vita szintjén is. A geopolitikai projekciók pedig ugyancsak ezt jelezték. Teleki Pál szervező munkájának eredményeképpen 1924-ben megalakult a Szociográfiai Intézet, amely a világháború utáni konszolidációt szolgáló adatsorokat és elemzéseket készített a magyar állam döntéshozó intézményeinek. Az 1926-ban alapított Államtudományi Intézet Közép-Európa új geopolitikai arculatát elemezte: a kisállamok statisztikai adatainak figyelése, térképészeti leképezése, rendszerezése, elemzése által jelentős anyaggal szolgálta a magyar külpolitikát meghatározó fórumokat. Legnagyobb megvalósítása a *Közép-Európa Atlasz* volt, amelyet végül négy évvel a koncepciót adó és a munkát aprólékosan megtervező Teleki Pál halála után fejeztek be, a második világháború végén.[168] Rónai András be is mutatta Párizsban. Azonban valószínűsíthető, hogy az 1946–1947-es párizsi békekonferencia aktuális döntéshozóit semmilyen módon nem befolyásolta ez a mű: ahogy 1919-ben, úgy 1947-ben is az aktuális nagyhatalmi geostratégiai projekciók ütköztetésének lett meghatározó szerepe a döntéseket illetően, nem pedig a tudományos ténytfeltáró dokumentációnak. Ezen tudománypolitikai és geopolitikai ismeretháló mellett az 1919–1939 közötti két évtizedben a lényegi szereplők a Magyar Királyi Külügyminisztérium mellett működő, annak munkásságát a propaganda, lobbi- és dokumentálási tevékenység mezején szervesen kiegészítő szervezetek jelentették: a Területvédő Liga, a Társadalmi Egyesületek Szervezetének Központja, a Magyar Külügyi Társaság, a Herczeg Ferenc által szervezett Magyar Revíziós Liga, valamint a *Külügyi Szemle*.[169] A román válaszlépés a bukaresti kormány által is támogatott, Silviu Dragomir által szervezett *Institutul de Studii Transilvane*, az általa kiadott *Revue de Transylvanie*, valamint a *Liga Antirevizionistă Română* volt. 1938 után a két állam egyértelműen geopolitikai érdekeit szemmel tartó államférfiai, a nagyhatalmak döntőbíráskodását látták Damokles kardjaként felsejleni.

163 Boia, Lucian (2015), 70–71.
164 E törekvések képviselői közé tartoztak Nicolae Iorga, Sabin Manuilă, Gheorghe Popa-Lisseanu, August Caliani. (Boia, Lucian i.m. 75–77.; Livezeanu, Irina (1998), 168–174.)
165 Livezeanu, Irina (1998), 170–171.
166 Onisifor Ghibu: „După cinci ani de la Unire: Scrisoare deschisă d-lui Octavian Goga". Idézi: Livezeanu, Irina (2018), 187.
167 Uo., 188–189.
168 Krasznai Zoltán (2012), 93.
169 Zeidler Miklós: „Nemzetközi propaganda". In: Uő. (2001), 88–108.

1.6. A nagyhatalmak és az Erdély-kérdés a második világháború előtt és alatt (1938–1945)

Az első világháborút követő békerendezés részeként, 1920. június 4-én, Magyarország, valamint az antant, szövetséges és társult hatalmak által aláírt trianoni békeszerződés egyértelműen a Román Királyság javára változtatta meg az addigi államhatárt. Alig két évtized múlva, az 1940. augusztus 30-án hozott, második bécsi döntésként ismert nagyhatalmi döntőbíráskodás eredményeként – amely a két fél közötti közvetlen turnu-severini tárgyalások útján való megegyezés sikertelen kísérletét követte – Erdély kisebb felét (Észak-Erdélynek nevezett részét, Máramarossal és a Partiummal egyetemben) visszacsatolták Magyarországhoz. A német–olasz döntőbíráskodást – akkor már előrevetíthető következményei tükrében – erősen ambivalens eredményként értékelték: jól mutatja ezt Teleki Pál miniszterelnöknek a helyszínen kialakított első álláspontja is.[170] Pillanatnyilag Magyarország számára tűnt nemzeti érdekeivel legalább részben egyeztethető aktusnak, míg Románia számára egyértelmű veszteségnek tűnt. A területi változások által közvetlenül érintett lakosság számára pedig mindez azt is jelenthette: az „ezeréves határ" állandónak tekintett valóságáról igencsak kiderült, hogy a változó valóság része. Ezt csak megerősítette az a körülmény, hogy alig két évvel azelőtt, ugyancsak nagyhatalmi döntőbíráskodás eredményeként – az első bécsi döntés által (1938. november 2.) – az első világháború után Csehszlovákiához csatolt magyarlakta területek egy részét visszacsatolták Magyarországhoz, ami a Nagy-Britannia, Franciaország, Németország és Olaszország „négyhatalmi direktóriuma" által aláírt Müncheni Egyezmény közvetlen következményeként valósult meg.[171] A második bécsi döntést a nagyhatalmak közül már csak Németország és Olaszország jegyezték. Németország és Nagy-Britannia, valamint Franciaország között már 1939. szeptemberétől beállt a hadiállapot; Olaszország pedig 1940. június 10-én hadba lépett Nagy-Britannia és Franciaország ellen[172]. Mindkét bécsi döntést az érintett kelet-közép-európai kisállamok közötti közvetlen tárgyalás útján való megegyezés sikertelen kísérletét követően hozták a nagyhatalmak.

A *német geopolitikai gondolkodás* ekkor Karl Haushofer elméletrendszerének, valamint a nemzetiszocialista fajelmélet gondolatvilágát képviselő Alfred Rosenberg kategóriáinak gyakorlati alkalmazását célzó törekvések hatására alakult. Ez szemben állt a Wilhelmstrasse élén, a háború utáni békerendezést illetően saját személyes szerepéről illúziókat dédelgető Ribbentroppal és az ő vezetése alatt működő Werner Besttel.[173] A német győzelem esetén megvalósítandó *Neue Ordnung* gyakorlatilag a német hegemónia részletes tervét jelenítette meg. Ennek részeként Közép-Európa és a Balkán népei a „kultúrateremtő" germán fajnak alárendelt, „kultúrafogyasztó" státusszal rendelkező, átmeneti és alárendelt *foederati*-viszonyban létezhettek. A lengyel–ukrán–orosz térségre koncentráló élettérelméletnek megfelelően a szomszédos Duna-medencében a „népi németek" által szervezendő nagytérséget a német gazdaság *hinterlandja*ként e „vezető elem" fokozatosan teljesen ellenőrzése alá rendelhette. A *Grossraumwirtschaft*-elképzelésekben a térség országainak gazdasági fejlődését három

170 Rónai András (1989), 234–237.
171 Gilbert, Martin – Gott, Richard (1966).
172 A döntést Benito Mussolini Franciaország küszöbön álló kapitulációja előtt hozta meg. Lásd Sadkovich, James J. (1989), 27–61.
173 Pritz Pál (1999), 41–44, 92–96, 145–154.

típusba sorolták, ahogy arra fényt vetett Ránki György és Berend T. Iván összehasonlító gazdaságtörténeti munkássága: „1. Ausztria és a cseh területek, melyek a német hadigépezet teljes részévé váltak; 2. Magyarország, Románia, Bulgária, Szlovákia, csatlós gazdaságok, bizonyos háborús konjunktúrával, mindinkább a német hadigazdaság függvényévé válva; 3. végül Jugoszlávia, ahol a gazdaság az országgal együtt teljesen szétesett."[174] Adolf Hitler a Horthy Miklóssal és Ion Antonescuval folytatott tárgyalásai során lényegében három kérdéskörre tért vissza: *a)* a csatlós államok részvétele a Szovjetunió elleni háborúban; *b)* a Duna-völgyi országok egymáshoz való viszonya, pontosabban egymás ellen folyó állandó intrikálása; *c)* a kezdődő béketapogatózások, a nyugati hatalmakkal való tárgyalások."[175] A Szovjetunió elleni támadás tervében Románia és Finnország már szerepeltek, Magyarország azonban nem. Antonescu a magyar hadsereg intakt módon Románia mögötti térségben maradását nehezményezte, hangsúlyozva azt is, hogy Románia gazdaságilag is jelentősebb támogatást jelent a német stratégiai tervek megvalósítását illetően. 1941. novemberében Bárdossy László magyar miniszterelnök kijelentette: „A románok még Washingtonba is megüzenték, hogy felmondják a bécsi döntést (…) az új Európa építésében nem vehet részt az, aki nem hajlandó elfogadni a már világosan eldöntött dolgokat."[176]

Nagy-Britannia és az *Amerikai Egyesült Államok* rövid időn belül megkérdőjelezték a második bécsi döntés érvényességét: az *Atlanti charta*[177] elveivel ütközőnek értékelték, mivel a közvetlenül érintett lakosság tényleges megkérdezése nélkül született. Ugyanakkor megjegyzendő, hogy a Szovjetunió által 1939 és 1940 között, a Balti- és Fekete-tenger közötti térségben, a nagyhatalmi erőszak útján bekebelezett és elcsatolt területeket (pl. a Romániától elcsatolt Besszarábiát, Észak-Bukovinát, Herca tartományt; a Finnországtól elszakított területeket) nem tekintették akadálynak az illető nagyhatalommal való szövetség, valamint az *Atlanti Chartához* való csatlakozása útjában, s ez a második világháború utáni békerendezés kapcsán sem képezte konfrontáció tárgyát közöttük.

Szovjet nagyhatalmi érdekek és az Erdély-kérdés. A Szovjetunió 1940. augusztus 30. és 1941. június 27. között elfogadta a második bécsi döntés eredményét[178]. Az említett időszakban alapvető érdekét szolgálta a Németországgal aláírt és életbe léptetett Molotov–Ribbentrop-paktum[179] betartása (1939. augusztus 30.), amely rögzítette a két nagyhatalom érdekszféráját a köztük fekvő térségben. Románia stratégiai jelentőségét azonban – főleg kőolajtermelő kapacitása okán – bármely jövendő nagyhatalmi konfrontáció újrapozícionálta. A Szovjetunió az ellene történt német fegyveres agresszió pillanatáig semleges maradt a nyugati hadszíntéren Németország által vívott háborúban. Ezalatt Kelet-Közép-Európa geopolitikai arculatának megváltoztatására törekedett: megszállta Lengyelország keleti részét (1939. szeptember 14-én); 1939–1940 telén Finnországgal vívott háborúja nyomán jelentős területeket csatolt el, stratégiai pozícióit javítva a Balti-tenger északi medencéjében; bekebelezte Észtország, Lettország és Litvánia területét; 1940. júniusában ultimátummal kényszerítette Romániát jelentős területek átadására, a Kárpátok északi vonulatától a Duna Fekete-tengeri torkolatáig. Ehhez kötődő mozzanat volt a magyar követelések párhuzamos felvetésének

174 Ránki György (1983), 433.
175 Uo., 435.
176 Uo., 436.
177 Reynolds, David (2006), 49–72.
178 Fülöp Mihály – Vincze Gábor szerk. (1998), 8.
179 Moorhouse, Roger (2014).

sugallata, esetleges egy közös katonai megoldás lehetősége Románia ellen, amennyiben az utóbbi a szovjet követeléseknek ellenállni szándékozott volna.

1.3. ábra: Erdély Magyarország és Románia részeként (1941). *Készítette:* Bartos-Elekes Zsombor.

Az 1940. augusztus 30-i német–olasz döntőbíráskodást megelőzően ugyanakkor Németország ígéretet tett Románia számára, hogy garantáló hatalomként védnöksége alá helyezi, és katonai missziót ígért hadserege modernizálásához. Ennek célja a román állam területén lévő stratégiai erőforrások biztosítása volt, ami viszont már egyértelműen keresztezte a Szovjetunió érdekeit. 1941. június 22-én Németország hadereje mellett Románia és Finnország a Szovjetunió elleni háborúba kezdett. A kezdeti szakaszban a hadihelyzet rendkívül súlyosan alakult az utóbbi számára. Ekkor Kristóffy József moszkvai magyar nagykövet előtt Vjacseszlav Molotov külügyi népbiztos egyértelművé tette: amennyiben Magyarország kimarad a Szovjetunió elleni háborúból, szovjet részről számíthat majd a magyar területi követelések támogatására[180]. A döntést meghozni avatott helyzetben lévő felelős magyar kormányzati személyiségek azonban akkor – az addigi gyors német háborús sikerek és a Németország előtt

180 Fülöp Mihály (1997), 98.

Románia által már jegyzett érdemek tükrében – a háborúba való belépés mellett döntöttek (1941. június 27-én). Mindezekkel egyetemben értelmezhető Sztálin azon kijelentése is, amelyet a háborús erőfeszítések összehangolása végett Moszkvába tárgyalni érkezett brit külügyminiszter, Anthony Eden előtt tett 1941 decemberében: Magyarországot példásan meg kell büntetni a Szovjetunió elleni hadviselésért[181]. Később pedig, ahogy a hadihelyzet egyre súlyosabb fordulatot vett Magyarország számára, egyre sötétebb jövőképet vetítettek előre a szovjet hatalmi tényezők. Molotov 1943. június 7-én már azt fogalmazta meg, hogy a felelősséget nem csupán a magyar állam hatóságai, hanem maga a magyar nép kell, hogy majd viselje[182].

A Litvinov-bizottság[183] által megalkotott tervezetek a háború utáni Európáról több „forgatókönyvvel" is számoltak az Erdély-kérdést illetően. A régió történetének rövid ismertetését követően, abból az alaphelyzetből indítja fejtegetéseit, hogy a tiszta etnikai határ meghatározása lehetetlen, ugyanakkor olyan megoldás sem hozható, amely mindkét felet kielégíti. A második bécsi döntés annál kevésbé hagyható érvényben szerintük, mivel Erdély kettéosztása abból a szándékból született, hogy a háború alatt mindkét országot – Romániát és Magyarországot is – Németország irányába lekötelezze, egész Erdélynek a háború utáni odaítéléséről szóló végső döntés „lebegtetése" kapcsán. Magyarország pedig semmiképpen nem jutalmazható, mivel a Szovjetunió elleni hadbalépése mögött semmilyen egyéb érdeke nem lelhető fel, szemben a Románia (és Finnország) által hangoztatott területek visszakövetelésével[184]. Szovjet szempontból a Magyarország és Lengyelország közötti együttműködés is negatív érvként számított. Mindezek tükrében a Litvinov-bizottság három megoldást javasolt[185]:

a) Erdély Magyarországgal alkotott egységét, de csak teljes szovjetbarát fordulat bekövetkezése esetén (amelyet azonban csakis Erdély területének megszerzése motiválhat);

b) Románia részeként újraegyesíteni Erdélyt, amelynek fejében Románia lemondana minden egyéb területi követelésről (Besszarábiáról, Észak-Bukovináról stb.), és teljes szovjetbarát fordulatot hajtana végre;

c) Erdély független entitás, amely mindkét állam befolyásolására használható eszköze lehet a Szovjetuniónak (erre vonatkozó részletes tervként a dokumentációba beillesztették Geiger Béla tervezetét az önálló Erdélyről).

Az önálló Erdély gondolata egy, a moszkvai román kommunista csoporthoz integrálódó, akkor a spanyol polgárháború után a Szovjetunióban tartózkodó személy tollából is fennmaradt. Valter Roman a Litvinov-bizottsághoz címzett levelében – amelyet 1944. július 28-ra datált és 1944. augusztus 2-án iktattak – a román kommunisták álláspontjától teljesen elkülönülő véleményt képviselt. Az volt a javaslata, hogy a Kárpátok hegyvonulatától övezett Erdélyt – a Tisza vonaláig megnagyobbított területtel – Románia és Magyarország között külön államként helyezzék a Szovjetunió, Nagy-Britannia és az Amerikai Egyesült Államok garantáló hatalma alá.[186]

181 Vida István (1989), 312.
182 Fülöp Mihály (1988), 58.
183 Iszlamov, Tofik (1994), 42–43.
184 Uo., 45.
185 Uo., 45–47. Lásd még: Fülöp Mihály – Vincze Gábor (szerk. 1998), 9–10.
186 Islamov, Tofik (2000), 4–5.

Romániában a második bécsi döntés következtében, II. Károly király lemondatását követően, a népharagot saját érdekében felhasználó Ion Antonescu tábornok vette át a valós államhatalom gyakorlását, I. Mihály király formai hatalma mellett. Antonescu előbb a szélsőjobboldali legionárius mozgalommal közösen gyakorolta a hatalmát, majd 1941 januárjában, a köztük kirobbant fegyveres konfrontációt követően, a tábornok a katonai diktatúra eszköztárát alkalmazó sajátos rendszert vezetett be[187]. Ezt követően minden politikai párt nyilvános tevékenységét betiltotta. A kommunistákat börtönbe, a legionáriusokat internáló táborokba vagy a keleti hadszíntérre küldte.

A román béke-előkészítés alapkérdése: az Erdély-kérdés. 1940. szeptember 6. után a román államhatalmat birtokoló új politikai rezsim vezetői a Németország által a háború után kialakítandó új európai rendben látták az Erdély-kérdés kulcsát[188]: a Ion Antonescu tábornok vezette „nemzeti legionárius állam" 1940 novemberében német katonai missziónak adott otthont, s csatlakozott az Antikomintern-paktumhoz. A román nemzetvezető Adolf Hitlerrel való első személyes találkozóján, 1940. november 22-én egyértelműen kifejezte azon óhaját, hogy Romániát a Német Harmadik Birodalommal szövetségben beléptesse a közelgő háborúba a Szovjetunió ellen[189]. Ennek megfelelően, még a hadműveleti tervezés időszakában, az Antonescu vezette Románia szerepet vállalt az év végére készen álló Barbarossa-terv végrehajtásában, a német haderő jobb szárnyán tervezve a Szovjetunió elleni felvonulást. 1941. június 22-én az egy évvel korábban elcsatolt területek visszaszerzésével igazolta napiparancsban a Szovjetunió elleni háborút a román királyi hadsereg előtt. 1941 júliusában a Dnyeszteren való átkelésről, a Szovjetunió elleni háború folytatásáról már új motivációs rendszer alapján közölte a meghozott döntést: a bolsevizmus ellen, Erdélyért (ami egyben világnézeti és nemzeti érdeket értelmező kettős érvrendszert rejtett)[190].

Azonos logika motiválta 1941. június 27-én a Magyar Királyság hadbalépését is a Szovjetunió ellen. Ezáltal létrejött az a sajátos „fegyvertársi" viszony a román és magyar hadseregek között a keleti fronton, amelynek alapja az egymással ellentétes érdek – Erdély egészének megszerzése – által motivált szövetség a Harmadik Német Birodalommal, amely előtt sürgősen érdemeket kellett szerezniük az akkor rövidnek ítélt Szovjetunió elleni háború vége előtt. A Harmadik Birodalom politikai döntéshozói egyre nagyobb aggodalommal figyelték a rohamosan romló viszonyt Magyarország és Románia között. Az ún. Altenburg–Roggeri német-olasz vegyesbizottság 1940. október 17–27. között folytatott helyzetfelmérő vizsgálatot a kettészakított Erdély mindkét felén.[191] Az erről szóló 1940. október 31-i összefoglaló jelentésből december elején Bukarest és Budapest is csupán egy rövid kivonatot ismerhetett meg, amely az ellentéteket gyakorlatilag „túlkapásoknak" minősítette. Az ajánlott megoldások között szerepelt a kisebbségi egyezmény megkötése, valamint a határkérdést is érintő, közvetlen tárgyalás útján való párbeszéd intézményesítése a két állam között. 1941 februárja után volt is egy rövid időszak, amikor Bárdossy és Crutzescu személyes tárgyalásai részleges, ám reális eredményeket hoztak – például az optálási időszak meghosszabbítását[192]. Teleki Pál

187 Deletant, Dennis (2008), 65–85.
188 Trașcă, Ottmar (2013), 117–138, 266–284.
189 Constantiniu, Florin (2002), 181.
190 Uo., 98–99.
191 L. Balogh Béni (2013), 104–105.
192 Uo., 131–132.

halálát követően, a külügyminiszteri tárcát is megtartó Bárdossy László miniszterelnöksége kezdetén a párbeszéd folytatódni látszott.

A Budapestre akkreditált új román nagykövet 1941. június 21-i hivatalba lépésétől 1942 tavaszáig azonban sajátos helyzet állt be: sem a magyar, sem a román kormány nem fogadta a másik fél kihallgatásra jelentkező misszió vezetőjét. Majd 1941. szeptember 15-én Ion Antonescu marsall nyilatkozatban tudatta, hogy Románia érvénytelennek tekinti a második bécsi döntést. A nyilatkozatot követő jegyzék – a magyar állam hatóságai által elkövetett románellenes atrocitásokra hivatkozva – a másik félre hárította a felelősséget a döntőbírósági határozat után történtekért, s a román kormány csupán „megállapította" az ettől kezdve fennálló új helyzetet. A döntés hátterében az a felfogás húzódhatott meg, hogy a Szovjetunió elleni hadjárat „villámgyorsan" véget fog érni, az új európai rend létrejötte a küszöbön áll, következésképpen a román nemzeti érdek legfontosabb kérdését mihamarabb nyitottnak kellett nyilvánítani.[193] A német és olasz külügyminisztériumokkal a berlini és római román nagykövet egy-egy – 1941. szeptember 19-én, illetve 29-én átadott – jegyzék útján tudatta Bukarest új álláspontját.

Ilyen premisszák előzték és határozták meg a román béke-előkészítési tevékenység koncepcióját a kezdeti időszakban. Mihai Antonescu külügyminiszter kezdeményezése és felügyelete alatt, Silviu Dragomir tényleges irányításával, 1942. június 16-án létrejött a Béke(előkészítő) Iroda *(Biroul Păcii)*[194]. Az új hivatal száznál több szakembert foglalkoztatott. Közülük Silviu Dragomir, Valeriu Pop, Gheorghe I. Brătianu, Constantin C. Giurescu, Ioan Nistor, Victor Papacostea, Vintilă Mihăilescu és Ion Minea közreműködése volt meghatározó a béke-előkészítő dokumentációs anyag véglegesítésében. Az iroda hét bizottság munkáját koordinálta és egyesítette a történelmi, gazdasági, etnikai, biológiai, statisztikai, sajtó és propaganda tárgyköreiben. Az alapkoncepcióra maga Mihai Antonescu világított rá 1942. június 16-án: „Miniszter urak, uraim, egy régi és bölcs mondás azt mondta: »Si vis pacem, para bellum«. Úgy hiszem, ehhez a modern kor embere hozzá kell, hogy tegye: Ha meg akarod nyerni a háborút, elő kell készítened a békét"[195]. Megjegyzendő, hogy a román béke-előkészítés koncepciója a német katonai győzelmek időszakában, 1942 első felében született, s célja – német győzelem esetére – a román béketörekvések argumentumainak kész felmutatása a háborúban szerzett érdemek mellett, az új európai rend részeként. Románia pedig nem megszállt ország volt ekkor, hanem háborús szövetségesként, önálló célok mentén harcolva készült az új európai rend német koncepciójába építeni saját békecéljait. Ilyen koncepcióba ágyazva érthető az a Ion Antonescu beszéd, amelyben az Erdély egésze fölötti román szuverenitás visszaállítása és egy tömeges lakosságcserével való kalkulálás a nemzeti kizárólagosságot jelentő román nemzeti terület kialakításának a gondolatát tükrözi. Antonescu szerint „visszahozhatom Besszarábiát és Erdélyt, de ha nem tisztítom meg a román fajt, nem érek el semmit, mivel nem a határok jelentik egy faj erejét, hanem annak tisztasága és egyneműsége."[196]

A munkamódszerre és a várt eredményre vonatkozóan nagyon plasztikus képet nyújtanak Mihai Antonescu külügyminiszter 1942. augusztus 19-én fogalmazott szavai:

193 Uo., 152.
194 Buzatu, Gheorghe (2009), 26.
195 Uo., 27.
196 Romsics Ignác (2006), 43.

> „[…] engem nem érdekel […], hogy akadémiát üzemeltessek, hanem brosúrákat és propagandaanyagokat és politikailag használható információt akarok. Nem akarok eltérni a tudományos igazságtól […], de nem lehetek rabja a soha véget nem érő tudományos adatolásnak és kutatásnak. […] Ezek olyan alkotások, amelyeket sokkal később kell majd megtenni. Gyakorlatilag és rögtön nekem arra van szükségem, hogy a fő kérdésekre megoldásokat kapjak, a román nép állandóira. Ezeken dolgozom…"[197]

Ilyen értelemben, újból és újból sürgette a Béke-előkészítő Iroda munkáját. A Szebenbe telepített Kolozsvári Tudományegyetem keretei között Silviu Dragomir létrehozta az Erdélyi Tanulmányok Központját, amely a *Bibliotheca Rerum Transylvaniae* sorozat részeiként egy sor kismonográfiát tett közzé a kért kérdésekre válaszolva[198]. Constantin C. Giurescu koordinálásával a Bukaresti Tudományegyetem kétkötetes német nyelvű monográfiát és a román nép „európai szerepéről" szóló összefoglalót készített 1943-ban[199]. Kiadták a *Geopolitica și Geoistoria* című folyóiratot. Készítettek rövid, közérthetően érvelő válaszkiadványokat a magyar tudományos termékekre, főleg Erdély kérdését illetően. Mindezt német, olasz és francia nyelven – a román béke-előkészítés ugyanis jelentős energiákat fektetett a német és olasz álláspont mellett a vichyi Franciaország szemléletének befolyásolására is.

1943 első negyedében ugyanaz a Mihai Antonescu, aki fél évvel azelőtt a német háborús sikerek „végső győzelemhez" vezető dinamikájában látta a jövőt, amelyre a román béke-előkészítésnek készen kellett állnia, aktívan támogatta az angolszász hatalmakhoz való átállást célzó tárgyalásokat. Az uralkodó politikai rezsim tolerált és félig illegálisan működtetett ellenzékének vezéregyéniségeként számon tartott Iuliu Maniu hasonló törekvéseiről pontos információkkal rendelkezett, azt hallgatólagosan támogatta. 1944 első felében Bukarest az angolszászok mellett már a szovjet diplomáciai kapcsolatrendszert is aktívan használta Stockholmon keresztül[200].

Az 1944. augusztus 23-i fordulat után a Béke-előkészítő Iroda szüneteltette munkásságát. Mihai Antonescu vizsgálati fogságba került, majd 1946-ban halálra ítélte az új hatalom által intézményesített népbíróság – az ítéletet végre is hajtották. Eközben viszont már 1945. február 1-től – a Külügyminisztérium felügyeletével – reaktiválták az általa létrehozott béke-előkészítő bizottságokat, a Béke Kérdéseit Tanulmányozó Bizottság név alatt (*Comisia pentru Studiul Problemelor Păcii*).[201] Az 1945. március 6-i újabb fordulatot követően – a kommunisták által vezetett új kormány keretében – a „társutas" Gheorghe Tătărescu lett a külügyminiszter, ám töretlenül folytatódott a béke-előkészítés munkája. Csupán szervezetileg integrálták a munkálatokat két külön bizottságba: az egyik békekonferenciára szánt anyagokat készítette elő, míg a másik a várható jóvátétel összegére és a fegyverszüneti egyezmény erre vonatkozó rendelkezéseire összpontosított[202]. A vizsgált témakörök, a koncepció, valamint a dossziékba rendezett anyag azonossága egyértelműen az 1942-ben elkezdett munka folytonosságát tanúsítja, el egészen 1947-ig.

197 Buzatu, Gheorghe (2009), 31.
198 Uo., 32.
199 Uo., 33–34. Lásd Giurescu, C. Constantin et al. szerk. (1943).
200 Lásd Pușcaș, Vasile (1995), *passim*.
201 Buzatu, Gheorghe (2009), 36.
202 Acatrinei, Stela (2006), 324. Buzatu, Gheorghe (2009), 37.

A magyar béke-előkészítés a világháborúban bekövetkezett fordulat után, 1943 nyarán intézményesült, amikor a német szövetségből való kilépés irányába mozdult el a külpolitikai iránykeresés. A Kállay Miklós vezette kormány az angolszász hatalmakkal való kapcsolatfelvételt keresve kezdte el megszervezni a háború utáni békerendezésre vonatkozó koncepció kidolgozását, illetve ehhez egy konspirált stáb intézményesítését. A Külügyminisztérium a Szentmiklósy Andor által vezetett Politikai Osztály körül szerveződő tevékenység, Szegedy-Maszák Aladár és Kertész István munkája által vált valós strukturáltan szervezetté. A szakmai hátteret az Államtudományi Intézet, a Teleki Pál Intézet, az Erdélyi Tudományos Intézet, a Statisztikai Hivatal tudós kutatói alkották. Aktív pártpolitikát folytató személyiségek is társultak a munkában résztvevők köréhez: Bajcsy-Zsilinszky Endre, Dessewffy Gyula, Varga Béla, Boldizsár Iván, Kovács Imre stb.[203] A koncepciót illetően Szegedy-Maszák Aladár 1943-ban keltezett memoranduma[204] (amelyet Ghyczy Jenő külügyminiszter és Kállay Miklós miniszterelnök is jóváhagyott) egyértelműen az etnikai határok, és nem a történelmi integralizmus álláspontjára helyezkedett. Az etnikai elv mellett földrajzi és gazdasági szempontokat is felsorakoztatott. Erdélyre nézve három forgatókönyv létezett:

a) a Maros folyó vonalán nyugvó román–magyar határ (amely nagyjából egybeesett az 1918 novemberében a belgrádi katonai egyezményben kijelölt demarkációs vonallal);

b) egész Erdélynek Magyarországhoz visszacsatolása, széles körű autonómia biztosításával a románok és szászok részére;

c) a Királyhágón túli történeti Erdély önálló államiságának létrehozása (a Királyhágótól nyugatra eső területek Magyarországhoz csatolása)[205].

Mivel Magyarország – reálisan kalkulálva – (ismét) a vesztesek oldalán zárta a világégést, aligha számíthatott megértésre a háború előtti és alatti határrevízió által kialakított helyzet fenntartását illetően. Ehhez képest próbálkoztak „kármentéssel" azok a magyar politikusok, akik különböző (kon)föderatív államközösségek létrehozásától remélték mind az újabb vesztes helyzet elviselhetőbbé tételét, mind pedig a térségen belüli nemzeti-etnikai ellentétek tompítását. Ebbe a vonulatba sorolható Bajcsy-Zsilinszky Endre 1944-ben Genfben közzétett, az Erdély-kérdéssel foglalkozó könyve[206] mellett Bethlen István dunaiföderáció-tervezete is, amelyet Barcza György berni magyar nagykövet juttatott ki az Amerikai Egyesült Államokba, Eckhardt Tiborhoz. Utóbbi viszont kudarcot vallott abban, hogy tengerentúlon életre hívjon egy magyar exilkormányzati autoritást.[207] Ugyancsak föderációs irányba mozdultak el azok a – politikai perspektívával nem bíró – legitimista körök is, akik Habsburg Ottó 1942-ben körvonalazott tervét támogatták. E vízió alapgondolata egy 5-6 tagállamból álló

203 Romsics Ignác (2006), 32–33.

204 Uo., 19–20.

205 Uo., 20. Egy másik 1943-ból származó memorandum – amelyet Bethlen István és körének tulajdonítanak, s amelyet Schrecker Károly, az Országos Takarékpénztár igazgatótanácsának tagjával jutatták az ankarai brit nagykövethez – Erdélyre nézve „hátrányosnak" ítélte az 1940. augusztus 30-án hozott döntést. Ennek korrigálását – a magyar fél számára – svájci mintára képzelte el: a három társnemzet (magyar, román, szász) alkotta Erdély önálló államként való konstituálása, (a nyugati határsáv Magyarországhoz csatolása útján), miközben mindez egy szélesebb kelet-közép-európai konföderációba ágyazódna. Lásd Schrecker Károly magyar megbízott memoranduma Sir H. Knatchbull-Hugessen ankarai brit nagykövetnek. In: Juhász Gyula (szerk., 1978), 118–134.

206 Bajcsy-Zsilinszky Andrew (1944).

207 Gyarmati György (1995), 514.

Dunai Államszövetség kiépítése volt, amelyek között Erdély önálló államisága is megjelent[208]. Kállay Miklós miniszterelnök is felterjesztett egy hasonló koncepciót 1942-ben Horthy Miklós kormányzóhoz.[209]

A magyar törekvések az angolszász hatalmak felé tekintettek reménykedve. Meggyőződésük volt, hogy a háború utolsó szakaszában a Duna-medence amerikai és angol katonai ellenőrzés alá kerülhet.[210] Nagy-Britanniának a háború utáni Kelet-Közép-Európa rendezését célzó tervei között a konföderáció lehetősége központi kérdést jelentett. Ilyen értelemben az Erdély-kérdésre is reflektált: Az Oxfordi Egyetem szakértői által készített, 1942. december 17-én iktatott tervezet ugyancsak egy önálló Erdélyt vetített elő, a dunai régió államaira kiterjedő konföderáció részeként[211]. Azonban annak is tudatában voltak, hogy minden, a térség föderatív vagy konföderatív átalakítását célzó tervezet ellenkezik a Szovjetunió érdekeivel, mivel utóbbi saját befolyásának gyengítését, hegemonikus törekvéseinek meghiúsítását látja benne. Winston Churchill támogatását fejezte ki egy bajor–osztrák–magyar föderáció iránt, amely a német állam újraéledésének „porosz szívterületét" ellensúlyozta volna, miközben a közép-európai szovjet befolyás redukálását is célozta volna.[212] 1943-ban egy balkáni föderációról beszélt, ami ugyancsak ellenérzéseket keltett a szovjet döntéshozókban. Sztálin ugyanis épp arra törekedett, hogy Edvard Benešt moszkvai látogatása során meggyőzze a lengyel–csehszlovák konföderáció tervének elvetéséről.[213] Az Amerikai Egyesült Államok kormányzati szervei is egyre intenzívebben foglalkoztak a háború utáni Kelet-Közép-Európa kérdésével. A magyar nyelven is közölt amerikai tervezetek számos dokumentuma tanúskodik a régió államainak föderalizálása iránti szimpátiáról.[214]

Az 1944. március 19-én bekövetkezett német megszállást követően Szentmiklósy Andort és Szegedy-Maszák Aladárt Dachauba internálták. Kertész Istvánnak sikerült a Külügyminisztériumból két táskányi béke-előkészítő anyagot kimenteni és elrejteni. Az egész dokumentációból ezen kívül csupán az előzőleg a svájci magyar nagykövetségre kiküldött másodpéldányok maradtak meg[215].

1.7. Az Erdély-kérdés a második világháborúból a hidegháborúba vezető időszak nagyhatalmi projekcióiban (1945–1947)

A szovjet háborús frontátvonulás után nagyrészt elölről kellett kezdeni a dokumentációt, a béke-előkészítés alapmunkáját. Szentmiklósy Andor a dachaui koncentrációs táborban halt meg. Szegedy-Maszák Aladár pedig – Európának az angolszász hatalmak által felszabadított

208 Romsics Ignác (2006), 22.
209 Ez utóbbit Bethlen István, Károlyi Gyula, Esterházy Móric, Keresztes-Fischer Ferenc is támogatta. (Uo., 22.)
210 Uo., 33.
211 Bán D. András (szerk., 1996), 152–168. Lásd még Iszlamov, Tofik (1994), 48.
212 Gyarmati György (1995), 513.
213 Beneš, Eduard (1942), 226–233.; Hazard, Elizabeth W. (1996), 14. Lásd még Gyarmati György (1995), 513. Romsics Ignác (2006), 37–38.
214 Romsics Ignác (szerk., 1992). Lásd még Gyarmati György (1995), 514.
215 Romsics Ignác (2006), 33.

feléből – csak a háború után került vissza Magyarországra. Kertész István, aki túlélte 1944. október 15. után a nyilaskeresztes hatóságok vizsgálati fogságát, illetve Budapest ostromát, a Debrecenben létrehozott Ideiglenes Kormánnyal csak 1945 márciusában vehette fel a kapcsolatot[216]. Az új Külügyminisztérium kötelékében ő szervezte meg a magyar Béke-előkészítő Osztályt: 1945. június 28-án erről jelentést tett az Ideiglenes Kormány előtt. 1945. július 24-én már az első elemzést közölte, amely szerint időközben a Szovjetunió saját érdekével ellentétesnek tekinthetett minden magyar igényt a román–magyar határkérdésben, hiszen Erdély egészének visszacsatolása Romániában az új, kommunisták vezette kormány legitimitásának részét képezte[217]. Ráadásul – az erdélyi magyarság érdekében (is) – a magyar félre hárult az új román kormánnyal való megegyezés keresésének kötelezettsége. Ebből kiindulva különféle opciókat vetettek papírra:

a) részleges határkiigazítás, amely csupán Szatmár, Nagykároly, Nagyvárad, Nagyszalonta, Arad városokra és a környező falvakra szorítkozna;
b) Székelyföld területi autonómiája;
c) független Erdély[218];
d) nemzetközi kisebbségvédelmi szerződés, amelyet az ENSZ felügyelete alatt tartatnak be;
e) a régió államainak föderalizációja, vámunió, határok légiesítése.

Kertész mindezt abból a célból készítette kormánya számára, hogy 1945. augusztus 14-én prezentálhassa a győztes nagyhatalmaknak a magyar békekoncepciót.[219] 1945. november 12-ig egy újabb anyagot szerkesztett, amelyben a Kárpát-medence gazdasági egységére hívta fel a figyelmet, a Duna hajózható útvonalát mint az egész régió gazdasági ütőerét jellemezve[220].

A miniszterelnök vezette magyar kormánydelegáció moszkvai útja előtt, 1946. április elején – amikor a Külügyminiszterek Tanácsa a Békekonferenciára való tekintettel a nagyhatalmak döntéseinek előkészítésén és egyeztetésén dolgozott – a magyar Béke-előkészítő Osztálynak a korábbinál konkrétabb békecélokat kellett rögzítenie, azzal együtt, hogy közben nyilvánvalóvá lett: bármelyik alternatíva megvalósítása esélytelen a Szovjetunió támogatása nélkül. Ilyen alaphelyzetben fogalmazódtak meg az itt felsorolt különböző koncepciók az Erdély-kérdésre vonatkozóan:

A) a *Jakabffy Imre által felvázolt két rendezési terv*[221]: *a)* 22 000 km²-es határkiigazítás terve, amely a Nagybánya–Zilah–Meszes-hegység–Gyalui havasok–Temesvártól északra záródó vonalon húzódó határt, 1 500 000 lakosnak magyar államhatalom alá kerülését (melyből 900 000 román nemzetiségű) tartalmazta – ennek logikája a román fennhatóság alatt maradt magyar nemzetiségű lakossággal arányos román lakosság magyar fennhatóság alatt tartása; *b)* kizárólag határmenti magyar településeket jelentő – 11 800 km²-es területet érintő – határkiigazítás, amely csupán 421 000 román nemzetiségű lakost juttatott volna a magyar állam területére.

216 Kertész István (1995), 41–61.
217 Iványi Miklós (2015), 72.
218 Gyarmati György (1997), 130–153; Fülöp Mihály – Vincze Gábor szerk. (1998), 405–443, 446–458.
219 Az Ideiglenes Kormány jegyzéke a három szövetséges nagyhatalom budapesti képviselőihez Magyarország békecéljairól (1945. aug. 14.). In: Kertész István (1995), 535–545.
220 Iványi Miklós (2015), 73.
221 Lásd Fülöp Mihály – Vincze Gábor (szerk., 1998), 418–428.; Romsics Ignác (2006), 156.

B) a *Demeter Béla által összesített „erdélyi magyarok által javasolt elképzelések”*[222]: *a)* elvileg Magyarország egész Erdélyt igényelje; *b)* Erdély 103 000 km²-es területéből 67 000 km² jusson a magyar államnak; *c)* Erdély maradjon önálló, svájci kantonok modelljének transzponálásával, nemzetközi (ENSZ) ellenőrzés alatt; *d)* autonóm Erdély Románia keretében; e) legyen nemzetiségi önkormányzat Romániában. Az erdélyi magyarság álláspontjáról: „(t)eljes mértékben tudatában van annak, hogy Magyarország legyőzött csatlósállam, de azt hiszi, hogy az Egyesült Nemzetek tartós békére törekednek, és Közép-Kelet-Európában rendezni kívánják a függő kérdéseket”[223].

C) Rónai András (Teleki Pál volt titkára, az Államtudományi Intézet volt igazgatója), *Teleki Géza és Demeter Béla* támogatásával egy olyan összeállítást készített el (két kötetben, angol nyelven) amelynek alapkoncepciója nem a hatalmi erőtér realitásaiból, hanem a „méltányosságból” indult ki[224]: *a)* maximális változat: Erdély kb. kétharmada – a gazdasági és etnikai elv együttes alkalmazása következtében – Magyarország része legyen; *b)* minimális változat: 44 000 km² terület, földrajzi „osztóvonal” alapján, Magyarországhoz tartozzon; *c)* köztes változat: a második bécsi döntés által kijelölt határvonal maradjon érvényben, korrekciókkal, Magyarország javára; *d)* Erdély kantonális rendszer alapján megszervezett önálló államként működjön, ENSZ-felügyelet alatt.

Mindezen elképzelések nem számoltak egyetlen, végül meghatározó körülménnyel: a győztes nagyhatalmak közötti viszony sajátos alakulásával, amelynek következményeként a kelet-közép-európai térség geopolitikai arculatát nem az Egyesült Nemzeteknek tulajdonított „tartós béke kialakításának célja”, nem a méltányosság vagy a kelet-közép-európai kis államok közötti megbékélés, hanem a régió fölötti hegemóniáját intézményesítő szovjet nagyhatalmi politika érdekegyüttese határozta meg.

Rövid idővel azután, hogy Magyarország német katonai megszállás alá került, Románia számára olyan szovjet fegyverszüneti ajánlat vált ismertté (1944. április 12-én) – az angolszász hatalmak által folyamatosan hangoztatott feltétel nélküli kapituláció elvével párhuzamosan –, amely a konkrét feltételekre reflektált: többek közt az 1940-ben szovjetek által elcsatolt területekről a végleges lemondás elvárását, valamint a teljes Erdély feletti román szuverenitás elismerését tartalmazta. A Ion Antonescu marsall vezette politikai rendszer „földalatti ellenzékeként” működő polgári pártok (Nemzeti Parasztpárt – NPP, Nemzeti Liberális Párt – NLP) 1944 tavaszán vették fel a kapcsolatot a kommunistákkal is. 1944. június 20-án megalakult a négypárti Nemzeti Demokratikus Blokk (NPP, NLP, RSZDP, KRP), amelynek legfontosabb célkitűzése volt Románia kilépése a második világháborús német szövetségből. A Lucreţiu Pătrăşcanu által személyesen képviselt KRP – vállalva a tárca nélküli minisztériumot az új kormányban – így szimbolikusan részt vett és legitimálta az 1944. augusztus 23-án I. Mihály király által levezényelt, a román királyi hadsereg által végrehajtott átállást. E sikeres akcióban való részvétellel viszont Pătrăşcanu szembekerült a moszkvai pártvezetőséggel. Ana Pauker – pár nappal az események után Bukarestbe érkezve – hangot is adott a „moszkoviták” nemtetszésének. Értékelése szerint Románia második világháború előtti politikai elitje ily módon a KRP statisztálása mellett mentette át magát, új legitimitást nyert, holott, ha az átállás nem történik meg, egy *tabula rasa*-helyzet előnyével rendelkezett

222 Romsics Ignác (2006), 156–158.
223 Uo., 158.; Fülöp Mihály – Vincze Gábor (szerk., 1998), 171–174.
224 Romsics Ignác (2006), 158–160.

volna a Szovjetunió és helyi hatalmi eszköze, a kommunista párt.[225] Az adott helyzetben új módozatot kellett találni a hatalomátvételhez még a választások megszervezése előtt. Ellenkező esetben a Kommunisták Romániai Pártjának 1000-nél is kevesebb tagja aligha válhatott volna érdemleges politikai tényezővé. Ennek lett eszköze 1944 őszén a Vörös Hadsereg által megszállt Észak-Erdély szovjet katonai felügyelet alatt megvalósított különleges, átmeneti és ideiglenes közigazgatása, amely a politikai nyomásgyakorlás eszközeként sikerrel szolgálta egy, a kommunisták által vezetett kormány kinevezésének ügyét Romániában (1945. március 6-án). Az Észak-Erdélyben működő Kommunista Párt, valamint a Kommunisták Romániai Pártja vezetőségének tagjai az ebből eredő új alaphelyzetet egészen eltérő módon értelmezték 1945-ben.

Az 1944. szeptember 12-én életbe lépett fegyverszüneti szerződésbe a szovjet fél egész Erdély Romániához való visszacsatolását szándékozott iktatni: Nagy-Britannia diplomáciai képviselete nyomására került be „Erdély vagy annak nagyobb része" feletti jogának elismerését, valamint a békekonferencián való végleges döntést rögzítő formula.[226] Az időközben Románia és Magyarország között beállt hadiállapotra hivatkozva Románia kormánya a területén élő magyar kisebbség férfilakosságának internálásáról, a közösség vagyonának zárolásáról és ennek a vagyonnak a – különlegesen erre a célra létrehozott román állami intézmény (*Casa Bunurilor Inamice – CASBI*) általi – zárolásáról és kizárólagos felügyeletéről rendelkezett. Az internálótáborok pokoli viszonyai (a leghírhedtebb a Brassó melletti földvári tábor volt) a korabeli sajtóból is ismertek: e táborok felszámolása még 1945 nyarán is kiélezett politikai kérdés tárgya volt. 1944 őszén, a szovjet és román hadsereg háborús frontjának észak-erdélyi átvonulása közben a magyar lakosság tagjai több településen atrocitáshullám áldozataivá váltak. Akkoriban a kommunisták legerősebb politikai ellenfelét jelentő Nemzeti Parasztpárt vezetőjének, Iuliu Maniunak a nevéhez kapcsolták az irreguláris fegyveres egységek atrocitássorozatát. Ez az átpolitizált interpretáció azonban nagyon is célzatos volt. A KRP-dominálta koalíció az utcai tüntetések sorával folyamatosan nyomást gyakorolt az „átálló" kormányokra – és ezt a Nemzeti Demokrata Blokk „négypárti együttműködése" (NPP, NLP, SZDP és KRP) is legitimálta –, elsősorban azért, hogy annak vezetőit, a román királyi hadsereg tábornokait, Constantin Sănătescut és Nicolae Rădescut ellehetetlenítsék.[227] Az előre nyomuló szovjet haderő térségparancsnoksága az 1944. október 11-én megszállt Kolozsvárra már be sem engedte a román királyi hadsereg egységeit, majd kiutasította egész Észak-Erdély területéről az ott berendezkedni készülő román állami intézményeket. Mindezt a Szövetséges Ellenőrző Bizottság (SZEB) szovjet elnökének helyettese, Vinogradov tábornok – Mihály román királynak küldött 1944. november 12-i jegyzékében – azzal indokolta, hogy a fegyverszüneti egyezmény értelmében a háborús front mögötti területen a kommunikációs és hadtápvonalak működtetését biztosítani kellett, s ezt veszélyeztetik a bekövetkezett atrocitások várható következményei.[228] Ezt követően pedig ismételten a román kormányzati hatalmat gyakorló döntéshozók tudtára adták, hogy Észak-Erdélyben addig nem érvényesíthetik autoritásukat, amíg Romániában nem jut hatalomra egy „igazán demokratikus

225 Levy, Robert (2002), 66.
226 Puşcaş, Vasile (1995), 29–41.
227 Giurescu, Dinu C. (1996), 26–47.; Deletant, Dennis (1996), 23–37.
228 Ţârău, Virgiliu (1996), 87–93.

kormány".[229] Az „igazi demokrácia" sztálini értelmezését a szovjet külügyi népbiztoshelyettes, Andrej Januarjevics Visinszkij személyesen segített megfejteni a román király számára. Sztálin Bukarestbe küldött legátusa 1945. február végén egy kommunisták irányította kormány kinevezését követelte a román uralkodótól. Amikor pedig Mihály király az éppen véget ért jaltai konferencián (1945. február 4–11.) az elfogadott *Nyilatkozat a felszabadított Európáról* elveire hivatkozott, Visinszkij így válaszolt: „Jalta az Ön számára én vagyok!" Hozzáfűzte, hogy, ha a legrövidebb időn belül nem teljesül a szovjet követelés, Románia önálló állami létét sem garantálhatja. Ilyen körülmények között nevezte ki 1945. március 6-án Mihály király a kommunisták irányította kormányt, amelynek élén a „társutas" politikus, Petru Groza állt. Mivel Moszkvának is érdekében állt az új kormány elfogadtatása a román közvéleményben, Groza kabinetének kinevezését rögtön követte Sztálin legitimáló távirata: egész Erdély a román állam szuverén területeként csatolható vissza. Ennek szimbolikus megerősítését szolgálta az új kormány első ülése Kolozsvárott, 1945. március 12-én, midőn – a szövetségesek már beérkezett új diplomáciai karának jelenlétében – megünnepelhették Erdély egészének visszatérését román fennhatóság alá.[230] További tíz nap elteltével – 1945. március 23-án – az új kormány már az általános földreform kezdetét is meghirdette.[231]

1944 őszén az Észak-Erdélyben átmenetileg, szovjet katonai hatóságok felügyelete alatt működtetett közigazgatási intézményrendszerben[232] szerepet vállaló helyi magyar közéleti személyiségek szempontrendszerét erősen befolyásolta a szovjet fellépés a „Maniu-gárdákkal" szemben. A magyar és a román államtól egyaránt függetlenített önigazgatási gyakorlat[233] pedig hamisnak bizonyuló illúziókat táplált – mind az autonómiát, mind pedig egy „önálló Erdélyt" illetően.[234] Ugyanis a szovjet katonai felügyelet alatt a helyi román és magyar baloldal kiépítette Észak-Erdély ideiglenes közigazgatási önkormányzatát (a tényleges hatalom a Szövetséges Ellenőrző Bizottság kezében maradt). 1944. december 1-én magalakult az Észak-Erdélyi Központi Tanácsadó Testület (ÉEKTT), amely a szovjet katonai parancsnokság felügyelete alatt a közös román–magyar törvényhozói és végrehajtói hatalom funkcióit látta el, amelyben túlnyomó részt a baloldali népfrontos szemléletű értelmiségiek játszottak fontos szerepet (Balogh Edgár, Tudor Bugnariu, Victor Cherestesiu, Iuliu Deheleanu, Csőgör Lajos, Demeter János, Jordáky Lajos, Lakatos István, Méliusz József, Nagy Géza, Vasile Pogăceanu, Salamon László, Venczel József, Teofil Vescan, Pásztai Géza stb.).[235] Az önálló oktatási és kulturális intézményrendszer kiépítése és működtetése, a Romániával és Magyarországgal egyforma gazdasági kapcsolatok felvételére, az önálló észak-erdélyi kereskedelmi társaság beiktatására tett erőfeszítések amelyeket a tömeggyűléseken, a szándéknyilatkozatokban és az Észak-Erdélyi Központi Tanácsadó Testület ülésein felszólalásokban és intézkedésekben egyaránt kifejezésre juttattak – jelzik a sajátos körülmények hangsúlyozott szerepét, amelyek felerősítették az autonómia megteremtésére irányuló törekvéseket. Ennek letéteményese a Jordáky Lajos körül kialakult csoportosulás volt. Az Észak-Erdélyi Központi Tanácsadó Testület, a Nemzeti Parasztpárthoz közel álló Román Demokrata Szövetség 1944. december 27-i

229 Constantiniu, Florin (1997), 457.
230 Scurtu, Ioan et al. (szerk., 1994), 197–208.; *Orosz–román fegyverszünet* (1945), 9.
231 Scurtu, Ioan et al. (szerk., 1994), 225–229.
232 Sălăgean, Marcela (2002).
233 Molnár Gusztáv (1993).
234 Erre vonatkozó kitűnő forráskötet: Nagy Mihály Zoltán – Vincze Gábor szerk. (2003).
235 Molnár Gusztáv (1993); Lipcsey Ildikó (1989), 10–12.; Katona Szabó István (1990), 64–75.

levelére (írásbeli választ vártak arra a kérdésre, hogy elismeri-e az ÉEKTT Románia jogát Erdélyre), 1945. január 12-én – a fegyverszüneti egyezményre hivatkozva – kitérő választ adott. Ezután a tanács ülésein egy, a tagszervezetek által közösen elfogadott nyilatkozatot írtak alá, amely által természetesnek ítélték a román közigazgatás Észak-Erdélyre való hatáskörének visszaállítását, de csak a kommunisták vezette Országos Demokrata Arcvonal (ODA) kormányprogramja hatalomba iktatása után. Ez bizonyítja, hogy tisztában voltak azzal, hogy a szovjet katonai közigazgatás által működtetett önkormányzat valódi tétje nem más, mint az, hogy kikényszerítése Bukarestben a kormányváltást.[236] Az 1945 elején megalakult, Teofil Vescan vezette Észak-Erdélyi Végrehajtó Bizottság az Észak-Erdélyi Központi Tanácsadó Testület munkáját folytatta: kiállt a kommunisták vezette kormány követelése mellett. Ugyanakkor a vámhatóságok eltörlését, községi választásokat, földreformot indítványozott elő. Létrehozta a népi törvényszékeket, erős tisztogatásba kezdett. A magyar kisebbség intézményeinek érdekvédelmét is magára vállalta. Egész Erdélyre kívánta kiterjeszteni hatáskörét, amely törekvést nyilatkozataiban támogatta Petru Groza is.[237]

Észak-Erdély önkormányzati rendszere, amely a szovjet katonai közigazgatás égisze alatt működött, felerősítette a helyi autonómiatörekvéseket. Az autonómia intézményesítése azonban, a Groza-kormány hatalomra jutása után, nem jelentett többé sem szovjet, sem román kommunista érdeket. Hiszen az új kormány legitimitásához tartozott az a közvélemény felé sugallt gondolat, hogy megkérdőjelezhetetlen garanciát jelentett az Erdély feletti osztatlan román szuverenitás gyakorlására. Sztálin 1945 március 9-i táviratában közölte: beleegyezett a román kormány közigazgatásának egész Erdélyre való kiterjesztésében. Tehát a kommunisták irányította román kormány Románia területi egységének a letéteményeseként igyekezett a román nemzeti érdekek bajnokának képében kitűnni.[238] Ennek a gondolatmenetnek a logikája szerint e kormány léte szorosan összekötődött egész Erdély Romániához tartozásával: minden olyan akció, amely a román központi közigazgatás egész Erdélyre terjedő hatáskörét megkérdőjelezhette, a kormány, a román kommunisták és a Szovjetunió érdekével is ütközött. Az 1945. március 12-én, Kolozsváron ülésező kormány ünnepélyes határozata, valamint Groza két nyelven elhangzott ünnepi beszéde az erdélyi népek egyenjogúságát hangoztatta, s az új miniszterelnök itt fejtette ki nagy nyilvánosság előtt a „közép-európai föderációról", a Duna-völgyének együttéléséről és megbékéléséről szóló politikai koncepcióját, amely a határok légiesítése útján próbált delegitimizálni minden határmódosítási szándékot. A kormány munkatervében az Észak-Erdélybe visszavezetendő román törvények nem az 1945. márciusi jogi helyzetet, hanem az 1940. augusztus 30. előttit vették alapul. Ennek hatásaként

236 Lipcsey Ildikó (1998), 37; *Erdély* 1945 február 13.; *Erdély* 1945 április 10.; *Világosság*, II/17, 1945 január 23.; *Világosság*, II/19, 1945 január 23.; *Világosság*, II/23, 1945 január 30.

237 Lipcsey Ildikó (1998), 39–40: Az Észak-Erdélyi Végrehajtó Bizottság összetétele: elnökök: Teofil Vescan, Jordáky Lajos; alelnökök: Lakatos István, Nicolae Moldovan; főtitkár: Goldberger Miklós; tagság: Balogh Edgár, Biri Lajos, Gavril Boian, Octavian Bodusan, Tudor Buru, Csillag András, Demeter András, Demeter János, Nicolae Duntea, Hedvig Medrea, Neumann Jenő, Victor Pocol, Vasile Pogaceanu, Soós József, Szilágyi Jenő, Gheorghe Timofi (21 tag, amelyből 9 magyar, 12 román).

238 Balogh Sándor (1988), 181; Lipcsey Ildikó (1998), 44; Orosz–román fegyverszüneti egyezmény (1945), 20: „Tekintettel arra, hogy az új román kormány, amely most vette át az ország kormányzatát, felelősséget vállalt Erdély illő rendjéért, és nyugalmáért, és bizonyítja a nemzetiségek jogait, valamint a front szükségleteit ellátó összes helyi intézmények szabályos működését, a szovjet kormány elhatározta, hogy eleget tesz a román kormány kérésének, és az 1944 szeptember 12-én aláírt fegyverszüneti egyezménynek megfelelően beleegyezik a román kormány adminisztrációjának Erdélybe való bevezetésébe."

az Észak-Erdélyben 1944 novemberétől – 1945 márciusáig hozott rendeletek, intézkedések hatályukat vesztették.[239]

Az 1944 őszi észak-erdélyi „különút" segít megvilágítani azt is, hogy a világháborút egyaránt a vesztes oldalon záró Románia és Magyarország esetében miért is különbözött annyira Moszkvának a „helyi" kommunista pártokat hatalomba integráló politikája. A háborúvégi délkelet-európai nagyhatalmi befolyási övezet megfontolásai vezették a Szovjetuniót abban, hogy az Erdély hovatartozása ügyében egyaránt magas érdekeltséggel bíró két szomszédos állam, Románia és Magyarország esetében markánsan eltérő szempontokat érvényesítsen a kommunista befolyás kiépítése során. Románia 1944. augusztus 23-i átállásával a második világháború előtt regnáló politikai elit jelentős része új legitimitást nyert. A tényleges politikai rendszerváltáshoz a helyszínen kellett „helyzetbe hozni" az abszolút politikai kisebbségben leledző romániai kommunistákat. Az 1945. március elejére kierőszakolt baloldali kormányalakításnak több mint szimbolikus üzenete volt, mégpedig az, hogy Erdély egésze a kommunisták tényleges hatalomra segítése eredményeként került vissza Romániához. A kötelezően meghirdetett földreform mellett leginkább ezzel volt demonstrálható a romániai kommunista párt új „nemzeti arculata". Ugyanebből következett, hogy Romániában az 1944-ig börtönbüntetését töltő, román etnikumú és vasutas foglalkozású Gheorghe Gheorghiu-Dej lett 1945 januárjától a párt vezetője. A Kommunisták Romániai Pártja (KRP) pedig 1945. októberi pártkonferenciáján változtatta át nevét Román Kommunista Pártra (RKP). Ezzel az alig ezer főt számláló kommunisták a román nemzeti célok megvalósításának elsődleges letéteményeseként jeleníthették meg magukat, s a kormányra kerülés időpontjától kezdve a párt tagsága is rohamos növekedésnek indult. Összességében az RKP Románia „területi integritását" biztosító, az államhatalmat felelősen gyakorló, az országon belül a nemzetiségek megbékítését garantáló erőként építhette tovább saját imázsát. Ehhez képest az 1944/45 fordulóján meginduló magyarországi rendszerváltás korszakának meghatározó döntései – fél évnél is hosszabb frontátvonulás közepette – az országon kívül születtek. Moszkvai tárgyalásokon döntöttek az „új Magyarország" Ideiglenes Nemzeti Kormánynak az összetételéről. 1944 decemberében a Vörös Hadsereg „segítette" Debrecenben az Ideiglenes Nemzetgyűlés garnitúráját is. A moszkvai magyar kommunista emigráció reprezentánsai szállták meg az újjászerveződő magyar kormányzati intézményrendszer kulcspozícióit. A „moszkovitának" elkeresztelt csoport kezdetben még a „hazai" magyar kommunistákhoz képest is felülreprezentált volt, ami azzal a következménnyel járt, hogy az MKP az újjászerveződő közéletben sokkal kevésbé tudta úgy megjeleníteni magát, mint a magyar nemzeti érdekek elkötelezett képviselőjét. Ugyancsak a helyzet félreismerését mutatta, hogy ezek a Szovjetunióból visszatelepülő kommunisták erőteljesen szorgalmazták 1945 folyamán a parlamenti választások mielőbbi megtartását – attól remélve pozíciójuk és legitimitásuk megerősítését. A november 4-i voksoláson szerzett 16% egyértelmű fiaskó volt az MKP számára – még saját elvárásaik tükrében is. A SZEB szovjet elnökségének közvetlen beavatkozása szükségeltetett ahhoz, hogy a választásokon abszolút többséget (57%) szerző Független Kisgazdapárt mellett résztvevője maradhasson a kormánykoalíciónak.[240] Amíg tehát a Román Kommunista Pártot a szovjet patronázs segítette abban, hogy a román nemzeti érdek elsődleges letéteményeseként

239 Lipcsey Ildikó (1998), 45.
240 Vida István (2001).

szerepelhessen, a Magyar Kommunista Párt vezetését átvevő „moszkoviták" csak rontották pártjuk „nemzeti elkötelezettségének" hiteles megjelenítését.

A győztes nagyhatalmak eltérő békecéljai és a román-magyar határvita. A győztes hatalmak vezetőinek Potsdamban tartott konferenciáján (1945. július 17. – augusztus 2.) egyértelmű volt, hogy a háború utáni Európával kapcsolatos elképzelések között alapvető eltérések vannak: az angolszász nagyhatalmak tiltakoztak azért, hogy a jaltai *„Nyilatkozat a felszabadított Európáról"* elveit nem tartják be Lengyelországban, Romániában és Bulgáriában. Ennek hatására I. Mihály király a Petru Groza vezette kormánnyal szembeni fellépésre szánta el magát: „királysztrájkot" kezdett: semmilyen kormányhatározatot nem emelt törvényerőre, nem látott el kézjegyével, amivel kormányzati válság előidézését, végső soron a kormány bukását és választások kiírását próbálta elérni.[241] Ilyen körülmények között a nyugati nagyhatalmaknak 1945 őszén tett lépése – az Erdély-kérdés kapcsán – a román kommunisták kormányzati legitimitását hivatott megingatni. A Külügyminiszterek Tanácsának Londonban tartott ülésszakán (1945. szeptember 11. – október 2.) ugyanis a nyugati nagyhatalmak megkérdőjelezték Vjacseszlav Molotov szovjet külügyi népbiztos azon kezdeményezését, hogy – az Erdély-kérdést véglegesen lezártnak tekintve – az 1920. június 4-én meghatározott román–magyar határ visszaállításáról határozzanak.[242] James Byrnes, az Amerikai Egyesült Államok részéről, közvetlen román–magyar megegyezés esetén fenntartotta egy részleges határkiigazítás lehetőségét.[243] Georges Bidault francia külügyminiszter csakis az etnikai viszonyokhoz közelítő határkiigazításokkal volt hajlandó a román–magyar határkérdésben bármilyen megoldást elfogadni az előző békeszerződés okozta ellentétek orvoslására. Ernest Bevin brit külügyminiszter pedig egy „önmagában igazságos" megoldás keresésének szükségességét hangsúlyozta.[244] Molotov ezt követően nyíltan kiállt a trianoni békeszerződésben rögzített határvonalhoz való visszatérés mellett: szeptember 20-án adott válaszában az erdélyi etnikai viszonyokra, a Hitler által létrehozott megosztás semmissé nyilvánításának szükségességére, Romániának a szövetségesekhez való csatlakozására hivatkozva érvelt.[245] A nyugati és szovjet hatalmi érdekek ellentéte miatt a Külügyminiszterek Tanácsának első londoni ülésszaka után tehát nem zárult le teljesen az Erdély-kérdés vitája.

A román kormány nehéz helyzetben találta magát: a nyugati nagyhatalmak általi elismerésének nyílt megtagadása, a „királysztrájk", az Erdély-kérdés napirenden tartása a nemzetközi színtéren nem kedvezett saját hatalmi helyzete megszilárdításának. Ekkor két új irányba tett nyitást: egyfelől a „határok spiritualizálásával", a dunai államok közötti együttműködés, valamint a gazdasági szinergiák előtérbe helyezésével próbálta a határkérdést árnyalni[246]; másfelől a romániai magyar kisebbség irányába tett pozitív gesztusokkal próbálta – lojalitásuk erősítése érdekében – egy később ilyen értelemben felhasználható nyilatkozatra bírni e közösség politikai képviseletét. A korabeli sajtóban megint előtérbe kerültek a magyarellenes atrocitásokról szóló hírek, az 1945-ben ellenzékbe szorult Nemzeti Parasztpárttal, valamint Iuliu Maniu nevével összefüggésbe hozva, ugyanakkor a kormányt alkotó kommunisták

241 Chiper, Ioan et al. (szerk., 1993), 178–192; Demetrescu, Camil (1991), 322.
242 Ciuceanu, Radu et al. (szerk., 1997), 200–201.
243 Fülöp Mihály – Vincze Gábor (szerk., 1998), 15.
244 Fülöp Mihály (1988), 199.
245 Dobrinescu, Valeriu Florin (1989), 119.
246 Gyarmati György (1995), 513, 519.

vezette koalíciót a nemzetiségek biztonságának, jogainak egyedüli hatékony garantálójaként, a magyar kisebbség partnereként mutatták fel.

A magyar kormány ilyen körülmények között tett lépéseket a közvetlen román–magyar megegyezés irányába: Petru Groza 1945. november 1-én Bukarestben fogadta a Nékám Sándor vezette magyar delegációt. Groza azonban egyértelműen jelezte, hogy Sztálin támogatásával bír mindenféle határrevízióval szemben, a határkiigazítás javaslata helyett a „határok spiritualizálása", a „vámunió" jelenthet megoldást, valamint a két nép barátsága – a „nagyhatalmi érdekekkel" szemben. Ezt az álláspontot ismételték meg 1946. január 15-én, az akkori magyar miniszterelnöknek, Tildy Zoltánnak címzett jegyzékben.

A Petru Groza vezette kormány álláspontját a Magyar Népi Szövetség is magáévá tette. Az 1945. november 17-én kiadott „marosvásárhelyi nyilatkozat" szerint az Erdély-kérdés nem határkérdés, hanem a magyar kisebbség jogainak biztosítása, a jogegyenlőség megvalósulása pedig az „igazi demokrácia" megvalósulása által válhat valósággá Romániában.[247] Az erdélyi magyar közösség egy része azonban elemi erővel tiltakozott az ellen, hogy az MNSZ vezetősége az ő nevükben ilyen egyértelmű elköteleződést jelentő nyilatkozatot tegyen. Nemkülönben megkérdőjelezték a politikai szervezet vezetőségének reprezentativitását és jogalapját: lehet-e neki ilyen súlyú kérdésben egymagában dönteni. Alternatív álláspontok megfogalmazására vállalkoztak Jordáky Lajos, Nagy Géza, Pásztai Géza, Lakatos István, valamint a Márton Áron püspökhöz közel álló személyiségek (Korparich Ede, Szász Pál, Vásárhelyi János stb.).[248] Támogatták a Demeter Béla által koordinált erdélyi dokumentációs munkát, amely a magyar béke-előkészítést szolgálta. Ez utóbbit hallgatólagosan Kurkó Gyárfás is támogatta, ami később egyik fő vádpontja lett az ellene indított koncepciós pernek. Mindez egyúttal látványosan reprezentálja az MNSZ vezetősége által felvállalt álláspont összetettségét.

1945 végén azonban újabb változás következett a nagyhatalmi erőtérben: az Amerikai Egyesült Államok elnöke úgy értelmezte, hogy a békeszerződések aláírása után a második világháborúban a győztes hatalmak hadseregei által Európában foganatosított megszállás megszüntethető lesz. A szovjet hadsereg kelet-közép-európai jelenlétének megszűnésében látva a megoldást, megváltoztatta taktikai álláspontját a kelet-közép-európai államok kormányainak elismerését tekintve is. Eszerint, minél hamarabb lesz nemzetközileg elismert kormánya ezen államoknak – és zárhatják le a békerendezés kérdését a „mellékvesztesekkel" –, annál hamarabb szűnik meg a szovjet katonai jelenlét a régióban, erodálva egyben a kommunisták által addig szerzett pozíciókat is. Ezért került sor a Külügyminiszterek Tanácsának moszkvai értekezletén való egyeztetés után (1945. december 15–27.)[249], egy-egy ellenzéki párt képviselőjének tárca nélküli miniszterként való felvételét követően a kommunisták vezette lengyel, román és bolgár kormány elismerésére a nyugati hatalmak által (1946. január–február), amelynek feltétele a választások mihamarabbi kiírása és a békerendezés. Romániában ennek nyomán elhárultak az addigi akadályok a kommunisták irányította kormány elől, amely nemzetközi elismerést nyert, a „királysztrájk" megszűnt, s a választásokat a hatalom birtokában szervezhette és vezényelhette le.[250] Így az ellenzék került nehéz

247 Nem lényegtelen aspektus volt azonban, hogy annak előfeltételeként vagy következményeként látta az MNSZ vezetősége a jogegyenlőség megvalósítását. Lásd a kérdésről Lönhárt Tamás (2001), 104–119.
248 Lönhárt Tamás (2008), 152, 237–242.
249 Kertész István (1995), 281–283.
250 Constantiniu, Florin (1997b); Ţârău, Virgiliu (2005).

helyzetbe. Úgy kellett a választásokra készülnie, hogy minden eszközét elvesztette: a kommunisták vezette kormány nemzetközi elismerés birtokában hozhatott törvényrendeleteket, szervezhette a választásokat, rendelkezett az államhatalom által birtokolt legitim erőszak intézményeivel. Az ellenzéket viszont sújtotta a szovjet vezetőségű SZEB által intézményesített cenzúra, a népbírósági perek, a B-listázások. Ezen túlmenően – a választás feletti ellenőrzés teljes hiánya mellett – az ellenzék a kampányban mozgosítóerővel bíró egyik legfontosabb érvrendszerétől is megfosztatott. Az 1946. júliusában megnyitott párizsi békekonferencián ugyanis a román nemzeti érdekeket a kommunisták irányította kormány képviselhette: az Erdély-kérdésben a teljes szovjet támogatás birtokában várható siker tovább erősíthette a hatalmon lévő Román Kommunista Párt legitimitását.

Magyarország kormánya – ehhez képest – azt tapasztalhatta, hogy az Erdély-kérdés kapcsán a nyugati támogatottság fokozatosan eliminálódott. Az 1945 második felében még fel-felbukkanó rokonszenv 1946-ra átértékelődött. Főként amiatt, hogy a nyugati nagyhatalmak a kérdés mielőbbi lezárását látták célravezetőnek. A békeszerződések mielőbbi aláírásától, ratifikálásától várták a kelet-közép-európai szovjet katonai megszállás megszűnését. Ezt tükrözte James Dunn, az Amerikai Egyesült Államok külügyminiszter-helyettesének új álláspontja is, amelyet a Londonban tartott négyhatalmi tanácskozáson fejtett ki (1946. január 18. – április 20.).[251] James Byrnes 1946. április 10-én pedig már elfogadhatónak tartotta a Vjacseszlav Molotov által 1945 szeptemberében kifejtett álláspontot a román–magyar határ kérdésében, fenntartva azonban egy közvetlen román–magyar megegyezés esetén a részleges határkiigazítás esélyét.[252] Miután Washingtonban és Londonban is a Szovjetunió álláspontjának esetleges változásától tették függővé a magyar békekoncepció sikerének bármilyen kis esélyét, az utolsó pillanatban (1946. április) megejtett moszkvai útja során Nagy Ferenc miniszterelnök már egy „minimalista" korrekciós tervezettel is hiába hozakodott elő.[253] A magyar kormánydelegáció egyetlen reménykeltőnek tekinthető kijelentést sem kapott Sztálintól vagy Molotov részéről a békekonferencián felvetendő magyar álláspont kapcsán várható szovjet nagyhatalmi álláspontra nézve.

Nemkülönben veszett fejsze nyelének bizonyult az „utolsó utáni" próbálkozás is. Sebestyén Pál, a magyar kormány különmegbízottja 1946. április 23-án Petru Grozával való közvetlen tárgyalás útján megkísérelte a Moszkvában előzetesen bemutatott magyar álláspontho z – azaz egy román–magyar megállapodáshoz – megnyerni bukaresti tárgyalópartnerét. A román miniszterelnök azonban még a felvetésről való tárgyalást is visszautasította. Egyik hárító érve az volt, hogy aligha egyezkedhet az érintett két (vesztes) állam, mielőtt a béketeremtésben kompetens győztes nagyhatalmaknak a kérdést illető álláspontjáról tudomásuk lenne. Másik ellenvetése ennél is triviálisabb volt: hogy tárgyalhatna ő olyasmiről, ami az adott helyzetben Románia – Erdélyt is magában foglaló – integritását megkérdőjelezné. Hiszen erről szólna akár a megosztás, akár bármifajta határkiigazítás.[254] (A lakosságcsere kérdését – okulva a csehszlovákiai magyarok helyzetéből – a budapesti delegátus sem tematizálta.)

251 Fülöp Mihály (1988), 204; Vida István (1994), 312.

252 Fülöp Mihály (1988), 204.

253 Jakabffy Imrének, az Államtudományi Intézet munkatársának magyar–román határterve. Budapest, 1946. április 3. In: Fülöp, Mihály – Vincze, Gábor (szerk., 1998), 418–427; Feljegyzés a „partiumos" területrendezés egy újabb változatáról az ún. „éjféli vonalról". Budapest, 1946. április 8. In: Uo., 427–429.

254 Fülöp Mihály (1994), 110–111.

A békekonferencia megnyitása előtt, a békeszerződés-tervezetek véglegesítése céljából, Párizsban ülésezett a Külügyminiszterek Tanácsa. (1946. április 25. – május 16., illetve június 16. – július 12.) Ezt követte 1946. július 29. – október 15. között a békekonferencia párizsi tárgyalássorozata, majd 1946. november 4. – december 11. között a Külügyminiszterek Tanácsának New Yorkban tartott következő ülésszaka, amelyen a békeszerződések gazdasági és végrehajtásának technikai kérdéseiben alakították ki a végső álláspontot. Mindezek után kerítettek sort a békeszerződések aláírásának ünnepélyes aktusára, 1947. február 10-én. Az Olaszországgal, Finnországgal, Romániával, Magyarországgal és Bulgáriával megkötött békeszerződések a ratifikálást követően (1947. szeptember 15. után) léptek érvénybe.

A Külügyminiszterek Tanácsában 1946. május 7-én – a Romániával kötendő békeszerződés előkészítésének napirendje szerint első vitapontként – kezdődött az Erdély-kérdés tárgyalása.[255] Utána következett a bolgár békeszerződés, s ezt követően tervezték rátérni a magyar békeszerződéssel kapcsolatos kérdésekre.[256] A sort a finn szerződés témaköre zárta. A román–magyar határkérdés tárgyalásakor az előzetesen Molotov által rögzített szovjet álláspont jelentette az alapot, explicite beiktatva egész Erdély Romániához tartozását. Ehhez az amerikai fél egy kiegészítést akart illeszteni, amely a két közvetlenül érintett fél közötti megegyezés útján való határkiigazítás lehetőségét továbbra is fenntartotta, amennyiben az jelentősen csökkentette volna az „idegen hatalom alatt élő személyek számát".[257] Ernest Bevin támogatta az amerikai felvetést. Az így létrejött szöveg mindkét kiegészítést tartalmazta.[258] Ugyanakkor a szovjet fél akarata szerint az „egyéb határkérdések" fölött átsiklottak, elfogadva Molotov álláspontját, amely szerint Románia többi határát illetően semmilyen vitás kérdés nincs (értve ezalatt Besszarábia, Észak-Bukovina és a Herca tartomány szovjet ultimátumot követő elcsatolásának hallgatólagos elfogadását a nyugati hatalmak által). Ezt követően rátértek a Duna kérdéskörére, amelynek során vita alakult ki a brit és szovjet fél között. Ugyanakkor az is megállapítható, hogy a gazdasági kérdések általában messze nagyobb érdeklődést keltettek – illetve elágazó vitákat gerjesztettek – a tárgyalás menetében.

A nap második felében következett a Magyarországgal kötendő békeszerződés vitája: Az amerikai fél egy új felvetéssel állt elő, amely szerint ne csak a két bécsi döntésről határozzanak, hanem Magyarország összes határát vizsgálják meg, tételesen: *a)* az Ausztria és

255 Ezt követte: b) Románia egyéb határainak kérdése, c) a dunai hajózás nemzetközi felügyeletének kérdése, d) a „fasiszta szervezetek" feloszlatása, e) a román háborús bűnösök kérdése. United States Delegation Record, Council of Foreign Ministers, Second Session, Eleventh Meeting, Paris, May 7, 1946, 11 a.m. In: *FRUS, 1946, Council of Foreign Ministers*, volume II. Forrás: https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1946v02/d105 [2017.02.16]

256 *a)* az első és második bécsi döntés érvénytelenítése; *b)* a román-magyar határon kívüli egyéb határkérdések; *c)* anyagi jóvátétel kérdése. (Uo., 259.)

257 „Nevertheless, the Allied and Associated Powers would be prepared to recognize any rectification of the Rumanian-Hungarian frontier that may subsequently be mutually agreed between the parties directly concerned and which would substantially reduce the number of persons living under alien rule." (Uo., 260.)

258 „The decision of the Vienna Award of August 30th,1940, is declared null and void. The fronties between Roumania and Hungary existing on January 1st, 1938, is hereby restored, [the whole of Transylvania being thus included in the territory of Roumania]. [Nevertheless, the Allied and Associated Powers would be prepared to recognize ant rectification of the Roumanian-Hungarian frontier that may subsequently be mutually agreed between the parties directly concerned and which would substantially reduce the number of persons living under alien rule.]" Uo., 270. (34. sz. jegyzet). Forrás: https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1946v02/d105 [2017.02.16]

Jugoszlávia felé eső határt 1938. január 1-i állapotában állítsák újra; *b)* az 1940. augusztus 30-án hozott második bécsi döntést érvénytelenítve, ugyancsak az 1938. január 1-i határt állítsák helyre; *c)* a Magyarország és Szovjetunió közötti határt pedig a Románia és Magyarország közötti határral, valamint a Csehszlovákia és Magyarország közötti határral közös új hármashatárok közötti vonalon, az 1938. január 1-i csehszlovák–magyar határvonalra állítsák fel; *d)* az 1938. november 2-án hozott első bécsi döntést érvénytelenítve a csehszlovák–magyar határt pedig állítsák vissza, az előző pontban rögzített szakasz kivételével, az 1938. január 1-i vonalra. Mindez pedig legyen addig tervezetnek tekintve, amíg a csehszlovák és magyar fél szóban is ismertetheti erre vonatkozó álláspontját a Külügyminiszterek Tanácsa előtt.[259] Mindezek tükrében megállapítható, hogy semmiben sem tért el a román–magyar határ megállapítása a Romániával kötendő békeszerződés vitájához képest, s ugyanúgy a gazdasági kérdéseknek ezt követő vitája volt valójában a felek érdeklődésének a középpontjában.[260]

Ezt követték a magyar kormányküldöttség amerikai (1946. június 11–19.) és angliai (1946. június 19–24.) körútja során szerzett tapasztalatok, valamint Párizsban a Bidault, Bevin és Molotov külügyminiszterekkel való személyes találkozók. A győztes hatalmak reprezentánsai semmilyen ábrándkergetésnek nem hagytak helyet a békekonferencia hivatalos megnyitása előtt.[261] Eközben Erdélyben Márton Áron püspök a csíksomlyói búcsún tartott beszédében leszámolt az illúziókkal, ám a csüggedéstől is óvni igyekezett híveit. Amellett érvelt, hogy a magyarság önmaga nem mondhat le jogairól, zord körülmények között is küzdenie kell megmaradásáért. Az MNSZ II. Kongresszusán Kurkó Gyárfás a *Marosvásárhelyi nyilatkozat*ot megalapozó politikai stratégia realizmusát dicsérte, s nyilvánosan is bejelentette a választásokon önálló lista állítását és a *Kisebbségi statútum* kidolgozását. A székely atyafiak pedig ugyanott, az MNSZ kongresszusának otthont adó Székelyudvarhelyen nyílt tüntetést szerveztek a kommunisták irányította kormánnyal szövetkező politikával szemben, kellő zavarodottságot idézve elő a kormány küldöttei és az MNSZ vezetőségének közös önünneplésében.

A párizsi békekonferencia hivatalos megnyitását követően, 1946. július 31-én hivatalosan közzétették a román békeszerződés-tervezet szövegét. Ezt követte a román delegáció válasza a békekonferenciára való meghívásra és a delegáció ismertetése (1946. augusztus 9.).[262] A román küldöttség Párizsba érkezése alkalmával (1946. augusztus 11-én) adott interjúi és hivatalos közleményei során az Erdély-kérdést illetően csakis a második bécsi döntés előtti

259 Uo., 277. Lásd még: Proposal by the United States Delegation to the Council of Foreign Ministers. In: Uo., 309–310. Forrás: https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1946v02/d114 [2017.02.16]

260 Uo., 278–283.

261 Kertész István (1995), 330–334.

262 A párizsi békekonferencián résztvevő román delegáció tagjai: Gheorghe Tătărescu külügyminiszter, a kommunistákkal szövetkező – a „történelmi" Nemzeti Liberális Pártból kiszakadt – új NLP párt elnöke, (korábban, 1934–1938 között miniszterelnök, a II. Károly király autoriter korporatív rendszere alatt miniszter volt); Gheorghe Gheorghiu-Dej, a Román Kommunista Párt (RKP) első titkára, közlekedésügyi miniszter; Lucrețiu Pătrășcanu igazságügy-miniszter (RKP); Ștefan Voitec nemzetnevelési miniszter (RSZDP); Lothar Rădăceanu munkaügyi miniszter (RSZDP); Ion Gheorghe Maurer államtitkár (RKP); dr. Florica Bagdasar egészségügyi miniszter (RKP); Elena Văcăroiu; Șerban Voinea; Dumitru Dămăceanu tábornok; Mihail Ralea Washingtoni nagykövet; Richard Franasovici londoni nagykövet; Simion Stoilov párizsi nagykövet; Horia Grigorescu hágai nagykövet; Victor Bârlădeanu, a Román Nemzeti Bank vezetője; a béke-előkészítő osztály szakértői: Eugen Filotti, Bucur Șchiopu, Ion Christu, Tiyus Cristureanu, Alexandru Bianu, Daniel Danielopol. Lásd Acatrinei, Stela (2009): Forumul păcii de la Paris (iulie – octombrie 1946). In: Buzatu, Gheorghe (2009), 146.

államhatár visszaállítását ismerte el elfogadható eredménynek. Ezután követte egymást a román delegáció (1946. augusztus 13.), majd a magyar delegáció álláspontjának bemutatása (1946. augusztus 14.). Szószóló mindkét esetben az adott delegáció – külügyminiszteri rangú – elnöke: Gheorghe Tătărescu és Gyöngyösi János volt. G. Tătărescu a Románia és Magyarország közötti hadiállapotra hivatkozott, illetve Románia jóvátételre való jogosultsága mellett érvelt. Kifejezte háláját a békeszerződés-tervezet 2. cikkelyében rögzítettek miatt, amely szerint a második bécsi döntés érvénytelenné vált. Ugyanakkor Romániának a győztes szövetségesek oldalán való hadviselő státusának elismerése mellett érvelt, a Németország elleni hadbalépést pedig nem a fegyverszüneti szerződés (1944. szeptember 12.), hanem az átállás másnapjától (1944. augusztus 24-től) kérte beiktatni.[263] A békekonferencia idején magukat exponáló – az ellenzékbe szorult NPP és NLP által felhatalmazott – román politikai emigránsok csoportja (köztük elismert diplomaták, mint Grigore Gafencu, V. V. Tilea, Alexandru Cretzianu) memorandumaikban az időközben a Szovjetunió által már annektált területek (Besszarábia, Észak-Bukovina, Herca tartomány) kérdését is felvetették – amiről a hivatalos békedelegációnak nem állt szándékában említést tenni.

Gyöngyösi János másnap ismertette a hivatalos magyar álláspontot a Luxemburg-palotában. A magyar külügyminiszter – Jakabffy Imre már említett „minimalista" terve alapján – egy 22 000 km²-es határkorrekció mellett érvelt, valamint a Romániában maradó erdélyi magyarság számára az autonómia intézményesítését és a kisebbségi jogok nemzetközi garanciáját ajánlotta megfontolására. Ezt követően a csehszlovák–magyar vitás kérdések kapcsán hivatkozott a „népet földdel" elvre, tiltakozva a magyarok erőszakos kitelepítése („lakosságcsere") ellen.[264]

1946. augusztus 16. után bizottsági üléseken folytatódott a konferencia munkája. A magyar politikai és területi bizottság visszautasította a román–magyar határ kérdésének nyílt vitára bocsátását, nem vette napirendre. A magyar delegáció két memorandumot adott be. Ezekre Ausztrália delegátusa figyelmeztette a tárgyaló feleket, a román politikai és területi bizottság munkájának kezdetekor. 1946. augusztus 24-én, a Romániával kapcsolatos kérdésekkel foglalkozó bizottság ülésén – a román kérés kapcsán, hogy a győztes szövetségesek oldalán ismerjék el hadviselő félként – előkerült a román–magyar hadiállapot kérdése is.[265] Döntést hoztak arról, hogy 1946. augusztus 29-én a bizottság tűzze napirendre a magyar és román delegáció álláspontjának újabb bemutatását. 1946. augusztus 31-én Auer Pál már csak egy 4000 km²-es határkiigazítás mellett érvelt, amely Szatmár, Nagykároly, Nagyvárad és Arad városokat és közvetlen környéküket érintette volna. Emellett a Székelyföld területi autonómiáját, közvetlen román–magyar tárgyalások kezdeményezését, a kisebbségi jogok nemzetközi kodifikációját ajánlotta a bizottság figyelmébe, mint szükséges biztosítékokat.[266] Gheorghe Tătărescu a román békedelegáció álláspontját tolmácsolta 1946. szeptember 2-án. A román nép „bölcsőjének" tekintett Erdély egésze feletti román követelések jogosultságát a román béke-előkészítés angol, francia, orosz nyelven is közzétett történeti, etnikai és gazdasági munkáiból idézve támasztotta alá, elutasítva a közvetlen tárgyalások és a területi autonómia megadásának felvetését. Annak bizonyítására, hogy a román állam keretei között

263 Uo., 147–148.
264 Fülöp Mihály (1994), 150–152.
265 Acatrinei, Stela (2009), 149.
266 Uo., 150–151.; Fülöp Mihály (1994), 162.

a magyar kisebbség biztosítva látja jogait, többek között az MNSZ (már taglalt) „marosvásárhelyi határozatát" is idézte. A trianoni békeszerződés által megállapított határvonalat „etnikai" értelemben igazságosnak ítélte meg, visszaállítása mellett érvelve. Nem taglalta a román állampolgárság nem megadásának, a CASBI által zárolt magyar vagyon és a földreformtörvények okozta kisebbségi sérelmeket. Minden határkiigazítási törekvést revizionizmusként minősített és új konfliktusforrásként ítélt el. Végül kérte a bizottságot minden további magyar követelés elutasítására.[267] John C. Campbell, az amerikai küldöttség délkelet-európai szakértője a magyar határkiigazítás kérését észszerűnek ítélte. Az ausztrál delegátus felkérésére nyilatkozó Averell Harriman amerikai nagykövet pedig kijelentette: „a határ kismértékű módosítási lehetőségének megfontolása hozzájárulhat e két volt ellenséges állam közötti stabilitás és kölcsönös együttműködés kialakulásához."[268] A szovjet fél meggyőzése azonban lehetetlennek bizonyult. 1946. szeptember 5-én a bizottság a Külügyminiszterek Tanácsa által 1946. május 7-én hozott döntést erősítette meg: a román–magyar határvonalat illetően visszaállította az 1938. január 1-i állapotot. 1946. október 10-én a román békeszerződés szövegének véglegesítése kapcsán Vandenberg amerikai szenátor a Duna nemzetközi státuszáról próbált vitát nyitni, az ausztrál delegáció képviselőjével szemben pedig Vjacseszlav Molotov ismételten megvédte az Erdélyt Romániának juttató döntést.[269]

1946. november 19-én, a Romániában tartott választások eredményét meghamisítva, a Román Kommunista Párt – a végrehajtó hatalom kizárólagos birtoklása mellett – a törvényhozói hatalom fölötti ellenőrzését is biztosította. 1947. február 10-én a párizsi békekonferencia záróaktusaként a második világháborúban győztes nagyhatalmak, a szövetséges és társult államok (összesen 21 állam delegációja) ünnepélyesen aláírták Magyarország, Románia, Bulgária, Finnország és Olaszország békedelegációjával a békeszerződést. Ezt követően a nyugati nagyhatalmak egyértelműen tapasztalhatták, hogy elképzeléseik alaptalan illúziókra épültek: a Szovjetunió hadserege nem vonult ki a világháború végén megszállt kelet-közép-európai államokból – újabb államokra próbálta nyomásgyakorlással kiterjeszteni regionális hegemóniáját. Ezzel szemben hirdette meg 1947. március 12-én az Amerikai Egyesült Államok elnöke, Harry S. Truman a „feltartóztatás" kül- és biztonságpolitikai doktrínáját (*containment policy*). Ez defenzív stratégiai szemléletet intézményesített, s a „szovjet blokk" további terjeszkedését volt hivatott megállítani, gyakorlatilag elismerve a Szovjetunió „vasfüggönyön" túli hegemonikus hatalmát.

A romániai választások és a békeszerződés aláírása után a kommunisták irányította kormány politikai szövetségesének számító Magyar Népi Szövetség elnöke, Kurkó Gyárfás kérte az új törvényhozó testülettől a *Kisebbségi statútum* kodifikációjának napirendre tűzését. Kurkót visszautasították, „egészségügyi problémáira" hivatkozva előbb a nyilvánosságból távolították el, majd megfosztották minden közéleti tisztségétől. Végül letartoztatták és koncepciós perben vádat emelve ellene, súlyos börtönévekre ítélték. Márton Áron püspököt és társait, az MNSZ vezetősége álláspontjával szemben alternatív megoldásokat támogató szociáldemokratákat, valamint az MNSZ 1947 előtti vezetőségének tagjait ugyancsak letartóztatták és politikai elítéltekként hosszú időre bebörtönözték. A Magyar Népi Szövetséget az „osztályharc" ideológiai elve alapján átszervezték és az RKP tömegszervezeteként

267 Acatrinei, Stela (2009), 151; Fülöp Mihály (1994), 162.
268 Fülöp Mihály (1994), 163.
269 Acatrinei, Stela (2009), 154.

működtették az 1953-ban bekövetkezett (ön)feloszlatásig. Demeter Béla magyar állampolgárt, a Béke-előkészítő Osztály számára az erdélyi dokumentáció megszervezőjét és összeállítóját, a Magyar Külügyminisztérium alkalmazottját Magyarország területéről hurcolták el Romániába, ahol ismeretlen körülmények között halt meg.

1.8. Szovjet blokk, hidegháború, sztálinizmus, „nemzeti kommunizmus": Erdély a kommunista Romániában (1948–1989)

1946-ban – a román–magyar kormányközi kapcsolatok éledése és a párizsi béketárgyalások döntéseinek hatására – Petru Groza egy magyarországi lapnak adott interjúban aktuálisnak látta a vámuniót, amelynek létrehozásának lépcsőit a következőképpen vázolta fel: 1. gazdasági-kulturális együttműködés kiépítése; 2. együttműködési szerződések megkötése; 3. a vámunió megteremtése[270]. 1947 májusában román kormánydelegáció látogatott Budapestre, amely alkalommal Groza utolsó ízben tett a vámunióra célzó nyilatkozatot. Ősszel, szovjet nyomásra az ilyen tervek teljes elvetésére kényszerült.[271] 1947 folyamán ugyanis a Szovjetunió és a nyugati nagyhatalmak közötti konfrontatív célú geostratégiai lépéseknek, valamint a Vörös Hadsereg által megszállt államok feletti szorosabb politikai és gazdasági ellenőrzés intézményesítésének volt tanúja a világ.

A Szovjetunióval köttetett bilaterális szerződések a Moszkva által strukturált szatellitrendszer elemeit jelentették: Lengyelország, Románia, Bulgária mellett immár Magyarország és Csehszlovákia is szatellitállamokként kezelt, a katonai megszálláson túlmenő politikai, gazdasági és kulturális kontroll alatt működtetett országokká váltak 1947/1948 fordulóján. A Marshall-terv megvalósításáról szóló párizsi konferencián (1947. július) való részvételt tiltó szovjet döntés foglyaként a régió államai közötti szabad makroregionális együttműködés, a vámunió, a konföderatív elképzelések „vörös posztóvá" váltak Moszkva szemében: a szovjet blokk feletti kizárólagos hegemóniával szembeni kihívásként ítélték meg az ez irányú jugoszláv–bolgár törekvéseket. A szovjet blokk részévé vált államokon belül a politikai rendszer alapvetően módosult: a kommunista párt immár agresszív, hegemonikus fellépésének tárgyaként az addigi koalíciós kormányzás végéhez értek; az „osztályharc" kizárólagos rendezőelvként való hangoztatása, a „proletárdiktatúra" bevezetése tulajdonképpen az egypártrendszer, a diktatórikus pártállam dinamikájának logikáját követte. 1947 szeptemberében a Szklarska Porebában tartott kommunista és munkáspártok értekezletén létrehívott, a Komintern 1943-as feloszlatása után a Szovjet Kommunista Párt külügyi bizottsága által működtetett Kommunista és Munkáspártok Tájékoztató Irodájának (Kominform), tulajdonképpen a világ országaiban tevékenységét folytató pártszervezetek feletti szovjet kontroll és irányítás működtetését, ennek nyílt és formális módon való felvállalását jelentette. A zsdanovi koncepció, a kommunista hegemónia kiépítésének felgyorsítása, a szovjet modell kizárólagos érvényesítése egyben a nemzetközi kommunista mozgalom feletti egységes és megkérdőjelezhetetlen szovjet vezetés intézményesítését szolgálta. Az ezzel szemben hangoztatott „nemzeti utak" szimbolikus megtestesítőjeként

270 Lipcsey Ildikó (1998), 88.
271 Uo.

a Josip Broz Tito vezette Jugoszláv Kommunisták Szövetségét nevesítették, s a szovjet hegemóniával szembeni maradéktalan alárendelődést, önkritika gyakorlását írták elő számukra. Mivel ennek a szovjet vezetők nem tudtak maradéktalanul érvényt szerezni, Jugoszláviát a „belső ellenség", az „áruló" szerepkörébe utalták: előbb – a nemzetközi kommunista mozgalmon belüli izolálás, a szovjet blokk intézményes struktúráiból való kizárás miatt – a Szovjetunió által összehangolt politikai, majd a küszöbön álló katonai fellépés tárgyaként emlegették. Josip Broz Tito *balkáni konföderáció terve*[272], amely Jugoszlávia, Bulgária, Albánia mellett Románia és Magyarország bevonását is tartalmazta (később akár Csehszlovákia bevonását is lehetőnek tartva), drasztikus következményekkel járt az illető országokon belüli kommunista párthoz tartozó, a szocializmus építésében a „nemzeti utak" jelentőségét hangoztató személyekre. Olyanokra is, akik teljesen távol álltak ezen elvi állásponttól, de a helyi sztálinista „vezér" optimális alkalmat látott a riválisként értékelt „elvtárs" likvidálására. Így a *„titoizmus" elleni harcban* egyre nőtt a politikai kirakatperek halálos áldozatainak száma (Rajk-per, Slansky-per, Kostov-per stb.). Lényegében azonban elmondható: a sztálini Szovjetunió ezáltal statuált példát bármely, a saját hegemón pozíciójával, s az általa működtetett *szatellitrendszerrel* szembeni alternatív elképzeléssel szembeni fellépés megelőzésére.[273]

Romániában az 1947-es esztendőt több szempontból is a fordulat évének lehet tekinteni. A második világháború utáni átmeneti alkotmányos és többpártrendszer politikai struktúraváltás tárgyaként visszafordíthatatlanul erodálódott: a kommunista kormánnyal szembeni ellenzéki pártokat fokozatosan kiszorították a politikai életből, majd felszámolták (lásd a Iuliu Maniu vezette Nemzeti Parasztpárt sorsát); a „társutas" politikai szervezetek (pl. a Gheorghe Tătărescu vezette NLP) is a politikai élet perifériájára szorultak; megkezdődött a független Szociáldemokrata Párt felszámolási folyamatának utolsó szakasza (amely az 1948. februári „pártegyesítéssel" ért véget); majd 1947. december 30-án kikiáltották a Népköztársaságot. Mindezt az 1948-as év első felében követte az egységes Román Munkáspárt megteremtése (a szociáldemokrata párt beolvasztása, tulajdonképpeni megszüntetése), az egyetlen „koalíciós" listára leadott szavazatok általi parlamenti választás, majd az *új alkotmány (1948. április),* amely szentesítette a „népi demokratikus" (értsd a sztálini elképzelésnek megfelelő kommunista) államszervezet kiépítését a Román Népköztársaságban. Ezt követően a hegemonikus államhatalmi pozícióját kiépítő állampárt megkezdte a tagság „revízióját" („tagkönyvcserével" indítva): az 1948 februárjában 1 060 000 tagot számláló párttagságból 1950 májusára 720 000 maradt. 1955 decemberében, az RMP második kongresszusán bemutatott jelentés pedig 595 363 tagról szólt. Ez hét év alatt 465 000 párttag kizárását jelentette, ami a tagság 44%-a. Csehszlovákiában az 1948–1954 között zajló hasonló folyamatnak kb. 600 0000, a Lengyel Egyesült Munkáspárton belüli *„tisztogatásoknak"* 1948–1952 között kb. 300 000 áldozata volt. [274] A „titoizmus" elleni harc mellett a „kozmopolitizmus" és egyéb, a párt sztálinista főirányától való „elhajlások" felszámolása jelentette a hivatkozási alapot. Valójában a szovjet modell kizárólagos érvényessége mellett a helyi sztálinista csúcsvezetőséggel szembeni feltétlen lojalitás biztosítása volt a cél.

272 Juhász József (2010), 54–55.
273 Mastny, Vojtech (1996), 35–39.
274 Tănase, Stelian (1998), 50.

A politikai hatalom birtokában a sztálinista párt- és államszervezési elveket meghonosító kommunista hatalmi elit megkezdte 1947 után a társadalom gyökeres átalakítását célzó tevékenységét. Ugyanis *a „kommunizmus" megvalósítása* egy lényegében hosszú, elméletileg megtervezett, de gyakorlatban még sehol meg nem valósított folyamat eredményeként vizionált „osztály nélküli társadalom" létrehozását jelentette, amelynek a politikai hatalom fölötti hegemónia, a tulajdonviszonyok megváltoztatása, a központosított állami tervgazdaság, valamint az annak megfelelő új gazdasági és társadalmi szerveződés irányítása voltak az eszközei. Maga a folyamat egy több szakaszban megvalósítandó, következetesen gyakorlatba ültetendő társadalmi mérnökösködési terv által létrehívott „új szocialista valóságon" keresztül vezetett az „új típusú emberhez" és az új társadalmi valóságot megnevező „kommunizmushoz". Tehát a politikai és gazdasági viszonyok megváltoztatása alárendelődött egy külső, ideológiai projekció abszolút prioritást élvező megvalósításának. Nem a társadalom addig ismert fogalmak szerinti „jólétét" és „biztonságát" kellett ezentúl szolgálnia, hanem a társadalmat egy mindent átfogó kísérlet tárgyaként fogta fel, és e kísérletet végrehajtó hatalmi elit ideológiailag definiált sajátos célrendszerét kellett a politika és gazdaság metamorfózisának szolgálnia.

Ezen *társadalmi mérnökösködési folyamat* – a „kommunizmus" megvalósítása érdekében – a következő nagy lépések által válhatott valóságteremtővé: 1. a polgári társadalmi rétegek gazdasági-társadalmi pozícióját biztosító struktúrák/eszközök semlegesítése (sajátos logikájú pénzreform bevezetése, a bank- és hitelintézmények, valamint a lakásként szolgáló ingatlanok államosítása által „lenullázhatóak" a társadalomban felhalmozott vagyonok); 2. a gazdasági tevékenységet szolgáló termelőeszközök (gyárak, üzemek, bankok stb.) államosítása; 3. a mezőgazdaság szovjet típusú kollektivizálása; 4. a pártállam által ellenőrzött és irányított iparosítás és urbanizáció, amely által létrehozható és megerősíthető az új munkásosztály (párhuzamosan a hagyományos, szervezett munkássággal); 5. az új típusú ember tudatát meghatározó új kultúrának („proletkult") az állam központi szervei általi kizárólagossá tétele. Ezek megvalósítását szolgálja a politikai hatalom fellett gyakorolt állampárti hegemónia megkérdőjelezhetetlensége, a teljes gazdasági és társadalmi tevékenységet koordináló központi tervező államstruktúra kizárólagos hatalmi vertikumként való intézményesülése; a legitim erőszak és az azt szolgáló szervek kizárólagos állampárti irányítása és ellenőrzése. Így jött létre és ezt szolgálta tehát a kelet-közép-európai „népi demokráciák" sorába illeszkedő román kommunista államszervezet. Ennek az államnak volt szerves része az 1948 utáni Erdély.

Az RKP 1947. június 14-i ülésén elhatározták a *gazdasági struktúra megváltoztatását*, mindenekelőtt a nehézipar fejlesztését, a mezőgazdasági termelés korszerűsítését, a pénzügyi reformot, az állam gazdasági szerepének növelését. Ezt követően államosították a bankokat és hitelintézményeket, az ipari vállalatokat, a fémkohászat, a vaskohászat, a szállítási és kereskedelmi vállalatok jelentős részét. Ezzel párhuzamosan 15 holdban maximálták az egyéni/családi gazdaság részeként megtartható föld mennyiségét. Majd rövidesen (1949 áprilisában) rátértek a Román Népköztársaságban is a mezőgazdaság kollektivizálására és az erőltetett iparosításra, egy új típusú urbanizációs folyamat megvalósítására. Nem a gazdaságosság, a profit vagy a lakosság polgári értelemben vett „jóléte és „biztonsága" volt a cél, hanem a polgári társadalom destrukturálása, s egy új munkásosztály hipertrofiálása az állampárt hegemonikus hatalmi eszközrendszere által megvalósított program által. Ennek értelmében nem jelentett lényeges szempontot az iparosítás arányos

megvalósítása, gazdaságossága, vagy a szükséges nyersanyagok, erőforrások közelsége, piacképes áru előállítása – hanem a kommunizmus felépítését szolgáló társadalmi mérnökösködés szempontrendszere szerint nyert sajátos logikát mindez. A fent említett, Erdélyben is következetességgel végrehajtott államosítás, iparosítás, kolhozosítás legtöbb esetben – a sajátos mennyiségi akkumuláción túl – nem járt életminőségben érzékelhető lényeges előrelépéssel. A társadalom saját maga által kialakított, a kollektív emlékezetben élő és az „oral history" eszközével rekonstruálható, „ostromállapothoz" hasonlítható helyzetképének sajátos részét alkotta a diszlokáció, a normarendszer, a beszolgáltatásrendszer, a kötelező „önkéntes munka", az aránytalan és környezetidegen (sok esetben pedig gazdaságosság szempontjából is kétséges) nagy beruházások, a létfenntartást szolgáló, tulajdonától megfosztott, kiszolgáltatott, proletarizálódó egyének alkotta, hagyományos közösségétől és identitásától elidegenedő emberi környezet.[275]

A társadalom egy része pedig megpróbált ellenállni: Erdélyben is jelentős szerepe volt az 1947–1958 közötti évtizedben a fegyveres ellenálló csoportoknak – főleg a Kárpátok és Erdélyi Szigethegység alkotta hegyvidéken alakultak „antikommunista partizáncsoportok", előbb a szélsőjobboldali legionárius mozgalomhoz tartozó, majd királypárti, végül a lényegi növekedést a kollektivizálás elleni falvak világából elvonuló embercsoportok voltak jelentősek. A Homoród menti, bihari és bánsági falvakban pedig kollektivizálással szembeni nyílt zendülések, ellenállási kísérletek zajlottak. A pártállam erőszakszerveinek – főleg a Milícia és a Securitate fegyveres testületeinek (*Trupe de Securitate*) – fellépése atrocitások sorozatával járt, néhol a település lakosainak kitelepítését, a Bărăganba való deportálását vonva maga után. A nyugati határvidék és a Bánság esetében ezt megelőzte a kollektív emlékezetet meghatározó élményként rögzült 1944-es „malenykij robotra" való szovjet deportálás, valamint a svábok deportálása a Donyeck-medencébe, továbbá a határvidéki falusi lakosság jórészének, leginkább a délszláv nemzetiségekhez tartozóknak a szovjet–jugoszláv szakítást követő 1949/1950-es deportálása.

A *magyar nemzetiség* helyzetére is jelentős hatással voltak az 1948-as év eseményei. A Magyar Népi Szövetség 1948. július 9–11. közötti országos értekezletén Kacsó Sándor elnök kijelentette: „a jugoszláviai eset megmutatta azt a veszélyt, amelyet minden népfrontos alakulat magába hord… a magyarság nem folytathat tovább sérelmi politikát, fel kell lépnie a nacionalista elhajlókkal szemben"[276]. Ezt egészítette ki az 1948. július 21-i százas intézőbizottsági ülésen tett kijelentése, amely szerint a „közös célra", a „szocializmus megvalósítására szegzett tekintettel kell munkálkodni mindenkinek". Ezzel szemben Márton Áron püspök a csíksomlyói búcsú alkalmával kibocsátott egy körlevelet, amelyben tiltakozott az egyházi iskolák államosítása ellen, megtiltva, hogy az egyházi iskolák tanítói állami iskolákban folytassák tevékenységüket. Az MNSZ vezetősége azonban arra hivatkozott, hogy az alkotmány biztosítja az állami iskolákban a magyar nyelvű oktatást, és úgy tekintett az egyházi iskolákra, mint a polgári társadalom csökevényeire és a haladást akadályozókra[277]. Az iskolák államosítását törvénybe iktató oktatási reform nagy hangsúlyt helyezett az ipari és szakoktatás, a művészeti oktatás, illetve a mezőgazdasági

275 Lásd Tănase, Stelian (1998), 76–80.; Vulcu, Călin (2007); Kligman, Gail – Verdery, Katherine (2015).
276 Lipcsey Ildikó (1998), 168.
277 Balogh Edgár (1986), 290.

oktatás intézményesítésére.[278] A „kulturális forradalom" – a „szocialista új ember" és az „új társadalom" létrehozásának szolgálatában – tudatosan törekedett a polgári és nemzeti identitás reprodukcióját szolgáló oktatási-nevelési intézményrendszer destruálására. Mindenféle nemzeti önazonosság konzerválására tett törekvés „nacionalizmusnak" minősült – az ezt felvállaló elitet pedig koncepciós perek áldozataként „vonták ki a forgalomból". Az 1949-es „nagy összeesküvés" perének tárgyává vált a romániai magyar elit jelentős része, Márton Áron püspöktől Kurkó Gyárfás baloldali népfrontos MNSZ-elnökig. Az MNSZ pedig, tartalmától és érdekképviseleti funkciójától megfosztva, csupán formailag létezett tovább, 1953-as (ön)feloszlatásáig.

Mindezzel egy időben, Magyarországon 1948 „a fordulat éve" volt: a romániai állapotokat idéző alapvető struktúraváltás, a kommunista társadalmi mérnökösködés folyamatának gyorsított beindítása, valamint a szovjet szatellitrendszeren belül – a szovjet–jugoszláv ellentét kapcsán fokozódó helyzetben – a „rendíthetetlen bástya" szerepéhez illő lojalitás határozta meg a hatalmi elit álláspontját. A jugoszláv határsávból kitelepítették az Alföldre, internálótáborokba a délszláv nemzetiséghez tartozó lakosságot – az ÁVH fennhatósága alá vonva a határőrséget, s az általa megépített déli erődrendszert. A román-magyar határon pedig, a szovjet blokkon belüli kötelező egység jegyében, egy áthatolhatatlannak mutatkozó keleti „vasfüggönyt"[279] idéző erős határ működött. Egy hosszú évtizedig még az 1947. februári békeszerződés által szétválasztott családok tagjai sem látogathatták egymást. 1948-ban a Belügyminisztérium éléről külügyminiszteri beosztásba áthelyezett Rajk László erdélyi utazása, majd következő évi letartoztatása, illetve koncepciós pere és kivégzése, továbbá a vele kapcsolatba lépett személyek „átvilágítása" a magyarsággal szemben újabb bizalmatlanságforrás jegyzéséhez vezetett. A koncepciós perek korai „csúcséve" az erdélyi magyarság számára is 1949 volt.

Időközben a *Szovjetunió és a Nyugat közötti „hidegháború"* első jelentős válsága lezajlott: az 1948–1949-es első berlini válság a „vasfüggöny" mindkét oldalán jelentős geopolitikai döntéseket gyorsított fel. A nyugat-európai „rendszerbiztonsági" szemlélet, az egyes államok klasszikus „nemzetbiztonsági" koncepciója elégtelenségének felismerésével vált történelemalkotó erővé. Az 1947-es dunkerque-i szerződéstől az 1948-as brüsszeli szerződésen át az 1949. április 4-i washingtoni szerződéshez vezetett ez a felismerés: vagyis a második világháború utáni német militarizmus újjáéledésével szembeni együttműködéstől – a minden külső (elsősorban a szovjet blokk irányából jelentkező) fenyegetettséggel, valamint a belső, az alkotmányos demokratikus rendszerrel szembeni instabilitásforrásokkal szembeni integrált rendszerbiztonsági koncepcióig. Ezen utóbbi szemlélet intézményesítését szolgálta az Észak-Atlanti Szerződés Szervezete (NATO) megalapítása, valamint az amerikai Truman-doktrína újraértelmezése (az „elgátolási" politika proaktív interpretációja), amely a német államiság helyreállítása (Német Szövetségi Köztársaság) és ennek integrálása által új geopolitikai valóságot teremtett az 1949–1954 közötti időszakban. A koreai háború idején a nyugat-európai gazdasági integráció jelentette az immár világszerte aktív amerikai „feltartoztatási" erőfeszítések racionális tehermentesítésének, valamint az új rendszerbiztonsági logikának a következő európai szakaszát. Ennek eredménye, az Európai Szén- és Acélközösség (1951) ugyancsak jelentős kihívást jelentett a szovjet blokk számára.

278 Lipcsey Ildikó (1998), 175–176.
279 Erre vonatkozó kitűnő kritikai forrásközlés: Fülöp Mihály – Vincze Gábor (szerk., 2007).

A hidegháború globális konfrontációja korszakában az erőforrások komplementaritásán és a rendszerbiztonsági koncepción alapuló makroregionális integráció jelenségét Moszkvában sem hagyhatták figyelmen kívül.

A szovjet blokkon belül mindenekelőtt a német államiság kérdésében a szatellitrendszerbe integrált Német Demokratikus Köztársaság létrehozását, valamint a Berlin státuszáról szóló kérdéskomplexum „lefagyasztott konfliktusként" való lebegtetését határozták el. A bilaterális szerződések mellett, a politikai irányítás és ellenőrzés struktúrájaként működtetett Kominform mintájára, 1949-ben létrehozták a gazdasági kérdések területén a szovjet blokk államainak koordinációját szolgáló *Kölcsönös Gazdasági Segítség Tanácsát (KGST)*, amely a „szervetlen integráció" kelet-európai modelljének jelentős pillérét alkotta[280]. A fegyverszüneti egyezmények által bevezetett, majd az 1947-es békeszerződések által előírt jóvátételi kötelezettségek, a szovjet haderő egységeinek ellátására költött egyre növekedő összegek, a Szovjetunió és az egyes kelet-közép-európai államok közötti bilaterális szerződések alapján létrehozott vegyesvállalatok tevékenysége következtében jelentős gazdasági javaktól fosztotta meg a szovjet blokk országait a keleti hegemón hatalom. A KGST keretei között zajló kereskedelem pedig alapvetően a Szovjetuniónak a régió feletti gazdasági hegemóniáját erősítette fel, ugyanis a szovjet fél részaránya tovább növekedett a kelet-közép-európai országok forgalmában az 1950-es évek első felében. A *szovjet hitelezési rendszer* mellett az is fontos szerepet kapott, hogy a magyar, román, bolgár, lengyel, csehszlovák államok területén a második világháború végén működő német vállalatokra és érdekeltségekre a Szovjetunió igényt tartott a győztes jogán – amely a *vegyes vállalatok* „szovjet részesedését" alkotta[281]. Ezek stratégiailag értékes iparágakban összpontosultak: urán, alumínium, szállítási infrastruktúra – és ez az illető kisállamok fölötti gazdasági kontroll intézményesítését motiválta és szolgálta is egyben.

A hidegháborús válságok jelentős haditechnológia-fejlesztési erőfeszítésekhez vezettek: 1949-ben már létrejött a szovjet atombomba, 1953-ban a termonukleáris bomba, 1954-ben sugárhajtású bombázógépeket állítottak hadrendbe. A hivatalos szovjet katonai doktrínát Sztálin „a háború öt, állandóan ható tényezője"[282] elméletére (a hátország stabilitása, a csapatok harci szelleme, a hadosztályok száma és minősége, a hadsereg fegyverzete, a parancsnoki kar szervezői képessége) alapozták. A szovjet haderő közvetlen jelenlétének megkérdőjelezhetetlen körülménye Sztálin idején ahhoz a meggyőződéshez vezetett, hogy nincs szükség irányító és ellenőrző államközi struktúra bevezetésére a katonapolitikai területen, mint a politikai (Kominform) és gazdasági (KGST) síkon.

Az 1950–1952 közötti időszak jelentős eseménye *a Román Népköztársaság közigazgatási rendszerének szovjet típusú átalakítása*, majd ennek rögzítése az 1952-es új alkotmány által. Az 1947–1949 közötti gazdasági struktúraváltás megindítása, a kulturális területen való fordulat mellett a közigazgatás szovjet típusú átszervezése is megindult 1950/51-ben. Párhuzamosan a lengyel alkotmányos-közigazgatási rendszer reformjával, ahol a szovjet típusú irányítási és ellenőrzési államszervezet bevezetése a hagyományos formák (vajdaságok) keretei között valósult meg, a Román Népköztársaságban gyakorlatilag az új, szovjet unionális tagköztársaságok közigazgatási szervezetének átvétele zajlott: a tartományokra

280 Gazdag Ferenc (1999), 24–25.
281 Uo., 25.
282 Király Béla (1995), 239.

(*regiuni*) és járásokra tagolt közigazgatási struktúra bevezetése a nemzetiségek adminisztratív integrációs modelljének alkalmazásával, egy központilag létrehozott, irányított és strukturált „autonóm tartomány" keretei közt. Így jelent meg, a szovjet modell alkalmazásának melléktermékeként a Magyar Autonóm Tartomány (MAT – *Regiunea Autonomă Maghiară*) az 1952. szeptember 24-én kihirdetett új alkotmány szerves részeként.[283] Az alkotmány 21. cikkelye értelmében a MAT szervezeti szabályzatát a Tartományi Néptanácsnak kellett megfogalmaznia, de a Nagy Nemzetgyűlés jóváhagyását követően léphetett csupán életbe.[284] Az államhatalmat hegemonikusan gyakorló állampárt testesíthette meg az egyedüli legitimitásforrást, ez gyakorolhatta kizárólagosan a döntéshozó, végrehajtó és adminisztratív hatalmat a népköztársasági közigazgatási struktúra keretei között. Habár 1955-ben már létezett egy szervezetiszabályzat-tervezet, végül csakis az 1960/61-es, lényegi módosításokat jelentő átszervezést követően kapott hivatalos statútumot az immár Maros Magyar Autonóm Tartomány[285]. A Román Munkáspárt gyakorolhatta tehát a MAT vezetőségének és tisztviselői karának a „demokratikus centralizmus" elve alapján történő kinevezését, irányítását és ellenőrzését is. Így az állampárt és a helyi magyar nemzetiségű közigazgatási testület közötti intézményes és informális kapcsolatháló gyakorlatilag a román kommunista rendszer szerves részét alkotó közigazgatási egységként működtette 1952–1968 között a nevében „autonóm" tartományt. A magyar közösség tagjaiként ezen intézményháló működtetésében résztvevő egyének meggyőződésévé vált, hogy az érdekképviselet egyetlen gyakorolható módja a pártállam központi szervei irányába kiépítendő kapcsolatrendszer, amely a lojalitás logikája szerint kölcsönös érdekegyüttesként is működtethető. Ugyanakkor a „kulturális üvegházként"[286] működtetett MAT gyakorlatilag a magyar kulturális és oktatási intézményháló legalább részleges konzerválásának sajátos projekcióját is jelentette. Mindenekelőtt azonban a MAT területén kívül ellentétes irányú folyamat indult be: a magyar nyelvű kulturális és intézményháló drasztikus visszametszése, az intézmények egy részének a MAT területére való átköltöztetése által a Román Népköztársaságon belül lényegesen csökkent a magyar kulturális identitás reprodukcióját szolgáló intézmények hálózata. 1953-ban a néhai Romániai Magyar Írószövetség lapjának szerkesztőségét, 1954-ben a Színháztudományi Intézetet áthelyezték Marosvásárhelyre. Az 1953/1954-es tanévtől a kolozsvári Műegyetem keretében megszűnt a Mechanikai Intézet magyar tannyelvű vonala. 1954/1955-ben a Mezőgazdaság-tudományi Főiskolára már nem lehetett magyar tannyelvű oktatási vonalra felvételizni. 1955 első felében arra vonatkozó híresztelések keringtek, hogy a Bolyai Egyetem diszlokációja vagy egybeolvasztása a Babeş Egyetemmel küszöbön áll.[287] Az 1956. július 15-én kiadott törvényrendeletben a magyar tannyelvű oktatás vegyes tannyelvű tanintézmények keretrendszerébe való átszervezésről volt szó.

Az 1951. évi gazdasági mutatók nem voltak reménykeltőek – a szovjet blokk összes tagállama szintjén a szovjet típusú gazdaságirányítási és -ellenőrzési rendszer átvétele zajlott. Ezért a krízis okainak keresése és orvoslása sajátos logika szerint zajlott: nem a

283 Bottoni, Stefano (2007), 61–88.
284 Vincze Gábor (1999), 81–82.
285 Uo., 82.
286 Bottoni, Stefano (2008).
287 Vincze Gábor (1999), 82.

központosított tervgazdasági rendszer „korrekciója" volt az ok – annak tökéletességéhez nem férhetett kétség –, hanem a belső „szabotőrök", a „befurakodott ellenség" elleni hajtóvadászat koncepciója nyert teret. Nem utolsó sorban a hatalmi harc kapcsán ugyanis ezt a riválisokkal szemben fel lehetett használni. A Gheorghe Gheorghiu-Dej által 1952-ben „likvidált" Ana Pauker – Luka László – Teohari Georgescu elleni kirakatper logikája épp emiatt a gazdaságirányítási és ellenőrzési rendszer elleni „szabotázs" volt. A pénzreform, a kollektivizálás területén tapasztalt sikertelenség, a nem várt folyamodványok okát a „belső ellenség" tevékenységben, a népi demokratikus rendszer elleni „összeesküvésben" vélték megtalálni. Tulajdonképpen ekkor számolt le, az 1945-től zajló hatalmi harcot lezárva, Gheorghiu-Dej a kellemetlen riválist jelentő „moszkoviták" csoportjával.

Sztálin 1953. márciusi halála, valamint a Berija reformerszerű fellépése meglepte magukat a kelet-közép-európai sztálinista diktátorokat is. Magyarországon az a Nagy Imre került hatalomra, aki az 1945 előtti moszkvai emigrációban a Berija vezette állambiztonsággal került nem szokványos kapcsolatba, 1948-ban pedig a mezőgazdaság kollektivizálásának ütemtervére vonatkozó aggályai miatt nevezték ki pont e széles társadalmi ellenszenv kísérte folyamatot irányító államhatalmi pozícióba, hogy aztán 1951-ben eltávolítsák onnan. Gheorghiu-Dej azonban – némileg atipikus választ adva a helyzetre – a miniszterelnöki pozíciót megtartva, a párttitkári teendőket átruházta – egy rövid, átmeneti időre – tanácstalan elvtársaira. 1954. szeptember 20. – október 2. között román kormányküldöttség tartózkodott Budapesten („hidrotechnikai" kérdésekben való egyeztetést folytattak): az alkalmat kihasználva, Rákosi Mátyás előbb arról szólt Valter Roman felé intézett szavaiban, hogy a kétoldalú kapcsolatok „normális, de kihűlt" állapotán javítani kellene, például az elválasztott családtagok határon túli látogatási lehetőséghez juttatása, valamint egyéb lépések által – amelyekről egy közvetlen „elvtársi" találkozó során Gheorghiu-Dejjel kellene egyeztetni. Majd kijelentette, hogy 1944–1946 között ugyan jelentősen rosszabbul álltak a magyar elvtársak a népi demokrácia építésében, amely befolyással volt Sztálinra az Erdély-kérdés kapcsán hozott döntésére, azonban tíz év elteltével kiegyenlítődtek a szomszédos államokban a viszonyok, s most már egy részleges határkiigazítás által sokkal „testvériesebb" megoldás is lehetségessé vált.[288] Gheorghiu-Dej számára Valter Roman részletes összefoglalót készített. A román pártállami rendszer vezetőjét sokkolta a felvetés, főleg a moszkvai vezetés azon törekvése tükrében, hogy az addig regnáló sztálinista vezetők helyébe reformkommunista új vezetőséget hozzanak a szatellitállamok élére. Gheorghiu-Dej a nemzeti ügyben elfogadhatatlan engedmény kikényszerítése érdekében tett budapesti lépésre gyanakodott, Budapest mögött a moszkvai központot vélte felsejleni.[289] Ennek tükrében értelmezendő az 1955. április 6-án, a Román Munkáspárt Központi Bizottsága delegációjának tagjaként Budapesten tartózkodó Emil Bodnăraş kérdése a közvetlen Hegedüs Andrással való találkozón, Gerő Ernő és Rákosi Mátyás jelenlétében.[290] Rákosi Mátyás ekkor – a kérdésfelvetést hárítva – Nagy Imre levelére hivatkozott, mondván, hogy a volt miniszterelnök az informálisan Konzulátusként is működtetett kolozsvári

288 Document nr. 216, October 10th, 1954. Bucureşti: Report by Valter Roman regarding his visit to Budapest, and his meeting with M. Rakosi. In: Andreescu Andrea et al. (eds., 2003), 799–803.

289 Purcăruş, Alexandru (2009), 169.

290 Document nr. 217, April 6th, 1955, Bucureşti: Report on the discussions held in Budapest between the delegation of the R.C.P.'s Central Committee and the leaders of the Hungarian Worker's Party, on the topics of dissension. In: Andreescu Andrea et al. (eds., 2003), 804–809.

Útlevélkiadó Hivatal tevékenységével kapcsolatos aggályokat sem hallgatta meg. A román delegáció figyelmeztetett, hogy a magyar fél ellenezte annak bezárását, ugyanis az erdélyi magyarság helyzetét nem tekintette megoldottnak, monitorizálását szükségesnek tartotta – ami Bukarestben aggályokat keltett, és a Magyar Autonóm Tartomány működését még nagyobb figyelemmel kísérték.[291] Hegedűs András miniszterelnök azonban közölte, hogy kormánya már 1955. február 2-án döntött a kolozsvári Útlevélkiadó Hivatal bezárásáról, s a magyar nemzetiség kérdése „a Román Népköztársaság belügye"[292]. Gerő Ernő pedig közölte: a legfontosabb, hogy az Erdély-kérdésben hozott békekonferencia döntése igazságos volt, s a Román Népköztársaságban élő magyarok ügye az illető állam belügye, hasonlóan a csehszlovákiai magyar kérdéshez, amely a cseh párt problémája.[293]

1955 legfontosabb eseménye – a Német Szövetségi Köztársaság NATO felvételére adott válaszként induló, a genfi konferencia szellemével ellentétes újabb eszkaláció folyományaként – a *Varsói Szerződés Szervezetének megalakulása*. Az Osztrák Köztársaság ugyanabban az évben visszanyerte önálló, független államiságát, a semlegességre vonatkozó kötelezettségvállalást előíró „négyhatalmi egyezmény" következtében. Így ellentétes dinamikájú események határozták meg a szovjet blokkon belüli viszonyrendszer értékelését is: a Varsói Szerződés Szervezete egy államfeletti katonai irányító és ellenőrzőközpont létrehozását célzó folyamatot vezetett be, miközben a szovjet hatalmi harc és a szatellitállamokkal szembeni ambivalens döntések a szétfejlődés és a „nemzeti utak" mint alternatív legitimitásforrás újbóli jelentkezését erősítették fel. A Jugoszlávia és Szovjetunió közötti „megbékélés" keresése épp ez utóbbi folyamatot legitimizálta újra. A román pártállami vezetés ezért egyre növekedő figyelemmel kísérte a belgrádi, de a varsói és budapesti fejleményeket is.

Az 1956 februárjában tartott SZKP XX. kongresszusa jelentős fordulatot jelentett: a desztalinizáció kritikus szakaszába lépett a szovjet blokk. A lengyel poznani munkásfelkelést követően Gomulka személyében új vezető került a LEMP élére: a lengyel vezetőség saját megoldását a Hruscsov vezette SZKP-delegációra kényszerítette Varsóban (1956. október 19.). A „lengyel utat" követni akaró magyar társadalom azonban egyfelől csak későn tudhatott a lengyel reformkommunista új vezetőhöz mérhető megoldást felmutatni – Nagy Imre újból miniszterelnökké kinevezése által (1956. október 24.) –, egy nappal azt követően, hogy a Belgrádból hazatért Gerő Ernő rugalmatlan fellépése véres konfrontációhoz, antikommunista forradalomhoz vezetett; másfelől a reformkommunista Nagy Imre és a párt élén Gerőt váltó Kádár János nem tudott kontrollt gyakorolni a meghatározó folyamatok fölött, a Szovjetunió vezetősége ezért a közvetlen fegyveres beavatkozás útján történő „normalizáció" forgatókönyve szerint járt el (1956. október 30/31-i döntést követően a november 4-i intervenció már visszafordíthatatlanná vált). Nagy Imre kormányfőként kommunikált november 1-i döntései a következők voltak: a Varsói Szerződés Szervezetéből való kilépés, Magyarország független és szuverén államterületéről a szovjet csapatok haladéktalan kivonása, a többpárti választások útján a politikai rendszer demokratizálása. Mindez nem jelentette a szovjet fegyveres intervencióról szóló döntés okát, amely sokkal inkább az október 30/31-i szovjet delegációval való konzultálás utáni kilátástalanság folyománya volt.

291 Uo., 805.
292 U.o, 805–807.
293 Uo., 808.

Hruscsov 1956. október 29-én a lengyel és csehszlovák állampárt képviselőivel Bresztben, november 1-re virradó éjjel pedig a román, bolgár és csehszlovák kommunista pártállam vezető személyiségeivel Bukarestben konzultált. Időközben, 1956. október 30-án és 31-én Budapesten járt Valter Roman, aki másnap Nagyváradról tett jelentést távirati úton Gheorghiu-Dejnek. A román pártállami vezető ezért Hruscsovnak azt közölte: Nagy Imre és kormánya képtelen a helyzetet uralni, a román fél csatlakozni szeretne a szovjet katonai intervencióhoz. Másnap a szovjet vezető Brioni szigetén Josip Broz Titoval egyeztetett: itt merült fel először Kádár János neve, mint a lehetséges magyar állampárt új vezetője, a katonai intervenciót követő „normalizáció" végrehajtójaként. November 22-én pedig, az addig a Jugoszláv Nagykövetségen menedékjoggal élt Nagy Imre-kormány tagjait Romániába deportálták, ahol a Snagov-tó partján létező pártvillákban szétválasztva izolálták őket a külvilágtól, 1957 áprilisi rabosításukig és hazaszállításukig.[294]

Gheorghiu-Dej kétszer is küldött Erdély területére állampárti delegációt, amelynek kettős feladata volt: megfigyelni és érzékelni a valós helyzetet, valamint a pártállami központtal való szolidaritást és lojalitást kifejező nyilatkozatokra késztetni a reprezentatív személyeket. A helyzet nem volt biztató: 1956. október 24. és november 12. között számos, a magyar forradalommal szolidaritást mutató akció zajlott az egyetemeken (Kolozsváron, Temesváron), a tartomány- és járásközpontokban (Nagyváradon, Marosvásárhelyen, Csíkszeredában, Sepsiszentgyörgyön, Baróton), nem csak magyarok, de románok lakta településeken, értelmiségi körökben is (pl. Jászvásáron, a temesvári egyetemi központban stb.). 1956 novemberében, az első letartóztatáshullám után a pártközpont leintette a további megtorlás tömeges felfejlődését célzó intézkedéseket. Majd 1957 tavaszán újraindult a megtorlás gépezete, jelentős számú közvetlen áldozat mellett a családok, távolabbi hozzátartozók is ennek célkeresztjébe kerültek. 1958 után pedig a kirótt büntetések is súlyosbodtak, perújrafelvétel esetén ez drámai fordulatokhoz is vezetett. A Román Munkáspárt élén hegemonikus pozícióját visszaszerző Gheorghiu-Dej ekkor a párton belüli kritikus hangot magáénak tudó csoportot is semlegesítette, megtisztítva mindenféle ellenzékiségtől. A magyarországi pártállam restaurálásában bizonyított érdemei elismeréseként következett be az 1958-as év két legjelentősebb fordulata: a Kádár János vezette legfelsőbb szintű magyar delegáció hivatalos látogatás keretei közt mondott köszönetet és jelentette ki, hogy a Román Népköztársaságban példaértékűen megoldódott a nemzetiségi kérdés; az 1956 után sztálinista riválisai által megszorongatott Nyikita Szergejevics Hruscsov bejelentette a szovjet csapatok kivonását a Román Népköztársaság területéről.[295] Ezt követte az 1956 utáni romániai megtorlás fokozottabb érvényre juttatása, a Bolyai és Babeş Tudományegyetem egyesítése, valamint a magyar tannyelvű oktatási rendszer vegyes tannyelvű intézményes keretek közötti átszervezése. Másfelől pedig egy stratégiai fordulat következett: a román állampárt a közvetlen szovjet katonai jelenlét megszűnésével, a sztálinista irányító és ellenőrző pártállami struktúra fenntartása érdekében – a Szovjetunió irányából erősödő elvárásként is megjelenített desztalinizáció és reformkommunizmus ellenében – 1959/60-tól a *„nemzeti kommunizmus"* új legitimitást ígérő diskurzusát építette ki.

294 Nagy Imre (2004), 105.
295 Scurtu, Ioan (2013), 439–453.

1.4. ábra: Erdély a Román Népköztársaságban (1960). *Készítette:* Bartos-Elekes Zsombor.

Ezt, a sztálinizmust és nemzeti legitimációval felruházott kommunizmust ötvöző álláspontot a közigazgatási, gazdasági, társadalmi struktúraváltás síkján is érvényesíteni kezdték: 1960-ban átszervezték a Román Népköztársaság közigazgatási egységeit, jelentősen módosította az ezt követően Maros Magyar Autonóm Tartománynak átnevezett adminisztratív egységet: jelentős románlakta terület került a MMAT közigazgatási határán belülre, háromszéki (pontosabban a későbbi Kovászna megyei) magyarlakta települések pedig kikerültek – mindez a tartományon belüli etnikai arányszámokra is hatással volt. Ugyanakkor, a kolozsvári hagyományos erdélyi kulturális központtal szemben, a Bukarestre való kulturális intézménykoncentráció mellett Marosvásárhely kezdett új szellemiközpont-szerepet kapni: a közszolgálati rádió magyar szerkesztőségei, a *Hét* szerkesztősége, a Kriterion Könyvkiadó, majd az évtized végén a Román Televízió (TVR) magyar szerkesztősége mind ezt a folyamatot illusztrálja. Ezen új központok az új érdekképviseleti ethoszt, a kooperáció hasznosságában vetett hitet megjelenítő személyiségek jelentkezésének szimbolikus helyei is voltak. Fazekas János, Bugyi Pál, Gere Mihály, Kovács György az idősebb generációt képviselő Bányai László és Méliusz József mellett itt váltak egyre ismertebbekké.

A mezőgazdaság kollektivizálását erőltetett ritmusban vitték végig, egészen az 1962-ben látványosan megünnepelt „befejezéséig". S ezzel párhuzamosan, 1960–1965 között jelentős nagyipari beruházásokat hajtottak végre, amelyeknek egy része a Szovjetunióval szembenálló kommunista államokkal kötött bilaterális egyezmények kapcsán indult meg – ilyen volt például a hruscsovi politikával szemben egyre kritikusabb Josip Broz Tito vezette Jugoszlávia és a Román Népköztársaság által 1963-ban megkezdett Vaskapu vízerőmű projekt a Dunán.

Az 1963-ban megkötött együttműködési szerződést a Kínai Népi Demokratikus Köztársasággal már megelőzte egy folyamatosan kiéleződő vita Gheorghe Gheorghiu-Dej és Nyikita Szergejevics Hruscsov között, amelynek tárgyát képezték a két államban alkalmazott mezőgazdasági technológiák közötti eltérések, a KGST reformjáról szóló elképzelések,[296] valamint a Varsói Szerződés Szervezetén belüli kötelezettségek, az irányítási és ellenőrzési struktúrák döntései feletti ellenőrzés. A határ menti fegyveres incidensek által kísért szovjet–kínai politikai ellentétek, Jugoszláviának a szovjet blokkon belüli reintegrációjának egyre valószínűtlenebbé válása, valamint az egyre agresszívebb szovjet hidegháborús politika válsággerjesztő valósága (a berlini fal 1961-ben, a kubai válság 1962-ben) már az ENSZ keretében is jelentkező román diplomáciai disszociációs kísérlethez vezetett, és Manea Mănescu nevéhez kötve él az emlékezetben.[297]

Ilyen előzményeket követően adta ki a ***Román Munkáspárt az 1964 áprilisi határozatát*** a kommunista és munkáspártok közötti kapcsolatrendszer folyamán követendő alapelvekről. A román fél kijelentette, hogy nem ismeri el valamely kommunista pártnak a többi kommunista párt feletti hegemonikus vezető szerepét, sem pedig a kommunizmus építésének kizárólagos modelljeként bármely kommunista párt e téren szerzett tapasztalatait és eredményeit. Bizonyos szempontból meglepő módon pont Budapestről hangzott el jobb belátásra intő szó: az 1964 júliusában Budapesten tárgyaló román kormánydelegáció előtt Kádár János pártfőtitkár kifejtette, hogy a Román Munkáspárt állásfoglalása sajnálatos módon a szocializmus ellenségeinek érdekeit is szolgálhatja, ugyanis a Nyugat érdeke a szovjet szatellitállamok és a Szovjetunió kapcsolatrendszerét célzó „fellazítás" új hidegháborús doktrínája, amely mind a szovjet blokkon belüli ellentétek kiéleződésére, mind a magyarországi „nacionalizmus" számára jó szolgálatokat tehet – mindkettő a szocializmus építésében érdekelt pártok számára veszélyt jelent.[298] Azonban az 1965. január 19–20. között tartott Varsói Szerződés Szervezete Politikai Tanácsának ülésszakán Románia már frontálisan támadta egy közös állásfoglalás elfogadását, Albániát pedig kizárták a szervezet soraiból, miközben Csehszlovákia szovjet atomfegyvereket fogadott be, Bulgáriában (egy szovjet segítséggel megelőzött katonai puccsot követően) a pártvezetőség méginkább a Szovjetuniónak elkötelezett politikai vonalat követte. Románia és szomszédjai között kiéleződött a helyzet. Azonban Nyikita Szergejevics Hruscsovot a szovjet pártvezetőségen belüli elvtársai állították félre (1964. október 14.), Gheorghe Gheorghiu-Dej pedig rövid időn belül meghalt. Utódja, Nicolae Ceauşescu, a Kommunisták Romániai Pártja létrehozásának 1966. május 7-én megünnepelt 45. évfordulóján a Román Munkáspárt nevében kijelentette, hogy a történelem igazolta a nemzetet, mint az emberi közösségek társadalmi, gazdasági szerveződésének előrehaladott formáját,

296 Cătănuș, Dan (2013), 503–570.
297 Opriș, Petre (2008), 106–110.
298 Földes György (2007).

s a szocializmus építése során is számolni kell a nemzet szerepével.[299] A Szovjetunió új vezetője, Leonyid Brezsnyev 1967 szeptemberében budapesti látogatása alatt beleegyezését adta a Kádár János vezette magyar kommunista rendszer új legitimációs forrását jelentő gazdasági reformokba, értékelve a magyar állampárt vezetőinek lojális magatartását a szovjet blokkon belüli irányítási és ellenőrzési struktúrák keretei közt zajló vitákban. A hidegháborús enyhülés időszakában a román „nemzeti kommunista" fordulat egyre erőteljesebben szovjetellenes kritika és nyugat-európai kapcsolatkeresés formájában jelentkezett. Ezt a szovjet vezetőségben aggodalommal figyelték, miközben az amerikai „fellazítási" politika egybeesett a szovjet blokkon belüli újabb ellentétek jelentkezésével. 1966/1967-ben a Varsói Szerződés Szervezetének egységes és államfölötti szinten integrált vezérlési rendszer kiépítésére tett kísérlete ismételten a Romániát képviselő delegált szavazatán bukott el, miközben ugyanaz az állam már kereskedelmi kapcsolatokat létesített a Német Szövetségi Köztársasággal. Az arab–izraeli „hatnapos háborút" (1967) követően a szovjet blokk országai megszakították kapcsolataikat Izraellel – kivéve Romániát. 1968 májusában pedig, amikor már Párizs utcáin barikádok álltak, Románia vendégül látta Charles De Gaulle köztársasági elnököt, a „nemzetek Európájának", „az Atlanti-óceántól az Urálig" tartó Európa gondolatának atyját, aki román területről létesíthetett rádiókapcsolatot az egyesített legfelsőbb parancsnokságot ellátó francia krízisközponttal.

1968. egyik kiemelkedő világpolitikai eseménye a *„prágai tavasz"* reformfolyamatainak gátat vető, a „korlátozott szuverenitás" – más néven Brezsnyev-doktrína – jegyében zajló augusztus 20/21-i katonai intervencióval csúcsosodó válság. Az említett „prágai tavasz" idején Csehszlovákia epizodikus vendége volt Kádár János is, aki a szovjet állásponttal próbálta közelebb hozni Dubčeket, és „röplátogatást" tett Nicolae Ceauşescu is, aki a szocializmus építésének „nemzeti úton" való követését sokkal korlátozottabb keretek közt is veszélyes vállalkozásnak élte meg. Ezért is gondolta a román állampárt vezetője 1968. augusztus 21-én hajnalban, hogy a *Varsói Szerződés Szervezete jegyében zajló katonai intervenció*ról azért nem egyeztettek Romániával, mert hasonló fellépés célkeresztjébe került. Az ezt követő nyilvános fellépése – a Bukaresten összehívott népgyűlés előtt a katonai intervenciót a népek szuverenitását semmibe vevő, imperialista gyakorlatként elítélő beszéde, az esetleges külső fenyegetéssel szemben a nemzeti összefogásra, a nemzeti érdekre való utalások hangoztatása – nem maradt következmények nélkül a román hadászati doktrínára nézve sem. A fegyveres testületeknek egyértelműen az országhatárok körkörös védelmére kellett berendezkedniük, az egész lakosság mozgósítására való felhívások pedig a *„szocialista patriotizmus"* új fogalmi rendszere szerinti párt–állam–nemzet-kapcsolat átgondolását ígérték.

Az épp zajló, a köztudatban „megyésítésnek" nevezett közigazgatási reform kapcsán pedig a központi pártvezetés, maga Nicolae Ceaușescu is személyesen erőfeszítéseket tett a helyi érdekeket megjelenítő fellépések pacifikálására – a hatalmi központtal való együttműködés pozitív empirikus tapasztalatok általi visszaerősítésére, új, helyi lojalitás és együttműködés hálók kiépülését megalapozva. Ezért látogatta meg a megszüntetett Maros Magyar Autonóm Tartomány helyett létrehozott három megyét, s ezért hagyták Csíkszereda és Székelyudvarhely versengését a megyeközponttá válásért előbb horizontálisan felfejlődni, hogy végül a pártállami központ a „jó császár" mítoszának megfelelően léphessen fel, jelentős szimbolikus tőkét halmozva fel. Ugyanakkor 1968 után egyre inkább teret nyert a Szovjetunióval

299 Iacob, Bogdan C. (2011), 25–26.

szembeni lépések politikája, s a szovjet hatalmi központhoz lojális, a szovjet hadsereg közvetlen intervenciója által egy évtizeddel korábban hatalmi pozícióba került magyarországi pártállami vezetéssel szembeni gyanakvás, majd az ellentétek, végül a nyílt szembenállás. Ennek megfelelően degradálódott a romániai magyarság helyzete a romániai kommunista rendszer utolsó két évtizedében.[300]

1.5. ábra: Erdély a Román Szocailista Köztársaságban (1968). *Készítette:* Bartos-Elekes Zsombor.

Szovjet biztonságpolitikai szempontból a nyugati geostratégiai koncepció változása – a hidegháborús konfrontatív üzenetek helyett az „enyhülés” és „fellazítás” kettőssége – jelentős aggodalmakat keltett az 1960-as/1970-es évek fordulóján. Ennek szimptómáit viselő folyamat teljesedett ki 1969 nyarán Richard Nixon, az Amerikai Egyesült Államok elnökének Romániai látogatása során –, amely a szovjet–kínai határincidensek és az ezzel egy időben zajló vietnami háborús amerikai katonai szerepvállalás addig nem látott szintre emelkedésével egyszerre zajlott. 1969 októberében az NSZK kancellárja a választások után az a Willy

300 Lönhárt Tamás (2015), 275–288.

Brandt lett, aki a kelet-nyugati párbeszéd új szintre emelését, Berlin státusának nemzetközi megegyezés általi rendezését, a két német állam közötti kapcsolatfelvételhez vezető lépéseket célzó *Ostpolitik* szellemi atyja volt. Ezzel egy időben rendezte meg a Varsói Szerződés Szervezete az „Oder-Neisse 69" nevet viselő, addigi legnagyobb hadgyakorlatát.[301] Ugyanazon szervezet 1969 decemberében tartott moszkvai tanácsán a tagállamok hadügyminiszterei határozatot hoztak a konvencionális és stratégiai fegyverkezés felgyorsításáról, az „enyhülés" folyamatának következetlenségére hivatkozva. Az 1970. május 18–19. között tartott Brezsnyev–Ceauşescu-találkozón nem sikerült a bizalmatlanságot eloszlatni. A Varsói Szerződés Szervezete tagállamainak legfelsőbb szintű, 1971. augusztus 2-i tanácskozóján Todor Zsivkov óvva intette elvtársait egy szerinte kirajzolódó Peking–Bukarest–Tirana–Belgrád-tengelytől, amely a szovjet blokk kohéziója ellen dolgozik.[302] Románia nyíltan elhatárolódott az 1971. október 26–29. között tartott, taktikai rakéták bevetését is szimuláló Varsói Szerződés Szervezetének újabb hadgyakorlatától is.

A nemzetközi szinten gyorsan ismertté vált, sajátos presztízst szerző új pártfőtitkár, Nicolae Ceauşescu, 1967 végére már a pártstruktúrán belüli hatalmi monopóliumát kiépítette. Az állami- és közigazgatási szervezet teljes vertikumát illetően azonban látható, hogy az 1967 decemberében megterveztetett és 1968-ban végrehajtott közigazgatási reform által oldotta meg – sikeresen – a tőle független kapcsolatrendszerrel rendelkező régi közegeknek lojális káderekkel való teljes lecserélését. Ezt követte az 1969–1971 közötti időszakban a pártállamot védő, a legitim erőszak monopóliumát megtestesítő erőszakszervezetek fölötti ellenőrzés kiépítése, az új pártfőtitkárhoz kötődő vezetők bizalmas kinevezésével. Ennek a folyamatnak volt jelentős epizódja Alexandru Drăghici, a Securitate addigi megkérdőjelezhetetlen vezetőjének a visszaléptetése. Ezt követően valósult meg, az 1971–1974 közötti időszakban az új pártfőtitkár politikai koncepciójának megfelelő fordulat bevezetése az immár Román Szocialista Köztársaságban. Az új koncepciót alapvetően befolyásolta a Kínai Népi Demokratikus Köztársaságban és Észak-Koreában tett 1971. évi körútján tapasztaltak. Ennek részét képezték az új „homogén szocialista nemzet" megalkotásáról szóló nézetek, amelyek az 1972. július 19–21. között tartott Román Kommunista Párt országos konferenciáján nyíltan kihirdetett program szerves részét alkották.[303] A Magyar Nemzetiségű Dolgozók Országos Tanácsa, amely az államigazgatás 1968-as szervezeti reformja kapcsán jöhetett létre, 1974-től egyértelműen csak a „szocializmus építésének célját szolgáló gazdasági, társadalmi és közművelődési terv végrehajtására" kellett, hogy mozgósítsa a „magyar ajkú román munkás népet". Az oktatási és kulturális intézményháló kereteinek átszervezése ezen szemlélet alapján történt, lényegesen szűkítve a magyar nemzeti kisebbség kulturális reprodukcióját szolgáló hálózatot. Ezzel egy időben terjedtek a hírek azokról a tragikus esetekről, amelyek

301 Mastny, Vojtech – Byrne, Malcolm (2005), XXXIII.

302 Uo., XXXV.

303 „Având în vedere că în România există naționalități conlocuitoare, este evident că în condițiile dezvotării națunii socialiste se vor menține și păstra multă vreme și caracterele distincitve ale naționalităților. Dar totodată trebuie să luăm în considerare procesul istoric de apropiere care se va accentua și mai mult în viitor. În legătură cu aceasta trebuie să avem permanent în vedere necesitatea de a acționa neabătut pentru asigurarea deplinei egalități în drepturi între toți oamenii muncii, fără deosebire de naționalitate, pentru *realizarea unei omogenizări tot mai pronunțate a societății, atât cu caracter social, cât și național*, pe calea făuririi unei orânduiri unice comuniste." Ceaușescu, Nicolae (1972), 91–102. (kiemelés tőlem, LT)

jeles magyar értelmiségiekkel történtek az állami erőszakszervek nyomásgyakorlása következtében (lásd Szikszay Jenő, Zsuffa Zoltán esetét).[304] Az 1976-ban hivatalosan meghirdetett *romániai településrendszer „szisztematizálásának" terve* pedig a hagyományos közösségek diszlokációjának, az újraindított iparosítás és a sajátos romániai szocialista urbanizáció jegyében újabb társadalmi mérnökösködési projektnek lett a szinonimája. Az erdélyi magyar nemzeti kisebbség számára a „homogenizációs", „településszisztematizálási" politikák gyakorlatilag saját egzisztenciáját támadó, etnopolitikai éllel is rendelkező hatalmi önkény gyakorlataként jelenítődtek meg. Király Károlynak, Takács Lajosnak a romániai pártállami hatalom központi szerveihez címzett memorandumaival[305] párhuzamosan az 1977–1980 közötti időszakban több magyar értelmiségi is a nyugati közvélemény előtt – az 1975. augusztus 1-én az Európai Biztonsági és Együttműködési Értekezletet utolsó aktusaként aláírt *Helsinki záróokmányra* hivatkozva – az emberi jogok betartásának kötelezettségével szembeni cselekedetként minősítette a fentebb említett román pártállami gyakorlatot. Ezek közül kiemeljük itt Illyés Gyula párizsi interjúját és cikkét, valamint a Hámos László által vezetett Hungarian Human Rights Foundation (HHRF) szervezte tüntetést New Yorkban, Nicolae Ceauşescu 1978-as hivatalos amerikai látogatása alkalmából.

Az 1977. június 15–16-i román–magyar csúcstalálkozónak már a kettős helyszíne – Nagyvárad és Debrecen – jelezte, hogy a román fél nem óhajtotta sem a román fővárosban fogadni a Magyar Népköztársaság hivatalos delegációját, sem a magyar fővárost nem fogadta el helyszínként. A feszült hangulatú találkozóra rányomták bélyegüket a magyar kisebbség romániai helyzetének drasztikus erodálásáról szóló hírek, valamint Nicolae Ceauşescu intranzigens álláspontja. A Kádár János vezette magyar delegáció a magyar kisebbség „híd szerepének" hangoztatásával próbált a két „szocialista nemzet" építése közötti közös nevezőt találni. Azonban minden hasonló felvetéstől Nicolae Ceauşescu egyértelműen elhatárolódott, hangsúlyozva, hogy a romániai magyar nemzetiségű dolgozók sorsa „kizárólag a Román Szocialista Köztársaság belügye", amelybe semmiféle beavatkozást nem tűr meg.[306] Ezt követően Nicolae Ceauşescu egy egész évtizedig elzárkózott mindenféle román–magyar csúcstalálkozótól.

Románia nemzetközi kapcsolatrendszere az 1977 utáni időszakban fokozatosan errodálódott. A *Helsinki záróokmány* alapvető problémaforrásként jelentkezett, amely az erdélyi nemzeti kisebbségek nyelvi- és kulturális jogai mellett az általános emberi jogok szavatolása terén is jelentős támadási felületet jelentett. A Richard Nixon lemondását, majd a republikánus Gerald Ford-adminisztrációt követően a Demokrata Párt élén elnökválasztást nyerő Jimmy Carter 1976–1980 között a konzervatív realista külpolitika szemlélete helyett egy új, az emberi jogok és a demokrácia érdekében fellépő politikát folytatott, amely már nem hagyta szó nélkül a Román Szocialista Köztársaságon belüli viszonyokat. Az 1978-as amerikai látogatáson tapasztaltak, majd Pacepa tábornok – a hírhedt román állambiztonsági és hírszerzési hálózatot vezető személyiség – nyugatra (az NSZK-ba, majd az Amerikai Egyesült Államokba) való távozását követően a román állampárt vezetője egyértelműen megtapasztalhatta a stratégiai jelentőségű kapcsolat végét. A Nagy-Britanniába ugyanazon évben tett látogatáson a légiszállítási infrastruktúrát üzemeltető és repülőgépeket gyártó stratégiai nagyvállalatokkal

304 Vincze Gábor (1999), 88–89.
305 Uo., 92.
306 Földes György (2007), 160–167, 216–221.

kötött üzleti lehetőségek (ennek eredménye lett a ROMBAC nagyvállalat) már nem menthették meg Romániát az évtized végén megváltozott világgazdasági környezet hatásaitól. Az évtized elején ugyanis, az OPEC fellépése következtében egyre emelkedő olajárakat közvetlenül megelőző időszakban, Románia gazdasági stratégiai lehetőséget látott a közel-keleti kőolaj romániai vegyipari feldolgozását, a késztermékek nyugati piacokon való értékesítését összekötő projekcióban, amely lehetőséget kínálhatott a nyugati technológia-transzfer céljából eszköziesíthető konvertibilis valutának a román termékek külkereskedelmi értékesítése útján való beszerzésére is. A vegyipari vállalatok számbeli és kapacitásbeli növekedése mellett a mezőgazdasági infrastruktúra-beruházások, a hajógyári, a fémfeldolgozó és gépgyári beruházások is az exportorientált termékelőállítás logikáját követték – nem számolva az évtized végén bekövetkező strukturális válságot előidéző két körülménnyel: a szükséges nyersanyagok világpiaci ára többszörösére növekedhetett, a beruházásokhoz szükséges tőke pedig csak nemzetközi pézintézetektől kapott kölcsönök formájában vált elérhetővé. Az arab világból kiinduló második olajválság nemcsak a nyugati államokat, hanem az 1978-ig preferenciális kapcsolatokat élvező Román Szocialista Köztársaságot is érzékenyen érintette. A Szovjetunió is csökkentette, majd létezése utolsó évtizedben gyakorlatilag megszüntette a preferenciális áron való nyersanyagexportot a szovjet blokk országai felé – 1977 után felépítette az NSZK-ba vezető földgáz- és kőolajvezetékeket, az ezeken keresztül exportált nyersanyagokat pedig világpiaci áron értékesíthette –, s nem volt hajlandó felvásárolni a szatellitállamokban gyártott, sajátos minőségű árukat, amelyek piacképtelenek voltak a szabad kereskedelemben. Ezzel egy időben pedig megnőtt a nemzetközi pénzintézmények által adott hitelek ára, valamint egyre komolyabb, makrogazdasági mutatókra vonatkozó követelményekhez kötötték, ami a gazdasági szuverenitás szempontrendszeréből jeletős vulnerabilitást jelentett. Ezen körülmények egyidejű hatása alatt a román pártállam döntéshozó központja – egyfelől a fenntarthatatlan gazdasági stratégia miatt – a folytatás mellett döntött az RKP XII. kongresszusán (1979), majd a XIII. kongresszuson is (1984), ugyanakkor a nemzetközi hitelek gyorsított visszafizetéséről hozott döntést (1983). Ez a döntés 1985-ben a lakossági energiafogyasztás drasztikus csökkentéséhez, majd az úgynevezett „tudományos táplálkozási program" bevezetése által jelentős élelmezésre szánt mezőgazdasági termék belső piacon való csökkentéshez vezetett – ugyanis ezen két termékcsoport külkereskedelmi értékesítése által igyekezett fizetni a nemzetközi hitelek idő előtti törlesztését[307]. A gazdasági, társadalmi viszonyok hihetetlen mértékű eróziója mellett a népegészségügyi károk is jelentős tételt képeznek, amelyeket a XX. század utolsó két évtizedében felnőtt generáción lehet leginkább tetten érni. Mindezen körülmények hatása alatt a romániai kommunista rendszer utolsó évtizedében a nyílt lázadás jelei is jelentkeztek: az 1977-es Zsil-völgyi bányászsztrájkot még aránylag egyszerűen lezárhatta a kommunista pártállami vezetés, azonban az 1987-es brassói munkásfelkelés, végül pedig az 1989-es utcai tüntetések a rendszer végét jelentő folyamatok jelentős tényezőjét alkották – egyedi alkalmat a rendszerváltás kivitelezőinek.

Az NSZK-val kötött megállapodások folyományaként, másfél évtized alatt a romániai német nyelvű és nemzetiségű népcsoportok (szászok és svábok) jelentős része hagyta el az országot, a zsidó identitású közösség jelentős része pedig az 1958 utáni időszakban ugyancsak elhagyta Erdélyt, a magyar nemzeti kisebbség számára a tömeges repatriálás lehetősége nem állt fenn, ettől határozottan elzárkozott a Magyar Népköztársaság. Így a XX. század

307 Botez, Mihai (2019), 382–388.

közepén még multietnikus és multikonfesszionális erdélyi társadalom a század utolsó évtizedeire csupán két nyelvű, lényegében román és magyar nemzeti identitás által dominált képet mutatott. Természetesen számos más etnikai, nyelvi közösség él együtt ugyanabban a térben, azonban ezek különböző okokból nem rendelkeztek a román és magyar nemzetépítéssel versenyre kelő saját projekcióval. Ennek következtében az egyre nyomasztóbb nemzetközi elszigeteltség, az elhibázott gazdasági stratégiai és struktúraváltás és az elementáris szükségletek kielégítésében is sikertelen gazdasági-társadalmi valóság kompenzálására egy alternatív legitimációs diskurzus alapját csak az egyre radikálisabb etnonacionalizmus államhatalmi működtetése jelenthette az állampárti elit perspektívájában. Az erre adott válasza a romániai magyarságnak az államtól való elidegenedés, a befele fordulás volt, amely a romániai magyar szamizdatkiadványok címeiben is tükröződik: *Ellenpontok* (1981–1983), a Limes-kör (1985–1987), *Kiáltó Szó* (1988–1989). Ennek az időszaknak sajátos valóságához tartozik az Európai Biztonsági és Együttműködési Értekezlet 1982. szeptemberi madridi konferenciájához kijuttatott Ellenpontok-memorandum, valamint a Ion Lăncrănjan-kötetet követő román–magyar kulturális konfliktusok sorozata, amelynek kiemelt epizódja a Magyar Tudományos Akadémia által 1978-tól szerkesztett és 1986-ban kiadott háromkötetes *Erdély története* monográfia és annak romániai recepciója.

A kommunista korszak utolsó román–magyar csúcstalálkozója Aradon zajlott, 1988. augusztus 27-én: Grósz Károly ekkor Nicolae Ceauşescu részéről semmilyen megegyezésszerű engedményt sem tudott elérni, s valójában hidegháborús viszonyok uralkodtak a két szomszédos ország között.[308] Mindezt csak fokozta a találkozó előtt Budapesten tartott tüntetés a romániai „településszisztematizálási" program ellen – aminek a köznyelv egyszerűen a „falurombolás" nevet adta. A magyar aggodalmak nem voltak egyediek: francia, kanadai és holland civil szervezetek (*Villages roumaine*, *Médecins sans frontiers*) is kifejezték hasonló érzéseiket a romániai „településszisztematizálási" program, illetve az általános társadalmi helyzet kapcsán.

Jelen tanulmánynak nem célja az 1989-es romániai rendszerváltáshoz vezető politikai, társadalmi és gazdasági folyamatok, valamint a politikai rendszerváltás részletes elemzése. Azonban Erdély geopolitikai szempontú vizsgálatához hozzátartozik azon alapvető tényállás megállapítása, hogy az 1989 utáni struktúraváltáshoz vezető dinamika jelentős epizódjai az erdélyi gazdaság egyik legfontosabb központját jelentő Brassóban (1987), majd a többnemzetiségű Bánság központjában, Temesváron, illetve az erdélyi kulturális centrumszerepét betöltő Kolozsváron zajlottak.

308 Földes György (2007), 413.

Szakirodalom

I. Források:

A. Közölt dokumentumok:

A császári kiáltvány (1918). IV. Károly császári kiáltványa. *Budapesti Hírlap*, 1918. október 18. http://www.trianon100.hu/kronika-cikk/foderalizalas-es-perszonalunio-csehszlovak-aspiraciok-es-delszlav-igenyek-spanyolnatha-es-menekultek [Utolsó letöltés: 2018. 11. 18.]

Ceaușescu, N. (1972). *Raport la Conferința Națională a PCR. 19-21 iulie 1972*. Editura Politică, București.

Document nr. 216, October 10th, 1954. Bucureşti: Report by Valter Roman regarding his visit to Budapest, and his meeting with M. Rakosi. In: Andreescu, A. – Nastasă, L. – Varga A. (ed.): *Minorităţi etnoculturale, mărturii documentare: Maghiarii din România (1956–1968)*. Ethnocultural Diversity Resource Center, Cluj, 799–803.

Document nr. 217, April 6th, 1955, Bucureşti: Report on the discussions held in Budapest between the delegation of the R.C.P.'s Central Committee and the leaders of the Hungarian Worker's Party, on the topics of dissension. In: Andreescu, A. – Nastasă, L. – Varga A. (ed.): *Minorităţi etnoculturale, mărturii documentare: Maghiarii din România (1956–1968)*. Ethnocultural Diversity Resource Center, Cluj, 804–809.

Großdeutschland (1895). *Großdeutschland und Mitteleuropa um das Jahr 1950. Von einem Alldeutschen*. Berlin.

Kossuth L. (1994). *Javaslat Magyar Ország jövő politicai szervezetét illetőleg – tekintettel a nemzetiségi kérdés megoldására*. A történeti bevezetőt írta: Gerő András. Budapest Főváros Levéltára, Budapest.

Nagy I. (2004). *Însemnări de la Snagov. Corespondenţă, rapoarte, convorbiri*. Edited and published by Ileana Ioanid. Polirom, Iaşi.

Orosz–román fegyverszüneti (1945). *Orosz-román fegyverszüneti egyezmény. Groza Péter és Sztálin marsall távirat váltása*. Józsa Béla Athaeneum, Kolozsvár.

Réponse des universitaires roumains… (1919/2012). *Réponse des universitaires roumains au mémoire des professeurs Magyars de l'Université de Cluj*. Apud: Krasznai Zoltán: *Földrajztudomány, oktatás és propaganda. A nemzeti terület reprezentációja a két világháború közötti Magyarországon*. Publikon Kiadó, Pécs, 78–79.

United States Delegation Record (1946). United States Delegation Record, Council of Foreign Ministers, Second Session, Eleventh Meeting, Paris, May 7, 1946, 11 a.m. In: *FRUS, 1946, Council of Foreign Ministers*. VolumeII.https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1946v02/d105 [Utolsó letöltés: 2017. 02. 16.]

B. Törvények, rendeletek:

Decretul-Lege privind organizarea administrativ-teritorială a Regatului României 1938. *Monitorul Oficial*, I, Legi şi Decrete, nr. 187 din 14 august 1938.

Legea administrativă din 1936. *Monitorul Oficial*, I, Legi şi Decrete, nr. 73 din 27 martie 1936.

Legea de organizare şi funcţionare a Consiliului Legislativ din 25 februarie 1925. *Monitorul Oficial*, I, Legi şi Decrete, nr. 45 din 26 februarie 1925.

Legea pentru organizarea administraţiei locale din 1929. *Monitorul Oficial*, I, Legi şi Decrete, nr. 170 din 3 august 1929.

Legea privind unificarea administrativă din 1925. *Monitorul Oficial*, I, Legi şi Decrete, nr. 128 din 14 iunie 1925.

C. Visszaemlékezések:

Albani, T. (1938). *Douăzeci de ani de la Unire*. I. Grafica, Oradea.

Balogh E. (1986). *Férfimunka*. Magvető Könyvkiadó, Budapest.

Bányai L. (1971). Közös harcunk a Romániai Kommunista Párt zászlaja alatt. *Művelődés*, 4, 19–36.

Katona Szabó I. (1990). *A nagy remények kora*. I. Magvető Kiadó, Budapest.

Kertész I. (1995). *Magyar békeillúziók, 1945–1947. Oroszország és a Nyugat között*. Európa–História, Budapest.

Nagy V. (1991). *Októbertől októberig*. Európa–História, Budapest.

II. Dokumentumkötetek:

Ádám M. – Ormos M. (szerk.) (1999). *Francia diplomáciai iratok a Kárpát-medence történetéről 1918–1919*.: Akadémiai Kiadó – Magyar Tudományos Akadémia, Budapest.

Andreescu A. – Nastasă, L. – Varga A. ed. (2003). *Minorităţi etnoculturale, mărturii documentare: Maghiarii din România (1956–1968)*. Ethnocultural Diversity Resource Center, Cluj.
Bán D. A. (szerk.) (1996). *Pax Britannica. Brit külügyi iratok a második világháború utáni Kelet-Közép-Európáról 1942–1943*. Osiris Kiadó, Budapest.
Chiper, I. – Constantiniu, F – Pop, A. (ed.) (1993). *Sovietizarea României. Percepţii anglo-americane*. Bucureşti.
Ciuceanu, R. – Chiper, I. – Constantiniu, F. – Văratec, V. (ed.) (1997). *Misiunile lui A. I. Vîşinski în România. Din istoria relaţiilor româno-sovietice (1944–1946). Documente secrete*. Academia Română, Institutul pentru Studiul Totalitarsimului, Academia Rusă de Ştiinţe, Institutul de Slavistică şi Balcanistică, Arhiva de Stat a Federaţiei Ruse, Bucureşti.
Fülöp M. – Vincze G. (szerk.) (1998). *Revízió vagy autonómia? Iratok a magyar–román kapcsolatok történetéről (1945–1947)*. Teleki László Alapítvány, Budapest.
Fülöp M. – Vincze G. (szerk.) (2007). *Vasfüggöny Keleten. Iratok a román–magyar kapcsolatokról (1948–1955)*. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen.
Juhász Gy. (szerk.) (1978). *Magyar–brit titkos tárgyalások 1943-ban*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest.
Nagy M. Z. – Vincze G. (szerk.) (2003). *Autonómisták és centralisták. Észak-Erdély a két bevonulás között (1944. szeptember – 1945. március)*. Erdélyi Múzeum-Egyesület – Pro-Print Könyvkiadó, Kolozsvár–Csíkszereda.
Preda, D. – Chiper, I. – Ghişa, A. (ed.) (2010). *România la Conferinţa de Pace de la Paris (1919–1920). Documente diplomatice*. Vol. I. 1 decembrie 1918 – 28 iunie 1919. Ministerul Afacerilor Externe, Direcţia Arhive Diplomatice, Institutul de Istorie „N. Iorga", Liga Culturală pentru Unitatea Românilor de Pretutindeni, Editura Semne, Bucureşti.
Romsics I. (szerk.) (1992). *Amerikai béketervek a háború utáni Magyarországról. Az Egyesült Államok külügyminisztériumának titkos iratai 1942–1944*. Gödöllő.
Scurtu, I. et al. (ed.) (1994). *România. Viaţa politică în documente 1945*. Arhivele Naţionale, Bucureşti.
Ţepelea, G. (ed.) (1993). *Iuliu Maniu în faţa istoriei*. Direcţia Departamentelor de Studii, Doctrine, Programe a P.N.Ţ.C.D., Fundaţia Hanns Seidel.

III. Cikkek, tanulmányok:

Acatrinei, S. (2006). Situația internațională în 1946: Problemele păcii și a reconstrucției europene. Aspecte istoriografice. In: Buzatu, Gh. et al. (ed.): *Istorie și societate*. III. Editura Mica Valahie, București, 318–342.
Balogh S. (1988). A Groza-kormány nemzetiségi politikájának történetéből. In: Rácz I. (szerk.): *Tanulmányok Erdély történetéről*. Debrecen, 181–195.
Bárdi N. (2004). Javaslatok, modellek az erdélyi kérdés kezelésére. A magyar elképzelések 1918–1940. *Magyar Kisebbség*, 1–2, 329–376. http://www.jakabffy.ro/magyarkisebbseg/pdf/2004_1-2_24_bardi.pdf [Utolsó letöltés: 2018. 08. 06.]
Beneš, E. (1942). The Organization of Postwar Europe. *Foreign Affairs*, January, 226–233.
Büchl, A. (2000). Soziale Bewegungen in der Banater Ortschaft Detta 1875–1921. *Ungarn-Jahrbuch*, VIII, 223–254.
Cătănuș, D. (2013). Divergențele româno-sovietice din CAER și consecințele lor asupra politicii externe a României, 1962–1963. In: Ecobescu, N. (coord.): *România. Supraviețuire și afirmare prin diplomație în anii Războiului Rece. Comunicări, articole, studii*. Vol. I. Fundația Europeană Titulescu, București, 503–570.
Codarcea, C. (1926). Kolozsvár-Cluj: Problema românizării oraşelor din Ardeal. *Ţara noastră*, Kolozsvár, 1926. június 27.
Demetrescu, C. (1991). Greva regală. In: Buzatu, Gh. (ed.): *România cu şi fără Antonescu*. Iaşi, 318–329.
Dudaș, V. – Grunețeanu, L. (2017). Contribuția avocaților bănățeni la activitatea consiliilor și gărzilor naționale românești în toamna anului 1918. *Studii de Știință și Cultură. Supplement: Colocviul Internațional Europa: Centru și margine. Cooperare culturală transfrontalieră, Ediția a VI-a, 19–20 octombrie 2017, Arad,* 131–148.
Erényi T. (1998). A politikai hatalom jellege Magyarországon 1918. október 31-e – 1919. március 19-e között. In: Grad, C. – Ciubotă, V. (szerk.): *1918. Sfârșit și început de epocă. Korszakvég – korszakkezdet. The End and the Beginning of an Era*. Editura Lekton, Editura Muzeului Sătmărean, Zalău – Satu Mare, 66-81.

Fülöp M. (1988). A Sebestyén-misszió (Petru Groza és a magyar–román határkérdés). In: Rácz I. (szerk.): *Tanulmányok Erdély történetéből*. Debrecen, 44–61.
Fülöp M. (1997). Az erdélyi magyar intézmények és szervezetek állásfoglalása a román–magyar határ kérdésében. *Múltunk. Politikatörténeti folyóirat*, 4, 97–103.
Gazdag F. (1999). A szervetlen integráció modellje: Kelet-Európa szovjetizálása. In: Uő. *Európai integrációs intézmények.* Osiris Könyvkiadó, Budapest, 23–25.
Gidó Cs. (2018). Udvarhely megye 1916–1920. In: Orbán Zs. (szerk.): *Székelyföld és a Nagy Háború: tanulmánykötet az első világháború centenáriuma alkalmából*. Csíkszereda Kiadó, Csíkszereda, 304–324.
Gyarmati Gy. (1995). Kertész István pályafutása. In: Kertész I. (szerk.): *Magyar békeillúziók, 1945–1947. Oroszország és a Nyugat között*. Európa–História, Budapest, 507–534.
Gyarmati Gy. (1997). A független Erdély alkotmánykoncepciója. *Külpolitika*, 3, 130–153.
Hajdu T. (1995). A cári Oroszország hadicéljai Magyarországgal szemben az első világháborúban. In: Romsics I. (szerk.). *Magyarország és a nagyhatalmak a 20. században*. Teleki László Alapítvány, Budapest, 29–36.
Iacob, B. C. (2011). Defining the Nation: History, Identity, and Communism in Romania (1964–1966). *Studia Universitatis Babeș-Bolyai, Historia* 56 (2), (December), 25–26.
Iancu, Gh. (1988). Unificarea legislativă. Sistemul administrativ al României. In: Puşcaş, V. – Vesa, V. *Dezvolatere şi modernizare în România interbelică 1919–1939*. Editura Politică, Universitatea din Cluj-Napoca, Bucureşti, 39–67.
Iljin, I. (1915/2004). A nemzeti Oroszországért vívott harc alapjai. In: Siselina, L. – Gazdag F. (szerk.): *Oroszország és Európa. Orosz geopolitikai szöveggyűjtemény.* Zrínyi Kiadó, Budapest, 228–230.
Iszlamov, T. (1994). Erdély a szovjet külpolitikában a második világháború alatt. *Múltunk. Politikatörténeti folyóirat*, 4, 42–43.
Islamov, T. (2000). Scrisoare către Petre Roman. *Provincia,* octombrie, 4–5.
Iványi M. (2015). Kertész István és a Békeelőkészítő Osztály. In: Soós Viktor Attila (szerk.): *Súlypontáthelyezés a diplomáciában. A NEB Külügyi Munkacsoportjának tanulmányai*. Nemzeti Emlékezet Bizottság, Budapest, 48–76.
Leuştean, L. (2018). România şi Marile Puteri la Conferinţa de Pace de la Paris (1919–1920). In: Naumescu, V. (ed.): *România, Marile Puteri şi Ordinea Europeană 1918–2018*. Editura Polirom, Iaşi, 49–68.
Lipcsey I. (1989). Észak-Erdély szovjet katonai közigazgatás alatt 1944. november 15 – 1945. március 13. *História*, 4–5, 10–21.
Lipcsey I. (1991). A Román Kommunista Párt a nemzetiségi kérdésről (1921–1945). *Kelet-európai Tükör,* 4, 76–92.
Lönhárt T. (2001). L'Union Populaire Hongroise et la question de la Transylvanie (1944–1947). *Transylvanian Review*, X (4), (Winter), 104–119.
Lönhárt T. (2015). Între demersuri de integrare politică şi rezistentă intelectuală. Strategii ale elitelor intelectuale maghiare din România (1969–1989). *Anuarul Institutului de Istorie „George Barițˮ din Cluj-Napoca. Series Historica*, vol. LIV, 265–288.
Molnár G. (1993). Önrendelkezési törekvések az „Észak-erdélyi Köztársaságˮ idején 1944. október 11 – 1945. március 13. In: Molnár G. (szerk.): *Autonómia és integráció*. Magyar Szemle Könyvek, Budapest, 85–121.
Moscovici, I. (2010). Banatul în așteptarea păcii. Premisele unei misiuni franceze. *Analele Banatului. Arheologie—Istorie*, Vol. XVIII, 241–250.
Nemes R. (2018). A székely menekültek mindennapi élete. In: Orbán Zs. (szerk.): *Székelyföld és a Nagy Háború: tanulmánykötet az első világháború centenáriuma alkalmából*. Csíkszereda Kiadó, Csíkszereda, 218–223.
Orbán Zs. (2018). Csíkszereda esete a Nagy Háborúval 1914–1918. In: Uő. (szerk.): *Székelyföld és a Nagy Háború: tanulmánykötet az első világháború centenáriuma alkalmából*. Csíkszereda Kiadó, Csíkszereda, 120–159.
Pataki Sz. (2018). Csík népe az 1916-os román támadást követően. In: Orbán Zs. (szerk.): *Székelyföld és a Nagy Háború: tanulmánykötet az első világháború centenáriuma alkalmából*. Csíkszereda Kiadó, Csíkszereda, 162–178.
Sadkovich, J. J. (1989). Understanding Defeat: Reappraising Italy's Role in World War II. *Journal of Contemporary History*, Vol. 24, 27–61.
Scurtu, I. (2013). 1958. Retragerea trupelor sovietice de ocupație din România. In: Ecobescu, N. (coord.): *România. Supraviețuire și afirmare prin diplomație în anii Războiului Rece. Comunicări, articole, studii*. Vol. I. Fundația Europeană Titulescu, București, 439–453.

Siselina, L. (2004). Az orosz geopolitikai gondolkodás. In: Siselina, L. – Gazdag F. (szerk.): *Oroszország és Európa. Orosz geopolitikai szöveggyűjtemény*. Zrínyi Kiadó, Budapest, 15–32.
Suciu, I. D. (1968). Banatul și Unirea din 1918. *Studii. Revistă de Istorie*, 6, 1089–1104.
Szabó Cs. (2018). Impériumváltás és a közigazgatási átmenet évei Csík megyében (1919–1926). In: Orbán Zs. (szerk.): *Székelyföld és a Nagy Háború: tanulmánykötet az első világháború centenáriuma alkalmából*. Csíkszereda Kiadó, Csíkszereda, 358–381.
Szavickij, P. (1919/2004). A nemzetközi kapcsolatok vázlata. In: Siselina, L. – Gazdag F. (szerk.): *Oroszország és Európa. Orosz geopolitikai szöveggyűjtemény*. Zrínyi Kiadó, Budapest, 267–271.
Szavickij, P. (1926/2004). Geopolitika. Oroszország-Eurázsia földrajzi áttekintése. In: Siselina, L. – Gazdag F. (szerk.): *Oroszország és Európa. Orosz geopolitikai szöveggyűjtemény*. Zrínyi Kiadó, Budapest, 259–261.
Szavickij, P. (1933/2004). Az eurázsiaiak érvei. In: Siselina, L. – Gazdag F. (szerk.): *Oroszország és Európa. Orosz geopolitikai szöveggyűjtemény*. Zrínyi Kiadó, Budapest, 257–259.
Szolonyevics, Iván (1949/2004). Az impotensek diktatúrája. In: Siselina, L. – Gazdag F. (szerk.): *Oroszország és Európa. Orosz geopolitikai szöveggyűjtemény*. Zrínyi Kiadó, Budapest, 246–252.
Tunstall, G. A. (1995). Németország és az Osztrák–Magyar Monarchia hadvezetése és a Mitteleuropa-koncepció. In: Romsics I. (szerk.): *Magyarország és a nagyhatalmak a 20. században*. Teleki László Alapítvány, Budapest, 19–29.
Ţârău, V. (1996). Problema Transilvaniei în ecuația comunizării României. In: Adrian, G. et al. (ed.): *Sovietizarea Nord-Vestului României (1944–1950)*. Satu Mare, 87–93.
Vida I. (1989). A magyar kérdés Párizsban. In: Glatz F. (szerk.): *Magyarok a Kárpát-medencében*. Pallas Könyvkiadó, Budapest, 302–314.

IV. Szakkönyvek:

Bajcsy-Zsilinszky, A. (1944). *Transylvania. Past and Future*. Geneva.
Boia, L. (2015). *Cum s-a românizat România*. Editura Humanitas, Bucureşti.
Botez, M. (2019). *„Lumea a doua" şi alte scrieri din anii disidenţei solitare 1979–1987.* Fundaţia Naţională pentru Ştiinţă și Artă, Bucureşti.
Bottoni, S. (2008). *Sztálin a székelyeknél: a Magyar Autonóm Tartomány története (1952–1960)*. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda.
Buzatu, Gh. (2009). *România în ecuația războiului și păcii (1939–1947). Aspecte și controverse*. Editura Mica Valahie, București.
Cerović, L. (2005). *Sârbii din România. Din Evul mediu timpuriu până în zilele noastre*. Timișoara.
Chistol, A. (2007). *România în anii guvernării liberale Gheorghe Tătărescu (1934–1937)*. Editura Cetatea de Scaun, Târgovişte.
Ciobanu, V. (2013). *Germanii din România în anii 1918–1919*. Editura Honterus, Sibiu–Hermannstadt.
Constantiniu, F. (1991). *P.C.R., Pătrăşcanu şi Transilvania (1945–1946)*. Editura Enciclopedică, Bucureşti.
Constantiniu, F. (1997a). *O istorie sinceră a poporului român*. Univers Enciclopedic, Bucureşti.
Constantiniu, F. (1997b). *Doi ori doi fac şaisprezece. A început războiul rece în România?* Eurosong, Bucureşti.
Constantiniu, F. (2002). *1941. Hitler, Stalin și România. România și geneza operațiunii „Barbarossa"*. Univers Enciclopedic, București.
Deletant, D. (1996). *România sub regimul comunist*. Bucureşti.
Deletant, D. (2008). *Aliatul uitat al lui Hitler. Ion Antonescu și regimul său (1940–1944)*. Editura Humanitas, București.
Dobrinescu, V. F. (1989). *România şi organizarea postbelică a lumii, 1945–1947.* Bucureşti.
Földes Gy. (2007). *Magyarország, Románia és a nemzeti kérdés (1956–1989)*. Napvilág Kiadó, Budapest.
Fülöp M. (1994). *A befejezetlen béke. A Külügyminiszterek Tanácsa és a magyar békeszerződés (1947)*. Héttorony Könyvkiadó, Budapest.
Gilbert, M. – Gott, R. (1966). *Conciliatorii*. Editura Politică, Bucureşti.
Giurescu, C. C. et al. (szerk.) (1943). *Siebenbürgen*. I-II. Institut für Geschichte in Bukarest, Bukarest.
Giurescu, D. C. (1996). *Guvernarea Nicolae Rădescu*. Editura All, Bucureşti.
Hazard, E. W. (1996). *Cold War Crucible: United States Foreign Policy And The Conflict in Romania (1943–1953)*. East European Monographs, Columbia University Press, Boulder, New York
Herczegh G. *A szarajevói merénylettől a Potsdami konferenciáig. Magyarország a világháborús Európában 1914–1945*. Magyar Szemle Könyvek, Budapest.

Hitchins, K. (1996). *România 1866–1947*. Editura Humanitas, Bucureşti.
Iancu, Gh. (1985). *Contribuţia Consiliului Dirigent la consolidarea statului naţional unitar român (1918–1920)*. Editura Dacia, Cluj-Napoca.
Ionescu, Gh. (1994). *Comunismul în România*. Editura Litera, Bucureşti.
Jászi O. (1918). *A Monarchia jövője. A dualizmus bukása és a Dunai Egyesült Államok*. Új Magyarország Részvénytársaság, Budapest.
Juhász J. (2010). *Föderalizmus és nemzeti kérdés. Az etnoföderalizmus tapasztalatai Közép- és Kelet-Európában*. Gondolat Kiadó, Budapest.
Kligman, G. – Verdery, K. (2015). *Ţăranii sub asediu: colectivizarea agriculturii în România (1949-1962)*. Editura Polirom, Iaşi.
Kókai S. (2010). *A Bánság történeti földrajza (1718–1918). A Bánság helye és szerepe a Kárpát-medence földrajzi munkamegosztásában*. Nyíregyháza.
Krasznai Z. (2012). *Földrajztudomány, oktatás és propaganda. A nemzeti terület reprezentációja a két világháború közötti Magyarországon*. Publikon Kiadó, Pécs.
L. Balogh B. (2013). *Küzdelem Erdélyért. A magyar–román viszony és a kisebbségi kérdés 1940–1944 között*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
Levy, R. (2002). *Gloria și decăderea Anei Pauker*. Editura Polirom, Iași.
Lipcsey I. (1998). *A Romániai Magyar Népi Szövetség az önfeladás útján (1944–1953)*. Possum Kiadó.
Livezeanu, I. (1998). *Cultură și naţonalism în România Mare (1919–1930)*. Editura Humanitas, Bucureşti.
Lönhárt T. (2008). *Uniunea Populară Maghiară în perioada instaurării regimului comunist în România (1944–1948)*. Argonaut, Cluj-Napoca.
Mastny, V. (1996). *The Cold War And Soviet Insecurity. The Stalin Years*. Oxford University Press, Oxford – New York.
Mastny, V. – Byrne, M. (2005). *A Cardboard Castle? An Inside History Of The Warsaw Pact, 1955–1991*. CEU Press, Budapest – New York.
Moorhouse, R. (2014). *The Devil's Alliance. Hitler's Pact With Stalin, 1939–1941*. Vintage, London.
Muşat, M. – Ardeleanu, I. (1976). *Viaţa politică în România 1918–1921*. Editura Politică, Bucureşti.
Naumann, F. (1915). *Mitteleuropa*. Druck u. Verlag von Georg Reimer, Berlin.
Opriş, P. (2008). *România în Organizaţia Tratatului de la Varşovia (1955–1991)*. Editura Militară, Bucureşti.
Ormos M. (1983). *Padovától Trianonig 1918–1920*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest.
Petreanu, N. – Pascu, Ş. – Muşat, M. – Ardeleanu, I. et al. (ed.) (1987): *România în anii Primului Război Mondial*. II. Editura Militară, Bucureşti.
Pipes, R. (1995). *Az orosz forradalom rövid története*. Európa Könyvkiadó, Budapest.
Popovici, A. C. (1939). *Stat și națiune. Statele-Unite ale Austriei-Mari*. Traducere din limba germană cu o prefață de Petre Pandrea. Fundația pentru Literatură și Artă „Regele Carol II", Monitorul Oficial și Imprimeriile Statului Imprimeriea Națională, București.
Pölöskei F. (1985). *Tisza István*. Gondolat, Budapest.
Pritz P. (1999). *Pax Germanica. Német elképzelések Európa jövőjéről a második világháborúban*. Osiris Könyvkiadó, Budapest.
Purcăruş, A. (2009). *În vâltoarea Războiului Rece: revoluţia maghiară din 1956*. Cetatea de Scaun, Târgovişte.
Puşcaş, V. (1995). *Speranță și disperare. Negocieri româno-aliate (1943–1944)*. Editura Litera, București.
Püski L. (2015). *A Horthy-korszak Parlamentje*. Országgyűlési Hivatal, Budapest.
Ránki Gy. (1983). *Mozgásterek, kényszerpályák*. Magvető Könyvkiadó, Budapest.
Renner, K. (1918). *Das Selbstbestimmungsrecht der Nationen*. Wien.
Reynolds, D. (2006). *From World War to Cold War. Churchill, Roosevelt, and the International History of the 1940s*. Oxford University Press, Oxford – New York.
Romsics I. (szerk.) (1995). *Magyarország és a nagyhatalmak a 20. században*. Teleki László Alapítvány, Budapest.
Romsics I. (2006). *Az 1947-es párizsi békeszerződés*. Osiris Könyvkiadó, Budapest.
Rónai A. (1989). *Térképezett történelem*. Magvető Könyvkiadó, Budapest.
Sălăgean, M. (2002). *Administraţia sovietică în Nordul Transilvaniei (noiembrie 1944 – martie 1945)*. Centrul de Studii Transilvane, Fundaţia Culturală Română, Cluj-Napoca.
Sălăgean, M. (2006). *Eugeniu Neculcea, un diplomat regăsit – un diplomate retrouvé*. Institutul Cultural Român – Centrul de Studii Transilvane, Cluj-Napoca.

Siselina, L. – Gazdag F. (szerk.) (2004). *Oroszország és Európa. Orosz geopolitikai szöveggyűjtemény*. Zrínyi Kiadó, Budapest.
Tănase, S. (1998). *Elite şi societate. Guvernarea Gheorghiu-Dej 1948–1965*. Editura Humanitas, Bucureşti.
Ţârău, V. (2005). *Alegeri fără opţiune. Primele alegeri parlamentare din Centrul şi Estul Europei după încheierea celui de-al doilea război mondial*. Eikon, Cluj.
Tokody Gy. (1963). *Ausztria-Magyarország a Pángermán Szövetség (Alldeutscher Verband) világuralmi terveiben (1890–1918)*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
Trașcă, O. (2013). *Relațiile politice și militare româno-germane, septembrie 1940-august 1944*. Editura Argonaut, Cluj-Napoca.
Vida I. (2001). *Fejezetek a Kisgazda Párt történetéből, 1930–1956. Tanulmányok*. Budapest.
Vincze G. (1999). *Illúziók és csalódások. Fejezetek a romániai magyarság második világháború utáni történetéből*. Pro Print Könyvkiadó, Csíkszereda.
Vulcu, C. (2007). *Republica își făurește oamenii: construcția identităților politice în discursul oficial în România, 1948–1965*. Editura Eikon, Cluj-Napoca.
Zeidler M. (2001). *A revíziós gondolat*. Osiris Könyvkiadó, Budapest.

Kocziszky György

2. Erdély a Magyar Királyság pénzügyi közvetítő rendszerében (1867–1918)

2.1. Bevezető

A dualizmus korát (1867–1918) tárgyaló gazdaságtörténeti munkák szinte egybehangzóan a Magyar Királyság relatíve gyors és látványos fejlődéséről adnak számot (Katus–Vörös, 1978; Beluszky, 2005; Pogány et al., 2006). Ebben jelentős szerepe volt annak, hogy a kiegyezést követően a hitelhez jutás feltételeiben, módszereiben és infrastruktúrájában érdemi előrelépés történt, de a monetáris politikába a magyar fél kódolt, döntési szabadságát korlátozó elemek épültek be.[1]

Tanulmányunk nem történelmi, hanem elsősorban makrogazdasági összefüggésekre fókuszál (a terjedelem adta korlátok között), a kor monetáris politikájának, intézményrendszerének, hitelintézeti struktúrájának vizsgálata alapján. Ezzel összefüggésben három kérdés megválaszolására törekszünk:

Miért maradt sérülékeny a pénzügyi rendszer a dualizmus korában, kinek állt (állhatott) érdekében a sérülékenység fenntartása?

Milyen kölcsönhatásban állt a tőkeabszorpciós képesség a finanszírozási forrásokkal, a pénzügyi rendszer hálózatosodásával, a területi egyenlőtlenségek fennmaradásával, ill. elmélyülésével?

Milyen máig érvényes következtetések vonhatók le a dualizmus kori költségvetési és monetáris politikai intézkedésekből?

1 Ennek jobb megértését segítik a kor banküzemtanát tárgyaló írások (pl. Bodor, 1904; Barabás, 1904/a; 1904/b; Hantos, 1906; Hegedűs, 1874; Beöthy, 1875; Farkasházy, 1908; Jeszenszky, 1904; BC, 1914; Dok, 1908; Fáy, 1986; Fenyvesy, 1890; Pólya, 1892, 1895; Schack, 1909; Kautz, 1880; Havas, 1902; Hegedűs, 1917; Schack, 1919; Vargha, 1896), az Osztrák–Magyar Bank közgyűléseinek jegyzőkönyvei, a Magyar Királyi Statisztikai Hivatal kiadványainak bankokra vonatkozó fejezetei, a Közgazdasági Szemle 1894–1918 közötti számaiban megjelent tanulmányok (Éber, 1898; Kovács, 1899; Gál, 1899; Sugár, 1899; Blum, 1898; Székely, 1899), majd a két világháború között publikált, a dualizmus korának mennyiségi pénzelméletével foglalkozó munkái (pl. Alföldy, 1928; Gyárfás, 1924; Holbesz, 1940; Szádeczky-Kardos, 1928; Surányi Unger, 1921; Popovics, 1926; Jirkovszky, 1945).
Az 1945 utáni magyar gazdaságtörténet-írás politikai és ideológiai okok miatt kevesebb figyelmet szentelt a Kárpát-medence dualizmus kori monetáris politikájára, ill. arra, hogy az elszakított országrészek, így Erdély (Székelyföld, a Partium és Kelet-Bánság), a Délvidék és a Felvidék pénzügyi közvetítő rendszerének elvesztése milyen következményekkel járt a magyarországi, továbbá az érintett részek társadalmi, gazdasági fejlődésére nézve (üdítő kivétel Homonnay, 1946; Varga, 1964).
A téma újbóli vizsgálata az 1989 után végbement politikai fordulatot követően került ismét napirendre. A többségében történész szerzők elsősorban a jelenlegi országhatárainkon belüli hitelközvetítő rendszer kialakulását, fejlődését elemzik (pl. Botos, 1994; Egri, 2006; Egyed, 2007; Fábián–Virág, 2018; Tomko, 2000).

2.2. Kényszerpályán: a magyar pénzügyi közvetítő rendszer kialakulásának intézményi és gazdasági korlátai (1816–1877)

Nem új keletű az a felismerés, hogy egy adott ország pénzügyi (fiskális és monetáris) rendszerének, erejének, ill. egyensúlyi (egyensúlyközeli) helyzetének, intézményi és szervezeti kereteinek, tőkeerejének, ezen belül a nemzeti tőke nagyságának és arányának meghatározó befolyása van a gazdasági és társadalmi fejlődésre. Empirikus elemzések sora igazolja, hogy a jól működő pénzügyi rendszer pozitív módon befolyásolja a gazdaság növekedését (Cameron, 1998, 62), a lakosság jólétét (Kohn, 2007, 29), a társadalom evolúcióját (Fabián–Virág, 2018, 7).[2]

A XVIII. század második, a XIX. század első felében a Habsburg birodalomban az ipari társadalom által kiváltott strukturális átalakulás, ill. a hitelélet fejlődése lassú volt. Ebben jelentős szerepet játszott az, hogy a bécsi udvar a háborús kiadások miatt állandó költségvetési nyomás alatt állt.[3] A kincstár a permanens államcsőd veszélyét a pénzügyi köröknek tett engedményekkel, jelentős monetáris döntések átengedésével, privilégiumok biztosításával tudta csak elkerülni. A magyar hitelpiac még ehhez képest is késve, a nyugat-európai fejlett országokat követően bő fél évszázaddal, az 1840-es évektől kezdett kialakulni (Jirkovszky, 1938; 1945). Ebben jelentős szerepe volt Bécs tudatos gazdaságpolitikájának, ill. az osztrák, német, majd angol bankházak profitérdekeinek. A lassan mégis beinduló, többnyire mezőgazdasági célú hazai hitelezés bővülése azonban vontatottan haladt. Ebben közrejátszott, hogy a hitelt biztosítóknak (kereskedőházaknak, ill. a velük többé-kevésbé azonos pénzügyi csoportoknak) számos kockázattal kellett számolniuk (pl. a mezőgazdaság alacsony termelékenységével és időjárási kitettségével, a kamattörlesztések jogszabályi hátterének hiányosságaival stb.). Gondot jelentett továbbá a hitelezőket elbizonytalanító jogi háttér (a nagybirtokrendszer forgalomképességének korlátozása), ami akadályozta, hogy a Magyar Királyság bekapcsolódhasson az első és a második ipari forradalomba.[4]

Nem véletlen, hogy a reformkor egyik legfontosabb követelménye az önálló magyar tőke és hitelpiac megteremtésére irányult. Ebben némi előrelépést jelentettek az 1840. évi kereskedelmi és hiteltörvények (XV. váltótörvény, XVI. a kereskedőkről és XVIII. a közkereseti társaságokról szóló törvény), amelyek lehetővé tették, hogy megalakuljon a Pesti Hazai Első Takarékpénztár-Egyesület (1840), majd a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank (1841).[5]

Az elkövetkező években relatíve gyorsan nőtt a hitelintézetek száma, az alacsony tőkeerő és a magas osztalék reménye azonban a csekély saját tőkével dolgozó takarékpénztárak

2 A közgazdaságtan korai művelői (David Hume, Adam Smith) munkáiban a figyelmes olvasó már felismerheti az erre való utalásokat. Az első, majd a második ipari forradalom pedig visszaigazolta, hogy tőke és fejlett hitelélet nélkül egy ország fejlődési pályájában aligha képzelhető el szintváltás.

3 A Habsburg-udvar kiadásait a 18. században elsősorban Samuel Oppenheimer, majd Samson (Simon) Wertheimer, a 19. században Simon Georg Sina, Salamon Mayer von Rotschild finanszírozta (Eigner et al., 1991).

4 Jól jellemzi a hazai helyzetet az, hogy az első önálló, alapvetően filantróp célokat megfogalmazó intézet csak 1836-ban jött létre Brassóban, miközben a privilégiumokkal felruházott Osztrák Nemzeti Bank (a birodalom jegybankja) 1817-től Magyarországra is kiterjesztette működését, folytonos diszázsióban szenvedő jegyei komoly károkat okoztak a hazai gazdaságnak (Havas, 1902).

5 Ez utóbbi már valamennyi bankügylet ággal foglalkozott. Ezzel egy időben a Rotschild, Sina és a Wodianer csoporthoz kapcsolódó érdekeltségek kiterjesztették magyarországi aktivitásukat (Baltzarek, 1980).

irányába tolta el a hitelpiac bővülését, így 1848-ban már 35 takarékpénztár működött az országban (Mihók, 1873).

A szabadságharc első magyar felelős kormánya felismerte a hazai hitelrendszer sérülékenységéből adódó kockázatokat, ezért célként fogalmazta meg az önálló jegybank létrehozását (nem véletlen, hogy az 1848. március 15-i 12 pont kilencedik követelése: a Nemzeti Bank).[6]

A szabadságharc bukása véget vetett az önálló, tiszavirág életű magyar monetáris politikának,[7] a Bach-korszak pedig lelassította a magyar hitelintézeti rendszer fejlődését. A takarékpénztárak száma csak lassan nőtt egészen 1864-ig; a tőkeerősebb, univerzális profilú bankok megteremtésére irányuló kísérletek pedig (a bécsi kormány és pénzügyi körök ismételt ellenállása miatt) zátonyra futottak, ill. a hazai hiteléletben az osztrák érdekeltség tovább erősödött (az Osztrák Nemzeti Bank Budapesten és még néhány nagyobb erdélyi és felvidéki városban – pl. Kassán, Temesváron, Nagyváradon – fiókot nyitott, és a jelzáloghitelezéssel bővítette tevékenységét, de más bécsi érdekeltségű intézetek (pl. az Osztrák Hitelintézet) is nyitottak alfiókokat Pesten (Szádeczky-Kardos, 1928).

A hitelélet fejlődését az is visszafogta, hogy a Habsburg birodalmon belül a magyar gazdaság szerkezete kedvezőtlenebb volt az osztrák és cseh részekénél. A kor hitelezését meghatározó bécsi kereskedő-bankár családok (Rottschild, Sinai, Wodianer) magyarországi, döntően agrár jellegű befektetéseinek haszonkulcsa (4–6%) jóval alacsonyabb volt, mint a cseh és a morva részeken elérhetőek (9–16%), amelyek ráadásul kisebb kockázatokkal is jártak, így hitelezési aktivitásuk is visszafogottabb volt; a nagyobb tőkemegtérülésű osztrák, cseh, morva ipari befektetések mellett csak maradványelven jutott tőke, elsősorban a mezőgazdasági gépipar, élelmiszeripar fejlesztésérére (Baltzarek, 1980). A Magyar Királyság területére folyósított hitelek közel 70%-a kereskedelmi jellegű volt, ezzel szemben infrastruktúra (pl. vasút) fejlesztésére és iparfejlesztésre a teljes hitel alig több, mint 5%-át biztosították.

Az alacsony tőkemegtérülési ráták gyenge hitelezési aktivitást eredményeztek, ami tovább késleltette a gazdaság szerkezetváltását a kiegyezésig.

2.3. Tudatos aszimmetria (1878–1918)

A kiegyezés Magyarország számára korlátozott pénzügyi mozgásteret biztosított. A monetáris kompetencia gyakorlatilag továbbra is a bécsi udvart gyeplőszáron tartó pénzügyi körök

6 Kossuth Lajos pénzügyminisztersége idején a magyar kormány arra kötelezte magát, hogy 5 millió forintot tesz le a Pesti Magyar Kereskedelmi Banknál aranyban-ezüstben, és feljogosítja a bankot, hogy ez ércalap fejében a kormány ellenőrzése mellett 12½ millió forint névértékű bankjegyet bocsásson ki, amely összegből a bank 9 millió forintot az állam rendelkezésére tartalékol, 3,5 millió forintot pedig a gazdasági hiteligények kielégítésére fordít. A kormány az ércalap előteremtése érdekébe a nemzet áldozatkészségéhez folyamadott; részint kölcsön formájában a lakosság aranyban-ezüstben 1848 végéig 2.082,218 pengő forintot bocsátott a kormány rendelkezésére. Ennek az érckincsnek az alapján a bank 1 és 2 forintos névértékű bankjegyeket nyomtatott ki (1848 végéig összesen 3.777,220 pengő névértékben).

7 Windischgätz 1849-ben az 5 és 100 forintosok elfogadását betiltotta, az 1 és 2 forintos névértékű jegyeknek pedig osztrák bankjegyekre való átváltását elrendelte, a kibocsátás fedezetéül szolgáló ércalapot lefoglalta. A magyar jegyek kivonása a forgalomból komoly kárt okozott az országnak (BC, 1914).

befolyása alatt maradt. Az Osztrák–Magyar Bank (OMB)[8] megalakítása (1878) ebben vitathatatlanul pozitív változást hozott, ami elsősorban a hitelközvetítő hálózat fejlődésében jelentkezett, de a monetáris függőség fennmaradt, és az ebből származó kockázatokat jórészt továbbra is a magyar félnek kellett elszenvednie.[9]

Az uralkodói privilégiummal rendelkező, de magánbefektetők érdekei alapján működő OMB monetáris politikájának középpontjában a korona mennyiségének és árfolyamának szabályozása állt.[10] A tulajdonosok az éves közgyűléseiken fogadták el a két főintézet kumulált eredményét, döntöttek az osztalék mértékéről, amelyre a mindenkori infláció nagysága, ill. a nemzetközi pénzügyi (elsősorban az angliai, később a német) események, továbbá a kibocsátott pénz mennyisége gyakorolta a legnagyobb hatást.[11]

Ez utóbbit igazolja az OMB pénzkibocsátásának szabályozása (OMB, 1867). Amíg 1867-ben a bankjegyek értéke a rendelkezésre álló ércfedezetnek megfelelő mennyiséget legfeljebb 200 millió forinttal haladhatta meg, 1888 után a bankjegykibocsátás felső határát megszüntették, ill. a többletkibocsátás után az OMB-nek öt százalékos, ún. bankjegyadót kellett fizetnie (OMB, 1889). Ez a lépés egyben azt is jelentette, hogy a hiteligény ugrásszerű növekedésével ezt az adót az OMB beépítette a kamatába (OMB, 1900). Ugyanakkor az aranyvalutát beszámították az ércfedezetbe, ezzel gyakorlatilag megszületett az aranydeviza rendszer (törvényes fizetőeszköz maradt az ezüstforint is, de annak mennyiségét nem lehetett növelni).

1867 után nemcsak az intézetek, hanem a bankügyletek száma is ugrásszerűen megnőtt.[12] Ezt a dinamikus fejlődést időről-időre megakasztották a gabona-, ill. a tőzsdei válságok. Ez utóbbinak többsége a bécsi tőzsdéről indult, de hatása a magyar gazdaságot általában jobban sújtotta, egyes vélemények szerint nem véletlenül (BC, 1914).[13]

8 Az OMB részvénytőkéje 90 millió forint volt, amely 150 ezer darab 600 forintos névértékű részvényből állt (1878. évi XXV. törvénycikk, 4. czikk).

9 A Bank részvényesi struktúrájában (mint azt a korabeli közgyűlési jegyzőkönyvek is igazolják) az osztrák, cseh részvényesek tulajdoni, ill. szavazati és döntéshozó dominanciája érvényesült (OMB, 1878–1919).

10 A XIX. század második felében a pénzkibocsátás jogát eltérő módon szabályozták. Az első csoportba sorolhatóak azok az államok, amelyek a kibocsátás szabadalmát egy adott banknak engedték át (pl. Ausztria–Magyarország, Luxemburg, Svájc, Portugália); a második csoport esetében két vagy több intézet kapott szabadalmat a kibocsátásra (pl. Anglia); a harmadik csoportba sorolhatók azok az országok, ahol minden bank, amelyik megfelelt a törvényi előírásnak, kibocsátási jogot kapott (pl. az USA); a negyedik csoport esetében csak állami tulajdonú bank lehetett kibocsátó (pl. Oroszország, Finnország, Bulgária); az ötödik csoport esetében pedig maga az állam tartotta fenn a kibocsátás jogát (pl. Argentína, Brazília, Chile).

11 Az ezüstforint diszázsiója nagy mennyiségű ezüst beáramlását indította el a Monarchiába, amit az ezüst tulajdonlójának kérésére ezüstforinttá kellett verni. Az ezüst árfolyamának folyamatos gyengülése miatt (a mennyiségi pénzelmélet értelmében) ez inflációs veszéllyel járt, ezért 1879-től megszüntették az ezüstforintok verését. Evvel egyidejűleg megszűnt az OMB fixáras (500 gramm 45 forint) ezüstátvételi kötelezettsége, ettől kezdve a forint árfolyama független lett az ércfedezettől.

12 A kor bankjai elsősorban betétgyűjtéssel, hitel- és kölcsönügyletekkel, értékpapír-kereskedelemmel, váltóforgalommal, akkreditívek kibocsátásával, jelzálog kölcsönzésével foglalkoztak (Österreichische Statistik, 1898).

13 A válságok (1873) alapvetően spekulációs jellegűek voltak, a bécsi tőzsdéről indultak (MC, 1874).

Az alultőkésített magyar bankrendszer az ismétlődő válságokat követően látszólag gyorsan regenerálódott, ami a stabilitás hamis érzetét keltette. Többnyire ui. azok robbantották ki a válságokat, akik aztán, nem kevés hasznot elérve, a helyreállításban voltak érdekeltek.

A hitelintézeti statisztikák részletes elemzése alapján állítható, hogy a dualizmus kori magyar monetáris politika kényszerpályán mozgott. Ennek oka hat tényezővel magyarázható: a költségvetési egyensúlytalanságokkal, a növekvő államadóssággal, a hitelintézeti rendszer túltagoltságával és tőkehiányával, a hitelintézeti szektor menedzsmentjének alacsony szakmai felkészültségével, az ellenőrzés hiányával, továbbá az egyes régiók eltérő gazdasági szerkezetével és tőkeabszorpciós képességével.

2.3.1. A költségvetés harapófogójában

A Monarchia gazdasági stabilitását az állandó fegyveres konfliktusok, az ismétlődő gazdasági válságok veszélyeztették.[14] A kiegyezés utáni magyar kormányok fiskális gondjaihoz ezen túlmenően hozzájárult az 1847–48-ban keletkezett, továbbá 1868-ban az osztrák kormánytól átvállalt (!) föld-tehermentesítési adósság kezelése (BC, 1877, 28).[15]

A magas államadósság meghatározta az OMB monetáris expanzióját. Az adómentesen kibocsátható bankjegy mennyiségét folyamatosan növelték[16], amit az évről-évre megjelenő törvénymódosításokkal legitimáltak.[17] Ez nem volt ellenére sem az Osztrák–Magyar Banknak, sem pedig a kereskedelmi bankoknak, annak ellenére, hogy maguk is jegyeztek államkötvényeket.

Az első világháború kitörése a Monarchia egyébként is instabil államháztartását felborította, a korábbi gyenge monetáris fék is megszűnt, minden intézkedés a növekvő katonai kiadások fedezését szolgálta. Ezzel egyidejűleg (a korai mennyiségi pénzelmélettel összhangban, amely szerint a forgalomban lévő pénz összege és az árak között szoros korrelációs kapcsolat van), ugrásszerűen növekedésnek indult az infláció (Dálnoki-Kováts, 1921; Botos, 2017). A világháború hadikiadásainak és veszteségeinek pótlására tett erőfeszítések miatt évről-évre tovább nőtt az állampapír- és a papírpénzállomány (Hantos, 1916), az első világháború végére már meghaladta a 15,5 Mrd koronát. Ennek kamatterheit is csak folyamatos monetáris expanzióval lehetett kezelni.

Az állandó költségvetési hiány hatására állandósult monetáris expanzió mögött arányaiban egyre kevesebb reálgazdasági fedezet volt. A fedezet nélküli papírok tömege később súlyos gondokat okozott, megnehezítette a megcsonkított anyaország gazdasági egyensúlyának helyreállítását.

14 Állami tartalékok és megtakarítások hiányában a háborús kiadások fedezetét a pénzmennyiség növelésével, államjegyek kibocsátásával kívánta a kincstár kezelni. Ez összhangban volt a XIX. századot uraló klasszikus közgazdaságtannal, azaz a (gazdaságpolitika részét képező) pénzügyi politikának a költségvetési lábára fordítottak figyelmet, a mai értelemben vett monetáris politika (pénzügyi stabilitás, árstabilitás elérése és fenntartása) nem játszott szerepet. Ezt a felfogást tükrözi a kor mértékadó szakirodalma (Kautz,1880).

15 A földtehermentesítési adósság összege (1876) 224 721 602 forint volt, amit kamat és kezelési költség (!) is terhelt.

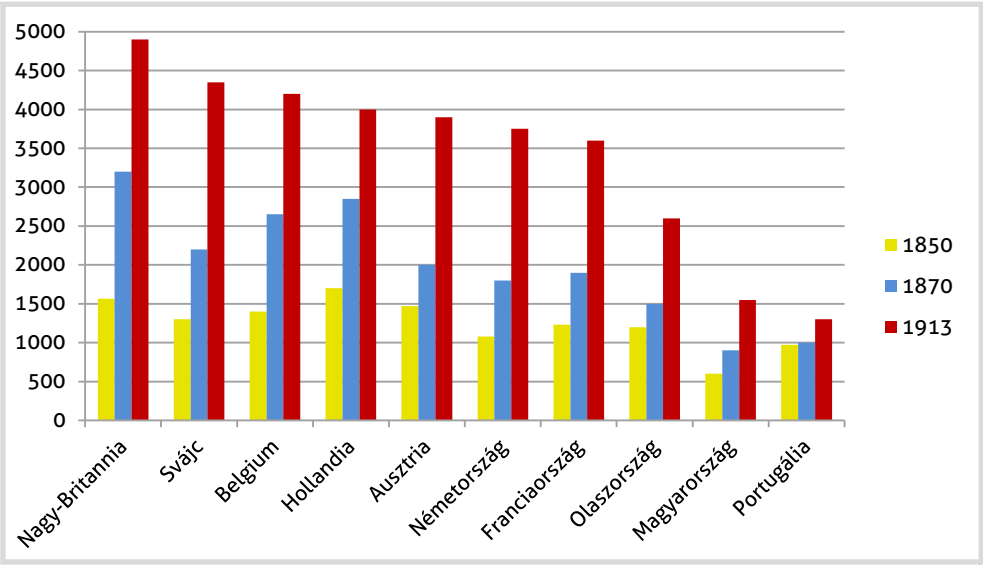
16 Az OMB statútuma pontosan előírta az adómentesen forgalomba hozható bankjegy mennyiségét, meghatározásának módját, amit több alkalommal is módosítottak (pl. 1910, 1914, 1916, 1918).

17 Így pl. az 1914. évi XLVI. és a XLVII. törvénycikk, az 1915. évi VIII., IX., X., XI., XIX. XX. törvénycikkek, az 1916 évi XIV, XXIX., az 1914 évi XII., XVIII. törvénycikkek, az 1918. évi II., VII., XV., XXI. törvénycikkek.

2.3.2. Tartósan negatív kibocsátási rés és aszimmetrikus tőkeabszorpciós képesség

Ahogyan a bevezetőben is utaltunk rá, a dualizmus időszakában a hazai gazdaság jelentős fellendülésnek indult. Ez a dinamika azonban az európai országok rangsorában nem jelentett érdemi előrelépést a hazai gazdaság szerkezete relatíve alacsony hozzáadott értéke és méretgazdaságossága miatt (2.1. ábra).

2.1. ábra: Az egy főre jutó nemzeti jövedelem becslése (1820–1813)

Forrás: saját szerkesztés Maddison alapján, www.rug.nl/ggdc/historicalderelopment/maddison (Utolsó letöltés: 2019. 03. 20.)

A gazdasági növekedés üteme végig elmaradt a potenciálistól, miközben a kibocsátási rés nagyságában jelentős területi különbségek voltak. Ennek kialakulásában meghatározó szerepe volt az adott térség (vármegye) gazdasági szerkezetének, a helyi modernizációs törekvéseknek (Beluszky, 2001, 239), a tiszta földjövedelem eltérő nagyságának (Demeter, 2018, 29), a tőkemegtérülésekben mutatkozó különbségeknek, továbbá a demográfiai és az infrastrukturális különbözőségeknek.[18] Ehhez a differenciáltsághoz alkalmazkodott a pénzintézeti infrastruktúra területi megoszlása is, amely kifejezi az adott megye tőkeszorpciós képességében jelentkező különbségeket is (2.1. táblázat).

18 Ezen a helyzeten kívánt változtatni az 1884. évi XVII. törvénycikk (az ún. ipartörvény), amely alanyi jogon, az ország egész területére kiterjedően kívánta az iparűzést fellendíteni, majd az 1881. évi XLIV. és az 1887. évi III. törvénycikk, amely egyes hazai ágazatoknak (pl. bányászat, kohászat) biztosított célzott kedvezményt.

2.1 táblázat: A pénzintézeti infrastruktúra területi megoszlása Magyarországon (1874, 1914)

Ssz.	Megye	Bankok cs. hitelintézetek	Népbankok	Takarék-pénztárak	Szövetkezetek	Biztosító intézetek	Mű- és gőzmalmok	Iparos vállalatok	Közlekedési vállalatok	Összesen (db)	
										1874	1914
1.	Abaúj	3	1	5	2	.	5	2	.	18	56
2.	Alsó-Fehér	.	.	1	3	.	.	.	.	4	14
3.	Arad	1	1	3	1	.	1	2	2	11	41
4.	Árva	.	.	1	3	.	.	.	.	4	6
5.	Bács-Bodrog	4	.	20	12	.	1	1	.	38	84
6.	Baranya	2	.	7	4	.	.	1	1	15	29
7.	Bars	1	.	5	1	.	.	1	.	8	18
8.	Békés	2	2	7	1	.	3	.	.	15	41
9.	Bereg	1	1	1	.	.	1	.	.	4	22
10.	Besztercze-Naszód	.	.	1	5	.	.	.	.	6	16
11.	Bihar	2	.	7	2	.	1	.	.	12	33
12.	Borsod	2	.	3	1	.	1	1	.	8	31
13.	Brassó	1	.	1	4	1	.	1	.	8	40
14.	Csanád	1	.	2	.	.	.	.	.	3	8
15.	Csík	.	.	.	.	.	.	1	.	1	3
16.	Csongrád	4	.	8	1	.	.	2	.	15	61
17	Esztergom	1	.	2	.	.	.	.	.	3	14
18.	Fejér	1	.	5	7	.	.	.	.	13	39
19.	Fogaras	.	.	.	1	.	.	.	.	1	4
20.	Gömör és Kis-Hont	1	.	6	8	.	1	2	1	19	46
21.	Győr	2	.	2	.	.	.	.	1	5	16
22.	Hajdú	3	.	6	1	1	1	2	.	14	41
23.	Háromszék	.	.	2	1	.	.	.	.	3	10
24.	Heves	2	.	5	.	.	.	1	.	8	30
25.	Hont	1	.	3	2	.	.	.	.	6	19
26.	Hunyad	.	.	2	1	.	.	.	.	3	6
27.	Jász-Nagy-Kún-Szolnok	1	1	7	1	.	.	.	.	10	31
28.	Kis-Küköllő	.	.	.	.	.	.	1	.	1	4
29.	Kolozs	1	.	3	2	2	.	1	.	9	21
30.	Komárom	1	.	1	4	.	.	1	.	10	22
31.	Krassó	.	.	3	4	.	2	1	.	10	21
32.	Liptó	.	.	3	1	.	.	1	.	5	16
33.	Máramaros	1	.	2	1	.	.	1	.	5	16
34.	Maros-Torda	1	.	1	.	.	.	.	.	2	6

Ssz.	Megye	Bankok cs. hitelintézetek	Népbankok	Takarék-pénztárak	Szövetkezetek	Biztosító intézetek	Mű- és gőzmalmok	Iparos vállalatok	Közlekedési vállalatok	Összesen (db)	
										1874	1914
35.	Moson	.	.	1	.	.	.	.	.	4	8
36.	Nagy-Küküllő	.	.	.	5	.	.	.	.	5	12
37.	Nógrád	2	2	3	1	.	1	.	.	9	21
38.	Nyitra	4	2	11	5	.	.	1	.	23	35
39.	Pest-Pilis, Solt, Kis-Kún	18	2	25	30	7	13	38	24	158	630
40.	Pozsony	2	.	9	4	.	.	2	1	18	191
41.	Sáros	2	1	3	.	.	1	.	.	7	11
42.	Somogy	1	.	5	9	.	.	.	.	15	31
43.	Soprwon	1	.	6	3	.	.	4	.	14	29
44.	Szabolcs	2	.	4	1	.	.	.	.	7	21
45.	Szatmár	1	.	4	4	.	1	1	.	11	29
46.	Szeben	2	.	1	9	1	1	2	.	16	34
47.	Szepes	3	.	9	3	.	2	3	.	19	35
48.	Szilágy	.	.	3	.	.	.	.	.	3	14
49.	Szolnok-Doboka	.	.	2	1	.	.	.	.	3	11
50.	Szörény	.	.	2	2	.	.	.	.	4	14
51.	Temes	2	1	7	1	.	3	4	1	19	31
52.	Tolna	.	.	8	3	.	.	1	.	12	29
53.	Torda-Aranyos	.	.	1	3	.	.	.	.	4	9
54.	Torna	.	.	1	.	.	.	.	.	1	3
55.	Torontál	1	1	16	8	.	.	.	.	20	41
56.	Trencsén	3	.	4	1	.	.	.	.	8	12
57.	Turócz	1	.	1	3	.	.	1	.	6	12
58.	Udvarhely	1	.	1	1	.	.	.	.	3	9
59.	Ugocsa	.	.	1	.	.	.	.	.	1	6
60.	Ung	1	1	1	.	.	.	.	.	3	9
61.	Vas	1	.	19	4	.	.	2	.	26	41
62.	Veszprém	1	.	7	10	.	.	2	.	20	40
63.	Zala	2	1	10	2	.	.	.	.	15	31
64.	Zemplén	3	2	10	3	.	2	1	.	21	43
65.	Zólyom	2	.	4	6	.	.	.	.	12	36
Magyarország összesen		94	19	308	172	11	40	78	31	780	2338

Forrás: saját szerkesztés az OMB közgyűlésének jegyzőkönyvei, Magyar Királyi Statisztikai Hivatal évkönyvei alapján

A 65 megyére kiterjedő statisztikák azt igazolják, hogy az iparosodásnak, ill. polgárosodásnak indult vármegyékkel szemben az alacsony tőkeabszorpciós képességű agrártérségekbe

kisszámú alultőkésített hitelközvetítő települt,[19] ami akadályozta az ipar fejlődését; ez tovább rontotta az adott térség tőkemegtérülési mutatóit stb. Az így kialakult ördögi kör lassan – de biztosan – komoly társadalmi feszültségekhez vezetett (pl: tömeges kivándorlás).

2.3.3. Szervezeti túltagoltság és tőkehiány

Az 1870-es évektől kezdődően gründolási láz ütötte fel hazánkban a fejét, ami gyakorlatilag az első világháború kitöréséig tartott, s hatással volt mind a gyáripar, mind pedig a bankrendszer fejlődésére[20], a hitelintézetek hálózatosodására (a mellékhelyek számának gyarapodására).

A tőkeigény felfutásának hatására dinamikusan nőtt a hitelintézetek (különösen a takarékpénztárak) száma, de ez a bővülés nem járt a rendelkezésre álló működő tőke arányos növekedésével (2.2. táblázat). A hitelező helyek számának növekedését a remélt hozam motiválta, amely nem egyszer, a kockázatos kihelyezések miatt virtuálisnak bizonyult.[21] Különösen a nagyszámú kis, többségében vidéki (községi, kisvárosi) takarékpénztár alaptőkéje volt alacsony (20 000 – 25 000 korona), de a tényleges tőke még a jegyzettől is elmaradt, alig érte el a működés harmadik évében a jegyzések 30%-át. Így, érthető módon, többségük rövid időn belül az alultőkésítettsége, másrészt rossz hitelportfóliója miatt nehéz helyzetbe került és tönkrement. Ez azonban az alapítókat sokszor nem zavarta abban, hogy új társaságot hozzanak létre (Hantos, 1914, 2).

2.2 táblázat: A bankintézetek tőkéje (ezer korona)

Év	Alaptőke	Takarékbetétek	Jelzálogos kölcsönök	Váltótárca
1842	545	987	718	481
1850	1,580	11,265	9,445	2,092
1860	1,753	38,122	18,461	16,998
1870	31,661	127,461	92,658	78,541
1880	75,154	305,262	187,377	157,162
1890	121,736	548,002	384,733	283,551
1914	142,456	718,312	182,533	426,511

Forrás: saját szerkesztés az OMB 1878–1919 adatai alapján. Megjegyzés: A táblázat nem tartalmazza az OMB és a Magyar Királyi Postatakarékpénztár adatait.

19 Különösen szembeötlő a Pest, Pilis, Solt és Pozsony vármegyék túlsúlya a Felvidék és Erdély (pl. Udvarhely, Torda-Aranyos, Ugocsa, Ung stb.) jónéhány vármegyéjével szemben.

20 Az 1867. évi XVI. törvény továbbra is korlátozta az önálló magyar monetáris politikát, csak az 1878. évi XXV. törvénycikk adott némileg nagyobb mozgásteret a hazai döntéshozóknak, amit azonban csak részben sikerült kihasználni.

21 Annak ellenére, hogy a kor szakemberei írásaikban, parlamenti felszólalásaikban számtalanszor felhívták ennek veszélyeire a figyelmet, érdemi változás nem következett be. (Ezen túl a korabeli sajtó, pl. a *Pesti Hírlap* is rendszeresen beszámol a bankalapításokról és csődökről, utóbbiak esetében okként kiemelik az alultőkésítettséget.) Ebben – a pénzügyi körök ellenérdekeltségén és a törvényhozásra gyakorolt lobby erején túl – annak is szerepe volt, hogy a törvényjavaslatok nem voltak átütő erejűek. „A sok reformer dacára a pénzintézeti reform kérdése nem haladt előre, úgy annak oka abban keresendő, hogy az ajánlott csodaszerek nem hazai talajon termettek, a magyar pénzintézetek sajátos fejlődésével nem számoltak és hogy csodaszerekre szükség nincsen, sőt csodaszerek gyakran ölnek, ahol egyszerű háziszer is jó hatással lehetnek." (Hantos, 1916, 8)

A vidéki kis pénzintézetek tőkehiányukon úgy kívántak változtatni, hogy az átlagosnál jóval magasabb kamatot ígértek betéteseiknek, ami tovább rontotta jövedelemtermelő képességüket, és hitelképtelenségük gyors elvesztéséhez vezetett (Blum, 1898).[22]

Ezt a folyamatot gyorsította fel az 1913. évi válság,[23] amikor egyetlen év alatt 400 pénzintézet szűnt meg a Magyar Királyság területén (Hantos, 1914. 6). Ezzel szemben a Monarchia osztrák, valamint cseh tartományaiban kedvezőbb, míg a Felvidéken és Erdélyben még ennél is kedvezőtlenebb volt a helyzet (Jirkovszky, 1940).

A XIX. század végén Budapesten koncentrálódott a banktőke közel 50%-a, ami a főváros robbanásszerű gazdasági fejlődésével magyarázható. A nagybankok tőkeereje jelentős vállalati koncentrációval párosult (2.3. táblázat). Ezzel szemben a vidéki pénzintézetek többsége jóval alacsonyabb tőkemegtérülésű társaságokat finanszíroztak (Zsoldos, 1914).

2.3. táblázat: A budapesti bankok gazdasági érdekeltségei (1914)

	A képviselt összes vállalatok száma	Ezek közül	
		iparvállalat	megyei termékeket feldolgozó vállalat
Pesti Magyar Kereskedelmi Bank	90*	29	4
Magyar Általános Hitelbank	49	32	8
Magyar Bank és Kereskedelmi Rt.	33	23	9
Magyar Leszámitoló és Pénzváltóbank	24**	9	2
Hazai bank	28***	16	6
Magyar Agrár és Járadékbank	33****	-	-

Forrás: Zsoldos, 1914. 62.
Megjegyzés: * A Vasutibank útján képviselt 34 vasútvállalattal együtt.
** A barcsi, budapesti és a fiumei közraktári vállalatokkal együtt.
*** 9 vasútvállalattal együtt.
**** 24 vasútvállalattal együtt.

2.3.4. Aszimmetrikus és gyenge hálózati kapcsolatok

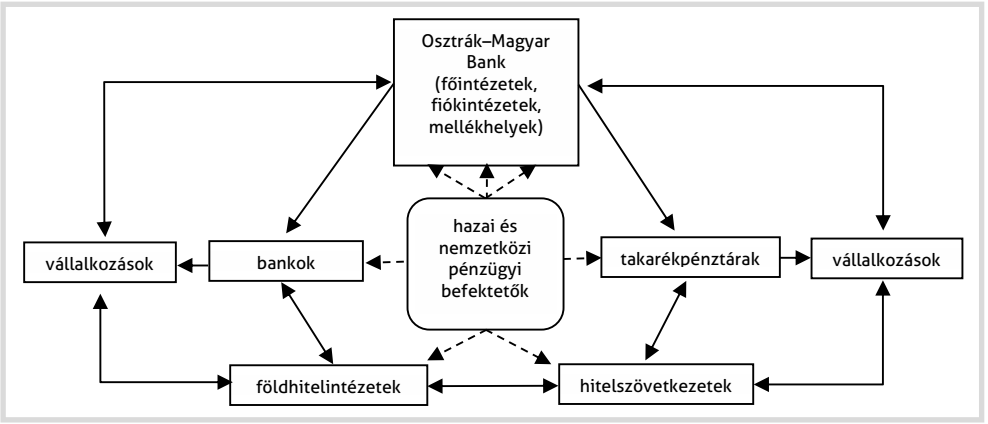
A hálózati kapcsolatok fontosságának felismerése sem új keletű a pénzügyi közvetítő rendszerek esetében. Már a Fuggerek korában rájöttek arra, hogy egyrészt a keresztfinanszírozással csökkenthetőek a banküzemtani kockázatok, másrészt a bankok közötti *giro*-rendszer segíti a pénzeszközök mobilitását, növeli a pénzügyi rendszer hatékonyságát, javítja a hitelkondíciókat, a hitelbírálatok átfutási idejét, ezen keresztül jótékony hatással van a bankok méretnagyságára (Häberlein, 2006).

22 A bankszektorra is igaznak bizonyult, hogy: „országunk a törpe részvénytársaságok hazája" (Sugár, 1898, 405).
23 A válság a balkáni háború (1912–1913) miatt robbant ki.

A dualizmus kori hazai pénzintézeti hálózat kialakulásának, szerveződésének, rendszerszintű működésének magyarázatára különböző narratívák léteznek.[24]

A három lábon álló (Osztrák–Magyar Bank, betétesek, hitelintézetek) klasszikus finanszírozási modellje (2.2. ábra) a kiegyezést követően a Monarchia egész területén fejlődésnek indult, de különböző hangsúllyal.

2.2. ábra: A bankrendszer struktúrája (1867–1918)

Forrás: saját szerkesztés

A nagyobb tőkekoncentrációt igénylő vállalkozások mögött nem egy esetben az OMB, ill. külföldi és hazai bankok álltak, míg a kiskereskedők és kisbirtokosok a hitelszövetkezetekre támaszkodtak.

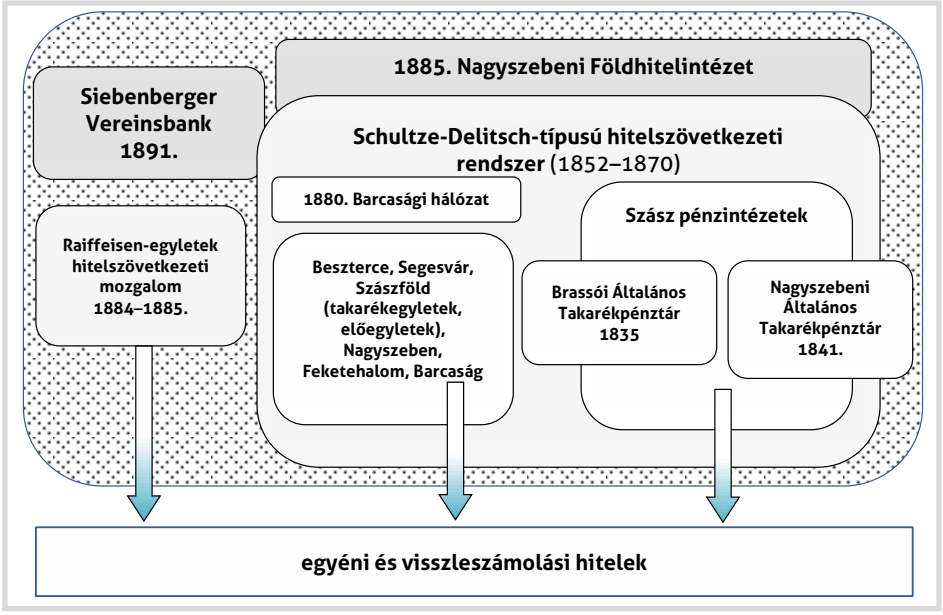
Ennek eredményeként az 1900-as évek elejére a hazai bankrendszer hálózati, keresztfinanszírozási kapcsolatai aszimmetrikussá váltak. Amíg a budapesti bankoknak elsősorban az Osztrák–Magyar Bank[25], valamint a bécsi bankházak biztosítottak fedezetet, addig Erdélyben, Felvidéken és Délvidéken a budapesti bankok jelentek meg társfinanszírozóként. Komoly gondot jelentett, hogy a periférián elhelyezkedő és magyar (többnyire helyi érdekeltségű) hitelszövetkezetek többsége mögött nem volt stabil kapcsolati tőke, így működésük az átlagosnál jóval nagyobb kockázatot jelentett betéteseikre nézve. Ezzel egyidejűleg elsősorban a szász többségű városokban (pl. Brassóban, Nagyszebenben), de a kisebb szász és székely

24 A magyarázatok bizonyos pontokon még akkor is összecsengenek, ha a szerzők nem azonos szakmai álláspontok vagy a felhasznált források alapján jutnak hasonló következtetésekre. Mégis számos tanulmány sporadikus feldolgozottságú dokumentumokra vagy aggregált adatsorokra támaszkodik, ill. részletes kritikai vizsgálat alá nem vont történetírói „nagyelbeszélésekre" hagyatkozik. A historikus számítások többsége mögül hiányzik a részletes pénzintézeti kimutatások szisztematikus, idősoros elemzése (tőkeforrásokra, ügylettípusokra, területi összefüggésekre, ágazatra, érdekeltségi és ügyfélkörre lebontva); a történetírói hivatkozások nemegyszer nélkülözik a kritikai olvasatot.

25 Az európai jegybankok (központi bankok) mindegyike magánbanki formában jött létre, pl. Svergies Riksbank (1668), Bank of England (1694), Bank de France (1800), az első világháború kitörésére (hasonlóan az OMB-hoz) jelentős hálózattal tettek szert.

településeken is a bukaresti bankházak aktivitása megnőtt (pl. az Albina Bank 1872-ben Nagyszebenben[26] hozott létre kirendeltséget, néhány éven belül pedig 102 ún. alfiókot[27]).

2.3. ábra: Az erdélyi szász hitelszövetkezeti rendszer a XIX. század végén

Forrás: saját szerkesztés

26 Vö. BC, 1914.

27 A román pénzintézetek sorát 1871-ben a nagyszebeni Albina, 1873-ban a naszódi Aurora nyitotta meg, majd egymás után jött létre a többi. Az Albina 1882-ben megalapította brassói fiókját. 1883-ban Fogarason, 1884-ben Szelistyén, 1885-ben, Sászváros, Déva, Porgóprund, Temesvár. 1886. Kolozsvár, Szászrégen, Balázsfalva. 1887. Torda, Abrudbánya, Szászsebes, Arad. 1888. Besztercze, Hátszeg, Lugos, Szilágysomlyó. 1889. Bereszó, Offenbánya. 1890. Versecz, Deés. 1891. Kissoda, Brád, Facset, Pojána, Kápolnokmonostor, Gredistye. 1892. Óradna, Gyulafehérvár, Oravicza, Sályi. 1893. Orlát, Ozora, Lippa, Alsóvistye, Vád. 1894. Tepánfalva, Versecz (második), Sajósolymos. 1895. Zsidóvin, Vajdahunyad, Bucsum, Hondol, Monor, Törcsvár, Nagyselyk, Révaujfalu, Bánfihunyad. 1896. Németbogsán, Szászfellak, Kiszető, Liget, Szászkabánya, Tóhát. 1897. Bikis, Fófeld, Lugos (a második). 1898. Nagyvárad, Gyirok, Hunyaddobra, Szerdahely, Zalatna, Boicza. 1899. Naszód. 1900 Bucsum, Temesvár, Lugos (a harmadik), Alsóporumbák, Temeskubin. 1901. Deés (a második). Bongárd, Nagysomkut, Szászváros, Gavosdia, Liget (a második), Szákul. 1902. Lekencze, Kudzsir, Kőhalom, Szamosujvár, Gara, Alsóvenicze, Nagyszentmiklós. 1903. Nagysink, Bukovecz, Zernest, Barczarozsnyó, Boicza, Szászfellak (a második) és Lugos, ahol ez már a negyedik.
A fölsorolt százkét intézet közül csak nyolczvannak a mérlegét ismerjük eddig, s ezek együttvéve a következő érdekesebb számokat mutatják (Sebestyén, 1904, 866):
részvénytőkéjük összesen : 10,000.000 korona,
tartaléktőke : 2,827.000 korona,
jelzáloglevelek : 5,160.000 korona,
visszleszámitolt változók : 8,958.000 korona,
takarékbetét : 87,725.000 korona.

Hasonló aktivitást mutattak a szász hitelintézetek is (Barabás, 1904, 817), amelyek aktivitásukat elsősorban szász többségű területeken (Segesváron, Nagyszebenben, Kőhalmon, Erkeden, Brassóban) fejtették ki (2.3. ábra).

A nemzetiségi pénzintézetek gyors térnyerése (2.4. táblázat) vegyes fogadtatású volt, amint azt Hantos Elemér pénzügyi államtitkár parlamenti felszólalása is igazolja.[28]

> „Tény az, hogy a nemzetiségi pénzintézetek növekvőben lévő terjeszkedése a magyarság szempontjából nem örvendetes jelenség. Pénzük hatalmával egyes helyeken elő tudták idézni a birtokváltozások olyan irányát, amelynek eredménye, hogy a magyar birtok a nemzetiségek kezére jutott.[29]
> Ha azonban harag és elfogultság nélkül vizsgáljuk a jelenséget, azt látjuk, hogy ennek a jelenségnek forrása nem a nemzetiségi intézeteknek tulajdonított agitációban, hanem kizárólag gazdasági okokban keresendő. A nemzetiségi pénzintézetek terjeszkedése csak azt bizonyítja, hogy ők rendelkeznek a legolcsóbb pénzzel, ami ismét a magyar pénzintézetek hiányának vagy a meglévők elégtelenségének és szervezeti hibáinak tulajdonítható.[30]" (Hantos, 1916)
>
> „A nemzetiségi pénzintézetek terjeszkedésének egyik kulcsa, hogy könnyen, olcsón, gyorsan, élelmességgel és serénységgel vezetik oda a pénzt, ahol arra szükség van. Ezért őket gáncs nem érheti, sőt ebben őket utánozni kell oly módon, hogy a nemzetiséglakta vidékeken erőteljes pénzintézeteket fejlesztünk, hogy azok a magyar gazda hiteligényeit csak úgy, mint a szász, oláh és tót parasztét legkedvezőbben és legelőnyösebben kielégíthessék.[31]
> A nemzetiségi pénzintézetek egészséges fejlődésének egy másik titka, hogy azokat a reformintézményeket, amelyeket a magyar hitelintézetek máig nélkülöznek és amelyeknek megvalósításától még most is fáznak, régen megvalósították. A román intézeteknek «Solidaritatea» nevű szövetkezete, amely 126 román nemzetiségi pénzintézetet ölel fel, épp úgy, mint a szász pénzintézeteknek köteléke, mely igen nagy számú részvénytársasági és hitelszövetkezeti intézetet sorol tagjai közé, már több, mint egy évtized óta szakszerű revíziónak vetik alá tagjaikat, úgy, hogy a pénzintézeti reform ezeknél a nemzetiségi intézeteknél autonóm úton rég megvalósult. Ennek a ténynek horderejét mutatja az a tapasztalat, hogy a háborút megelőző két esztendőben Magyarországon és Horvátországban felszámolás, egyesülés és csőd által megszűnt

28 A szász és román alapítású pénzintézeteknél (pl. a szászvárosi Vorschuszverein, az Ardeleana Hitel és Gazdasági Bank Rt stb.) betétesei magánszemélyeken túl vármegyei pénzek is megjelentek, ami szintén vegyes megítélésű volt, annak ellenére, hogy a honos takarékpénztári és banki hiteleknél kedvezőbb és gyorsabb hitelbírálati feltételekkel dolgoztak, és ez jelentős számú ügyfelet biztosított számukra (*Városok Lapja*, 1907. 12. 01., 8).

29 A nemzetiségi pénzintézetek terjeszkedése rendszeresen visszatérő vitatéma volt a főrendiházban is (lásd pl. *Pesti Hírlap*, 1901. 06. 29., 16)

30 A témával viszonylag nagy terjedelemben foglalkozik Bözödi György: *Székely bánja*. Marosvásárhely, 1997. c. könyve „A pénz" c. fejezetében (105–110.)

31 Erdélyben 1907. év végén 171 településen (pl. 1909-ben Szászrebesen, Nagyszebenben, Vajdahunyadon, Nagyselyken, Marosújváron) összesen 200 román alapítású pénzintézet működött (*Pesti Hírlap*, 1909. január 2., 48). A legnagyobb az Albina Bank volt 2 400 000 (1909-ben Kiskajánban, Nagykárolyban, Soborsinban, Borgoprundban), utána következett a Bihareana és a Victoria 1 200 000 korona alaptőkével.

> másfélszáz intézet közül egyetlen egy sem volt, amely ezen nemzetiségi pénzintézeti kötelékéhez tartozott volna." (Hantos, 1916)
>
> „Meglévő nemzetiségi pénzintézeteinkkel szemben azért, amiért készségesen, jutányosan adtak hitel a magyar parasztnak oly időben, amikor máshol nem kapott, és amiért a pénz intézeti üzletvitel legmesszebbmenő követelményeinek is eleget tettek, semmiféle kifogás nem emelhető, velük szemben a magyar tőke tisztességes versenyén kívül más eszközöknek helye nem lehet." (Forrás: Hantos Elemér felszólalása a képviselőház 1916. évi január 4-i ülésén, a képviselőházi napló alapján.)

2.4. táblázat: Nemzetiségi pénzintézetek száma Erdélyben

Év	Nemzetiség		Összesen
	román	szász	
1890	26	23	49
1900	82	32	114
1912	207	42	249
1916	349	46	395

Forrás: saját szerkesztés a Szász, 1966. és OMB közgyűléseinek jegyzőkönyvei alapján

A legerősebb hálózati kapcsolatokra a budapesti székhelyű bankok tettek szert, amelyek külföldi hitelintézetekre támaszkodhattak, így jelentős hitelkihelyezéseket tudtak alkalmazni, míg a kisbankok többsége csak saját forrásaira támaszkodhatott. Ez az aszimmetria tovább erősítette a centrum és a perifériális területek közötti különbségeket.[32]

A bankrendszer stabilitása az első világháború kitörése után – a hadikölcsönök jegyzése miatt – fokozatosan romlott[33], a kamatok növekedtek, ami tovább rontotta a portfóliókat. A korábbi bankközi kapcsolatok egy része azonnal megszűnt (az angol, francia tőke kivonult), de az azonos oldalon álló országok bankjainak keresztfinanszírozása is esetlegessé vált, majd befejeződött. (Az egymással szemben álló követelések rendezésének kérdése csak 1920 után került napirendre. Ezekből általában a magyar fél kedvezőtlenül került ki.)

2.3.5. Intézményi és személyi hiátusok

A bank veszélyes üzem; működtetéséhez megfelelő intézményi, szervezeti keretekre, felkészült, megbízható, jogszabálykövető, etikus és a banküzemtanban járatos jogszabályalkotókra és -alkalmazókra (bankárokra) van szükség, akik átlátják a pénzügyi folyamatokat. Kezdetben mind intézményi, mind pedig szakmai hiányosságok miatt a hazai bankrendszer csak részben tudott ennek eleget tenni.[34]

32 A kényszerhelyzetbe került székely kisbirtokosok vagyonvesztéséről, ill. vagyonátruházásáról Barabás E. részletesen ír tanulmányában (Barabás, 1904).

33 1917 év végén Magyarország hadi kölcsönének összege 15,5 Mrd koronát tett ki, 6%-os kamat mellett ez 930 millió korona kamatterhet jelentett (Vágó, 1918, 274).

34 Széchenyi István egyik 1844-ben elmondott beszédében a törvényhozás felkészültségét így jellemezte: „Bátran merem azt jelenteni ki, hogy e teremben bizonyosan nincs öt vagy tíz percent, aki tudná valósággal, mi a Bank és hogy azon 35 megyében sok ember votizál a Bankra, ki azt sem tudja „mi a ménkű lehet az a Bank?" (Homonnay, 1946, 2).

Az 1876-os kereskedelmi törvény (amely a pénzintézetek alapítását volt hivatott szabályozni) nem tett különbséget bankok és takarékpénztárak között. Nem szabályozta (szemben az angol, német stb. gyakorlattal) a minimális alaptőkét, a tevékenység ellenőrzésének szervezeti és személyi feltételeit stb. A két pénzintézeti forma ilyen összemosása, ill. az ellenőrzés hiánya a későbbiekben gyakori csődök egyik oka volt.

Hasonló gondot jelentett a banküzemi ismeretekkel, ill. ellenőrzési gyakorlattal rendelkezők hiánya, ami különösen a vidéki takarékpénztárakat sújtotta.[35] Amíg a jegybank felső vezetésének (pl. Dr. Popovics Sándor, Mechwart András, Dr. Teleszky János és mások) pénzügyi felkészültsége, banküzemtani gyakorlata aligha vonható kétségbe, ugyanez nem mondható el a kisebb bankok és takarékszövetkezetek igazgatóságának és felügyelő bizottságának tagjairól, akiknek döntő többsége nevük, vagyoni helyzetük alapján került pozíciójába.

Nem véletlen hogy korának egyik kiemelkedő közgazdásza, Hantos Elemér[36] a pénzintézetek szigorúbb ellenőrzését javasolta (többek között a működtetés és az ellenőrzések során tapasztalt szakmai hiátusok miatt) a parlamenti expozéjában.

> „Harmincéves tapasztalat mégis azt mutatja, hogy a felügyelő-bizottságok nagyon békét hagytak az intézeti ügyeknek. Kétszer-háromszor évenkint elmentek az intézet helyiségébe, a pénztárzárlatnál jelen voltak és év génén az eléjök tett mérleget aláírták anélkül, hogy az abban foglalt tételek helyességéről meggyőződtek volna. Leltárfelvétel, amelynek szakértelem sem kell és amely oly természetes próbája a mérlegnek, hogy ha nem is mindig, de legtöbb esetben fel derítené a visszaéléseket: legtöbb felügyelő előtt ismeretlen fogalom.
> A felügyelő-bizottságot egyébiránt az igazgatóság által vezetett közgyűlés választja. Természetes törekvése az igazgatóságnak, hogy saját embereiből igyekezzék felügyelőket beválasztani, akik viszont elnézők az igazgatósággal szemben. A szorgoskodó felügyelőt általában véve nem kedvelik. De ha ennek ellenére is a felügyelő lelkiismeretesen akarja végezni kötelességeit, a szükséges szakértelem hiánya akadályozza azokat teljesítésében. Néhol, igaz, igyekeznek a felügyelő-bizottságot kereskedőkből összeállítani, de a pénzintézeteket csak ezek ügyvitelében és a könyvvitelben teljesen jártas egyének ellenőrizhetik, amilyeneknek azon kis- vagy középkereskedők nem igen mondhatók.
> Innen van, hogy a felügyelő-bizottságba vetett bizalom általában véve nem nagy s a felügyelő-bizottság jelentései már elolvasásra sem érdemesíttetnek. Egyébiránt nem is szoktak sokat mondani. Betéve tudja azt minden pénzintézeti gyakornok, hogy «a kereskedelmi törvény és alapszabályokhoz híven az intézet könyveit évközben többször

35 „Vidéki takarékpénztárainkat minden eminens veszedelem csak onnan érheti, hogy a kik az üzletmenetre hivatnók, azok nem értenek hozzá, hogy feladatuk teljesítéséhez sem elegendő idejük, sem tudásuk nincsen, hogy egy-két ember intézkedik bennök korlátlanul. Itt van a hiba. Ezért vidéki takarékpénztáraink reformunkájában nem kell elvégezni mást, mint kiküszöbölni a tudatlanságot és fokozni az ellenőrzést." (Berényi, 1899, 250)

36 Dr. Hantos Elemér (1880–1994) jogász, a Magyar Kereskedelmi Minisztérium államtitkára (1917–1918), a miskolci Evangélikus Jogakadémia magántanára (1917–1920), a Magyar Királyi Postatakarékpénztár elnöke (1918–1919), a Népszövetség gazdasági szakértője, a Pázmány Péter Tudományegyetem rendkívüli, nyilvános tanára volt.

> megvizsgálták» és azt – amint az Kis-Cellben, Sopronban, Érsekújváron, Kassán, Károlyvárosban is történt – mindenkor a legnagyobb rendben találták, a mérleg egyes tételeit a fő- és segédkönyvekkel összehasonlították és meggyőződtek arról, hogy a mérleg helyes és a tényeknek megfelel." (Hantos, 1916, 18)

Hasonló megfontolásból tett javaslatot Hantos a bankrendszeri felügyelés szigorítására.

> „A pénzintézeteknek mai szervezetükben az ellenőrzés gyakorlására megfelelő szervük nincsen, holott köztudomású, hogy a szakszerű, szigorú ellenőrzés alkotja azt a biztonsági szelepet, mely az intézet forgalmi életében a haladást garantálja: akkor önként következik, hogy minden intézetnek elsőrendű feladata, miként az ellenőrzés pontos, lelkiismeretes és következetes végrehajtásáról más módon gondoskodjék. Az ellenőrzés pontosan, lelkiismeretesen és szakszerűen azonban az intézeten kívül álló és az intézet vezetőségétől független szakértők útján hajtható végre.
> A fennálló pénzintézeti egyesülésekkel tett tapasztalatok azonban azt bizonyítják, hogy a pénzintézeteink még idegenkednek a központi felülvizsgálóktól és a pénzintézeti egyesülések közreműködését rendszerint csak akkor veszik igénybe, ha már baj van. Holott az igazi, az ideális revizionak feladata nem a visszaélések okainak utólagos megállapítása, hanem azok megelőzése és csírájukban való elfojtása, legértékesebb része pedig az a kioktatás, melyben a központból jövő, sokat látott és tapasztalt szakértő, az intézet tisztikarát, igazgatóságát és felügyelő-bizottságát részesíti." (Hantos, 1916, 19)

Ezeket a felkészültségbeli hiányosságokat volt hivatott feloldani a hazai egyetemeken megindult közgazdasági és pénzügyi oktatás[37], ill. a kor nemzetközi színvonalát elérő (magyar nyelvű) pénzügyi és banküzemtani szakkönyvek publikálása (pl. Beöthy, 1875; Kautz, 1873; 1880).

A szakmai hiátusokon túl komoly etikai gondok merültek fel, különösen a takarékpénztárak, hitelszövetkezetek esetében. Az igazgatóságok tagjai nem egy esetben a hitelintézet alaptőkéjénél nagyobb hiteleket vettek fel saját célra, amit később nem tudtak visszafizetni, ami nem egy esetben eredményezte a szervezet csődjét (Barabás, 1904, 815–816).

2.4. Záró gondolatok

Jogosan tehető fel a kérdés, hogy a több mint száz évvel ezelőtt működő pénzügyi közvetítő és monetáris rendszer elemzéséből gazdaságtörténeti összefüggéseken túl vonható-e le napjainkra is érvényes monetáris és fiskális politikai következtetés, vagy minden ilyen törekvés erőltetett. Úgy gondoljuk, hogy nem, a korszakot jellemző hibák nem egyediek. A dualizmus

37 A kiegyezést követően a magyar kormányok nagy hangsúlyt helyeztek a felsőoktatás, ezen belül a közgazdasági, pénzügyi, kereskedelmi felsőoktatás megteremtésére (Balogh, 1913). Ennek eredményeként indult meg az oktatás Kolozsvárott a Ferencz József Tudományegyetemen (1872), a Keleti Kereskedelmi Akadémián (1891), a József Nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem közgazdasági osztályán (1912), a Kolozsvári Kereskedelmi Akadémián (1912), a Fiumei Kiviteli Akadémián (1912).

korának monetáris rendszerét tanulmányozva érdemes ma is néhány összefüggésen elgondolkozni, különösen azért, mert ismételten beigazolódott, hogy a jelen döntései növelhetik vagy hosszú távon korlátozhatják a jövő generációk mozgásterét.

a) A magyar kormány dualizmus korabeli pénzügyi mozgástere egyrészt belső, másrészt külső okok miatt korlátozott volt, ezért a hazai gazdaság fejlődési pályája erőtlenebb volt a potenciális lehetőségeinél. Igazolást nyert, hogy fejlődést támogató gazdaságpolitika önálló, nemzeti pénzügyi (költségvetési és monetáris) politika nélkül aligha képzelhető el. A magyar gazdaság strukturális egyensúlyi pálya mentén történő fejlődése nem állt a bécsi pénzügyi körök érdekében, ami 1867–1918 között mindvégig érezhető volt. Ezen a magyar politikai elit érdemben nem tudott változtatni, a pénzügyi körök pedig talán nem is törekedtek erre. Függőségi helyzetünk negatívan hatott hazánk tőkeabszorpciós képességére, pénzügyi intézményhálózatának fejlődésére.

b) Az egyensúlyi növekedés elemi feltétele a költségvetési hiány féken tartása (Matolcsy, 2015). A kiegyezéskor, az egyébként is meglévő strukturális problémákat tovább növelte a bécsi udvar költségvetési hiánya egy részének átvállalása. A helyzet a XX. század elején tovább romlott. A háborúra való felkészülés, majd az egyre növekvő háborús kiadások terhei rányomták a bélyegüket a Magyar Királyság fiskális és monetáris politikájára, ill. rendszerére. A költségvetési deficit korlátozta a monetáris politika mozgásterét. Az egyre növekvő fedezet nélküli pénzkibocsátás pedig felpörgette az inflációt. Ennek letöréséhez az Osztrák–Magyar Bank nem rendelkezett kellő jogosultsággal.

c) Az Osztrák–Magyar Bank, mint magánintézmény elsősorban tulajdonosainak, nem pedig makrogazdaságunk érdekeit követte még akkor sem (1914–1918 között), amikor nyilvánvalóvá vált, hogy a könyvelt haszon csak a főkönyvekben jelenik meg, az államkötvények profittermelő képessége pedig nulla.

d) A hazai pénzügyi közvetítő rendszer alultőkésítettsége miatt végig sérülékeny és kiszolgáltatott volt. A bécsi gazdasági, pénzügyi és a velük összeforrt politikai körök nyomása miatt a kiegyezést követően ez a kockázat fennmaradt. Mi sem bizonyítja ezt jobban, mint az, hogy az időről-időre kirobbant Bécsből induló válságok hatása Pestet jobban sújtotta, mint a Monarchia osztrák és cseh részeit.

e) Az Osztrák–Magyar Bank (1878), majd a Monarchia monetáris uniója (1900) csökkentette ugyan a monetáris rendszer aszimmetriáját, de ez az egyébként is meglévő területi jövedelmi különbségeket tovább növelte. A magyar érdekeket elsősorban a kereskedelmi, pénzügyi és ipari központokban (pl. Budapesten, Pozsonyban, Temesvárott, Diósgyőrön, Ózdon), ill. az ipari nagyvállalatok (pl. Weisz Manfréd, Rimamurányi Rt.) esetében lehetett érvényesíteni. Erdély és a Felvidék gazdasága, a térség alacsony tőkeabszorpciós képessége, a pénzügyi közvetítő rendszer gyenge tőkésítettsége, kedvezőtlen méretgazdaságossága stb. miatt hátrányos helyzetben maradt.

f) A periféria hitelközvetítő intézetei kedvezőtlen méretgazdaságuk miatt csak térben korlátolt tevékenységet tudtak folytatni (alapvetően az adott település és vonzáskörzete ügyfélkörét szolgálták), ami erősen korlátozta a térség gazdaságfejlesztési lehetőségeit.

g) Az 1900-as évek elejétől a periférián fokozott aktivitást tanúsító nemzetiségi bankok hitelezési gyakorlata komoly eladósodottságot idézett elő a kisbirtokosság körében. Ezek a lépések banküzemtani szempontból nyilván tudatosak voltak, ami növelte a függőséget és a kiszolgáltatottságot.

h) A Monarchia felbomlása kapcsán a szakirodalom elsősorban a Magyar Királyságot ért területi, közigazgatási és embervesteséget említi. Kevesebb figyelmet fordít a pénzügyi közvetítő rendszer jelentős részének, az ottani betéteknek elvesztésére (2.5. táblázat). Ebben szerepe volt egyrészt annak, hogy az Osztrák–Magyar Monarchia vagyonjogi felosztása sajátságosan alakult, másrészt a Magyar Királyság jelenlegi határain kívül rekedt pénzintézeteinek igazgatósági tagjainak közel fele már ellenérdekelt volt, vélhetően nemzetiségi elkötelezettsége miatt.[38]

2.5.táblázat: A hitelintézeti szektor veszteségei (1920. január elsejei állapot)

Megnevezés	Királyi Magyarország	Magyar-ország 1920. (%)	Cseh-ország (%)	Románia (%)	Jugo-szlávia (%)	Ausztria (%)
bank és takarékpénztár	178.000	37.7	16.0	33.7	0.5	1.8
saját tőkével	2,164.400.000 K	70.1	7.0	18.0	3.9	0.5
idegen tőkével	12,086.500.000 „	79.0	5.9	11.2	2.6	0.8
váltótárca	2,988.300.000 „	62.4	9.7	21.1	6.2	0.5
jelzálogkölcsön	4,551.900.000 „	82.8	4.8	9.9	1.1	1.1
értékpapírtárca	1,811.100.000 „	78.4	5.5	11.6	2.7	1.1
hitelszövetkezet	2.992,000 „	39.4	14.6	33.0	8.5	2.4
saját tőkével	280.000.900 „	68.6	7.1	13.6	7.2	2.6
idegen tőke	753.000.000 „	64.1	7.3	17.6	8.8	2.1
váltó tárca	157.300.000 „	51.2	8.5	25.4	12.6	1.9
jelzálogkölcsön	125.900.000 „	51.9	6.4	18.1	17.0	6.6
értékpapírtárca	50.300.000 „	53.6	7.9	20.0	8.8	4.4
ipari részvény-társaságok alaptőkéje	1.059.300.000 K	78.2	9.5	8.8	1.5	1.3
vagyona	3.326.900.000 „	79.4	9.9	6.9	1.3	1.1

Forrás: Buday, 1921. p.24.

Végezetül – talán a legnagyobb tanulság –, hogy az egyenlőtlen erők által létrehozott gazdasági és politikai unió előbb-utóbb aszimmetrikus pénzügyi politikához vezet, amely komoly akadályt jelent a közérdek megteremtésének.

38 Az 1917-es Pénzügyi Compos adatai alapján.

Szakirodalom

1867. évi XVI. törvénycikk a magyar korona országai és Ő Felsége többi királyságai és országai közt kötött vám és kereskedelmi szövetségről.
1878. évi XXV. törvénycikk az osztrák-magyar bank létesítéséről és szabadalmairól.
1887. évi XXIV. törvénycikk az 1878. XX. törvénycikkbe iktatott vám- és kereskedelmi szövetség meghosszabbításáról.

Alföldi A. (1928). *A budapesti pénzintézetek története napjainkig.* TÉBE kiadóvállalata, Budapest.
Balás K. (1911). Közgazdasági érdekű etikai tulajdonságok. *Közgazdasági Szemle*, XXXV. évf., 1–14.
Balogh E. (1913). A közgazdasági egyetem. *Közgazdasági Szemle*, XXXVII. évf., 268–276.
Baltzarek, F. (1980). Wien – die innerstaatliche und internationale Stellung in historischer Perspektie. *Quartalshefte der Girozentrale*, XV (4), 11–63.
Barabás E. (1904/a). Udvarhely vármegye közgazdasági leírása. *Közgazdasági Szemle*, 32, 683–762.
Barabás E. (1904/b). A nemzetiségi bankok székelyföldi actiója. *Közgazdasági Szemle*, 32, 815.
Bartha B. (1898). *A magyar államgazdaság tankönyve (magyar pénzügyi jog)*. Debrecen.
BC (1914). *Balkan-Compass*. București.
Beluszky P. (2001). *A Nagyalföld történeti földrajza*. Dialóg Campus Kiadó, Budapest–Pécs.
Beluszky P. (2005) Magyarország ipara a századelőn. In: Beluszky P.: *Magyarország történeti földrajza*. I. kötet. Dialóg Campus Kiadó, Budapest–Pécs, 396–443.
Beöthy L. (1875). *A bankügy elmélete*. Athéneum Irodalmi & Nyomda R.T., Budapest.
Berényi P. (1899). Vidéki takarékpénztárak reformja. *Közgazdasági Szemle*, XXIII. évf., 237–256.
Blum B. (1898). Pénzgazdaságunk és a vidéki intézetek. *Közgazdasági Szemle*, XXIII. évf., 740–764.
Bodor A. (1904). Az erdélyrészi pénzintézetek. *Közgazdasági Szemle*, 32., 924–937.
Born, K.E. (1977). *Geld und Banken in 19. und 20. Jahrhundert.* Alfred Kröner Verlag, Stuttgart.
Botos I. (2017). A fizetőeszköz inflációja az első világháború alatt és után 1914–1924. *Múltunk*, 3, 70–138.
Botos J. (1994). *A magyarországi pénzintézetek együttműködésének formái és keretei.* Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.
Buday L. (1921). *A megcsonkított Magyarország.* Pantheon, Budapest.
Cameron, R. (1998). *A világgazdaság története – a kőkorszaktól napjainkig.* Maecanas-Talentum, Budapest.
Dálnoki-Kováts J. (1921). A megélhetés drágulása a háború kitörése óta. *Közgazdasági Szemle*, XLV. évf., 264–292.
Demeter G. (2018). Kiegyensúlyozott fejlődés? Az agrárjövedelmek és adóterhek területi mintázata és változása a dualizmuskori Magyarország területén. In: Demeter G. – Szubvsky J. (szerk.): *Területi egyenlőtlenségek nyomában a történeti Magyarországon*. MTA BTK Történettudományi Intézet, Budapest–Debrecen. 15–46.
Demeter G. – Szulovszky J. (szerk.) (2018). *Területi egyenlőtlenségek nyomában a történeti Magyarországon. Módszerek és megközelítések.* MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpontja és a Debreceni Egyetem Társadalomföldrajzi és Területfejlesztési Tanszéke, Budapest–Debrecen. 338.
Dok. (1908). *A magyarországi pénzintézetek megállapodása a banküzlet minimális feltételeiről.* Budapest.
Domány Gy. (1924). A magyar jegybank. *Közgazdasági Szemle*, XLVIII. évf., 118–140.
Dósa D. (1898). *A szászvárosi takarékpénztár története 1872–1897.* Posner, Budapest.
Éber A. (1899). Jelzálog-hitelintézeti statisztikákról. *Közgazdasági Szemle*, XXIII. évf., 120–129.
Egri G. (2006). *Az erdélyi szászok pénzintézeti rendszere és a szász nemzeti mozgalom kapcsolata a 19. században. (1835–1914).* Doktori disszertáció, ELTE BTK Történettudományi Doktori Iskola, Budapest.
Egyed Á. (2007). A modern hitelintézeti rendszer kialakulásáról Erdélyben a XIX. és a XX. században, különös tekintettel a szövetkezeti formákra. In: Somai J. (szerk.): *Szövetkezetek Erdélyben és Európában*. Romániai Magyar Közgazdász Társaság, Kolozsvár, 33–47.
Eigene, P. – Wagner, M. – Weigl, A. (1991). Finanzplatz: Wien als Geld-und Kapitalmarket. In: Chzaloupek, G. – Eigner, P. – Wagner, M. (Hrsg.): *Wien. Wirtschafatsgeschichte. 1740 – 1938*. Juyend & Volk, Wien. 907–997.
Fábián G. – Virág B. (szerk.) (2018). *Bankok a történelemben: innovációk és válságok*. Magyar Nemzeti Bank, Budapest.
Farkaksházy Zs. (1909). *Egyszerű igazságok a magyar nemzeti bank dolgában*. Budapest.

Fáy A. (1986). *Terve a Pest – megyei köznép számára felállítandó takarék-pénztárnok*. (Reprint). Könyvértékesítő Vállalat, Budapest.
Fellner Fr. (1911). *A valuta rendezése Magyarországon, különös tekintettel a készpénzfizetések megkezdésére*. Magyar Közgazdasági Könyvtár, Budapest.
Fenyvessy A. (1890). *A Pesti Hazai Első Takarékpénztár ötven éves története (1839–1889)*. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest.
Fenyvessy A./ Menczel L. (1940). *A Pesti Hazai Első Takarékpénztár Egyesület története*. I. kötet. 4–8. Budapest.
Gál J. (1899). *A nemzetgazdaságtan alkalmazott tanai*. Budapest.
Gyárfás E. (1924). *Románia hitelszervezetei s az erdélyi magyar pénzintézetek*. Husvéth és Hoffer, Lugos.
Häberlein, M. (2006). *Die Fugger. Geschichte einer Augsburger Familie (1367–1650)*. Kohlhammer, Stuttgart.
Hantos E. (1906). *Hitelszervezetünk fejlődésének újabb irányai összehasonlító statisztikai táblázatokkal*. Magyar Pénzintézetek Országos Szövetsége, Budapest.
Hantos E. (1914). *Pénzintézeti reform*. Expozé a Képviselőház 1914. május 6-i ülésén.
Hantos E. (1916). *A pénzintézeti reform (második bővített kiadás)*. Pénzintézetek Országos Egyesülése, Budapest.
Havas M. (1902). *Az Osztrák-Magyar Bank*. Lampel Róbert kiadása, Budapest.
Hegedűs L. (1917*). A Pesti Magyar Kereskedelmi Bank keletkezésének és fennállásának története. II. kötet. 1892–1917.* Budapest, 273.
Hegedűs S. (1874). *Tíz év az osztrák bank történetéből (1862–1873)*. Aigner Lajos Bizománya, Kolozsvár, 30.
Holbesz A. (1940). *A magyar hitelszervezet története*. May, Budapest.
Homonnay F. (1946). *Bank történet*. Officina, Budapest.
Hornányszki L. (1911). *Emlékirat a magyar királyi postatakarékpénztár fennállásának huszonötödik évfordulója alkalmából*. Magyar Királyi Postatakarékpénztár, Budapest.
Jeszenszky I. (1904). Torontál vármegye gazdasági monográphiája. *Közgazdasági Szemle*, 31, 335–361.
Jirkovsky S. (1940). Az 1873-i válság hatása a magyar hiteléletre. In: *Magyar Takarékpénztárak és Bankok Évkönyve*. 5. TÉBE Kiadóvállalat, Budapest.
Jirkovsky S. (1945). A magyarországi pénzintézetek története az első világháború végéig. Budapest.
Jirkovszky S. (1938). *Takarékpénztáraink és a regulativum: adalékok a magyarországi pénzintézetek történetéhez*. Tébe, Budapest.
Kárbin Á. (2017). Az Osztrák–Magyar Bank és az 1892. évi valutareform előzményei. *Történelmi Szemle*, 59 (1), 19–46.
Katus L. – Vörös A. (1978). Magyarország gazdasági fejlődése (1890–1914). In: Hazsók P. (szerk.): *Magyarország története*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 263–401.
Kautz Gy. (1880). *A fémvaluta kérdése a tudomány jelen állása szerint*. Magyar Tudományos Akadémia Könyvkiadó Hivatala, Budapest.
Kohn M. (2007). *Bank- és pénzügyek, pénzügyi piacok*. Osiris Kiadó – Nemzetközi Bankárképző, Budapest.
Kovács Gy. (1899). *Közgazdaságtan*. Franklin Társulat, Budapest.
Kövér, Gy. – Pogány, Á. – Szmodits, A. – Rode, J. (2002). *Die binationale Bank einer multinationalen Monarchie*. Franz Steiner Verlag, Stuttgart.
Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal (1898). *Magyar Statisztikai Évkönyv (új folyam I.-V.)*. Athéneum R. Társulat Könyvnyomdája, Budapest.
Matlekovits S. (1894). *Magyarország államháztartásának története. 1867–1894*. Budapest.
Matolcsy Gy. (2015). *Egyensúly és növekedés*. Magyar Nemzeti Bank, Budapest.
Menczel L. (1940). *A Pesti Hazai Első Takarékpénztár – Egyesület története (1890–1939)*. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest.
Mihók S. (1873–1877). *Magyar compass I–VII*. Tettey Nándor és Társa, Budapest.
MKP (1936). *Emlékirat a Magyar Királyi Postatakarékpénztár fennállásának ötvenedik évfordulója alkalmából*. Magyar Királyi Postatakarékpénztár, Budapest.
Navratil Á. (1898). *Smith Ádám rendszere és ennek bölcseleti alapjai*. Eggenberger, Budapest.
Obst, G (1910). *Geld-, Bank- und Börsenwesen*, Leipzig.
OMB (1878–1919). *Az Osztrák Magyar Bank rendes évi közgyűléseinek dokumentumai (1878–1919)*.
OMKSH (1878). *Hivatalos Statisztikai Közlemények. Magyarország hitelintézetei 1876-ban*. Athenaeum R. Társ. Könyvnyomdája, Budapest.

Österreichische Statistik (1897, 1898). *Statistik der Sparkassen in den im Reichsrathe vertretlen en Königreichen und Ländern für das Jahr, 1896*. Wien.
Pauer J. (1898). *A selmecbányai takarékpénztár ötven éves története*. Selmecbánya.
Pogány A. (1992). Az Osztrák–Magyar Bank felszámolása. http://acta.bibl.u-szeged.hu/40528/1/aetas_1992_004_019-033.pdf (Utolsó letöltés: 2019. 03. 22.)
Pogány, A. – Kub E. – Kofman, J. (2006). *Für eine nationale Wirtschaft: Ungarn, die Tschechoslowakei und Polen*. Vissenschaft-Verlag, Berlin.
Pólya J. (1892). A Pesti Magyar Kereskedelmi Bank keletkezésének és 50 éves fennállásának története.
Pólya J. (1895). *A budapesti bankok története az 1867-94. években*. Márkus Samu Könyvnyomdája, Budapest.
Popovics S. (1926). *A pénz sorsa a háborúban*. A Magyar Tudományos Akadémia Kiadása, Budapest.
Rausz J. (1898). *Az Esztergomi Takarékpénztár ötvenéves története*. Esztergom.
Schack B. (1919). *A magyar kereskedő könyve, 1878–1919*. Révai és Salamon, Budapest.
Sebestyén E. (1904). A nemzetiségi pénzintézetek. *Közgazdasági Szemle*, 32, 864–867.
Sugár I. (1899). Pénzintézetek reformja. *Közgazdasági Szemle*, XXIII. évf., 403–425.
Surányi Unger T. (1921). *A gazdasági válságok történetének vázlata 1920-ig*. Szent-István-Társulat, Budapest.
Szádeczky-Kardos T. (1938). *A magyarországi pénzintézetek fejlődése*. Gergely R. kiadása, Budapest.
Szász Z. (1966). A magyar kormány tervei a nemzetiségi pénzintézetek ellenőrzésére (1902–1904). *Századok*, 100 (1), 118–137.
Székely F. (1899). Vidéki pénzintézeteink reformjáról. *Közgazdasági Szemle*, XXIII. évf., 107–113.
Tallos Gy. (1991). *Fejezetek a Magyar Általános Hitelbank történetéből (1867–1948)*. Magyar Hitel Bank Rt, Budapest.
Tokoy L. (1897). *A balassagyarmati takarék- és hitelintézet részvénytársulat 25 éves története*. Balassagyarmat.
Tomka B. (2000). *A magyarországi pénzintézetek rövid története 1836–1947*. Aula Kiadó, Budapest.
Vágó I. (1918). Állami pénzügyünk problémái. *Közgazdasági Szemle*, XLII. évf., 274–283.
Varga I. (1964). *Az újabb magyar pénztörténet és egyes elméleti tanulságai*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.
Vargha Gy. (1896). *A magyar hitelügy és hitelintézetek története*. Pesti Könyvnyomda Rt., Budapest.
Walther R. (1897). *A bankügyletek gyakorlati kézikönyve*. Petrik M. Könyvkötészet, Budapest.
Zsoldos G. (1914). *A bank-koncentráció*. „A pénzvilág" kiadása, Budapest.

Nagy Róbert, Hunyadi Attila

3. Gazdaság és társadalom 1918 és 1989 között

3.1. Új állam, új viszonyok

Románia területe 1918–1920 között 137 ezer négyzetkilométerről 295 ezerre nőtt, lakossága pedig 7,7 millióról 15,6 millióra emelkedett. Gazdasági patrimóniuma szintúgy megugrott: szántóterülete 6 millió hektárról 11 millióra, erdőterülete pedig 2,7 millióról közel háromszorosára, 7,4 millió hektárra rúgott. A trianoni békeszerződéssel Romániához csatolt történelmi provinciák, nyugati területek (jelenkori Erdély) Nagy-Románia összterületének 34,8%-át és lakosságának 30,7%-át tették ki. 1930-ban ezen a területen az aktív lakosság 75,8%-a a mezőgazdaságban, 9,5%-a az iparban, 3%-a a kereskedelemben, 11,7%-a egyéb ágazatokban dolgozott (Venczel József, 97). Vasúti hálózata összesen 11 375 km-re gyarapodott, ebből 5468 km érkezett a jelenkori Erdéllyel együtt, 595 km Bukovinával, 1218 km szélesebb, orosz nyomtávú vasút pedig Besszarábiával, kiegészítve az ókirályságbeli 4094 km-t (*Enciclopedia României* IV, 53). Az országutak hossza közel azonos volt a vasutakéval, 11 500 km, ehhez adódott még a megyei, vicinális és községi utak összessége, megközelítve a 92 000 km-t, ebből viszont alig 180 km volt leaszfaltozva 1938-ban, amikor is 40 000 különféle gépkocsi volt Romániában (vö. Axenciuc, 1997, 291–292). Az infrastruktúra része volt ekkortól már a légi közlekedés is: a román állami légitársaság (LARES – *Liniile Aeriene Exploatate de Stat*) 29 repülőt és 15 belső járatot működtetett (Axenciuc, 1997, 292). A folyami és tengeri közlekedés, a látszólag óriási potenciál (a Duna folyam és a Fekete-tenger hossza, kikötői) dacára, a beruházási tőke hiánya miatt fejletlen volt és maradt, a dunai flottának csupán 20%-a, a tengeri flottának pedig alig 14–16%-a működött román felségjelzés alatt, a 4/5-e főleg osztrák, német és jugoszláv zászló alatt volt (uo.).

Az újonnan kibővült állam azzal szembesült, hogy ötféle jogrendszert örökölt meg: a bukovinai osztrák típusú jogot, az erdélyi és magyarországi enyhén eltérő joghagyományt, az orosz típusú besszarábiait, illetve az ókirályságbelit, amely az ún. jogegyesítési folyamat során gyakorlatilag asszimilálta a többit, vagyis pontosabban kiterjesztés útján az ókirályságbeli jog, együtt az újonnan elfogadott törvényekkel, kiterjedt az új provinciákra is (Ionașcu 1942). A büntető törvénykönyv 1938-ban, a polgárjog 1940-41-ben, illetve 1945-ben (március 31-én) terjedt ki a provinciákra, viszont sok más és főleg a gazdaság területén érvényes, új törvényi kódex elfogadtatása és hivatalos közlönybeli megjelenítése pillanatától érvényessé vált az ország teljes területén, így pl. a kataszteri törvény is (Barbateiu, 1942), vagy az altalajkincsek törvénye (1924), közigazgatási törvény (1925) (Sachelarie, 1968). Az agrárreformtörvény 1921-ben minden provinciára érvényes volt, ám külön kisajátítási küszöböket állapított meg, többnyire az új provinciák nagybirtokainak kárára. A jog mellett az intézmények szerkezete is

különbözött tartományonként. A területileg, természeti erőforrások, ipar és infrastruktúra, illetve lakosság szempontjából felduzzadt Románia adminisztrációja látszólag nehezen birkózott meg az új állam kormányzási kihívásaival. Mattei Dogan szociológus (Dogan, 1995) nyomdokain haladva, Radu Sorin történész arra mutat rá, hogy a két világháború közötti Románia kormányai alig érték el átlagolva a 9 hónapnyi működési időtartamot (Radu, 2005). 22 év alatt az Ipari és Kereskedelmi Minisztérium élén 45 miniszter váltotta egymást, ami évi 2,5 személyt jelent, a Mezőgazdasági Minisztérium élén pedig 32 miniszter foglalta a bársonyszéket, ami évi 1,5 minisztert, kétévente 3 minisztert jelent. Ha e sűrű kormányváltásokhoz hozzászámítjuk az igencsak hektikus két világháború közötti világgazdasági és kelet-európai válságokkal, ciklusokkal terhes időszakot, akkor talán már érthető Rónai András sommás konklúziója minderről:

„Ha ezeket az adatokat nézzük és meggondoljuk, hogy Románia a győztesek oldalán evezett ki a világháborúból jóvátételi és egyéb terhek nélkül, továbbá azt, hogy nincsen Közép- és Délkeleteurópában gazdasági kincsekben a természettől hozzá hasonlóan megáldott ország és végül, hogy két évtizeden keresztül mindig nyitva volt számára a nagy nyugati szövetségesek kasszája, akkor meg kell állapítani, hogy valami lényegbevágó hiba van itt a gazdasági szerkezet és szervezés terén. S mindezeket látva azon sem csodálkozhatunk, hogy ezt az országot húsz év óta állandóan belső zavarok, nyugtalanság gyötrik; hogy mind a gazdasági, mind a politikai életben hatalmas zökkenésnek, megrázkódtatásoknak, egyik napról a másikra való hirtelen átalakulásoknak vagyunk tanui (…).” (Rónai 1940, 253)

A hektikus és igen gyakori változások ellenére a román államigazgatás gazdaságpolitikájának egyik vezérfonalának a „gazdasági nacionalizmus” mondható: a Vintilă Brătianu által kidolgozott politika a pénzügygazdasági és politikai oligarchia érdekeinek vetette alá a gazdaságpolitikát, és a próbálta létrehozni a nemzeti burzsoáziát, illetve megerősíteni kormányzati intézkedések által. Az önmagunk által, vagyis „prin noi înșine” jelszóval fémjelzett gazdasági nacionalizmus malmára hajotta a vizet két tényező: a falusi lakosság túlnépesedése, amely olcsó munkaerővel láthatta el az ipart, a városokat viszont olcsó, mesterségesen leszorított árú mezőgazdasági termékekkel és élelmiszeripari nyersanyaggal (lásd Harre, 2006). Mindezt mesterségesen fenntartották magas élelmiszeripari kiviteli vámokkal, a nemzeti ipar védelmében pedig, a listi protekcionizmusnak megfelelően, magas behozatali vámokkal. Ami serkentette és finanszírozta még a gazdasági nacionalizmust, az a román külkereskedelmi mérlegben túlnyomó súlyt szerző exportcikk: a kőolaj és magas valutahozama volt (Murgescu, 2006).

A gazdasági nacionalizmus intenzitása kormányonként váltakozott, a parasztpárti kormányzat ugyanis a „nyitott kapuk” elvét hangoztatva, külföldi kölcsönöket fölvéve igyekezett stabilizálni a súlyosan inflálódó (1913–1928 között 32-szeres leértékelődést szenvedő) román valutát (vö. Axenciuc, i.m., 305–306), továbbá a külföldi tőke bevonásával igyekezett új iparágakat létesíteni, infrastruktúrát fejleszteni, az agráriumban fejlesztéseket, pl. gépesítést, agrártermékek exportját, készletgazdálkodást lehetővé tevő raktárak, silók, tárolókapacitások építését, eszközölni (UNOGL, 1932). Romániában a külföldi kölcsönnel tervezett vasúti modernizálás, sajnos, többnyire papíron, illetve tervtérképeken maradt.

A vasúti modernizációs tervekbe beillesztették a regáti és moldvai nagyobb vasúti csomópontok mentén vasbetonból építendő, 500–1000–1500 vagon kapacitású gabonaraktárak és silók építését is, ám, sajnos, a 29 vasútvonalszakaszra tervezett és összességében 15 687

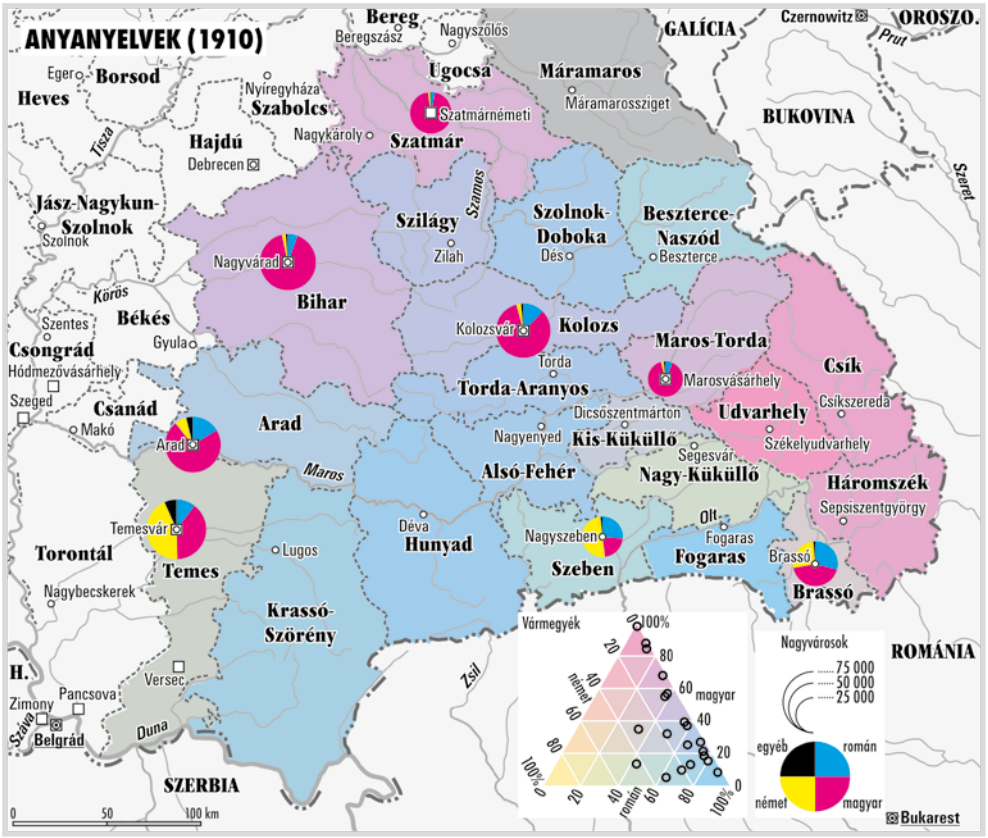
vagonnyi, 166 raktározási egység közül igen kevés épült meg. Feltűnő viszont a tervben, hogy Erdély területén egyetlenegy siló vagy vasúti raktár építését sem tervezték (UNOGL, 1932).

A Román Államvasutak (C.F.R.) hálózata tehát az 1919-ben, a csatolt területeken meglévő vasúti hálózattal együtt 11 000 km-t kitevő szakaszt csupán 400 km-rel bővítette a két világháború közötti időszakban. A külföldi kölcsönből viszont felépült a főváros és egyben Románia egyik legnagyobb adminisztratív palotája, a CFR-palota, Erdélyben viszont csupán néhány vasúti híd modernizációjára futotta (uo.).

3.2. Erdély népei és gazdasága az 1918. évi államhatalom-váltáskor

Az első nagy világégést megelőző időszak, a „boldog békeidőkként" emlegetett dualizmus kora, az 1918 óta Románia részét képező Erdély, Bánság és a Magyar Alföld keleti peremterületei számára a gazdasági és társadalmi fejlődés korát jelentette.

3.1. ábra: Erdély vármegyéinek és nagyobb városainak anyanyelvi szerkezete (1910).
Készítette: Bartos-Elekes Zsombor

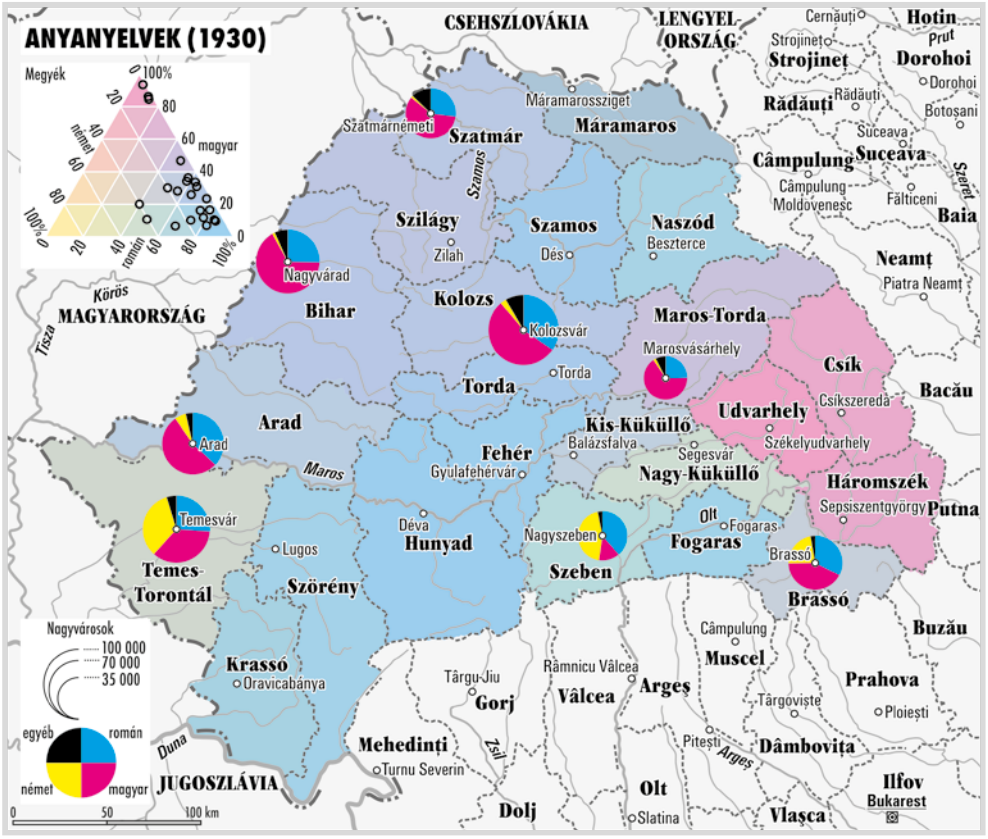

E területek, mint az Osztrák–Magyar Monarchia magyar felének régiói, részesei voltak mindazon gazdasági folyamatoknak, amelyek a kettős monarchiában végbementek. Az általunk tárgyalt régióban, földrajzi helyzeténél fogva, később indult meg az a gazdasági növekedés, amely fokozatosan, nyugatról keleti irányba terjedve érintette a Monarchia területeit. Ezt a legjobban az a felmérés támasztja alá, amely az Osztrák–Magyar Monarchia különböző statisztikai régióiban, az egy főre eső nemzeti össztermék növekedését mutatja (Good, 1994). Az 1870 és 1910 között végbemenő változásokat figyelembe véve, a Bánság, illetve a Magyar Alföld keleti peremterületei, igazán látványosan a 19. század utolsó évtizedétől fejlődtek, míg a történeti Erdélyre vonatkozó adatok a 20. század első évtizedére mutatják ugyanezt a mozgást.

1920-ban, a napjainkban Románia részét képező Erdély 103 093 km^2 területén 5 140 000 lakos élt, ebből 25,8% volt magyar, 57,1% román, 10,6% német és 6,5% pedig más nemzetiségű. A lakosság mind nemzetiségi, mind népsűrűség szempontjából egyenetlenül oszlott meg ezen a területen. A legsűrűbben lakott régiók az Alföld peremén Temesvár és Arad környéke, a bánsági iparvidék, Nagyvárad, Szatmárnémeti és Nagybánya környéke voltak. A történeti Erdélyben a legnagyobb népsűrűséggel a Küküllők és Maros völgyei, Régentől és Segesvártól Gyulafehérvárig és Szászsebesig, Brassó és Nagyszeben közvetlen környéke, Torda és az Aranyos mente, Kolozsvár és környéke rendelkeztek.

A Bánság Romániának jutott része, annak ellenére, hogy a románság a népesség abszolút többségét tette ki, számottevő német, magyar, szerb és egyéb lakosainak köszönhetően etnikailag meglehetősen tarka képet mutatott. Ez nem volt másként a Marostól északra fekvő Arad környékén sem. Bihar Romániához került keskeny alföldi peremterületén a magyarság, a magasabb fekvésű területeken a románság dominált. Szatmár síksági falvaiban a magyarság és a XVIII. században betelepített, már javában magyarosodó svábság dominált, a magasabb területeken viszont a románság volt túlsúlyban. A történeti Máramaros Romániának ítélt része román többségű volt, azonban jelentős ruszin kisebbséggel, és Máramarossziget ekkor még magyar többségű kisváros volt. A Szilágyságban a román lakosság már egyértelműen a népesség többséget tette ki, de a magyar falvak összefüggő fürtökként hálózták be a völgyeket. A történeti Erdélyben a Szamosok felső és középső, az Aranyos felső folyása mentén úgyszintén a románság dominált, azonban jelentős magyar kisebbséggel Kalotaszegen, Kolozsvár környékén és Aranyosszéken. Beszterce vidékén pedig jelentős számú szász lakos élt. A Mezőség úgyszintén román többségű terület volt, akárcsak az Erdélyi-szigethegység, Hunyad és Alsó-Fehér vármegyék. A magyarság a Mezőségen a falvakban, az érchegységi bányavidékeken viszont a kisvárosok iparosaiként és tisztviselőiként jelent meg. A Zsil-völgye pedig a hatalomváltáskor egy olyan enklávénak számított, ahol a bányászok és ipari munkások többsége magyar nyelvűnek vallotta magát. A Székelyföld volt a történeti Erdély egyetlen olyan régiója, ahol egy nagy tömböt képezett a magyarság. A románság azonban, változó arányban, de itt is jelen volt. A Küküllők középső és alsó folyása, valamint a Maros középső folyása már jóval tarkább képet mutatott. A középkorban letelepített szászok a magyarokkal és románokkal vegyesen lakták e vidéket. Relatív többséget a szászok egyedül az akkori Nagy-Küküllő vármegyében értek el. Szász vidéknek számított Nagyszeben közvetlen környéke. A Barcaságban és Brassóban magyarok, szászok és románok majdnem egyenlő arányban laktak. Fogaras vidéke viszont egyértelműen román többségű terület volt a Szebeni-havasok környékével egyetemben.

3.2. ábra: Erdély megyéinek és nagyobb városainak anyanyelvi szerkezete (1930). Készítette Bartos-Elekes Zsombor.

E vidékek közül a Bánsághoz tartozó Temes, Torontál, Krassó-Szörény, valamint a Marostól északra fekvő Arad vármegye volt gazdaságilag a legfejlettebb. A századfordulót megelőző három évtized során épült ki e térség európai színvonalúnak minősíthető infrastruktúrája, fejlődött piacorientált mezőgazdasága és ipara. A régió gazdasági és demográfiai súlypontjai a két nagyváros, Temesvár és Arad, valamint a Krassó-Szörény megyében működő Osztrák Államvasút-társaság resicabányai, boksánbányai ipartelepei voltak. A bánsági és zarándi hegyeket leszámítva, a vidék kitűnő termőtalajjal rendelkezik, a birtokszerkezet és a hozzáértő lakosság (a XVIII. században betelepített svábok) pedig lehetővé tette, hogy a legkorszerűbb mezőgazdasági termelés honosodjon meg. E régióban használták a legtöbb mezőgazdasági gépet is. A nagy mennyiségben termelt kenyérgabonára épült a jelentős kapacitással rendelkező temesvári és aradi malomipar, de a dohány és egyéb ipari növények feldolgozása is helyben történt. A Marostól délre fekvő területek gazdasági és kulturális súlypontja Temesvár volt. A betöltött funkciók alapján, a 20. század eleji Magyarország egyik legfontosabb regionális központjaként tartották számon (Beluszky–Győri, 2003). A Béga-csatornának és a vasúthálózat kiépülésének köszönhetően, viszonylag korán, közlekedési csomóponttá vált.

Ugyanakkor a Balkán felé irányuló kereskedelem központjává nőtte ki magát. Nagyban segítette a vidék fejlődését az a tény is, hogy a korabeli Magyarország, majd később a Román Királyság helyiérdekű vasútvonalakkal legsűrűbben behálózott régiója éppen a Bánság és Arad környéke volt. A Krassó-Szörény vármegye területén található gazdag szén- és vasérckészletek feldolgozására építette ki, még a 19. század közepétől kezdve, az Osztrák Államvasút-társaság (*K. K. priv. Österreichische Staatseisenbahngesellschaft*, rövidítve StEG) az ország egyik legfontosabb nehézipari központját. A vas- és szénbányák, kohótelepek és gépgyárak szakmunkásait elsősorban az Osztrák–Magyar Monarchia német nyelvterületeiről toborozták. A bánsági hegyek azonban a szén, a vas- és színesfémérctelepek mellett értékes, gyógyhatású hévízforrásokkal is rendelkeztek. Ebben az időszakban Arad az Alföld és Dél-Erdély közt zajló kereskedelem legfontosabb szereplője volt. A kereskedelmi szerepkör mellett, a századfordulón eszközölt jelentős külföldi befektetéseknek köszönhetően fontos ipari központtá nőtte ki magát. A város volt a korabeli Magyarország legnagyobb magán-vasúttársaságának, az Arad–Csanádi Egyesült Vasutak Rt.-nek a központja. A több mint 500 km hosszú vonalhálózatot kezelő társaság, valamint a városi vasút anyagigénye vonzotta ide az osztrák befektetőket (Grazer, 1931; Tominácz, 1904). A 20. század elején francia pénzügyi segítséggel épült fel a Magyar Autóipar Rt. üzeme. Számottevő volt az Aradhoz közel fekvő Zarándi-hegységben működő hajlítottbútor-gyárak termelése is, valamint a környék élelmiszer- és építőanyag-ipara. Meg kell említenünk Arad-Hegyalja jelentős bortermelését is, aminek folyományaként nagy mennyiségben küldtek bort a monarchiabeli és európai piacokra.

A Magyar Alföld keleti peremének vásárvárosai, Nagyvárad és Szatmárnémeti voltak azok, amelyek Temesvár és Arad mellett kihasználták a földrajzi fekvésüknek és a kedvező gazdasági konjunktúrának köszönhető, adódó lehetőségeket. Mezőgazdasági termelését tekintve, a Nagyvárad vonzáskerületéhez tartozó Bihar vármegye, akárcsak Temes, Torontál és Szatmár, a jelentős kenyérgabona-felesleget előállító megyék közé tartozott. A szomszédos Szilágy viszont már az erdélyi vármegyékhez hasonlóan kenyérgabona-hiánnyal küszködött (Edvi–Halász, 1926). A birtokviszonyokat és a művelési technika/technológia szintjét tekintve Bihar, Szatmárhoz és Aradhoz hasonlóan, viszonylag fejlett volt. Az ugar alacsony aránnyal szerepelt, a learatott gabona 91%-át pedig gőzcséplőgéppel csépelték. Jelentős beruházásokat eszközöltek, és a bérmunka is fontos szerepet kapott a nagy arányban lévő nagybirtokokon. Ugyanakkor jelentős volt a közepes méretű birtokok aránya is (Nagy, 1997). Az Alföld peremén elhelyezkedő Nagyvárad – Erdély városaihoz viszonyítva – aránylag korán kapott vasúti csatlakozást (1858) (Egyed, 1981), így a megtelepedő zsidó nagykereskedőknek és gyáriparosoknak köszönhetően dinamikusan fejlődhetett. A nyersanyagok feldolgozására alapított gőzmalmok (Emilia, Hunyady), szeszgyárak, bőrgyárak (Moskovics-féle cipőgyár) mellett jelentős kapacitással rendelkező téglagyárak és fafeldolgozó telepek, vasöntő- és gépgyárak képviselték az ipart. A helyi tőkepénzesek befektetéseinek köszönhetően a város volt egy sor, a környéken és Erdélyben működő faipari vállalat székhelye is (vö. Thirring, 1912). A kereskedelem és ipar mellett jelentős forgalmat bonyolítottak le a helyi hitelintézetek is. A Körös-parti város a Bánság és Partium harmadik legfontosabb pénzügyi központja volt. A vonzáskörzeten belül lévő kisebb vásáros helyek és városok, mint Nagyszalonta, Belényes, Élesd, Margitta, Szilágysomlyó, Zilah, miután a helyiérdekű vasutak vonalai bekapcsolták a gazdasági vérkeringésbe, fejlődésnek indultak. Az ipart a tégla- és szeszgyárak és kisebb gőzmalmok képviselték. Ezeken a településeken a kézmű- és a kezdetleges feldolgozási szinten álló gyáripar alkalmazottai mellett a mezőgazdaságban foglalkoztatottak mindvégig jelentős arányt

képviseltek. Budapesti és bécsi érdekeltségű társaságok a Berettyó forrásvidékénél található Bodonos határában lignitbányát nyitottak, Felsődernán és Tataroson pedig aszfaltbányát és az azt feldolgozó üzemet. A Nagyvárad–Kolozsvár-vasútvonaltól északra fekvő Nagybáródon barnaszenet bányásztak, akárcsak a szilágysági Nagyderzsidán (*Magyar Bánya-Kalauz*, 1914). A 20. század elején gazdag bauxitérctelepeket fedeztek fel a Bihari-hegységben, és az első világháború alatt sor került a kiaknázására. A Nagyvárad melletti hévízforrások már évszázadok óta vonzották a gyógyulni vágyókat. A Nagyváradi Római Katolikus Püspökség tulajdonában levő Félixfürdő és Püspökfürdő (napjainkban Május 1.) fejlesztését az egyház irányította. Fedett medencéket és kényelmes szállókat építettek, az idevezető vasúti szárnyvonalat pedig 1885-ben nyitották meg.

Szatmár az alföldi területen és a Szamos völgyében zajló gabonatermesztésnek köszönhetően a 20. század elején a kenyérgabona-fölösleggel rendelkező vármegyék sorában foglalt helyet, így lehetővé vált a malomipar megtelepedése. A lombhullató erdőkben gazdag Bükk, Avas és Gutin-hegység pedig a faipar fejlődésének kedvezett. A helyiérdekű vasutak vonalait is a mezőgazdaság és erdőkitermelés érdekeinek megfelelően építették ki. Mind a Nagykároly–Nagysomkút Helyiérdekű Vasút Rt., mind a Szatmárnémeti–Avasfelsőfalu-vonalak kimondottan a vidék erdeinek hasznosítására épültek. A régió gazdasági központja Szatmárnémeti volt. A város területén működtek a vidék legnagyobb fűrészüzemei, téglagyárai és gőzmalmai, de itt székelt a dohánybeváltó is. Az első nagy világégés előtt már működött a Princz testvérek gépgyára és javítóműhelye, amely későbbiekben igazi nagyüzemmé nőtte ki magát (Thirring, 1912). A városban működött számos hitelintézet és nagyobb kereskedelmi társulat is. Az Alföld peremén fekvő Szatmárnémeti árnyékában fejlődött Nagykároly. A 20. század elejére jelentős élelmiszer- és építőipari vállalatokkal büszkélkedhetett, de annak ellenére, hogy a vasúti fővonal érintette, és a megyei közigazgatás is a városban kapott helyet, lemaradt a nagy versenytárs mögött. Szatmárnémeti után a legfontosabb gazdasági központ Nagybánya volt. A település körül elhelyezkedő, évszázadok óta fejtett arany- és ezüsttartalmú ásványtelepek a 19. század végén is vonzották a befektetőket. A legnagyobb bányakitermelést azonban a kincstár folytatta. A veresvízi és kereszthelyi állami bányaművek, akárcsak a Felsőbánya és Kapnikbánya környékiek termelésében, a 20. század elején már az cink, a réz, az ólom képezték a legnagyobb mennyiségben kinyert fémeket. Természetesen, a továbbiakban is az arany és az ezüst maradt a legfontosabb termék. A beruházásoknak köszönhetően megújult bányaüzemek a Monarchia magyar felének második legnagyobb színesfémérc-kitermelő körzetévé emelték Nagybányát és környékét (*Ungarisches Statistisches Jahrbuch*, 1915).

A történeti Erdély a gazdasági és társadalmi fejlettség terén nagyon változó képet mutatott az első világháború után. Míg a régió délkeleti csücskében fekvő Barcaság egyike volt a korabeli Magyarország legfejlettebb kistérségeinek, az Erdélyi-medence északi felén elterülő Mezőség viszont az egyik legelmaradottabb tájegység volt.

A terület, mind iparát, mind mezőgazdaságát és infrastruktúráját tekintve, legfejlettebb megyéi Brassó, Szeben, Nagy-Küküllő voltak. A földrajzi és éghajlati viszonyok következtében a régió folyóvölgyeiben és a dombvidéken zajlott korszerű mezőgazdasági művelés. A XX. század elejére a déli területeken a vetésforgó visszaszorította ugyan a nyomásos rendszert, de a középső és északi vidékeken még dominált a háromnyomásos, a hegyvidéken pedig a kétnyomásos (Szász, 1986). A XIII. században Dél-Erdélybe és Beszterce környékére telepített szászok a XX. század elejére jól működő Raiffeisen-féle hitelszövetkezeti rendszert építettek ki, de ugyanakkor termelő- és értékesítőszövetkezeteket is. A legkorszerűbb gépekkel

dolgozó, vetésforgót alkalmazó, intenzív gazdálkodás magas termésátlagokat eredményezett. A megtermelt tejet közösen, a közeli városokban (Brassó, Szeben, Segesvár) felépített szövetkezeti tejgyárakban dolgozták fel, így azt a legjobb áron értékesíthették (Szász, 1986). Ezt megközelítő, piacra termelő mezőgazdasági művelés csupán a mezőségi uradalmakon folyt, ott elsősorban kenyérgabonát termeltek. A búza vetésterülete nagyobb arányban a Maros, a Küküllők és a Szamos völgyében, valamint a Mezőségen szerepelt. Helyi sajátosságként a kukorica fontos szerepet töltött be a lakosság élelmezésében, mindenhol termesztették, ahol csak az éghajlati tényezők azt lehetővé tették. Szőlőműveléssel és borászattal a Küküllők mentén, az erdélyi Hegyalján (Felvincől Alvincig), valamint Lekencén és környékén foglalkoztak. A sörgyártáshoz szükséges komlót a szászok termesztették nagyobb mennyiségben. Cukorrépával elsősorban a cukorgyárakhoz közel eső területeken foglalkoztak, mint a Barcaságban, Háromszéken és Marosvásárhely környékén (Wiener, 1902).

Annak ellenére, hogy az első világháború éveiben is zajlottak vasútépítések (a Mezőségen és a Nyárád mentén), Erdély ma ismert vasúthálózata az első nagy világégésig már kiépült. A vasútnak köszönhetően a térség kisrégiói bekapcsolódtak a Monarchia és egyben Európa gazdasági vérkeringésébe. A vasút, a mezőgazdasági termékek elszállítása mellett lehetővé tette a helyi nyersanyagok kiaknázását és értékesítését. Az erdélyi hegyek faállománya és a föld mélyén található felbecsülhetetlen értékű szén-, gáz-, vasérc- és nemesfémkészletek lehetővé tették egy versenyképes fa-, bánya- és kohóipar kiépülését. A modern, gőzgépekkel felszerelt, gyárjellegű fűrészmalmok mindenhol megjelentek, ahol nagyobb kiterjedésű erdőségek voltak (Csucsuja, 1998). Az Erdélyi-szigethegységtől a Székelyföldig és Szászsebes környékétől Barcaságig, gomba módra szaporodtak a hazai és bécsi fakereskedők által működtetett üzemek. A világháború előestéjén, itt működött a dualizmuskori Magyarország faipari kapacitásának 40%-a (Berend–Ránki, 1956). A nagy mennyiségű fa feldolgozására bútor- és papírgyárak is létesültek, mint a Brassó közelében található zernyesti, a Szászsebes mellett az osztrák Neusiedler AG für Papierfabrikation nevű cég péterfalvi gyára és a bécsi Schöller család által alapított tordai cellulózgyár (*Magyar Compass*, 1891/1892).

A szén- és vasbányászat, valamint a kohóipar Hunyad vármegyében koncentrálódott. Az évszázadok óta folytatott vasipar mellett, a XIX. században, a Zsil-völgyében felfedezett jelentős barnaszénkészletek kiaknázására a 80-as években külföldi tőke segítségével jelentős szénbányászat indult. A befektetéseknek köszönhetően, az utolsó békebeli évre, 1913-ra, termelését tekintve, a korabeli Magyarország első számú szénmedencéjévé nőtte ki magát. A 2 200 000 tonnát meghaladó szénmennyiség az egész ország széntermelésének 21%-át jelentette (Wahlner, 1915). A háborús viszonyok között azonban 1918-ban 1,4 millió tonnára csökkent. A két legnagyobb vállalat a Salgótarjáni Kőszénbánya Rt. és az Urikány–Zsilvölgyi Magyar Kőszénbánya Rt. voltak. Míg az első egymaga a medence termelésének több mint 60%-át biztosította, az utóbbi a 30%-át. A kitermelést a legmodernebb felszerelésekkel művelték, szénosztályozókat, szénmosókat és javítóműhelyeket létesítettek. A kitűnő minőségű barnaszén kokszolására pedig az Urikány–Zsilvölgyi Magyar Kőszénbánya Rt. és a Kaláni Bánya és Kohómű Rt. néhány érdekeltje Zsilyvajdejvulkánban még egy kokszgyárat is építtetett, amelynek termékét elsősorban a viszonylag közel fekvő pusztakaláni nagyolvasztó használta fel (Semlitsch, 1904).

A vasipari létesítmények közül a legnagyobb és egyben legfontosabb a kincstár vajdahunyadi kohótelepe és a környéken található vasércbánya volt (Latinák, 1906). Az 1882-ben, Vajdahunyadon megkezdett, folyamatos fejlesztések eredményeként, a XX. század első

évtizedére a Magyar Királyság második legnagyobb nehézipari komplexuma épült ki itt. A Petrozsény–Piski-vasútvonal mellett fejlődött, német tőkebefektetésnek köszönhetően a Kaláni Bánya és Kohómű Rt. vasműve. Az itt felállított kohók a szomszédos Bánságban található Nándorhegy szintén a társaság tulajdonában lévő hengerművébe szállították a nyersvasat. A század elejére a korabeli Magyarország negyedik legnagyobb vasipari vállalatává nőtte ki magát (Sándor, 1954). A Vajdahunyadon előállított nyersvasat dolgozta fel a kincstár tulajdonát képező kudzsiri vasgyár.

A nemesfémbányászat és kohósítás központja az Erdélyi-érchegység volt. 1912-ben a magyarországi aranytermelés 68%-át az itt működő bányákból hozták a felszínre. A Zalatna, Verespatak, Abrudbánya, Szarvaspatak, Brád térségében évszázadok óta folytatott nemesfémbányászat a XIX. század nyolcvanas éveiben gyökeres átalakuláson ment át. A legnagyobb kitermelést a Gothában székelő német *Harcort'sche Bergwerke und Chemische Fabriken zu Schwelm und Harkorten A.G.* építette ki. Megvásárolta a brádi Rudai 12 Apostol Bányatársulatot és az annak szomszédságában működő kisebb vállalatokat. Központosította és a legkorszerűbb berendezésekkel látta el a bányákat, villanytelepet épített és zúzóművet, bányavasutak és kötélpályák hálózatát alakította ki. Saját barnaszénbányát is nyitott és működtetett Körösbánya mellett, hogy olcsó szénnel láthassa el villanytelepeiket (Schumacher, 1912; Bauer, 1904). A modernizálásnak köszönhetően a XX. század első évtizedére a vidék, sőt az ország legnagyobb kitermelőjévé vált. Az 1910–1911-es üzleti évben a maga 1694 kg kitermelt aranyával a Zalatnai Bányakapitányság aranytermelésének 83%-át, az ország termelésének pedig 53–55%-át adta (Réz, 1913).

A látványosan fejlődő bányavidékek mellett természetesen Erdély városainak is számottevő gazdasági növekedésben volt részük. Kolozsvár, a régió legnagyobb települése, inkább közigazgatási, művelődési-, tan- és gyógyintézeteinek, valamint bankjainak és kereskedelmi forgalmának köszönhette a századfordulón bekövetkezett fejlődését. Ennek ellenére nagyobb ipari létesítmények is működtek a város területén. Az állami tulajdonban lévő dohánygyár és vasúti javítóműhelyek mellett már a XIX. század legvégén és a XX. század elején olyan vállalatok telepedtek meg, mint a gyufagyár vagy a Renner testvérek bőrgyára. Ez utóbbi majd a két világháború között nőtte ki magát a város legnagyobb vállalatává. Ezek mellett működtek kisebb vasöntödék és gépgyárak is, de soha nem tudtak igazi nagyipari vállalkozássá válni (Nagy, 2006). A város közelében található Egeres környékén felfedezett barnaszén és kaolin kiaknázására is a helyi tőkepénzesek vállalkoztak. Kolozsvár déli szomszédságában, az új század elején vált igazi ipari központtá Torda. A város területén megtelepedő cellulóz-, cement- és vegyianyag-gyárak már igazi nagyipari létesítmények voltak. Az utóbbi két üzem idetelepítése a Mezőségen, 1909-től feltárt óriási földgázkincsnek volt az eredménye. 1914-re elkészült a Kissármás–Torda–Marosújvár-gázvezeték. Ennek köszönhette felvirágzását a marosújvári szódagyár is. A Deutsche Bank anyagi segítségével megkezdett vezetéképítés, a világháború miatt, már csak Medgyesnek és Magyarsárosnak biztosíthatott földgázt (Bőhm, 1939).

Marosvásárhely volt az a város, amely a dualizmus korában, arányaiban a leglátványosabban fejlődött. Ebben fontos szerepe volt az 1916-ra immáron teljesen kiépített keskeny nyomtávú, helyiérdekű vasúthálózatnak, amely megteremtette a közvetlen kapcsolatot a Nyárádmentével és a Mezőséggel. A téglagyárak mellett, a mezőségi gabonát feldolgozó ipari malmok és a Székelyföld fáját hasznosító fűrésztelepek voltak a legnagyobb számban működő vállalatok. A vidék legnagyobb ipari létesítménye, a XIX. század végén, a környék földbirtokosainak kezdeményezésére alapított cukorgyár volt. Ugyan szezonálisan működött, de

nagyban javította a város és közvetlen környezetének kereseti viszonyait. A növekvő igényt volt hivatva kiszolgálni a Bürger-féle sörgyár (Thirring, 2012; Phlilippi, 1993). A város fejlődését kihasználva, a Nyárádmente ekkor vált igazi zöldségtermelő övezetté (Benkő, 1972).

Brassó, a maga 10–13 közepes és nagyipari létesítményével, kereskedelmi áruraktáraival és a háttérországként szolgáló Barcaság fejlett mezőgazdaságával, a botfalusi cukorgyárral, szaporodó községi villanytelepeivel, a környéket behálózó vasútvonalakkal egy iparosodó övezet képét mutatta. Alkalmazottainak számát és termelését tekintve, a környék legnagyobb vállalata a külföldi tőkével létesült cukorgyár volt. A Schiel testvérek gépgyára és vasöntödéje, a Scherg család posztógyára, a cementgyár, az üveggyár több száz munkást alkalmazó üzemek voltak. A környező hegyek erdeinek fáját dolgozták fel az egyre szaporodó fűrészüzemek (Thirring, 1912). Ebben a korszakban Erdély városai közül Brassó kezdett igazi iparvárossá fejlődni.

Bár lakosainak számát tekintve elmaradt Brassó mögött, pénzintézeteinek tőkeerejével a korabeli Magyarország egyik legfontosabb központja Nagyszeben volt (Thirring, 1912). A legjelentősebb intézet a szászok Nagyszebeni Takarékpénztára (Hermannstädter Allgemeinen Sparkassa), valamint a román Albina Takarékpénztár és Hitelintézet volt. A vidékre jellemző fűrészárugyárak mellett a fontosabb ipari létesítmények a Rieger, a Török és a Wagner családok közepes méretű gépgyárai, egy posztógyár és szalámigyárak voltak. Nagy segítséget jelentett a város és közvetlen környezete gyarapodásának az 1895-ben alapított Nagyszebeni Villamossági Részvénytársaság (*Hermannstädter Elektrizitätswerk-Actiengesellschaft*). 1896-ban adták át a Szebeni-havasokban található, Cód-patak völgyében épített vízerőművet és a város területén felállított dízelmotorra szerelt generátort. A társaság élén álló Carl Wolfnak már a kezdettől az volt a terve, hogy a villanyáramot az ipari felhasználók számára is elérhető áron tudják adni (Albrich, 1910). A számítás bejött, a vízerővel termelt olcsó áramot nemcsak az iparban, hanem a környék falvaiban, a mezőgazdaságban is felhasználták. Másfél évtized alatt a bekapcsolt villanymotorok száma a tízszeresére, összlóereje pedig a tizenháromszorosára nőtt. A megnövekedett áramigény miatt 1906-ban újabb vízerőtelepet építettek. Az új, olcsó energia mentette meg az évtizedek óta pangó nagydisznódi textilipart, adott lökést új üzemek létesítéséhez, hozzájárult a vizaknai fürdőtelep fellendítéséhez és a környék élelmiszeriparát is felvirágoztatta (*A brassói*… 1914).

Az Erdély délkeleti peremén fekvő Székelyföld, aránylag sűrű városhálózata ellenére, gazdasági szempontból elmaradott területnek számított. A termőföld szűke és a kedvezőtlen közlekedési viszonyok, valamint a szövetkezeti mozgalom kései szervezése miatt sem fejlődhetett a szászföldihez hasonló mezőgazdaság, az altalajkincsek kiaknázása pedig éppen a vasútvonalak megkésett kiépítése miatt sem indulhatott meg. A századfordulón a vidék iparát a gazdag erdővagyont hasznosító fűrészüzemek, a városok szesz- és téglagyárai, egy vasgyár és a sepsiszentgyörgyi szövőgyár képezték. A faipari vállalatok sorában az osztrák Grödel család kovásznai, a Bayersdorf&Biach cég gyergyóalfalui, a Kis-Küküllő-völgyi Faipar-részvénytársaság Szováta környéki fűrésztelepei voltak a legnagyobbak. Ezek már igazi nagyipari vállalatoknak számítottak, több tíz kilométernyi erdei vasúthálózattal, fatelepekkel, gőzgéppel működtetett fűrészüzemekkel. A térség legfontosabb bánya- és vasipari vállalatai a szentkeresztbányai Lánczky Sándor-féle vasgyár, az 1904-től francia befektetéssel modernizált balánbányai rézbánya és a Köpec és Barót határában található lignittelepeket fejtő, hazai kézben lévő Erdővidéki Bányaegylet Rt. voltak. A székelyudvarhelyi, sepsiszentgyörgyi, gyergyószentmiklósi és kézdivásárhelyi hitelintézetek, vagyonukat és forgalmukat tekintve, egyaránt elmaradtak a szászföldi társaiktól.

3.2.1. Az impériumváltás mint állam-, vám- és deviza-határváltozás. Dezintegrációs és integrációs kihívás

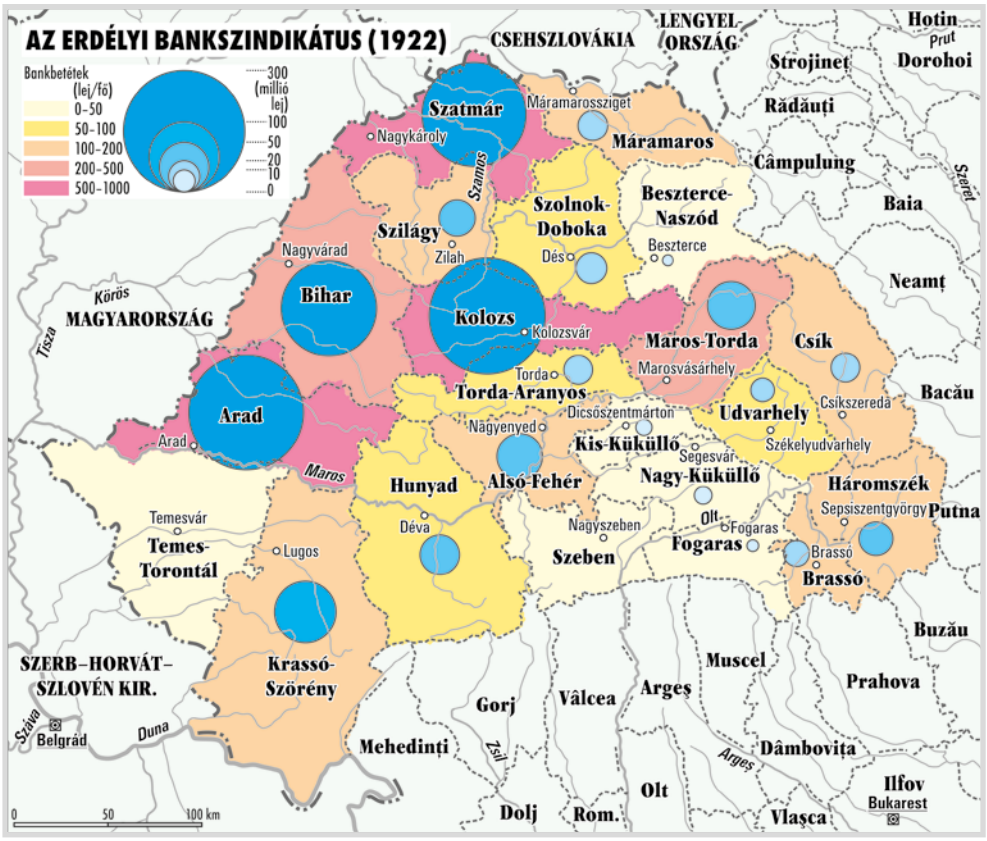
A Romániához csatolt területek gazdasági egységei elsősorban az új vámhatárok (vámpolitika) és devizaváltozás okozta új körülményekkel találkoztak. A devizaváltozás, vagyis a korona beváltása lejre 2:1-es arányban a monarchiabeli devizát használó pénzintézetek, vállalatok számára hátrányos volt, hiszen ezáltal alaptőkéjük, tartaléktőkéjük, betétállományuk felére csökkent, így a Románián belüli pénzintézeti rangsorban is háttérbe szorultak; a lej inflációja, vásárlóérték-csökkenése pedig tovább fokozta a súlyvesztést. A magyar és szász pénzintézetek értékpapírtárcájában emellett súlyos veszteséget okozott a világháború idején nagy arányban jegyzett magyar államkötvény, hadikölcsönkötvény-állomány. A békeszerződés gazdasági fejezete nem foglalkozott tételesen az állami értékpapírok kérdésével, és nem kötelezte a szövetséges és társult győztes utódállamokat ezek beváltására, így azoknak önerejükből, tartalékalapjaik terhére kellett amortizálniuk e veszteségeket. A békeszerződés nem kötelezte Romániát a hadikötvények beváltására; a 188§ homályos rendelkezéseket tartalmazott abban a tekintetben is, hogy ki ellen van követelési joga a hadikölcsönkötvény tulajdonosának (Rados–Székely, 1924).

A nemzetközi bankcsoportokhoz tartozó pénzintézetek átcsoportosulása a budapesti központtól Bukarest irányába vagy az erdélyi román tőkéhez magyar szempontból „centrifugális" folyamatként értelmeződött, hiszen a nyilvánvalóan magyar érdeket, jelleget képviselő gazdasági szereplők tömegét csökkentették. A magyarországi vállalatok fiókjai tekintetében a békeszerződés 198.§-a elvileg kimondta: mind Magyarországnak, mind az utódállamoknak a lehető legjobb és legméltányosabb eljárás biztosítandó. A nemzetközi érdekkörbe tartozó pénzintézetek éltek is ezzel a lehetőséggel. A Magyar Agrár- és Járadékbank érdekkörébe tartozó marosvásárhelyi és temesvári agrár-takarékpénztárak kiterjedt, a Székelyföldet behálózó fiókjaikkal együtt átkapcsolódtak az olasz érdekeltségű Banca Italiană şi Română tőkecsoportba, a Pesti Kereskedelmi Bankhoz tartozó Erdélyi Bank összeköttetésbe lépett a bukaresti Banca de Comerţ-cel, A Generali Biztosító szervezetét a Banca Generală, az Adriát a Banca Adriatică, a Foncière-t a Foncieră vette át, ezáltal mint román vállalatok képviselőségei működtek tovább Erdélyben (Gyárfás, 1924a; Oberding, 1940). Ugyancsak centrifugálisan hatott a Romániához csatolt területek infrastrukturális széttagoltsága, valamint az államhatároktól elvonatkoztatható nemzeti összetartozás érzése vagy éppenséggel az elvont „nemzeti közösségnél" valamivel objektívebb intézményi összetartozás előzménye (lásd Bárdi, 1999). Ennek eredménye volt, hogy a bánsági pénzintézetek nem csatlakoztak a Bankszindikátushoz, amely így 197 (közel fele-fele részvénytársasági, illetve szövetkezeti formában működő) pénzintézet csatlakozásával alakult meg 1922 decemberében. A közös magyar pénzintézeti érdekvédelem koagulációját gyengítette továbbá az impériumváltozást megelőző és a húszas évek elején még meglévő ideológiai törésvonal, valamint a zsidó disszimiláció megjelenése és lecsapódása a pénzintézetek affiliációiban.

Gyárfás Elemér, az Erdélyi Bankszindikátus elnöke nemzeti szemüvegen keresztül nézve próbálta behatárolni a bankokat és ezek választásait a megváltozott gazdasági körülmények közepette (Gyárfás 1924b). Arra is rámutatott, hogy a sváb, román és szász intézményekkel ellentétben, amelyek explicit módon, cégnevükben is már 1919-ben felvállalták nemzeti hovatartozásukat (a Dél-Magyarországi Takarékpénztár cégnevet változtatva a *Swäbische Zentralsparkasse* nevet vette fel), a magyar érdekeltségű, magyarok többségi tulajdonában

lévő intézetek különböző megfontolásokból nem akarták, illetve nem merték vállalni a magyar jelleget (Gyárfás, 1923).

3.3. ábra: Az Erdélyi Bankszindikátus betétállománya (1922). Készítette Bartos-Elekes Zsombor.

Az explicit módon, cégnévben is jelzett nemzeti jelleg az üzletfelek, célközönség lehatárolását is jelentette implicit módon, ezért kevésbé gyakori jelenség maradt. Valamely nemzeti bankunióhoz való intézményi affiliáció viszont nemzeti besorolást is jelentett. Az alábbi táblázat nemcsak az affiliált intézmények számát és tőkeerejét, hanem vagyonuk értékőrzését/értékvesztését is szemlélteti.

Az 1926. december 31-én a *Solidaritatea*hoz tartozó 75 román, a *Revisionsverband* 28, valamint a Bankszindikátushoz sorolt csupán 81 magyar pénzintézet (Klein 1929, 54–55) adatait összevetve, Móricz Miklós megállapította, hogy román intézetek békebeli (1913. év végi) mérlegvagyonuk 73%-át, a szász pénzintézetek 16,5%-át, a magyar intézetek pedig mindösszesze 10,1%-át tudták átmenteni; alaptőke tekintetében 47,2%, 97%, illetve 7,1%-ával rendelkeztek (Móricz 1929, 740). A szász pénzintézetek innovatív pénzforráskezelési stratégiáját jellemzi viszont, hogy relatíve alacsony alaptőkével nagyobb volumenű passzívát sikerült

mozgósítaniuk: a magyar bankok 1913-ban 45,6 millió koronás alaptőkével gyűjtöttek 331,2 milliós passzívát, a szász intézetek ellenben csupán 7,8 milliós alaptőkével 364,4 millió korona passzívumösszeget tudtak mozgósítani (Uo., 742). A magyar pénzintézetek békebeli betétállományuknak csupán 19,23%-át tudták felmutatni, a szász intézetek 61%-át, a román intézetek pedig 87,5%-át.

A román bankintézeteknek kedvezett egyrészt a Román Nemzeti Bank diszkriminatív hitelpolitikája: a magyar intézetek békebeli visszleszámítolási hitelüknek csak 2,1%-át tudták kielégíteni, a szász intézetek 18,9%-át, a román intézetek pedig 54,3%-át. Bár a román politikai eliten belüli ideológiai-regionális törésvonal nem mindenben kedvezett az erdélyi románoknak, az 1918–20-as évek hatalmi vákuumát megragadó, erdélyi román gazdasági-politikai elit Erdély kormányzásának és törvényhozásának monopóliumát/privilégiumát megszerezve, gazdasági előnyökre is szert tett. A Kormányzótanács, amely egy személy (a szász Rudolf Brandsch) kivételével román politikusokból állt, költségvetési hozzájárulással megalapította a Mezőgazdasági Bankot (*Banca Agrară*) és az Ipari és Kereskedelmi Központi Bankot (BCIC), amelyek vezetőségében lényegében ugyanazok a politikusok vettek részt, akik korábban a monarchiabeli Solidaritatea román bankszövetség és az Albina Bank által koordinált gazdasági intézményrendszert működtették (*Compass. Anuar* 1923, 164–166).

A Gyárfás Elemér (volt Kis-Küküllő megyei főispán) által tervezett összerdélyi, multietnikus, többnemzetiségű bankuniót a szászok és románok idegenkedése, elzárkózása miatt nem sikerült létrehozni, annak ellenére, hogy az Erdélyi Gyáriparosok Országos Szövetsége létrejött már a Kormányzótanács működése idején. Vezetősége helyet kapott a Romániai Nagyiparosok Országos Egyesületén belül, regionális erdélyi–bánáti tisztségek elfoglalásával (Klein szerk., 1929, 58–59,).

A román pénzügyminisztérium és Román Nemzeti Bank vezetőivel folytatott hosszas tárgyalásokat követően sikerült az Erdélyi Bankszindikátust elismertetni a befolyásos bukaresti pénzügyi körökkel, és helyet biztosítani számára az Országos Bankszövetségben. A Solidaritatea, Revisionsverband és a bukaresti nagybankok vezérigazgatói mellett az Erdélyi Bankszindikátust elnöke, Gyárfás Elemér képviselte.

Ugyanő több ízben tárgyalt Budapesten az önállósodás, nemzetközi elszámolások, kapcsolattartás mikéntjéről a budapesti magyar bankok, a magyar pénzügyminisztérium és a TÉBE képviselőivel. A jelentősebb magyar tőkeérdekeltségek közül elsősorban a Hazai Első Takarékpénztár őrizte meg kapcsolatait az érdekkörébe tartozó Kolozsvári Takarékpénztáron és a Hitelbankon (KTPH) keresztül.

A biztosítók közül az Első Magyar Általános Biztosító Társaság, a Gazdák Biztosító Szövetkezete és a Magyar Élet- és Járadékbiztosító őrizte meg átmenetileg magyar jellegét (Oberding, i.m., 37.). Erdélyi üzletállományának átvételére, az Első Magyar már 1921 novemberében Kolozsvár székhellyel megalapította az Első Erdélyi Általános Biztosító Részvénytársaságot, azonban csak 40%-os érdekeltséggel, míg a többségi részvénycsomagot, 60%-ot az 1911-ben a nagyszebeni román elit által alapított *Banca Generală de Asigurări SA* vette át. A Gazdák Biztosító Szövetkezete üzletállományát a szintén 1921-ben Aradon megalakult Gazdák Biztosító Rt. vette át (MNL K610). A Gazdák Biztosító Rt. rövidesen azonban a bécsi Donau Biztosító Társaság érdekkörébe ment át, és a korabeli elemző szerint német szellemű intézetté vált, arra törekedve, hogy a bánsági és Nagykároly vidéki németség körében mint a svábság biztosítóintézete kerüljön be a köztudatba. E tervéhez megnyerte a temesvári római katolikus püspökség anyagi és erkölcsi támogatását. A magyar tőkeérdekeltség kivonulása után emblémáját a

román „Agronomul" névvel cserélte fel, a harmincas évek végén pedig a német *Landwirth* emlémával kombinálta (Oberding, i.m., 37–38.).

A Magyar Élet- és Járadékbiztosító Rt. erdélyi szervezete fenntartására Kolozsvár székhellyel 1922-ben leányintézetet alapított, Helvetia Biztosító Rt. névvel, amelyet később, a Magyar Élet tőkekivonásával egy időben, 1925-ben az erdélyi magyar egyházak érdekeltsége vett át. Az alaptőkét 1 millióról 10 millió lejre emelték, és a céget „Minerva Biztosító Rt."-vé változtatták. A Minerva az egyházak, a magyar szervezetek támogatásával, a hitelszövetkezeti hálózatra támaszkodva, széles körű szervezőmunkát indított az erdélyi magyar biztosítási ügy nemzeti alapon való megszervezésére (Oberding, i.m., 38).

Az impériumváltás utáni pénzintézeti alkalmazkodást, integrációs taktikákat jellemzik a szimbolikusan is megjeleníthető, legitimációt garantáló igazgatósági kooptálások, amelyek egyúttal a román nacionalizálási tendenciát is fékezték. A Gazdák Biztosító Rt. igazgatótanácsának elnökévé dr. Groza Petru román ügyvédet, az Averescu-kormány volt államminiszterét választották meg. Az igazgatótanácsban helyet kapott Dr. Garda Kálmán (*Ellenzék*, 1925), a felügyelőbizottságban Gyárfás Elemér és Török Bálint (Compass, Anuar, 509.). A Kolozsvári székhelyű Helvetia elnöke is román nemzetiségű, dr. Felecan Octav volt, az igazgatósági tagok között báró Jósika János, későbbi országos magyar párti képviselőt lehet megemlíteni. Az Első Erdélyi elnöke Vasile Goldiş román politikus, a Kormányzótanács és a román kormányok többrendbeli minisztere. A Helvetia alelnökei Bocsánczy László, Ion I. Lăpedatu, Octav Russu, igazgatósági tag: Teodor Mihali, felügyelőbizottsági tag pedig Constantin Popp, az Albina ügyvezető igazgatója (uo.).

A legrangosabb román és magyar intézmények között tehát számtalan személyi összefonódás figyelhető meg, amelynek hátterében elsősorban a kölcsönös részvényesérdekeltség húzódik meg. Nem elhanyagolható indoknak számít azonban a politikai-minisztériumi kijárásra (lobbi) hajlandó és érdekeltté tett befolyásos politikusok szimbolikus beválasztása, akik az igazgatósági tantième-ért és presztízsből engedményeket szerezhettek a pénzintézet számára. A hétköznapi és pénzügyi életben tehát a multietnikus igazgatóságok legalább annyira gyakoriak voltak, mint a Monarchiában, sőt az új román gazdaságpolitikai konjunktúrában, tekintettel a Román Nemzeti Bank diszkriminatív visszleszámítolási politikájára, az igen gyakran, hektikusan változó törvények és rendeletek közepette a kijárásos politizálás volt az egyetlen kiút a pénzintézetek számára is. A földbirtokreform alkalmazásában is gyakran volt indokoltabb kvázi korrupciós módszerrel orvosolni a sérelmeket, mint bírósági úton szerzett igazságszolgáltatásra számítani (Jakabffy, 1949).

3.2.2. A szövetkezetek 1918 előtti szervezése és 1920 utáni újjászerveződése

1918-at megelőzően a budapesti Országos Központi Hitelszövetkezet (OKH), a Magyar Gazdaszövetség „Hangya" Fogyasztási, Értékesítő és Termelő Szövetkezete, valamint a Földművelésügyi Minisztérium marosvásárhelyi „Székelyföldi kirendeltsége" koordinálta a szövetkezetek alakulását, működését, ellenőrzését, finanszírozását. Az OKH Temesváron és Kolozsváron, a Hangya Nagyenyeden (Nagy, 1934, 79) és Nagyváradon tartott fenn kirendeltségeket, raktárakat és üzemeket, ezek viszont egyszerű fiókszervezetekként működtek, nem önálló szövetkezeti unióként, mint például a román *Înfrăţirea* vagy a szász Raiffeisen szövetkezeti szövetség Nagyszebenben. Míg a szász szövetkezeti unió és tagszövetkezetei a *Hermannstädter Allgemeine Sparkassa* támogatásával, ezzel személyi unióban és kapcsolt igazgatósággal működtek, a román szövetkezetek pedig a nagyobb román bankok, a román

mezőgazdasági egylet és a román kulturális egyesület erkölcsi és anyagi erejére támaszkodtak, a magyar szövetkezeteket a kincstári támogatás és közigazgatási befolyás jellemezte (Horváth, 1926, 77–78). A szövetkezetek 1898-at követően döntően a magyar kormányzati modernizációs támogatások, szubvenciók csatornahálózataként működtek.

Erdélyben magyar vidékeken szórványos kezdeményezések (az EMKE 1886-os mintaalapszabályai, gróf Károlyi Sándor 1891-es erdélyi körútja, Gidófalvy István közjegyző Maros és Kolozs vármegyei szervezőmunkája, 1897-es EGE-szövetkezeti kezdeményezés) után, főleg a Székely Akció keretén belül lendült föl a szövetkezeti szervezkedés. A Földmívelésügyi Minisztérium Marosvásárhelyre kihelyezett kirendeltségének koordinálásával a Székely Gazdasági Akcióban valósult meg a gazdaságilag elmaradott székely megyék modernizálása. Az eredetileg csak a szűkebb Székelyföldre (Csík, Udvarhely és Háromszék megyékre) tervezett akciót az ún. szórványterületekre, összesen tehát 11 megyére terjesztették ki 1910–11-re, elsősorban nemzetiségi tömbvidékek közé ékelt magyar falvak gazdasági támogatása céljával. Az akció során a Földművelésügyi Minisztérium az Országos Központi Hitelszövetkezeten keresztül juttatta el a hitelszövetkezetek, tej- és gazdasági szövetkezetek számára a pénzügyi támogatásokat, míg az akció regionális koordinálása a Koós Mihály vezette kirendeltség feladata volt. A működéséhez szükséges költségvetést a Földművelésügyi Minisztérium utalta ki (MNL K 184, 474–598). A kirendeltség területén, 11 megyében 1911-ig összesen 552 gazdakör jött létre, összesen 28 199 taggal. A mezőgazdaság korszerűsítése érdekében, a gépesítés és intenzív minőségi gazdálkodás meghonosítása céljából az állam, a gazdaköröket támogatva, a gép vásárlási értékének 30%-át visszatérítette. A gépek, gazdasági teljesítményük függvényében, a gépkör közös használatában maradtak, vagy a tagok egyéni tulajdonába kerültek. Államsegéllyel támogatták a gépszínek, trágyatelepek építését, vetőmag- és tenyészállat-akciókat. A támogatásokat a minisztériumi kirendeltség rendszerint a gépkörökön és szövetkezeteken keresztül bonyolította. A kirendeltség területén (Maros-Torda, Udvarhely, Csík, Háromszék, Kis-Küküllő, Torda-Aranyos, Alsó-Fehér, Kolozs, Szilágy, Szolnok-Doboka, Brassó) az 1911. év végén 287 hitelszövetkezet működött, működési körük 986 községre terjedt ki. A kirendeltség programja szerint a hitelszövetkezetek számbeli szaporítása önmagában nem volt már cél, ellenben a már meglévő hitelszövetkezeteket kellett megerősíteni, és a hitelszövetkezettel még nem rendelkező községeket üzletkörükbe vonni. A hitelszövetkezeteknek az egyenes kölcsönnyújtás mellett más gazdasági ágazatokat és tranzakciókat is fel kellett vállalniuk. Elsősorban az állami támogatások közvetítésében játszottak közre, így például az állattenyésztés fejlesztéséről szóló 1908. évi XLVIII. tc. rendelkezése szerint, a hitelszövetkezeti tagok a tenyészállatok beszerzésére nyújtott kölcsönök után kamattámogatásban részesültek (A hegyvidéki…, 160). A fogyasztási szövetkezetek szervezésében a kirendeltség a gazdasági-piaci infrastrukturális űrök betöltését tartotta szem előtt, érvényesítve a szövetkezeti komplementaritás elvét: „csak ott van azokra (ti. fogyasztási szövetkezetekre) szükség, következéskép csak ott van helye a támogatásnak, ahol a megfelelő bevásárlási helyektől való távolság, a magánkereskedés hiánya, annak elégtelensége, vagy nem megfelelő volta a fogyasztási szövetkezetet szükségessé tette”. A kirendeltség megyéiben 1911 végén 162 községi fogyasztási szövetkezet működött, a Hangya Szövetkezet felügyelete és irányítása alatt, az áruellátást pedig a Hangya nagyenyedi kirendeltsége, központi raktára biztosította (uo. 161). Tejszövetkezetek alakítását csak olyan helységekben támogatta a kirendeltség, ahol nagyobb mennyiségű tejfölösleg volt, és amelynek értékesítése szövetkezeti úton várhatóan gazdaságosabbá vált. 1911 végén Maros-Torda, Udvarhely, Kolozs, Háromszék és Torda-Aranyos vármegyékben

összesen 49 tejszövetkezet működött, 4552 taggal, több mint 3 millió liter tejet forgalmazva. A községi állatbiztosítás szövetkezeti alapon való megszervezését is a kirendeltség kezdeményezte 1908-ban. 1911-ben már 173 községi állatbiztosító szövetkezet működött, valamennyi a magyar kölcsönös állatbiztosító társaság mint szövetkezet kötelékében, amelynek Marosvásárhelyen külön felügyelősége volt a kirendeltség székhelyén. A 7701 szövetkezeti tag 16 807 állatot biztosított rendkívül előnyösen (uo. 165–166). A „népkönyvtárak" és „népházak" szervezése is szoros összefüggésben volt a szövetkezetekkel. A kirendeltség mindenütt, ahol megalakult és működött a gazdakör vagy a szövetkezetek egy-két válfaja, támogatást szerzett a Minisztériumtól „szövetkezeti ház" építésére. A támogatás rendszerint a szövetkezeti tagok önrészét egészítette ki, azzal a kikötéssel, hogy a támogatott szövetkezet a kibővített vagy újonnan épített helyiségekben helyet biztosít esetenként a gazdakör összejöveteleinek. Számos esetben a tejszövetkezet üzleti helyisége, jégverme és berendezései vagy a fogyasztási szövetkezet boltjának és raktárának, az összes többi szövetkezet irodájának befogadása céljából kért a helyi szövetkezet támogatást épületbővítésre, építésre. A gazdaköri gépraktár a szövetkezeti ház udvarán kapott helyet. 1911-ig 44 szövetkezeti ház épült (uo. 167–168.). A népkönyvtárak szervezését a kirendeltség a falusi gazdakörökkel összefüggésben támogatta. 1911 végén 362 népkönyvtár volt az 552 gazdakör birtokában (uo. 54). A kirendeltség legfontosabb tevékenysége volt a gazdasági továbbképzés, téli gazdasági tanfolyamok, gazdaköri előadások szervezése. A helyi szervezésben leginkább lelkes és karizmatikus személyek működtek közre személyesen vagy hírlapi cikkeikkel, előadásaikkal. A Földmívelésügyi Minisztérium és a szövetkezeti központok erdélyi kirendeltségei olykor az érdekvédelmi szervezeteket, megyei gazdasági egyleteket, valamint a tanítókat és lelkészeket is bevonták a szervezőmunkába, helyi szövetkezetek szakszerű irányításába (Balázsi, 1991, 28–29). Bár a Minisztérium, az OKH és Hangya bevallottan nem szándékozott kizárólag „magyar ajkú" vidékeket modernizálni, a szervezéshez szükséges emberi, nyelvi és intézményi csatornák mégis elsősorban a magyar vidékekre összpontosították az akciót. Mindazonáltal, a szász szövetkezeti szövetség, bár elvben ellenezte a szövetkezeti mozgalom államosodását, vagyis a közigazgatás bevonását, a minisztériumi ipar- és mezőgazdaság-fejlesztési támogatások lehívásában a szász szövetkezetek és szász ipari egységek intenzíven, mondhatni a magyarokéinál is intenzívebben részt vettek (*Raiffeisenbote* 1912, 125-127).

1918-ban az OKH kötelékében 2474 hitelszövetkezet működött 6632 községben 698 754 taggal (*A harmincesztendős OKH, 1929, függelék*). A Hangya tagszövetkezeteinek száma Magyarországon 1918-ra 2140-re emelkedett, és összesen 658 000 tagot tömörített (Gyenis, 1988, 34). A szövetkezeti tagok és lakosság arányát tekintve: Magyarországon minden 10 000 lakosra 2,3 szövetkezet jutott, Németországban 9,2 falusi szövetkezet és 6,2 hitelszövetkezet. Az erdélyi szászok szövetkezeti hálózata ennél is sűrűbb volt, 10 000 szász lakosra 8 hitelszövetkezet esett statisztikailag (*Festschrift 1910,* 4–5.).

Az impériumváltás, a magyar közigazgatás kivonulása és ezzel egy időben a repatriálások a magyar tisztviselő kar és a magyar gazdasági és szövetkezeti vezetők sorait gyengítette. A trianoni szerződéssel az OKH 2474 hitelszövetkezetének 64,5%-a, községeinek pedig több mint kétharmada került az utódállamokhoz.

A Romániához csatolt történeti Erdélyben, Bánságban, Körösvidéken és Máramarosban működő magyar szövetkezetek, amelyek azelőtt az Országos Központi Hitelszövetkezet vagy a Hangya kötelékébe tartoztak, az új határok miatt elszakadtak régi központjaiktól, és a frontátvonulás és hadiállapotok miatt sokszor kifosztva, szervezetlenül maradtak, irányítás

és főleg pénzforrások hiányában egyesek megszűntek vagy tengődtek. A Budapesten rekedt betéteknek visszafizetési lehetetlensége miatt a tagok közötti bizalom megrendült, folyton rosszabbodó anyagi helyzetük miatt újabb kihelyezések lehetetlenné váltak, a forgalom csökkent, és ezzel egyidejűleg jövedelmük is annyira megcsappant, hogy a tisztviselőknek a megélhetési viszonyok arányában felszaporodott fizetése és egyáltalában a megnagyobbodott üzleti költségek már fedezetet nem találhattak, nem egy esetben tisztviselőik is elpártoltak tőlük. Az Országos Központi Hitelszövetkezet képviselőségei, ellenőreinek visszahonosítása következtében, a mindinkább bonyolultabbá váló helyzetükben a kellő útbaigazításokkal és tanácsokkal nem tudták ellátni, ami a szövetkezeti vezetőket elkeserítette. Az 1918–1920 közötti időszakban oly nagymértékű volt a magyar szövetkezetek széthullása, felszámolása, hogy az 1918 őszén működő 702 OKH-tagszövetkezet közül csak 403, a 641 fogyasztási szövetkezet közül csak 433 maradt meg működőképes állapotban. Az összes magyar hitelszövetkezet közül 42,6%, a fogyasztási szövetkezetek közül pedig 32,5% számolódott fel. A veszteségeket a háborús infláció, a háború idején a magyar szövetkezetek által patriotizmusból túlzott mértékben jegyzett háborús állami kötvények (az ún. hadikölcsönök) értékvesztése, a tőke- és áruhiány okozta, a bizonytalansághoz hozzájárultak viszont a közlekedési nehézségek, valamint az államhatalom-változás közigazgatási instabilitása is.

A korábbi központi szövetkezeti kirendeltségek, a temesvári és kolozsvári OKH-kirendeltség, valamint a nagyenyedi Hangya-kirendeltség szakembereinek kezdeményezésére az életképesebb szövetkezetek vezetőinek bevonásával megkezdődött az erdélyi szövetkezeti központok megszervezése. A Romániához csatolt területen a kolozsvári képviselőség kerületébe tartozó 15 megye 293 szövetkezettel, a temesvári képviselőségnél 5 megye 168 szövetkezettel szerepelt. E szerint a hitelszövetkezetek száma 625, részvényes tag 165 710, a jegyzett üzletrészek értéke 15 351 000 korona (*Nagyvárad*, 1923). A 702 OKH-tagszövetkezetet említő leggyakoribb adat valószínűleg a román és szász területeken szervezett OKH-tagokat is magában foglalja. A Kolozsvár, Marosvásárhely, Temesvár székhelyű korábbi képviselőségek tisztviselő karának közreműködésével egyetlen új központ alakult Nagyenyeden. A Romániához csatolt magyar területek két Hangya-kirendeltsége a csatolás óta csaknem minden forgalmat megszüntetett a hajdani központtal. Ilyen körülmények között a Nagyenyed székhellyel alakult új központ munkássága a Romániához csatolt magyar területekre terjedt ki. A székhely megválasztásánál a város központi fekvése, a már készen lévő iroda és raktárhelyiségek és az elhelyezkedett tisztviselő kar volt a döntő tényező. A megalakulásban a korlátozó körülmények folytán 150 szövetkezet vehetett részt, ezek közül 100 képviseltette magát az alakuló gyűlésen (*Krassó Szörényi lapok*, 1922. VII. 27.). 1922-ben 563 szövetkezet tartozott a központ kötelékébe, mintegy 150 000 taggal és 650 000 üzletrésszel. A központ az áruforgalom javítása és a forgalom emelése érdekében tranzitóraktárakat létesített Nagyváradon, Aradon, Sepsiszentgyörgy, Marosvásárhely, Székelyudvarhely, Szatmár és Torda városokban. A szövetkezeti központok létrehozásában az is segített, hogy a kisebbségi magyar szövetkezetek önálló intézményesedéséhez való jogot a Szövetkezetek Nemzetközi Szövetsége kongresszusi állásfoglalásában követelte az utódállamoktól. A magyarországi Hangya Központ a Szövetkezetek Nemzetközi Szövetsége 1919-i genfi kongresszusán elvi határozatot provokált a szövetkezetek autonómiája érdekében, és a kongresszus erélyesen foglalt állást a csehországi 210. sz. szövetkezeti törvénnyel szemben, amely megfosztotta a felvidéki magyar és szlovák szövetkezeteket autonómiájuktól, és állami támogatású központba kényszerítette őket. A nemzetközi tiltakozás nyomán, valamint a Szövetkezetek Nemzetközi Szövetsége intésére a csehszlovák

és román kormány is visszavonulásra kényszerült, elismerve a kisebbségi szövetkezetek autonóm intézményesedéshez való jogát. A szövetkezetek nemzetközi kongresszusán Genfben Balogh Elemér és Bernát István képviselte Magyarországot.

A szövetkezetek képviselői és a kisebbségi magyar közélet személyiségei jelenlétében 403 hitelszövetkezet csatlakozásával megalakították a Gazdasági és Hitelszövetkezetek Szövetségét mint szövetkezetet, Kolozsvár székhellyel, 1920. augusztus 9-én (Keleti Újság, 1922).Két hónappal korábban, 1920. június 3-án Nagyenyeden 433 fogyasztási szövetkezet csatlakozásával alakult meg a *„Hangya" fogyasztási szövetkezetek központja* (Nagyvárad, 1920). A jogi, pénzügyi újjászervezésben vezető szerepet töltött be dr. Valkó Gyula, a kolozsvári OKH-kirendeltség korábbi ügyvezetője és dr. Láday István miniszteri.tanácsos, Rohay László igazgató, dr. Harmath József és dr. Drexler Béla a nagyenyedi Hangyánál, valamint Bocsánczy László, a Kolozsvári Takarékpénztár és Hitelbank Rt. igazgatója. Mindkét szövetkezeti központ igazgatóságába ezek a szakemberek kölcsönösen be voltak választva.

Bocsánczy személye elsősorban az OKH-val való pénzügyi elszámolások, kiegyenlítések lebonyolítását biztosította a Kolozsvári Takarékpénztár közvetítésével.

A GHSZ és az OKH egyezsége későn, 1923-ban, 4 évnyi hosszas tárgyalás után jutott révbe, ám ekkor is a GHSZ követeléseinek alig egynegyede jutott el Budapestről Kolozsvárra. A követelések megkésett visszafizetése miatt a GHSZ tagszövetkezeteinek kilépését kockáztatta, a tagszövetkezetek bizalmát erősen próbára tette, ugyanakkor alacsony tőkésítése folytán a hiteligényeket sem volt képes kielégíteni, ami több szövetkezet kilépését és más részvénytársasági bankhoz kapcsolódását eredményezte.

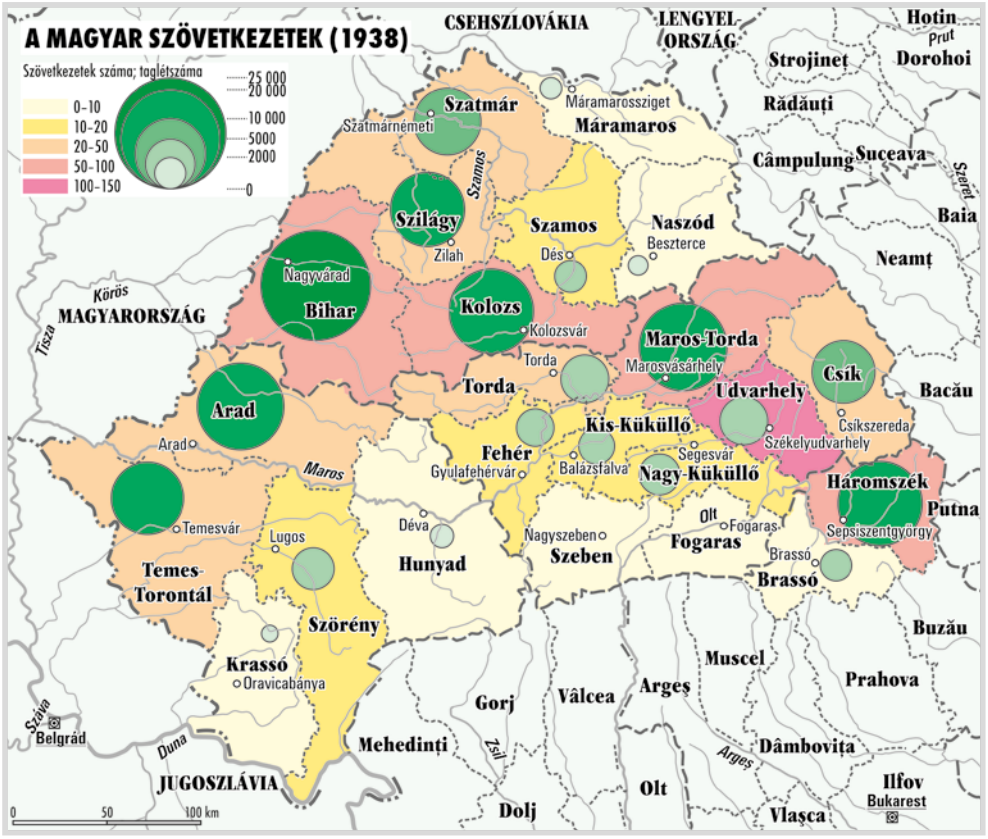
Az OKH és a kolozsvári Gazdasági és Hitelszövetkezetek Szövetsége közötti elszámolások egy része 1923 folyamán részben megoldódott, ám a hadi és lombardhitelek visszafizetése még 1927-ben is a többrendbeli egyezkedés, tárgyalás dacára is függőben maradt (GHSZ, p. 23).

1923-ban már jogi személyiségként elismert szövetkezeti központként zárta az első üzleti évet a Gazdasági és Hitelszövetkezetek Szövetsége. Ennek előzménye, hogy az igazságügy-minisztérium kolozsvári kirendeltségének 1922/33000. sz. rendelete biztosította a kisebbségi szövetkezeti mozgalmak önálló szerveződéshez való jogát. A rendelet elismerte az 1920-ban alapított, de jogi személyiség nélküli magyar szövetkezeti központokat. Ezeknek javára a bukaresti Országos Szövetkezeti Központ lemond jogairól, kivéve az 1920. szept. 20-i törvénybe foglalt ellenőrzési jogról. Az átruházott jogok ellenében viszont, a kisebbségi központok elvesztették a román szövetkezeti törvény kedvezményeit. 1923-tól tehát hivatalosan megkezdhették működésüket a magyar központok (Oberding, 1939). A cégbejegyzés után az immár hivatalos működését 1923-ban megkezdő Szövetség alapszabályának és célkitűzéseinek megfelelően elkezdte szervező, ellenőrző és pénzügyi funkcióit teljesíteni. Az 1924-ben megtartott első nyilvános közgyűlés jegyzőkönyve (MNL K610, 176-184) szerint az első működési év folyamán rendezték a 403 tagszövetkezet és a kolozsvári központ pénzügyi kapcsolatait. Ennél fontosabb volt viszont az új közigazgatási és jogi elvárásoknak való megfelelő működés kereteinek megteremtése. A Szövetség ellenőrei a belépett szövetkezeteket mind megvizsgálták, az 1922. évi és az elmaradt zárszámadásokat elkészítették, megszerkesztették közgyűlési irataikat és a különböző hatóságoknak járó beadványokat mellékleteikkel, a helyi vezetőket betanították a cégjegyzés és alapszabály-módosítás keresztülvitelére. A központi ügyész és két kirendelt ellenőr a bíróságok cégjegyzői hivatalában a cégjegyzések foganatosítását szorgalmazták. Az ügyész a túl magas adókivetések ügyében díjtalanul járt el.

A Gazdasági és Hitelszövetkezetek Szövetsége első közgyűlésén megtörtént a vezetőség alapszabály szerinti kiegészítése, újjáválasztása, valamint a felügyelőbizottság újabb 3 évre szóló megválasztása.

Az évi közgyűlések a következő években a tagszövetkezetek kiküldötteivel kerültek megrendezésre Kolozsváron. Miután 1929-ben a törvény értelmében a lukratív (pénzforgalom) és a nonlukratív (irányítás, ellenőrzés, képzés) funkciók intézményesen különváltak, a koordinációt felvállaló Unió, a vidéki szövetkezetekkel való intenzívebb kapcsolattartás érdekében, évenként más és más városban tartotta közgyűléseit, 1938-as megszűnéséig.

3.4. ábra: Magyar szövetkezetek száma és taglétszáma (1938).
Készítette: Bartos-Elekes Zsombor

A pénzintézetek közül a Kolozsvári Takarékpénztár és Hitelbank többségi részvényes volt a Gazdasági és Hitelszövetkezetek Szövetsége alapítványi üzletrésztőkéjében. 2413 üzletrészt képviselt a KTPH a kb. 2549 alapítványi üzletrészből, a közgyűlésen általában 50 körüli létszámban képviselt hitelszövetkezetek pedig 8500 körüli üzletrészt és ezzel járó szavazatot gyakoroltak (RNLKMSz, GHSZ, 154–159). Alapítványi üzletrészt jegyeztek még, s ekként a közgyűlésen szavazati és kinevezési joggal bírtak, év végi eredményelosztáskor

pedig osztalékrészesedéshez jutottak egyrészt intézmények (Minerva Rt., Aradmegyei Takarékpénztár, Aradcsanádi Takarékpénztár, Dicsőszentmártoni Hitelszövetkezet, Dévai Takarékpénztár, Közhasznú Takarékpénztár, illetve az Erdélyi Református Egyházkerület), másrészt magánszemélyek: Török Bálint, id. gr. Jósika Gábor, dr. Ferencz József, dr. Balázs András, br. Bánffy Ferenc.

3.2.3. A szövetkezetek és az egyházak erkölcsi és gazdasági együttműködése

Az 1921. évi román földreform Erdélyre vonatkozó előírásai szigorúbbak voltak, mint a Kárpátokon túli területeket érintők, itt az erdőket és az egyházi javakat és a közhasznú birtokokat is kisajátították. Nagy veszteségeket szenvedtek el a magyar nagybirtokos családok, de még náluk is nagyobbat a kisebbségi egyházak. A magyar egyházak elvesztették földvagyonuk 84,50%-át (Máthé, 2009).

Ilyen körülmények között az erdélyi magyar intézmények között gazdaságilag is konkretizálódott nemzeti szolidaritásra szemléletes példa volt a szövetkezeti rendszer és az egyházak együttműködése – főleg az oktatás, szövetkezetalapítás és a biztosításügy megszervezésében.

Amellett, hogy betétgyűjtésben az egyházak is támogatták a hitelszövetkezeteket, azáltal hogy megtakarítható tőkéiket a helyi hitelszövetkezetnél helyezték el, a *biztosítási üzletág* intézményes megszervezése céljából a Gazdasági és Hitelszövetkezetek Szövetsége átvette a Minerva Biztosító Rt. vezérképviseletét, hogy azt tagszövetkezeteinek alképviseletként továbbadja (RNLKMSz, GHSz, 98). Mindezt az üzletpolitikai váltás (a válságot és konverziót ellensúlyozó üzletág-diverzifikáció) mellett még három különleges szempont is indokolta: a tagok, a szövetkezet előnye, valamint a magasabb *nemzetgazdasági* célok. „A Minerva belföldi vállalat, a magyar egyházak intézménye, tehát a Minervánál fizetett biztosítási díjak *egyházi, kulturális és gazdasági érdekeinket szolgálják*, sőt a szövetkezet által felvett biztosítások díjai hosszú időn keresztül betétként ott maradnak a szövetkezetnél, s így a falu pénzforgalmát növelik, a falu hiteléletét táplálják"(A biztosítási ügy, 1937). A nemzetgazdasági cél (belső vagyonforgalom/kezelés) mellett érvényesült e közösségi (falu pénzforgalmának bővülése), vállalati (biztosítási jutalék, 10 éves folyószámlabetétként helyben kezelt biztosítási díj), valamint egyéni előny (biztosítási anomáliáktól, visszaélésektől való megvédés, díjkedvezmény). Az a tény, hogy a Minerva Biztosító Intézet részvényei a magyar egyházak tulajdonában voltak, garancia volt az intézet erkölcsi megbízhatóságára nézve.

Az 1929-ben megjelent román mezőgazdasági szakoktatási törvény lehetőséget nyújtott magánalapítású gazdasági szakiskolák létesítésére. Ezt a lehetőséget felhasználva, a magyar egyházak gazdasági iskolákat alapítottak: Székelykeresztúr (1931, unitárius egyház), Csombord (1934, református egyház), Radnót és Kézdivásárhely (1935, a Római Katolikus Státus alapítása) (vö. Oberding, 1942). A szövetkezetek szervezésében és működtetésében a magyar lelkészek és egyházi szervezetek (IKE, Kolping Egyesület, Római Katolikus Népszövetség Egyetemi Szakosztálya, amelynek elnöke Dsida Jenő volt) település-/közösségi szinten is oroszlánrészt vállaltak (*Erdélyi Fiatalok*, 1930, 130).

Márton Áron az 1933-ban alapított Erdélyi Iskola folyóiratban nagy gondot fordított a szövetkezeti eszme terjesztésére. Kolozsvári egyetemi hitszónokként pedig bekapcsolódott a magyar szövetkezeti mozgalomba. Püspökként is lelkes támogatója maradt az erdélyi magyar iskola- és ifjúsági szövetkezeteknek, szövetkezeti oktatásnak (*Szövetkezeti Értesítő*, 1939, 41). Balázs Ferenc erdélyi író, költő, unitárius lelkészként az egész Aranyosszék művelődési

és gazdasági életét szövetkezeti formában lendítette fel, és a maga korában egyedülálló Vidékfejlesztő Szövetkezetet alapított (Mikó–Kicsi–Horváth, 1983). Az unitárius egyház képviselői közül a szövetkezetek támogatásában kimagaslott Ürmössi József püspöki titkár, aki a Székely Akció idején a Homoródmente szövetkezeti mozgalmát virágoztatta fel, majd a két világháború között mindvégig a hangya szövetkezeti központ igazgatósági tagja volt (*Szövetkezeti Értesítő*, 1940, 92–93). Az unitárius egyház a keresztúri gazdasági iskola és a székelykeresztúri vajgyár felállításában működött közre, az üzem ugyanis az unitárius egyház által adományozott telken épült (Bözödi, 1997, 232). A falusi lelkészek többnyire a szövetkezetek elnöki tisztségét vállalták el, a tanítók pedig a könyvelői tisztséget. Az értelmiségiek fontos irányítószerepe miatt is nagy csapás volt, hogy az 1940. július 20-i 40529. sz. miniszteri rendelet eltiltotta a papságot a falusi szövetkezetek irányításától, vezetésétől (Nagy, 1942).

A két világháború közötti időszak végén az erdélyi magyar családoknak fele legalább egy szövetkezetnek volt tagja. 1938-ban Románia magyarlakta területein 466 gazdasági- és hitelszövetkezetnek *135 ezer* tagja volt, 320 fogyasztási szövetkezetnek pedig *66 ezer* tagja, akik családtagjaikkal együtt *3/4 millió magyar* szövetkezeti tagot jelentettek, azaz *a romániai magyarság csaknem felé*t. Más forrás szerint 1939-ben a *Szövetség* és a *Hangya* 791 magyar szövetkezetet és 160 ezer magyar családot képviselt (*Szövetkezeti Értesítő*, 1939, 41).

Statisztikailag a szövetkezetek elfogadottságát mutatja, hogy a magyaroknál 14,8, a németeknél 15,9, az erdélyi románoknál 33,5 lélekre jutott egy hitelszövetkezeti tag. A legsűrűbb szövetkezeti szervezete tehát a magyarságnak volt (Nádas, 1940). Minthogy az erdélyi magyarság jelentős része falun élt, a magyar falvakban a szövetkezet *iskolafenntartó szerep*et töltött be azáltal, hogy többletjövedelmet és piaci előnyöket biztosított mind az egyes tagok, mind a faluközösség egésze számára, de jelentős volt a szövetkezeti jövedelemből képzésre, iskolafenntartásra fordított összeg is: „az egyházi adó annyival kevesbedik, amennyivel a szövetkezet az iskola támogatásához hozzájárul" (Orosz, 1934, 20).

Az impériumváltást követő 22 évben tehát a szövetkezeti és más magyar intézmények kölcsönösen támaszkodhattak egymásra. A szövetkezetek elsősorban jól kiépített és jól működő struktúrájuk, valamint széles társadalmi bázisuk miatt voltak képesek gazdasági, kulturális, szociális (mobilitási) és politikai (mozgósító) funkciókat betölteni.

A magyar jelleget vállaló intézmények vezetőségét, választmányait, igazgatóságait tekintve, körvonalazódik a két világháború közötti erdélyi magyar elit, amely a magyar intézményrendszer hierarchiájának csúcsán foglal vagy szeretne helyet foglalni. Az intézmények közötti összefonódások, kapcsolódások egyrészt az intézményrendszeren belüli hatékony erőforrás-elosztást vagy érdekszféra-megosztást garantálták, és a sajátnak tekintett társadalom (erdélyi magyarság mint választóközönség vagy kulturális-gazdasági célközönség) megszervezését célozták meg. Másrészt, az intézményi tisztségek a magyar középosztály egzisztenciáját és habituális szocializálását teremtették meg. Ennyiben tehát hasonlítható a monarchiabeli román és szász nemzetgazdasági intézményesedéshez. Az azonban, hogy a „nemzeti elv, jelleg" nem konstitutív elemként, az intézmények kialakulásának pillanatában és motívumaként, hanem másodlagosan, utólagosan próbálta az impériumváltással kényszerközösségként definiálható „erdélyi magyarság" intézményeit, elsősorban a gazdasági intézményeket újjászervezni, átalakítani, óhatatlanul azt eredményezte, hogy a már kialakult intézmények, szervezetek tehetetlenségi ereje miatt sem lehetett, még nemzeti megfontolásból sem, elsődlegessé, például a profitérdekeket megelőző tényezővé emelni a nemzeti elvet,

altruizmust, szolidaritást. Megnehezítette továbbá e szándék megvalósulását a kedvezőtlen politikai környezet is, valamint Nagy-Románia gazdasági nacionalizmusa is.

Román szövetkezetek

Román községekben csupán a hitelszövetkezetek (vagy népbankok) fejlődése tekinthető számottevőnek mennyiségi szempontból, a népbankokra jellemző egyszerűbb adminisztráció, könnyebb ellenőrzés és a pénzügyi eszközök beszerzésének kedvezőbb feltételei miatt is.

A tágabb értelemben vett Erdély 18 megyéjében a román hitelszövetkezetek száma az 1915-ös 108-ról és a 11 112-es lélekszámról 1929-re 415 egységre és 59 285 személyre emelkedett. Ehhez a számhoz hozzáadandó a Bánságban 1930-ban működő 101 hitelszövetkezet 14 670 taggal. 1930-ban tehát Erdélyben összesen 516 román hitelszövetkezet működött 73 955 taggal. A minőségi mutatókat figyelembe véve – svájci frankra átszámítva a szövetkezetek tőkéit – megállapítható, hogy 1929-ben (787 500 lej) egy román hitelszövetkezet háromszor kevesebb tőkével rendelkezett átlagban, mint 1913-ban (amikor is közel 3 millió lejnyi korona esett átlagban egy monarchiabeli román hitelszövetkezetre).

A románnak tekintett fogyasztási szövetkezetek háború előtti igen alacsony száma (1918-ban 3 egység) 1921-re 168-ra, 1926-ra 328-ra szökött, ám 1929-re ismét visszaesett 166 egységre. A taglétszám szintén az 1921-es több, mint 20 260-ról duplájára, 43 444-re ugrott 1926-ban, hogy 1929-ben ismét visszaessen 19 300-ra (felére). Míg a hitelszövetkezetek fejlődését az egyszerűbb irányítás, kezelés mellett a húszas évek inflációja, pénzbősége is elősegítette, a román fogyasztási szövetkezetek fejlődését akadályozta a bonyolultabb ügyvezetés (árukészletek, áruforgalom), a központi áruraktár és ezáltal folyamatos szövetkezeti hálózaton belüli áruellátás nemléte, a szakképzett ellenőrök (felügyelők) és hozzáértő boltosok, elárusítók hiánya, valamint a hitelben való eladás és a fogyasztási szövetkezetek nagymértékű (70%-os) eladósodása a kereskedelmi bankoknál (Dragoş, 1934,i.m. 99).

A húszas években tehát Erdélyben és a Bánságban a román szövetkezetek egységnyi és taglétszám tekintetében növekedést mutatnak, ellenben a minőségi mutatók tekintetében a békeévek előtti helyzethez képest átlagban tőkeszegényebbeknek bizonyultak. A román szövetkezeti egységek száma az ország e területein 1929-re sem haladta meg a magyar szövetkezetek számát, sőt taglétszám tekintetében alig haladta meg a magyar szövetkezeti tagok számának felét. A hitelszövetkezeti és fogyasztási szövetkezeti tagok részbeni átfedése miatt nem a teljes összeggel, hanem kb. 150 000 magyar szövetkezeti taggal számolhatunk (lásd a következő statisztikai táblázatot).

Német szövetkezetek

A szász szövetkezetek szövetsége (*Verband Raiffeisenschen Genossenschaften*) élérő l az impériumváltás sem mozdította el az alapító Karl Wolff elnök-ügyvivőt, aki haláláig, 1929. október 2-ig a szövetkezeti mozgalom élén maradt. A Nagyszebeni Takarékpénztár továbbra is megmaradt a szász szövetkezetek hitelintézményének, amely egyúttal a szövetség 4 ellenőrének és tisztviselőinek fizetését is magára vállalta. E két intézethez szorosan kapcsolódott a Szeben-székhelyű Fogyasztási Szövetkezetek Szövetsége. A nagyszebeni Földhitelintézet az új törvényes előírások miatt már nem bocsáthatott ki (hosszú lejáratú) jelzálogpapírokat, melyeket a háború előtt a bécsi, prágai és berlini tőzsdéken tudott elhelyezni. Így a Földhitelintézet elveszítette sajátos jellegét: a háború előtt a hitelportfólió 92%-ot kitevő hosszú lejáratú

hitelek (1912) 1920-ra 50%-ra, 1929-re pedig alig 3,4%-ra csökkentek, s 96,9%-kal a váltó- és folyószámlahitelek váltak szinte kizárólagossá (Dragoş, i.m., 114–115). Ilyen körülmények hatására a Földhitelintézet a szövetkezeti jogi formáról 1929-ben áttért a részvénytársasági formára (Dragoş, i.m., 115; Oebser, 1940, 147). 1920-ban a Földhitelintézet burgonyafeldolgozó üzemet hozott létre, az „Amylon" Rt.-t, amely 1939-re 25 milliós alaptőkével és több mint 1 milliós tartalékalappal rendelkezett, szeszesital- és sziruprészleggel dolgozott (Oebser, i.m., 148).

A háborút követő első évtizedben a VRG-hez tartozó 181 hitelszövetkezet (1919) hat újabb egységgel gyarapodott, ám ezek közül három a Bánságban alakult, a 17 232-es létszámú tagság pedig 20 806-ra nőtt. A 201 szász községhez viszonyítva a 184 erdélyi hitelszövetkezet 92%-os lefedettséget jelentett, a 21 000-es lélekszámú tagság pedig a 38 000-re becsült szász családhoz képest pedig 55%-os sűrűséget jelentett.

Az össztagság társadalmi rétegzettsége egy 1927-es felmérés alapján rajzolható meg: 18 454 földműves, 15 nagybirtokos, 412 iparos, 229 lelkész, 22 tanító, 147 tisztviselő és 144 kereskedő foglalkozású volt a tagok között. Minden szövetkezetben volt lelkész és tanító, iparosok pedig 87 szövetkezetben.

A húszas évek inflációja (pénzbősége) ugyan mind a takarékbetétek, mind az alaptőke számszerű emelkedését hozta, ám ez a növekedés csak látszólagosnak bizonyult, ha az inflálódott lej vásárlóerejét és aranyértékét tekintjük. Eszerint a szász hitelszövetkezetek több, mint 18 millió K rendelkezésre álló tőkéjéhez képest (1913-ban, 32-es szorzóval közel 600 millió lej) 1929-ben 40%-kal kevesebb állt rendelkezésre, vagyis alig 367 millió lej (Dragoş, i.m., 123, 126).

A takarékbetétek értéke (aranyárfolyamon) ugyancsak csökkent, az 1913-as szint (10 millió K = 322,5 millió lej) 72%-át tette ki (232,6 millió lej) (Dragoş, i.m., 124). 1928-ban a takarékbetétkönyvek legnagyobb része (82%) nem haladta meg az 5000 lejt, 11%-uk 5001–20 000 lej közötti betétre szóltak és 7%-uk volt több, mint 20 000 lej, összértékben viszont a takarékbetét-állományban e kategóriák 11, 22 és 67%-ot képviseltek, ami arra mutat rá, hogy magasabb összegeket is helyeztek el a hitelszövetkezetekben a tehetősebb gazdák, polgárok vagy intézmények (Dragoş, i.m., 124).

A pénzhígulás körülményei között a szász hitelszövetkezetek számára továbbra is az ún. idegen tőkék, elsősorban a Nagyszebeni Takarékpénztár hitele állt rendelkezésre. Ám, miközben háború előtt ennek kamata sosem emelkedett az 5% fölé, az „anyaintézet" (*Mutteranstalt*) is 15–18%-kal hitelezett szövetkezeteinek a húszas években, s csak 1929-ben esett a kamat 12–14%-ra (Dragoş, i.m., 125). A kamatláb emelkedésére a hiteligénylés csökkenése volt a válasz, hiszen könnyebb volt – a pénzbőség körülményei között – takarékbetéteket bevonni idegen tőkeként, mint a hitelintézet kölcsönét, így 1925-ben a központi hitel 12%-ra esett vissza, ahhoz, hogy 1929-re újra elérje a 31%-ot (Dragoş, i.m., 125). Az átlagban egy szövetkezet által igénybe vett hitel viszont aranyértékben alig tornászta fel magát az 1913-as szint 54,33%-ára (alig több mint felére).

A tagok által felvett kölcsönök tekintetében a szövetkezetek tőkéik 84%-át helyezték ki a tagoknak nyújtott kölcsönök formájában, mind 1913-ban, mind 1929-ban. A mélypontot a háborús évek jelentették, amikor is egyrészt a csökkenő beruházási igény, másrészt a háborús infláció miatt a tagok a szövetkezeti tőkének csak 12,5%-át vették igénybe kölcsönökre, így a szövetkezetek hadikölcsönökbe és értékpapírokba ruházták az ugyanakkor megnövő takarékbetét-állományt (Dragoş, i.m., 130).

A kölcsönkamatokat illetően a háború előtti kamatláb 5–8% között mozgott, a Takarékpénztár olcsó, 5%-os kamatot nem meghaladó hitelének köszönhetően is, a takarékbetétekért pedig nem ígértek 4-5%-nál magasabb kamatot, az üzletrésztőke hozama pedig rögzített (legfeljebb 5%) volt (Dragoş, i.m., 133).

1921–1929 között a takarékbetétek hozama 4%-ról 10–14%-ra, a takarékpénztár hitelkamata 6%-ról 14–16%-ra nőtt egyfelől, másfelől pedig a szövetkezeteknél felvett kölcsönért a törlesztőkamat 7–10%-ról 15–20%-ra ugrott. Ilyen körülmények között a kamatrés is a háború előtti 2–3%-ról 5–6%-ra nyílott (Dragoş, i.m., 133–134.; Galan, 1935, 165). A kamatmarge növekedést viszont nem a gyors meggazdagodás motiválta, hanem a hadikölcsönkötvények, koronabeváltás és földreform okozta veszteségek amortizálásának a szükségessége. Mindezek hatására a szász szövetkezetekben a kamatrés nagyobb lett, mint a román szövetkezetekben (Galan, i.m., 168–169).

A szász fogyasztási szövetkezetek száma az 1919-i 60-ról 1926-ra 81-re nőtt, 1929-re pedig ismét visszaesett 69-re, a taglétszám pedig 6560-ról 7944-re nőtt, majd 6553-ra esett vissza (Dragoş, i.m., 143). A *Verbandszentrale der Konsumvereine, Gen. m.b.h., Hermannstadt* (Fogyasztási Szövetkezetek Központja) jelentése a szövetkezeti egységek számának visszaesését a következőkkel magyarázta: a taglétszám alacsony volt (átlagban 100 személy alatti) és közömbös, nem létezett intenzív ellenőrzés, nagy arányban árusítottak hitelre, miközben nagy volt a kereskedelmi vállalatok versenye (a szász kereskedők jelenléte magas volt a falvakban is) (Dragoş, i.m., 144). S bár 1913-ban, az utolsó békeévben csak 47 fogyasztási szövetkezet volt, aranyértékben számolva, a több mint 1 millió koronás forgalom alig 17 millió lej értékkel volt alacsonyabb a kétszer annyi szövetkezet 1929-es forgalmánál. A háború előtti kedvezőbb vásárlási mutatókat az elemző a húszas évek keresetollójával magyarázza, vagyis hogy a késztermékek árindexe jóval meghaladta a pénz vásárlóerejének indexét (infláció).

Az 1906-ban alapított Fogyasztási Szövetkezetek Központja biztosította felügyelői által a szövetkezetek irányítóinak és eladóinak támogatását, a kereskedelmi és könyvelési feladatok pontos vezetését és ellenőrzését (Dragoş, i.m., 149). A háború előtti évekhez viszonyítva azonban a Központ egyre inkább elveszítette szoros kapcsolatát tagszövetkezeteivel, különösen a távolibb Brassó, Hunyad és Beszterce megyeiekkel, amelyeket saját vasúti „tranzitó"-raktárak hiányában nem volt képes folyamatosan és gyorsan áruval ellátni. Gyakorlatilag megfordult az arány: a központi áruellátás (55%) és a kereskedőktől való ellátás (24%) 1913-as arányai 1929-re 18, illetve 57%-ra fordultak, míg az államimonopólium-termékekkel való árurészesedés kisebb sávban mozdult el (21%-ról 28%-ra) (Dragoş, i.m., 153).

1932–1936 között a Fogyasztási Szövetkezetek Központja irodája tevékenységét is beszüntette, erre az időszakra ellenőri feladatait a *Verband* vette át. Az 1936-tól újrainduló iroda a mezőgazdasági termékek (gyümölcs, takarmány, vágóállat) exportját tűzte ki prioritásként (Oebser, i.m., 167). 1936-ban az Agricola Szövetkezet megalapításával próbáltak egy olyan mezőgazdasági termékeket exportáló központot létrehozni, amely később Federálé-formában szövetkezetek hálózatát propagálta volna, ez a próbálkozás azonban 1937-ben bebukott. 1938-ban már a Szász Mezőgazdasági Egylet, a *Verbandszentrale der Konsumvereine* és a Temesvári Agraria közösen vállalt kötelezettséget a sertésexport és vágóállatexport előmozdítására, e téren ugyanis a svábok sokkal előbbre tartottak.

Szász községekben a hitel- és fogyasztási szövetkezetek mellett, főleg a Küküllő mentén pinceszövetkezetek működtek, és 7 mintaszőlészet (1907). Míg 1912-ben még 159 taggal 6 pinceszövetkezet (*Kellervereine*) működött, Medgyesen pedig pinceszövetkezeti központ is

volt, az alacsony taglétszám és szervezetlenség miatt 1929-re csupán kettő maradt 86 taggal (Dragoş, i.m., 154–155).

A tejszövetkezetek a magyar Földművelésügyi Minisztérium ösztönzésére jöttek létre néhány szász községben, így ezek a magyar szövetkezeti elveknek megfelelően korlátolt felelősségűek voltak. A tagok annyi üzletrészt jegyeztek, ahány szarvasmarhájuk volt, és kötelezték magukat, hogy a teljes tejtermelést a szövetkezeten keresztül értékesítsék, természetesen a családi fogyasztáson kívülit. 1929-ben 12 ilyen szász tejszövetkezetről volt adat (Dragoş, i.m., 155–156). Az egyetlen nagy szász tejszövetkezet az 1901-ben alapított brassói volt, mely túlélte a háborút is, és 1936-ban 865 tagja, 1937-ben 919 tagja volt Barcaság községeiben (Oebser, i.m., 172–173). A szövetkezet 8 árustanddal rendelkezett Brassóban, és egy lerakattal és üzlettel Bukarestben. A beszállított tejmennyiség 650 ezer literről (1920) közel nyolcszorosára nőtt (4,74 millió liter) 1937-re, amelyből 3,2 millió liter került eladásra csomagolt, pasztőrözött tej formájában. A harmincas években a beszállított tej közel felét (2,2 millió liter) szállították nem tagok, főleg román gazdák. A szövetkezet körzetében működő tejbegyűjtő csarnokok tojást is gyűjtöttek (az 1936–1937-es években több, mint 1,17 milliós darabszámban közel 2 millió lej értékben) nemcsak gazdáktól, hanem magánkereskedőktől is (Oebser, i.m., 173–174).

A fenti kategóriák mellett más szövetkezetek is létrejöttek, például 1935-ban 17 önálló pékség alapította a „Spica" pékáru-szövetkezetet Nagyszebenben, melynek évenkénti termelése a 10 millió lej értéket is meghaladta a második évben (Oebser, i.m., 174). A szövetkezet létrehozatalát indokolta a magánvállalkozókat sújtó adózás (főleg bélyegilletékek), így a szövetkezet nem 17 vállalkozás után, hanem csupán egy után adózott, ráadásul újonnan alapított szövetkezetként két év adómentességet élvezhetett, majd a szövetkezeteknek járó 50%-os adókedvezmény igénybevételét célozta meg. A pékszövetkezet nem csupán a pékeket foglalkoztatta, hanem újabb munkásokat is, akik a szövetkezet tagjaivá váltak, annál is inkább, hogy a törvény 50 személy csatlakozását írja elő egy szövetkezet alapításához (Oebser, i.m., 174–175).

Egyéb tevékenységű szövetkezetek közül említhetők még: az 1913-ban alapított kiscsűri (*Kleinscheuern*) malomszövetkezet, cséplőszövetkezetek vagy egyes szövetkezeti szakosztályok, amelyek malomüzemeltetésbe társultak, vagy az egyház cséplőgépét működtették. Néhány ipari termelőszövetkezet is működött: bőrfeldolgozó (1885 óta) és asztalosszövetkezet (1910 óta) Besztercén (Oebser, i.m., 181–183). A harmincas években lakáshitel-szövetkezetek jöttek létre Medgyesen (1924-ben egyleti formában, 1934-től szövetkezetként), Brassóban (1936) és Nagyszebenben (1936), a *Kreditgenossenschaft für Wohnhausbau* (Oebser, i.m., 183–185).

A Raiffeisen-féle Szövetkezetek Szövetségéhez (VRG) 1929-ben 263 egység csatlakozott, vagyis 187 hitel-, 70 fogyasztási és 4 pinceszövetkezet (a tejszövetkezetek nem voltak tagjai, hanem valószínűbb, hogy a kolozsvári GHSZ-hez csatlakoztak), a fogyasztási szövetkezeti központ, valamint a Nagyszebeni Takarékpénztár (Dragoş i.m. 156; *Szövetkezeti Értesítő*, 1933, 4. sz. 5). S bár a tagszövetkezetek többszörközel 1,15 millió lejjel járultak hozzá a szövetség költségeihez (1000 lej évi ellenőri díj, a tiszta jövedelem 20%-ával, az eladások 0,5%-val, a tartalékok 1%-ával), a Nagyszebeni Takarékpénztár is 137 500 lej támogatást nyújtott, emellett magára vállalta az irodai, a posta költségeket, a három tisztviselő bérezését, és irodát bocsátott a szövetkezeti szövetség használatára, mely juttatások 1 millió lejre becsülhetők, vagyis az Unió összköltségeinek közel felére (Dragoş, i.m., 157). Hatáskörzete a dél-erdélyi Szászföld és Beszterce környéke volt, de hozzá tartozott például az 1892-ben alapított hadadi

szövetkezet és néhány bánsági szövetkezet, mielőtt a temesvári sváb szövetkezeti unió át nem vette volna utóbbiakat (Oebser, i.m., 176–177, 187). A szövetkezeti jogi formát még megőrző öt Schulze–Delitzsch-féle iparosszövetkezet közül négy volt a VRG tagja.

Az Unió háború előtt évente átlagban 3,5 munkanapnyi ellenőrzést fordított egy hitelszövetkezetre, egy fogyasztási szövetkezetre pedig évente 6 napot. Ezek az időtartamátlagok 1929-re 5,1, illetve 5,4 napra nőttek, úgy hogy előbbieket évente kétszer, utóbbiakat évente háromszor ellenőrizte a szövetség felügyelője (Dragoş, i.m., 157–158).

Ezt az intenzív irányítási-ellenőri munkát a szövetség képzési tevékenysége is kiegészítette, kezdeményezésére ugyanis 1927-ben Nagyszebenben megépült a *Raiffeisenhaus* (későbbi nevén Karl-Wolff-Haus) a Takarékpénztár költségén. Az 1927. július 1. és 1928. július 1. közötti üzleti év folyamán a népfőiskolai központként működő Raiffeisen-házban a következő tanfolyamokat tartották meg: 2 tanfolyam tanítók számára, 4 tanfolyam lányok számára, 3 könyvelési és mérlegkészítési tanfolyam, 4 ifjúsági tanfolyam, 1 varrótanfolyam. Az otthon ugyanez idő alatt közel másfél ezer személyt szállásolt el (159 lelkészt, 202 tanítót, 555 földművest, 294 városit, 41 tanulót és 268 külföldit) (Dragoş, i.m., 158–159; Oebser, i.m., 177).

A szászság körében alakult 32 Schulze–Delitzsch-rendszerű iparosszövetkezet kettő kivételével részvénytársasággá alakult, nagyrészt még az impériumváltás előtt. Ugyancsak szövetkezeti jogi formában működött tovább a *Revisionsverband von Provinykreditanstalten* is, kizárólag jogi személyiséggel rendelkező tagjainak – 32 pénzintézet (köztük a brassói és nagyszebeni általános takarékpénztár, a Földhitelintézet és *a Siebenbürger Vereinsbank*), egy biztosítótársaság (*Transsylvania Allg. Versicherungsbank A.G.*), három áramfejlesztő üzem, a brassói tejszövetkezet és a nagyszebeni Fogyasztási szövetkezeti központ – biztosítva könyvvitel-ellenőrzési szolgáltatást (Filff, 1931.82–84.).

3.2.4. Erdélyi utak, vasutak, infrastruktúra

A Magyar Királyság területén 74 771 km közút volt, 70%-ban kiépítve, az államépítészeti hivatalok kezelésében, zömmel makadámszerű töltéssel, burkolattal. Trianon után a trianoni Magyarországon 26 800 km közút maradt, 60%-os kiépítettséggel. Romániában az 1920-as években az országúthálózat közel 12 000 km hosszúságot ért el az új provinciáknak köszönhetően is, és volt egy és 11 000 km hosszúságú vasútvonal. A 12 000 km-nyi országos közútból alig 180–300 km-nyi volt leaszfaltozva, kisebb hányada makadámburkolattal, zúzott, döngölt kővel volt burkolva, a legnagyobb része viszont földút maradt. Erdély közútjainak állapota 1940-ig alig változott. Nagy változást eredményezett a világgazdasági válság idején a legtöbb európai államhoz hasonlóan a magyar és a román kormány által felvett Népszövetség által garantált kölcsön, amelyet Romániában svéd „Svenska"-kölcsönnek is neveztek, a nemzetközi közbeszerzést elnyerő svéd útgyártó cégről, s amelynek 1931-es leszerződése lehetővé tette a London–Isztambul közötti transzkontinentális műút romániai szakaszának a megépítését (Enciclopedia 1943, 44). Romániában a Bors települést, Nagyváradon, a Királyhágón, Kolozsváron, Tordán át Brassót, majd Bukarestet és Konstancát összekötő, immár korszerű európai/nemzetközi szabványok szerint alaposan megépített és nemzetközi standardok szerint készült, útjelző táblákkal ellátott közel 1000 km-es útszakasz tervei körvonalazódtak (Ursu 1935, 242). A román kormány által garantált kölcsönből, nemzetközi közbeszerzés útján, vagyis a Népszövetség és a Nemzetközi Munkaügyi Hivatal által ellenőrzött módon, egy svéd cég nyerte meg a kivitelezést, és 1932–1938 között ebből az úgynevezett Svenska-kölcsönből megépült a legmodernebb, Romániát átszelő aszfaltozott, korszerű útjelző táblákkal és vasúti

átkelőkkel ellátott, tartós hidakkal rendelkező műút, amelyet E60-nak neveznek azóta is (Hunyadi, 2019). Erdélyben 1918 után csupán kétszakasznyi vasutat adtak át. Ebből az egyik volt az 1922–1931 között épített a Brassó–Bodzaforduló-vonal, amellyel a további terv az volt, hogy majd a Buzău megyei Nehoiuig vezetik tovább, ahol csatlakozik a Galați-ig vezető vonalhoz. A másikat Máramarossziget Romániával való vasúti összekötése érdekében kezdték építeni az 1930-as években, de csak a Szálva–Telcs közti 15 kilométernyi szakasz készült el (Enciclopedia 1943, 57–73). A második bécsi döntés után a magyar hatóságok nem látták értelmét tovább építeni, hiszen Máramarosszigetet el lehetett érni a Tisza-völgyében futó rendes vonalon. A második világháború után, 1948–1949-ben, már a baloldali hatalomátvétel után folytatták a román hatóságok az építkezéseket, és sikerült befejezni.

3.2.5. Nagyipar Erdélyben 1918–1940 között

A főhatalomváltás az élet minden területén, így a nagyiparban is jelentős változásokat okozott. Románia gazdasági erőforrásai jelentősen megnövekedtek. Erdély erdőterületei 3 573 099 ha-t tettek ki 1928-ban. Románia 2,8 millió tonnára becsült barna- és kőszénkészletének 62,5%-a szintén Erdélyben és Bánságban volt található. Ugyancsak Erdélyben volt az ország földgázkészletének 90%-a. Ezek mellett jelentős infrastruktúrával gazdagodott az ország, hiszen Erdély, a Bánság és Partium területén 5540 km hosszú vasútvonal volt használatban (Perger 2016). A nyersanyagkészletek és vasúthálózat mellett jelentősen megnőtt Románia ipari gyártókapacitása is. A Kárpátoktól nyugatra fekvő területeken volt a kohóipar és a gépgyártó egységek 90, a járműgyártásnak pedig 95%-a.

Az első világháború után a román kormányok célkitűzései között előkelő helyen szerepelt a különböző tartományok gazdasági életének egységes, törvényes, intézményes és pénzügyi keretbe való foglalása. Ennek szellemében vezetik be 1920-tól a román lejt mint egyetlen törvényes fizetési eszközt, alapítják meg a különböző érdekképviseletek regionális fiókjait, és igyekeznek saját, „román" ellenőrzés alá keríteni az újonnan szerzett területeken működő vállalatokat. Az 1919–1920. évi párizsi békeszerződések fenntartották a magyar és osztrák állampolgárok tulajdonjogait Erdélyben, a németekét azonban nem. A magyar kincstári vagyont a békeszerződés átutalta román állami tulajdonba, de a magánvagyonokat nem. A magánvállalatokat csak rendkívül bonyolult tárgyalások útját sikerült részben vagy teljesen „nacionalizálni". A román érdekcsoportok elsőként a legnagyobb bánya- és iparvállalatokat igyekeztek megszerezni. A bukaresti érdekkörök a Zsil völgye osztrák, magyar és részben francia kézen lévő bányavállalataiban a Banca Românească révén szereztek részesedést, azonban a magyar fél végig többségi tulajdonos maradt (*Az Urikány–Zsilvölgyi…*, 1947). Korábban a Zsil-völgyi szén legnagyobb vásárlója a Magyar Államvasút-társaság volt, amely a mozdonyok fűtéséhez 70%-ban használta fel ezt a szenet. Az új országban azonban a Román Államvasút-társaság még 1919-től lefoglalta a Zsil-völgyi szénkészleteket, azonban a kifizetésekkel mindig gondok voltak. A vasúttársaság vezetősége egyfelől az árat sokallta (holott 40%-kal alacsonyabb volt más államok szenénél), másfelől volt a szénnél olcsóbb fűtőanyag is, mégpedig a román kőolajipar egyik melléktermé ke, a pakura. Ennek ellenére a román állami vasúttársaság vásárolta fel a helyi bányákat üzemeltető „Petroșani" vállalat termelésének 68–69%--át, amely a vasút szénfogyasztásának 65–69%-át tette ki (Baron 1998).

A Zsil-völgyi bányavállalatok esetéhez hasonlóan szereztek részesedést a román érdekcsoportok az Osztrák Államvasút-társaság (StEG) bánsági üzemeinél, amikor egy új vegyesvállalatot alapítottak, *Uzinele de Fier și Domeniile Reșița* (UDR) névvel. Továbbra is az osztrák

StEG vállalat maradt a többségi részvénytulajdonos, amelyet viszont egy angol és francia bankokból szerveződött holding tartott a kezében (Dan Gh. Perianu, 1996).

1924-ben az Erdély és a Bánság határvidékén fekvő, pusztakaláni, nándorhegyi és nadrági nehézipari üzemeket a budapesti és bécsi székhelyű vállalatoktól vásárolta meg az Ausschnitt család által ellenőrzött, galaci „Titan" vállalat, és alapította meg a *Societatea Titan-Nădrag-Călan* nevű céget. 1920. július 1-jével került sor az *Astra – Prima Fabrică Română de Vagoane și Motoare S. A.* nevű részvénytársaság létrehozására, amely az aradi Weitzer János-féle vagongyár és vasöntöde, valamint a szintén aradi MARTA autógyár összeolvadásából jött létre, immár román többségi tőkével (Báthory–Csucsuja–Iancu–Știrban, 2003).

A nehéziparban a román államnak közvetlen érdekeltsége is volt, hiszen a magyar kincstár vajdahunyadi vasgyára mellett a kudzsiri egységet is megkapta. Ez utóbbit 1925-tel kezdődően modern fegyvergyárrá alakították át. E célból még egy külön vállalatot is alapítottak, *Uzinele Metalurgice din Copșa Mică și Cugir* névvel. A Vajdahunyadi Állami Vasgyárat 1933 után kezdték komolyan fejleszteni. 1937–1940 között, immáron a háborús készülődés jegyében került sor egy nagy kapacitású acélmű és hengermű felépítésére (Báthory–Csucsuja–Iancu–Știrban, 2003).

A meglévő erdélyi és bánsági üzemek mellé, a két világháború között, további vállalatok alakultak. 1920. április 4-én Kolozsvár székhelyjel megalakult az Aranyosgyéresen sodrony- és szeggyárat építő *Industria Sârmei D.A.* részvénytársaság. A vasútállomás mellett berendezett üzem a mezőségi gázt használta, és termékei jó minőségben, versenyképes áron keltek el a hazai piacon (lásd *Raportul Camerei de Comerț și Industrie…*, 1921).

1925-ben a román hadügyminisztérium kezdeményezésére megalapították a Román Repülőipari Részvénytársaságot (*Industria Aeronautică Română*), amely Brassóban alapított és működtetett repülőgépgyárat. A Cenk alatti település volt az az erdélyi város, ahol több jelentős gépgyárat írtak össze a két világháború között, hiszen a repülőgépgyár mellett a Schiel testvéreknek még a dualizmus korában alapított gépgyára, valamint az új cseh–román vegyesvállalat, a *Prima Fabrică Metalurgică Română S.A.* is itt működött.

Nagyszebenben három gép-, illetve fémipari üzemről tudunk ebből az időszakból, a már évtizedek óta virágzó Rieger-féle gyárról, a Simon Redtenbacher és Fiai Első Román Kés- és Acélgyárról, valamint az 1919-ben alapított Ferroagricola Gépgyár Részvénytársaságról.

A nehézipar mellett a színesfémbányászat és -feldolgozás vonzotta a román bankcsoportokat. Az első világháború előtti Erdély legnagyobb aranybánya-vállalatát, a Rudai 12 Apostol Bányatársulatot 1920-ban veszi át korábbi német többségi tulajdonosaitól a „Mica" Társaság (*Societatea „Mica" Brad*), és folytat jól jövedelmező kitermelést a következő évtizedekben. A társaság aranytermelése 1921 és 1939 között 763 kg-ról 2917-re növekedett. Ezzel pedig az ország aranytermelésének több mint 60%-át biztosította (Baron, 2006). A legtöbb ezüstöt bányászó vállalat azonban a Nagybánya környékén tevékenykedő „Phoenix" Részvénytársaság volt, amely 1937-ben 9534 kg-ot állított elő, az országos termelés 37%-át. Ugyanez a vállalat állította elő az ország éves kénsavtermelésének 90%-át is (Malinschi, 1964).

A román állam erdélyi bányáinak és gyárainak üzemeltetésére külön vállalatot alapítottak, *Regia Intreprinderilor Miniere și Metalurgice ale Statului din Ardeal* névvel, amely a vajdahunyadi és kudzsiri gyárak mellett a nagybányai, verespataki és nagyági arany- és ezüstbányászatot is irányította (Csucsuja–Báthory–Máté–Nagy, 2011).

1925-ben a Magyar Földgáz Részvénytársaságtól az erdélyi földgázmezők fölötti ellenőrzést a *Societatea Națională de Gaz Metan* nevű részvénytársaság vette át. A korszak folyamán

majdnem ötszörösére nőtt a kitermelt erdélyi földgáz mennyisége, amelyet elsősorban a vegyipar használt fel. Az első világháború előtt belga tőkével alapított, marosújvári ammóniák-szódagyár legfontosabb terméke a marószóda volt, akárcsak a tordai üzemé. A dicsőszentmártoni „Nitrogén" vállalatnak a karbid, ammónium, nitrogén, hidrogén, klór voltak a termékei. E gyár nem csupán a gyártási kapacitása, hanem a nagy teljesítményű elektromos áramfejlesztő telepe miatt is stratégiai vállalatnak számított. 1935-ben került sor a gyár román ellenőrzés alá vonására, amikor a már említett „Mica" cég révén sikerült a magyar többségi tulajdonosoktól a részvények 50%-át megvásárolni. 1938 és 1940 között a vállalat gyártási kapacitását tovább bővítették, és alumínium gyártására alkalmas berendezésekkel szerelték fel (Baron, 2006).

Az erdőkben gazdag történeti Erdélyben az első nagy világégés előtt felállított cellulóz- és papírgyárak 1918 után tovább folytatták tevékenységüket. A zernyesti papírgyárat 1935-ben „nacionalizálták", amikor a budapesti tulajdonosoktól sikerült megvásárolni a részvények 49%-át (Baron, 2006). A tordai cellulózgyár és a péterfalvi papírgyár részvényei is hasonló módon kerültek a bukaresti nagybankok ipari portfólióiba.

A korábban Erdély, a Bánság és Partium területén működő faipari vállalatok többsége tovább működött. A többi iparágakhoz hasonló látványosabb fejlesztések azonban nem történtek. A tulajdonosi háttér részben megváltozott, de nem olyan arányokban, mint a nagyiparban általában.

Az erdélyi könnyűipari vállalatok, a román védővámoknak köszönhetően, a két világháború között kedvező piaci konjunktúrában részesültek. Kolozsváron a Renner-féle bőrgyár ekkor nőtte ki magát igazi nagyvállalattá. A vezetőségnek sikerült a román szakminisztériumnál kijárnia a román állami kedvezményeket, és 1930-ban felvette a Dermata nevet. 1938-ban már több mint 3000 munkást foglalkoztatott. A piaci terjeszkedés során még a temesvári vetélytársát („Turul" cipőgyár) is felvásárolta (lásd Veress, 2019). Kolozsváron ebben az időszakban erősödött meg a gyáripar. A vállalatok közül megérdemli, hogy kiemeljük a 1920-as években alapított RAVAG Fémipari Részvénytársaságot, az Iris Porcelángyárat, amely az államosításkor 350 alkalmazottjával egyike volt a város jelentős vállalatainak, de a könnyűiparhoz tartozó „Ady"-harisnyagyárat és a Schul-selyemgyárat sem hagyhatjuk ki a sorból (Lakatos, 2011).

A román piacot kihasználva növekedésnek indultak Brassó, Nagyszeben és környéke, Medgyes és Segesvár szász alapítású, közepes méretű szövet- és szőnyeggyárai is. A Partiumban Nagyvárad és Szatmárnémeti, Araddal együtt, a határra kerültek, és így elveszítették korábbi piacaik felét. Azonban ilyen körülmények között is megmaradtak a korabeli Románia iparosodási központjainak (Popescu, 2000).

Az energetikai iparban, pontosabban a villamos energiát termelő erőművekbe, a két világháború között, egyet kivéve, nem történtek látványos befektetések. Nagyobb erőművek minden erdélyi nagyvárosban, valamint bánya- és iparvidéken működtek. A Kolozsvár melletti Egeresen építették fel a kolozsvári városi villamos művek belga befektetői azt a hőerőművet, amely a környékbeli szénbányák gyenge minőségű barnaszenét hasznosította volna. A befektetés a jövőnek szólt, hiszen az 1934-re elkészült erőművet csak a második bécsi döntés után használhatták ki igazán, mivel addig a város igényeit fedezte a hidegszamosi vízerőmű. 1940 végén viszont Hidegszamos Romániánál maradt, és így már volt értelme teljes kapacitással üzemeltetni az egeresi erőművet, amely a háború idején megnövekedett ipari igényeket is kielégítette.

A korszak gazdasági szakemberei a tágabban vett Erdély területén hét olyan szakosodott ipari csomópontot neveztek meg, amelyek a nyersanyaglelőhelyek és az energiahordozók miatt fejlődtek ki. Ezek Resicabánya, Nándorhegy, Nadrág, Vajdahunyad, Nagydisznód és Nagybánya környéke voltak. A fogyasztói piacok közelében, tulajdonképpen a helyszínén további négy városi központot azonosítottak, ahová a feldolgozóipar nagy arányban betelepedett: Temesvárt, Aradot, Kolozsvárt és a Brassó–Sepsiszentgyörgy-tengelyt (Popescu, 2000).

Összességében a Kárpátoktól nyugatra fekvő területek, a két világháború között, bizonyos iparágakban (nehézipar) még növelték is előnyüket az ország többi régióival szemben.

A terület lakosságának szerkezetéről, műveltségi fokáról, társadalmi és gazdasági helyzetéről az 1930-ban tartott népszámlálás nyújt képet. Ekkor több mint 5,5 millió lelket számláltak össze a biztosok, 400 000 fővel többet, mint tíz évvel korábban. Az 1910. évi népszámláláshoz viszonyítva anyanyelv szerint a magyarság aránya 31%-ról 26,7%-ra csökkent, a románságé pedig 53-ról 58%-ra nőtt. A németek aránya megmaradt 9,8%-on (Szász, 1986).

Az össznépességgel együtt a városlakók száma is nőtt. Kolozsvár lakossága meghaladta a 100 000 főt, Temesváré pedig megközelítette. Marosvásárhely 40 000, Szeben 50 000 fölé emelkedett, Brassó pedig megközelítette a 60 000 lelket. Szatmárnémeti 50 000, Arad és Nagyvárad 80 000 fölé emelkedett (Varga E., 1998–2002). A városi lakosság aránya, a városiasodás mértéke azonban nem nőtt. A román nemzetiségű városi lakosság aránya viszont érzékelhetően növekedett, evvel párhuzamosan pedig csökkent a magyaroké és németeké. A változást tényszerűen az 1918-cal kezdődően állását veszítő és kivándorolni kényszerülő, 200 000 főnyi magyar nemzetiségű állami alkalmazott és családtagjai helyébe a Kárpátokon túli területekről érkező állami román hivatalnokok és köztisztviselők képviselték. Ezek mellé még olyan erdélyi román lakosok is beköltöztek a városokba, akiket az állami kedvezmények késztettek erre. E jelenségre épp a népszámlálási adatok derítenek fényt. 1930-ban Kolozsvár kereső népességén belül a közhivatalokban állást vállalók 65%-a volt román nemzetiségű, az iparban dolgozóknak viszont alig 21%-a, ezzel szemben 60% volt a magyaroké. Nagyváradon az arányok még szélsőségesebbek, hiszen a román nemzetiségűek az iparban foglalkoztatottak 14%-át tették ki, a magyarok pedig a 65%-át. A közhivatalnoki kar esetén pedig Kolozsvárhoz hasonlóan fordított volt az arány, 63% román és 20% magyar. Még a határszélre került és magyar lakosságú hátországát elvesztő Aradon is csak 26% volt a román nemzetiségűek aránya az iparban, a magyaroké pedig majdnem 50%. A közhivatalnokok körében viszont 70% volt a magukat románnak vallók aránya. (*Recensământ*, 1930). A nagyvárosoktól távol eső gyártelepek és bányavidékek közül a román többségű Hunyad megyében található Zsil völgye egy különleges eset, hiszen a főhatalom- és közigazgatás-váltás után tíz évvel Petrozsény város bányászatban és iparban foglalkoztatott keresőinek 43%-át még mindig a magyarok tették ki, a románok aránya pedig 41% volt (*Recensământ,* 1930).

Összességében 1930-ban a Kárpátokon inneni területeken továbbra is a dualizmus korához hasonló foglalkoztatási szerkezet mutatkozott. A román népesség 81%-a, a magyarnak 58%-a élt továbbra is földművelésből. A német lakosságon belül még kisebb ez az arány, alig 54%. A bányászatban és iparban pedig a román keresőknek alig 6%-a, a magyaroknak 19%-a, a németeknek pedig 24%-a kereste kenyerét (*Recensământ,* 1930).

A két világháború közötti kormányok minden erőfeszítést megtettek annak érdekében, hogy az újonnan szerzett területeket minél teljesebben integrálják a román államba.

A közigazgatás, gazdaság, infrastruktúra mellett a kultúra, az oktatás volt az az eszköz, amellyel ezt az integrációt ki szerették volna teljesíteni. Az iskolák államosítása, illetve a román nyelvű elemi oktatás ingyenessé tétele, egyfelől a román falusi lakosság írástudatlan tömegeinek felemelését, másfelől az újonnan csatolt tartományok más nemzetiségű tömegeinek románosodását célozta meg. 1922-ben kezdődött el a tanügyi rendszer központosítása, amit az 1924-es, 1925-ös és 1928-as tanügyi reformok követtek (Livezeanu, 1998). A reformok nyomán uniformizálták a tanügyi rendszert, a nem román tanítási nyelvű iskolák számát visszaszorították, és csupán az egyházak működtethettek ilyeneket. A magán (egyházi) középiskolák végzős diákjai azonban román szakbizottság előtt kellett érettségi vizsgát tegyenek. Erdélyben a felsőoktatás románosítása 1919-ben történt meg a Kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem felszámolásával és a román egyetem megnyitásával. Ilyen körülmények között Erdélyben a magyar nyelvű közoktatás feladata a történelmi magyar egyházakra hárult. Nagy erőfeszítések árán, de viszonylag rövid időn belül újjászervezték a magyarlakta településeken a magyar tannyelvű elemi és középiskolai oktatást, bár az egyházak az 1921-es földtörvénnyel épp a tanintézményeik anyagi biztonságát jelentő birtokaikat veszítették el (Bárdi, 1997). Az erdélyi szász evangélikus egyház és a Szász Egyetemi Alap ugyanígy elvesztette szántóföldjeinek nagyobb részét, azonban a gazdagabb és szervezettebb szász közösségek kevésbé érezték meg a román földreform negatív hatásait.

A román tanügyi reformok azonban nem hoztak látványos változást az írástudatlanság felszámolásában. A második világháború utáni első népszámlálás adatai azt mutatták, hogy Erdélyen belül továbbra is a magyar és protestáns többségű Háromszék és Udvarhely megyékben, valamint a jelentős szász lakossággal rendelkező Szeben megyében volt a legalacsonyabb az írástudatlanok aránya (10% alatti). A következő szinten 10–19% közötti mutatókkal szerepeltek Maros-Torda, Brassó, a két Küküllő és Fogaras megyék. Viszont kirívóan magas volt Máramarosban az írástudatlanok aránya (56,4%), ugyancsak rossz arányokkal rendelkeztek Hunyad és Szamos megyék. Viszont a nyugati végeken is csupán Temes megyében volt 20% alatt az írástudatlanok aránya (Golopenția–Georgescu, 1948). Ami a más nemzetiségűek asszimilációját illeti, abban sem értek el túl nagy sikert a román hatóságok.

3.3. Erdély 1940–1944 között

Az 1940–1944 közötti időszak többszörös megpróbáltatásokat hozott Erdély népeire. A második bécsi döntés a Magyarországhoz került magyar lakosság számára örömet hozott, a románok számára gyászt; a határon kívül maradt dél-erdélyi magyarság számára sorsa rosszabbra fordulását jelentette. A határmódosítás, az 1920. évihez hasonlóan ismét gazdasági nehézségeket okozott, hiszen nem vett figyelembe sem közlekedési útvonalakat, sem piackörzeteket, sem a nyersanyaglelőhelyek és feldolgozóvállalatok kapcsolatrendszerét. Erdély ilyen módon való felosztásával megszakadt a Székelyfölddel való közvetlen, rendes nyomtávú vasúti összeköttetés. Ezt majd a háborús körülmények között, hatalmas anyagi és emberi erőfeszítések árán sikerül megvalósítani a Szeretfalva–Déda-vasútvonallal. A napjainkban zajló romániai útépítéseket figyelembe véve, rekordidő alatt épült meg, 1941 márciusa és 1942 októbere között (*A Szeretfalva…*, 1942). A vasút mellett azonban az új határ szétszakította a jól működő szövetkezeti rendszert is. Mind a magyar, mind a román szövetkezetek igyekeztek alkalmazkodni az új helyzethez, és átszerveződtek (Vincze, 1999). A magyar kormány arra törekedett,

hogy hatálytalanítsa az 1921. évi román földreform sérelmesnek ítélt intézkedéseit. Az ebben az ügyben hozott törvények a kisajátított földbirtokosokat feljogosították arra, hogy perbe fogják az agrárreform haszonélvezőit, és magasabb kártérítést követeljenek tőlük. A kisajátított erdőterületekkel kapcsolatos miniszteri rendelet előírta, hogy az összes eltulajdonított erdőterület a magyar államra száll. 1941-ben Németország oldalán Magyarország is belépett a világháborúba, ami rendkívüli intézkedések bevezetésével járt. Kormányintézkedések szabályozták a gazdasági élet minden részletét. Ráadásul az 1941-ben elfogadott fajvédő törvények fokozatosan kizárták a zsidó származású személyeket a földművelésből, állattenyésztésből, állatkereskedelemből, eltiltották őket a földbérléstől és tejtermékekkel való kereskedéstől. A hatóságok a zsidó tulajdonban lévő föld- és erdőbirtokokat összeírták, elkobozták és eladták. Magyarország 1944. márciusi német csapatok általi megszállását az észak-erdélyi zsidóság összegyűjtése és megsemmisítő táborokba való küldése követte (Csucsuja–Báthory–Máthé–Nagy, 2011).

A Romániánál maradt Dél-Erdély magyarságának fele választja a kivándorlást. Például a hivatalos statisztikák szerint a Zsil-völgyi bányavárosok magyar lakossága 1941-ben kevesebb mint felére csökkent (Varga E., 1999–2002). Az 1941-től bevezetett katonai diktatúra alatt a gazdaság teljesen a fronton harcoló csapatok ellátására rendezkedett be. Az 1930-as évek végén eszközölt nehézipari beruházások ekkor térültek meg. Erdély déli részén két párhuzamos, de összefüggő folyamat ment végbe. Egyfelől német nyomásra a zsidóság ellen foganatosított intézkedések, másfelől a német népcsoport gazdasági helyzetének megerősítése. Ráadásul a háború utolsó előtti évében az angol–amerikai légierő Temesvár és Arad iparnegyedeit bombázta. Az 1944. augusztusi román átállás a front összeomlásához és Erdély csatatérré változásához vezetett. A háborús pusztítások során komoly károk keletkeztek az infrastruktúrában és az ipari létesítményekben.

A háború végén, 1945. február 10-én megalakul az Ellenséges Javakat Kezelő és Ellenőrző Pénztár (*Casa de Administrare a Bunurilor Inamice* – rövidítve CASBI), melynek feladata a német és magyar állampolgárságú egyének javainak ellenőrzése.(Lege nr. 91) Ugyanígy a magyar és német érdekeltségű vállalatok ingatlanjai és ingóságai a CASBI felügyelete alá kerültek. Még ugyanebben az évben, március 23-án megszületik az újabb földreformról szóló törvény. Fő célkitűzései az 5 hektár alatti törpebirtokok szántóterületeinek növelése és a földnélküli mezőgazdasági dolgozók birtokhoz juttatása. Kisajátítandó ingatlanokként olyan német és román állampolgárok birtokait jelölte meg a törvény, akik együttműködtek a náci Németországgal, de háborús bűnösök vagy háborús bűnökkel vádlottak az olyanok is, akik 1944. augusztus 23. után elmenekültek, vagy akik önként harcoltak az Egyesült Nemzetek csapatai ellen (*Monitorul Oficial*, 1945). Ez a diszkriminatív, Erdélyben elsősorban német és magyar tulajdonosok kárára végrehajtott földreform előzte meg a baloldali hatalomátvételt.

3.4. Erdély a baloldali hatalomátvétel után

Az 1945. évvel kezdődő szovjetizálás eredményeként 1947. december 30-án kikiáltották a köztársaságot, és 1948 februárjában megalakult a Román Munkáspárt. Június 11-én államosították az ipari létesítményeket (gyárakat, üzemeket), a bankokat és hitelintézeteket, de a szolgáltatások túlnyomó többségét és a városi lakásállomány nagyobb részét is. Még ugyanaz év július 1-jén létrehozták az Állami Tervbizottságot, amely az elkövetkező évtizedekben a

gazdasági irányítás egyik meghatározó szerve lett. Két egyéves terv után, 1951-től a román gazdasági és társadalmi fejlődésnek az ötéves tervek iránymutatásai szerint kellett alakulnia (Csucsuja–Báthory–Máthé–Nagy, 2011).

Az iparban eszközölt változásokkal párhuzamosan végbement a mezőgazdaság, a termőterületek és a munkaeszközök kollektivizálása. Az 1949–1950. évi erőszakos próbálkozások nem sok sikerrel jártak, amit aztán keményen el is ítélt Gheorghe Gheorghiu Dej, a Román Munkáspárt főtitkára. Így a kollektivizálás elég vontatottan haladt 1958-ig, amikor kezdetét vette az utolsó nagy kampány. Ennek eredményeként 1962-ben befejezettnek tekintették a mezőgazdaság kollektivizálását. A folyamat első szakaszában, a tágabb értelemben vett Erdélyben is az alföldi részeket (Bánság, Partium) igyekezett a hatalom bevonni a közös gazdálkodásba, hiszen ott könnyű volt nagyüzemi gazdálkodást folytatni. Az Erdélyi-medence és a Kárpátok kerültek utoljára sorra, de a hegyvidéki, nehezen művelhető területek kimaradtak a kollektivizálásból (Ronas 1984). A kollektív gazdaságok tagjai 0,3 ha (népiesen „harmincár") földterületet kaptak saját használatra, és joguk volt a háztáji gazdaságukban marhát, sertést, baromfit, de akár lovat is tartani. A kollektivizálási folyamat előrehaladtával párhuzamosan zajlott a mezőgazdaság gépesítése. Traktor- és gépállomásokat állítottak fel, amelyek gépállományát a kollektív gazdaságok használhatták. A mezőgazdaság gépesítése 1962-re elérte a 89%-ot. Az ágazatban a kollektív gazdaságok (*Cooperativă Agricolă de Producție*, rövid. CAP) mellett egy, közvetlenül állami kezelésben lévő üzemtípus is létezett, az állami gazdasági üzemek (*Întreprindere Agricolă de Stat*, rövid. IAS). A mezőgazdaság fejlődése azonban 1965–1980 között stagnált. A városokba vándorlás miatt a foglalkoztatott munkaerő mind mennyiségben, mind minőségben csökkent. Evvel együtt pedig a munka termelékenysége is. Ennek következményeként az egyre növekvő kereslet miatt áruhiány lépett fel. Az 1980-as évek elején ösztönző intézkedéseket foganatosítottak az ágazat fellendítésére, de nem sok sikerrel. A külföldi államadósság minél előbbi visszafizetése érdekében az élelmiszer-exportot viszont nem fogták vissza, ami élelmiszerhiányt okozott. A hatóságok bevezették a jegyrendszert, megkezdődtek a rendszer utolsó, nélkülözéssel és megtorlással teli legsötétebb évei.

Az adminisztrációban 1951-ben a közigazgatási reform eredményeként felszámolták a megyéket, és helyettük háromszintű közigazgatási rendszert szerveztek tartomány – rajon – község/város szintekkel. Erdélyben hét tartomány jött létre, köztük a Magyar Autonóm Tartomány, amely a régi székely székek területeit foglalta magában, lakosságának több mint 76%-a magyar nemzetiségű volt. Az 1960-as átszervezés eredményeként elcsatolták Háromszéket, és helyette Kolozs tartománytól csatoltak át többségében románok lakta területeket. Az átalakítással együtt a nevét is megváltoztatták Maros Magyar Autonóm Tartományra. 1968-ban került sor az újabb közigazgatási reformra, amikor ismét megyékbe szervezték az ország területét. A megyehatárok és a megyeközpontok kijelölése a legtöbb esetben gazdasági megfontolások alapján történt. 1969–1972 között születtek meg a falvak szisztematizálását megcélzó tervek. Az 1972-ben elfogadott és 1988-ban kihirdetett, szisztematizálásról szóló program, amit a nyolcvanas évekbeli külföldi sajtóban csak „román falurombolásként" emlegettek, a „sokoldalúan fejlett szocialista társadalom kiépítéséről" szólt. Az volt az alapelv, hogy minden településnek jól meghatározott szerepet kell betöltenie az ország településszerkezetében. A tervezők szemében a kis falvak voltak a fejlődés legfőbb akadályai, és a falu világának fejlesztését csak úgy tartották lehetségesnek, ha megtörténik a lakosság és épületállomány koncentrálása. 300–350 várossá fejleszthető falut választottak ki.

3.4.1. Iparosítás a tervgazdálkodás jegyében

A meghirdetett erőteljes iparosítás emlékeztetett a két világháború közti liberális párti gazdaságpolitikára, amelynek szintén az iparfejlesztés állt a homlokterében. A központból irányított gazdaságpolitika eredményeként 1948–1963 között, országos szinten, a nehézipar fejlődési üteme 50%-kal magasabb volt a könnyűiparénál (Malinschi, 1964). Annak ellenére, hogy az elmaradt régiók fejlesztésére komoly befektetéseket áldoztak, a „régi" erdélyi és bánsági ipari központok részesedése az országos termelésből csak kissé csökkent. A régiók közti különbségek tovább nőttek, sőt a régiókon belüli különbségek is kiéleződtek. Erdélyen belül az ipari befektetések kedvelt célpontjai Temesvár, Nagyvárad, Kolozsvár és Marosvásárhely voltak (Popa, 2000). 1963-ban az országos ipari termelésből az erdélyi tartományok 42%-ban részesedtek, míg az ország összlakosságának 35,6%-a élt e tartományokban. Ha azonban megvizsgáljuk tartományonként az ipari részesedést kiderül, hogy Brassó (12,7%) és Bánság (9,3%) tartományok voltak a legfejlettebbek, a Maros Magyar Autonóm Tartomány pedig a maga 3,7%-ával az országos átlag felét érte el (Malinschi 1964).

A szocialista iparosítás alapja az energetikai ipar volt. Egyfelől az energiahordozók bányászatát fejlesztették (Erdélyben, a Zsil völgyében Urikányban és a háromszéki Köpecen nyitottak új bányákat,), másfelől a villamos erőművek kapacitását bővítették, illetve újakat építettek. Az Erdőszentgyörgy melletti Gyulakután 1954 és 1957 között adták át a hőerőmű négy turbináját. Szovjet technológiával épült, a környékbeli földgáz felhasználásával termelt áramot. A Zsil-völgyi Parosényban építettek új hőerőművet, melynek első turbinája 1956-ban kezdett el működni. Szintén szovjet technológiával épült. Fő feladata a vajdahunyadi vasgyár, valamint az olténiai olajmezők árammal való ellátása volt. A szénmosókból kikerülő szénis-zapot és törmeléket égették el a kemencéiben. A Csehszlovákiával kötött 1958. évi energetikai megállapodás eredményeként épült fel a radnóti hőerőmű, de már az új technológiával bővítették a parosényit is. A Magyar Népköztársaság segítséggel építették az új nagyváradi erőművet. A radnóti erőművet Erdély középső részének elektromos energiával való ellátására építették. A helyi, erdélyi földgázzal kívánták fűteni, első turbinája 1963-ban kezdett működni. A majdani országos elektromos vezetékhálózat részeként 1950–54-ben Erdélyben három regionális rendszert építettek ki: 1. Közép-Erdély, Gyulakutával a központban és vezetékekkel Torda és Aranyosgyéres, Dicsőszentmárton és Vajdahunyad irányába; 2. Délkelet-Erdély és Olténia, Parosény erőművel a központban, vezetékekkel az egész Zsil völgye, Nándorhegy, Resicabánya, Vajdahunyad és az észak-olténiai kőolajmezők és bányavidék számára; 3. Északnyugat-Erdély, Nagybánya környékén avval a céllal, hogy ellássa a környékbeli bányákat. 1954–1958 között a meglévő rendszereket összekötötték, ezt pedig 1962-től továbbfejlesztették. Az erdélyi kapacitást felhasználták a rohamosan növekvő havasalföldi ipari igények kielégítésére, a Békási-vízerőmű-komplexum energiafölöslegét pedig Erdélybe vezették át. A turbinákat, generátorokat kezdetben a szocialista országokból szerezték be, de rövidesen elkezdték e berendezések hazai gyártását is Resicán. 1966–1970 között került sor a Déva melletti Marosnémetin, illetve a Nagyváradon épített hőerőművek üzembe állítására (Ionescu, 1971).

Erdélyben a szénbányászat fejlesztése két párhuzamos vonalat követett. Egyfelől az országos szinten eszközölt beruházások 51%-át a Zsil-völgyi barnaszénbányák modernizálására fordították. A cél jó minőségű, kokszolható szén kitermelése. A bányákban fejtő- és rakodógépeket, réselőgépeket, pneumatikus fúrókat, a vájatok megerősítésére fém tartószerkezeteket használtak, villamos bányamozdonyok, fém- és gumi szállítószalagok segítségével

mozgatták a kitermelt szenet. A beruházások és átszervezések eredményeként 1948–1963 között az éves termelés 1,81 millió tonnáról 5,32 millióra emelkedett.

Másfelől a lignittelepek kiaknázására áldoztak nagy összegeket. Ilyen a Kárpátok karéján belül Köpecen, Észak-Biharban és Szilágyságban volt. Ez utóbbi régióban Barátka, Felsőderna, Papfalva, Berettyószéplak, Ipp és Sarmaság határában folytattak kitermelést. A korabeli szakemberek az ország lignitvagyonának 4,7%-ára becsülték az itt felfedezett készleteket. A térségben a már működő bányák mellé négy újat nyitottak, és a sarmasági kitermeléseket tovább bővítették. Köpec mellett Vargyason nyitottak két bányát. Szénosztályozó és -mosó berendezéseket, iparvasutakat, drótkötélpályákat, szénraktárakat építettek. A köpeci és papfalvi kitermelés mellé saját hőerőműveket rendeztek be. 1948–1964 között az éves termelés Köpecen 61 800 tonnáról 500 900 tonnára, az észak-bihar–szilágysági körzetben pedig 161 100 tonnáról 931 100 tonnára emelkedett. Az itt bányászott lignitet a helyi igények kielégítésére és az ekkor már épülő nagyváradi erőmű fűtésére használták el (Malinschi, 1964).

Erdély legértékesebb vasérctelepei a Hunyad megyei Gyalár és Alsótelek határában voltak. A termelés fokozása érdekében a modern berendezésekkel felszerelt alsóteleki bányából 1963-ban naponta már 3000 tonna vasércet bányásztak ki. Új bányát és ércfeldolgozót nyitottak a Kolozs megyei Magyarkiskapus határában; Krassó-Szörény megyében Vaskőbányán állítottak fel szintén egy ércfeldolgozót, amely a kohósításra előkészített anyag érctartalmát dúsította fel. A lövétei gyepvasérc kitermelése és feldolgozása is tovább folyt ebben az időszakban.

Románia színesfémbányászata, a dornavátrai kitermelést kivéve, Erdélyben összpontosult. Nagybánya környékén, a Radnán, az Erdélyi-szigethegységben Aranyosbányán, a hunyadi Kismuncselen, Balánbányán, a Krassó-Szörényben található Dognácska határában lévő színesfémtelepek kitermelésének fokozására komoly beruházásokat fordítottak. Ott, ahol a viszonyok megengedték, külszíni fejtést alkalmaztak (Alsótelekes, Magyarkiskapus). Az ércek olvasztás előtti dúsításához már minden kitermelésnél flotálóberendezéseket használtak, Aranyosbányán már a ciántechnológiás eljárást is alkalmazták. Az aranybányászat továbbra is a brádi körzetbe összpontosult.

A szén-, vasérc- és színesfémércek mellett egyre fontosabb szerepet kaptak az Egeres határában, majd 1951-től Hargitafürdőn bányászott kaolin, a Hunyad megyei Lelesz környékén kitermelt síkpor. Marosújváron és Kővárgarán bentonitot, Krassó-Szörényben Örményesen földpátot bányásztak. Ezeket az anyagokat a háztartási kerámia és elektromos ipari berendezések, csiszolóanyagok, műgumi-, zsírkő-, rovarirtószerek gyártásához, üzemanyagok krakkolásában katalizátorként és öntödei kötőanyagként használták.

Románia hét sóbányájából ebben a korszakban három működött Erdélyben: a désaknai, a tordai és a parajdi. A tordai bányát már 1932-ben bezárták, és csak a második világháborúban használták légóvóhelynek. 1952-től pedig egy kis része sajtfélék tárolására szolgált. A vegyipari üzemek fejlesztésével és az ágazat nyersanyagigényeinek növekedésével párhuzamosan, a sóbányászatban ekkor vált általánossá a nagy mélységű telepek kitermelésére a sós oldat formájában való szondás kitermelés. Marosújváron, egy, a dualizmus korában bekövetkezett áradás miatt már nagyon korán így hasznosították a sót, de a felszínhez közel. 1963-ban már három szondatelep hozta felszínre 1100 méteres maximális mélységből a sós oldatot, és továbbította a szódagyárnak (Malinschi, 1964).

Az 1948. évi államosítás után kidolgozott tervek szerint a nehéziparnak és gépiparnak kellett lennie a román gazdaság zászlóshajójának. E célkitűzés megvalósításának első lépéseként 1952-ben üzembe helyezték a resicabányai kokszoló harmadik, 40 000 tonnás évi termelésre tervezett egységét, majd 1955–1961 között indult be a termelés a Vajdahunyadon felépített új kokszmű négy egységénél. Vajdahunyadon a koksz mellett szurkot, ként, naftalint, ammónium-szulfátot, kreozotot is előállítottak. A Zsil-völgyi fiatal szenek zsírtalanítására használt félkoksz előállítására építettek fel Pusztakalánon két, egyenként 10-10 kemencés egységet. Míg Resicán az aninai kőszenet, addig Vajdahunyadon és Pusztakalánon a jó minőségű Zsil-völgyi barnaszenet használták. Ezekkel a befektetésekkel biztosítva látszott a meglévő és tervezett, nagy teljesítményű kohók megfelelő minőségű koksszal való ellátása.

Az öntöttvas mennyiségének növelése érdekében 1952–1954 között újjáépítették a már meglévő 4 vajdahunyadi és 2 pusztakaláni kohót. 1952-ben, 1956-ban, majd 1962-ben új, nagy teljesítményű modern kohókat üzemeltek be Vajdahunyadon. Resicabányán 1961–1962-ben üzemeltek be két új, nagy teljesítményű kohót. A termelési kapacitás növelésével párhuzamosan került sor a kohók kiszolgálását végző berendezések modernizálására. Már 1954–1955-ben átadták a vasérc tömörítését végző két gyárat Vajdahunyadon, majd Resicabányán is egyet. Az acélgyártásban már 1948-ban megkezdődtek a fejlesztések. Elsőként Vajdahunyadon újították fel a meglévő 4 acélkemencét, és építettek egy ötödiket is. 1950–1952 között került sor a négy nándorhegyi kemence felújítására. Resicán első lépésként 1954-ben építenek egy új acélkemencét, majd az egész régi acélmű helyére egy újat emelnek. Az aranyosgyéresi sodronygyárban, a megfelelő mennyiségű acél biztosítása érdekében 1950–1954 között üzembe helyeztek egy Martin-kemencét és három villanykemencét. Az acélgyártásban a nagy áttörést azonban a vajdahunyadi acélmű megépítése jelentette. Ez 1958–1959-ben kezdődött, majd 1960–1962-ben folytatódott. A cél 2 800 000 tonna éves termelés elérése volt. Az 1964-ig országos szinten eszközölt nehézipari befektetéseknek megközelítőleg 50%-a irányult Vajdahunyadra, 9%-a Resicabányára és 4%-a Pusztakalánra. Azonban növekvő tételként szerepelnek a galaci nehézipari kombinát fejlesztésére szánt összegek, előre jelezve az iparág súlypontjának térbeli eltolódását.

A hengerelt áruk az acél feldolgozása eredményeként előállított termékek 80–90%-át tették ki ebben az időszakban. A korszak elején a legfontosabb hengerművek Resicabányán és Nándorhegyen működtek. A kisebb teljesítményű aranyosgyéresi gyár 1951-ben bővült egy nagyobb teljesítményű hengersorral és egy csőgyártó egységgel. A már meglévő resicabányai és vajdahunyadi hengermű bővítésével tovább növelték a termelési kapacitást. Megjegyzendő, hogy a hengerelt áruk gyártását már a Kárpátok karéján kívüli román területeken is fejlesztették (Galați, Roman, Iași), így Erdély már nem számított kivételezett területnek.

Az erős, fejlett gépipar a kor román vezetőinek egyik dédelgetett álma volt. Az ágazat fejlesztésére szánt összegek 1951-től folyamatosan nőttek. A gépgyártás fejlesztése az alkatrész-, illetve szerszámgépgyártással kezdődött. Erdélyben ilyen volt az új alapítású aradi esztergagyár, a nagyváradi „Înfrățirea” gyár, amely szerszámgyalugépek, marógépek gyártására szakosodott, a nagyszebeni szerszámgépgyár. A gépgyártó ipar egyik alegységét képezték azok az üzemek, amelyek a víz- és kőolajipari berendezések gyártásával foglalkoztak. Ilyen volt a brassói „Hidromecanica”.

1954-ben tér át a brassói „Steagul Roșu” üzem a teherautók gyártására. Az alkatrészek egy jó részét szintén erdélyi gyárak állították elő, Nagyszebenben, Négyfaluban (1951–2001 között

Szecseleváros), Temesváron, Kolozsváron és természetesen Brassóban. Először az SR-101-típusú (ZIS-150 szovjet teherautó mintájára) gépkocsi gyártása folyt itt, majd a „Carpați", a „Bucegi" és a „Roman". Brassóban a traktorgyártás 1947-tel kezdődött, amikor elkezdték az IAR gyárban az IAR-22-típus gyártását. A mezőgazdaság kollektivizálása után egyre nagyobb igény mutatkozott a mezőgazdasági gépekre, így a traktorgyár éves termelése is növekedett. 1964-ig 130 000 darabot gyártottak. Ekkor kezdték el az „U"-típus gyártását, ami az üzem 1989 utáni felszámolásáig zajlott. A járműgyártás részeként tovább üzemelt a fejlesztések után megnövekedett kapacitású aradi vagongyár. Az bányászati és egyéb iparágakban használt berendezések gyártására szakosodott legfontosabb erdélyi üzemek a kolozsvári „Unirea" és „Tehnofrig", a szatmárnémeti „Unio" bányagépgyár.

Vegyipari gyárak Erdélyben már a késő dualizmus korában működtek, és a két világháború között még növekedett is a számuk. A tervgazdálkodás kezdetével a kis mennyiségű vegyi anyagok gyártását Nagybányára, Dicsőszentmártonra és Fogarasra helyezték át. A fenol és bakelit gyártása Fogarason a „Victoria" vegyianyag-gyárban, HCH- és DDT-típusú rovarirtóké Tordán és Dicsőszentmártonban folyt. Növelték a marosújvári szódagyár termelési kapacitását, új berendezéseket kapott a tordai és a dicsőszentmártoni gyár elektrolízis-részlege. A kiskapusi gyár egy, a nagybányai két kénsavgyártó üzemsort kapott. 1965-ben kezdte meg termelését a nitrogénműtrágya gyártására szakosodott marosvásárhelyi vegyi üzem. A műgumi- és abroncsgyártás már nem Erdélyben található üzemekben történt. Egyedül a „Carbosin" kiskapusi vegyi üzem volt része ennek az ágazatnak, a koromgyártás révén. Műanyaggyártás viszont Tordán (polipropilén, polivinil-klorid vagy PVC), Rozsnyón, Fogarason is zajlott. Mosószereket a temesvári „Perlan" gyárban, szerves alapú festékeket Feketehalomban a „Colorom" gyárban, gyógyszert Kolozsváron állítottak elő. Cellulóz- és papírgyártás céljára 1965–1966-ban adták át a dési üzemet. A Szászsebes közelében lévő péterfalvi papírgyárat és a vidombáki üzemet felújították.

A színesfém-feldolgozásra alkalmas üzemeket is modernizálták, és újakat is építettek. Kiskapuson építettek egy ólom- és cinkgyárat, Nagybányán új rézfeldolgozó művet, Nagyváradon timföldgyárat építettek.

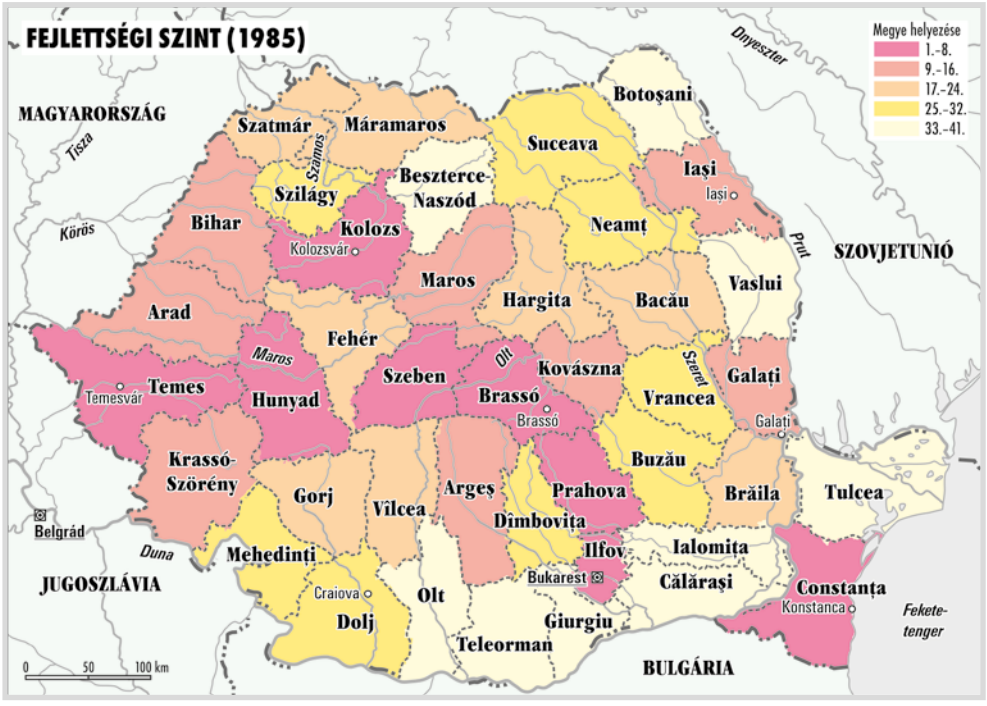
A XX. század közepén még mindig nagy kiterjedésű erdőségek olyan iparágat tápláltak, amely az erdélyi iparfejlődés egyik alappillére volt. A központilag kidolgozott fejlesztési tervek alapján, a kitermelés és a fűrészüzemek fejlesztése mellett, a hangsúlyt át kellett helyezni a rönk- és fűrészárugyártásról a bútor- és késztermékgyártásra, valamint nagyobb figyelmet kellett fordítani a lombhullató erdők fájának hasznosítására. Ennek megfelelően fejlesztették a kitermelést. A láncfűrészek üzembe helyezése látványosan megemelte a munka hatékonyságát, a modern szállítóberendezések használata könnyebbé tette és felgyorsította az anyagmozgatást. A traktorok, teherautók bevezetése teljesen átalakította a kitermelést és szállítást. Az egész iparágat átszervezték. A kitermelést nagy állami vállalatok végezték. A feldolgozás erre szakosodott üzemekben és bútorgyárakban történt. Erdélyben a gyergyógalócási, szamosújvári, dési, máramarosszigeti, balázsfalvi, aradi és a Karánsebes melletti Balta Sărată lévő fűrészáru-, rétegeltlemez- és furnérgyárak és a kolozsvári, marosvásárhelyi, belényesi, karánsebesi és medgyesi bútorgyárak tartoztak ezek közé az 1960-as években (Ionescu, 1971).

A háború utáni újjáépítés, illetve az 1948 után kezdődő építkezések és fejlesztések megnövelték az építkezési anyagok iránti igényt. Ennek kielégítése nem kis feladatot jelentett az ágazat vezetőinek. Az 1964-ig terjedő időszakban a már meglévő tordai cementgyár kapacitása

megfelelt, azonban a gyártástechnológiák fejlesztésével a cement mellett már az előregyártott elemek iránt is egyre növekvő kereslet mutatkozott. Brassóban már 1949-től megindult ezeknek a gyártása, majd Tordán, Resicabányán és Aradon is alakultak ilyen egységek. A cement és tégla mellett a burkolóanyagok, ajtók, ablakok gyártása is egyre fontosabb szerepet kapott. Segesváron burkolóanyagot, Meggyesfalván betontéglát gyártottak. Dicsőszentmártonban falicsempét, Medgyesen pedig ajtót és ablakot állítottak elő nagyüzemben.

A lakosság közszükségleti cikkeit kielégítő könnyűiparban, az importgyapotra alapozva, fonodákat építettek Aradon, Lugoson és Medgyesen. A hazai termelésű textil alapanyagok feldolgozása érdekében Makkfalván, Gyergyóalfaluban, Kercen lengyárakat, Bethlenben, Ludason és a bihari Újpalotán kendergyárakat alapítottak. Gyergyószentmiklóson lencérnagyár működött. Ebben az időszakban helyezték üzembe a kolozsvári „Confecții", a szatmárnémeti „Mondiala" és a marosvásárhelyi „Mureșul" konfekciógyárakat. Az 1966–1970 közti időszakban kezdett termelni a csíkszeredai kötöttáru- és a kézdivásárhelyi készruhagyár. Modernizálták a nagydisznódi és aradi textil- és a kolozsvári bőrgyárat (Ionescu, 1971). Jelentős fejlesztéseken esett át a talmácsi és medgyesi textilgyár, a tordai és medgyesi „Vitrometan" üveggyár. Ebben az évtizedben alapították meg a gyulafehérvári porcelángyárat. A kolozsvári bőrgyár a „Herbák János" nevét vette fel, majd azt „Clujaná"-ra változtatták. 1989 után is márkanévnek számított az itt gyártott jó minőségű lábbeliknek köszönhetően.

3.5. ábra: Megyék fejlettségi szintje (1985). *Készítette:* Bartos-Elekes Zsombor

Az élelmiszeriparhoz tartozó malom-, cukoripar, kenyér-, konzerv-, tejtermék-, sör- és szeszgyártás Erdélyben komoly hagyományokkal rendelkezik. Az államosítást követően

ez az iparág is komoly átszervezésen és fejlesztésen esett át. Az 1951–1961 közötti időszakban a nagyvárosokban és közlekedési csomópontokon hűtőházakat rendeztek be, mint például Aradon, Kolozsváron, Marosvásárhelyen és Nagyszebenben. Fejlesztették a marosvásárhelyi cukorgyárat, a nagyváradi étolajgyárat, a temesvári, nagyváradi, brassói és szebeni sörgyárakat. A már működő marosvásárhelyi és botfalui cukorgyárak mellett 1960-ban elkezdte a termelést a marosludasi, rá néhány évre a nagyváradi is. Resicabányán, Szatmárnémetin, Tordán, Marosvásárhelyen, Medgyesen és Brassóban tejgyárak létesültek, Gyergyóremetén pedig tejporgyár. Az iparág alapanyagokkal való megfelelő ellátása érdekében növelték egyes növényi kultúrák vetésterületét, előzetes szerződéskötéssel próbálták növelni az évente vágásra kerülő állatok számát, és megemelték a cukorrépa átvételi árát.

Erdély, az akkor modern ágazatnak tekintett személygépkocsigyártásból majdnem teljesen kimaradt. Az ország mindhárom jelentős üzemét délen építették fel: a Miovenibe a Daciát, Câmpulungba az Arot, Craiovára az Oltcitot. A korszak legvégén Temesváron is megépítettek egy kis, takarékosnak szánt típust, a kétszemélyes Lăstunt (Fecskét), azonban ennek a tömeggyártására nem kerülhetett sor. A korszak utolsó másfél évtizedében ugyanez volt a helyzet az energetikai beruházások esetében is, az ország első atomerőművét sem Erdélybe, hanem a Duna melletti Cernavodára tervezték.

3.4.2. Városiasodás és a demográfiai viszonyok átalakulása 1948 után

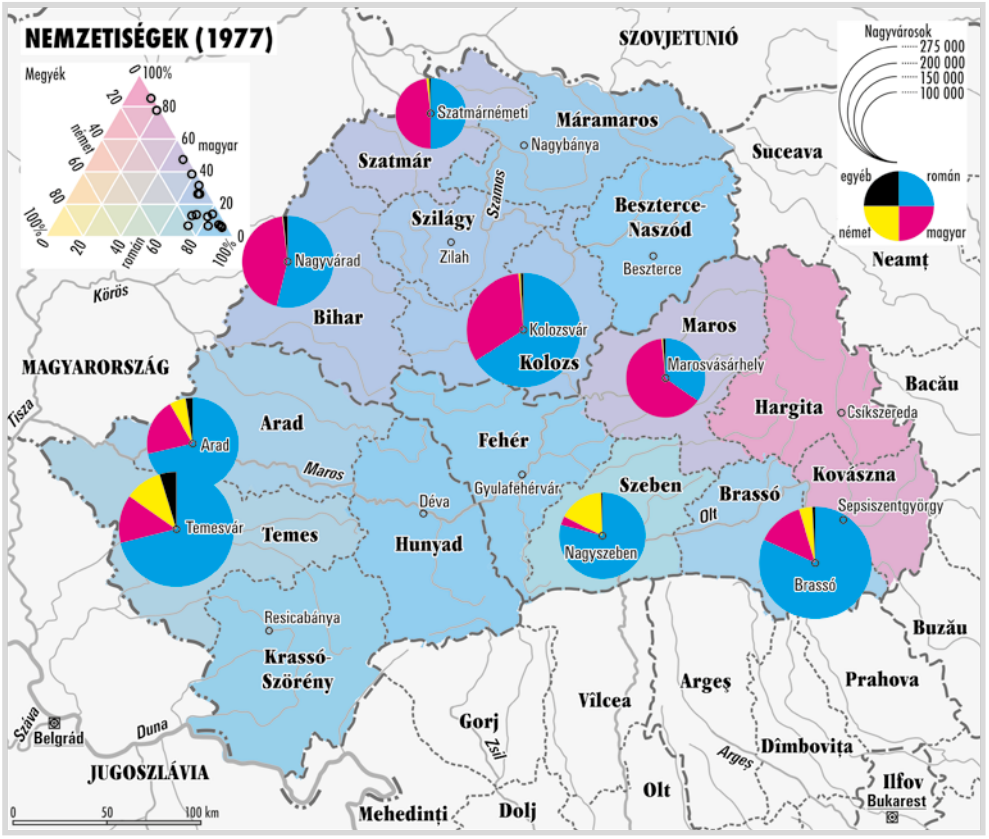
Az 1950-es évektől a csökkenő születésszámok és a felgyorsuló iparosítás és urbanizáció eredményeként Erdély demográfiai viszonyai megváltoztak. Az 1970-es évek elejére demográfiai szempontból már csak Máramaros megye tartozott a „fiatal" kategóriába. Az „érett" megyék elsősorban a hagyományosan iparosodottnak számító Brassó, Szeben, Kolozs, Hunyad, valamint a lassan fejlődő, és emiatt folyamatos elvándorlást regisztráló megyék, mint Hargita, Beszterce-Naszód, Szilágy, Fehér voltak. Az „elöregedett" típusba tartozott az egész Bánság (Temes, Krassó-Szörény), valamint Arad megye. „Öregedő" típusú vidékeknek számított már ekkor a Szigethegység, a Ruszka-havas, de öregedő tendenciát mutatott az Erdélyi-medence déli részén található Hortobágyi-fennsík, a Fehér és Szeben megyék határán elterülő Székás menti dombság és Udvarhelyszék is (Giosu, 1972).

Az 1918 utáni urbanizációs folyamatban három szakaszt különböztethetünk meg: 1. a 1918–1948, 2. a 1948–1972 és 3. a 1972–1989 közötti szakaszt. Az első időszakban a már nagyvárosnak számító erdélyi települések lakossága tovább növekszik, de nem olyan látványosan, mint 1948 után. A második szakasz több alszakaszra oszlik, és jellemző rá a mezőgazdaság kollektivizálása következtében felszabaduló munkaerő városokra vándorlása. A harmadik szakasz már egy erősen irányított városiasodás, amely a szisztematizálás jegyeit viseli magán. A folyamatos fejlesztéseknek köszönhetően 1977-ben Erdélyben Brassó, Hunyad, Krassó-Szörény és Temes megye városai vonzották a legtöbb, Erdélyen kívüli területről érkező bevándorlót. A legkevesebb, távolabbi megyékből érkező bevándorló Bihar, Szatmár, Szilágy és Beszterce-Naszód megyék városaiban telepedett le. A korabeli demográfusok véleménye szerint az erős, megyén belüli, faluról városra való vándorlást mutató területek hasonló történelmi és kulturális háttérrel rendelkeztek, mint Temes, Arad, Hunyad, Kolozs, Szeben. Ugyanakkor komoly gazdasági fejlődés helyszínei is voltak, így a falvak lakói megyén belül kaptak munkahelyet, és nem kellett távolabbi vidékekre költözniük (Sandu 1984). Az 1970-es évek végén, 1980-as évek elején a tágabban vett Erdélyen belül a migráció

szempontjából négy csoportba lehetett sorolni a megyéket. 1. a bevándorlási célpontok, amelyek nagyszámú beköltözőt fogadtak, és ahonnan jelentéktelen számban költöztek el: Temes és Brassó; 2. befogadó és kibocsátó megyék, ahová és ahonnan szép számban költöztek be és ki: Hunyad, Szeben, Kolozs, Máramaros; 3. ugyanannyian költöznek be, mint ki, nem túl nagy vonzerővel: Krassó-Szörény és Maros; 4. az előbbieknél is kisebb vonzerővel bíró megyék: Arad, Bihar, Kovászna; 5. kivándorló megyék: Fehér, Beszterce-Naszód, Hargita, Szatmár, Szilágy. Az évtizedek során változtak a kivándorlók preferenciái. Míg az 1966-os népszámlálás eredményei alapján a Bihar megyei falvak kivándorlói a szomszédos Aradra költöztek, 1977-re már Temesvár lett a kedvenc célpont. Ugyanez figyelhető meg két, Kárpátokon túli megye falusi lakosainál is. 1966 és 1977 között az olténiai Vâlcea megye falusi kivándorlói Dolj helyett Szeben felé veszik az irányt, a moldvai Bákó megyeiek pedig Galați helyett Brassóba. A városokba való vándorlás mellett létezik egy, a falvakba irányuló megyeközi migráció. Erdélyben, pontosabban a Bánságban és Partiumban jegyeztek ilyen mozgást a statisztikák. A legnagyobb vonzerővel Temes megye falvai rendelkeztek, ide a szomszédos Arad, Krassó-Szörény és Hunyad lakosai mellett szép számban érkeztek Bihar, Kolozs, Fehér, de még Suceava megyéből is. Bihar megye falvaiba Szilágyból, míg Brassó megyébe a szomszédos Kovásznából telepedtek be. Egy érdekes jelenség figyelhető meg Szatmár és Máramaros megyék vándorlási kapcsolatrendszerében: miközben Szatmárból a máramarosi városokba irányult egy bevándorlási hullám, létezett egy fordított, a szatmári falvakba történő máramarosi bevándorlás (Sandu, 1984). A falvakba való bevándorlást Temes megye esetén az magyarázhatja, hogy a sváb falusi lakosság, de a helyi román lakosság is folyamatosan el-, illetve kivándorolt, és olyan űrt hagyott maga után, amelyet szívesen töltöttek be más megyék szülöttei. Brassó megyében is érződik a szászok kivándorlásának a hatása, de még inkább a városokba való beköltözési hullám után sokasodnak a megüresedett házak és munkalehetőségek. Szatmárban a kivándorlást (svábok) és városra költözést egyaránt lehetséges oknak tartjuk.

Az erdélyi városok közül 1966-ban Brassó az, amelynek lakói között a legalacsonyabb azoknak az aránya, akik helyben, illetve a megye területén születtek. Összesen is csak 39%, viszont a Kárpátokon túli megyékben született a lakosság 31%-a. Temesváron, a másik nagy ipari központban a lakosok 30, illetve 21%-a temesvári és Temes megyei születésű; ekkor még csak a népesség 15%-át teszik ki a Kárpátokon túli megyékben születettek. Az Ókirályságban születettek legnagyobb arányban Vajdahunyadon éltek ebben az időszakban: a 69 000 főnyi népesség 36%-a. Kolozsvár 185 000 lakosának többsége a városban és a megyében született (62%), további 30% pedig Erdély és a Partium megyéiben. Kolozsvár lakosainak születési hely szerinti összetételében a korábbi évtizedekhez képest változás állt be, ugyanis eddig a lakosok többsége, ha nem a városban, akkor valamelyik szomszédos vagy távolabbi, általában magyar többségű megyében született. Ez a jelenség tette korábban lehetővé azt, hogy a város megőrizze magyar jellegét (lásd *Recensământ*, 1966). Ha megyékre lebontva vizsgáljuk a városi lakosság születési hely szerinti összetételét, Brassó megye 1977-es adatai még érdekesebbek. Míg 1966-ban a megye városi lakosainak 22%-a született a Kárpátokon túl, 1977-ben már 33%. Temes megyénél is mérhető volt a növekedés, ott 14%-ról 16%-ra nőtt a városi lakosok között az Ókirályságban születettek aránya. Hunyad megye városi lakosai között pedig 27%-ról 24%-ra csökkent.

3.6. ábra: Erdély megyéinek és nagyobb városainak nemzetiségei (1977).
Készítette: Bartos-Elekes Zsombor

A korszak folyamán a városok jellege is fokozatosan megváltozott. Ennek egyik szemléletes példája Kolozsvár, amelyet a dualizmus korától a szolgáltatószektor dominált, azonban a folyamatos iparfejlesztések eredményeként 1966-ban már az iparvárosok közé sorolják. Ugyanez történt Nagyváraddal, Marosvásárhellyel, de Székelyudvarhellyel is (Ronnas, 1984).

A kommunista ipar- és várospolitika eredményeként Erdély városaiban a magyar és német ajkú lakosság kisebbségbe, néhol egyenesen szórványba szorult. 1956-ra a hagyományosan szász városok népességének többsége már román volt, a székelyföldi városok viszont Marosvásárhellyel egyetemben magyar többségűek maradtak. Kolozsváron ekkor még alig észrevehető magyar többséget jeleznek a statisztikák (100 személy), Szatmárnémetiben még többségben volt a magyarság, csak 1977-ben csökkent 50% alá, Nagyváradon ugyanúgy 1977-ben csökken 44%-ra a magyar lakosok aránya. Aradon 1930-ban anyanyelv szerint még többségben voltak a magyarul beszélők, de nemzetiség szerint kisebbségbe kerültek. Temesvár az újkor folyamán soha nem volt magyar többségű város, 1900-ig lakosainak abszolút többsége a németet vallotta anyanyelvének. 1910-ben volt a legmagasabb a városban a magyarul beszélők aránya. 1930-ban még mindig csak 26%-ot tett ki a román nemzetiségűek

aránya, abszolút többségbe a második világháború után kerültek. A magyar lakosság arányszáma érzékelhetően 1948 után kezdett csökkeni. A kisebb, a tömbmagyar területeken kívüli városokban, mint a második bécsi döntés után Romániában maradt Nagyenyeden, a magyar lakosság épp 1940 után veszíti el többségét (Varga E., 1998–2002). Az 1970-es évektől pedig még nagyobb arányban növekszik az erdélyi városokban a románság aránya. Ezt a folyamatot erősítette az iparosítással párhuzamosan kibontakozó panelprogram, amely lehetővé tette a román falusi lakosság tömeges betelepítését. Az 1968-at követő, Nicolae Ceaușescu nevével fémjelzett korszak a legsötétebb időszaka volt a román kommunizmusnak. Erdély nem román nemzetiségű lakosságának az asszimilálása volt az egyik célja a települések szisztematizálásának is. A német és zsidó származású román állampolgároknak a Német Szövetségi Köztársaságba, illetve Izraelbe való kivándorlására az 1950-es, illetve 1960-as évek elején külön megállapodást kötöttek a román hatóságok. Ez alapján évente meghatározott számú személy vándorolhatott ki, akikért viszont az illető állam dollárban, illetve nyugatnémet-márkában fizetett a román fél által egyénenként meghatározott összeget. Több tízezer erdélyi szász és bánsági sváb, valamint zsidó vándorolt ki így az 1960–1980-as évek között.

Az utolsó kommunizmuskori népszámlálás már azt mutatta, hogy 50 év leforgása alatt a tágabban vett Erdélyben a románság számaránya 53%-ról 71%-ra nőtt, a magyarságé 31-ről 22%-ra csökkent, a németeké pedig 10,7-ről 4,3%-ra (Varga E., 1998–2002).

Szakirodalom

Levéltári források:

Erdély I-II. Központi Statisztikai Hivatal Könyvtára. Gépelt kézirat.

Erdélyi Gazdasági Sérelmek, 1940. Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara. Gépelt kézirat. Corvinus Egyetem Könyvtára.

Jakabffy E (1949).: Lugostól Hátszegig. Közel hét évtized az életemből. *Emlékirata*. Jakabffy Elemér Alapítvány Kortörténeti Gyűjteménye. Kézirattár.

Magyar Nemzeti Levéltár (MNL) K 610. 30. cs. 1. dosszié. 176–184. A Gazdasági és Hitelszövetkezetek Szövetsége mint szövetkezet igazgatóságának 1923. évi jelentése. 1924. március 14. Első csonka évi jelentés.

Magyar Nemzeti Levéltár (MNL) K 184. FM Földmívelésügyi Minisztérium Általános Iratok. 564. cs. 1911. 112. tétel. A FM marosvásárhelyi kirendeltsége iratai. ff. 474–598.

Magyar Nemzeti Levéltár (MNL) K 437. 4. cs. 1924-1-240. p. 18–19.

Román Nemzeti Levéltár Kolozs Megyei Szolgálata (RNLKMSz), fond 790. 1. cs. GHSZ, Gazdasági és Hitelszövetkezetek Szövetsége, GHSZ igazgatósági, felügyelőbizottsági, végrehajtó-bizottsági és közgyűlési jegyzőkönyvek.

UNOGL (1932). United Nations Organization Library and Archives. ENSZ Genfi Szervezete Levéltára. Népszövetségi Részleg. COL 159. 9A/4195/1599. Harta României cu liniile ferate noui și cu podurile de consolidat sau reconstruit.

A brassói kereskedelmi és iparkamara jelentése kerülete közgazdasági viszonyairól az 1878–1879. évekre. Brassó, 1880.

A brassói kereskedelmi és iparkamara jelentése kerülete közgazdasági viszonyairól az 1913-ik évben. Brassó, 1914.

A harmincesztendős OKH 1898–1918. Budapest, Pátria, 1929. Függelék.

A hegyvidéki, erdélyrészi (székelyföldi) és felvidéki ministeri kirendeltségek 1910. és 1911. évi működésének ismertetése. Pallas, Budapest, 1912.

A kolozsvári kereskedelmi és iparkamara jelentése kerülete közgazdasági viszonyairól az 1890. évben. Kolozsvár, 1891.

Az Urikány-Zsilvölgyi Magyar Kőszénbánya Rt. Igazgatóságának Jelentése az 1944. évi január 1-től 1946. évi december 31-ig terjedő időszakról. Kiadó nélkül, Bp. 1947 .

Compass. Anuar (1923) român pentru finanțe. II. évf.
Festschrift aus Anlaß der 25 Jahreswende seit Gründung der ersten Raiffeisengenossenschaften im Siebenbürger Sachsenlande. Hrsg. Vom Verband Raiffeisenschen Genossenschaften als Genossenschaft im Hermannstadt. Krafft. Herbst, 1910.
Magyar Bánya-Kalauz. Szerk. az Országos Magyar Bányászati és Kohászati Egyesület titkársága. Kiadja az Országos Magyar Bányászati és Kohászati Egyesület, Nyolcadik évfolyam, h. n., 1914.
Magyar Compass, 1891–1892.
Monitorul Oficial 68/23 mai 1945.
Raportul Camerei de Comerț și Industrie Cluj despre relațiile economice ale circumscripției sale pe anii 1920–1921. 1921.
Recensământul general al populației în 1930. București. 1930.
Ungarisches Statistisches Jahrbuch. Neue Folge, XXI. (1915), Budapest.
[sz.n.] (1942). *A Szeretfalva–Déda vasút 1941–1942*. A Magyar Királyi Kereskedelem- és Közlekedési Minisztérium kiadványa. Budapest.
Erdélyi Fiatalok (1930) 103.
Ellenzék (1925) IV. 19.; V.10. Garda Kálmán, a Hangya Központ alelnöke: Az egységes szövetkezeti törvény és szövetkezeteink jövője.
Keleti Újság (1922). II. 9., 30. A Hangya Hitelszövetkezetek sorsa Erdélyben.
Nagyvárad (1923) IV. 22. Nacionalizálták az OKH kötelékébe tartozó hitelszövetkezeteket
Siebenbürger Raiffeisenbote (1912) 18, 125–127. Dr. Karl Wolff Magnatenhausmitglied
Szövetkezeti Értesítő (1937) 2. Hivatalos rész. 1. A biztosítási ügy (1937) megszervezése;
Szövetkezeti Értesítő (1939) 41;
Szövetkezeti Értesítő (1940) 92–93. Öten a húsz éves Hangyáról.

Albrich, C. (jun.) (1910). *Das Hermannstädter Elektrizitätswerk und die elektrische Stadtbahn. In: Dr. Carl Wolff als Direktor der Hermannstädter allgemeinen Sparkassa 1885 bis 1910. Festschrift aus Anlass der 25. Jahreswende seiner Erwählung.* Druck von Josef Drotleff, Hermannstadt.
Axenciuc, V. (1997). *Introducere în istoria economică a României. Epoca modernă*. București.
Balázsi D. (1995). *Ne nézze senki csak a maga hasznát. Szövetkezeti mozgalom a Kis és Nagyhomoród mentén*. Székelyudvarhely.
Barbateiu, P. (1942). Introducere în studiul cărților funduare. *Pandectele Române*. Partea a IV–a. 162–168.
Baron, M. (2006). *Societatea „Mica" 1920–1948*. Editura Universitas, Petroșani.
Bauer Gy. (1904). A rudai 12 apostol bányatársulat aranybányászata. *Bányászati és Kohászati Lapok*, XXXVII (17), 289–338.
Bárdi N. (1997). A romániai magyarság kisebbségpolitikai startégiái a két világháború között. *Regio. Kisebbség, piolitika, társadalom*, 8 (2)
Bárdi N. (1999). A szupremácia és az önrendelkezés igénye. Javaslatok, tervek az erdélyi kérdés rendezésére (1918–1940). In: Uő (szerk.): *Források és stratégiák*. Pro-Print, Csíkszereda, 29–113.
Báthory, L. – Csucsuja, Ș. – Iancu, Gh. – Șirban, M. (2003). *Dezvoltarea întreprinderilor metalurgice din Transilvania (1919–1940)*. Studium, Cluj-Napoca.
Beluszky P. – Győri R. (2003). A városi láz, a nyugtalanság, a munka és a fejlődés. Magyarország városhálózata a 20. sz. elején. *Korall*, 11–12.
Benkő S. (1972). *Murokország. Művelődéstörténeti barangolás szülőföldemen*. Kriterion, Bukarest.
Berend I. – Ránki Gy. (1956). A monopolkapitalizmus gazdasági alaptörvénye érvényesülésének néhány kérdése Magyarországon az első világháború előtt. 1900–1914. In: Pach Zs. P. – Sándor P. (szerk.): *Tanulmányok a kapitalizmus történetéhez Magyarországon. 1867–1918*. Szikra, Budapest.
Bözödi Gy. (1997). *Székely bánja*. Mentor, Marosvásárhely. (Reprint)
Bőhm F. (1939). Ásványolaj és földgázbányászat Magyarországon 1935-ig. *Bányászati és Kohászati Lapok*, LXXII. (9).
Csucsuja I. (1998). *Istoria pădurilor din Transilvania 1848–1914*. Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca.
Csucsuja I. – Báthory L. – Máthé A. – Nagy R. (2011). A Románia területén végbemenő gazdasági fejlődés a 20. században. In: Benedek J. (szerk.): *Románia. Tér, gazdaság, táradalom*. Nemzeti Kisebbségkutató Intézet – Kriterion, Kolozsvár.
Dogan, Mattei (1995). Dansul electoral în România. *Revista de cercetări sociale*, 4. 3–23.

Dragoş, Gh. (1934): *Cooperaţia în Ardeal. Istoric – situaţia actuală – perspective.* Oficiul Naţional al Cooperaţiei Române. Bucureşti.
Edvi I. A. – Halász A. (1926). *Ungarn vor und nach dem Krieg in Wirtschaftsstatistischen Karten*. Grill Bschlg. A.G., Budapest.
Egyed Á. (1981). *Falu, város, civilizáció. Tanulmányok a jobbágyfelszabadítás és a kapitalizmus történetéből Erdélyben. 1848–1914*. Kriterion, Bukarest.
Enciclopedia României. IV. Kötet. Economia națională. Curculație, distribuție și consum. Szerk. Dimitrie Gusti. ASPER, București, 1943.
Filff, G. (1931). Geschichte und Gegenwart der siebenbürgisch-säschsischen Genossenschaften. Stuttgart.
Galan, A. G. (1935). *Monografia cooperaţiei de credit din România*. București.
Giosu, V. (1972). *Populația României*. Teză de doctorat (rezumat), Iași.
Golopenția, A. – Georgescu, D. C. (1948). *Populația Republicii Populare Romane la 25 ianuarie 1948. Rezultatele provizorii ale recensământului*. Institutul Central de Statistică. București.
Good, D. F. (1994). The Economic Lag of Central and Eastern Europe: Income Estimates for the Habsburg Successor States, 1870–1910. *The Journal of Economic History*. 54, 869–891.
Grazer (1931). Grazer Wagon- und Maschinen-Fabriks Actiengesellschaft vormals Joh. Weitzer, Selbstverlag, Graz.
Gyárfás E. (1923). Az erdélyi szászok hitelszervezetei. *Magyar Kisebbség*, 2 (24), 948–957.
Gyárfás E. (1924a). Az erdélyi magyar pénzintézetek. *Magyar Kisebbség*, 3 (4), 154–167. Gyárfás E (1924b) Az Erdélyi Bankszindikátus megalakulása, helyzete és törekvései. Magyar Országos Levéltár (a továbbiakban MOL) K 437-4.cs. 1924-1-342.
Gyenis J. (1988). *Szövetkezeti ismeretek*. Budapest.
Harre, A. (2006). Economic nationalism in Transylvania. In: Schultz, H. – Kubu, E. (eds.): *History and Culture of Economic Nationalism in East Central Europe*. Berliner Wissenschafts-Verlag, Berlin, 251–264.
Horváth J. (1926). *A magyar szövetkezeti intézmény története.* II. Budapest.
Hunyadi, A.G. (2019). Trans-European functional projects implemented in Europe:
Public Works in Europe and Romania. Recovery after the World Economic Crisis of 1929 during the Thirties. Philobiblon 2019 (XXIV) 191–210.
Ionașcu, Aurelian (1942). Problema unificării legislației civile în cugetarea științifică românească (1919–1941). *Pandectele Române*. Partea a IV–a. 146–156.
Ionescu, C. (red.) (1971). *Industria României 1966–1970*. Editura Politică, București.
Klein D. (szerk.) (1929). *Erdélyi és bánáti közgazdasági lexikon*. H.n.
Lakatos A. (2011). Adatok az ipari létesítmények államosításához Kolozsváron, 1948-ban. *Közgazdász Fórum*, 3, 3–16.
Latinák Gy. (1906). A vajdahunyadi m. kir. vasgyár és tartozékai. I–IV. *Bányászati és Kohászati Lapok*, XXXIX (13–16).
Lege nr. 91 din 9 februarie 1945 pentru înființarea Casei de Administrare și Supraveghere a Bunurilor Inamice, *Monitorul Oficial nr. 33/10 feb. 1945*
Livezeanu, I. (1998). *Cultură și naționalism în România Mare 1918–1939*. Editura Humanitas, București. Malinsschi, V. (coord.) (1964). *Industria Romîniei 1944–1964*. Editura Academiei Republicii Populare Romîne, București.
Mikó Imre – Kicsi Antal – Horváth Sz. I. (1983). *Balázs Ferenc. Monográfia*. Bukarest.
Móricz M. (1929). Erdély gazdasági élete a román uralom első tíz éve alatt. *Közgazdasági Szemle*, 12, 712–743.
Murgescu, B. (2006). Anything but Simple: the Case of the Romanian Oil Industry. In: Schultz, H. – Kubu, E. (eds.): *History and Culture of Economic Nationalism in East Central Europe*. Berliner Wissenschafts-Verlag, Berlin, 231–250.
Nádas R. (1940). Szövetkezetek Erdélyben. *Közgazdasági Szemle*, 64, 590–616.
Nagy M. (1997). A növénytermelés regionális szerkezete Magyarországon a dualizmus korában. In: Hanák P. – Nagy M. (szerk.): *Híd a századok felett. Tanulmányok Katus László 70. születésnapjára*. University Press, Pécs.
Nagy R. (2006). Infrastruktúra és iparfejlődés Kolozsváron a dualizmus korában, *Korunk*, XVII (4).
Nagy Z. (1934). *Les régimes legaux de cooperatives en Roumanie*. Dijon.
Nagy Z. (1942). *Az erdélyi szövetkezetek a visszatéréskor.* Kolozsvár.

Oberding J. Gy. (1939). A magyar szövetkezetek jogi helyzete Romániában. *Magyar Kisebbség*, 18 (9), 189–195.
Oberding J. Gy. (1940). A magyar biztosítási intézmény Erdélyben. *Kisebbségvédelem*, III (1–2), 36–42.
Oberding J. Gy. (1942) Az erdélyi magyarság mezőgazdasága és mezőgazdasági szervezetei a román uralom alatt. *Kisebbségi körlevél*, 1, 16–30.
Oebser, A. (1940). *Das deutsche Genossenschaftswesen in den Gebieten der ehemaligen Tscheko-Slowakei, in Rumänien und Ungarn*. Stuttgart und Berlin.
Orosz P. (1934). Faluszervezés. *Erdélyi Iskola*, 1–2, 20–23.
Perger I. (2016). The History of Railway Transportation in Hungary – From the Monarchy to he Twenty-First Century. In: Roth, R. – Jacolin, H. (eds.): *Eastern European Railways in Transition. Nineteenth to Twenty-first Centuries*. Routledge, London–New York. 87–98.
Perianu, D. Gh. (1996). *Istoria Uzinelor din Reșița 1771–1996*. Timpul, Reșița.
Philippi, M. (1993). Die Anfänge der industriellen Entwicklung in Kronstadt (1872–1900). *Forschungen zur Volks- und Landeskunde*, 36 (1), 66–77.
Popescu, C. R. (2000). *Industria României în secolul XX. Analiză geografică*. Editura Oscar Print, București.
Rados–Székely (1924). A békeszerződés gazdasági tételei. *Közgazdasági Évkönyv*. II. év. Temesvár, 1924. 86–93.
Radu, S. (2005). Modernizarea sistemului electoral din România (1866–1937). Institutul European, Iași.
Recensământul populației și locuințelor din15 martie 1966, vol. IV Populația după locul nașterii. Direcția Centrală de Statistică, București, 1970.
Réz G. (1913). Der Bergbau in Ungarn, 3. *Magyar közgazdaság és kultúra – La Hongrie économique et culturelle –Wirtschaftliches und kulturelles Ungarn*. H.n., Budapest.
Romsics I. (1991). *Bethlen István. Politikai életrajz*. Budapest.
Ronas, P. (1984). *Urbanization in Romania. A Geography of Social and Economic Change Since Independence*. Economic Research Institute, Stockholm School of Economics, Stockholm.
Rónai A. (1940). Erdély gazdasági élete Romániában. In: *Erdély*. Magyarok Történelmi Társulat, Budapest, 239–253.
Sachelarie, O. (1968). Unificarea din 1918 și problema unificării legislației. Studii 6 (21), 1185–1198.
Sandu, D. (1984). *Fluxuri de migrațiune în România*. Academia Republicii Socialiste România, București.
Sándor V. (1954). *A nagyipari fejlődés Magyarországon 1867–1900*. Szikra, Budapest.
Schuller, G. A. (1910). *Festschrift aus Anlass der 25. Jahreswende seit Gründung der ersten Raiffeisengenossenschaften im Siebenbürger Sachsenlande (1885–1910)*. Hermannstadt.
Schumacher, F. (1912). *Die Golderzlagerstätten und der Golderzbergbau der Rudaer Zwölf-Apostel Gewerkschaften zu Brad in Siebenbürgen*. Berlin.
Semlitsch A. (1904). A zsilvölgyi barnaszén kokszolása. *Bányászati és Kohászati Lapok*, XXXVII. (7).
Szász Z. (szerk.) (1986). *Erdély története*. III., Akadémiai Kiadó, Budapest.
Thirring G. (1912). *A magyar városok statisztikai évkönyve*. I. évfolyam. Kiadó nélkül, Budapest..
Tominác J. (1904). A Magyar Szent Korona országainak vasutjai 1845–1904. H. n., é. n.Ursu, G. (1935). *Dicționar enciclopedic administrativ*. Cartea Românească, Cluj.
Varga E. Á. (1998–2002). *Erdély etnikai és felekezeti statisztikája. Népszámlálási adatok 1850–2002 között*. Budapest.
Venczel József (1993): Erdély és az erdélyi román földreform. In: Uő: *A falumunka útján*. Székelyudvarhely-Budapest,
Veress E. (2019). Dr. Farkas Mózesről és a Dermata Művekről, jogtörténeti kontextusban. *JTIBlog*, 2019. április 30. https://jog.tk.mta.hu/blog/2019/04/dr-farkas-mozesrol-es-a-dermata-muvekrol (Utolsó letöltés: 2019. szept. 10.)
Vincze G. (1999). *Illúziók és csalódások. Fejezetek a romániai magyarság második világháború utáni történetéből*. Csíkszereda.
Wahlner A. (1915). Magyarország bánya- és kohóipara az 1913. évben. *Bányászati és Kohászati Lapok*, XLVIII (12).
Wiener M. (1902). *A magyar cukoripar fejlődése. Adalék a magyar mezőgazdasági ipar multja, jelene és jövőjéhez. II. A magyar cukoripar jelene és jövője.* Politzer Zsigmond és Fia, Budapest.

HUMÁN ERŐFORRÁSOK

Török Ibolya

4. Népesség, népesedés és települések

4.1. A népességfejlődés területi különbségei

4.1.1. A népességszám alakulása az átmenet időszakában

Erdély népességének aktuális térbeni megoszlása nagymértékben tükrözi a szocialista időszak erőltetett iparosítási, városfejlesztési törekvéseit és az ezek hatására kialakult migrációs politikák érvényesülését. A szocializmus idején a városi népesség növekedésének táptalaját a rurális társadalom migrációs hajlandóságából szerezte, a vidéki népesség növekedésének legfontosabb befolyásoló tényezője a magasabb természetes szaporulat volt, és csak kisebb mértékben érvényesült a belső migrációból származó népességtöbblet. Az átmeneti időszak (kilencvenes évek eleje) eltérő népességfejlődési tendenciákról tanúskodik, mint például az erősödő ruralizáció, a dezindusztrializáció, a belső migrációs fluxus irányváltása, amelyek egyben a területi egyenlőtlenségek felerősödését idézték elő. Míg az 1992-es népszámlálás alkalmával Erdély területén 7,7 millió főt számláltak, addig a 2011-es regisztráció során a lakosság száma 6,7 millióra esett vissza. Ez 6,5%-os csökkenést jelent a 2002-es népszámláláshoz viszonyítva, és 11,2%-os visszaesést az 1992-es népszámláláskor összeírt népességszámhoz képest.

4.1. táblázat: Erdély állandó lakosságának változása az 1992-es, 2002-es és 2011-es népszámlálás szerint

	Állandó lakosság			Változás abszolút száma			Változás aránya (%)		
	1992	2002	2011	1992–2002	2002–2011	1990–2011	1992–2002	2002–2011	1990–2011
Erdély	7 723 313	7 221 733	6 789 250	-501 580	-432 483	-934 063	-6,5	-6,0	-12,1
Város	4 429 697	4 068 566	3 870 673	-361 131	-197 893	-559 024	-8,2	-4,9	-12,6
Vidék	3 293 616	3 153 167	2 918 577	-140 449	-234 590	-375 039	-4,3	-7,4	-11,4

Forrás: Institutul Național de Statistică, Recensământul populației și al locuințelor 2011

A 4.1. táblázatból is kitűnik, hogy a vizsgált időszak első felében a népességfogyás főként a városi területeket érintette, a két utolsó népszámlálás során az erdélyi népesség erőteljesebb csökkenése a vidéki térségeken volt megfigyelhető. Ennek hátterében az áll, hogy, amíg a rendszerváltás után a városi lakosság csökkenéséhez az erőteljesebb elvándorlás vezetett (főként a németek és a magyarok körében), addig az időszak második felétől a demográfiai öregedés felerősödése és a természetes szaporulat visszaesése a vidéki népesség látványos csökkenését idézte elő. Megyei bontásban főként Hunyad, Krassó-Szörény és Fehér megyék veszítették el népességük jelentős részét (több mint 10%-ot), ami a kitermelőipar

hanyatlásával hozható szoros összefüggésbe, míg az elmúlt három évtizedben a legalacsonyabb népességapadás a romániai viszonylatban is fejlettebb Temes, Kolozs, Maros és Bihar megyéket érintette. Ahhoz, hogy jobban fel tudjuk tárni a népességcsökkenés okait és a népességfogyás mellett meghúzódó változásokat, elsősorban a természetes népmozgalmi folyamatokat szükséges megvizsgálni.

4.1.2. Demográfiai folyamatok

A demográfiai folyamatok legvitálisabb elemei közül, amelyek a fertilitás, mortalitás és a migráció, ez utóbbi játssza a legnagyobb szerepet a népesség területi megoszlásában, és hatással van egyes területek eltérő népességszámának alakulására. A rendszerváltás utáni időszak még inkább megerősítette azt a tényt, hogy a fertilitás csökkenése és a mortalitás szintjének növekedése, a belső migrációs fluxus irányváltása és a fokozódó elvándorlás a leginkább meghatározzák az erdélyi népesség számának alakulását. Mindezek mellett a demográfiai öregedés és a népesség életszínvonalának radikális csökkenése az erdélyi társadalom minőségi és mennyiségi változáshoz vezetett. Jelen fejezet a demográfiai viszonyok alakulásában bekövetkezett változásokat tárgyalja, hangsúlyt fektetve a fennálló különbségek azon mértékére és jellegére, amelyek a jövőbeni munkaerőpiac, a szociális rendszer, illetve a népesedési politikák reformálását idézné elő[1].

A natalitás alakulása

1989 után az abortusztilalom megszűnése, illetve az új családtervezési módszerek bevezetése a születések számának rohamos csökkenését idézték elő; ezt a folyamatot tovább erősítették a gazdasági élet szféráiban jelentkező bizonytalanságok, amelyek fokozatosan a gyermekvállalás prekoncepcióinak megváltozásával jártak. Az utolsó évtizedben jelentős mértékben csökkent a családok gyermekszáma és az anyai kor is egyre jobban kitolódott. Ez a változás hasonló irányba mutat az észak- és nyugat-európai országokban már évtizedekkel ezelőtt végbement folyamattal, ahol a késői gyermekvállalás a jellemző. Összességében, a rendszerváltás hatásai a demográfiai krízisjelenségek erősödésében, azaz a népességcsökkenés ütemesebbé válásában jelentkeztek.

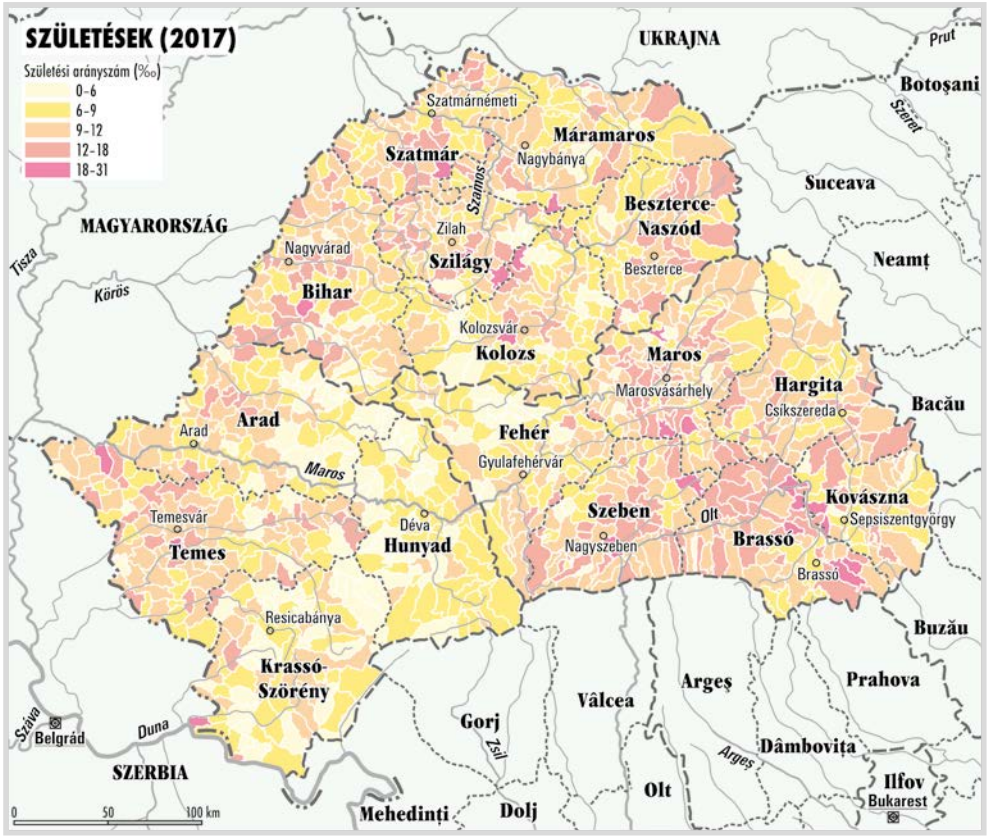
A rendszerváltás óta a születések száma erdélyi viszonylatban 11,2‰-ről 9,7‰-re esett vissza, amely nagymértékben követte az országos szinten regisztrált változásokat. A legerősebb csökkenés Hunyad, Krassó-Szörény, Fehér és Máramaros megyéket érintette (-40 és -50%-os változás), míg a születésszámok kedvezőbb arányú alakulását, lényegében kisebb mértékű csökkenését Temes, Brassó és Kolozs megyében találjuk (-20% alatt).

Lényeges különbség áll fenn város–vidék viszonylatban, hiszen, míg a vidéki településeken a natalitás aránya az utolsó hivatalos statisztika szerint (2017-ben) 9,9‰ volt, addig Erdély urbanizáltabb területein ez az arány alig haladja meg a 9,1‰-et. Tovább növekednek a különbségek, ha településszinten vizsgáljuk az erdélyi lakosság születésszámának alakulását. 1992-ben a legalacsonyabb natalitás (4‰ alatt) olyan elszigetelt, hegyvidéki falvakat érintett, mint a Hunyad megyei Balsa (2,4‰), Valisora (3,2‰), a Krassó-Szörény megyei Alsózorlenc (3,3‰), a Kolozs megyei Ajton (3,7‰), a Szilágy megyei Aranymező (3,8‰) vagy a Bihar

1 A tanulmány nem tér ki az erdélyi magyarság népesedésére vonatkozó aspektusokra, erről bővebben lásd: valamint Veres Valér elemzését a következő alfejezetben, valamint. Kiss Tamás és Barna Gergő (2012) tanulmányát

megyei Feketekápolna (3,9‰). Ezek a települések már a rendszerváltást megelőző időszakban is viszonylag kedvezőtlen demográfiai mutatókkal rendelkeztek, amelyeket többnyire a demográfiai öregedés, a negatív vándorlási mérleg és az alacsony természetes szaporulat határozott meg. Az új évezred népességformáló hatása nem csupán a születésszámok további csökkenését idézte elő, de jelentősen megváltoztatta a népesség demográfiai magatartását is, egyben hozzájárulva az alacsony natalitással rendelkező települések térbeli kiterjedéséhez. Így 2017-ben a legalacsonyabb születésszámmal rendelkező település a Kolozs megyei Búza volt (0,8‰), de egy sor Hunyad, Krassó-Szörény és Fehér megyei izolált település is ebbe a kategóriába sorolódott. Ide tartozik Királybányatoplica (Hunyad megye), Szörénybúzás, Somfa (Krassó-Szörény megye), Havasgáld (Fehér megye) (1,3 – 1,7‰ között).

4.1. ábra: Születési arányszám (2017). Készítette Bartos-Elekes Zsombor, Magyari-Sáska Zsolt

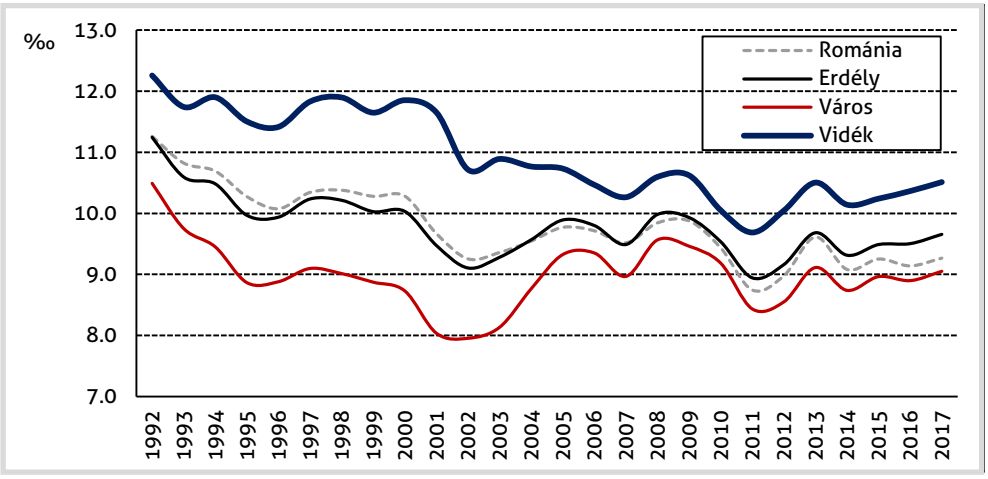

A szélsőértékek másik végpontját azok a vidéki települések alkotják, amelyek országos szinten is – a moldvai területegységekkel egyetemben – a legmagasabb natalitási rátával tűnnek ki. Ha felső határértékként a 25‰ feletti születésszámmal rendelkező rurális térségeket vesszük, akkor 1992-ben több erdélyi település tartozott ebbe a kategóriába. Ilyen a Kovászna megyei Előpatak 32,7‰-es értékkel, a Szeben megyei Zsinna (28,5‰), a Szatmár megyei

Tartolc (28,1‰) és Kisgérce (27,3‰), a Máramaros megyei Jód (28‰), Havasmező (27,8‰) és Oroszkó (26‰), de a Beszterce-Naszód megyei Rebra és Párva (26‰ felett) is magas születésszámmal tűnt ki.

2017-re jelentősen módosult a magasabb születésszámmal rendelkező települések hierarchiája, lényegében csak a Kovászna megyei Előpataknak sikerült a több évtizedes, magas natalitási rátáját megőriznie (30,3‰). A fent említett települések az új évezred elején továbbra is jóval az átlag feletti értékekkel rendelkeztek, de már nem tartoztak a magas, szélsőértékkel rendelkező falvak kategóriájába. Helyüket olyan települések vették át, mint a Brassó megyei Bodola, Alsórákos és Apáca (27‰), a Kovászna megyei Bölön (22,7‰), a Máramaros megyei Karulyfalva (22‰) vagy a Kolozs megyei Szászfenes (21,7‰). Lényegében egy település magasabb vagy alacsonyabb születésszámát több faktor: társadalmi és kulturális tényezők, a földrajzi fekvés és a gazdasági fejlettség egyaránt meghatározza. Például egyes Máramaros és Beszterce-Naszód megyei településen már évtizedekkel ezelőtt meghatározó volt a többgyermekes családmodell, ahol – a vallási értékrend mellett – a gyermekek háztartásban betöltött szerepe is döntőnek bizonyult. A földrajzi fekvés és fejlettség egyértelműen vezethet a magasabb (pl. a Kolozs megyei Szászfenes), de az alacsonyabb születésszámú települések térbeli lehatárolására is. Bár általánosan elfogadott tény, hogy a gazdasági fejlettség és az egyéni aspirációs szint a gyermekszám csökkenésével jár együtt, néhol az izoláltság lehet az egyetlen módja a magas születésszám megőrzéséhez (mint pl. a Kovászna megyei Előpatak esetében). Ám e kategória másik végpontját épp azok a települések képezik, ahol a gyenge infrastrukturális ellátottság, a kulturális és társadalmi kötelékek hiánya a fiatal generáció fokozatos elvándorlásához vezetett, következésképpen e falvakat a magas demográfiai öregedés és néhol az elnéptelenedés jellemzi. Itt kell megjegyezni, hogy a születési számarányok alakulásának területi, de ugyanakkor etnikai egyenlőtlenségei is vannak. Így a magasabb születésszámok egyes Brassó, Kovászna és Maros megyei települések esetében a roma lakosság magasabb részarányának számlájára írhatók.

4.2. ábra: A születések számának alakulása Erdély vidéki és városi településein

Forrás: Institutul Național de Statistică, Tempo Online

Egyes kutatók az erdélyi születések számának drasztikus visszaesését nem a termékenység csökkenésével magyarázzák, hiszen az nagyvonalakban követte az országos átlagot, hanem a rendszerváltást kísérő társadalmi és gazdasági megrázkódtatással (vö. Kiss–Barna, 2012: 32).

A natalitás stabilizálódását, sőt, kisebb mértékű növekedését 2003-tól kezdődően követhetjük nyomon, ez a növekedési időszak 2008-ig tart, amikor a születések aránya 9,3‰-ről 10‰-re növekedett (ebben a periódusban mintegy 4870 újszülöttet regisztráltak).

Ennek hátterében több tényező is áll, amelyek között elsőként említhetjük a gyermeknevelési támogatás növelésére irányuló kormányintézkedéseket. Mint ismeretes, a szocialista periódusban – szemben más keleti blokkhoz tartozó állammal – Romániában nem volt fizetett gyermeknevelési szabadság, ezt csak 1997-ben vezették be. Ettől kezdve az anyák két éven keresztül fizetésük 85 százalékát kapták, abban az esetben, ha a szülés előtti 6 hónapban munkaviszonyban álltak. 2003-tól kezdődően a gyermeknevelési szabadság összegét az országos átlagbér 85 százalékában határozták meg, és azon személyek voltak erre jogosultak, akik a megelőző 12 hónapban alkalmazásban álltak. A gyermeknevelési támogatás összege 800 RON volt 2008-ig, amikor a támogatás összegét újból az egyik szülő átlagkeresetének 85%-ában határozták meg. Ráadásul a gyermeknevelési szabadság mellett a munkaerőpiacra visszatért szülők 300 RON fizetéskiegészítést kaptak. 2007-ben a gyermeknevelési pótlékot 200 RON-ra emelték, ami gyakorlatilag azt jelentette, hogy a megítélt összeg azoknak az anyáknak is járt, akiknek a szülés előtt nem volt érvényes munkaviszonyuk[2] (Mureșan et al. 2008). Feltételezhető, hogy a családtámogatásra vonatkozó intézkedések vezettek a gyermekvállalási hajlandóság 2003–2007 közötti megerősödéséhez (bár azt nehéz megítélni, hogy csupán anyagi okoknak tulajdonítható-e a gyermekvállalás, vagy inkább a család mint fontos társadalmi intézmény megerősödése áll e tendencia mögött). A gyermekvállalási kedv 2008-tól történő csökkenése magyarázható a gazdaság válság kibontakozásával együtt járó társadalmi-gazdasági bizonytalansággal, de ugyanakkor a termékenységet ösztönző juttatások csökkenésével is. 2010-től kezdődően a gyermeknevelési szabadságot egy vagy két évre lehetett igénybe venni: az egyéves szabadság esetén a jogosult szülők fizetésük 75 százalékát kaphatták, de nem többet, mint 3400 RON-t, a kétéves szabadság esetében ugyanezt a felső határértéket 1200 RON-ban határozták meg (vö. Kiss–Barna, 2012). Újabb módosítás 2018-tól kezdődött, amikor a 2017/82-es kormányhatározat értelmében a gyermeknevelési támogatás minimális értéke 1250 lejre növekedett, maximális értékét pedig 8500 lej-ben határozták meg.

A 2003–2008 közötti időszakra jellemző magasabb születési számarányt 2011-ig fokozatosan csökkenés követte, majd napjainkig egy újabb növekedésnek lehetünk tanúi, anélkül, hogy ez elérné a 2003-ban regisztrált értéket. Ez a növekedés többnyire a városi településeket jellemezte (35,9%-os növekedés), hiszen a rurális térségek esetében továbbra is a születésszámok csökkenése volt megfigyelhető (6%-os csökkenés). Pozitív értékekkel, azaz enyhe növekedéssel csupán Hargita, Brassó és egyes Maros megyei települések tűnnek ki, és még a hagyományos magas születésszámmal jellemezhető Máramaros és Beszterce-Naszód

2 Ennek értelmében felmerült az a hipotézis, miszerint e juttatások következményeként a roma lakosság körében növekedhet tovább a születések száma. Ezt a gondolatot elvethetjük, hiszen a törvényhozók éppen ezt próbálták kiküszöbölni, ugyanis a harmadik gyermek után a szülők már nem kaphatnak gyermeksegélyt (vö. Veres, 2007). A gyermeksegélyről szóló törvénymódosítás különösen a középosztálybeli réteget célozta meg.

megyékben is erőteljes csökkenés tapasztalható. Ennek oka az utóbbi években felerősödő elvándorlás és a külföldi munkavállalás, amely az említett megyékben teljesedett ki a legerőteljesebben, az itt élő népesség jelentős részét érintve. Úgy tűnik, az új évezred gyökeres változásokat idézett elő a születésszámok alakulásában, magasabb értéket regisztrálva a városi, és alacsonyabb natalitási rátákat a vidéki településeken (vö. Kurkó, 2010).

A születésszámok településszintű vizsgálata azért is lényeges, mert nagymértékben meghatározza az oktatási rendszer, és nem utolsó sorban a munkaerőpiac alakulását. Már a kilencvenes évek közepén az alacsony gyermekszám miatt összevont osztályok jelentek meg, egyes elszórt településeken iskolák sora zárta be kapuit, így a jövőben megkérdőjeleződik az erdélyi munkaerőpiac fenntarthatósága, a nemzeti össztermékhez való hozzájárulás alakulása és bizonyos ágazatokban az esetleges munkaerőhiány fellépése.

Fontos arra a kérdésre is kitérni, hogy mi okozta a születésszámok ilyen drasztikus mértékű csökkenését. Ennek egyik legfontosabb befolyásoló tényezője a fertilitás csökkenése, továbbá egyes kisebbségiek körében a termékeny korú női kontingens megfogyatkozása is (különösen a magyarok esetében). A termékenység csökkenése – történelmi folyamatait tekintve – a modernizáció következménye. Ez a folyamat meghatározott intenzitással minden országban végbement, amely a modernizáció útjára lépett, azaz a halandóság fokozatos csökkenését felváltotta a termékenység csökkenése is. Csakhogy Romániában a fertilitás csökkenése viszonylag rövidebb idő alatt ment végbe, amelyet nagymértékben befolyásolt az életszínvonal radikális romlása is (Roman, 2003). Így Erdélyben, akárcsak országos viszonylatban vagy a tágabb európai térséget véve figyelembe, a termékenység az egyszerű reprodukcióhoz szükséges szint alatt van. Egyre inkább állandósul a gyermekvállalási tendencia csökkenése, ezt pedig ugyanazok a tényezők határozzák meg, mint amelyek a hatvanas-hetvenes években a társadalmi és gazdasági fellendülés mellett több európai ország termékenységcsökkenésében is kitűntetett szerephez jutottak: a nők karrierépítésének, munkavállalásának állandósulása; az iskolai végzettség fokozatos emelkedése; a gyermeknevelés költségeinek növekedése és gazdasági szerepkörük csökkenése; a kulturális és vallási normák hatásainak gyengülése; a családtervezési központok megjelenése és elterjedése (Mureşan, 1999). Míg ezek a tényezők többnyire a modern társadalmak jellemzői közé tartoznak, Romániában a rendszerváltás utáni időszakban újabb bizonytalanságok hatottak a fertilitás csökkenésére, ilyen volt a munkanélküliség megjelenése és állandósulása, az életszínvonal radikális csökkenése, egyes családoknál a súlyos anyagi depriváció, és több egyén számára a holnap bizonytalanságai. Egyes ilyen változások már 1990 előtt elkezdődtek, még akkor is, ha ezt eltompította az akkori politikai rezsim. Így, ha egy hosszabb időtávot veszünk figyelembe, a fertilitás csökkenését egyértelműen a modernizációs tendenciákkal magyarázhatjuk. Ha azonban egy adott társadalom termékenységváltozását vizsgáljuk egy rövidebb periódusban, és arra keressük a választ, hogy a rendszerváltás utáni periódusban miért csökkent oly drasztikusan a teljes termékenységi arányszám, akkor a válasz egyértelműen a társadalmi-gazdasági átalakulásban és az ez által okozott bizonytalanságokban rejlik. Ezen tényezők kétségtelenül fontosak, de nem hagyhatjuk figyelmen kívül a kulturális tényezőket sem, azaz olyan mentalitásbeli és értékrendbeli változásokat, mint például a házasságok, illetve a szülések későbbi életkorra való halasztása, valamint, ezek eredményeképpen, a harminc év feletti szülő nők aránya. Több szerző egy második demográfiai átmenetről beszél, amelyet egy teljesen megváltozott házassági, együttélési, válási, házasságon kívüli gyermekekről alkotott attitűd jellemez (lásd Van de Kaa, 1987; Chesnais, 1990; Mureşan, 1999, Gheţău, 2004).

A fertilitás korcsoport szerinti alakulásának vizsgálatából kitűnik, hogy a termékenység 15 éves kortól kezd nőni, 20–24 éves korban éri el a maximumot, majd ezután folyamatosan csökken. Bár az adatsorok elemzéséből az is kiderül, hogy e korosztály hozzájárulása a termékenység alakulásához egyre inkább csökken, és növekszik – különösen 1994 után – az idősebb kohorsz, azaz a 25–29 és a 30–34 év közöttiek aránya, amely egyben a családnagyság csökkenésével is jár.

Mindezen változások hatására a teljes termékenységi arányszám a kilencvenes évek elején regisztrált 1,8-as szintről 1,5-re csökkent, ami lényegesen alatta marad az egyszerű reprodukcióhoz szükséges 2,1-es szintnek. Bár az utóbbi évek natalitásának változása nagy hatással volt a teljes termékenységi arányszám növekedésére, Erdély lakossága sem az utánpótláshoz szükséges értéket, sem pedig a nyugat-európai országokban regisztrált 1,7-es szintet nem érte el. A születésszámokhoz hasonlóan a fertilitás is területenként jelentős különbségeket takar, azaz a natalitásnál fennálló különbség ebben az esetben is jól kirajzolódik. Elsősorban elkülöníthetünk egy alacsonyabb fertilitással jellemezhető megyecsoportot (35‰ alatt), amely Krassó-Szörény (30‰), Hunyad (31,2‰) és Fehér (35,1‰) megyéket érinti, valamint magasabb termékenységgel jellemezhető területegységeket (41‰ felett), amelyek többségében Brassó (41,3‰), Maros (41,8‰), Beszterce-Naszód (42,2‰) és Szilágy megyéket (43,5‰) ölelik fel.

Így a jövőbeni fertilitás alakulására egy – országos szinten kidolgozott – stabil népesedéspolitikára, családtámogatási törvénycsomag kidolgozására van szükség, amely egyszerre lenne sikeres mind a gyermekek, mind a család mint a legfontosabb társadalmi intézmény szerepének a megerősítésében.

A mortalitás időbeli változását befolyásoló demográfiai folyamatok

Erdély népességének csökkenésében a halandóság kitűntetett szerepet játszik. Az alacsony termékenység mellett kirívóan magas a halandósági szintje, amely a tartós népességfogyás egyik fő kiváltója. Mind a szocialista időszakban, mind az azt követő piacgazdasági átmenet periódusában, a halandóság alakulása nagymértékben tükrözte a népesség egészségi állapotának a szintjét és a közegészségügynek is a relatíve elmaradott, hiányos állapotát. A nem elégséges és nem egészséges táplálkozás (amely egyes szokásokból és az életvitelből ered), az átmeneti időszak által kiváltott stressz és az életszínvonal radikális csökkenése, a betegségek megelőzésének hiányosságai, és nem utolsó sorban a környezetszennyezés miatt a halandóság folyamatosan növekedett az elmúlt évek során.

A mortalitás évtizedes alakulása nem csak a népesség csökkenésében vagy esetleges növekedésében játszik szerepet, de az ország makrogazdasági átalakulásában is, hiszen a megfelelő gazdasági és társadalmi fejlődés csak „egy egészséges" társadalomból eredhet, és e kettős kapcsolat mintegy kiegészíti egymást. Míg a gazdasági tényezők meghatározzák a népesség egészségi állapotát (magasabb jövedelmek, kedvezőbb életszínvonal), ugyanígy az „egészségesebb" munkaerő is fontos szerepet játszik egy produktívabb és versenyképesebb gazdaságban. Egyes szerzők a mortalitás alakulásában meghatározó tényezőnek tartják a közegészségügy minőségi állapotát is: minél többet fordítanak a közegészségügyi szolgáltatások javítására, és különösen, ha ezen szolgáltatások mindinkább hozzáférhetővé válhatnak az elszigetelt települések lakói számára, annál inkább növekszenek egy társadalom egészségi állapotának a mutatói (Dumitrache – Armaş, 2000; Urse, 2001; Gheţău, 2004).

Míg a szocialista időszakban a közegészségügyi szolgáltatásokba való befektetés és kiépítés csak nehézkesen ment végbe vagy hiányos maradt, az átmenti időszak nyújtotta változásokkal, de különösen az Európai Unióba való csatlakozással egy időben némileg javult a közegészségügy állapota és a közegészségügyhöz való hozzáférés, felértékelődött a közegészségügy infrastrukturális ellátottságának szükségessége és a környezetvédelmi politikák életbe ültetése. Az ezekhez szükséges stratégiák és beavatkozások nagyrészt ismertek, az eredmények azonban egyaránt függenek a megítélő és befogadó képességétől (az iskolázottsági szint növekedésétől), és a költségvetési keretektől. Mindezen változások és beavatkozások elengedhetetlenek az elhalálozások számának a csökkentésében.

Mielőtt a halálozások alakulásának vizsgálatára térnénk, fontosnak tartjuk a népesség korcsoport szerinti megoszlását is elemezni, hiszen a demográfiai öregedés állandósulása nagy hatással van egy adott társadalom halálozási viszonyainak alakulására.

A korszerkezet változása és a demográfiai öregedés alakulása Erdély területén

Napjainkban a legégetőbb társadalmi problémát a demográfiai öregedés jelenti. Mind a demográfusok, szociológusok, mind pedig a közgazdászok átfogó elméleteket dolgoztak ki e folyamat következményeinek az értelmezésére, elfogadására. Míg a közgazdászok és demográfusok aggodalommal kísérik a demográfiai öregedés alakulását és a legfontosabb társadalmi probléma megoldására fókuszálnak, a szociológusok úgy vélik, hogy ez a folyamat a társadalmi átalakulás szerves része, amelyhez az adott társadalom képes alkalmazkodni, úgy, hogy maximalizálja az előnyöket és legyőzi az ebből adódó nehézségeket (Mihăescu, 2002). Ennek ellenére a demográfiai öregedés folyamata nagy hatással van a népességszám és a munkaerőpiac alakulására, illetve a különböző társadalmi alrendszerek (egészségügy, társadalmi biztosítások, nyugdíjrendszer) folyamatos változásaira egyaránt.

A várható élettartam emelkedésének – a népességcsökkenés átmeneti lassítása mellett – az az alapvető következménye, hogy jelentősen módosítja a korösszetételt, emelkedik az idősek részaránya, és végső soron befolyásolja a halálozások időbeni alakulását. Általánosan elfogadott tény, hogy Erdélyben, akárcsak az ország többi területén, a demográfiai öregedés egy viszonylag állandósult tendencia, amely azonban lassú növekedésben van. A natalitás csökkenése miatt visszahúzódóban van a 15 évesnél fiatalabb populáció hányada, amely a rendszerváltás óta 7,7 százalékponttal csökkent (az 1990-ben regisztrált 22,6%-ról napjainkra 14,9%-ra). Növekedett viszont az idősebb korosztály, vagyis a 60 éven felüliek részaránya a kilencvenes évektől napjainkig 16%-ról 22,4%-ra, így az utóbbi 4 évtizedben első alkalommal fordult elő, hogy az idős népesség számbelileg és arányában is túlhaladta a fiatal népességét. E folyamat további erősségét jelzi a 45–59 éves felnőtt korosztály folyamatos növekedése is (az utóbbi egy évtizedben a növekedés mintegy 2%-os), akárcsak az idős népesség három szegmensének (60–74 év, 75–84 év és 85 év feletti népesség) hasonló alakulása.

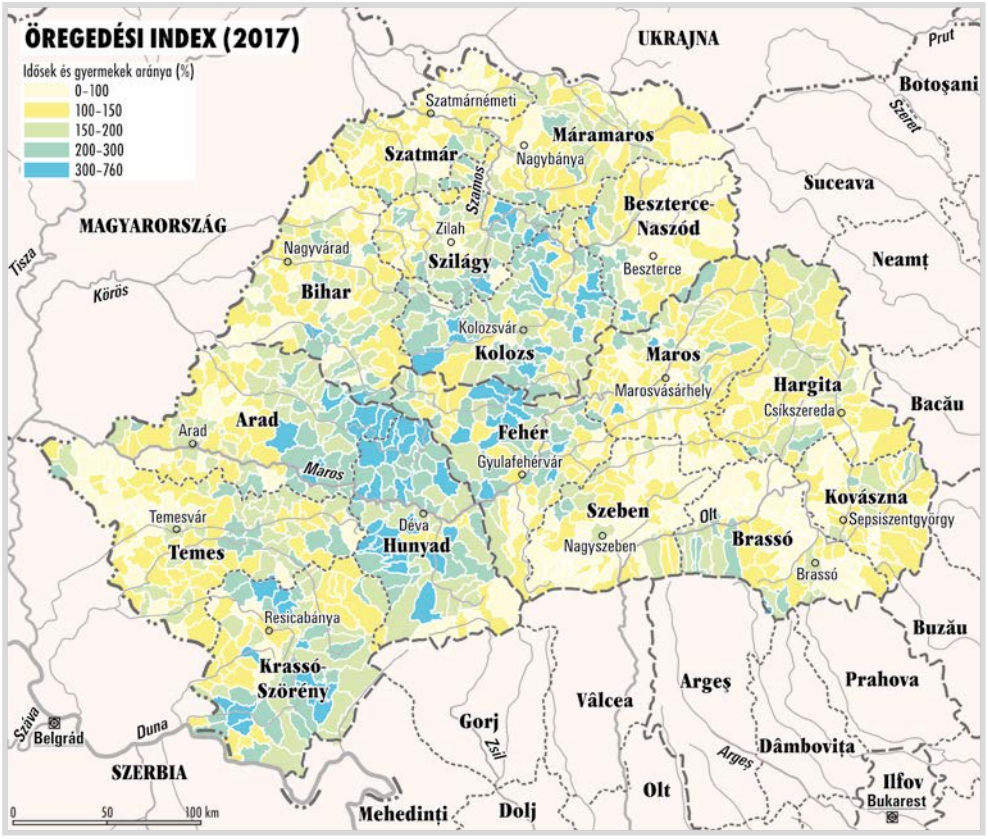
A 4.2. táblázat adatsorai is kifejezően mutatják, hogy Erdély lakosságának korszerkezeti változása követi az országos tendenciát, és mindinkább a demográfiai öregedés intenzitása fele halad. Míg 1990-ben e mutató értéke 705 volt (azaz 705 időskorú jutott ezer 15 éven aluli fiatalra), addig napjainkban az index értéke 1500 fölé emelkedett.

4.2. táblázat: Erdély lakosságának korszerkezeti változása

	Erdély				Románia			
	1992	2000	2010	2017	1992	2000	2010	2017
15 év alatt	22,6	18,4	15,2	14,9	22,6	18,5	15,3	14,8
60 év felett	16,0	17,6	19,2	22,4	16,4	18,5	19,8	22,6
Öregedési index	70,57	95,72	126,52	150,21	72,49	100,28	129,50	152,52

Forrás: Tempo Online adatbázis

4.3. ábra: Öregedési index (2017). Készítette Bartos-Elekes Zsombor, Magyari-Sáska Zsolt.

Forrás: 2017-es népszámlálási adatok

Különösen magas az index értéke Hunyad (1901), Krassó-Szörény (1869), Fehér (1696) és Kolozs (1674) megyékben, míg a legalacsonyabb a magasabb natalitással és viszonylag fiatalabb korstruktúrával rendelkező Beszterce-Naszód (1203) és Szatmár megyékben (1260). Sajnálatos módon a megyei értékek eltakarják egyes települések rendkívül nehéz helyzetét. Míg 1992-ben csupán 16 település rendelkezett az idős korosztály 40-50%-os részarányával és az

öregségi index 3000-es értékével, addig 2011-ben az össznépesség majdnem felét kitevő idős korosztály térbeli megoszlása már 34 települést érintett. Így egyes vidéki települések jövőjét nagymértékű veszély vagy a teljes eltűnés fenyegeti, ha azt vesszük figyelembe, hogy az itt élő népesség több mint fele a 60 éves vagy annál idősebb korosztályba tartozik.

Elsősorban a Fehér megyei Székásszabadja településről van szó, ahol az idős népesség 53,5%-ot képvisel, de ide tartozik a Hunyad megyei Felsőbulzesd (49,3%) és Balsa (47,4%) valamint egy sor Kolozs megyei vidéki település, mint Tordaszentlászló, Gyalu, Mezőcsáh, Ajton, Magyarszarvaskend, ahol a 60 év feletti népesség részaránya 45% fölé emelkedik. Az öregségi index értéke ezeken a településeken 3000 és 4000 közötti értéket is meghaladja, egy sor Fehér megyei település kivételével, mint Székásszabadja, Alsóaklos, Remete, Buzásbocsárd, ahol e mutató értéke 5000 fölé emelkedik. Lényegében erdélyi viszonylatban az öregségi index legmagasabb értéke a Fehér megyei Székásszabadját sújtja, ahol a 920 lakosból a fiatal népesség 8,5%-ot tesz ki, az idős népesség részaránya az össznépesség több mint felét képviseli és a 36,3%-os felnőtt népességből is több mint 16% a 45–59 éves korosztályba tartozik.

Érdemes megemlíteni, hogy a magas öregségi index-szel sújtott települések legnagyobb része a kisebb kategóriájú (1000 és 2000 lakos közötti) hegyvidéki falvak csoportjába tartozik, amelyek többnyire izoláltan helyezkednek el, távol esve a nagyobb városi központoktól. A nagyobb népességű (5000-nél több lakost számláló) falvak gazdasági-társadalmi helyzetképe sokkal kedvezőbb, stabilabb korcsoporttal rendelkeznek (a fiatal lakosság magasabb részarányával), következésképpen a demográfiai öregedés folyamata is alacsonyabb intenzitású.

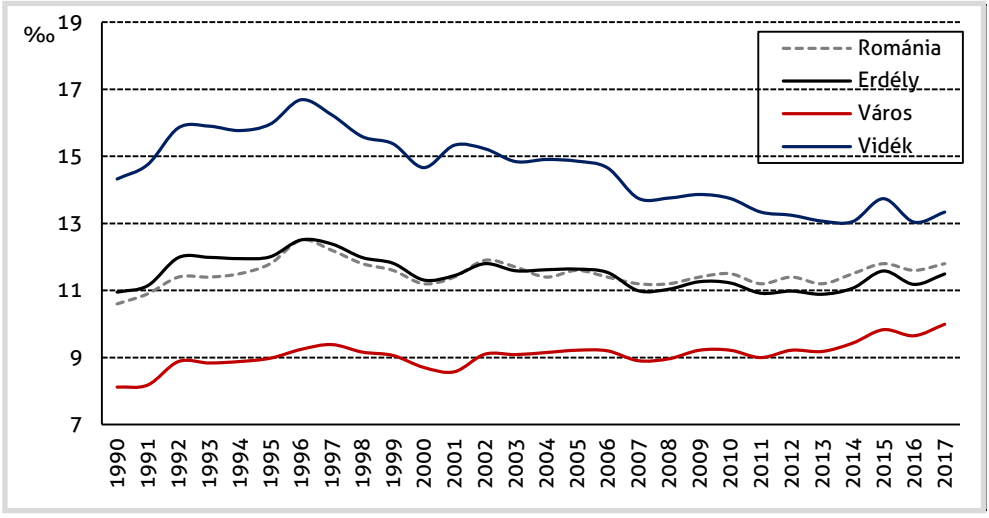
Ha nemzetközi szinten egy országot, régiót akkor tekintik fiatalnak, ha az idős népesség részaránya 12% alatt van (Popescu, 2003), akkor mind Románia, mind történelmi régiója, Erdély, folyamatosan növeli az öreg kontinens országainak statisztikai számsorait. A 12%-nál alacsonyabb idős népesség térbeli megoszlását vizsgálva (párhuzamosan az öregségi index alacsony értékével), arra a következtetésre jutunk, hogy a legvitálisabb települések a 10 000 feletti lakossal rendelkező városok. Míg az 1992-es népszámlálás adatai alapján az erdélyi települések 6,7%-a esetében az idős népesség részaránya alacsonyabb volt 12%-nál (mintegy 75 településen), addig a 2011-es népszámlálási adatok alapján ezen települések aránya 2%-ra esett vissza, mintegy 24 települést számlálva. Így napjainkban a Krassó-Szörény megyei Boksánbánya, a Szilágy megyei Zilah, a Hunyad megyei Hobicaurikány, a Beszterce-Naszód megyei Beszterce, a Máramaros megyei Borsa, a Szeben megyei Kiskapus és a Hargita megyei Balánbánya sorolható a legalacsonyabb idős korosztályt tömörítő települések sorába (10% alatti idős népesség és 500-as érték alatti öregségi index). Ezen települések fiatalabb korstruktúrája többnyire a szocialista időszak interregionális migrációjának kiteljesedéséből származik. Kevés település sorolható ebbe a kategóriába, de kivételként jelenik meg a Kolozs megyei Gorbó, a Szatmár megyei Kisgérce, a Brassó megyei Bodola, a Máramaros megyei Oroszkó, valamint a Kolozs megyei Szászfenes. Ezeken a településeken az idős népesség térbeli megoszlása alig haladja meg a 10%-ot (az öregségi index értéke 300-600 között van). E falvakon a kedvező demográfiai folyamatok (elsősorban a magasabb születésszámok) vezetnek az elöregedés féken tartásához. Sajnos, a legtöbb település ki van téve az elöregedésnek (kivételt képeznek a 3000-nél több lakost számláló, nagyobb kategóriájú falvak). A kisebb települések esetében a hátrányosabb földrajzi fekvés és az alacsony infrastrukturális ellátottság mellett a kedvezőtlenül alakuló demográfiai folyamatok is nagy szerepet játsszanak, amelyek veszélybe sodorhatják ezen települések jövőjét, különösen a humán tőke, a munkaerő fenntarthatóságát illetően, és hosszabb távon az elnéptelenedés irányába hatnak.

Mint láttuk, napjainkban a korcsoportok aránybeli változása a legégetőbb társadalmi problémák megoldását teszi szükségességé, főként a felnőtt népességre nehezedő eltartott idős korosztály-, a demográfiai és gazdasági dependencia enyhítéséhez szükséges reformok életbe ültetését. Ezért a jövőben a demográfiai öregedés megállítására irányuló intézkedések, elsősorban a családon belüli születésszámok ösztönzésével, legalább olyan súlyt kell, hogy képviseljenek, mint az Európai Unióhoz való fokozatos felzárkózás esetében a gazdasági növekedés megteremtése. Bizonyos kormányzati politikák elősegíthetik mind Románia, mind Erdély munkaerőpiacának mennyiségi és minőségi növekedését, amely továbbgyűrűzve csökkentheti a különböző társadalmi rendszerekre (nyugdíjrendszerre, társadalmi és egészségügyi infrastruktúrára) nehezedő demográfiai nyomást.

A halálozások időbeli változásai

A csökkenő natalitás és a népesség fokozatos elöregedése leginkább a halandóság értékeinek növekedésében mutatkozik meg. A halálozási ráta az elmúlt évtizedekben eltérő ütemben változott: az egyre rosszabbodó helyzetet a kilencvenes évek közepétől annak mérsékelt, de következetes javulása váltotta fel. Ennek eredményeképpen a halálozások száma 2000-ben több mint tízezerrel kevesebb volt, mint a legmagasabb mortalitású 1996-os évben. Ekkor a halálozási arány 12,6‰-ről 11,5‰-re esett vissza. Mindezek ellenére továbbra is igaz, hogy a népesség egészségi állapota kritikus. Csak így lehet definiálni a jelenlegi állapotot, amelyet alátámaszt az a tény is, hogy 2000-től kezdődően a halálozási arányszámok újra rosszabbodó helyzetet mutatnak. Mi több, az elmúlt években a vizsgált mutató további növekedésével kell számolnunk. Az átmeneti időszak mortalitásának növekedéséhez a demográfiai öregedés folyamatának erősödése mellett nagymértékben hozzájárult az életszínvonal radikális csökkenése és a társadalmi infrastruktúra rosszabbodása is.

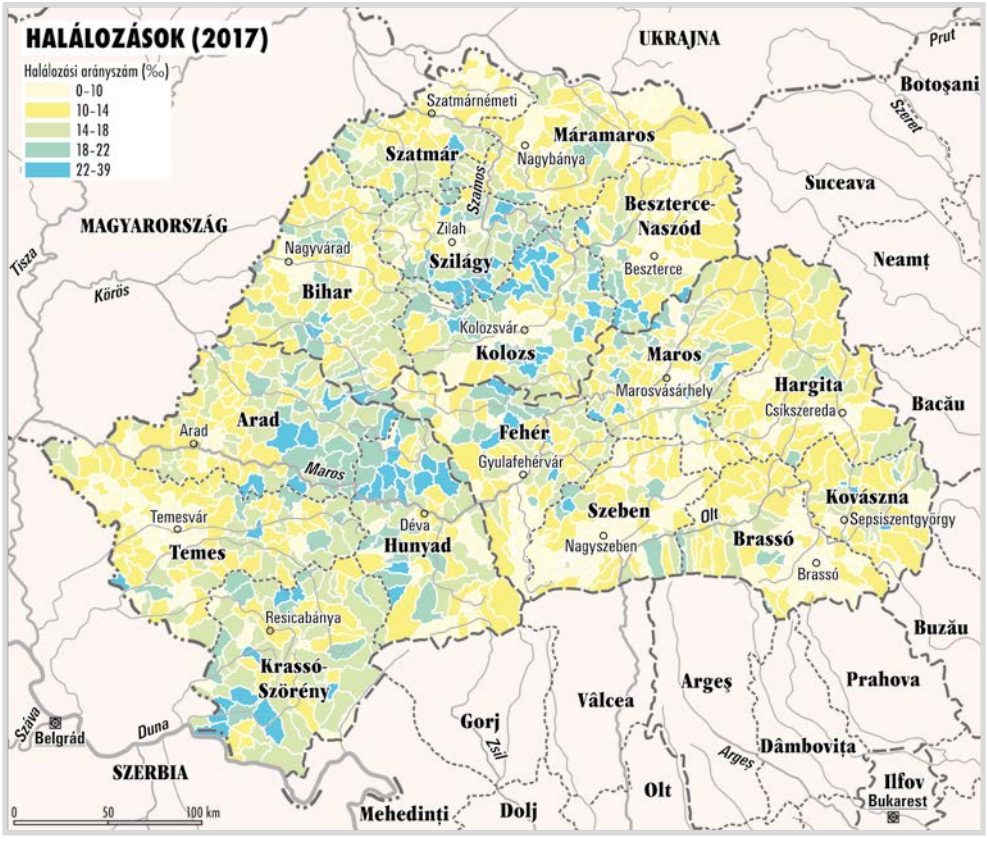
4.4. ábra: A halálozások időbeli alakulása Romániában és Erdélyben

Forrás: Tempo Online adatbázis

Ha megvizsgáljuk a népesség nyers halandósági arányszámait, lényeges eltéréseket találunk. Erdélyi viszonylatban 5%-kal nőtt a halálesetek száma a kilencvenes évektől napjainkig, a mortalitás növekedése leginkább a problémás rurális térségeket érintette, ahol a közegészségügy hiánya és a magas csecsemőhalandósági ráta együttesen vezetett e mutató romlásához. A mortalitás alakulása Erdélyben igazodik az országos tendenciákhoz, de viszonylag magasabb értékek jellemzik Bánság és Partium egyes területet.

4.5. ábra: Halálozási arányszám (2017).
Készítette Bartos-Elekes Zsombor, Magyari-Sáska Zsolt.

Az alábbi ábrák a mortalitás időbeli változásának legfontosabb időpontjait szemléltetik: az 1992-es kiinduló időszak tulajdonképpen az elhalálozások növekedésének kezdeti szakaszát jelöli, az 1996-os év az, amikor Erdélyben (akárcsak Romániában) a mortalitás csúcspontját regisztrálták, a 2000-es évben pedig az elhalálozások száma újból visszaesik, de anélkül, hogy elérné az 1990-ben jelzett értéket, és végül a 2017-es év az, amikor a halandósági ráta újból növekedésnek indul.

Mint látható, a magasabb halálozási arányszámok egyértelműen a vidéki településeket jellemzik, ahol két egymásra ható erő – a demográfiai öregedés és a társadalmi szegénység

– még a viszonylag fejlett területeket sem kerüli el. Mindez bizonyítható a településszintű vizsgálatokkal, hiszen erdélyi viszonylatban a legmagasabb mortalitással jellemezhető települések (30‰ felett) a Fehér megyei Alsóaklost (38,7‰) és Székásszabadját (32,3‰), a Hunyad megyei Balsát (37‰), Vorcát (32,5‰) és Guraszádát (30,9‰), a Kolozs megyei Ajtont (35‰) és Récekeresztúrt (31,6‰), az Arad megyei Feltót (30,5‰) valamint a Maros megyei Székelyvéckét (30,1‰) jellemzi. A viszonylagos alacsony mortalitás egyes városok mellett a Brassó megyei Krizba (4,9‰) és Felsőtyukos (2,8‰), a Kolozs megyei Szászfenes (4,5‰) valamint a 2002-es népszámlálás során az elnéptelenedés szélén álló, de napjainkban enyhe népességnövekedést mutató Krassó-Szörény megyei Temesfő (3,4‰) falvakon jelenik meg.

Bár a jövőben a mortalitás csökkenése – amely 2003-tól kezdődően folyamatosnak bizonyul – elsődleges prioritásként fogalmazódik meg, további beavatkozásokra van szükség egyes területek népességének életszínvonalában jelentkező rés csökkentésében, különösen a perifériára szorult, izolált települések népességének esetében. További prioritásként jelenhet meg az egészségesen eltöltött évek számának növekedése, vagyis a várható élettartam meghosszabbodása.

Demográfiai erózió – a természetes szaporulat alakulásában fennálló különbségek

Az 1989-es fordulat egy radikális és gyors változást idézett elő az erdélyi társadalom gazdasági, társadalmi és politikai életében. A piacgazdaságra való áttérés kettős recessziót okozott mind gazdasági, mind társadalmi téren, ehhez társult a népesség életszínvonalának hirtelen csökkenése. Az előző részekben is vizsgált alacsony natalitás és magas mortalitás eredőjeként, mind Románia össznépessége, mind az erdélyi lakosság potenciális fogyása 1992-től természetes fogyásba ment át. Csak az utolsó népszámlálás során az élveszületések és az elhalálozások egyenlegének deficitje 55 000 volt (ebből az erdélyi lakosság 14 000-et tett ki), a sorozatos természetes fogyás napjainkig elérte a 900 000 főt, amelynek egyharmada erdélyi veszteség). Az Európai Unió országainak ugyanilyen problémával kell szembenézniük, hiszen 2017-ben a népességcsökkenés már 0,4%-os volt, és az újonnan csatlakozott tagországokra is (Málta, Ciprus, Szlovákia és Csehország kivételével) erős népességcsökkenés volt jellemző. Csakhogy Románia alacsony természetes szaporulata nem jelzi a modern reprodukciós szintre való áttérést, amelynek támaszpontja a gazdasági növekedés és a jólét körvonalazódása, ellenkezőleg, a kialakult helyzet befolyásolója az átmeneti időszakban felgyorsult életszínvonal radikális csökkenése és a gazdasági és társadalmi szféra jelentős visszaesése volt (Vasile, 2002). Míg 1992 előtt a népességcsökkenés legfőbb kiváltója a fokozatos emigráció volt, az ezt követő periódusban az erdélyi társadalom apadásának legfontosabb tényezőjévé a negatív természetes szaporulat vált.

Míg magát az országot, szomszédjaihoz hasonlóan, a természetes fogyás sújtja, addig markánsan elkülönül néhány olyan terület, amely a vizsgált két és fél évtized átlagában – szerény értékekkel bár, de – pozitív természetes szaporulatot tudott felmutatni. Kiemelkedik ilyen szempontból Észak-Erdély, ahol a magasabb természetes szaporulat Beszterce-Naszód (1,2‰) és Máramaros (0,1‰) megyéket jellemzi. Ehhez kapcsolódik még két olyan dél-erdélyi területegység, ahol a népességváltozás alakulása a természetes szaporulat függvényében az utánpótláshoz szükséges küszöbérték szintjénél stabilizálódott (Brassó és Szeben megyék). Ez utóbbi területeken a roma lakosság magasabb aránya idézi elő a többi megyéktől meghatározott módon történő eltérést.

4.6. ábra: Természetes szaporulat (2017).
Készítette Bartos-Elekes Zsombor, Magyari-Sáska Zsolt.

Forrás: Tempo Online adatbázis

Más fejlettségi mutatók tükrében jól kirajzolódik egy nyugat–kelet irányú tagoltság (a nyugati országrész sokkal inkább egy dinamikus peremnek, mint külső perifériának tekinthető), ám Erdély népességi térszerkezetének alakulására mindinkább egy kelet–nyugat irányú lejtő a jellemző. Ezt támasztja alá a természetes szaporulat településszintű vizsgálata is, azaz a régió keleti felében (Beszterce-Naszód, Hargita, Kovászna, Brassó megyékben) a kedvezőbb demográfiai folyamatok következményeként jóval magasabb a természetes szaporulat értéke, mint a demográfiai öregedés és erős elvándorlás sújtotta belső és nyugati részeken. A demográfiai stabilitást nagymértékben jelzi, hogy egyes területeken a természetes szaporulat értékei akár a 10‰-et is elérik, és ezek a települések mind 1992-ben, mind az utolsó népszámlálás során megtartották vezető pozíciójukat. Ide tartozik a Kovászna megyei Előpatak (24,4‰), egy sor Brassó megyei vidéki település, mint Bodola (21,2‰), Ágostonfalva (19,3‰), Rákospatak (15,4‰), Apáca (14,4‰), Alsórákos (13,4‰) és Szásztyúkos (12,9‰), a Kolozs megyei Szászfenes (17,1‰), valamint a Maros megyei Aranyosegerbegy (13,1‰). Ezen települések

egy része hegyvidéki területen találhatók és/vagy távol esnek a nagyobb városi központoktól és főútvonalaktól, ahol számottevő a roma kisebbség részaránya. Kivételt képez a Kolozs megyei Szászfenes, ahol az elmúlt két évtizedben felerősödött a szuburbanizációs folyamat, és az ingatlanpiac bővülése következtében egyre több fiatal célpontjává vált a település, amely kedvező hatással volt a demográfiai folyamatok alakulására is.

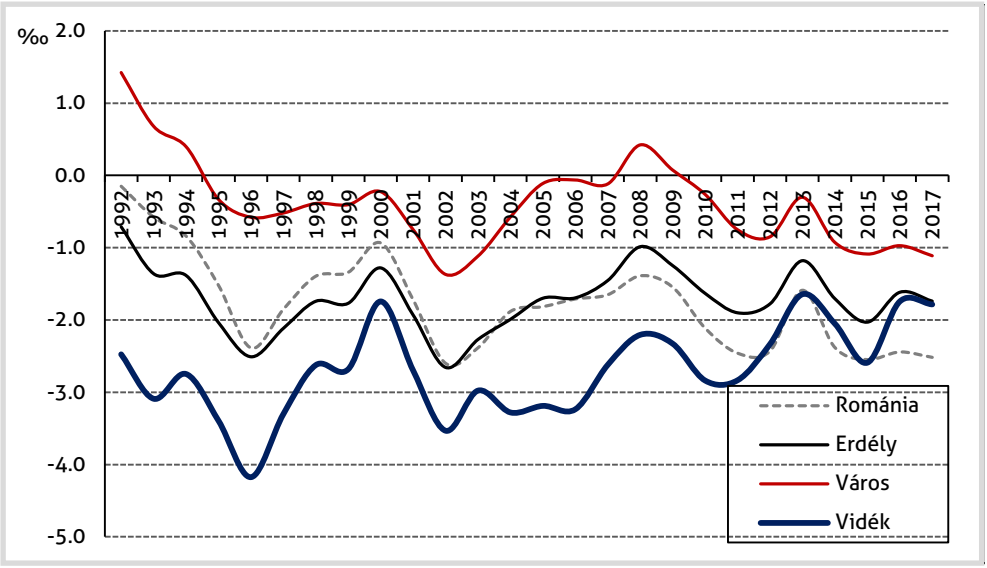
Általános tendenciaként figyelhető meg, hogy a városi települések esetében a magasabb természetes szaporulat többnyire a kisebb kategóriájú, 50 000 lakos alatti városokat jellemzi, azaz minél nagyobb egy település, annál heterogénebb, és minél kisebb, annál homogénebb.

A fenti ábrából is leolvasható, hogy e pozitív változások ellenére az erdélyi társadalom legnagyobb részét a természetes fogyás sújtja. A népesség olyannyira idős, a gyermekszám pedig olyan alacsony, hogy a születésszám rendszerint kisebb az elhalálozottak számánál. Ez jellemző általában a vidéki településekre, hiszen a korábban említett természetes szaporulat pozitív irányú változásaihoz nagyobb mértékben a városok, mint a vidéki települések járultak hozzá. Bár a városokat az alacsonyabb fertilitási modell jellemzi, a megváltozott helyzet gyökereit a szocialista időszakban kell keresni, amelynek modernizációs tendenciái a nagyarányú iparosításra és városiasodásra korlátozódtak. Ekkor teljesedett ki a vidéki népesség városokba való áramlásának „aranykorszaka" is. Mivel a falu–város-migrációban általában a fiatal, termékeny korosztály vett részt, akik a teljes városi értékrendbe való integrációig többnyire a falusi hagyományokkal éltek tovább, mindez hozzájárult a városi népesség természetes szaporulatának enyhébb mértékű csökkenéséhez egyes vidéki településekhez viszonyítva. Ehhez adódott a városi társadalmakra jellemző magasabb életszínvonal, a kedvezőbb infrastrukturális ellátottság, amelynek következményeként a nyers halandósági arányszámok is alacsonyabb szinten stabilizálódtak.

Az alacsony természetes szaporulat visszatükröződik a magas mortalitási rátával és erős demográfiai öregedéssel sújtott települések hierarchikus megoszlásában, azaz a természetes fogyással sújtott települések rangsora többnyire egybeesik a magas mortalitással és idős korosztállyal jellemezhető településekkel. Ide tartozik több Kolozs, Fehér és Hunyad megyei település, mint a Kolozs megyei Ajton (-32‰); a Fehér megyei Alsóaklos (29,9‰), Székásszabadja (-27,6‰), Havasgáld (-25‰); az Arad megyei Guraszáda (-28,7‰), Balsa (-28,6‰), Feltót (-28,1‰) –; a Bihar megyei Feketekápolna (-25,8‰); de egyes – a magyarok által többségben lakott – települések is, mint a Kolozs megyei Kőrösfő vagy Szépkenyerűszentmárton (-17‰). A tömbmagyar települések esetében (Hargita, Kovászna és Maros megyében) jóval kedvezőbb a természetes szaporulat évtizedes változása, mint a szórványban levő, erős asszimilációs és migrációs veszteséggel sújtott, fogyatkozó erdélyi magyar falvakban.

Az utóbbi évek demográfiai folyamatainak kismértékű stabilizálódását jelzi a természetes szaporulat enyhe növekedése is, amelyre feltehetően hatással volt a születésszámok 2003-tól kezdődő növekedése, főként a 82/2017-es kormányrendelet gyermeknevelési támogatására vonatkozó intézkedése. Sajnos, e növekedés nem vezetett az erdélyi népesség látványos megugrásához, mivel e mutató értéke olyannyira kicsi, olyannyira ingadozó, hogy sem egy hosszabb távú növekedési folyamatot, sem egy állandó trendvonalat nem lehet meghatározni az elkövetkező évekre. Ezt támasztja alá az elmúlt több mint két évtized természetes szaporulatának vizsgálata is.

4.7. ábra: A természetes szaporulat településtípusonkénti alakulása

Forrás: Tempo Online adatbázis

Míg a vidéki települések esetében a változást követő első években beáll a természetes fogyás, addig városon a natalitás és mortalitás mérlege csak 1995-től billen az ellenkező oldalra. A természetes fogyás mélypontját az 1996-os év jelzi, amikor a születési és elhalálozási számok eredője mind Románia, mind Erdély területén először süllyed a legalacsonyabb érték alá: a vidéki települések esetében -4,2‰ alá (az országos vidéki átlag értéke ebben az évben -4‰), városon ez a csökkenés -0,6‰ körül stabilizálódott (Románia városi településein valamivel magasabb: 1‰). Az ország instabil gazdasági és társadalmi helyzetképét illusztrálják az ezt követő évek természetes szaporulatában bekövetkezett „kilengések", és, bár mindkét településtípus esetében enyhe növekedés következett be 2000-ig (a növekedés a városi települések esetében a küszöbérték körüli szintet is elérte), e pozitív irányú fordulatot az ezt követő évek gyorsabb ütemű csökkenése törte meg. Ehhez hozzájárult a schengeni államok vízumkötelezettségének eltörlése is, amikor egyre többen, a jobb megélhetés reményében bízva, a szomszédos országokat választották a végleges letelepedésre.

Összességében elmondható, hogy a népesség természetes szaporulata 1992-től a tényleges fogyás időszakába lépett. Ezt támasztja alá az egymást követő évek természetes szaporulatának magas korrelációs koefficiense, de ugyanakkor a vizsgált időszakban beálló népességfogyást mutató kezdő és befejező év is (a két év közötti korreláció értéke 0,862).

Következtetésként megállapíthatjuk, hogy, a demográfiai folyamatokat tekintve, jelentős különbségek jellemzik az erdélyi társadalmat. Elkülöníthető egy kedvező korszerkezettel bíró, pozitív természetes szaporulattal rendelkező terület Erdély keleti részein, míg a nyugati és középső területeket a természetes fogyás sújtja. Ennek egyenes következménye különösen az oktatási rendszer, majd később a munkaerőpiac alakulásában követhető nyomon. Ezt jelzi

az a tény is, hogy lényegesen csökkent a kötelező iskolai éveket elvégzők aránya a kilencvenes évektől napjainkig, több mint 100 000 fős hiányt okozva.

A belső migráció változásainak hatása a területi egyenlőtlenségek kiéleződésére

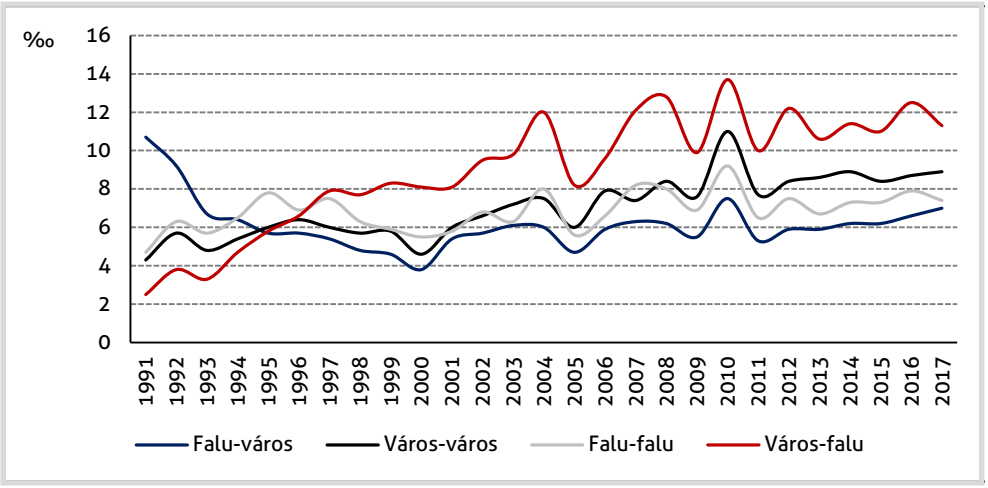
A népesség számának időbeli változása mellett annak térbeli mozgásával is számolnunk kell, amelynek közvetlen hatása az össznépesség számának alakításában, egyes települések népességszerkezetének nagyarányú megváltozásában rejlik. A költözések ritkán vezethetők vissza egyetlen okra, az objektív és szubjektív feltételek együttesen érvényesülve váltanak ki különböző irányú migrációs fluxust, de az esetek többségében a gazdasági tényezők elsődleges szerepet kapnak. Amíg a szocialista évek migrációjának legfontosabb jellegzetessége a mezőgazdaság szövetkezetesítése és az iparosítás volt, tehát a gazdasági tényezők által motivált falu–város-migráció kiteljesedésének lehettünk tanúi, addig a rendszerváltás utáni Romániában a migrációs fluxus irányváltásának mozgató rugói szintén a gazdasági tényezőkre vezethetők vissza. A különbség abból adódik, hogy, míg az első esetben a gazdasági tényezők pozitív hatásai a magasabb jövedelmekben, a városok által nyújtott szélesebb kulturális-oktatási szerepkörökben érvényesültek, addig a rendszerváltás utáni periódusban mindinkább a gazdasági tényezők negatív hatásai kerültek előtérbe, amelyek egyben a kényszermigráció kiteljesedését idézték elő (a posztkommunista szuburbanizáció felerősödésével szerepet kapó jóléti migráció szigetszerűen jelent meg, és az erdélyi társadalom csak kisebb töredékét érintette).

Akárcsak más európai országok esetében, Románia migrációs folyamataira is jellemző az időbeli és térbeli egyenlőtlenség együttes jelenléte: a korábbi évtizedekben az ipari körzetekbe irányuló vándorlási többlet az 1990-es évek közepén megtorpant, majd elvándorlási hullám indult a nehézipari körzetekből. Így a több évtizedig tartó falu–város-migráció után Erdély történelmében első alkalommal következett be, hogy a kiköltözők száma meghaladta a városba beköltözőkét. A város–falu-migráció felerősödését egyrészt az ipar szerkezetváltása, valamint a városi élet drágább költségei indokolták, és e kényszermigrációban a népesség többnyire azon része vett részt, akiket korábban a migrációs örvény a városok iparnegyedeibe sodort. A kényszermigráció másik iránya az elvándorlásban jelentkezett. Meg kell jegyezni, hogy a migrációs fluxus irányváltása az erdélyi társadalom egy felsőbb kategóriájának körében nem kényszermigrációként jelent meg, ellenkezőleg: a nyugati országokhoz hasonlóan Romániában is beindult egy posztszocialista szuburbanizáció a XX. század utolsó éveiben. E migráció jellegzetessége, hogy a nagyvárosi centrumok agglomerációs körzeteiben koncentrálódik, amelyek jobb közlekedési és közművesítési infrastruktúrával rendelkeznek (vö. Benedek, 2006). Egyes szerzők tehát különbséget tesznek a jóléti és a kényszermigráció között, és bizonyos térségekhez kapcsolják őket. Előbbi Közép-Kelet- Európa északi részén jelenik meg, az utóbbi a déli részeken (vö. Kovács, 2002). Romániában mindkét migrációs típus és modell érvényesül, éppen az ország átmeneti jellege miatt (vö. Benedek, 2006). Így Erdély fejlettebb városainak környékére a szuburbanizációs folyamat jellemző (Kolozsvár, Temesvár, Marosvásárhely esetében), míg az ipari és bányászati központok vagy a kisebb kategóriájú városok esetében az ipari szerkezetváltás hatására kialakuló kényszermigráció folyamata érhető tetten.

A rendszerváltást követő évek migrációs rátája jelentős ingadozásokat takar. Ebben a kontextusban a rendszerváltás kezdeti évei kivételt képeznek, amikor a belső vándorlási mérleg 7,3‰-re ugrott. Ennek oka, hogy megszűnt az az akadály, amely hosszú ideig egyes nagyvárosokba való végleges letelepedés tiltásával járt (lásd Veres, 2015). Ezt követően jelentősen

csökkent a belső migrációs fluxus értéke, és 1997-től kezdődően fordított helyzet következett be: a vidéki településekre költözők száma jóval meghaladta a városokra költözők számát. A kialakult tendencia pedig napjainkig fennmaradt.

4.8. ábra: A belső migrációs fluxus alakulása

Forrás: Tempo Online adatbázis

Az adatsorok arra is rávilágítanak, hogy amíg a kilencvenes évek elején a jelentős számú fiatal korosztály elvándorlása fokozatosan gyengítette az amúgy is erőtlen vidéki települések pozícióját, addig az évtized utolsó felében a vidékre költöző felnőtt korú népesség (30 éven felüliek) és a gyerekek száma évről-évre fokozatos növekedést mutat. Bár első megközelítésben ez a tendencia a falvak prosperálására utal, hiszen részben termékeny vagy termékennyé váló korosztályok költöznek vidékre, ez a törékeny méretű hozadék nem képes stabilizálni a demográfiai öregedés sújtotta népességet, és mindemellett a fiatalok városra költözése továbbra is mérvadónak bizonyul.

A migrációban érintett vidéki népesség korcsoport szerinti megoszlását vizsgálva a legnagyobb részarány a 45–49 és az 50–54 évesek köréből kerül ki, lényegében azokról az elsőgenerációs városlakókról van szó, akik a szocialista évek iparosítási időszakában telepedtek le a nagyobb városi központokba. Úgy tűnik, az átmeneti időszak negatív hatásai, a városi élet drágább költségei éppen a megkapaszkodni képtelen népességkategóriát érintették a leginkább. A legalacsonyabb migrációs hajlammal ebben az időszakban a fiatal korosztály volt jellemezhető. Mindebből kitűnik, hogy a vidéki települések a legsebezhetőbb időszakban sem tudták megtartani fiatal nemzedékeiket, amelyek biztosíthatták volna számukra az „újjáéledést", és megállíthatták volna a demográfiai öregedés folyamatát. Kivételt képeznek a metropolisz-övezetekben található vidéki települések, amelyek az elmúlt években jelentős számú fiatal lakossággal gazdagodtak, főként a városokhoz képest kedvezőbb ingatlan- és telekáraknak köszönhetően.

A falvakra irányuló visszavándorlás szorosan kapcsolódik az ipari munkahelyek megszűnéséhez, és különösen a kis és közepes ipari vagy bányászati funkciójú városok esetében

volt nagyobb mértékű. A nagyvárosok még a rendszerváltás után is vonzóak maradtak, azaz tercier funkciójuknak köszönhetően migrációs mérlegük továbbra is pozitív értékekkel bírt. Mindez rávilágít arra a tényre, hogy a népesség egy bizonyos rétegének a magasabb lakóköltségek nem jelentenek lényeges akadályt, különösen azoknak nem, akik olcsón megvásárolhatták azokat a lakásokat, amelyekben 1989-ben laktak (vö. Benedek, 2006). Ezt a helyzetet tovább erősítik azok a folyamatok, amelyek egy nagyváros komparatív előnyeivel járnak: a külföldi működő tőke jelenléte, a jelentős beruházások, amelyek a munkahelyi lehetőségek szélesebb tárlatát nyújtják. A falvakra való visszaköltözést elősegítette a kilencvenes évek földreformja is, amelynek során a kollektivizált földterületek és az erdők egy része visszakerült magántulajdonba, ez azonban csak átmenetileg biztosíthatott megélhetést a váltáshoz szükséges gépek, eszközök és gazdasági kultúra hiánya miatt (vö. Kurkó, 2010). Mindezen folyamatok hatására jelentősen megnövekedett az alapegzisztenciára szorítkozó mezőgazdasági dolgozók részaránya.

A belső migrációs szaporulat értékeit vizsgálva tovább körvonalazódnak azok a különbségek, amelyek hátterében a már említett gazdasági tényezők állnak. Így a kilencvenes évek első periódusa még megőrzi a szocialista időszak jellegzetességeit, így nem meglepő, hogy a magas iparosodottsági és urbanizációs szinttel jellemezhető régiók képezik a migrációs szaldó legmagasabb értékeit. E folyamat gyökereit a szocialista időszak első szakaszában kell keresnünk, amikor az állami beavatkozások mindinkább a nagy ipari központok fejlesztésére koncentráltak, megerősítve ezzel a területi rendszerben elfoglalt pozíciójukat. Ehhez adódik a hetvenes évek területfejlesztési koncepciója is, amely – a rurális térségekkel ellentétben – felülértékelte a városi településkategóriát és életformát, ennek gyors fejlődését irányozva elő (vö. Benedek, 2004). De mindenekelőtt a nagyvárosokba való költözési akadály megszűnése jelentette a kilencvenes évek első felében jelentkező városi települések magas migrációs szaldóját. Az erdélyi megyék migrációs szaporulatának vizsgálata egyértelműen rámutat, hogy közvetlenül a rendszerváltás után (1992-ben) e mutató legmagasabb értékével az erősen iparosodott és a korábbi évtizedek falu–város-migrációjának célpontját képező Temes (12,5‰), Arad (6,6‰) Brassó (6‰) és Szeben (5,4‰) megyék tűnnek ki, míg a legnagyobb veszteség és egyben negatív migrációs mérleg Máramaros (-4,2‰), Szilágy (-3,8‰), Fehér és Beszterce-Naszód (-3,3‰) megyéket jellemezte.

Fontos arra a kérdéskörre is kitérni, hogy a lakhelyváltoztatók nagyobbrészt milyen megyékből érkeztek, és a távolságnak volt-e döntő hatása a migrációs fluxus alakításában. Ha az előbb felsorolt megyéket vizsgáljuk, egy lényeges következtetés vonható le: a beköltözők többnyire a szomszédos megyékből érkeztek, de egyes esetekben a távolság sem volt döntő kritérium a végleges lakhelyváltoztatásra. A távolabbi – többnyire a moldvai – megyékből érkezők legmagasabb arányát a fővárosban találjuk (ahol az állandó népesség 55%-a autochton, az itt élő lakosság majdnem fele más megyékből érkezett), de rendkívül magas ezen megyék migrációs apportja Temes és Hunyad megyékben is. A népesség javarésze Temes megye esetében Botoşani-ból származik (9805 személy), Iaşi-ból 8367 személy telepedett le az említett megye területére, Bákó megyéből 5224 személy, míg Szucsáva megye területéről 3802-re tehető a Temes megyébe letelepedett személyek száma. Mindebből kitűnik, hogy a magasabb bérezési lehetőségek, a városi életforma által kínált előnyök, de még a távolság sem volt akadály a végleges lakhelyváltoztatásra. Továbbá azt is érdemes megjegyezni, hogy elsősorban azon megyék profitáltak e migrációs szaldóból, amelyek fejlettsége már a történelmi időkben meghatározott volt: különösen a dél-erdélyi megyék (Brassó, Szeben), továbbá Temes

megye vezető pozíciója érdemel külön említést. Azok a megyék, amelyek még a szocialista időszakban a belső migráció célterületei voltak, a rendszerváltás után is megtartották kedvező helyzetüket. Ez alól csak Brassó megye képez kivételt, ahol a tradicionális nehéziparból elbocsátott nagyszámú, többnyire a Kárpátokon túlról érkező munkaerő miatt lényegesen csökkent, sőt negatívvá változott a belső vándorlási mérleg. A falvakra való visszaköltözés mind európai viszonylatban, mind országos, regionális szinten egyedülálló román sajátosság, de nem rendkívüli folyamat, hanem egy racionális döntés súlyos gazdasági feltételeinek a következménye (Benedek, 2006).

A belső migrációs fluxus irányváltása után (1997–2017 között) továbbra is pozitív migrációs szaldóval Temes (4,5‰) Arad (2,9‰), Kolozs (2,7‰) és Szeben megye (1,5‰) rendelkezik, és – bár alacsonyabb vándorlási húzóerővel, de – Bihar, Brassó és Maros megye is népességtöbbletet mutathat fel (1‰ alatt). A legerősebb migrációs veszteség e periódusban Hunyad (-3,7‰), Szilágy (-1,5‰), Fehér és Krassó-Szörény megyéket érintette (-1,2‰), különösen a válságba került nehézipar (vaskohászat) és kitermelőipar (szénbányászat, színesfémérc-kitermelés) versenyképességének csökkenése miatt.

Egyes nagyvárosok migrációs mérlegének csökkenése 1997–2017 között kizárólag a szuburbanizáció felerősödésének tulajdonítható. Szeben megye környékén mintegy 5 településen (Nagycsür, Kiscsür, Kereszténysziget, Szelindek, Sellenberk) 9%-kal nőtt a népesség, Kolozsvár környékén a 7,3%-os népességnövekedés mintegy 11 települést érintett (legfőképp Szászfenes, Apahida, Kisbács esetében volt számottevő), Temesvár környékén 20 községben mintegy 7,2%-os népességnövekedés volt regisztrálható. Bár alacsonyabb értékekkel, de szintén a szuburbanizációs folyamat felerősödésére utal Arad, Nagyvárad, Marosvásárhely környékén lévő települések népességnövekedése is.

Összességében elmondhatjuk, hogy az Erdélyt alkotó 16 megye közül – kizárólag a migrációs folyamatok alapján – alig felének sikerült megtartania népességét, lényegében azokról a területekről van szó, amelyek sikeresen alkalmazkodtak a piacgazdaság új feltételeihez, és egyben a külföldi befektetések célpontjait is képviselték, megtartva ezzel az évszázados múltra visszatekintő vonzóképességüket. A legnagyobb probléma azokban a térségekben jelentkezik, ahol a negatív természetes szaporulat mellé erős elvándorlás kapcsolódik, amely a többszörösen hátrányos helyzetű régiók körvonalazódására ad alapot.

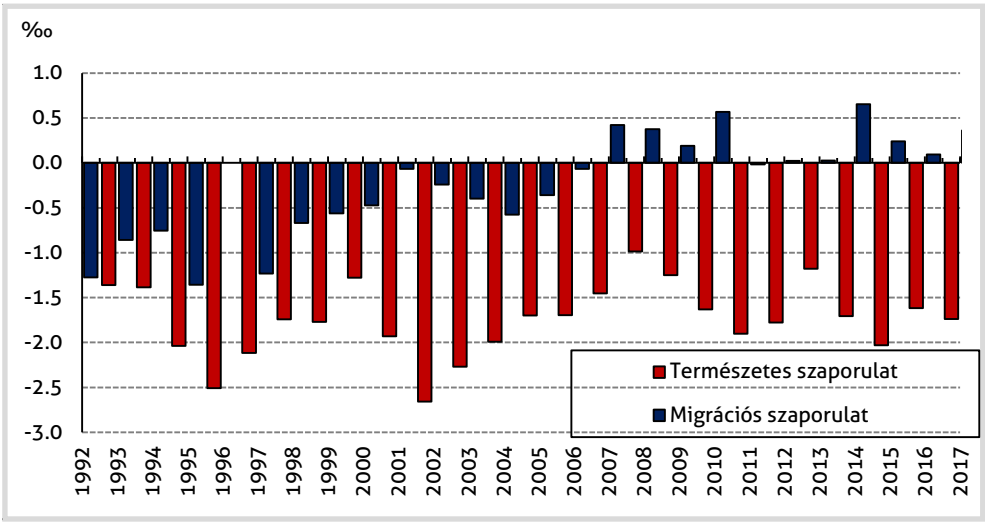
Az erdélyi népesség demográfiai mérlege

A természetes szaporulat és migrációs szaldó kontextusában kifejezhető Erdély népességének demográfiai mérlege, amely a térségi népességcsökkenésre és/vagy növekedésre is magyarázatként szolgál. Az átmeneti időszak kezdeti éveiben beálló negatív természetes szaporulatot a kilencvenes évek közepétől a megváltozott belső migráció váltotta fel, amely részben enyhítette a demográfiai öregedéssel és alacsony természetes szaporulattal sújtott vidéki népesség csökkenését. Míg egyes területek népességének demográfiai mérlege a vizsgált periódusban mindvégig kedvezően alakult, máshol a negatív természetes szaporulat mellé társult erős elvándorlás gyengítette az amúgy is erőtlen, főként rurális térségeket.

Mind a természetes szaporulat alakulása, mind pedig a migrációs mérleg jelentős ingadozásokat mutat a vizsgált periódusban. Ebben a kontextusban a belső migráció csúcsidőszakának az 1990-es év bizonyul, amikor a „zárt városkategória" megszűnése után több ezer személy telepedett meg az erdélyi városokban. Az ezt követő évek migrációs folyamatait nagymértékben a gazdasági szerkezetváltás határozta meg. Ez hatással volt a népesség

életszínvonalának kezdeti csökkenésére, amely a mortalitás szintjének erőteljes növekedésében mutatkozott.

4.9. ábra: Erdély demográfiai mérlegének alakulása 1990 és 2017 között

Forrás: Tempo Online adatbázis

Az utóbbi 27 év népességfejlődését vizsgálva Erdély népessége 308 000 fővel csökkent, amelyből a városi népesség csökkenése 84 000 főt tesz ki, a vidéki népesség csökkenése – amelyre hatással volt a belső migrációs fluxus irányváltása is – 224 000 fős csökkenésnél stabilizálódott. Mindebből levonható a következtetés, hogy a városi népességcsökkenés legfontosabb okozója a folyamatos elvándorlás volt, míg vidéken leginkább a negatívvá vált természetes szaporulatnak tulajdonítható a fogyatkozás.

Ahhoz, hogy egy átfogóbb képet kapjunk az erdélyi népességcsökkenés okairól, a vizsgálati periódust három részre osztottuk: az átmeneti időszak kezdő periódusára (1990–1997), a prosperáló (1998–2008) és gazdasági válság utáni (2009–2017) periódusra.

Ha az erdélyi népesség természetes szaporulatát vizsgáljuk a rendszerváltást követő kezdeti években, a natalitás és mortalitás egyenlegének deficitje 1992-ben vált át negatív értékké. Mivel a városi településeken a fertilitás csökkenése és a mortalitás szintjének növekedése a rurális térségekhez viszonyítva enyhe időeltolódással következett be, mindez mérsékelte e demográfiai mutatók alapján beálló kezdeti népességcsökkenést (mintegy 50 000 fős veszteséget okozva)[3]. Ebben az időszakban egyes megyék természetes szaporulata még viszonylag magas értékekkel jellemezhető. Így például Máramaros megye esetében a természetes szaporulat alapján mintegy 11 000 főre tehető a népességnövekedés, Beszterce-Naszód

3 A városi települések természetes szaporulatának negatívvá válása 1995-től kezdődik, amelynek legfőbb meghatározó tényezője a kedvezőbb korstruktúra, szemben a rurális térségekkel, ahol a natalitás és mortalitás eredője már 1992-től kedvezőtlenül alakult.

megyében 9369-re, míg Szeben és Brassó megyék esetében a viszonylagos népességnövekedés 3000 fő körül stabilizálódott. A pozitív migrációs szaldó ebben az időszakban Temes (36 000 fő), Brassó (17 000 fő) és Arad (15 000 fő) megyékre jellemző. Ha figyelmen kívül hagyjuk a nemzetközi migráció népességcsökkentő hatását, egyes területeken a pozitív természetes szaporulat vagy a kedvező belső migrációs szaldó következményeként jelentős népességnövekedés figyelhető meg (mint Temes vagy Brassó megyék esetében). Egyes szerzők szerint a nagyobb népességű városok (200 000 lakos felett) nem csak a vidéki, de a környező városi települések számára is népességvonzó hatással bírnak (vö. Sandu, 2018). A határok megnyitása és a nemzetközi migráció felerősödése drámaian érintette Erdély népességét, hiszen mintegy 145 000 személy vándorolt el, de az országot irregulárisan elhagyók száma további 191 000 főre tehető. Mindezen folyamatok területi népességmódosító hatása az átmenet kezdeti időszakában 336 000 fős veszteséggel zárult.

4.10. ábra: Demográfiai mérleg (1992–2017).
Készítette Bartos-Elekes Zsombor, Magyari-Sáska Zsolt.

Forrás: Tempo Online adatbázis

Míg a rendszerváltás kezdeti éveiben a népességcsökkenés legfőbb okozója az 1990-es évben tetőződő nemzetközi migráció volt, addig az átmeneti időszak második felétől – a fokozatos elvándorlás mellett – a természetes szaporulat erőteljes csökkenése még inkább kiéleződött. A dezindusztrializációs folyamat hatására elbocsátott nagyszámú munkaerő, a munkanélküliség tömegessé válása és a szegénység elől való menekülés következménye lett az 1997-től kezdődő belső migrációs fluxus irányváltása és az önellátásra szorítkozó agrárfoglalkoztatottak részarányának növekedése. Mindezen folyamatok hatására egyes erdélyi települések migrációs mérlege többlettel zárult, és ebbe a kategóriába leginkább azok a területegységek tartoznak, amelyek a szocialista időszakban inkább kibocsátó, mint célterületekként szerepeltek. A változatosabb gazdasági szerkezettel rendelkező területegységek (Temes, Szeben, Kolozs, Bihar megyék) e sebezhetőbb időszakban is megtartották népességvonzó erejüket, amelyet elősegített a külföldi tőkebefektetések által létrehozott új munkahelyek szélesebb palettája is. Mégis az erdélyi társadalom csökkenése ebben az időszakban 116 ezer főt ért el, ebből a természetes szaporulatból adódó veszteség 147 ezer főre tehető, az elvándoroltak száma ebben az időszakban nagymértékben stabilizálódott (csupán 19 ezer főre tehető az elvándoroltak száma), a különbség (mintegy 51 ezer személy) az irreguláris elvándoroltak statisztikáihoz sorolhatók.[4] A 2008-as gazdasági világválsággal kezdődő időszakban mérséklődött a negatív természetes szaporulatból adódó népességcsökkenés (111 ezer főre tehető a veszteség), és kedvezőbbé vált a migrációs szaporulat alakulása, amelynek értelmében Erdély lakossága 16 ezer fővel gyarapodott, így az Erdélyt érintő népességcsökkenés már nem öltött olyan óriási mértéket (mintegy 69 ezer főre tehető).

Összességében, az elmúlt 3 évtized alatt Erdély lakossága fél millióval lett kevesebb, amelyből a természetes szaporulatból adódó veszteség 312 ezer, a migrációs szaporulat 95 ezerrel csökkentette az össznépességet, és mintegy 137 ezerre tehető az irreguláris elvándorlásból vagy statisztikai hibából eredő népességcsökkenés. E statisztikai számsorokból kitűnik, hogy az erdélyi társadalom csökkenésének legfontosabb okozója a rendszerváltást követő években a nemzetközi, de különösen az irreguláris elvándorlás volt. A rendszerváltás utáni társadalmi depriváció, az életszínvonal csökkenése, az erősödő munkanélküliség még inkább táplálta a lakhelyüket végleg elhagyó, külföldön munkát vállalók statisztikai számadatait. Ezt erősítette még a schengeni államok vízumkötelezettségeinek eltörlése, illetve Románia EU-s csatlakozása is. Meg kell jegyeznünk, hogy a népesség természetes csökkenésének a migrációnál sokkal összetettebb gazdasági, társadalmi, kulturális, egészségügyi és környezeti okságai tényezői vannak, amelyek az idők folyamán alakítják a lakosság szülési hajlandóságát és elhalálozását, valamint a migrációs mintázatokat (vö. Gheț̦au, 2019).

A természetes szaporulat csökkenését és a nemzetközi migráció felerősödését mérlegelve, jelenleg nincs reális alapunk pozitív változást feltételezni az erdélyi társadalom népességnövekedése terén.

4.1.3. Demográfiailag hanyatló és növekvő térségek

A népesség demográfiai mérlegének elemzése után lehatárolható mind a növekvő térségek térbeli megoszlása, mind pedig az erős népességveszteséggel sújtott települések számsora, ahol a negatív természetes szaporulathoz az utóbbi években erős elvándorlás társult. Mivel a

4 Ebben az időszakban a schengeni államok vízumkötelezettségének eltörlése is hozzájárult több romániai magyar végleges elvándorlásához.

népességszám alakulásának legmélyrehatóbb kifejezője az életminőségben mutatkozik, úgy tűnik, egyes területeken a gazdasági és társadalmi feltételek, a vidéki térség kínálata elégtelennek bizonyultak. A népességszám csökkenésének vagy növekedésének intenzitása, a népességváltozásnak táptalajt biztosító térségek kiterjedtsége régiónként változott. Mindezeket nagymértékben befolyásolta a demográfiai folyamatok alakulása, a települések alkalmazkodóképessége a megváltozott társadalmi-gazdasági feltételekhez, a város–vidék kapcsolatának az erőssége (elérhetőség, innovációk), a belső és nemzetközi migráció jellegzetességei.

Az elmúlt évtizedekben a népességcsökkenés leginkább Krassó-Szörény (-19,7%), Hunyad (-18,3%) és Fehér (-10,7%) megyéket jellemezte, ahol a legtöbb vidéki település esetében erős elnéptelenedés figyelhető meg. Lényegében e népességcsökkenéssel sújtott terület egybeesik az Erdélyi Szigethegység kiterjedt övezetével (Ruszka-Pojána és Bánsági hegyek), ahol a kitermelő- és nehézipar (kohászat) hanyatlása vezetett e térség népességének csökkenéséhez. A városok és szomszédos térségeik monoindusztriális jellege nem tudott lépést tartani a rendszerváltást követő gazdasági átalakulással, így napjainkra az egyik legkiterjedtebb hátrányos helyzetű térségek csoportját alkotják. Ide sorolható Ruszkabánya és Nadrág, ahol a szocialista időszakban a vaskohászatot fejlesztették gigantikus méretűvé; Új-Moldva és Stájerlakanina, ahol a bányászati-ipari funkció dominál: vasérckitermelés, pirit, kőszénkifejtés, gépkocsigyártás; Boksánbánya, amely Románia első ipari központja volt; Oravicabánya és Stájerlakanina, amelyek fejlődését már a XVIII. században működő bányászat biztosította. Ezekhez a területekhez adódik a vaskohászatra specializálódott Vajdahunyad és Pusztakalán, a vasérckitermelést biztosító Gyalár és Alsótelek, valamint a gépkocsigyártásra szakosodott és a hadiipar fellegváraként ismert Kudzsir városa (vö. Benedek, 2004). Mivel a munkaerő nagy része a Kárpátokon túli megyékből származott, ezért a tömeges elbocsátás és növekvő munkanélküliség, a kényszermigráció felerősödése az érintett területegységek népességének erőteljes csökkenését idézte elő. Lényegében Hunyad és Fehér megyékben találjuk a legerősebb népességfogyással jellemezhető rurális térségeket, mint Batrina (-54,9%), Felsőbulzesd (-52,9%) és Balsa (-51,3%) (Hunyad megye) valamint Mogos (-51,7%) és Remete (-50,2%) (Fehér megye). Ha azt vesszük figyelembe, hogy ezek a települések a kisebb kategóriájú falvak csoportjába tartoznak (500 és 1000 fő között), megkérdőjeleződik ezen falvak jövője iránti aggodalom, mivel a folyamatos népességcsökkenés hatására Batrina esetében az össznépesség 2017-ben 115 főt tett ki, Felsőbulzesd esetében 272-t. Lényegében az erős népességcsökkenéssel sújtott települések északabbra is folytatódnak, felölelve Fehér megye nyugati részét, ahol a népességveszteség -20 és -25%-ra tehető (különösen Úrháza, Nagyponor, Havasgáld, Mogos, Alsóvidra települések esetében), továbbá Kolozs megye nyugati részét, ahol a népességcsökkenés többnyire a hegyvidéki településeket érintette, mint Egeres, Várfalva, Magyarkapus, Roska, Havasnagyfalu, Jósikafalva, Meregyó, Székelyjó, Kissebes (-10 és -20% közötti csökkenés). A rendszerváltás után kialakult gazdasági válság eredménye lett az itt élő népesség szubzisztenciális mezőgazdaságba való menekülése, de sok esetben a külföldi munkavállalás is.

A népesség kedvezőtlen alakulása és a gazdasági recesszió következményei Máramaros és Szilágy megye területén is tetten érhető. Előbbi hátrányos helyzetét a környezetszennyezéssel érintett kiterjedt területek adják (különösen a színesfémérc kitermelésére és feldolgozására specializálódott Nagybánya és közvetlen környezete: Nagysikárló, Erzsébetbánya és Lacfalu települések), utóbbi esetében a népességet sújtó általános szegénység vezetett a rendszerváltás utáni időszak erősödő népességapadásához.

Míg 1992-ig a népességcsökkenés az alföldi területeket érintette (lásd Popescu, 2003), ettől az időszaktól kezdődően a népességapadás a hegyvidéki, kitermelőiparra specializálódott területekre tevődött át, különösen a közepes méretű, 25 000 – 100 000 közötti lakost számláló városokra. A legintenzívebb népességcsökkenés a Hargita megyei Balánbánya (-30,4%), a Bihar megyei Vaskohsziklás (-21,8%), a Hunyad megyei Lupény (-21%), Brád (-19,7%), Zsilyvajdejvulkán (-18,1%), a Krassó-Szörény megyéhez tartozó Újmoldova (-20,5%) és Oravicabánya (-17%) városok esetében figyelhető meg. Úgy tűnik, a megújult gazdasági-társadalmi elemek integrálására, az új innovációk befogadására kevésbé kész települések a közepes városkategóriát ölelik fel, hiszen mind a 25 000 alatti lakosú települések, mind pedig a nagyvárosok esetében a csökkenés nem volt ilyen intenzitású. Ez alól csak Brassó képez kivételt, ahol a nehézipar válsága (traktor- és kamiongyártás) nemcsak a telephelyet, a város népességét, illetve annak aktív munkaerejét befolyásolta, de kiterjedt vonzáskörzetét is.

A rendszerváltás utáni gazdasági recesszió nem egyformán érintette Erdély településeit, és az erős népességfogyással sújtott települések mellett egyes térségekben (különösen a nagyvárosok környékén) jelentős népességnövekedés figyelhető meg. Mindez a nyugat-európai országokhoz hasonló posztszocialista szuburbanizáció felerősödésére utal, és e folyamat Erdély több nagyvárosának környékén kimutatható. A nyugati, határ menti területegységek esetében különösen Nagyvárad agglomerációs körzetében jelentkezett leginkább a jóléti migrációból adódó népességnövekedés, például Biharszentandrás (78,3%), Váradszentmárton (48,8%), Fugyivásárhely (34,6%) településeken, de egyes Arad és Temesvár környéki települések esetében is tetten érhető a szuburbanizációs folyamatok felerősödése. Az új típusú migrációs jelenség fellelhető Erdély belső részén is, különösen Kolozsvár környékén, ahol az ipari funkció csökkenésével új típusú szolgáltatások jelentek meg (lakó és kereskedelmi funkciók), különösen Szászfenes (496,2%-os népességnövekedés), Apahida (73,2%) és Kisbács (44,1%) településeken. Marosvásárhely környékén Koronka (85,9%), Marosszentanna (63,3%-os növekedés) és Marosszentgyörgy (46,7%) települések rendelkeznek pozitív migrációs mérleggel a szuburbanizáció felerősödésének köszönhetően. A jövőben ezeken a településeken az infrastruktúra további kiépítése és az új típusú szolgáltatások bővülése csökkentheti a város-vidék közötti fejlettségi olló további kinyílását, de növelheti a dinamikus vidéki térségek és a hanyatló, izolált rurális települések közötti szakadék mélyülését is (vö. Török, 2014).

Összességében elmondható, hogy a piacgazdaságra való áttérés Erdélyben a területi és demográfiai egyenlőtlenségek felerősödésével járt. A természetes szaporulat erős csökkenése és a belső migrációs fluxus irányváltásának hatásai az erdélyi térszerkezetben jelentős differenciáltsággal jártak. Demográfiai szempontból is körvonalazódtak a növekvő és hanyatló térségek, amelyeket a gazdasági folyamatok még inkább kiéleztek: a nyugati országrész képezi Erdély legdinamikusabban fejlődő térségeit, míg az északi részek egyértelműen a perifériikus térségek lehatárolására adnak alapot. Ez utóbbi kategóriában egyaránt találunk városi (főként monoindusztriális) és vidéki térségeket, amelyek a visszafejlődő településtípus jeleit adják, megújuló elemek nélkül (vö. Suditu et al. 2013). Akárcsak a magyarországi térszerkezetben, Erdélyben is fellelhetőek a belső periféria nyomai, különösen a Mezőség és az Erdélyi Szigethegység rurális térségeiben. A kiterjedt városhiányos térségek, az alacsony infrastrukturális ellátottság, a nagyfokú izoláltság vezetett ezen területek elnéptelenedésének fokozatos erősödéséhez. A perifériikus települések „megmentésének" egyik fontos támpontja az infrastrukturális ellátottság kiépítése vagy a már meglévők rehabilitációja, amely lehetőséget teremthetne nemcsak a szomszédos kisvárosok gazdasági körforgalmába való

bekapcsolódásra, de új vállalatok megtelepedésére is, ezáltal a hanyatlás megfékezhetővé válna. A népesség megtartásához egyre inkább szükségessé válik egy stabil népesedéspolitika kidolgozása, amelynek eredményessége az életszínvonal radikális javításában, a gyermekvállalási kedv erősítésében is kifejezésre jutna. Ez minden régióban elengedhetetlen, hiszen a népességszám növekedésétől vagy csökkenésétől függ a nemzetgazdaság növekedéséhez nélkülözhetetlen foglalkoztatottak számának alakulása.

A népességfenntartás, a születések számának változása, az elvándorlási folyamatok alakulása az egyének által alkotott reális világképtől függ. A külső beavatkozások csupán az életminőségi mutatók radikális javításával, a gazdaság térbeli kiegyenlítésével és növekedésével, a jövedelemegyenlőtlenségek csökkentésével állíthatják meg egyes régiók népességcsökkenési tendenciáit, ösztönözve ez által a fiatalok gyermekvállalási kedvének erősítését, továbbá a helybennmaradást, de a demográfiai öregedés megállításában is kiemelt szereppel bírnak. Ezen folyamatok életbe ültetése prioritást és fokozatos beavatkozást kellene, hogy képezzen a már említett, erős népességcsökkenéssel jellemezhető térségekben.

Szakirodalom

Benedek József (2004) *Amenajarea teritoriului și dezvoltarea regională*. Editura Presa Unversitară Clujeană, Cluj-Napoca.

Benedek József (2006) A romániai urbanizáció jellegzetességei az utolsó évszázad során. In: Győri R. – Hajdú Z. (szerk.): *Kárpát-medence: települések, tájak, régiók, térstruktúrák*. Dialóg Campus Kiadó, Pécs, 77–101.

Chesnais, Jean-Claude (1990) Demographic Transition Patterns and Their Impact on the Age Structure. *Population and Development Review*, vol. 16, nr. 2, Population Council, 327–336.

Dumitrache, Liliana., Armaş, Iuliana (2000) Health and Health Care in Post-Communist Romania. In: Light, Duncan – Phinnemore, David (coord.): *Post-communist Romania: Geographical Perspectives*. Liverpool Hope Press, 75–88.

Gheţău, Vasile (2004) Declinul demografic al României; ce perspective? *Sociologie Românească*, vol. II, nr. 2, 5–41.

Gheţău, Vasile (2019) Dimensiuni teritoriale ale depopulării României. Privire de ansamblu asupra declinului și depopulării în ultimii 30 de ani. Contributors.ro, február 21. http://www.contributors.ro/sinteze/dimensiuni-teritoriale-ale-depopularii-romaniei-privire-de-ansamblu-asupra-declinului-%C8%99i-depopularii-in-ultimii-30-de-ani/ (Utolsó letöltés: 2019. május 21.)

Kiss Tamás, Barna Gergely (2012) Népszámlálás 2011. Erdélyi magyar népesedés a XXI. század első évtizedében. Demográfiai és statisztikai elemzés. *Műhelytanulmányok a romániai kisebbségekről* 43., Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Kolozsvár.

Kovács Zoltán (2002) Az urbanizáció jellemzői Kelet-Közép-Európában a postszocialista átmenet idején. *Földrajzi Közlemények*, 1–4., 57–78.

Kurkó Ibolya (2010) *Disparități geodemografice și economice din România în perioada de tranziție*. Editura Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca.

Mihăescu, Constanța. (2002) *Impactul îmbătrânirii demografice asupra ofertei potenţiale de forţă de muncă*. Centrul de Informare şi Documentare Economică, Bucureşti.

Mureşan, Cornelia (1999) *Evoluţia demografică a României*. Editura Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca.

Mureșan, Cornelia, Hărăguș, Paul-Teodor, Hărăguș Mihaela, Schröder, Christin. (2008) Romania childbearing metamorphosis within a changing context. *Demographic Research,* vol. 19, 855–906.

Popescu, Claudia Rodica (2003) *Disparităţile regionale In dezvoltarea economico-socială a României*. Editura Meteor Press, Bucureşti.

Roman, Monica (2003) *Resursele umane în România*. Editura ASE, Bucureşti.

Sandu, Dumitru (2018) *Migrația internă în schimbările din România: 1920–2016. Evoluții demografice în contextul dezvoltării economico-sociale a României*, București https://www.researchgate.net/publication/325347350_Migratia_interna_in_schimbarile_din_Romania_1920–2016 (Utolsó letöltés: 2019. május 27.)

Suditu Bogdan Alexandru (coord.) (2013) Perspectivele politicii de migraţie în contextul demografic actual din România. Studii de strategie și politici (SPOS) 2012, Institutul European din România, București, 7–14.

http://ier.gov.ro/wp-content/uploads/2018/09/spos_2012_sinteze.pdf (Utolsó letöltés: 2015. január 19.)

Urse, Laureana (2001) Reflecţii pe marginea unei sesiuni ştiinţifice: este nevoie de o politică demografică In România? *Calitatea Vieţii*, vol. XII, nr. 1-4, 27–34

Van de Kaa, Dick (1987) Europe's Second Demographic Transition. *Population Bulletin*, vol. 42, nr. 1, 1–59.

Vasile, Valentina (2002) *Demographic Transition and Economic Transition. Interlinking and Paralelism. The Case of Romania, Romanian Academy*. Institute of National Economy, Bucharest, 1–48.

Veres Valér (2007) Társadalmi kapcsolathálók Erdélyben a nemzeti hovatartozás kontextusában. *Szociológiai Szemle*, 17. évf., 1-2, 47–70.

Veres Valér (2015) *Népességszerkezet és nemzetiség. Az erdélyi magyarok demográfiai képe a 2002. és 2011. évi népszámlálások tükrében*. Kolozsvári Egyetemi Kiadó, Kolozsvár.

Török Ibolya (2014) From growth to shrinkage: The effects of economic change on the migration processes in rural Romania. *Landbauforschung – Applied Agricultural and Forestry Research,* 3/4, (64) 195–206.

*** Ordonanța de urgență Nr. 82/2017 privind modificarea și completarea unor acte normative. *Monitorul Oficial,* 16 noiembrie 2017.

*** Tempo Online. *Baza de date statistice Tempo Online*. Institutul National de Statistică. http://statistici.insse.ro:8077/tempo-online/

*** Institutul Național de Statistică, Recensământul populației și al locuințelor 2011 http://www.recensamantromania.ro/rezultate-2/

Veres Valér

4.2. Az erdélyi magyarság demográfiai sajátosságai

4.2.1. Népességszám, kor szerinti összetétel

A romániai népesség nemzetiségi összetételét és az erdélyi magyarok népességszámának alakulását az utóbbi három népszámlálás alapján fogjuk megvizsgálni. A romániai népességstatisztikában a népességszám nemzetiségi összetételét csak a népszámlálások alkalmával adják meg, máskor csupán a fő demográfiai eseményeket követik, de nem teszik közzé rendszeresen és nyilvánosan a nemzetiségi adatokat. Mint ismeretes, a 2011. évi népszámlálás végleges eredményei alapján az ország állandó (stabil) népességéből 18,88 millió fő (18 884 831) adta meg a nemzetiségét. A romániai nemzetiségi adatokat „etnikum"-ként[5] vették fel, hivatalosan. 2002. óta a hivatalos közleményekben kerülik a rendszerváltás előtt szokásos „nemzetiség" vagy nemzeti kisebbség[6] fogalmakat. A romániai nemzetiségi kötődés kultúrnemzeti alapozású, innen származik a „nemzeti kisebbség" terminus is, ami utal arra, hogy van egy „nemzeti többség" az országban, illetve más országokban, így a többséghez képest magukat eltérően meghatározók kisebbséget alkotnak (lásd Brubaker et al., 2006, Veres–Papp, 2012, 2015).

A 2011. évi népszámláláskor a nemzetiségükről nem nyilatkozók száma 59,2 ezer fő volt, azon 19 millió személyből, akit közvetlenül megkerestek, és megkérdeztek. Viszont a népszámlálás végleges eredményeinek közzétételekor az ország össznépességét megnövelték, a különböző adózási és munkaügyi nyilvántartásokból indirekt átvett személyek adataival, akit nem értek el személyesen, és ezáltal meg sem kérdeztek a nemzetiségükről, vallásukról, anyanyelvükről, vagy hogy hány gyerekük van. Ezek együtt összesen 1 236 810 főt tesznek ki, így ezeknek nemzetiségét nem ismerjük Romániában 2011 óta (részletesebben lásd Veres, 2015.).

Ezen feltételek mellett vizsgáltuk meg, hogyan változott az ország nemzetiségi összetétele és a magyarok száma, számaránya Romániában az 1990 óta tartott népszámlálások alkalmával. Nemzetiség szerinti összetétel alapján számottevő változások észlelhetők: az ország stabil népességéből. A legfrissebb elérhető adatok szerint, országos szinten, 2011-ben a magukat román nemzetiségűnek nyilatkozók száma 16,792 millió fő, azaz 88,9 százalék volt; magyarnak 1,227 millió fő, azaz 6,5 százalék; románok (vagy cigánynak) 621,6 ezer fő vallotta magát [7], azaz arányuk 3,3 százalék volt. A fő nemzetiségek közül a románok és a magyarok aránya is csökkent (magyarok mindössze 0,1 tizedet) és a romák aránya nőt, majdnem egy százalékot. (lásd 4.3. táblázat)

5 Románul: etnie

6 Románul: naţionalitate, minoritate naţională

7 Most nem foglalkozunk azzal a kérdéssel, hogy egyes becslések szerint a roma származású népesség száma jóval magasabb lehet, a roma szervezetek, illetve szakértői becslések számukat 1 és 2 millió közé teszik. Az 1990 utáni romániai népszámlálások során rendre azt figyeltük meg, hogy a romák számának és arányának emelkedése mögött egyik fontos tényező az, hogy a roma származásúak közül egyre többen vállalják identitásukat.

4.3. táblázat: Románia népességének nemzetiségi megoszlása a népszámlálások alapján, 1992–2011

	Abszolút számokban			Százalékban	
Népesség	1992	2002	2011	2002	2011
Románia	22 810 035	21 680 974	20 121 641		
Nemzetiségek			18 884 831		
Román	20 408 542	19 399 597	16 792 868	89.5	88.9
Magyar	1 624 959	1 431 807	1 227 623	6.6	6.5
Roma	401 087	535 140	621 573	2.5	3.3
Ukrán	65 472	61 098	50 920	0.3	0.3
Német	119 462	59 764	36 042	0.3	0.2
Török	29 832	32 098	27 698	0.1	0.1
Orosz-lipován	38 606	35 791	23 487	0.2	0.1
Tatár	24 596	23 935	20 282	0.1	0.1
Szerb, horvát	33 769	29 570	23 484	0.1	0.1
Szlovák	19 594	17 226	13 654	0.1	0.1
Bulgár	9 851	8 025	7 336	0.0	0.0
Görög	3 940	6 472	3 668	0.0	0.0
Zsidó	8 955	5 785	3 271	0.0	0.0
Cseh	5 797	3 941	2 477	0.0	0.0
Lengyel	4 232	3 559	2 543	0.0	0.0
Örmény	1 957	1 780	1 361	0.0	0.0
Egyéb	8 618	23 445	26 544	0.1	0.1
Ismeretlen	766	1 941	1 236 810	0.0	(6.5)

Forrás: Veres, 2015, illetve a 2011. évi romániai népszámlálás végleges eredményei alapján (INS: 2013a, c). A csökkenés (százalékban) a szerző számítása.

A romániai/erdélyi magyarok számának alakulását részletesebben vizsgálva megfigyelhetjük, hogy az előző népszámlálás óta, 2002–2011 között a romániai magyarok száma 206 754 fővel csökkent, néhány ezerrel nagyobb számban, mint a korábbi, 1992–2002 közötti időszakban. Az országos részarány, mint említettük, 2002. óta csak minimális mértékben, mindössze 0,1 százalékkal csökkent a 2002. évi arányhoz képest, amikor viszont a 1992. évi 7,1 százalékos arányhoz képest fél százalékos csökkenésről volt megfigyelhető . Itt azt is figyelembe kell venni, hogy jelentős azok száma is, akiknek nemzetiségét nem ismerjük, ezért bátran állíthatjuk, hogy Románia teljes, 2011. évi népszámláláskori állandó népességéből ennél több magyar, de a pontos számot nem ismerjük. (egy szakszerű becslés alapján 2011-ben a romániai magyarok reális lélekszáma 1,284 millió lett volna, ha mindenkit megszámoltak volna, és megkérdezik a nemzetiségét lásd Veres, 2015, 36).

Az erdélyi megyék magyar népességszámának alakulását is elemeztük 1992 és 2011 között, az utolsó három népszámlálás szerint. Megfigyelhető, hogy, bár a székelyföldi és a Partium megyéiben élő magyarok lélekszáma csökkent, nem haladta meg az országos össznépesség csökkenési mértékét, és a megyei nemzetiségi aránya megmaradt a 2002-es

szinten, vagy kevesebb mint egy százalékot változott. Kovászna, Hargita és Maros megyékben 2002–2011 között a magyarok számának csökkenése az 1992–2002 periódushoz hasonló nagyságrendű volt: Hargita megyében 6,5 százalék körül, Kovászna megyében 8,3 százalék, Maros megyében pedig 11,8 százalék, míg Bihar megyében lassult a létszámcsökkenés 11,1 százalékra (14%-ról). A többi erdélyi megyében, ahol a magyarság szórványosan vagy települési szigetekben él, de megyei szinten 20 százalék alatti arányban volt, ott a létszámcsökkenés nagyobb mértékű, és, Kolozs megyét leszámítva, meghaladta a húsz százalékot. (lásd 4.4. táblázat):

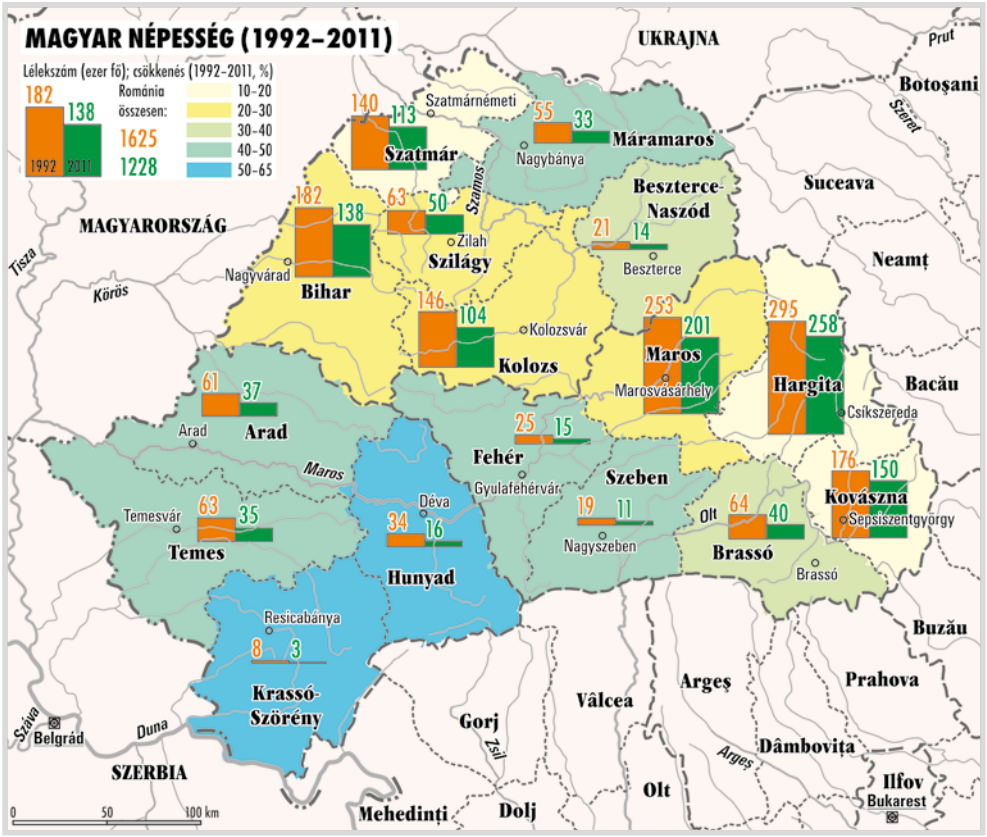
4.4. táblázat: A magyar nemzetiségű népesség száma és csökkenése (százalék) Erdélyben megyénként, a népszámlálási adatok alapján (1992, 2002, 2011)

Megye	Lélekszám			Csökkenés-	(Százalék-ban)
	1992	2002	2011	1992–2002	2002–2011
Fehér	24 765	20 682	14 849	-16,49	-28,20
Arad	61 011	49 000	36 568	-19,69	-25,37
Bihar	181 703	155 554	138 213	-14,39	-11,15
Beszterce-Naszód	21 098	18 394	14 350	-12,82	-21,99
Brassó	63 558	51 470	39 661	-19,02	-22,94
Krassó-Szörény	7 876	5 859	2 938	-25,61	-49,85
Kolozs	146 186	122 131	103 591	-16,46	-15,18
Kovászna	175 502	164 055	150 468	-6,52	-8,28
Hargita	295 104	275 841	257 707	-6,53	-6,57
Hunyad	33 849	25 321	15 900	-25,19	-37,21
Máramaros	54 902	46 250	32 618	-15,76	-29,47
Maros	252 651	227 673	200 858	-9,89	-11,78
Szatmár	140 392	129 998	112 580	-7,40	-13,40
Szilágy	63 151	57 312	50 177	-9,25	-12,45
Szeben	19 309	15 478	10 893	-19,84	-29,62
Temes	62 866	51 421	35 295	-18,21	-31,36
Összesen Erdély	1 603 923	1 416 439	1 216 666	-11,69	-14,10
Románia	1 624 959	1 434 377	1 227 623	-11,73	-14,41

Forrás: Veres 2015, illetve a 2011. évi romániai népszámlálás végleges eredményei alapján (INS: 2013c). A csökkenés (százalékban) a szerző számítása.

A szórványmegyében a magyar népesség csökkenésének mértéke nagyobb volt a 2002–2011, közötti időszakban a korábbi évtizedhez képest, és különösen nagy a csökkenés azokban a megyékben, ahol a magyarok aránya az 5–8 százalék között mozgott 2002-ben is (Krassó-Szörény, Hunyad, Szeben, Temes), itt a magyarság több mint 30 százalékkal csökkent tíz év alatt.

4.11. ábra: A magyar népesség száma és csökkenése (1992–2011).
Készítette Bartos-Elekes Zsombor, Magyari-Sáska Zsolt.

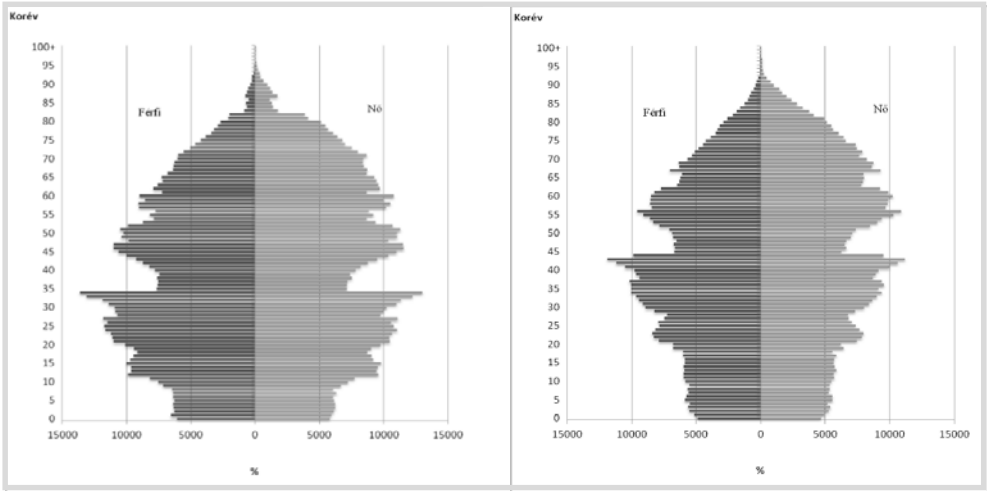
A romániai magyarok korstruktúráját elemezve megállapíthatjuk, hogy az már 1992-ben elöregedettebb volt Románia össznépességéhez képest. Ez az állapot nem változott a 2002. és 2011. évi népszámlálások idejére sem. A következő jellemzőket állapíthatjuk meg: kissé nagyobb arányú a 60 éven felüliek aránya, egészen a 75. évesekig, és ez az arány az össznépességhez viszonyítva lényegesen magasabb, a 18 éven aluliak aránya jóval kisebb, mint a többségnél. 1966-tól az abortusztilalom hatására a korosztályok létszáma megugrik, és lényegesen nagyobb mértékű, mint azelőtt. Európai összehasonlításban nézve az erdélyi magyarok korfája 2002-ben legjobban Magyarország korfájához hasonlított, 2011-re már annál is elöregedettebbnek mutatkozik. Abban is hasonlít a helyzet a magyarországira, hogy 1992 óta a születések száma soha nem látott alacsony szintre süllyedt (lásd 2.1. és 2.2. ábrák, illetve KSH 2012). A 2011. évi korfát elemezve, megfigyelhető, hogy, míg a 2002. évin a 30 éven aluli népesség száma korévenként csökkent körülbelül a felére a 10 évesekig, ezt követően a 10 éves és fiatalabb korosztályok lélekszáma már viszonylag hasonló volt, tehát itt már a csökkenés nem volt látványos. Egy további jelentős eltérés a 2002. és 2011. évi korfák felső és alsó része közötti arányosság között van: amíg 2002-ben még a 40 év alattiak és felettiek korévének

aránya hasonló volt, 2011.-re már a 40 év alatti népesség száma lecsökkent, elkarcsúsodott, és a felső, idősebb része a korfának viszont nagyobb lélekszámú volt, különösen a nők esetében (lásd még Veres, 2015, 49–50)

A korszerkezet regionális, területi sajátosságait is megvizsgáltuk a korfák szerkezete alapján, a magyarság sajátos régiói szerint. A székelyföldi magyarságnál 2011-ben a korfa viszonylag kiegyensúlyozott, az elöregedés mértéke a romániaihoz hasonló mértékű. A Partium magyar népességének korfája hasonló a székelyföldihez, de annál kissé elöregedettebb képet mutat, mint már az előbbi részekben is láttuk. A korfa felső része szélesebb, az 50 éves és idősebb népesség aránya magasabb mindkét nem esetében, de különösen a nőknél. Észak-Erdély magyar népességének korfája a tömbmagyarsághoz képest már sokkal elöregedettebb, és nagyobb egyensúlytalanság jellemzi: az 55 és 70 év közötti nők lélekszáma korévenként 1000 és 1300 fő között váltakozik, amíg a 20 év alatti, fiatal évjáratok lélekszáma az előbbieknek kevesebb mint fele, 500 fő körüli. A kiskorú népesség száma még a 20 év fölötti évjáratokhoz képest is csökkent. Dél-Erdély és Bánság korfája jellegzetesen a szórványmagyarság sajátosságait tükrözi. Az elöregedés jellemzően a „gomba"-modellt mutatja, ahol a fiatal korosztályoknál keskeny szára van a korfának, és felül, az idősebbeknél kiszélesedik. (lásd 2.3.a,b és 2.4.a,b ábrák)

4.12. ábra: A romániai magyar nemzetiségű népesség korfája, 2002

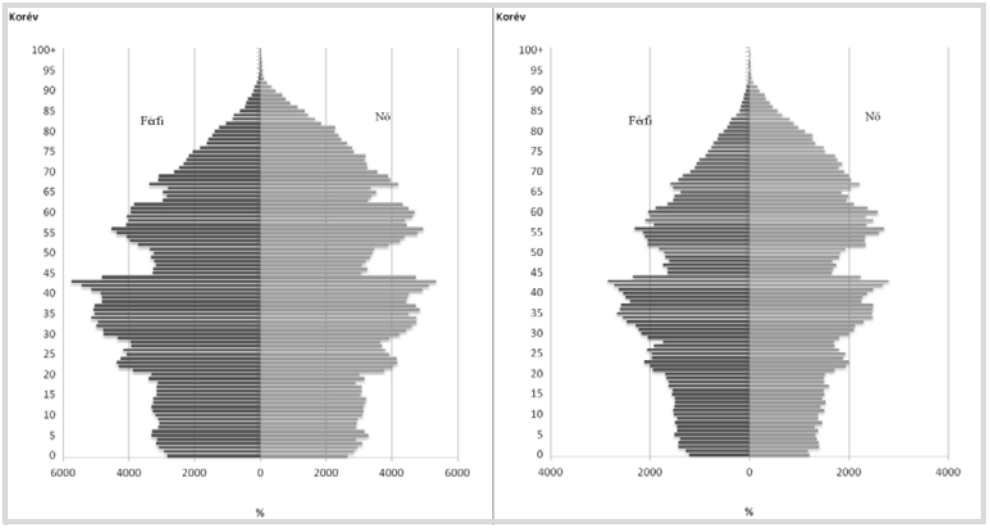
4.13. ábra: A romániai magyar nemzetiségű népesség korfája, 2011

Forrás: Veres 2015, illetve a 2011. népszámlálás végleges eredményei, rendelt adatok (INS, 2015). A 2002. évi. népszámlálás végleges eredményei (INS 2003b,c), saját számítások.

4.14a. ábra: A Székelyföld magyar nemzetiségű népességének korfája, 2011

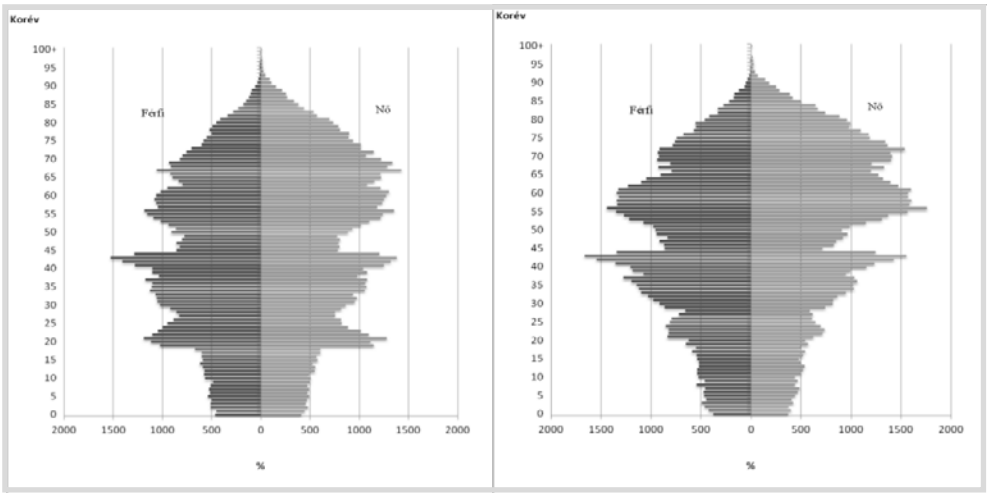
4.14.b. ábra: A Partium magyar nemzetiségű népességének korfája, 2011

Megj: Székelyföld: Kovászna, Hargita, Maros megyék. Partium: Bihar, Szatmár és Szilágy megyék. *Forrás:* Veres, 2015, illetve a 2011. népszámlálás végleges eredményei, nem publikált adatok (INS, 2015), saját számítások.

4.15a. ábra: Észak-Erdély magyar nemzetiségű népességének korfája, 2011.

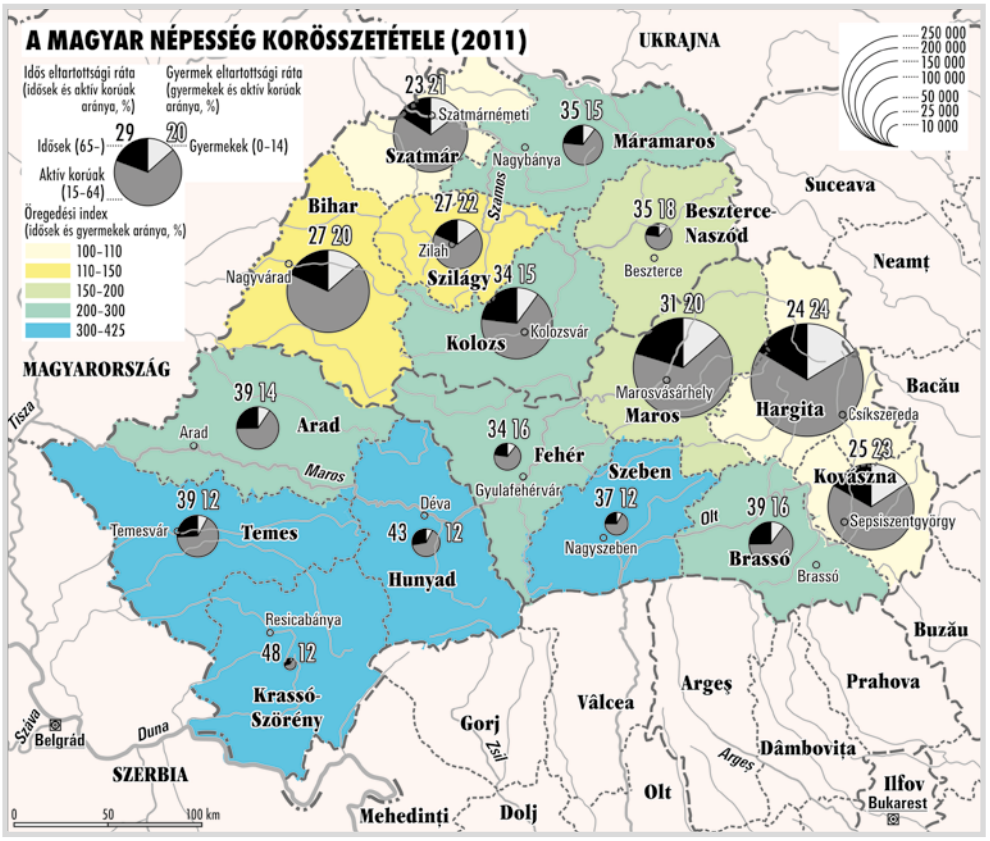
4.15b. ábra: Dél-Erdély és Bánság magyar nemzetiségű népességének korfája, 2011.

Megj: Észak-Erdély: Kolozs, Beszterce-Naszód és Máramaros megyék. Dél-Erdély és Bánság: Brassó, Fehér, Szeben, Hunyad, Arad, Krassó-Szörény és Temes megyék. *Forrás:* Veres, 2015, illetve a 2011. népszámlálás végleges eredményei, nem publikált adatok (INS, 2015), saját számítások.

Az öregedési indexek értékét elemezve megfigyelhetjük, hogy az erdélyi magyarok között megyénként lényeges eltérések voltak 2011-ben, annál is nagyobbak, mint amit európai viszonylatban megfigyelhetünk. Néhány megyében a magyar népesség sokkal fiatalabb az erdélyi magyarság átlagánál, és a romániai átlagszinthez áll közel, csupán Hargita megyében alacsonyabb annál, 100,4 százalék, Kovászna megyében pedig 106,1 százalék, ami kissé magasabb a romániai átlagnál (lásd az előző alfejezetet). Az elöregedés tekintetében a partiumi megyék jönnek sorban, Szatmár megyében 109, Szilágy megyében 126 és Bihar megyében 134 százalékos az öregedési indexek értéke. Ezeknek a megyéknek a magyarsága még az erdélyi magyar átlag alatt mozog e tekintetben. A többi megyében a magyarság elöregedése magasabb, mint a 143,7 százalékos átlagos erélyi magyar elöregedési index értéke: Maros megyében még az átlag körüli (150,2 százalék), a többi, szórványmagyar megyében már jóval elöregedettebb a magyarság, az indexek értéke 200 körül vagy afölött volt 2011-ben (Beszterce-Naszód megyében 198,5 százalék, Fehér 216, Kolozs 231, Máramaros 231, Brassó 250, Arad megyében 269 százalék) (lásd 4.16. ábra).

4.16. ábra: Korösszetétel, eltartottsági ráták, öregedési index a romániai magyarok körében (2011). Készítette Bartos-Elekes Zsombor, Magyari-Sáska Zsolt.

Forrás: a 2011. évi népszámlálás végleges eredményei (INS 2013b).

4.2.2. Természetes szaporodás, termékenység az erdélyi magyarok körében

Az erdélyi/romániai magyarok nyers élveszületési arányszámáról (az 1000 főre eső élveszületések számáról), romániai összehasonlításban megállapítható, hogy 1992 óta általában kisebb mértékű, mint az ország népességének születési arányszáma. Ennek fő oka a népesség elöregedése, és mint láttuk az előbbi részben, a női termékenység terén (ahol a mutatók kiszűrik az életkor hatását) már kisebbek az eltérések.

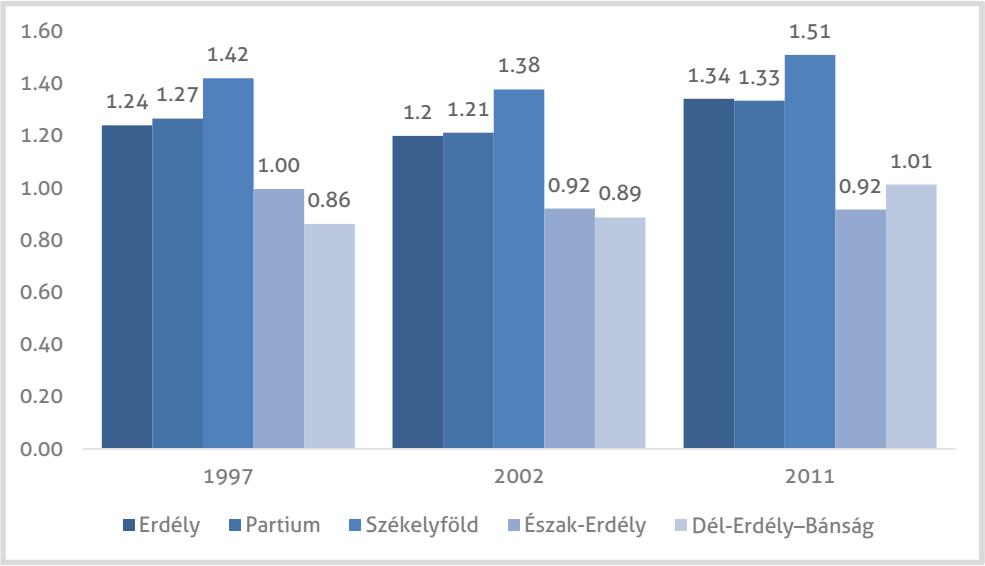
Az erdélyi magyarok lélekszámváltozásának az egyik legjelentősebb tényezője a születésszámok alakulása. A gyermekvállalási szándékok többé-kevésbé követték a romániai trendeket. Az 1990. előtti évtizedekben zajlott népesedési folyamatok, az 1966-ban bevezetett abortusztilalom, és annak társadalmi hatásai (lásd Kligman, 2000; Veres, 2006) meghatározzák bizonyos mértékig a rendszerváltás utáni népesedési jelenségeket is: ezek eredményeképpen az 1990-es évek elején egész Románia szintjén lényeges mértékben lecsökkent a születések száma. A csökkenő gyermekvállalási trend mind a román, mind a magyar nemzetiség körében megfigyelhető 1992 és 2002 között, régiónként eltérő mértékben. Ezek a tendenciák, amint azt a következőben látni fogjuk, jobban mérhetőek a női termékenység alapján.

A rendelkezésünkre álló, nemzetiségileg felbontott születési adatok, a népszámlálás koréves adatai alapján – némi korrekcióval – ki lehetett számítani a magyar nemzetiségű 15–49 éves korú nőkre jutó születéseket 1992 és 2002 között, vagyis az ún. általános termékenységi arányszámokat, amelyekből kiszámoljuk a teljes termékenységi arányszámokat is. A 2002–2011. közötti évekre olyan részletes, korspecifikus nemzetiségi adatokat is kiadott (igénylésre) a Nemzeti Statisztikai Intézet, amelyekből szabályszerűen ki lehetett számítani a teljes termékenységi arányszámot (lásd Kiss, 2010; Veres, 2015, 166).

Az erdélyi magyarokra számított teljes termékenységi arányszám (az egy 15–49 éves korú nőre jutó gyermekek átlagos száma) a korstruktúra hatását kiszűrve mutatja a gyermekvállalási hajlandóság szintjét. Erdélyben e mutató értéke az 1990-es évek közepétől 2002-ig alig változott, az 1997-es 1,24-es értékről 2002-re 1,21-re csökkent, majd a 2002. után megemelkedett, értéke 2011-ben 1,3 fölötti volt. Ezek az értékek az 1990-es években még kissé (0,1-el) alulmaradtak az országos átlaghoz képest, egészen 2002-ig, ezt követően az ország teljes népességén belül egy nagyfokú konvergencia valósult meg a termékenységi mutatók terén. Ebbe illeszkedett a magyarok termékenysége is, amely 2011-ben az országos átlagszinten mozgott.

Regionális szempontból jelentős eltéréseket figyelhetünk meg a magyar népesség körében a teljes termékenységi arányszám (TFR) értékét tekintve. A mutató értéke Székelyföldön a legmagasabb, ezt követi a Partium, majd a két szórványrégióban a legalacsonyabb, itt a mutató értéke mintegy 30%-al alacsonyabb a székelyföldi értéknél. Az időbeli változást illetően megfigyelhetjük, hogy Székelyföldön az 1997. évi 1,4 körüli érték egy keveset csökkent 2002-re, aztán egy tizedet emelkedett 2011-ig, 1,5-re, meghaladva az országos átlagot. A Partiumban 1,27-ről lecsökkent 1,21-re, majd 2011-ig 1,33-ra emelkedett. Észak-Erdélyben 1-ről 0,92-re csökkent, Dél-Erdélyben pedig folyamatosan rendkívül alacsony, bár itt mérési hibára is gyanakodunk, ugyanis a nemzetiségi adatok rögzítésekor 0,8–0,9 között mozgott ebben az időszakban (lásd 4.17. ábra).

4.17. ábra: Az erdélyi magyarok teljes termékenységi arányszámai régiónként (1997, 2002, 2011)

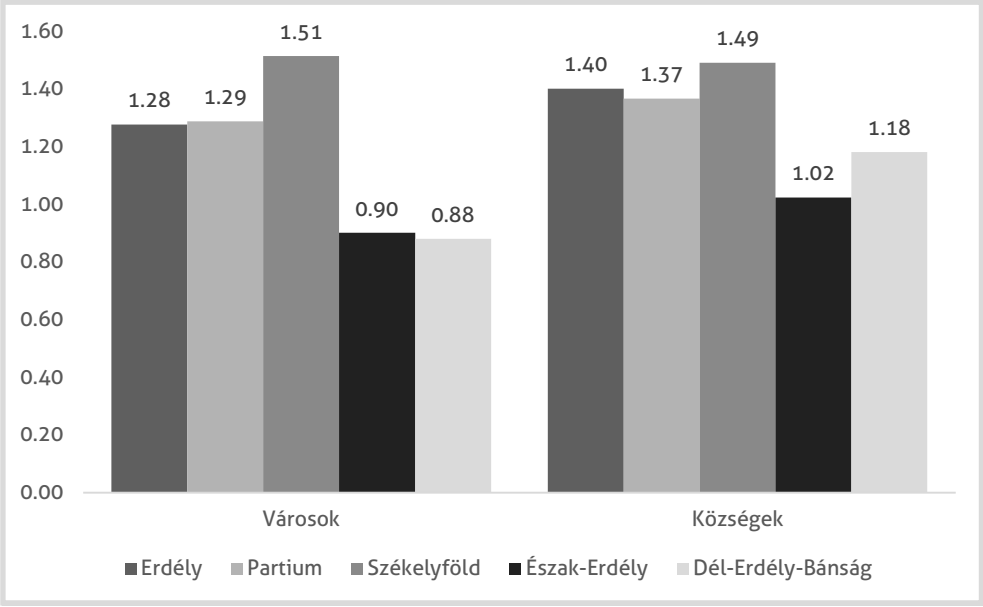

Megj: *Az erdélyi magyarok megyei adatait a népszámlálási adatokkal korrigáltuk a 0 évesek száma alapján.
Forrás: A szerző számításai (Veres, 2015) rendelt nemzetiségi népmozgalmi adatok (INS 1992–2011) és népszámlálások (INS 2013b) alapján.

Településtípusok szerint megfigyelhetjük, hogy, míg 1997-ben a községek magyar népességének termékenysége mintegy 70 százalékkal magasabb volt a városokénál (1,67 és 0,93), 2002-re még alig változott valami, ám a 2000-es évek végére viszont lényegesen megváltozott a helyzet, konvergálni kezdett a városok és községek termékenysége mind országos, mind nemzetiségi szinten. A községek magyar népessége esetében 1,40, a városiak körében 1,28 gyermek jutott egy termékeny korú nőre, itt sem volt már jelentős eltérés.

Regionálisan az eltérések nagyon lecsökkennek. Székelyföldön a különbség nem szignifikáns, a Partiumban a falusi népesség teljes termékenységi mutatói alig egy tizednyivel magasabbak a városiakénál. A szórványrégiókban sincs lényeges eltérés, Dél-Erdélyben a falusi termékenység több mint két tizeddel meghaladja a városiakét, de ott mindkét érték rendkívül alacsony, a városi népesség körében még egy gyermek sem jutott egy termékeny korú nőre 2011-ben. (lásd 4.18. ábra)

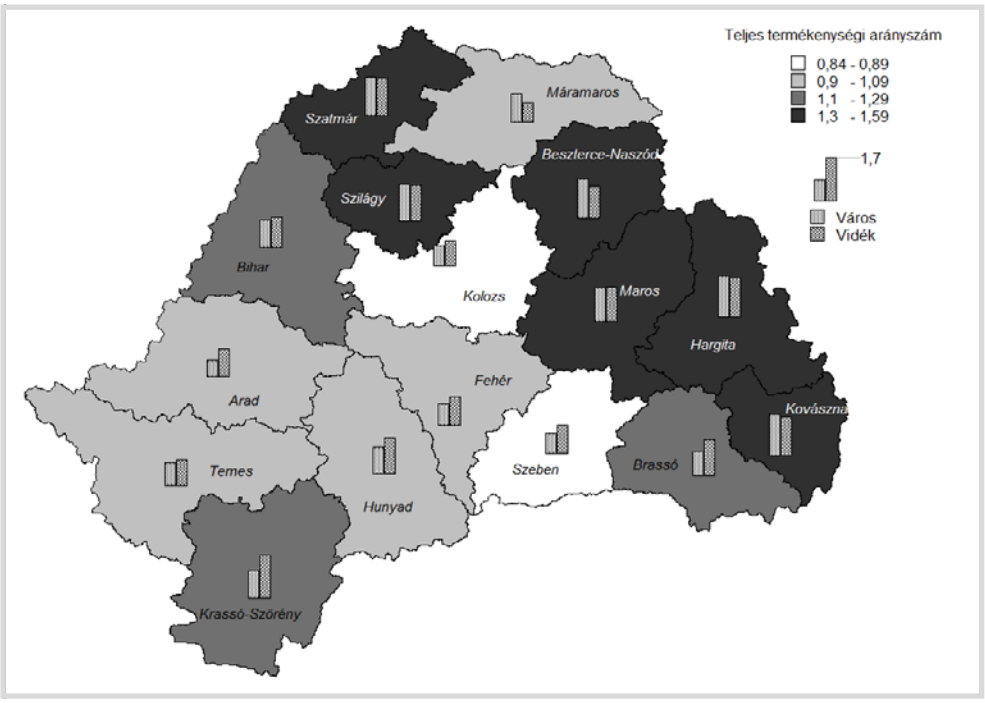
4.18. ábra: Az erdélyi magyarok TFR-értékei regionálisan, településtípusok szerint, 2011

Megj: *A szórványmegyék adatait a 2011. évi népszámlálási adatokkal korrigáltuk, a 0 évesek száma alapján.
Forrás: A szerző számításai (Veres, 2015) rendelt nemzetiségi népmozgalmi adatok (INS 1992–2011) és a népszámlálás (INS 2013b) alapján.

A termékenység megyei adatait elemezve elmondható, hogy az 1997. és 2002. évi állapothoz képest 2011-ben a teljes termékenységi arányszámok a legtöbb erdélyi megyében növekedtek, rendszerint kb. 0,1 ponttal, három megyében meg csökkent a mutató értéke, így Arad megyében 1,08-ról 1-re, Bihar megyében pedig jelentéktelen mértékben, 1,16-ról 1,14-re csökkent a tíz évvel korábbi szintről (részletesebben lásd Veres, 2015, 171–172). 2011-ben a székelyföldi megyék vezettek Erdélyben, Kovászna és Hargita megye 1,5 gyermeket meghaladó értékekkel, egy 15-49 éves korú nőre vetítve (1,58), ez után következnek Szatmár (1,52), Szilágy (1,42), Beszterce-Naszód (1,41), és Maros (1,36) megyék, itt is a magyar népesség teljes termékenységi mutatói meghaladják az országos átlagot. A többi megye magyarságának a termékenysége elmarad az országos átlagtól, és a magyarság erdélyi átlagától is. (lásd 4.19. ábra).

4.19. ábra: A magyar népességre vonatkozó teljes termékenységi arányszám (TFR) értékei Erdélyben, megyénként és településtípusonként (2011)

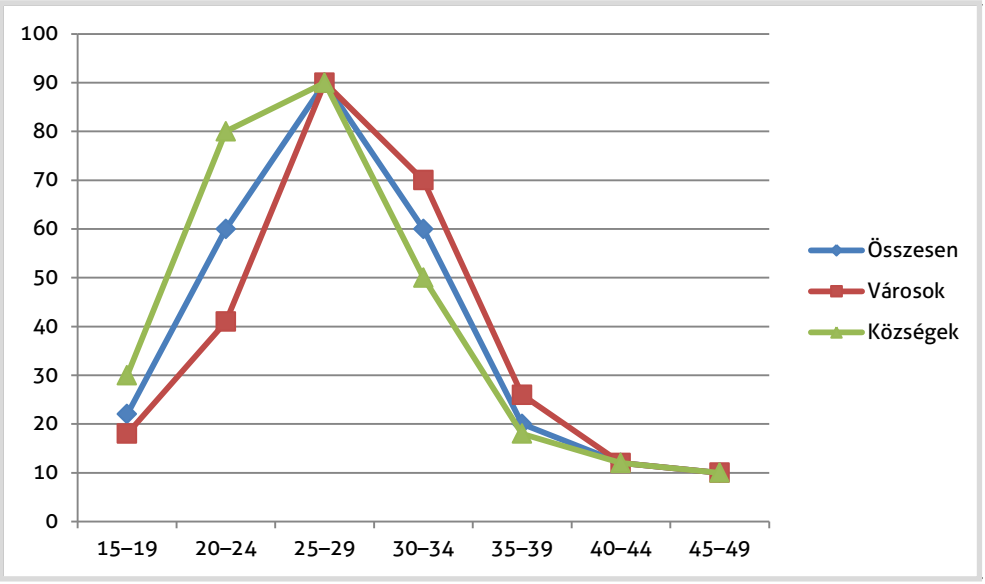

Forrás: Veres, 2015. A térképet a szerző számításai alapján készítette Török Ibolya

A korspecifikus termékenységi arányszámok megmutatják, hogy a különböző életkorú nők milyen mértékben járultak hozzá a termékenységhez egy adott évben. E mutató településtípusok szerinti elemzése alapján elmondhatjuk, hogy 2011-ben a romániai magyar női népesség (a községekben és a városokban élő populáció egyaránt), 25–29 éves korban vállalt a legnagyobb számban gyereket, a mutató értéke 90 ezrelék. Ha 1000 nőre vetítve vizsgáljuk az adatokat, azt látjuk, hogy a 20–24 éves életkorú nők a községekben 80, városon csak 40 gyermeket vállaltak, míg a 15–19 évesek átlagosan 23-at, ez utóbbiak városokban 15, falun meg 30 ezrelékes termékenységi arányszámmal jellemezhetők. A 30 év fölötti korcsoportokban a városi nők látványosan több gyermeket vállaltak (lásd 4.20 ábra).

A romániai magyarok természetes szaporodásának vizsgálata lehetővé vált, miután a román Statisztikai Intézet (INS), az 1990.-től kezdődő időszakra hozzáférhetővé tette a természetes népmozgalom nemzetiségi adatait. Így, a születések, halálozások magyar népességi adatai alapján a természetes szaporodás egyenlegét is ki tudjuk számítani. Az adatok felvételének bizonytalanságai miatt a szórványmegyékben a nyilvántartott nemzetiségi adatok korrekcióra szorulnak (lásd Veres, 2015; Kiss-Barna, 2012, 38).

4.20. ábra: A romániai magyar nemzetiségű nők korspecifikus termékenységi arányszámai településtípusok szerint, 2011-ben (ezrelék)

Forrás: (Veres 2015) Az adatok forrása: rendelt népmozgalmi adatok, INS 1992–2011

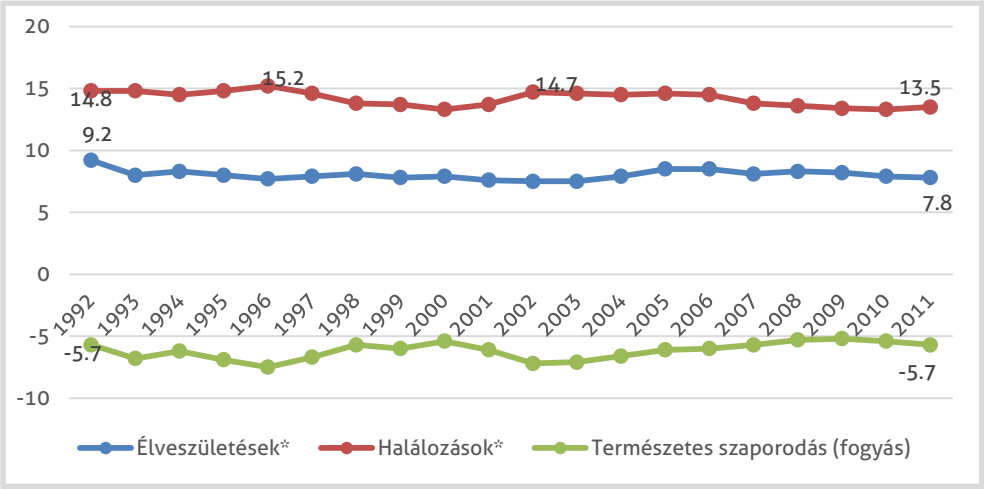
A romániai magyar nemzetiségű élveszületések arányszámának kiszámításához és a korrekciókra vonatkozóan az alfejezet elején szóltunk. A magyarok nyers élveszületési arányszáma utoljára 1992-ben haladta meg a 9 ezreléket, ezt követően 2002-ig inkább 8 ezrelék körül mozgott, majd 2002 után 7,5 ezrelék körüli volt, 2005-től 2010-ig pedig újra 8 ezrelék fölé emelkedett, és végig a romániai átlagérték alatt maradt (lásd 4.9. táblázat).

A halálozások arányszáma 1000 főre arányítva 1990 után nem sokat változott, az elején 14 ezrelék körül volt, 1998–2001 között valamivel 14 ezrelék alá csökkent, 2002-ben visszaemelkedett 14 ezrelék fölé, majd 2007-től újra 14 ezrelék alá csökkent (lásd 4.21. ábra).

A természetes szaporodás (fogyás) értéke tehát negatív volt: 1992 után -6 ezrelék körüli, ezt követően a romániai magyarság természetes fogyásának mértéke 1996-ig abszolút értelemben nőtt, -7,5 ezrelékig, majd 2002 után stabilizálódott, -6 és -7 ezrelék között. Végül, 2007 után kissé mérséklődött -5 és -6 ezrelék körül, 2011-ben pedig -5,7 ezrelék volt az értéke (lásd 4.21. ábra).

Ha számszerűsítjük, ez azt jelenti, hogy – pusztán az alacsonyabb születés, a magasabb halandósági adatok következtében – 2002–2004 között évi 9–10 000 fővel csökkent, a 2007–2011 közötti időszakban pedig évi 6–7000 fővel csökkent átlagosan az erdélyi magyarság lélekszáma (lásd 6.13. melléklet, in: Veres, 2015).

4.21. ábra: A romániai magyarok természetes szaporodásának bruttó arányszámai 1992–2011 (1000 főre)

Forrás: Nem publikált (megrendelésre közölt) népmozgalmi adatok, INS 1992–2011. (*Saját számítás Veres V.)

A belső vándorlás hatása Erdélyben a magyarlakta területeken

Az államszocializmus idején Romániában jelentős mértékű belső, megyeközi, valamint faluról városra irányuló vándorlásra került sor, a szocialista, tervszerű iparosítás és az erőltetett urbanizálódás kísérőjelenségeként.

Ennek tükrében megfigyelhetjük, hogy, míg Erdély megyéiből nem irányulnak fő (elsődleges) migrációs fluxusok a történelmi régión kívülre, még Bukarest felé sem, addig Erdély néhány megyéjébe Moldva és Havasalföld (inkább Olténia) megyéiből jelentős számú népesség települt át, főleg Brassó és Temes megyékbe, és jóval kisebb számban, de az ottani viszonyok szempontjából érzékelhető mértékben Hunyad, Szeben, Kovászna és Hargita megyébe is. A migrációs rendszerek megállapításához, a Sandu (1984) által, az 1977. évi népszámlálás alapján kialakított migrációs rendszerekből indultunk ki, azokat módosítva. 1992-ig a Temes és Hunyad megyékbe is további három moldvai megyéből érkeztek bevándorlók, több mint 100 000-es nagyságrendben, miközben a sváb népesség zöme kitelepedett Németországba (lásd Veres, 2015, 193–211).

A rendszerváltás után, az 1990. és 1991. évi nagy migrációs hullámot követően (ami az ország elszigeteltségének és a zárt városok rendszerének megszűnését követte), 1992-től a megyeközi vándorlás jellege átalakult, és már nem követte a szocializmus idején kialakult trendeket. Az 1992–2002 közötti időszakban a belső vándorlás legjellemzőbb tendenciája a megyén belüli, főleg városról falura való vándorlás volt, legyen ez sima ruralizáció, vagy szuburbanizáció, és Ilfov mellett a fő vándorlási célpontok Kolozsvár és Nagyszeben voltak, így ezen megyék vándorlási egyenlege pozitív maradt országos szinten. Emellett felerősödött a külföldre vándorlás jelensége, amelyről a következő alfejezetben beszélünk.

Erdélyben a magyarlakta települések nemzetiségi összetételére főleg a szocializmus idején sor került belső vándorlási folyamatok gyakoroltak hatást. Ennek következtében számos településen (főleg a városokban) a magyar kisebbség arányának változására, csökkenésére került sor. E jelenséget több szempontból is megvizsgáltuk. Először megnéztük, hogyan alakult a megyeközi bevándorlók aránya élettartam szerint és területi származás szerint azokban a megyékben, ahol a magyar lakosság jelentősebb számban él, összevetve más megyékkel. Megfigyelhetjük, hogy még Kovászna, Hargita és Kolozs megyékben sem érte el azon népesség aránya az országos 17%-ot, akiknek születési helyükhöz képest más megyében volt az állandó lakhelyük. A többi, 10 százalék fölött magyarlakta megyében (Bihar, Szatmár, Szilágy, Maros megyékben) még az előbbieknél is kisebb mértékben élnek más megyéből származók (lásd 4.5. táblázat).

4.5. táblázat: A megyeközi vándorlás aránya élettartam szerint néhány megyében (1992, 2002, 2011)

Megyék	Bevándorlók aránya más megyéből (%)[8]		
	1992	2002	2011
Fehér	15,7	11,9	11,3
Arad	29	23	22,8
Brassó	34,2	32	28,0
Bihar	9	9,3	9,1
Szatmár	8	7,9	7,7
Szilágy	8	8,2	8,9
Kolozs	15,6	**13,9**	**15,6**
Kovászna	15,7	**14,3**	12,4
Hargita	10,6	**10**	9,5
Maros	10	10,1	9,2
Iaşi	10	11	11,4
Szeben	23	19	21,5
Temes	35,5	35,4	29,6
Bukarest	41	39,3	41,5
Országos átlag	17	15,8	15,6

Forrás: Saját számítás az 1992–2011. évi népszámlálások eredményei alapján (INS 1994, 2004, 2013a)

Kétségtelen, hogy a román többségű megyékben a faluról városra történő vándorlás megváltoztatta a megyeszékhelyek nemzetiségi összetételét, ez főleg Kolozs és Bihar megyében látványos, de más megyékben is számottevő következménye volt.

Arra is kíváncsiak voltunk, hogy milyen más megyéből származtak a megyeközi vándorlásban részt vevők, a magyar lakta megyék esetében, 1992 és 2011. között, a népszámlálási adatok alapján. Ezért kiszámítottuk a kibocsátó megyékből bevándorlók százalékos arányát

8 Élettartam szerinti vándorlás, az 1992-es népszámlálás szerint, születési hely és állandó lakhely szerinti adatok alapján.

– az összes, adott megyébe bevándorlók számán belül, nagyságrendi sorrendben (az eredményeket lásd a 4.6. táblázatban).

4.6. táblázat: A bevándorolt[1] népesség megoszlása a fő magyarlakta megyékben a születési hely megyéje szerint – 1992, 2002, 2011 (%)

Célmegye	Származási megyék sorrendben 1992									
	1.	%	2.	%	3.	%	4.	%	5.	%
Hargita	Maros	30	Bákó	13	Kovászna	10	Neamț	8	Brassó	6
Kovászna	Hargita	23	Brassó	22	Maros	11	Bákó	10	Kolozs	3
Maros	Hargita	43	Fehér	20	Kolozs	19	Beszterce-Naszód	8	Szeben	6
Kolozs	Szilágy	20	Maros	15	Fehér	14	Beszterce-Naszód	11	Máramaros	4
Bihar	Szilágy	19	Szatmár	12	Kolozs	10	Arad	8	Fehér	5
Szilágy	Kolozs	21	Szatmár	14	Máramaros	11	Bihar	10	Hunyad	9
Szatmár	Máramaros	30	Szilágy	14	Bihar	13	Kolozs	7	Hunyad	3
Célmegye	2002									
	1.	%	2.	%	3.	%	4.	%	5.	%
Hargita	Maros	29	Bákó	12	Kovászna	10	Neamț	8	Brassó	7
Kovászna	Brassó	29	Hargita	20	Maros	10	Bákó	9	Kolozs	2
Maros	Hargita	20	Kolozs	10	Fehér	9	Beszterce-Naszód	9	Szeben	9
Kolozs	Szilágy	19	Maros	13	Fehér	12	Beszterce-Naszód	11	Máramaros	4
Bihar	Szilágy	18	Szatmár	10	Kolozs	10	Arad	8	Fehér	4
Szilágy	Kolozs	20	Máramaros	14	Szatmár	12	Bihar	11	Hunyad	9
Szatmár	Máramaros	32	Szilágy	13	Bihar	12	Kolozs	7	Hunyad	4
Célmegye	2011									
	1.	%	2.	%	3.	%	4.	%	5.	%
Hargita	Maros	28	Bákó	12	Kovászna	11	Neamț	8	Brassó	7
Kovászna	Brassó	24	Hargita	21	Maros	10	Bákó	9	Kolozs	3
Maros	Hargita	19	Kolozs	10	Fehér	9	Beszterce-Naszód	9	Szeben	8
Kolozs	Szilágy	16	Maros	11	Fehér	12	Beszterce-Naszód	10	Máramaros	6
Bihar	Szilágy	18	Szatmár	10	Kolozs	10	Arad	7	Fehér	5
Szilágy	Kolozs	20	Máramaros	13	Szatmár	13	Bihar	11	Hunyad	6
Szatmár	Máramaros	30	Szilágy	12	Bihar	16	Kolozs	6	Hunyad	3

1. Az élettartam során, azaz életük során a megyébe bármikor bevándorolt népességet jelöli.
Forrás: Veres 2015, illetve az 1992–2011. évi népszámlálások eredményei (INS 1994, 2004, 2013a)

Megfigyelhetjük, hogy a Moldvával határos székelyföldi Kovászna és Hargita megyében a szomszédos moldvai (Bákó és Neamţ) megyékből bevándorlók aránya jelentősebb, de ha a 2011. évi állapotokat nézzük, ezen megyék városi népességén belül magyarok aránya csak kis mértékben tért el a megyei átlagtól, tehát a megyeközi vándorlás nem okozott nagy változást a nemzetiségi összetételben. A többi megye esetében a bevándorlók szinte kizárólag szomszédos, erdélyi megyékből érkeztek. Számszerűen nézve a moldvai megyékből bevándorlókat, Kolozs megyében 1992-ben például összesen 7978 moldvai születésű egyén élt, 7%-a az ide vándoroltaknak; Maros megyében pedig 5892 olyan személy volt, aki valamelyik moldvai megyében született, ami 8%-át tette ki a más megyéből érkezőknek. (lásd Veres 2015.214)

Elmondható tehát, hogy számos erdélyi város magyar többségi jellegűből román többségűvé vált (így Kolozsvár, Marosvásárhely, Nagyvárad, Szatmárnémeti, Zilah), ebben a folyamatban elsősorban a megyén belüli falu-város migrációs folyamatok játszottak szerepet 1950 és 1989 között, valamint az erdélyi magyarság Magyarországra való kivándorlása, és elenyésző mértékű volt általában az ó-romániai, specifikusan a moldvai megyékből kiáramló népessé szerepe. A moldvai származású népesség elsősorban Brassó és Temes megyékben telepedett le, és kis számban Sepsiszentgyörgyön és Csíkszeredában (de itt továbbra is kisebbséget képeznek a helyi román lakossággal együtt).

4.2.3. Az erdélyi magyarság nemzetközi vándorlása

A magyarság kivándorlása Romániából eltérő dinamikát követett az ország össznépességéhez képest. E jelenség dinamikájának sajátos jelleget elsősorban a Magyarországra irányuló kivándorlás adott, amelyet a vonatkozó szakirodalom egy sajátos etnikai vándorlásnak tekint (lásd Gödri, 2004; Horváth, 2004; Fox, 2009).

A vándormozgalom méréséhez csupán a hivatalosan nyilvántartott adatokat tudjuk használni, amelyeket vagy a kibocsátó, vagy a befogadó országban rögzítettek. Az 1989–90-es rendszerváltás előtti években a romániai magyarok illegális kivándorlásának a legfőbb célországa Magyarország volt. E vándorlási hullám valamiféle mérésére a romániai mellett a magyarországi, célországbeli bevándorlási statisztikákat használhatjuk fel, tekintettel arra, hogy ott nyilvántartásba vették azokat, akik Magyarországra bevándoroltak, és menedékjogot kérve letelepedtek 1989 decembere előtt. Ők tehát legális bevándorlóknak számítottak, legnagyobb részük 1987 és 1990 között telepedtek ki. Számításaink szerint 1977 és 1992 között mintegy 111 ezer magyar vándorolt ki Erdélyből Magyarországra (Veres, 2002; 2015), ebből mintegy 40 000 fő az 1989. decemberi rendszerváltás után, immár legálisan (vagy féllegálisan: turistaként bevándorolt, munkát vállalt, majd utólag a letelepedését kérvényezte). Ebben az időben kivándorolt román állampolgárok legnagyobb része magyar nemzetiségű volt, bár pontos kimutatás nem létezik a magyar statisztikákban a bevándorlók etnikai-nemzetiségi hovatartozásáról. Különböző felmérésekkel kimutatták, hogy 1991-től a romániai bevándorlók elhanyagolható része volt nem magyar nemzetiségű (Gödri 2004).

A magyarság kivándorlása Erdélyből még az 1990-es években is eléggé nagyarányú volt, a hivatalos adatok szerint 1992 és 2002 között több mint 66 000 magyar nemzetiségű személy vándorolt ki Romániából Magyarországra, ebből több mint 57 ezer úgy, hogy ott állampolgárságot szerzett. Az ideiglenesen kinn tartózkodók száma ennél sokkal magasabb lehetett, ám azok nagy része később visszatért Erdélybe. Egyébként az 1990 utáni „új" kivándorlóknak

egyik sajátossága az, hogy megtartották román állampolgárságukat, így egy részük hazatérhetett. A 2002 és 2011 közötti időszakban további 77 789 magyar nemzetiségű romániai személy Magyarországra való kivándorlását tudjuk dokumentálni, ezek a számok főleg a Magyarországra bevándorlók adatain alapulnak. Ebben az időszakban a Magyarországra irányuló elsődleges migráció lelassult, átvette a helyét a szekundér migráció, azaz a korábban kivándoroltak családtagjainak kivándorlása, vagy a szülők, nagyszülők kitelepedését jelentő kivándorlás, továbbá az időszakos migráció, vagy a kétlaki életmód jelensége. Románia 2007. évi EU-integrációját követően az erdélyi magyarok egy része is a nyugat-európai országokba vándorolt Magyarország helyett.

Összességében, az 1977 és 2011 között eltelt 35 év alatt hivatalosan nyilvántartva mintegy 255 000 magyar nemzetiségű román állampolgár vándorolt ki Romániából, többségük Magyarországra (lásd 4.7. táblázat), ahonnan viszont egy részük tovább vándorolt Nyugat-Európába. Ha hozzávesszük, hogy e népesség túlnyomó többsége termékeny korú volt, akkor felmérhetjük, hogy a kivándorlás a termékenységkieséssel együtt mekkora létszámcsökkenést idézett elő a magyarság körében.

4.7. táblázat: A romániai magyar nemzetiségűek nemzetközi vándorlása, román és magyar források szerint, 1990–2011 között

Év	Romániai magyar kivándorlók*	Romániai vándorlók Magyarországra**	Romániai vándorlók Magyarországra*	Romániában nem regisztráltak	Romániába visszatértek*	A magyarok összes nettó migrációja
T	a	b	c	b-c	d	a+b-c-d
1990	11040	25267	10635	14632	0	25672
1991	7494	11018	4427	6591	0	14085
Összesen 1977–1991						**111976**
1992	3523	6587	4726	1861	106	5278
1993	3206	5991	3674	2317	150	5373
1994	2509	5483	1179	4304	101	6712
1995	3608	5685	2509	3176	252	6532
1996	2105	4888	1485	3403	117	5391
1997	1459	4629	1244	3385	396	4988
1998	1217	6076	1306	4770	394	5593
1999	696	7412	774	6638	235	7099
2000	788	8894	881	8013	163	8638
2001	647	10648	680	9968	125	10490
Összesen 1992–2001	**19758**	**66293**	**18458**	**47835**	**2039**	**66094**

Év	Romániai magyar kivándorlók*	Romániai vándorlók Magyarországra**	Romániai vándorlók Magyarországra*	Romániában nem regisztráltak	Romániába visszatértek*	A magyarok összes nettó migrációja
T	a	b	c	b-c	d	a+b-c-d
2002	489	10307	903	9404	102	9791
2003	661	9599	984	8615	88	9188
2004	1062	10981	1553	9428	107	10383
2005	460	8895	1013	7882	97	8245
2006	693	*7000*	900	6100	103	6690
2007	167	6735	266	6469	249	6387
2008	194	9987	354	9633	368	9459
2009	103	7104	331	6773	335	6541
2010	42	6581	266	6315	294	6063
2011	0	5804	514	5290	248	5042
Összesen 2002–2011	**3871**	**82993**	**7084**	**75909**	**1991**	**77789**
Mind 1977–2011	**87056**	**237796**	**69465**	**172293**	**4030**	**255859**

Forrás: Veres, 2015.

Az Európai Unió nyugati felébe vándorló erdélyi magyarokról viszont nincsenek etnikai-nemzetiségű bontású adatok. Azt ki tudjuk mutatni viszont, a 2011. évi népszámlálás eredményei alapján, hogy a különböző megyékből huzamos időre külföldre vándorolt népesség többsége máshová vándorolt, mint Magyarország. Így például a Kovászna megyéből kivándoroltak 70, a Maros megyéből kivándoroltak 85 százaléka, míg a Hargita megyéből kivándoroltak 58 százaléka nem Magyarországra, hanem más országokba vándorolt, így például Spanyolországba, Olaszországba, Németországba, Nagy-Britanniába, és Románia-szinten összesen 10 291 főt jegyeztek be akik huzamos ideig Magyarországon éltek 2011-ben (lásd Veres, 2015, 228).

Összevetve a különböző demográfiai események és tényezők szerepét, röviden összefoglaljuk, milyen mértékben tulajdonítható a romániai magyarság létszámcsökkenése a különböző demográfiai tényezőknek, és itt különösen az alacsony termékenységből eredő, negatív természetes szaporodást (fogyást), valamint a migrációs különbözet egyenlegét, továbbá az identitásváltásra visszavezethető asszimilációs veszteséget vesszük számba.

A fentiek értelmében az 1992 és 2002 közötti időszakban a romániai magyarság közel 200 ezer fős létszámcsökkenésének kissé több mint felét tette ki a természetes fogyás (lásd Veres, 2004a; Kiss, 2004), az asszimilációs veszteséget pedig 5–10 százalékra becsülhetjük, a fennmaradó, mintegy 40 százaléknyi részt pedig a kivándorlásnak tulajdoníthatjuk.

2002 és 2011 között, a népszámlálási eredményekből és az elemzett népmozgalmi adatokból kiindulva, az erdélyi magyarok lélekszáma 206 754 fővel csökkent. A létszámcsökkenés tényezői közül a negatív természetes szaporodás (fogyás), tehát a születések és halálozások száma közötti eltérés a csökkenésnek több mint egyharmadát (36,8 százalékát) teszi ki.

Ez magába foglalja a vegyes házasságokban született gyermekekre visszavezethető asszimilációs veszteséget mintegy 2,4 százalékos arányban, és további 2,4 százalékos csökkenést valószínűsíthetünk az egyéb asszimilációs veszteségek következtében, így összesen közel 5 százalékot írhatunk az asszimilációs veszteségek terhére. A népességcsökkenés nagyobb részét, mintegy 60,8 százalékát a külföldre irányuló, negatív migrációs egyenleg képezi (lásd Veres, 2015, 242–245). Ezek egy része a közeli vagy távoli jövőben még vissza is térhet, de rendszerint, ha a gyermekeik nem tanultak románul, az iskolarendszerbe való beilleszkedési nehézségek miatt a visszatérés esélye alacsony (inkább Magyarországra telepednek „vissza" Nyugat-Európából).

Ha arra a kérdésre kellene választ adjunk, hogy 2019-ben hány magyar nemzetiségű személy élt Erdélyben, az Erdélystat (2019) prognózisát vehetjük alapul, amely szerint 2011 és 2019 között 93 ezer fővel csökkent az erdélyi magyar anyanyelvűek száma (1,215 millió főre). Ha ezt a magyar nemzetiségűekre vonatkoztatjuk, akkor a népszámlálási értékből általunk korrigált 1,28 milliós 2011. évi magyar nemzetiségű népesség 2019-re 1,187 millió főre csökkent, de pontosabb adatok hiányában ez egy becslés, ettől a valós adatok akár 50 000 fővel is eltérhetnek.

Szakirodalom

Brubaker, R. – Feischmidt M. – Fox, J. – Grancea, L. (2006): Nationalist Politics and Everyday Ethnicity in a Transylvanian Town. Princeton University Press, Princeton – Oxford.

ErdelyStat (2019): Népesedési perspektívák Erdélyben: 2011–2031. A magyar anyanyelvűek számának és arányának várható alakulása. Erdélystat http://statisztikak.erdelystat.ro/cikkek/nepesedesi-perpsektivak-erdelyben-2011–2031/24 (Utolsó letöltés: 2019. 09. 10):

EU (2013): Report on Demography. Eurostat Newsrelease, 49. http://ec.europa.eu/eurostat, (Utolsó letöltés: 2019. 09. 10.)

Fox, J. E. (2009): From National Inclusion to Economic Exclusion: Transylvanian Ethnic Migration Return to Hungary. In: Tsuda T. (szerk.): Diasporic Homecomings: Ethnic Return Migration in comparative perspective. Standford University Press, Standford. 186–207.

Gyurgyik L. – Kiss T. (2010): Párhuzamok és különbségek. A második világháború utáni erdélyi és szlovákiai magyar népességfejlődés összehasonlító elemzése. EÖKIK, Budapest.

Horváth I. (2004): Az erdélyi magyarság vándormozgalmi vesztesége 1987–2001. In: Kiss T. (szerk): Népesedési folyamatok az ezredfordulón Erdélyben. Kriterion, Kolozsvár.

INS (1994): Recensământul general al populaţiei şi al locuinţelor din România în anul 1992. Vol I-IV. Comisia Naţională de Statistică, București, 1994.

INS (2002): Principalii indicatori pe judeţe şi categorii de localităţi. Rezultate preliminare. București.

INS (2003): Recensământul general al populaţiei şi al locuinţelor din România în 2002. Rezultate finale I. Structura demografică. Institutul National de Statistică, București, 2003. Lásd még: www.insse.ro/recensamant. (Utolsó letöltés: 2019. 09. 10.)

INS (2004): Recensământul general al populaţiei şi al locuinţelor din România în 2002. Rezultate finale IV. Structura etnică şi confesională. Institutul National de Statistică, București, 2003. Lásd még: www.insse.ro/recensamant. (Utolsó letöltés: 2019. 09. 10.)

INS (2013a): Recensământul populaţiei şi al locuinţelor din România, la 20 octombrie 2011. Vol I. Populaţie – Structură demografică. INS, București.

INS (2013b): Recensământul populaţiei şi al locuinţelor din România, la 20 octombrie 2011. Vol II. Populaţie – Structura etnică şi confesională. INS, București.

INS (2013c): Recensământul populaţiei şi al locuinţelor din România, la 20 octombrie 2011. Vol III. Populaţie – Structura social-economică. INS, București.

INS (2015): Nem publikált (rendelt) népmozgalmi és 2011. évi népszámlálási adatok (Date nepublicate, comandate de la INS, Centrul National de Pregătire Statistică nr. 69/19.02.2015)
Kiss T. (2010c): Adminisztratív tekintet. Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Kolozsvár.
Kiss T. – Barna G. (2012): Erdélyi magyar népesedés a XXI. század első évtizedében. Working Papers 43, Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Kolozsvár.
Kligman, G. (2000): Politica duplicităţii. Humanitas, București.
KSH (2012): Magyarország demográfiai évkönyve. KSH, Budapest.
Rotariu, T. (2003): Demografie şi sociologia populaţiei. Polirom, Iaşi.
Rotariu, T. – Voineagu, V. (szerk.) (2012): Inerţie şi schimbare. Polirom, Iaşi.
Tempo online (2019): Baza de date electronică (Elektronikus adatbázis) INS: (http://statistici.insse.ro/shop/ (Utolsó letöltés: 2019. 07. 10.)
Veres V. (2004): A romániai magyarság termékenysége 1992–2002 között regionális összehasonlításban. Erdélyi Társadalom, 2 (1) 69–96.
Veres V. (2006): Demográfia és népességszociológia. Egyetemi Kiadó, Kolozsvár.
Veres V. (2015): Népességszerkezet és nemzetiség. Egyetemi Kiadó, Kolozsvár.
Veres V. (2018): Társadalmi-gazdasági változás és fejlődés Romániában, közép- és kelet-európai kontextusban. Erdélyi Társadalom 16 (1), 105–149. https://doi.org/10.17177/77171.210
Veres V. – Papp Z. A. (szerk.) (2012): Szociológiai mintázatok. Erdélyi magyarok a Kárpát Panel vizsgálatai alapján. Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Kolozsvár.

Török Ibolya

4.3. Településhálózat

A településhálózat a települések számos tényező által meghatározott, sokrétű viszonyrendszerének az összessége, amelynek fontos jellemzői a térbeli kapcsolatok. 2017. január 1-jén 6477 település volt Erdélyben, amelyek közigazgatási területükkel lefedik a történelmi régió egészét, és mind területileg, mind funkcionálisan hálózatot alkotnak. A városok száma 141, amelyek 4,3 millió lakosnak adnak otthont, ez Erdély népességének mintegy 58,6%-át tömöríti. Vidéki környezetben a lakosság 42,4%-a, azaz több mint 3 millió lakos él.

A különböző történelmi korszakok során igen eltérő folyamatok befolyásolták a településhálózatban lezajló változásokat, ilyen például a hálózat elemeinek (települések, utak) ki- és átalakulása, a már meglévő elemek közötti kapcsolat, vagy pedig egyes településeknek a tágabb térségre is kiható belső történései. A településszerkezeti sajátosságok eltérőek az ország különböző részein, amelyet a történelmi és természeti tényezők egyaránt meghatározzák. A települések a hegyvidéki területeken jellemzően szétszórtabbak, kis területűek és népességűek (Erdélyi- szigethegység), ezzel szemben az alföldeken és medencékben nagyobbak. A történelmi események, a rendszerváltás után megváltozott társadalmi-gazdasági folyamatok és az európai integráció szintén rányomták a bélyegüket a települések arculatára. Az utóbbi évtizedekben végbement legfontosabb változások között említhetjük a piacgazdaság kialakulását, a tulajdonviszonyok átalakulását, az önkormányzatok megerősödését, a nemzetközi piaci és kereskedelmi kapcsolatok megszilárdulását. Ezek a változások visszatükröződnek a településrendszerben is, hiszen az ipari szerkezetváltás, a dezindusztrializáció a településhálózat jelentős differenciálódásához vezetett, és a városok térszerkezetének erőteljes változását eredményezte. Azokban a térségekben, ahol gyorsabb volt a gazdaság alkalmazkodóképessége, készsége az innováció befogadására, ott látványosabbak voltak a strukturális átalakulás folyamatai, és egyértelműen a nyertes térkategória megerősödését vonták maguk után. Ide tartoznak azok a nagyvárosok, amelyek társadalmi-gazdasági és infrastrukturális fejlettségük a külföldi működő tőke megtelepedését és a versenyképességük megerősödését szorgalmazták. Az átmeneti időszak vesztesei főként a monoindusztriális kis- és közepes méretű városok, amelyek kevésbé tudtak alkalmazkodni a megváltozott társadalmi-gazdasági feltételekhez, így a szerkezetváltás nehézségei erőteljes népességcsökkenéshez vezettek.

4.3.1.Városi településállomány

Az erdélyi városkultúra csaknem kétezer esztendős múltra tekint vissza, amelyben kiemelkedő jelentőségű volt a szász városok felvirágzása, a királyi várak létrejötte, a polgárság gyarapodása, majd a két világháború utáni időszak szocialista berendezkedésének lenyomata és a rendszerváltás utáni időszak nyugatiasodása is[9]. Erdély fejlettségi szintje a történelmi idők során vezető pozícióval bírt, amelyet az urbanizációs mutatók alakulása is

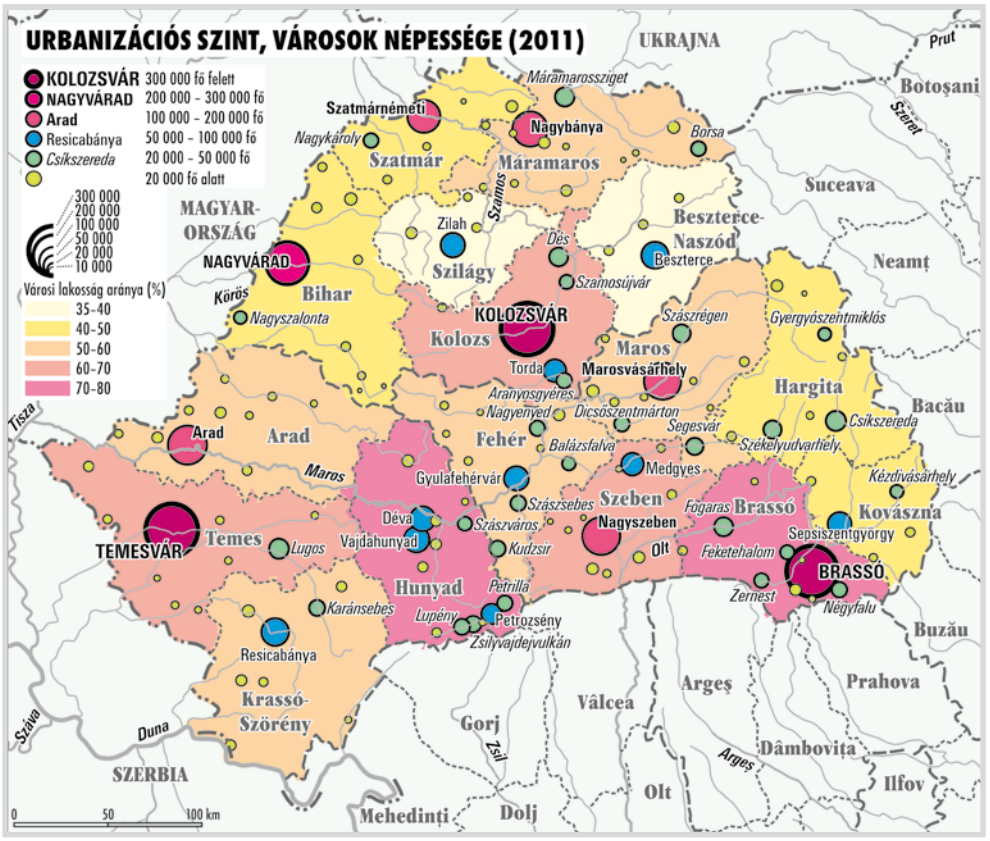
9 Jelen fejezetben részletesebben csak a rendszerváltás utáni időszak urbanizációs tendenciáit követjük nyomon.

nagymértékben tükröz. Bár az utóbbi évtizedek során a sorozatos természetes fogyás és az elvándorlás aggregált hatása a népességcsökkenés mozgatórugójává vált, ez a változás az urbanizációs mutatók alakulására is nagy hatással volt. A kilencvenes évektől napjainkig Erdély városi lakossága kb. 5 százalékponntal csökkent (63,6%-ról 58,6%-ra), de a napjainkban regisztrált 58,6%-os arány még mindig túlhaladja az országos átlagot (56,3%). E magasabb mutatók ellenére is Erdély történelmi régióinak urbanizációs szintje jelentős különbségekről árulkodik. Elkülöníthető egy – a szakirodalomban gyakran tárgyalt – fejlett dél-erdélyi tengely, ahol a városi lakosság aránya jóval az átlag felett helyezkedik el (Hunyad 77,8%; Brassó 73%; Szeben 67,2%; Temes 60,4%, ehhez adódik még Kolozs megye 65,9%-os városi népességarányával), míg a keleti részeken az urbanizációs szint alakulása inkább az országos tendenciákhoz igazodik. A legalacsonyabb városi népességszámmal Beszterce-Naszód (39,4%) és Szilágy megyék rendelkeznek (43,3%), amelyek Erdély perifériára szorult területegységeit alkotják. Ezeken a területeken az infrastrukturális ellátottság hiánya, az erőteljes ruralizáció, a fejlődést elősegíthető külföldi tőke elmaradása tovább nehezíti a térségek felzárkózásának lehetőségeit (vö. Török–Veress 2016).

Az elmúlt közel három évtizedben a városok népességszáma jelentősen átalakult. A legerőteljesebb népességcsökkenés főként a szocialista évek „bányászvárosai" esetében tapasztalható, főként azokban a városokban, ahol a foglalkoztatott népesség javarésze a Kárpátokon túli megyékből érkezett. Ide tartozik Balánbánya, amely a kilencvenes évektől napjainkig – feltehetően a betoborzott munkaerő hazaköltözése révén – népességének 30%-át veszítette el, Vaskohsziklás és Diófás, ahol az utóbbi évtizedekben a városi népesség hozzávetőlegesen 25%-kal lett kevesebb, de Lupény és Újmoldova is, ahol a városok népességcsökkenése elérte a 20%-ot. A városi népesség csökkenéséhez a kedvezőtlen demográfiai viszonyok is hozzájárultak, nevezetesen a fertilitás erőteljes csökkenése és az elhalálozások számának növekedése. A belső migrációs fluxus vetülete is kétirányú: a kényszermigráció többnyire az imént említett dezindusztrializációs folyamatok következményeként értelmezhető, de emellett Erdélyben – akárcsak más közép-kelet-európai államokban – is beindult egy posztszocialista szuburbanizáció, amelynek jellegzetessége, hogy a fejlettebb infrastruktúrával rendelkező térségekre koncentrálódik (Kolozs, Maros, Temes megyék) (vö. Kovács, 2002; Benedek 2013, 2015).

Az utóbbi évek politikai mozgalmai a kisvárosok szintjének megerősítésére irányultak, hiszen e rövid időszak alatt (2002–2004 között) 18 település szerezte meg a városi rangot, ezzel Erdély urbanizációs szintje további 2%-kal növekedett, kiküszöbölve azokat a negatív hatásokat, amelyek a városi népességcsökkenés forrásává váltak (a negatív természetes szaporulatot, az elvándorlást, a belső migrációs fluxus irányváltását).A legszembetűnőbb növekedés Máramaros (több mint 5%), Arad (4,9%) és Maros (3,5%) megyékben észlelhető, de emellett tovább növekedett egyes megyék magas urbanizációs szintje (például Temes megyéé), hozzájárulva a meglévő regionális egyenlőtlenségek további felerősítéséhez. Megjegyezhető, hogy az új városok többségének infrastrukturális ellátottsága nem teljesíti a városi rang megszerzéséhez szükséges kritériumokat, és ugyanakkor nem a 351/2001-es törvény által előírt városhiányos térségben helyezkednek el (vö. Benedek 2006). 2004-től napjainkig még további 6 új települést nyilvánítottak várossá, ezzel az erdélyi új városok száma eléri a 24-et. A 24 új kisváros összesen kb. 178 ezer lakossal rendelkezik, amely az erdélyi városi népesség 4,1%-át tette ki 2017-ben.

4.22. ábra: Urbanizációs szint, városok népessége (2011).
Készítette Bartos-Elekes Zsombor, Magyari-Sáska Zsolt.

Forrás: Institutul Național de Statistică, Recensământul populației și al locuințelor 2011

Sorszám	Megye	Új városok száma	Új városok megnevezése
1	Arad	2	Ópécska, Újszentanna
2	Bihar	1	Székelyhíd
3	Brassó	1	Vidombák
4	Fehér	2	Tövis, Aranyosbánya
5	Hunyad	1	Algyógy
6	Máramaros	5	Felsőszelistye, Miszmogyorós, Sülelmed, Nagysomkút, Dragomérfalva
7	Maros	4	Erdőszentgyörgy, Nagysármás, Nyárádszereda, Nyárádtő
8	Szatmár	2	Erdőd, Sárköz
9	Szeben	2	Szelistye, Szerdahely
10	Temes	4	Csák, Gátalja, Facsád, Temesrékás

A városok népességszám-kategória szerinti eloszlása jelentős különbségeket takar, de összességében megállapítható, hogy Erdély városállománya igencsak kiegyensúlyozott képet mutat. A hierarchia alsó szintjén (20 000 fő alatt) összesen 95 kisvárost találunk, amelyek a népesség 21,3%-át tömörítik (mintegy 900 ezer főt). A közepes városok kategóriájához (20 000 és 100 000 fő között) 37 város tartozik, amely a népesség 34,5%-át koncentrálja, azaz mintegy 1,5 millió főt. A népesség legnagyobb része (mintegy 2 millió fő) a 9 nagyvárost számláló 100 ezernél nagyobb népességű városokban él (44,1%).

Mindezen jelenségeket figyelembe véve megállapítható, hogy az erdélyi megyék területén a városiasodás folyamata jelentős különbségeket takar. Míg egyes megyékben a városi lakosság jóval az átlag felett helyezkedik el, addig vannak olyan területek, ahol a vidéki népesség és a kiterjedt városhiányos térségek még mindig túlsúlyban vannak. Bár a kialakult urbanizációs folyamatok történelmileg és politikailag meghatározottak (néha a politikai események szerepe a döntő, amelynek fontos „nyerő eszköze" a települések városokká való nyilvánításában is megmutatkozik), a történelem gyökereit már lehetetlen megváltoztatni, így a fennálló egyenlőtlenségek csökkentése a „tényleges" (minőségi és nem mennyiségi) városokká való nyilvánítás folyamatában rejlik.

Funkcionális városhierarchia

A településhálózat funkcionális hierarchizálására vonatkozó legújabb kritériumrendszer a 351/2001-es törvény keretén belül jelent meg (*Planul Național de Dezvoltare. Secțiunea IV: rețeaua de localități*), amely a városi településeket a főváros mellett három csoportba sorolja:

I. rangú városok (országos és európai szintű municípiumok): Brassó, Kolozsvár, Nagyvárad, Temesvár;

II. rangú városok (regionális és megyei jelentőségű municípiumok): összesen 35 város, mint Arad, Marosvásárhely, Nagyszeben.

III. rangú városok (kistérségi vonzáskörzettel rendelkező városok): további 102 város.

A törvény által megjelölt két alsó szint a vidéki településekre vonatkozik (községközpontok és falvak). A településhierarchia kialakításában öt kritériumot vettek figyelembe: földrajzi helyzet, népességszám, elérhetőség, gazdasági funkciók és infrastrukturális fejlettség. Az említett beosztás azért fontos, mert utólag ez alkotta mind a metropolisztérségek, mind a növekedési pólusok lehatárolásának és szelekciójának bázisát.

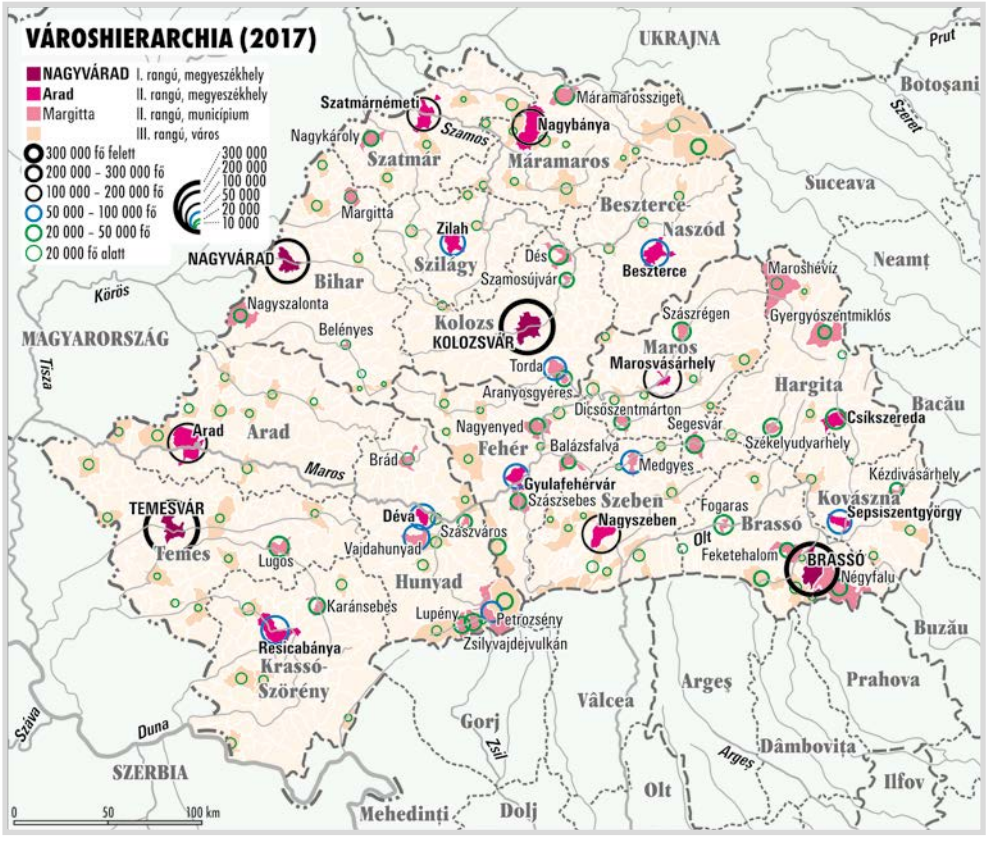
Metropolisztérségek és növekedési pólusok

Az *Országos területfejlesztési terv* tartalmazza a metropolisztérségek létrehozásának a lehetőségét is, a fővárosi vagy elsőrangú települések térségében található közigazgatási-területi egységek társulásával, azzal a céllal, hogy megerősítsék a területfejlesztési folyamat komplementáris, kiegészítő jellegét. Metropolisztérségen nagy városi központokat értenek (Románia fővárosát és az I. rangú municípiumokat jelenti), valamint az ezek közvetlen szomszédságában (legfeljebb 30 km távolságban) fekvő, a nagyvárossal sokoldalú együttműködési viszonyt kialakított városi és vidéki településeket, amelyek között önkéntes partneri kapcsolat alakul ki társulás formájában (Benedek, 2015: 215–216). A közös fejlesztési projektek megvalósítását célzó, a helyi közigazgatásról szóló 286/2006-os törvény lehetővé teszi a metropolisztérségek megalakulását interkommunitáris fejlődési társulások formájában. Napjainkban Erdély területén 7 metropolisz-övezetet találunk:

- Nagybánya metropolisz-övezet: 2012-ben hozták létre 18 területi adminisztratív egység társulásával, mintegy 1381,2 km^2-en helyezkedik el;

- Brassó metropolisz-övezet: 2007-ben alakult, 17 térség társulásával, 1631,7 km²-es kiterjedéssel;
- Kolozsvár metropolisz-övezet: 18 adminisztratív egységet foglal magába, 2008-ban hozták létre, a megye mintegy 1716,4 km²-es területét foglalja el;
- Nagyvárad metropolisz-övezet: 757,3 km²-es kiterjedésű, 2005-ben hozták létre, 11 adminisztratív egység társulásával;
- Szatmárnémeti metropolisz-övezet: 2013-ban alakult 25 település társulásával, a megye 1940,9 km²-es területét fedi le;
- Marosvásárhely metropolisz-övezet: 2005-ben hozták létre, 657,3 km²-es kiterjedésű, 14 területi egységet tömörít;
- Temesvár – Arad metropolisz-övezet: 2018-ban hozták létre, 29 területi egységet integrál, mintegy 3043,2 km²-en.

4.23. ábra: Funkcionális városhierarchia (2017).
Készítette Bartos-Elekes Zsombor, Magyari-Sáska Zsolt.

Forrás: 351/2001 Törvény alapján

A növekedési pólusok kijelölése az EU-hoz való csatlakozást követően valósult meg, amikor a városokat különböző támogatási kategóriákba sorolták be. A 998/2008-as törvény alapján hét növekedési pólust határoztak meg, amelyből három Erdély területén helyezkedik el: Kolozsvár, Temesvár és Brassó. A többi városi település a törvény értelmében két kategóriához tartozik:

- városi fejlődési pólusok: 7 erdélyi város tartozik ide: Arad, Nagybánya, Marosvásárhely, Nagyvárad, Szatmárnémeti, Nagyszeben, Déva,
- városi központok: 75, 10 000 – 99 999 közötti lakossal rendelkező város.

Ez a lehatárolás azért is fontos, mert az EU városfejlesztési támogatása a *Regionális operatív program* keretén belül, 2007–2013 között ennek függvényében oszlott meg. Ezen a ponton kapcsolódnak a fejlődési pólusok a metropolisztérségekhez: a növekedési pólusok úgy tudták megpályázni a rendelkezésükre álló támogatási alapot, hogy „integrált fejlesztési terveket" (IFT) készítettek el, amelyet nem csupán a városi magterületre, hanem a kiterjedtebb metropolisztérség területére kellett elkészíteni. Ezekben meghatározták azokat a prioritási területhez tartozó stratégiai projekteket, amelyekre finanszírozást igényeltek (városi infrastruktúra, fenntartható üzletfejlesztés és szociális infrastruktúra kialakítására). Ilyen formában integrálódott a két fogalom azzal a céllal, hogy a fejlesztések ne csupán a városi növekedési pólusokra szorítkozzanak, hanem ebből a környező térség is részesüljön (lásd Benedek, 2013).

A Regionális Fejlődés és Turisztikai Minisztérium által kidolgozott, a 2013–2020 közötti időszakra vonatkozó tervezet új kritériumrendszert használ a városok (beleértve a metropolisztérségek) rangsorolására, figyelembe véve a népességszámot és népességdinamikát, a közigazgatási funkciók folytonosságát, a funkcionális diverzitást, az elérhetőséget, a környező településeknek nyújtott szolgáltatásokat, kutatás-fejlesztési tevékenységeket, a földrajzi pozíciót, valamint az *Országos területfejlesztési tervben* meghatározott, korábban bemutatott rangsorolást. Ennek alapján a városi térségek két nagy csoportba sorolhatók:

a) Metropoliszpólusok:

- nemzetközi potenciállal rendelkező metropoliszpólusok: Temesvár és Kolozsvár
- szupraregionális vagy interregionális potenciállal rendelkező metropoliszpólusok: Brassó és Nagyvárad
- regionális potenciállal rendelkező metropoliszpólusok: Arad, Nagyszeben, Marosvásárhely, Nagybánya és Szatmárnémeti
- korlátozott regionális potenciállal rendelkező metropoliszpólusok: Déva–Vajdahunyad, Gyulafehérvár, Zilah, Beszterce, Csíkszereda és Sepsiszentgyörgy

b) Városi pólusok:

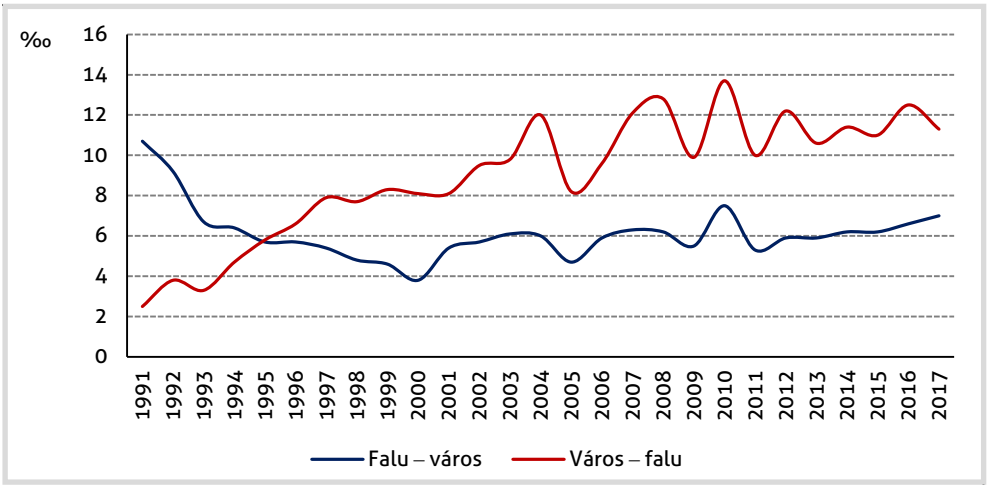
- funkcionális városi potenciállal rendelkező szubregionális pólusok: 50 000 lakossal rendelkező városok: például Torda, Dés, Balázsfalva, Székelyudvarhely
- zonális hatással rendelkező városok: 20 000 és 30 000 közötti lakosságú városok
- szakosodott profilú és kiterjedt területi hatással bíró városok: 10 000 és 20 000 közötti lakossal rendelkező városi települések
- lokális fontossággal rendelkező városok: 10 000 lakos alatti városok, nagyrészük 1990 után váltak városokká.

Ebből a kategorizálásból is kitűnik, hogy szorosan egymáshoz kapcsolódik két területfejlesztési térségkoncepció: a metropolisztérségek és a növekedési pólusok, amellyel gyakorlatilag egy kiegyensúlyozott, többpólusú fejlődés megvalósítását szorgalmazzák.

4.3.2. Vidéki településállomány

Erdély vidéki településeinek száma 2017-ben 1041 volt, ehhez 4915 falu tartozott. Itt él Erdély lakosságának 41,4%-a, azaz mintegy 3,1 millió fő. Egy községhez átlagosan 4,7 falu tartozik (valamivel több, mint az országos átlag: 4,9) de jelentős eltérések is adódnak. Így például Fehér megyében átlagosan 9,8 falu tartozik egy községhez, míg Brassó, Kovászna vagy Szeben megye esetében 3,1. A kilencvenes évektől napjainkig a vidéki népesség esetében enyhe csökkenés tapasztalható (-6,8%), amely főként a demográfiai és migrációs folyamatok kedvezőtlen alakulásával (a természetes szaporulat erőteljes csökkenésével, a demográfiai elöregedés intenzitásával, a rendszerváltás után felerősödött nemzetközi migráció kiteljesedésével) magyarázható, de fontos megemlítenünk az utóbbi évek politikai-adminisztratív intézkedéseit is, amikor több vidéki település kapta meg a városi rangot, ezzel is hozzájárulva az urbánus központok népességszámának növekedéséhez. Hogy mindezen tényezők nem vezettek a vidéki lakosság erőteljesebb csökkenéséhez, az a belső migrációs mérleg kedvezőbb alakulásával magyarázható, elsősorban a városról falura való visszavándorlással és az ehhez kapcsolódó dezurbanizációs és szuburbanizációs folyamatok felerősödésével. Mindezt alátámasztja a belső vándorlás szerkezetének a vizsgálata, amely a közel négy évtizedig tartó falu–város-migrációs fluxus irányváltásáról tanúskodik.

4.24. ábra: A belső vándorlás szerkezete Romániában, lakhelyváltoztatás alapján

Forrás: Tempo Online adatai alapján

Gyakorlatilag a kilencvenes évek közepén, az ipari és bányászati központok, valamint a kis- és közepes városok hanyatlásával egyidőben egyre több személy költözött ki vidékre, háztáji önellátó mezőgazdasági művelésbe kezdve. Így Romániában a rendszerváltás modernizációs tendenciái helyett erős primér szektorosodási folyamat (vö. Veres 2004: 41) játszódott le, amelynek hatásai elsősorban egy ruralizált agrártársadalom kialakulásához vezettek. A mezőgazdasági foglalkoztatottak ugrásszerű növekedését elősegítette az 1991-es *Agrártörvény* is, amelynek során a földterületek és az erdők egy része visszakerült magántulajdonba, ez azonban csak átmenetileg biztosíthatott megélhetést a váltáshoz szükséges gépek és

eszközök hiánya miatt. Ezzel is magyarázható a háztáji önellátásra szorítkozó agrárkeresők részarányának erőteljes növekedése (vö. Kurkó 2010). A migráció másik vetülete a szuburbanizációban jelentkezett, amely főleg a nagyvárosi övezetekben erősödött fel (Kolozsvár, Marosvásárhely, Temesvár, Nagyvárad, Nagyszeben), és főként a fiatalabb lakosság kiköltözésében nyilvánult meg.

Mint korábban utaltunk rá, több vidéki település esetében a népesség erőteljes csökkenését nem a demográfiai folyamatok váltották ki, hanem a közigazgatási határok módosulása, jelen esetben a nagyközségek szétválása. Ennek feltételeit a 351/2001-es számú törvény rögzíti, amelynek értelmében az 1500 főt meghaladó, a környező településekhez képest funkciótöbblettel rendelkező térségek (elsősorban közintézmények jelenléte, mint iskola, egészségügyi egység, gyógyszertár, rendőrőrs, közúti vagy vasúti megálló) kérvényezhetik a település önállósulását. Ennek alapján az erdélyi térségben több mint 100 település kiválásáról van ismeretünk.

Lakosságszám alapján a községek 5 nagyobb kategóriába sorolhatók, amelyek közül a közepes méretűek (2000 és 4999 lakos közöttiek) tömörítik a vidéki népesség több mint felét (58,5%-ot). Bár ezt követően mind számbelileg, mind arányában is a kisebb méretű, 1000 és 1999 közötti lakost számláló települések nagyobb rászarányban jelennek meg, népességkoncentráció szempontjából a nagyobb települések (5000 és 9999 lakossal) vannak túlsúlyban.

4.8. táblázat: A községek mérete népességszám szerint

Községméret	Községek száma	%	Népességszám	%
< 1000	60	5.8	43 183	1.4
1000–1999	284	27.3	427 597	13.8
2000–4999	580	55.7	1 811 271	58.5
5000–9999	107	10.3	678 121	21.9
> 10 000	10	1.0	136 894	4.4
Összesen	**1041**	**100**	**3 097 066**	**100**

Forrás: Tempo Online adatbázis

Erdély területén 10 olyan községet találunk, amelynek lakossága meghaladja a 10 000 főt, ide tartozik elsőként a Kolozs megyei Szászfenes (Florești, 33 234 lakossal), amelyet egyetlen községközpont alkot, ezzel országszinten is a legnépesebb falusi települések közé tartozik. Kiemelkedik még az Arad megyei Öthalom, a Temes megyei Gyüreg, illetve a Kolozs megyei Apahida és Kisbács. Meg kell jegyeznünk, hogy mindegyik település a nagyvárosok (Kolozsvár, Arad, Temesvár) szuburbán övezetében helyezkedik el, ezzel is magyarázható a nagyobb népességkoncentráció. Így például Szászfenes lakossága a kilencvenes évektől napjainkig mintegy 18 ezer fővel gyarapodott, ez összességében 496,2%-os növekedést jelent. Ugyancsak magas volt a népességnövekedés (mintegy 9000 fő) a Temes megyei Gyüreg település esetében is (232,4%). Ezzel szemben a legalacsonyabb lakosságú község a Hunyad megyében található Batrina (124 fő), ahol az utóbbi évek negatív demográfiai változásai mintegy felére csökkentették a település népességét. Amennyiben a legnépesebb és leggyérebben lakott településeket hasonlítjuk össze, a különbség 268-szorosára növekszik.

4.9.táblázat: Az öt legnagyobb és legkisebb népességszámmal rendelkező település megoszlása

Legnépesebb község	Megye	Lakosság	Leggyérebben lakott község	Megye	Lakosság
Szászfenes	Kolozs	33 234	Batrina	Hunyad	124
Öthalom	Arad	13 389	Bokajfelfalu	Fehér	251
Gyüreg	Temes	13 176	Felsőbulzesd	Hunyad	273
Apahida	Kolozs	12 866	Temesfő	Krassó-Szörény	297
Kisbács	Kolozs	11 303	Barafalva	Temes	306

Forrás: Tempo Online adatai alapján

A *kis- és aprófalvak* (500 lakos alatt) leginkább a hegyvidéken jelennek meg, ott, ahol a felszín tagoltabb, illetve hangsúlyosabban jelenik meg a talajerózió és a talajdegradáció. Ilyen például az Erdélyi-szigethegység vagy a Bánsági-hegyvidék. Ezekre a településekre jellemző az erőteljes népességfogyás, amely már a szocialista években elkezdődött, az átmeneti időszakban pedig annyira felerősödött, hogy egyes falvak teljesen elnéptelenedtek (Berekméri, 2011).

A *közepes falvak* (500 – 2000 fő) főként a dombvidékre jellemző (Küküllő menti dombvidék, Hortobágyi-fennsík, Nyugati-dombság), a szubkárpáti magasabb vidékre (Erdélyi-szigethegység keleti hegylábvidéke) valamint a szubkárpáti medencékre (Szebeni-medence, Fogarasi-medence). Erdély területén ez a leggyakrabban előforduló faluméret, kivételt képeznek a hegyvidéki térségek, ahol a hegyközi medencékben a nagyfalu, a magasabb területeken az aprófalu jellemző (vö. Berekméri, 2009, 2011). Meg kell jegyeznünk, hogy ezek a települések életképesebbek, mint az aprófalvak, viszonylag jól működő intézményhálózattal rendelkeznek (polgármesteri hivatal, iskola, rendőrőrs, postai hivatal, egészégügyi pont), annak ellenére, hogy a vonalas infrastruktúra nem minden településen jelenik meg.

A *nagy- és óriásfalvak* (2000 lakos felett) kialakulását elősegítette a nagy kiterjedésű, mezőgazdaságilag művelhető földterület (síkságokon) vagy a hegyközi medencék viszonylag nagy lapos területe (Kárpátok hegyközi medencéi). Leggyakrabban az alföldeken jelennek meg, illetve monoklin szerkezeteken (alsó folyóteraszok, völgyek, medencék), így a Körösök-síkságán, a Máramarosi-medencében, az Aradi-síkságon, a Vinga-medencében, a Temes-síkságon, valamint a Maros-, Olt- és Szeben-völgyekben. A változatos földrajzi helyzet lehetővé teszi a diverzifikált gazdasági szerkezetet, amely kedvez a népesség dinamikájának is. Így ezeken a területeken a falvak lakossága akár 10 000 fölé is emelkedhet (vö. Berekméri 2009, 2011).

A domborzati formák jellegzetességei, a vízszintes és függőleges fragmentálódás, valamint a domináns gazdasági tevékenység meghatározzák a morfológiai szerkezetet (forma, belterület szerkezete, textúra). Ennek alapján a falvakat három csoportba sorolhatjuk: szórt, elágazó és kompakt jellegű falvak.

A *szétszórt falvak* (románul: *risipit*) vagy elszigetelt házak a legegyszerűbb vidéki településeket alkotják és az adott gazdasági potenciállal rendelkező jellegzetes természeti környezethez való tökéletes alkalmazkodása révén alakulnak ki. Ez a szórtság főként a hegyvidéki kis- és aprófalvakra jellemző, ahol a legeltető állattartás dominál. Gazdasági szempontból

azért is fontosak, mert ezek révén integrálták a gazdasági körforgásba a hatalmas hegyvidéki területeket és néhány speciális természeti erőforrást.

Az *elágazó forma* (románul: *răsfirat*) átmenetet képez a szétszórt és a kompakt falvak között. Ez egy diverzifikált gazdaság eredménye, ahol a mezőspecifikus foglalkozások kombinálódnak a hegyi területekkel. Itt a leggyakoribb alaprajztípus a lineáris, utcára szervezett rendszerű falu, amely esetében az utca és telkek követik a terep alakulatait, a település középpontjában általában kiszélesedik, orsós formája ad helyet a templomnak és közintézményeknek. Innen ágaznak szét a mellékutcák egymással párhuzamos vagy csillagszerű formában (lásd Berekméri 2009).

A *kompakt* (románul: *adunat*) szerkezetű falvak rendszerint a síkvidéken, a hegyközi vagy az alacsony medencében fekvő nagyméretű falvak esetében fordul elő. A szabályos geometriai forma is megjelenik, gyakori a rektanguláris, háromszöges vagy cirkuláris forma (főként a Kőrösök vidékén).

Szakirodalom

Benedek József (2006) *Területfejlesztés és regionális fejlődés*. Kolozsvári Egyetemi Kiadó, Kolozsvár.

Benedek József (2013) Metropolisztérségek és metropolizáció a posztszocialista Romániában. *Erdélyi Múzeum* 75 (3), 99–107.

Benedek József (2015) *A társadalom térbelisége és térszervezése. A romániai regionális egyenlőtlenségek társadalomföldrajzi vizsgálata*. Egyetemi Műhely Kiadó, Bolyai Társaság, Kolozsvár.

Berekméri Mária (2009) Településrendszer. In: Horváth Gyula (szerk.) *A Kárpát-medence régiói. Dél-Erdély és Bánság*. Dialóg Campus Kiadó, Budapest–Pécs, 215-249.

Berekméri M. (2011) Települések. In. Benedek József (szerk.) *România. Tér, gazdaság, társadalom. Nemzeti kisebbségkutató Intézet*. Kriterion Könyvkiadó, Kolozsvár, 217-228.

Kovács Zoltán (2002) Az urbanizáció jellemzői Kelet-Közép-Európában a posztszocialista átmenet idején. *Földrajzi Közlemények,* 1-4, 57–78.

Kurkó Ibolya (2010) *Disparități geodemografice și economice din România în perioada de tranziție*. Editura Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca.

Török Ibolya, Veress Nóra (2016) Regional and county-level disparities in post-socialist urban system of Romania. *IOP Conf. Series: Earth and Environmental Science,* 44, 1–8.

Veres Valér (2004) *Foglalkoztatottság és foglalkozásszerkezet Romániában 2002-ben*. WEB Szociológiai folyóirat 12, 41-48.

*** Legea nr. 286/2006 pentru modificarea și completarea Legii administrației publice locale nr. 215/2001. *Monitorul Oficial,* 21 iulie 2006.

*** Institutul Național de Statistică, Recensământul populației și al locuințelor 2011 http://www.recensamantromania.ro/rezultate-2/

Kerekes Kinga, Molnár Judit

5. Munkaerőpiac

5.1. A foglalkoztatási viszonyok változása Romániában 1990 után

Az 1989 óta eltelt három évtizedben a gazdasági hanyatlás és fellendülés időszakainak váltakozása Romániában nagymértékben kihatott a munkaerőpiaci helyzet alakulására, ezért ez a harminc év a foglalkoztatás szempontjából több, különbözőképpen jellemezhető időszakra bontható:

1. szakasz (1990–1999): A politikai rendszerváltás mély változásokat idézett elő Románia gazdasági és foglalkoztatási szerkezetében, ezek érintették a munkavállalást szabályozó törvényes keretet, a nyugdíjkorhatárt, a vállalatok tulajdonviszonyát, a munkaerő megoszlását a különböző gazdasági ágazatok és foglalkozási ágak között, a munka termelékenységét, a munkahelyek területi megoszlását és az össztársadalmi munkaidőt. A nyugdíjkorhatár csökkentése és az előrehozott nyugdíjazások következtében jelentősen csökkent a munkaerőállomány. A gazdaság teljesítménye 1990 után visszaesett, nagyon sok vállalat beszüntette vagy jelentős mértékben csökkentette a tevékenységét, munkahelyek ezrei szűntek meg, hivatalosan is megjelent és magas értékeket vett fel a munkanélküliség. A nemzeti valutát drasztikusan leértékelték, magas volt az infláció. Mivel a likviditásukat vesztő vállalatok csak lassú ütemben csökkentették a létszámot, jelentős teher nehezedett a bérekre. Ennek következtében 1989–1999 között a reálkeresetek folyamatosan csökkentek (Kerekes–Molnár, 2011). Az alkalmazottak jelentős része önellátó gazdálkodó vagy kényszervállalkozó lett, és a munkaerőpiacra frissen belépő fiatalok – miután szembesültek azzal, hogy nem találnak munkahelyet –, külföldön kerestek megélhetést.

2. szakasz (2000–2008): Ebben az időszakban a romániai munkaerőpiac merőben más képet mutatott, mint a kilencvenes években. A gazdasági tevékenység fellendült, erősödött a privatizáció, és a nagyarányú külföldi munkavállalásnak köszönhetően enyhült a munkanélküliség. A gazdasági növekedés hatására 2004-ben a bruttó aktivitási ráta is emelkedni kezdett. A gazdasági növekedés, a munkaképes korú lakosság csökkenése és a nemzetközi migráció következményeként a kereslet bizonyos gazdasági ágazatokban meghaladta a kínálatot. Súlyos munkaerőhiány keletkezett az építőipar, egészségügy, informatika és idegenforgalom terén, és komoly nehézségeket okozott a fejlődő gazdaság munkaerőkínálati szükségleteinek kielégítése, valamint a nyugdíjrendszer fenntartása. A vállalatok szemszögéből nézve a romániai munkaerőpiac leromlott, a képzett munkaerő hiánya problémát jelentett a vállalkozások számára (Kerekes–Molnár, 2011).

3. szakasz (2009–2011): A 2008-ban kirobbant pénzügyi és gazdasági világválság hatására a kedvező munkaerőpiaci folyamatok 2009-ben Romániában is megfordultak, csökkent a foglalkoztatás és a bérek színvonala (a 2009/34-es sürgősségi kormányrendelettel a közszféra béreit 25%-kal csökkentették, és létszámstoppot vezettek be a közintézményeknél), továbbá megnőtt a munkanélküliség.

4. szakasz (2012–2018): A válságból való kilábalás és az azt követő gazdasági fellendülés időszakában a munkaerő iránti kereslet folyamatosan nőtt, a munkanélküliség pedig 4% alá csökkent. Több ágazatban jelentkeztek a munkaerőhiány jelei. A munkaerőhiánynak elsődleges okai a munkavállalói készségek és a munkaadó elvárások közötti eltérések, illetve a kevésbé vonzó bérek és munkakörülmények (Kerekes–Molnár, 2017). A helyzetet közép- és hosszú távon súlyosbítja a fiatalok kivándorlásának folytatódása, akik a szintén munkaerőhiánnyal küszködő nyugat-európai országokban könnyen találnak a romániainál sokkal jobban fizetett munkát.

5.2. Az erdélyi munkaerőforrás mérete és gazdasági aktivitása a népszámlálási adatok tükrében

Az Országos Statisztikai Intézet[1] munkaerőforrásnak tekinti a lakosság azon részét, amely fizikai és szellemi képességei birtokában képes valamely gazdasági ágazatban hasznos munkát végezni: a munkaképes korú lakosságot[2] (a nyugdíjasok és a munkaképtelen személyek kivételével), továbbá mindazon munkaképes kor alatti vagy feletti személyt, akik dolgoznak. A Nemzetközi Munkaügyi Szervezet[3] a 15–64 éves korosztályt tekinti munkaképes korúnak, az EU foglalkoztatási célkitűzéseit pedig a 20–64 éves korcsoportra állapította meg, de több mutatót közölnek a 15–74 évesek korcsoportra is. A 15 évnél fiatalabbak foglalkoztatását Romániában a törvény tiltja, és a 15 évesek csak szülői engedéllyel vállalhatnak munkát.

Az aktív civil lakosság a foglalkoztatott civil lakosságot és a regisztrált munkanélkülieket foglalja magába. Bruttó aktivitási rátán az aktív civil lakosság és a teljes lakosság hányadosát értjük. Országos szinten a bruttó aktivitási ráta 1990 és 2018 között 46,7%-ról 44,8%-ra csökkent[4], aminek több oka is van: a kilencvenes évekbeli előrehozott nyugdíjazások, a felsőoktatásban résztvevők arányának növekedése, illetve a bejelentetlen külföldi munkavállalás.

A teljes lakosságot lefedő népszámlálási adatokból nyomon követhető a lakosság gazdasági aktivitás szerinti szerkezete az 1992–2011-es időszakban (lásd 5.1. táblázat). Mind országos (45,9%-ról 40,8%-ra), mind erdélyi viszonylatban (44,8%-ról 40.6%-ra) a gazdaságilag aktív lakosság részarányának csökkenését figyelhetjük meg 1992 és 2002 között. Ez az arány 2002–2011 között növekedett, országos szinten 2011-ben elérte a 45,6%-ot, Erdélyben pedig a 43,9%-ot, de kevéssel elmaradt az 1992-es szinttől. A foglalkoztatottak aránya (a teljes lakossághoz viszonyítva) Erdélyben 1992–2002 között 5,06 százalékponttal csökkent, míg a munkanélküliek aránya 0,25 százalékponttal növekedett, majd a 2002–2011 időszakban ellentétes folyamatok játszódtak le: a foglalkoztatottak aránya 4,46 százalékponttal növekedett, és a munkanélküliek aránya 0,58 százalékponttal csökkent. A legnagyobb változás a nyugdíjasok csoportjánál észlelhető, ezek aránya a teljes vizsgált időszakban 4,36 százalékponttal növekedett. A lakosság elöregedését jelzi, hogy a tanulók és egyetemi hallgatók teljes lakosságon belüli részaránya 1992 és 2011 között 2,09 százalékponttal csökkent.

1 Institutul Național de Statistică (INS)
2 A nyugdíjkorhatár változása miatt a munkaképes kor meghatározása folyamatosan változott: 1990–2000 között munkaképes korúnak számítottak a 16–54 éves nők és a 16–59 éves férfiak; 2001–2009 között a 16–57 éves nők és a 16–62 éves férfiak; 2010-ben a 16–58 éves nők és a 16–63 éves férfiak; 2011–2015 között a 16–59 éves nők és a 16–64 éves férfiak; 2016–2018 között pedig a 16–60 éves nők és 16–65 éves férfiak.
3 International Labour Organization (ILO)
4 Területi bontásban ez a statisztikai mutató nem elérhető.

5.1. táblázat: Románia és az erdélyi régiók lakosságának megoszlása gazdasági aktivitás szerint, az 1992-es, 2002-es és 2011-es népszámlálási adatok alapján

Régió	Lakosság	Aktív lakosság				Inaktív lakosság					
		Foglalkoztatott		Munkanélküli		Tanuló/Diák		Nyugdíjas		Egyéb inaktív	
		szám	%	szám	%	szám	%	szám	%	szám	%
1992											
Románia	22 810 035	9 601 800	42,09	863 744	3,79	3 934 512	17,25	3 961 936	17,37	4 448 043	19,50
Északnyugati Régió	2 909 669	1 195 763	41,10	115 455	3,97	506 919	17,42	490 773	16,87	600 759	20,65
Középrégió	2 701 697	1 113 265	41,21	93 985	3,48	485 210	17,96	476 101	17,62	533 136	19,73
Nyugati Régió	2 111 947	873 817	41,37	70 569	3,34	334 988	15,86	398 823	18,88	433 750	20,54
Erdély	7 723 313	3 182 845	41,21	280 009	3,63	1 327 117	17,18	1 365 697	17,68	1 567 645	20,30
2002											
Románia	21 680 974	7 845 831	36,19	904 367	4,17	3 760 382	17,34	5 068 250	23,38	4 102 144	18,92
Északnyugati Régió	2 740 064	1 019 190	37,20	103 674	3,78	492 945	17,99	645 098	23,54	479 157	17,49
Középrégió	2 523 021	872 926	34,60	137 251	5,44	435 795	17,27	593 916	23,54	483 133	19,15
Nyugati Régió	1 958 648	715 503	36,53	84 707	4,32	341 201	17,42	459 193	23,44	358 044	18,28
Erdély	7 221 733	2 610 576	36,15	279 043	3,86	1 270 981	17,60	1 697 939	23,51	1 363 114	18,88
2011											
Románia	20 121 641	8 507 759	42,28	672 578	3,34	2 990 441	14,86	4 268 347	21,21	3 682 516	18,30
Északnyugati Régió	2 600 132	1 069 626	41,14	79 062	3,04	408 842	15,72	558 451	21,48	484 151	18,62
Középrégió	2 360 805	940 345	39,83	82 269	3,48	343 495	14,55	528 708	22,40	465 988	19,74
Nyugati Régió	1 828 313	747 149	40,87	61 334	3,35	271 930	14,87	409 160	22,38	338 740	18,53
Erdély	6 789 250	2 757 120	40,61	222 665	3,28	1 024 267	15,09	1 496 319	22,04	1 288 879	18,98

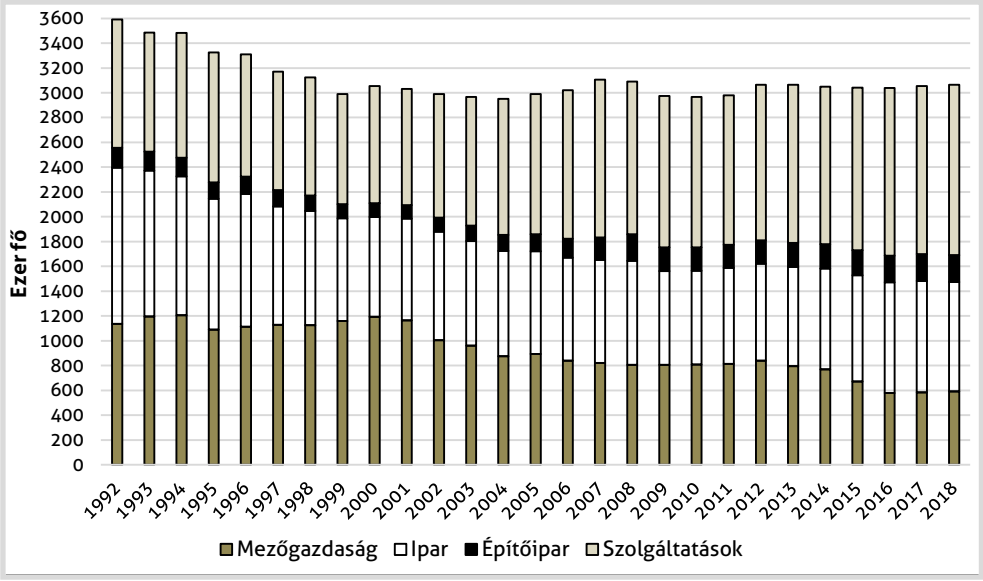
Forrás: saját számítások az INS (1992, 2002, 2011) adatai alapján

A 2011-es népszámlálás óta eltelt közel egy évtizedben a demográfiai folyamatok nem változtak irányt, ezért várhatóan a következő, 2021-ben esedékes népszámláskor a 2011-esnél kedvezőtlenebb eredményekre számíthatunk.

5.3. A foglalkoztatási helyzet alakulása Erdélyben a rendszerváltás után

Erdélyben 1992[5]-ben, a rendszerváltás után két évvel, közel 3,6 millió foglalkoztatottat tartottak számon, akiknek a legnagyobb részaránya (35%) az iparban dolgozott, de igen jelentős (32%) volt a mezőgazdasági foglalkoztatottak aránya is (lásd 5.1. ábra). Ez annak tulajdonítható, hogy Romániában a mezőgazdaság igen fontos szociális szerepet töltött be a piacgazdaságra való áttérés kezdetén, amikor munkahelyek százezrei szűntek meg. A mezőgazdasági foglalkoztatottak nagyrésze önellátó, piacra egyáltalán nem, vagy csak igen kis mértékben termelő gazdaságban dolgozott gazdaként vagy segítő családtagként, nagyon alacsony termelékenységi hatásfokkal. A szolgáltatások területén a foglalkoztatottak 29%-a, az építőiparban pedig 4%-a dolgozott.

5.1. ábra: A foglalkoztatottak ágazati megoszlása Erdélyben (1992–2018)

Forrás: saját szerkesztés az INS (2019) adatai alapján

A következő években a gazdasági hanyatlás hatására több mint fél millióval csökkent a foglalkoztatottak száma, és nőtt a mezőgazdasági foglalkoztatottak aránya (2000-ben elérte

5 A foglalkoztatási adatok ágazati felbontásban 1992-től érhetőek el.

a 39%-ot), az ipar rovására, amelynek részaránya 26%-ra csökkent, így az ipart a mezőgazdaságon kívül a szolgáltatások ágazat (31%) is megelőzte. Az építőipari foglalkoztatás részaránya a teljes időszakban 4%-ot tett ki.

A gazdasági fejlődés országszerte 2000-ben indult el, ennek hatására kissé megnőtt a foglalkoztatás (Erdélyben 35 ezer fővel), elsősorban a szolgáltatások területén, amelyeknek részaránya 2008-ra elérte a 40%-ot. Az ipari foglalkoztatottak részaránya is nőtt egy százalékpontnyit (2008-ban 27%), fellendült az építőipar (7%), a mezőgazdaság pedig kissé visszaszorult (26%), ugyanis a növekvő bérek és a szaporodó munkalehetőségek hatására egyre többen vállaltak munkát azok közül, akik számára a mezőgazdaság éppen csak a túlélést biztosította.

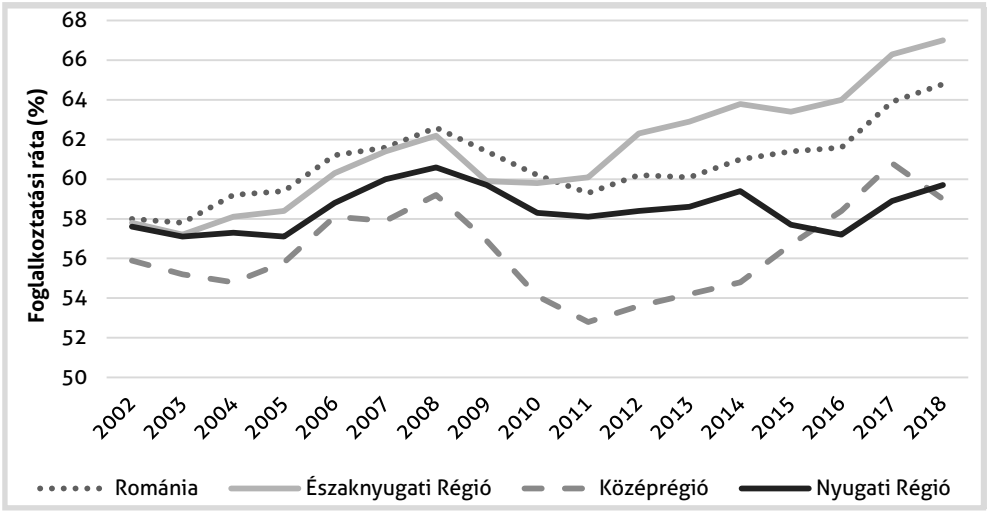
A 2008-ban kirobbant gazdasági válság hatására a kedvező folyamatok kissé megtorpantak, 2010-re több mint 120 ezerrel csökkent a foglalkoztatottak száma, az iparban foglalkoztatottak aránya 25%-ra csökkent, az építőipar 6%-ra esett vissza, de a szolgáltatások ágazata tartotta magát 40%-on, így csak egy százalékponttal nőtt a mezőgazdaságban dolgozók aránya (27%).

A 2011 utáni időszakban visszatértek a válság előtti trendek, és a foglalkoztatottak száma újra növekedésnek indult. 2018-ban 3,064 millióan dolgoztak, közel 86 ezerrel többen, mint 2011-ben. A legnagyobb mértékben a szolgáltatások ágazat növekedett (közel 270 ezer fővel), foglalkoztatási részaránya pedig elérte a 45%-ot. Az ipari foglalkoztatottak száma 110 ezer fővel gyarapodott, és részaránya 2018-ban 29% volt. Az építőipar területén 32 ezerrel nőtt a foglalkoztatottak száma, és az ágazat részaránya 7%-ot tett ki. A többi ágazat növekedésével párhuzamosan az alacsony munkaerő-hatékonyságú mezőgazdaságban foglalkoztatottak száma több mint 220 ezerrel, részaránya pedig 19%-ra csökkent. A mezőgazdaságban foglalkoztatottak részarányának alakulása rávilágít arra, hogy a mezőgazdaság elnyeli a más ágazatokban felszabaduló munkaerőt a gazdasági hanyatlás időszakában, és munkaerőt szabadít fel, amikor a gazdaság növekedik.

A nemzetközi összehasonlítást is lehetővé tevő, munkaerőpiacra vonatkozó reprezentatív felmérések 1996-tól kezdődően készültek, de a 2002 előtti és utáni adatok nem összehasonlíthatóak, mert a „foglalkoztatottak" kategóriájának meghatározása 2002-ben módosult. Ezért a foglalkoztatottságra vonatkozó elemzésünk a 2002–2018-as időszakot öleli fel. Az Országos Statisztikai Intézet regionális bontásban csak az arányszámokat (foglalkoztatási ráta, munkanélküliségi ráta) teszi közzé, ezeket Erdély szintjén nem lehet összesíteni.

A 15–64 éves lakosság foglalkoztatási rátája a 2002–2018-as időszakban, a válság időszakát kivéve, növekedett, amelynek köszönhetően 2018-ban mindhárom erdélyi régióban meghaladta a 2002-es szintet (lásd 5.2. ábra). A legnagyobb mértékű (9,2 százalékpontos) növekedést az Északnyugati Régióban figyelhetjük meg, ahol, az erdélyi régiók közül egyedüliként, a foglalkoztatási ráta 2010-től kezdődően folyamatosan meghaladta az országos átlagot. A legkisebb kilengéseket a Nyugati Régióban tapasztalhattuk, itt a legmagasabb és legalacsonyabb érték között csupán 3,5 százalékpont volt a különbség. A Középrégió szinte a teljes vizsgált időszakban (2016 és 2017-et kivéve) az utolsó helyen állt az erdélyi régiók között a foglalkoztatási ráta tekintetében.

5.2. ábra: A 15–64 éves lakosság foglalkoztatási rátája Romániában és Erdély régióiban (2002–2018)

Forrás: saját szerkesztés az INS (2019) adatai alapján

A gazdasági válság hatását a 2008–2011-es időszak értékeinek összehasonlításából mérhetjük le. Ebben az időszakban a foglalkoztatási ráta mind országos, mind regionális szinten csökkent, az Északnyugati Régióban a 2008-as 62,2%-ról süllyedt a 2010-es mélypontra (59,8%), a Közép- és a Nyugati Régióban pedig 2011-ben volt a legalacsonyabb (52,8%, illetve 58,1%). A Középrégió kedvezőtlen foglalkoztatási helyzetét mutatja, hogy még a ráta 2008-as maximuma (59,2%) sem érte el az Északnyugati Régió mélypontját (59,8%).

A városon és vidéken élők foglalkoztatási rátája között bizonyos években akár 10 százalékpontnyi eltérést is találunk (lásd 5.2. táblázat). Romániában 1990 után jellemzően a vidéki foglalkoztatottság magasabb volt, mint a városi, ami némiképp szembement az európai trendekkel. Ez a helyzet – az ipar hanyatlása mellett – az önellátó és félig-önellátó, kisméretű falusi gazdaságokban tulajdonosként vagy segítő családtagként dolgozó személyek magas számának tulajdonítható, illetve annak, hogy ezeket a személyeket – jövedelemtől függetlenül – foglalkoztatottként regisztrálják a romániai statisztikák. A munkaerő iránti kereslet növekedésének köszönhetően a vizsgált időszak végére viszont a trend megfordult, a városi lakosság foglalkoztatási rátája 2014 óta minden erdélyi régióban meghaladta a vidéki lakosságét. A fordulat a Középrégióban jelentkezett a leghamarabb, már 2003-ban, az Északnyugati és a Nyugati Régióban pedig egy évtizeddel később (2014-ben), országos szinten pedig csak 2016-ban.

5.2. táblázat: A 15–64 éves városi és vidéki lakosság foglalkoztatási rátájának alakulása Romániában és Erdély régióiban (2002–2018)

Régió	Típus	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Románia	város	53,7	54,0	56,9	56,2	58,9	58,8	59,9	58,9	57,9
	vidék	63,7	62,9	62,2	64,1	64,6	65,7	66,4	64,8	63,3
Északnyugati Régió	város	54,0	54,2	58,4	56,4	58,9	60,1	61,3	58,6	57,0
	vidék	62,3	60,7	57,8	61,0	62,2	63,1	63,5	61,5	63,4
Középrégió	város	54,5	55,4	57,9	57,6	60,6	59,1	61,1	59,5	56,7
	vidék	58,1	54,9	49,7	52,6	53,8	55,9	56,3	52,9	50,1
Nyugati Régió	város	55,2	54,7	56,1	55,3	58,7	59,7	59,7	58,0	56,9
	vidék	62,0	61,5	59,4	60,8	59,1	60,8	62,5	62,8	60,8

Régió	Típus	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Románia	város	58,4	58,7	58,9	60,5	61,3	62,6	64,8	65,8
	vidék	60,5	62,2	61,8	61,7	61,7	60,2	62,7	63,5
Északnyugati Régió	város	59,2	60,8	62,9	65,4	65,0	66,5	67,7	68,6
	vidék	61,1	64,2	62,9	61,8	61,5	60,9	64,6	65,1
Középrégió	város	56,6	58,1	58,6	59,0	61,3	63,1	65,9	65,0
	vidék	47,1	46,8	47,7	48,4	50,0	51,6	53,5	50,6
Nyugati Régió	város	57,6	57,2	57,7	59,7	58,1	57,6	59,5	61,9
	vidék	59,1	60,7	60,0	58,9	57,1	56,5	57,9	56,1

Forrás: saját szerkesztés az INS (2019) adatai alapján

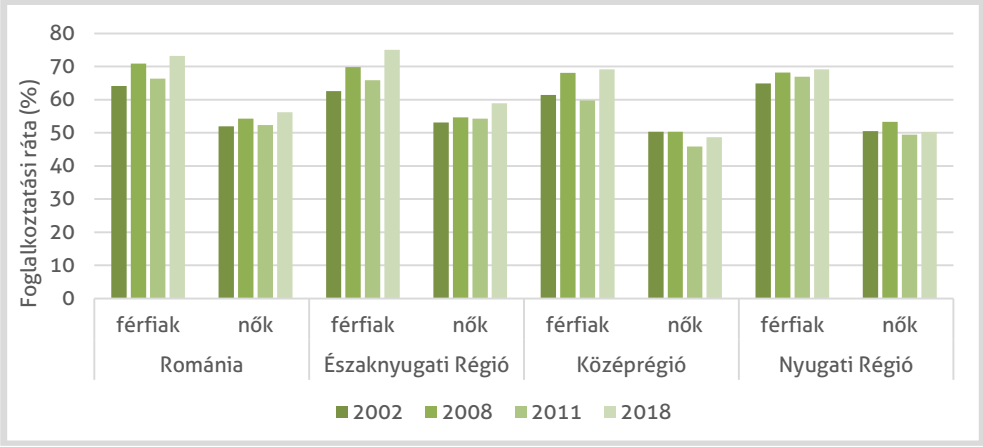
A nemek közötti különbség viszont folyamatosan fennállt, a férfiakat nagyobb arányban foglalkoztatották, mint a nőket, a területi különbségek csak az eltérés mértékében mutatkoztak meg. Ezért csak néhány év adatait mutatjuk be a 3. ábrán, ahol látható, hogy a 2002–2008-as gazdasági fellendülés időszakában a férfiak foglalkoztatása nagyobb mértékben nőtt, mint a nőké, viszont a válság is súlyosabban érintette a férfiakat. Kivételt képez a Nyugati Régió, ahol a nők foglalkoztatási rátája 2002 és 2008 között 5,5 százalékkal nőtt, amely kevéssel meghaladta a férfiak foglalkoztatási rátájának 5,1 százalékos növekedését, a válság alatt (2008–2011 között) pedig nagyobb mértékben csökkent (7,3%-kal, szemben a férfiak 1,9%-ával).

A válság utáni időszakban (2011–2018) azonban a foglalkoztatási ráta minden erdélyi régióban, nemtől függetlenül, az előző fellendülési időszakhoz képest nagyobb mértében növekedett a 15–64 éves lakosság körében.

A legfrissebb, 2018-as értékek (férfiaknál 69,1% a Közép- és Nyugati Régióban, 75,0% az Északnyugati Régióban, nőknél 48,7%–58,9% között) is még mindig jóval elmaradnak az EU28 átlagától (férfiak 73,9%, nők 63,4%, forrás: Eurostat, 2019), az északnyugati régióbeli férfiak foglalkoztatási rátáját kivéve. A legkisebb nemek közötti különbségeket az

Északnyugati Régióban figyelhetjük meg (9,5 százalékpont 2002-ben, 11,6 százalékpont 2011-ben és 16,1 százalékpont 2018-ban). A legnagyobb különbségek a vizsgált időszakon belül nagyrészt a Nyugati Régióban jelentkeztek (14,4 százalékpont 2002-ben, 17,5 százalékpont 2011-ben és 16,1 százalékpont 2018-ban), de bizonyos években, főleg a gazdasági fellendülés időszakaiban, a középrégió-beli értékek magasabbak voltak (11,1 százalékpont 2002-ben, 13,9 százalékpont 2011-ben és 20,4 százalékpont 2018-ban). Az adatokból kitűnik, hogy a gazdasági fejlődés inkább növelte, mint csökkentette a nemek közötti különbséget a foglalkoztatás terén.

5.3. ábra: A 15–64 éves nők és férfiak foglalkoztatási rátája Romániában és Erdély régióiban (2002–2018)

Forrás: saját szerkesztés az INS (2019) adatai alapján

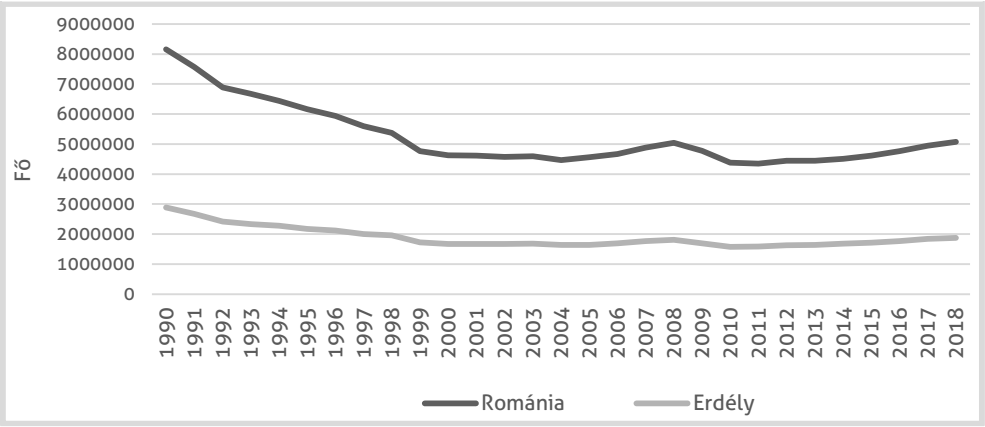
5.4. Az alkalmazottak számának alakulása és ágazatonkénti megoszlása

Alkalmazottak alatt a munkaszerződéses jogviszonyban álló személyeket értjük. A statisztikákban az alkalmazottak számára vonatkozóan havi, év végi és éves átlagértékeket találunk, különböző (országos, régiós, megyei szintű, és településszintű) területi lebontásban. Az alkalmazottak átlagos száma az egyéni munkaszerződés alapján foglalkoztatott személyek átlagos számát jelenti, akiknek a munkáltató a tárgyidőszakban fizetést adott, az átlagos munkaidőnek megfelelően.

Erdélyben 1990-ben átlagosan 2 883 704 személy állt alkalmazásban. Az alkalmazottak száma folyamatosan csökkent az 1990–2004 közötti időszakban (lásd 5.4. ábra), 2004-ben 1 633 708-an dolgoztak munkaszerződéssel, ami az 1990-es állománynak csupán 57%-át jelentette. Ezután egy lassú növekedési időszak kezdődött (2008-ra az alkalmazottak száma elérte az 1,8 milliót), aminek a globális gazdasági válság vetett véget. 2010-ig a létszám közel 240 ezer fővel csökkent, majd 2011 után újból növekedésnek indult, ennek köszönhetően

2018-ban már átlagosan 1 871 823 személy állt alkalmazásban, ami az utóbbi húsz év csúcseredménye, viszont alig éri el az 1990-es évi érték 65%-át.

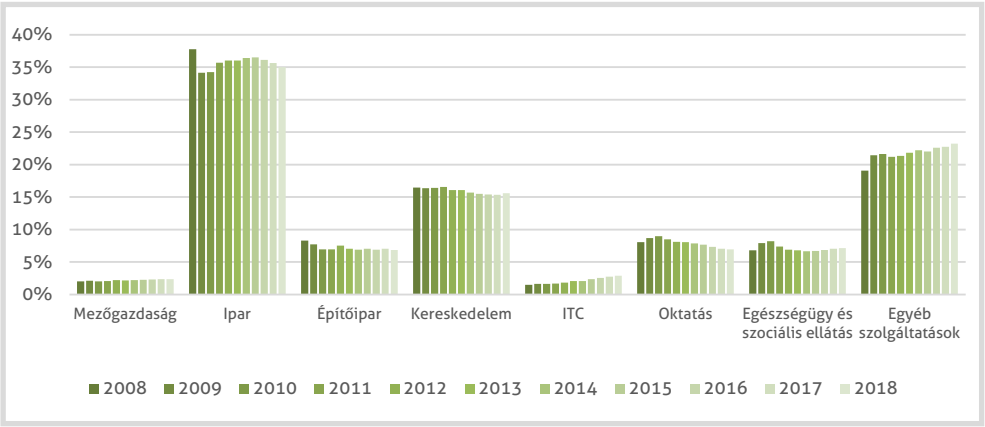
5.4. ábra: Az alkalmazottak számának alakulása Romániában és Erdélyben (1990–2018)

Forrás: saját szerkesztés az INS (2019) adatai alapján

Az utóbbi évtizedben nem változott jelentősen az alkalmazottak ágazatonkénti megoszlása Erdélyben (lásd 5.5. ábra). Foglalkoztatási szempontból a legjelentősebb ágazat az ipar (ezen belül is a feldolgozóipar), amely a válság hatására 2009-ben kissé megrendült, ami létszámcsökkentésekhez és ezáltal az ágazatban dolgozók számának csökkenéséhez vezetett, de három év gyengélkedés után újból beindult a növekedés. Nagyjából stabil a kereskedelemben, egyészségügyben és oktatásban dolgozók részaránya, és növekedésnek indult az ITC szektor.

5.5. ábra: Az alkalmazottak állományának ágazati összetétele Erdélyben (2008–2018)

Forrás: saját szerkesztés az INS (2019) adatai alapján

5.3. táblázat: Az alkalmazottak száma gazdasági ágazatonként Romániában és Erdély megyéiben, 2018-ban (éves átlag)

Régió, megye	Mezőgazdaság, erdőgazdálkodás, halászat	Ipar	Építőipar	Kereskedelem, gépjárműjavítás	Szállítás, raktározás	Szállashely-szolgáltatás, vendéglátás	Információ, kommunikáció	Pénzügyi, biztosítási tevékenység	Ingatlanügyletek	Szakmai, tudományos, műszaki tevékenység	Adminisztratív és szolgáltatást támogató tevékenység	Közigazgatás, védelem; kötelező társadalom-biztosítás	Oktatás	Egészségügy és szociális ellátás	Művészet, szórakoztatás, szabadidő	Egyéb tevékenységek	Összesen
Északnyugati Régió	13651	225270	50824	110520	43565	24466	23897	9881	3137	15257	27924	21855	53390	50447	9262	8105	691451
Bihar	3411	59297	10589	27162	12433	6710	2108	1689	784	2605	5483	4543	11332	10055	2198	2421	162820
Beszterce-Naszód	2005	24709	6319	10423	3959	2288	420	653	56	1055	1626	2656	5054	4387	874	453	66937
Kolozs	2125	55583	15469	39370	16209	7860	19229	5131	1245	7400	13958	5976	18989	16795	3861	1919	231119
Máramaros	1956	39509	7380	14593	4682	3370	1282	1223	437	2104	2870	3472	8146	8674	952	1727	102377
Szatmár	2574	29975	6582	12373	3848	2425	548	727	503	1106	2308	2914	5706	6224	976	770	79559
Szilágy	1580	16197	4485	6599	2434	1813	310	458	112	987	1679	2294	4163	4312	401	815	48639
Középrégió	15835	236987	44050	99988	33692	26624	13842	6592	3031	15528	31661	21843	44395	46260	8630	4527	653485
Fehér	3358	37724	6376	12249	5054	2787	535	776	213	1706	2630	3911	5819	6627	809	677	91251
Brassó	3656	58854	12280	30215	9668	9331	5949	1998	1316	5755	11104	5448	9738	10020	2478	934	178744
Kovászna	2053	19397	3042	7713	2077	2587	698	453	156	843	1435	1910	3878	3491	679	158	50570
Hargita	2294	22572	4375	10440	2366	3045	1114	642	190	1656	2111	2802	6347	5664	612	656	66886
Maros	2483	43068	9229	23082	6523	4571	2736	1318	608	2523	6642	4234	10655	12826	1859	880	133237
Szeben	1991	55372	8748	16289	8004	4303	2810	1405	548	3045	7739	3538	7958	7632	2193	1222	132797
Nyugati Régió	14758	192908	33370	81505	30429	16140	16362	5411	2463	12479	24728	17334	32226	36870	5168	4736	526887
Arad	4067	56480	7275	17570	9377	4103	1237	1375	598	2575	6313	4010	6988	6676	1031	668	130343
Krassó-Szörény	2426	15471	4179	6717	2806	2601	457	471	208	864	1820	3192	4899	5346	638	874	52969
Hunyad	2949	36569	8705	20697	3900	3218	723	1115	279	2007	4171	4116	6887	8504	807	760	105407
Temes	5316	84388	13211	36521	14346	6218	13945	2450	1378	7033	12424	6016	13452	16344	2692	2434	238168
Erdély	44244	655165	128244	292013	107686	67230	54101	21884	8631	43264	84313	61032	130011	133577	23060	17368	1871823
Erdély (%)	2,4%	35,0%	6,9%	15,6%	5,8%	3,6%	2,9%	1,2%	0,5%	2,3%	4,5%	3,3%	6,9%	7,1%	1,2%	0,9%	100,0%
Erdély (Románia %)	35,7%	46,5%	34,2%	33,9%	37,9%	37,3%	29,7%	24,2%	29,7%	25,2%	28,1%	30,1%	37,1%	35,0%	31,9%	33,0%	36,9%
Románia	123821	1409137	374966	861875	283853	180218	182282	90519	29102	171756	300465	203050	350812	381152	72347	52708	5068063
Románia (%)	2,4%	27,8%	7,4%	17,0%	5,6%	3,6%	3,6%	1,8%	0,6%	3,4%	5,9%	4,0%	6,9%	7,5%	1,4%	1,0%	100,0%

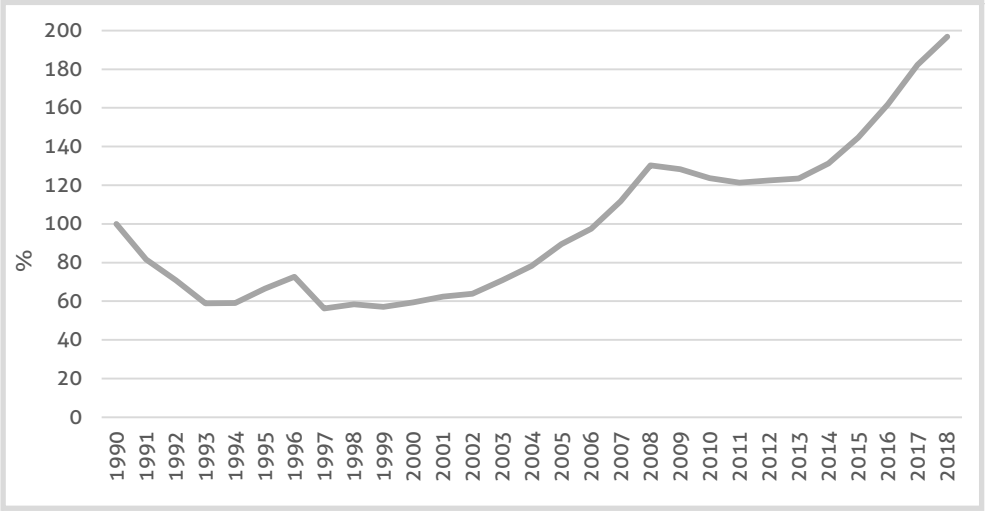
Forrás: saját számítások az INS (2019) adatai alapján

Az alkalmazottak ágazatonkénti (a CAEN Rev. 2 osztályozás alapján történő) megoszlását tekintve (lásd 5.3. táblázat) megfigyelhetjük, hogy Erdélyben 2018-ban a legtöbben az iparban dolgoztak, az összes alkalmazott 35,0%-a, amely jóval nagyobb az országos aránynál (27,8%). Ebből adódóan Erdélyben dolgozik az ipari alkalmazottak 46,5%-a, ami messze meghaladja az erdélyi összalkalmazottak országos részarányát (36,9%). Ezt követi a kereskedelem és gépjárműjavítás 15,6%-kal, ami viszont már az országos részarány (17%) alatti érték. Harmadik helyen áll az egészségügy és szociális ellátás (7,1%), megosztott negyedik helyen van az építőipar és az oktatás 6,9%-kal, majd következik a szállítás-raktározás (5,6%). A közszolgálati szférában az erdélyi alkalmazottak 3,3%-a dolgozik (az országos átlag 4,0%-a).

5.5. Bérek, keresetek

A bérek abszolút és relatíve nagysága egyrészt a társadalmi jólét, az életszínvonal alakulása szempontjából, másrészt a gazdaság nemzetközi versenyképessége szempontjából fontos. A nemzetközileg elfogadott meghatározás szerint a munkából származó bruttó kereset több összetevőből áll: az alapbérből, a bérpótlékokból, a kiegészítő fizetésből, a prémiumból, a jutalomból és a 13. havi fizetésből, valamint természetbeni juttatásból. A nettó bért úgy számolják, hogy a bruttó átlagkeresetből levonják a mindenkor érvényes jövedelem-adókulcsok alapján a munkavállaló által fizetett jövedelemadót, az egészségbiztosítási- és a nyugdíjjárulékot, valamint a munkavállalói járulékot.

5.6. ábra: A havi reálátlagkeresetek változása 1990–2018 között Romániában

Forrás: saját szerkesztés az INS (2019) adatai alapján

Az elmúlt három évtized folyamán a romániai reálkeresetek meglehetősen heves kilengéseket produkáltak (lásd 5.6. ábra). A szocialista rendszer összeomlását követő gazdasági válságban a reálkeresetek országszerte drasztikusan csökkentek. A 2000–2009-es időszakban a trend

megfordult, Románia az Európai Unióban a reálbér-növekedésben első helyen állt, azaz Romániában száguldott leginkább az inflációs rátával korrigált bérnövekedés. Kilenc év alatt több mint duplájára (2,26-szorosára) ugrottak a reálkeresetek, halmozott növekedésük 68 százalékkal haladta meg a bruttó hazai termék halmozott növekedési értékét. A bruttó keresetek 2006–2008 közötti időszakra jellemző 15% körüli éves növekedési rátája a válság hatására 2009-ben 2%-ra lassult (Kerekes–Molnár, 2010). A válság alatt kismértékben visszaestek a bérek, majd 2013 után újból növekedésnek indultak, és 2018-ra megközelítették az 1990-es érték dupláját (197%).

Az Országos Statisztikai Intézet által közölt, a megyékre vonatkozó bér- és kereseti adatok jelentős mértékű területi különbségeket mutatnak (lásd 5.4. táblázat), de az erdélyi megyék is követik az országos trendet a reálkeresetek tekintetében. A havi nettó átlagkeresetek megyénkénti színvonalát vizsgálva azt látjuk, hogy az időszak első felében (1991–2004 között) Hunyad megyében voltak a legmagasabbak a bérek, majd a bányászati tevékenységek visszaszorulásával és a szintén magas béreket fizető IT-szolgáltatások előretörésével 2005 és 2018 között Kolozs és Temes megye került az élre. A teljes vizsgált időszakban a legalacsonyabb béreket Hargita, Kovászna, Krassó-Szörény és Beszterce-Naszód megyében találjuk, de 2018-ra nagyon visszaesett az időszak elején jól teljesítő Bihar, Hunyad és Máramaros megye is.

5.4. táblázat: A havi nettó átlagkeresetek országos átlaghoz viszonyított aránya (1991–2018)

Régió, megye	Évek									
	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000
Románia	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%
Északnyugati Régió	101%	97%	97%	93%	95%	94%	96%	91%	91%	89%
Bihar	102%	97%	100%	94%	100%	102%	100%	96%	96%	86%
Beszterce-Naszód	95%	91%	92%	88%	90%	88%	88%	89%	85%	89%
Kolozs	102%	99%	98%	97%	98%	96%	101%	98%	97%	98%
Máramaros	103%	105%	98%	93%	97%	94%	92%	84%	88%	85%
Szatmár	96%	88%	88%	88%	85%	86%	89%	79%	86%	83%
Szilágy	102%	99%	98%	94%	93%	88%	91%	94%	82%	87%
Középrégió	99%	98%	98%	94%	97%	98%	96%	95%	93%	92%
Fehér	98%	97%	96%	93%	96%	99%	95%	92%	93%	88%
Brassó	105%	111%	109%	103%	110%	118%	110%	107%	100%	102%
Kovászna	96%	93%	94%	92%	91%	89%	84%	88%	86%	84%
Hargita	93%	87%	87%	87%	83%	84%	80%	84%	86%	82%
Maros	96%	92%	91%	87%	89%	90%	97%	93%	96%	92%
Szeben	96%	94%	96%	95%	96%	93%	94%	91%	88%	93%
Nyugati Régió	108%	106%	104%	105%	104%	101%	97%	93%	97%	95%
Arad	98%	90%	88%	88%	84%	84%	81%	91%	88%	90%
Krassó-Szörény	98%	100%	97%	94%	97%	96%	91%	89%	97%	87%
Hunyad	127%	127%	126%	130%	133%	125%	116%	111%	110%	111%
Temes	104%	99%	96%	96%	93%	93%	94%	83%	93%	91%

Régió, megye	Évek								
	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Románia	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%
Északnyugati Régió	89%	89%	92%	93%	91%	90%	90%	85%	85%
Bihar	84%	84%	86%	86%	84%	80%	78%	77%	75%
Beszterce-Naszód	88%	91%	89%	88%	88%	84%	87%	83%	82%
Kolozs	98%	96%	100%	104%	105%	105%	107%	100%	102%
Máramaros	83%	86%	88%	84%	80%	81%	81%	78%	77%
Szatmár	82%	84%	91%	95%	87%	90%	86%	80%	78%
Szilágy	91%	93%	96%	95%	92%	90%	88%	82%	85%
Középrégió	90%	91%	92%	92%	89%	90%	90%	88%	90%
Fehér	89%	89%	90%	86%	86%	87%	90%	86%	84%
Brassó	99%	98%	97%	93%	91%	94%	94%	94%	97%
Kovászna	83%	79%	79%	84%	78%	76%	76%	75%	76%
Hargita	81%	84%	85%	89%	83%	81%	78%	76%	81%
Maros	91%	92%	96%	94%	90%	91%	91%	87%	89%
Szeben	89%	90%	92%	97%	93%	96%	95%	94%	96%
Nyugati Régió	98%	97%	99%	99%	96%	94%	94%	92%	93%
Arad	88%	87%	90%	90%	89%	91%	91%	87%	89%
Krassó-Szörény	87%	87%	87%	85%	84%	85%	81%	81%	84%
Hunyad	118%	115%	114%	112%	102%	94%	91%	88%	90%
Temes	94%	94%	99%	102%	101%	99%	101%	101%	100%

Régió, megye	Évek								
	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Románia	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%
Északnyugati Régió	84%	84%	85%	85%	87%	87%	90%	92%	92%
Bihar	77%	75%	75%	73%	77%	75%	76%	80%	79%
Beszterce-Naszód	78%	77%	77%	76%	75%	80%	78%	78%	77%
Kolozs	100%	102%	104%	106%	109%	109%	114%	114%	115%
Máramaros	74%	72%	77%	74%	76%	74%	77%	81%	81%
Szatmár	77%	77%	77%	81%	79%	79%	81%	83%	82%
Szilágy	80%	79%	77%	77%	78%	80%	78%	81%	82%

Régió, megye	Évek								
	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Középrégió	89%	89%	88%	88%	88%	89%	91%	92%	93%
Fehér	89%	85%	85%	84%	84%	85%	86%	88%	90%
Brassó	94%	96%	97%	94%	95%	96%	99%	99%	99%
Kovászna	76%	75%	74%	75%	75%	75%	75%	79%	79%
Hargita	74%	73%	71%	72%	74%	74%	74%	77%	78%
Maros	89%	87%	87%	88%	89%	88%	91%	90%	93%
Szeben	96%	97%	95%	98%	95%	98%	100%	99%	99%
Nyugati Régió	93%	92%	94%	94%	94%	96%	97%	96%	96%
Arad	90%	89%	89%	89%	88%	90%	89%	90%	90%
Krassó-Szörény	84%	80%	80%	78%	78%	78%	80%	80%	81%
Hunyad	87%	82%	86%	83%	82%	82%	78%	81%	79%
Temes	101%	103%	105%	108%	108%	111%	115%	110%	111%

Forrás: saját számítások az INS (2019) adatai alapján

A regionális kereseti különbségek fokozódása összhangban van az egy foglalkoztatottra eső hazai bruttó össztermék növekvő területi egyenlőtlenséget mutató trendjével. A regionális bérkülönbségek növekedésében jelentős szerepet játszottak a működőtőke-befektetések. Romániában a külföldi működőtőke-befektetések mind az alapított vállalatok számát, mind a befektetett tőke értékét tekintve erősen Bukarest-Ilfov régióban koncentrálodtak. A hazai vállalatok, hasonlóan a külföldi vállalatokhoz, a képzett munkaerővel és a viszonylag fejlett üzleti struktúrával jellemezhető urbanizált térségekbe koncentrálódnak, a régiók közötti kereseti egyenlőtlenségek a működőtőke-áramlás felgyorsulásával tovább növekedtek (Kerekes–Molnár, 2011).

A legmagasabb béreket jellemzően az *információ, kommunikáció (ITC)* és a *pénzügyi, biztosítási tevékenységek* ágazatban fizetik (lásd 5.5. táblázat), de itt is nagyok a területi különbségek: az ITC-szektorbeli átlagkereset 2018-ban Kolozs megyében több mint 3,5-szerese volt a Beszterce-Naszód megyeinek, a *pénzügyi, biztosítási tevékenységek ágazatban* pedig csak 1,6-szoros volt a különbség a két megye között. Az átlagnál jóval magasabbak a bérek a *közigazgatás, védelem; kötelező társadalombiztosítás* ágazatban, az iparon belül pedig a *villamosenergia-, gáz-, gőzellátás, légkondicionálás* területén.

A legalacsonyabb béreket Erdélyben is a *szálláshely-szolgáltatás, vendéglátás* és az *Építőipar* ágazatban dolgozók kapják, de ezekben az ágazatokban a hivatalos béreken felül is keresethez jutnak az alkalmazottak, ami a statisztikákban nem jelenik meg, ezért az adatok valamelyest torzítanak.

5.5. táblázat: A havi nettó átlagkereset gazdasági ágazatonként Romániában és Erdély megyéiben, 2018-ban (RON)

Régió, megye	Mezőgazdaság, erdőgazdálkodás, halászat	Ipar	Építőipar	Kereskedelem, gépjárműjavítás	Szállítás, raktározás	Szállásh.-szolgáltatás, vendéglátás	Információ, kommunikáció	Pénzügyi, biztosítási tevékenység	Ingatlanügyletek	Szakmai, tudományos, műszaki tevékenység	Adminisztratív és szolgáltatást támogató tevékenység	Közigazgatás, védelem; kötelező társadalombiztosítás	Oktatás	Egészségügy és szociális ellátás	Művészet, szórakoztatás, szabadidő	Egyéb tevékenységek	Átlag
Románia	2138	2438	1924	2228	2450	1565	5202	4532	2125	3462	2077	4407	2821	3388	2236	1752	2642
Északnyugati Régió	2008	2200	1703	1959	1960	1493	5662	3867	1818	2561	2027	4148	2868	3379	2272	1774	2419
Bihar	1858	2068	1652	1673	1833	1551	2309	3028	1848	2066	1544	3807	2669	3370	1761	1709	2087
Beszterce-Naszód	2088	2039	1494	1589	1715	1382	1815	2906	1358	2089	1561	4036	2613	2929	1603	1438	2044
Kolozs	2121	2587	2064	2406	2191	1634	6415	4686	1816	3086	2495	4552	3259	3863	2874	1969	3026
Máramaros	2111	1970	1478	1811	1787	1263	3420	3099	1693	2020	1571	3989	2662	3194	2004	1745	2127
Szatmár	1938	2177	1463	1840	1930	1378	2154	2810	1856	2135	1535	4225	2653	2985	2064	1747	2173
Szilágy	2064	2206	1598	1611	1850	1394	2409	2875	2186	2069	1620	4045	2628	2910	1883	1788	2177
Középrégió	2191	2469	1887	2065	2226	1602	4086	3042	2181	2479	2023	4089	2716	3338	2137	1709	2453
Fehér	2471	2418	1919	1690	2037	1511	2256	2918	1725	2423	1725	4270	2773	3220	1796	2378	2375
Brassó	2273	2706	1914	2282	2282	1713	5235	3102	2504	2422	2197	4234	2673	3349	2018	1750	2609
Kovászna	1814	1958	1830	1722	1674	1593	2298	2933	1763	2216	1922	3935	2617	3096	2062	1474	2098
Hargita	1908	1799	1526	1904	2043	1303	1835	2765	1571	1888	1637	3539	2565	3253	1788	1490	2059
Maros	2259	2368	1838	2146	2242	1526	2879	3110	1952	2592	1978	4305	2864	3506	2213	1375	2459
Szeben	2198	2781	2077	2095	2463	1715	4515	3120	2169	2917	2037	3924	2695	3313	2454	1695	2626
Nyugati Régió	2315	2671	1663	1971	2168	1463	5341	3161	1638	2510	1766	3903	2760	3429	2193	1607	2545
Arad	2209	2523	2049	2033	2174	1533	2542	3093	2251	2123	1681	3630	2736	3122	1897	1791	2388
Krassó-Szörény	2613	2001	1416	1713	1917	1297	2196	2729	1401	2418	1522	3528	2626	2954	1820	1670	2142
Hunyad	1786	2121	1549	1558	1972	1369	2024	2660	1520	2307	1509	3685	2462	3423	1746	1318	2088
Temes	2553	3132	1604	2222	2267	1533	5864	3511	1431	2721	1931	4433	2973	3713	2529	1623	2922

Forrás: INS, 2019

5.6. táblázat: Az ágazati havi nettó átlagkeresetek az átlagbér %-ában Romániában és Erdély megyéiben (2018)

Régió, megye	Mezőgazdaság, erdőgazdálkodás, halászat	Ipar	Villamosenergia-, gáz-, gőzellátás, légkondicionálás	Vízellátás, szennyvíz gyűjtése, kezelése, hulladékgazdálkodás, szennyeződésmentesítés	Építőipar	Kereskedelem, gépjárműjavítás	Szállítás, raktározás	Szálláshely-szolgáltatás, vendéglátás	Információ, kommunikáció	Pénzügyi, biztosítási tevékenység	Ingatlanügyletek	Szakmai, tudományos, műszaki tevékenység	Adminisztratív és szolgáltatást támogató tevékenység	Közigazgatás, védelem; kötelező társadalombiztosítás	Oktatás	Egészségügy és szociális ellátás
Románia	81%	92%	144%	84%	73%	84%	93%	59%	197%	172%	80%	131%	79%	167%	107%	128%
Bihar	89%	99%	149%	100%	79%	80%	88%	74%	111%	145%	89%	99%	74%	182%	128%	161%
Beszterce-Naszód	102%	100%	167%	108%	73%	78%	84%	68%	89%	142%	66%	102%	76%	197%	128%	143%
Kolozs	70%	85%	127%	83%	68%	80%	72%	54%	212%	155%	60%	102%	82%	150%	108%	128%
Máramaros	99%	93%	166%	98%	69%	85%	84%	59%	161%	146%	80%	95%	74%	188%	125%	150%
Szatmár	89%	100%	156%	97%	67%	85%	89%	63%	99%	129%	85%	98%	71%	194%	122%	137%
Szilágy	95%	101%	161%	98%	73%	74%	85%	64%	111%	132%	100%	95%	74%	186%	121%	134%
Fehér	104%	102%	162%	95%	81%	71%	86%	64%	95%	123%	73%	102%	73%	180%	117%	136%
Brassó	87%	104%	140%	89%	73%	87%	87%	66%	201%	119%	96%	93%	84%	162%	102%	128%
Kovászna	86%	93%	173%	100%	87%	82%	80%	76%	110%	140%	84%	106%	92%	188%	125%	148%
Hargita	93%	87%	154%	96%	74%	92%	99%	63%	89%	134%	76%	92%	80%	172%	125%	158%
Maros	92%	96%	179%	93%	75%	87%	91%	62%	117%	126%	79%	105%	80%	175%	116%	143%
Szeben	84%	106%	140%	81%	79%	80%	94%	65%	172%	119%	83%	111%	78%	149%	103%	126%
Arad	93%	106%	140%	100%	86%	85%	91%	64%	106%	130%	94%	89%	70%	152%	115%	131%
Krassó-Szörény	122%	93%	190%	79%	66%	80%	89%	61%	103%	127%	65%	113%	71%	165%	123%	138%
Hunyad	86%	102%	163%	84%	74%	75%	94%	66%	97%	127%	73%	110%	72%	176%	118%	164%
Temes	87%	107%	123%	85%	55%	76%	78%	52%	201%	120%	49%	93%	66%	152%	102%	127%

Forrás: saját számítások az INS (2019) adatai alapján

5.7. táblázat: Eltérések a férfiak és nők havi nettó átlagkeresete között Romániában és az erdélyi megyékben (2018)

Régió, megye	Férfiak		Nők		Átlag
	RON	Átlaghoz képest (%)	RON	Átlaghoz képest (%)	RON
Románia	2666	101%	2615	99%	2642
Bihar	2086	100%	2089	100%	2087
Beszterce-Naszód	1990	97%	2105	103%	2044
Kolozs	3120	103%	2921	97%	3026
Máramaros	2060	97%	2199	103%	2127
Szatmár	2110	97%	2244	103%	2173
Szilágy	2144	98%	2213	102%	2177
Fehér	2425	102%	2319	98%	2375
Brassó	2657	102%	2548	98%	2609
Kovászna	2041	97%	2160	103%	2098
Hargita	1971	96%	2155	105%	2059
Maros	2466	100%	2450	100%	2459
Szeben	2678	102%	2566	98%	2626
Arad	2463	103%	2303	96%	2388
Krassó-Szörény	2066	96%	2237	104%	2142
Hunyad	2101	101%	2075	99%	2088
Temes	3008	103%	2820	97%	2922

Forrás: saját számítások az INS (2019) adatai alapján

Elég jelentős eltéréseket fedezhetünk fel az erdélyi megyék között a férfiak és a nők közötti bérkülönbséget illetően (lásd 5.7. táblázat). Több megyében (Beszterce-Naszód, Hargita, Kovászna, Krassó-Szörény, Máramaros, Szatmár és Szilágy megyében), jellemzően ott, ahol az átlagkereset mélyen az országos átlag alatt van, a nők 2018-as átlagkeresete magasabb a férfiákénál, ami ellentmond az általános tapasztalatnak, de magyarázható az illető megyék foglalkoztatási szerkezetével. Az országos kereseti átlagot megközelítő vagy meghaladó megyékben viszont a nők átlagban 4–6 százalékkal kevesebbet keresnek, mint a férfiak.

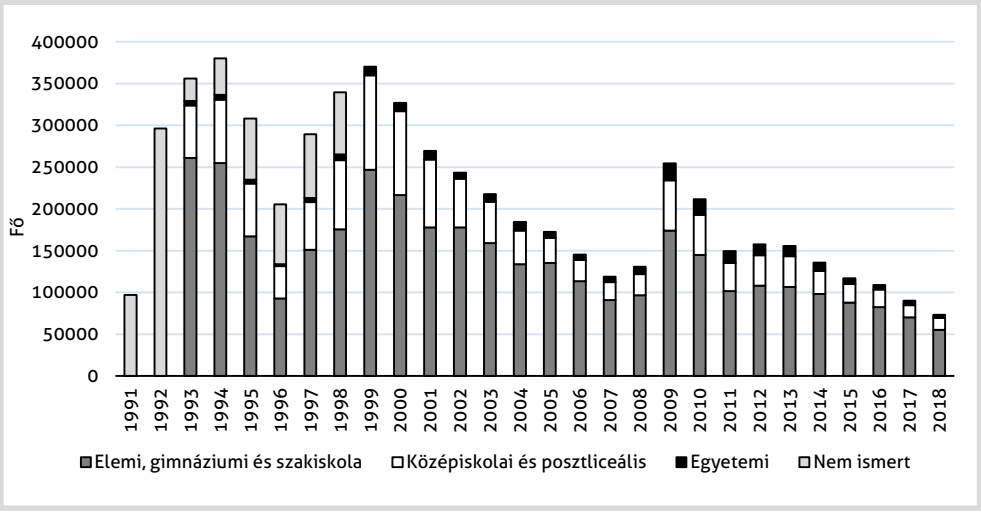
5.6. Az erdélyi munkanélküliség utolsó harminc évének rövid áttekintése

Az ILO meghatározása szerint munkanélkülinek számítanak azok a meghatározott kort betöltött személyek, akik egy adott időszakban nem állnak munkaviszonyban és nem önfoglalkoztatók, ugyanakkor munkába tudnának állni, és lépéseket tesznek annak érdekében, hogy munkát találjanak (OECD, 2007).

Romániában a rendszerváltás előtt munkanélküliség hivatalosan nem létezett, és csak 1991-ben jelent meg a munkanélküliséget szabályozó 1991/1-es számú törvény. A gazdasági átalakulás következtében a munkahelyüket elvesztő, vagy önként feladó személyek száma a

kilencvenes években ugrásszerűen megemelkedett. A statisztikai kiadványok kétféle munkanélküliségi rátát közölnek. Az Országos Foglalkoztatási Ügynökség[6] a munkanélküliségi rátát a bejelentkezett munkanélküliek és az aktív civil lakosság hányadosaként határozza meg; ennek a mutatónak a havonkénti értéke, illetve az éves átlaga országos és megyei lebontásban 1991-től kezdődően követhető nyomon. 1996 óta a háztartások munkaerő-felhasználásáról negyedévenként készítenek felméréseket, amelyekben az ILO meghatározása alapján sorolják be a megkérdezetteket a munkanélküli, illetve a gazdaságilag aktív kategóriába, majd e két mutató hányadosaként számolják ki az ILO-munkanélküliségi-rátát. A kétféle módszertan szerint kiszámolt értékek nem összehasonlíthatóak, ráadásul az ILO-módszertan is megváltozott 2002-ben, ezért az idősorok csak 2002 után folytonosak.

5.7. ábra: A regisztrált munkanélküliek számának alakulása Erdélyben, iskolai végzettség szerinti megoszlásban, 1991–2018 között (éves átlagok)

Forrás: saját szerkesztés az INS (2019) adatai alapján

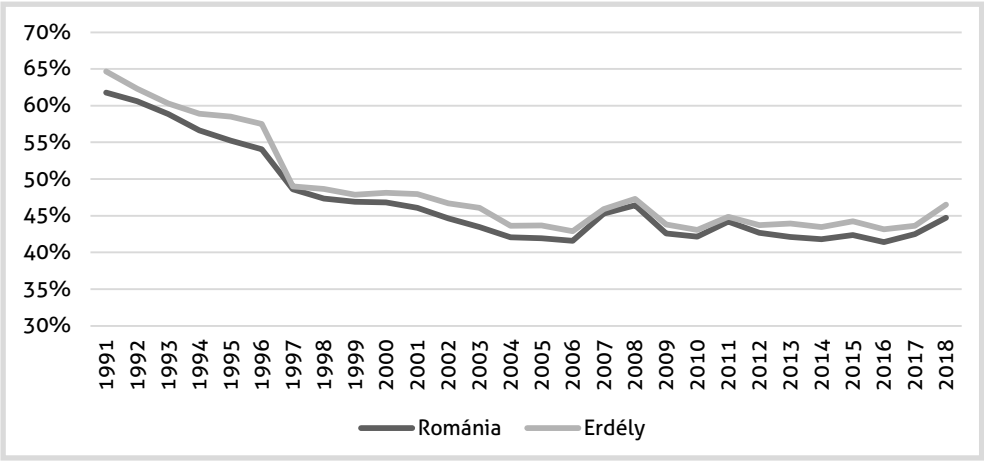
A regisztrált munkanélküliek száma a munkanélküliséget szabályozó törvény elfogadása után hirtelen megugrott, és a 90-es éves során 200 ezer fő felett maradt. A 7. ábrán látható, hogy a munkanélküliek nagyrészét az alacsonyan képzettek (elemi, gimnáziumi vagy szakiskolai végzettséggel rendelkezők) teszik ki, és a 2008-as gazdasági válságot követő néhány év kivételével nagyon kevés felsőfokú végzettségű munkanélkülit találunk.

A regisztrált munkanélküliségi ráta 1993-ban és 1999-ban csúcsosodott ki, majd 1999-től 2007-ig folyamatosan csökkent. A globális gazdasági válság 2008 végén Erdélyben is előidézte a munkanélküliségi ráta növekedését. A 2006–2008-as időszakban a munkanélküliség igen alacsony, 3-5% körüli értékeken mozgott, és a válság kitörése előtti időszakban gyakran beszéltek munkaerőhiányról. Megfigyelhetjük, hogy a válság lecsengése után megszűntek a kilengések, és Erdély minden megyéjében folyamatosan csökkent a munkanélküliség,

6 Agenția Națională pentru Ocuparea Forței de Muncă (ANOFM)

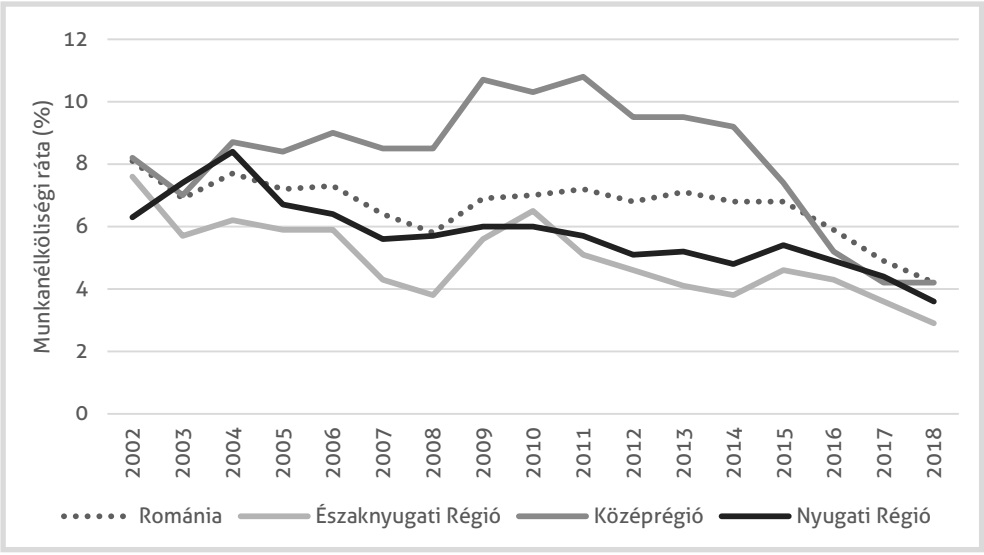
2019-ben alig maradt már olyan erdélyi megye, ahol az országos átlagot meghaladó munkanélküliségi rátát regisztráltak volna.

5.8. ábra: A nők részaránya a regisztrált munkanélküliek között

Forrás: saját szerkesztés az INS (2019) adatai alapján

5.9. ábra: Az ILO-munkanélküliségi-ráta alakulása 2002–2018 között a 15 év feletti lakosság körében, Romániában és az erdélyi régiókban

Forrás: saját szerkesztés az Eurostat (2019) adatai alapján

A nők munkanélküliségi rátája a kilencvenes években az átlagosnál magasabb, majd 2000-től az átlagosnál alacsonyabb volt. Ez a tendencia mind országos szinten, mind a különböző régiók szintjén jellemző. Érdekes megfigyelni a 9. ábrán, hogy a kilencvenes évek elején több nő regisztrált munkanélküliként, mint férfi, azonban 1997 óta folyamatosan a férfi munkanélküliek vannak létszámfölényben, Erdélyben és országos szinten egyaránt, viszont Erdélyben a romániai átlagnál 2-3 százalékponttal magasabb a munkanélküli nők részaránya.

Az ILO-munkanélküliségi-ráta a 2002–2018-as időszakban ugyanazt a tendenciát mutatja, mint a regisztrált munkanélküliségi ráta (5.9. ábra). Az erdélyi régiók közül a Középrégió az egyedüli, ahol az ILO-munkanélküliségi-ráta az országos átlagnál magasabb értékeket vett fel, de a vizsgált időszak végére ebben a régióban is az országos átlag alá csökkent. Az Északnyugati Régióban a legalacsonyabb a munkanélküliségi ráta, viszont a válság hatására itt jelentkeztek a legnagyobb kilengések is.

A nők munkanélküliségi rátája a vizsgált időszakban országos szinten és minden erdélyi régióban alacsonyabb volt, mint a férfiaké, ami részben azzal magyarázható, hogy a vizsgált időszakban a feldolgozóiparban létrehozott, munkaerőigényes, alacsony szakképzettséget igénylő és alacsony bérezésű munkahelyekre inkább nőket alkalmaztak, részben pedig azzal, hogy a munkahelyüket elvesztő vagy feladó nők hamarabb felhagytak az új munkahely keresésével, mint a férfiak, és így munkanélküliből inaktívvá válnak.

5.7. Összefoglaló

A rendszerváltás óta eltelt közel három évtizedben az erdélyi munkaerőpiaci folyamatok szorosan követték a romániai trendeket és gazdasági ciklusokat, a foglalkoztatási mutatók többsége nem tért el lényegesen a romániai átlagtól. Érdemes kiemelni, hogy Erdélyben az országos átlagnál magasabb az iparban foglalkoztatottak részaránya, ami a történelmi örökség mellett a külföldi működőtőke-beáramlásnak is köszönhető.

Kevésbé örvendetes, hogy az erdélyi megyék többségében (Kolozs, Temes, Brassó és Szeben megye kivételével) a bérek jóval az országos átlag alatt helyezkednek el. Az alacsony bérek kisebb nemek közötti bérkülönbséghez vezetnek, ennek magyarázatára további vizsgálatokra lenne szükség.

Az adatok és elemzések tükrében elmondható, hogy Erdély nem tekinthető egyetlen közös homogén munkaerőpiacnak, az erdélyi megyék munkaerőpiaci helyzete és lehetőségei nagyon különbözőek, ezért a fejlesztési politikák sem kezelhetik egységesen Erdély minden területét.

Szakirodalom

INS (1992, 2002, 2011).. *Recensământul populației și al locuințelor 1992, 2002, 2011*. http://www.recensamantromania.ro (Utolsó letöltés: 2019. 09. 10)

INS (2019). Országos Statisztikai Intézet (Institutul Național de Statistică) Tempo Online adatbázisa. http://statistici.insse.ro:8077/tempo-online/#/pages/tables/insse-table (Utolsó letöltés: 2019. 09. 30.)

Kerekes K. – Molnár J. (2011). VI. Humán erőforrások. In: Benedek J. (szerk.): *România. Tér, gazdaság, társadalom*. Nemzeti Kisebbségkutató Intézet – Kriterion, Kolozsvár, 189–216.

Kerekes K. – Molnár I. (2017). Causes and Effects of the Mismatch between Demand and Supply on the Romanian Labour Market. *Közgazdász Fórum/Forum on Economics and Business* 20 (133), 34–58.

OECD (2007). *Glossary of Statistical Terms*. http://stats.oecd.org/glossary (Utolsó letöltés: 2008. 03. 01.)

World Bank (2008). *Romania Poverty Monitoring Analytical and Advisory Assistance Program. Labor Market Vulnerabilities*. Report No. 47487-RO, The World Bank, Washington DC.

VERSENYKÉPESSÉG ÉS A GAZDASÁGI ÁGAZATOK SAJÁTOSSÁGAI

Székely Imre

6. Erdély versenyképességének makrogazdasági vonatkozásai

Az erdélyi gazdasági térség versenyképességének makrogazdasági vonatkozásai szorosan összefüggenek az általános romániai helyzettel. A gazdaságpolitikák fő alkotóelemeinek a költségvetési-fiskális politikának és a monetáris politikának megvalósulása nemzeti szinten történik, ezeknek a politikáknak a hatásai nyilvánulnak meg az országot alkotó különböző régiók szintjén. Ennek a megállapításnak a tükrében, a jelen fejezetben előbb a romániai makrogazdasági és gazdaságpolitikai folyamatokat tekintjük át, amelyet követően részletezzük az erdélyi makrogazdasági teljesítmény alakulását megyei szintű bontásban.

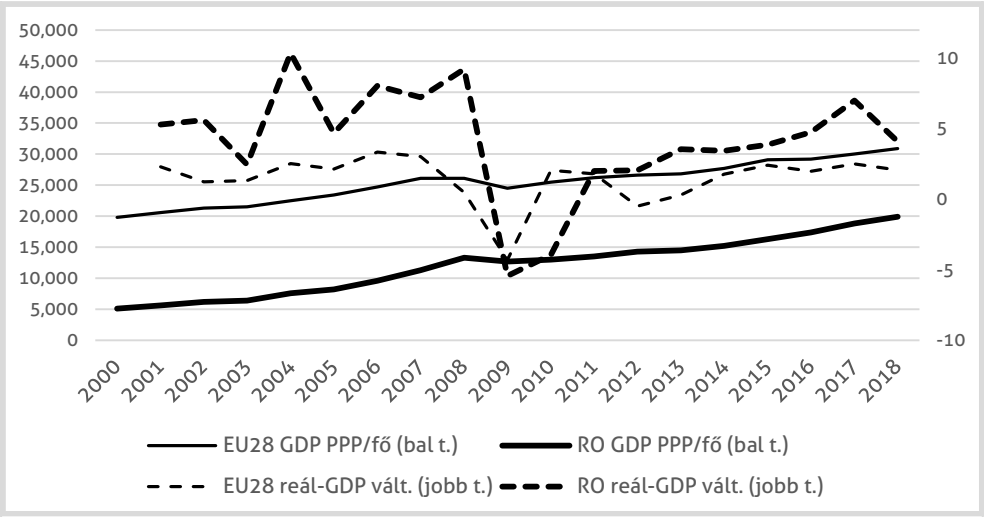
Habár Románia, 2018-ban lakosság alapján a hetedik legnagyobb tagállama volt az EU28-nak, **a makrogazdasági teljesítménye** a területi rangsorban elfoglalt pozíciójával egyezik meg, kilencedik tagállam, vásárlóerő-paritáson számolt GDP-je 389 milliárd standard euró (folyóáras GDP-je 202,9 milliárd euró). Az egy főre számított GDP-adatok világítanak rá arra a történelmileg létező gazdasági szakadékra, amely Románia és az EU28 gazdasági térség között még mindig jellemző. 2018-ban az egy főre eső, vásárlóerő-paritáson számolt GDP Romániában 19.900 standard euró volt, ami az EU28 átlagának 64,4%-át tette ki. Ez a szint csak a bulgáriai értéket előzte meg, hasonló volt a horvátországival. Ennek ellenére a romániai és az EU28 közötti makrogazdasági teljesítmény-különbség jóval kisebb, mint az Európai Unióhoz való csatlakozás előtti években volt: 1995–1996-os 30%-os érték átmenetileg csökkent az 1997–1999-ben gyakorlatba ültetett gazdasági szerkezetváltást célzó reformprogram miatt, majd a 2000-es 26%-os minimumról kezdett újra fenntartható módon növekedni, 2007-re, az EU-csatlakozás évére 43,3%-ot érve el.

Az európai felzárkózás a 2000–2008-as időszakban erőteljesebb volt, a romániai reál-GDP átlagos éves növekedési üteme ebben az időszakban 6,5% szemben az európai 2%-kal, míg a pénzügyi és gazdasági válságból való kilábalás időszakát követően, 2012–2018 között, a romániai átlagos éves növekedés 4,4% volt az európai 1,8%-hoz képest.

A makrogazdasági teljesítmény mellett az árak alakulásának a vizsgálata képezi a makrogazdasági elemzések egy másik pillérét. A kérdést több oldalról is meg lehet közelíteni. Az Európai Unióhoz való gazdasági felzárkózás tematikájával szoros összefüggésben merül fel egyrészt a romániai árszínvonal alakulásának kérdése. Jellemzően a kevésbé fejlett gazdasági térségekben (a mi esetünkben Romániában) az árak színvonala (azonos pénznemben kifejezve) alacsonyabb, mint a fejlettebb térségekben (az EU egészében). A romániai és az európai árszínvonal közötti különbség elsősorban azoknál a javaknál és főleg szolgáltatásoknál mutatható ki, amelyek nem kerülnek külkereskedelmi forgalomba (oktatási, egészségügyi, adminisztratív vagy lakhatási szolgáltatások). Az előző bekezdésekben szintetizált romániai reálgazdasági felzárkózással párhuzamosan és ezzel összefüggésben zajlott Romániában az

árszínvonal felzárkózás is. Míg 1995-ben a Romániában előállított termékek és szolgáltatások árainak színvonala 27,6%-át tette ki az EU28 árszínvonalnak, a 2007-ben először ez a mutató átlépte az 50%-os küszöböt, azóta ez az érték körül ingadozik (2016-ban 49,8%, 2018-ban 52,2% volt).

6.1. ábra: Az egy főre eső vásárlóerő-paritáson számolt romániai és EU28 GDP és a reál-GDP-k növekedési dinamikája 2000 – 2018 között

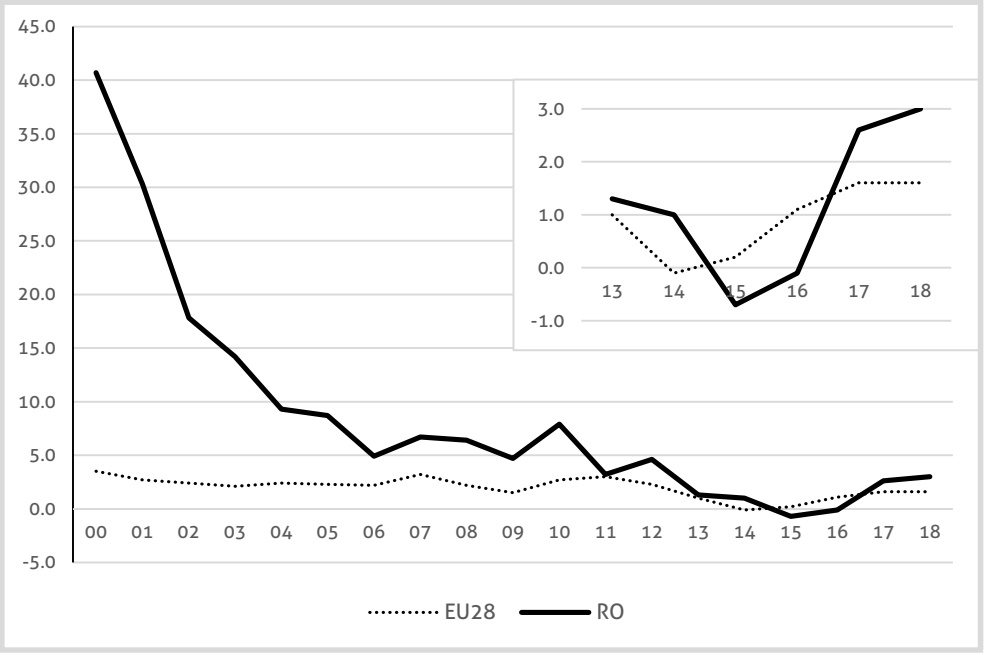
Forrás: Eurostat, nama_10_pc és nama_10_gdp adattáblák alapján (http://ec.europa.eu/Eurostat (Utolsó letöltés: 2019. szeptember 19.)

A romániai makrogazdasági egyensúlyi állapot jellemzésére kevésbé alkalmas az árszínvonal-felzárkózási mutató. A vágtató **infláció** vagy a hiperinfláció, a makrogazdasági egyensúlyhiány egyik megnyilvánulási formája, amikor a hazai pénzegységben kifejezett árak dinamikája erőteljes. Ekkor a külföldi pénzegységek árai (a nominális árfolyamok) is jelentősen emelkednek, anélkül, hogy a hazai termékek relatív árai (külföldi termékekhez viszonyított ára), amelyről az előző bekezdésben volt szó, feltétlenül jelentős módosulást mutatnának. Ezt a jelenséget a romániai gazdasági szereplők a 90-es években és a 2000-es évek elején tapasztalták meg. A román lej évente két-három számjeggyel kifejezhető mértékben veszített értékéből.

Az európai felzárkózás időszaka a hazai pénzegység értékállóságának terén is előrelépést hozott. 2004-re a tizenkéthavi inflációs ráta egy számjegyűvé vált (9,3%), majd a 2011-ben és 2013-ban az európai átlagos érték közelében, de enyhén afölötti értéket mutatott. Az európai inflációs rátánál kisebb infláció 2015-ben és 2016-ban volt tapasztalható, mindkét évben átmeneti egyszeri hatásoknak köszönhetően, amelyek a romániai adórendszerben mentek végbe: 2015 közepén az élelmiszer termékek hozzáadottérték-adó (HÉA) kulcsa a kedvezményes 9%-os szintre csökkent, majd 2016 elejétől a standard HÉA kulcs 24%-ról négy százalékponttal mérséklődött. 2017-től, ahogy az említett események inflációs rátára gyakorolt

egyszeri hatásai eltűntek, a romániai és európai inflációs különbség növekedni kezdett, amely 2018-ban tovább fokozódott a laza költségvetési- és bérpolitika miatt.

6.2. ábra: 12 havi (dec/dec) harmonizált fogyasztói árindex alapú inflációs ráta Romániában és az EU28-ban 2000 – 2018 között

Forrás: Eurostat, prc_hicp_manr adattáblák alapján

A lej belföldi értékének csökkenésével párhuzamosan, külföldi értéke is változott, trendszerűen hasonlóan, még akkor is, ha átmenetileg ellentétesen is viselkedett. **A romániai pénznem árfolyama** a rugalmas árfolyamrendszerek csoportjába tartozó lebegő árfolyamrendszer alcsoportjába sorolható. A rendszer fő jellemzője, hogy az árfolyamot alapvetően a devizapiaci kereslet és kínálat határozza meg, azonban a nemzeti bank keresleti vagy kínálati oldalon is megjelenhet annak függvényében, hogy a monetáris politika céljának elérése szempontjából mi a kívánatos (a szabadon lebegő árfolyamrendszerek esetén, ettől eltérően ezek a devizapiaci beavatkozások rendkívüliek és nyilvánosak). Romániában, a rendszerváltást követően nem került sor az árfolyamrendszer módosulására, eltérően más középkelet-európai államoktól, ahol erre akár többször is sor került (Lengyelország, Magyarország, Csehország, Szlovákia, Bulgária)

A 2004-es év, nemcsak az infláció csökkenésének terén hozott újdonságot Romániában, hanem az lej nominális árfolyamának alakulása terén is. Az év során megállt a lej nominális leértékelődése 4,112 lej/euró árfolyamszint körül, majd október-novembertől nominálisan erősödni kezdett a romániai fizetőeszköz. A folyamat közel három évig, 2007 nyaráig tartott, ami alatt a lej nominálisan 24,3%-kal erősödött (minimum érték: 3,1112 lej/euró). A korrekció

a 2007-es amerikai kilátásokkal, majd pénzügyi eseményekkel kezdődött, illetve a pénzügyi válság romániai begyűrűzésével folytatódott 2009 januárjáig (4,3127 lej/euró).

A 2013–2016 szeptember időszak jelentette a hosszabb időszakok közül a legstabilabb időszakot a lej/euró árfolyam számára. Ez alatt a közel három év alatt, a 4,4456 lej/euró átlagos árfolyamtól a legnagyobb árfolyam 2,42%-kal (4,5535 lej/euró), a legkisebb pedig 3,11%-kal (4,3072) tért el. Ha ennél is hosszabb időszakra tekintünk 2010 – 2018 folyamán is viszonylagos stabilitást láthatunk. Az említett kilenc év átlagos árfolyama a 4,4349 lej/euró 5,3% illetve 8,3%-kal tér el az időszak legnagyobb (4,6695 lej/euró), illetve lekisebb (4,0653 lej/euró) árfolyamától.

6.3. ábra: A lej/euró árfolyam alakulása 2002 – 2018, illetve 2013–2018 között

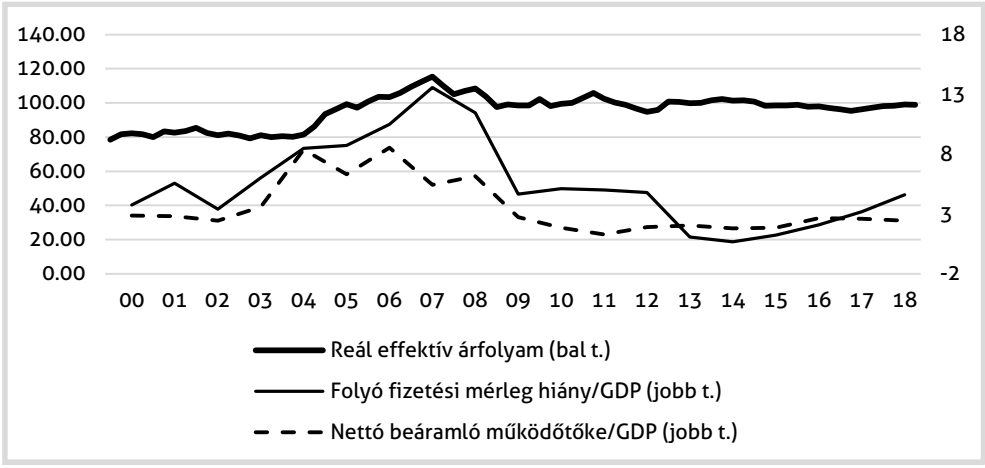

Forrás: Román Nemzeti Bank, interaktív adatbázis

Nemcsak az infláció rátának a szintje és a lej árfolyamának alakulása terén jelentkeztek újdonságok a 2000-es évek közepén. Románia 2005-ben két jelentősebb eseményt is jegyzett. Előbb 2005 július 1-én került sor **a román lej denominációjára**, amelynek során 10.000 régi lejt váltottak át 1 új lejre, majd 2005 augusztusában Románia **új monetáris politikai keretrendszer**t kezdett működtetni, az inflációs célkövetés rendszerét, amelyet napjainkban is alkalmaz.

A pozitív gazdasági kilátások, az Európai Unióhoz való csatlakozás valószínűségének a fokozatos növekedése a 2000-es évek első felében egyre nagyobb mértékű külföldi működőtőkét (és spekulatív tőkét) vonzott. A nominális árfolyam csökkenése és a pozitív értékű inflációs ráta együttese 2004 végétől 2007 őszéig jelentős, 40%-os reálfelértékelődést idézett elő, amely fékezte a külföldi beruházások megvalósulásának következtében lezajló export-versenyképesség növekedést. **A folyó fizetési mérleg** hiánya emelkedett, 2007-ben érte el csúcsértékét (GDP arányosan 13,6%-ot), de a beáramló tőke miatt nem jelentkeztek finanszírozási problémák. A folyamatot a gazdasági és pénzügyi válság törte meg, amely gyors korrekcióval járt a folyó fizetési mérleg hiánya 5% alá csökkent, de a régió számos országától eltérően az elemzett időszakban mindvégig a negatív tartományban maradt, annak ellenére, hogy a válságból való kilábalást követő kedvező nemzetközi kereskedelmi folyamatok 2013–2016-ban 0,7-2,1%-os minimális hiányt eredményeztek.

6.4. ábra: A lej reáleffektív árfolyamának és a nemzetközi fizetési mérleg egyes tételeinek alakulása 2000 – 2018 között

Forrás: Eurostat, ert_eff_ic_q, bop_c6_q adattáblák alapján

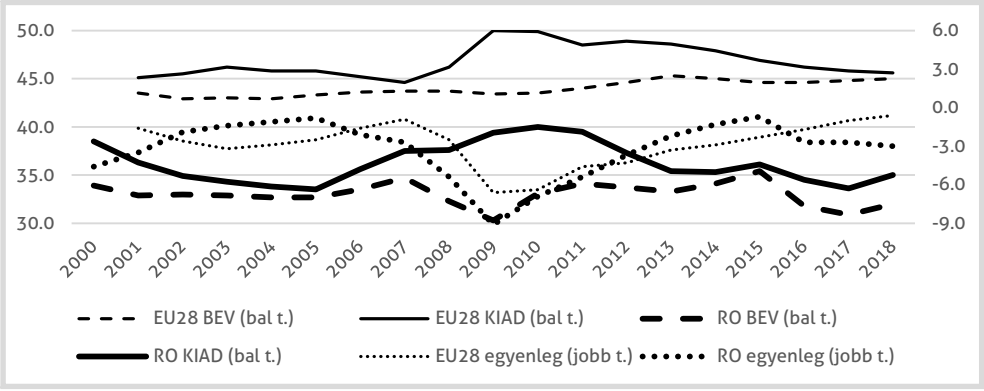
A folyó fizetési mérleg folyamatos hiánya és az ennek kapcsán jelentkező finanszírozási folyamatok nyomán, nem meglepő módon, Románia **külfölddel szembeni beruházási pozíciója** nettó kötelezettségállományt mutat, melynek mértéke a 2018-as év végén 89,3 milliárd euró volt, GDP arányosan 44%, ami az európai makrogazdasági egyensúlytalansági eljárás eredménytáblájának 35%-os küszöbértékét meghaladja. Másképp fogalmazva, Románia makrogazdasági szempontból a sérülékenyebb országok közé tartozik, ami a külgazdasági pozíciót illeti. Részben árnyalja az előbbi kijelentést a nettó kötelezettségállomány szerkezete, ugyanis ennek az állománynak jelentős részét (közel 90%-át), 79,94 milliárd eurót (GDP arányosan 39,4%-ot) a nettó működőtőke állomány tesz ki, amely kevésbé mobilis, mint a portfólió-befektetések vagy más befektetések. A nettó működőtőke állomány nagyságát elsősorban a külföldiek romániai befektetései határozzák meg (89,1 milliárd euró), kevésbé a romániai rezidensek külföldi befektetései (9,2 milliárd euró). A 2018-as év végén a működőtőke állomány mellett,

portfólióbefektetések formájában 24,8 milliárd euró, egyéb befektetések formájában 21,4 milliárd euró nettó kötelezettségállománnyal rendelkeztek a romániai rezidensek, a romániaiak külföldi tartalékállománya (beleértve a Román Nemzeti Bankot) 36,8 milliárd euró volt.

A monetáris- és árfolyampolitika mellett **a költségvetési-fiskális politika** képezi a másik jelentősebb pillérét a gazdaságpolitikának. A költségvetési-fiskális politika elemzésének főbb mutatói közé tartoznak egyaránt folyamat jellegű mutatók: államháztartás bevételei, kiadásai, egyenlege, illetve ezek szerkezeti mutatói, illetve állományjellegű mutatók: államadósság és ennek szerkezete.

A romániai államháztartás hosszú távon fennálló jellemzője az **alacsony GDP arányos bevétel**. Míg az EU28-ban 2001–2017 között a bevételek GDP arányosan 44%-ot tettek ki (kevesebb, mint 1 százalékpontos időbeli szórással), Romániában ez az arány átlagosan 33% (1,2 százalékpontos szórással). Ennek a különbségnek két fő oka van. Egyrészt, Romániában számos adónem tekintetében alacsonyabb az adókulcs, vagy az adó mértéke, mint az EU28-ban: a jövedelemadókulcs 10%-os, a helyi önkormányzatok bevételi forrását jelentő különböző típusú vagyonadók mértéke alacsonyabb. Annak ellenére, hogy az Európai Unió szintjén létezik egy bizonyos mértékű adóharmonizáció a hozzáadottérték-adó területén, a romániai standard HÉA-kulcs (19%) a harmadik legalacsonyabb az Unióban, ennél kisebb mértékű adókulcs (18%) csak két kis országban, Luxemburgban és Máltán létezik. A HÉA effektív adókulcs tekintetében (amely súlyozottan figyelembe veszi a kedvezményes HÉA-kulcsokat is), Romániai ugyan nem foglal el ennyire szélsőséges pozíciót, de a ranglistának abban a felében található, amely alacsonyabb effektív adókulccsal rendelkezik. Az EU28 és romániai államháztartás bevételeinek jelentős különbségét, másrészt, a romániai alacsony adóbehajtási képességgel magyarázhatjuk: jelentős különbség létezik az adórendszer felépítéséből fakadó adókötelezettségek és a valójában befizetett adóösszegek között. Ezen a téren a legnagyobb eltérés a hozzáadott értékadó területén látható, ahol a potenciális bevételek 32-40%-át nem tudja a romániai államháztartás behajtani. Ez a tétel GDP arányosan 3-5% tesz ki. Az EU28-ban az említett mutató jóval kisebb, bevételarányosan 11-12%-ot, GDP arányosan 0,90-1%-ot tesz ki.

6.5.ábra: Románia és az EU28 államháztartásának GDP arányos bevétele, kiadása és egyenlege 2000 – 2018 között

Forrás: Eurostat, gov_10a_main adattáblák alapján

A romániai **államháztartás kiadásainak szintje** alapvetően a bevételekhez igazodik, tehát az az átlagos 11 százalékpontos különbség, amely a romániai és az uniós bevételek szintje között létezik többé-kevésbé a kiadások szintjét is meghatározza: az elemzett időszak romániai átlaga 36,2%, míg az EU28 átlaga 46,8%. A bevételektől eltérően, úgy Romániában, mint az EU28-ban, a kiadások nagyobb szórást mutatnak, mint a bevételek: Romániában 2 százalékpont, az EU28-ban 1,7 százalékpont, vagyis az államháztartási hiány 2008–2009-es romlása elsősorban kiadásoldali tényezőkre vezethető vissza, ahogy az ezt követő kiigazítás is. 2016–2018-as időszakban, a korábbitól eltérően és csupán Romániában a GDP arányos bevételek átlagban 2,7 százalékponttal csökkentek. A 2016-tól emelkedő államháztartási hiánynak elsősorban bevételoldali tényezői vannak, az államháztartás bevételeinek növekedése elmaradt a GDP növekedési ütemétől.

6.1. táblázat: Románia és az EU28 államháztartási GDP arányos kiadásainak COFOG csoportosítása 2001 – 2017 között

	COFOG99 tétel	2001	2007	2012	2017	2001–17 átlag	2001–17 átlag/ összes kiadás
EU28	Összesen	45,1	44,6	48,9	45,8	46,9 %	100,0 %
EU28	Általános közszolgáltatások	7,0	6,3	6,9	5,8	6,5 %	14,0 %
EU28	Védelem	1,5	1,4	1,4	1,3	1,4 %	3,1 %
EU28	Közrend és közbiztonság	1,7	1,7	1,8	1,7	1,8 %	3,8 %
EU28	Gazdasági ügyek	4,1	4,0	4,7	4,0	4,3 %	9,2 %
EU28	Környezetvédelem	0,7	0,8	0,8	0,8	0,8 %	1,7 %
EU28	Lakásügyek és településfejl. ü.	0,9	0,9	0,7	0,6	0,8 %	1,7 %
EU28	Egészségügy	6,0	6,5	7,1	7,0	6,8 %	14,5 %
EU28	Szabadidő, kultúra és vallásügyek	1,0	1,1	1,1	1,1	1,1 %	2,4 %
EU28	Oktatás	4,9	4,9	5,0	4,6	4,9 %	10,6 %
EU28	Szociális védelem	17,3	17,0	19,3	18,8	18,4 %	39,2 %
RO	Összesen	36,0	37,5	37,3	33,7	36,1 %	100,0 %
RO	Általános közszolgáltatások	6,4	4,4	4,9	4,2	4,7 %	13,1 %
RO	Védelem	1,9	1,8	0,7	1,8	1,6 %	4,6 %
RO	Közrend és közbiztonság	1,6	2,4	2,2	2,0	2,1 %	5,8 %
RO	Gazdasági ügyek	5,0	8,4	7,2	4,4	6,2 %	17,1 %
RO	Környezetvédelem	0,3	0,4	0,8	0,5	0,5 %	1,4 %
RO	Lakásügyek és településfejl. ü.	1,7	1,5	1,1	0,9	1,5 %	4,2 %
RO	Egészségügy	4,1	3,6	3,8	4,3	3,9 %	10,7 %
RO	Szabadidő, kultúra és vallásügyek	0,6	1,1	1,2	1,0	0,9 %	2,5 %
RO	Oktatás	3,7	3,9	3,0	2,8	3,5 %	9,7 %
RO	Szociális védelem	10,8	10,0	12,4	11,7	11,2 %	30,9 %

Forrás: Eurostat, gov_10a_exp adattábla alapján saját számításokkal

Románia **államháztartásának kiadásai között** (a teljes kiadásokhoz mérten) nagyobb súllyal szerepelnek a védelmi kiadások, a közrenddel és közbiztonsággal, valamint a lakásügyekkel és településfejlesztési ügyekkel kapcsolatos kiadások. A legnagyobb relatív eltérés a gazdasági ügyekkel kapcsolatos kiadások terén láthatunk, az EU28-ban GDP arányosan átlagosan 4,3%-ot (a teljes kiadásokból átlag 9,2%-ot) kitevő kiadásokhoz képest Romániában ez a tétel viszonylagosan szinte kétszer nagyobb: GDP arányosan 6,2% (a teljes kiadások 17,1%-a). Ennek a tételnek a részletesebb bontásából kiderül, hogy a különbség több mint felére a magyarázatot a szállítási infrastruktúra (közúti, vasúti, vízi, légi) fejlesztésére fordított kiadások különbsége adja. Saját gazdasági erőforrásaihoz mérten Románia 2001–2017 között jóval nagyobb arányban költött a szállítási infrastruktúra fejlesztésére, mint az EU28, aminek kétségtelenül vannak látható nyomai, azonban érdemes lenne ezeknek a kiadásoknak az eredményességét is külön megvizsgálni (ami nem ennek a fejezetnek a célja).

Az államháztartás bevételeinek legnagyobb hányadát az EU28-ban (83%) és Romániában (77%) is az adó- és járulékjellegű folyó bevételek képezik.

6.2. táblázat: Románia és az EU28 államháztartásának GDP arányos adójellegű bevételei 2002 – 2017 között

		2002	2007	2012	2017	2002–17 átlag	2002–17 átlag/ összes adóbev.
EU28	Összesen	38,4	38,9	39,3	39,9	38,9	100,0 %
EU28	1a. HÉA bevételek	6,5	6,8	6,9	7,0	6,7	17,3 %
EU28	1b. Más direkt adók	6,3	6,2	6,4	6,3	6,3	16,1 %
EU28	2. Jövedelem és vagyonadók	12,3	13,2	12,6	13,1	12,6	32,4 %
EU28	3. Társadalombiztosítási járulékok	13,0	12,6	13,3	13,3	13,1	33,7 %
RO	Összesen	28,4	28,7	27,6	25,7	27,8	100,0 %
RO	1a. HÉA bevételek	7,1	7,8	8,2	6,2	7,3	26,4 %
RO	1b. Más direkt adók	4,4	4,2	4,9	4,1	4,7	16,8 %
RO	2. Jövedelem és vagyonadók	5,7	6,5	5,8	6,1	6,1	22,1 %
RO	3. Társadalombiztosítási járulékok	11,1	10,2	8,7	9,3	9,6	34,7 %

Forrás: Eurostat, gov_10a_exp adattábla alapján saját számításokkal

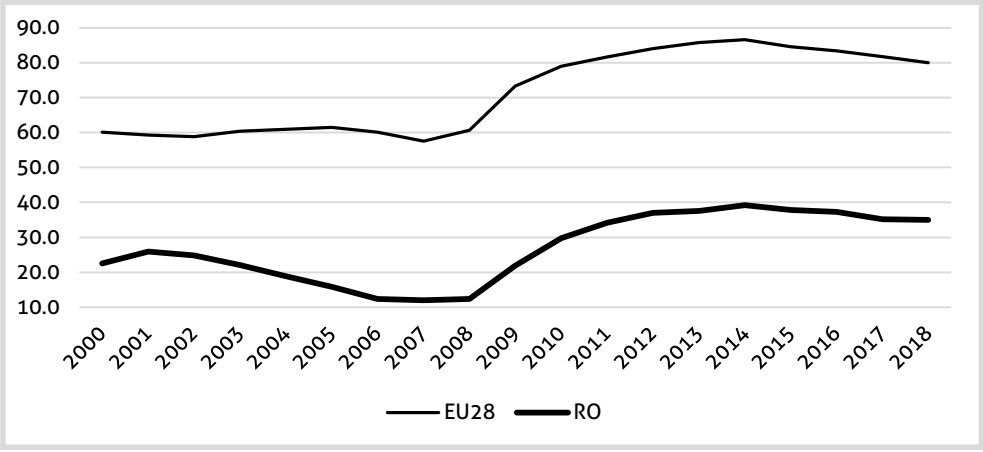
Míg az EU28 **államháztartásának bevételi szerkezetében** hasonló súllyal oszlik meg a három fő összetevő: direktadók (HÉA és más direkt adók), jövedelem- és vagyonadók, valamint a társadalombiztosítási (TB) járulékok, addig a romániai bevételek legnagyobb hányadát a direktadók teszik ki, míg a bevételek legkisebb mértékben a jövedelem- és vagyonadókból származnak. A romániai direktadók nagyobb súlya elsősorban a hozzáadottérték-adó viszonylagos súlyából fakad (a romániai bevételek 26%-a származik ebből a forrásból, míg az EU28-ban csak 17%), ennek GDP-arányos mértéke között nincs számottevő eltérés; Romániában a HÉA bevételek GDP arányosan 7,3%-ot, az EU28-ban 6,7%-ot tesznek ki. Tehát

a romániai HÉA bevételek viszonylagos magas súlya elsősorban abból fakad, hogy az indirekt adók és a TB járulékok GDP arányos súlya jelentősen elmarad az EU28 szintjétől: a jövedelem- és vagyonadó tekintetében a GDP arányos súly Romániában fele az EU28-énak.

A romániai **államadósság** szintje alacsony az EU28 államadósságának szintjéhez képest. Ennek hátterében egyrészt az a tény húzódik meg, hogy Románia a 90-es évek elején a rendszerváltást gyakorlatilag államadósság nélkül indíthatta (a 80-as évek megszorító gazdaságpolitikájának eredményeként), másrészt a 90-es évek gazdaságpolitikája nem keltett akkora bizalmat a (külföldi) gazdasági szereplőkben, hogy az ország jelentős adósságállományt halmozhatott volna fel. A romániai államadósság GDP-hez viszonyított aránya hasonlóan alakult, mint az európai államadósság és legfőképp a 2008–2009-es pénzügyi- és gazdasági válság idején ugrott meg, amikor Románia a GDP 5,5%-os visszaesése mellett közel 20 milliárd euró értékű, két év alatt lehívható hitelcsomaghoz folyamodott.

2010-ben az államháztartási egyensúly tartós helyreállításának érdekében Románia nemzeti szintű szabálykövető költségvetési politikát vezetett be. A nemzetközi gyakorlatnak megfelelően, a törvényben rögzített szabályok mellett egy (öttagú) szakmai testület, a Költségvetési Tanács is létrejött ebben az évben, amelynek kilenc éves mandátuma túlmutat a mindenkori politikai ciklusokon és a nyilvánosan elérhető szakmai elemzései mérsékelni hivatottak a rövid időhorizontú, populista gazdaságpolitika romboló hatásait.

6.6. ábra: Románia és az EU28 GDP arányos államadóssága 2000–2018 között

Forrás: Eurostat, gov_10dd_edpt1 adattábla alapján

Az **erdélyi gazdasági térség** nem képez egy önálló gazdasági teret. A térség szintetizált gazdasági teljesítményének a jellemzését az alkotó régiók adatainak aggregálásával végezzük el.

Erdély gazdasági súlya Románián belül érdemben nem változott az elmúlt közel 20 év során, ezzel összefüggésben pedig az Európai Unióban betöltött súlya megduplázódott, azaz olyan mértékben nőtt, mint amilyen mértékben a romániai relatív pozíció javult az unión belül.

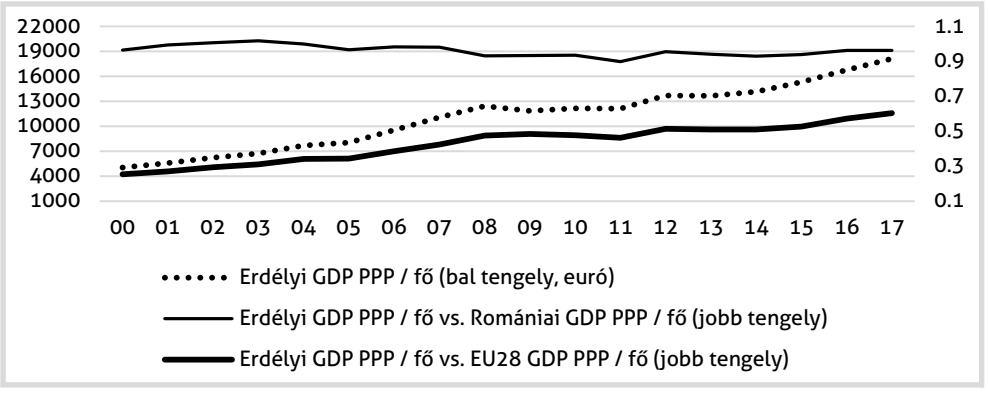
2000-ben, az erdélyi térség folyóáras GDP-je 13,4 milliárd euró volt, ami közel 1/3-át tette ki a romániai 40,8 milliárd eurós GDP-nek és 0,14%-át az EU28 szintjén mért 9.661 milliárd eurós GDP-nek. 2017-ig, az erdélyi folyóáras GDP mintegy másfélszeresére, 61,5 milliárd

euróra emelkedett, a romániai súlya szinten maradt, az EU28-on belüli súlya pedig 0,40%-ra emelkedett. Nyilván a másfélszer nagyobb folyóáras GDP magába foglalja a hazai árszínvonal emelkedéséből fakadó nominális növekedést is, még akkor is, ha ezt a mutatót euróban fejezzük ki. Másrészt viszont, az erdélyi, illetve a romániai nominális értékek európai összehasonlítása tartalmaz némi torzító hatást is, abból kifolyólag, hogy az európai átlagos árszínvonal magasabb, mint a romániai. Ennek kiküszöbölésére számolja az Eurostat (is) a GDP-k vásárlóerő-paritásos értékeit. Ennek a korrekciónak a nyomán, jellemzően a fejlettebb országokban, ahol az árszínvonal magasabb, a vásárlóerő-paritáson számolt GDP valamivel kisebb értéket mutat, míg a kevésbé fejlett országokban nagyobbat. A statisztikai hivatal a módszer alkalmazását csak nemzetgazdaságok szintjén végzi, ezért régiós szintű árszínvonal statisztikák nem állnak a rendelkezésünkre. Így az erdélyi adatok korrekcióját nem az erdélyi árszínvonallal, hanem az átlagos romániaival végezhetjük el.

2000-ben, az erdélyi vásárlóerő-paritáson számolt GDP 38 milliárd euró volt (0,4%-a az EU28-nak), 2017-ben pedig 120,7 milliárd euró (0,8%-a az EU28-nak). Az erdélyi makrogazdasági teljesítmény nincs összhangban azzal a potenciális teljesítménnyel, amelyet a térség lakosságának létszáma megalapozhatna. Az elemzett időszak elején, az erdélyi lakosság 1,55%-át tette ki az EU28 lakosságának, a valós makrogazdasági teljesítmény csupán 0,40%-a volt. 2017-re az erdélyi lakosság aránya 1,30%-ra csökkent, a GDP arány ugyan 0,80%-ra nőtt, de még így is mintegy 1/3-dal elmarad a lakossági létszám indokolta aránytól. Az 6.7 ábra éves bontásban mutatja az erdélyi térség egy főre jutó vásárlóerő-paritáson számolt GDP-jének értékét és ennek arányát a romániai és az EU28 átlagához viszonyítva.

A 2000-es évben az erdélyi egy főre jutó (vásárlóerő-paritáson számolt) GDP 5000 euró volt, ami a romániai érték 96%-át, az EU28 értékének 25%-át tette ki. Az elmúlt közel két évtizedes romániai gazdasági felzárkózási folyamattal egyidejűleg zajlott a hasonló mértékű erdélyi gazdasági felzárkózás is, amelynek tükrében ugyan az erdélyi egy főre jutó GDP a romániaihoz viszonyítva érdemben nem változott, 2017-ben szintén 96%-os értéket mutatott (miközben a mutató az évek folyamán minimumát 90%-nál, maximumát 102%-nál érte el). Másrészt, az erdélyi egy főre jutó GDP (vásárlóerő-paritáson számolva) 2017-ben 60%-át tette ki az EU28-as értékek.

6.7. ábra: Az erdélyi térség egy főre jutó vásárlóerő-paritáson számolt GDP-jének abszolút és relatív értéke 2000 – 2017 között

Forrás: Eurostat, nama_10r_3gdp adattábla alapján

Az erdélyi térség szintjén aggregált adatok mögött meghúzódó területi (megyei szintű) adatok jelentős különbségeket mutatnak. Ezeket a különbségeket **az egy főre jutó vásárlóerő-paritáson számolt GDP mutatón keresztül elemzünk (100-nak tekintve az EU28-at)** 2016-ig (a megyei adatok 2017-re még nem álltak rendelkezésre).

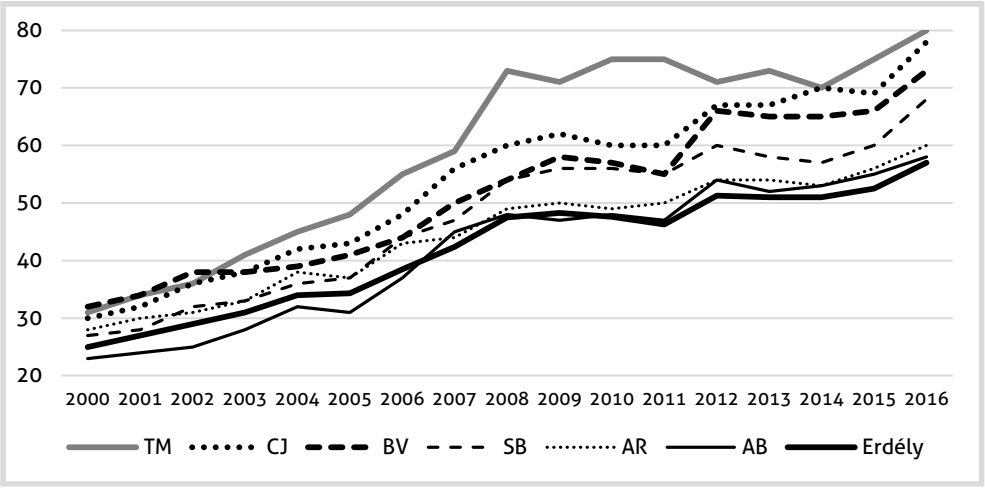
A térséget alkotó 16 megye közül három megye kiemelkedő makrogazdasági teljesítménnyel rendelkezik. A szóban forgó mindegyik megye megyeközpontja benne van a három legnagyobb létszámú lakosságú erdélyi település között. Temes (TM), Kolozs (CJ) és Brassó (BV) megye az elemzett időszak során mindvégig szorosan az éllovas megyék közé tartozott (habár a közöttük levő sorrend időnként változott). Míg 2000-ben az erdélyi egy főre jutó GDP 25%-os volt, a három éllovas megye 1/4–1/5-del nagyobb értékeket, azaz 30-32%-ot mutatott. A több mint másfél évtizedes növekedési dinamikájuk is átlag fölötti, az elemzett relatív mutató 2,3-2,6-szorosára növekedett, míg az átlagos erdélyi növekedés 2,2-szeres. Ebből kifolyólag, a 2016-os egy főre jutó GDP, amely esetükben 73-80%-ot mutat, nagyobb mértékben (1/3 – 1/2-del) tér el az erdélyi átlagtól, az 57%-tól, mint az időszak elején.

2016-ban az erdélyi átlag feletti makrogazdasági teljesítménnyel rendelkezett további három megye: Szeben (SB), Arad (AR) és Fehér (AB). Szeben és Fehér megye a dinamikusan növekedő megyék közé tartozik, egy főre jutó GDP-jük az éllovas megyékéhez hasonlóan zárkózott fel az európai szinthez (az elemzett időszakban 2,5-szeresére). Ez a növekedési ütem biztosította Szeben megye számára, hogy a korábbi felső-átlagos teljesítményről a vezető megyék közelébe zárkózzon fel, míg Fehér megye esetén az átlag alatti teljesítményi szintről átlag felettire növekedett. Az Arad megyei növekedési dinamika ebben a megközelítésben átlagos volt, amivel sikerült megőriznie az enyhén átlag feletti makrogazdasági teljesítményét.

A 2016-os év átlagos makrogazdasági teljesítményét tekintve, az erdélyi átlag alatti tíz megye között nehéz egyértelmű csoportokat elkülöníteni a teljesítmény szintje és dinamikája alapján. Közülük leginkább két megye tűnik ki alacsonyabb teljesítménnyel és rosszabb dinamikával (Hargita és Kovászna). Ha a fennmaradó nyolc megyét csoportosítani kellene más alcsoportokat azonosíthatunk a két kritérium szerint.

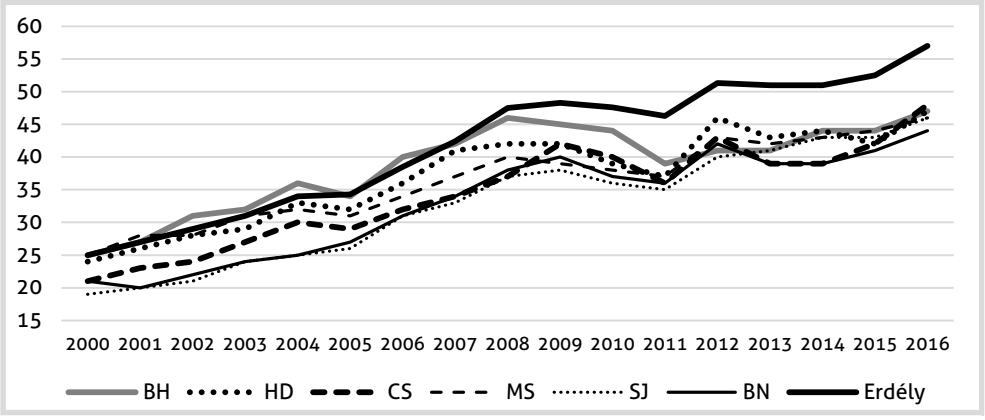
A 2016-os erdélyi átlagos teljesítmény (57%) alatt, de ahhoz legközelebb Bihar (BH), Hunyad (HD) és Krassó-Szörény (CS) megyéket találjuk 47-48%-os szinttel, majd Maros (MS), Szilágy (SJ) és Beszterce-Naszód (BN) megyék következnek 44-46%-kal. Bihar, Hunyad, illetve Maros és Beszterce-Naszód megyék érdemben nem változtattak pozíciót az erdélyi megyék rangsorában az elemzett időszak alatt, míg Krassó-Szörény és Szilágy megye alcsoporton belüli jobb növekedési dinamikája arra volt elegendő, hogy a 2000-es év kvázi-sereghajtóiból a korábban előttük álló hármas csoporthoz (MS, HD, BH) nemcsak felzárkózzanak, hanem minimálisan meg is előzék (a rangsor szerinti pozíciójavítás 4-5 egység). Ezt a teljesítményt a harmadik kvázi-sereghajtónak, Beszterce-Naszód megyének nem sikerült elérnie.

6.8. ábra: 2016-ban az erdélyi átlagosnál nagyobb makrogazdasági teljesítménnyel rendelkező megyék egy főre jutó vásárlóerő-paritáson számolt GDP-jének az EU28-hoz viszonyított értéke 2000 – 2016 között

Forrás: Eurostat, nama_10r_3gdp adattábla alapján

6.9. ábra: 2016-ban az erdélyi átlagosnál kisebb makrogazdasági teljesítménnyel rendelkező megyék egy főre jutó vásárlóerő-paritáson számolt GDP-jének az EU28-hoz viszonyított értéke 2000 – 2016 között

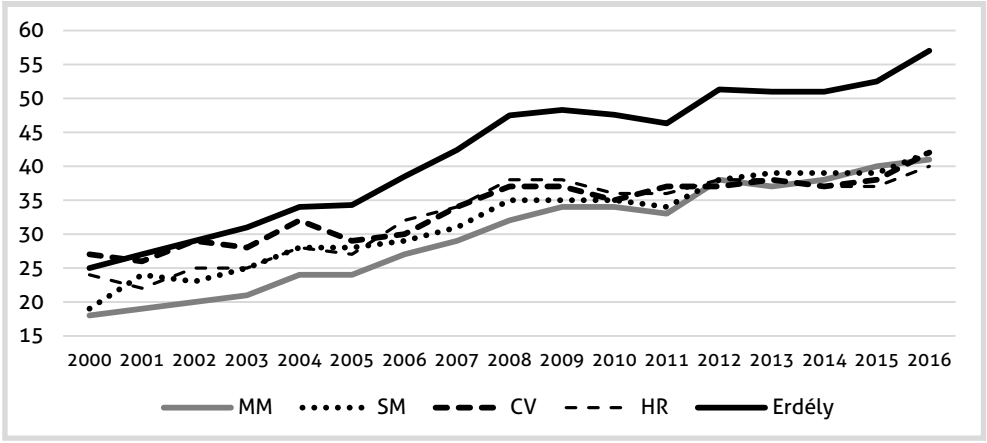
Forrás: Eurostat, nama_10r_3gdp adattábla alapján

2016-ban, akárcsak az azt megelőző három évben a legalacsonyabb makrogazdasági teljesítménnyel Szatmár (SM), Máramaros (MM), Kovászna (CV) és Hargita (HR) megyék rendelkeztek, az elemzett GDP-mutató 40-42%-os értéket mutatott. Szatmár és Máramaros megyék a 2000–2016-os időszakban mindvégig a sereghajtó megyék közé tartoztak. Ezzel szemben Kovászna és Hargita megyék az időszak elején még átlag közeli teljesítménnyel rendelkeztek,

de a felzárkózási folyamatba nem tudtak olyan mértékbe bekapcsolódni, mint más erdélyi megyék. Az elemzett 16 megye közül e két utóbbi a legalacsonyabb növekedési dinamikával rendelkeznek, ezért a jelentősen leszakadó megyék alcsoportjába sorolhatjuk.

A legélesebb összehasonlítást Kovászna és Szeben megye tekintetében kapjuk. Mindamellett, hogy mindkét megye a brassói gazdasági gócponthoz sorolható, 2000-ben mindkét megye azonos teljesítmény-szinten állt, 2016-ra merőben megváltozott helyzetük. A két megye közötti teljesítmény-olló kinyílása és egyúttal a Kovászna megyei leszakadás a 2005–2008-as időszakra tehető, amikor a romániai (és amint korábban láttuk ezzel azonos ütemben zajló erdélyi) gazdasági felzárkózás legnagyobb lendületben zajlott. A fenti éles ellentét kiterjeszthető nagyobb földrajzi területre is. Ily módon a központi fejlesztési régión belül találjuk egyrészt az erdélyi térség két legkeletibb megyéjét, amelyeket a jelentősen leszakadó megyék közé soroltunk (CV, HR) valamint ugyanitt találhatjuk a két éllovas megyét követő (TM, CJ) legnagyobb fejlődési dinamikával rendelkező Szeben és Fehér megyét.

6.10. ábra: 2016-ban sereghajtó erdélyi megyék egy főre jutó vásárlóerő-paritáson számolt GDP-jének az EU28-hoz viszonyított értéke 2000 – 2016 között

Forrás: Eurostat, nama_10r_3gdp adattábla alapján

Általánosan megállapítható, hogy a 2000-es évek elején jobb makrogazdasági teljesítménnyel rendelkező megyék jobb növekedési dinamikát tudtak felmutatni, tehát az erdélyi térség európai gazdasági felzárkózása elsősorban az amúgy is jobb teljesítménnyel rendelkező területi egységek felzárkózását jelentette. Az erdélyi megyék vásárlóerőparitáson számolt egy főre jutó GDP-je az EU28-hoz viszonyítva 2000-ben 17%-os relatív szórást mutatott (a szóródási intervallum 18-31%), ez a mutató 2016-ra 24%-ra növekedett (40-80%-os szóródási intervallummal). Ugyanakkor a bemutatott statisztikák tükrében érdemes hangsúlyoznunk, hogy a növekvő területi különbségek ellenére, 2016-ban a leggyengébben teljesítő megyékben (CV, HR) nagyobb volt a valós makrogazdasági teljesítmény, mint 2000-ben a legjobban teljesítő megyékben (TM, CJ) úgy abszolút értéken (változatlan vásárlóerejű euróban kifejezve), mint az EU28 átlagos teljesítményéhez viszonyítva.

A GDP mérésének módszertana alapján **a mutató szerkezeti összetételét** három módon is lehet vizsgálni: termék oldalról, felhasználás oldalról és jövedelem oldalról. Míg a nemzetgazdaságok szintjén mindhárom módszerre vonatkozóan találhatóak statisztikai adatok, NUTS3-as régiós szintű bontásban csak első módszer tekintetében találtunk a bruttó hozzáadott értékre (GVA) vonatkozó statisztikai adatokat. Az 6.1 táblázat a Gazdasági tevékenyégek egységes ágazati osztályozási rendszere (TEÁOR-2008, azaz NACE2) alapján közölt statisztikai adatoknak a szintetizált relatív mutatóit tartalmazza.

Az európai gazdasági felzárkózással párhuzamosan **az erdélyi térség bruttó hozzáadott értékében** a mezőgazdaság súlya 14,1%-ról 2016-ra, 4,7%-ra csökkent, míg a szolgáltatások esetében hét százalékpontos növekedésre került sor (51%-ról – 58%-ra). Ez a folyamat összhangban van azokkal a gazdasági növekedési folyamatokkal, amelyek történelmileg lezajlottak a fejlett gazdaságok esetében. Az általános arányváltás, ez az időszak alatt megyei szinten is jellemző. A mezőgazdaság részaránya csökkent úgy a legnagyobb súllyal bíró megyék esetében (Kovászna, Szatmár), mint a legkisebb súllyal rendelkezők esetében (Kolozs, Brassó, Szeben). Ezzel egyidejűleg, a szolgáltatások részarányának növekedése szintén kimutatható megyei szinten, a mezőgazdaság esetében tapasztalt arányváltáshoz hasonlóan, minden típusú megye esetén, melynek mértéke megyei szinten akár tizenöt százalékpontos is lehet.

Ha a bruttó hozzáadott-érték szerkezeti adatokat nemcsak dinamikájukban, hanem a 2016-os év szintjén statikusan nézzük, a fejlettségi hüvelykujj-szabályt már csak részben láthatjuk érvényesülni a megyecsoportok szintjén, megyei szinten pedig egyáltalán nem. A 16 megyét a korábban elemzett GDP adatok alapján három csoportba soroltuk, az átlagos makrogazdasági teljesítmény fölötti megyék a vezető megyék, míg az átlag alatti 10 megye két csoportot alkot a közepes és az un. sereghajtó megyék csoportját. A fejlettségi hüvelyujj-szabály szerint a jobb makrogazdasági teljesítményt felmutató megyék GDP-jének szerkezetében a mezőgazdaság kisebb súllyal, 3,7%-kal szerepel (az erdélyi átlag 4,7%), míg a közepes megyék nagyobb (5,7%), a sereghajtó megyék pedig a legnagyobb súllyal rendelkeznek. Ugyanez az elv már nem érvényesül maradéktalanul megyei szinten, hisz a megyei sajátosságok (pl. földrajzi adottságok) jelentős mértékben meghatározzák az egyes megyék GDP-jének szerkezetét. Ily módon lehetséges, hogy a nagyobb egy főre jutó GDP-vel rendelkező megyék közül Arad (8%) vagy Fehér (6,4%) megye kibocsátásának nagyobb részét adja a mezőgazdaság. Az alacsonyabb egy főre jutó GDP-vel rendelkező megyék közül ez a részarány Máramaros (5,1%) megye esetén alacsonyabb.

A kivételek mellett, a szabályszerűség elemeire is több példát azonosíthatunk, a legnagyobb egy főre jutó GDP-vel rendelkező megyék kibocsátási szerkezetében a szolgáltatások nagyobb részarányt tesznek ki Kolozs megye esetén (70,1%), ezen belül is az információ és kommunikáció ágazat 12,7%-ot, ami több mint 2,5-szerese az erdélyi átlagnak (4,8%-nak). Az információs és kommunikáció ágazat jelentősebb (7-8%-os) súlyt tesz ki a másik két éllovas megyénél is, mindamellett, hogy a szolgáltatások részaránya is is viszonylag magas Brassó megyében (60%) és a némileg alacsonyabb Temes megyei értéket (55,4%-ot) főleg a kereskedelem, szállítás ágazatának alacsonyabb részsúlya okozza. A Temes megyével szomszédos Krassó-Szörény megyében viszont ettől különböző (kivételes) helyzetet láthatunk, a kereskedelem, szállítás, gépjárműjavítás szolgáltatások részsúlya 28,4%, ami messze meghaladja az erdélyi 20,3%-os átlagot, emiatt pedig a teljes szolgáltatások részsúlya 67%-nál is magasabb, ami inkább az éllovas megyékre jellemző.

6.3. táblázat: Az erdélyi megyék hozzáadott-értékének összetétele a főbb ágazatok hozzájárulása szerint 2000-ben és 2016-ban

	Mezőgazdaság		Ipar		Építőipar		Szolgáltatások	
	2000	2016	2000	2016	2000	2016	2000	2016
Erdély	14,1	4,7	29,6	31,1	5,4	6,0	50,9	58,1
Vezető megyék	10,7	3,7	30,6	31,9	6,1	6,0	52,6	58,4
TM	11,1	3,8	32,3	37,5	5,2	3,4	51,4	55,4
CJ	9,8	1,8	27,9	20,6	6,8	7,5	55,5	70,1
BV	8,6	2,6	31,6	29,9	5,8	7,2	54,0	60,3
SB	8,4	2,8	32,2	37,2	7,5	6,7	51,9	53,2
AR	13,4	8,0	28,0	37,0	6,6	6,1	52,0	49,0
AB	15,3	6,4	33,0	38,6	4,3	5,2	47,5	49,8
Közepes megyék	15,8	5,7	29,0	29,0	5,2	6,2	50,0	59,2
BH	12,3	5,7	28,0	27,9	4,3	5,8	55,3	60,6
HD	11,5	4,2	32,5	26,3	8,2	6,4	47,9	63,1
CS	20,3	5,5	20,1	22,1	5,1	4,9	54,5	67,5
MS	13,6	5,8	34,5	31,2	4,9	6,7	47,0	56,3
SJ	24,1	7,0	23,4	33,3	3,5	4,8	48,9	54,9
BN	25,8	6,7	26,1	35,0	3,5	8,1	44,6	50,3
Sereghajtó megyék	20,9	7,1	27,7	31,9	3,8	6,0	47,6	54,9
SM	19,5	9,0	26,6	33,4	4,8	7,8	49,1	49,8
MM	19,6	5,1	23,2	31,0	4,6	5,8	52,6	58,2
CV	26,8	9,5	31,1	31,4	2,4	4,5	39,8	54,7
HR	19,3	6,5	31,2	32,2	3,1	5,6	46,4	55,7

Forrás: Eurostat, nama_10r_3GVA adattábla alapján saját számítások

Az erdélyi megyék közötti makrogazdasági teljesítmény-különbséget, tehát nem lehet szerkezeti okokra visszavezetni. Ennek magyarázatában sokkal jelentősebb szerepe van a megyei foglalkoztatási rátáknak, amelynek kifejtésére a munkaerőpiaci fejezetben kerül sor.

Rácz Béla, Csíki Ottó

7. Innováció és vállalati versenyképesség Erdélyben

7.1. Bevezető

A lisszaboni stratégia megjelenését követően az Európai Unió számára az erős és jól működő kis- és középvállalati szektor hangsúlyos szerepet kapott. A 2000-ben elkészült lisszaboni stratégia célja az Európai Unió versenyképességének növelése volt (ec.europa.eu, 2013). A cél elérését három fő pillér hivatott biztosítani: 1. a versenyképes, gyorsan alkalmazkodó és tudásalapú gazdaság kialakítása; 2. a társadalmi modell modernizálása, a humán erőforrás fejlesztése; valamint a 3. fenntartható, azaz a környezetre kevésbé káros fejlődés megteremtése (ec.europa.eu, 2013). Ebben a folyamatban a kis- és középvállalatok (KKV) jelentős szerepet játszanak, hiszen a KKV-k jelentősen hozzájárulnak a foglalkoztatáshoz, munkahelyteremtéshez, ami összefüggésben áll a társadalmi jólét növekedésével. Az Európai Unió egyik célkitűzése, hogy javítsa a KKV-k nemzetközi versenyképességét, ami egyrészt az exportképességük növelésében nyilvánul meg (vö. Németh, 2010), másrészt a globalizáció miatt az erdélyi vállalatok versenyképességének is növekednie kell, ha helyt akarnak állni a nemzetközi versenyben.

Első lépésben az erdélyi vállalatok innovációs tevékenységét térképeztük fel, annak érdekében, hogy az erdélyi innovációs tevékenységről láthassunk egy friss helyzetképet.

A vállalatok versenyképességét szekunder adatok alapján nem tudtuk bemutatni, hiszen Erdélyben (és a világon jellemzően) nem foglalkoznak a vállalatok versenyképességének mérésével. Ennek apropóján elkészítettünk egy erdélyi vállalkozások versenyképességét felmérni hivatott indexet. A vállalati szintű versenyképességi index a nemzetközi szakirodalomban hiányos, csupán néhány magyarországi szerző (Chikán, 2006; Szerb, 2010; Szerb et al., 2014) készített vállalati versenyképességet mérő mutatószámot.

Szakirodalmi eredményekre támaszkodva készítettünk el egy saját, az erdélyi vállalkozások versenyképességét mérő indexet. Az általunk kidolgozott versenyképességi indexet valós vállalati adatokon is teszteltük.

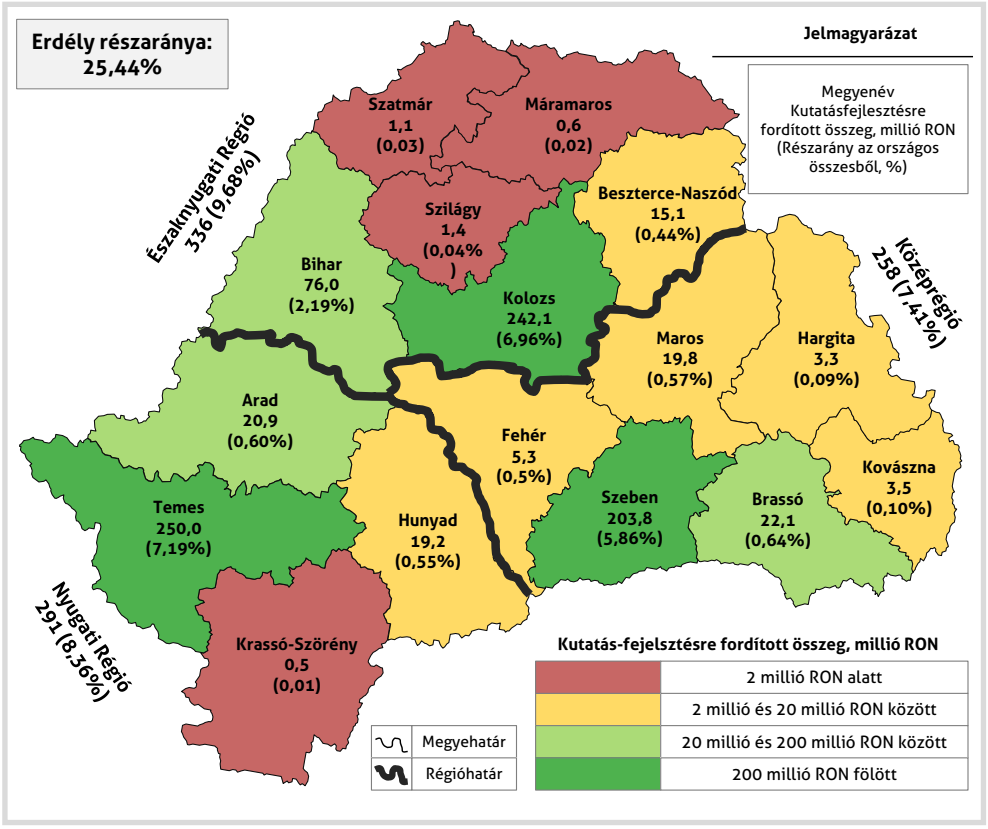
7.2. Az erdélyi vállalatok innovációs tevékenységének helyzetképe

A fogalmak tisztázásának érdekében először fontos meghatároznunk, hogy a román Nemzeti Statisztikai Hivatal (NSH) mit ért a vállalati innováció alatt, és hogyan sorolja be a vállalatokat méretük alapján.

Az NSH azokat a vállalatokat sorolta az innovatív vállalatok közé, amelyek az elemzés időperiódusában (2012–2014 között) megvalósítottak valamilyen újítást vagy fejlesztést, amely kapcsolódhatott a termékhez, szolgáltatáshoz, munkafolyamathoz vagy marketingtevékenységhez egyaránt. Módszertanuk szerint innovációnak számítottak a vállalat számára új termék- vagy folyamatfejlesztések. Következésképp, a legtöbb esetben a vállalat által eszközölt innováció vagy fejlesztés csupán a vállalat számára volt új, a piac egésze számára nem. Ezen megközelítés alapján a vállalatok fejlődési és termék-, valamint folyamatinnováció bevezetésére való hajlandóságát és képességét mérték fel.

Az NSH módszertana szerint kisvállalatnak számítanak mindazok a cégek, amelyek legalább 10 és legfeljebb 49 alkalmazottat foglalkoztatnak. Középvállalatnak az 50-től 249 alkalmazottat, míg nagyvállalatnak a 250 vagy annál több alkalmazottat foglalkoztató cégek számítanak.

7.1. ábra: Az innovációra fordított összeg Erdély megyéiben, 2015 (millió RON)

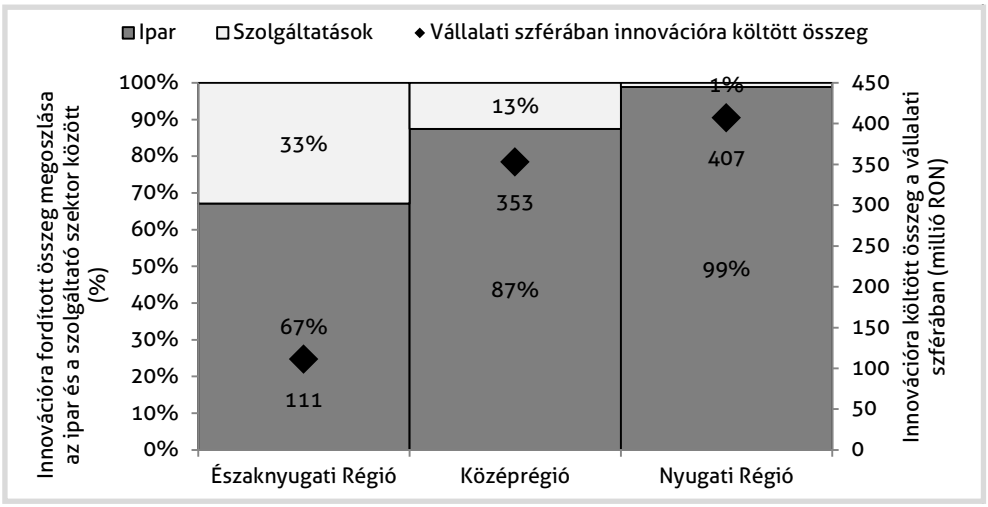
Forrás: NSH (2017) alapján saját szerkesztés

Az innovációra fordított összegeket megyeszinten megvizsgálva jelentős különbségeket láthatunk (7.1. ábra). A megyeszintű adatok, amelyek nem veszik figyelembe a vállalat méretét, tevékenységi körét stb., már 2015-re is elérhetőek, viszont általában csak 2014-ig elérhetőek az adatok. Minden esetben a rendelkezésre álló legfrissebb adatokat vettük figyelembe a helyzetkép elkészítésekor. Az Északnyugati Régiót megyeszinten megvizsgálva látható, hogy Kolozs megyében Erdély-szinten magas összeget, 242 millió RON-t (Kolozs megye GDP-jének közel 1%-át) fordítottak fejlesztési és innovációs tevékenységekre. Az NSH módszertana szerint ezzel szemben Máramaros, Szatmár és Szilágy megyékben jelentősen kisebb összeget fordítottak kutatásfejlesztésre és innovációra (NSH, 2017). A Nyugati Régióban Temes megye, a Középrégióban pedig Szeben megye van az élvonalban. A régiók kutatásfejlesztésre és innovációra fordított összegének részaránya az országos összes ilyen célú ráfordítások közül hasonló, 7-10% között mozog (NSH, 2017). Az alacsonynak tűnő részarány leginkább azzal magyarázható, hogy a vállalati szférában az innovációra fordított összegek Bukarestben kiemelkedően magasak.

Az NSH legfrissebb és átfogó 2017-es felmérése számos adatot szolgáltat az erdélyi vállalatok innovációs tevékenységéről, viszont az adatok csupán 2014-ig elérhetőek. A részletes elemzésnek továbbá az is gátat szab, hogy az innovációval kapcsolatos statisztikák hároméves periódusra vonatkoznak, azaz három év adatait összegzik, továbbá csak Erdély három régiójára érhetőek el. Erdély három régiója több megyéből tevődik össze, ezek a régiók a következőek: 1. Középrégió (Fehér, Maros, Szeben, Brassó, Hargita és Kovászna megye), 2. Északnyugati Régió (Kolozs, Bihar, Szatmár, Máramaros, Beszterce-Naszód és Szilágy megye) és 3. Nyugati Régió (Temes, Arad, Hunyad és Krassó-Szörény megye).

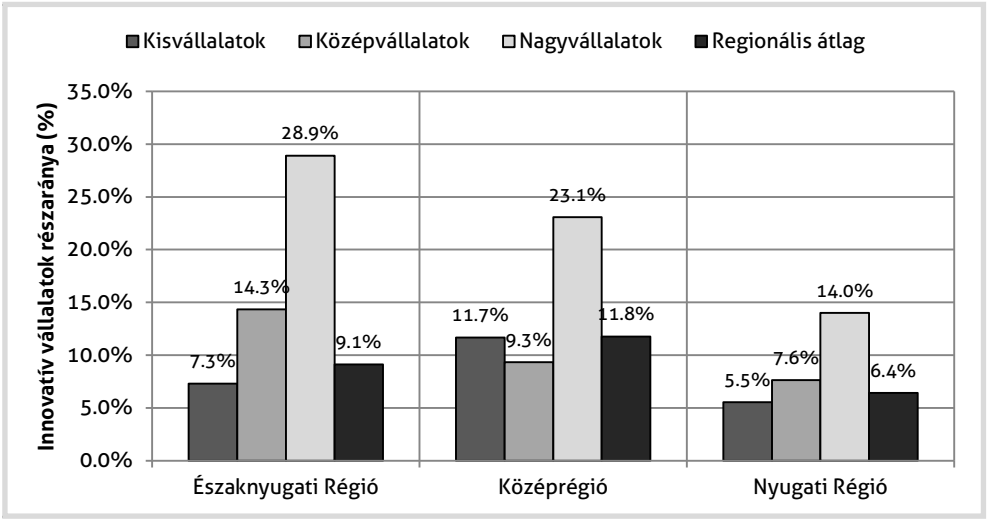
Erdélyben az innovációra leginkább az iparban fordítanak nagy összegeket. Az erdélyi régiók között természetesen van némi különbség az innovációs tevékenységhez köthető ráfordítások nagysága, valamint az ipar és a szolgáltató szektor részaránya között. A Nyugati Régióban 2012 és 2014 között a vállalati szférában az innovációra költött 407 millió RON (a régió GDP-jének 0,21%-a) 99%-át az iparban tevékenykedő vállalatok adták (NSH, 2017) (7.2. ábra). Ez nem meglepő, hiszen Erdélyben a Nyugati Régióban a legerősebb az ipari tevékenység. A régió legnagyobb vállalatai szinte mind az iparban tevékenykednek, mint például Temes megyében a Hella (autóvilágítási rendszerek), a Continental (abroncsok) és az Aptiv Technology Services & Solutions (Delphi, autóalkatrészek) vagy az Arad megyei Takata (légzsákok, biztonsági övek és kormánykerekek) és a Coficab Eastern Europe (elektronikai eszközök) valamint a Bihar megyei Celestica (elektronikai eszközök) (topfirme.com, 2019). A Középrégióban az innovációba szintén inkább az ipari vállalatok fektetnek. Ezt jól példázza az is, hogy Erdély legnagyobb vállalata, a Mercedes-Benz tulajdonában álló Szeben megyei Star Assembly szintén ipari tevékenységet folytat. 2012 és 2014 között az Északnyugati Régióban összesen 111 millió lejt fordítottak innovációra, ami a régió GDP-jének csupán kb. 0,06%-át jelenti. Az Északnyugati Régióban az innovációra fordított összeg egy jelentős hányadát a szolgáltató vállalatok adják. Ebben a régióban a kereskedelmi, azaz szolgáltató szektorban tevékenykedő Kolozs megyei Mol Románia innovációs kiadásai növelik meg leginkább a szolgáltató szektor jelentőségét (topfirme.com, 2019).

7.2. ábra: A vállalati szférában innovációra fordított összeg megoszlása az ipar és a szolgáltató szektor között Erdély régióiban 2012–2014 között (% és millió RON)

Forrás: NSH (2017) alapján saját szerkesztés

7.3. ábra: Az innovatív vállalatok részaránya azok mérete szerint Erdély régióiban, 2012–2014. (%)

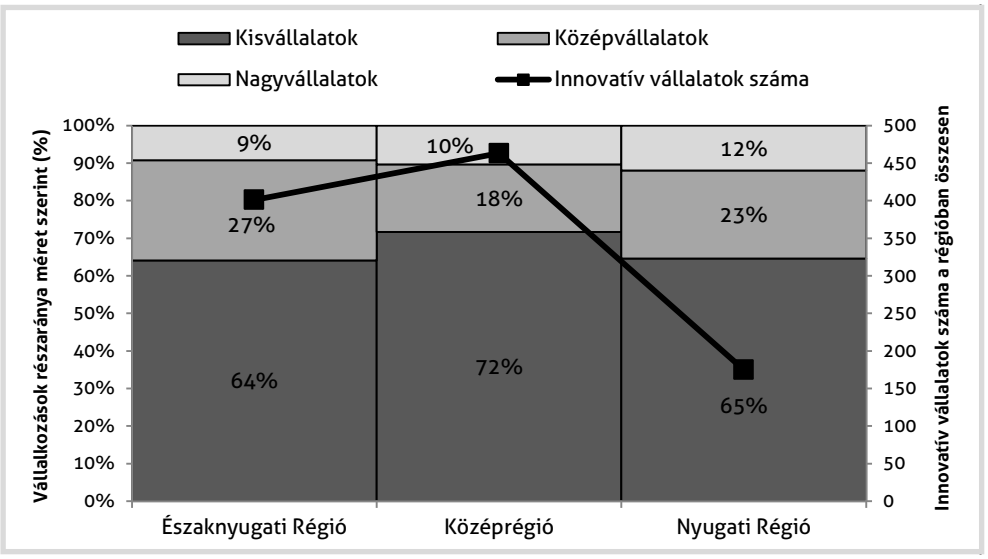
Forrás: NSH (2017) alapján saját szerkesztés

Erdélyben az innovatív vállalatok részaránya a nagyvállalatok körében a legmagasabb, a legalacsonyabb pedig a kisvállalatok esetén (NSH, 2017) (7.3. ábra). Ez a részarány Erdély régiói között némiképp eltér. Az Északnyugati Régióban a legmagasabb az innovatív

kis- és nagyvállalatok részaránya, míg a Középrégióban van a legtöbb innovatív középvállalat. A részarányokat tekintve a Nyugati Régióban a legalacsonyabb az innovatív vállalatok megoszlása. A Regionális Fejlesztési Ügynökség legfrissebb tanulmánya szerint azért alacsony a Nyugati Régióban az innovatív vállalatok részaránya, mert a kutatással és fejlesztéssel, valamint innovációval foglalkozó intézmények és vállalatok nem működnek eléggé együtt a vállalati szférával, és nem alkalmazkodnak eléggé a piac igényeihez sem (RFÜ, 2014). Továbbá a tanulmány alapján hiány van innovációt ösztönző intézkedésekből is (RFÜ, 2014). A legtöbb innovációt az aradi és temesvári egyetemeknek köszönheti a régió, valamint egy pár külföldi nagyvállalatnak (például az egyetemekkel is együttműködő, autóvilágítási rendszereket gyártó német tulajdonú Hella-nak) (RFÜ, 2014).

Habár Erdélyben a nagyvállalatok között a legmagasabb az innovatív vállalatok részaránya, szám szerint a legtöbb innovatív vállalat kisvállalat, Erdélyben pedig az innovatív vállalatok kétharmada kisvállalat (7.4. ábra). A legfrissebb felmérések alapján a legtöbb innovatív vállalat a Középrégióban található, szám szerint 463 ezer. Ezek 72%-a számít kisvállalatnak, 18%-a középvállalatnak és 10%-a nagyvállalatnak (NSH, 2017). A Középrégióban azért van számos innovatív vállalat, mert Románia és egyben Erdély számos nagyvállalata itt található (topfirme.com, 2019). A Középrégióban az innováció „motorjának" leginkább a Szeben megyei Star Assembly (autóipari beszállító) és Marquard (többek között az autóipar számára készülő elektronikai eszközök gyártásával foglalkozó cég), a Brassó megyei Autoliv (autóipari beszállító) és Schaeffler (autóipari beszállító) valamint a Fehér megyei Bosch (autóipari beszállító) számít (topfirme.com, 2019).

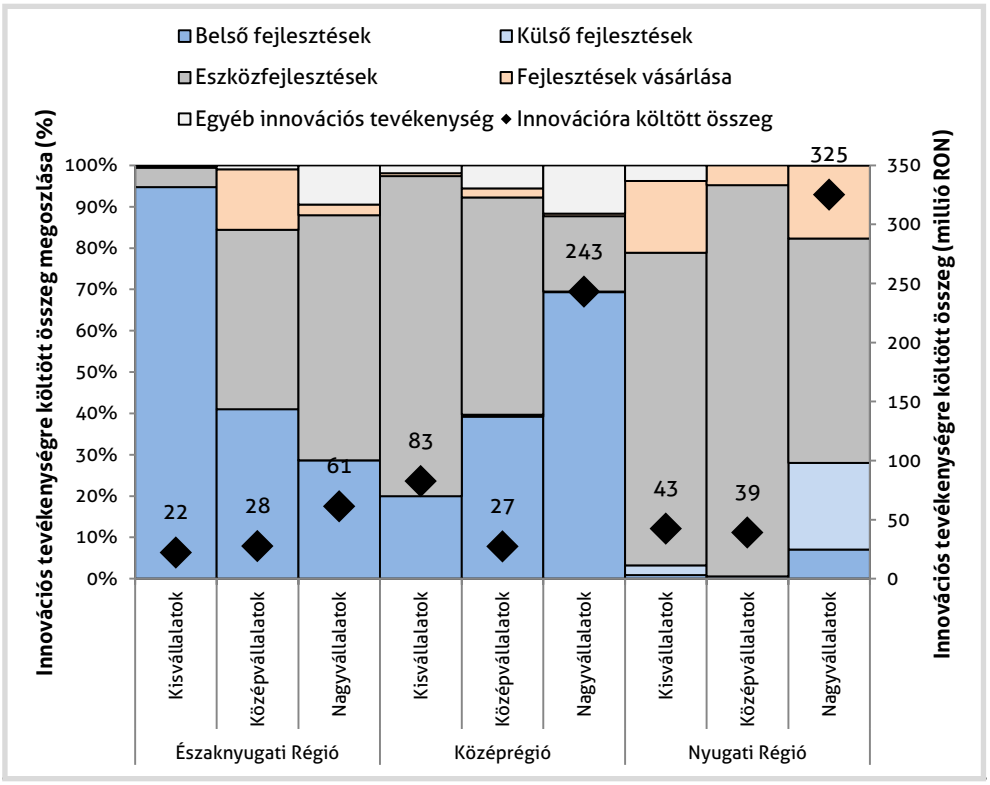
7.4. ábra: Az innovatív vállalatok száma és megoszlása méretük szerint Erdély régióiban, 2012–2014. (% és darab)

Forrás: NSH (2017) alapján saját szerkesztés

Az NSH módszertana alapján a vállalati innovációs tevékenység öt fő csoportra osztható. Az első a belső fejlesztések kategóriája, ide számítanak mindazon vállalaton belüli tevékenységek, amelyek során olyan új tudásra tettek szert, amely valamilyen (műszaki vagy tudományos) probléma megoldását teszik lehetővé. A belső fejlesztésre fordított összeg kategóriájába sorolhatóak még az új tudás megszerzéséhez szükséges eszközökre, programokra és humán erőforrás képzésére költött összegek is. A második a külső fejlesztések kategóriája. Ide a vállalaton kívüli, szerződéses alapon egy másik fél által elvégzett, kutatással és fejlesztéssel kapcsolatos tevékenységekre fordított összegek sorolhatóak. A harmadik kategóriába az eszközfejlesztések sorolhatóak, amely alatt az épületeket, berendezéseket és szoftvereket is értik. A negyedik kategóriában a megvásárolt fejlesztések vannak (*know-how*, szabadalom, szerzői jog megvásárlása). Az ötödik kategóriába az egyéb innovációs tevékenységek sorolhatóak, mint például a személyzet képzése, piackutatás, termék dizájnjának módosítása, terméktesztek stb.

7.5. ábra: Az innovációra fordított összeg megoszlása Erdély régióiban a vállalati szférában az innováció típusa szerint, a különböző méretű vállalatok esetében, 2012–2014. (% és millió RON)

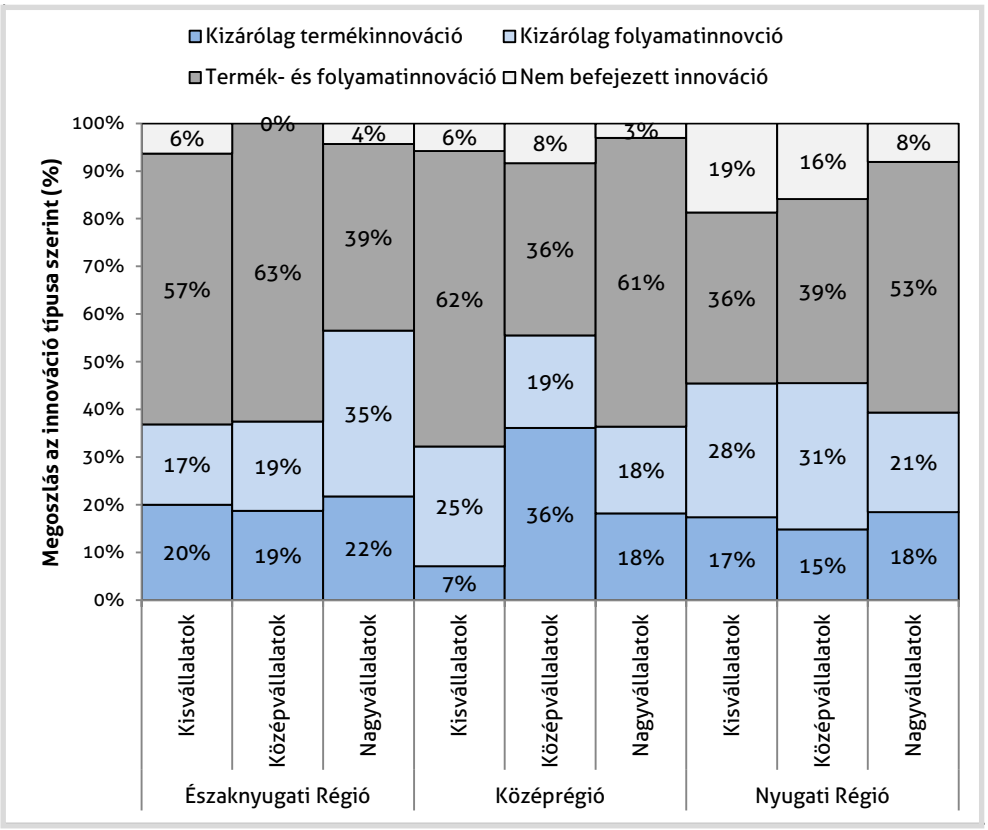
Forrás: NSH (2017) alapján saját szerkesztés

Erdélyben az innovációs tevékenységre a legtöbb anyagi erőforrást a nagyvállalatok fordítják (7.5. ábra). A Nyugati Régióban a nagyvállalatok 2012 és 2014 között 325 millió

RON-t költöttek innovációs tevékenységre, míg a Középrégióban 243 millió RON-t, és az Északnyugati Régióban 61 millió RON-t (NSH, 2017). Az Északnyugati és a Nyugati Régióban tevékenykedő nagyvállalatok leginkább eszközfejlesztésbe ruháztak be, míg a Középrégió nagyvállalatai inkább belső fejlesztésekre áldoztak. A kisvállalatok a központi és Nyugati Régióban szintén inkább eszközökbe fektettek, míg az északnyugati kisvállalatok szinte csak belső fejlesztésekre költöttek.

A legtöbb erdélyi vállalat termékeit és folyamatait egyaránt igyekezett javítani a legfrissebb adatok szerint, (NSH, 2017) (7.6. ábra). Az északnyugati középvállalatoknak sikerült a legnagyobb mértékben a termékeiket, a szolgáltatásaikat és a folyamataikat is javítani, továbbá esetükben nem regisztráltak olyan innovációs és fejlesztési tevékenységet, amelyet elkezdtek, de nem tudtak befejezni. A Középrégió középvállalataira volt a legjellemzőbb, hogy kizárólag termékinnovációt sikerült létrehozniuk. A Nyugati Régió kisvállalatai pedig 19%-ban csak elkezdtek valamilyen innovációt, de nem sikerült véghez vinniük (NSH, 2017).

7.6. ábra: A vállalati szférában létrehozott innováció megoszlása az innováció típusa szerint a különböző méretű vállalatok esetében, Erdély régióiban, 2012–2014. (% és millió RON)

Forrás: NSH (2017) alapján saját szerkesztés

7.3. A vállalati versenyképességi index szakirodalma

7.3.1. A vállalati versenyképességi index kialakulásának története

1980-óta foglalkoznak a versenyképesség tudományos kutatásával, ugyanis az Amerikai Egyesült Államok akkori elnöke, Ronald Reagan létrehozta az Ipari Versenyképességi Biztosságot. Ennek legfőbb célja az volt, hogy javaslatokat fogalmazzanak meg az Amerikai Egyesült Államok akkoriban (az aranyra szabadon átváltható dolláron alapuló nemzetközi pénzügyi rendszer felbomlása, valamint a hazai és nemzetközi piacon is jobb japán és európai versenytárs miatt) meggyengült piaci pozíciójának erősítésére. Noha a versenyképesség mérése már sokkal előbb megjelent a közgazdaság-tudományban, a klasszikus megközelítés kulcsalakjai Adam Smith, David Ricardo, Eli Hechscher és Bertil Ohlin, valamint Paul Kurgman voltak. Ők viszont kizárólag nemzetgazdasági szinten vizsgálták azt.

A versenyképesség gazdálkodástudományi megközelítése, és annak vállalati szintű értelmezése Michael E. Porter nevéhez kapcsolódik. Porter (1990) ugyanakkor azt is kijelentette, hogy a versenyképességnek csakis vállalati szinten van értelme, hiszen a vállalatok versenyképességétől függ a nemzetgazdaságok versenyképessége. Tehát, ha egy ország vállalatai versenyképesek, akkor az ország is versenyképes, ellenkező esetben nem. Porter (1990) szerint nemzetgazdasági szinten csak a termelékenység értelmezhető, a versenyképesség nem. Krugman szintén ezt vallja (Krugman, 1994).

7.3.2. A vállalati versenyképesség meghatározása

Jelen tanulmányunk fókuszában a vállalati versenyképesség mérése áll. A vállalati versenyképesség mérésének szükségességét és hasznosságát nem szükséges indokolnunk, hiszen a tudományos életben egyetértés van abban, hogy a versenyképességet vállalati szinten szükséges és értelmes mérni és elemezni (Chikán, 2006; Szerb, 2010; Szerb et al., 2014; Márkus, 2008; Porter, 1990; Krugman, 1994).

Annak ellenére, hogy a vállalati szintű versenyképesség minden gyakorló vállalatvezető aktív szakmai szókincsének része, jelenleg a szakirodalomban nincs objektíven mérhető vállalati versenyképességi index, így reményeink szerint a szakirodalmi alapokon nyugvó, általunk kidolgozott versenyképességi index képes lesz a szakirodalom bővítésére is. Emellett azt is célul tűztük ki, hogy az index használatával az erdélyi KKV-k versenyképességét pontosan meg lehessen határozni, ennek alapján pedig fejlesztési javaslatokat lehessen tenni.

Mivel a vállalati versenyképességgel sem a nemzetközi, sem a hazai szakirodalom nem foglalkozott mélyrehatóan, nincs sok meghatározás erre vonatkozóan. Németh (2010) szerint a szakirodalomban fellelhető legteljesebb meghatározását a versenyképességnek Chikán és Czakó fogalmazta meg, a következőképen: „a vállalati versenyképesség a vállalatnak azon képessége, hogy a társadalmi felelősség normáinak betartása mellett tartósan tud olyan termékeket és szolgáltatásokat kínálni a fogyasztóknak, amelyeket azok a versenytársak termékeinél (szolgáltatásainál) inkább hajlandók a vállalat számára nyereséget biztosító feltételek mellett megfizetni. Ezen versenyképesség feltétele, hogy a vállalat legyen képes a környezeti és a vállalaton belüli változások érzékelésére és az ezekhez való alkalmazkodásra, a versenytársaknál tartósan kedvezőbb piaci versenykritériumok teljesítésével." (Chikán–Czakó, 2005, 13)

7.3.3. A vállalati versenyképesség mérésének megközelítései

A vállalatok versenyképességét két irányból lehet vizsgálni: egyrészt a befolyásoló környezeti tényezők oldaláról, másrészt pedig az elért eredmények oldaláról. Az elért eredmények egyértelműen a vállalathoz köthetők, azonban a befolyásoló tényezők már nem csak mikro-, hanem makroszintűek is lehetnek (például nemzetgazdasági szint). Attól függően, hogy a mikro- és makroszintű tényezők közül mit veszünk figyelembe, a vállalati versenyképességet többféle modellel is lehet mérni (Németh, 2010).

A vállalati versenyképesség makro- és mikroszintű megközelítése

Man és szerzőtársai (2002) szerint a vállalat versenyképességét annak külső környezete, a vállalaton belüli tényezők, a vállalat teljesítménye és a vezetők vállalkozói képességei egyaránt meghatározzák, azaz mind a makro-, mind a mikroszintű tényezők figyelembevételére szükség van.

A makroszintű megközelítésben azt feltételezzük, hogy a vállalat versenyképességének egy része a makrokörnyezetből származik, például a telephelyéül szolgáló ország környezeti adottságaiból (Németh, 2010). Az egyik legelterjedtebb modell alapján a makrokörnyezet a következő elemekből áll: demográfiai, gazdasági, társadalmi és kulturális, természeti, technológiai valamint politikai és jogi környezetből (Kotler–Keller, 2006). A makroszintű környezetre a vállalatnak a legtöbb esetben nincs ráhatása, csupán alkalmazkodni tud hozzá. Némely esetben a vállalat képes hatni a környezetre, hiszen a vállalati szféra közreműködésével jön létre (például a beruházások, a megtermelt bruttó hozzáadott érték, a foglalkoztatás, a kutatási, fejlesztési és innovációs tevékenység), de jellemzően ekkor sem elegendő csupán egy vállalat (Németh, 2010). A makrotényezők közül a kis- és középvállalatok számára leginkább a gazdasági, valamint a politikai és jogi környezet a fontos. A politikai és jogi környezet leginkább a KKV-k támogatására és fejlesztésére irányuló döntések miatt fontos (Németh, 2010). Mivel tanulmányunkban az erdélyi vállalatok versenyképességének felmérésére alkalmas modellt kívánunk kidolgozni, a makrotényezőkkel a továbbiakban nem foglalkozunk, hiszen néhány kivételtől eltekintve Erdély-szinten ezen tényezők nagyon hasonlóak.

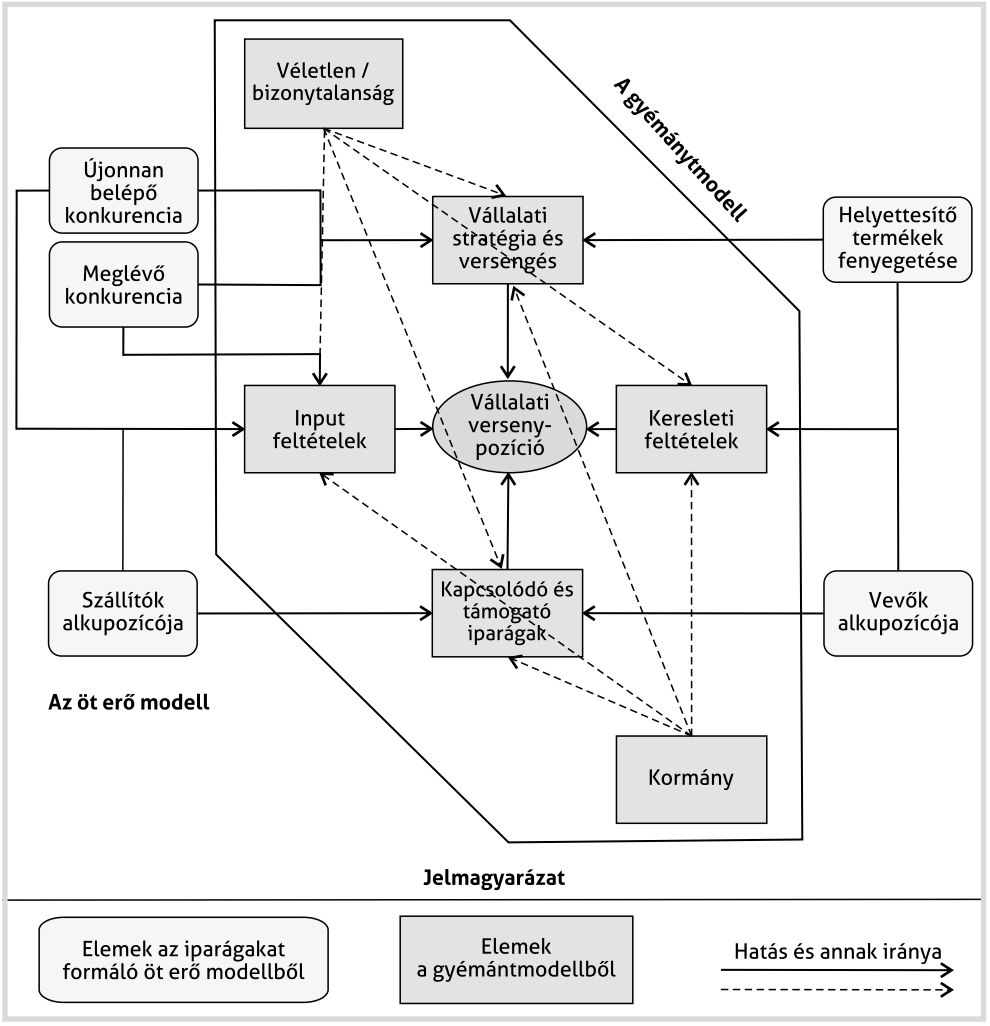
A vállalati versenyképességet a makroszintű külső tényezők mellett a mikroszintű környezet (üzleti avagy piaci környezet) is befolyásolja. Ezen hatásokat a Porter-féle gyémántmodell rendszerezi. A vállalati versenyképességet mérő modellek és indexek alapját jellemzően Porter (1990) gyémántmodellje és Porter öt erő modellje adja. A gyémántmodell azt mutatja meg, hogy milyen lehetséges forrásai lehetnek a vállalatok versenyelőnyeinek, ezek a következők: 1. a vállalatok stratégiái és versengése, 2. a keresleti feltételek, 3. a kapcsolódó és támogató iparágak, 4. a tényezőellátottság avagy *input*-feltételek, 5. a kormányzati ráhatások és 6. az egyéb véletlen faktorok (Porter, 1990). A vállalati versenyképesség felmérésére például Márkus (2009) a gyémántmodellt használta kiindulópontnak.

Az iparági versenyt meghatározó erőkre szintén Porter készített egy összefoglaló modellt (Porter, 2006). Az iparági versenypozíciót formáló öt erő modell a vállalat szűkebb környezetéről szolgáltat információkat. Porter modellje szerint a versenyt formáló öt erő a következő: 1. helyettesítő termékek fenyegetése, 2. szállítók alkuereje, 3. fogyasztók alkuereje, 4. újonnan belépő szereplők fenyegetése és 5. a már meglévő szereplők közötti verseny.

Porter két modellje össze is vonható (Németh, 2010) (7.7. ábra). Az összevont modell alapján a konkurencia (meglévő és új egyaránt) hat a vállalatok közötti versenyre, valamint a tényezőellátottságra, hiszen a versenytársak jellemzően ugyanazokat az erőforrásokat

használják fel. A szállítók alkupozíciója hatással van a tőlük származó erőforrások elérhetőségére és a támogató iparágakkal és beszállítókkal potenciálisan kiaknázható versenyelőnyre. A vevők alkupozíciója hat a keresleti feltételek alakulására, ugyanakkor a kapcsolódó iparágakra és beszállítókra is hatással van, hiszen a származékos kereslet a kapcsolódó iparágakra és beszállítókra is jelentős hatást gyakorol. A helyettesítő termékek a vállalatok közötti versenyt erősíthetik vagy gyengíthetik, és a keresleti feltételeket befolyásolják, esetenként teljesen átalakítják (Németh, 2010).

7.7. ábra: Az összevont gyémántmodell és öt erő modell

Forrás: Németh (2010); Porter (1990) alapján saját szerkesztés

A vállalati versenyképesség az erőforrás-elmélet alapján

Az erőforrás-elmélet szerint a vállalatok versenyképességét a vállalaton belüli tényezők határozzák meg leginkább, azaz a siker a vállalat erőforrásaitól függ (Wernerfelt, 1984). Az erőforrások és képességek közül a nehezen vagy egyáltalán nem másolhatók jelentik a legnagyobb sikerpotenciált. A sikert viszont a vállalat környezetéhez megfelelően adaptált stratégia hozza el, ez a stratégia pedig az erőforrások felhasználását is meghatározza. A vállalati környezet állandó változásában van, a versenyelőnyének is folyamatosan más-más tulajdonságokból és erőforrásokból kell fakadnia a hosszú távú működés érdekében (Chikán, 2006). Így tehát a hosszú távú működés fenntartásához nem elegendő csupán az adott időpontban versenyelőnyt biztosító erőforrások tulajdonlása, a környezethez való alkalmazkodás képessége is meg kell, hogy legyen. Tehát a működőképesség mellett a változóképességre is szüksége van egy vállalatnak (Chikán, 2006).

A belső tényezőket kétféleképpen is megközelíthetjük. Az egyik az *ex ante* megközelítés, ekkor a vállalat lehetőségeire és képességire helyezzük a hangsúlyt, azaz eszközei alapján a vállalat lehetséges teljesítményét próbáljuk megbecsülni (Németh, 2010). Ebben az esetben sok nehezen számszerűsíthető minőségi tényező nehezíti az objektív kép formálását. Az *ex post* szemléletben a vállalat által elért eredmények felmérése a cél. Az eredmények jellemzően kvantitatív tényezők alapján mérhetőek fel, amelyek már könnyen számszerűsíthetők (például árbevétel – arányos nyereség, sajáttőke – arányos nyereség – ROE, eszközarányos eredmény – ROA, de a figyelembe vett mutatók köre alkalmazási terület és cél szerint bővíthető) (Németh, 2010).

A kutatói álláspontok megegyeznek abban, hogy a vállalatok versenyképessége jelentősen függ az általuk előállított termékek és szolgáltatások versenyképességétől (Németh, 2010). Mivel a termékek és szolgáltatások jelentős hatással vannak a vállalati versenyképességre, fontos kiemelni azokat a helyzeteket, amikor versenyképes termékről vagy szolgáltatásról beszélhetünk. Egyrészt a termék vagy szolgáltatás akkor versenyképes, ha annak az ára a versenytársak árainál kisebb, azaz olcsóbb. Azt mindenképp fontos kiemelni, hogy az alacsonyabb ár csakis akkor lehet versenyképes is, ha képes a költségek megtérítésére és profitszerzésre (Németh, 2010). Másrészt egy vállalat terméke akkor is versenyképes, ha azonos ár mellett jobb minőségű, mint a versenytársak termékei. Harmadrészt kapcsolódó szolgáltatásokat is nyújtanak az áruk mellé (pl. szerviz, alkatrészellátás stb.), így ezek színvonala is befolyásolja egy termék versenyképességét.

Habár a vállalati versenyképességet az előállított termékek és/vagy szolgáltatások jelentősen befolyásolják, egyéb tényezők is hatással vannak rá. Az egyik ilyen tényező a hatékonyság növelésének képessége (Németh, 2010). Továbbá a vállalatok az erőforrások piacán egymással versenyben állnak, ezért a vállalatok versenyképessége az erőforrásokhoz való hozzáféréstől is függ. Napjainkban, az elektromos autók terjedésekor, az erőforrásokhoz való hozzáférés kulcskérdés az autóiparban. Az autógyártók csakis akkor képesek elegendő számú elektromos autót gyártani, ha hozzá tudnak jutni elegendő akkumulátorhoz, az akkumulátorgyártó vállalatok pedig csakis akkor tudnak elegendő akkumulátort gyártani, ha hozzáférnek a lítiumhoz. Így tehát az elektromos autógyártás szűkös keresztmetszetéhez, a lítiumhoz való hozzáférés nagyon is képes befolyásolni a vállalatok versenyképességét (BCG, 2009; BCG, 2010; BGR&ICMLR, 2016; DeutscheBank, 2016). Továbbá a vállalati stratégia és annak megvalósítása szintén esszenciális a magas versenyképesség eléréséhez (Chikán, 2006). Végül, de nem utolsó sorban, a vállalatot emberek működtetik, így a humán erőforrás jó felkészültsége

és képzettsége szintén jelentősen meghatározza a vállalati versenyképességet (Chikán, 2006; Szerb, 2010; Szerb et al., 2014). Egyre fontosabbá válik továbbá az emberi erőforráshoz is kapcsolható tudástőke. A vállalati tudás alapját adó kutatásfejlesztési (K+F) tevékenységek színvonala komolyan képes meghatározni egy vállalat versenyképességét. A tudás és a K+F tevékenységek mellett a tudásmenedzsment és a tudástranszfer is fontos szerepet tölt be a multinacionális vállalatok életében (Demeter et al., 2016).

7.3.4. A szakirodalomban található vállalati versenyképességi indexek felépítése

A vállalati versenyképességi indexeknek leginkább a menedzsmenttudományokban van kiemelt szerepe (Chikán, 2006). Vállalati szintű versenyképességi indexet sem a nemzetközi, sem a magyarországi szakirodalomban nem találni sokat. A nemzetközi szakirodalomban található tanulmányok leginkább elméleti szinten alkotnak meg egy vállalati versenyképességet felmérő keretrendszert, de számszerűsíthető és a gyakorlatban is alkalmazható modellt nem építenek fel (Rugman et al., 2012; Man et al., 2002; Buckley et al., 1988). A magyar nyelvű szakirodalomban találunk néhány példát vállalati versenyképességi indexre (Chikán, 2006; Szerb, 2010; Szerb et al., 2014; Márkus, 2008), de azok sem általánosan használhatók minden esetben. A magyar versenyképességi indexek szakirodalmának összefoglalásával Németh (2010) egy komplex elméleti keretrendszert épített fel, amely irányt mutathat a vállalati versenyképesség gyakorlati felméréséhez. Ezen szakirodalmi alapokra támaszkodva célkitűzésünk, hogy egy új versenyképességi indexet hozzunk létre, amely az erdélyi vállalatok versenyképességét sikeresen fel tudja mérni, ezáltal egy valós képet tud nyújtani az erdélyi gazdasági szereplők versenyképességéről.

Multinacionális vállalatok globális és regionális versenyképességének felmérésével Rugman és szerzőtársai (2012) foglalkoztak. A multinacionális vállalatok versenyképességét felmérő modellükben a vállalat tulajdonságai mellett figyelembe veszik a vállalat telephelyéül szolgáló ország tulajdonságait is, abból a megfontolásból, hogy az országspecifikus tényezők is meghatározzák a vállalat versenyképességét. Rugman és társai (2012) tanulmányukban inkább az országszintű előnyök meghatározására fektették a hangsúlyt, de operacionalizálható vállalati szintű versenyképességi indexet nem határoznak meg. Az országspecifikus tényezők meghatározásakor szintén visszaköszön Porter (1990) gyémántmodellje (Rugman et al., 2012).

Szintén a porteri gyémántmodell alapján, 502 vállalat adatait felhasználva, nyolc dimenzió figyelembevételével készült egy másik modell is a vállalati versenyképesség meghatározására (Márkus, 2008; Márkus, 2009). A nyolc dimenzió a versenyt leginkább befolyásoló öt tényezőt számszerűsíti, ezek a következők: 1. vállalati erőforrások (vállalati tudás, pénzügyi eredmények és előrejelzések valamint a vállalaton belül jelen lévő képzett szakemberek); 2. kapcsolódó iparágak és beszállítók (együttműködés más szervezetekkel); 3. kereslet (keresleti indexszel mérve); 4. vállalati stratégia és versenyhelyzet (árbevétel és alkalmazottak számának alakulása); 5. innováció (innovációs tevékenység elemzésével történő kategorizálás). Az index tesztelésekor leginkább kis- és középvállalatok adatait vette figyelembe a szerző (Márkus, 2008; Márkus, 2009).

Az egyik legkidolgozottabb versenyképességi indexet a KKV-k számára Chikán (2006) készítette el. A működőképesség és a változóképesség *ex ante* belső tényezőknek tekinthetők, míg a teljesítmény *ex post* belső tényezőnek számít (Németh, 2010). Chikán (2006)

modelljét követően Szerb és munkatársai (2014) is készítettek egy KKV-k versenyképességét felmérő komplex modellt. Mindkét modellben (Chikán, 2006; Szerb et al., 2014) közös az, hogy leginkább a vállalat belső tényezőire összpontosítanak, a külső környezetet nem veszik figyelembe.

Chikán (2006) versenyképességi indexének felépítésekor a fogyasztói és a tulajdonosi értékteremtés mérése egyaránt jelen van a vállalatok teljesítményének mérésekor. Érvelése alapján a vállalat célja a fogyasztói igények kielégítése nyereségszerzés mellett, ami azt jelenti, hogy kettős értékteremtésnek kell megvalósulnia. A fogyasztói érték a szükségletek megfelelő kielégítéséből következik, a tulajdonosi érték pedig a nyereségszerzésben és a vállalati érték növekedésében valósul meg (Chikán, 2006). Versenyképességi indexét három fő pillérre építette fel: működőképesség, változóképesség és teljesítmény dimenziókra. A három legfőbb tényezőcsoportot több, összesen 22 jelzőszámból állította össze. Az általa kidolgozott vállalati versenyképességi indexet kérdőíves kutatással is tesztelte. Eredményei arra engednek következtetni, hogy az általa kidolgozott versenyképességi index mind kérdőíves adatokon, mind egyedi vállalti adatokon működik, így tehát egy üzleti életben is használható és operacionalizálható versenyképességi indexet sikerült kidolgoznia. Az elkészített modell alapján „a versenyképesség mércéje a működőképesség és a változóképesség együttes mértékének (amit képességként definiált a szerző) a piac által elismert hányada" (Chikán, 2006, 44).

A működőképességet Chikán (2006) öt fő dimenzió mentén írta le, ezek a dimenziók a következők: költség/ár, minőség, idő, rugalmasság és a szolgáltatás színvonala. Ezek szintén több mutatószámból állnak össze. A változóképesség három fő elemből épül fel: a piaci kapcsolatokból, a humán erőforrás felkészültségéből és a szervezeti válaszképességből. Ezen elemek is több kisebb jelzőszámból tevődnek össze. Chikán (2006) a teljesítményt a fogyasztói értékteremtéssel és a tulajdonosi értékteremtéssel egyaránt mérte. A fogyasztói értékteremtést az iparági átlaghoz viszonyított piaci részesedéssel, a tulajdonosi értékteremtést az iparági átlaghoz viszonyított árbevétel-arányos nyereséggel jelenítette meg (Chikán, 2006).

A második, Szerb és társai (2014) által kidolgozott index alapjait Szerb (2010) fektette le. Az általa kidolgozott modell a vállalat belső tényezőire összpontosít, mivel ezek határozzák meg a vállalat versenyképességét, szemben az intézményi és környezeti tényezőkkel. Az erőforrás-alapú elméletek szerint a vállalatok erőforrásainak (eszköz, információ, tudás és szervezeti folyamat) négy fontos tulajdonsága van: értékesség (hatékonyság és eredményesség), ritkaság (sajátosság, egyediség), tökéletlen reprodukálhatóság (Szerb, 2010). A Chikán (2006) által kidolgozott versenyképességi indexhez hasonlóan ez az index is az erőforrás-alapú elméletből indul ki, és leginkább a vállalat belső tényezőit veszi alapul. Az index hét fő pillérből áll, ezek a következők: fizikai erőforrások, humán erőforrások, innováció, *networking*, adminisztratív rutinok, kínálati tényezők és keresleti tényezők. A hét fő pillér 21 tényezőből tevődik össze. A szerző szerint ezen modell gyengesége, hogy hiányzik belőle a társadalmi hasznosság és az etikai normáknak való megfelelés.

Azok az indexek, amelyek a tényezők egyszerű vagy súlyozott átlagát veszik figyelembe, nem számolnak azzal, hogy egyes tényezők összefüggenek, erősíthetik vagy gyengíthetik egymást (Szerb, 2010). A leggyengébb láncszem elmélete alapján a versenyképességet a leggyengébb elem határozza meg, amely nem mellesleg negatív hatást is gyakorol a többi tényezőre (Szerb, 2010). Szerb (2010) szerint tehát a hét versenyképességi pillér között egyensúly

kell, hogy legyen, ellenkező esetben a lefele kilógó tényező negatívan hat a többi tényezőre. Ezen gondolat mögött a szűk keresztmetszetek problémája is meghúzódik, hiszen a valós vállalati életben is igaz az, hogy a többi tényező növelésével nem növelhető jelentősen a vállalat versenyképessége, ha bizonyos szűk keresztmetszeteket nem sikerül kiküszöbölni. A tanulmány gyakorlati részében 695 cég adatain tesztelte a modellt (Szerb, 2010). Ezen alapokra később egy részletesebb és átfogóbb modellt is készítettek.

A Szerb és társai (2014) által készített modell, a kis- és középvállalati versenyképességi index, összesen tíz dimenzió alapján méri fel a KKV-k versenyképességét, ezek a dimenziók a következők: humán tőke, finanszírozás, együttműködés, termék és termékinnováció, adminisztratív rutinok és döntéshozatal, verseny és versenystratégia, technológia, nemzetköziesedés, marketing, valamint az online jelenlét és az információkommunikációs eszközök használata (Szerb et al., 2014). Ezen dimenziókat a szerzők többféle indikátorból építették fel, ugyanakkor mindegyik dimenzióhoz hozzárendeltek egy, a dimenziót leíró pénzügyi mutatószámot is. A tíz dimenzióból állították össze a kis- és középvállalati versenyképességi indexet. A szerzők által értékelt tíz dimenzió erősen korrelált a versenyképességi indexszel, ami megerősítette azt, hogy ténylegesen a versenyképességet pozitívan befolyásoló tényezőket sikerült kiválasztani (Szerb et al., 2014). Ezen index legnagyobb gyakorlati haszna szintén a vállalati képességek pontos felmérésén alapuló fejlesztési javaslatok megfogalmazásában rejlik, hiszen azok által a vállalat hosszú távú sikeres működésének esélye és nemzetközi versenyképessége is növelhető lesz (Szerb et al., 2014).

7.4. Egy vállalati szintű versenyképességi index kidolgozása

A szakirodalom alapján az erdélyi vállalatok versenyképességét kívánjuk felmérni, amit egy új, az eddigieknél átfogóbb versenyképességi index létrehozásával teszünk meg. Az új index kidolgozására azért van szükség, mert a szakirodalomban szereplő modellek vagy túlságosan a vállalat belső tényezőire, vagy ellenkezőleg, túlságosan a vállalat külső tényezőire fektetik a hangsúlyt a versenyképesség mérésekor.

Kutatásunk alapján mind a belső, mind a külső tényezők figyelembevétele lényeges, így a modellünkben mindkettőt számításba vettük. Egy külső és belső tényezőket is figyelembe vevő elemzési keretrendszert Németh (2010) készített, viszont a mi célunk az volt, hogy az elkészített elméleti modellt valós vállalati adatokon is leteszteljük. Mivel a kialakított modellt tesztelni is akartuk, egy olyan modellt határoztunk meg, ami a szakirodalmi eredményeken alapul, viszont lehetőséget ad a versenyképesség számszerűsítésére is, azaz ki tudunk vele számítani egy versenyképességi indexet.

A belső tényezők kiválasztásához Chikán (2006) és Szerb et al. (2014) munkái szolgáltak alapul. Ezeket vontuk össze, és egészítettük ki további pillérekkel. A külső tényezők kiválasztását teljes mértékben Porter öt erő modelljére alapoztuk. A Porter-modell már több versenyképességi index alapját is adta, így a mi megközelítésünk is azonos a szakirodalomban tárgyaltakkal (Márkus, 2009).

Összesen öt fő belső tényezőt azonosítottuk, amelyek hatással vannak egy vállalat versenyképességére. Az első három fő tényezőt Chikán (2006) szerint határoztuk meg, ezek a működőképesség, változóképesség és teljesítmény. A teljesítmény tényezőt a mi modellünkben kizárólag pénzügyi teljesítményként definiáltuk. Chikán (2006) a modelljében piaci

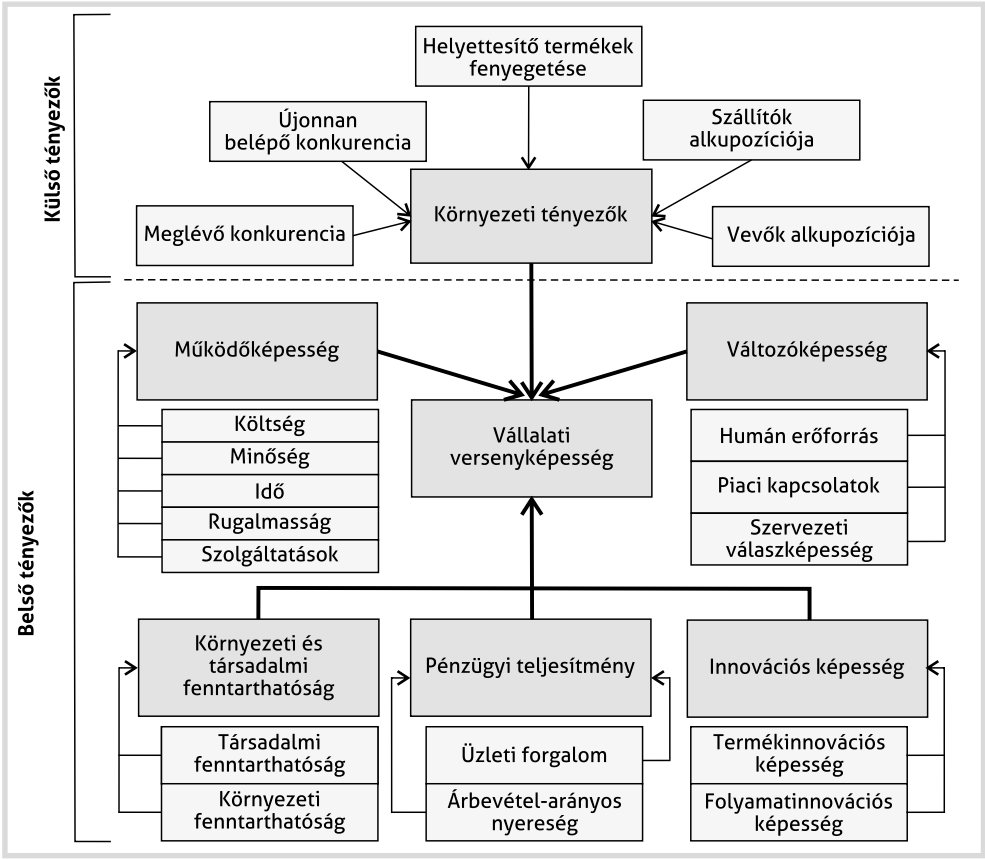
részesedést is vizsgál, de véleményünk szerint a piaci részesedés lecsapódik a pénzügyi teljesítményben, ezért modellünkben csak a pénzügyi teljesítményt vettük figyelembe. A belső tényezők körét továbbá még két fő pillérrel egészítettük ki. Az egyik ilyen hozzáadott pillér a vállalat innovációs képessége, a másik pedig a vállalat fenntarthatósága. Az innovációs képességet szándékosan nem soroltuk be egyik tényezőcsoportba sem. A változóképesség csoportjába nem tartozhat bele az innováció, mert a szakirodalom értelmezésében a változóképesség a környezeti változásokra való megfelelő adaptációs képességet méri, az innovációs tevékenység pedig ennek az ellentéte, hiszen ezáltal a vállalat alakítja a piacot. A működőképesség pedig csupán a vállalat tevékenységének megfelelőségét méri, innovációs tevékenység az alapvető működéshez nem szükséges. A fenntarthatóság fontosságát az aktuális eseményekre alapozva emeltük be a modellbe, hiszen a környezeti és szociális fenntarthatóság ma már számos vállalat életében kulcsfontosságú szerepet játszik. A szakirodalomban egyelőre még ennek nem tulajdonítottak nagy szerepet a vállalati versenyképesség mérésekor, de napjaink eseményei (például a 2015-ben kirobbant „dízel-botrány") is rávilágítottak annak fontosságára, ráadásul a lisszaboni stratégiában is fontos szerepet tulajdonítottak a fenntarthatóságnak (ec.europa.eu, 2013).

Összegzésképpen, az általunk felépített modellben öt belső tényező hat a vállalati versenyképességre: a működőképesség, a változóképesség, a pénzügyi teljesítmény, az innovációs képesség, valamint a környezeti és társadalmi fenntarthatóság. Ezen öt tényező közül négy *ex ante*, azaz a vállalat lehetőségeit méri fel (működőképesség, változóképesség, innovációs képesség és fenntarthatóság). Egy tényező *ex post*, azaz a vállalat valós, számszerűsíthető teljesítményét mutatja meg (pénzügyi teljesítmény). A szakirodalomban szereplő versenyképességi indexekhez hasonlóan a fő pilléreket mi is több alpillérből építettük fel. A működőképesség alpilléreit teljes mértékben Chikán (2006) modelljéből emeltük át, azaz a működőképességet a költség, minőség, idő, rugalmasság és a kiegészítő szolgáltatások jelentik. A változóképesség fő pilléreit Chikán (2006) és Szerb (2014) modelljének kombinációjából kaptuk meg: a változóképességet a humán erőforrás képzettségével, a szervezeti válaszképességgel és a piaci kapcsolatokkal mértük. A piaci kapcsolatok esetén nem csak a fogyasztói, hanem a beszállítói kapcsolatokat is számításba vettük. A pénzügyi teljesítményt az árbevétel és az árbevétel-arányos nyereség abszolút értéke és ezek változása képezi. A változást azért tartottuk fontosnak belefoglalni a pillérbe, mert így a vállalat teljesítményének dinamikájáról is kaphatunk információt. A fenntarthatóságot is két fő pillérből építettük fel, az egyik a környezeti, míg a másik a társadalmi fenntarthatóságot jeleníti meg. Az innovációs képességet szintén két fontos alpillér képezi, az egyik a termékinnovációs, a másik a folyamatinnovációs képesség. Ezt a felbontást a NSH rendszerezéséből vettük át.

Az általunk készített modell inkább az erőforrás-elmélethez kötődik, hiszen az általunk figyelembe vett tényezők között túlsúlyban vannak a belső tényezők. Ennek ellenére a vállalat szűkebb környezetének figyelembevételét elengedhetetlennek tartjuk. A vállalat szűkebb környezetét meghatározó tényezőket Porter öt erő modellje alapján határoztuk meg, azaz a már meglévő konkurenciát, az új versenytársak fenyegetését, a helyettesítő termékek fenyegetését, a szállítók alkupozícióját és a vevők alkupozícióját vettük figyelembe.

Az általunk felépített elméleti modell tehát a külső és belső tényezőket is figyelembe veszi a vállalati versenyképesség meghatározásakor (7.8. ábra). A modellt valós vállalati adatokon is teszteltük, ennek eredményeit a következő fejezet mutatja be.

7.8. ábra: Az általunk kidolgozott vállalati versenyképességi index szerkezete

Forrás: Chikán (2006); Szerb (2010); Szerb et al. (2014); Németh (2010); Márkus (2009); Márkus (2008); Porter (1990) alapján saját szerkesztés

7.5. Az erdélyi vállalatok versenyképességének felmérése

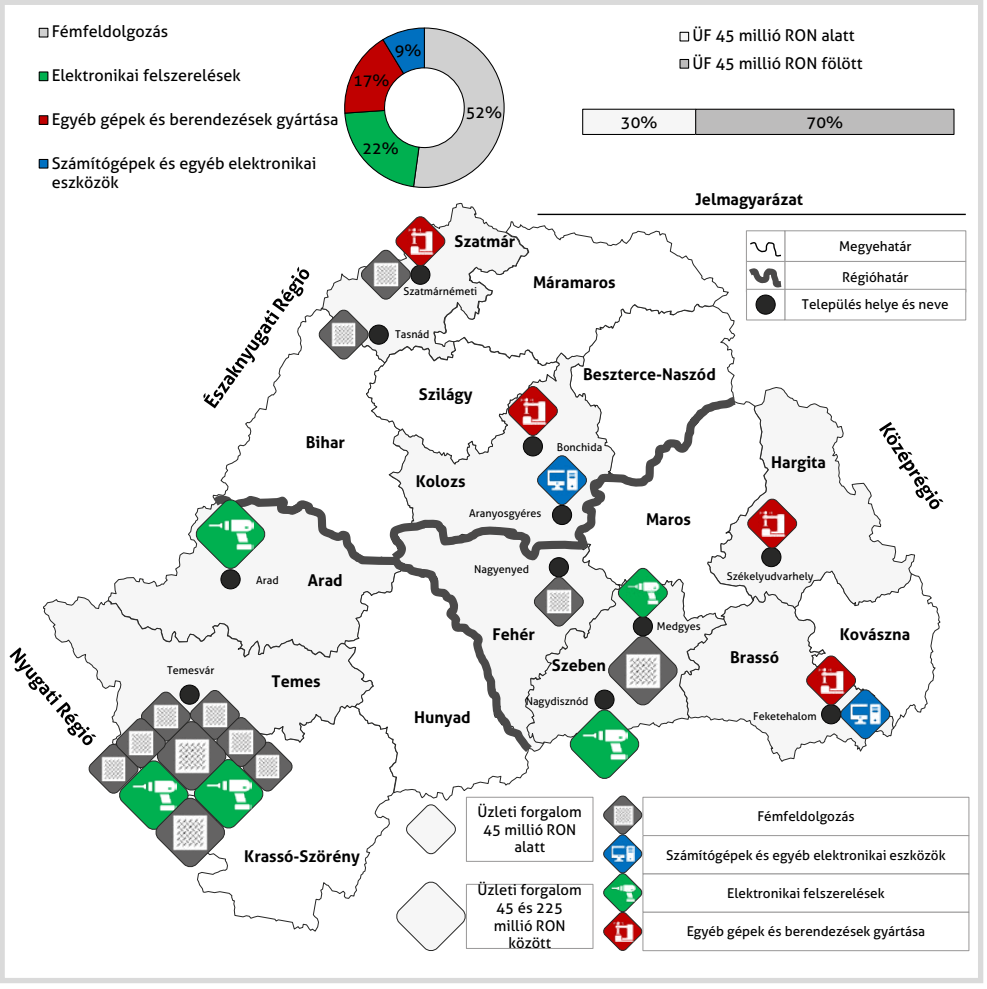
7.5.1. A mintában szereplő erdélyi vállalatok

Az általunk felépített modell statisztikai bizonyításához az International Manufacturing Strategy Survey (IMSS) legfrissebb adatbázisát használtuk fel. Az IMSS-lekérdezéseket 1992-től kezdte el a London Business School és a Chalmers University of Technology, és négyévente újra lekérdezésre kerül. Eddig 6 lekérdezés volt összesen. A legfrissebb adatokat (IMSS VI.) 2013 és 2014 között gyűjtötték be, a mintába 22 országból 931 gyártóüzem került. Az adatgyűjtést mindenhol az illető országért felelős kutató végzi el. A mintába csak olyan termelővállalatok kerülhetnek be, amelyeknek legalább 50 alkalmazottjuk van. A kérdőívet a

termelésben vezető pozíciót betöltő személyek töltik ki, vagy a velük egyenértékű pozícióban levő vezető beosztású alkalmazottak.

Az általunk elemzett minta kicsinek számít, hiszen csupán 23 erdélyi termelővállalat van benne (7.9. ábra). Ezek 52%-a fémfeldolgozással foglalkozik, 22%-a elektronikai felszereléseket, 17%-a gépeket és műszaki berendezéseket, míg 9%-a számítógépeket gyárt. A legtöbb vállalat Temes megyéből került ki, szám szerint 10. A Nyugati Régióból összesen 11 vállalat adatait sikerült feldolgozni. Az Északnyugati Régiót 5 vállalat jeleníti, a Középrégióban pedig a további 7 vállalat van. Ezek üzleti forgalma jellemzően 45 millió RON alatti, a 23 vállalatból csupán 7 vállalatnak sikerült ez meghaladnia.

7.9. ábra: A mintában szereplő vállalatok lokációja Erdélyben

Forrás: saját szerkesztés

7.5.2. A vállalati szintű versenyképességi index kiszámításának módszertana

Első lépésben az általunk felépített modellben szereplő pilléreket közelítettük konkrét számszerűsíthető változókkal. Az IMSS kérdőív adatait kizárólag a tényezők közelítéséhez használtuk. A kérdésre adott válaszokat egy 1-től 5-ig terjedő Likert-skálán mérték fel, így a pontok normálása nem volt szükséges. A felmérés során a válaszadóknak mindig a versenytársakhoz képest kellett értékelniük a cég teljesítményét az adott kérdéskörben. Ezt a megközelítést a Chikán-modell (2006) alkalmazta, és mi is hasonlóan jártunk el. Így tehát az 5-ös érték a versenytársakhoz képest sokkal jobb, míg az 1-es érték a versenytársaknál sokkal rosszabb helyzetet mutat.

Második lépésben az alpillérek értékeit átlagoltuk, ahogyan Chikán (2006), Szerb (2010 és Szerb et al. (2014) is tette. A versenyképességi pillérek végső pontjainak összegeként határoztuk meg a vállalat versenyképességét, ahogyan Szerb et al. (2014) is meghatározta. Szerb et al. (2014) a szűk keresztmetszetek kialakulására is figyelt, így a leggyengébb láncszem elmélet alapján számolták ki a pillérek értékeit. Mi ezt a kis elemszám miatt nem tettük meg, ahogyan Chikán (2006) versenyképességi formulájához hasonlatosat sem tudtunk meghatározni. A kis elemszám miatt a klaszterelemzést és a varianciaelemzést (ANOVA) tartottuk megfelelőnek az általunk kidolgozott modell tesztelésére.

Harmadik lépésben a kiszámolt versenyképességi pontokat csoportosítottuk, kétlépcsős klaszterelemzést alkalmazva (Sajtos–Mitev, 2007). Elsőként a klaszterek ideális számát állapítottuk meg hierarchikus klaszterelemzéssel, azon belül is összevonó eljárással, illetve a Ward-féle eljárással. Azért választottuk a Ward-féle eljárást, mert ez a módszer az egyik legalkalmasabb a klaszterek ideális számának meghatározására (Sajtos–Mitev, 2007). Ezután, ismerve az csoportok számát, a „k-közép" klaszterezést végeztük el, így csoportosítva az elemzett vállalatokat.

Negyedik lépésben varianciaelemzéssel (ANOVA) állapítottuk meg, hogy a klaszterekbe sorolt vállalatok versenyképességi pillérekre adott pontjai (működőképesség, változóképesség, pénzügyi teljesítmény, innovációs képesség, környezeti és társadalmi fenntarthatóság, valamint környezeti tényezők) szignifikánsan eltérnek-e a klaszterek között (azaz a magas és alacsony versenyképességi indexszel jellemezhető vállalatok között). Erre az elemzésre azért volt szükség, hogy valós vállalati adatokon állapíthassuk meg a szakirodalmi alapokon nyugvó, de általunk felépített modell érvényességét.

A számításokat MS Excel-ben és IBM SPSS-ben végeztük el.

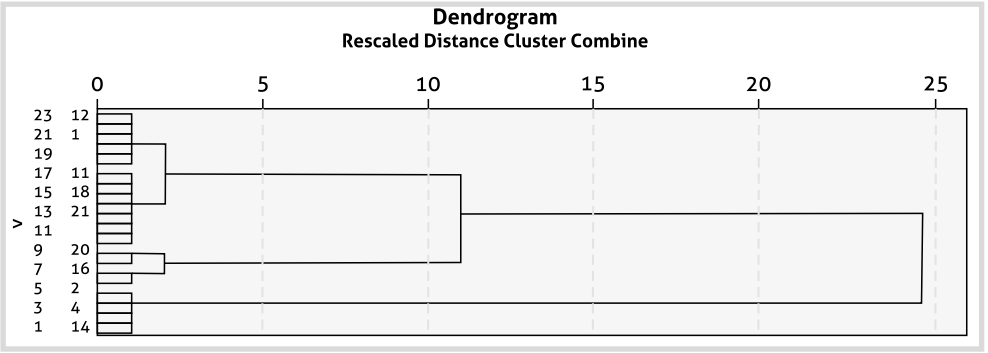
7.5.3. Az erdélyi vállalatok versenyképessége

A hierarchikus klaszterelemzést alkalmazva, a versenyképességi pontok alapján a mintában szereplő erdélyi vállalatok két klaszterbe csoportosíthatók (7.10. ábra). Az egyik klasztert „kevésbé versenyképes vállalatoknak", míg a másik klasztert „versenyképes vállalatoknak" neveztük el. A versenyképes vállalatok csoportjába 8, míg a kevésbé versenyképes vállalatok csoportjába 15 vállalat került.

A legmagasabb elérhető versenyképességi pont 30, hiszen, ha mind a hat figyelembe vett pillér értéke 5, akkor lesz a versenyképes vállalatok versenyképességi indexének átlaga 23,66 (a maximum 30-ból), ami 79%-os versenyképességi indexet jelent (7.11. ábra). A kevésbé versenyképes vállalatok versenyképességi pontjának átlaga 17,45, ami 58% versenyképességi idexet mutat.

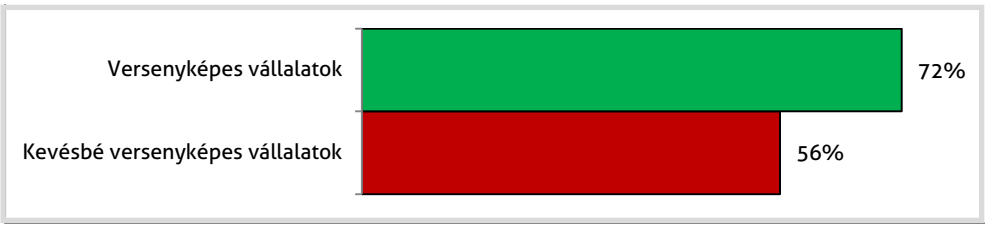
A kiszámolt vállalati versenyképességi index eloszlása a normális eloszláshoz képest kissé csúcsosabb (7.12. ábra). A kis elemszám miatt ezt az eloszlást megfelelőnek tekintettük.

7.10. ábra: Hierarchikus klaszterelemzés eredménye

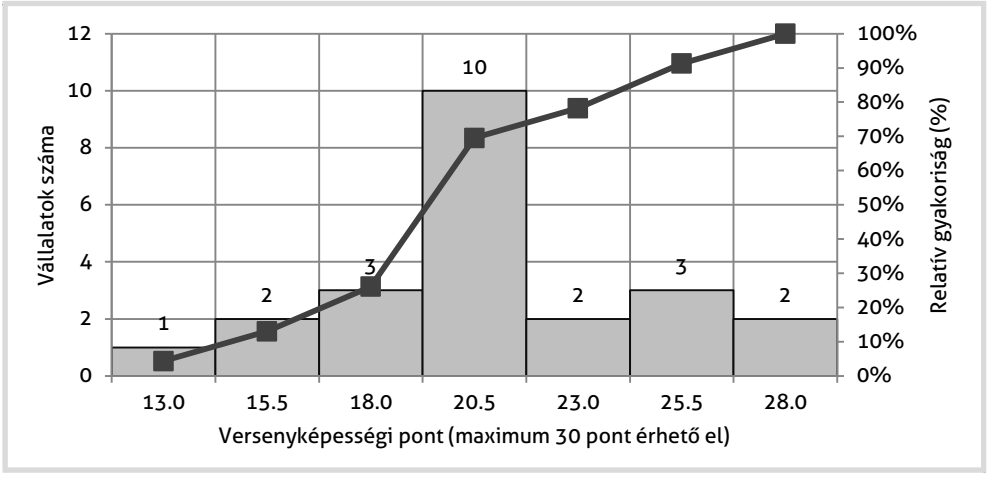
Forrás: saját szerkesztés

7.11. ábra: Az általunk felépített modell alapján kiszámolt versenyképességi pont átlaga a két klaszterre (%)

Forrás: saját szerkesztés

7.12. ábra: A versenyképességi pontok eloszlása

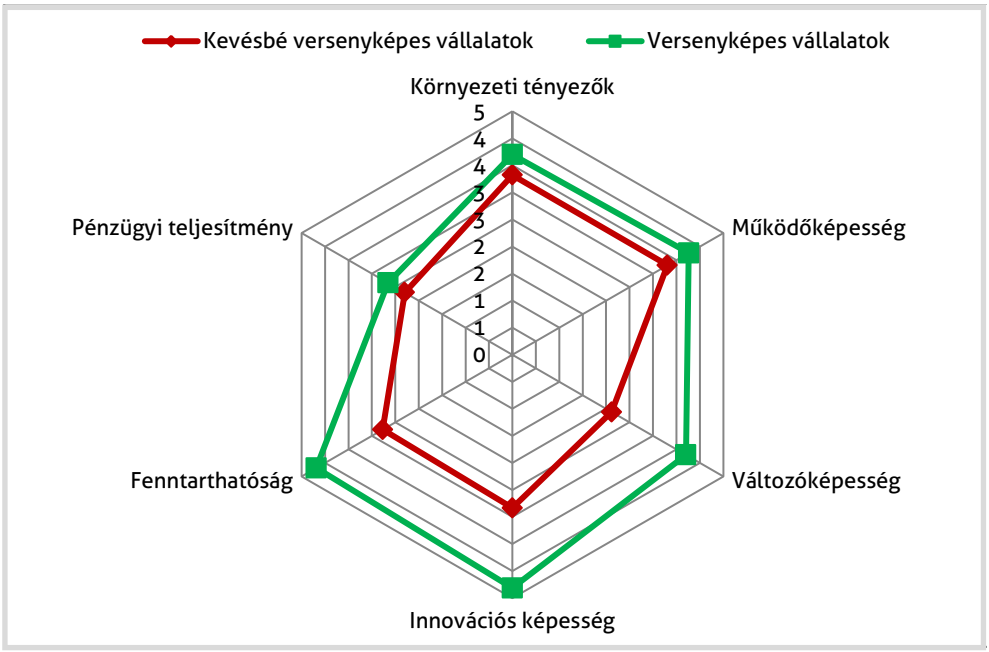
Forrás: saját szerkesztés

7.1. táblázat: A versenyképességi pillérek két klaszter közötti eltéréseinek szignifikanciája (ANOVA)

Versenyképességi pillér neve	*F* érték	*p* érték	
Környezeti tényezők	1,9	0,184	x
Működőképesség	6,1	0,022	**
Változóképesség	44,9	0,000	***
Innovációs képesség	24,5	0,000	***
Fenntarthatóság	24,4	0,000	***
Pénzügyi teljesítmény	4,0	0,060	*

Forrás: saját szerkesztés

7.13. ábra: Az általunk felépített modell alapján kiszámolt versenyképességi pillérek átlaga a két klaszter esetében

Forrás: saját szerkesztés

A versenyképességi pontok alapján két klaszterbe csoportosított vállalatok jellemzői a legtöbb pillér esetében szignifikánsan eltérnek (7.1. táblázat). A környezeti tényezők esetében nem beszélhetünk szignifikáns eltéréstől, hiszen a *p* értéke 0,184. Ez azt jelenti, hogy a versenyképes és kevésbé versenyképes vállalatok közötti különbségek nem föltétlenül a környezeti különbségekre vezethetők vissza, sokkal inkább vállalaton belüli okai vannak.

A leginkább szignifikáns különbségek a változóképesség, innovációs képesség és fenntarthatóság pillérek esetében láthatók. Ebből arra következtethetünk, hogy az erdélyi vállalatok versenyképessége leginkább ettől a három tényezőtől függ. A változóképesség, a környezethez való adaptáció fontossága már régóta ismert a szakirodalomban, így eredményeink egybecsengnek azzal. Az innováció fontossága szintén ismert a szakirodalomban, így modellünk azon eredményeket is megerősíti. A fenntarthatóság a közelmúltban vált különösebben fontossá, ez az erdélyi vállalkozások versenyképességében is tetten érhető. A működőképesség szintén szignifikánsan eltér a két vállalatcsoport között, ami nem meglepő, hiszen a megfelelő versenyképességet csak megfelelő működés mellett lehet elérni. A pénzügyi teljesítmény csak $p<0,10$ mellett szignifikáns, de, mivel kis elemszámmal dolgoztunk, ezt még elfogadhatónak tartjuk.

Összegzésképpen, azok az erdélyi vállalkozások, amelyeknek változóképessége, innovációs képessége és fenntarthatósága magasabb, sokkal versenyképesebbek, mint a többi vállalat (7.13. ábra). A működőképesség és a pénzügyi teljesítménybeli különbségek szintén hozzájárulnak az eltérő versenyképességhez. A belső tényezők közül az *ex post* pénzügyi teljesítmény szignifikanciája a legkisebb, amiből azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a versenyképesség leginkább a vállalat *ex ante* belső tényezőitől függ. A külső tényezők nem határozzák meg jelentős mértékben egy vállalat versenyképességét, amely az erőforrás-elméletet támasztja alá.

7.6. Összegzés

Tanulmányunkban először az erdélyi innovációs tevékenység helyzetképét vázoltuk fel. Ez alapján elmondható, hogy Erdélyben a régiók és a megyék között jelentős eltérések mutatkoznak meg az innovációs tevékenység tekintetében. Összességében a Központi és a Nyugati Régió maga mögött hagyja az Északnyugati Régiót. Fontos megemlíteni, hogy a régiókon belül a megyék között nagy eltérések tapasztalhatóak, hiszen az Északnyugati Régióban található Kolozs megye Erdély-szinten kiugró mértékű innovációs tevékenységet folytat, holott a régió összességében lemarad az erdélyi átlagtól.

Ezután a versenyképesség mérésének hiányában a szakirodalom alapján kidolgoztunk egy saját, az erdélyi vállalatok versenyképességét mérni hivatott indexet. Az index megalkotásakor igyekeztünk az eddigi szakirodalmi eredményeket összevonni és kiegészíteni. Az általunk készített index hat fő elemből áll, ezekből egy, a vállalat környezeti tényezőit méri fel, egy a vállalat teljesítményét, négy pedig a vállalat lehetőségeit. Az általunk kidolgozott modellben a lehetőségek a vállalat működőképességét, a változóképességét, a fenntarthatóságát és az innovációs képességét jelentik.

A szakirodalom és az aktuális trendek alapján felépített vállalati versenyképességet mérő modellünket valós vállalati adatokon teszteltük. Eredményeink alapján az erdélyi vállalkozások versenyképességére leginkább a változóképesség, az innovációs képesség és a fenntarthatóság hat. A működőképesség és a teljesítmény szintén szignifikánsan hozzájárul egy vállalat versenyképességéhez, de kisebb mértékben, mint az előbbi három tényező. A mintánkban szereplő erdélyi vállalatok esetében a környezeti tényezők nincsenek jelentős hatással a vállalatok versenyképességére, mivel eredményeink alapján az sokkal inkább a vállalaton belüli tényezőktől függ.

Szakirodalom

BCG (2009). The Comeback of the Electric Car? How Real, How Soon, and What Must Happen Next. The Boston Consulting Group, Boston.
BCG (2010). Batteries for Electric Cars. The Boston Consulting Group (BCG), Boston.
BGR&ICMLR (2016). Supply and Demand of Lithium and Gallium. Bundesanstalt für Goewissenschaften und Rohstoffe & Information Centerof Ministry of Land and Resources, Hannover.
Buckley, P. – Pass, C. – Prescott, K. (1988). Measures of International Competitiveness: a Critical Survey. Journal of Marketing Management, 4 (2), 175–200.
Chikán A. (2006). A vállalati versenyképesség mérése. Pénzügyi Szemle, 1, 42–57.
Chikán A. – Czakó E. (2005). Kutatási tervtanulmány. Versenyben a világgal, 2004–2006. Gazdasági versenyképességünk vállalati nézőpontból című kutatás, 1. sz. műhelytanulmány. Budapesti Corvinus Egyetem, Vállalatgazdaságtan Intézet, Versenyképesség Kutató Központ, Budapest.
Demeter K. – Szász L. – Rácz B. G. (2016). The Impact of Subsidiaries' Internal and External Integration on Operational Performance. International Journal of Production Economics, 182, 73–85.
Deutsche Bank (2016). Welcome to the Lithium-ion Age. Deutsche Bank, Frankfurt.
ec.europa.eu (2013). Glossary: Lisbon Strategy. https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Glossary:Lisbon_Strategy, (Utolsó letöltés: 2019. 09. 08.)
Kotler, P., – Keller, K. (2006). Marketing Management. Upper Saddle River, New Jersey.
Krugman, P. (1994). Competitiveness: a Dangerous Obsession. Foreign Affairs, 73 (2), 28–45.
Man, T. W. Y. – Lau, T. – Chan, K. F. (2002). The Competitiveness of Small and Medium Enterprises: A Conceptualization With Focus on Entrepreneurial Competencies. Journal of Business Venturing, 17 (2), 123–142.
Márkus G. (2008). Measuring Company Level Competitiveness in Porter's Diamond Model Framework. FIKUSZ 2008 Business Sciences-Symposium for Young Researchers: Proceedings, 149–158.
Márkus G. (2009). A porteri gyémántmodell alkalmazása a mikroszintű versenyképesség mérésére. Vezetéstudomány (Budapest Management Review), 40 (6), 16–32.
Németh A. (2010). A kis-és középvállalatok versenyképessége – egy lehetséges elemzési keretrendszer. Közgazdasági Szemle (Economic Review), 58, 181–193.
NSH. (2017). Repere economice şi sociale regionale: Statistica teritorială. Institutul Național de Statistică (INS), București.
Porter, M. E. (1990). The Competitiveness Advantage of Nations. New York Free Press, New York.
Porter, M. E. (2006). Versenystratégia. Akadémiai Kiadó, Budapest.
RFÜ (2014). Planul pentru dezvoltare regională – Regiunea Vest, 2014–2020. Agenţia pentru Dezvoltare Regională, Timișoara.
Rugman, A. – Oh, C., – Lim, D. (2012). The Regional and Global Competitiveness of Multinational Firms. Journal of the Academy of Marketing Science, 40 (2), 218–235.
Sajtos L. – Mitev, A. (2007). SPSS kutatási és adatelemzési kézikönyv. Alinea Kiadó, Budapest.
Szerb L. (2010). A magyar mikro-, kis-és középvállalatok versenyképességének mérése és vizsgálata. Vezetéstudomány (Budapest Management Review), 41 (12), 20–35.
Szerb L. – Csapi V. – Deutsch N. – Hornyák M. – Horváth Á. – Kruzslicz F. – Lányi B. – Márkus G. – Rácz G. – Rappai G. – Rideg A. – Szűcs K. – Ulbert J. (2014). Mennyire versenyképesek a magyar kisvállalatok? A magyar kisvállalatok (MKKV szektor) versenyképességének egyéni–vállalati szintű mérése és komplex vizsgálata. Marketing és Menedzsment, 48, 3–21.
topfirme.com (2019). Top firme din Romania (Statisztikai adatok Románia vállalatairól). https://www.topfirme.com/cifra-de-afaceri/ (Utolsó letöltés: 2019. 09. 08.)
Wernerfelt, B. (1984). A Resource-Based View of the Firm. Strategic Management Journal, 5 (2), 171–180.

Vincze Mária, Bíró Boróka-Júlia

8. Mezőgazdaság

Erdélyi régiók elnevezés alatt három tervezési régió, az Északnyugat, Közép és Nyugat (NUTS 2) együttesét, illetve az ezekhez tartozó tizenhat megye: Bihar, Beszterce-Naszód, Kolozs, Máramaros, Szatmár, Szilágy, Fehér, Brassó, Kovászna, Hargita, Maros, Szeben, Arad, Krassó-Szörény, Hunyad, Temes (NUTS 3) együttesét vizsgáljuk. A táblázatokban megjelenő „Erdély" elnevezés alatt ezeket az erdélyi régiókat értjük.

Jelen tanulmányunkban számszerűsítettük ennek a konvencionálisan meghatározott területi egységnek a helyét és szerepét a román mezőgazdaságban az elérhető statisztikai adatok alapján. A könyv különböző fejezetei ismertetik azt a természeti, társadalmi, gazdasági környezetet, amelyben a mezőgazdasági ágazat működik, így nem kell kitérnünk a számításaink eredményeinek tágabb értelmezésére, egyszerűen csak a mennyiségi adatokat jelezzük.

8.1. A romániai mezőgazdasági átalakulás általános jellemzői

A *Románia. Tér, gazdaság, társadalom* című kötet IX. fejezetében (Vincze–Bíró, 2011, 243–288) egy rövid ismertetőt írtunk a román mezőgazdasági átalakulás általános jellemzőiről, a következőkben részben ebből idézünk, illetve aktualizáljuk az adatokat. Nyilvánvaló, hogy az 1900–2017 közötti mezőgazdasági átalakulás általános jellemzői intézményi, jogi, politikai vonatkozásban jórészt közösek az ország egészére vonatkozóan. Bár a természeti, gazdasági, társadalmi, kulturális eltérések indokolttá tennék az egyes területi részek specifikumainak behatóbb tanulmányozását, ezek részletes kutatására nem volt lehetőségünk, így csupán a jogi keretek nemzeti szintű alakulását vázoljuk.

Az 1990-es év elején beindult a mezőgazdaság átalakítási folyamata Romániában. A 42/1990 és 75/1990-es kormányhatározatok a háztáji gazdaságok kiterjesztését tették lehetővé 0,15 hektártól 0,5 hektárig, valamint eltörölték az ezek utáni terménybeadási kötelezettséget, liberalizálva a kistermelői piacokat.

A 18/1991-es földtörvény a mezőgazdasági termelőszövetkezetek (tsz) vagyonának reprivatizálását rendelte el az 1949-es évi tulajdonviszony szerint, de 10 hektárban maximálták a visszaadandó földterületet, amit később a 169/1997-es törvény 50 hektárra növelt, majd az 1/2000-es törvény felgyorsította a tulajdonviszonyok tisztázását a mezőgazdaságban. Az erdőtulajdont is reprivatizálták, előbb ugyancsak 10 hektárban szabva meg a felső határt, majd 1997-től 30 hektárban. A 36/1991-es törvény, amely a mezőgazdasági társulások, valamint a családi társulások megalakulását szabályozta, jogi keretet teremtett az egykori termelői szövetkezetek vagyonának átmentésére demokratikus elvek szerint működő termelői csoportokba, időszaki (5 éves) adózási előnyöket biztosítva ezeknek.

A privatizáció 1992-ben csak a szövetkezetekre terjedt ki, az állami tulajdonban lévő mezőgazdasági gazdaságokra, valamint a gépállomásokra nem, ezek privatizációja, illetve koncesszióba adása jóval később, az 55/1995-ös privatizációs törvény alapján indult be, és 1997 után, az új demokratikus kormány alatt gyorsult fel.

Az 54/1998-as törvény a mezőgazdasági területek adásvételét szabályozta, majd a 247/2005-ös törvény nagy mértékben liberalizálta a földtranszfereket, és a 312/2005-ös törvény már a külföldiek földvásárlását is lehetővé tette (ami az uniós csatlakozás egyik feltétele volt). A 17/2014-es törvény további szabályozásokat írt elő a mezőgazdasági területek adás-vételére vonatkozóan. Romániában a föld bérbeadása jelentős mértékben hozzájárult a nagy gazdálkodási farmok létrehozásához. Előbb a 16/1994-es törvény írt elő bérbeadásra vonatkozó előírásokat, majd 2012-től a *Polgári Törvénykönyv* szabályozza a bérbeadást.

Románia 2007-es csatlakozása után a földpiac megélénkült (Luca–Turtoi, 2017, 60–67). Így például, míg 2000-ben 21,8 ezer hektár mezőgazdasági terület cserélt gazdát, addig 2012-ben 245,6 ezer hektár került eladásra, és ugyanakkor jelentősen megnőtt a föld ára is: 2000-ben 394 euro/hektár, míg 2015-ben elérte az 5500 euró/hektárt, és további árnövekedés (9000–10 000 euró/hektár) várható, ami még mindig alacsony ár a német vagy holland 25 000–60 000 euró/hektáros árakhoz képest. A *Capital* folyóirat 2018. augusztus 16-i számában a szerző (Al. Urzica) azt írja, hogy az ország mezőgazdasági területének 20–30%-a van külföldiek tulajdonában, bár hivatalosan mindössze 17 000 hektárt, azaz 0,3%-ot tartanak nyilván. A régi Romániában nem volt kataszteri nyilvántartás, ami sok visszaélésre ad még mindig lehetőséget.

A mezőgazdaság tradicionálisan fontos szerepet játszott a romániai és az erdélyi régiók falvaiban. 2017-ben az Eurostat adatai szerint (EC, 2018) a mezőgazdaság az erdészet és a halászat a bruttó hozzáadott érték 4,8%-át állította elő, az EU28-ban 1,6%-át. A farmokon foglalkoztatottak száma 2013-ban 6,58 millió fő volt, amelyből 1,55 millió teljes időben foglalkoztatottat jelentett, továbbá a civil vidéki összfoglalkoztatottak közel 60%-a a mezőgazdaságban dolgozott önálló gazdálkodóként. Fizetett alkalmazott a mezőgazdaságban 2013-ban 89 800 fő volt.

A mezőgazdasági termelés értéke 2017-ben az Eurostat adatai szerint 16 062 millió euró értékű volt, 76%-ot a növénytermesztés és 24%-ot az állattenyésztés tett ki, a legnagyobb arányt (26,2%) a gabonatermelés érte el.

A mezőgazdasági jövedelem 2017-ben 7,5%-os növekedést ért el (az EU-ban 8,45%) az előző évhez viszonyítva.

Románia jelenleg nettó agrárimportőr ország, 2017-ben az agrárkereskedelmi deficit 920,4 millió euró volt, viszont az EU28 országával folytatott agrárkereskedelem deficitje 1867,8 millió euró. Az agrárexport 66%-a irányult az EU-s országokba, míg az import aránya 83% volt.

8.2. A mezőgazdasági termelés alakulása Romániában és az erdélyi régiókban 1990 után

A következőkben az erdélyi régiók agrárgazdaságának helyét és szerepét vizsgáljuk Románia mezőgazdaságában, valamint a változási dinamika erdélyi sajátosságait számszerűsítjük.

8.2.1. Főbb tendenciák a növénytermesztésben

A következőkben számszerűsítjük a földterületnek mint alapvető termelési eszköznek a hasznosítási arányait és annak változásait 1990–2014 között, országosan és az erdélyi régiókban.

8.1. táblázat: Az összterület megoszlása Romániában és az erdélyi régiókban (hektár)

Földhasznosítás	Évek	ROMÁNIA	aránya	ERDÉLY	aránya
Mezőgazdasági terület	1990	14 769 028	62,0%	5 964 070,64	59,5%
	2014	14 630 072	61,4%	5 844 068,484	58,3%
Változási index –%		99,06%		97,99%	
Erdő	1990	6 685 371	28,0%	3 335 135,24	33,3%
	2014	6 734 003	28,2%	3 378 038,29	33,7%
Változási index –%		100,73%		101,29%	
Összterület	1990	23 839 071		10 029 335	
	2014	23 839 071		10 029 335	
Változási index –%		100,00%		100,00%	

Forrás: saját számítások az INS Tempo – AGR101A alapján

A mezőgazdasági területnek az összterületből számított részaránya 2014-ben országos szinten magasabb (61,4%), mint az erdélyi régiókban (58,3%), az erdők esetében az arány fordított: 28,2% országosan és 33,7% az erdélyi régiókban. Bár 1990 után a fakitermelés jelentős mértékben növekedett, a statisztikai adatok az erdőterületek növekedését jelzik.

8.2. táblázat: A mezőgazdasági terület (hektár) földhasználati ágak szerinti dinamikája 1990–2014 között és az erdélyi régiók arányai (%)

		1990	2014	2014/1990
Összterület	Románia	23 839 071	23 839 071	100,00%
	Erdély	10 029 335	10 029 335	100,00%
	Erdély/Románia	42,07%	42,07%	
Mezőgazdasági terület	Románia	14 769 028	14 630 072	99,06%
	Erdély	5 964 062	5 844 060	97,99%
	Erdély/Románia	40,38%	39,95%	
Szántó	Románia	9 450 395	9 395 303	99,42%
	Erdély	2 941 914	2 863 012	97,32%
	Erdély/Románia	31,13%	30,47%	
Gyep	Románia	4 727 873	4 828 411	102,13%
	Erdély	2 867 381	2 878 244	100,38%
	Erdély/Románia	60,65%	59,61%	

		1990	2014	2014/1990
Szőlő	Románia	277 371	209 417	75,50%
	Erdély	40 736	27 385	67,23%
	Erdély/Románia	14,69%	13,08%	
Gyümölcsös	Románia	313 389	196 941	62,84%
	Erdély	114 031	75 419	66,14%
	Erdély/Románia	36,39%	38,30%	
Erdő	Románia	6 685 371	6 734 003	100,73%
	Erdély	3 335 130	3 378 033	101,29%
	Erdély/Románia	49,89%	50,16%	

Forrás: saját számítások az INS Tempo – AGR101A alapján

A vizsgált három erdélyi régió összterülete 2014-ben az ország területének 42%-át teszi ki, a mezőgazdasági terület aránya ennél 2%-kal kisebb, míg a szántó aránya 30,47%, és a gyep aránya az erdélyi régiókban közel 60%. A szántó és a gyep arány az erdélyi régiókban eltér az országos átlagtól, tehát a földhasználati adottságok egyértelműen a szarvasmarha és a juh tartásnak kedveznének. Az erdélyi régiókban kevesebb a szőlőültetvény (13,08%), az ország déli és keleti részein vannak a nagy szőlőültetvények. Viszonylag magas a gyümölcsösök erdélyi részaránya (38,3%). Az a tény, hogy a gyümölcsösök erdélyi részaránya 1990–2014 között nőtt, nem jelent valós ültetvénynövekedést, hanem csak az ország többi területén való nagyobb mértékű csökkenést jelzi. Az 1990–2014 közötti változások különösen a szőlő- és a gyümölcsültetvények esetében mutatnak jelentős csökkenést. Ezek 1989 előtt főleg állami gazdaságokban és tsz-ekben voltak, majd egy részük visszakerült a reprivatizáció során az egykori gazdákhoz, de a kisgazdaságok pénzügyi lehetőségei még az éves fenntartási költségeket és a jelentős munkaerőigényt sem tudják biztosítani.

8.3. táblázat: A mezőgazdasági területstruktúra Romániában és az erdélyi régiókban 1990-ben és 2014-ben (hektár)

	Románia	Románia	Erdély	Erdély
	1990	2014	1990	2014
Mezőgazdasági terület	14 769 028	14 630 072	5 964 062	5 844 060
	100,00%	100,00%	100,00%	100,00%
Szántó	9 450 395	9 395 303	2 941 914	2 863 012
	63,99%	64,42%	49,33%	48,99%
Gyep	4 727 873	4 828 411	2 867 381	2 878 244
	32,01%	33,00%	48,08%	49,25%
Szőlő	277 371	209 417	40 736	27 385
	1,88%	1,43%	0,68%	0,47%
Gyümölcsös	313 389	196 941	114 031	75 419
	2,12%	1,35%	1,91%	1,29%

Forrás: saját számítások az INS Tempo – AGR101A alapján

A földhasználat struktúráját vizsgálva látható, hogy jelentős az eltérés az országos és az erdélyi régiók között. A 2014-es adatokat említve, Románia egészében a szántó aránya a mezőgazdasági területből 64,42%, míg az erdélyi régiókban 49% körüli, azaz a többi régiókban sokkal magasabb a szántó részaránya. A gyepterület aránya magasabb az erdélyi régiókban, itt közel azonos nagyságú a szántó és a gyepterület, míg országos átlagban közel 2/3 a szántó és 1/3 a gyep. Az intenzív termelés (szőlő és gyümölcsös) részaránya nemcsak alacsony, de tovább csökkent a vizsgált időszakban, országosan és az erdélyi régiókban is.

Általános következtetésként fogalmazhatjuk meg, hogy az erdélyi régiókra az extenzív földhasználat adottságai a jellemzők, és ez az eltérés az országos átlaghoz viszonyítva még fokozódott is az utóbbi negyedszázadban.

8.4. táblázat: A főbb növények vetésterülete Romániában és ezek részaránya az erdélyi régiókban 1990-ben, 2014-ben és 2017-ben (hektár)

		1990	2014	2017
Összvetésterület	Románia	9 402 113	8 234 437	8 307 344
	Erdély	2 905 261	2 231 611	2 321 325
	Erdély/Románia	30,90%	27,10%	27,94%
ebből:				
Gabonafélék	Románia	5 704 019	5 443 213	5 192 340
	Erdély	1 721 045	1 458 949	1 416 175
	Erdély/Románia	30,17%	26,80%	27,27%
Búza	Románia	2 253 213	2 112 866	2 052 917
	Erdély	678 504	456 474	445 523
	Erdély/Románia	30,11%	21,60%	21,70%
Kukorica	Románia	2 466 735	2 512 809	2 402 082
	Erdély	680 459	766 219	736 353
	Erdély/Románia	27,59%	30,49%	30,65%
Olajos növények	Románia	654 723	1 496 526	1 766 340
	Erdély	110 217	199 500	331 422
	Erdély/Románia	16,83%	13,33%	18,76%
Napraforgó	Románia	394 741	1 001 020	998 415
	Erdély	48 423	139 777	178 233
	Erdély/Románia	12,27%	13,96%	17,85%
Cukorrépa	Románia	162 675	31 280	28 204
	Erdély	55 339	20 724	18 181
	Erdély/Románia	34,02%	66,25%	64,46%
Burgonya	Románia	289 614	198 540	167 424
	Erdély	146 332	108 845	90 287
	Erdély/Románia	50,53%	54,82%	53,93%

		1990	2014	2017
Zöldségfélék	Románia	216 009	239 474	224 571
	Erdély	61 064	71 235	69 731
	Erdély/Románia	28,27%	29,75%	31,05%

Forrás: saját számítások az INS Tempo – AGR108A alapján

Az első következtetés, amit a 8.3. és a 8.4. táblázatokból kiolvashatunk, az, hogy a szántóterület kihasználtsága nem teljes, a vetésterület országosan és az erdélyi régiókban is kevesebb, mint a szántó területe. 2014-ben Románia egészében 87,64%-os, az erdélyi régiókban pedig 77,95%-os a szántó kihasználásának mértéke. Az elmúlt negyedszázad egyik aggasztó jelensége a megművelt területek arányának jelentős csökkenése, ami a termőföld-potenciál kihasználatlanságát jelzi. A kiöregedő kisgazdák, akik felhagynak a termeléssel, esetleg a kertjüket művelik, sok helyen nincs, akinek bérbe adják a földjüket.

1990–2014 között 1 167 676 hektárral csökkent a vetésterület országosan, és ebből 673 650 hektárral az erdélyi régiókban. 2014–2017 között a vetésterület nőtt, de még messze elmarad az 1990-es szinttől. Az egyes növénytermesztési ágak változásai és az erdélyi régiós arányok jelentős mértékben eltérnek. Az erdélyi régiók részesedése (2017-ben): az összvetésterületből 28%-os, a gabonaterületből 27,27%-os (kevesebb a búzaterület – 21,7%, nagyobb a kukoricaterület aránya – 30,65%), az olajos növényekből 18,76%-os, és itt növekedés figyelhető meg, továbbá a cukorrépa-vetésterület 64,46%-a, a burgonyaterület közel 54%-a és a zöldségfélék 31%-a található az erdélyi régiókban. Ezeknek a részarányoknak a növekedése csakis az abszolút értékek szem előtt tartásával értelmezhető, jó példa erre a cukorrépa vetésterületének alakulása országosan és az erdélyi régiókban.

Bár Temes megyében kedvezőbbek a természeti adottságok, mégis jelentősebb termőterület-növekedést az Északnyugati és Középrégióban tapasztalhattunk 1990–2017 között.

8.5. táblázat: A növénytermesztés vetésterület-struktúrájának alakulása Romániában és az erdélyi régiókban 1990-ben és 2017-ben (%)

Megnevezés	Románia 1990	Románia 2017	Erdély 1990	Erdély 2017	Erdély/Ro 1990	Erdély/Ro 2017
Összvetésterület	100,00	100,00	100,00	100,00	0,31	0,28
Gabona	60,67	62,50	59,24	61,01	0,30	0,27
búza	23,96	24,71	23,35	19,19	0,30	0,22
kukorica	26,24	28,92	23,42	31,72	0,28	0,31
Olajos növények	6,96	21,26	3,79	14,28	0,17	0,19
napraforgó	4,20	12,02	1,67	7,68	0,12	0,18
Cukorrépa	1,73	0,34	1,90	0,78	0,34	0,64
Burgonya	3,08	2,02	5,04	3,89	0,51	0,54
Zöldségfélék	2,30	2,70	2,10	3,00	0,28	0,31

Forrás: saját számítások az INS Tempo – AGR108A alapján

A termelési struktúrában is számottevő változások mutathatók ki, nőtt a gabonatermelés aránya, jelentős mértékben megnőtt az olajos növények termőterületének aránya, ugyanakkor csökkent minden régióban az intenzívebb növények, például a cukorrépa termelése.

Jelentős a növénytermesztés struktúrájának régiónkénti eltérése, és ugyanakkor területi eltolódások figyelhetők meg a cukorrépa-, a burgonya- és a zöldségtermesztés vonatkozásában, ami nemcsak a természeti adottságokkal és a piaci hatásokkal magyarázható, hanem az 1990 előtti időszak erőltetett termékstruktúrájának kiigazítását is jelzi.

A romániai növénytermesztés egyik jellemző vonása az átlagtermésszintek jelentős évi ingadozása, amit elsősorban az éghajlatváltozás idéz elő, és amelyet a nem megfelelő technológiai felkészültség, valamint–kisebb mértékben – a piaci kereslet-kínálat változásai is befolyásolnak. Az adatok országos jellegűek, és nemcsak az évi ingadozásokat, de a termésátlagok dinamikáját is jelzik (lásd a 8.6. táblázatot).

8.6. táblázat: A főbb növényi termékek átlagtermésének alakulása Romániában az EU-s csatlakozás előtt (kg/hektár)

	1951–1955	1971–1975	1981–1985	1986–1990	2000	2005	2008
Búza és rozs	1130	2210	2680	3080	2280	2960	3397
Árpa és sörárpa	1050	2330	3060	3840	2105	2227	3069
Kukorica	1290	2680	4140	2920	1603	3952	3215
Napraforgó	740	1450	1610	1580	821	1381	1437
Cukorrépa	11670	22140	22280	21290	13787	28932	34564
Burgonya	9460	11410	18400	12740	12249	13078	14108

Forrás: Popescu, M., 2001; INS Tempo

8.7. táblázat: Átlagtermések (kg/hektár) alakulása Romániában 1990–2017 között

	1990	2014	2017
Búza	3235	3590	4888
Kukorica	2756	4770	5959
Napraforgó	1409	2187	2917
Cukorrépa	20149	44711	41643
Burgonya	10964	17527	18393

Forrás: INS Tempo – AGR110A

Tendenciáját tekintve az átlagtermés növekedett, de az évi ingadozások jelentősek voltak, különösen a kukorica és a búza esetében.

A következőkben a fontosabb növénytermesztési ágazatok sajátos problémáiról számolunk be röviden (Vincze–Bíró, 2011, 243–288; Benedek 2011 és Alexandri 2017; valamint saját számításaink alapján).

Gabonaágazat

Nem vállalkozunk beható ágazati elemzésre, de mozaikkocka-szerűen felvillantunk néhány problémát, előbb a csatlakozás előtti évekből, illetve a közvetlenül azután következő évekből, majd pedig a csatlakozás utáni időszakból. Ezek azonban országos átlagok, nem rendelkezünk az erdélyi régiókra vonatkozó részletes elemzésekkel.

A gabona szántóterülete közvetlenül az EU-s csatlakozás után, a 2007–2009 közötti időszakban 53%-ra csökkent, szemben az 1990–2000 közötti időszakban tapasztalt 66%-kal. A csökkenő trend a jelentős évi gabonatermelési ingadozások mellett (pl. 7789 ezer tonna 2007-ben, amikor nagyfokú szárazság volt jellemző, és 17 442 ezer tonna 2008-ban, ami átlagos évnek tekinthető) részben a klímaváltozással is magyarázható (szárazság, árvizek stb.). Továbbá a piaci helyzet is kedvezőbb volt az olajos növények esetében, így ezek termőterülete nőtt, illetve másrészt a megdolgozatlanul hagyott területek növekedése is okozhatta a gabonaterület csökkenését. A fontosabb gabonafélék aránya 2009-ben: 45% kukorica és cirok, 44% búza és rozs, közel 11% árpa, illetve 0,2% rizs (Zahiu L. et al., 2010). A gabonatermesztés közel 75%-ban az önálló mezőgazdasági gazdaságokban folyt, különösen igaz ez a kukorica esetében, bár feltehetően a bérbeadási szerződés hiánya is magyarázhatja a magas arányt, különösen a területalapú direkt kifizetések juttatása óta. A kereskedelmi farmok esetében a földbérlet jelentős volt, a földtulajdonosoknak fizetendő bérleti díj, termék mennyiségben számolva 600 kg/hektár és 1000 kg/hektár között változott, de helyenként ennél is kisebb volt.

A búza vetésterülete 2001–2009 között 20%-kal csökkent, de a 2008 és 2009-es években nőtt, főleg a 2007-es kedvező piaci árak, illetve az EU-s és nemzeti támogatások növekedése következtében. 2007 óta Románia – az európai uniós csatlakozást követően – a *Közös agrárpolitika* (a továbbiakban KAP) támogatási rendszerét alkalmazza. Így például 2009-ben a területalapú direkt kifizetések szintje 60,75 euró/hektár volt az *Európai mezőgazdasági garanciaalap*ból és 46,71 euró/hektár kiegészítő nemzeti direkt támogatás a hazai költségvetésből. Részletesebb, az erdélyi régiókra is vonatkozó adatokat külön alfejezetben közlünk.

Romániában mindig is a „két lábon állás" volt a jellemző a gabonatermelésben, a búza- és a kukoricatermelés alakulása általában eltérő volt.

Az évi kukoricatermelés Romániában átlagosan 9 millió tonna, ami meghaladja a jelenlegi belső szükségletet, de a bioetanol-, biodízel-termelés kiterjesztése és főleg az állattenyésztés fejlesztése szempontjából kedvezőnek tekinthető. A kukoricatermesztés főleg kisparaszti gazdaságokban történik, jórészt kézimunkára alapozva. A nagyobb kereskedelmi mezőgazdasági vállalatokban modern technológiát alkalmaznak, különösen a külföldi tőkével működőkben, de mivel nagyobb profitot érhetnek el a szója- és napraforgó-termesztéssel, így a kukoricatermesztés háttérbe szorult, és 2001–2009 között 15%-kal csökkent.

Az árpatermesztés 1990–2007 között csökkenő tendenciát mutatott. Ennek magyarázata egyrészt abban keresendő, hogy a külföldi tulajdonban lévő sörgyárak nagyobbrészt importból szerzik be a szükséges sörárpát, olcsóbban és jobb minőségben, másrészt az állatállomány nagymértékű csökkenése magyarázza az árpatermesztés visszaszorulását.

Románia a kedvező időjárási körülmények között gabonából akár 140%-os önellátási szintet is elérhet egyes években, de a kedvezőtlen időjárás ezt 50%-ra is csökkentheti, tehát általános kijelentést nem tehetünk. A gabonaárak alakulásáról információt szerezhetünk az Eurostat adatbázisából is, amely az EU-s átlagnál magasabb szinteket jelez Romániában. Ez részben azzal magyarázható, hogy a helyi piacokon értékesített gabonaárak valóban

viszonylag magasak, de a szabadpiaci értékesítés csak a gabonamennyiség kb. 10%-ára vonatkozik, míg a nagypiaci árak sokkal alacsonyabbak ezeknél.

Az EU-s csatlakozás után jelentős változások történtek Románia és az erdélyi régiók gabonapiacán (Kruzslicika, 2017, 101–109).

2007–2015 között a gabona vetésterülete nem változott jelentősen, viszont az átlagtermés 52%-kal nőtt, így a megtermelt gabona mennyisége 57%-kal növekedett. A gabonatermelés összértékéből 42%-ot tett ki a búza és 50%-ot a kukorica. A növekedés ellenére az átlagtermés szintje még mindig alacsonyabb volt a nagy EU-s gabonatermelőkénél (pl. Franciaországénál), amit részben a szélsőséges klímaváltozások (szárazság, árvíz, fagy), illetve az öntözött területek alacsony aránya, a gyengébb gépellátottság, a növényvédelem alacsonyabb szintje, a vetőmag minősége, valamint a területek nagyfokú szabdaltsága okoztak. 2007 után felgyorsult a termőföld-koncentráció és különösen a kukoricatermelésre való specializáció a nagy vállalatok esetében. A gabona tárolására létrehozott kapacitások jelentősen nőttek az EU-s támogatások felhasználásával, ma már lényegében meg is haladják a valós szükségleteket. A gabonatermesztő gazdák jelentős támogatási forrásokhoz juthatnak. A romániai gabonaárak 2007 után az EU-s árak szintjén vannak, a kukorica esetében meg is haladják azokat. Románia ma már önellátó, sőt jelentős gabonatöbbletet termel. A gabonaexport kb. 1/3-a jut az EU-s piacokra, 2014 után egyre nagyobb hányada a közel-keleti és az észak-afrikai országokba jut.

Ma Romániában az összvetésterület több mint 65%-án termesztenek gabonát, az erdélyi régiókban ez az arány alacsonyabb.

A KAP-i támogatások vonzóvá tették a gabonatermelést a fiatal gazdák körében is, és a termelői csoportok számának növekedéséhez is hozzájárultak. Jelentős gond a termelésbiztosítás hiánya a kistermelők esetében, de egyébként a biztosító társaságok nem kötnek biztosítást szárazság okozta terméskiesésre.

A malom- és sütőipar jelentős fejlődésen ment át a vizsgált időszakban a növekvő verseny közepette. A nagymértékű beruházások lehetővé tették a jelentős technológiai fejlődést és az értékesítés jobb megszervezését.

A gabonatárolás terén jelentős befolyásra tett szert az amerikai Cargill vállalat, amely a használt tárolási kapacitás közel 50%-át birtokolja, kb. 1 millió tonna tárolókapacitással. Megfelelő tárolási körülményeket biztosít viszonylag magas áron, kihasználva a regionális monopolhelyzetét. A Cargill 1996 óta jelentős (kb. 70 millió dolláros) beruházást eszközölt Romániában, és 1300 főt foglalkoztat a 46 telephelyén. Ugyanakkor a nagyobb gabonatermelő üzemek saját tárolókapacitások létrehozására SAPARD- és vidékfejlesztési támogatásokat is igénybe vettek.

Kezdetben problémát okozott a jól működő piaci információs rendszer hiánya (az árak, az értékesített mennyiség, a minőségi követelmények stb.), de ilyen téren az utóbbi években előrelépés tapasztalható.

Olajos növények

Románia jelentős helyet foglal el Európában az olajosnövény-termelés terén, és ez a pozíciója az elmúlt években a termőterület további növelésével erősödött. A napraforgó-termelés nagyobb része (61%) önálló paraszti gazdaságokban, míg 37%-a kereskedelmi társaságokban történt (2007-ben). Ettől lényegesen eltérő megoszlás volt tapasztalható a szójatermelés

vonatkozásában, amely 77%-ban nagykereskedelmi társaságokban zajlott, és csupán 20%-ban kistermelőknél.

A napraforgótermés területe 1990 óta növekszik, a növényforgó kb. 1 millió hektáros határt feltételez. A napraforgómag 97%-a ipari feldolgozásra kerül, házilag csak kismértékben állítanak elő hideg préselésű olajat. A napraforgó-termelés technológiája viszonylag egyszerű, nem igényel jelentős *input*-felhasználást, de a természeti adottságok területileg nem egyformán kedvezőek.

A szója iránti kereslet növekvő, de csakis öntözött területeken biztosítható jó termés szárazságos években. 2006 után jelentősen megnőtt a repcetermelés, amelyet jórészt a támogatások, valamint a bioüzemanyag-termelés növelésének igénye ösztönöztek. A romániai olajipar jelentős fejlődésen ment át, különösen az amerikai egyesült államokbeli vállalatok, a Cargill és Bunge helyi beruházásai nyomán, amelyek a román olajpiac kb. 50%-át birtokolják. Jelentős hazai beruházók is felléptek (Argus Constanţa 20%, Agricover Buzău 9,5%) és további 10 hazai vállalat, amelyek így Romániát Európa jelentős – harmadik – étolajellátójává tették. Az olajpiacra is a verseny fokozódása jellemző. A szójaolajat elsősorban a margarin előállítására használják, amelynek piaca csökkenő ugyan, de a három nagytermelő (Unilever, Orkla şi Rozal Brinkers), amelyek az eladások 90%-át ellenőrzik, versenyeznek a hazai és az európai piacért (Ionel, 2009).

Románia már viszonylag jelentős bioüzemanyag-termelési kapacitással rendelkezik (280 ezer tonna/év), de 2007-ben csak 30 ezer tonna biodízelt termelt (Ionel, 2009). Romániában az olajos magvak értékesítése mindjárt a termés betakarítása után történik, azonnali kifizetéssel, ami kevés mezőgazdasági termék esetében biztosított.

Az utóbbi időben nőtt a hazai kereslet a szójapogácsa iránt, amit részben szójamagimporttal és hazai feldolgozással próbáltak kielégíteni, de, mivel a szójaolaj iránti kereslet csökkent, így direkt szójapogácsát importálnak, a hazai kereslet közel 2/3 részét ily módon elégítik ki.

A repcetermesztők nagyobbrészt exportőröknek értékesítik a termést.

A napraforgóból az önellátási szint magas, egyes években 165%-ot is elér. A szójapogácsát azonban importálják, mert a hazai szójafeldolgozás a hazai fogyasztás kb. 30%-át biztosítja. A 2007-es európai uniós csatlakozás előtt Romániában genetikailag módosított szóját is termeltek, ami a csatlakozás után már nem volt engedélyezve, így a lecsökkent belső termelés már nem tudta a belső igényeket kielégíteni.

Az EU-s csatlakozás jelentős változásokat hozott az olajos növények termelésében, forgalmazásában is (Ionel, 2017a, 109–118).

Az EU csupán az olajbogyó és az ebből készült olajtermelést támogatja, valamint a bioüzemanyag nyersanyagaként termelt repcét (45 euró/hektár), ha a repcemagtermelő leszerződte a termést a biodízel-termelővel.

2007–2015 között az olajos növények összvetéstertülete nőtt, elsősorban a repcéé. 2007 után a génmódosított szójatermelés betiltása után csökkent a szójatermelés. Romániában 2016-ban a napraforgó-termelés aránya 64%, a repcéé 28%, a szójáé 8%. 2016-ban Romániában 1,63 millió hektáron termesztettek olajos magvakat.

A napraforgó vetésterülete 1989 óta folyamatosan növekszik, 2007–2016 között 22%-kal nőtt. Fejlődött az olajtermelő kapacitás is, ma már a napraforgómag 70%-a belföldön kerül feldolgozásra. Az önellátási szint 110–165% között ingadozik.

A szójatermelés értéke 2007–2015 között háromszorosára nőtt, de még így is a hazai termelés Románia szójaszükségletét csak 30%-ban fedezi.

Az olajos növények áraira a nagyfokú volatilitás jellemző, amit részben a nemzetközi olajár-ingadozások okoznak, de a klímaváltozások is befolyásolják, és mindez a kínálatra is hat. A napraforgó és a repce kereskedelmi mérlege pozitív, míg szójapogácsából jelentős az import.

Zöldség

Az alábbiakban előbb a csatlakozás előtti helyzetet jellemezzük, egészen addig a pontig, amíg működésbe lépett a támogatási rendszer, azután pedig általánosságban vázoljuk a jelenlegi helyzetet.

A zöldségekkel beültetett terület 2008-ban a teljes szántóterület 3,4%-át képezte, az EU szintjén megközelítőleg azonos területi részarány tapasztalható. 2008-ban a főbb termesztett zöldségek – a zöldségekkel beültetett területben képviselt részarányok szerint – a következők voltak: paradicsom 19%, fejeskáposzta 18%, vöröshagyma 13%. Érték szempontjából a zöldségtermelés 2008-ban a teljes mezőgazdasági termelés 19%-át tette ki.

A zöldségágazatban az egyéni gazdaságok birtokában volt a megművelt területek nagy része (95%). A csatlakozás előtti években a birtoknagyság szerinti vizsgálat azt mutatta, hogy a szántóföldi zöldségtermesztés nagy része (53%) 1–5 hektár közötti gazdaságokban zajlott, 34%-a pedig 1 hektárnál kisebb birtokokon. Hasonló arányok voltak a kerti, valamint a melegházas, fóliasátras zöldségtermesztés esetén is, utóbbiak 1–5 hektár közötti gazdaságokban folyó termesztése valamivel magasabb (60%) volt.

A zöldségtermesztés zöldségfélék szerinti struktúrája kismértékben változott a 2000-es években, 2008-ban a terület 19%-án paradicsomot, 13%-án vöröshagymát, 18%-án fejeskáposztát, közel 8%-án zöldpaprikát termesztettek, 42%-án pedig egyéb zöldségféléket.

A zöldségtermesztés alakulására a jelentős éves ingadozás volt jellemző. Több tényező is hatást gyakorolt az évi változásokra. Mivel az öntözés lehetősége nem mindenhol biztosított, illetve magas költséggel jár, az időjárás változásának befolyása nagymértékű volt. Az utóbbi években a munkaerőhiány is jelentős befolyásoló tényező volt, ugyanis a fiatalok inkább külföldi munkát vállaltak, a szociális támogatásokat élvezőknek pedig nem volt kifizetődő a munkavállalás. A piaci értékesítés nehézségei, szervezetlensége ugyancsak hat a termelők döntéseire, bár ilyen vonatkozásban már van előrelépés.

Romániában2016-ban 228 ezer hektáron termeltek zöldséget, ennek 57,5%-át mezőn és 38%-át családi kertekben. A vetésterület struktúrája: 18% paradicsom, 13% hagyma, 20% káposzta 8% paprika (Drigă–Alboiu, 2017, 119–127).

A melegházak és fóliasátrak területe a zöldségtermesztő összterület 1,8%-a volt 2016-ban, de a növekedés 2007-hez viszonyítva jelentősnek tekinthető. 2010–2016 között a biotermékek termőterülete növekszik, de 2016-ban még csak 1175,3 hektár volt.

A frisszöldség-fogyasztás kb. 78–93%-át fedezi a hazai termesztés. A kereskedelmi mérleg hiánya jelentős, azaz a hazai fogyasztás nem biztosított teljes mértékben belső forrásokból, elsősorban az alacsony átlagtermésszintek miatt, amelyek kb. felét jelentik a fejlett európai országokéinak. Így például Romániában a paradicsom átlagtermése a 2013–2015-ös időszakban 18,8t/hektár volt, míg Spanyolországban 84,4 t/hektár vagy Hollandiában 498,1 t/hektár.

A viszonylag alacsony átlagterméseket és az alacsony hatékonyságot nemcsak a helyenkénti kedvezőtlen természeti adottságok és gazdasági tényezők befolyásolják, hanem a modern szakismeretek hiánya is, ami versenyhátrányt jelent a hazai zöldségtermelőknek, hiszen előírt minőségi standardok vannak az EU-országokban, ezek elérését pedig ellenőrzik.

A zöldségtermékek árai jelentős ingadozásokat mutatnak időben és területileg egyaránt. A 2000 utáni években a zöldségárak növekedési tendenciája figyelhető meg.

A csatlakozás utáni első években a legnagyobb gondot az értékesítés jelentette. Különösen az értékesítési szerződések be nem tartása okozott problémát, illetve az importáruk versenye, a szezonális előnyök kihasználatlansága, mivel kevés volt a melegházi termesztés, így a magas árakat a görög, spanyol, holland, török stb. exportálók élvezték, akik egész évben jelenvoltak és vannak a román piacokon.

A nagyszámú kistermelők, akik a zöldségeiket vagy direkt a farmról vagy a helyi és regionális piacokon – alacsony áron – értékesítik, a specializált zöldségtermelők árait is befolyásolják. Vannak, akik a feldolgozóknál szerződéses alapon értékesítik a termékeiket. A nagy kereskedelmi láncok nagybani termelőktől vásárolnak, versenyképes áron, amit árban és főleg a megfelelő mennyiség és minőség ütemes ellátása szempontjából gyakran kedvezőbben szereznek be importból, mint a hazai termelőktől. Romániában folyamatban van a termelői társaságok megalakulása. 2009 közepéig 44 termelői csoportot ismertek el hazai törvények alapján, és mindössze néhány termelői csoportot európai uniós szinten is, 2016-ban pedig már 24 elismert termelői csoport működött.

Nincs megoldva az áruk raktározásának kérdése sem, kevés a hely, és magas a raktározási költség. Szükség volna jelentős beruházásra, további melegházak és hűtőraktárak építésére. A frisszöldség-értékesítés több mint 50%-a közvetítő kereskedőkön keresztül zajlik, a szupermarketek aránya viszonylag alacsony, de tendenciájában növekvő. Romániában is létrehoztak nagybani piacokat több településen, de ezek magas bérleti díjat kérnek, így a kistermelőknek hozzáférhetetlen, ezért általában import termékeket tárolnak.

A termékbiztosítási-rendszer nem működik jól, a kisebb termelők nem kötnek termékbiztosítást, így a válságos helyzetek kezeletlenek.

A konzervipar modernizációja részben hazai és főleg külföldi forrásból valósult meg a csatlakozás előtti években a SAPARD-program keretében, azután meg részben a vidékfejlesztési alapokból. Gondot jelent a modern feldolgozási kapacitások alacsony kihasználtsága a nyersanyag szűkössége miatt.

2008-ban 270 konzervgyár működött, ezek közül 26-ot fogadtak el EU-s szinten is, 2011-ben pedig 23-at. A vállalatok nagy része bevezette a HCCP-rendszert. A konzervtermékek kb. 60%-át a romániai és az EU más országaiban működő szupermarketekben forgalmazzák. Jelenleg a vertikális integráció gyenge, a feldolgozásra kerülő zöldség-gyümölcs pedig kevés.

A KAP-i támogatások, valamint a nemzeti költségvetésből nyújtott támogatások hozzájárultak a zöldségtermelés fejlesztéséhez, de a kis termésátlagok, az alacsony termelékenység, a termelési csoportok kis száma jelzi, hogy ez az ágazat nem tudta a KAP által nyújtott lehetőségeket hatékonyan kihasználni.

Gyümölcs, szőlő

A gyümölcs termőterülete 2007-ben 206,6 ezer hektár volt, amely a mezőgazdasági terület 1,4%-át tette ki. 2016-ban 138,7 ezer hektár gyümölcsöst tartottak nyilván (Gavrilă, 2017a, 128–134).

Az ültetvényterület 47,3%-a szilva, 40,1%-a alma, 4,4% cseresznye és meggy, 2,3%-a körte, 1,6%-a sárgabarack, 1,3%-a őszibarack és nektarin volt. 1990 és 2007 között a gyümölcsös területe több mint 100 ezer hektárral csökkent, a szőlő pedig 277,5 ezer hektárról 217,9 ezer hektárra. 2007–2016 között tovább folytatódott a csökkenés a gyümölcsösöknél 67,9 ezer hektárral, a szőlő termőterülete viszont 2008–2016 között 5,21 ezer hektárral nőtt. 2007 után a régi szőlőültetvények felszámolása felgyorsult, és beindult a nemesebb szőlőfajták telepítése (Gavrilă, 2017b, 135–141).

Romániai jellegzetesség, hogy a gyümölcsök árai magasabbak, mint a környező országokban, így például az alma ára 2008–2015 között 3,9-szer volt magasabb, mint Lengyelországban

A gyümölcstermesztés költségigényes, egyrészt magasak a telepítési és az évi termelés költségei, másrészt a termelés volumene jelentős évi ingadozásokat mutat, részben az időjárás-ingadozásnak, részben az újabb telepítések termőre fordulásának függvényében. Jelentős a munkaerőigény is.

Az ültetvényterületek több mint 60%-a 2 hektárnál kisebb farmokon van, és a gyümölcstermelő farmok 90%-a kisebb, mint 1 hektár. A szőlőtermesztő farmok átlag nagysága 0,2 hektár. A munkatermelékenység értéke alacsonyabb, mint más EU-s országokban.

A gyümölcsfogyasztás növekvő trendet mutat, 2015-ben az átlagfogyasztás 87,8 kg/lakos volt, ebből a déli és egzotikus gyümölcsök fogyasztása 34%-ot, az alma pedig 29%-ot tett ki. A kereskedelmi mérleg negatív és növekvő.

A gyümölcsfeldolgozás modern konzervgyárakban történik, de a termelési kapacitás kihasználatlan a megfelelő mennyiségű és minőségű nyersanyagforrás hiánya miatt.

A vidékfejlesztési intézkedések 2007–2013 között (M112, M121, M123, M141) nem tudták a csökkenést megállítani a gyümölcsösök esetében. A 2014–2020-as tervezési időszakra a *Vidékfejlesztési program* egy tematikus alprogramot tartalmaz a gyümölcs- és szőlőtermesztés fellendítésére. A kitűzött célok: az ültetvények átalakítása, fiatalítása, a technológiai modernizáció, a termelés-tartósítás, a feldolgozás és az értékesítés integrálása.

Burgonya

A burgonya termőterülete Romániában az 1990-es 289,6 ezer hektárról 2007-re 268,1 ezer hektárra csökkent, majd 2017-re 167,4 ezer hektárra. Bár így is nagyságrendileg közel azonos volt a németországi szinttel, az átlagtermelés kb. csak 1/3 részét érte el a németországinak, ami jórészt magyarázat arra is, hogy miért szorul az ország jelentős behozatalra, illetve miért deficites 2001-től burgonyából a külkereskedelme. Jelentősek az évi termésingadozások, így például a 2008-as évi szinthez viszonyítva közel 2,5-szörös volt az átlagtermelési szint 2009-ben, amit a termesztési technológia jelentős javulása is magyaráz. 2001–2009 között az árak növekvő tendenciát mutattak, de ez a növekedés alatta maradt a költségek növekedésének.

Az a tény, hogy az erdélyi régiókban magasabb a burgonya vetésterülete az országos átlagnál, jelzi, hogy az ezzel kapcsolatos problémák is fokozottabban jelentkeznek.

Cukorrépa

Románia cukorrépa-termelő területe az 1990-es 163 ezer hektárról 2007-re 28,7 ezer hektárra csökkent, 2017-ben ez 28,2 ezer hektáros szinten volt. Ezt jórészt a fiatal munkaerő hiánya, a viszonylag magas termelési költségek, valamint a cukortermelés szervezetlensége és az olcsóbb importcukor magyarázzák. Az utóbbi években – különösen a Nyugati és Északnyugati

Régióban – a növekvő támogatásoknak köszönhetően nőtt a termőterület és az átlagtermés szintje is, és itt találhatók a fontosabb feldolgozó egységek is. Románia jelentős mértékben importból fedezi a belső fogyasztást, 2008-ban 120 ezer tonna import cukorra volt szükség.

8.2.2. Az állattenyésztési mutatók alakulása Romániában és az erdélyi régiókban

Az állatállományok alakulása Romániában és az erdélyi régiókban

1989 végén 6291 ezer fő szarvasmarha, 11 671 ezer sertés, 16 452 ezer juh és kecske és 113 973 ezer baromfi szerepelt a romániai statisztikai nyilvántartásban. Az agrárátalakulás 1990–2000 között nagyfokú állatállomány-csökkenéssel járt, és ez a folyamat a szarvasmarha-ágazatban a 2000–2017-es időszakban is folytatódott, míg a sertés-, juh- és kecske-, valamint a baromfiállományt 2000–2007 között növekedés, majd ismét a visszaesés jellemezte.

8.8. táblázat: Az állatállomány alakulása Romániában és részaránya az erdélyi régiókban 1990–2017 között (fő)

		1990	2000	2007	2014	2017
Szarvasmarha	Románia	5 380 780	2 870 415	2 818 983	2 068 888	2 011 128
	Erdély	2 124 400	1 122 788	1 065 100	856 744	870 919
	Erdély/ Románia	39,48%	39,12%	37,78%	41,41%	43,31%
Sertés	Románia	12 003 384	4 797 357	6 564 907	5 041 788	4 406 014
	Erdély	4 681 300	2 068 813	2 613 588	2 104 352	1 884 364
	Erdély/ Románia	39,00%	43,12%	39,81%	41,74%	42,77%
Juh és kecske	Románia	15 066 674	8 194 812	9 334 265	10 935 401	11 485 129
	Erdély	5 703 837	3 377 928	4 233 071	5 434 631	5 766 638
	Erdély/ Románia	37,86%	41,22%	45,35%	49,70%	50,21%
Baromfi	Románia	121 378 539	70 075 647	82 035 594	75 446 750	73 288 712
	Erdély	40 309 700	19 905 499	23 332 283	22 267 959	21 239 483
	Erdély/ Románia	33,21%	28,41%	28,44%	29,51%	28,98%
Méhcsaládok	Románia	1 091 300	648 808	982 368	1 350 998	1 602 453
	Erdély	375 100	256 770	406 723	537 336	579 997
	Erdély/ Románia	34,37%	39,58%	41,40%	39,77%	36,19%

Forrás: saját számítások az INS Tempo – AGR201A alapján

Az erdélyi régiók részaránya a szarvasmarha-állományt és még inkább a juh- és kecsketartást, illetve kisebb mértékben a méhcsaládokat illetően az utóbbi években növekedett az 1990-es állapotokhoz viszonyítva, míg a baromfiállomány relatív aránya csökkent. A változások korreláltak a természeti adottságokkal, kivételt képez a sertéságazat alakulása, amit részben a Temesvár melletti nagyméretű sertésfarm magyaráz.

8.9. táblázat: Az állatállomány dinamikája Romániában és az erdélyi régiókban 1990–2017 között

		2000/1990	2007/2000	2014/2007	2017/2014
Szarvasmarha	Románia	53,35%	98,21%	73,39%	97,21%
	Erdély	52,85%	94,86%	80,44%	101,65%
Sertés	Románia	39,97%	136,84%	76,80%	87,39%
	Erdély	44,19%	126,33%	80,52%	89,55%
Juh és kecske	Románia	54,39%	113,90%	117,15%	105,03%
	Erdély	59,22%	125,32%	128,39%	106,11%
Baromfi	Románia	57,73%	117,07%	91,97%	97,14%
	Erdély	49,38%	117,22%	95,44%	95,38%
Méhcsaládok	Románia	59,45%	151,41%	137,52%	118,61%
	Erdély	68,45%	158,40%	132,11%	107,94%

Forrás: saját számítások az INS Tempo – AGR108A alapján

A vizsgált időszakokban jelentős eltérések voltak a változások ütemét illetően, a különböző állatfajok esetében. Tény, hogy az 1990–2000 közti nagyfokú visszaesést 2000–2007 között fellendülés követte, de már 2007–2014 között ismét csökkenő tendenciát jelölnek az adatok a szarvasmarha-, a sertés- és a baromfiállományokat illetően. Ennek részben a világpiaci helyzet alakulása, a hazai hatékonyság alacsony szintje, valamint a fokozódó vidéki munkaerőhiány az oka. A 2007 utáni csökkenést a higiéniai követelmények betartatása is magyarázza, ugyanis az elvárásokat a kisgazdaságok nem tudták teljesíteni.

8.10. táblázat: Az állatállomány dinamikája és a 100 hektár gyepre/szántóra jutó állatsűrűség alakulása Romániában és az erdélyi régiókban 1990-ben és 2014-ben*

Állatfajok/Művelési ágak	Évek	ROMÁNIA	állat/100 hektár terület	ERDÉLY	állat/100 hektár terület
Szarvasmarha	**1990**	5 380 780	114	2 124 400	74
	2014	2 068 888	43	856 744	30
Változási index –%		38,45%		40,33%	
Sertés	**1990**	12 003 384	127	4 681 300	159
	2014	5 041 788	54	2 104 352	74
Változási index –%		42,00%		44,95%	
Juh és kecske	**1990**	15 066 674	319	5 703 837	199
	2014	10 935 401	226	5 434 631	189
Változási index –%		72,58%		95,28%	
Gyep	**1990**	4 727 873		2 867 381	
	2014	4 828 411		2 878 244	
Változási index –%		102,13%		100,38%	

Állatfajok/Művelési ágak	Évek	ROMÁNIA	állat/100 hektár terület	ERDÉLY	állat/100 hektár terület
Szántó	1990	9 450 395		2 941 914	
	2014	9 395 303		2 863 012	
Változási index –%		99,42%		97,32%	

Forrás: saját számítások az INS Tempo – AGR108A alapján
* Szarvasmarha, juh és kecske esetén a vetítési alap a 100 hektárgyep, sertés esetén pedig a 100 hektárszántó.

Az állattenyésztés területi paradoxona, hogy a sertéssűrűség nagyobb az erdélyi régiókban, mint a nagy gabonatermelő területeken, és a szarvasmarha-sűrűség kisebb a nagyobb gyepterületekkel rendelkező erdélyi régiókban. A Temes megyei nagy sertésfarm léte részben magyarázza a magasabb sertéssűrűséget, de az a tény, hogy a szarvasmarha-sűrűség alacsonyabb az erdélyi régiókban, jelzi a gyepterületek alacsonyfokú hasznosítását.

A szarvasmarha-állomány csökkenése folytonos 1990–2017 között, bár 2014–2017 között az erdélyi régióban már inkább stagnálásról beszélhetünk. A legnagyobb mértékű állománycsökkenés a sertéseknél történt, bár 2000–2007 között a jelentős vámvédelem időleges növekedést eredményezett. Az EU-s csatlakozás után a juh- és kecsketámogatások növekedésével az állomány jelentősen megnőtt az erdélyi régiókban, és már közelít az 1990-es kiinduló helyzethez, de az utóbbi években (2014–2017) csökkent a növekedés üteme. Hasonló a helyzet a méhcsaládok számát illetően is. A nagymértékben integrált termelésű baromfitelepek is jelentős változásokon mentek át. Nagy gond a munkaerőhiány, ami már korlátozó tényezővé vált az állattenyésztés vonatkozásában.

Az állati termékek alakulása Romániában

Az állatállomány változásai nem befolyásolták azonos mértékben az állati termékek mennyiségének alakulását, mivel az állománycsökkenést részben kompenzálta az átlagtermelési szintek növekedése. Az évenkénti termékmennyiség-ingadozások jelentősek, a klímaváltozások nagyfokú szárazságot, vagy/és pusztító árvizeket hoznak.

A marhahústermelés alakulása

Az EU-s csatlakozás 2007-ben nem hozott fellendülést a marhahús- és a tejtermelés szintjén (Grodea, 2017a, 142–152).

Az állomány nagy része az önellátó kis- és középméretű gazdaságokban koncentrálódik. Ezek a kisgazdaságok nem versenyképesek, nem tudtak technológiai fejlesztéseket (fajállatok tenyésztését, eszközmodernizációt) végrehajtani. Az alacsony tejátvételi ár, a helyi vágóhidak hiánya, a betegségek esetén hozott exporttilalmak, az alacsony szintű szervezettség, a gazdák elöregedése mind hozzájárultak ahhoz, hogy sok gazdálkodó felhagyott az állattartással.

A marhahústermelés csökkent már 2000–2007 között, de a csökkenés még jelentősebb volt 2007–2015 között (-40%). Pozitívumként értékelhető, hogy nőtt a vágóhidakon levágott állatok aránya: 26,6% 2007-ben és 45,5% 2015-ben. Hátrányt jelent a kisebb vágási súly (Romániában 230 kg a marháknál, és mindössze 45 kg a borjúk esetében).

A szarvasmarha-állomány 96%-a egyéni gazdaságokban található, és csupán 4%-a van gazdasági társaságokban. A szarvasmarha-tenyésztéssel foglalkozó gazdaságok 78,5%-a 1-2 állatot tart, míg 20,1% 3-9 főt.

Romániában a gazdaságok legnagyobb része tejtermelésre szakosodott, ezekben a gazdaságokban a marhahúst melléktermeknek tekintik. A marhahús termelése nagyobbrészt extenzív formában folyik, alacsony a takarmányhasznosítás, a napi súlygyarapodás. Jelenleg a marhahús több mint 1/3 részét a kiselejtezett tehenek adják. A szarvasmarhatartók a bikaborjakat saját fogyasztásra vágják, vagy a húst értékesítik. Azok a tenyésztők, akik borjak hízlalásával is foglalkoznak, általában 380–420 kg súlyban értékesítik az állatokat. A szarvasmarhatartók piaci integráltsága alacsony fokú, különösen a marhahústermelés vonatkozásában (Zahiu et. al, 2010). A marhahús, illetve a tej ára alacsonyabb Romániában, mint a többi EU-s országban, 2008-ban 191,26 euró/100 kg volt, szemben az EU 293,56 euró/100 kg átlagos árszintjével. A marhahúsfogyasztás átlagos szintje 2011–2013 átlagában 5,5kg/fő, ami 2015-re 6,3 kg-ra nőtt. A marhahúsfogyasztás aránya az összhúsfogyasztásból 2015-ben 9,9% volt, ami jelentős csökkenést jelent a 2000 évi 17%-os aránytól. Románia élőállatexportja jelentős, a kereskedelmi mérleg pozitív. A tej és tejtermékek terén 2007–2016 között importra szorult Románia, a kereskedelmi mérleg negatív volt. 2014 áprilisa után, az EU-s tejkvóták megszűntével csökkent a feldolgozásra begyűjtött tejmennyiség, ami az import növekedésével járt. Ennek fő oka a minőségi követelmények szigorítása, amit a kistermelők nagy része nem tudott teljesíteni. Pozitív jelenség volt 2007–2016 között a koncentráció felgyorsulása, az 1-2 tehenes gazdaságok számának csökkenése -47,8%-kal, és ugyanakkor a kereskedelmi farmok számának növekedése.

Az EU-s *Vidékfejlesztési program* több intézkedése is a 2007–2013 és 2014–2020-as programidőszakok között kiemelten kezelte a szarvasmarha-tenyésztést. A hús- és tejtermelés támogatására jelentős nemzeti forrásokat is használtak. A kiöregedő termelők, a fiatal gazdák visszafogott érdeklődése a mindennapos lekötöttséget igénylő ágazat iránt, a falusi munkaerőhiány, a még mindig gyengén szervezett tejbegyűjtés, a viszonylag alacsony átvételi árak a tej esetében, a szarvasmarha-tenyésztés fejlesztésével szemben támasztott fokozódó higiéniai követelmények akadályai jellemzik ezt az ágazatot, bár a természeti adottságok, a gyep magas aránya az erdélyi régiókban alapot jelentenek a fellendülésre.

Tejtermelés

A tejtermelés 2007-ben az állati termékek értékének 21%-át és a mezőgazdasági összтermelés 8%-át adta. 2008-ban a tehén- és bivalytej mennyisége 53 089 ezer hl volt (a borjúk fogyasztását is beleszámítva), az előző évnél 3,3%-kal kevesebb (Zahiu et al., 2010). A 2007-es szárazság, a növekvő takarmányárak nagymértékben megnövelték a tehenek kényszerlevágását.

A tehenenkénti évi tejtermelés szintje alacsony, 2008-ban 3562 liter/fő volt, kb. fele az EU-s átlagnak. A tejtermelés 76%-a 1-2 tehenet tartó kisgazdaságokból származik, amelyek a tejtermelő gazdaságok 92%-át teszik ki, és a tejtermelés 76%-át adják. Nagyrészt ez magyarázza a mennyiségi és minőségi elmaradást.

2002–2007 között már észlelhető a tejtermelő gazdaságok fokozatos átrendeződése: 2007-ben 1,05 millió gazdaságban folyt tejtermelés, átlagosan 1,63 tehénnel, ami jóval elmarad az EU átlagos értékétől. A tejelő tehenek 72%-a kis, 1-2 tehenes gazdaságban található, ami az összes tejtermelő gazdaság 92%-át teszi ki. A 100 tehénnél többet tartó gazdaságok, amelyek kereskedelmi jellegűek, mindössze a gazdaságok 0,02%-át teszik ki.

A feldolgozásra kerülő tej 60%-át Kolozs, Brassó és Temes megyékben gyűjtik be. 2007-ben 671 tejfeldolgozó üzem működött, és a 606 vállalat kevesebb mint 50 embert foglalkoztatott. Ezek közül mindössze 35 teljesíti azokat az EU-s normákat, ami biztosítja, hogy az EU piacain is értékesíthet.

A tehéntejtermelés növekedett 2000–2006 között (+17,8%), de a csatlakozás után, 2007–2015 között jelentősen csökkent a tehénállomány (-25%), és az átlag tejtermelés kismértékű növekedése ezt nem tudta kompenzálni. Az átlagtejhozam alacsony szintje magyarázza jórészt a tejtermelés alacsony versenyképességét. Romániában a tejbegyűjtési rendszer rosszul működik, az átvételi ár alacsony, így inkább a családban, ismerősök körében értékesítik a kisgazdák a tejet. A tehéntartó gazdaságok átlagmérete kicsi, 2016-ban 2,33 tehén volt, de csökken az 1-2 tehenes gazdaságok száma, és nő a 6 tehénnél többet tartó gazdaságok száma, azaz észlelhető a koncentráció, különösen a kereskedelmi farmok esetében.

A romániai tejpiacot a nagy nemzetközi cégek, a francia Danone, a holland Friesland Foods, az izraeli Tnuva dominálják, az amerikai Sigma Bleyzer beruházási alap felvásárolta az Albalact, La Dorna és Covalact, valamint a Primulact, és Lactate Harghita többségi részvénycsomagját. Kisebb román tőkéjű vállalatok a brassói Prodlacta és a giurgiui Lacta vállalat.

A tej esetében az EU-s minőségi követelmények a következők: a csíraszámnak (NTG) kisebbnek kell lennie 100 000-nél milliliterenként, és a szomatikus sejteknek nem szabad meghaladniuk a 400 000 darab/ml tej szintet. A feldolgozásra kerülő tej kb. 60%-a teljesíti csupán az EU-s előírásokat. 2010 januárjától ennek az aránynak el kellett volna érnie a 100%-ot. Csakis a helyi piacokon értékesíthetők azok a tejtermékek, amelyek az előírásokat nem teljesítik. A fogyasztott tejnek mindössze 10%-a pasztörizált tej. 2007-ben az össztejtermelés 67%-át szabadpiacon értékesítették, illetve az önellátást szolgálta.

2000–2007 között Románia a tejtermékek nettó importőre volt, kivételt csak a sajt képez, amelyből kis mennyiséget (kb. 1000 tonnát) exportált, szemben az 1989-es 60 000 tonnás szinttel. Románia biotejtermékeket és sajttermékeket exportál az EU tagállamaiba, az Amerikai Egyesült Államokba és Ausztráliába. Fennáll annak a veszélye, hogy egyes külföldi cégek csak a helyi piacon való térnyerés céljából vásároltak fel cégeket, hogy azután bezárják a helyi termelő üzemeket, akárcsak a sör- és az olajiparban tették, és ez már tapasztalható pl. a holland Friesland cég esetében. A tejimport a környező országokból származik: Magyarországról, Németországból, Lengyelországból és a Cseh Köztársaságból. 2003–2007 között viszonylag megnőtt az önellátás szintje 97%-os szintre.

Romániában a tej- és tejtermékfogyasztás szintje (a vajon kívül) 2007-ben 260 liter/fő körül alakult, amely az EU-s fogyasztás 65%-át jelentette. A folyadéktej-fogyasztás 2008-ban kb. 74 liter/fő volt, de ebből kevesebb mint 7% volt az iparilag feldolgozott mennyiség aránya. Bár 2000–2008 között jelentősen, kb. 23%-kal nőtt a sajttermék fogyasztása, még mindig elmarad az EU-s átlaghoz viszonyítva.

Sertéshús

Közvetlenül az EU-s csatlakozásutáni helyzetet tekintve, Románia 2008-ban a több mint 6,1 millió darabot számláló sertésállományával a nyolcadik helyen állt az EU27-ben. A sertéstenyésztés kb. 1,7 millió gazdaságban folyt, országosan átlagosan 2,8 darab jutott egy gazdaságra. A gazdaságok 78,4%-a 1-2 sertést tartott, 18,5%-a 3–9 darabot, és körülbelül 600 gazdaságban tenyésztettek több mint 100 sertést. 200 nagygazdaság több mint 1 millió sertést tartott intenzív tenyésztési körülmények között.

Duális jellegű a sertéstenyésztés, egyrészt magán kistermelők saját szükségletre, illetve a helyi piacokra termelnek disznóhúst, másrészt a professzionális nagytermelők a belső és egyes külső piacokra termelnek. A sertéshús 53%-a családi fogyasztásra kerül, és csak 47% kerül feldolgozásra és kereskedelmi forgalomba.

Románia 1997-től nettó importőr, kb. 220 ezer tonna az évi importmennyiség. Az import 66%-a az EU tagországaiból származik, 34%-a pedig főleg az Amerikai Egyesült Államokból és Kanadából. 2008-ban a disznóhúsfogyasztás 32,7%-a származott importból, az átlagos importár 1633 euró/tonna volt. 2007–2010 között Románia nem szállíthatott disznóhúst, illetve disznóhústermékeket az EU piacára, mivel 2006-ban disznópestis ellen beoltották az állatokat.

Romániában a húsfogyasztás kb. 50%-át a disznóhús teszi ki, 2008-ban 31,4 kg/fő volt az egy főre jutó mennyiség, ami viszont elmarad az EU 43,4 kg/fő-s átlagától (Zahiu et al., 2010). Az elmúlt években jelentős támogatásban részesült az ágazat, ami viszont nem fenntartható hosszú távon.

Baromfihús

A baromfiállomány 76%-a 185 kereskedelmi társaságban összpontosul, 24%-a pedig körülbelül 273 ezer önálló gazdaságban. A baromfitermékek értékesítése részben a baromfitenyésztő vállalatok saját üzleteiben zajlik (15%), a szupermarketláncokon keresztül (35%), specializált elosztóhálózaton keresztül (20%), illetve direkt a termelőtől (30%), Románia nettó importőr baromfihúsból, 2007-ben a fogyasztás 31%-át fedezte az import, ez az arány 2008-ban kb. 26%-ra csökkent. Az importár növekvő tendenciát mutat: 0,67 euró/kg 2006-ban; 1,1 euró/kg, 2007-ben és 1,2 euró/kg 2008-ban. 2000 után jelentősen nőtt az egy főre jutó fogyasztás: 12,1 kg/fő 2000-ben és 21,5 kg/fő 2008-ban, ami már megközelíti az EU-s átlagot (22 kg/fő), de alacsonyabb, mint pl. az olaszországi átlag (36,4 kg/fő) (Zahiu L. et. al, 2010).

Románia csakis juhhús terén éri el az önellátási szintet (Grodea, 2017b, 169–175), a többi húsfélékből és a legtöbb tejtermékből is behozatalra szorult az utóbbi években.

8.3. A mezőgazdaság üzemi szerkezete

1989 végén a román mezőgazdaságban 3171 mezőgazdasági termelőszövetkezet, 604 szövetkezeti társulás, 413 állami gazdaság és 591 gépállomás működött (Popescu, 2001, 41). A mezőgazdasági területek eloszlása jelentősen eltért ezek szintjén (8.11. táblázat).

8.11. táblázat: A mezőgazdasági terület művelési ágak és gazdálkodási forma szerinti megoszlása 1989-ben (%)

	Mezőgazdasági terület	Szántó	Legelő	Kaszáló	Szőlő	Gyümölcsös
Összesen	100,00%	100,00%	100,00%	100,00%	100,00%	100,00%
Állami gazdaság	29,70%	22,70%	63,20%	8,50%	28,00%	30,00%

	Mezőgazdasági terület	Szántó	Legelő	Kaszáló	Szőlő	Gyümölcsös
Mezőgazdasági szövetkezetek	60,80%	72,30%	29,30%	46,80%	68,30%	53,50%
Egyéni háztartások	9,50%	5,00%	7,50%	44,70%	3,70%	16,50%

Forrás: Popescu, 2001

1997 közepén a magántulajdonú mezőgazdaság struktúrája a következő volt: 3,9 millió önálló kisparaszti gazdaság 2,24 hektár átlagterülettel; 9489, átlagosan 105 hektár nagyságú családi társulás; és 3913 mezőgazdasági társulás (jogi személyiséggel), amelyeknek átlagterülete 438 hektár volt.

A 2002-es általános mezőgazdasági összeírás adatai szerint közel 4,3 millió mezőgazdasági gazdaságot tartottak nyilván, amely 13,85 millió hektáron gazdálkodott. 2013-ban a gazdaságok száma 3,6 millió, a termő terület 13,05 millió hektár volt. A megművelt terület eloszlása: 100 hektárnál nagyobb birtok 6,30 millió hektár; 20–100 hektár közötti termő terület 1,08 millió hektár; 2–20 hektár közötti birtokok 4,09 millió; míg a 2 hektárnál kisebb birtokok 1,58 millió hektárt birtokoltak (Alexandri, 2017, 49–51, 51–54; EC 2018).

Románia üzemgazdasági szerkezete duális struktúrájú. 2002-ben a gazdaságok több mint 50%-a 1 hektár alatti kisgazdaság volt, amelyek az mezőgazdasági összterületnek csupán 5,45%-át birtokolták. A 100 hektárnál nagyobb területtel rendelkező agrárgazdaságok aránya 0,24% volt, ezek viszont a mezőgazdasági terület több mint 45%-át használták. A 2000–2017 közötti időszakban jelentős mértékben csökkent a kisgazdaságok száma, a földkoncentráció elsősorban az 5–20 hektár közötti birtoknagyságnak kedvezett.

8.12. táblázat: A gazdaságok száma és a mezőgazdasági terület birtoknagyság szerinti megoszlása Romániában az EU-s csatlakozás előtt

	2002		2005		2007	
Birtoknagyság-intervallumok	Gazdaságok száma szerint (%)	Mezőgazdasági terület szerint (%)	Száma szerint (%)	Mezőgazdasági terület szerint (%)	Száma szerint %	Mezőgazdasági terület szerint (%)
<5 ha	93,49	35,46	90,65	36,69	89,60	35,12
5–20 ha	5,96	13,73	8,63	19,96	9,61	21,39
20–50 ha	0,22	2,02	0,39	3,38	0,42	3,50
50–100 ha	0,09	1,85	0,12	2,42	0,12	2,42
>100 ha	0,24	46,95	0,22	37,55	0,25	37,57

Forrás: General Agricultural Census, 2002, 2010; saját számítások

Az EU-s csatlakozás előtti években beindult a földkoncentráció, amelyet a vidékfejlesztési SAPARD/program is elősegített.

8.13. táblázat: A mezőgazdasági gazdaságok száma és megoszlása területnagyság szerint országosan és az erdélyi régiók szintjén (2010)

Megnevezés	Románia		Erdély		Erdély/ Románia
	gazdaságok száma	aránya	gazdaságok száma	aránya	
Összgazdaság-szám	3 724 332	100,00	1 159 745	100,00	31,14
<5 ha	3 459 123	92,88	1 020 470	87,99	29,50
5–10 ha	182 444	4,90	98 063	8,46	53,75
10–20 ha	43 609	1,17	24 072	2,08	55,20
20–30 ha	9 730	0,26	4 880	0,42	50,15
30–50 ha	8 213	0,22	3 925	0,34	47,79
>=50 ha	21 213	0,57	8 335	0,72	39,29

Forrás: General Agricultural Census, 2002, 2010, saját számítások

Romániában, és az erdélyi régiókban is, a gazdaságok döntő többsége 5 hektárnál kisebb, és az 50 hektárnál nagyobb gazdaságok aránya nem éri el az 1%-ot sem. A közhiedelemmel ellentétben, az erdélyi régiókban kisebb arányban vannak 5 hektárnál kisebb gazdaságok, és nagyobb arányban az ennél nagyobbak.

8.14. táblázat: A mezőgazdasági terület megoszlása Romániában és az erdélyi régiókban a gazdaság nagysága szerint 2010-ben

Megnevezés	Románia		Erdély		Erdély/ Románia
	terület	aránya	terület	aránya	
Összes gazdaság	13 306 488,33	100,00	5 167 411,53	100,00	38,83
<5 ha	3 948 651,75	29,67	1 358 827,55	26,30	34,41
5–10 ha	1 210 512,71	9,10	658 143,58	12,74	54,37
10–20 ha	571 385,72	4,29	315 038,21	6,10	55,14
20–30 ha	233 854,15	1,76	117 257,48	2,27	50,14
30–50 ha	315 396,92	2,37	151 109,90	2,92	47,91
>=50 ha	7 026 687,08	52,81	2 567 034,81	49,68	36,53

Forrás: Farm Structure Survey, saját számítások

A gazdaságok területe szerinti struktúra jól mutatja, hogy az 5 hektárnál kisebb gazdaságok területe arányaiban is kisebb az erdélyi régiókban, de ugyanakkor az 50 hektárnál nagyobb gazdaságok aránya már kisebb az országos átlagnál. Az erdélyi régiókban az 5–50 hektár közötti gazdaságok nagyobb arányban szerepelnek, mint országosan, de mindenképpen az 5 hektárnál kisebb gazdaságok vannak döntő mértékben Romániában és az erdélyi régiókban is.

Jelentős eltérés van a romániai és az EU-s agrárgazdaságok területnagyság szerinti struktúrája között (2013-as adatok, Popescu et al., 2016). A gazdaságok átlag területe Romániában 3,66 hektár, míg az EU-ban 16,1 hektár. Romániában a területtel nem rendelkező gazdaságok aránya 1,81% (az EU28 országában 1,61), a 0–2 hektáros gazdaságok aránya Romániában 71,35% (az EU-ban 43,42%), 2–10 hektáros gazdaságok aránya Romániában 24,39% (EU-ban 33,06%), 10–50 hektáros gazdaság 1,88% (EU-15,22%) és az 50 hektárnál nagyobb gazdaság aránya 0,57% (EU-ban 6,69%). Ezek a nagy gazdaságok dolgozzák meg a terület 52,43%-át.

Dinamikájában nézve a romániai farmkoncentráció helyes irányban halad, de a támogatási rendszer lényegében 5 hektár körüli szinten befagyasztotta a folyamatot, tehát hosszú időbe fog telni, amíg a romániai farmstruktúra tovább tolódik a nagyobb farmok irányába. Ez azért volna szükséges, mert a kis gazdaságok hatékonysága alacsony, a gazdaságok 83%-a 4000 euró/gazdaság körüli termelési értéket ér el, ami kb. 10-szer alacsonyabb az EU-s átlagnál, és a kis méret a horizontális és vertikális integrációt akadályozza, tehát alacsony szinten tartja a jövedelmet. Romániában, és nyilván az erdélyi régiókban is, az önellátó, vagy félig önellátó gazdaságtípus a jellemző. Az EU-s támogatások, amelyek a farmok versenyképességének növelését, az *agrobusiness* fejlesztését célozzák, érdekeltté tehetik a kis- és középnagyságú gazdaságokat a földkoncentráció folytatásában.

8.4. A mezőgazdasági termelési érték alakulása

Az 50-es években a román mezőgazdasági kibocsátás több mint 70%-át a növénytermesztés adta, és csupán 30%-át az állattenyésztés. Jelentős költségvetési források bevonásával, az ipari jellegű állattenyésztés fejlesztésével ez az arány megközelítőleg 50-50%-ra módosult a 80-as évek végére. A 2000-es években a növénytermesztés aránya ismét meghaladta a 60%-ot, ami egyensúlytalanságot eredményezett, különösen jelentős ez a gabonatermelés-, valamint a legelők és kaszálók magas aránya mellett.

Az a tény, hogy az erdélyi régiók részaránya az országos növénytermesztési értékből 1990–2000 között nőtt (31,56%-ról 38,39%-ra), viszont az állattenyésztési értékből csökkent (37,98%-ról 36,79%-ra), nem tekinthető pozitív elmozdulásnak. A gyepek jóval nagyobb aránya az erdélyi régiókban a szarvasmarhatartás növekedését indokolná.

8.15. táblázat: A mezőgazdasági termelési érték struktúrájának alakulása 1990–2017 között

		1990	2000	2007	2014	2017
Növénytermesztés	Románia	52,95%	61,12%	60,22%	65,83%	67,80%
	Erdély	48,33%	62,12%	64,27%	62,47%	61,54%
Állattenyésztés	Románia	47,05%	38,88%	38,35%	32,85%	31,00%
	Erdély	51,67%	37,88%	35,12%	36,63%	37,89%
Mezőgazdasági szolgáltatások	Románia	na	na	1,44%	1,32%	1,20%
	Erdély			0,61%	0,90%	0,57%

Forrás: saját számítások

1990-ben országosan közel azonos volt a növénytermesztés és állattenyésztés aránya, ez 2017-re jelentős változáson ment át, Romániában a növénytermesztés értékének az aránya meghaladja a 2/3-ot, és kevesebb mint 1/3 az állattenyésztés aránya. Az erdélyi régiókban valamivel kedvezőbb az állattenyésztés aránya, de így sem korrelál a természeti adottságokkal és a belső kereslettel. Negatív jelenségként értékelhetjük a mezőgazdasági szolgáltatások elenyésző szintjét.

A termékstruktúra kedvezőtlen helyzetét és annak nem megfelelő alakulását további adatokkal is jelezzük.

Románia agrártermelését az EU27 teljes termeléséhez viszonyítva [2006-os FAO-felmérési adatok (EC, 2007)] 4,2%-ot kapunk, ennél sokkal jelentősebb a szója (27,6%), illetve a napraforgómag termelésének aránya (23,1%), a kukorica (13,9%), a burgonya (14%) részaránya. Kisebb az állati termékek aránya az EU27 termelésében: szarvasmarha-állomány 1,5%, juh és kecske 1,8%, sertés 3,8%, a tejtermelés aránya 2,7%, miközben a mezőgazdasági terület aránya 8,7%, ami jól jelzi a román mezőgazdaság alacsony termelékenységet, az alacsony versenyképességét. A 2017-es Eurostat/adatok, az EU28 vonatkozásában: 4,2% a romániai mezőgazdasági termelési érték aránya, 5,7% a növénytermesztésé, 2,2% az állattenyésztésé.

Az 1 ESU-nál nagyobb gazdaságok mezőgazdasági kibocsátása (értékben) 2000–2008 közötti átlagban a következő termékstruktúrát mutatja: gabona 23%, ipari növények 3,9%, takarmánynövények 9,5%, zöldség 12,6%, burgonya 8,3%, gyümölcs 7%, bor 1,3%, más növényi termékek 0,1%, szarvasmarha 2,6%, sertés 6,5%, más állatok 6,8%, tej 12,1% és más állati termékek 5,5% (lásd EC, 2009).2017-ben (az EC, *Eurostat. Statistical Factsheet – Romania* szerint) a mezőgazdasági *output*-értéke (16 062 millió euró) a következőképpen oszlott meg: 76,0% a növénytermesztés és 24% az állattenyésztés értékének aránya. A gabona 26,2%, az ipari növények 12,3%, a takarmánynövények 8,8%, a zöldségek 15,2%, a burgonya 5,9%, gyümölcs, 5,7%, bor 1,8%, szarvasmarha 1,6%, sertés 5,7%, juh és kecske 1,2%, baromfi 3,0%, tej 6,4%, tojás 4,0%. Tovább növekedett a gabona és az ipari növények, valamint a zöldség részaránya, viszont csökkent a takarmánynövények, a burgonya, a gyümölcs részaránya és a szarvasmarha, sertés, tej részaránya. Viszonylag rövid idő, 1-2 évtized alatt jelentős termékstruktúra-változás következett be.

8.5. A mezőgazdasági gépellátottság és a műtrágyahasználat helyzete Romániában és az erdélyi régiókban 1990 és 2017-ben

8.16. táblázat: A mezőgazdasági gépállomány és gépellátottság alakulása az EU-s csatlakozás előtt

	1950	1960	1970	1980	1989	1990	2000	2008
Traktor-állomány	13 713	44 194	107 290	146 592	151 745	127 065	160 053	174 790
Vetőgép	6 350	33 948	54 527	48 970	43 608	35 778	57 709	68 308
Kultivátor	1 343	20 667	29 343	40 198	35 386	27 339	26 212	27 522

	1950	1960	1970	1980	1989	1990	2000	2008
Gabona-arató-cséplőgép	44	1 582	1 325	35 201	44 799	14 991	26 783	24 769
1 traktorra jutó szántóterület – hektár	684	222	91	67	62	74	59	54

Forrás: Popescu, 2001; INS Tempo

Romániában az 1950–1990 közötti időszakban, majd pedig az átmenet időszakában, 1990–2008 között jelentős mértékben nőtt a mezőgazdasági gépellátottság, jelentősen csökkent az egy traktorra jutó hektárok száma, de még mindig lényeges elmaradás tapasztalható e téren az EU-s átlaghoz viszonyítva.

Jelentős a regionális eltérés a gépellátottság vonatkozásában is (lásd 2.5.2. tábl.), az országos 54 hektár szántó/traktor érték körül régióként. Az erdélyi régiókban a traktorok száma már a csatlakozás előtt nőtt, de ezek általában kis kapacitású gépek, míg az ország déli megyéiben, különösen a külföldi tulajdonban lévő farmokon a nagy kapacitású gépek jellemzőek, amelyek viszont a talaj struktúráját kedvezőtlenül befolyásolták.

8.17. táblázat: A mezőgazdasági gépellátottság alakulása régiónként 1990–2007 között (darab)

		Traktorok	Vetőgépek	Szalmás gabonaarató-cséplőgép	Egy traktorra jutó szántóterület (ha)
Románia	**1990**	127 065	35 778	40 695	74,37
	2007	174 003	67 674	24 656	54,16
Változási index –%		137%	189%	61%	
Északnyugati Régió	**1990**	15 377	3 418	3 847	68,04
	2007	27 739	8 173	3 612	36,77
Változási index –%		180%	239%	94%	
Középrégió	**1990**	14 077	3 097	3 482	54,62
	2007	22 616	6 355	3 020	34,23
Változási index –%		161%	205%	87%	
Nyugati Régió	**1990**	14 883	4 371	5 516	75,71
	2007	27 742	10 905	3 349	39,21
Változási index –%		186%	249%	61%	

Forrás: saját számítások az INS Tempo adatai alapján

A 2000–2006 közötti időszak SAPARD-támogatásai, valamint a 2007–2013, és a 2014–2020 közötti vidékfejlesztési támogatások jelentős haladást eredményeztek a gépellátottság vonatkozásában. Gondot jelent viszont egyrészt a géphiány a kisparaszti gazdaságok esetében, de ugyanakkor a gépkihasználás alacsony foka is a kisgazdaságokban.

8.18. táblázat: A mezőgazdasági gépállomány helyzete és alakulása Romániában és az erdélyi régiókban 1990–2017 között (db)

		Románia	Erdély	Erdély/Románia
Traktorok	**1990**	127 065	44 337	34,89%
	2017	212 730	102 102	48,00%
Változási index –%		167,42%	230,29%	
Vetőgépek	**1990**	35 778	10 886	30,43%
	2017	80 038	31 179	38,96%
Változási index –%		223,71%	286,41%	
Szalmásgabona-kombájn	**1990**	40 695	12 845	31,56%
	2017	26 690	11 408	42,74%
Változási index –%		65,59%	88,81%	

Forrás: saját számítások

Szembetűnő, hogy az erdélyi régiókban az 1990–2017 közötti időszakban a gépállomány növekedése jelentősen meghaladta az országos átlagos növekedést. Tény viszont, hogy Románia déli megyéiben általában nagyobb a traktorok kapacitása, a nagykiterjedésű sík területek lehetővé teszik ezek kihasználását.

8.19. táblázat: A gépellátottság színvonalának eltérései az erdélyi régiók megyéi szintjén 2018-ban

Régiók	Megyék	Szántóterület	Traktorok száma	Szántóterület/traktorok száma	Búzaterület (ha)	Kombájnok száma	Búzaterület/kombájnok száma
Északnyugati	Bihar	308 819	11 537	26,77	80 395	1398	57,51
	Beszterce-Naszód	98 594	3 098	31,83	3 861	106	36,42
	Kolozs	182 570	5 264	34,68	10 852	689	15,75
	Máramaros	81 072	10 326	7,85	3 599	327	11,01
	Szilágy	229 778	7 450	30,84	39 403	1251	31,50
	Szatmár	120 559	6 297	19,15	6 315	429	14,72
Közép	Fehér	129 503	4 276	30,29	16 565	639	25,92
	Brassó	120 528	4 634	26,01	8 806	409	21,53
	Kovászna	83 151	3 779	22,00	24 184	273	88,59
	Hargita	78 453	3 808	20,60	10 196	476	21,42
	Maros	220 797	7 002	31,53	26 190	1 103	23,74
	Szeben	118 498	5 338	22,20	5 486	353	15,54

Régiók	Megyék	Szántóterület	Traktorok száma	Szántóterület/traktorok száma	Búzaterület (ha)	Kombájnok száma	Búzaterület/kombájnok száma
Nyugati	Arad	350 634	7 551	46,44	72 691	2 106	34,52
	Krassó-Szörény	129 628	7 661	16,92	18 428	327	56,35
	Hunyad	78 956	4 882	16,17	7 923	273	29,02
	Temes	531 472	10 625	50,02	137 098	1 440	95,21
Erdély		2 863 012	103 528	27,65	471 992	11 599	40,69
		*a szántóterület adatai 2014-re vonatkoznak, ezek a legfrisebb elérhető adatok					

Forrás: INS Tempo – AGR103A

Ezek az adatok jelzik, hogy a traktorellátottság nem jelent valós szűk keresztmetszetet az erdélyi régiókban, inkább az alacsony kihasználtsági fok jelent gazdasági hatékonytalanságot.

A mezőgazdasági termelés intenzitásának jelentős csökkenését jelzik a műtrágya felhasználásra vonatkozó alábbi adatok (lásd 8.20. táblázat).

8.20. táblázat: A műtrágyaellátás alakulása az EU-s csatlakozás előtti években (ezer tonna)

	1950	1960	1970	1980	1989	1990	2000	2008
Műtrágya, hatóanyagban, amelyből:	5,9	74,5	594,3	1113,5	1158,8	1103,1	342,2	398,0
Nitrogén	2,6	24,7	366,9	646,3	665,3	656,1	239,3	279,9
Foszfor	1,6	46,8	203,2	389,4	329,3	313,1	88,3	102,4
Kálium	1,7	3,0	24,2	77,8	164,2	133,9	14,6	15,7
Szerves trágya	21 645,0	33 100,0	19 864,0	25 023,4	41 603,0	24 791,0	15 812,6	11 748,1

Forrás: Popescu, 2001; Anuarul Statistic al României 1995 és 2007; INS Tempo

Tesztüzemi adatbázis ismeretének hiányában csak átlagos értékekről beszélhetünk, azaz 1 hektár mezőgazdasági megművelt területre jutó műtrágya mennyisége 51,04 kg/hektár, szemben a 104 kg/hektáros EU-s átlaggal.

A nagybirtokokon egyes termények esetén az átlagnál jóval magasabb a műtrágya-felhasználás, míg kisgazdaságokban – a legtöbb esetben – legfeljebb szerves trágyát alkalmaznak.

8.21. táblázat: A műtrágyaellátás alakulása Erdélyben (ezer tonna)

	1990	2000	2007	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Műtrágya, hatóanyagban, amelyből:	364,01	124,59	151,84	154,91	136,42	138,42	168,85	190,99	285,68
Nitrogén	222,51	79,18	100,39	90,29	83,42	84,75	107,33	110,61	182,64
Foszfor	87,30	36,04	38,50	40,06	34,63	35,69	37,18	48,37	62,86
Kálium	54,20	9,38	12,95	24,56	18,38	17,98	24,35	32,02	40,18
Szerves trágya	12 626,17	9686,11	7278,75	6766,67	10 378,95	8609,12	9784,09	8448,07	9531,33

Forrás: AGR104A

8.6. Mezőgazdasági támogatások

Az EU-ban az agrárpolitikát közösségi szinten szabályozták, mivel az egyes tagországok mezőgazdasági adottságai jelentősen eltértek egymástól, tehát a szabad kereskedelem és verseny elve az agrárágazatra nem volt ugyanúgy alkalmazható, mint más ágazatok esetében. A *Lisszaboni szerződésben* (2007) a mezőgazdaság átkerült az Unió és a tagállamok között megosztott hatáskörű területek közé, de jelenleg is a *Közös agrárpolitika* előírásai szabályozzák döntő mértékben az egyes tagországok mezőgazdaságát és a vidékfejlesztést.

Románia mezőgazdasága már az európai uniós csatlakozás előtt, 2000–2006 között az ún. SAPARD-program keretében az EU előcsatlakozási támogatásában részesült. A mezőgazdaságra és vidékfejlesztésre nyújtott EU-s támogatás átlagosan 150,6 millió euró volt évente, és ez további összegeket tudott mozgósítani nemzeti szinten privát és állami alapokból. A SAPARD-program fő előnye abban állt, hogy „kikényszerítette" a szükséges intézmények kiépítését és a pályáztatás módszertanának megtanulását, azaz felkészített az EU-s tagságra, a csatlakozás utáni támogatásoknak, a *Strukturális alapoknak* a felhasználására (Vincze, 2000).

A *Közös agrárpolitika* alkalmazása a 2007–2013, illetve 2014–2020 közötti tervezési időszakokban jelentős pozitív eredményekkel járt a mezőgazdasági termelés modernizációja és a vidéki térségek fejlődése terén, de voltak negatív hatásai is. Jelentős jövedelemnövekedést eredményeztek a támogatások, nőttek az átlag termelési szintek, különösen a gabona és az olajos növények esetében, a munkatermelékenység 2007–2015 között megduplázódott (vö. Alexandri coord., 2017). Negatív hatásként értékelhető a farmstruktúra polarizációja, a közepes családi gazdaságok számának, arányának csökkenése.

Az agrárpiacok liberalizációja nyomán a romániai farmok is versenyhelyzetbe kerültek, és szembetűnővé vált, hogy ezek versenyképessége alacsonyabb más EU-s tagállamokénál. A munkaerő-áramlás szabaddá tétele jelentős migrációs folyamatot eredményezett, a román falvakból a fiatalok elmentek, ami egyes falvak elnéptelenedését és általában a falvak lakosságának elöregedését eredményezte. Ma már a munkaerőhiány jelentős korlátot jelent a mezőgazdaság és vidékfejlesztés terén. A földpiac fokozatos liberalizációja azt eredményezte, hogy a termőföld egy jelentős része külföldi tulajdonba került (Luca–Turtoi, 2017, 60–67).

A mezőgazdasági EU-s támogatások értéke 2017-ben elérte a 2920,1 millió eurót, ebből a direkt kifizetések aránya 57,9%, a piaci intervenciós támogatásoké 1,5%, míg a vidékfejlesztési támogatások aránya 40,6%volt (EC, 2018). Arra vonatkozóan, hogy ezekből a támogatásokból a vizsgált erdélyi régiók milyen arányban részesültek, a hozzáférhető adatok alapján végeztünk becsléseket. Nyilvánvaló, hogy a direkt kifizetések eloszlása a földhasználat struktúrájától is függ, valamint részben a termék struktúrától is, viszont a vidékfejlesztési alapokat nem terület szerinti leosztás alapján, hanem a beadott projektek függvényében nyerték el a pályázok.

Románia 2019-ben érte el a maximális támogatási plafont, ami évi 1903,2 millió eurót jelent. Ez 146 euró/hektárt jelent, ezzel Románia az EU28 utolsó helyén szerepel a támogatási szint szerint. Ennek egyik oka, hogy az össz használt mezőgazdasági területből (13,056 millió hektár) csak 8,716 millió hektár jogosult a *Közös agrárpolitika* direkt kifizetéseire (Goșa–Otiman–Raicov–Băneș 2017, 21–28).

Intenzív kereskedelmi agrártermelés 2000-ben kb. 12 000 nagy farm keretében folyt 5,1 millió hektáron, míg kb. 1 millió kis önellátó gazdaság extenzíven gazdálkodott 3 millió hektáron. 2009-ben 3,3 hektár volt egy gazdaság átlagterülete, és a gazdaságok 64%-a termelt önellátásra. A gazdálkodási formák szerinti átlagos birtoknagyságok alakulását a 2000-es években a 8.22. táblázat mutatja:

8.22. táblázat: A mezőgazdasági üzemek átlagos területe a jogi státus szerint az EU-s csatlakozás előtt

	2002	2005	2007	2010
Összesen, amelyből:	3,24	3,37	3,57	3,57
Egyéni gazdaságok	1,80	2,22	2,34	2,02
Jogi személyiséggel rendelkező gazdasági szervezetek	282,23	269,28	275,37	193,74

Forrás: RGA 2002, Ancheta structurală în agricultură 2005 és 2007, RGA 2010

Romániában négy csoportra oszthatóak a farmok (Feher et. col., 2017):

1. Az 1 hektárnál kisebb gazdaságok, amelyek nem jogosultak az EU-s agrártámogatásokra. Lehet egy gazdaság összterülete nagyobb, mint 1 hektár, de ha az egyes parcellák nem érik el a 0,3 hektáros nagyságot, akkor sem jogosult támogatásra. Ezeknek a száma 2009290 volt, az aránya az összgazdaság számából 2013-ban 55,3% volt, amelyek a mezőgazdasági terület 5%-át tették ki. Romániában 65 890 olyan agrárgazdaság is van, amely nem rendelkezik mezőgazdasági területtel.
2. Az 1–10 hektáros önellátó, vagy félig önellátó gazdaságok száma 1 531 650, aránya 42,2%, és a termőterület 40,4%-át birtokolták.
3. A kereskedelmi családi farmok (10–100 hektár), amelyeknek aránya 2,1% a farmok összszámából, és a terület 6,4%-a tartozik ebbe a csoportba. Az EU-ban ezek vannak legnagyobb arányban, ez a jellemző agrárgazdaság típus.
4. Kereskedelmi farmok (100 hektárnál nagyobb területűek), ezek aránya 0,4%, (számuk 13 080) és a terület 48,2%-át (6,3 millió hektárt) dolgozzák meg. A gond az, hogy a falusi szegénység ott a legnagyobb, ahol ezek a jól felszerelt, modern farmok működnek.

A fenti adatok fő következtetése, hogy az EU-ban Romániában a legfelaprózottabb az agrárstruktúra. A fenti alfejezetek azt is jelzik, hogy a termelési struktúra szerkezete is kedvezőtlen a 76%-os növénytermesztési aránnyal. Ezek a hátrányok fokozottan jelentkeznek az erdélyi régiókban.

8.23. táblázat: Területalapú támogatások a jogosult gazdák számára, 2018

Régió	Megye	Össz-FEGA-kifizetések lej	FEGA-támogatást élvező gazdák száma Fő	Egy támogatottra jutó kifizetett támogatás lej
Északnyugati	Bihar	60 077 674,05	13 551	4 433,45
	Beszterce-Naszód	61 527 248,55	16 523	3 723,73
	Kolozs	50 925 584,50	14 819	3 436,51
	Máramaros	38 994 363,41	15 178	2 569,14
	Szilágy	25 849 794,17	10 591	2 440,73
	Szatmár	16 231 745,88	10 387	1 562,70
Közép	Fehér	42 107 873,65	21 317	1 975,32
	Brassó	49 906 335,63	16 557	3 014,21
	Kovászna	23 468 227,61	12 950	1 812,22
	Hargita	41 930 174,44	14 270	2 938,34
	Maros	37 166 186,63	14 467	2 569,03
	Szeben	32 029 004,83	13 074	2 449,82
Nyugati	Arad	37 732 859,65	12 956	2 912,38
	Krassó-Szörény	26 403 534,41	14 640	1 803,52
	Hunyad	38 183 903,91	12 261	3 114,26
	Temes	21 004 893,66	11 199	1 875,60
ERDÉLY				2685,50
ROMÁNIA		1 577 464 697,68	451 761	3 491,81
ERDÉLY/RO		0,38	0,50	0,77

*FEGA – Fondul European de Garantare Agricolă (Európai mezőgazdasági garancia alap)

Beszterce-Naszód, és Bihar megye részesült a legnagyobb támogatásban, a területalapú támogatást igénylők legnagyobb számban Fehér, Brassó és Beszterce-Naszód megyékben voltak, míg az egy támogatottra jutó legnagyobb összeg Bihar és Beszterce-Naszód megyékben volt. Az eltéréseket részben a földhasználat és a gazdaságok terület nagyságának eltérései, valamint a termékstruktúra különbözősége és az alkalmazott környezetvédelmi intézkedések magyarázzák.

Romániában a KAP-támogatások 57,9%-át a direkt kifizetések tették ki, de a számításaink azt mutatják, hogy ezek az összegek egy támogatottra vetítve viszonylag alacsonyak, az erdélyi régióban átlagosan évi 2685,5 lejt jelentenek. Kétségtelen, hogy ez a támogatás nem elhanyagolható, de ugyanakkor nem is döntő mértékű a mezőgazdasági termelés finanszírozásában.

8.24. táblázat: A FEGA-támogatások helyzete megyénként az erdélyi régiókban, 2018-ban

Megyék	FEGA-kifizetések (támogatások)	Támogatásban részesülő gazdák	Vidéken élő lakosok	Támogatásban részesülő vidéki lakosok/vidéki lakosság	Vidéken élő munkaképes korú lakosság	Támogatásban részesülő vidéki lakosok / Vidéken élő munkaképes korú lakosság
Bihar	60 077 674	13 551	301 513	4,49%	190 727	7,10%
Beszterce-Naszód	61 527 248	16 523	199 179	8,30%	126 532	13,06%
Kolozs	50 925 584	14 819	250 398	5,92%	157 457	9,41%
Máramaros	38 994 36	15 178	208 619	7,28%	134 576	11,28%
Szilágy	25 849 79	10 591	202 922	5,22%	134 132	7,90%
Szatmár	16 231 745	10 387	139 469	7,45%	83803	12,39%
Fehér	42 107 873	21 317	151 194	14,10%	96 438	22,10%
Brassó	49 906 335	16 557	172 103	9,62%	108 615	15,24%
Kovászna	23 468 227	12 950	113 324	11,43%	7 1450	18,12%
Hargita	41 930 174	14 270	186 086	7,67%	118 120	12,08%
Maros	37 166 186	14 467	283 973	5,09%	178 525	8,10%
Szeben	32 029 004	13 074	153 543	8,51%	99 579	13,13%
Arad	37 732 859	12 956	204 424	6,34%	132 379	9,79%
Krassó-Szörény	26 403 534	14 640	133 884	10,93%	84 609	17,30%
Hunyad	38 183 903	12 261	102 639	11,95%	63 933	19,18%
Temes	21 004 893	11 199	299 849	3,73%	199 727	5,61%
	603 539 404	224 740	3 103 119	7,24%	1 980 602	11,35%

Forrás: FEGA-adatbázis

Ha a támogatásban részesülő vidéki lakosok számát az összes vidéki lakos számához viszonyítjuk az erdélyi régiók szintjén, akkor a lakosság kb. 7,24%-a részesül területalapú támogatásban, illetve, ha a vidéki munkaképes lakosság számát vesszük alapul, akkor is csak 11,35%-os azoknak a gazdáknak az aránya, akik a területalapú támogatásból részesülnek, tehát a vidéki gazdálkodók kis hányada jogosult a KAP területalapú támogatására. Ennek a magyarázata elsősorban az, hogy az 1 hektárnál kisebb gazdaságok száma nagy, vagy a parcellák kisebbek 0,3 hektárnál, és ezek az EU-s szabályzat alapján nem részesülnek támogatásban a KAP első pilléréből.

8.25. táblázat: Összterületegységre jutó támogatások értéke, átlagosan az erdélyi régiók megyéiben 2018-ban (hektár)

Megye	FEGA-kifizetések (támogatások)	Mezőgazdasági terület (ha)	Támogatás/ mezőgazdasági terület (lej/hektár)
Bihar	60 077 674,05	487 072	123,34
Beszterce-Naszód	61 527 248,55	297 600	206,74
Kolozs	50 925 584,50	432 835	117,66
Máramaros	38 994 363,41	305 528	127,63
Szilágy	25 849 794,17	317 515	81,41
Szatmár	16 231 745,88	238 950	67,93
Fehér	42 107 873,65	323 131	130,31
Brassó	49 906 335,63	281 251	177,44
Kovászna	23 468 227,61	185 939	126,21
Hargita	41 930 174,44	395 393	106,05
Maros	37 166 186,63	411 131	90,40
Szeben	32 029 004,83	303 619	105,49
Arad	37 732 859,65	494 647	76,28
Krassó-Szörény	26 403 534,41	396 915	66,52
Hunyad	38 183 903,91	281 235	135,77
Temes	21 004 893,66	691 299	30,38
	603 539 404,98	5 844 060	103,27

*a mezőgazdasági területek adatai 2014-re vonatkoznak, ezek a legfrissebb elérhető adatok
Forrás: DP-adatbázis; INS Tempo

Ha a támogatások összegét a mezőgazdasági összterülethez viszonyítjuk, akkor az erdélyi régiók szintjén 103,27 lej jutna egy hektárra.

Ha Romániában az EU által elfogadott kifizetésekre jogosult terület növelhető lenne, jobban közelítene az ország valós mezőgazdasági területéhez, akkor a kiutalt direkt kifizetések összege is nőne.

Egy jogosult gazdára jutó támogatások összege az erdélyi régiókban alacsonyabb, mint az országos átlag, aminek a magyarázata a földhasznosítás struktúrájának eltéréseiből, a gazdaságok kisebb méreteiből, valamint a „zöldesítés" mértékéből következnek.

Románia a SAPS-rendszert (egységes területalapú kifizetés) alkalmazza, tehát a FEGA a gazda által nyilatkozott jogosult területre fizet (https: //ec.europa.eu/agriculture/direct-support/direct-payments.ro).

A jövőre vonatkozóan is érvényben marad a KAP rendszere, a 2021–2027-es tervezési időszakra az EB 365 milliárd eurós KAP-költségvetést javasol az EU27 tagországai számára, és marad a két pillér is: direkt gazdatámogatások és piaci intézkedések, valamint a vidékfejlesztési támogatások. Ezen kívül a *Horizontális kutatási alapból* 10 milliárd euró az élelmiszertermelés, az agrárágazat, a biogazdaság és a vidékfejlesztés céljait szolgálja.

8.7. Az erdélyi régiók mezőgazdaságának általános jellemzői

Az erdélyi régiók mezőgazdaságának fenti statisztikai megközelítése, általános leírása alapot nyújt néhány általános következtetés levonására:

- A földtulajdon és az üzemméret felaprózott, és a kis termelési méret általában műszaki elmaradottsággal jár együtt, így különösen nagy az éghajlati változások miatti termékmennyiség évi ingadozása.
- A mezőgazdasági termelés hatékonysága alacsony, különösen a munkaerő és a gépállomány, valamint az *inputok* (pl. takarmányok) felhasználásának vonatkozásában.
- A mezőgazdasági termelés eltolódott a kevésbé intenzív termékek irányába, jelentősen csökkent az állattenyésztés aránya a mezőgazdasági össztermelésben.
- Alacsony az értékesítésre kerülő termékek feldolgozottsági foka, tehát a hozzáadott értéke, így a jövedelmi szint is.
- Alacsony szintű a koncentráció, a specializáció és a regionalizáció, különösen az 50 hektárnál kisebb gazdaságok esetében.
- A terméklogisztika gyengén fejlett, szervezetlen (szállítás, rakodás, hűtés stb.).
- A feldolgozás, értékesítés intézményi keretei nem kedvezőek a mezőgazdasági alapanyagot termelőknek, és általában a feldolgozóknak sem, így az értékesítési láncok érdekei érvényesülnek nagyobb mértékben. 2018-ban EU-s szinten egy direktívát dolgoztak ki a nem lojális kereskedelmi gyakorlatok megakadályozására, amely 2021-ben lép majd érvénybe, miután a tagállamok a nemzeti törvényhozásba iktatják.
- A szaktanácsadást kis mértékben veszik igénybe, a tréningek nem a helyi igényekre koncentrálnak, nagy a szervezetlenség a szakképzés terén, és alacsony szintű az innováció.
- A termelők képzettsége, együttműködési kapacitása alacsony fokú, a piaci információkhoz való hozzáférhetőség nem megfelelő.
- A mezőgazdaság csak kevés termék esetében közelíti meg a versenyképesség szintjét.
- A XXI. században, a globális piacok korában csak olyan nemzeti agrárstratégia lehet eredményes, amely az ágazat nemzetközi versenyképességének megteremtését tűzi ki célul.

Számos megválaszolandó kérdés merül fel, amelyek nemcsak helyi, de országos szinten is fontosak:

- Agrár- és főleg élelmiszeripari termékeket importáló ország marad-e Románia rövid és középtávon? Miből marad tradicionálisan importáló, miből válhat önellátóvá, miből válhat tradicionálisan exportőrré?
- Alapanyagot termelő ország marad-e Románia? Milyen alapanyagok termelését támogatja kiemelten: amelyek a belső piac ellátását tekintik döntően fontosnak, vagy amelyekből az EU27 behozatalra szorul, illetve amelyre a világpiacon van kereslet?
- Milyen termékstruktúra kialakítását tekinti stratégiai feladatnak: a növénytermesztés magas arányának fenntartását, az állattenyésztés arányának növelését, vagy a mezőgazdasági szolgáltatások fokozott fejlesztését?
- Nagyobb hozzáadott értéket előállító ország lesz-e Románia? Milyen feldolgozott élelmiszertermék előállítását szorgalmazza? Hol tekinti alapvetően fontosnak a vertikális integrációk kialakítását? Milyen piacokat céloz meg? A román agrárstratégia választ

kell, hogy adjon az alapvető kérdésekre: mit, hogyan, hol, kinek termel, illetve mit, hogyan, honnan, kinek értékesít. Nyilvánvaló, hogy az agrárágazat a nemzetgazdaság szerves része, így annak versenyképessége a makrogazdasági, vállalkozáskörnyezeti tényezők függvénye, ezek keretfeltételei az agrárstratégiának, tehát csakis rendszerszemléletben vizsgálható az agrárágazat jövője.

Kérdés tehát, hogy Románia esetében átugorható-e a fejlesztésnek az a fázisa, amely a korszerű mezőgazdaságot hivatott megteremteni, és lehet-e direkt módon a vidékfejlesztésre összpontosítani egy korszerűtlen, alacsony hatékonyságú mezőgazdaság mellett. Miképpen érhető el a helyi kezdeményezések felfuttatása, és milyen fejlesztést tud megvalósítani az elenyészően kevés vidéki vállalkozás (amelyeknek kb. 2/3 része kiskereskedelem)? Milyen multiplikatív hatással járhat a vidéki szellemi és anyagi infrastruktúra fejlesztése?

A romániai fejlesztési stratégia kidolgozóinak meg kellene találniuk, miképpen kombinálható a külső és a belső fejlesztés, amely egyidejűleg a mezőgazdasági ágazat gyors és hatékony fejlesztését, ugyanakkor a vidékfejlesztést is biztosítja. Lényegében a cél a területi versenyképesség kialakítása és fenntartása. Egy vidéki térség akkor tekinthető versenyképesnek, ha a piaci versenyben helyt tud állni, ugyanakkor biztosítani tudja a környezet védelmét, a társadalmi és kulturális értékek megőrzését, és képes partnerségi és területek közötti kapcsolatok kiépítésére és fenntartására. Általánosságban állítható, hogy Románia vidéki térségeit alacsony versenyképesség jellemzi, tehát ennek növelése valóban alapvető cél kell, hogy legyen.

Szakirodalom

Alexandri, C. (coord.) (2017). *Agricultura și spațiul rural – Evaluări la 10 ani de la aderare.* Editura Academiei Române, București.

Alexandri, C. (2017). Dinamica fermelor. In: Alexandri, C. (coord.): *Agricultura și spațiul rural – Evaluări la 10 ani de la aderare.* Editura Academiei Române, București, 49–51.

Alexandri, C. (2017). Economia fermelor – dimensiunea economică și orientarea productivă. In: Alexandri, C. (coord.): *Agricultura și spațiul rural – Evaluări la 10 ani de la aderare.* Editura Academiei Române, București, 51–54.

Benedek J. (szerk.) (2011). *Románia. Tér, gazdaság, társadalom*. Nemzeti Kisebbségkutató Intézet – Kriterion, Kolozsvár.

Drigă, D. – Alboiu, C. (2017). Piața legumelor. In: Alexandri, C. (coord.): *Agricultura și spațiul rural – Evaluări la 10 ani de la aderare.* Editura Academiei Române, București, 119–127.

Dumitru, M. – Diminescu, D. – Lazea, V. (2004). *Rural Development and the Reform of Romanian Agriculture,* Working Paper no 10–11, European Institute of Romania, Bucharest.

EC (2007). *Background note Romania*.

EC (2009). *Agricultural Policy Perspectives, Member States Factsheets – Romania 2009.*

EC (2018). *Statistical Factsheet Romania*.

Feher A. (et al.) (2017). Convergence of Romanian and Europe Union Agriculture-Evolution and Prospective Assessment. *Land Use Policy*, Volume 67, September, 670–678. http://creativecommons.org/licenses/BY-NC-ND/4.0/ (Utolsó letöltés: 2019. október 11.)

Giurca, D. (coord.) (2006). *Scenarios Regarding the Impact of Rural Development Measures on the Romanian Agricultural Structures After European Union Accession*. Strategy and Policy Studies, Study no 5, European Institute of Romania, Bucharest.

Gavrilă, V. (2017a). Piața fructelor. In: Alexandri, C. (coord.): *Agricultura și spațiul rural – Evaluări la 10 ani de la aderare*. Editura Academiei Române, București, 128–134.

Gavrilă, V. (2017b). Piața strugurilor și a vinului. In: Alexandri, C. (coord.): *Agricultura și spațiul rural – Evaluări la 10 ani de la aderare*. Editura Academiei Române, București, 135–141.
Goșa, V. – Otiman, P. I. – Raicov, M. – Băneș, A. (2017). Alocările pentru plățile directe din România și utilizarea acestora. In: Alexandri, C. (coord.): *Agricultura și spațiul rural – Evaluări la 10 ani de la aderare*. Editura Academiei Române, București, 21–28.
Grodea, M. (2017a). Piața cărnii de bovine și a laptelui de vacă. In: Alexandri, C. (coord.): *Agricultura și spațiul rural – Evaluări la 10 ani de la aderare*. Editura Academiei Române, București, 142–152.
Grodea, Mariana (2017b). Piața cărnii de ovine și caprine. In: Alexandri, C. (coord.): *Agricultura și spațiul rural – Evaluări la 10 ani de la aderare*. Editura Academiei Române, București, 169–175.
Horváth Gy. (szerk.) (2003). *Székelyföld*, MTA-RKK, Dialóg Campus, Budapest–Pécs.
Horváth Gy. (szerk.) (2006). *Északnyugat-Erdély*, MTA-RKK, Dialóg Campus, Budapest–Pécs.
Horváth Gy. (szerk.) (2009). *Dél-Erdély és Bánság*, MTA-RKK, Dialóg Campus, Budapest–Pécs.
Ionel, I. (2017a). Piața plantelor oleaginoase. In: Alexandri, C. (coord.): *Agricultura și spațiul rural – Evaluări la 10 ani de la aderare*. Editura Academiei Române, București, 109–118.
Ionel, I. (2017b). Piața cărnii de porc. In: Alexandri, C. (coord.): *Agricultura și spațiul rural – Evaluări la 10 ani de la aderare*. Editura Academiei Române, București, 153–162.
Luca, L. (2017). Piața cărnii de pasăre. In: Alexandri, C. (coord.): *Agricultura și spațiul rural – Evaluări la 10 ani de la aderare*. Editura Academiei Române, București, 163–168.
Luca, L. – Turtoi, C. (2017). Piața funciară. In: Alexandri, C. (coord.): *Agricultura și spațiul rural – Evaluări la 10 ani de la aderare*. Editura Academiei Române, București, 60–67.
Kapronczai I. (2011). *A magyar agrárgazdaság az EU-csatlakozástól napjainkig*, Szaktudás Kiadó Ház Zrt., Budapest.
Kruzslicika, M. (2017). Piața cerealelor. In: Alexandri, C. (coord.): *Agricultura și spațiul rural – Evaluări la 10 ani de la aderare*. Editura Academiei Române, București, 101–109.
Popescu, M. (2001). *Lecţii ale ranziţiei – Agricultura 1990–2000*. Editura Expert, Bucureşti.
Popescu, A. et. al. (2016). Farm Structure and Land Concentration in Romania and the European Union's Agriculture. *Agriculture and Agricultural Science Procedia*, 10, 566–577.
Swain, N. – Vincze M. (2001). Agricultural Restructuring in Transylvania in the Post-Communist Period. In: D. Light, – D. Phinnemore (eds.): *Post-Communist Romania. Coming to terms with transition*. 175–190.
Vincze M. (1999). Current Status of Agricultural Restructuring in Romania. In: Ladislau Gyémánt (ed.): *European Tradition and Experience*. European Studies Foundation Publishing House, Cluj-Napoca, 309–332.
Vincze M. (2000). *Régió- és vidékfejlesztés*. Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca.
Vincze M. (2002). *Vidéki helyzetelemzés. Kászoni esettanulmány*. Hargita Press, Csíkszereda.
Vincze M. (2005). *Románia vidékpolitikája felül- és alulnézetből*. Pécsi Tudományegyetem, Regionális Politika és Gazdaságtan Doktori Iskola, Pécs.
Vincze M. (2008). *Európa gazdaságtana*. Kolozsvári Egyetemi Kiadó, Kolozsvár.
Vincze M. – Bíró B. J. (2011). IX. Primér ágazatok: mezőgazdaság és vidékfejlesztés. In: Benedek J. (szerk.): *Románia. Tér, gazdaság, társadalom*. Nemzeti Kisebbségkutató Intézet – Kriterion, Kolozsvár, 243–288.
Zahiu, L. (et al., coord.) (2010). *Agricultura în economia României – între aşteptări şi realităţi*. Editura Cereş, Bucureşti.

Források

Ancheta Structurală în Agricultură (2005, 2007). Institutul National de Statistică.
Anuarul Statistic al României (1992–2016). INS, Bucureşti.
DP- adatbázis. *Direct Payments*. European Commission.
Farm Structure Survey. Eurostat adatbázis. https://ec.europa.eu/eurostat/data/database (Utolsó letöltés: 2019. február)
General Agricultural Census (2002, 2010). NIS, Bucharest.
INS Tempo. Tempo Online. Baza de date statistice Tempo Online. Institutul National de Statistică. http://statistici.insse.ro:8077/Tempo-online/ (Utolsó letöltés: 2019. február–augusztus)
INS Tempo AGR – A Tempo online mezőgazdasági adattáblái:

AGR101A – Földhasználat művelési ágak, tulajdonosi formák szerint, makroregionális, regionális és megyei bontásban
AGR103A – Traktorok és főbb mezőgazdasági gépek parkja (év végén) tulajdonosi formák szerint, makroregionális, regionális és megyei bontásban
AGR104A – A mezőgazdaságban felhasznált mű- és szerves trágya mennyisége, tulajdonosi formák szerint, makroregionális, regionális és megyei bontásban, év végén
AGR108A – A főbb növények vetésterülete, tulajdonosi formák szerint, makroregionális, regionális és megyei bontásban
AGR110A – A főbb növények hektáronkénti átlagtermése, tulajdonosi formák szerint, makroregionális, regionális és megyei bontásban
AGR201A – Állatállomány állatkategóriánként, tulajdonosi formák szerint, makroregionális, regionális és megyei bontásban, év végén
RGA (2002, 2010). *Recensământul General Agricol*, Institutul National de Statistică.
Statistică Teritorială. 2002–2018, INS, Bucureşti.

Szász Levente, Csíki Ottó

9. Ipar és szolgáltató szektor

9.1. Bevezető: az ipar és szolgáltatások értelmezése és ágazati szerkezete

Napjainkban az ipari és a szolgáltató ágazatok jelentős mértékben meghatározzák az egyes régiók és országok gazdasági teljesítőképességét, amely alól Erdély sem kivétel. Jelen fejezetben arra vállalkozunk, hogy feltérképezzük, milyen szerepet játszik Erdély ipara és szolgáltató ágazatai Romániában belül, valamint, hogy miként épül fel strukturálisan az erdélyi ipar és szolgáltatások gazdasági teljesítménye.

A szakirodalom alapján a gazdasági tevékenységeket általában három nagy csoportra oszthatjuk: primer, szekunder és tercier ágazatok tevékenységei. A primer ágazatok a természeti erőforrások alapanyagként való feldolgozását teszik lehetővé, a szekunder ágazatok jellemzően az ipari tevékenységek, amelyek magasabb feldolgozottsági fokkal rendelkező termékeket állítanak elő, míg a tercier ágazatok tartalmazzák a szolgáltatásokat, beleértve a kereskedelmi tevékenységeket is. A világos meghatározás ellenére egyes ágazatok statisztikai besorolása nem mindig egyértelmű, így jelen fejezetben a romániai Nemzeti Statisztikai Hivatal kategóriáit vesszük alapul, amelyet az 9.1. táblázat szemléltet.

A táblázatból látható, hogy, bár a kitermelőipar szintén primer ágazat, a statisztikai besorolás szerint az ipari ágazatok közé tartozik, így jelen fejezetben a kitermelőipar helyzetére is kitérünk. További fontos megjegyzés, hogy a statisztikai hivatal az építőipart számos esetben teljesen elkülönült kategóriaként kezeli, így sem az ipari, sem pedig a szolgáltató ágazatok közé nem sorolja be. Jelen fejezetben ugyanakkor tárgyaljuk az építőipar helyzetét is, amelyet az ipari ágazatok közé sorolunk be, de több esetben is külön kategóriaként kezeljük, tekintettel az ágazat gazdasági jelentőségére.

9.1. táblázat: A vizsgált gazdasági ágazatok besorolása

ÁGAZAT	GAZDASÁGI TEVÉKENYSÉGEK	ÁGAZATI BESOROLÁS A JELEN FEJEZETBEN
PRIMER ÁGAZATOK	Mezőgazdaság, erdőgazdálkodás és halászat	Mezőgazdaság
	Kitermelőipar	Ipar
SZEKUNDER ÁGAZATOK	Feldolgozóipar	
	Energetikai ipar, vízellátás, gázellátás, légkondicionálás, szennyvízkezelés, fertőtlenítés, hulladékgazdálkodás	
	Építőipar	

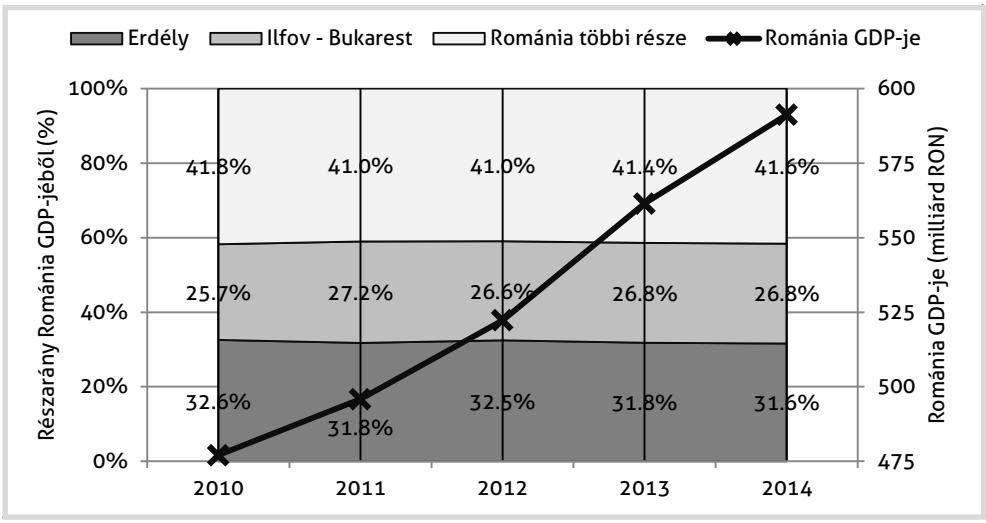
ÁGAZAT	GAZDASÁGI TEVÉKENYSÉGEK	ÁGAZATI BESOROLÁS A JELEN FEJEZETBEN
TERCIER ÁGAZATOK	Kereskedelem, gépjárműjavítás	Szolgáltatások
	Szállítás és raktározás	
	Szállodai és éttermi szolgáltatások	
	Információs és kommunikációs szolgáltatások	
	Pénzügyi szolgáltatások és biztosítás	
	Ingatlankereskedelem	
	Professzionális, tudományos és műszaki szolgáltatások	
	Adminisztratív és kiegészítő szolgáltatások	
	Közszolgáltatások	
	Egyéb szolgáltatások*	

* kulturális és szórakoztató szolgáltatások, sport, számítógépjavítás, háztartási eszközök javítása stb.
Forrás: Nemzeti Statisztikai Hivatal (NSH)

9.2. Az ipar és a szolgáltatások szerepe Erdély GDP-jében

9.2.1. Az erdélyi GDP jelentősége Románia gazdasági teljesítményében

9.1. ábra: Erdély részaránya Románia GDP-jéből, 2010–2014 (%)

Forrás: NSH (2017a); NSH (2017b) alapján, saját szerkesztés

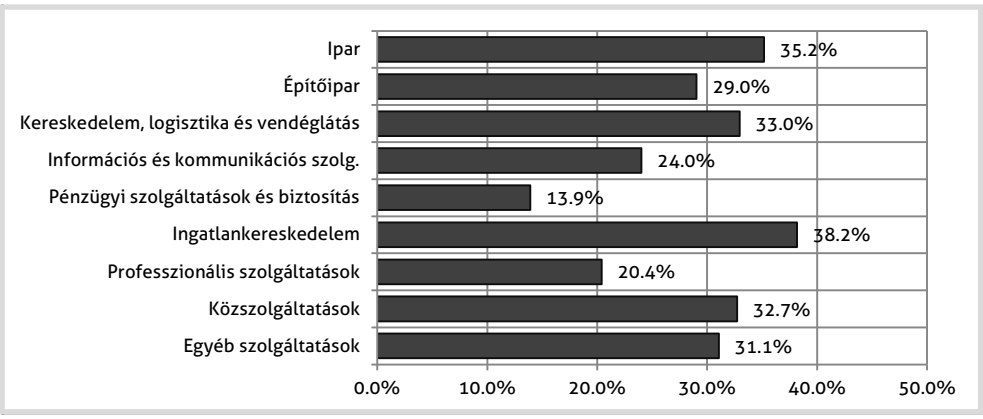
Románia GDP-je (*Gross Domestic Product* – bruttó hazai össztermék) a 2010–2014-es periódusban töretlenül növekedett, a romániai Nemzeti Statisztikai Hivatal (NSH) legfrissebb jóváhagyott adatai alapján 2014-re elérte az 591 milliárd RON-t, ami 4,39%-os éves átlagos növekedést jelent a vizsgált periódusban (NSH, 2017a; NSH, 2017b). Erdély jelentős mértékben hozzájárul az ország GDP-jéhez, hiszen 2010 és 2014 között a régió részaránya stabilan 32% közül alakult (lásd 9.1. ábra). A főváros, Bukarest, kiugró mértékben van jelen az ország gazdasági teljesítőképességében, hiszen 2014-ben egymagában 26,8%-os GDP-arányos részesedést ért el. Ez leginkább azzal magyarázható, hogy Bukarestben található a legtöbb nagyvállalat székhelye: Románia 10 legnagyobb vállalatának például kivétel nélkül Bukarestben van a központja (topfirme.com, 2019).

Az iparágakat külön-külön megvizsgálva látható, hogy Erdély legjelentősebben az ingatlankereskedelem területén járul hozzá az ország gazdasági teljesítőképességéhez (NSH, 2017a; NSH, 2017b) (lásd 9.2. ábra). Ez annak tudható be, hogy két olyan megye is található Erdélyben, amelyek kiugró mértékben részesednek az országos ingatlankereskedelemből. Az országos első helyen Temes megye áll, hiszen 2014-ben ebben az iparágban önmagában is egy 6,5%-os részesedést ért el, második helyen pedig Kolozs megye áll 5,3%-os részesedéssel. Annak tükrében, hogy Temes és Kolozs megyében is az országos átlagot messze felülmúlóan közel 100 ezer gazdasági egység székhelye van, valamint mindkét megyében számos, országszinten elismert egyetem is található (például Temesváron a Temesvári Nyugat Egyetem, valamint Kolozsváron az ország legmagasabban jegyzett felsőoktatási intézménye, a Babeş–Bolyai Tudományegyetem), a kiugróan intenzív ingatlankereskedelmi tevékenység egyáltalán nem meglepő.

A második helyen a kitermelő- és feldolgozóipar szerepel, 2014-ben az iparág országos össztermékének 35,2%-a Erdélyben jött létre (NSH, 2017a; NSH, 2017b). A feldolgozóiparon belül az autóipar szerepe jelentős. A legnagyobb erdélyi vállalat, a Star Assembly Kft., amely a Fehér megyei Szászsebesen található, 2018-ban 7,2 milliárd RON üzleti forgalmat ért el, és a Mercedes-Benz gépjárművekbe gyárt erőátviteli rendszereket (például váltót, tengelykapcsolót stb.) (topfirme.com, 2019). Erdély legalacsonyabb hozzájárulása a pénzügyi szolgáltatások és biztosítások piacán látható, de ez leginkább az iparág vállalati székhelyeinek főváros-centrikusságával magyarázható, ezen a területen a főváros ugyanis 63%-os részesedéssel bír.

Az információs és kommunikációs szolgáltatások iparágban, habár Erdély nem büszkélkedhet kiugró részesedéssel, fontos kiemelni, hogy ez 2012-ben jelentős mértékben növekedett. 2011-ben még csupán 20,8%-ban, míg 2012-re már 25,1%-ban-ban járult hozzá Erdély az iparág országos teljesítményéhez. A növekedés nagyrészt a kolozsvári „IT-klaszter" megalakulásának köszönhető, hiszen 2012-ben Kolozs megye egymagában 8,1%-os részesedét tudhatott magáénak, szemben a 2011-es 5,7%-kal (NSH, 2017a; NSH, 2017b). A kolozsvári „IT-klaszter" megalapításában 23 vállalat, 2 felsőoktatási intézmény és további 7 közintézmény és egyéb katalizátor szerepet betöltő szervezet vett részt (clujit.ro, 2012). A klaszter megalapításának célja Kolozsvár IT-iparágának nemzetközi szinten is láthatóvá tétele volt annak érdekében, hogy több külföldi befektető figyelmét kelthessék fel, ami mára sikerült is.

9.2. ábra: Erdély hozzájárulása az egyes ipari és szolgáltató ágazatok országos össztermékéhez, 2014 (%)

Forrás: NSH (2017a); NSH (2017b) alapján, saját szerkesztés

Tekintettel az egyes erdélyi ipari és szolgáltató ágazatok eltérő szerepére, ami az országos GDP-hez való hozzájárulást illeti, a következő alfejezetben az egyes ágazatokat külön-külön vizsgáljuk meg, kiemelve az erdélyi régió gazdasági jelentőségét.

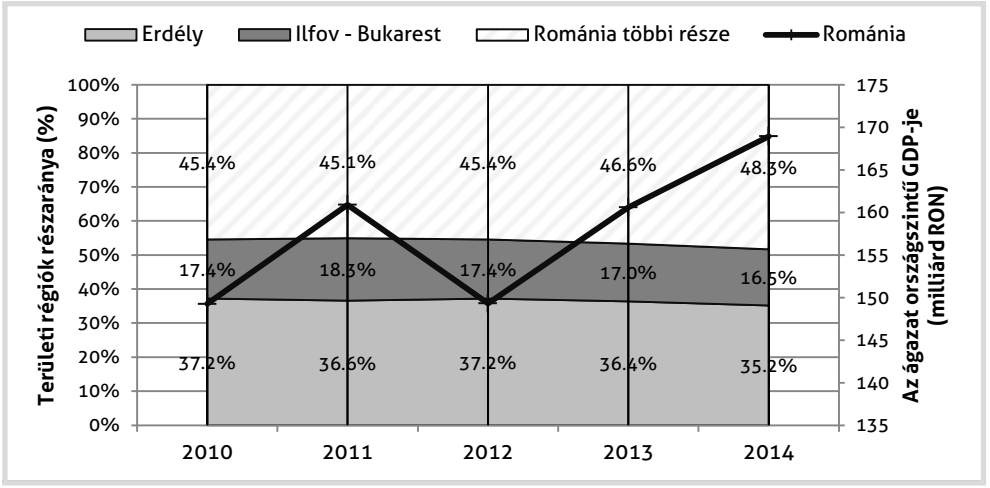
9.2.2. Erdély hozzájárulása Románia GDP-jéhez – ágazati lebontásban

Románia GDP-jének legnagyobb része a kitermelő- és feldolgozóiparból, valamint az energetikai iparból származik. A teljes ipari szektor 2014-ben 168 milliárd RON-nal járult hozzá az ország GDP-jéhez, ami a teljes GDP 28,58%-a (NSH, 2017a; NSH, 2017b). Az ország messze legnagyobb vállalata a mioveni-i Automobile-Dacia Rt. autógyár, 2018-ban 14 700 alkalmazottal 24,7 milliárd RON üzleti forgalmat és 0,7 milliárd RON profitot ért el (topfirme.com, 2019). Mivel az Automobile-Dacia kifejezetten fontos szereplő az ország feldolgozóiparában, ez utóbbi kiemelten érzékeny a vállalat adott évi teljesítményére. Például a 2012-es országszintű visszaesés részben a Dacia gyár üzleti forgalmának 3,3%-os csökkenésével magyarázható, hiszen, ha a Dacia gyár rosszabb teljesítményt ér el, akkor azt az egész ország feldolgozóipara és egyéb kapcsolódó iparágak is komolyan megérzik.

Erdélyben a legnagyobb vállalat, a 2013-ban alapított Star Assembly Kft., szintén az autóiparhoz köthető. A nagyvállalat 2013-as alapítása ellenére Erdély hozzájárulása az ország kitermelő- és feldolgozóipari összteljesítményéhez 2013-ban és 2014-ben is enyhén csökkent, 37,2%-ról 35,2%-ra (lásd 9.3. ábra). A csökkenést a Románia egyéb régióiban tevékenykedő ipari vállalatok gyors növekedése magyarázza. Például a craiovai Ford Romania Rt., amely Románia 7. legnagyobb vállalata, 2013-ban csaknem megduplázta üzleti forgalmát 2,4 milliárd RON-ról 4,0 miliárd RON-ra, amikor elindította a Ford B-Max-modell gyártását (zf.ro, 2013; topfirme.com, 2019). A B-Max gyártásának felfutása után a román állam 2016-tól további támogatásokat is nyújtott a Ford Romania részére, hogy új gyártósorokat létesítsen a romániai üzemben (t-times.ro, 2016). Ennek hatására a romániai Ford gyártóüzem üzleti forgalma a

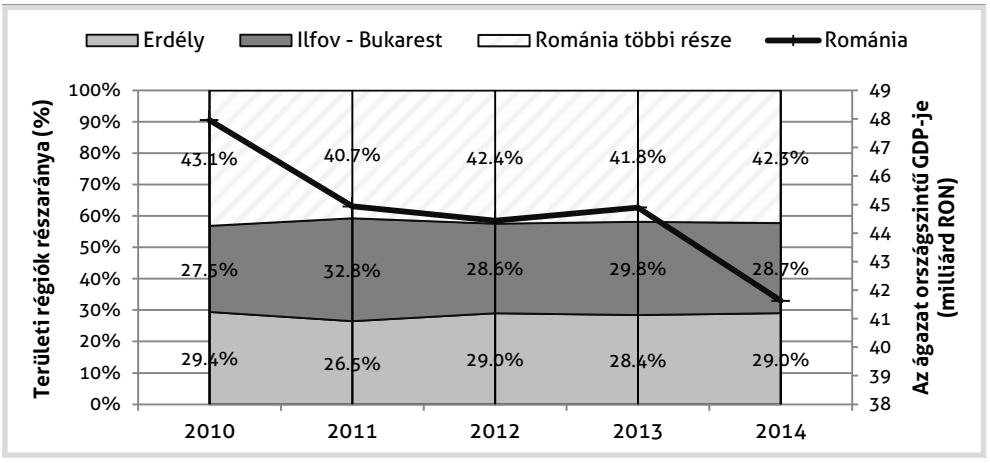
2016-os 3,7 milliárd RON-ról 2018-ra 10,5 milliárd RON-ra növekedett, és 2019-ben további kapacitásbővítések várhatóak (topfirme.com, 2019).

9.3. ábra: Erdély hozzájárulása a romániai kitermelő- és feldolgozóipar, valamint az energetikai ipar GDP-jéhez, 2010–2014 (%)

Forrás: NSH (2017a); NSH (2017b) alapján, saját szerkesztés

9.4. ábra: Erdély hozzájárulása a romániai építőipar GDP-jéhez, 2010–2014 (%)

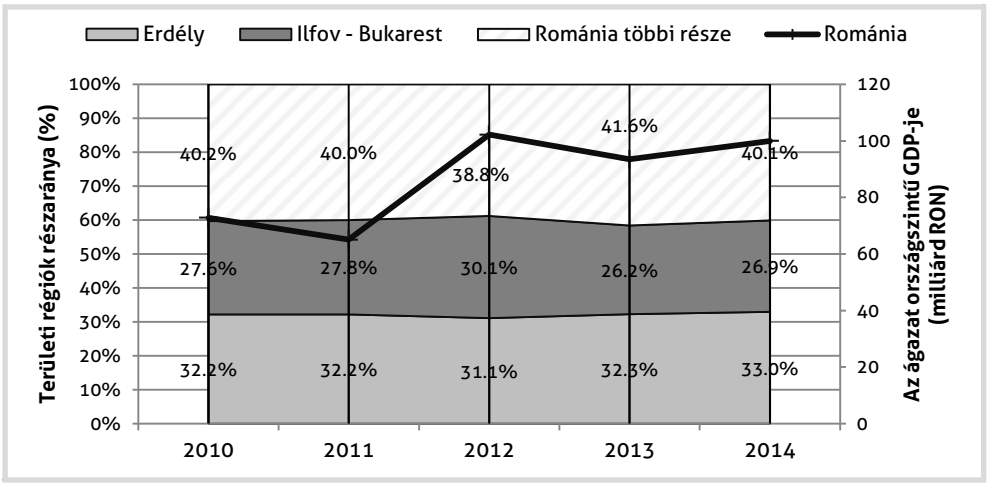
Forrás: NSH (2017a); NSH (2017b) alapján, saját szerkesztés

A romániai építőipar 2010 és 2014 között csökkenő tendenciát mutatott. Erdély hozzájárulása az iparághoz stabilan 29% körül alakult (NSH, 2017a; NSH, 2017b) (lásd 9.4. ábra).

A legnagyobb erdélyi építőipari vállalatok a szebeni CON-A Kft. (2018-ban 440 millió RON üzleti forgalom, országszinten 5. hely az iparágon belül), az aradi P.A.B. Romania Kft. (2018-ban 218 millió RON üzleti forgalom, országszinten 9. hely az iparágon belül) és a kolozsvári Tellus Invest Kft. (2018-ban 157 millió RON üzleti forgalom, országszinten 14. hely az iparágon belül).

A kereskedelem, gépjárműjavítás, szállítás és raktározás, valamint a szállodai és éttermi szolgáltatások Romániában szintén fontos szerepet játszanak a GDP alakulásában, hiszen 2014-ben a szektor már közel 100 milliárd RON GDP-t ért el, ami az ország GDP-jének 16,9%-át jelenti (NSH, 2017a; NSH, 2017b). Erdély országos részaránya ezen ágazatokban enyhén növekedett a vizsgált periódusban, 2014-ben elérve a 33%-ot (lásd 9.5. ábra). Erdély legjelentősebb kereskedő vállalata a kolozsvári székhelyű MOL România Petroleum Products Kft. (üzemanyagok kereskedelme), 2018-ban 246 alkalmazottal 6,7 milliárd üzleti forgalmat ért el. A temesvári Profi Rom Food Kft. (élelmiszer-kereskedelem) 13,5 ezer alkalmazottal és 5,9 milliárd RON üzleti forgalmával szintén nem elhanyagolható szereplő (topfirme.com, 2019).

9.5. ábra: Erdély hozzájárulása a romániai kereskedelem, gépjárműjavítás, szállítás és raktározás, valamint a szállodai és éttermi szolgáltatások GDP-jéhez, 2010–2014 (%)

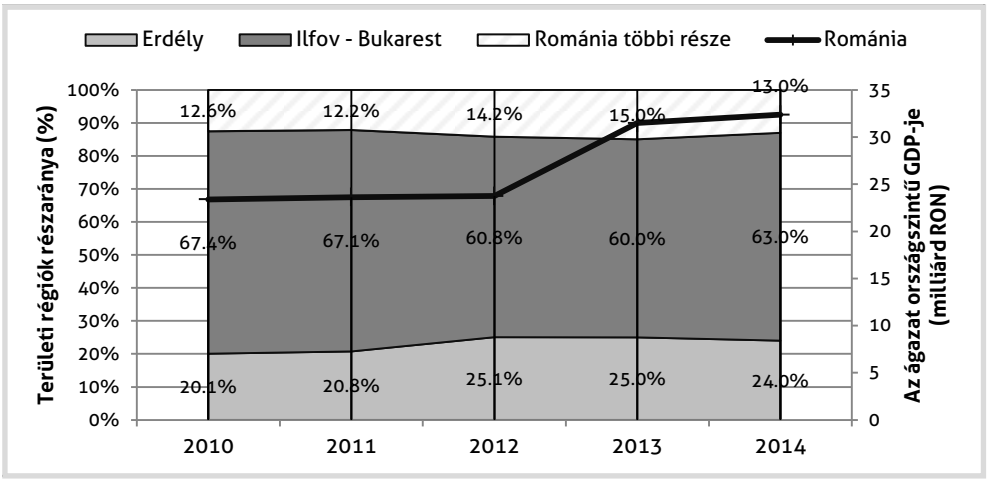

Forrás: NSH (2017a); NSH (2017b) alapján, saját szerkesztés

Az információs és kommunikációs szolgáltatások ágazatára rátérve elmondható, hogy ez ágazat a modern gazdaság működtetésében kiemelt jelentőségű, hiszen olyan infrastruktúrát biztosít, amely elengedhetetlen a vállalatok hatékony működése és együttműködése szempontjából. Ezen ágazatok tekintetében Erdély fontos szerepet játszik Románián belül, és a régió a 2012-es évben egy jelentős részarányos növekedést produkált, többnyire Bukarest „kárára" (lásd 9.6. ábra). Ez a növekedés nagyrészt a kolozsvári „IT-klaszter" megalakulásának köszönhető (NSH, 2017a; NSH, 2017b). Az IT-tevékenység, habár Kolozsváron a legerősebb (Kolozs megye országos részesedése 2014-ben már elérte a 8,3%-ot, miközben a romániai megyék többségének részesedése jóval 1% alatti), Erdélyen kívül még Jászváros (Iași) is fontos

IT-központnak számít, főként a holland Centric IT 2013-as bővítése után (finantare.ro, 2013). Iași megye részesedése az információs és kommunikációs szolgáltatások iparágból 2013-tól 3% fölé növekedett, szemben az azelőtti 2% körüli szintről.

9.6. ábra: Erdély hozzájárulása az információs és kommunikációs szolgáltatások országos GDP-jéhez, 2010–2014 (%)

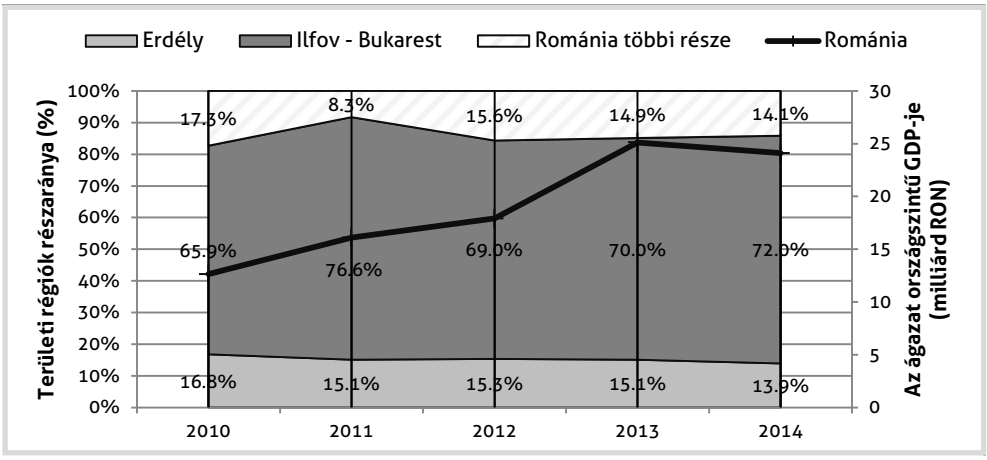

Forrás: NSH (2017a); NSH (2017b) alapján, saját szerkesztés

A pénzügyi szolgáltatások és biztosítások szektora Romániában nagy növekedést ért el a vizsgált időszakban, de Erdély részaránya ebben a szektorban egyre kisebb lett, 2014-ben már a 14%-ot sem érte el (NSH, 2017a; NSH, 2017b) (lásd 9.7. ábra). Ennek fő magyarázata az, hogy a legjelentősebb pénzügyi szolgáltató és biztosító vállalatok, bár országos szintű tevékenységet végeznek, többségük adminisztratív központja Bukarestben található, így ezek növekedését is a bukaresti régió alatt számolják el. Ez alól kivételt képez például a Banca Transilvania, az „erdélyi bank", amelynek központja Kolozsváron található. Külön kiemelendő, hogy a görög többségű tulajdonban levő Bancpost 2018-as felvásárlását követően a Banca Transilvania eszközérték alapján Románia legnagyobb bankjává vált. Ezzel egyidőben Románia 10 legnagyobb bankja közé bekerült a magyar tulajdonban levő OTP Bank Románia is, amelynek adminisztratív központja Bukarestben található.

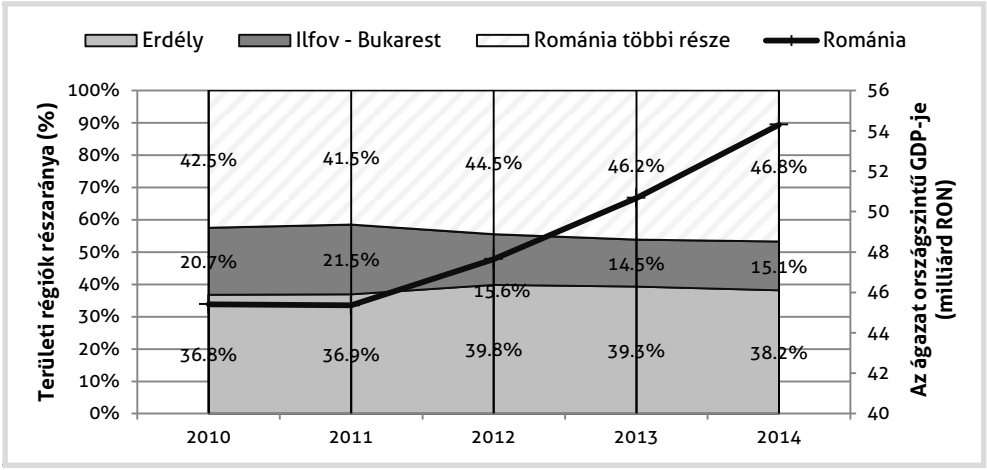
A romániai ingatlankereskedelem 2011-től töretlenül növekedett, 2014-ben 54 milliárd RON-nal járult hozzá az ország GDP-jéhez, amely a teljes GDP 9,18%-át tette ki (NSH, 2017a; NSH, 2017b). Erdély részaránya 2012-ben növekedett meg, 37%-ról közel 40%-ra (lásd 9.8. ábra). A legnagyobb mértékben Temes, Kolozs és Brassó megyében növekedett az ingatlankereskedelem, ami nem meglepő, hiszen mindhárom város fontos gazdasági és egyetemi központ. Az Erdélyen kívüli régiók közül a Fekete-tenger partján fekvő Konstanca megye érte el a legnagyobb növekedést.

9.7. ábra: Erdély hozzájárulása a romániai pénzügyi szolgáltató és biztosítási iparág GDP-jéhez, 2010–2014 (%)

Forrás: NSH (2017a); NSH (2017b) alapján, saját szerkesztés

9.8. ábra: Erdély hozzájárulása a romániai ingatlankereskedelem GDP-jéhez, 2010–2014 (%)

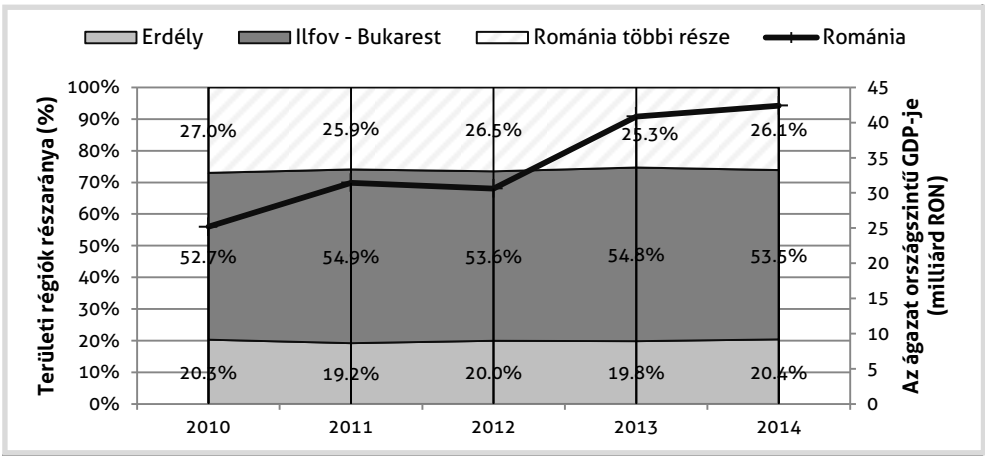

Forrás: NSH (2017a); NSH (2017b) alapján, saját szerkesztés

A professzionális, tudományos, műszaki, adminisztratív és kiegészítő szolgáltatások szektora egy összetett, sok tevékenységet tartalmazó terület. A professzionális, tudományos és műszaki szolgáltatások közé olyan tevékenységek tartoznak, mint a jogi szolgáltatások, számvitel, tanácsadás, kutatás-fejlesztés, állatorvosi szolgáltatások stb. Az ágazat adminisztratív és kiegészítő szolgáltatásai közé olyan gazdasági tevékenységek tartoznak, mint

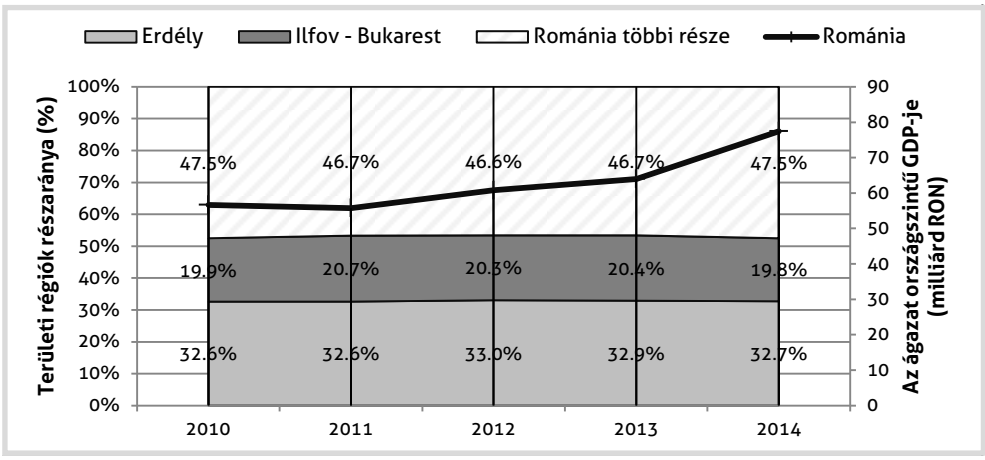
a bérbeadás és lízing, munkaerő-közvetítés, utazási ügynökségek szolgáltatásai, őrző-védő szolgáltatások, titkársági szolgáltatások, valamint minden olyan szolgáltatás, amelyet vállalatoknak nyújtanak kiegészítő jelleggel. Ezen összetett ágazatot szintén Bukarest uralja, Erdély részaránya a vizsgált periódusban szinte változatlanul 20% körül alakult (NSH, 2017a; NSH, 2017b) (lásd 9.9. ábra).

9.9. ábra: Erdély hozzájárulása a professzionális, tudományos, műszaki, adminisztratív és kiegészítő szolgáltatások iparágának országos GDP-jéhez, 2010–2014 (%)

Forrás: NSH (2017a); NSH (2017b) alapján, saját szerkesztés

9.10. ábra: Erdély hozzájárulása a romániai közszolgáltató szektor GDP-jéhez, 2010–2014 (%)

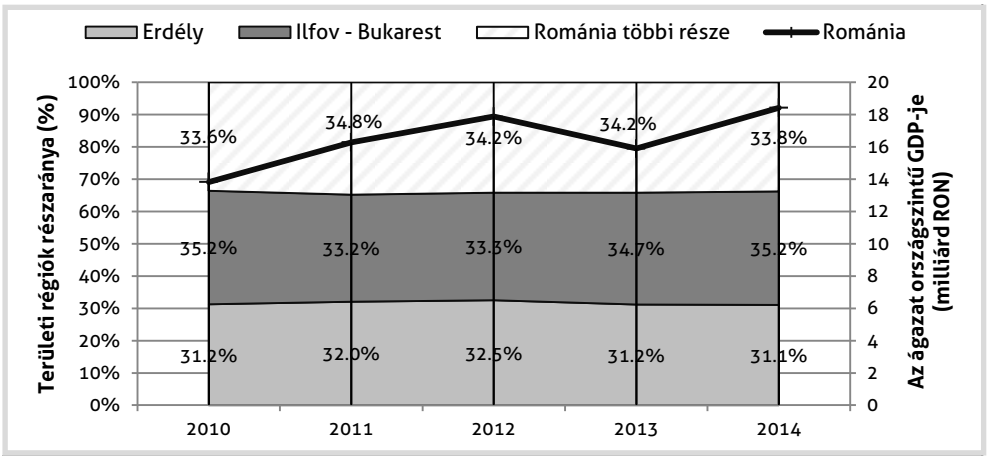

Forrás: NSH (2017a); NSH (2017b) alapján, saját szerkesztés

A közszolgáltatások szektora csaknem folyamatosan növekedett Romániában a vizsgált időszakban, Erdély részaránya ezen belül stabilan 33% körül alakult, ami az ágazat jellegéből adódóan nem meglepő, hiszen az egyes régiók közszolgáltatásai a központi egységes szabályozások következtében hasonló változásokon mennek keresztül (NSH, 2017a; NSH, 2017b) (lásd 9.10. ábra). Az említett közszolgáltató ágazatok magukba foglalják a közigazgatást, a rendfenntartást, a honvédelmet, a tanügyet, az egészségügyet és a szociális felügyeletet.

Az egyéb szolgáltatások, amelyek közé a kulturális és szórakoztató iparágakat, valamint a háztartási eszközök javítását és további szolgáltatásokat sorolhatunk, országszinten nem játszanak kiemelt jelentőségű szerepet, 2014-ben a GDP mindössze 3,12%-át adták. Erdély részaránya ezekben az ágazatokban folyamatosan 31-32% körül alakult a vizsgált időszakban (NSH, 2017a; NSH, 2017b) (lásd 9.11. ábra).

9.11. ábra: Erdély hozzájárulása az egyéb szolgáltató ágazatok országos GDP-jéhez, 2010–2014 (%)

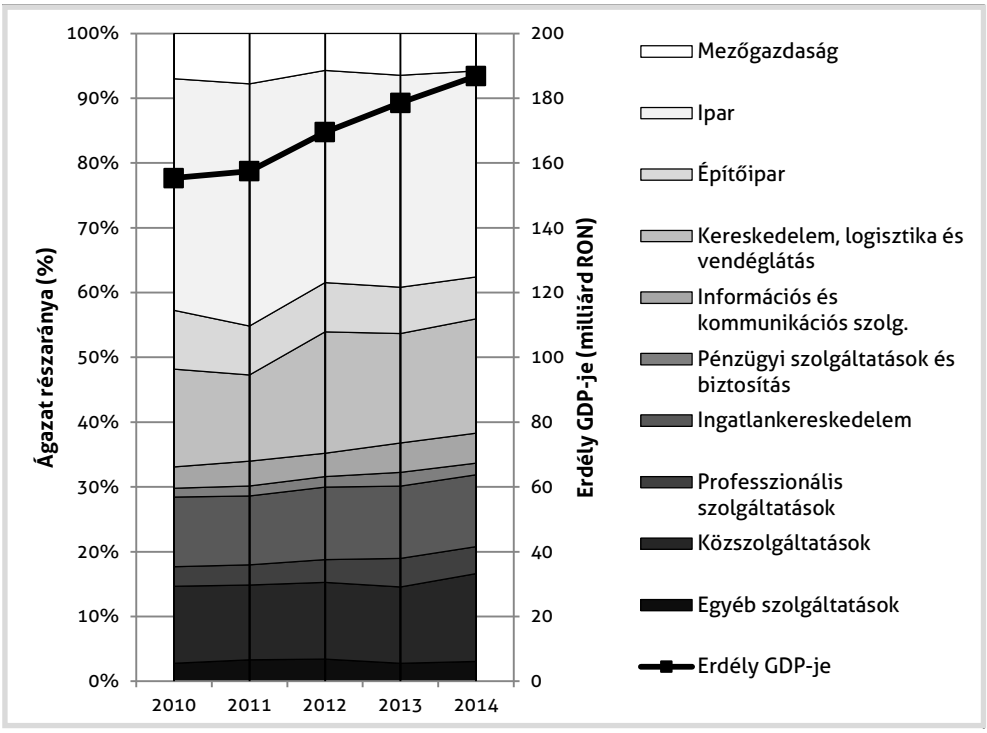
Forrás: NSH (2017a); NSH (2017b) alapján, saját szerkesztés

9.2.3. Az erdélyi ipari és szolgáltató ágazatok GDP-jének szerkezete

Az erdélyi GDP ágazati szerkezete

Erdély GDP-je 2014-ben megközelítette a 187 milliárd RON-t, ami 4,74%-os éves átlagos növekedést jelent a 2010–2014 közötti periódusban (NSH, 2017a; NSH, 2017b). A legnagyobb súllyal az ipar szerepel a GDP-ben, amely 2014-ben 32%-os részesedést ért el. A második helyen a kereskedelem, logisztika és vendéglátás szerepel 17,6%-os részesedéssel. A harmadik helyen, 13,5%-os részesedéssel, a közszolgáltatások (közigazgatás, rendfenntartás és honvédelem, oktatás, egészségügy és szociális felügyelet) állnak. Az utolsó helyen a pénzügyi szolgáltatások és biztosítások ágazata áll 1,8%-os részesedéssel (NSH, 2017a; NSH, 2017b) (lásd 9.12. ábra).

9.12. ábra: Az erdélyi GDP ágazati szerkezete, 2010–2014 (%)

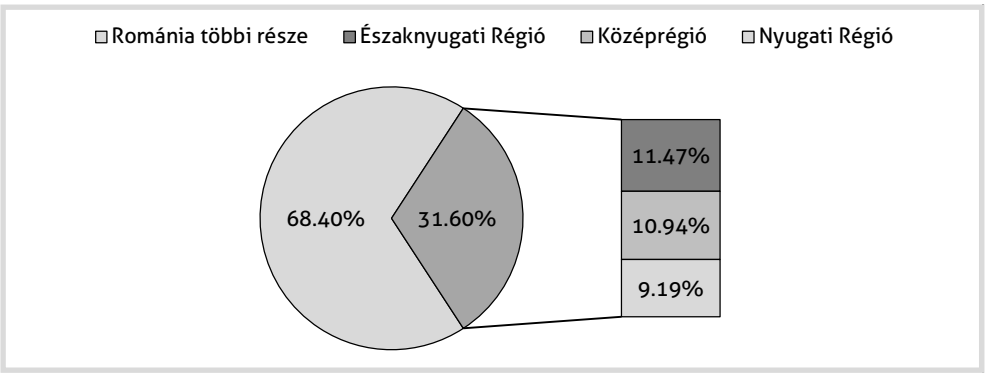
Forrás: NSH (2017a); NSH (2017b) alapján, saját szerkesztés

Az erdélyi GDP összetétele makrorégiók szerint

Erdélyt három nagyobb területi egységre (fejlesztési régióra) osztották fel: 1. a Középrégióra (Fehér, Maros, Szeben, Brassó, Hargita és Kovászna megye), 2. az Északnyugati Régióra (Kolozs, Bihar, Szatmár, Máramaros, Beszterce-Naszód és Szilágy megye) és 3. a Nyugati Régióra (Temes, Arad, Hunyad és Krassó-Szörény megye). Mindhárom erdélyi régió hasonló mértékben járul hozzá Románia GDP-jéhez (lásd 9.13. ábra).

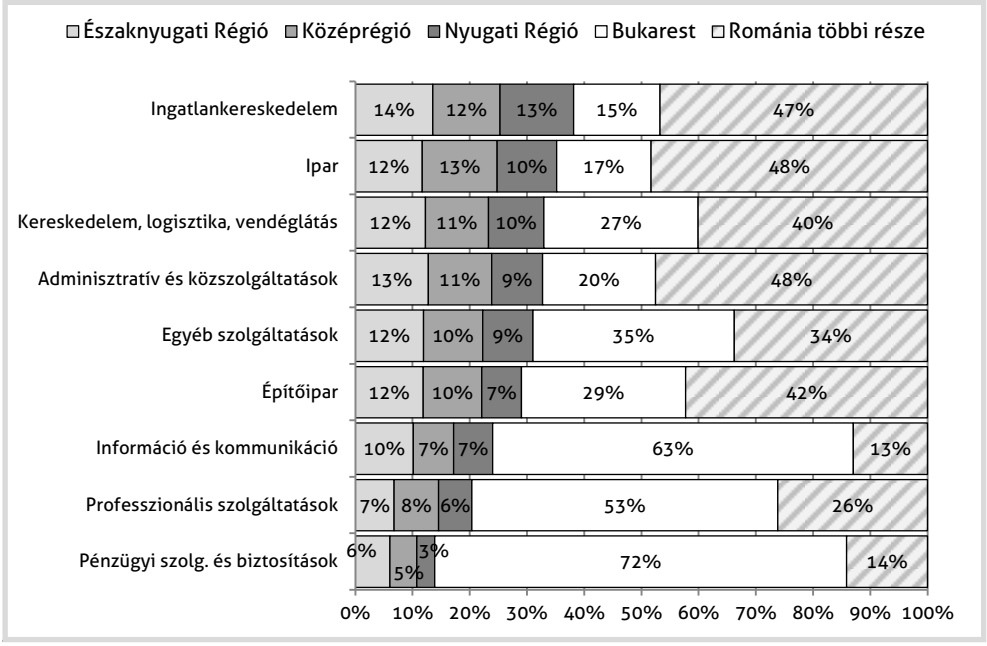
A régiók között iparáganként kissé eltérő hozzájárulásokat láthatunk (lásd 9.14. ábra). Az iparban a Középrégió a legjelentősebb a három erdélyi régió közül, hiszen Erdély legnagyobb vállalata is ebben a régióban található másik hét, 1 milliárd RON-t meghaladó üzleti forgalommal rendelkező ipari vállalattal együtt. Az információs és kommunikációs szolgáltatások szektorában az Északnyugati Régió a legjelentősebb, többnyire a nagyszámú kolozsvári IT-vállalatnak köszönhetően. Az építőiparban, az ingatlankereskedelemben, a kereskedelem, logisztika és vendéglátás szektorban, az egyéb szolgáltatások szektorában, valamint a pénzügyi szolgáltatások és biztosítások szektorában szintén az Északnyugati Régió a legjelentősebb.

9.13. ábra: Románia és Erdély GDP-jének megoszlása, 2014 (%)

Forrás: NSH (2017a); NSH (2017b) alapján, saját szerkesztés

9.14. ábra: Az erdélyi régiók hozzájárulása az ágazatok össztermékéhez, 2014 (%)

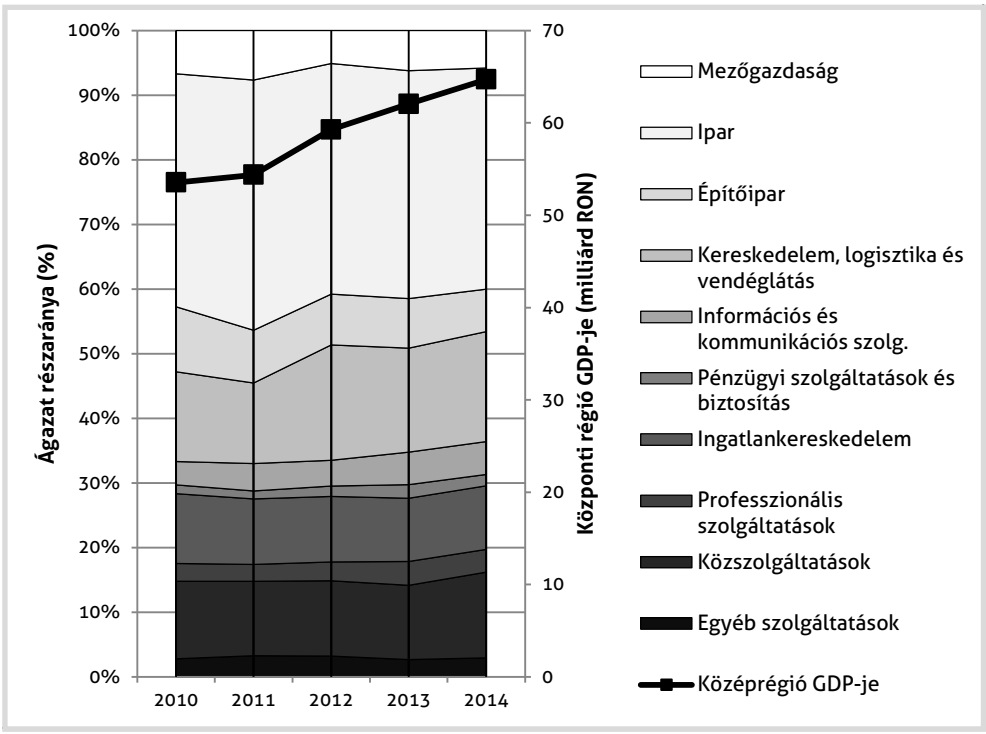

Forrás: NSH (2017a); NSH (2017b) alapján, saját szerkesztés

Régiónként enyhén eltérő a GDP ágazati szerkezete, így a továbbiakban a régiók GDP-jének szerkezetét mutatjuk be. A Középrégió GDP-je 2014-ben 64,6 milliárd RON volt. A régió GDP-je a vizsgált periódus alatt átlagosan évi 4,9%-kal növekedett (NSH, 2017a; NSH, 2017b) (lásd 9.15. ábra). A Középrégió GDP-jéből az iparnak van a legnagyobb részesedése (34,2%). Erdély

legnagyobb vállalata, a már említett szászsebesi Star Assembly is ebben a régióban helyezkedik el. A második helyen a kereskedelem, logisztika és vendéglátás szektor áll 17,0%-os részesedéssel. A Középrégióban van az ország kilencedik és egyben Erdély harmadik legnagyobb kereskedő vállalata, a Selgros Cash&Carry Kft. Az élelmiszerkereskedő vállalat székhelye Brassóban található, 2018-ban 4442 főt foglalkoztatott és 3,7 milliárd RON üzleti forgalmat ért el. A harmadik helyen, az erdélyi GDP szerkezetéhez hasonlóan, a közszolgáltatások állnak 13,2%-os részesedéssel. A negyedik helyen az építőipar szerepel 6,5%-os részesedéssel. Ez szintén nem meglepő, hiszen például az ország ötödik legnagyobb építőipari vállalata, a CON-A Kft. is a Középrégióban van.

9.15. ábra: A Középrégió GDP-jének ágazati szerkezete, 2010–2014 (%)

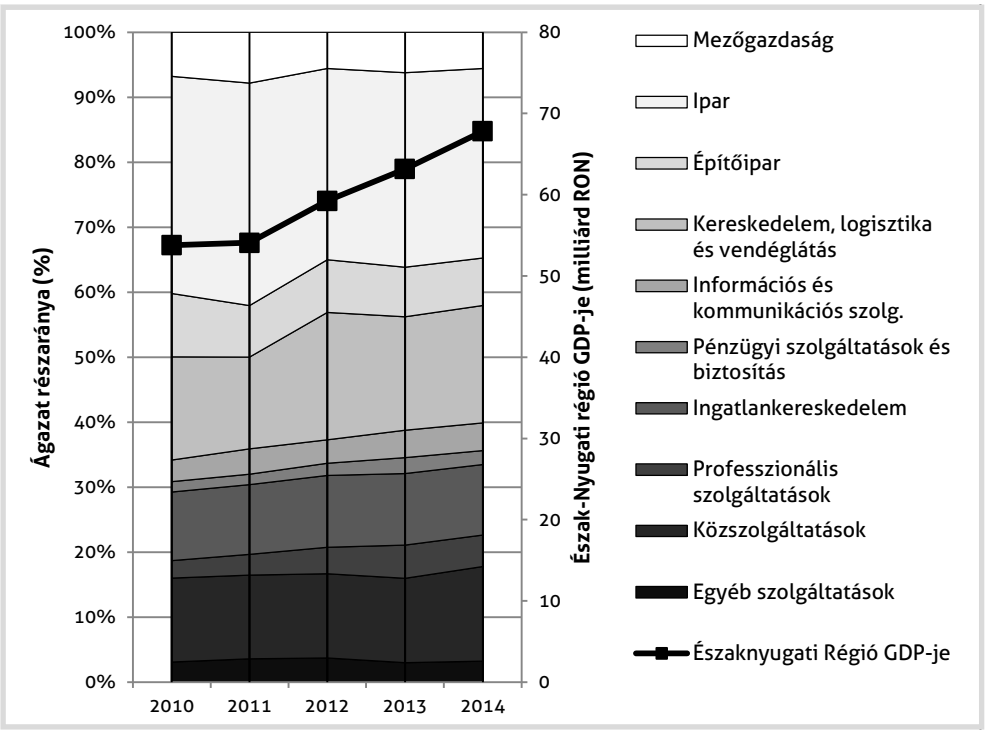

Forrás: NSH (2017a); NSH (2017b) alapján, saját szerkesztés

Az Északnyugati Régió GDP-je 2014-ben 67,8 milliárd RON volt, ami 7,3%-kal nagyobb, mint az azt megelőző évben elért GDP (NSH, 2017a; NSH, 2017b) (lásd 9.16. ábra). A teljes vizsgált időszakra a régió egy 6,0%-os éves átlagos GDP-növekedést ért el. Az Északnyugati Régió GDP-jének szerkezete csupán kismértékben tér el a Középrégió GDP-jének szerkezetétől, hiszen a legjelentősebb három ágazat sorrendje megegyezik. Az ipar áll az első helyen (29,16%): az Északnyugati Régió legjelentősebb ipari vállalata a zilahi Silcotub Rt., amely acélcsövek gyártására szakosodott. A Silcotub az ország 66. legnagyobb vállalata, 2018-ban 1784 alkalmazottja volt, és 2,18 milliárd RON üzleti forgalmat ért el. A második helyet a kereskedelem,

logiszitika és vendéglátás szektor uralja, a három erdélyi régió közül a legnagyobb, 18,06%-os részaránnyal. Ezen érték magyarázatához tartozik az is, hogy az ország 14. legnagyobb vállalata, Erdély második legnagyobb vállalata, a kolozsvári székhelyű MOL Románia is a kereskedelmi szektorban szerepel. A negyedik helyen ugyanakkor az építőipar helyett az ingatlankereskedelem szerepel 10,8%-os részesedéssel. Ez leginkább a kolozsvári ingatlanpiac erőteljes növekedésével magyarázható (zf.ro, 2019a).

9.16. ábra: Az Északnyugati Régió GDP-jének ágazati szerkezete, 2010–2014 (%)

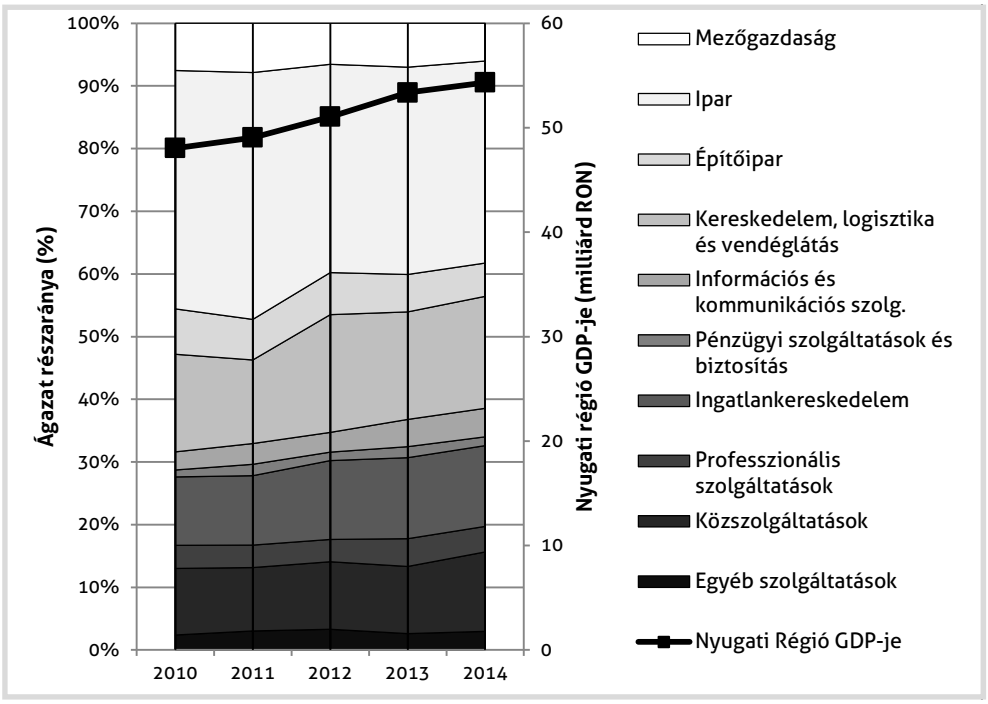

Forrás: NSH (2017a); NSH (2017b) alapján, saját szerkesztés

A Nyugati Régió GDP-je a legkisebb a három erdélyi régió közül, 2014-ben 54,3 milliárd RON volt, csupán 1,8%-os növekedést érve el az előző évhez képest (NSH, 2017a; NSH, 2017b) (lásd 9.17. ábra). A vizsgált periódus alatt a Nyugati Régió GDP-je érte el a legkisebb növekedést az erdélyi régiókhoz viszonyítva, mivel csupán 2,49%-os átlagos éves növekedést ért el. A legnagyobb részesedéssel rendelkező három ágazat ez esetben sem tér el a másik két régiótól, a negyedik helyen viszont az ingatlankereskedelem áll, 12,9%-os részesedéssel. 32,24%-os részesedéssel, tehát az ipar található az első helyen, a legjelentősebb ipari vállalat a Nyugati Régióban a Temes megyei Hella Romania Kft., amely autóvilágítási megoldások gyártásával foglalkozik. A cég közel 3,2 milliárd RON forgalmat ért el 2018-ban, és 4145 főnek is munkát biztosít. Egyébiránt a határ menti, fejlett infrastruktúrával rendelkező Temes megyében az autóipar kiemelten fontos ágazat, a megye öt legnagyobb vállalata közül négy autóipari

beszállító (topfirme.com, 2019). 17,86%-os részaránnyal a kereskedelem, logisztika és vendéglátás foglalja el a második helyet. Erdély harmadik legnagyobb vállalata, a Profi Rom Food Kft. a Nyugati Régió legfontosabb kereskedelmi vállalata, amely 2018-ban több mint 5,9 milliárd RON üzleti forgalmat ért el. Az ötödik helyen mindhárom régióban a mezőgazdaság áll 5,5-6,0% közötti részaránnyal.

9.17. ábra: A Nyugati Régió GDP-jének ágazati szerkezete, 2010–2014 (%)

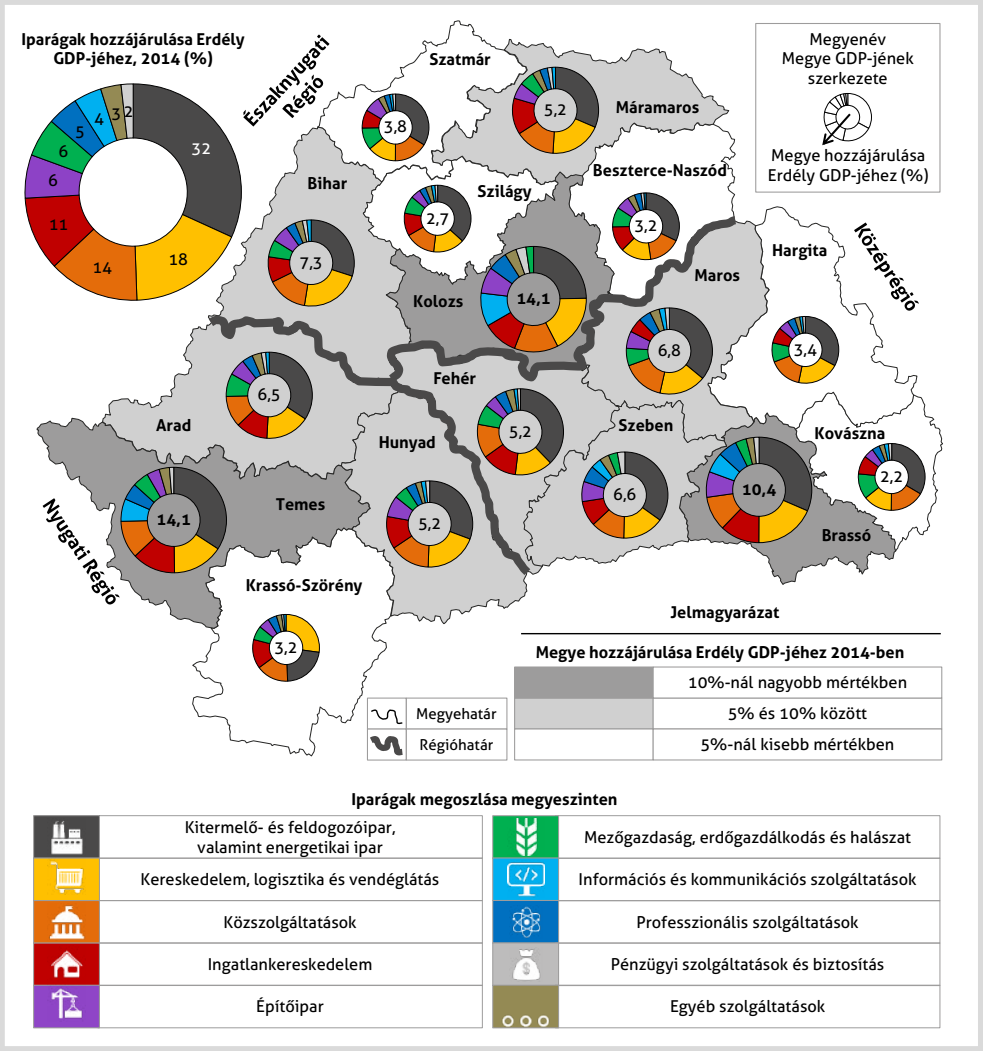
Forrás: NSH (2017a); NSH (2017b) alapján, saját szerkesztés

Az erdélyi GDP szerkezete megyeszintű lebontásban

Erdély 16 megyéje javarészt egymáshoz hasonló ágazati szerkezettel rendelkezik a GDP szempontjából, ugyanakkor vannak komolyabb eltérések is (lásd 9.18. ábra). Összességében Erdélyben a GDP legnagyobb részét (32%-át) az ipar teszik ki (NSH, 2017a; NSH, 2017b). További 18%-át a kereskedelem, logisztika és vendéglátás, 14%-át a közszolgáltatások, 11%-át az ingatlankereskedelem, 6%-át az építőipar, szintén 6%-át a mezőgazdaság, 5%-át a professzionális, tudományos és műszaki szolgáltatások, 4%-át az információs és kommunikációs szolgáltatások, 3%-át a pénzügyi szolgáltatások és biztosítások és 2%-ot az egyéb szolgáltatások tesznek ki. Ettől a GDP-szerkezettől leginkább Krasssó-Szörény megye tér el, hiszen minden más megyében az ipar a legjelentősebb, míg Krassó-Szörény megyében a kereskedelem, logisztika és vendéglátás áll az első helyen 27%-os részesedéssel. Erdély megyéi közül Fehér megyében a legmeghatározóbb az ipar, hiszen a megye GDP-jének 38%-át adja. Fehér megye legnagyobb vállalatainak nagy része a feldolgozóiparhoz, azon belül is az autóiparhoz kapcsolódik. Erdély

szintjén az ipar Kolozs megyében teszi ki a legkisebb részarányt, a GDP mindössze 25%-át képezi, míg az információs és kommunikációs szolgáltatások részaránya ugyanezen megyében a legmagasabb (10,2%).

9.18. ábra: Az erdélyi megyék GDP-jének ágazati megoszlása, 2014 (%)

Forrás: NSH (2017a); NSH (2017b) alapján, saját szerkesztés

A régió GDP-jéhez Erdély megyéi közül Kolozs, Temes és Brassó megyék járulnak hozzá a legnagyobb mértékben (NSH, 2017a; NSH, 2017b) (lásd 9.18. ábra). Az első helyen Kolozs megye áll, ugyanis Erdély GDP-jének 14,12%-a itt termelődik meg. Szorosan a második helyen Temes megye áll, 14,11%-os részesedéssel, Brassó megye pedig 10,42%-os részesedéssel

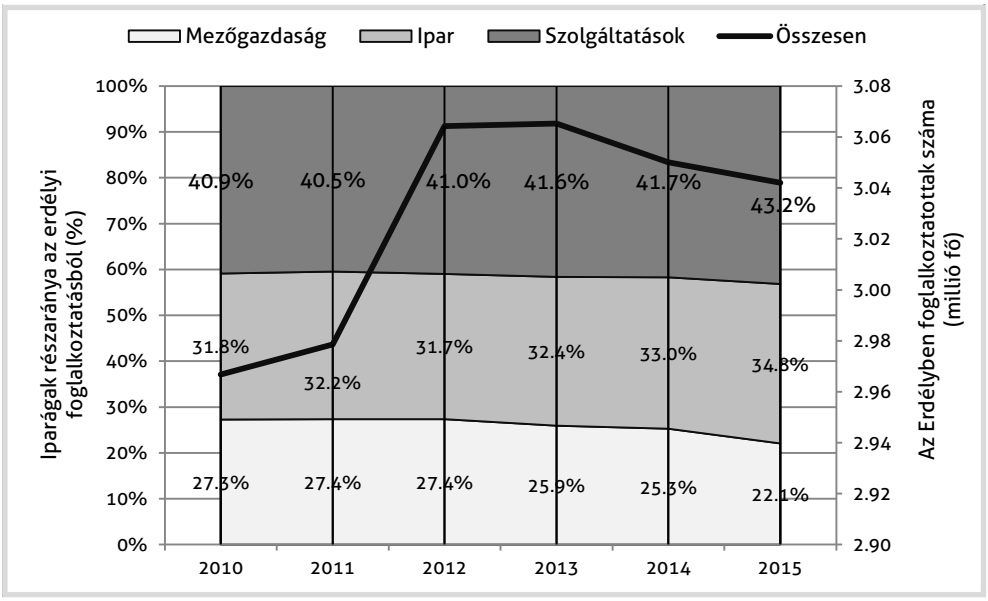
foglalja el a harmadik helyet. Utolsó helyen egy székelyföldi megye, Kovászna megye áll, ahol Erdély GDP-jének mindössze 2,23%-a realizálódik. A másik fontos székelyföldi megye, Hargita megye, valamivel jobban teljesít, de a hozzájárulás a legerősebb megyékhez viszonyítva itt is alacsony: Hargita megye Erdély GDP-jének 3,36%-át adja. A Középrégió megyéi közül Brassó megye után Maros megye számít jelentősnek, hiszen itt keletkezik Erdély GDP-jének a 6,83%-a.

9.3. Az erdélyi ipar és a szolgáltatások szerepe a munkaerő-foglalkoztatásban

9.3.1. Az erdélyi foglalkoztatottság ágazati szerkezete

Erdély foglalkoztatásában az iparnak és a szolgáltató szektornak egyre nagyobb szerepe van, míg a mezőgazdaság, erdészet és halászat szerepe folyamatosan csökkent 2010 és 2015 között (NSH, 2017b) (lásd 9.19. ábra). 2010-ben a foglalkoztatottak 31,8%-a dolgozott az iparban, de 2015-re ez az arány már 34,8%-ra emelkedett. A szolgáltató szektorban 2010-ben az erdélyi foglalkoztatottak 40,9%-a dolgozott, míg 2015-re már a 43,2%-a. Ez a tendencia részben az ipari és szolgáltató vállalatok számának és forgalmának növekedésével magyarázható, beleértve a külföldi beruházások intenzitásának növekedését is, elsősorban az ipari ágazatokban.

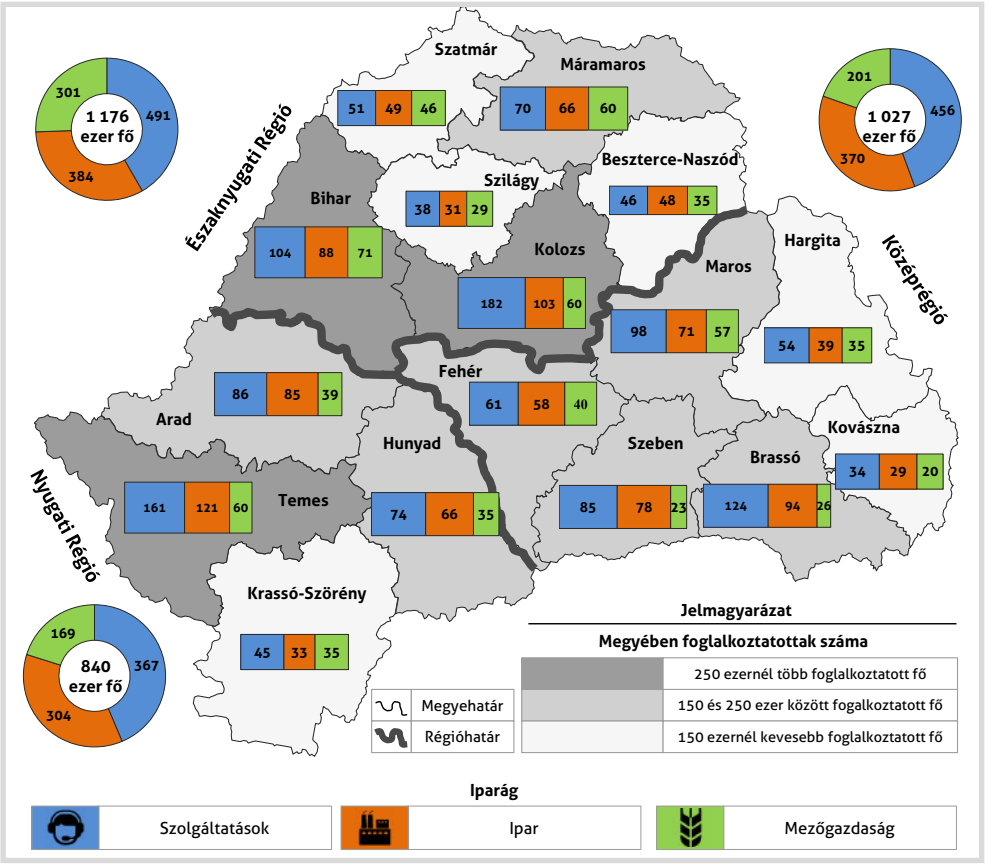
9.19. ábra: Az erdélyi foglalkoztatottság iparági szerkezete, 2010–2015. (%)

Forrás: NSH (2017a); NSH (2017b) alapján, saját szerkesztés

Régiónként és megyénként megvizsgálva a foglalkoztatottság ágazati szerkezetét, szintén láthatunk kisebb különbségeket. Például az ipar (32,6%) és a szolgáltatások (41,7%) részaránya az Északnyugati Régióban a legalacsonyabb a három régió közül, a fennmaradó 25,7% pedig a mezőgazdaságban dolgozik (NSH, 2017b) (lásd 9.20. ábra). Ugyanakkor az Északnyugati Régióhoz tartozó megyék között is vannak különbségek, hiszen például Kolozs megyében a foglalkoztatottak 52,81%-a dolgozik a szolgáltató szektorban, 29,84%-a az iparban és csupán 17,35%-a a mezőgazdaságban. Az ipar részaránya a foglalkoztatásban az Északnyugati Régió megyéi közül Beszterce-Naszód megyében a legmagasabb (37,10%). Ez annak tükrében, hogy a megye öt legnagyobb vállalata mind a feldolgozóiparba sorolható, nem meglepő. A megye legnagyobb vállalatánál, a Leoni Wiring Systems Ro Kft.-nél, amely kábelezési termékeket és rendszereket készít autógyártók számára, 5161 fő dolgozott 2018-ban, ami az Északnyugati Régióban a legnagyobbnak számít.

9.20. ábra: Az erdélyi makrorégiók és megyék foglalkoztatottságának iparági megoszlása, 2015 (ezer fő)

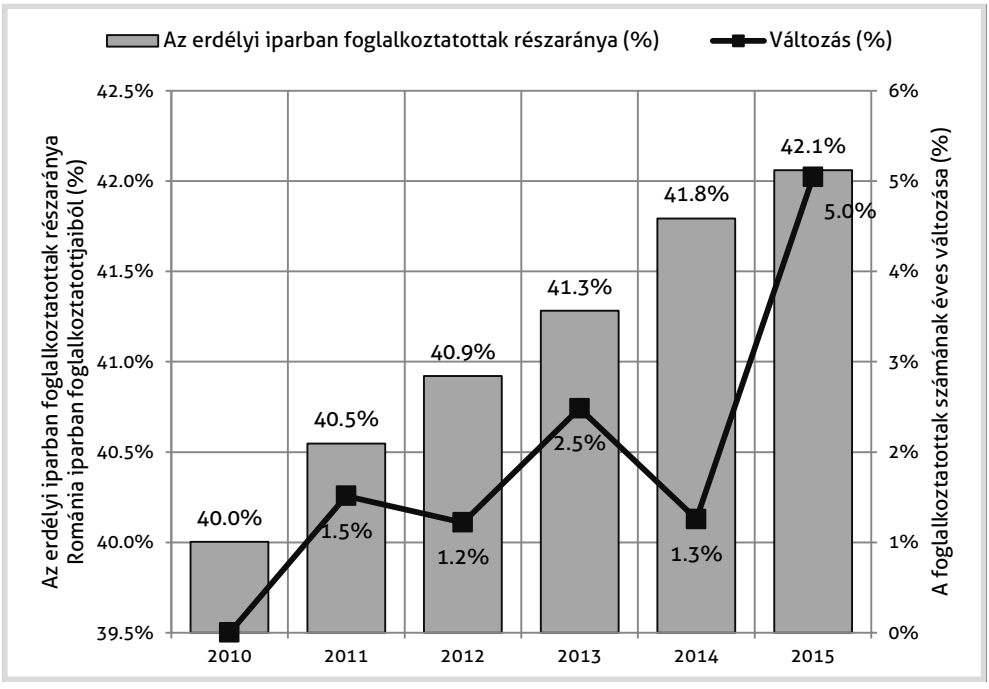

Forrás: NSH (2017a); NSH (2017b) alapján, saját szerkesztés

A Középrégióban a foglalkoztatottak 44,40%-a a szolgáltató szektorban, 36,03%-a az iparban és 19,57%-a a mezőgazdaságban tevékenykedik. A Középrégióban a regionális átlagtól leginkább Brassó megye tér el, hiszen ott a mezőgazdaságban foglalkoztatottak részaránya csupán 10,59%, míg a szolgáltató szektorban a foglalkoztatottak 50,94%-a dolgozik. Szeben megyében hasonlóan alacsony a mezőgazdaság részaránya, de az ipar részaránya a Középrégió megyéi közül itt a legmagasabb, ami 41,96%-ot jelent. A megye legnagyobb vállalata a földgázkitermelő Romgaz S.A, amely Románia legnagyobb földgázkitermelő vállalata is. A vállalatnál 2018-ban 5.604 fő dolgozott (topfirme.com, 2019). A Középrégióban Hargita megyében a legalacsonyabb az ipar részaránya a foglalkoztatásban, csupán 30,66%. Maros megyében hasonlóan alacsony, mindössze 31,49%. Ugyanakkor mindkét megyében a regionális átlagnál magasabb a mezőgazdaságban foglalkoztatottak részaránya.

A Középrégió foglalkoztatottsági szerkezetéhez hasonlóan a Nyugati Régióban is kiemelkedik a szolgáltató szektor részaránya (43,69%), ezt követi az ipar részaránya (36,19%), míg a lista legvégén a mezőgazdaság helyezkedik el (20,11%). A nyugati makrorégióhoz tartozó megyék közül Arad megyében a legmagasabb az ipar részaránya a foglalkoztatásban (40,37%), míg a legalacsonyabb Krassó-Szörény megyében (28,91%), ami egyben egész Erdélyben is a legalacsonyabbnak számított 2015-ben.

9.21. ábra: Az erdélyi ipari foglalkoztatottak részaránya Románia ipari foglalkoztatottjaiból, 2010–2015 (%)

Forrás: NSH (2017a); NSH (2017b) alapján, saját szerkesztés

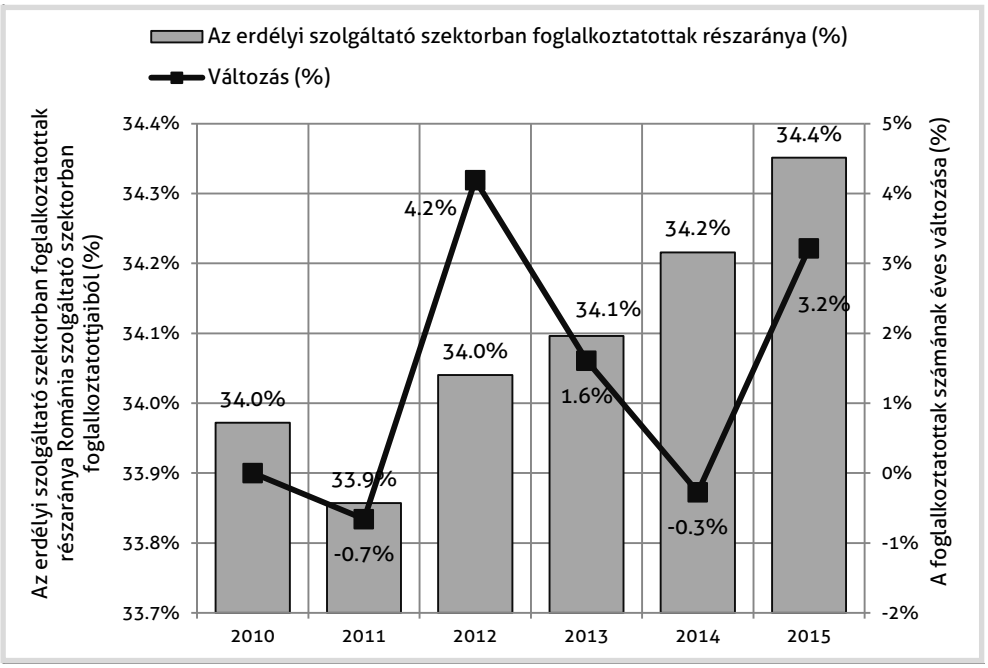
A foglalkoztatottak számát tekintve Kolozs (345 ezer foglalkoztatott), Temes (341 ezer foglalkoztatott) és Bihar megye (263 ezer foglalkoztatott) állnak az első helyeken, míg a legkisebb megye ebből a szempontból Kovászna megye 83 ezer főnyi foglalkoztatottal.

9.3.2. Az erdélyi foglalkoztatottság részaránya Romániában

A legfrissebben véglegesített, 2015-ös adatok szerint az ország iparban foglalkoztatottjainak 42,1%-a Erdélyben dolgozott, ami összesen 3,04 millió főt jelent (NSH, 2017b). Ez a részarány 2010 óta folyamatosan növekedett, akárcsak a foglalkoztatottak abszolút száma is (lásd 9.21. ábra), ami meghatározó mértékben az erdélyi régiókba beáramló külföldi ipari beruházásokkal és ezek növekedésével magyarázható.

A szolgáltató szektort megvizsgálva, 2011-től egy folyamatos növekedés indult el az erdélyi foglalkoztatottak részarányában (NSH, 2017b) (lásd 9.22. ábra). 2014-ben például ez a részarány 0,1 százalékponttal növekedett, de a foglalkoztatottak számának országos csökkenése Erdélyben is tetten érhető volt, ami a foglalkoztatottak abszolút számának csökkenését jelentette: 2014-ben már csak 1,272 millió fő dolgozott Erdély szolgáltató ágazataiban, szemben a 2013-as 1,275 millió fővel. A Romániában foglalkoztatottak száma 2014-től egyébként folyamatosan csökken. Érdekes módon az erdélyi iparban foglalkoztatottak száma ennek ellenére 2010 óta nem csökkent, sőt egyre inkább növekedik, amely javarészt az előzőekben említett külföldi beruházásokra vezethető vissza.

9.22. ábra: Az erdélyi szolgáltató ágazatokban foglalkoztatottak részaránya Románia szolgáltató ágazatainak összes foglalkoztatottjából, 2010–2015 (%)

Forrás: NSH (2017a); NSH (2017b) alapján, saját szerkesztés

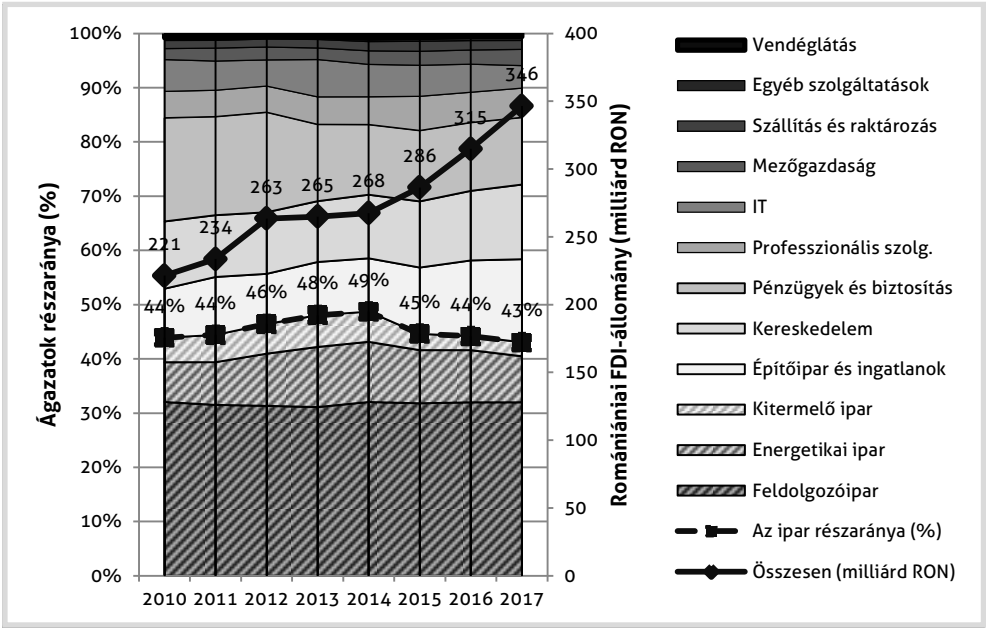
9.4. A külföldi működőtőke beáramlása Erdélybe

A külföldi működőtőke-befektetés (Foreign Direct Investment – FDI) olyan nemzetközi befektetést jelöl, amelynek során egy adott országban elhelyezkedő vállalat vagy személy egy másik országban hajt végre beruházást, akár egy létező vállalatban való tulajdonrészesedés megszerzésével, akár új vállalat létrehozásával. Az FDI másik fontos jellemzője, hogy számottevő (legalább 10%-os) részesedés megszerzésére vonatkozik, azaz a külföldi befektető nem csak tulajdonrészt szerez, hanem jelentős ellenőrzési, befolyásolási és menedzsmentjogot is gyakorol az adott vállalat fölött.

9.4.1. A romániai és az erdélyi FDI alakulása

A 2010 és 2017 között vizsgált periódusról elmondható, hogy a romániai külföldi működőtőke állomány folyamatosan növekedett. 2010-ben még csupán 221 milliárd RON volt az országos FDI-állomány, de 2017-ben már elérte a 346 milliárd RON-t (lásd 9.23. ábra). Ennek jelentős része az iparban, azon belül is a feldolgozóiparban hasznosult. Az utóbbi években a kitermelőipar, valamint a pénzügyi és biztosítási szolgáltató ágazatok egy némileg zsugorodó részarányt tudhattak magukénak. Jelentősebb részarány-növekedés leginkább csak az építőiparban érhető tetten.

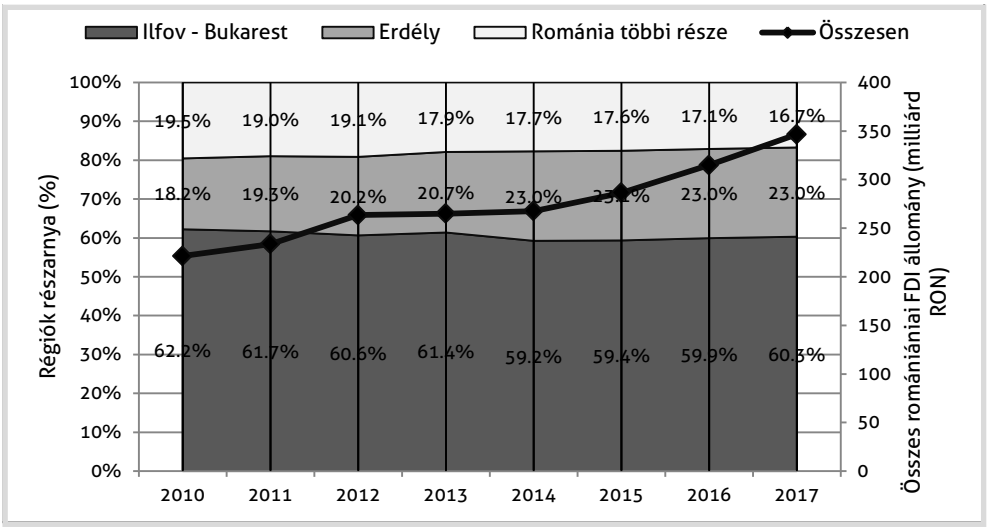
9.23. ábra: A külföldi működőtőke (FDI) állományának ágazati megoszlása Romániában, 2010–2017 (%)

Forrás: RNB (2018); RNB (2017); RNB (2016); RNB (2015); RNB (2014); RNB (2013); RNB (2012); RNB (2011) alapján, saját szerkesztés

Erdély részaránya a romániániai FDI-állományból egyre nagyobb (lásd 9.24. ábra). Míg 2010-ben az FDI-állomány csupán 18,2%-a volt Erdélyben, addig 2014-re ez az arány 23,0%-ra növekedett és egészen 2017-ig csaknem változatlan maradt. Ezzel szemben Románia összes többi megyéjébe (Bukarestet és Ilfov megyét leszámítva) a teljes FDI-állomány csupán 16,7%-a volt. A főváros részesedése is inkább csökkenő tendenciát mutatott, de az utóbbi években a 60% körüli részarány stabilan megmaradt. Erdély részarányának 2014-es kiugró növekedését leginkább a Mercedes-Benz 1 milliárd RON-t jóval meghaladó beruházása magyarázza, ugyanis a Mercedes-Benz ekkor valósította meg a szászsebesi üzem bővítését (forbes.ro, 2019).

9.24. ábra: Erdély részaránya a romániániai külföldi működőtőke (FDI)-állományból (FDI), 2010–2017 (%)

Forrás: RNB (2018); RNB (2017); RNB (2016); RNB (2015); RNB (2014); RNB (2013); RNB (2012); RNB (2011) alapján, saját szerkesztés

9.4.2. Az erdélyi FDI regionális és megyeszintű szerkezete

Erdély mindhárom régiójában gyarapodott az FDI-állomány (lásd 9.25. ábra). A Középrégióba volt a legmagasabb az FDI-állomány, 2017-ben ez az érték 30,7 milliárd RON volt. A Nyugati Régióban már valamivel kisebb az FDI-állomány volt, ennek értéke 2017-ben 29,4 milliárd RON volt. A külföldi működőtőke állománya az Északnyugati Régióban volt a legkisebb, ennek értéke 2017-ben csupán 19,5 milliárd RON-t tett ki.

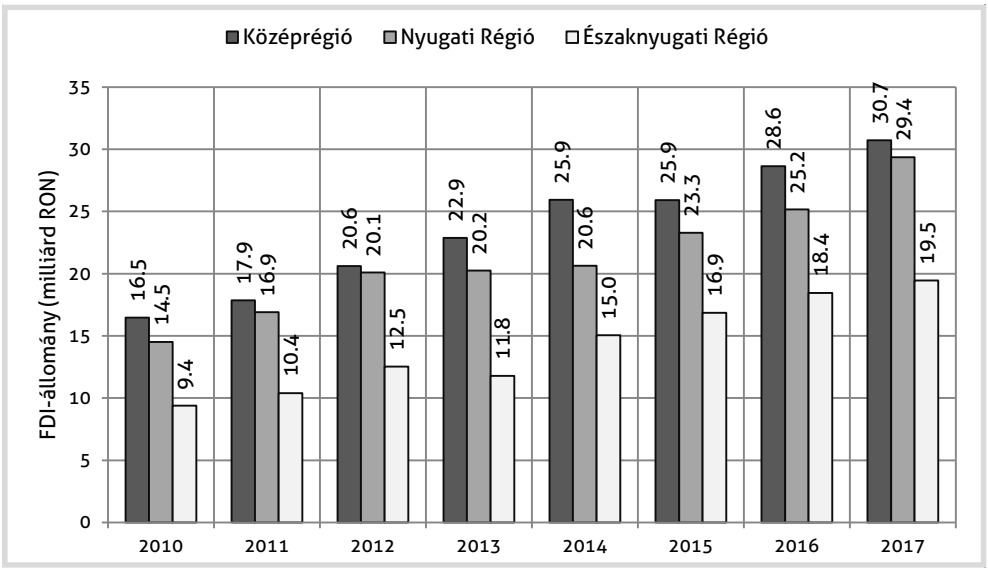
Az Északnyugati Régió FDI-állománya 2012-ben 20,57%-kal növekedett. Ez egyrészt a kolozsvári „IT klaszter" megalakulásának köszönhető, melynek következtében egyre több külföldi informatikai és kommunikációs vállalat fektetett be a régióba. Másrészt a Bosch szintén 2012-ben költöztette át gyártóüzemének egy részét Magyarországról Kolozs megyébe, a beruházás összértéke pedig megközelítette a 300 millió RON-t (economica.net, 2012). Ezt

követően 2014-ben rekord mértékű 27,71%-kal növekedetett az Északnyugati Régió FDI-állománya, ami a 2013-ban Kolozsvárra települt olasz tulajdonú De'Longhi háztartási gépeket gyártó vállalat beruházásainak köszönhető (zf.ro, 2017e). 2019-ben a Bosch további beruházásokat jelentett be a Kolozs és a Fehér megyei üzemekbe, a beruházások összértéke várhatóan 555 millió RON lesz (revistabiz.ro, 2019).

A Középrégió FDI-állománya az utóbbi években szintén növekedett. Kiemelendő egyrészt, hogy 2014-ben a Mercedes-Benz itt valósította meg Erdély egyik legnagyobb külföldi beruházását (zf.ro, 2017a; forbes.ro, 2019), 2015-ben és 2016-ban pedig a Bosch Automotive Kft. bővítette a Fehér megyei gyárát, ez utóbbi beruházás összértéke viszont nem haladta meg a 200 millió RON-t (adevarul.ro, 2015). Továbbá a kínai érdekeltségű Ningbo HuaXiang Electronic Co Ltd, amely a Mercedes-Benz beszállítója, 2017-ben kezdte el építeni Brassóban új gyártóüzemét, a beruházás összértéke közel 150 millió RON (capital.ro, 2017).

A Nyugati Régió FDI-állománya 2011-ben 16,47%-ot növekedett többek között a Hella közel 100 millió RON-t elérő beruházásának köszönhetően (zf.ro, 2010). A Nyugati Régió FDI-állományának értéke 2012 és 2014 között stagnált. A 2017-es rekord 16,66%-os növekedés motorja a Takata gyárat felvásárló Key Safety Systems beruházása volt.

9.25. ábra: Az erdélyi régiók külföldi működőtőke (FDI) állománya, 2010–2017 (milliárd RON)

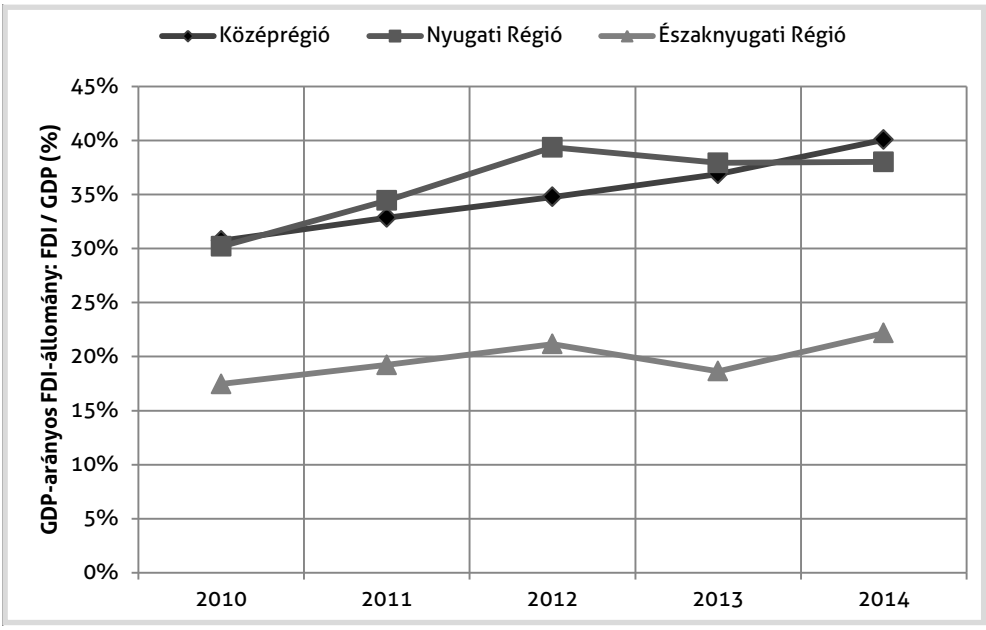

Forrás: RNB (2018); RNB (2017); RNB (2016); RNB (2015); RNB (2014); RNB (2013); RNB (2012); RNB (2011) alapján, saját szerkesztés

A GDP-arányos FDI-állomány 2014-ben a Középrégióban volt a legmagasabb, ahol a külföldi működő tőke állománya a megtermelt GDP értékének 40%-át érte el. (lásd 9.26. ábra). A Nyugati Régióban szintén magas értékeket láthatunk, 2017-ben a GDP-arányos FDI-állomány 38% volt. Az Északnyugati Régióban ugyanez az érték 20% körül alakult.

Ez utóbbi esetben tehát megállapítható, hogy a másik két makrorégióval szemben, az Északnyugati Régió gazdasági teljesítőképessége akár egy magasabb FDI-beáramlást is indokolhatna.

9.26. ábra: GDP-arányos külföldi működőtőke (FDI) állománya az erdélyi régiókban, 2010–2014 (%)

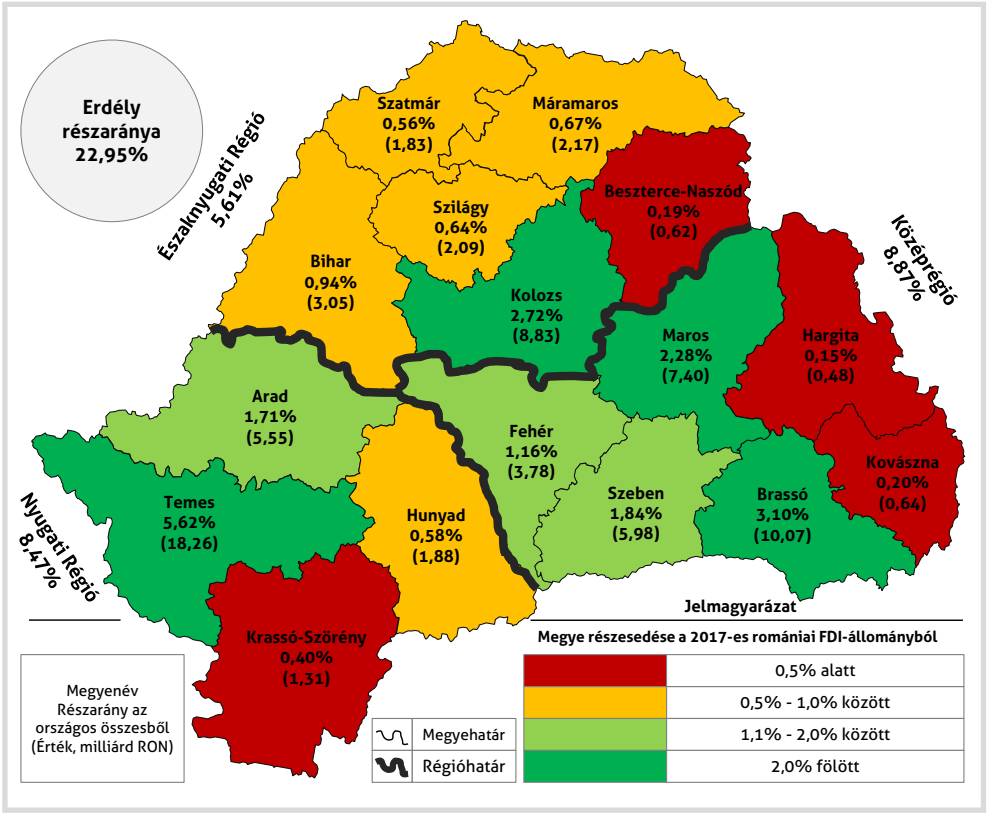

Forrás: NSH (2017a); NSH (2017b); RNB (2015); RNB (2014); RNB (2013); RNB (2012); RNB (2011) alapján, saját szerkesztés

Erdély megyéi közül Temes megyében a legmagasabb az FDI-állomány , 2018-ban ennek értéke 18,26 milliárd RON volt, ami az országos FDI-állomány 5,62%-át teszi ki (lásd 9.27. ábra). A Nyugati Régióban az FDI nagy része az autóiparban hasznosul, Temes megye például Romániában egy autóipari központnak számít, mivel számos nagy autóalkatrész gyártó vállalat itt helyezkedik el (t-times.ro, 2018; traficmedia.ro, 2018). Temes megye legnagyobb vállalatai szinte mind kivétel nélkül az autóiparhoz kötődnek, itt található a Continental abroncsgyára, valamint a Hella autóvilágítás és a TRW fékrendszer gyártó is a megyében tevékenykedik. Arad megye legnagyobb vállalatai közül szintén sok autóiparhoz köthető van, például a megye összességében is legnagyobb vállalata a Takata légzsákgyártó vállalat, de a Webasto is Arad megyében készít hűtési és fűtési rendszereket autók számára, illetve a Yazaki autóalkatrész-gyártó is jelen van. Összesen 300 autóipari beszállító vállalat van a Nyugati Régióban, melyeknek többsége Temes és Arad megyében található (zf.ro, 2017d). Az autóipari beszállítók egyik legfontosabb telepítési döntési tényezője az infrastruktúra minősége (zf.ro, 2017d). A Nyugati Régióban ez országos viszonylatban kiváló, hiszen Szebentől Szászsebesen, Temesváron és Aradon

keresztül szinte megszakítás nélkül autópálya vezet a nagylaki határátkelőhöz, így az elkészült termékek gyorsan eljuthatnak a megrendelő autógyártóhoz. Tulajdonképpen az infrastruktúra minősége miatt vált Temes és Arad megye az ország legfontosabb autóipari célpontjává. A Nyugati Régió fejlődésének motorja egyértelműen az autóipar, de egész Erdély és Románia fejlődésében is jelentős szerepet játszik ez az iparág (t-times.ro, 2018). Az Északnyugati Régiót megvizsgálva azt láthatjuk, hogy Kolozs megyében volt a legmagasabb az FDI-állomány, ami a megye gazdasági vonzerejét tekintve nem meglepő, míg az utolsó helyen jelentős lemaradással Beszterce-Naszód megye található. A Középrégióban Brassó és Maros megye állnak az első helyeken az FDI-állomány tekintetében, a fennmaradó két székelyföldi megye, Hargita és Kovászna ezzel szemben jelentősen lemarad a régió többi megyéjéhez viszonyítva.

9.27. ábra: Erdély megyéinek összehasonlítása a külföldi működőtőke (FDI) állománya alapján, 2017 (% és milliárd RON)

Forrás: RNB (2018) alapján, saját szerkesztés

9.5. Erdély ipari és szolgáltató vállalatai

9.5.1. Erdély legjelentősebb vállalatainak szerepe Romániában

Erdély legnagyobb ipari és szolgáltató vállalatainak vizsgálata során Románia árbevétel szerinti 100 legnagyobb vállalatának listáját vesszük alapul. Románia legnagyobb vállalata az Automobile-Dacia Rt. autógyár, amely közel 25 milliárd RON árbevételt ért el 2018-ban és összesen 14,7 ezer főt foglalkoztat. Az ország 10 legnagyobb vállalatából egyiknek sem Erdélyben van a székhelye. Románia 100 legnagyobb vállalata között viszont már 23 olyan vállalat azonosítható, melynek központja Erdély területén található (lásd 9.2. táblázat).

Ha a megyék pozícióját tekintjük, akkor látható, hogy a legtöbb, országszinten is kiemelten jelentős erdélyi vállalat Temes megyében található, szám szerint négy. A Temes megyén belül első, országszinten 17. helyen álló élelmiszerkereskedő, a Profi Rom Food Kft. 2018-ban 5,9 milliárd RON üzleti forgalmat ért el, és 13,5 ezer főt foglalkoztatott. A Profi Rom Food Kft. mellett olyan jelentős vállalatok is jelen vannak a megyében, mint a Continental abroncsgyártó vagy a Hella autóvilágítás-gyártó.

Arad, Brassó, Maros és Szeben megyében 3-3, az országos TOP100-ban is jelen levő vállalat van. Szeben megyében, Medgyesen van az egyetlen kifejezetten nagynak számító kitermelőipari vállalat, ez pedig a fölgázkitermelő Romgaz. A vállalat 2018-ban 5,6 ezer főt foglalkoztatott, és 4,9 milliárd RON üzleti forgalmat ért el.

Erdély megyéi közül néhányban (Hargita, Hunyad, Kovászna, Krassó-Szörény és Máramaros megyékben) sajnos egy országszinten kulcsszereplőnek számító vállalat sincs.

9.2. táblázat: A legnagyobb vállalatok Romániában és Erdélyben árbevétel szerint, 2018

S.	Vállalat neve	Iparág	Székhely (megye)	Székhely (város)	Üzleti forgalom (millió RON)	Alkalmazottak száma (fő)
1	Automobile-Dacia Rt.	Feldolgozóipar (Autógyártás)	Arges	Mioveni	24 728	14 723
2	OMV Petrom Marketing Kft.	Kereskedelem (Üzemanyag)	Bukarest	Bukarest	17 871	219
3	OMV Petrom Rt.	Kitermelőipar (Kőolaj)	Bukarest	Bukarest	17 817	12 498
4	Rompetrol Rafinarie Rt.	Feldolgozóipar (Kőolajszármazékok)	Constanta	Năvodari	14 115	1 126
5	Rompetrol Downstream Kft.	Kereskedelem (Üzemanyag)	Bukarest	Bukarest	10 929	420
6	Kaufland Romania Bt.	Kereskedelem (Élelmiszerek)	Bukarest	Bukarest	10 889	12 374
7	Ford Romania Rt.	Feldolgozóipar (Autógyártás)	Dolj	Craiova	10 552	4449
8	Britisch American Tobacco (Romania) Trading Kft.	Kereskedelem (Dohány)	Bukarest	Bukarest	9 534	816

S.	Vállalat neve	Iparág	Székhely (megye)	Székhely (város)	Üzleti forgalom (millió RON)	Alkalmazottak száma (fő)
9	Lidl Discount Kft.	Kereskedelem (Élelmiszerek)	Prahova	Ariceștii Rahtivani	7 788	5 481
10	Lukoil Romania Kft.	Kereskedelem (Üzemanyag)	Bukarest	Bukarest	7 519	2 547
12	Star Assembly Kft.	Feldolgozóipar (Autóalkatrészek)	Fehér	Szászsebes	7 229	1 854
14	MOL Romania Petroleum Products Kft.	Kereskedelem (Üzemanyag)	Kolozs	Kolozsvár	6 721	246
17	Profi Rom Food Kft.	Kereskedelem (Élelmiszerek)	Temes	Temesvár	5 921	13 578
23	Societatea Nationala de Gaze Naturale „Romgaz" Rt.	Kitermelőipar (Földgáz)	Szeben	Medgyes	4 964	5 604
29	Autoliv Romania Kft.	Feldolgozóipar (Autóalkatrészek)	Brassó	Brassó	4 001	9 403
32	Selgros Cash & Carry Kft.	Kereskedelem (Élelmiszerek)	Brassó	Brassó	3 719	4 442
33	E.ON Energie Romania SA	Energetika (Földgáz)	Maros	Marosvásárhely	3 712	175
42	Hella Romania Kft.	Feldolgozóipar (Autóalkatrészek)	Temes	Győröd	3 203	4 145
45	Continental Automotive Products Kft.	Feldolgozóipar (Autóabroncs)	Temes	Temesvár	3 053	2 501
51	Takata Romania Kft.	Feldolgozóipar (Autóalkatrészek)	Arad	Arad	2 625	4 906
63	Bosch Automotive Kft.	Feldolgozóipar (Autóalkatrészek)	Fehér	Balázsfalva	2 245	3 209
64	Schaeffler Romania Kft.	Feldolgozóipar (Autóalkatrészek)	Brassó	Keresztényfalva	2 208	4 634
66	Silcotub Rt..	Feldolgozóipar (Acélcsövek)	Szilágy	Zilah	2 181	1 784
74	E.ON Gaz Furnizare Rt..	Energetika (Földgáz)	Maros	Marosvásárhely	1 882	36
77	Coficab Eastern Europe Kft.	Feldolgozóipar (Elektronikai eszközök)	Arad	Arad	1 792	331
79	Azomures Rt.	Feldolgozóipar (Műtrágya)	Maros	Marosvásárhely	1 759	1 181
81	Societatea Nationala de Transport Gaze Naturale Transgaz Rt.	Kereskedelem (Szállítmányozás)	Szeben	Medgyes	1 741	4 284

S.	Vállalat neve	Iparág	Székhely (megye)	Székhely (város)	Üzleti forgalom (millió RON)	Alkalmazottak száma (fő)
90	Marquardt Schaltsysteme Bt.	Feldolgozóipar (Elektronikai eszközök)	Szeben	Szeben	1 568	2 659
92	Leoni Wiring Systems RO Rt.	Feldolgozóipar (Autóalkatrészek)	Beszterce-Naszód	Beszterce	1 477	5 161
95	Autonet Import Kft.	Kereskedelem (Autóalkatrészek)	Szatmár	Szatmár-németi	1 439	1 346
96	Aptiv Technology Services & Solutions Kft.	Feldolgozóipar (Autóalkatrészek)	Temes	Nagyszentmiklós	1 397	4 567
97	Celestica (Romania) Kft.	Feldolgozóipar (Elektronikai eszközök)	Bihar	Bors	1 396	1 654
99	Smart Diesel Kft.	Kereskedelem (Üzemanyag)	Arad	Kisjenő	1 342	116

Forrás: topfirme.com (2019) alapján, saját szerkesztés

Erdély 23 legnagyobb vállalata közül a legnagyobb a már sokszor említett szászsebesi Star Assembly. A 2013-ban alapított vállalat a német autóipari Daimler csoport tagja, 2016-ig egyáltalán nem számított kulcsfontosságúnak, hiszen éves üzleti forgalma még az egy millió RON-t sem érte el (zf.ro, 2017a; topfirme.com, 2019) (lásd 9.3. táblázat). A Mercedes-Benz közel 1,35 milliárd RON-t elérő beruházása után 2016-ban elindította az automata sebességváltók nagy mennyiségű gyártását. Az öt-, hat- és kilencfokozatú automata váltókat a Mercedes-Benz 20 különböző modelljébe szerelik be, amelyeket a világ 200 országában értékesítenek (capital.ro, 2016). A Szászsebesen készült termékek magas minőségi és technológiai színvonalát mutatja az a tény, hogy a Mercedes-Benz csúcsmodelljébe, az S-Klasse-ba is szerelnek az itt elkészült váltókból. 2019-től a nyolcfokozatú váltók egy része is a szászsebesi gyárban fog készülni (adevarul.ro, 2019).

Erdély második legnagyobb vállalata az üzemanyag-kereskedelemmel foglalkozó MOL Romania Petroleum Products Kft., amelynek székhelye Kolozsváron található. 2018-ban 246 alkalmazottja volt, amellyel együtt 6,7 milliárd RON éves üzleti forgalmat sikerült elérnie (topfirme.com, 2019). A vállalat már több éve jóval 4 milliárd RON fölötti üzleti forgalmat ér el, így már régóta Erdély egyik meghatározó vállalata. A Romániában 20 éve jelen lévő vállalat országszerte 218 töltőállomást üzemeltet, és az egyik első olyan romániai olajipari vállalat volt, amelyik hűségprogramot indított (molromania.ro, 2019). A MOL Románia aktív tagja a NEXT-E-projektnek is, amely az Európai Bizottság társfinanszírozásával működik Kelet-Közép-Európa 6 országában, és célja egy jól működő töltőállomás-hálózat kialakítása a régióban elektromos autók számára, így tevékenysége erre a területre is kiterjed.

A harmadik legnagyobb vállalat Erdélyben a Profi Rom Food Kft., amely egy élelmiszerkereskedő vállalat. 2018-ban 13,5 ezer alkalmazottja volt, és 5,9 milliárd RON üzleti forgalmat realizált. Az évet ugyanakkor 91 millió RON veszteséggel zárta (topfirme.com, 2019). Mára

több mint 500 üzletet üzemeltet országszinten. Legfőbb versenytársai a német tulajdonban levő, Romániában pedig bukaresti központtal rendelkező Kaufland és a Lidl, de az országban ezek rendre nagyobb üzleti forgalmat érnek el, hiszen a Kaufland Romániában a 6., míg a Lidl a 9. helyen szerepel.

Az erdélyi vállalatok közül említést érdemel még az E.ON Energie Romania Rt., amelynek üzleti forgalma az utóbbi három évben folyamatosan csökkent. 2014-ben még a legnagyobb erdélyi vállalatnak számított, mára a hatodik helyre csúszott vissza (topfirme.com, 2019).

9.3. táblázat: A legnagyobb erdélyi vállalatok üzleti forgalmának alakulása, 2014–2018 (millió RON és %)

Vállalat neve	Üzleti forgalom (millió RON)					Üzleti forgalom változása (%)			
	2014	2015	2016	2017	2018	2015	2016	2017	2018
Star Assembly Kft.	0	0	1469	7328	7229	0,0%	0,0%	398,8%	-1,4%
MOL Romania Petroleum Products Kft.	4350	4421	4735	5469	6721	1,6%	7,1%	15,5%	22,9%
Profi Rom Food Kft.	1844	2547	3549	4730	5921	38,1%	39,3%	33,3%	25,2%
Societatea Nationala de Gaze Naturale „Romgaz" Rt.	4493	4052	3411	4585	4964	-9,8%	-15,8%	34,4%	8,3%
Autoliv Romania Kft.	2439	3051	3543	3921	4001	25,1%	16,1%	10,7%	2,0%
Selgros Cash & Carry Kft.	2833	2934	3296	3645	3719	3,6%	12,3%	10,6%	2,0%
E.ON Energie Romania SA	4725	4839	4823	4735	3712	2,4%	-0,3%	-1,8%	-21,6%
Hella Romania Kft.	1196	1701	2285	2735	3203	42,2%	34,3%	19,7%	17,1%
ContinentalAutomotive Products Kft.	2670	2848	2970	3130	3053	6,7%	4,3%	5,4%	-2,5%
Takata Romania Kft.	1978	2269	2572	2749	2625	14,7%	13,4%	6,9%	-4,5%
Bosch Automotive Kft.	416	514	1042	1772	2245	23,6%	102,7%	70,1%	26,7%
Sshaeffler Romania Kft.	1738	1740	1794	1981	2208	0,1%	3,1%	10,4%	11,5%
Silcotub Rt..	2045	1696	1234	1785	2181	-17,1%	-27,2%	44,7%	22,2%
E.ON Gaz Furnizare Rt..	0	0	0	509	1882	0,0%	0,0%	0,0%	269,7%
Coficab Eastern Europe Kft.	1318	1413	1414	1651	1792	7,2%	0,1%	16,8%	8,5%
Azomures Rt.	1681	1728	1465	1447	1759	2,8%	-15,2%	-1,2%	21,6%
Societatea Nationala de Transport Gaze Naturale Transgaz Rt.	1618	1581	1750	1800	1741	-2,3%	10,7%	2,9%	-3,3%
Marquardt Schaltsysteme SCS	912	1138	1408	1520	1568	24,8%	23,7%	8,0%	3,2%

Vállalat neve	Üzleti forgalom (millió RON)					Üzleti forgalom változása (%)			
	2014	2015	2016	2017	2018	2015	2016	2017	2018
Leoni Wiring Systems RO Rt.	916	1 201	1 534	1 652	1 477	31,1%	27,7%	7,7%	-10,6%
Autonet Import Kft.	806	962	1 177	1 268	1 439	19,4%	22,3%	7,7%	13,5%
Aptiv Technology Services & Solutions Kft.	1 303	1 308	1 533	1427	1 397	0,4%	17,2%	-6,9%	-2,1%
Celestica (Romania) Kft.	924	881	1 148	1 149	1 396	-4,7%	30,3%	0,1%	21,5%
Smart Diesel Kft.	438	546	707	942	1 342	24,7%	29,5%	33,2%	42,5%
Jelmagyarázat	4000 millió RON fölött					Növekedés (0% fölött)			
	2001 és 4000 millió RON között					Stagnálás (0%)			
	1000 millió RON alatt					Csökkenés (0% alatt)			
	1000 és 2000 millió RON között								

Forrás: topfirme.com (2019) alapján, saját szerkesztés

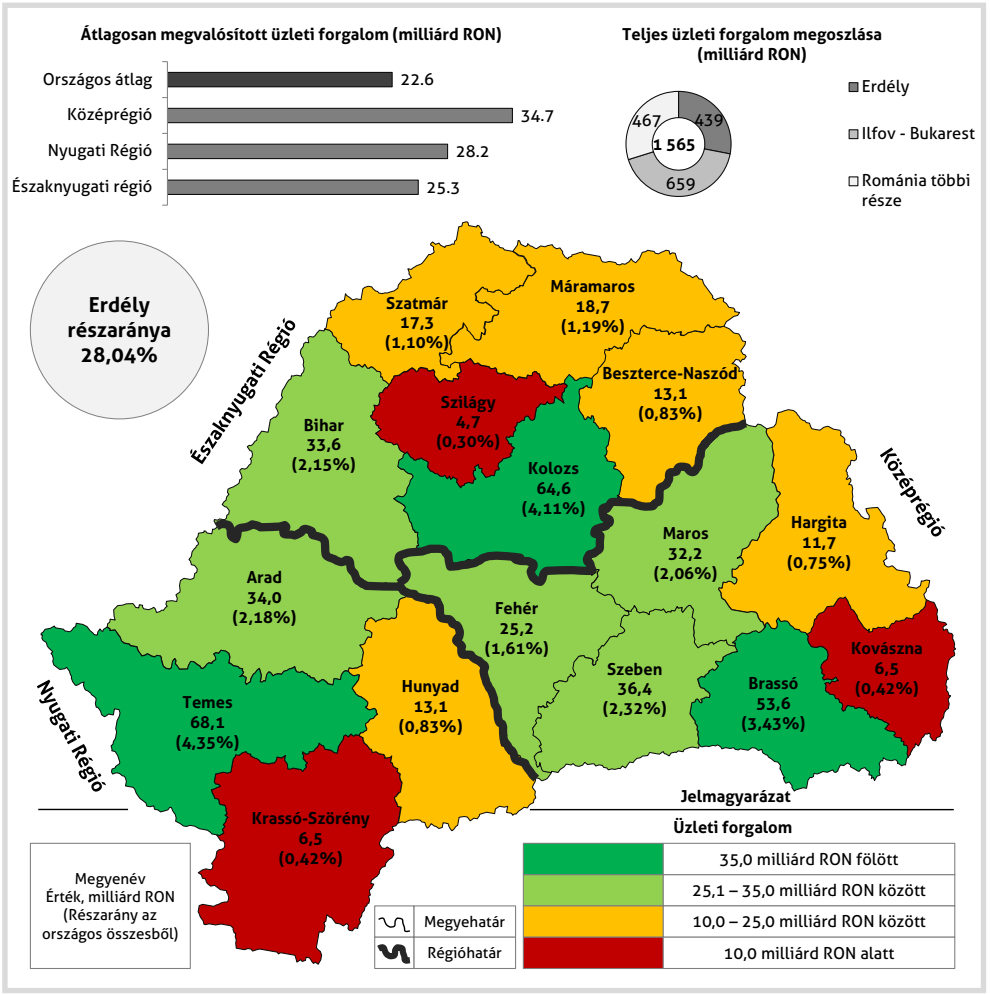
9.5.2. Erdély legjelentősebb vállalatainak szerepe megyék szerinti lebontásban

Az erdélyi vállalatok üzleti forgalma Románia összes üzleti forgalmának 28,04%-át teszi ki. Ez az arány nagynak mondható, hiszen Románia többi régiója együtt véve is, a fővárost leszámítva, 29,82%-át adja az ország összes üzleti forgalmának. A főváros 42,14%-ot tesz ki, ami nem meglepő, hiszen az ország 10 legnagyobb vállalata közül 6 bukaresti székhellyel rendelkezik (topfirme.com, 2019). Erdély számára kedvező, hogy mindhárom régió átlagos megyeszintű üzleti forgalma meghaladja az országos megyeszintű átlagot, ami 22,6 milliárd RON. Ezt legfölényesebben a Középrégió megyéinek átlaga múlja felül, hiszen itt megyeszinten átlagosan 34,7 milliárd RON éves üzleti forgalom keletkezik. Ugyanez az érték az Északnyugati Régióban 25,3 milliárd RON, a Nyugati Régióban pedig 28,2 milliárd RON (topfirme.com, 2019).

Az erdélyi megyék üzleti forgalom szerinti rangsorában, nem meglepő módon, Temes megye áll az első helyen, hiszen Erdély legnagyobb vállalatai közül négy ebben a megyében található (lásd 9.28. ábra). A második helyen Kolozs megye, a harmadik helyen pedig Brassó megye található. Ez – annak tükrében, hogy számos nagyvállalat van ezekben a megyékben – szintén nem meglepő. Szilágy, Kovászna és Krassó-Szörény megyék érik el a legkisebb üzleti forgalmat. Szilágy megye ugyan büszkélkedhet egy 2 milliárd RON üzleti forgalmat meghaladó vállalattal (a fémiparban tevékenykedő Silcotub Rt.-vel, amely a luxemburgi illetőségű Tenaris csoport tagja), de a megyében jelen lévő második legnagyobb vállalat üzleti forgalma már csak alig 0,3 milliárd RON, a többi nagyobb vállalat üzleti forgalma pedig alig éri el a 0,1 milliárd RON-t. Krassó-Szörény megye legnagyobb vállalata, a Bordnetze az erdélyi iparban meghatározó szerepet betöltő ágazatban, az autóiparban tevékenykedik, de üzleti forgalma nem éri el az 1 milliárd RON-t, a megye többi nagyvállalata pedig még

ennél is alacsonyabb üzleti forgalommal jellemezhető. Kovászna megye legnagyobb vállalata egy tejipari vállalat, amely azonban kevesebb mint 0,5 milliárd RON üzleti forgalmat ér el, nagyvállalatok hiányában pedig a megye üzleti forgalma sem tud kiugróan magas lenni (topfirme.com, 2019).

9.28. ábra: Erdély megyéinek összehasonlítása a vállalatok üzleti forgalma alapján, 2018 (milliárd RON)

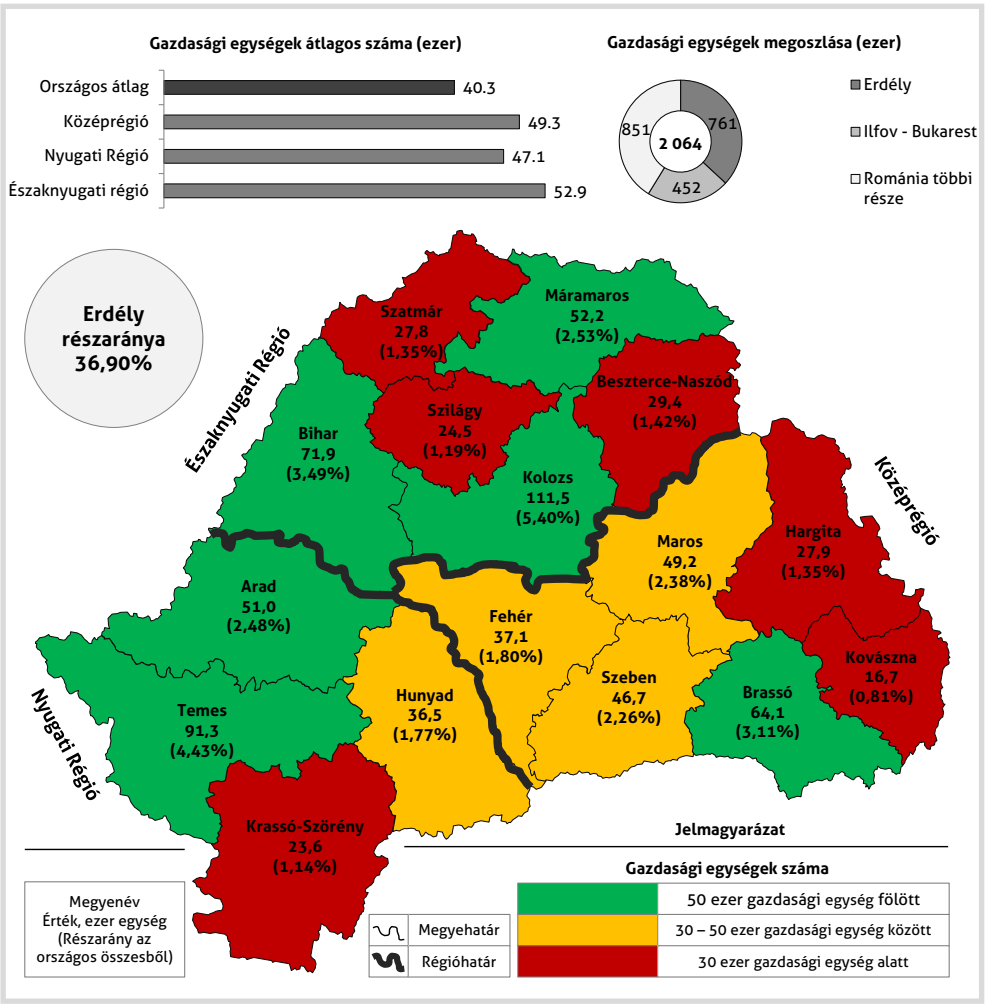
Forrás: topfirme.com (2019) alapján, saját szerkesztés

Az ország összes vállalatának szám szerint 36,9%-a van Erdélyben, ami 761 ezer céget jelent (lásd 9.29. ábra). A fővárosban 452 ezer vállalat van, ami az összes cég 21,89%-át jelenti, igaz, ezek jellemzően nagyobb vállalatok, mint az országos átlag. Erdély régiói a vállalatok számának megyeszintű átlaga alapján szintén az országos átlag fölött állnak. Ezúttal az

Északnyugati Régió múlja felül leginkább az országos átlagot: Romániában átlagosan 40,3 ezer gazdasági egység van megyénként, míg az Északnyugati Régióban ez az érték megyénként 52,9 ezer (topfirme.com, 2019).

A legtöbb üzleti egység Kolozs megyében található, szám szerint több mint a 111 ezer, ami az ország összes vállalatának 5,4%-át teszi ki. Temes megye áll a második helyen 91,3 ezer vállalattal, a harmadik helyet pedig Bihar megye foglalja el 71,9 ezer céggel. A legkevesebb vállalat Kovászna megyében található, kevesebb, mint 17 ezer. A lista végére még Krassó-Szörény és Szilágy megye sorolható be, 23,6 ezer, illetve 24,5 ezer vállalattal (topfirme.com, 2019).

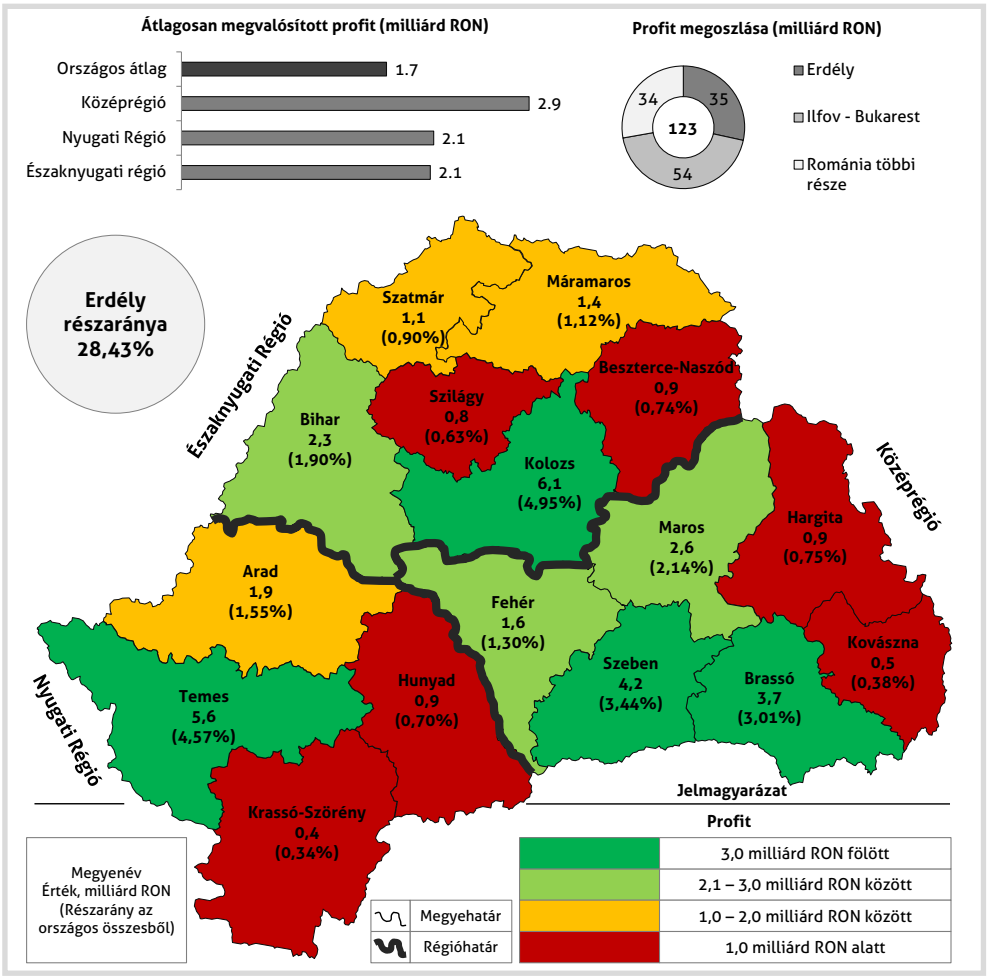
9.29. ábra: Erdély megyéinek összehasonlítása a gazdasági egységek száma alapján, 2018 (cégek száma)

Forrás: topfirme.com (2019) alapján, saját szerkesztés

A vállalatok összprofitjának 43,78%-a Bukarestben jön létre, Erdély részaránya ebben a tekintetben 28,43% (topfirme.com, 2019) (lásd 9.30. ábra). A profit szempontjából szintén az állapítható meg, hogy az erdélyi régiók megyéiben a vállalatok egy országos átlag fölötti nyereséget érnek el, ami ugyancsak kedvező hír az erdélyi vállalatok és a régió gazdasága szempontjából. Az országos átlagos megyeszintű 1,7 milliárd RON profitot a Középrégió 1,2 milliárd RON-nal múlja felül, a másik két régió pedig egyenként 0,4-0,4 milliárd RON-nal. Az előbbiekben bemutatott adatok alapján nem túlzás tehát azt mondani, hogy Románia gazdaságában az erdélyi vállalatok és Erdély mint régió egy abszolút meghatározó szerepet tölt be, a fővárost leszámítva pedig (ahol számos vállalat alapértelmezett székhelye található) a gazdaság motorját képezi.

9.30. ábra: Erdély megyéinek összehasonlítása a vállalatok által elért összprofit alapján, 2018 (milliárd RON)

Forrás: topfirme.com (2019) alapján, saját szerkesztés

Erdélyben a legtöbb nyereség Kolozs megyében termelődik, 2018-ban ennek értéke 6,1 milliárd RON volt, ami az ország összes vállalati nyereségének 4,95%-át teszi ki. A második helyen Temes megye áll, a harmadikon pedig Szeben megye (lásd 9.30. ábra).

A legtöbb országszinten is nagynak számító vállalat Erdélyben a Középrégióban található (lásd 9.4. táblázat). A Középrégióban található Erdély legnagyobb vállalata is, a Fehér megyei Star Assembly Kft. Fehér megyében a második legnagyobb vállalat, a Bosch Automotive Kft., szintén egy autóipari beszállító, amely 2018-ban 2,24 milliárd üzleti forgalmat ért el, és 3209 főnek biztosított munkát. Az autóipari vállalatok után Fehér megye harmadik legnagyobb vállalata, a Kronospan Sebes Rt., bútorgyártással foglalkozik, de csupán harmadakkora üzleti forgalmat ér el, mint a megyei második helyezett, mindehhez pedig 358 alkalmazottat foglalkoztat. Brassó megyében a legnagyobb öt vállalat közül három az autóiparban tevékenykedik, és mindhárom vállalat üzleti forgalma meghaladja az 1 milliárd RON-t. Brassó megye legnagyobb vállalata az Autoliv Romania Kft., amely biztonsági öveket, légzsákokat és kormánykereket gyárt többek között a BMW-nek, a Volkswagennek és a Renault-nak (wallstreet.ro, 2014). Az Autoliv 9403 alkalmazottat foglalkoztatott, és üzleti forgalma 2018-ban a 4 milliárd RON-t is meghaladta. Kovászna megyében egy brassói székhellyel is rendelkező tejgyár a legnagyobb vállalat, amely a megye összes üzleti forgalmának közel 7%-át adja (ccicv.ro, 2018). Kovászna megyében a második helyen a Bertis Kft. húsfeldolgozó vállalat áll. Habár a '90-es években indult Bertis Kft. országszintén nem tartozik a legnagyobb iparági szereplők közé, regionális szinten napi 30 tonna hús feldolgozásra képes, így a vállalkozás mindenképp fontos szereplője a megye gazdaságának (bertis.ro, 2019). Hargita megyében a borszéki Romaqua Group a legnagyobb vállalat, amely ásványvizek és nem alkoholos üdítőitalok gyártásával foglalkozik. A teljes mértékben román tulajdonban lévő cég összesen 9 saját márkát forgalmaz (romaqua-group.ro, 2019). Hargita megye további meghatározó vállalatai a kereskedelmi szektorban tevékenykednek. A második helyezett, a székelyudvarhelyi központtal rendelkező Amigo & Intercost például 27 éves működésre tekinthet vissza, jelenleg pedig elsősorban italok, továbbá élelmiszerek forgalmazásával foglalkozik (retail-fmcg.ro, 2019). Maros és Szeben megyében a két-két legnagyobb vállalat az energetikai szektorban tevékenykedik. Szeben megyében szintén kiemelendő, hogy az öt legnagyobb vállalatból további kettő az autóiparhoz kapcsolódik.

9.4. táblázat: A Középrégió megyéinek 5 legjelentősebb vállalata üzleti forgalom alapján, 2018-ban

Vállalat neve	Iparág	Székhely (város)	Üzleti forgalom (millió RON)	Profit (millió RON)	Alkalmazottak száma (fő)
Fehér					
Star Assembly Kft.	Feldolgozóipar (Autóalkatrészek)	Szászsebes	7229	264	1854
Bosch Automotive Kft.	Feldolgozóipar (Autóalkatrészek)	Balázsfalva	2245	131	3209

Vállalat neve	Iparág	Székhely (város)	Üzleti forgalom (millió RON)	Profit (millió RON)	Alkalmazottak száma (fő)
Kronospan Sebes Rt.	Feldolgozóipar (Bútor)	Szászsebes	832	-80	358
Transavia Rt.	Mezőgazdaság, állattenyésztés (Háziszárnyasok)	Galda de Jos	597	86	1535
Elit Kft.	Feldolgozóipar (Hústermékek)	Cugir	415	26	1489
Brassó					
Autoliv Romania Kft.	Feldolgozóipar (Autóalkatrészek)	Brassó	4001	160	9403
Selgros Cash & Carry Kft.	Kereskedelem (Élelmiszerek)	Brassó	3719	73	4442
Schaeffler Romania Kft.	Feldolgozóipar (Autóalkatrészek)	Keresztény-falva	2208	53	4634
Preh Romania Kft.	Feldolgozóipar (Autóalkatrészek)	Vidombak	1054	-55	1533
Stabilus Romania Kft.	Feldolgozóipar (Kompresszor)	Sânpetru	819	108	1223
Kovászna					
Fabrica de Lapte Brasov Rt.	Feldolgozóipar (Tejtermékek)	Barót	468	12	422
„Bertis" Kft.	Kereskedelem (Hústermékek)	Sepsiszent-györgy	193	4	541
Nexxon Kft.	Kereskedelem (Autóalkatrészek)	Kézdivásárhely	159	3	225
Productie Zarah Moden Kft.	Feldolgozóipar (Ruházat)	Kézdivásárhely	154	13	764
Dunapack Rambox Prodimpex Kft.	Feldolgozóipar (Papír)	Sepsiszent-györgy	139	-7	237
Hargita					
Romaqua Group Rt.	Feldolgozóipar (Italok)	Borszék	823	96	1983
Amigo & Intercost Kft.	Kereskedelem (Élelmiszerek)	Székelyudvar-hely	399	10	724
M. Tabac Kft.	Kereskedelem (Dohány)	Csíkszereda	392	5	82
Melinda Impex Steel Kft.	Kereskedelem (Fémek és egyéb ötvözetek)	Székelyudvar-hely	240	7	159
Elan-Trio Kft.	Kereskedelem (Élelmiszerek)	Székelyudvar-hely	203	3	513
Maros					
E.ON Energie Romania Rt.	Energetika (Földgáz)	Marosvásárhely	3712	66	175

Vállalat neve	Iparág	Székhely (város)	Üzleti forgalom (millió RON)	Profit (millió RON)	Alkalmazottak száma (fő)
E.ON Gaz Furnizare Rt.	Energetika (Földgáz)	Marosvásárhely	1882	-64	36
Azomures Rt.	Feldolgozóipar (Műtrágya)	Marosvásárhely	1759	56	1181
Pharmafarm Rt.	Kereskedelem (Gyógyszer)	Koronka	929	-13	485
Kastamonu Romania Rt.	Kitermelőipar (Fa)	Régen	705	-54	900
Szeben					
Societatea Nationala de Gaze Naturale „Romgaz"	Kitermelőipar (Földgáz)	Medgyes	4964	1361	5604
Societatea Nationala de Transport Gaze Naturale Transgaz	Kereskedelem (Szállítmányozás)	Medgyes	1741	496	4284
Marquardt Schaltsysteme Bt.	Feldolgozóipar (Elektronikai eszközök)	Szeben	1568	83	2659
Faurecia Romania Kft.	Feldolgozóipar (Autóalkatrészek)	Nagytalmács	1069	-101	2969
Compa Rt.	Feldolgozóipar (Autóalkatrészek)	Szeben	752	35	2094

Forrás: topfirme.com (2019) alapján, saját szerkesztés

A Nyugati Régió szintén számos nagyvállalat székhelyének ad otthont (lásd 9.5. táblázat). Temes megye öt legnagyobb vállalata közül négy az autóiparban tevékenykedik. Temes megye legnagyobb vállalata viszont, a Profi Rom Food Kft., élelmiszerkereskedő vállalat. Temes megye második legnagyobb, Erdély nyolcadik legnagyobb vállalata már az autóiparhoz kapcsolódik: a Győrödben található Hella Romania Kft. az utóbbi években került be a régió és az ország legjelentősebb vállalatai közé. A vállalatot 2005-ben alapították, autók világítási rendszereinek és egyéb elektronikai eszközöknek a gyártásával foglalkozik (zf.ro, 2018). Globális szinten a német érdekeltségű Hella vállalat a 40 legnagyobb autóipari beszállító között van, aminek köszönhetően a romániai autóipar nemzetköziesedésében és technológiai fejlődésében is fontos szerepet játszik (hella.com, 2019). A Hella Romania a Temesvári Műszaki Egyetemmel is együttműködik, a diákok használhatják a vállalat laborjait és a Hella Romania szakemberei által tartott kurzusokon is részt vehetnek (jurnaluldeafaceri.ro, 2014). A Temes megyei egység mellett Aradon és Lugoson is van Hella gyár (zf.ro, 2018). Erdély kilencedik legnagyobb és Temes harmadik legnagyobb vállalata, a Continental Automotive Products Kft., 2501 főt foglalkoztat és 3 milliárd RON-t meghaladó üzleti forgalmat ért el 2018-ban. A Continental abroncsgyár már több éve Erdély és Románia egyik meghatározó vállalatának számít. Erdélyben egy másik világszinten is meghatározó abroncsgyártó is jelen van, ugyanis a Michelin a Szilágy megyei Zilahon is gyárt abroncsokat (zf.ro, 2017b). Habár a Michelin 2017-ben egy közel 150 millió RON értékű beruházást hajtott végre, 2021-ig pedig még további 100 munkahelyet szándékszik létrehozni, a szintén erdélyi Continental méretét még messze nem

éri el. Arad megye legnagyobb vállalata szintén az autóiparhoz köthető: az eredetileg japán tulajdonú, majd az amerikai Key Safety Systems csoport által felvásárolt Takata Romania Kft. légzsákok gyártásával foglalkozik (zf.ro, 2017c). Arad megye öt legnagyobb vállalatából három az autóiparban tevékenykedik. Krassó-Szörény megye legnagyobb vállalata szintén egy autóipari beszállító. Hunyad megye legnagyobb vállalata ugyancsak egy autóipari beszállító. Már az eddig bemutatott vállalatok iparági megoszlásából látható, hogy Erdély számára az autóipar kiemelten fontos.

9.5. táblázat: A Nyugati Régió megyéinek 5 legjelentősebb vállalata üzleti forgalom alapján, 2018

Vállalat neve	Iparág	Székhely (város)	Üzleti forgalom (millió RON)	Profit (millió RON)	Alkalmazottak száma (fő)
Arad					
Takata Romania Kft.	Feldolgozóipar (Autóalkatrészek)	Arad	2 625	49	4 906
Coficab Eastern Europe Kft.	Feldolgozóipar (Elektronikai eszközök)	Arad	1 792	52	331
Smart Diesel Kft.	Kereskedelem (Üzemanyag)	Kisjenő	1 342	27	116
Webasto Romania Kft.	Feldolgozóipar (Autóalkatrészek)	Zimánd-újfalu	1 006	28	1 265
Yazaki Component Technology Kft..	Feldolgozóipar (Autóalkatrészek)	Arad	936	-2	1 294
Krassó-Szörény					
SE Bordentze Kft.	Feldolgozóipar (Autóalkatrészek)	Bökény	945	-58	7176
TMK – Resita Rt.	Feldolgozóipar (Fémötvözetek)	Resicabánya	698	16	781
Miruna International Impex Kft.	Kereskedelem (Italok)	Resicabánya	176	2	314
Auto Alex Kft.	Kereskedelem (Építőanyagok)	Újmoldova	110	6	174
Total Asset Management Kft.	Kiegészítő szolgáltatások (Autókölcsönzés és lízing)	Bökény	108	3	15
Hunyad					
Sews Romania Kft..	Feldolgozóipar (Autóalkatrészek)	Déva	853	-7	6 058
Philips Orastie Kft..	Feldolgozóipar (Háztartási eszközök)	Szászváros	689	21	1 118

Vállalat neve	Iparág	Székhely (város)	Üzleti forgalom (millió RON)	Profit (millió RON)	Alkalmazottak száma (fő)
Acelormittal Hunedoara Rt.	Feldolgozóipar (Fémötvözetek)	Hunyad	633	-46	640
Farmaceutica Remedia Distribution & Logistic Kft.	Kereskedelem (Gyógyszer)	Déva	435	3	243
Societatea Complexul Energetic Hunedoara Rt.	Energetika (Elektromos áram)	Petrozsény	287	-1 246	4 288
Temes					
Profi Rom Food Kft.	Kereskedelem (Élelmiszerek)	Temesvár	5 921	-91	13 578
Hella Romania Kft.	Feldolgozóipar (Autóalkatrészek)	Győröd	3 203	191	4 145
Continental Automotive Products Kft.	Feldolgozóipar (Autóabroncs)	Temesvár	3 053	582	2 501
Aptiv Technology Services & Solutions Kft.	Feldolgozóipar (Autóalkatrészek)	Nagyszentmiklós	1 397	48	4 567
TRW Automotive Safety Systems Kft.	Feldolgozóipar (Autóalkatrészek)	Temesvár	1 253	27	2 695

Forrás: topfirme.com (2019) alapján, saját szerkesztés

Az Északnyugati Régióban van a legkevesebb, országszinten is nagy súllyal bíró vállalat (lásd 9.6. táblázat). Az Északnyugati Régió megyéi közül Kolozs megyében van a legtöbb országos jelentőségű nagyvállalat. Kolozs megyében az első helyezett a MOL Románia, őt követi a háztartási gépeket gyártó olasz multinacionális vállalat, a De'Longhi. A De'Longhi a régió egyik legnagyobb területen működő gyárát üzemelteti, az egykoron még Kolozs megyében jelen lévő Nokia gyártóépületét vették át és bővítették ki 65 ezer négyzetméterre (monitorulcj.ro, 2019). Kolozs megyében a harmadik legnagyobb vállalat az Inter Cars Kft. autóalkatrész-kereskedő vállalat, őt követi az amerikai tulajdonban levő Emerson Kft. elektronikai eszközöket gyártó cég. A megyei ötödik legnagyobb vállalata a Terapia Rt. gyógyszergyár. Bihar megye három legnagyobb vállalata 2018-ban mind veszteséget termelt. A megye legnagyobb vállalata a Celestica Romania Kft., amely elektronikai eszközöket gyárt és az ország 97. legnagyobb vállalata üzleti forgalom alapján. Beszterce-Naszód megye legnagyobb vállalata a németországi székhellyel rendelkező multinacionális vállalat, a Leoni Wiring Systems Ro Kft., amely autógyártók számára kínál kábelezési termékeket és rendszereket. A megye második legnagyobb vállalata a Rombat SA, amely energiatárolókat készít, többek között autóakkumulátorokat is. A megye harmadik legnagyobb vállalata a Raal Rt. szintén autóipari beszállító. Szatmár megyében a legnagyobb vállalat egy autóalkatrész-kereskedő vállalat, az Autonet Import Kft., amelyet egy hazai üzletember alapított, de mára már a svájci tulajdonú SAG Csoporttal közös tulajdonú, európai szintű csoport tagjaként működik. Máramaros megyében a bútorgyártásé a vezető szerep, a legnagyobb öt vállalat közül három foglalkozik ezzel a

tevékenységgel. A megye legnagyobb vállalata, az Eaton Electro Productie Kft. elektronikai eszközök gyártásával foglalkozik és 2018-ban több, mint 1,2 milliárd RON üzleti forgalmat ért el, valamint 2163 alkalmazottat foglalkoztatott. Szilágy megyében a Silcotub acélcsőgyártó a legmeghatározóbb vállalat, az országos TOP100-ban is benne van. A megye többi vállalata viszont nem számít kiemelten nagynak sem országos, sem pedig erdélyi viszonylatban.

9.6. táblázat: Az Északnyugati Régió megyéinek 5 legjelentősebb vállalata üzleti forgalom alapján, 2018

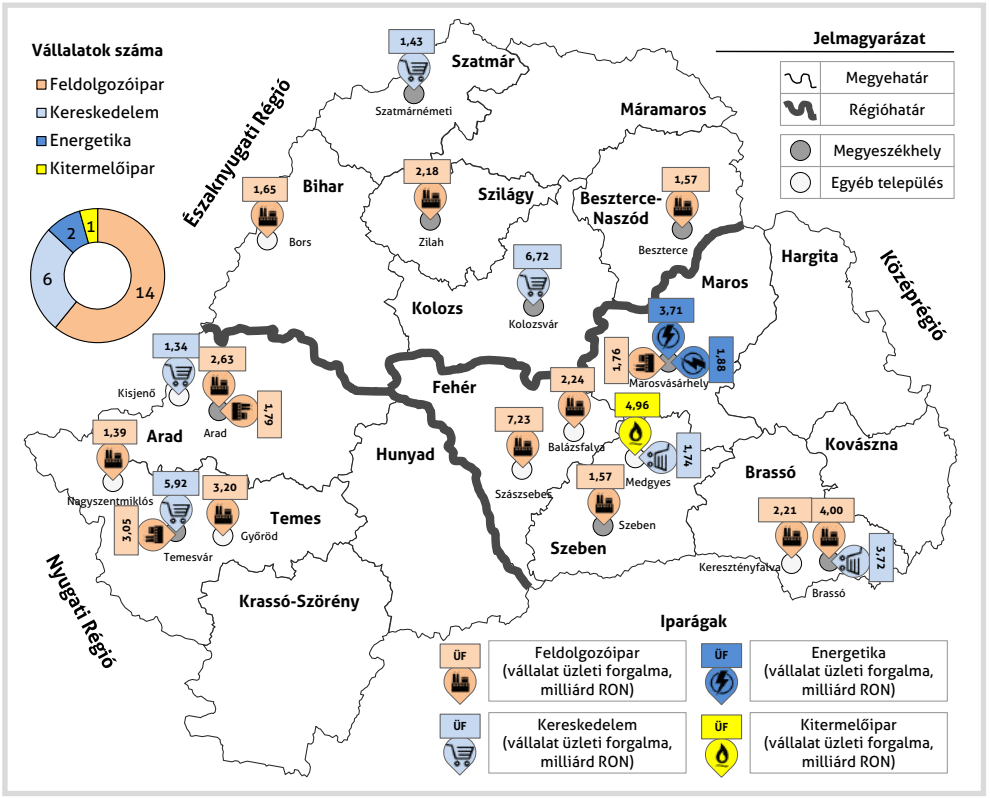
Vállalat neve	Iparág	Székhely (város)	Üzleti forgalom (millió RON)	Profit (millió RON)	Alkalmazottak száma (fő)
Bihar					
Celestica (Romania) Kft.	Feldolgozóipar (Elektronikai eszközök)	Bors	1 396	-71	1 654
Plexus Sevices RO Kft.	Feldolgozóipar (Elektronikai eszközök)	Nagyvárad	724	-42	1 351
Transilvania General Import-Export Kft.	Kereskedelem (Élelmiszerek)	Nagyvárad	598	-8	2 038
Votrom Kft.	Kereskedelem (Üzemanyag)	Nagyvárad	491	9	36
Transmec RO Kft.	Kiegészítő szolgáltatások (Szállítmányozás)	Bors	395	11	453
Beszterce-Naszód					
Leoni Wiring Systems RO Rt.	Feldolgozóipar (Autóalkatrészek)	Beszterce	1 477	28	5 161
Rombat Rt.	Feldolgozóipar (Energiatárolók)	Beszterce	415	27	727
Raal Rt.	Feldolgozóipar (Autóalkatrészek)	Beszterce	327	15	2 405
Teraplast Rt.	Feldolgozóipar (Műanyag lemezek és csövek)	Sajómagyarós	301	30	401
Italtextil Sarata Kft.	Feldolgozóipar (Textil)	Beszterce	300	7	521
Kolozs					
MOL Romania Petroleum Products Kft.	Kereskedelem (Üzemanyag)	Kolozsvár	6 721	255	246
De'Longhi Romania Kft.	Feldolgozóipar (Háztartási eszközök)	Zsuk	1 219	73	2 170
Inter Cars Romania Kft.	Kereskedelem (Autóalkatrészek)	Kolozsvár	971	22	306
Emerson Kft.	Feldolgozóipar (Elektronikai eszközök)	Kolozsvár	910	54	2426
Terapia Rt.	Feldolgozóipar (Gyógyszer)	Kolozsvár	730	146	842

Vállalat neve	Iparág	Székhely (város)	Üzleti forgalom (millió RON)	Profit (millió RON)	Alkalmazottak száma (fő)
Máramaros					
Eaton Electro Productie Kft.	Feldolgozóipar (Elektronikai eszközök)	Budfalva	1 214	46	2 163
Aramis Invest Kft.	Feldolgozóipar (Bútor)	Nagybánya	1068	22	4 297
Universal Alloy Coproration Europe Kft.	Feldolgozóipar (Alumínium)	Szakállas-dombó	494	83	1 447
Aviva Kft.	Feldolgozóipar (Bútor)	Nagybánya	364	50	1 819
Taparo Rt.	Feldolgozóipar (Bútor)	Magyarlápos	316	15	1086
Szilágy					
Silcotub Rt.	Feldolgozóipar (Acélcsövek)	Zilah	2 181	226	1 784
Silvania Worsted Spinning Kft.	Feldolgozóipar (Textil)	Szilágysomlyó	285	0	327
Hanna Instruments Kft.	Feldolgozóipar (Elektronikai eszközök)	Szilágy-nagyfalu	128	11	14
Titan Comert Kft.	Kereskedelem (Élelmiszerek)	Zilah	109	3	82
Tur Cento Trans Kft.	Kereskedelem (Szállítmányozás)	Szilágy-perecsen	101	13	186
Szatmár					
Autonet Import Kft.	Kereskedelem (Autóalkatrészek)	Szatmár-németi	1 439	46	1 346
Zes Zollner Electronic Kft.	Feldolgozóipar (Elektronikai eszközök)	Szatmár-németi	905	31	2 077
Promat Comimpex Kft.	Mezőgazdaság, állattenyésztés (Növénytermesztés)	Tasnád	714	33	95
Electrolux Romania Rt.	Feldolgozóipar (Háztartási eszközök)	Szatmár-németi	694	8	921
Unicarm Kft.	Feldolgozóipar (Hústermékek)	Vetés	664	20	2 867

Forrás: topfirme.com (2019) alapján, saját szerkesztés

Erdély legfontosabb vállalatainak legnagyobb része a Középrégióban helyezkedik el. A legnagyobb vállalatok zöme a feldolgozóiparba sorolható, szám szerint 14 olyan feldolgozóipari vállalat van Erdélyben, amely országszinten benne van a TOP100-as listában (lásd 9.31. ábra). Az erdélyi 23 legnagyobb gazdasági szereplő közül további hat a kereskedelmi szektorban tevékenykedik, míg kettő az energetikai szektorban és csupán egy a kitermelőiparban.

9.31. ábra: Erdélyi vállalatok a 100 legnagyobb romániai vállalat között

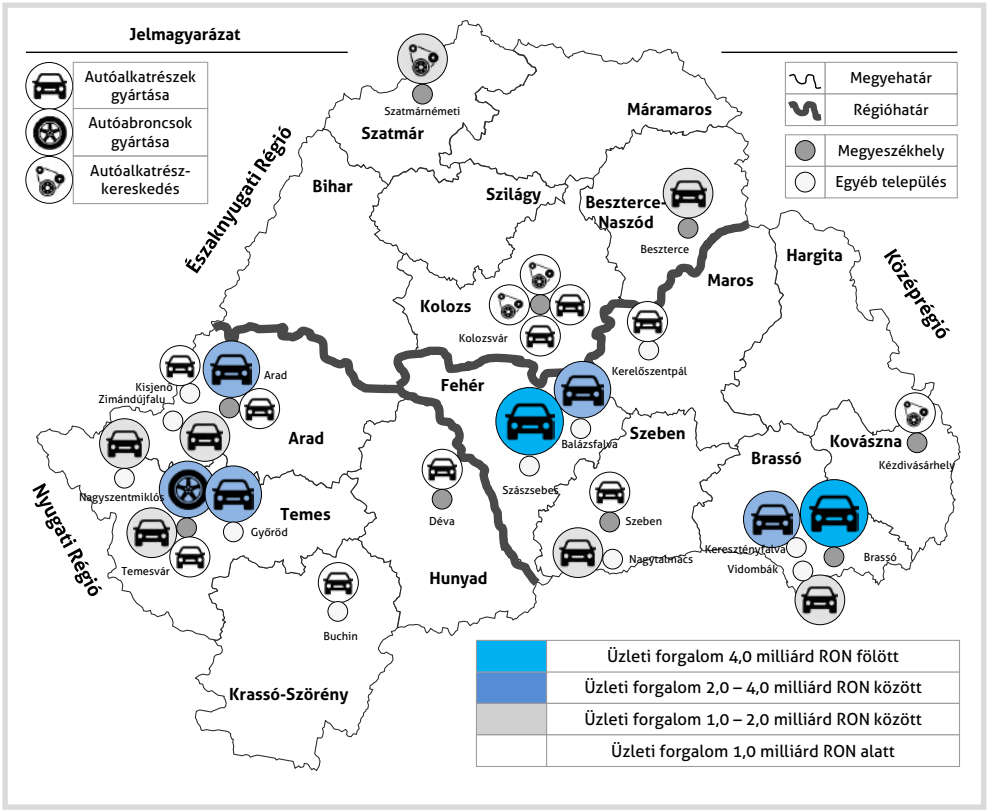

Forrás: topfirme.com (2019) alapján, saját szerkesztés

9.5.3. Erdély autóipara

Erdély számos megyéjének gazdasága szempontjából kiemelten fontos az autóipar, hiszen a legnagyobb 23 erdélyi vállalat közel fele autóiparban tevékenykedik (lásd 9.32. ábra). Ebből a megállapításból kiindulva, az erdélyi autóiparral külön alfejezetben foglalkozunk. A legnagyobb erdélyi autóipari vállalatok elhelyezkedése alapján Temes és Arad megye számít kiemelten autóipari központnak, hiszen három olyan autóipari vállalat is jelen van ezekben a megyékben, amelyek üzleti forgalma meghaladja a 2 milliárd RON-t, további másik három 1 és 2 milliárd RON közötti üzleti forgalmat ért el 2018-ban, és további háromnak kevéssel 1 milliárd RON alatti üzleti forgalma van. A két legnagyobb erdélyi autóipari vállalat ugyanakkor a Középrégióban választott telephelyet, az egyik a szászsebesi Star Assembly Kft., a másik a brassói Autoliv Romania Kft., ezek üzleti forgalma külön-külön is meghaladja a 4 milliárd RON-t (topfirme.com, 2019).

9.32. ábra: Erdély legjelentősebb autóipari vállalatainak elhelyezkedése

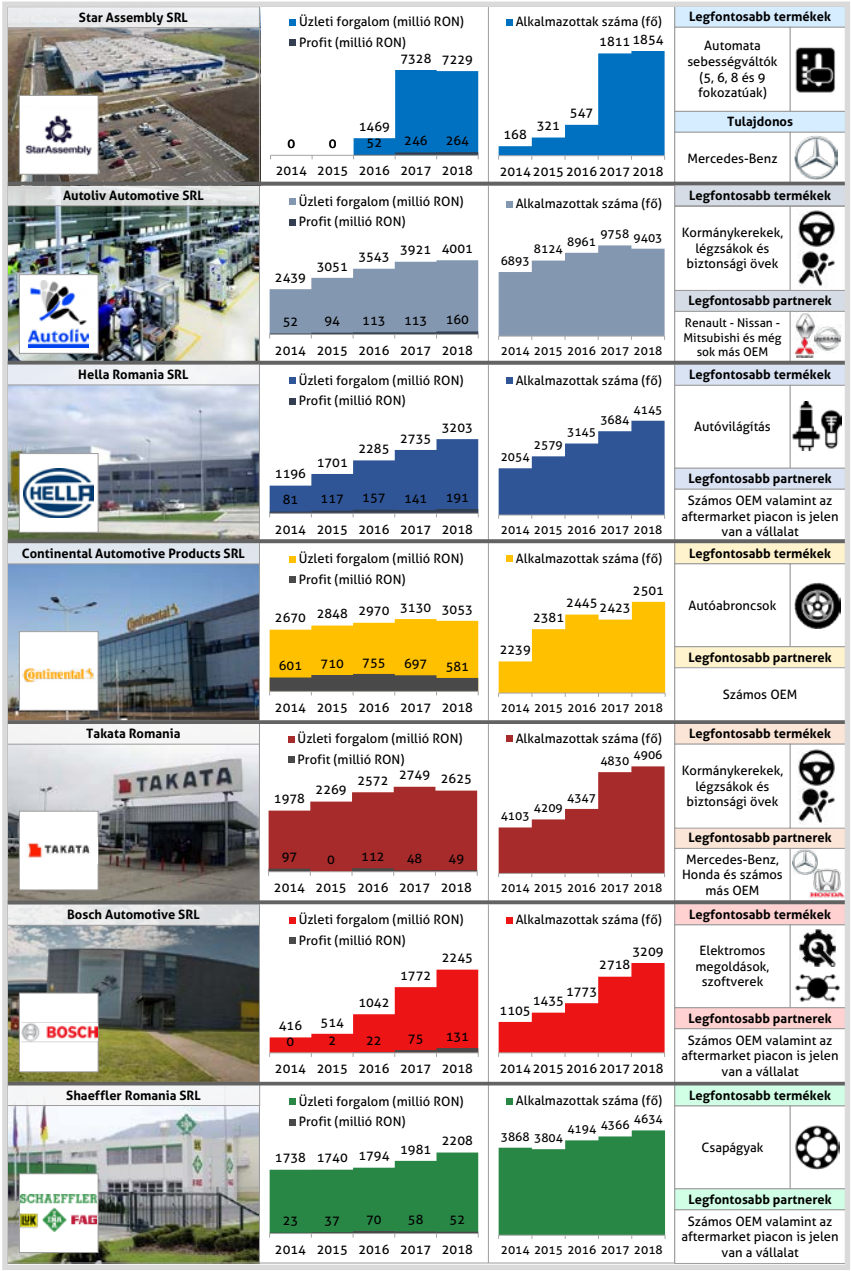

Forrás: topfirme.com (2019); economica.net (2017) alapján, saját szerkesztés

Erdélyben Temes megye számít az „autóipar nullás kilométerkövének", hiszen a határ menti, autópályával rendelkező megyéből gyorsan és akadálymentesen lehet elszállítani a közel 300 Temes megyei autóipari beszállító által készített alkatrészt, terméket az autógyártókhoz (zf.ro, 2014; zf.ro, 2017d). Ezek között számos olyan autóipari vállalat is található, amelyek üzleti forgalma meghaladja a 100 millió RON-t- Ezek közül a legnagyobbak a német érdekeltségű Continental (gumiabroncsok és elektronikai megoldások), az észak-amerikai tulajdonú TRW (fékrendszerek) és az ugyancsak németországi központú Hella (autóvilágítás), valamint a szintén német érdekeltségű Delphi (elektronikai rendszerek) (zf.ro, 2014). Ezeken kívül még a német Contitech Romania (autóalkatrészek), az észak-amerikai CRH Romania (autóülések), az osztrák Kromberg&Schubert Romania (autóvillamosság), a francia Valeo Lightning Injection (autóalkatrészek) és az ugyancsak német érdekeltségű Mahle Componente de Motor (autóalkatrészek) is jelen van a megyében (zf.ro, 2014).

A legnagyobb autóipari szereplők tevékenységét és rövid történetét Erdélyben a továbbiakban mutatjuk be. A vállalatok utóbbi évekbeli teljesítményét pedig egy összegző ábrával szemléltetjük (lásd 9.33. ábra).

9.33. ábra: Erdély legjelentősebb autóipari vállalatainak teljesítménye, 2014–2018

Forrás: stcu.ro (2019); autoliv.com (2019); hella.com (2019); continental.com (2019); zf.ro (2019b); bosch.ro (2019); piatapresei.ro (2019); schaeffler.ro (2019); topfirme.com (2019); zf.ro (2019b) alapján, saját szerkesztés

A Mercedes-Benz 1996 óta működik együtt a szászsebesi üzemmel, de csak 2001-től lett a vállalat többségi tulajdonosa. 2013-ban jelentették be, hogy a szászsebesi üzembe közel 1,35 milliárd RON fektetnek. A befektetés 2016-ban valósult meg, ekkortól az öt- és a hatfokozatú váltók mellett kilencfokozatú automata váltók is készülnek a romániai üzemben. 2019-ben a Mercedes-Benz további 1 milliárd RON beruházást jelentett be, így már a nyolcfokozatú váltók egy része is a Szászsebesen fog készülni (stcu.ro, 2019).

A brassói Autoliv 1997-től gyárt kormánykereket, légzsákokat és biztonsági öveket. Az Autoliv vállalatcsoport világszinten vezető szerepet tölt be a biztonsági rendszerek fejlesztésében. Erdélyben több településen is jelen vannak: Brassóban, Lugoson, Sepsiszentgyörgyön és Temesváron is. Az Autoliv legnagyobb partnere a Renault-Nissan-Mitsubishi-csoport, de a jelentős ügyfelek között szerepel a Volkswagen, a Ford, a Honda, a Hyundai-Kia-csoport, a Fiat-Chrysler csoport és még sok más autógyártó is (autoliv.com, 2019).

A Hella autóvilágítás-gyártó 2005-től van jelen Erdélyben. 2006-ban egy fejlesztői központ is nyílt Temesváron, valamint a Temes megyei Lugoson megnyílt Európa legnagyobb autóvilágítási gyártóüzeme. 2009-ben a Hella Aradon is létesített egy gyártóüzemet. Ezen kívül a vállalat együttműködik a Temesvári Műszaki Egyetemmel, így segítve a romániai oktatás minőségének fejlesztését. A romániai gyártás a Hella számára is fontos, hiszen a világszintű gyártási tevékenység összes alkalmazottjának 11%-a a romániai üzemekben dolgozik (hella.com, 2019).

A német érdekeltségű Continental 1999-től van jelen az országban. Erdélyen belül a Continental több településen is működtet mérnöki és gyártóegységeket (Szebenben, Nagykárolyban, Nadabon és Brassóban). A temesvári üzemben 13 és 20 col átmérő közötti abroncsok készülnek, a széles méretpaletta a világ csaknem összes autótípusát lefedi. Az Erdélyben készült abroncsok magas minőségét mutatja az a tény, hogy prémiumkategóriás autókra is felkerülnek. A vállalat az utóbbi években folyamatosan a legjelentősebbek közé tartozott Erdélyben, mind árbevétel, mind pedig az alkalmazottak létszáma alapján (continental.com, 2019).

A Takata 2009-ben döntött úgy, hogy a lengyelországi gyárát teljes mértékben Aradra költözteti. A telephely Aradra történő áthelyezésére azért volt szükség, hogy a Takata közelebb kerüljön a legfontosabb megrendelőihez. A Takata Erdélyben két gyártóüzemet is létesített, az egyiket Aradon (itt kormánykereket és biztonsági öveket gyártanak), a másikat Szebenben (itt légzsákokat gyártanak). Az Erdélyben készült termékek az esetek többségében a Mercedes-Benzhez és a Hondához kerülnek. A vállalatot 2018-ban az amerikai tulajdonú Key Safety Systems vásárolta fel (zf.ro, 2019b).

A világ egyik vezető technológiai vállalata, a Bosch, 1994-től van jelen az országban, legnagyobb üzemei és egységei Erdélyben találhatóak (Balázsfalván, Kolozsváron, Zsukon és Temesváron). A balázsfalvi üzem 2007-ben nyílt meg, 2013-ben, 2015-ben és 2019-ben pedig további részlegekkel bővítették. A Bosch azért választotta Balázsfalvát, mert a munkaerő jól képzett, és a rendkívül magas munkanélküliségi ráta miatt könnyen hozzáférhető is volt. A helyi állami intézmények a munkanélküliség csökkentésének okán számos támogatást is biztosítanak a Bosch-nak (bosch.ro, 2019; piatapresei.ro, 2019). A Kolozs megyei zsuki üzem, amely elektronikai megoldásokat gyárt az autóipar számára, 2013-ban kezdte meg működését (bosch.ro, 2019). A Bosch fejlesztő központja Kolozsváron van, amely szintén 2013-ban kezdte meg működését. Itt a legmagasabb technológiai színvonal mellett a mobilitás automatizálásán, azaz az önvezető autók fejlesztésén, az Ipar 4.0 megoldásokon és a „dolgok internetjén”

(IoT – *Internet of Things*) dolgoznak (bosch.ro, 2019). A két temesvári székhelyen leginkább információs technológiai és pénzügyi szolgáltatásokat nyújtanak vállalatok számára (bosch.ro, 2019).

A Schaeffler 2002-től van jelen Erdélyben, az első üzemet Brassóban nyitotta meg, majd 2003-ban Keresztényfalván még egy üzemet nyitott meg. 2012-ben egy fejlesztési és műszaki központ, 2019-ben pedig egy tesztközpont is nyílt Brassó megyében. Az erdélyi üzemekben személyautókba, egyéb munkagépekbe és szélerőművekbe beszerelhető csapágyak gyártásával foglalkoznak (FAG márkanév alatt). Egy több mint 2 milliárd RON értékű beruházást követően a gyártás ma már 42,5 hektáron zajlik (schaeffler.ro, 2019).

Szakirodalom

adevarul.ro (2015). Compania Bosch va construi o nouă fabrică la Blaj. Investiţiile totale în România vor fi de 55 milioane de euro (A Bosch Balázsfalván újabb üzemet fog létesíteni. A romániai beruházás összértéke 55 millió euró lesz). https://adevarul.ro/locale/alba-iulia/compania-bosch-construi-noua-fabrica-blaj-investitiile-totale-romania-vor-55-milioane-euro-1_55714f62cfbe376e35f24ca7/index.html (Utolsó letöltés: 2019. 09. 08.)

adevarul.ro (2019). Daimler a început la Sebeş producţia noilor cutii de viteză 8G pentru Mercedes. Investiţie de 250 de milioane de euro şi 500 de noi locuri de muncă (A szászsebesi Daimler üzemben elkezdődött a 8G automata sebességváltók gyártása. A beruházás összértéke 250 millió euró és 500 új munkahely jött létre). https://adevarul.ro/locale/alba-iulia/foto-video-daimler-inceput-sebes-productia-noilor-cutii-viteza-8g-mercedes-investitie-250-milioane-euro-500-locuri-munca-1_5c5bfe18df52022f757acfe1/index.html (Utolsó letöltés: 2019. 09. 08.)

autoliv.com (2019). Autoliv – our business (Autoliv – Rólunk). https://www.autoliv.com/about-us/our-business (Utolsó letöltés: 2019. 09. 08.)

bertis.ro (2019). Bertis – Rólunk. http://www.bertis.ro/hu/rolunk (Utolsó letöltés: 2019. 09. 08.)

bosch.ro (2019). Bosch – Compania noastră (Bosch – Rólunk). https://www.bosch.ro/compania-noastra/bosch-in-romania/ (Utolsó letöltés: 2019. 09. 08.)

capital.ro (2016). Star Transmission, divizie a Daimler, a investit 300 mil euro la Sebeş pentru noua cutie de viteze 9G-Tronic (A Daimler 300 millió eurót fektetett a szászsebesi üzem 9G-Tronic automata sebességváltók gyártósorába). https://www.capital.ro/star-transmission-divizie-a-daimler-a-investit-300-mil-euro-la-sebes-pentru-noua-cutie-de-viteze-9g-tronic.html (Utolsó letöltés: 2019. 09. 08.)

capital.ro (2017). Cele mai mari investiții străine în 2017 (A legnagyobb külföldi befektetések 2017-ben). https://www.capital.ro/cele-mai-mari-investitii-straine-in-2017.html (Utolsó letöltés: 2019. 09. 08.)

ccicv.ro (2018). Top száz – Háromszék nagy cégei. https://www.ccicv.ro/hu/top-szaz-haromszek-nagy-cegei.html (Utolsó letöltés: 2019. 09. 08.)

clujit.ro (2012). Cluj IT (Kolozsvári IT szektor). https://www.clujit.ro/category/journal/page/12/ (Utolsó letöltés: 2019. 09. 08.)

continental.com (2019). Continental. https://www.continental.com/ro-ro (Utolsó letöltés: 2019. 09. 08.)

economica.net (2012). Bosch mută la Cluj-Napoca o parte din producţia din Ungaria (A Bosch a magyarországi gyártási tevékenység egy részét Kolozsvárra telepíti át). https://www.economica.net/bosch-muta-o-parte-din-productia-din-ungaria-la-cluj-napoca_23937.html (Utolsó letöltés: 2019. 09. 08.)

economica.net (2017). Harta industriei auto din România, un domeniu cu afaceri de 20 de miliarde de euro pe an (A romániai autóipar helyzetképe, egy iparág, amely évi 20 milliárd euró üzleti forgalmat ér el). https://www.economica.net/harta-industriei-auto-din-romania--un-domeniu-cu-afaceri-de-20-de-miliarde-de-euro_134502.html (Utolsó letöltés: 2019. 09. 08.)

finantare.ro (2013). Compania olandeză Centric IT își mută o parte din afaceri la Iaşi (A hollandiai Centric IT tevékenységének egy részét Jászvárosba telepíti át). https://www.finantare.ro/compania-olandeza-centric-it-isi-muta-o-parte-din-afaceri-la-iasi.html (Utolsó letöltés: 2019. 09. 08.)

forbes.ro (2019). România 101: Investiţii mari pentru oraşe mici (Románia 101: Nagy befektetések kisvárosokban). https://www.forbes.ro/articles/romania-101-investitii-mari-pentru-orase-mici-144470 (Utolsó letöltés: 2019. 09. 08.)
hella.com (2019). Hella. https://www.hella.com/hella-ro/ro/HELLA-in-Romania-60.html (Utolsó letöltés: 2019. 09. 08.)
jurnaluldeafaceri.ro (2014). Hella România inovează industria auto (A Hella Románia újítja meg az autóipart). https://jurnaluldeafaceri.ro/hella-romania-inoveaza-industria-auto/ (Utolsó letöltés: 2019. 09. 08.)
molromania.ro (2019). Mol România – Rólunk. https://molromania.ro/hu/a-mol-rol/mol-romania/#toertenetuenk (Utolsó letöltés: 2019. 09. 08.)
monitorulcj.ro (2019). Inginerii clujeni, la mare căutare la fabrica De'Longhi din Jucu (A zsuki De'Longhi üzem működéséhez nagyszámú kolozsvári mérnököt keres). http://www.monitorulcj.ro/actualitate/71353-inginerii-clujeni-la-mare-cautare-la-fabrica-delonghi-din-jucu#sthash.mqumiI3T.dpbs (Utolsó letöltés: 2019. 09. 08.)
NSH (2017a). Conturi naţionale regionale, 2010–2014 (Regionális gazdasági adatok 2010–2014 között.). Institutul Naţional de Statistică, București.
NSH (2017b). Repere economice şi sociale regionale: Statistica teritorială (Regionális gazdasági és társadalmi adatok: Területi statisztika). Institutul Naţional de Statistică, București.
piatapresei.ro (2019). Bosch, pilon de dezvoltare al oraşului Blaj (A Bosch mint Balázsfalva jelentős fejlesztője). https://www.piatapresei.ro/2019/05/bosch-pilon-de-dezvoltare-al-orasului-blaj/ (Utolsó letöltés: 2019. 09. 08.)
revistabiz.ro. (2019). Bosch, investiţii de 120 mil. euro în Cluj şi Blaj (A Bosch összesen 120 millió eurót fektet a kolozsvári és balázsfalvi üzemeibe). https://www.revistabiz.ro/bosch-investitii-de-120-mil-euro-in-cluj-si-blaj/ (Utolsó letöltés: 2019. 09. 08.)
RNB (2018). Investiţiile străine directe în România în anul 2017 (Külföldi működőtőke-befektetések Romániában 2017-ben). Banca Naţională a României, București.
RNB (2017). Investiţiile străine directe în România în anul 2016 (Külföldi működőtőke-befektetések Romániában 2016-ban). Banca Naţională a României, București.
RNB (2016). Investiţiile străine directe în România în anul 2015 (Külföldi működőtőke-befektetések Romániában 2015-ben). Banca Naţională a României, București.
RNB (2015). Investiţiile străine directe în România în anul 2014 (Külföldi működőtőke-befektetések Romániában 2014-ben). Banca Naţională a României, București.
RNB (2014). Investiţiile străine directe în România în anul 2013 (Külföldi működőtőke-befektetések Romániában 2013-ban). Banca Naţională a României, București.
RNB (2013). Investiţiile străine directe în România în anul 2012 (Külföldi működőtőke-befektetések Romániában 2012-ben). Banca Naţională a României, București.
RNB (2012). Investiţiile străine directe în România în anul 2011 (Külföldi működőtőke-befektetések Romániában 2011-ben). Banca Naţională a României, București.
RNB (2011). Investiţiile străine directe în România în anul 2010 (Külföldi működőtőke-befektetések Romániában 2010-ben). Banca Naţională a României, București.
romaqua-group.ro (2019). Romaqua Group – Companie (Romaqua Group – Rólunk). https://romaqua-group.ro/companie/despre/ (Utolsó letöltés: 2019. 09. 08.)
schaeffler.ro (2019). Schaeffler – Companie (Schaeffler – Rólunk). https://www.schaeffler.ro/content.schaeffler.ro/ro/companie/index.jsp (Utolsó letöltés: 2019. 09. 08.)
stcu.ro (2019). Star Tasnmission & Star Assembly – Our History (Star Tasnmission & Star Assembly – A vállalat története). https://www.stcu.ro/2016-2/ (Utolsó letöltés: 2019. 09. 08.)
topfirme.com (2019). Statisztikai adatok Románia vállalatairól. https://www.topfirme.com/ (Utolsó letöltés: 2019. 09. 08.)
traficmedia.ro (2018). Stocul de investiíi străine directe s-a dublat în ultimii 10 ani în zona de vest a ţării, cele mai multe în automotive (Az ország nyugati részén az FDI-állomány az utóbbi 10 évben megduplázódott, a legtöbb befektetés az autóiparban volt). https://www.traficmedia.ro/ro/12523-stocul-de-investitii-straine-directe-s-a-dublat-in-ultimii-10-ani-in-zona-de-vest-a-tarii,-cele-mai-multe-in-automotive.html (Utolsó letöltés: 2019. 09. 08.)

t-times.ro (2016). Dacian Cioloş: Statul român va acorda Ford Romînia întregul sprijin pe care îl poate susţine în condiţiile legii (Dacian Cioloş: A Román állam a jogilag törvényes legnagyobb támogatási összeget fogja biztosítani a Ford Romániának). https://www.t-times.ro/categorii/rutier/dacian-ciolos-statul-roman-va-acorda-ford-romania-intregul-sprijin-pe-care-il-poate-sustine-in-conditiile-legii (Utolsó letöltés: 2019. 09. 08.)

t-times.ro (2018). Industria auto atrage cele mai multe investiţii străine din vestul ţării (Az autóipar vonzza a legtöbb külföldi működőtőket az országba). https://www.t-times.ro/categorii/transporturi/industria-auto-atrage-cele-mai-multe-investitii-straine-din-vestul-tarii (Utolsó letöltés: 2019. 09. 08.)

wall-street.ro (2014). Autoliv România. https://www.wall-street.ro/tag/autoliv-romania.html (Utolsó letöltés: 2019. 09. 08.)

zf.ro (2009). Takata Petri mută la Arad producţia unei fabrici de volane din Polonia (A Takata Petri egyik kormánykerék-gyártó üzemét Lengyelországból Aradra telepíti át). https://www.zf.ro/companii/takata-petri-muta-la-arad-productia-unei-fabrici-de-volane-din-polonia-4979917 (Utolsó letöltés: 2019. 09. 08.)

zf.ro (2010). Grupul german Hella va investi în fabricile din România 20 de milioane de euro (A német érdekeltségű Hella 20 millió eurót fog befektetni a romániai üzemeibe). https://www.zf.ro/companii/grupul-german-hella-va-investi-in-fabricile-din-romania-20-de-milioane-de-euro-5615655/ (Utolsó letöltés: 2019. 09. 08.)

zf.ro (2013). România are cea mai mare creştere a producţiei auto din Europa. A depăşit Italia, Belgia şi se apropie de Polonia (Európán belül Romániában növekszik a leggyorsabban az autógyártás. Meghaladta Olaszországot, Belgiumot és már csaknem elérte Lengyelország szintjét). https://www.zf.ro/zf-24/romania-are-cea-mai-mare-crestere-a-productiei-auto-din-europa-a-depasit-italia-belgia-si-se-apropie-de-polonia-11396831 (Utolsó letöltés: 2019. 09. 08.)

zf.ro (2014). Cum arată economia din Timiş, „kilometrul zero" al producţiei de componente auto, judeţul unde „numai cine nu vrea nu are un loc de muncă" (Hogyan néz ki Temes megye gazdasága, az autóipar „0-s kilométerköve", a megye, ahol csaknem mindenki talál magának állást). https://www.zf.ro/auto/cum-arata-economia-din-timis-kilometrul-zero-al-productiei-de-componente-auto-judetul-unde-numai-cine-nu-vrea-nu-are-un-loc-de-munca-12777114 (Utolsó letöltés: 2019. 09. 08.)

zf.ro (2017a). Star Transmission Şi Star Assembly – Transmisii de peste 400 mil. euro (Star Transmission és Star Assembly – Automata sebességváltók 400 millió euró értékben). https://www.zf.ro/suplimente/star-transmission-si-star-assembly-transmisii-de-peste-400-mil-euro-16396847 (Utolsó letöltés: 2019. 09. 08.)

zf.ro (2017b). Grupul francez Michelin mai investeşte 33 mil. euro în uzina de la Zalău pentru producţia unor noi modele de anvelope (A francia érdekeltségű Michelin további 33 millió eurót fektet a zilahi üzem egy új gyártósorába). https://www.zf.ro/companii/grupul-francez-michelin-mai-investeste-33-mil-euro-in-uzina-de-la-zalau-pentru-productia-unor-noi-modele-de-anvelope-16394408 (Utolsó letöltés: 2019. 09. 08.)

zf.ro (2017c). Preluarea Takata de către Key Safety Systems creează în România un nou grup auto cu 10.000 de angajaţi (A Takata és Key Safety Systems egyesülése után Romániában egy 10 ezer alkalmazottal rendelkező autóipari csoport fog létrejönni). https://www.zf.ro/companii/preluarea-takata-de-catre-key-safety-systems-creeaza-in-romania-un-nou-grup-auto-cu-10-000-de-angajati-16827739 (Utolsó letöltés: 2019. 09. 08.)

zf.ro (2017d). Investiţiile străine directe s-au dublat în judeţele de la graniţa cu Ungaria în ultimul deceniu (A külföldi befektetések megduplázódtak a román-magyar határral szomszédos megyékben). https://www.zf.ro/banci-si-asigurari/investitiile-straine-directe-s-au-dublat-in-judetele-de-la-granita-cu-ungaria-in-ultimul-deceniu-16765731 (Utolsó letöltés: 2019. 09. 08.)

zf.ro (2017e). De'Longhi desfăşoară afaceri de 150 mil. € la Cluj şi a atins 1.100 de angajaţi (A De'Longhi kolozsvári üzeme 150 millió euró üzleti forgalmat ért el és már több mint 1100 alkalmazottja van). https://www.zf.ro/companii/de-longhi-desfasoara-afaceri-de-150-mil-la-cluj-si-a-atins-1-100-de-angajati-16468731 (Utolsó letöltés: 2019. 09. 08.)

zf.ro (2018). HELLA – o poveste de succes în România (Hella – egy sikertörténet Romániában). https://www.zf.ro/info/p-hella-o-poveste-de-succes-in-romania-16981912 (Utolsó letöltés: 2019. 09. 08.)

zf.ro (2019). Valoarea tranzacţiilor imobiliare din Cluj-Napoca a depăşit anul trecut 600 de milioane de euro (A kolozsvári ingatlan tranzakciók összértéke meghaladta a 600 millió eurót). https://www.zf.ro/business-construct/valoarea-tranzactiilor-imobiliare-din-cluj-napoca-a-depasit-anul-trecut-600-de-milioane-de-euro-18223681 (Utolsó letöltés: 2019. 09. 08.)

Avornicului Mihai-Constantin, Szőcs Izabella

10. Kereskedelem

10.1. Az online kereskedelem

Az elektronikus kereskedelem, meghatározását tekintve, egy olyan része az elektronikus üzletvitelnek, amely magába foglalja a termékek és szolgáltatások online értékesítését, az elektronikus beszerzést és a partneri kapcsolatok fenntartását. A hagyományos kereskedelmi modellekkel szemben, az elektronikus kereskedelem esetén az üzleti tevékenység teljes egészében vagy ennek egy része online felületen zajlik.

Az *e-business* (elektronikus üzletvitel) fogalmát először 1994-ben kezdte egy új projekt kapcsán használni az IBM Amerikai Egyesült Államokban működő cég, majd 1997-ben egy nyolc oldalas cikket jelentetett meg a *Wall Street Journal*-ban erről az akkoriban teljesen új és ismeretlen fogalomról. Az IBM nem védte le az *e-business* fogalmát, mivel úgy gondolta, hogy egy teljesen új iparág van kialakulófélben és ez csak akkor valósulhat meg, ha más vállalatok is használni tudják ezt a kifejezést. Visszatekintve, azt állíthatjuk, hogy akkoriban még nem is sejtették, mekkora hatással lesza hagyományos üzletviteli modellekre az elektronikus kereskedelem.

Az internetes kereskedelem ötlete gyorsan népszerűvé vált, és sokan kezdenek abban hinni, hogy a kereskedelemnek ez a jövője. Ezt támasztja alá az a tény is, hogy már 1996-ban az Európai Parlamentnek készült jelentésben internetes gazdaságról beszélnek, amely nemcsak a szűken értelmezett kereskedelmi viszonyokra hat ki, hanem a társadalom egészének működésére, ideértve az oktatást vagy a kultúrát is. Az elektronikus kereskedelem fejlődése során viszont meg kell említenünk egy visszaesést is, amely a szakirodalomban a Dotkom-lufi nevet viseli A Dotkom-lufit és az ezt követő Dotkom-összeomlást a tőkepiacon lezajlott folyamatok eredményezték a ’90-es évek végén, mivel ekkor a befektetők túl nagy bizalmat vetettek az internetes folyamatok fellendülésébe. Azokat a cégeket, amelyek végén a „.com” internetes működésre utaló jelzés szerepelt, mesterséges módon minden addigi piaci rációt fölülírva túlbecsülték, majd 2000 és 2004 között bekövetkezett az összeomlás. Ezután egy racionális, piaci méréseken alapuló fejlődés és fellendülés következett be.

Röviden összefoglalva, globális szinten a fent említett folyamatok voltak jellemzőek az elektronikus kereskedelemre, amelyek természetesen a hazai és erdélyi helyzetet is befolyásolták. A következőkben– ezek fényében– a Romániában működő elektronikus kereskedelem modelljét mutatjuk be.

Az online kereskedelem első feltétele természetesen az internethez való hozzáférés. A Nemzeti Statisztikai Hivatal legutóbbi, 2018-as felmérései szerint Románia 19,52 millió lakosából 11,7 millió használja az internetet. A következő fontos adat az, hogy ezen felhasználók mire fordítják az interneten töltött időt. A több válaszlehetőséges kérdőíves felmérés szerint a felhasználók a következő válaszokat adták: közösségi média – 86%, levelezés

(e-mail) – 59,3%, termékek és szolgáltatások böngészése – 58,6%, zenehallgatás – 50,9%, online vásárlás – 43,5%.

Ezen adatokból kiindulva fontosnak tartjuk az elektronikus kereskedelem helyzetének vizsgálatát, mivel, amint ez a fenti felmérésekből is kiderül, a lakosság jelentős hányadát érinti illetve vásárlási szokásaink ezen új formája manapság már akár rutinszerűvé vált és mindennapjaink részét képezi.

A legfrissebb felmérések és adatok szerint Romániában az e-kereskedelem területén 2018-ban 30%-os növekedés mutatható ki az előző évhez képest, ez abszolútszámokban azt jelenti, hogy több mint 3,5 milliárd euró volt az online vásárlások értéke a tavalyi évben. A fogyasztók naponta 10 millió eurót költöttek románia-szerteaz interneten. Láthatjuk, hogy egy hihetetlen gyorsasággal növekedő piaci szegmensről beszélhetünk, sőt a Romániai Online Üzletek Egyesületének felmérései szerint 2020-ra az internetes vásárlások értéke el fogja érni az 5 milliárd eurós küszöböt.

Az online vásárlások értéke átlagban 243 lej, amennyiben a vásárló asztali gépről nyitja meg a weboldalt, és 210 lej, amennyiben a vásárlási folyamat mobiltelefonról történik. A legnagyobb online üzletek felmérései szerint a boltok látogatottságának 80%-a mobiltelefonos elérések során jön létre. A Nemzeti Statisztikai Hivatal adatai alapján 2018-ban az internetes csatlakozások 86%-a mobiltelefonról történt, míg 2016-ban a mobiltelefonos csatlakozások aránya csak 50%-os volt az asztali gépekről történő csatlakozásokhoz képest.

Mindennek ellenére az asztali gépekről történő csatlakozások kétszer olyan gyakran végződnek vásárlással, mint a mobiltelefonos csatlakozások. Ez a gyakorlatban azt jelenti, hogy a vásárlók telefonjukról keresnek információkat a megvásárolni kívánt termékről, majd az asztali gépről ténylegesen meg is vásárolják ezeket. A 2Performant Affiliatemarketingvállalat szerint három típusú termék esetében túlnyomóan mobiltelefonról történik a vásárlás. Ezek a gyermekekre vonatkozó termékek, amelyeken a vásárlás 78,5%-ban mobiltelefonról történik, a divatcikkek, amelyek esetén az arány 66% a mobiltelefonok javára, és szépségápolási termékek, ahol 63%-os a mobiltelefonokról történő vásárlások aránya az asztali gépekhez képest. Ez egyrészt a termékek árának is köszönhető, mivel a felsorolt három kategóriához tartozó árucikkek olcsóbbak az elektronikai termékeknél vagy az autóalkatrészeknél, amelyek esetében az arány az asztali gépeken történő vásárlás javára dől el. A vásárlók a drágább árucikkek kiválasztásakor az asztali gépeket preferálják, mivel nagyobb befektetések esetén ez komolyabb és megfontoltabb döntést igényel. A másik befolyásoló tényező a vásárlási platformok minősége, ideértve az egyes termékkategóriákat forgalmazó üzletek mobilapplikációjának fejlettségi szintjét is. Valószínűsíthető, hogy a divatcikkek elektronikus kereskedelmét és mobiltelefonos applikáción való rendeléseit a *fashiondays.ro* üzlet eladási statisztikái is befolyásolják, mivel elmondásuk szerint Romániában, Bulgáriában és Magyarországon 1000000 felhasználóval rendelkeznek. 2014-ben a Best Mobile App első díját, 2016-ban pedig a Best Mobile e-Commerce második díját szerezték meg, ami természetesen azt mutatja, hogy a mobilapplikációjuk egyike a legjobbaknak Romániában,és hogy nagyon közkedveltek a vásárlók körében.

A városi környezetben élő lakosok több mint fele havonta legalább egyszer vásárol az interneten. Visszásnak tűnhet bizonyos szempontból ez a felmérés, mivel a városi lakosok számára sokkal könnyebben elérhetőek a fizikai üzletek, mint a faluhelyen élőknek, akik ilyen szempontból elszigetelt vásárlóknak számítanak, így logikusabbnak tűnhetne az, hogy ők rendeljenek gyakrabban. Természetesen feltehetnénk azt a kérdést is, hogy mennyivel többe

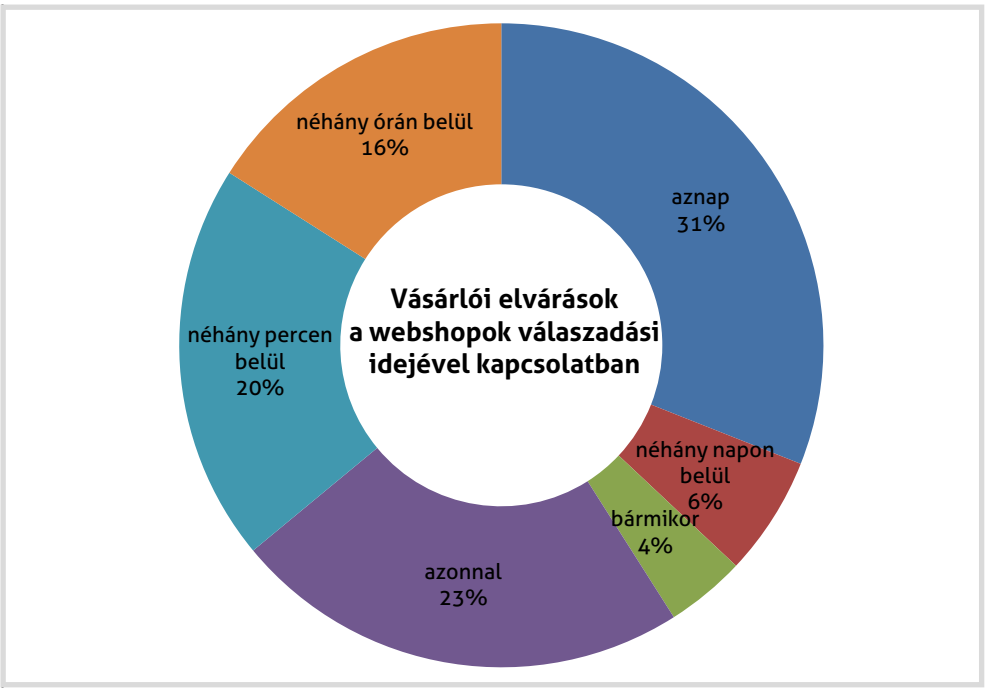
kerülhet faluhelyre kiszállítani a termékeket, mivel a raktárak rendszerint a nagyvárosok közelében találhatóak. Ha a már fentebb is említett jól működő *fasiondays.ro* webshopot vesszük alapul, itt a kiszállítás 199 lejnél drágább vásárlás esetén ingyenes. Az *eMag* webáruház esetén a szállítás helységtől függetlenül ingyenes 200 lejes vásárlás esetén, viszont a nagyobb térfogatú termékek (mosógépek, bútordarabok, mosogatógépek stb.) házhozszállítása térségenként változó. Ha egy Kolozs megyei példát vizsgálunk, az derül ki, hogy, míg Kolozsvárra vagy Désre a hozzáadott régiófüggő szállítási költség nulla, a kisebb, körülbelül 50 kilométerre fekvő helységekbe ez 30- 35 lej. Állíthatnánk azt, hogy a hozzáadott szállítási költség elbátortalaníthatná a falusi környezetben élő vásárlókat, viszont a faluhelyen élő vásárlónak, amennyiben szeretne megvásárolni egy terméket, mindenképp gondoskodnia kell a személyes utazási költségeiről a fizikai üzletig, illetve- egy terjedelmesebb árucikk vásárlása esetén- annak kiszállításáról, így ezek a költségek reálisan fülölmúlják az internetes vásárlás utáni kiszállítási költséget. Mindezek fényében valószínűsíthetőbb az a tény, hogy falusi környezetben egyrészt népszerűtlenebb az internethasználat, másrészt pedig magasabb az átlagéletkor a városi lakossághoz képest.

A következőkben két olyan fontosabb akadályt szeretnénk bemutatni, amelyek eltántoríthatják az erdélyi, illetve romániai vásárlókat az elektronikus kereskedelemtől, majd ezután az elektronikus kereskedelem változását mutatjuk be a 2018-as éveben 2017-hez képest. Míg 2017-ben a vásárlók 68%-a gondolta úgy, hogy a weboldalakon bemutatott termékek nem felelnek meg a fizikai realitásnak, 2018-ban enyhén kevesebb, 65% jelölte meg ezt a kritériumot negatívumként. Az arra vonatkozó bizalmatlanság, hogy a webáruházak átverik a vásárlót, a 2017-es 51%-hoz képest 2018-ban 46%-ra esett vissza. Ezek a számok főként annak köszönhetőek, hogy az olyan webáruházakat, amelyek tisztességtelenül üzleteltek,az évek során sikerült felszámolni, többek között a Fogyasztóvédelmi Hatóság egyszerűsített online eljárásaink köszönhetően valamint az online fogyasztói kultúra is fejlődött. A Fogyasztóvédelmi Hatóság weboldalán nagyon egyszerűen, egy formanyomtatvány kitöltése által,valamint a vásárlási adatok csatolásával (számlával, online rendelési lappal, visszaigazoló e-maillel stb.) lehet feljelentést lehet tenni. Manapság a fogyasztók sokkal ügyesebben kiszűrik a gyanús webáruházakat, mint ezelőtt néhány évvel, mivel standardok alakultak ki, másrészt pedig a nagy webáruházak konszolidálták a vásárlók iránti komolyságukat, így, amennyibenegy ilyen webáruházból vásárol a fogyasztó, fel sem merül benne az átverés lehetősége. Valószínű, hogy a webáruházakkal szembeni fogyasztói bizalmatlanság az évek során egyre inkább csökkenni fog.

Egy más jellegű változás, amely az online kártyás vásárlást segíti elő, az Európai Parlament és az Európai Tanács 2015/2366-os irányelve a belső piaci pénzforgalmi szolgáltatásokról, amely 2018-ban lépett hatályba, és megszüntet bármilyen kiegészítő illetéket, amely a kártyás fizetésekre vonatkozik, valamint további biztonsági intézkedéseket ír elő mind a kártyát kibocsájtó, mind az online fizetéseket bonyolító szolgáltatók számára. Ugyanakkor a 2017-es évhez képest 2018-ban sokkal több elektronikus fizetési tranzakció valósult meg Románia-szerte, és ezentranzakciók értéke hatalmasat ugrott a Kommunikációs és Információs Társadalom Minisztériuma adatai szerint.

Egy másik nagy változás az online felületen vásárlók viselkedésében, hogy 2017-ben – 2018-hoz képest – a vásárlók sokkal türelmetlenek lettek. A mérések szerint a vásárlók 38%-a minél rövidebb kiszállítási időt igényel, valamint 90%-uk valamilyen felmerülő probléma esetén ugyanazon a napon szeretne választ kapni a panaszlevelére.

10.1. ábra: A GPEC hivatalos jelentésének adatai alapján szerkesztve

Ugyanazon felmérés szerint, az online vásárlástól való eltántorító tényezők megnevezése után a rendszeres vásárlók felsorakoztattak néhány olyan érvet is, amelyek az online vásárlás mellett szólnak, a klasszikus vásárlással szemben. Ezek között az időtakarékosság, a termékek összehasonlíthatósága, a nagyobb választék, az alacsonyabb árak és a kényelem voltak a meghatározó tényezők.

A termékek összehasonlíthatósága, amint az előbb is említettem, nyomós érv lehet az online vásárlás mellett. A két Romániában működő legnépszerűbb felületet fogom bemutatni, amelyek összegyűjtik a webáruházak ajánlatait, és lehetővé teszik a termékek árainak összehasonlítását. Az első a *compari.ro*, amely 2005 óta működik, és havonta átlagban 4506595látogatója van. Románián kívül Magyarországon és Bulgáriában is megtalálható az ennek megfelelő weboldal.A felhasználói felület szempontjából hasonló egy megszokott webshophoz, viszont, ha rákattintunk egy termékre, megtaláljuk a különböző webshopok ajánlatait, és kiválaszthatjuk a számunkra legmegfelelőbbet. Ilyenkor az első kategorizálási szempont az ár, viszont a kereső figyelembe veszi a termék kiszállításának idejét, továbbá, a megbízható forgalmazók címke alatt a *compari.ro* felülettel partnerségben álló üzleteket sorakoztatja fel. Egy másik hasonló felület a *shopmania.ro*, ennek 1077052 látogatója van havonta, lényegesen kevesebb, mint az előzőnek, és itt is különböző webáruházak ajánlatai hasonlíthatóak össze, viszont különbségként észlelhető az, hogy itt nem léteznek, legalábbis nem nyilvánosan, megbízható partnerüzletek. Ezen a felületen találhatunk egy olyan lehetőséget, amellyel a termék árának mozgása követhető egy grafikonon. Nagyon hasznosnak véljük ezt a funkciót, mivel jól ki lehet szűrni ezáltal az árleszállítások reális jellegét. Tesztelhetjük például azt, hogy a Black

Friday (fekete péntek) akciós időszak előtt felvitték az árakat, majd hirtelen leszállították, vagy tényleges akcióról van szó. A *price.ro* felület is hasonlóan működik, viszont a fentebb említett funkciókon kívül más érdekesség nem észlelhető. Úgy véljük, hogy a hasonló felületek használata nagy segítség online vásárlás esetén, viszont tudatos vásárlókat és türelmet igényel. A fentebb említett keresőkön kívül léteznek még hasonló felületek, viszont ezek látogatottság szempontból nem annyira relevánsak.

A termékek összehasonlításának szempontjából meg kell jegyezni a különböző elektronikai cikkeket forgalmazó webshopokon létező termék-összehasonlító funkciót. Ez azt jelenti, hogy, amennyiben két termék jellemzőit szeretnénk táblázatszerűen egymás mellett látni, megtehetjük ezt az összehasonlító funkció segítségével. Itt az elektronikai cikkek teljesítményét, méreteit, garanciaidejét stb. hasonlítjuk össze, valamint ezek árát mérlegelhetjük. Jó példa erre az *emag.ro* és az *altex.ro*.

2018-ban a fogyasztókat online vásárlásra ösztönző tényezőkről is készültek felmérések. A végső ár és az ehhez tartozó összes adó és járulékos illeték korrekt, látható és teljes mértékű feltüntetése volt az első tényező, amit a fogyasztók megneveztek. Megjegyeznénk, hogy a fogyasztóvédelmi törvénykezés egyik legfontosabb rendelkezése a teljes ár, a szállítási költség, az adók és illetékek egyértelmű feltüntetése. Tehát, amennyiben egy online üzlet ennek nem felel meg, nemcsak a fogyasztói elvárásoknak, hanem a törvény előírásainak sem tesz eleget, így akár pénzbüntetést is kockáztat. A második, a fogyasztók által említett ösztönző tényező az online üzletek által tett, főként a kiszállítási időre vonatkozó, ígéretek betartása. Ebben az esetben szintén a törvény előírásai is vonatkoznak erre. A 34/2014-es sürgősségi kormányrendelet– amely az Európai Unió fogyasztóvédelmi normáit ülteti át a hazai jogrendbe, és különösen ennek 18. cikkelye, amely a termékek kiszállítását szabályozza online vásárlás esetén–előírja, hogy, amennyiben a vásárláskor meghatározott időpontban a szolgáltató nem szállítja ki a terméket, a vevő köteles ismét felszólítani, majd, ha így sem történik meg a kiszállítás, a vevőnek joga van felmondani a szerződést. Ez a gyakorlatban azzal jár, hogy a vevő jogosult visszakapni a kifizetett árat és minden összeget (szállítás és bármilyen más illeték), valamint, ha a termék hiányos vagy károsodott, kártérítést is kérhet a kereskedőtől.

A harmadik említett tényező az, hogy az online üzletek reális időben tájékoztassák a fogyasztókat a pillanatnyilag elérhető termékekről. Ez azt jelenti, hogy ne forduljon elő az, hogy egy reklámozott termék, szolgáltatás vagy egy bizonyos árkedvezmény a vásárlás pillanatában már nem elérhető. Mindezt a reklámokra és hirdetésekre vonatkozó törvénykezés is szabályozza, és megtévesztő reklámként kezeli a hasonló kereskedelmi gyakorlatokat.

Összegzéseként láthatjuk azt, hogy a fogyasztók legfontosabb elvárásait tulajdonképpen fogyasztói jogoknak is nevezhetjük. Amennyiben egy online üzlet alkalmazkodik a törvény előírásaihoz, a fogyasztók elvárásainak is eleget tesz. Természetesen a gyakorlatban többször is előfordul a felsorolt tényezők megszegése. A megoldást két oldalról lehet megközelíteni. A fogyasztók oldaláról a tudatos vásárlás kultúrájának kialakítása volna fontos, ami azt jelentené, hogy, amennyiben a kereskedő törvényellenes magatartást gyakorol, a vásárló egyszerűen nem vásárolja meg a termékeit vagy jelenti az észlelt szabályszegést a Fogyasztóvédelmi Hatóságnál. A Fogyasztóvédelmi Hatóság oldaláról pedig több figyelemre lenne szükség, abban az értelemben, hogy gyakrabban és hatékonyabban kiszűrje és megakadályozza a tisztességtelen kereskedelmi magatartásokat.

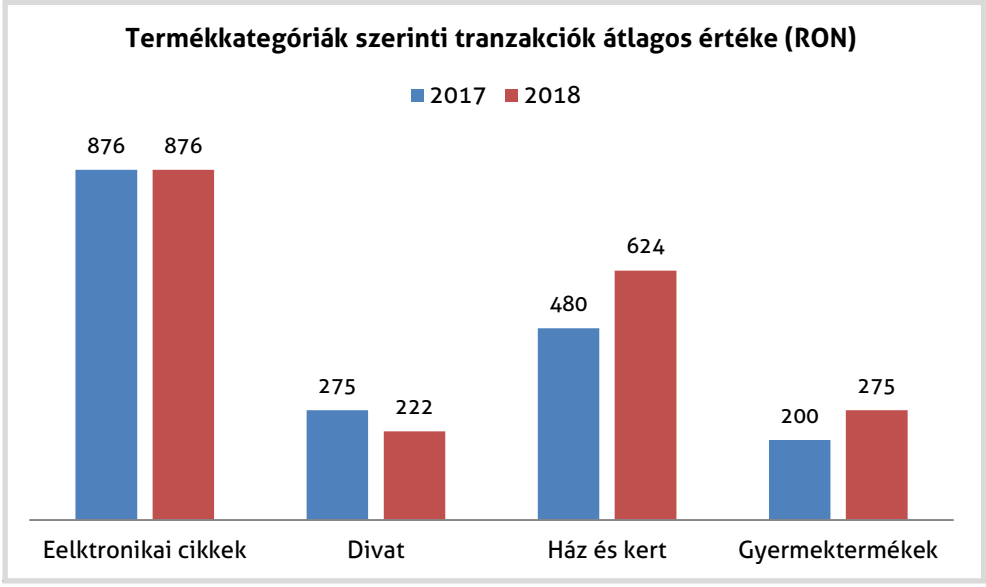
A felmérésekből az is kiderül, hogy lényegesen nőtt az elmúlt négy év során az online vásárlásokgyakorisága.

A Nemzeti Statisztikai Hivatal adatai szerint a legaktívabb korosztály online vásárlás szempontjából a 16 és a 34 év közötti fogyasztók. Ez a korcsoport teszi ki az online vásárlók 52,3%-át. Ez természetesen annak is köszönhető, hogy ez a generáció kezeli a legmagabiztosabban az internet által nyújtotta lehetőségeket, mivel már gyerekkora óta ebben szocializálódott.

Egy európai uniós felmérés szerint, amelyet a Kantar Millward Brown készített, azt állapíthatjuk meg, hogy hazánkban népszerű az online vásárlás. Azt kutatták, hogy az utóbbi 12 hónapban a lakosság hány százaléka vásárolt webshopokból legalább egyszer. Románia esetén ez 38%, ami azt jelenti, hogy Bulgária, Horvátország, sőt több nyugat-európai állam, mint Portugália, Görögország, illetve Olaszország előtt helyezkedünk el. Például Bulgária esetén ez az arány csak 26%.

Amennyiben a különböző termékkategóriák szerinti tranzakciók átlagos értékét vizsgáljuk, látványos az értékek növekedése 2018-ban, 2017-hez képest. Összességében 30%-kal nőtt az elektronikus kereskedelem piaca nemzeti szinten. Ezen jelenség létrejöttét többek között az állami szektor dolgozóinak megnövekedett fizetésének is tulajdonítják, és természetesen a technológiai fejlődéseknek is. A következő ábra néhány kategória összehasonlítását tartalmazza.

10.2. ábra: A 2Performant statisztikái alapján szerkesztve

Végül egy hazai sajátosság fejlődését szeretnénk megemlíteni. Ez a Black Friday (fekete péntek) nevű promóciós időszak. Igaz, hogy más európai államokban is alkalmazzák ezt a kereskedelmi gyakorlatot, viszont Romániában különösen nagy népszerűségnek örvend. 2018-ban a Black Friday promóciós időszakban 30%-os bevételi növekedést észlelhettünk 2017-hez képest. 2018-ban a vásárlók összesen 250 millió eurót költöttek online. Ez az összeg 2015-ben 100 millió euró, 2016-ban 130 millió euró és 2017-ben pedig 200 millió euró volt.

Jól illusztrálja ezen esemény fontosságát az, hogy az eMAG online üzlet vezérigazgatója szerint az éves bevételnek 8-10%-a egy nap eladásaiból származik és ez a nap a fekete péntek. Több romániai online üzlet adatai szerint novemberben és decemberben termelik az éves profit 40%-át.

Következtetésként úgy gondoljuk, hogy az elektronikus kereskedelem egy folyamatos, erős fejlődésben lévő kereskedelmi forma, és vizsgálatának aktualitása mind a kereskedők, mind a fogyasztók számára kiemelt fontossággal bír. Kutatásaink során az legújabb adatokat rendszereztük és illusztráltuk, és a továbbiakban is ezt a fejlődést szeretnénk vizsgálni és folyamatosan aktualizálni.

Szakirodalom

2Performant Statistici (2019). https://ro.2performant.com/statistici/

ANCOM (2018) *Raport Date Statistice Semestrul I și II*. Autoritatea Națională pentru Administrare și Reglementare în Comunicații. https://statistica.ancom.ro/sscpds/public/files/165_ro, https://statistica.ancom.ro/sscpds/public/files/167_ro (Utolsó letöltés: 2019. 09. 11.)

Avornicului M. – Gubán Á. – Seer L. – Sőcs I. (2019). *Az internet és lehetőségei. Üzleti és jogi szemszögből*. Akadémiai Kiadó, Budapest.

European Ecommerce Report – Ecommerce Europe. (2017). Euro Commerce, Ecommerce Foundation. https://www.reportlinker.com/market-report/E-Commerce/510738/E-Commerce (Utolsó letöltés: 2019. 09. 11.)

GpeC (2018). *Raportul Oficial al Pieței de E-Commerce din România*. https://www.gpec.ro/blog/raportul-pietei-ecommerce-gpec-2018-romanii-au-facut-cumparaturi-online-de-peste-3-5-miliarde-euro-in-2018 (Utolsó letöltés: 2019. 09. 11.)

INS (2018) *Accesul Populației la tehnologia informației și Comunicațiilor*. Institutul Național de Statistică. http://www.insse.ro/cms/sites/default/files/field/publicatii/accesul_populatiei_la_tehnologia_informatiei_si_comunicatiilor_romania_2018.pdf (Utolsó letöltés: 2019. 09. 11.)

Vizsgált weboldalak:

altex.ro
eMAG.ro
fashiondays.ro
compari.ro
shopmania.ro

Alt Mónika Anetta

10.2. A belkereskedelem

10.2.1.Bevezető

A kereskedelem jelentős szerepet tölt be a gazdaságban, mivel a kereskedelmi tevékenységen keresztül jutnak el a termékek és szolgáltatások a gyártóktól a vásárlókig. A vásárló típusától függően a szakirodalom megkülönböztet nagykereskedelmi és kiskereskedelmi tevékenységeket. A nagykereskedelem a termékek és szolgáltatások átalakítás nélküli továbbértékesítése viszonteladók számára, míg a kiskereskedelem a végső fogyasztóknak történő értékesítésre vonatkozik (Agárdi, 2010).

A belkereskedelem az országon belüli kereskedelmi tevékenységeket foglalja magába. A romániai statisztikai hivatal által használt belkereskedelem-fogalom magába foglalja a nagy- és kiskereskedelmet; a gépjárművek és motorkerékpárok javítását; a szállítási és tárolási tevékenységeket; illetve a szállodák és éttermek tevékenységeit.

Jelen tanulmány célja, hogy bemutatassa a belkereskedelmi tevékenységek alakulását Erdély tizenhat megyéjében 2008 és 2018 között. Románia belkereskedelmét nagymértékben befolyásolták a kutatott periódus gazdasági-politikai környezetében történt változásai, különösen az Európai Unióhoz való csatlakozás és a nagy gazdasági világválság. Románia Európai Unióhoz való csatlakozása 2007. január elsején nemcsak a vámilletékek megszűnését eredményezte, hanem többek között a termékek és szolgáltatások országok közötti szabad áramlását is lehetővé tette, amelynek következtében a kereskedelem fellendülésére számítottak a szakértők. Viszont a következő évben bekövetkezett gazdasági világválság recessziót indított el. A gazdasági fellendülést többek között új törvényekkel is próbálták elősegíteni. Ilyen például a kereskedelmi tevékenységet érintő, az élelmiszerek forgalmazására vonatkozó 2009/321 számú törvény, amelyet 2010 és 2016-ban is módosítottak (LE, 2009/321). A törvénymódosítások a kereskedők hazai beszállítóinak az érdekeit védik. Ennek értelmében a kiskereskedők nem számlázhatnak a beszállítóiknak különböző szolgáltatói díjakat, a hús, tojás, zöldség, gyümölcs, méz, tejtermékek és pékáruk kategóriáiban pedig a kiskereskedők kötelesek a termékek 51%-át rövid ellátási láncon keresztül beszerezni. A friss termékek fizetési határideje nem lehet több, mint hét nap.

A felsorolt szempontok figyelembe vételével érdemes értelmezni a továbbiakban bemutatandó – a belkereskedelem alakulására vonatkozó – adatokat.

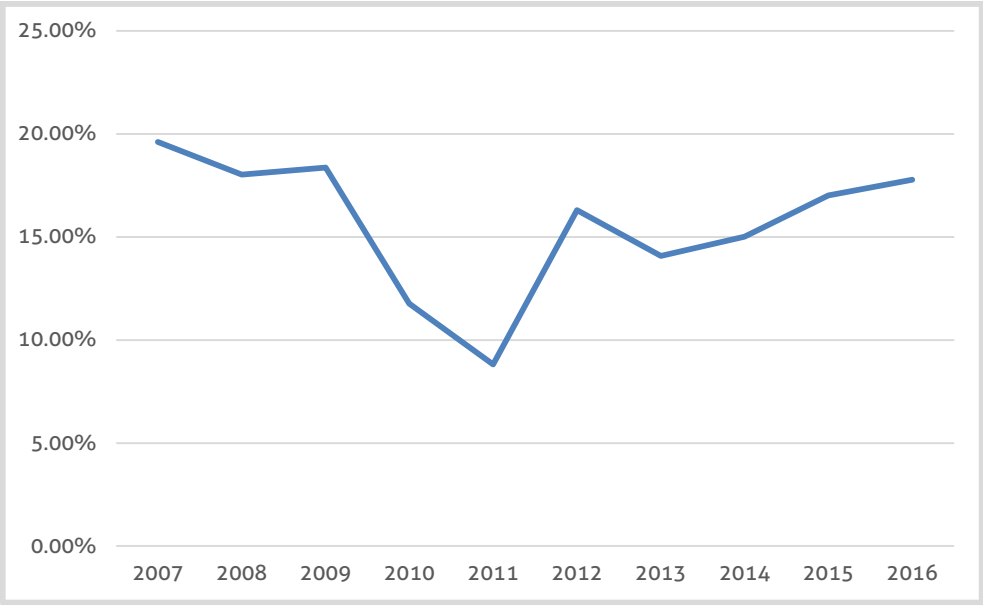
10.2.2. A belkereskedelem szerepe a gazdaságban

A bruttó hazai termék alakulása

A belkereskedelem hozzájárulása a bruttó hazai termékhez gazdasági ciklust követett a vizsgált periódus alatt: 2007-ben érte el az expanzió csúcsát, amikor a belkereskedelem 19,6%-kal járult hozzá a bruttó hazai termékhez (GDP); ezt követően, kezdődött a hanyatlás, amelynek mélypontján, 2011-ben, a kereskedelem hozzájárulása a GDP-hez több mint felére csökkent,

(8,81%-ra); majd öt év prosperitás után, 2016-ban sikerült szinte újra elérni a válság előtti szintet, (17,77% -kal) (10.3. ábra).

10.3. ábra: A belkereskedelem hozzájárulása a GDP-hez

Forrás: saját szerkesztés a romániai Nemzeti Statisztikai Hivatal adatai alapján

A beruházások alakulása

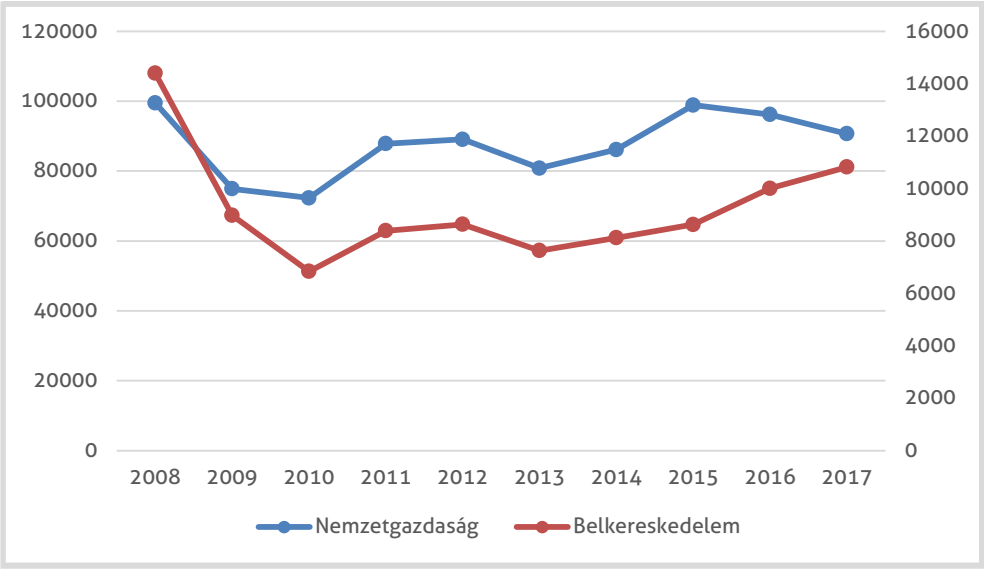
A gazdasági válság hatására a beruházások elkezdtek csökkenni, egészen 2010-ig. Sajnos a kereskedelmi szektorba történő nettó beruházások nagyobb mértékben csökkentek, mint a nemzetgazdaságba történő beruházások. Míg a nemzetgazdaság szintjén a beruházások 27,36%-ot csökkentek 2008 és 2010 között, addig a kereskedelemben ez az arány 52,51% volt[1]. Viszont a fellendülés hasonló ütemben történt 2010 és 2014 között is. 2015 és 2017 között ismét eltérés fedezhető fel a két terület között: a nemzetgazdaság egy erőteljesebb növekedés után (2015-ben) elkezdett csökkenni, míg a kereskedelem lineáris növekedést mutatott (10.4. ábra).

Ami az aktív helyi kereskedelmi egységek nettó beruházását illeti, az Erdély megyéibe történő beruházások alakulása hasonló tendenciát mutatott az országos beruházásokkal. Kiemelendő, hogy 2011-ben és 2016-ban az Erdély megyéibe történő beruházások aránya 10%-kal meghaladta az országos beruházásokat (10.5. ábra).

Ami az aktív helyi kereskedelmi egységek megyeszintű nettó beruházását illeti, Temes, Kolozs és Brassó megyékbe ruháztak be a legtöbbet, míg Szilágy, Krassó-Szörény, és Kovászna megyékbe a legkevesebbet (1. melléklet).

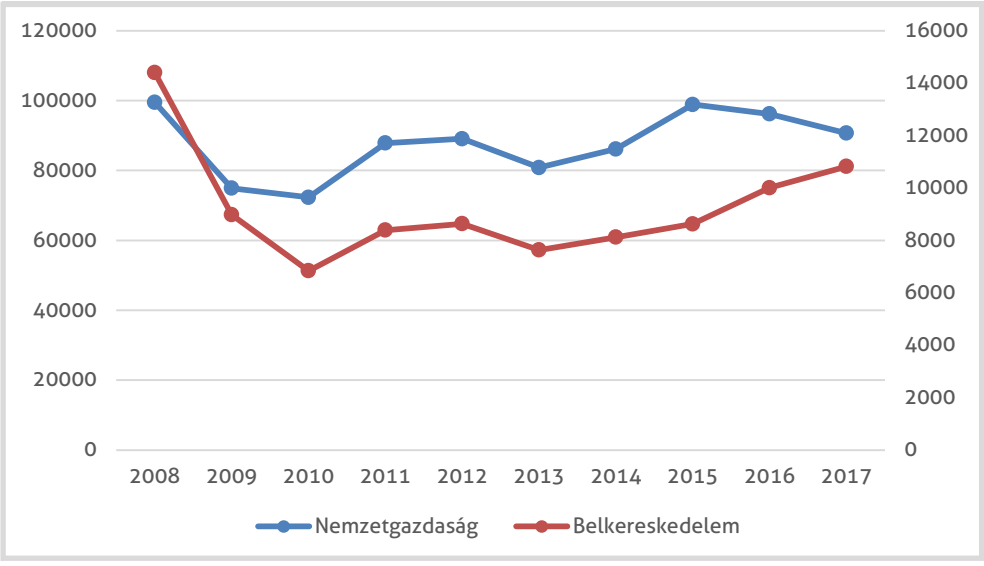
1 A csökkenést nominális értékekre számolták.

10.4. ábra: Nettó beruházások a nemzetgazdaságba és a kereskedelmi szektorba – millió lej

Forrás: saját szerkesztés a romániai Nemzeti Statisztikai Hivatal adatai alapján

10.5. ábra: Aktív helyi egységek nettó beruházása a kereskedelembe – nemzetgazdaság és Erdély szintjén – millió lej

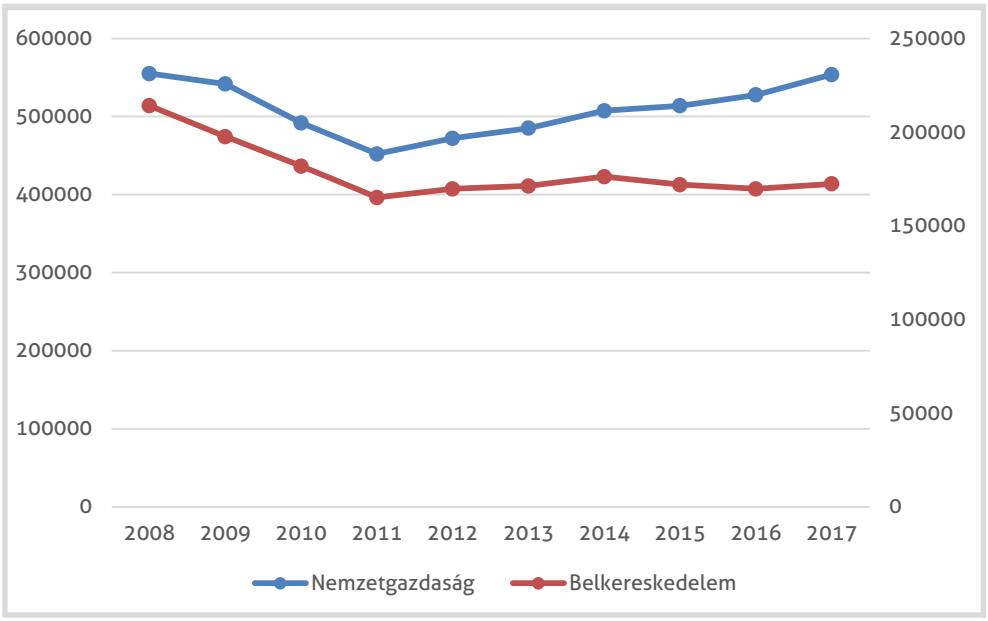

Forrás: saját szerkesztés a romániai Nemzeti Statisztikai Hivatal adatai alapján

A kereskedelmi egységek számának alakulása

A gazdasági válság hatására az aktív vállalkozások száma 2011-ig csökkent mind a nemzetgazdasági szinten (18,55%), mind a kereskedelmi szektorban (22,9%). A csökkenés mértéke nagyobb volt a kereskedelmi szektorban, mint a teljes nemzetgazdaságban. Az ezt követő periódusban, míg az aktív vállalkozások száma országos szinten lineáris növekedést mutatott –egészen addig, amíg szinte elérte a válság előtti mutatók értékét –, addig a kiskereskedelmi vállalkozások száma szinte egyáltalán nem növekedett a fellendülés periódusában (10.6. ábra).

10.6. ábra: Aktív vállalkozások száma – országos szinten

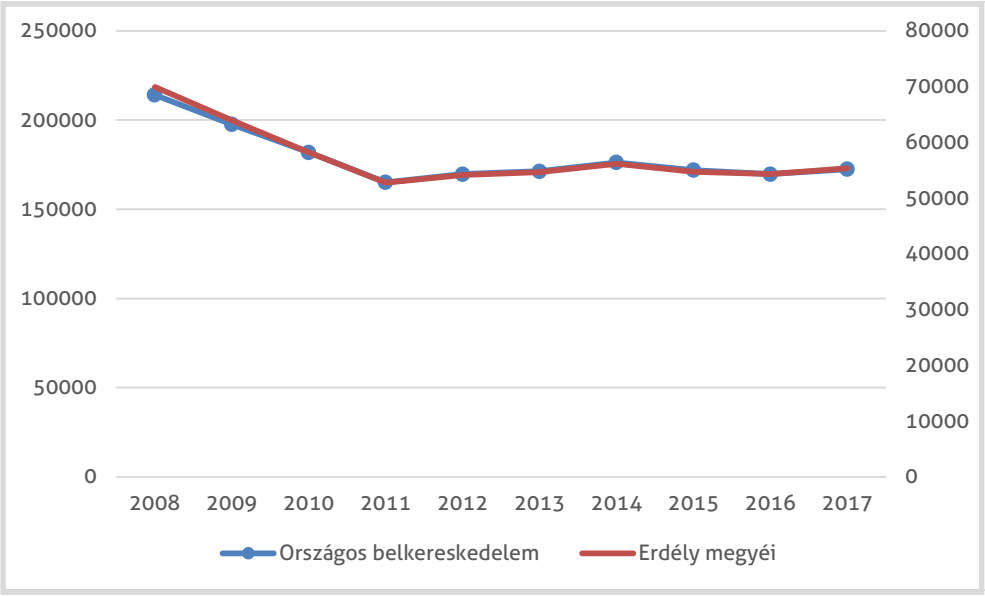
Forrás: saját szerkesztés a romániai Nemzeti Statisztikai Hivatal adatai alapján

Az erdélyi aktív kereskedelmi vállalkozások számának alakulása követte az országos aktív kereskedelmi vállalkozások számának az alakulását a vizsgált periódusban (10.7. ábra).

A gazdasági válság eltérő hatással volt a különböző méretű vállalatokra: a mikrovállalatok száma 23,85%-ra csökkent, a nagyvállalatoké 22,4%-kal, a közepes vállalatok 18,16%-kal, míg a kisvállalatok voltak legkevésbé érintve, ezek száma csak 11,24%-kal csökkent (10.8. ábra).

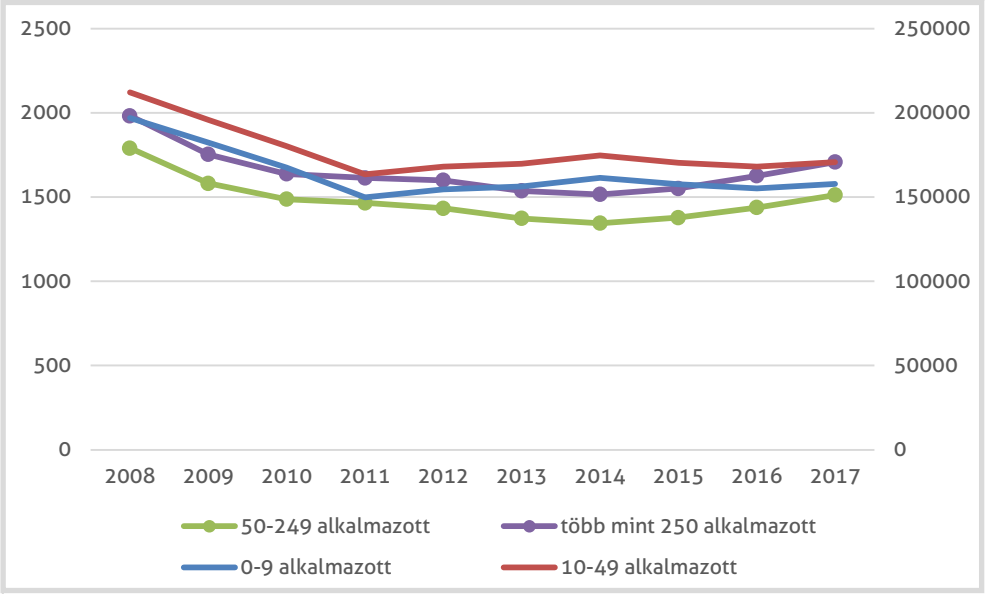
A legtöbb aktív kereskedelmi vállalkozás Kolozs, Temes, Bihar és Brassó megyékben, míg a legkevesebb Kovászna, Szilágy és Krassó-Szörény megyékben van. A vizsgált periódus alatt nem történt sorrendi változás a megyék között az aktív vállalkozások számát illetően (2. melléklet).

10.7. ábra: Aktív kereskedelmi vállalkozások száma – az ország és Erdély szintjén

Forrás: saját szerkesztés a romániai Nemzeti Statisztikai Hivatal adatai alapján

10.8. ábra: Aktív kereskedelmi vállalkozások számá – alkalmazottak szerint

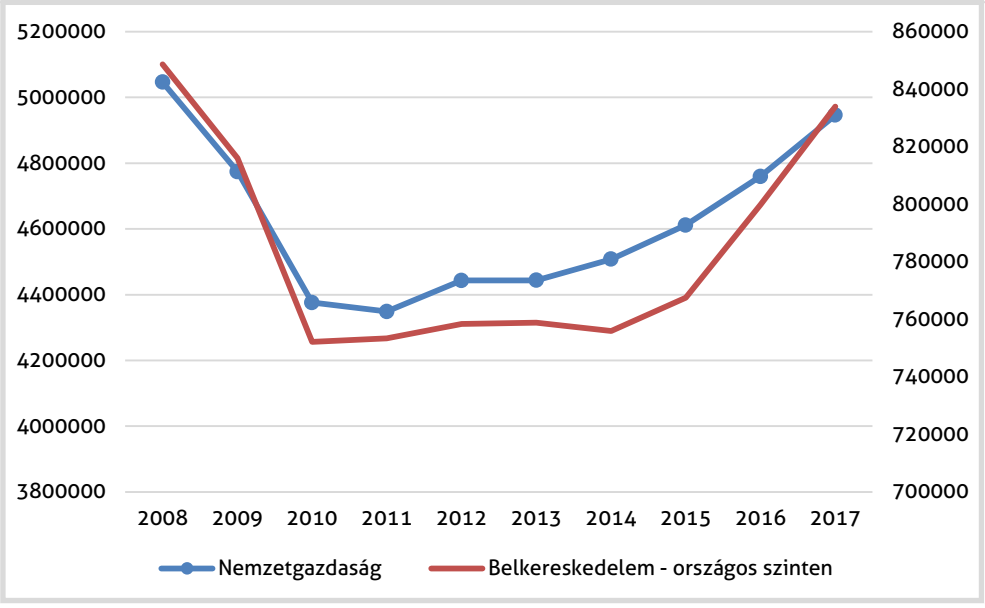

Forrás: saját szerkesztés a romániai Nemzeti Statisztikai Hivatal adatai alapján

Kereskedelmi egységek üzleti forgalmának alakulása
A legnagyobb üzleti forgalmat Kolozs, Temes, Brassó és Bihar megyékben érték el a helyi kereskedelmi egységek; a legkisebb üzleti forgalmat pedig Krassó-Szörény, Szilágy, Beszterce-Naszód és Kovászna megyékben. Habár Krassó-Szörény megye kereskedelmi üzleti forgalma volt a legalacsonyabb, az üzleti forgalom növekedési üteme szempontjából Krassó-Szörény megye érte el a legjobb eredményt 2010 és 2017 között. Sajnos Kovászna megye nagyon gyenge növekedést mutatott; és ugyancsak gyenge növekedés jellemezte Szeben megyét is. A többi megyék szép növekedést értek el az üzleti formalom szempontjából a gazdasági válság mélypontja után (3. melléklet).

Az alkalmazottak számának alakulása
A válság hatására az alkalmazottak száma a kereskedelem területén nagyobb mértékben csökkent, mint a teljes nemzetgazdaságban. A növekedés mértéke is kisebb volt, illetve az exponenciális növekedés csak később (2015-ben) kezdődött el (10.9. ábra).

10.9. ábra: Az átlag alkalmazottak száma országos szinten

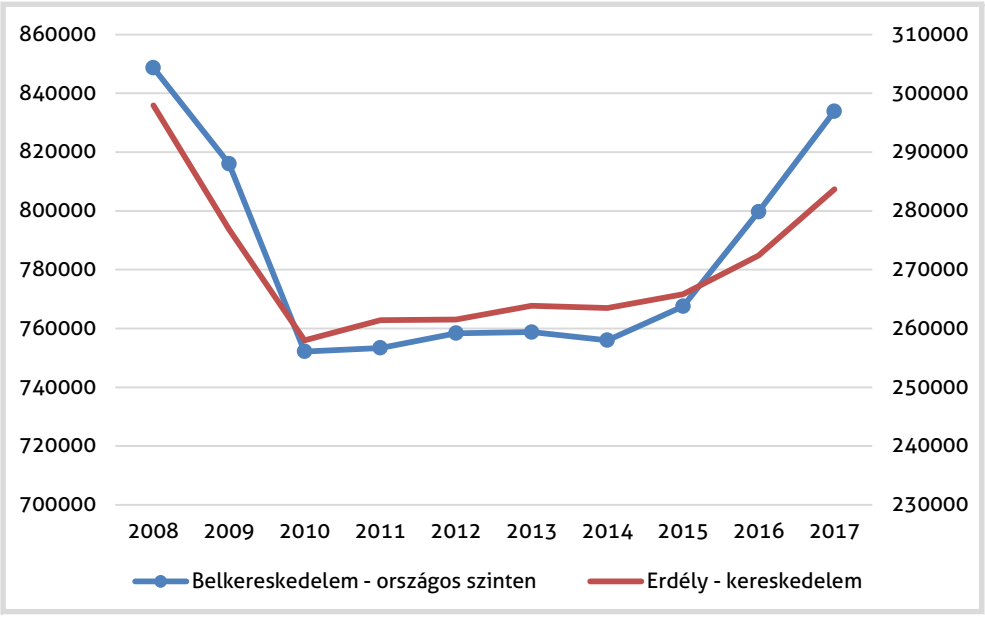

Forrás: saját szerkesztés a romániai Nemzeti Statisztikai Hivatal adatai alapján

A válság után Erdélyben a kereskedelemben dolgozók száma egy kicsivel jobb növekedési ütemet mutatott, mint az országos adatok. Viszont az erdélyi mutató a 2015-ben kezdődött országos exponenciális növekedés alatt maradt (10.10. ábra). Erdély szintjén 283697 személy dolgozott a kereskedelemben 2017-ben, ebből 52% nő. Érdekes, hogy a kereskedelemben dolgozó nők aránya Erdélyben a válság mélypontján, 2010-ben volt a legnagyobb (55%), és a válság kezdetén volt a legalacsonyabb (49,31%). A vizsgált periódusban a nők aránya a kereskedelemben fluktuációt mutatott.

Erdélyben a vizsgált periódusban az összalkalmazottak 16%-a a kereskedelemben dolgozott, míg ez a mutató országos szinten 17% körül volt. Ez az arány fokozatosan csökkent 16,44%-ról (2008-ban) 15,37%-ra (2017-ben).

10.10. ábra: Az átlag alkalmazottak száma a kereskedelemben – az ország és Erdély szintjén

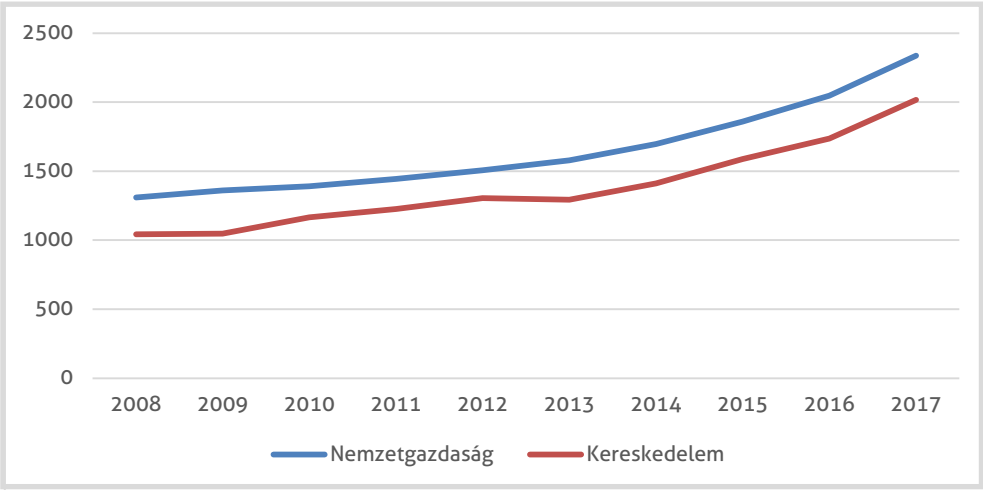
Forrás: saját szerkesztés a romániai Nemzeti Statisztikai Hivatal adatai alapján

A legtöbb alkalmazott a kereskedelem területén Kolozs, Temes, Brassó és Bihar megyékben , míg a legkevesebb alkalmazott Szilágy, Krassó-Szörény, és Kovászna megyékben van (4. melléklet).

A fizetések alakulása

Országos szinten a kereskedelemben dolgozók átlagfizetése a nemzetgazdasági fizetések alatt állt a vizsgált periódusban. A fizetési különbségek fokozatosan csökkentek 20%-ról 14%-ra. Míg az átlagfizetés nemzetgazdasági szinten 2338 lej volt 2017-ben, addig ez a kereskedelemben csak 2017 lej volt (10.11. ábra).

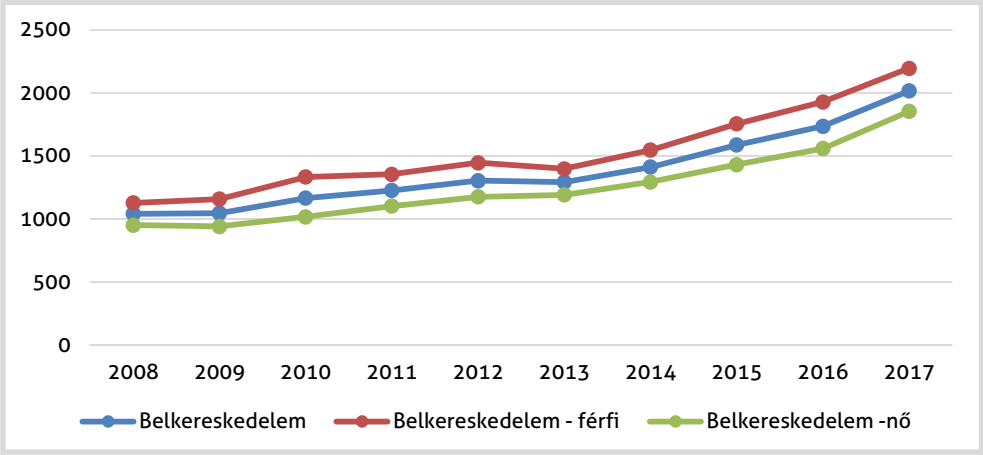
10.11. ábra: A nominális nettó fizetések alakulása Romániában

Forrás: saját szerkesztés a romániai Nemzeti Statisztikai Hivatal adatai alapján

Ami a nemek közötti fizetési különbséget illeti, megfigyelhető, hogy a kereskedelem területén a férfiaknak átlag feletti fizetésük van, míg a nőknek az átlag alatti. A nemek közötti fizetési különbségek a kereskedelemben fluktuáltak a vizsgált periódus alatt. A legmagasabb különbség 2010-ben volt (24%), míg a legalacsonyabb 15% 2013-ban (10.12. ábra).

10.12. ábra: A nemek közötti fizetési különbségek a kereskedelemben Románia szintjén

Az erdélyi megyék szintjén jelentős fizetéskülönbségeket tapasztalhatunk a kereskedelmi szektorban. Kolozs megyében a kereskedelmi szektorban dolgozók fizetései szinte folyamatosan nagyobbak voltak az országos kereskedelmi átlagfizetéstől ebben a periódusban (kivétel

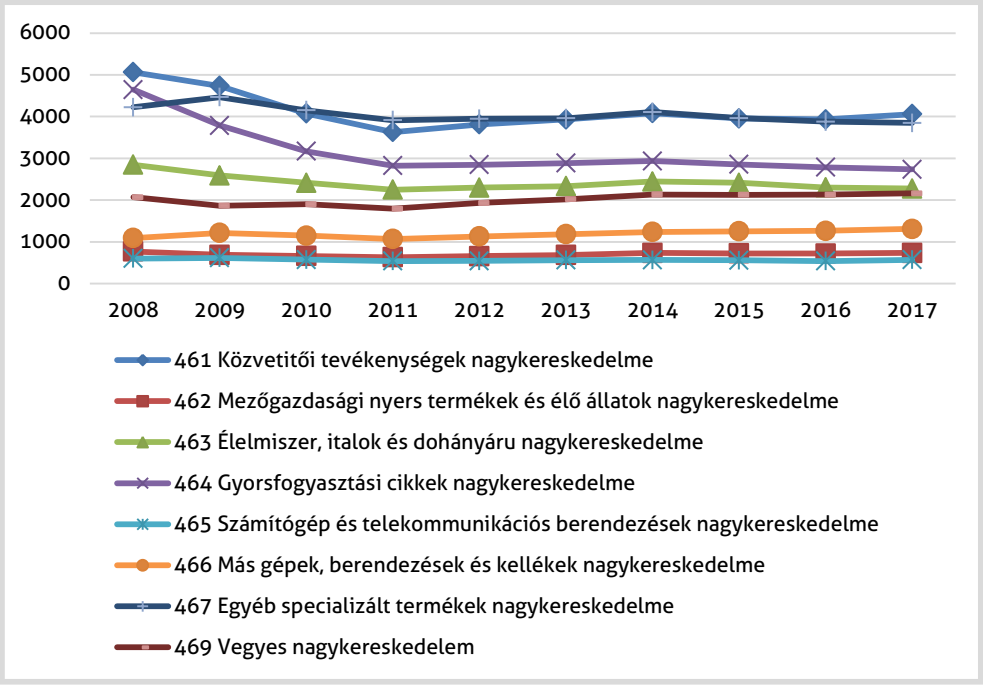
2010); Brassó megyében a megyei kereskedelmi átlagfizetés több évben is meghaladta az országos átlagfizetést. Alkalmanként Temes, Szeben és Maros megyékben is nagyobb volt a fizetés az országos átlagénál. Az Erdélyi megyék nagy részére viszont az jellemző, hogy az itt dolgozók fizetései alacsonyabbak az országos átlagnál. A legalacsonyabb fizetések a kereskedelem területén Beszterce-Naszód, Szilágy, Hunyad és Fehér megyékben voltak (5. melléklet).

10.2.3. A belkereskedelem szerkezete

A kereskedelmi tevékenységeket – a gazdasági tevékenységek egységes ágazati osztályozási rendszerében – a kereskedés tárgyát képező termékek alapján osztályozzák (CAEN-kódok). Megkülönböztetjük a nagykereskedőket, a kiskereskedőket és a gépjárművek működtetésével kapcsolatos kereskedelmi üzleteket.

A legtöbb nagykereskedelemi üzlet közvetítői tevékenységekkel, egyéb specializált termékek illetve gyorsfogyasztási cikkek kereskedelmével foglalkozik. A válság után főleg a gyorsfogyasztási cikkeket forgalmazó üzletek száma csökkent (10.13. ábra).

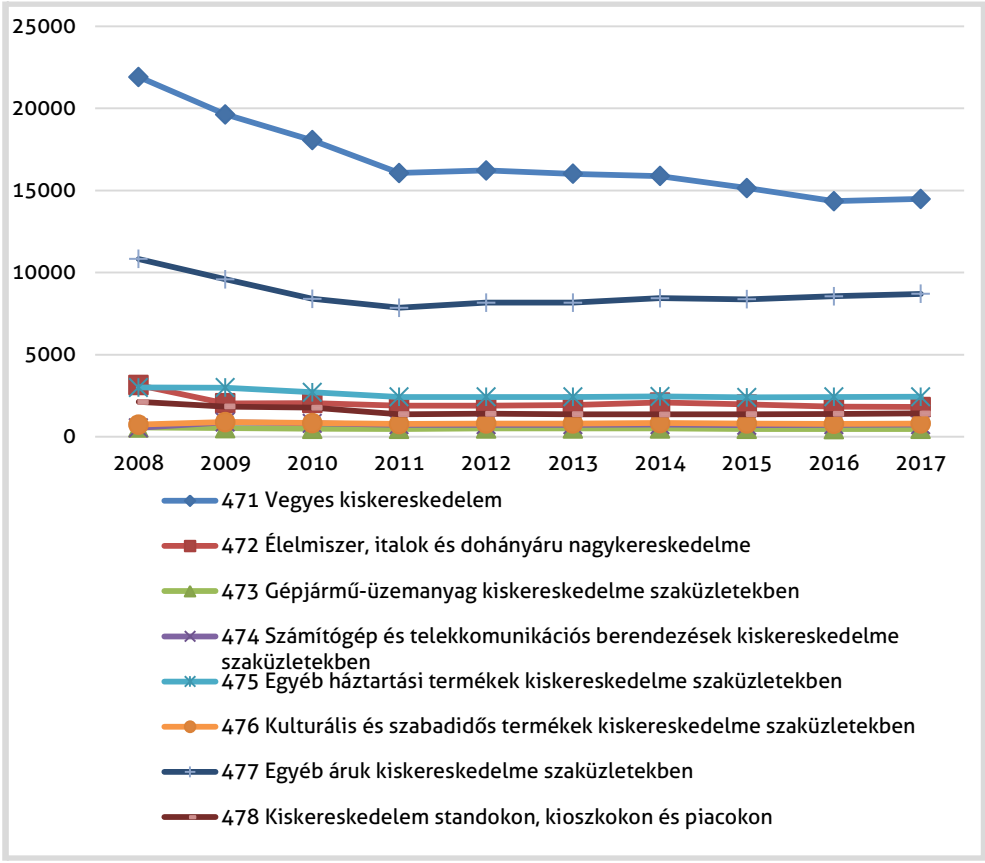
10.13. ábra: Nagykereskedelmi helyi üzletek számának alakulása Erdélyben

Forrás: saját szerkesztés a romániai Nemzeti Statisztikai Hivatal adatai alapján

A kiskereskedelem területén a vegyes kiskereskedelmi üzletekből van a legtöbb. Ezt a területet érintette leginkább a válság, amelynek hatására nagymértékben csökkent az üzletek száma (10.14. ábra).

10.14. ábra: Kiskereskedelmi helyi üzletek számának alakulása Erdélyben

Forrás: saját szerkesztés a romániai Nemzeti Statisztikai Hivatal adatai alapján

A vizsgált periódusban a gépjárművek kereskedésével kapcsolatos üzleteknek a száma csak kismértékben változott.

Az alábbi táblázatok azt szemléltetik, hogy melyik megye milyen kereskedelmi területen erős vagy gyenge. Például, Brassó és Kolozs megyében van a legtöbb közvetítői tevékenységgel foglalkozó nagykereskedő, míg Szilágy és Krassó-Szörény megyékben van a legkevesebb. Temes és Bihar megyékben van a legtöbb mezőgazdasági és nyers termékekkel, valamint élő állatokkal foglalkozó nagykereskedelmi üzlet. Míg négy megye váltja egymást a nagykereskedők toplistája élén (Kolozs megye 7 területen, Temes megye 5 területen, Brassó megye 2 területen, Bihar megye szintén 2 területen), a toplista végén szinte minden területen Krassó-Szörény megye szerepel. Kolozsvár jelentős szerepet tölt be a nagykereskedelem területén, hiszen a mezőgazdasági termékek kereskedésén kívül minden más területen jelentős számú kereskedővel rendelkezik (10.1 táblázat).

10.1.táblázat: Kiemelkedő megyék a nagykereskedelmi tevékenységek alapján

Legtöbb üzletszám – megyék	Nagykereskedők	Legkevesebb üzletszám – megyék
Brassó, Kolozs	461 Közvetítői tevékenységek nagykereskedelme	Szilágy, Krassó-Szörény
Temes, Bihar	462 Mezőgazdasági nyers termékek és élő állatok nagykereskedelme	Kovászna, Krassó-Szörény
Bihar, Kolozs	463 Élelmiszer, italok és dohányáru nagykereskedelme	Krassó-Szörény
Temes, Kolozs	464 Gyorsfogyasztási cikkek nagykereskedelme	Krassó-Szörény
Kolozs, Temes	465 Számítógép és telekommunikációs berendezések nagykereskedelme	Krassó-Szörény
Kolozs, Temes	466 Más gépek, berendezések és kellékek nagykereskedelme	Krassó-Szörény
Kolozs, Temes	467 Egyéb specializált termékek nagykereskedelme	Krassó-Szörény
Kolozs, Brassó	469 Vegyes nagykereskedelem	Krassó-Szörény

A megyék más-más szerepet töltenek be a nagy- és a kiskereskedelem területén. Az üzletek száma szerint Kolozs (6 területen), Temes (2 területen) és Bihar (2 területen) megyék vezetik a toplistát míg a lista végén öt megye váltakozik Kovászna, Szatmár, Zilah, Beszterce-Naszód és Hargita (10.2. táblázat).

10.2. táblázat: Kiemelkedő megyék a kiskereskedelmi tevékenységek alapján

Legtöbb üzletszám – megyék – 2017	Kiskereskedők	Legkevesebb üzletszám – megyék – 2017
Temes, Kolozs	471 Vegyes kiskereskedelem	Kovászna
Kolozs	472 Élelmiszer, italok és dohányáru kiskereskedelme szaküzletekben	Kovászna
Bihar	473 Gépjármű-üzemanyag kiskereskedelme szaküzletekben	Szatmár, Kovászna, Zilah
Kolozs	474 Számítógép és telekommunikációs berendezések kiskereskedelme szaküzletekben	Kovászna
Kolozs, Temes	475 Egyéb háztartási termékek kiskereskedelme szaküzletekben	Kovászna
Kolozs	476 Kulturális és szabadidős termékek kiskereskedelme szaküzletekben	Kovászna, Beszterce-Naszód
Kolozs	477 Egyéb áruk kiskereskedelme szaküzletekben	Kovászna
Bihar	478 Kiskereskedelem standokon, kioszkokon és piacokon	Hargita

Forrás: saját szerkesztés a romániai Nemzeti Statisztikai Hivatal adatai alapján

10.2.4. A modern kereskedelem alakulása

A kereskedelem területén külön szerepet fordítanak a modern kereskedelmi formákra. Ebbe a kategóriába tartoznak a hipermarket, a szupermarket, a diszkont, a *cash & carry* és a drogériaboltok. A vizsgált periódusban Erdély-szinten nagymértékben terjeszkedtek a modern kereskedelmi formák. A nemzetközi láncok nagymértékben uralják a piacot. Az alábbi táblázatban látható, hogy milyen nemzetközi üzlet márkák vannak jelen a piacon (10.3. táblázat).

10.3. táblázat: Üzlet márkák csoportosítása üzlet típusonként

Üzlet típusok	Üzlet márkák
Hipermarket	Auchan, Carrefour, Cora, Kaufland, Real
Szupermarket	Auchan City, Mega Image, Profi, Profi City, Profi Loco, Market (Carrefour), Express (Carrefour), Contact (Carrefour), Home Garden
Diszkont	Discount, Lidl, Peny
Conveninece	hub convenience
Cash&Carry	Metro, Metro punct , Selgros
Drogériák	Dm

Forrás: saját szerkesztés a Piața (2018) adatai alapján.

Erdély-szinten számos helyi modern kiskereskedői üzletlánc is kifejlődött. 2018-ban közel 60 helyi kiskereskedői üzletek működött Erdélyben: 1 Minute, Aditom, Agra's, Amigo, Arieșul, Atlantic, Atlantis, Barta Ati, Bem Balogh, Bertis, C+C, CBA, Cash & Carry CBA, Casa Secuiului, Comaliment, Coralia, Crismar, Dacia, Darina, Elso, Euromarket, Femnos, Inmedio, La Bolta, La doi Pași, Liana, Ludy, Marion, Mere, Merkur, Mirand, Mirus, Nasti&Co, Novatim, Novaeuro, Oncos, Palas, Perfekt, Petrișor Fîntîna, Rapid, Regalo Glacial, Rivali Santec, Santec, Sergiana, Shop&Go, Sicom, Success, Supeco, Super Mercato, Szilveszter, Szuper, Teresy, Trei G, Unicarm, Veritas, Viky Family.

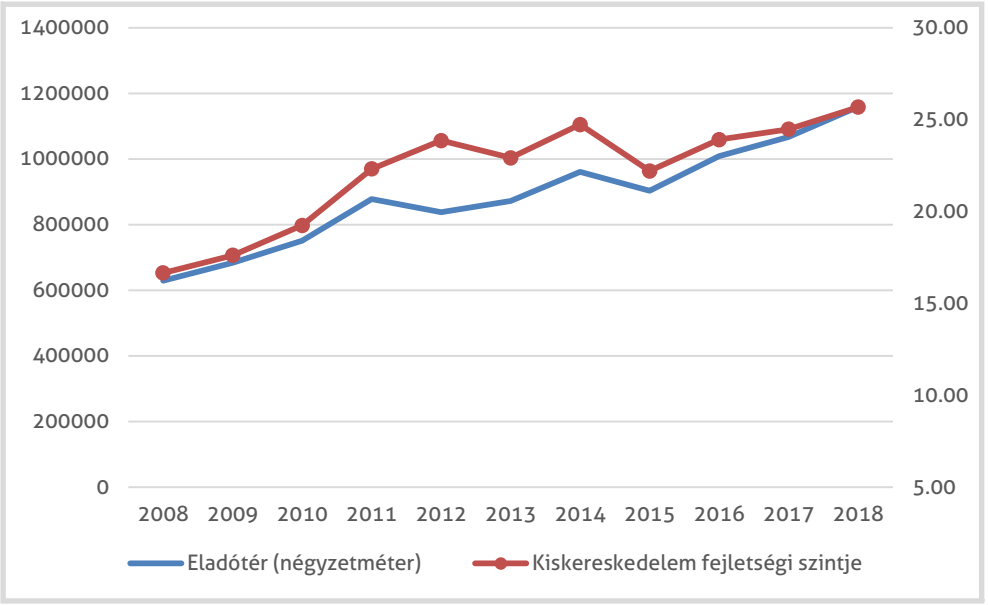
A modern kiskereskedelmi üzletek fokozatosan terjeszkedtek a településeken. Első fázisban a nagyobb létszámú településeken nyitottak üzletet, később pedig a kisebb létszámúakban. A vizsgált periódus első felében átlagosan minden megyében 6–9 településen volt modern kereskedelmi üzlet, míg a periódus végére ez a szám elérte a 18-at (kerekítve). 2018-ban Temes megye települései voltak a legjobban ellátva üzletekkel, 34 településen volt modern kiskereskedelmi üzlet. Temes megyét követi Fehér megye (27 településsel), Máramaros (24 település) és Szatmár megye (24 település). Kovászna megye volt a legkevésbé ellátva, itt csak hat településen volt modern kiskereskedelmi üzlet. Összesen Erdély-szinten összesen 283 településen volt modern kiskereskedelmi üzlet (6. melléklet).

A kiskereskedelmi szektor helyzetét két mutatóval szokták mérni: az eladótér felületével (négyzetméter) és a fejlettségi szinttel. A kiskereskedelmi fejlettségi szint figyelembe veszi az eladóterek méretét és a kiszolgált lakosságnak a számát. A kiskereskedelmi fejlettségi szintet a következő képlettel számolják ki:

Kiskereskedelmi fejlettségi szint = (eladótér felülete * 100) / kiszolgált lakosság száma

A vizsgált periódusban mindkét mutató kapcsán növekedési tendenciát figyelhetünk meg, kisebb fluktuációval. 2018-ban 1 158 474 négyzetméter eladótér volt, 283 településen, ahol 4 511 177 lakos élt. Erdély-szinten a kiskereskedelmi fejlettségi szint 25,68, ami azt jelenti, hogy közel 26 négyzetméter vásárlói terület jut 100 lakosra (10.15. ábra).

10.15. ábra: A modern kiskereskedelmi eladótér felületének és a kiskereskedelmi szektor fejlettségi szintjének alakulása Erdélyben

Forrás: saját szerkesztés a Piața (2018) adatai alapján.

A modern kiskereskedelmi eladótér felületének az alakulása megyénként nagymértékben eltér. Temes és Kolozs megyékben volt a legnagyobb az eladótér növekedése. Ezeket követték Brassó és Bihar megyék. A legkisebb eladótér Szilágy megyében van, ezt csak kicsivel előzi meg Kovászna, Beszterce-Naszód, Krassó-Szörény és Hargita megye (7. melléklet).

A kiskereskedelmi fejlettségi szintnek az alakulása erős fluktuációt mutatott a vizsgált periódusban. Ennek a mutatónak a megyék szerinti toplistája eltér az eladótér toplistájától. Első helyen Bihar megye van, ezt követi Maros, Temes, Arad és Brassó megye. Az utolsó helyen Szilágy megye maradt.

A modern kiskereskedelmi szektor fejlettségét érdemes megvizsgálni a megyeszékhelyek szerint is. Fölöttébb érdekes, hogy Déva a legfejlettebb megyeszékhely e mutató szempontjából. Őt követi Marosvásárhely, Szatmárnémeti és Nagyvárad. Szatmárnémetinek a kiskereskedelmi fejlettségi szintje 2018-ban nőtt meg jelentősen. A legkevésbé fejlett megyeszékhely Zilah, de Sepsiszentgyörgy, Csíkszereda és Resicabánya is alacsonyan fejlettek (8. melléklet).

10.2.5. Következtetések

Jelen fejezetben megvizsgáltuk a belkereskedelmi tevékenységek alakulását Erdély tizenhat megyéjében 2008 és 2018 között. A belkereskedelem jelentős szerepet tölt be a gazdasági életben, hiszen a gazdasági válság előtt szinte 20%-kal járult hozzá az országos GDP-hez. A gazdasági válság – a beruházások, az aktív vállalkozások számát és az alkalmazottak számát

illetően – jobban érintette a kereskedelmi szektort, mint a nemzetgazdaságot. A gazdasági fellendülés 2011-től kezdődött el ismét ezen a területen.

Kolozs, Temes, Bihar és Brassó megyék kiemelkednek az aktív helyi kereskedelmi egységek nettó beruházását, az aktív kereskedelmi vállalkozás számát, az üzleti forgalmat és az alkalmazottak számát illetően. Viszont, Szilágy, Krassó-Szörény, Kovászna és Beszterce-Naszód megyékben ezek a mutatók alacsonyabbak a többi megyékhez képest.

Ami az alkalmazottakat illeti, 2017-ben Erdély szintjén 283 697 személy dolgozott a kereskedelemben, ebből 52% nő. Országos szinten a kereskedelemben dolgozók átlagfizetése a nemzetgazdasági fizetések alatt volt a vizsgált periódusban. Ami a nemek közötti fizetési különbséget illeti, megfigyelhető, hogy a kereskedelem területén a férfiaknak átlag feletti fizetésük van, míg a nőknek az átlag alatti. A megyeszintű összehasonlításból kiderült, hogy Kolozs megyében – szinte a teljes periódusban – a kereskedelmi szektorban dolgozók fizetései nagyobbak voltak az országos kereskedelmi átlagfizetéstől. A legalacsonyabb fizetések a kereskedelem területén Beszterce-Naszód, Szilágy, Hunyad és Fehér megyékben voltak.

Erdélyben a modern kereskedelmi szektor fokozatosan terjeszkedett a vizsgált periódusban: míg 2008-ban 93 településen volt modern kiskereskedelmi üzlet, addig 2018-ra 283 településen lett; míg 2008-ban 628 431 négyzetméter eladótér volt, addig 2018-ra 1 158 474 négyzetméter lett; míg 2008-ban Erdély-szinten átlagosan közel 17 négyzetméter eladótér jutott 100 főre, addig 2018-ban közel 26 négyzetméterre növekedett a mutató. A modern kereskedelmi szektort nem csak a multinacionális vállalatok képviselik, hiszen 2018-ban közel 60 helyi kiskereskedői üzlethálózat is volt Erdélyben.

Ami a megyék szerinti elemzést illeti, Temes megye települései voltak a legjobban ellátva üzletekkel, 2018-ban 34 településen volt modern kiskereskedelmi üzlet. Temes és Kolozs megyékben volt a legnagyobb az eladótér-növekedés. Viszont a kiskereskedelmi fejlettségi mutató szerint Bihar megye van az első helyen. A megyeszékhelyek szempontjából Déva a legfejeltebb megyeszékhely a kiskereskedelmi fejlettségi mutató szerint. Őt követi Marosvásárhely, Szatmárnémeti és Nagyvárad. Végezetül, a kiskereskedelmi fejlettségi mutató szerint Szilágy, Fehér, Kassó-Szörény és Beszterce-Naszód megyéket lehetne jobban felzárkózatni.

Összefoglalásként elmondható, hogy Erdély-szinten jelentős különbségek vannak a megyék között a belkereskedelmet illetően.

Szakirodalom

Agárdi Irma, 2010, *Kereskedelmi marketing és menedzsment*. Akadémiai Kiadó, Budapest

LE, 2009/321 – Legea privind comercializarea produselor alimentare

INSS – Institutul Național de Statistică – Baza de date Tempo, http://statistici.insse.ro:8077/tempo-online/ (Utolsó letöltés: 2019. október 11.)

Piata (2018), Harta retailului modern din România https://www.revista-piata.ro/ (Utolsó letöltés: 2019. október 11.)

1. Melléklet. Helyi aktív egységek nettó kereskedelmi befektetésének az alakulása Erdély megyéiben (millió lej)

	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Bihar	393	202	184	324	184	187	267	226	262	287
Beszterce-Naszód	133	66	48	51	82	56	60	62	63	93
Kolozs	607	364	286	350	279	274	274	280	373	479
Máramaros	292	119	124	160	141	124	152	142	149	169
Szatmár	152	87	85	74	70	90	71	119	153	140
Szilágy	105	54	53	60	48	37	37	47	47	55
Fehér	117	99	56	146	61	80	60	86	361	126
Brassó	671	242	250	355	352	263	288	340	357	322
Kovászna	95	43	59	81	54	49	36	37	49	55
Hargita	125	65	51	174	60	52	50	51	76	83
Maros	240	135	100	113	143	131	138	147	165	178
Szeben	391	327	129	155	126	123	217	137	165	171
Arad	349	140	100	140	165	136	110	134	170	163
Krassó-Szörény	101	90	70	61	52	38	23	40	38	40
Hunyad	226	85	64	122	70	54	94	90	79	115
Temes	504	349	248	463	314	280	317	305	422	417
Összesen Erdély	4501	2467	1907	2829	2201	1974	2194	2243	2929	2893

Forrás: saját szerkesztés a romániai Nemzeti Statisztikai Hivatal adatai alapján

2. Melléklet. Aktív vállalkozások száma megyénként

	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Bihar	7259	6573	5916	5298	5483	5582	5896	5651	5610	5688
Beszterce-Naszód	2648	2435	2212	2012	2089	2054	2079	2024	2020	2146
Kolozs	8702	7946	7363	6773	7140	7381	7674	7573	7533	7631
Máramaros	3992	3503	3183	2873	2948	2944	3091	3059	3044	3167
Szatmár	2844	2516	2261	2081	2098	2118	2166	2179	2235	2310
Szilágy	1911	1782	1594	1435	1434	1466	1521	1480	1507	1538
Fehér	2850	2699	2454	2253	2340	2350	2385	2317	2295	2291
Brassó	7234	6559	5943	5402	5464	5468	5555	5437	5375	5498
Kovászna	1778	1653	1514	1354	1360	1347	1340	1261	1240	1247
Hargita	3011	2766	2568	2344	2365	2353	2386	2264	2202	2254
Maros	5174	4750	4363	3935	4013	4075	4138	4053	4056	4118
Szeben	3721	3438	3130	2825	2863	2894	2930	2881	2895	2954
Arad	4294	3995	3498	3182	3219	3216	3320	3241	3278	3373

	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Krassó-Szörény	2116	1950	1806	1580	1600	1596	1588	1511	1476	1521
Hunyad	4336	3894	3541	3051	3175	3140	3163	3053	2992	3021
Temes	8080	7509	6880	6352	6567	6654	6903	6706	6577	6606
Összesen Erdély	69950	63968	58226	52750	54158	54638	56135	54690	54335	55363

Forrás: saját szerkesztés a romániai Nemzeti Statisztikai Hivatal adatai alapján

3. Melléklet. A helyi kereskedelmi egységek üzleti forgalma (millió lej)

	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Bihar	9825	8561	9090	10528	11323	11389	11595	11798	12548	14540
Beszterce-Naszód	2645	2120	2089	2381	3379	2884	3088	3011	3125	3578
Kolozs	16046	12790	12607	14097	14960	15592	16236	17326	20614	22048
Máramaros	4729	4087	4075	4579	4960	5119	5552	5942	6776	7323
Szatmár	3859	3386	3353	3832	4290	4528	4330	4586	4784	5684
Szilágy	2371	1769	1716	1983	2723	2819	2349	2249	2328	2717
Fehér	2851	2806	2730	2990	3116	3260	3497	3921	4387	4715
Brassó	13654	10107	10827	11143	12074	13189	13644	13622	15200	15603
Kovászna	2713	2587	2587	2603	2566	2133	2237	2312	2532	2755
Hargita	3280	2826	3179	3490	3559	3702	4032	4249	4502	4938
Maros	6970	6346	6419	7055	7313	7422	8008	8759	9767	10479
Szeben	7541	6498	7011	7622	8108	8040	8330	7988	8311	8870
Arad	7411	5822	6464	7666	8158	8514	8926	8928	9419	10628
Krassó-Szörény	1926	1802	1702	1936	1984	2038	2283	2758	2926	3541
Hunyad	5231	4283	4036	4572	4425	4487	4917	5438	5505	5909
Temes	13524	11661	11668	12576	13605	14184	14537	15629	19041	20116

Forrás: saját szerkesztés a romániai Nemzeti Statisztikai Hivatal adatai alapján

4. Melléklet. Átlag alkalmazottak száma a kereskedelemben Erdély szintjén

	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Bihar	32423	29835	26856	27363	25749	26314	26410	25950	27818	27880
Beszterce-Naszód	9828	8879	8387	9356	8433	8716	8515	8530	9464	9927
Kolozs	37081	34210	33976	34155	33980	33533	34318	35188	36019	38944
Máramaros	13173	13270	12550	12978	13249	12896	12813	13774	13022	14093
Szatmár	11094	10499	11349	10184	11188	10718	11335	10617	10742	11531
Szilágy	7314	6628	6372	6010	5985	6521	6072	6190	5885	7034
Fehér	12476	12744	10880	10732	11314	10648	11220	11338	11569	11817

	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Brassó	32458	26515	27077	25923	26135	25810	26385	27033	27765	28714
Kovászna	8240	7690	6064	6238	7122	7823	6750	7480	6560	7302
Hargita	8771	9665	8635	8995	8860	9414	9051	9502	9528	9795
Maros	22197	20616	17137	19279	18918	19703	20164	21143	21191	22100
Szeben	19208	18749	16311	16113	16285	16398	16507	15408	16431	15763
Arad	19406	17452	16678	16170	16139	17531	16330	16351	17358	17544
Krassó-Szörény	7402	6375	5481	5945	6407	6269	6041	6121	6338	6475
Hunyad	23210	22124	19914	20524	19740	19559	19162	18915	20040	19572
Temes	33692	31656	30350	31463	32013	31997	32403	32278	32686	35206
Összesen Erdély	297973	276907	258017	261428	261517	263850	263476	265818	272416	283697

Forrás: saját szerkesztés a romániai Nemzeti Statisztikai Hivatal adatai alapján

5. Melléklet A fizetés alakulása az erdélyi kereskedelmi szektorban megyénként(RON)

	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Bihar	868	791	823	891	850	851	1111	1236	1358	1575
Beszterce-Naszód	704	740	691	838	830	828	940	1162	1210	1400
Kolozs	1072	1069	1128	1253	1344	1301	1522	1686	1809	2044
Máramaros	910	929	752	856	1262	929	1180	1258	1367	1666
Szatmár	803	845	930	910	983	1110	995	1180	1421	1683
Szilágy	723	917	745	765	719	794	854	1084	1205	1478
Fehér	737	789	1012	850	832	875	969	1103	1302	1497
Brassó	1020	1136	995	1274	1347	1262	1433	1485	1788	1895
Kovászna	720	720	723	940	940	974	969	1102	1202	1570
Hargita	748	984	715	883	974	925	1199	1177	1401	1592
Maros	785	823	870	1019	958	1042	1229	1376	1793	1787
Szeben	967	937	930	1147	1056	1116	1239	1513	1753	1767
Arad	811	866	1014	1166	984	1100	1235	1546	1379	1678
Krassó-Szörény	721	799	904	873	938	921	1033	1141	1420	1553
Hunyad	672	697	785	805	920	846	900	1098	1204	1496
Temes	956	1003	1091	1216	1223	1319	1314	1603	1680	1978

Forrás: saját szerkesztés a Piața (2018) adatai alapján.

6. Melléklet. A megyénkénti települések számának az alakulása, ahol modern kereskedelmi üzletek létesültek

	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Fehér	6	8	6	6	8	8	10	12	12	26	27
Arad	4	5	4	5	6	7	8	11	12	13	17
Bihar	7	7	7	7	7	11	11	22	22	21	23
Beszterce-Naszód	2	3	3	3	3	4	5	8	10	10	11
Brassó	7	9	9	11	9	13	13	13	16	18	18
Krassó-Szörény	6	7	7	7	6	6	6	8	8	8	10
Kolozs	8	8	9	9	10	10	10	13	16	17	19
Kovászna	3	3	4	3	4	4	5	5	5	6	6
Hargita	6	11	11	11	11	12	13	13	15	15	15
Hunyad	11	11	11	11	11	11	11	12	13	15	15
Máramaros	7	7	7	7	7	7	8	12	15	18	24
Maros	5	5	7	7	9	9	9	10	13	15	16
Szilágy	3	3	4	3	4	4	4	9	11	11	12
Szatmár	10	8	8	9	9	14	19	21	20	19	24
Szeben	2	4	5	6	5	6	6	6	10	10	12
Temes	6	6	6	8	9	9	10	13	19	27	34
Összesen Erdély	93	105	108	113	118	135	148	188	217	249	283

Forrás: saját szerkesztés a Piața (2018) adatai alapján.

7. Melléklet. A modern kiskereskedelmi eladótér felületének (nm) az alakulása Erdélyben – megyénként

	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Fehér	21001	23852	21495	25445	26818	25136	28776	27686	37365	40589	43969
Arad	48610	50728	51861	64170	53889	56320	63115	61155	64715	68256	76603
Bihar	63650	62530	71620	78970	79672	82845	94935	91222	98789	100012	107695
Beszterce-Naszód	7329	8269	8889	9940	17595	18050	21348	19450	22391	26766	28414
Brassó	70983	75363	75903	100027	87474	92756	108872	93110	114851	122162	127753
Krassó-Szörény	9847	19814	19190	25782	23821	23745	25289	24245	25646	27017	32691
Kolozs	93156	92252	98947	111208	112376	117218	123430	121613	127327	139291	146549
Kovászna	12338	12728	13458	15363	19311	21776	23437	23037	22337	22192	24063
Hargita	13674	24570	28000	31100	32217	32014	31206	31864	31710	31669	35730
Hunyad	52012	54462	65482	65396	63296	68176	69808	68426	73550	78148	81975
Máramaros	34140	37765	45115	43382	46030	46725	48969	47425	51794	54680	69595
Maros	47405	47313	54443	67729	62402	66557	76050	70013	83154	89846	91934
Szilágy	9798	10838	13048	19295	13403	13383	14565	13973	15213	15431	15829
Szatmár	31485	32495	40155	43540	37663	40717	45819	42937	46729	50527	61689
Szeben	45040	46242	57652	63672	52982	53646	58685	52787	59610	57090	60251
Temes	67963	84403	85919	112431	108971	113035	126756	113715	133356	143081	153734
Összesen Erdély	628431	683624	751177	877450	837920	872099	961060	902658	1008537	1066757	1158474

Forrás: saját szerkesztés a Piața (2018) adatai alapján.

8. Melléklet. A kiskereskedelmi szektor fejlettségi szintjének* az alakulása Erdélyben – megyénként

	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Fehér	11.93	11.97	12.05	14.27	15.30	14.73	15.12	13.60	18.35	16.26	17.40
Arad	23.78	24.05	25.92	30.62	27.38	25.98	28.14	25.64	26.81	27.75	28.60
Bihar	22.54	22.27	25.53	28.15	31.77	28.69	32.88	28.38	30.16	30.03	31.39
Beszterce-Naszód	7.98	7.75	8.27	9.25	19.56	17.88	20.03	15.65	16.54	19.77	19.94
Brassó	16.71	17.33	17.48	22.48	24.59	22.57	26.49	22.66	26.67	27.78	29.06
Krassó-Szörény	6.32	11.82	11.56	15.54	17.97	16.04	17.08	15.30	16.18	17.05	19.81
Kolozs	19.31	19.60	20.47	23.01	23.62	23.74	25.00	23.30	23.85	25.82	26.88
Kovászna	13.45	13.95	13.22	16.63	21.55	23.63	23.25	22.85	22.16	20.92	22.68
Hargita	12.95	15.41	17.68	19.63	22.35	20.75	19.41	19.82	19.14	19.11	21.56
Hunyad	14.97	16.12	19.59	19.56	22.97	23.09	23.64	22.89	23.89	24.80	26.01
Máramaros	12.98	14.26	17.11	16.45	20.29	19.45	19.76	18.16	18.81	19.05	21.74
Maros	18.05	18.35	19.81	24.65	24.79	25.17	28.76	25.93	28.96	30.14	30.45
Szilágy	11.26	12.27	13.12	21.07	16.00	15.68	17.06	13.67	13.55	13.68	13.62
Szatmár	16.57	18.11	22.52	23.77	24.24	21.32	21.96	19.91	22.05	24.13	26.42
Szeben	21.44	19.44	23.21	24.99	24.82	22.61	24.73	22.24	22.91	21.94	22.46
Temes	17.05	21.45	21.71	27.52	27.64	27.22	29.98	25.89	28.59	28.45	29.10

Forrás: saját szerkesztés a Piața (2018) adatai alapján.
*Kiskereskedelmi fejlettségi szint = (eladótér felülete * 100) / kiszolgált lakosság száma

9. Melléklet. A kiskereskedelmi szektor fejlettségi szintjének* az alakulása Erdélyben – megyeszékhelyenként

	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Gyulafehérvár	21.94	20.08	18.81	18.01	19.7	18.37	19.71	19.71	28.58	29.82	33.12
Arad	26.86	28.42	30.06	37.02	34.05	32.61	35.31	36.02	36.02	37.13	40
Nagyvárad	28.73	27.94	30.97	33.76	38.38	35.93	40.48	41.55	42.55	42.65	44.99
Beszterce	7.69	8.41	8.19	9.32	22.08	20.73	22.73	23.01	23.77	29.59	30.74
Brassó	21.65	22.08	22.05	29.17	30.41	28.61	28.94	35.16	35.84	37.68	39.22
Resicabánya	6.81	13.53	13	15.54	18.14	16.22	16.9	17.56	17.56	17.61	24.82
Kolozsvár	25.03	25.17	26.46	28.67	28.55	28.18	28.6	28.11	28.76	31.91	32.86
Sepsiszentgyörgy	14.99	15.56	15.68	10.73	18.86	21.35	22.54	23.25	23.25	21.62	23.66
Csíkszereda	4.62	15.4	15.55	16.52	20.29	19.48	19.99	19.99	19.99	20.08	23.23
Déva	38.84	38.92	50.42	43.65	52.23	49.06	49.38	49.38	51.67	52.27	53.86
Nagybánya	19.39	21.88	24.82	25.01	30.63	29.01	29.01	29.67	31.09	31.24	40.54
Marosvásárhely	27.16	27.65	27.56	33.36	32.74	33.64	36.66	39.71	43.85	47.51	47.15
Zilah	13.6	14.94	15.69	26.85	20.25	19.63	21.32	21.32	21.37	21.45	21.59
Szatmárnémeti	20.56	21.36	24.2	27.58	28.77	28.09	30.24	31.86	32.88	36.61	46.54
Szeben	24.59	25.25	26.96	32.49	28.89	26.83	25.32	29.09	28.96	27.9	29.93
Temesvár	20.09	25.76	25.83	32.95	32.35	31.64	30.76	34.63	34.96	36.28	37.87

Forrás: saját szerkesztés a Piața (2018) adatai alapján.
*Kiskereskedelmi fejlettségi szint = (eladótér felülete * 100) / kiszolgált lakosság száma

Dézsi-Benyovszki Annamária, Bálint Csaba

11. Az erdélyi bankrendszer fejlődése a renszerváltást követően[1]

A pénzügyi közvetítés[2] – a környező országokban, valamint az Európai Unió tagállamaiban mért értékekhez képest – Romániában alulmarad. 2007-ben Romániában a pénzügyi szektor eszközállománya a GDP 74,1%-át képezte, ami az előző periódushoz képest lényeges javulást mutatott, mivel 2003-ban a mutató értéke 36,3% volt. Ebben a periódusban a pénzügyi közvetítés mélyülése főként a Románia EU-s csatlakozása után növekedett magánszektornak nyújtott hitelállomány, valamint a pénzügyi szektorba történő külföldi tőkebefektetések állományának köszönhető (Román Nemzeti Bank, 2008, 14). A pénzügyi közvetítés mélyült 2009-ig (ekkor a GDP-arányos eszközérték elérte a közel 80%-ot), ezután a pénzügyi közvetítés szintje csökkenni kezdett. 2019 első negyedévében a 2010–2018-as periódushoz képest is csökkent a GDP-arányos eszközállomány, ekkor a pénzügyi szektor mérlegfőösszege a GDP 61,8%-át tette ki. Ez jelentősen elmaradt mind a régióbeli országokban, mind az Európai Unió tagországaiban mért értékektől, 2018 harmadik negyedévében az Európai Unióban a bankszektor eszközeinek az értéke a GDP közel 240%-a volt.

A pénzügyi szektoron belül a hitelintézetek meghatározó szerepet töltenek be Romániában. 2007-ben a hitelintézetek eszközállománya 82,6%-át képezte a pénzügyi szektor eszközállományának (Román Nemzeti Bank, 2008, 15). Ez az arány 2019 márciusáig csökkent, ekkor a romániai pénzügyi szektor eszközeinek a 74,9%-át tette ki a hitelintézetek aggregált mérlegfőösszege (Román Nemzeti Bank, 2019, 56). A romániai bankszektorban túlsúlyban vannak a külföldi magántőkével rendelkező hitelintézetek. 2019 júniusában a hitelintézetek összes eszközének a 91,9%-át a magántőkével rendelkező hitelintézetek eszközei, míg 74,5%-át a külföldi tőkével rendelkező hitelintézetek eszközei tették ki.

A 2007 és 2019 júniusa közötti periódusban a hitelintézetek száma a bankszektorban végbemenő konszolidációs folyamat eredményeként lecsökkent. A hitelintézetek számának csökkenése az Európai Unió tagállamainak bankrendszereit is jellemezte[3]. 2007-ben 42 hitelintézet tevékenykedett Romániában. 2019-re a fúziók és felvásárlások következtében a hitelintézetek száma 34-re csökkent. Ez a konszolidációs folyamat a következő periódusban is folytatódni fog a bankpiaci verseny erősödése, a működési költségek fedezésének kényszere, illetve a piaci részesedés növelésére való törekvés hatásaként.

1 A banki tevékenység országos szintnél kisebb egységek (regionális, megyei szint) keretében történő vizsgálata esetén adathiányba ütközünk. Az adathiány oka elsősorban a mutatók bontásában rejlik, hiszen a legtöbb mutató csak országos szinten áll rendelkezésünkre, ami az elemzés során nehézséget okoz.

2 A pénzügyi közvetítés mutatójának kiszámítási módja a következő: a pénzügyi szektor eszközállományának aránya a GDP-ben.

3 Bővebb elemzésért lásd Tóth és Zéman (2017) tanulmányát.

2007-hez képest mind a banki alkalmazottak száma, mind a bankfiókok száma csökkent a működési költségek optimalizálásának, illetve a banki műveletek digitális transzformációjának hatásaként. A banki alkalmazottak száma közel 16 000-rel, míg a bankfiókok száma 2000-rel csökkent az utóbbi 10 évben Romániában (Román Nemzeti Bank, 2018, 65). 2019 márciusában 53 754 banki alkalmazottal és 4350 bankfiókkal[4] rendelkezett a romániai bankrendszer.

A bankpiaci koncentráció a versenyre és a teljes pénzügyi rendszerre gyakorolt hatása miatt kockázatokat jelent. A koncentráció foka a romániai bankrendszerben relatív alacsonynak mondható: 2019 márciusában az első 5 legnagyobb kereskedelmi bank mérlegfőösszeg szerinti piaci részesedése 62,1%, míg a Herfindahl–Hirschmann-index[5] értéke 963 volt. Ezek az értékek kisebbek, mint az Európai Unió tagországainak bankrendszerei esetén mért értékek. 2017-ben az első 5 legnagyobb bank eszközállomány szerinti piaci részesedése átlagosan 63,7% volt, a Herfindahl–Hirschmann-index értéke pedig 1074 (Román Nemzeti Bank, 2019a, 57).

A FinTech-szegmens[6] Romániában még gyengén fejlett, habár a hitelintézetek az új technológiák alkalmazására és a banki termékek és szolgáltatások fejlesztésére nagy hangsúlyt fektetnek. A pénzügyi-banki szektor digitalizációs folyamatának alacsony szintjéhez hozzájárulnak mind az alacsony szintű pénzügyi beilleszkedés, mind a gazdasági és szociális aszimmetriák. Habár az új banki termékekre és szolgáltatásokra fogékony ügyfelek száma folyamatosan nő, Romániában az *e-banking*et használó fizikai személyek aránya még alacsonynak mondható. 2017-ben a romániai lakosságnak csupán 11%-a használta legalább egyszer az internetet a pénzügy-banki szolgáltatások igénybevételére, szemben az európai uniós tagországok 61%-os átlagával (Román Nemzeti Bank, 2019a, 26).

A banki tevékenység fejlődésének az elemzésére különböző országos és megyei szintű mutatókat használtunk, annak érdekében, hogy be tudjuk azonosítani a magas potenciállal rendelkező területeket. A hitelintézetek által nyújtott szolgáltatások megyei szintű elemzésénél érdekes és fontos következtetéseket vonhatunk le az adott megye fejlődési perspektíváira vonatkozóan. A banki tevékenység mérete, a lakossági és vállalati megtakarítások és hitelek alakulása mind fontos mutatói az adott terület fejlettségi szintjének. A banki ügyfelek elemzése esetén külön vizsgáltuk a vállalatokat és a lakosságot, hiszen a két ügyfél-kategória eltérő sajátosságokkal rendelkezik a banki tevékenység esetén.

A bankkártyával való penetráció vizsgálatakor megállapítható, hogy Romániában az elemzett periódusban mind a betéti kártyák, mind a hitelkártyák száma nőtt (47, illetve 33%-kal). 2019 júniusában 17,7 millió bankkártya volt forgalomban, amelynek több mint 80%-a betéti kártya volt. Az ATM-ek[7] száma 2019 júniusában meghaladta a 10 500-at, míg a POS-terminálok[8] száma közel 220 000 ezer volt. Az elemzett periódusban az ATM-ek száma 33%-kal, a POS-terminálok száma pedig 174%-kal nőtt.

4 A Creditcoop hálózata nélkül számolt érték.

5 A koncentráció mérésére leggyakrabban használt mutató a Herfindahl–Hirschman-index (HHI). A HHI 1000 alatti értéke alacsony, 1000-nél nagyobb és 1800-nál nem nagyobb értéke közepes, 1800-nál nagyobb értéke nagyfokú koncentrációra utal.

6 A FinTech rövidítés alapját képező *Financial Technology*, azaz a pénzügyi technológia azon IT-alapú digitális pénzügyi technológiákra, üzleti modellekre utal, amelyek a fogyasztói igényekre kiemelten építve, a pénzügyi szolgáltatások hatékonyabbá tételére törekednek (Horváth, 2019).

7 Készpénzfelvételre, valamint egyéb szolgáltatások igénybevételére alkalmas bankjegykiadó automaták.

8 Az üzletekben és egyéb elárusítóhelyeken felszerelt kártyaleolvasó eszközök, amelyek lehetővé teszik az ügyfelek számára a kártyás fizetési módot.

A hitelállomány növekedése a magánszektornak nyújtott bankhitelállomány éves százalékos növekedésével mérhető. A banki hitelállomány gyors növekedése az eszközárbuborék kialakulásának kockázatát növeli, például a túlzott mértékű jelzáloghitelezés növeli a lakásárakat és a magánszektor adósságállományát. A hitelállomány-csökkenés összefüggésben állhat a vállalkozások, különösen a kis- és középvállalkozások hitelhez jutási nehézségeivel. Ideális esetben a magánszektornak nyújtott hitelállománynak kellő mértékben kell emelkednie ahhoz, hogy biztosítsa a megfelelő finanszírozást a beruházásokhoz, azonban nem olyan túlzott mértékben, hogy eszközárbuborékok kialakulásához vezessen (Európai Bizottság, 2017).

A hitel- és betétállomány vizsgálatakor a megyék lakosai számának különbözőségéből eredő méretbeli különbségek kiszűrésére az egy főre jutó állományokat elemeztük. Az egy főre jutó hitelállomány megyei, illetve országos szintű alakulását szemléltető táblázat jól mutatja, hogy az elemzett időszakban Romániában az egy főre jutó hitelállomány növekedett, az országos átlag pedig közel megduplázódott. Az országos átlagnál magasabb növekedést Brassó (107%-os) és Kolozs (103%-os) megyékben érték el. 2019 júniusában Hargita (17%-kal) és Szilágy (8%-kal) megyében pedig csökkent az egy főre jutó hitel értéke 2007-hez képest.

Az elemzett megyék közül a legmagasabb értéket Kolozs megyében regisztrálták, ahol 2019 júniusában közel 50%-kal volt magasabb az egy főre jutó hitel nagysága (19,81 ezer lej), mint az országos átlag (13,31 ezer lej). Ugyancsak átlag feletti értékeket regisztráltak Brassó (16,47 ezer lej) és Temes (16,44 ezer lej) megyékben. A többi vizsgált megye esetén az egy főre jutó hitel értéke az országos átlag alatt volt. A legkisebb értékeket Hargita (3,23 ezer lej), Krassó-Szörény (3,34 ezer lej) és Kovászna (4,21 ezer lej) megyék esetén figyelhetjük meg. Ezekben a megyékben az egy főre jutó hitelállomány az országos átlag 32%-a alatt helyezkedett el 2019 júniusában.

11.1. táblázat: Az egy főre jutó hitelállomány alakulása, 2007–2019. június (ezer lej)

		2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019. június
Bánság	Krassó-Szörény	3,01	3,93	3,90	3,90	3,85	3,93	3,77	3,17	3,13	3,15	3,17	3,29	3,34
	Temes	8,84	11,31	11,02	11,74	13,08	13,12	13,08	12,38	12,58	13,09	14,05	15,60	16,44
Erdély	Beszterce-Naszód	5,92	7,69	7,06	6,72	6,62	7,28	6,93	5,57	5,59	5,47	5,95	6,35	6,81
	Brassó	7,97	10,90	10,95	10,89	11,43	12,55	12,33	11,20	11,73	11,66	13,17	15,29	16,47
	Fehér	5,51	7,45	7,13	7,12	7,31	8,41	7,72	6,39	7,02	7,12	8,71	9,24	9,28
	Hargita	3,89	4,82	4,61	4,44	4,26	4,28	3,98	3,43	3,45	3,14	3,10	3,09	3,23
	Hunyad	4,29	5,58	5,65	5,63	5,72	6,17	5,76	4,67	4,39	4,38	4,42	4,66	4,61
	Kolozs	9,77	13,47	13,59	13,65	14,38	14,90	15,01	14,16	15,06	16,32	17,44	18,87	19,81
	Kovászna	3,52	4,40	4,31	4,28	4,59	4,69	4,13	3,58	3,66	3,69	3,90	4,18	4,21
	Maros	4,61	6,22	5,92	5,75	6,49	6,45	6,54	6,46	6,16	6,23	6,42	7,03	7,04
	Szeben	8,32	10,61	10,21	9,98	10,21	10,48	12,44	12,15	10,52	10,49	11,05	11,73	11,74

		2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019. június
Partium	Arad	5,66	6,92	6,52	6,47	6,79	7,15	7,17	6,31	6,90	7,22	7,89	8,46	8,76
	Bihar	7,61	10,29	10,29	10,41	10,89	11,30	11,17	10,07	10,01	9,79	8,91	9,57	9,63
	Máramaros	4,55	6,03	6,15	6,14	6,40	6,74	6,63	5,73	5,89	5,97	6,26	6,47	6,68
	Szatmár	5,69	6,87	7,12	7,33	7,55	8,46	8,11	6,85	6,90	7,10	7,54	7,84	7,54
	Szilágy	5,35	7,13	9,16	9,16	7,14	7,50	6,71	5,54	5,62	5,09	4,91	5,10	4,90
Románia		6,93	9,24	9,36	9,82	10,51	10,69	10,95	10,63	11,05	11,25	11,94	12,88	13,31

Forrás: saját számítás a Román Nemzeti Bank, valamint a Nemzeti Statisztikai Hivatal adatai alapján

A 2008 utáni periódushoz képest a magánszektornak nyújtott hitelállomány magas növekedési üteme tovább folytatódott 2019-ben, márciusban elérve az éves 7,7%-os növekedést. A lejben denominált hitelek éves növekedési üteme 11,3%, míg a devizában denominált hitelek éves növekedési üteme 1,4% volt (Román Nemzeti Bank, 2019a, 58–59). A lejalapú hitelállomány 2/3-át képezi a teljes hitelállománynak, ami 1996 óta a legnagyobb arány a romániai bankszektorban (Román Nemzeti Bank, 2019b, 109). A hitelpiacon a lejalapú hitelállomány jelentős részarányt képvisel a *retail*-szektorban, míg a vállalati üzletágra főként a devizaalapú hitelek a jellemzőek.

Az egy főre jutó hitelállomány devizanem szerinti alakulását a következő táblázat tartalmazza. Az elemzett időszakban Romániában az egy főre jutó lejalapú hitel értéke 179%-kal, míg az egy főre jutó devizaalapú hitel 20%-kal nőtt átlagosan. Az egy főre jutó lejalapú hitel a legnagyobb növekedési ütemet Kolozs (265%-os) és Temes (225%-os) megyékben érte el. Az egy főre jutó devizaalapú hitel nagysága Brassó (41%-os) és Fehér (30%-os) megyékben mutatta a legnagyobb növekedést, míg a megyék nagy részében a devizaalapú hitelek állományának csökkenése figyelhető meg a vizsgált periódusban.

Országos szinten 2007-ben az egy főre jutó devizaalapú hitel értéke (3,78 ezer lej) meghaladta az egy főre jutó lejben nyújtott hitel nagyságát (3,15 ezer lej), 2015-től kezdődően a lejalapú hitelállomány nagyobb arányt képviselt a teljes hitelállományon belül. 2019 júniusában országos szinten közel kétszer akkora volt a lejalapú hitelek állománya, mint a devizaalapúaké. Az elemzett megyékre is jellemző ez a tendencia. 2019 júniusában az egy főre jutó lejalapú és devizaalapú hitel értéke az országos átlagnál magasabb volt Kolozs megyében (51%-kal a lejalapú hitel, 44%-kal a devizaalapú hitel); Temes megyében (26%-kal a lejalapú hitel, 47%-kal a devizaalapú hitel) és Brassó megyében (a lejalapú hitel 24%-kal, a devizaalapú hitel23%-kal). A legnagyobb szerkezetbeli különbséget Krassó-Szörény, Hunyad és Kovászna megyékben vehetjük észre. Ezekben a megyékben a lejalapú hitelállomány a teljes hitelállomány 80%-a körül volt.

A hitelállomány alakulását megvizsgáltuk az ügyfél típusa szerint is. 2019 márciusában – a bankszektor jogi környezetét övező bizonytalanság, valamint a kamatlábak növekedése ellenére – a lakosságnak nyújtott hitelállomány országos szinten 8,1%-kal nőtt 2018 hasonló periódusához képest. A lakossági hitelállomány növekedése főként a jelzáloghitelek és a lejben denominált fogyasztási hitelek növekedésének a következménye (Román Nemzeti Bank, 2019b, 109). Országos szinten a lakossági hitelállomány 52%-át képezte a teljes hitelállománynak. A nem pénzügyi vállalatoknak nyújtott hitelek állománya 7,4%-kal nőtt 2019

márciusában 2018 márciusához képest (az éves növekedési ütem 10,5%-os volt a valutában nyújtott hitelek és 5,2%-os a lejben denominált hitelek esetén) (Román Nemzeti Bank, 2019a, 59). A nem pénzügyi vállalatoknak nyújtott hitelállomány a feldolgozóiparra (29,02%), a kereskedelemre (22,43%) és a szolgáltatásokra (17,33%) koncentrálódik, ezt követi az építőipar (10,61%), a mezőgazdaság (8,23%), az ingatlanügyletek (7,49%), a közműágazat (4,62%), valamint a kitermelőipar (0,27%).

11.2.táblázat: Az egy főre jutó hitelállomány alakulása devizanem szerint, 2007 – 2019. június, (ezer lej)

			2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019. június
Bánság	Krassó-Szörény	Lej	1,96	2,42	2,30	2,15	2,15	2,13	2,06	1,85	2,04	2,27	2,44	2,66	2,72
		Deviza	1,05	1,52	1,61	1,76	1,70	1,79	1,71	1,32	1,09	0,88	0,73	0,63	0,62
	Temes	Lej	3,40	3,97	3,60	3,60	3,77	3,76	4,11	4,72	5,84	7,09	8,99	10,63	11,03
		Deviza	5,44	5,64	5,77	5,91	6,03	6,01	6,33	5,74	5,79	6,33	6,15	6,32	6,64
Erdély	Beszterce-Naszód	Lej	2,85	3,21	2,83	2,61	2,57	3,01	2,98	2,48	2,61	3,08	3,73	4,18	4,58
		Deviza	3,07	4,49	4,23	4,11	4,05	4,27	3,95	3,09	2,98	2,39	2,22	2,17	2,22
	Brassó	Lej	4,02	4,68	4,69	4,53	4,90	5,56	5,44	5,39	6,08	6,78	8,43	10,17	10,91
		Deviza	3,95	6,22	6,26	6,36	6,53	6,99	6,89	5,81	5,66	4,88	4,73	5,12	5,56
	Fehér	Lej	2,44	3,10	2,78	2,64	2,67	3,04	3,16	2,91	3,46	4,15	4,64	5,15	5,27
		Deviza	3,07	4,35	4,35	4,48	4,64	5,37	4,57	3,48	3,56	2,97	4,07	4,09	4,00
	Hargita	Lej	2,34	2,84	2,62	2,36	2,26	2,26	2,13	1,88	2,06	2,19	2,27	2,32	2,47
		Deviza	1,55	1,97	1,99	2,08	2,01	2,02	1,85	1,55	1,39	0,95	0,83	0,77	0,76
	Hunyad	Lej	2,83	3,41	3,39	3,19	3,14	3,43	3,25	2,83	2,91	3,21	3,38	3,68	3,69
		Deviza	1,47	2,16	2,26	2,44	2,58	2,74	2,51	1,84	1,48	1,17	1,04	0,98	0,92
	Kolozs	Lej	3,64	4,34	4,25	4,25	4,46	4,89	5,19	5,83	7,33	9,34	11,10	12,77	13,29
		Deviza	6,12	9,13	9,34	9,41	9,91	10,00	9,82	8,33	7,73	6,98	6,34	6,10	6,53
	Kovászna	Lej	2,44	2,98	2,63	2,48	2,68	2,85	2,65	2,36	2,45	2,73	2,97	3,30	3,37
		Deviza	1,07	1,42	1,68	1,80	1,92	1,84	1,48	1,22	1,21	0,96	0,93	0,89	0,84
	Maros	Lej	2,36	2,93	2,66	2,38	2,81	2,90	2,92	3,19	3,02	3,57	4,01	4,71	4,58
		Deviza	2,24	3,29	3,26	3,37	3,68	3,55	3,62	3,27	3,14	2,65	2,41	2,33	2,46
	Szeben	Lej	3,29	3,96	3,52	3,35	3,37	3,49	4,61	4,94	4,90	5,82	6,86	7,74	7,90
		Deviza	5,03	6,65	6,68	6,63	6,84	6,98	7,82	7,21	5,62	4,67	4,19	4,00	3,84
Partium	Arad	Lej	2,40	2,75	2,57	2,40	2,64	2,94	2,91	2,93	3,59	4,22	5,07	5,84	6,18
		Deviza	3,27	4,17	3,95	4,06	4,15	4,21	4,26	3,39	3,31	3,01	2,81	2,62	2,58
	Bihar	Lej	2,90	3,39	3,16	2,91	2,94	3,17	3,44	3,60	4,18	4,71	5,55	6,18	6,34
		Deviza	4,71	6,89	7,13	7,50	7,95	8,13	7,73	6,47	5,84	5,08	3,36	3,39	3,29
	Máramaros	Lej	2,06	2,62	2,55	2,51	2,66	2,98	3,04	2,91	3,24	3,70	4,29	4,73	4,99
		Deviza	2,49	3,41	3,59	3,63	3,74	3,76	3,59	2,82	2,65	2,27	1,97	1,74	1,70
	Szatmár	Lej	2,46	2,80	2,64	2,50	2,59	3,14	3,30	3,18	3,61	4,13	4,80	5,27	5,08
		Deviza	3,24	4,07	4,47	4,83	4,96	5,32	4,81	3,67	3,30	2,98	2,74	2,57	2,46
	Szilágy	Lej	2,47	3,21	3,34	3,09	3,21	3,41	3,25	2,93	3,42	3,32	3,47	3,89	3,76
		Deviza	2,88	3,92	5,82	6,07	3,93	4,09	3,45	2,61	2,21	1,77	1,44	1,20	1,14

		2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019. június
Románia	Lej	3,15	3,89	3,71	3,61	3,82	3,98	4,25	4,59	5,54	6,37	7,42	8,42	8,78
	Deviza	3,78	5,36	5,65	6,21	6,69	6,71	6,70	6,04	5,52	4,88	4,52	4,46	4,53

Forrás: saját számítás a Román Nemzeti Bank, valamint a Nemzeti Statisztikai Hivatal adatai alapján

A vállalati hitelezés növekedési tendenciájának konszolidációja a következő feltételek teljesülése esetén valósulhat meg: a nagyszámú alultőkésített vállalat feltőkésítése, a fizetési fegyelem javulása, a banki alkalmazottak jobb felkészítése a hitelkockázat megfelelő elemzésére (Román Nemzeti Bank, 2019b, 109). A fizetési fegyelem – habár az utóbbi két évben enyhe javulás volt megfigyelhető, főként a magántőkéjű vállalatok beszállítókkal való viszonyát illetően – továbbra is a nem pénzügyi vállalatok egyik legfontosabb problémája marad (Román Nemzeti Bank, 2019b, 12).

A vállalatok hitelezésének a bővítése a hazai bankok számára továbbra is kihívás marad, főként a kis- és közepes vállalatoknak nyújtott hitelek garanciájára kidolgozott megoldások fejlesztése a megoldandó probléma. Romániában azok a vállalatok, amelyek nem tudnak finanszírozási forrásokhoz jutni, főként a következő problémákkal rendelkeznek: a figyelembe vehető garanciák elégtelensége; a pénzügyi szempontból életképes projektek kidolgozásához szükséges tudás hiánya; a vállalatok alultőkésítettsége; a bürokrácia; az európai uniós támogatások megszerzésének a nehézsége és a pénzügyi oktatás alacsony foka. 2017-ben a kereskedelmi hitel és a hitelintézetek által nyújtott hitel közötti arány megközelítőleg 3:1-hez volt, ami növelte a fizetésképtelenség kockázatát (Román Banki Szövetség, 2019).

A legjelentősebb hitelintézetek stratégiája alapján elmondható, hogy a 2019–2021-es periódusban főleg a vállalati hitelállomány növekedési ütemének a gyorsítása lesz a cél a lakossági hitelállománnyal szemben. A következő három évben a nem pénzügyi vállalatok közül főként a nagyvállalatoknak nyújtott hitelállomány növelését tervezik, évente átlagosan 10,9%-kal. A lakossági üzletágban pedig a jelzáloghitelezésen lesz a hangsúly (Román Nemzeti Bank, 2019a, 59).

A vizsgált periódusban Romániában a lakossági, illetve a vállalati hitelállomány közel azonos nagyságú volt. Az egy főre jutó lakossági hitel értéke 109%-kal, míg az egy főre jutó vállalatoknak nyújtott hitel 76%-kal nőtt 2007 és 2019 júniusa között. A legnagyobb növekedést a lakossági hitelek esetén Temes (149%-os), Kolozs (135%-os) és Szeben (119%-os) megyékben regisztrálták. Csupán Hargita megyében csökkent az egy főre jutó lakossági hitel értéke az elemzett periódusban. Az egy főre jutó vállalati hitel az országos átlagnál nagyobb ütemben növekedett Fehér (110%-kal) és Brassó (108%-kal) megyékben, Kolozs megyében az országos átlaghoz hasonló növekedést láthatunk.

A teljes hitelállomány ügyfél-kategória szerinti megoszlásának megyei és országos szintű alakulását a következő táblázat szemlélteti. Az ügyfél-kategória szerinti megoszlás alakulása változatos képet tükröz a vizsgált megyékben. 2019 júniusában a lakossági hitelállomány a legnagyobb arányt Hunyad (75%), illetve Krassó-Szörény (73%) megyékben érte el. A lakosságnak nyújtott hitelállomány 60% fölötti részaránnyal rendelkezett a teljes hitelállományon belül Szilágy, Beszterce-Naszód, Kovászna, Szeben, illetve Temes megyékben is. A vállalati hitelállomány a legnagyobb részarányt Fehér (57%), Szatmár (55%), illetve Brassó (53%) megyékben érte el.

11.3. táblázat: A hitelállomány megoszlása a hitelt igénylő típusa szerint, 2007 – 2019. június (%)

			2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019. jún.
Bánság	Krassó-Szörény	Lakossági	69	66	66	64	64	65	65	66	69	71	72	73	73
		Vállalati	31	34	34	36	36	35	35	34	31	29	28	27	27
	Temes	Lakossági	46	49	51	49	46	47	47	51	56	58	61	62	61
		Vállalati	54	51	49	51	54	53	53	49	44	42	39	38	39
Erdély	Beszterce-Naszód	Lakossági	48	42	40	39	39	41	43	44	47	56	63	66	67
		Vállalati	52	58	60	61	61	59	57	56	53	44	37	34	33
	Brassó	Lakossági	48	49	49	49	47	47	48	49	51	54	52	49	47
		Vállalati	52	51	51	51	53	53	52	51	49	46	48	51	53
	Fehér	Lakossági	54	54	55	54	53	48	49	52	49	49	42	42	43
		Vállalati	46	46	45	46	47	52	51	48	51	51	58	58	57
	Hargita	Lakossági	47	46	48	48	49	48	48	46	48	52	53	55	53
		Vállalati	53	54	52	52	51	52	52	54	52	48	47	45	47
	Hunyad	Lakossági	67	65	64	63	62	61	62	65	70	70	73	73	75
		Vállalati	33	35	36	37	38	39	38	35	30	30	27	27	25
	Kolozs	Lakossági	47	49	50	51	50	48	48	51	52	52	54	55	54
		Vállalati	53	51	50	49	50	52	52	49	48	48	46	45	46
	Kovászna	Lakossági	58	56	56	55	52	53	58	59	62	63	63	62	62
		Vállalati	42	44	44	45	48	47	42	41	38	37	37	38	38
	Maros	Lakossági	51	51	54	56	51	50	52	52	54	54	54	53	54
		Vállalati	49	49	46	44	49	50	48	48	46	46	46	47	46
	Szeben	Lakossági	40	43	45	48	48	48	45	49	53	57	59	61	62
		Vállalati	60	57	55	52	52	52	55	51	47	43	41	39	38
Partium	Arad	Lakossági	48	50	52	52	50	50	50	54	54	56	56	57	57
		Vállalati	52	50	48	48	50	50	50	46	46	44	44	43	43
	Bihar	Lakossági	42	43	43	43	42	41	40	42	44	46	54	53	54
		Vállalati	58	57	57	57	58	59	60	58	56	54	46	47	46
	Máramaros	Lakossági	48	48	48	48	46	45	45	47	48	49	50	51	50
		Vállalati	52	52	52	52	54	55	55	53	52	51	50	49	50
	Szatmár	Lakossági	42	46	44	42	41	38	39	41	42	42	42	42	45
		Vállalati	58	54	56	58	59	62	61	59	58	58	58	58	55
	Szilágy	Lakossági	49	49	58	62	47	46	50	54	56	62	65	65	68
		Vállalati	51	51	42	38	53	54	50	46	44	38	35	35	32
Románia		Lakossági	48	50	50	49	46	46	47	48	49	51	52	52	52
		Vállalati	52	50	50	51	54	54	53	52	51	49	48	48	48

Forrás: saját számítás a Román Nemzeti Bank adatai alapján

A lakossági hitelállományon belül a két legjelentősebb kategória, az ingatlanhitelek, valamint a fogyasztási hitelek alakulását is elemeztük, hogy a megyék fejlődési lehetőségeiről átfogóbb képet kaphassunk. A következő táblázat az egy főre jutó ingatlanhitel értékének az alakulását mutatja a vizsgált megyékben, illetve országos szinten. A 2007 és 2019 júniusa közötti periódusban az ingatlanhitel-állomány növekedése figyelhető meg. Országos szinten ez a növekedés közel 450%-os volt.

A legnagyobb növekedési ütem az egy főre jutó ingatlanhitel esetén Temes (562%-os), Brassó (542%-os) és Kolozs (518%-os) megyékben volt tapasztalható. 2019 júniusában az egy főre jutó ingatlanhitel értéke a legnagyobb Kolozs megyében volt, az országos átlag 184%-a. A romániai átlagértékeknél jelentősebb ingatlanhitel-felvétel történt még Temes, Brassó és Szeben megyékben. Az országos átlagtól való nagy eltérés Kolozs, illetve Temes megyékben volt, amely Temesvár, valamint Kolozsvár és környéke magas fejlődési ütemének tudható be, hiszen a főváros után Románia legvonzóbb gazdasági övezetei közé tartoznak. 2019 júniusában a legalacsonyabb egy főre jutó ingatlanhitel Hargita (0,53 ezer lej), Krassó-Szörény (0,85 ezer lej), illetve Kovászna (0,97 ezer lej) megyékben volt. Ezekben a megyékben az egy főre jutó ingatlanhitel értéke az országos átlag 25%-a alatt van, sőt Hargita megyében alig éri el ennek a 14%-át.

11.4. táblázat: Az egy főre jutó ingatlanhitel alakulása, 2007 – 2019. június (ezer lej)

		2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019. jún.
Bánság	Krassó-Szörény	0,14	0,24	0,27	0,34	0,40	0,48	0,53	0,53	0,61	0,68	0,75	0,82	0,85
	Temes	0,99	1,38	1,61	1,97	2,37	2,73	3,04	3,26	3,95	4,54	5,39	6,27	6,57
Erdély	Beszterce-Naszód	0,67	0,98	0,91	0,94	0,92	1,04	1,06	0,92	1,01	1,08	1,19	1,26	1,28
	Brassó	0,74	1,18	1,35	1,63	1,87	2,27	2,54	2,55	3,02	3,46	3,92	4,53	4,77
	Fehér	0,50	0,73	0,82	0,92	1,01	1,17	1,23	1,17	1,31	1,44	1,59	1,75	1,82
	Hargita	0,19	0,24	0,29	0,34	0,37	0,40	0,42	0,39	0,47	0,48	0,50	0,52	0,53
	Hunyad	0,31	0,44	0,47	0,55	0,61	0,71	0,77	0,74	0,86	0,96	1,06	1,15	1,17
	Kolozs	1,16	1,69	1,91	2,30	2,64	2,97	3,33	3,69	4,38	5,04	5,90	6,80	7,15
	Kovászna	0,23	0,29	0,32	0,39	0,45	0,51	0,54	0,54	0,68	0,77	0,86	0,95	0,97
	Maros	0,40	0,56	0,64	0,77	0,87	0,95	1,09	1,22	1,34	1,48	1,63	1,78	1,87
	Szeben	0,63	0,99	1,20	1,47	1,74	2,03	2,47	2,89	2,97	3,42	3,94	4,44	4,59
Partium	Arad	0,44	0,61	0,70	0,83	0,95	1,14	1,29	1,34	1,61	1,84	2,12	2,36	2,43
	Bihar	0,55	0,81	0,92	1,11	1,27	1,44	1,55	1,58	1,83	2,02	2,25	2,46	2,55
	Máramaros	0,38	0,51	0,55	0,62	0,67	0,78	0,83	0,83	0,96	1,07	1,19	1,30	1,35
	Szatmár	0,46	0,59	0,66	0,75	0,80	0,92	1,00	0,97	1,13	1,24	1,38	1,49	1,53
	Szilágy	0,53	0,72	1,27	1,44	0,91	1,01	1,04	1,00	1,13	1,22	1,29	1,36	1,39
Románia		0,66	0,97	1,13	1,35	1,56	1,74	2,04	2,23	2,62	2,96	3,36	3,74	3,89

Forrás: saját számítás a Román Nemzeti Bank, valamint a Nemzeti Statisztikai Hivatal adatai alapján

Ha az ingatlanhitel-állomány devizanemenkénti szerkezetét vizsgáljuk, megállapíthatjuk, hogy 2007-ben országos szinten az ingatlanhitelek 90%-a volt devizaalapú, ez az arány

2019 júniusára 31%-ra csökkent a lejalapú hitelek növekedésének hatásaként. Hasonló arányok figyelhetők meg az elemzett megyékben is.

A fogyasztási hitelek állományának növekedési üteme az elemzett időszakban különbözik az ingatlanhitelek állományának növekedési ütemétől. A következő táblázatban, amely az egy főre jutó fogyasztási hitel alakulását szemlélteti Romániában és a vizsgált megyékben, jól látható, hogy 2007 és 2019 júniusa között országos szinten 15%-kal nőtt az egy főre jutó fogyasztási hitel. A legtöbb elemzett megyében az egy főre jutó fogyasztási hitel értékének a csökkenése figyelhető meg. Ez alól kivételt képez Temes, Arad, Máramaros, Kolozs és Maros megye.

2019 júniusában Kolozs megyében volt a legnagyobb (3,63 ezer lej) az egy főre jutó fogyasztási hitel értéke, 18%-kal volt magasabb az országos átlagnál. Országos átlag fölötti értéket regisztráltak Temes megyében is (3,51 ezer lej). 2019 júniusában az egy főre jutó fogyasztási hitel értéke a legalacsonyabb Hargita megyében volt (1,18 ezer lej), csupán az országos átlag 38%-a.

A fogyasztási hitelállomány devizanem szerinti szerkezetét vizsgálva megállapítható, hogy az elemzett időszakban szerkezetbeli átalakulás volt, hiszen a 2007-es évhez képest 2019 júniusára a lejalapú hitelek aránya a fogyasztási hitelek esetén lényegesen megnövekedett, 56%-ról 80%-ra. 2007-ben a lejalapú fogyasztási hitelek aránya Hargita (25%), Kovászna (29%), valamint Hunyad (30%) megyékben volt a legalacsonyabb. 2019 júniusában minden vizsgált megyében 74% fölött volt a lejalapú fogyasztási hitelek aránya.

11.5. táblázat: Az egy főre jutó fogyasztási hitel alakulása, 2007 – 2019. június (ezer lej)

		2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019. jún.
Bánság	Krassó-Szörény	1,93	2,37	2,29	2,16	2,08	2,08	1,90	1,57	1,54	1,57	1,55	1,59	1,60
	Temes	3,05	4,16	3,95	3,77	3,66	3,42	3,14	3,00	3,06	3,06	3,23	3,42	3,51
Erdély	Beszterce-Naszód	2,62	3,46	3,12	2,87	2,41	2,49	2,30	1,79	1,76	1,77	1,80	1,85	1,85
	Brassó	3,06	4,11	4,01	3,72	3,51	3,62	3,32	2,94	2,91	2,84	2,91	3,01	3,04
	Fehér	2,50	3,27	3,12	2,96	2,85	2,89	2,60	2,14	2,10	2,02	2,05	2,14	2,19
	Hargita	1,63	1,97	1,92	1,78	1,70	1,65	1,47	1,20	1,19	1,15	1,15	1,17	1,18
	Hunyad	2,56	3,20	3,14	2,99	2,94	3,03	2,78	2,29	2,21	2,13	2,16	2,26	2,28
	Kolozs	3,42	4,90	4,83	4,63	4,48	4,21	3,89	3,59	3,52	3,43	3,48	3,59	3,63
	Kovászna	1,82	2,19	2,07	1,97	1,93	2,00	1,84	1,59	1,60	1,55	1,59	1,63	1,65
	Maros	1,93	2,59	2,53	2,45	2,45	2,29	2,30	2,17	1,95	1,86	1,86	1,91	1,94
	Szeben	2,70	3,63	3,42	3,27	3,16	3,03	3,09	3,02	2,59	2,53	2,58	2,67	2,69
Partium	Arad	2,26	2,83	2,71	2,55	2,47	2,46	2,29	2,07	2,12	2,18	2,30	2,45	2,53
	Bihar	2,68	3,64	3,52	3,37	3,27	3,18	2,95	2,67	2,58	2,48	2,54	2,63	2,66
	Máramaros	1,82	2,39	2,37	2,31	2,26	2,28	2,13	1,88	1,88	1,86	1,92	1,98	2,01
	Szatmár	1,96	2,55	2,45	2,36	2,27	2,29	2,13	1,82	1,75	1,72	1,75	1,82	1,83
	Szilágy	2,10	2,75	4,09	4,20	2,44	2,48	2,31	2,00	2,00	1,91	1,92	1,96	1,96
Románia		2,67	3,65	3,54	3,42	3,31	3,16	3,11	2,87	2,81	2,75	2,83	3,02	3,08

Forrás: saját számítás a Román Nemzeti Bank, valamint a Nemzeti Statisztikai Hivatal adatai alapján

A hitelállomány alakulásának összhangban kell lennie a lakosság betétképző magatartásával. A banki megtakarítások esetén továbbra is számos egyenlőtlenség áll fenn. A Banki Betétbiztosítási Alap 2017-re vonatkozó adatai azt mutatják, hogy a betételhelyezők közel 78%-a 5000 lej alatti betéttel rendelkezik, míg a betétek értékének a 71%-át a betételhelyezők 5%-a birtokolja (Román Nemzeti Bank, 2019a, 42).

Az elemzett időszakban országos szinten a betétállomány növekedése felgyorsult, 2007 és 2019 júniusa között a betétállomány országos szinten 161%-kal nőtt. Nagyobb ütemben nőttek a látra szóló betétek (201%-kal) mint a határidős betétek (130%-kal), ami a betétállományon belül a határidős betétek részarányának a csökkenéséhez vezetett (48%-ról 33%-ra).

A betétállomány megyei szintű adatainak a vizsgálata is hasonló trendet mutat, az elemzett megyék közül csupán Szeben megyében értek el az országos átlagnál alacsonyabb növekedési ütemet. A vizsgált periódusban a betétnövekedési ütem a legnagyobb Kolozs (306%-os), Beszterce-Naszód (239%-os) és Fehér (231%-os) megyében volt. A legkisebb növekedési ütemet Szeben (95%-os), Hunyad (160%-os) és Brassó (166%-os) megyében regisztrálták.

Az egy főre jutó betétállomány alakulását a következő táblázat szemlélteti. Az elemzett régiókat és az országos szintet vizsgálva azt látjuk, hogy 2019 júniusában Kolozs megyében jóval nagyobb volt az egy főre jutó betét nagysága (29,8 ezer lej) mint az országos átlag (17,97 ezer lej), két megyében (Temes és Szeben megyében) pedig a mutató értéke megközelítette az országos átlagot. A legalacsonyabb értékeket Krassó-Szörény (4,48 ezer lej), Szilágy (7,14 ezer lej), valamint Hunyad (7,53 ezer lej) megyében regisztrálták.

11.6. táblázat: Az egy főre jutó betétállomány alakulása, 2007–2019. június (ezer lej)

		2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019. jún.
Bánság	Krassó-Szörény	1,59	1,94	2,35	2,59	2,97	3,34	3,63	3,44	3,58	3,73	4,02	4,40	4,48
	Temes	6,49	6,95	7,99	8,86	9,30	10,15	11,14	12,02	13,56	13,81	15,21	17,32	17,95
Erdély	Beszterce-Naszód	2,40	2,99	3,79	4,15	4,37	5,11	5,46	5,15	5,79	6,13	6,63	7,32	7,81
	Brassó	6,74	7,38	7,68	8,06	8,74	9,81	10,54	10,52	11,15	12,26	13,85	15,96	16,91
	Fehér	2,87	3,58	4,20	4,98	5,56	6,36	6,71	6,34	6,79	7,23	7,81	8,71	9,40
	Hargita	2,85	3,76	4,49	4,76	5,35	5,71	6,27	6,12	6,35	6,88	7,75	8,91	8,91
	Hunyad	2,87	3,38	3,86	4,14	4,73	5,43	6,15	5,59	5,87	6,26	6,70	7,42	7,53
	Kolozs	7,66	9,11	10,27	10,60	11,86	12,76	14,28	15,88	17,96	20,68	23,18	28,60	29,80
	Kovászna	3,01	3,58	3,90	4,08	4,36	4,78	5,08	5,34	5,82	6,22	6,89	8,01	8,29
	Maros	3,57	5,09	5,71	6,05	6,62	6,83	8,01	8,64	9,00	10,42	9,26	10,12	11,26
	Szeben	9,89	8,59	8,91	9,75	11,99	12,67	15,24	17,47	15,42	16,70	20,02	17,77	17,63

		2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019. jún.
Partium	Arad	3,94	4,67	5,51	5,73	6,20	7,68	8,09	7,91	8,19	8,34	8,69	9,71	10,33
	Bihar	3,64	4,39	5,21	5,47	5,85	6,44	6,95	7,04	7,77	8,39	9,35	10,71	10,87
	Máramaros	2,49	3,04	3,51	3,97	4,26	4,89	5,59	5,51	6,06	6,39	6,94	7,51	7,68
	Szatmár	2,58	3,12	3,62	4,04	4,56	5,24	5,61	5,50	6,14	6,48	6,99	7,74	7,98
	Szilágy	2,01	2,49	3,61	4,11	3,84	4,42	4,88	4,86	5,34	5,66	6,22	7,05	7,14
Románia		6,29	7,46	8,42	8,95	9,45	9,87	11,42	12,34	13,50	14,56	16,10	17,54	17,97

Forrás: saját számítás a Román Nemzeti Bank, valamint a Nemzeti Statisztikai Hivatal adatai alapján

A következő táblázat a betételhelyező típusa szerint vizsgálja az egy főre jutó betétállomány alakulását. Az elemzett periódusban országos szinten a lakossági betétállomány több mint 200%-kal nőtt, míg a vállalatok által elhelyezett betétek összege 120%-kal. Kolozs megye kivételével az összes elemzett megyére jellemző, hogy 2007 és 2019 júniusa között a lakosság által elhelyezett betétállomány nagyobb mértékben nőtt, mint a vállalatok által elhelyezett betétek állománya.

A lakossági betétállomány Szilágy megyében nőtt a legnagyobb mértékben (320%-kal), míg a legkisebb növekedés (172%-os) Brassó megyében volt tapasztalható. A vizsgált periódusban a lakosság által elhelyezett betétetek részaránya a teljes betétállományon belül 51%-ról 58%-ra nőtt országos szinten.

2019 júniusában az egy főre jutó lakossági betét nagysága az országos átlag (10,5 ezer lej) fölött volt Kolozs (16,15 ezer lej) és Temes (11,37 ezer lej) megyében. Szeben megye az országos átlaghoz hasonló értéket mutatott (10,42 ezer lej). A legalacsonyabb értéket Krassó-Szörény (3,78 ezer lej) és Hargita (5,85 ezer lej) megyében jegyezték.

A vállalatok által elhelyezett betétállományt vizsgálva megállapítható, hogy 2019 júniusában a legmagasabb értéket ugyancsak Kolozs megyében láthatjuk (13,65 ezer lej), ahol az országos átlag közel kétszeresét regisztrálták. Az elemzett megyék közül Szeben megyében találunk az országhoz átlaghoz hasonló értéket. Az egy főre jutó vállalati betét nagysága a legalacsonyabb Krassó-Szörény (0,70 ezer lej), Szilágy (1,38 ezer lej) és Máramaros (1,59 ezer lej) megyében.

A betétállomány ügyfél-kategória szerinti megoszlásának az elemzése alapján megállapítható, hogy országos szinten a lakossági betétállomány van túlsúlyban. Az elemzett megyék közül csupán Szeben megyében volt a betétállomány több mint felét (67%-ét) a vállalatok helyezték el. Kolozs megye kivételével minden megyében a lakossági betétállomány részarányának a növekedése figyelhető meg a vizsgált időszakban. 2019 júniusában Krassó-Szörény (84%) és Szilágy (81%) megyékben volt a legnagyobb a lakossági betétek részaránya. A legtöbb megye esetén kijelenthető, hogy a lakossági betétek magasabb részarányt képviselnek a betétállományon belül, mint az országos átlag.

11.7. táblázat: Az egy főre jutó betétállomány alakulása a betételhelyező típusa szerint, 2007–2019. június (ezer lej)

			2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019. jún.
Bánság	Krassó-Szörény	L	1,17	1,55	1,96	2,12	2,47	2,85	3,02	2,86	2,96	3,11	3,36	3,67	3,78
		V	0,42	0,39	0,39	0,47	0,50	0,49	0,61	0,57	0,62	0,62	0,66	0,73	0,70
	Temes	L	3,48	4,12	4,77	4,96	5,45	6,00	6,40	6,80	7,38	8,42	9,49	10,69	11,37
		V	3,01	2,82	3,23	3,89	3,85	4,14	4,75	5,22	6,18	5,39	5,72	6,63	6,59
Erdély	Beszterce-Naszód	L	1,74	2,19	2,91	3,26	3,49	4,19	4,43	4,06	4,32	4,73	5,14	5,69	5,93
		V	0,65	0,79	0,88	0,90	0,88	0,92	1,03	1,09	1,47	1,40	1,50	1,63	1,88
	Brassó	L	4,19	4,85	5,45	5,65	6,07	7,06	7,26	7,02	7,38	8,13	9,09	10,17	10,72
		V	2,55	2,54	2,23	2,41	2,67	2,75	3,28	3,50	3,77	4,13	4,76	5,80	6,19
	Fehér	L	2,06	2,73	3,34	3,46	3,97	4,68	4,89	4,63	4,81	5,23	5,77	6,41	6,81
		V	0,81	0,85	0,86	1,52	1,59	1,68	1,81	1,70	1,99	2,00	2,05	2,30	2,59
	Hargita	L	1,89	2,51	3,13	3,31	3,75	4,06	4,37	4,25	4,20	4,73	5,23	5,72	5,85
		V	0,97	1,25	1,36	1,45	1,60	1,65	1,91	1,87	2,15	2,14	2,52	3,19	3,06
	Hunyad	L	1,90	2,45	2,96	3,27	3,70	4,32	4,57	4,24	4,42	4,84	5,16	5,74	5,97
		V	0,96	0,93	0,89	0,87	1,02	1,10	1,57	1,35	1,45	1,41	1,54	1,68	1,55
	Kolozs	L	4,35	5,19	6,39	6,89	7,68	8,47	9,11	9,61	10,43	11,98	13,24	15,14	16,15
		V	3,31	3,92	3,88	3,72	4,18	4,29	5,18	6,27	7,53	8,70	9,94	13,46	13,65
	Kovászna	L	1,64	2,19	2,59	2,75	3,08	3,39	3,61	3,60	3,73	4,34	4,79	5,38	6,02
		V	1,38	1,40	1,31	1,33	1,28	1,39	1,47	1,74	2,08	1,88	2,10	2,63	2,27
	Maros	L	2,15	3,47	3,92	4,14	4,41	4,64	5,08	5,50	5,37	5,94	6,43	7,20	7,76
		V	1,42	1,61	1,79	1,91	2,21	2,19	2,93	3,14	3,64	4,48	2,83	2,92	3,50
	Szeben	L	3,25	3,88	4,66	5,00	5,64	6,17	7,08	7,46	6,85	7,84	8,70	10,15	10,42
		V	6,65	4,71	4,25	4,75	6,35	6,50	8,16	10,00	8,58	8,86	11,32	7,61	7,20
Partium	Arad	L	2,20	2,90	3,47	3,69	4,03	4,62	4,88	4,74	5,03	5,56	6,01	6,72	7,07
		V	1,74	1,76	2,04	2,03	2,18	3,07	3,21	3,16	3,17	2,78	2,68	2,99	3,26
	Bihar	L	2,35	3,07	3,62	3,85	4,22	4,75	5,00	4,94	5,28	5,85	6,49	7,34	7,59
		V	1,29	1,33	1,58	1,63	1,63	1,69	1,95	2,10	2,49	2,53	2,86	3,37	3,28
	Máramaros	L	1,81	2,29	2,82	3,02	3,48	4,04	4,36	4,28	4,55	4,94	5,37	5,85	6,10
		V	0,69	0,75	0,69	0,95	0,79	0,85	1,23	1,23	1,51	1,46	1,57	1,66	1,59
	Szatmár	L	1,62	2,11	2,63	2,82	3,13	3,83	4,17	4,02	4,33	4,87	5,25	5,83	6,03
		V	0,96	1,01	0,99	1,23	1,43	1,41	1,44	1,48	1,81	1,61	1,74	1,91	1,95
	Szilágy	L	1,39	1,89	3,00	3,28	3,01	3,56	3,90	3,83	4,04	4,49	5,01	5,53	5,76
		V	0,62	0,60	0,61	0,83	0,83	0,86	0,98	1,03	1,30	1,16	1,20	1,52	1,38
Románia		L	3,19	3,92	4,63	4,93	5,34	5,79	6,53	6,93	7,42	8,28	9,07	10,01	10,50
		V	3,10	3,54	3,79	4,02	4,10	4,08	4,89	5,41	6,08	6,28	7,03	7,53	7,46

Forrás: saját számítás a Román Nemzeti Bank, valamint a Nemzeti Statisztikai Hivatal adatai alapján. L: lakossági; V: vállalati

A betétállomány devizanem szerinti megoszlása látható a következő táblázatban. A régióbeli országok közül Lengyelországban és Romániában a leghangsúlyosabb a betétek valutában történő elhelyezése. Amennyiben a lakosság nemzeti fizetőeszköz iránti bizalmának a csökkenése az oka ennek a változásnak, egy intő jel lehet.

Az elemzett periódusban Romániában a lejben elhelyezett betétek állománya 53%-kal, míg a devizában elhelyezett betétek állománya 77%-kal nőtt. Minden megyére jellemző, hogy a devizában elhelyezett betétállomány jobban növekedett, mint a lejben elhelyezett betétállomány. A legtöbb vizsgált megyében az országos átlagnál magasabb növekedési ütemet figyelhetünk meg mind lejben, mind a devizában képzett betétállomány esetén. A lejben elhelyezett betétállomány növekedési üteme a 2007 és 2019 június közötti periódusban a legmagasabb Kolozs (230%-os), Szilágy (227%-os) és Hargita (211%-os) megyékben volt, míg a legalacsonyabb növekedési ütemet Szeben (45%-os) megyében regisztrálták. A devizaalapú betétállomány esetén a legmagasabb növekedési ütem Kolozs (468%-os) és Fehér (414%-os) megyékben volt tapasztalható, míg a legkisebb mértékben Brassó (216%) és Arad (223%) megyékben nőtt a devizában elhelyezett betétek állománya.

11.8. táblázat: A betétállomány devizanem szerinti megoszlása, 2007–2019. június (%)

			2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019. jún.
Bánság	Krassó-Szörény	L	69	68	64	63	64	60	60	61	60	60	60	59	57
		D	31	32	36	37	36	40	40	39	40	40	40	41	43
	Temes	L	60	55	53	54	57	56	58	61	62	61	60	56	54
		D	40	45	47	46	43	44	42	39	38	39	40	44	46
Erdély	Beszterce-Naszód	L	74	75	70	67	73	67	68	69	69	68	68	67	63
		D	26	25	30	33	27	33	32	31	31	32	32	33	37
	Brassó	L	65	62	60	61	64	59	61	64	64	65	64	61	59
		D	35	38	40	39	36	41	39	36	36	35	36	39	41
	Fehér	L	79	80	73	71	76	71	73	73	73	75	72	69	68
		D	21	20	27	29	24	29	27	27	27	25	28	31	32
	Hargita	L	82	82	79	79	82	79	80	80	79	80	81	79	80
		D	18	18	21	21	18	21	20	20	21	20	19	21	20
	Hunyad	L	77	76	75	74	75	74	69	70	73	73	72	70	68
		D	23	24	25	26	25	26	31	30	27	27	28	30	32
	Kolozs	L	68	66	62	64	66	63	64	67	66	66	65	55	55
		D	32	34	38	36	34	37	36	33	34	34	35	45	45
	Kovászna	L	80	80	77	75	77	74	73	74	73	74	74	72	70
		D	20	20	23	25	23	26	27	26	27	26	26	28	30
	Maros	L	78	68	68	70	71	70	67	67	73	77	72	69	69
		D	22	32	32	30	29	30	33	33	27	23	28	31	31
	Szeben	L	81	74	72	69	71	71	73	76	75	72	69	61	60
		D	19	26	28	31	29	29	27	24	25	28	31	39	40

			2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019. jún.
Partium	Arad	L	66	61	59	60	62	53	52	54	57	61	63	60	59
		D	34	39	41	40	38	47	48	46	43	39	37	40	41
	Bihar	L	70	71	67	68	69	66	66	67	66	67	67	63	63
		D	30	29	33	32	31	34	34	33	34	33	33	37	37
	Máramaros	L	70	68	67	65	66	63	63	63	62	62	61	60	58
		D	30	32	33	35	34	37	37	37	38	38	39	40	42
	Szatmár	L	74	72	69	70	69	65	66	67	68	64	64	64	63
		D	26	28	31	30	31	35	34	33	32	36	36	36	37
	Szilágy	L	79	81	71	73	79	76	76	76	77	76	75	74	72
		D	21	19	29	27	21	24	24	24	23	24	25	26	28
Románia		L	66	63	58	61	63	61	63	64	65	67	66	65	63
		D	34	37	42	39	37	39	37	36	35	33	34	35	37

Forrás: saját számítás a Román Nemzeti Bank adatai alapján. L: Lej; D: Deviza

Országos szinten a lejben elhelyezett betét aránya van túlsúlyban, viszont 2007 és 2019 júniusa között 34%-ról 37%-ra nőtt a devizabetétek aránya. A devizában elhelyezett betétállomány aránya magasabb a látra szóló betétek esetén, 2019 júniusában a látra szóló betétek 38%-át, míg a határidős betétek 35%-át devizában helyezték el.

Az elemzett időszakban a legtöbb vizsgált megyében megnőtt a devizában elhelyezett betétek részaránya a betétállományon belül. A legnagyobb növekedés a devizaalapú betétek arányában Szeben (19%-ról 40%-ra), Kolozs (32%-ról 45%-ra) és Krassó-Szörény (31%-ról 43%-ra) megyében figyelhető meg. 2019 júniusában 40% fölött volt a devizabetétek részaránya a betétállományon belül Temes (46%), Krassó-Szörény (43%), Máramaros (42%) és Bihar (41%) megyékben. A lejbetétek részaránya a legmagasabb Hargita (80%), Szilágy (72%) és Kovászna (70%) megyékben volt.

A következő táblázat a hitelállomány/betétállomány arányának az alakulását szemlélteti. A 2007 utáni periódusban ez az arány kedvezőtlenül alakult, hiszen 2012-ig a hitelállomány meghaladta országos szinten a betétállomány nagyságát. Általánosan az figyelhető meg, hogy az elemzett időszakban az arány jelentősen mérséklődött mind országos szinten, mind a vizsgált megyékben. Az arány csökkenése pozitív jel, ugyanis ez egy stabilabb bankrendszert jellemez. 2007 és 2019 júniusa között országos szinten 1,10-ről 0,74-re csökkent a mutató értéke, vagyis 2019 júniusában a hitelállomány a betétállomány 74%-át képezte.

2007-ben a mutató a legnagyobb értéket Szilágy (2,66), Beszterce-Naszód (2,47) és Szatmár (2,20) megyékben érte el. 2019 júniusára ezekben a megyékben is jelentősen csökkent ez az arány, ekkor a legmagasabb értéket Fehér (0,99) és Brassó (0,97) megyékben regisztrálták, ahol közel azonos volt a hitel- és betétállomány értéke. A mutató szintje 2019 júniusában a legalacsonyabb Hargita (0,36), valamint Kovászna (0,51) megyékben volt.

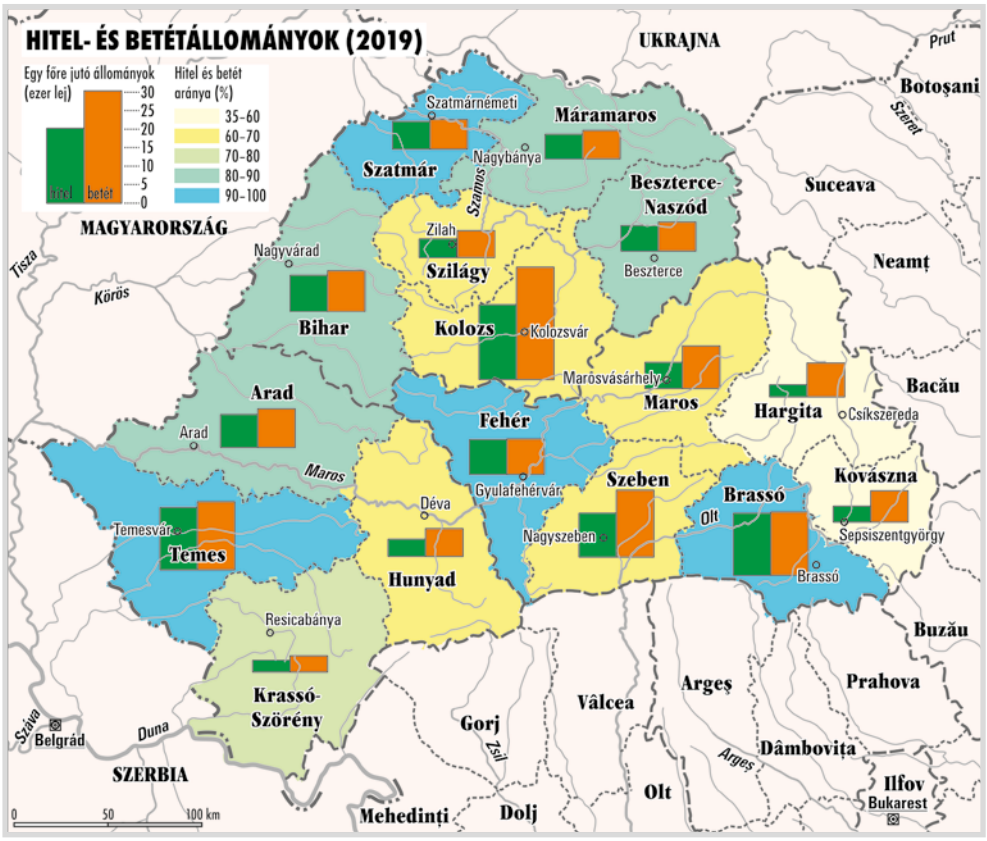
11.9. táblázat: A hitel/betét arány alakulása, 2007–2019. június között

		2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019. jún.
Bánság	Krassó-Szörény	1,90	2,02	1,66	1,51	1,30	1,17	1,04	0,92	0,88	0,84	0,79	0,75	0,75
	Temes	1,36	1,63	1,38	1,33	1,41	1,29	1,17	1,03	0,93	0,95	0,92	0,90	0,92
Erdély	Beszterce-Naszód	2,47	2,58	1,86	1,62	1,52	1,43	1,27	1,08	0,96	0,89	0,90	0,87	0,87
	Brassó	1,18	1,48	1,43	1,35	1,31	1,28	1,17	1,06	1,05	0,95	0,95	0,96	0,97
	Fehér	1,92	2,08	1,70	1,43	1,32	1,32	1,15	1,01	1,03	0,98	1,11	1,06	0,99
	Hargita	1,36	1,28	1,03	0,93	0,80	0,75	0,63	0,56	0,54	0,46	0,40	0,35	0,36
	Hunyad	1,50	1,65	1,46	1,36	1,21	1,14	0,94	0,84	0,75	0,70	0,66	0,63	0,61
	Kolozs	1,28	1,48	1,32	1,29	1,21	1,17	1,05	0,89	0,84	0,79	0,75	0,66	0,66
	Kovászna	1,17	1,23	1,11	1,05	1,05	0,98	0,81	0,67	0,63	0,59	0,57	0,52	0,51
	Maros	1,29	1,22	1,04	0,95	0,98	0,94	0,82	0,75	0,68	0,60	0,69	0,69	0,63
	Szeben	0,84	1,24	1,15	1,02	0,85	0,83	0,82	0,70	0,68	0,63	0,55	0,66	0,67
Partium	Arad	1,44	1,48	1,18	1,13	1,10	0,93	0,89	0,80	0,84	0,87	0,91	0,87	0,85
	Bihar	2,09	2,34	1,98	1,90	1,86	1,75	1,61	1,43	1,29	1,17	0,95	0,89	0,89
	Máramaros	1,82	1,98	1,75	1,55	1,50	1,38	1,19	1,04	0,97	0,93	0,90	0,86	0,87
	Szatmár	2,20	2,20	1,97	1,81	1,66	1,61	1,45	1,25	1,12	1,10	1,08	1,01	0,94
	Szilágy	2,66	2,87	2,54	2,23	1,86	1,70	1,38	1,14	1,05	0,90	0,79	0,72	0,69
Románia		1,10	1,24	1,11	1,10	1,11	1,08	0,96	0,86	0,82	0,77	0,74	0,73	0,74

Forrás: saját számítás a Román Nemzeti Bank adatai alapján

Következtetésként elmondható, hogy az utóbbi periódusban a bankok üzleti modellje főleg a lakossági szegmens felé irányult, a nem pénzügyi vállalatok hitelezése alacsonyabb növekedési ütemet mutatott. A bankok finanszírozása a hazai piacon, főként a lakosságtól bevont betéteteken alapult. A valutában történő betétképzés növekedési tendenciája kiemelkedő volt. A legfontosabb hitelintézetek következő három évre vonatkozó hitelezési és finanszírozási stratégiái alapján megállapítható, hogy a hangsúly a nem pénzügyi vállalatok hitelezésére lesz helyezve, szemben a lakossági ügyfelek hitelezésével.

11.1. ábra: Hitel- és betétállományok (2019).
Készítette: Bartos-Elekes Zsombor, Magyari-Sáska Zsolt

Szakirodalom

Európai Bizottság (2017). *Európai szemeszter – Tematikus tájékoztató: Bankszektor és pénzügyi stabilitás*. https://ec.europa.eu/info/sites/info/files/file_import/european-semester_thematic-factsheet_banking-sector-financial-stability_hu.pdf (Utolsó letöltés: 2019. szeptember 12.)

Horváth D. (2019). Bank – FinTech együttműködés – avagy a megújulás kulcsa a pénzügyi szolgáltatások piacán? *Vezetéstudomány/Budapest Management Review*, L (3), 2–10.

Nemzeti Statisztikai Hivatal. *Baza de date statistice Tempo Online*. Institutul National de Statistică. http://statistici.insse.ro:8077/tempo-online/ (Utolsó letöltés: 2019. május 27.), http://statistici.insse.ro:8077/tempo-online/#/pages/tables/insse-table

Román Banki Szövetség (2019). *Sistemul bancar din România*. https://www.arb.ro/sistemul-bancar-din-romania/sistemul-bancar-din-romania/ (Utolsó letöltés: 2019. október 12.)

Román Nemzeti Bank (2008). *Raport asupra stabilității financiare*. Banca Națională a României, 2008 június.

Román Nemzeti Bank (2009). *Raport asupra stabilității financiare*. Banca Națională a României, 2009 június.

Román Nemzeti Bank (2018). *Raport asupra stabilității financiare*. Banca Națională a României, 2018. december.

Román Nemzeti Bank (2019a). *Raport asupra stabilității financiare*. Banca Națională a României, 2019. június.

Román Nemzeti Bank (2019b). *Raport anual 2018*. Banca Națională a României.

Tóth J – Zéman Z. (2017). Az Európai Unió bankrendszerének piaci koncentrációja. *Közgazdasági Szemle*, LXIV évf., július–augusztus, 852–871.

Horváth Alpár

12. Turizmus – vonzerők és vendégforgalom

12.1. Bevezető

12.1.1. A terület és turizmusföldrajzi szemlélete

Erdély fogalma alatt mind a turisztikai gyakorlatban, mind a turizmusföldrajzi szakirodalomban két eltérő nagyságú területet szoktak érteni: egyik az ún. „történelmi Erdély", a másik a „jelenkori Erdély", „Nagy-Erdély", vagy „trianoni Erdély" (Romsics, 2018). Akár a szűkebb, akár a tágabb értelemben vett Erdélyre vonatkoztatunk, a földrajzi név mögött történeti tartalom van. Erdély, tehát a szimbolikus-informális és nem a normatív-formális, vagy éppen a pozitív-szcientifikus regionalizálás, térfelosztás eredménye (Benedek, 2000). Erdély, akárcsak a keleti részén meghúzódó Székelyföld fogalma, történelmi-kulturális régiónak tekinthető (Horváth, 2013), amelynél nem a határok a lényegesek, hanem a régió identitásának tartalmi kérdései. Határokra, lehatárolásra elsősorban a statisztikai adatgyűjtés, feldolgozás és értelmezés miatt, valamint a hatalomgyakorlás, az államigazgatás, és ezen belül a turizmuspolitika valamely (országos, regionális, megyei, települési) szintjének a gyakorlása érdekében van szükség.

Erdély viszonylag nagy kiterjedésű területről az MTA Regionális Kutatások Központja koordinációjával, Horváth Gyula szerkesztésében három kötet jelent meg a Kárpát-medence régiói sorozatban. Elsőként a Maros, Hargita, Kovászna megyét tárgyaló *Székelyföld* kötet készült el 2003-ban. Később, 2006-ban, az Északnyugati Régió megyéit tárgyaló *Északnyugat-Erdély* c. kötet, végül a Nyugati Régiót és a Középrégió 3 „maradék megyéjét" együttesen vizsgáló *Dél-Erdély és Bánság* c. kötet 2009-ben jelent meg. Mindhárom monográfia tartalmazott több-kevesebb részletességű idegenforgalmi fejezetet (Horváth A., 2003; Juhász A., 2006; Horváth–Nagy, 2009). Hasonló jellegű monografikus kiadványoknak tekinthetők a Benedek József szerkesztette *Románia. Tér, gazdaság, társadalom* (Benedek, 2011) és a Dövényi Zoltán szerkesztette *A Kárpát-medence földrajza* (Dövényi, 2016) című kötetek, amelyek szintén tartalmaznak turizmusföldrajzi áttekintéseket (Talpas–Pál, 2011 és Michalkó, 2016). Említésre méltó Vofkori László *Románia turizmusföldrajza* című kötete (Vofkori, 2006), amely számos Erdély-vonatkozású turizmusföldrajzi ismeretet tett közzé. A terepi ismeretek megalapozásához, az utazások útvonaltervezéséhez jó alapot kínál és így a turisztikai gyakorlat szempontjából kiemelkedő jelentőségűnek mondható két legismertebb magyar nyelvű útikönyv az *Utazások Erdélyben* 1990-ből (Mátyás, 1990), illetve a több új kiadást megért *Erdély útikönyv* 2002-ből (Sós–Farkas, 2002). Jelen tanulmány ezek szintetizálására és más ismeretanyag bevonására is támaszkodva próbál viszonylag egységes turizmusföldrajzi értékelést nyújtani a jelenkori Erdély („Nagy-Erdély") területéről.

12.1.2. A nemzeti látásmód hatása az értékelésre

Szemléleti kérdésként érdemes mindjárt az elején felhívni a figyelmet a nemzeti látásmód módszertani következményeire. Erdély egy multietnikus területi valóság, ezért úgy gondolom, hogy a magyar történelmi tudatra támaszkodó megközelítés csak az egyik lehetséges megközelítés. Turizmusföldrajzi vonatkozásban ez azt jelenti, hogy a kutatói szemszögválasztástól függően, a magyar–magyar turisztikai kapcsolatrendszert – és ezen belül a kulturális örökségturisztikai gyakorlatokat – Erdély turizmusgazdaságában hangsúlyosabban, esetleg túldimenzionáltan értékeljük. A kutatói szerep nyilván jóval több tárgyilagosságot és részrehajlás-mentességet feltételez, mint bármilyen közéleti vagy akár gazdasági szerep. Ezért, még ha kimondottan magyar olvasóközönséghez szólunk is, célszerű, tudatosítani, hogy Erdély nem csak a magyar Erdélyből áll. A statisztikai adatok tükrében nyilvánvalóvá válhat, hogy Erdély turizmusgazdasági teljesítményében nem csak a magyar vonatkozású történeti, néprajzi, kulturális vonzerők játszanak szerepet, hanem egyrészt a román, a szász, a sváb, a zsidó, örmény stb. örökségi értékek is, másrészt a kevésbé vagy egyáltalán nem „kultúrspecifikus" vonzerőkre támaszkodó turisztikai termékek.

12.1.3. A desztinációs szemléletről

A turizmus térbeli működése a küldő-területek és fogadóterületek közötti többnyire szezonális jellegű, részben szabadidős, részben hivatásturisztikai áramlásokat jelenti, amelyeknek kiváltó okait részben az utazási motivációk, részben a fogadóterületek vonzerőinek jellege, esetleg a fogadóterületi turisztikai desztinációt menedzselő szervezetek marketingkommunikációs tevékenységében kereshetjük. A szabadidős célú utazók számára nem relevánsak a közigazgatási határok és azok által lehatárolt egységek. Legfeljebb annyiban, hogy épp egy-egy közigazgatási intézmény (megyei tanács vagy települési tanácsok társulásai, esetleg vállalkozói tömörülések, kamarák) által többé-kevésbé egységesen, ugyanazon kommunikációs platformon (honlap, közösségi média oldal, mobiltelefonos alkalmazás, turisztikai vásári vagy üzletember-találkozós megjelenés stb.) megjelenített keretekkel találkoznak. 2017-re lassan Romániában is megérett a turizmuspolitikai gondolkodás arra, hogy a turisztikai desztináció és a desztinációmenedzsment-szervezet (tdm) fogalmát jogszabályban rögzítse[1], de a kézirat elkészültéig (2019 szeptemberéig) még nem fogadták el a tdm szervezetek megszervezésének, irányításának, finanszírozásának országosan egységes módszertanát (amelyet a 2017. évi 15-ös kormányrendelet szerint miniszteri rendelettel kell szabályozni). A tervezetekről szóló tájékoztatók alapján azonban annyi sejthető, hogy meghatározó lesz az önkormányzati/helyi-közigazgatási jelleg, teret engedve a vállalkozói szemléletnek és érdekeknek az egyes földrajzi térségek turisztikai irányításában, koordinációjában.

1 Ordonanța nr. 15/2017 pentru modificarea și completarea Ordonanței Guvernului nr. 58/1998 privind organizarea și desfășurarea activității de turism în România. *Monitorul Oficial al României* nr. 689/24. aug. 2017. (A rövid életű, 2017. jún. 29. – 2018. jan. 16. között kormányzó Tudose-kormány idején fogadták el, a kezdeményezés, azonban már a 2016-os átmeneti jellegű, technokrata Ciolos-kormány idejéből ismert). Ezt Románia Parlamentje néhány módosítással és kiegészítéssel törvényerőre emelte a 2018. évi 275-ös törvénnyel: Legea nr. 275 din 23 noi. 2018 privind aprobarea Orodnanței Guvernului nr. 15/2017 pentru modificarea și completarea Ordonanței Guvernului nr. 58/1998 privind organizarea și desfășurarea activității de turism în România. *Monitorul Oficial* nr. 1027 din 3 dec. 2018.

Így, Erdélyt, elvileg keresleti oldalról, a turisták, utazásszervezők, utazásközvetítők, idegenvezetők, útikönyvírók szemszögéből nézve egy turisztikai nagydesztinációnak tekinthetjük, amelyet számos kisebb-nagyobb, megyei, városi, üdülőhelyi, hegyvidéki, dombvidéki, síkvidéki településtársulás alkotta létező vagy leendő kisdesztináció (pl. Kolozsvár vagy Gyergyó-vidék), vagy az egyes megyékre, megyeközi társulásokra kiterjedő szubregionális középdesztináció alkot (Hargita megye és Székelyföld, vagy Szeben megye és Dél-Erdély). Ezt a képlékeny területi hierarchiát célszerű figyelembe venni, amikor tudományos igénnyel közelítünk Erdély turizmusföldrajzi valóságának megismeréséhez. A desztinációs bontás nem jelenti azt, hogy Erdély egész területe turisztikai szempontból releváns. Azaz a desztinációk nem szükségszerűen fedik le az egész földrajzi teret, hanem annak csak egyes funkcionális részei válnak desztinációvá, ott és csakis ott, ahol együttesen jelen vannak a turisztikai erőforrások és a turisztikai szolgáltatások. A vonatkozó jogszabályi megfogalmazásokban az is hangsúlyt kap, hogy olyan térségek lesznek desztinációk, amelyek egységes piaci megjelenítéssel és imázzsal rendelkeznek. Hipotézisszerűen fogalmazhatjuk meg, hogy Erdély desztinációivá – karakteres nevekkel és a mögöttük megtalálható kulturális tartalmakkal, identitással – elsősorban a történeti tartományok és néprajzi tájegységek, a nagyobb városok és környékeik, esetenként a természetföldrajzi alapon is viszonylag jól körvonalazható térségek válhatnak (Horváth, 2013).

12.2. Erdély turisztikai vonzerői és termékei

A turisztikai termékek általában vagy természeti, vagy történelmi-kulturális erőforrásokhoz, esetenként gazdasági tevékenységekhez és különböző tartalmú eseményekhez, rendezvényekhez köthetők. Erdély esetében – az egyes küldő piacok domináns korcsoporti vagy életstílus szerinti szegmenseitől függően – differenciált kép rajzolódhat ki, amire a különböző piacokra szánt marketingkommunikációs kiadványok tartalmából következtethetünk. Az útikönyv-irodalom mintegy szintetizálja a látnivalókat és ajánlott tevékenységeket. A magyarországi küldő piacon aligha véletlen, hogy többnyire a kulturális körutazások termékkategóriába tartozó ajánlatok dominálják az utazási irodák és utazóközönség diskurzusát, ami nem jelenti azt, hogy ne lennének aktív turisztikai (főleg természetjárásra serkentő) ajánlatok is. Ez utóbbiban hangsúlyos szerepe van a természetjárást, honismeretet és környezetvédelmi tevékenységeket népszerűsítő és gyakorló civil szervezeteknek, például a történelmi múltra (1891-es alapításig) visszavezethető Erdélyi Kárpát-Egyesületnek.[2] Nem elhanyagolható a Kárpátokat és a Kárpát-medencét népszerűsítő filmsorozatnak, a *Hazajáró-filmeknek* a jelentősége, amelyek online felületeken is elérhető tartalmai révén sajátos turisztikai és honismereti élményközösséget hoznak létre.[3] Bár a turizmusról szóló magyar diskurzusokban kevésbé hangsúlyosan jelennek meg, de Erdély turizmusföldrajzi valóságához nagyon is hozzátartoznak a szebb napokat látott gyógy- és egészségturisztikai, a városi és üdülőhelyi szállodákra támaszkodó hivatásturisztikai (hangsúlyosan a konferenciaturisztikai) teljesítmények és a

2 Erdélyi Kárpát-Egyesület honlapja, az egyes területi osztályok saját honlapjaira való kapcsolódásokkal: http://www.eke.ma/ (Utolsó letöltés: 2019. szept. 10.)

3 A *Hazajáró* műsor filmjei a Hazajáró Egylet oldalán: https://hazajaroegylet.hu/hazajaro/ (Utolsó letöltés: 2019. szept. 10.)

belföldi üdülőturizmus statisztikailag számszerűsített eredményei (Kiss–Barna–Deák, 2013; Nagy, 2013).

12.2.1. Egészségturizmus, vízpartok üdülőturizmusa

Erdély természeti adottságainak jellegzetes elemeit adják a hegyközi medencékkel, haránt-völgyekkel jól tagolt középmagas hegységek, a Keleti-Kárpátok északi részén és a Déli-Kárpátokban jellemző magashegységek, a hegyvidékekkel szorosan közrezárt és dombvidéki jellegű Erdélyi-medence, valamint a Magyarországról keletre nyúló Alföld kiterjedt síkvidéke. A domborzati viszonyok, a hidrogeológiai és éghajlati, növényföldrajzi adottságok kedveztek számos országos és helyi érdekű üdülőhely létrejöttének, amelyek némelyike nem csak a Habsburg, majd később az Osztrák–Magyar Monarchia fürdőéletére tekint vissza, hanem akár az ókori dák–római civilizáció fürdőkultúrájának régészeti bizonyítékaival is dicsekedhet (Herkulesfürdő, Feredőgógy). Az üdülőhelyek felsorolásszerű áttekintését a földrajzi nagytájak szerint, azok erdélyi oldalára vonatkoztatva tekintjük át.

A Keleti-Kárpátok országos jelentőségű üdülőhelyei: Oláhszentgyörgy a Radnai-havasok déli lábainál; a sós tavairól híres Szováta a Görgényi-havasok alatt; Borszék a Gyergyói-havasok északi részén; Tusnádfürdő az Olt Tusnádi-szorosában, a Csomád-hegység és a Dél-Hargita szorításában; Kovászna a Háromszéki-havasok belső oldalán; Brassópojána, Predeál és Barcarozsnyó a Keresztény-havas északi részén, illetve keleti és nyugati lábainál. Helyi jelentőségű üdülőhelyek: a Gutin-hegység lábánál Avasfelsőfalu (Szatmár megye) és Felsőbánya Sujor nevű övezete (Máramaros megye); a Máramarosi-medencében pedig Aknasugatag, Felsővisó, Majszin és Borsa, utóbbi a Radnai-havasok északi lejtőin. A Kelemen-havasok északnyugati oldalán, a Beszterce folyón kialakított víztározó mellett jött létre az utóbbi években Kolibica üdülőhely. A vulkáni övezethez tartozó Görgényi-havasok északkeleti lábánál Maroshévíz város tartozéka Bánffyfürdő; a Hargita-hegységben van Hargitafürdő és Homoródfürdő; a Hagymás-hegységben Gyilkostó üdülőhely; a Gyergyói-havasok és a Hargita találkozásánál Marosfő; valamint a Görgényi-havasok nyugati oldalán Szováta szomszédságában a sóbányájáról híres, egyelőre helyi érdekű Parajd. A Csomád–Büdös-hegycsoport vulkáni övezetéhez tartozik Bálványosfürdő (Torja község része), míg a Kárpát-kanyarhoz tartozó Keresztény-havas alatt Hidegpatak (Pârâu Rece) és Felsőtömös, mindkettő Predeál város tartozéktelepülése.

A Déli-Kárpátokban, ahol viszonylag kevés az erdélyi üdülőhely, Törcsvárt és Moécset kell megmelítenünk mint helyi érdekű üdülőhelyet[4]. Ebben a térségben országos jelentőségűek: Hunyad megyében Petrozsény város Páring-hegységre kiterjedő övezete (Parâng-Petroșani övezet, illetve Herkulesfürdő, Krassó-Szörény megye nagy múltú gyógyüdülőhelye a Cserna- és a Mehádiai-hegység szorításában. További helyi érdekű üdülőhelyek Szebenjuharos a Szebeni-havasokban, Strázsa a Vulkán-hegység északi lejtőin (a zsil-völgyi Lupény város része).

A Bánsági-hegyvidék Krassó-Szörény megyében csak helyi érdekű üdülőhelyekkel rendelkezik, ilyen például a Ferencfalvához (Valiug községhez) tartozó Krivája és Szemenik klimatikus üdülőhelyek, valamint Resicabánya tartozéka, Székul, és a Temesfőhöz (Brebu Nou községhez) tartozó Trei Ape üdülőhely. Az Erdélyi-középhegységhez tartozó országos érdekű

4 De annál jelentősebbek az Olt-áttörés déli kijáratánál levő gyógyfürdőhelyek Vâlcea megyében, valamint a Prahova-völgy üdülőhelyfűzére.

gyógyfürdőhelyek a következők: Feredőgyógy Hunyad megyében, az Erdélyi-érchegységben; Menyháza Arad megyében, a Béli-hegység lábánál. Helyi érdekűek: Biharfüred a Vlegyásza és a Bihar-hegység lábainál; a Gyalui-havasokban a Jósikafalva melletti Fântânele[5] és a Járabánya melletti Bányahavas üdülőtelepek; a Bihar-hegységben Lepus (Arieșeni), valamint az Erdélyi-érchegység északnyugati peremén Alváca**.**

Az Erdélyi-medence csak helyi érdekű üdülőhelyekkel rendelkezik. Itt olyan helyi érdekű gyógyhelyek találhatók, mint Désakna a Szamos-hátság keleti peremén; a Szamosújvárhoz tartozó Kérőfürdő; Tordafürdő a Mezőség nyugati peremén, sóstavaival; Bázna Vízakna a Küküllők hátsága déli részén; és Marosszentgyörgy a keleti peremvidéken.

Az Alföld keleti peremén, a romániai földrajzban Nyugati-dombság és Nyugati-alföld megnevezésű területen két országos jelentőségű gyógyhely van: Nagyvárad közelében, a Váradszentmárton községhez tartozó Félixfürdő és a Bánságban Buziásfürdő. Helyi érdekű üdülőhelyek továbbá a Maros völgyében Lippa; a Fekete-Körös közelében Tenkefürdő; a szintén Váradszentmártonhoz tartozó Püspökfürdő (új keletű nevén Május 1); Szatmár déli részén Tasnád és a Szilágyságban Szilágybagos.

A helyi önkormányzatok kezdeményezésére és a turisztikai minisztérium közvetítésével újabb településeket vagy településrészeket nyilváníthatnak kormányhatározattal helyi vagy országos üdülőhellyé, amennyiben azok megfelelnek a 2008. évi 852-es kormányhatározatban foglalt előírásoknak.

A gyógyvizekre, gyógyiszapokra, bioklimatikus adottságokra támaszkodó egészségturizmus mellett, azt kiegészítve (rosszabb esetben azt helyettesítve) az üdülőturizmus tömegesebb megjelenésére lehet számítani csúcsszezonban a már említett üdülőhelyeken kívül a festői útvonalakon, mint a Déli-Kárpátokon átvezető Transzfogaras és Transzalpina magashegyi műutak mentén és a nagyobb vízpartok mellett, ahol szabadstrandolásra, piknikezésre nyílik lehetőség az ez irányú tevékenységek laza törvényi szabályozása okán. A vízpartok és a természetes tájak vonzerejét a hétvégi házak, panziók sokaságának a felépítése és működtetése tükrözi. Néhány példát adunk alább a nagyobb vízfelületekre, elsősorban mesterséges tavakra, amelyeket főként hidroenergetikai, esetleg árvízvédelmi vagy egyes települések vízellátási szükségleteinek kielégítése céljából hoztak létre. Számos létesítmény a Kárpátok külső oldalain található, mint a Békási-, a Vidraru- és a Vidra-víztározók, sőt a Vaskapu I. duzzasztómű által létrehozott al-dunai víztározó is, amelynek nagy része az Olténiához tartozó Mehedinc megye területén van, csak Drenkovától feljebb tartozik Krassó-Szörény megyéhez (ettől függetlenül a Bánság részének tekinthető).

A Keleti-Kárpátok erdélyi oldalán található fontosabb víztározók: a szatmári Avasságban a Kányaházi-tó; Nagybánya közelében a Fernezelyi- és Bódi-tó; Beszterce közelében a Kolibica-tó; a Nagy-Küküllőn létrehozott Zeteváraljai víztározó a Hargita alján, a Szépvízi-tó a Csíki-havasokban, a Sepsibesenyői-tó a Bodoki-havasokban, a Tatrangi-tó a Csukás-hegység alatt. Ezek mellett jelentős természeti látványosságok a Radnai-havasok glaciális tavai (Buhaeszku, Lála), a szovátai sós tavak (Medve-tó, Mogyórosi-tó, Fekete-tó stb.), a természetes elgátolással keletkezett Gyilkos-tó, a vulkáni kráterben kialakult Szent Anna-tó. Ezeknek a tavaknak a turisztikai hasznosítása természetvédelmi korlátokba ütközik, Szovátán kiépített strandfürdő van mellettük, de utóbbi kettőnél megtűrt tevékenység a csónakázás, a fürdőzés viszont tilos.

5 Újonnan formálódó településként nincs hagyományosan kialakult magyar neve.

A Déli-Kárpátokban jelentősek a glaciális tavak, amelyek közül csak a főutakon elérhető Bâlea-tó, és némiképp a Zerge-tó vannak kitéve nagyobb terhelésnek. A többi tengerszem megközelítése jelentős fizikai erőkifejtést feltételez, a gyakorlott természetjárók, magashegyi túrázók számára elérhetőek, ezért az aktív turizmus célpontjai közé sorolhatjuk. A Szebeni-havasokban vannak a Gurarói-tó a Csibin és a Negovanu-tó a Cód folyón. A Kudzsiri-havasok keleti oldalán, a Sebes folyó mentén található víztározók az Oasa-, Bisztra- és Péterfalvi-tó, a Retyezát déli oldalán a Nyugati-Zsilen a Valea cu Pesti-tó, a nyugati és északi oldalán a Gura Apelor-tó, és a Hátszegi-medencében több kisebb vízmű tava a Riumare folyón („Nagy-folyón"). A Szárkő-hegységben a Sebes-folyón levő Sebes-tó és a Bisztrán levő Pojána víztározó bír helyi jelentőséggel.

A Bánsági-hegyvidéken a Szemenik-hegységben és annak lábainál jelentősek a Temes folyón a Trei Ape-tó (Háromvíz-tó), a Berzaván a Ferencfalvi- és a Széki-tó, és természetesen a Lokva- és Almás-hegység déli lábait kísérő Vaskapu-tó, amely a Duna szintjének 30 méterrel való „megemelésével", a Vaskapu I. vízi erőmű és hajózási zsiliprendszer elkészültével jött létre. A Ruszka-havas keleti oldalán Vajdahunyad közelében található a Csolnakosi-tó, míg az Erdélyi-szigethegységben találhatók Erdély legnagyobb víztározói: a Gyalui-havasokban a Meleg-Szamos folyón a Jósikafalvi-tó, a Tárnyica-tó és a Meleg-Szamos-tó, a Meleg- és Hideg-Szamos összeömlésénél a Gyalui-tó, továbbá a Vlegyásza és a Királyerdő-hegység lábainál, a Dregán-folyón a Dregán-völgyi-tó és a Jád-folyón a Lesi-tó.

Az Erdélyi-medencében jelentős turisztikai potenciállal bírnak a vízaknai és tordai sós tavak, a Mezőség halastavai, a hegyalji Fogarasi-medencében, az Olton felduzzasztott Feleki-, Szkoreji-, Árpás-, Vistai- és Vojlai-tó.

A Fogarasi-medence tavaihoz hasonlóak a Sebes-Körösön, Nagyvárad közelében található mesterséges tavak, mint a Telegdi- és Alsólugasi-tó. A Szilágyságban a Kraszna folyó felduzzasztásával jött létre a Varsolci-tó. Az Alföld síkvidékén, Szalonta közelében nagy kiterjedésű halastórendszert alkotnak a Cséffai-tavak, természetvédelmi területként, madár-pihenőhelyként is jelentősek.

12.2.2. Síturizmus

Erdélyt természeti adottságai kiváló aktív turisztikai célterületté teszik, annak ellenére, hogy számos kihívás elé néz e turisztikai termékcsoport (természetjárás, síturizmus, kerékpáros, lovas és vadászturizmus, golfturizmus stb.) fejlesztése is. Az aktív turizmus fogalomkörébe tartozó szabadidős tevékenységek közül egyelőre legnagyobb gazdasági, területrendezési és fejlesztési jelentőséggel a télisportturizmus bír, ezen belül kiemelten az alpesi sílesiklás terepei, valamint a futó- és túrasízés útvonalai szerveződnek helyi vagy országos jelentőségű síközpontokká. A román turisztikai minisztérium 2019. március 11-én aktualizált nyilvántartása szerint Romániában 195 sípálya van, összesen 168,8 km hosszúságban.[6] Az erdélyi megyékben összesen 138 tétel szerepel 116,3 km pályahosszúsággal (igaz, néhány pálya többször is szerepel a nyilvántartásban, amelyre a részletesebb vizsgálatok világíthatnak rá. Így, a Băișoara 1200 m-es pálya Járabánya térségében három különböző működtető tanúsítványa alatt is szerepel, amelyek egymást váltották az idők folyamán). Sípályák, tehát, Szatmár és Temes megyék kivételével, az összes erdélyi megyében előfordulnak kisebb vagy nagyobb

6 A Turisztikai Minisztérium engedélyezéssel kapcsolatos internetes aloldala: http://turism.gov.ro/web/autorizare-turism/ „pârtii omologate" menüpont.

mértékben. Egyes megyékben (Máramaros, Hargita megyében) sok kicsi pálya van, másokban a helyi jelentőségű pályákon kívül egész komplexumok is létrejöttek (Brassó, Szeben, Fehér és Hunyad megyében). Aligha véletlen, hogy nagyobb fejlesztésekre a kedvezőbb domborzati és klimatikus adottságok miatt a Déli-Kárpátokban került sor. A Keleti-Kárpátokban, a Bánsági-hegyvidéken és az Erdélyi-szigethegységben a sísport hagyományai és a helyi vállalkozási készség (beleértve az önkormányzati és egyesületi fejlesztéseket) okán jöhettek létre regionális vonzáskörű kisebb síközpontok. Néhány esetben nagyvárosok közelében dombvidéki környezetben is működtetnek kisebb pályákat.

A Keleti-Kárpátokban a domborzati tagoltság és viszonylag alacsonyabb tengerszint fölötti magasság inkább több kis pálya kialakítását tette lehetővé, de van példa nagyobb komplexitású síközpontra is. Máramaros megyében, a Gutin-hegységben található Felsőbánya Sujor övezete és a Mogosa komplexum (5 pálya/pályaváltozat együtt 5,6 km), továbbá Kapnikbánya (6 pályája összesen 6 km). 3 kisebb pálya Desze község területén is van, 1,3 km összhosszal. Borsafüred két pályája a Radnai-havasok északi oldalán összesen 2,2 km-tesz ki. Mindezekkel a megye 16 pályája összesen 15,2 km-t tesz ki. Beszterce-Naszód megyében 2 pálya van: a Radnai-havasok déli oldalán található Alpina Blazna 1200 méteren, illetve a Besztercei-dombságon egy kisebb pálya a megyeszékhelyhez tartozó Aldorf (Unirea) szélén. Maros megyében csupán a Görgényi-havasok nyugati oldalán elhelyezkedő Szováta mellett az Alunis/Mogyorós pálya kapott tanúsítványt. A legtöbb pálya (26) Hargita megyében van, de összesen csupán 16 km hosszúságban. A megye síterepei a Görgényi-havasokban Maroshévízen, a Bucsin-hágón és közelében a Bogdán turistaháznál, Gyergyócsomafalván (igaz, ez nem szerepel a minisztériumi nyilvántartásban), a Hargita-hegységben Marosfőn, a Madarasi-Hargitán[7] (3 pálya összesen 2020 m), Homoródfürdőn (1), Hargitafürdőn (3 pálya összesen 1173 m), a Tolvajos-tetőn és közelében (Piricske), valamint a Csomád-hegység lábánál, Tusnádfürdőn találhatók. További pályák vannak a Gyergyói-havasokban Borszéken (3 pálya 2220 m-rel), kisebb pályák a Gyimes völgyében (Hidegségen és Gyimesfelsőlokon), a Csíki-havasokban Csíksomlyón és Csíkszentmártonban. Kovászna megyében Kovászna város és a Sepsiszentgyörgyhöz tartozó Sugásfürdő rendelkezik 2-2 pályával, összesen 3,3 km hosszúságban. Erdély legjelentősebb síközpontjai kétségtelenül Brassó megyében, a Brassó városhoz tartozó Brassópojána üdülőhelyen (10 pálya/pályaváltozat összesen 15,7 km hosszúságban), valamint Predeálon (5 pálya, 7 km) találhatók. Ezeket egészítik ki még kisebb pályák Hidegpatakon (Pârâu Rece) illetve Törcsvár, Moécs és Fundáta üdülőfalvakban. Brassó megye 23 pályája összesen 26,6 km minősített pályával dicsekedhet.

A Déli-Kárpátokban a dél-romániai és az erdélyi oldalon egyaránt jelentős sípálya-fejlesztések voltak az utóbbi évtizedekben. Szeben megyében, a régi szebenjuharosi pályától (1200 m) nem messze, a Szebeni-havasokban Arena Platos néven egész komplexum jött létre, 5 pálya együtt 2,7 km összhosszal, amit a Gurarói-tó és Zsinna falu közelében kiegészít még két kisebb pálya, így a megye 9 pályája összesen közel 5,4 km-t tesz ki. Fehér megyében, a Kudzsiri-havasok és a Szebeni-havasok találkozásánál jött létre a Sureanu síkomplexum 10 pálya/pályaváltozat összesen 10,5 km-t tesz ki. Hunyad megye 17 pályája, 12,5 km hosszúsággal két komplexum és egy különálló pálya (Riusor a Retyezát alatt) között oszlik meg: a Petrozsény város Páring övezete 6 pályával (2,9 km összhosszal) és a Vulkán-hegységben Strázsa

7 A Madarasi-Hargita a Hargita-hegység legmagasabb csúcsa (1800 m), ennek déli oldalán 3 közigazgatási egység területén (Csíkmadaras, Zetelaka, Szentegyháza) oszlik meg a körvonalazódó üdülőhely.

komplexum 6 pályája közel 4,4 km-rel. Krassó-Szörény megye pályái részben a Déli-Kárpátokhoz tartozó Szárkő-hegységben, annak is a viszonylag elkülönülő Kis-havas (Muntele Mic) masszívumában vannak (4 pálya, 3,6 km összhosszal). Krassó-Szörény megye másik síközpontja a Bánsági-hegyvidékhez tartozó Szemenik-hegység csúcsrégiójában és északnyugati oldalán a Ferencfalvi-tó közelében van, 8 pálya 5,4 km összhosszal. Ezáltal Krassó-Szörény megye a két zónában 12 pályával több, mint 9 km lesiklási lehetőséggel rendelkezik.

Az Erdélyi-szigethegységben az alábbi sípályák találhatók: Fehér megyében a Vertop-hágó két pályával (1,4 km), Kolozs megyében, a Gyalui-havasokban, Havasnagyfalu (Mărișel), a Buszkát-hegy és Kisbánya-havas 7 pályával (5,5 km) rendelkezik. Ezeket még kiegészítik a Feleki-tető 770 m-es pályája (ami már dombvidéknek számít) és a Csucsa községtől északra a Codrii Vlăsinului pálya (0,7 km). Bihar megyében 2 pálya van törzskönyvezve: Nagyváradtól 15 km-re Almamező (Hidișelu de Jos) 550 m-es Hidișel nevű pályája és a Bihar-hegység nyugati oldalán Diófás városánál a Visszhangos-kő (Piatra Grăitoare) 1,9 km-es pályája. Arad megyének egyetlen pályája törzskönyvezett: a Béli-hegységben, a Menyháza üdülőhelyen levő 180 m-es kis pálya.

12.2.3. Természetjárás

Számos hegyvidéki és dombvidéki terület, amely megőrizte természetközeli állapotát, valamilyen szintű, típusú természetvédelmi területi védettséget élvez, néhány esetben valamely nemzeti park vagy natúrpark keretében. A természetjárás nyilván lehet környezettudatos tevékenység, de ettől még nem tekinthető ökoturizmusnak. A látványos tájak esztétikai élvezete és az adott útvonalak (jelzett turistautak) tervszerű bejárása főleg az időráfordítás, a szabadidős tevékenységek időbeosztása révén (a gyaloglás, kerékpározás vagy lovaglás időtartama és a helyhez kötött természetvédelmi érték tanulmányozására szánt idő tekintetében) különbözik az ökoturizmustól. A felkeresett célpontok lehetnek ugyanazok, csak a tevékenység jellege különbözik némiképp.

A következőkben, védettségi státusuktól függetlenül, a gyalogtúrázók által legkedveltebb és legismertebb erdélyi hegységeket vesszük szemügyre. A magashegységi kihívásokat (glaciális domborzati formákkal és tengerszemekkel rendelkező sziklahavasokat) kedvelők a Keleti-Kárpátokban a Radnai- és Kelemen-havasokat, a Déli-Kárpátokban a Fogarasi-havasokat, Páringot és Retyezátot részesítik előnyben. Szerkezetmorfológiai adottságaikkal pedig a Bucsecs-hegység és a Királykő tartogatják a legemlékezetesebb látványélményeket.

Az 1500–2000 m közötti középmagas hegységek közül a szerkezetmorfológiai (mészkő- és konglomerátumformációkkal rendelkező) hegyek, a Hagymás-hegység és a Csukás-hegység, a Nagykő-havas és a Keresztény-havas a leglátogatottabbak, az Erdélyi-szigethegységen belül a Gyalui-havasok peremvidéke (Szkerice-Bélavára terület), illetve magassága okán a Bihar-hegység magasabb övezete és a Vlegyásza a legkedveltebbek. A székelyföldi Hargita-hegység és a jóval alacsonyabb Csomád-hegytömb vulkáni eredetű formáikkal alkotnak beerdősült, helyenként nagyobb tisztásokkal, legelőkkel tarkított gerinceket. Észak-Erdély és Máramaros között az alacsonyabb Gutin-hegység a kedvelt túracélpont, továbbá az Erdélyi-szigethegység alacsonyabb hegységei, a Király-erdő, a Bihar-hegység Pádisi- és Aranyosfői-karsztfennsíkjai, illetve a Torockói-hegység (a Tordai-hasadékkal és a Székelykővel), amelyek elsősorban barlangjaikkal és mészkőszurdokaikkal képeznek vonzerőt nemcsak a természetjárók, hanem a barlangászok és sziklamászók számára is. Kevésbé ismert területek a Bánsági-hegyvidék mészköves területei az Aninai-hegységben (Néra-szurdok, Karas

és Ménes szurdokai), vagy a Kudzsiri-havasok csoklovinai karsztvidéke a Déli-Kárpátokban. A Bánságba irányuló kirándulások népszerűsítése révén a Kazán-szorosokat magába foglaló Almás-hegység és a Cserna völgye, a Herkulesfürdő fölé emelkedő Cserna- és Mehádiai-hegységek felértékelődésére számíthatunk. Az Európai Vándorok Egyesületének (*European Ramblers Association*[8]) és a hozzá csatlakozó dél-erdélyi, szász alapítású *Siebenbürgischen Karpatenverein*[9] kezdeményezésére alakuló hosszú távú gyalogtúra-útvonalak kijelölése és népszerűsítése, valamint a magyarországi Kárpát-Koszorú Mozgalom[10] és a *Hazajáró* műsorok[11] hatására talán a Kárpátok kevésbé ismert hegyvonulatai is nagyobb turisztikai érdeklődést válthatnak ki.

12.2.4. Ökoturizmus

Az ökoturizmus fogalma – az ebben résztvevők turisták megismerési motivációi és tevékenységei alapján – közelebb áll tartalmilag a kulturális turizmushoz, mint a helyszínválasztás alapján rokonítható aktív turizmushoz. Vagyis a két turisztikai termék egyaránt a természetes vagy természetközeli helyszínekre irányul, de az aktív turisták esetében az esztétikai élményeken és a testmozgás örömén van a hangsúly, az ökoturizmus pedig a természet és a tájjal együtt élő ember mélyebb megismerésére irányul, nem az előre kitűzött útvonal teljesítése a fő szempont. A természetvédelmi területeken mindkét turisztikai termék megfelelő vonzerőre talál, de ettől függetlenül az országos és helyi turizmuspromócióban összekapcsolódik az ökoturizmus és a védett területek turisztikai népszerűsítése. Erdélynek, akárcsak Romániának, nemzetközi viszonylatban is kiemelkedő értéke a biodiverzitás, a tájak, ökoszisztémák sokfélesége, a növény- és állatvilág fajgazdagsága, amelyeket különböző védett területeken igyekeznek törvényi védelem alá helyezni és megóvni.

Románia 14 nemzeti parkja (NP) közül 9 található a Kárpátok erdélyi oldalán, többnyire Erdély határain átnyúlva. A Keleti-Kárpátokban Beszterce-Naszód és Máramaros megyék részesülnek a Radnai-havasok NP déli, illetve északi oldalából. A Kelemen-havasok NP területének nyugati és déli oldalán Beszterce-Naszód, Maros és kisebb részben Hargita megyék osztoznak; északi oldala jórészt a bukovinai Szucsáva megyéhez tartozik. A Békás-szoros – Hagymás-hegység NP nyugati fele tartozik Hargita megyéhez.

A Déli-Kárpátokban a Királykő NP északi fele tartozik Brassó megyéhez, míg a Retyezát NP teljesen Hunyad megye része. A Zsil-szoros NP északi fele Hunyad megyéhez, a Domogled – Cserna-völgy NP nagy része Krassó-Szörény megyéhez tartozik. A Bánsági-hegyvidék két nagy nemzeti parkja teljesen Krassó-Szörény megye területéhez tartozik: a magasabb részen keletebbre és északabbra a Szemenik – Karas-szurdok NP, délebbre a Néra-szurdok – Beusnica NP.

A natúrparkok kevésbé szigorúan védett, nagyobb kiterjedésű természetvédelmi területek. Románia 16 natúrparkjából 8 erdélyi vonatkozású. A Keleti-Kárpátok 4 natúrparkja, tájvédelmi körzete[12] közül kettő Erdélyben van: a Máramarosi-havasok TK teljesen Máramaros megyéhez, a Felső-Maros-áttörés TK területe teljesen Maros megyéhez tartozik.

8 https://www.era-ewv-ferp.org/e-paths/ (Utolsó letöltés: 2019. szept. 10.)
9 http://www.skv.ro/skv/e3e8 (Utolsó letöltés: 2019. szept. 10.)
10 https://karpatok.eu/karpatok-bercein-vandorut-0 (Utolsó letöltés: 2019. szept. 10.)
11 https://hazajaroegylet.hu/hazajaro/ (Utolsó letöltés: 2019. szept. 10.)
12 A román szaknyelvből átvett natúrpark és a magyarországi tájvédelmi körzet fogalmai a Nemzetközi Természetvédelmi Unió (IUCN) V. kategóriájának feleltethetőek meg.

A Déli-Kárpátokban a Bucsecs-hegység TK északi pereme Brassó megyéhez tartozik, de a Gredistye-Csoklovina TK és a Hátszeg-vidék Dinoszaurusz geoparkja teljesen Hunyad megyéhez tartoznak. A Duna áttörését magába foglaló Vaskapu TK csak részben tartozik Krassó-Szörény megyéhez, látványosabb részei az 1968-as megyehatárok révén az olténiai Mehedinc megyét gazdagítják. Az Erdélyi-szigethegység TK területén három erdélyi megye osztozik: Fehér, Kolozs és Bihar megyék. A tájvédelmi körzet nagy része a Bihar-hegységre esik, de kiterjed részben a Vlegyásza és az Öreg-havas – Gyalui-havasok hegytömbjeire is. A nyugati országrész síkvidékeinek két tájvédelmi körzete van, a Temes és Arad megyék területén található Alsó-Maros-ártér TK, valamint Bihar megyében a Cséffa TK, mindketten a vizes élőhelyek védelmezői.

Nyilvánvalóan nemcsak ezek a védettségi státusú területek érdemesek az ökoturizmus vagy akár az aktív turizmus természetkímélőbb formáinak a figyelmére, hanem számos más természetvédelmi terület is. A nemzeti parkok és tájvédelmi körzetek területén kívül eső ismertebb értékek a Szent Anna-tó – Mohos-láp, a Vargyas-szoros, a Rétyi-nyír, a görgény-völgyi Mocsár-erdő, a mezőzáhi bazsarózsa-rezervátum, az alsórákosi bazaltoszlopok, a Vörös-szakadék Szászsebes közelében, az almásgalgói Sárkányok kertje a Szilágyságban, a szatmári Túr mente és sok más objektum. Fehér megyében 76, Bihar megyében 62, Krassó-Szörényben 56, Hunyad megyében 42, Hargita megyében 32, Brassó megyében 30 védett objektumot tartanak számot. Ezek egy része őslénytani lelőhely, botanikai, geológiai vagy geomorfológiai vagy vegyes profilú védett terület.

12.2.5. Falusi turizmus

Termékszempontú megközelítésben a falusi turizmust olyan helyspecifikus turisztikai termékként értelmezhetjük, amelynek a középpontjában az idealizált falu, a vidéki élet áll. Ebben a természetközeliség, az agráriummal való bensőséges kapcsolat, a legalább időlegesen lelassuló életforma, az emberek közötti közvetlen kapcsolatok, a többé-kevésbé hagyományos falukép, az építészeti környezet paraszthá zakkal és gazdasági épületekkel, az állattartás és a saját veteményesből nyert zöldségfélék, az itt-ott még fellelhető hagyományos foglalkozások és kézműves mesterségek, a helyi hagyományok képezik a vonzerőt. A falusi turizmus szervezeti hátterének létrejötte Erdélyben többféleképpen ment végbe. Volt, ahol külső vidékfejlesztési szakemberek ösztönzésére álltak rá az emberek, hogy pénzért adják ki a vendégszobájukat, sőt, több vendégszobát is alakítsanak ki, és volt, ahol a falu valamely kezdeményező típusú személye folytatott meggyőző munkát, és bizonyára sok példa akad arra is, hogy több helyen megpróbálták „lemásolni" a más településeken látszólag bevált modellt. Az elmúlt 30 évben sokan léptek be és sokan léptek ki erről a piacról, attól függően, hogy mennyire érezték jól magukat panziós vendéglátó szerepben, mennyire ódzkodtak a hatóságok által támasztott követelmények teljesítésétől, és mennyire teljesültek a tevékenységgel kapcsolatos költség-haszon elvárások.

A román Országos Statisztikai Intézet 2018-as adatai[13] szerint Erdély 16 megyéje közül agroturisztikai vagy falusi turisztikai panziók legnagyobb számban Brassó (402 egység), Hargita (240), Kolozs (146), Máramaros (144), Bihar (130), Fehér (119) és Szeben (113) megyékben

13 Érdemes megjegyezni, hogy számos – korábban esetleg „panzióként" minősített egység a turisztikai minisztérium 2019-es nyilvántartásában „kiadó szobák" szálláshelytípusnál szerepel, ami viszont kimaradt az Országos Statisztikai Intézet nyilvántartásából.

találhatók. A középmezőnybe tartoznak Krassó-Szörény (90), Maros (60), Beszterce-Naszód (55), Hunyad (48) és Kovászna (45) megyék. A sereghajtók pedig Arad (35), Szilágy (34), Temes (16) és Szatmár (11) megye. Úgy tűnik, előnyösebb helyzetben vannak a falusi turizmus térhódítását illetően a nagyobb hegyvidéki területekkel rendelkező megyék, és kevésbé szerencsések a túlnyomórészt síkvidéki vagy dombvidéki megyék. Mindez a tájképi változatossággal, az alacsonyabb népsűrűséggel és beépítettséggel is összefügg, és ez további kapcsolódást mutat a nagyvárosokból szabadidejükben feltöltődés céljából kimenekülő lakosok keresletével is. A fogadóegységek nagyobb számban való megjelenése egy idő után azt eredményezi, hogy az önkormányzatok a falvak egy részét üdülőhelyi státus elfogadása érdekében terjesztik fel a turisztikai minisztériumhoz, ami végül kormányhatározattal való hivatalos minősítést eredményez (pl. Törcsvár, Moécs stb. esetében).

Brassó megyében a fő koncentráció a Bucsecs-hegység és a Királykő-hegység közötti alacsonyabb hegylábakra, a Törcsvári-átjáró térségére jellemző: Moécsre (137), Törcsvárra (121) és Fundátára (22 egység), és itt csak az agroturisztikai panzióknak minősített egységek számára utalunk, amit kiegészítenek még a villáknak, sőt hoteleknek minősített nagyobb egységek is. A hegylábi kisvárosok, mint Zernest, Barcarozsnyó és Négyfalu (Szecseleváros) egyaránt rendelkeznek városi és agroturisztikai panziókkal is, mintegy folytatva a Törcsvár környéki panziós vidéket a Keresztény-havas és a Nagykő-havas lábai felé is. A megye keleti részén, a Csukás-hegység lábainál levő Bodzavám (5 egységgel) és Tatrang (4 egységgel) is bekapcsolódtak a turisztikai körforgásba. Brassó megye másik feltörekvő faluturisztikai vidékét a Fogarasi-havasok lábánál sorakozó falvak jelentik: Felsőszombatfalva (24), Dragus (7), Sinka (5) és Vista (4). Kissé távolabb a megye gazdasági csomópontjaitól, némiképp a szász hagyományokhoz kötődően alakult Szászbuda illetve a hozzá tartozó Szászfehéregyháza faluturizmusa (8 egység). Szeben megye fő faluturisztikai körzete a Szebeni-havasok hegyalján Szelistye (17), Resinár (14), Guraró (13) és a Nagyszebenhez tartozó Szebenjuharos (Magascsorgó) helyi érdekű hegyi üdülő vidéke (10 egység), de további egységek szóródnak Nagydisznód kisvárosban Kereszténységen, Orláton, Porcsesden (a Vöröstoronyi-szoros bejáratánál). A Fogarasi-medence Szeben megyéhez tartozó részén a legfontosabbak Felek kisváros, Alsóporumbák és a Bâlea-tóhoz vezető Transzfogarasi műút mentén Kercisóra.

A Keleti-Kárpátok középső csoportjának hegyvidékeihez és hegyalji térségeihez tartoznak Hargita megye népszerű faluturisztikai központjai, főleg a sóvidéki Parajd (55), Korond (11), Farkaslaka (8), a Hegyalja kistérségben a Görgény–Hargita-fennsíkhoz tartozó Zetelaka (29), Oroszhegy (4), Szentegyháza (4). Nagyobb számban szerepelnek fogadóegységek Csíkpálfalva községben, a Csíki-havasok nyugati lábánál (20), valamint Gyimesközéplokon, a Tatros völgyében (22). Gyergyó térségéből a statisztika Gyergyószentmiklóst (a hozzá tartozó Gyilkostó helyi jelentőségű üdülőhellyel) 7 agroturisztikai egységgel, Szárhegyet (6), Ditrót (3), Gyergyóalfalut (3) és főleg Vasláb községhez tartozó Marosfőt (15) emeli ki. Nem kevés kételkedésre ad okot az adatok valóságközeliségét illetően Kovászna megye falvainak nyilvántartása: a Bikfalvát is magába foglaló Uzon (4), Réty (4), Gelence (3), a Bálványosfürdőt magába foglaló Torja (3), Sepsikőröspatak (3), Sepsibükkszád (3) a Baróti- és Bodoki-hegység lábainál, Szitabodza a Bodzafordulói-medencében. Mivel a statisztikai kutatás nem veszi figyelembe az 5 férőhelyesnél kisebb egységeket, ezért a – jellemzően hálózatban működő – sok kis egység nem kerül rögzítésre.

A Keleti-Kárpátok északi részén Máramaros és Beszterce-Naszód megyék 144, ill. 55 egységgel szerepelnek. Míg Máramarosban sok település bekapcsolódott a faluturizmusba,

Beszterce-Naszódban igazából a Borgó-vidék jelent ilyen profilú desztinációt. Máramaros megyében a Máramarosi-medence két folyója, az Iza és a Visó mentén, a Radnai-havasok lábaitól a Cibles és a Gutin-hegység északi lejtőin át a Tisza völgyéig sorakozó falvakban vannak vendégházak: Majszin (10) Batiza (9), Sajómező (9), Barcánfalva (3), Desze (5), a helyi jelentőségű sós fürdőjéről híres Aknasugatag (20), Budfalva (3), Farkasrév (12). A megye másik hagyományos – ráadásul magyar – faluturisztikai központja a Nagybánya közelében levő Koltó (5), amely az északi-erdélyi kulturális körutazások szinte kötelező megállója, a Teleki-kastély és Petőfi-emlékhelye révén. Beszterce-Naszód megyében a Kelemen-havasok északi és a Borgói-hegység déli lábainál Borgóbeszterce (11), Borgótiha (7) és Borgóprund (4) jelentősebb faluturisztikai célterület.

Erdélynek egy másik nagyobb faluturisztikai térsége az Erdélyi-szigethegység, főleg a jórészt Fehér megyéhez tartozó Móc-vidék és a Kolozs megyéhez tartozó Kalotaszeg. Kolozs megye legfőbb faluturisztikai központja a magyar családok hálózatával Kalotaszentkirály (32), továbbá Tordaszentlászló (5), Gyalu (8), Szászfenes (9). A Gyalui-havasok és az azt átszelő Meleg-Szamos és Hideg-Szamos völgyei, völgyközi felszínei adnak helyet Reketónak (3), Meregyónak (5), Járabányának (6), az Aranyos-völgy alsó szakaszán pedig Várfalva magyar faluturizmusa (5) említendő. Fehér megyében – a Bihar-hegység látképi adottságaira, karsztvidékeire és a vertopi sípályára támaszkodva – Lepus (Arieșeni) 18 egységgel, Fehérvölgy (Albac) 13 egységgel és Felsőgirda 13 egységgel vezeti a sort. Jelentős még az Aranyos völgyében Szolcsva (6), a Torockói-medencében Torockó (14), ahol jellemzően magyar családok által működtetett faluturizmusról beszélhetünk. A Torockói-hegység keleti oldalán található Alsógáld (4), valamint a Kudzsiri-havasok lábánál Sugág (5) és Alsópián (6). A közeli Hunyad megyében a Dévához tartozó Csernakeresztúron is magyar (bukovinai székely) családok szerveződtek faluturisztikai hálózatba (9). Hunyad megye másik faluturisztikai térsége a Hátszeg-vidék, a Retyezát északi lábainál: Malomvíz (5) és Várhely (3) térsége. Bihar megye agroturisztikai panziói a Királyerdő és a Bihar-hegység karsztos tájaira, illetve Félixfürdő termálvizeinek vonzerejére támaszkodnak. A Félixfürdőt és Püspökfürdőt magába foglaló Váradszentmárton község 75 egységgel dicsekedhet. A Bihar-hegységhez kötődik Vasaskőfalva (4), a Királyerdő-hegységhez Biharrósa (4), a Sebes-Körös völgyében, pedig Csarnóháza (6) és Barátka (3).

Jelentősebb számú agroturisztikai egység van még Krassó-Szörény megyében, egyrészt a Szemenik-hegységben Temesfőn (Brebu Nou, 12) és Ferencfalván (Valiug, 6), a Ruszka-havas déli lábainál Závoly községben (13), valamint a Néra-szurdok kijáratánál Szászkabányán (6).

A faluturisztikai hálózatok olykor a szervezett csoportok kulturális körutazásainak szálláshelybázisát képezik, ez főként a magyarországi turistacsoportokat jellemezte régebb, és részben ma is jellemzi, de egyre inkább a kiscsoportos, belföldi szabadidős turisták igényeit hivatottak kielégíteni.

12.2.6. Kulturális és örökségturizmus

Erdély leginkább piacképes terméke a kulturális és az örökségturizmus. Ezt világosan jelzik az utazási irodák és külföldi partnereik ajánlatai is, amelyekben visszaköszönnek az útikönyvekben (Mátyás, 1990; Sós–Farkas, 2002) és a hivatalos (minisztériumi és önkormányzati hátterű) promóciós kiadványokban szerepeltetett látnivalók. A két turizmusfogalom között van ugyan átfedés, de a kulturális turizmus nemcsak a múltból átörökített javakra, hanem a

kortárs alkotásokra és rendezvényekre (zenei, színházi és filmfesztiválokra) is támaszkodik. Másfelől az örökségturizmus nemcsak a régészeti, történelmi, néprajzi, vallási, ipari, hadtörténeti stb. örökségekre irányul, hanem a természeti örökségre is. Az örökségturizmus értelmezésében, az egyetemes világörökségi, keresztény örökségi értékek mellett jelentős szerep jut az etnikai-nemzeti dimenziónak (a román, magyar, szász és sváb, zsidó és örmény-magyar és más etnikumok múltjára és jelenére való reflektálás, mint élményforrás), s mint ilyen, egymással párhuzamosan él a „magyar-Erdély"-kép és a többnemzetiségű, multikulturális Erdély-kép is. A nagytérség szubjektív szemlélete meghatározó befolyással bír a történelmi-kulturális objektumok úticélokként való kiválogatásában is. A kulturális turizmus fő motivációja a többé-kevésbé elmélyült érdeklődés az adott térség múltja és élő kultúrája, társadalmi-gazdasági, akár politikai mindennapjai iránt. A múlt legtávolabbi emlékeiként az ókori és középkori régészeti leletek múzeumok gyűjteményeiből szervezett állandó és időszakos kiállításokon ismerhetők meg, vagy töredékeiben azokon a régészeti helyszíneken, amelyek egykori építmények, településformák maradványait őrzik. Dél-Erdély világörökségi helyszínei közé tartozik a dák várak[14] egy része a Kudzsiri-havasokban, Szászváros közelében. Sarmisegetusa Regia romjain kívül a Kosztesd melletti Blidaru és Cetățuie, Banyica, Sebeskápolna, a Lunkány melletti Piatra Roșie erődítményei az UNESCO világörökség-listáján szerepelnek. A Hátszegi-medencében található Várhely mellett Sarmisegetusa Ulpia Traiana romjai szabadtéri múzeum keretében látogathatóak. A dák és római civilizáció nyomai nemcsak régészeti helyszíneken és múzeumokban, hanem történelmi újrajátszási (az ún. *reenactment*) fesztiválokon is megelevenednek a román emlékezeti kultuszok jegyében.[15]

Ugyancsak az UNESCO világörökségi listáján szereplő objektumok a szintén dél-erdélyi erődített templomok: a szász evangélikus templomerődök Prázsmáron, Szászfehéregyházán, Szászkézden, Berethalomban, Nagybaromlakon és Kelneken, amelyek közé bekerült Székelyderzs unitárius magyar vártemploma is, egyetlen székelyföldi UNESCO-s objektumoként (míg például az értékes gelencei római-katolikus műemléktemplom nem szerepel az UNESCO-listán). Külön tétel e listán Segesvár középkori várnegyede a híres Óra-toronnyal, a két gótikus templommal, a céhek által épített védőtornyokkal, falakkal és élénkszínű, középkori eredetű házaival. Világörökségi értékként szerepelnek a Nagybánya közelében és Máramarosban szereplő román ortodox fatemplomok: Rogoz, Dióshalom, Nyárfás illetve Desze, Budfalva, Barcánfalva, Sajómező és Jód fatemplomai.

Még nem kerültek fel a világörökségi listára, de javaslattételi fázisba kerültek a következő helyszínek: Demsus régi temploma a Hátszegi-medencéből és a közelében levő szentpéterfalvi dinoszaurusz-lelőhely; a Retyezát mint természeti örökség; Gyulafehérvár történelmi központja; Nagyszeben történelmi központja; Torockó sajátos építészetű faluképe; Verespatak bányászati kultúrtájként; valamint a Nagy-Pietrosz-csúcs térsége a Radnai-havasokban.[16]

A kulturális körutazások kihagyhatatlan látnivalói a templomok, amelyeket részben vallásgyakorlás céljából (ez már a vallási turizmushoz sorolható jelenség), részben pedig művészettörténeti jelentőségük okán, esztétikai és ismeretszerzési célból keresnek fel a látogatók. A középkori hangulatot idéző gótikus templomok (néhol románkori stíluselemeket is őrizve) nagyobb sűrűségben a dél-erdélyi Szászföldön fordulnak elő, mint például – a

14 https://www.cetati-dacice.ro/hu (Utolsó letöltés: 2019. szept. 10.)
15 https://festivalulromanapulum.ro/ (Utolsó letöltés : 2019. szept. 12.)
16 http://whc.unesco.org/en/tentativelists/state=ro (Utolsó letöltés: 2019. szept. 12.)

már említetteken kívül – Szászsebesen, Kisdisznódon és Nagydisznódon, Nagyszebenben, Brassóban, Medgyesen. De ugyanitt említhetjük az észak-erdélyi Dés és Beszterce gótikus templomait is. A magyar utazóközönség számára Kolozsvár plébániatemploma, a Szent Mihály-templom és a Farkas utcai református templom, vagy a már említett gyulafehérvári római-katolikus székesegyház és a brassói evangélikus szászok Fekete-temploma a legismertebb ilyen jellegű látnivalók. Egész más hangulatúak a barokk stílust hordozó templomok, mint például a szatmári, nagyváradi és temesvári római-katolikus székesegyházak vagy a balázsfalvi román görög-katolikus székesegyház, a kolozsvári piarista templom stb. Székelyföld templomai közül a legismertebb a csíksomlyói kegytemplom, amely vonzerejét nem építészeti adottságainak, hanem a csíksomlyói Szűzanya szobrának, a Segítő Mária-kultuszhoz kapcsolódó hírnévnek és a pünkösdi zarándoklatok, búcsúk mediatizáltságának is köszönheti. Hasonlóan, búcsújáróhelyként vált ismertté a Lippa város melletti Máriaradna ferences kolostortemploma vagy a füzesmikolai egykor görög-katolikus templom, amelyet 1948-ban az ortodox egyház szerzett meg a görög-katolikus egyház államhatalmi betiltásával. A székelyföldi templomok között különlegességekként hatnak azok a templomok, ahol 14-15. századi freskók örökítették meg egyes szentek legendáit, passiójeleneteket és ezek mellett az 1068-as cserhalmi ütközethez kapcsolódó Szent László-legendát: Gelencén, Sepsikilyénben, Bögözben, Székelyderzsen.

A románkori, gótikus, egy-egy részletben felismerhető reneszánsz, barokk, klasszicista templomok sok esetben nemcsak önmagukban, hanem középkori vagy újkori hangulatos városképbe ágyazódva jelentenek vonzerőt. E városképek gyöngyszemei a barokk paloták, mint a kolozsvári Bánffy-palota, a nagyszebeni Brukenthal-palota, vagy a temesvári barokk palota, amelyek szépművészeti múzeumoknak adnak otthont. A legszebb városképi adottságokkal Kolozsvár, Beszterce, Brassó, Segesvár, Medgyes, Nagyszeben, Szászsebes – tehát az egykori szász városi központok, valamint a „kis Bécsként" emlegetett Temesvár rendelkeznek. A dualizmuskori fejlesztések eredményeként Nagybánya, Torda, Marosvásárhely, Szászrégen, Székelyudvarhely és Sepsiszentgyörgy is hangulatos belvárosokkal büszkélkedhetnek.

Az egykori erődítmények nyilván nemcsak belvárosok vagy templomok körül jöttek létre, mint a nagyváradi és a gyulafehérvári vár, hanem magaslatokra épült várakként, esetenként várkastélyokként maradtak fenn, romosan vagy többé-kevésbé felújítva. A legismertebb várromok Solymos, Déva, Szelindek, Kőhalom, Szászkézd, Barcarozsnyó várainak maradványai, a restaurált, de egykor nagyobb építmény részét képező nagyszalontai Csonka-torony és a marosillyei Bethlen-kastély. Erdély építészeti örökségének jelentős részét teszik ki a főúri kastélyok, amelyek közül a vajdahunyadi Hunyadi-kastély, a törcsvári kastély és a fogarasi várkastély a leglátványosabbak. Számos kastély rendkívül lepusztult állapotban van. A nemrég felújított kastélyok közül említésre méltóak Székelyföldön a miklósvári Kálnoky-kastély, az olaszteleki Daniel-kastély, a zabolai Mikes-kastély és a nagykárolyi Károlyi-kastély. Vannak esetek, hogy a kastélyok az egykori tulajdonosok jogutódaihoz perek útján kerültek, esetleg eladták, és a tulajdonosok vagy működtetők próbálnak életet lehelni beléjük rendezvényekkel vagy a látogatás lehetővé tételével (a bonchidai Bánffy-kastély, a gernyeszegi Teleki-kastély, az oltszemi Mikó-kastély, illetve a marosvécsi Kemény-kastély). Számos romos vagy félig romos kastély, esetleg felújítható kastély van Erdélyben (Bicsok – Orbán 2012),[17] turizmusba való bekapcsolódásuk több módon történhet (akár még felújításuk, restaurálásuk befejezése

17 A Pont Csoport *Kastély Erdélyben* projektjének honlapja: http://www.kastelyerdelyben.ro/

előtt is): kulturális központként, kastélyszállóként, akár ezek kombinációjaként, és nem utolsó sorban fesztiválhelyszínként (mint az *Electric Castle* Bonchidán, az *Awake* Gernyeszegen vagy a *DiMansion* Oltszemen).

Egyes várak, kastélyok múzeumoknak adnak otthont, mint a Mikó-vár Csíkszeredában a Csíki Székely Múzeumnak, a fogarasi vár a Valer Literat Fogaras-föld Múzeumának. Vannak esetek, amikor egy régebbi gyűjtemény kimondottan múzeumnak épült épületben kapott helyet, mint a sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeum, a Maros Megyei Múzeum természetrajzi részlege az egykori Székelyföldi Iparmúzeum épületében, de több esetben korábbi lakóépületek, rezidenciák és udvaraik adnak helyet egyes gyűjteményeknek (székelyudvarhelyi Haáz Rezső Múzeum a Haberstumpf-villában, Haszmann Pál Néprajzi Múzeum a csernátoni Damokos-kúriában).

Ma már kisebb városok, sőt falvak köztereit is díszítik híres embereknek, eseményeknek emléket állító szobrok, szoborcsoportok, emlékművek. A turistakalauzokban és utazási programleírásokban elsősorban a nagyváradi Szent László-szobor, a kolozsvári Mátyás-szoborcsoport, az aradi Szabadság-szobor és az 1849. október 6-án kivégzett 13 aradi vértanú emlékoszlopa, a zilahi Wesselényi-szobor vannak jelen, Székelyföldön pedig a madéfalvi veszedelem emlékműve, a Nyerges-tető emlékhelye, az agyagfalvi székely nemzetgyűlés emlékműve és a székelyudvarhelyi Emlékezés parkja váltak turisztikai vonzerővé. E szobrok, szoborcsoportok vagy a városnézések részét képezik, vagy egyetlen indokként szerepelnek, amiért egy szervezett csoport az adott települést felkeresi, illetve átutazóban megáll rövid időre. Erdély Romániához kerülése 1918–1920 között azt is eredményezte, hogy számos korábbi köztéri alkotás eltűnt, helyükön a román történelem alakjait örökítetik meg az emlékművek, szobrok. E tekintetben újabb változást hozott a „Nagy-Romániát" követő „kis magyar világ", de még inkább a szovjetizációs időszak, majd a nemzeti-kommunista rezsim, illetve újabban, a Nagy-Romániát nosztalgikusan felidéző posztkommunista emlékezetpolitika (Romsics 2018). Ennek egy érdekes fejleménye Nagyváradon Vitéz Mihály vajda lovas szobrának lecserélése Ferdinánd király (Nagy-Románia uralkodójának) lovas szobrára. A szász városokban is megmaradtak olyan szobrok, mint Johannes Honterusé Brassóban vagy Teutsch püspöké Nagyszebenben. Számos városban Avram Iancu és Vitéz Mihály szobraival, újabban pedig Ferdinánd király és Mária királyné szobraival találkozhatunk. A román kultúra és identitás megteremtésében kétségkívül jelentős szerepet játszó személyek emlékét hordozza a kolozsvári Farkas utcában, a Babes-Bolyai Tudományegyetem főépülete mellé elhelyezett Erdélyi-iskola-szoborcsoport. A magyar érdekérvényesítés erősödésével Kolozsváron szobrot kapott Márton Áron római katolikus püspök és az unitárius egyház 450. évfordulója alkalmából Dávid Ferenc egyházalapító.

Erdély gazdag kulturális örökségét nehéz dióhéjban összefoglalni, a teljesség igénye nélküli felsorolás csupán annak illusztrálására szolgál, hogy a kulturális értékteremtés és a múlthoz való – időnként átalakuló – viszony a turizmus számára meg-megújuló erőforrásbázist nyújt. Ennek kiaknázása részben a kultúra szereplőinek nyitását feltételezi a turizmuspiac felé, másrészt az útikönyvírók, szakújságírók, utazásszervezők és idegenvezetők törekvését arra, hogy „árualapjukba" belefoglalják a látogatóbarátnak minősíthető helyszíneket és eseményeket.

12.3. Erdélyi turizmus a szálláshely-statisztika tükrében

A turizmus mérhetőségének legkézenfekvőbb adatforrása a kereskedelmi szálláshely-statisztika. Nyilvánvaló, hogy ez utóbbi csak a hivatalosan engedélyezett szálláshelyi szolgáltatóegységek adatszolgáltatásain alapszik, amelynek a pontossága szintén megkérdőjelezhető. De többé-kevésbé valóság közeli képet mégiscsak ezek alapján nyerhetünk.

12.3.1. Turisztikai fogadóegységek száma, férőhelyek száma és működő szálláskapacitás

A turisztikai fogadóegységek számának térbeli megoszlása, évenkénti rangsora alapján elvileg arra lehet következtetni, hogy a turisztikai szálláshelyekbe beruházók várakozásai szerint melyek Erdély „jó helyei", ahová érdemes különböző típusú kereskedelmi szálláshely funkciójú ingatlanokba befektetni. Még beszédesebb lehet a fogadóstruktúrák száma mellett az összesített férőhelyek térbeli szóródásának vizsgálata is.

12.1. táblázat: Erdély régióinak és megyéinek főbb turisztikai adatai 2018-ban

	fesz	lszk	mszk	1000 é.	1000 vé.	áti	kk
Maros	362	11 686	3 011,3	568,5	1 056,5	1,9	35,1
Hargita	434	8 889	2 351,7	215,4	479,7	2,2	20,4
Kovászna	105	4 647	1 296,3	118,7	543,2	4,6	41,9
Brassó	961	29 832	9 806,2	1363	2 673,3	2,0	27,3
Szeben	303	10 364	3 182,8	564	900,4	1,6	28,3
Fehér	204	5 278	1 521,7	190,7	357,4	1,9	23,5
Középrégió	2 369	70 696	21 170	3 020,3	6 010,5	2,0	28,4
Erdély %-ában	54,7	49,7	52,0	52,6	50,1		
Hunyad	243	7 719	1 690,5	188,1	367,6	2,0	21,7
Krassó-Szörény	247	9 049	2 137,1	228,2	738,3	3,2	34,5
Temes	175	7 998	2 559,5	378,8	895,8	2,4	35,0
Arad	167	5 898	1 527,3	216	372,8	1,7	34,4
Nyugati Régió	832	30 664	7 914,4	1 011,1	2 374,5	2,3	30,0
Erdély %-ában	19,2	21,6	19,4	17,6	19,8		
Bihar	267	14 203	3 544,4	549	1 522,4	2,8	43,0
Szatmár	68	2 379	784,1	101,5	132	1,3	16,8
Máramaros	264	7 223	2343	251,4	459,1	1,8	19,6
Szilágy	118	1 898	601,2	39	88,1	2,3	14,7
Kolozs	316	11 830	3 535	652,7	1 215,1	1,9	34,4
Beszterce-Naszód	94	3 364	856,9	113,3	191,2	1,7	22,3
Északnyugati Régió	1 127	40 897	11 664,6	1 706,9	3 607,9	2,1	30,9
Erdély %-ában	26,0	28,7	28,6	29,7	30,1		

Erdély 2018	4328	142257	40749	5738,3	11992,9	2,1	29,0
Románia 2018	8453	353835	89075,9	12905,1	28644,7	2,2	32,2
Erdély Románia %-ában	51,2	40,2	45,7	44,5	41,9		

Forrás: a szerző szerkesztése az INS Tempo Online adatbázisa alapján
(fesz: fogadóegységek száma, lszk: létező szálláskapacitás (férőhelyek száma), mszk: működő szálláskapacitás (1000 hely-nap) [18], té: turistaérkezések száma, vé: vendégéjszakák száma, áti: átlagos tartózkodási idő (nap), kk: kapacitáskihasználtság (%))

A 2018. évi éves vendégforgalom Erdélyben közel 12 millió vendégéjszakát tett ki, a romániai teljes forgalom közel 42%-át, valamint mintegy 5,7 millió turista érkezését a romániai forgalom 44,5%-ával. Az átlagos tartózkodási idő az országos átlaghoz (2,2 nap) képest enyhén kisebb (2,1 nap), ami az üdülő turizmus relatív kisebb súlyára és a rövid időtartamú utazások nagyobb arányára enged következtetni. Az országos átlagos kapacitáskihasználtság sem nagy (32,2%), de ehhez képest az erdélyi átlag csak 29%. Nyilván, az átlagértékek mögött jelentős területi és szezonális különbségek is vannak. Az 12.1. táblázat adatai alapján Erdély megyéi közül Kovászna megyére jellemző a legnagyobb átlagos tartózkodási idő (4,6 nap) és kapacitáskihasználtság is (41,9%), ami Kovászna gyógyfürdővárosnak a megyén belüli súlyára utal. Az országos átlagnál nagyobb tartózkodási idő jellemzi Krassó-Szörény (3,2 nap) és Bihar megyéket (2,8 nap), 34,5%-os illetve 43%-os kihasználtsággal. Előbbinél Herkulesfürdő, utóbbinál a Váradszentmárton községhez tartozó Félixfürdő súlya sejthető e számok mögött.

Hol valósul meg a statisztika által regisztrált turistaforgalom? E kézenfekvő kérdésre a fogadóegységek számának és az azokon belül felkínált férőhelyek számának földrajzi szóródása adhat választ. Erdély 16 megyéje összesen 142 ezer férőhelyet kínál több mint 4300 fogadóegységben, a romániai összes fogadóegység 51,2%-át kitevő erdélyi egységek az összkínálatnak mégis csak 40%-át adják, ami arra utal, hogy Erdélyben nagyobb a súlya a kisebb egységeknek, mint a nagy, 150–300 szobát meghaladó szállodáknak, amelyek a román tengerparton és fővárosban, esetleg néhány nagyvárosban fordulnak elő. Erdélyben tehát a sok kicsi egység jelenléte jellemző néhány nagy egység mellett.

A megyék Erdélyen belüli turisztikai jelentőségét a 16 megye egymáshoz viszonyított pozíciója, éves rangsora tükrözi. A 12.2. táblázat adataiból kitűnik, hogy Brassó megye az erdélyi kínálat zászlóshajója 21-22%-os részesedéssel, és, bár a fogadóegységek számában Bihar csak 6. helyezett, a férőhelyszám szerint mégis második helyezett az erdélyi rangsorban, 10%-kal. Hargita megye viszonylag sok egysége csak a 7. helyezéshez elég a férőhelyszám szerinti rangsorban. A nagyvárosaikkal jeleskedő Kolozs és Szeben megyék mellett Maros megye (Marosvásárhely, Segesvár és Szováta fürdővárossal) az élvonalhoz tartozik. Máramaros viszonylag sok egysége csak a 10. helyhez elegendő, míg a kevesebb krassó-szörényi egység összkapacitása megelőzi a Hargita megyéjét.

18 A turizmusstatisztikában használatos működő szálláskapacitás azt fejezi ki, hogy a szálláshelykínálat éves szintű rendelkezésre bocsátása átlagosan hány napra érvényes. Tehát a fogadóegységek férőhelyei számának és a nyitvatartási napok számának szorzata fejezi ki a tényleges évi kínálatot, esetenként lényeges szezonális eltérésekkel egyes településtípusok (város, falu, üdülőhely) és szálláshelytípusok szerint (szálloda, motel, panzió, villa, turistaház, kemping stb.).

Érdemes összevetni a kínálati rangsort a keresleti rangsorral (12.3. táblázat). A 12.3. táblázat alapján látható, hogy Erdély legnagyobb vendégforgalmú megyéi a nagyvárosokkal és esetenként országos gyógyüdülőhelyekkel, télisportközpontokkal rendelkező megyék. 1 millió vendégéjszaka fölött négy megye teljesít, Brassó a 2,6 milliós vendégéjszakával jelentősen kiemelkedik Erdély kereslétéből a maga 22%-os részesedésével. Bihar megye viszonylag kevesebb turistaérkezéssel (5. hely) mégis 2. helyezett a maga 1,5 milliós vendégéjszakájával.

12.2. táblázat: Erdély megyéinek részesedése Erdély és Románia kínálatából, 2018-ban

Ssz.	Terület/ Megyék	Fesz	Erdély %	Románia %
	Románia	8 453		100,0
	Erdély	4 328	100,0	51,2
1	Brassó	961	22,2	11,4
2	Hargita	434	10,0	5,1
3	Maros	362	8,4	4,3
4	Kolozs	316	7,3	3,7
5	Szeben	303	7,0	3,6
6	Bihar	267	6,2	3,2
7	Máramaros	264	6,1	3,1
8	Krassó-Szörény	247	5,7	2,9
9	Hunyad	243	5,6	2,9
10	Fehér	204	4,7	2,4
11	Temes	175	4,0	2,1
12	Arad	167	3,9	2,0
13	Szilágy	118	2,7	1,4
14	Kovászna	105	2,4	1,2
15	Beszterce-Naszód	94	2,2	1,1
16	Szatmár	68	1,6	0,8

Ssz.	Terület/ Megyék	Fhsz	Erdély %	Románia %
	Románia	353 835		100,0
	Erdély	142 257	100,0	40,2
1	Brassó	29 832	21,0	8,4
2	Bihar	14 203	10,0	4,0
3	Kolozs	11 830	8,3	3,3
4	Maros	11 686	8,2	3,3
5	Szeben	10 364	7,3	2,9
6	Krassó-Szörény	9 049	6,4	2,6
7	Hargita	8 889	6,2	2,5
8	Temes	7 998	5,6	2,3
9	Hunyad	7 719	5,4	2,2
10	Máramaros	7 223	5,1	2,0
11	Arad	5 898	4,1	1,7
12	Fehér	5 278	3,7	1,5
13	Kovászna	4 647	3,3	1,3
14	Beszterce-Naszód	3 364	2,4	1,0
15	Szatmár	2 379	1,7	0,7
16	Szilágy	1 898	1,3	0,5

Forrás: saját szerkesztés a Tempo Online adatbázisok alapján
(Fesz = fogadóegységek száma; Fhsz = férőhelyek száma)

Az alacsonyabb átlagos tartózkodási idő ellenére Kolozs megye 1,2 millió vendégéjszakát generál a 652 ezer turistaérkezésével. Maros megye sokoldalú kínálatával szintén meghaladja az 1 millió vendégéjszakát, kicsivel több turistaérkezéssel, mint Szeben megye, nagyobb tartózkodási időre és több vendégéjszakára bírja rá a vendégeit. Temes megye erős középvonalbeli helyezésű, Máramarosba többen járnak kevesebb időre, míg Krassó-Szörény a kevesebb vendéget tovább marasztalta (Herkulesfürdő gyógyüdülőhelyének köszönhetően). Arad

megye tranzitjellegűnek tűnik, a magyar többségi lakosságú és a magyarországi küldőpiacra fókuszáló Hargita megye az erdélyi teljesítményben szerényebben részesül, míg a szintén magyar többségi lakosságú Kovászna megye a kovásznai gyógykezeléseknek köszönhetően jobb helyezést ért el az erdélyi rangsorban. A nagy történelmi-kulturális kínálattal, értékes műemlékekkel rendelkező dél-erdélyi Fehér és Hunyad megyék ugyanúgy sereghajtók, mint az észak-erdélyi és partiumi megyék. Ha a megyei statisztikákat tovább bontjuk települési adatsorokra, kiderül, hogy melyek az erdélyi turizmus fontosabb gócpontjai, ahol a forgalom nagyobb része lecsapódik.

12.3. táblázat: Erdély megyéinek részesedése Erdély és Románia turistaérkezéseiből és vendégéjszakáiból, 2018-ban

Ssz.	Terület/ Megyék	1000 té.	Erdély %	Románia %
	Románia	12 905,1		100,0
	Erdély	5 738,3	100,0	44,5
1	Brassó	1 363,0	23,8	10,6
2	Kolozs	652,7	11,4	5,1
3	Maros	568,5	9,9	4,4
4	Szeben	564,0	9,8	4,4
5	Bihar	549,0	9,6	4,3
6	Temes	378,8	6,6	2,9
7	Máramaros	251,4	4,4	1,9
8	Krassó-Szörény	228,2	4,0	1,8
9	Arad	216,0	3,8	1,7
10	Hargita	215,4	3,8	1,7
11	Fehér	190,7	3,3	1,5
12	Hunyad	188,1	3,3	1,5
13	Kovászna	118,7	2,1	0,9
14	Beszterce-Naszód	113,3	2,0	0,9
15	Szatmár	101,5	1,8	0,8
16	Szilágy	39,0	0,7	0,3

Ssz.	Terület/ Megyék	1000 vé.	Erdély %	Románia %
	Románia	28 644,7		100,0
	Erdély	11 992,9	100,0	41,9
1	Brassó	2 673,3	22,3	9,3
2	Bihar	1 522,4	12,7	5,3
3	Kolozs	1 215,1	10,1	4,2
4	Maros	1 056,5	8,8	3,7
5	Szeben	900,4	7,5	3,1
6	Temes	895,8	7,5	3,1
7	Krassó-Szörény	738,3	6,2	2,6
8	Kovászna	543,2	4,5	1,9
9	Hargita	479,7	4,0	1,7
10	Máramaros	459,1	3,8	1,6
11	Arad	372,8	3,1	1,3
12	Hunyad	367,6	3,1	1,3
13	Fehér	357,4	3,0	1,2
14	Beszterce-Naszód	191,2	1,6	0,7
15	Szatmár	132,0	1,1	0,5
16	Szilágy	88,1	0,7	0,3

Forrás: saját szerkesztés a Tempo Online adatbázisok alapján
(té = turistaérkezések száma; vé = vendégéjszakák száma)

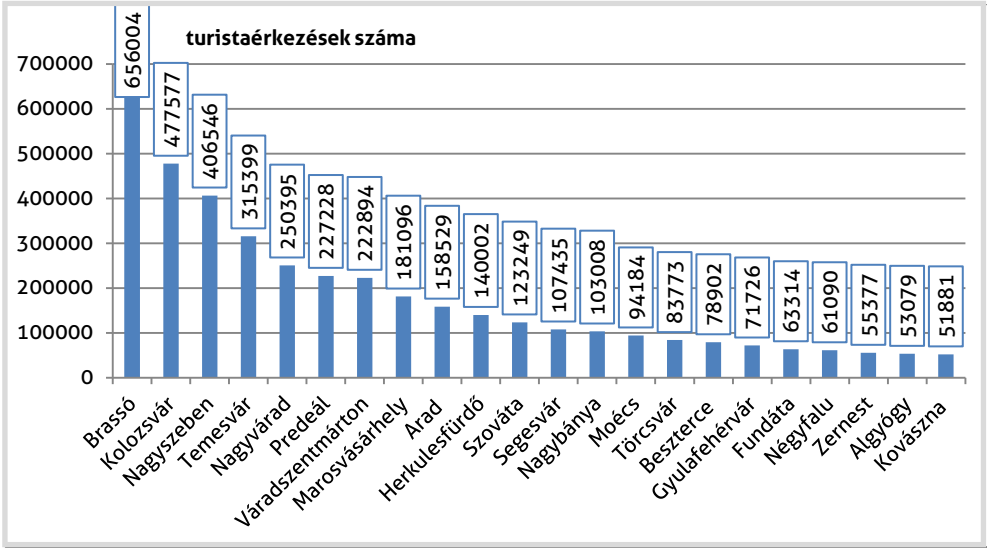
12.3.2. Vendégforgalom települési bontásban

Mind a kínálati, mind a regisztrált keresleti adatok a települések szerinti összesítésekből gyűlnek össze megyénként, ezért nem érdektelen megvizsgálni, mely települések járulnak

hozzá leginkább az egyes megyék teljesítményeihez. A turistaérkezések és vendégéjszakák szerinti rangsorok eltérései a települések vonzerőjellegét is tükrözik, a sok turistát vonzó városok például nem feltétlenül vannak a rangsorban előbb, mint a kevesebb turistával is több vendégéjszakát regisztráló gyógyüdülőhelyek, ahol a kezelések időtartama nagyobb átlagos tartózkodási időt eredményez.

A turistaérkezések évi rangsorában első öt helyen mind nagyvárosok vannak, igaz, hogy Brassó kiugró értékeit nagymértékben erősíti Brassópojána országos jelentőségű hegyi klimatikus üdülőhely, télisportközpont, mint ahogy valamelyest Nagyszebent is erősíti Szebenjuharos, amely egyelőre még helyi jelentőségű hegyi üdülő. Kiváló helyezése van Predeál hegyi üdülővároskának, ami a vendégéjszakáknál is megmutatkozik. Váradszentmárton község Félixfürdővel és Püspökfürdővel turistaérkezéseknél csak 7., de a vendégéjszakáknál már 2. helyezett. Az élmezőnyben vannak még Marosvásárhely és Arad nagyvárosok, de Nagybánya nagyvárost már megelőzik Szováta országos üdülőhely és Segesvár történeti-kulturális értékeivel jeleskedő kis-középváros is. Az 50 ezer főnél több turistát vonzó települések között falusi-vidéki turizmusukkal kiemelkedő jelentőségűek Moécs, Törcsvár, Fundáta, bár ezek már inkább üdülőhely-jellegű (és azzá is nyilvánított) települések, a hozzájuk földrajzilag is közeli Négyfalu és Zernest is hegyi-hegyalji üdülőhely jellegű kis-középvárosok. Beszterce és Gyulafehérvár nagy-középvárosok kereskedelmi-ipari funkciójuknak és történeti-kulturális örökségüknek egyaránt köszönhetik vonzerejüket. Algyógy és Kovászna éppen még bekerültek az élmezőnybe, igaz, a vendégéjszakák szerinti sorrendben 15. ill. 9. helyezést értek el.

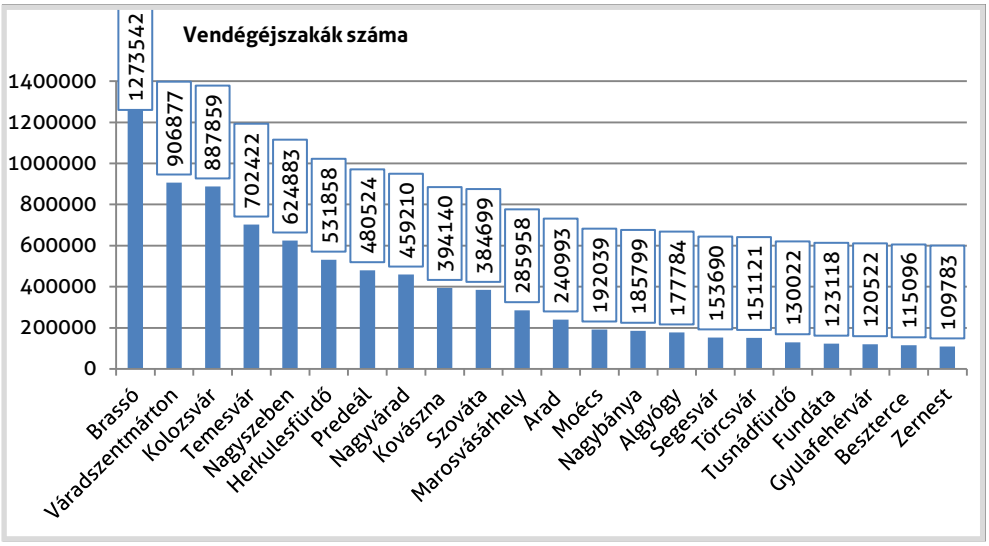
12.1. ábra: Erdély településeinek turistaérkezések szerinti rangsora 2018-ban (legalább 50 ezer turistaérkezést regisztrált települések)

Forrás: saját szerkesztés a Tempo Online adatbázisok alapján

A két rangsorbeli különbségeknél szembetűnő, hogy Herkulesfürdő megelőzi Nagyváradot és Predeált, és ez jellemző a nagyvárosokat megelőző Szovátára is, és ugyanígy Tusnádfürdő is kiszorítja a 22-es élmezőnyből Négyfalut, maga mögött hagyva két nagy-középvárost és két jelentős hegyalji üdülővárost.

12.2. ábra: Erdély településeinek vendégéjszakák szerinti rangsora 2018-ban (legalább 100 ezer vendégéjszakát regisztrált települések)

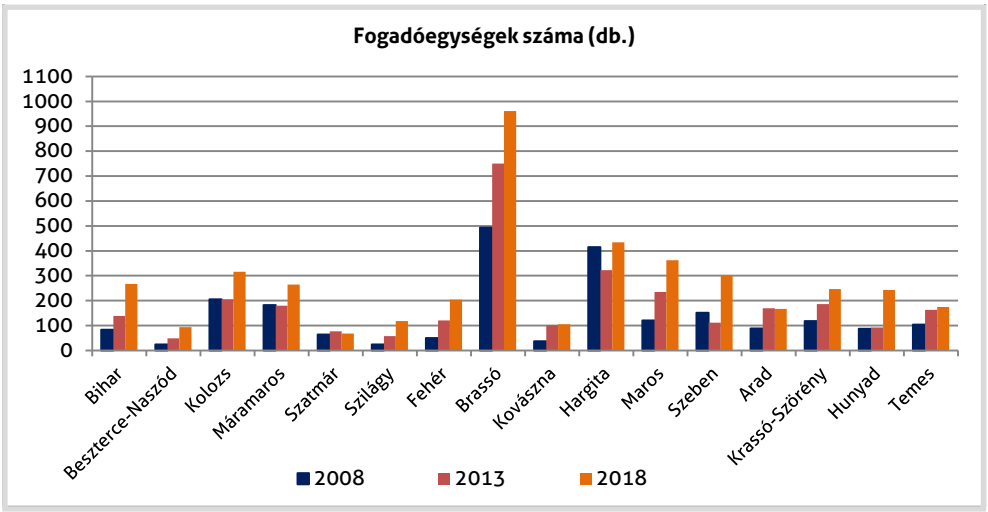

Forrás: saját szerkesztés a Tempo Online adatbázisok alapján

12.3.3. A turisztikai mutatók dinamikája

A 2018-as adatokat 5 és 10 évvel ezelőtti adatokkal összevetve egy átfogó, de nem túl részletes képet nyerhetünk az erdélyi megyék szálláshelyszektorának alakulásáról. Ebben a 2008–2018-as időintervallumban (amelynek köztes állapotaként 2013-as évet is alapul vettük) bizonyára sok minden történt a 2008-as válságos esztendőtől (aminek hatásai többnyire 2009-ben jelentkeztek), a 2007–2013-as EU-s programozási időszak turizmusfejlesztési és turizmust érintő szakpolitikai intézkedéseinek gyakorlatba ültetéséig, illetve a 2014–2020-as programozási időszak részleges eredményeiig, a migrációs kérdésektől a romániai belpolitikai válsághelyzetekig, a turisztikai külképviseletek felszámolásától-átalakításától az üdülési csekkek romániai bevezetéséig. A megyénként eltérő módon megnyilvánuló változásokat sok tényező alakította. Az alábbi diagramokból kiderül, hogy a turizmuspiac dinamikájába hogyan kapcsolódtak be Erdély megyéi.

12.3. ábra: Szálláshelyi funkciójú fogadóegységek számának alakulása 2008–2018 között

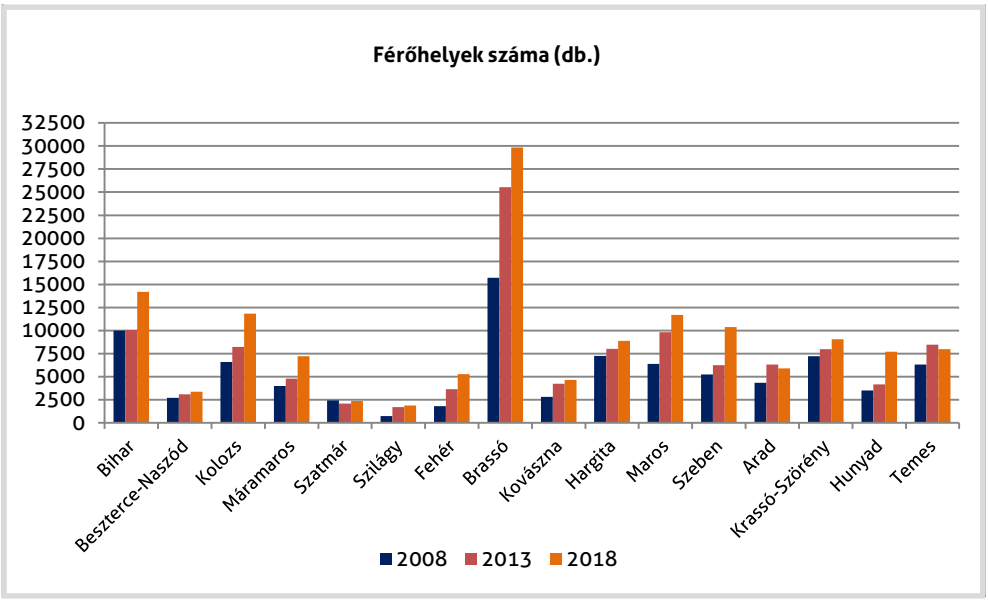
Forrás: saját szerkesztés a Tempo Online adatbázisok alapján

A fogadóegységek számának alakulása Brassó megyében a leglátványosabb, 10 éve még 493 egység működött, 5 éve 750, 2018-ra pedig már 961-re emelkedett a fogadóegységek száma. Ez a férőhelyek számának alakulásában is jelentős változást eredményezett, hisz 15 ezerről előbb 25, majd közel 30 ezerre növekedett. Férőhelyszám tekintetében az utóbbi 5 évben ugrott Bihar megye értéke is 10 ezerről 14 ezerre, Kolozs megyéé 8 ezerről közel 12 ezerre, míg Maros megyében enyhébb volt a növekedés, itt 9800-ról 11600-ra nőtt a férőhelyek száma. Dinamikus növekedés volt észlelhető Szeben megyében is, ahol a korábbi 6 ezres férőhelyszám 10 ezer fölé ugrott. Relatíve gyenge fejlődés volt észlelhető Beszterce-Naszód, Szatmár, Szilágy megyékben. Annak ellenére, hogy gazdag kulturális örökséggel, természeti kincsekkel és jelentős turisztikaivonzerő-fejlesztésekkel dicsekedhetett, Fehér megye a szálláshelykínálat dolgában csupán 3600-ról növekedett közel 5300-ra. Hunyad megye is 7700 fölé emelkedett a korábbi 4 ezres kapacitásról. Hargita és Kovászna megyék növekedése viszonylag enyhének mondható.

A vendégforgalmi mutatóknál, mind a belföldi, mind a külföldi turisták esetében látványos Brassó megye dominanciája, nemcsak a 2018-as állapotot illetően, hanem a dinamikában is. Ez arra utal, hogy az erdélyi turizmus súlypontja távolról sem az, amire a „magyar Erdély-kép” és a székelyföldi szálláshelyek előnyben részesítése alapján gondolhatnánk.

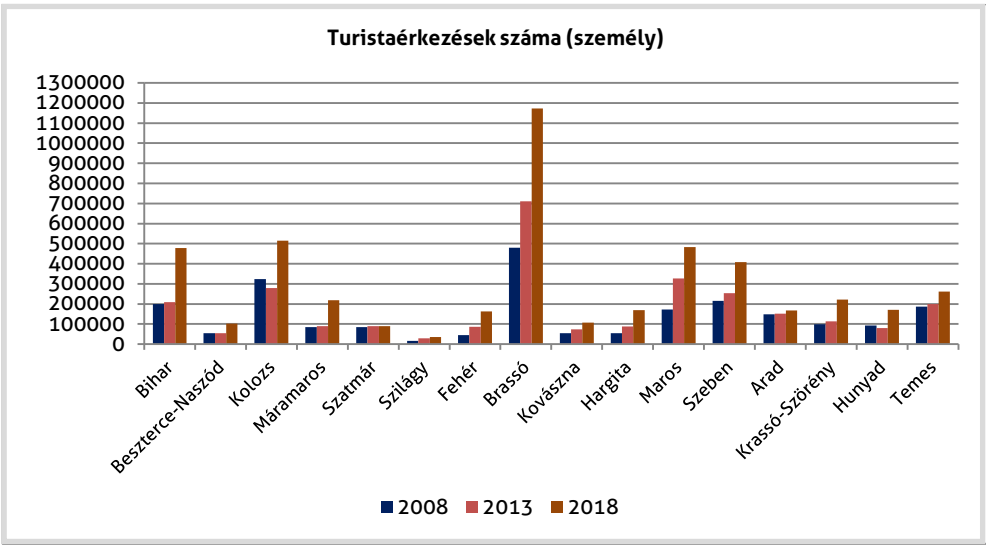
A belföldi piacon jól szerepelt a 2013-as visszaesés ellenére Bihar, Kolozs, Krassó-Szörény és Kovászna megye is. Jól szerepelt Maros, Szeben és Temes megye is, és, bár dinamikus növekedés mutatkozott Máramaros, Hargita és Hunyad megyékben is, mégis viszonylag kevés belföldit tudtak vonzani, legalábbis az élenjáró megyékhez képest. A sereghajtók ugyanazok a megyék, ahol szerényebb szálláskínálat áll rendelkezésre.

12.4. ábra: Szállásférőhelyek számának alakulása 2008–2018 között

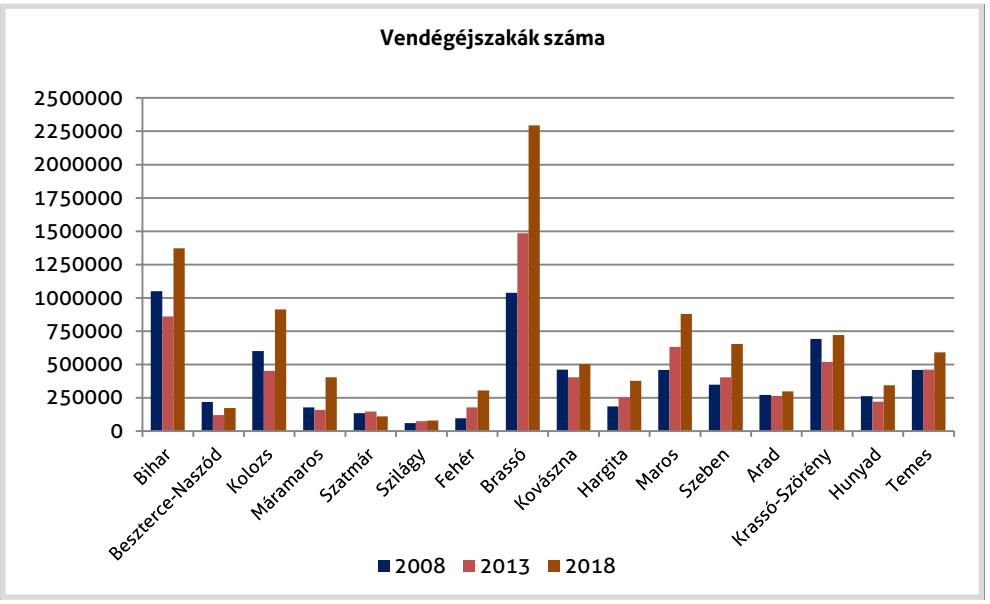
Forrás: saját szerkesztés a Tempo Online adatbázisok alapján

12.5.ábra: A belföldi turisták számának alakulása 2008–2018 között

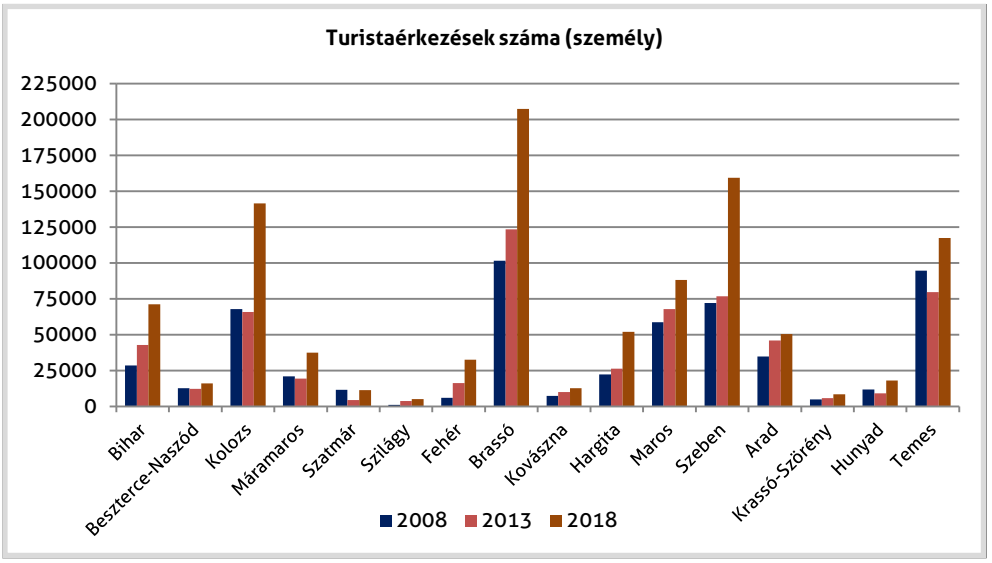
Forrás: saját szerkesztés a Tempo Online adatbázisok alapján

12.6. ábra: A belföldi vendégéjszakák számának alakulása 2008–2018 között

Forrás: saját szerkesztés a Tempo Online adatbázisok alapján

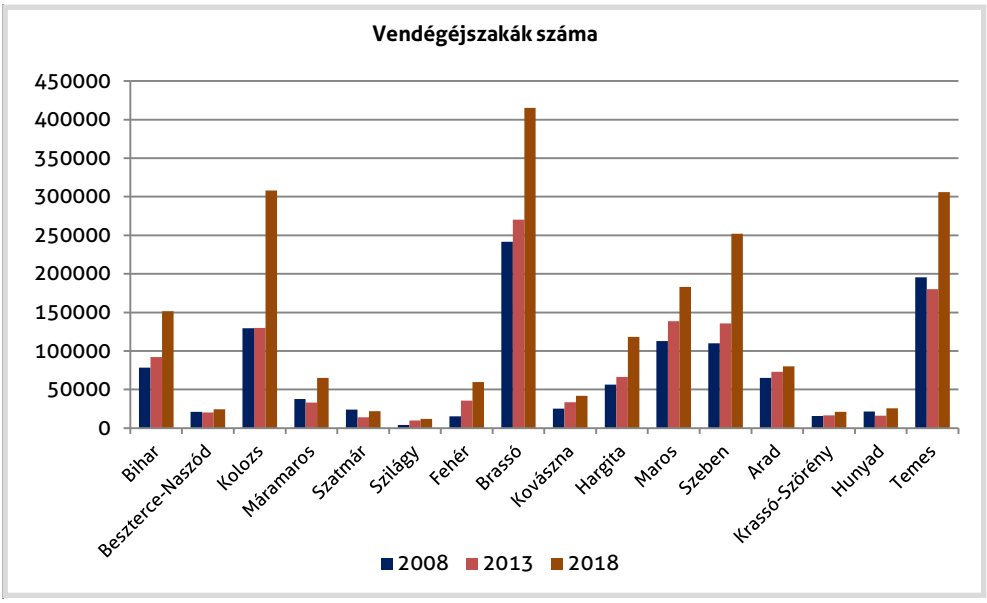
12.7.ábra: A külföldi turisták számának alakulása 2008–2018 között

Forrás: saját szerkesztés a Tempo Online adatbázisok alapján

A turistaérkezések és a vendégéjszakák dinamikája a külföldiek esetében látványosabb, több erdélyi megyénél, elsősorban Brassó, Szeben, Kolozs és Temes megye esetében. Kissé elmaradva az élmezőnytől, Maros, Bihar és Hargita megyék is viszonylag jól teljesítettek a külföldiek vonzásában. Beszterce-Naszód, Szatmár, Szilágy, Krassó-Szörény, Hunyad, de még Fehér, Kovászna és Máramaros megyék is szerényen teljesítettek a külföldi turistaérkezések és vendégéjszakák tekintetében.

12.8.ábra: A külföldi vendégéjszakák számának alakulása 2008–2018 között

Forrás: saját szerkesztés a Tempo Online adatbázisok alapján

Szakirodalom

Benedek J. (2000). *A társadalom térbelisége és térszervezése*. Risoprint, Kolozsvár.

Benedek J. (szerk.) (2011). *Románia. Tér, gazdaság, társadalom*. Nemzeti Kisebbségkutató Intézet – Kriterion, Kolozsvár.

Bicsok Z. – Orbán Zs. (2012). *„Isten segedelmével udvaromat megépítettem…" Történelmi családok kastélyai Erdélyben*. Gutenberg, Csíkszereda.

Dövényi Z. (szerk.) (2016). *A Kárpát-medence földrajza*. Akadémiai Kiadó, Budapest.

Horváth A. (2003). Turizmus. In: Horváth Gy. (szerk.) *Székelyföld*. MTA Regionális Kutatások Központja – Dialóg Campus Kiadó, Budapest–Pécs, 254–278. (Kárpát-medence régiói 1.)

Horváth A. (2013). *Turizmusfejlesztés Székelyföldön (Hargita megyei szemszögből)*. Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Kolozsvár.

Horváth A. – Nagy B. (2009). Vonzerők és turisztikai termékek. In: Horváth Gy. (szerk.): *Dél-Erdély és Bánság*. MTA Regionális Kutatások Központja – Dialóg Campus Kiadó, Pécs–Budapest, 364–377. (Kárpát-medence régiói 9.)

Kiss T. – Barna G. – Deák A. (2013). *Székelyföldi turisztikai régió? Kérdőíves, fókuszcsoportos és statisztikai vizsgálat a székelyföldi turizmusról*. Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Kolozsvár.
Juhász A. (2006). Turizmus. In: Horváth Gy. (szerk.): *Északnyugat-Erdély*. MTA Regionális Kutatások Központja – Dialóg Campus Kiadó, Pécs–Budapest, 334–343. (Kárpát-medence régiói 4.)
Mátyás V. (1990). *Utazások Erdélyben*. Panoráma, Budapest.
Michalkó G. (2016). Turizmus a Kárpát-medencében. In: Dövényi Z. (szerk.): *A Kárpát-medence földrajza*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 695–712.
Nagy B. (2013). *A turisztikai helymarketing Székelyföldön. Az imázs- márkahasználat tudományos megalapozása*. Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Kolozsvár.
Romsics I. (2018). *Erdély elvesztése 1918–1947*. Helikon, h. n.
Sós J. – Farkas Z. (2002). *Erdély. Útikönyv*. Jel-Kép Bt., Budapest.
Talpas J. – Pál Zs. (2011). Turizmus. In: Benedek J. (szerk.): *Románia. Tér, gazdaság, társadalom*. Nemzeti Kisebbségkutató Intézet – Kriterion, Kolozsvár, 386–395.
Vofkori L. (2006). *Románia turizmusföldrajza*. Pro-Print, Csíkszereda.
Tempo Online. *Baza de date statistice Tempo Online*. Institutul National de Statistică. http://statistici.insse.ro:8077/tempo-online/ (Utolsó letöltés: 2019. szeptember 22.)

INFRASTRUKTÚRA ÉS ENERGIA

Máthé Csongor

13. Közlekedés és telekommunikáció

13.1. Erdély közlekedési rendszere

A legújabb megközelítés értelmében a közlekedési rendszert egy több alrendszert magába foglaló, holisztikusan felépülő komplex entitásként értelmezzük (Erdősi, 2000; White – Senior, 1983). A fejlett gazdasággal rendelkező államokban a közlekedési rendszert a közúti, vasúti, légi, valamint, ha a természetföldrajzi adottságok ezt lehetővé teszik, akkor a vízi (folyami és tengerhajózási) közlekedési alrendszerek alkotják. A rendszer egyedinek mondható jellemvonása, hogy, bár az entitást alkotó alrendszerek kooperálnak egymással – hiszen a vasúti (pályaudvarok és vasúti megállók), a légi (repülőterek) és vízi szállítás (kikötők) nem lennének képesek közúti kapcsolatok nélkül optimálisan betölteni rendeltetésüket – de ugyanakkor konkurálnak is egymással a szállítási feladatok elnyerése végett (Szabó, 2008). Ideális esetben a közlekedési rendszert több alrendszer szinergikus együttműködése alkotja, ahol a különböző szállítási feladatok, az egyes közlekedési alrendszerek specifikus rendszer előnyeiből fakadó fajlagos hatékonyság szerint oszlanak meg (*modal split*).

A közlekedési rendszernek kulcsfontosságú szerepe van az állam, valamint a kisebb téregységek harmonikus működésében. Nagymértékben befolyásolja a nemzetgazdaság teljesítményét, valamint a társadalmi folyamatok lefolyását, a lakossági szükségletek kielégítését. Mindezek végett az adminisztratív egységek prioritásként kezelik a rendszer kiépítését, karbantartását és hatékony üzemeltetését. A regionális politikák számára is hatékony eszköz a közlekedési infrastruktúra fejlesztése, mivel ez a gazdasági versenyképességet és a lakosság életminőségét is befolyásolja. Területfejlesztés szempontjából az infrastruktúra (beleértve a közlekedési infrastruktúrát is) fejlesztése szükséges, ugyanakkor önmagában nem elégséges feladat.

Mivel gazdasági és társadalmi súlya jelentős, ezét több tudományterület foglalkozik a közlekedési rendszer kutatásával – műszaki tudományok, közgazdaságtan, geográfia, szociológia, politika tudományok, történelem – annak érdekében, hogy feltárják e komplex rendszer törvényszerűségeit és új megvalósítások, innovációk révén hozzájáruljanak a hatékonyság növeléséhez. Míg a műszaki tudományok elsősorban az új technológiáknak a közlekedésben való alkalmazását tűzik ki célul, addig a geográfia és szociológia a közlekedési rendszernek a gazdasági és társadalmi folyamatok térbeli lefolyásában betöltött szerepét, a földrajzi munkamegosztás megvalósulását, a térbeli kapcsolatok alakulását, a térfelosztás hatékonyságát kutatják. Napjainkban az elérhetőség kérdése erőteljesen felértékelődött (Fleischer, 2008), a globalizált gazdasági környezetben a siker egyik elengedhetetlen összetevőjévé vált. Ugyanakkor az elérhetőség négy összetevője (Geurs – van

Wee, 2004)[1] közül talán a legfontosabb komponens a közlekedési infrastruktúra hatékonysága, ráadásul ez az, amelyre központilag hatni lehet, és relatív gyorsan látványos fejlődés indukálható.

Erdély közlekedési rendszerének jelenlegi kiépítettségi szintje lényegében egy több évszázados folyamat végeredménye, amely idő alatt számos tényező éreztette hatását, mint:

- természetföldrajzi adottságok: domborzati viszonyok, geológia szerkezet, hidrológiai rendszer,
- települések térbeli megoszlása és hierarchiája,
- gazdasági tényező,
- történelmi-politikai tényező.

13.1.1. Közúti közlekedés

A XX. század második felében a motorizáció robbanásszerű előretörése, valamint a pormentesített utak térnyerése következtében a közúti közlekedés szerepe jelentősen felértékelődött. A fejlett kontinentális jellegű államok esetében ma már egyértelmű dominanciával bír mind a személyforgalom, mind az áruszállítás tekintetében. Úgy is tekintetűnk a közúti közlekedésre, mint „alap" közlekedési alágazatra. Sikerét több specifikus tényezőnek köszönheti (Szabó, 2008): képes kiszolgálni a településekhez és az egyéb gazdasági és társadalmi aktivitási helyszínekhez kapcsolódó mobilitási és szállítási igényeket, magas fokú flexibilitást nyújt az útvonalak megválasztását tekintve, lehetővé teszi a *door-to-door*-jellegű[2] logisztikai műveleteket, nem köti menetrend, illetve az egyéni mobilitási igényeket és a hétköznapi élethelyzeteket tekintve a legkézenfekvőbb megoldásnak számít. Természetesen árnyoldala is van a közúti közlekedésnek, hiszen az alacsony közlekedés biztonság, a magas környezetszennyezés, az úthálózat által igényelt jelentős helyigény, illetve a magas kiépítési és karbantartási költségek, valamint a járművek magas amortizációs rátája mind problémát jelent.

Románia közúthálózata és az azon végbemenő közlekedés közvetlenül a rendszerváltás pillanatában a fejlett nyugat-európai államok szintjéhez mérten jelentősen alulfejlettnek számított. A legégetőbb problémákat a gyorsforgalmi úthálózat fejletlensége, a jelentősebb városokat tehermentesítő körgyűrűk hiánya, valamint az alsóbbrendű közutak alacsony minősége képezte. Az utóbbi három évtizedben, bár kétségkívül történtek erőfeszítések a hiányosságok kiküszöbölésére, viszont változatos okok végett ez csak részben sikerült. A gyorsforgalmi úthálózat lassú ütemű fejlődése következtében a közúti közlekedés még mindig nehézkes, az átlagos haladási sebesség alacsony, és kirívóan rossz a közlekedésbiztonság is.

Adminisztratív és üzemeltetési szempontból Románia közúthálózata egy hierarchikusan felépülő rendszert képez, amelynek csúcsát az autópályák (A) képezik, ezt követik az országutak (DN), a megyei utak (DJ) valamint az alsórangú településeket kiszolgáló községi utak (DC). A gyorsforgalmi utakat és országutakat a Közlekedési Minisztérium alárendeltségébe

1 Az elérhetőség négy összetevője: térbeli (lehetőségek, erőforrások, aktivitási helyszínek térbeli megoszlása), időbeli (pl. nyitvatartási program), egyéni (pl. rendelkezik-e hajtási jogosítvánnyal, anyagi helyzet, egészségügyi állapot stb.) és közlekedési (közlekedési rendszer, helyváltoztatás lehetősége) komponense.

2 Olyan szállítási műveletet jelent, ahol a feladó és fogadó állomás között átrakodás nélkül valósul meg a hasznos rakomány célba juttatása. Ez a rövid- és középtávú szállítmányozás esetében pozitívan hat a művelet költséghatékonyságára és időigényére egyaránt.

tartozó Közúti Infrastruktúrát Kezelő Országos Társaság[3] (CNAIR) adminisztrálja, amely szervezeti szempontból hét regionális útügyi igazgatóságra tagolódik. Jelen kötet által elemzett téregységben három ilyen körzet található Brassó, Kolozsvár és Temesvár központokkal. A Brassó-centrumú körzethez tartoznak Brassó, Hargita, Kovászna, Maros és Szeben megyék, Kolozsvárhoz Bihar, Beszterce-Naszód, Fehér, Kolozs, Máramaros, Szatmár és Szilágy megyék, míg Temesvár központtal látják el Arad, Krassó-Szörény, Hunyad és Temes megyék országos jelentőségű útjainak igazgatását.

A megyei és községi besorolású utak útüzemeltetési, fenntartási és karbantartási tevékenységeit a megyei, illetve helyi tanácsok koordinálják. Mivel alapesetben az országutak áthaladnak a településeken, ezért adódhatnak konfliktusos helyzetek a helyi igények és a központi törekvések között. Példaértékű, hogy egy olyan egyszerűnek tűnő feladat, mint egy létező gyalogátkelőhely jelzőlámpával való ellátása is kész bürokratikus rémálommá válik. Ilyen tekintetben főképp a jelentős tranzitforgalommal sújtott települések lakossága kerül kényes helyzetbe, hiszen a helyi önkormányzatok hatásköre nem terjed ki az országutakra.

Az úthálózat fejlesztése elsősorban a központi irányítású szervek elképzelése szerint közpénzek és vissza nem térítendő EU-s források felhasználásával történik, az állampolgároknak és helyi közösségeknek nem sok beleszólási lehetőségük nyílik a prioritást élvező beruházások és azok nyomvonalának kijelölésében. Szűkös pénzügyi mozgásterük végett ráadásul az önkormányzatok egyedüli lehetősége jobbára a lobbitevékenység folytatása. Mindezek hatására a közlekedés kereslete és kínálata között ideális esetben fennálló egyensúly felborul, a rendszer nehézkesen és megkésve reagál a megváltozott keresleti viszonyokra.

Erdély, a Partium és Bánság közúthálózatának gerincét az elsőrendű országutak és autópályák képezik, amelyek Bukarestet kötik össze a regionális jelentőségű városokkal és a jelentősebb határátkelőkkel (13.1. ábra). Ezek nyomvonala, technikai minősége alapvetően meghatározza a távolsági közlekedés viszonyrendszerét, beleértve a nemzetközi kereskedelembe és munkamegosztásba való bekapcsolódás körülményeit is. A nemzetközi kapcsolatokat tekintve kiemelt jelentősége van az európai úthálózat részét képező útszakaszoknak. Európa nemzetközi közúthálózatát szabályozó nemzetközi egyezményhez Románia 1985-ben csatlakozott. Az elemezett területen áthaladó A osztályú európai útvonalak a következőek[4]:

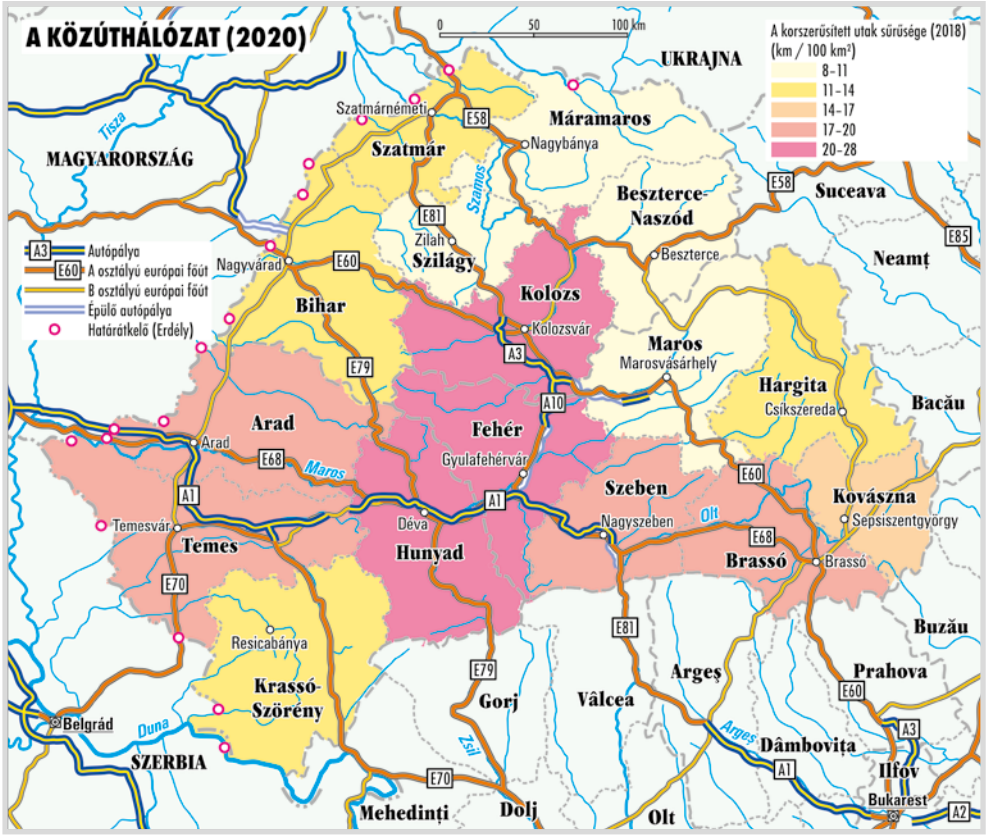
- E58: (Bécs, Pozsony, Munkács) – Halmi (határátkelő) – Nagybánya – Dés – Beszterce – (Szucsáva, Kisjenő, Odessza, Rosztov-na-Donu);
- E60: (Brest, Orléans, Auxerre, Basel, Zürich, Salzburg, Bécs, Budapest) – Bors (határátkelő) – Nagyvárad – Kolozsvár – Torda – Marosvásárhely – Segesvár – Brassó – (Ploiești, Bukarest, Konstanca, majd Kaukázusi államok);
- E68: (Szeged) – Nagylak (határátkelő) – Arad – Déva – Szászsebes – Nagyszeben – Brassó;
- E70: (Bilbao, Bordeaux, Lyon, Torino, Trieszt, Ljubljana, Zágráb, Belgrád) – Temesmóra (határátkelő) – Temesvár – Lugos – Karánsebes – (Szörényvár, Craiova, Bukarest, Várna, majd Törökország és Grúzia);

3 Compania Națională de Administrare a Infrastructurii Rutiere (CNAIR), amely 2016-ban az 55/2016-os Sürgősségi Kormányrendelet hatására a Compania Naţională de Autostrăzi şi Drumuri Naţionale din România (CNADNR) újraszervezéseként jött létre.

4 *European Agreement on Main International Traffic Arteries*, UNECE/TRANS/SC.1/384

- E79: (Miskolc, Debrecen) – Bors (határátkelő) – Nagyvárad – Belényes – Déva – Petrozsény – (Zsilvásárhely, Craiova, Vidin, Szófia, Szaloniki);
- E81: (Munkács) – Halmi (határátkelő) – Szatmárnémeti – Zilah – Kolozsvár – Torda – Szászsebes – Nagyszeben – (Pitești, Bukarest, Konstanca).

13.1. ábra: Erdély közlekedési infrastruktúrája: közút (2020).
Készítette: Bartos-Elekes Zsombor

Érthető tehát, hogy a ’90-es években az erőfeszítések főképp az európai utak korszerűsítésére fókuszáltak, és a szűkös források következtében az alsóbb rangú utak állapota évről évre rosszabbodott. Erre a korszakra volt jellemző, hogy széles körben elterjedt a romániai közutak áldatlan állapotának híre. Az ezredfordulót követően, és főképp Románia EU-s integrációja után a gyorsforgalmi úthálózat kiépítésére érdekében tett erőfeszítésekkel párhuzamosan, a másodrangú országutak és a megyei utak korszerűsítése is napirendre került. Az erőfeszítéseknek köszönhetően osztályokkal javult a megyei utak átlagos minősége, mit több, a szomszédos országokban tapasztalható útviszonyokhoz képest sem tapasztalható ma már markáns lemaradás. A rossz minőségű romániai utak sztereotípiájának így ma már nem sok alapja van közép-kelet-európai mércét figyelembe véve.

Közúthálózat minősége

Az ország közúthálózatának hossza 2018 végén 86 234 km volt, ebből, a státusz szerinti megoszlást tekintve 17 740 km (20,6%) országút, 35 085 km (40,7%) megyei út és 33 409 km (38,7%) községi út. Jól szemlélteti a közutak helyzetét, hogy a teljes hálózatból mindössze 36 689 km (42,5%) korszerűsített, további 21 298 km (24,7%) könnyű aszfaltborítással rendelkezik, és még jelentős részét (28 247 km-t, azaz 32,8%-át) kövezett és földutak alkotják. A korszerűsített utak 38,4%-a és a könnyű aszfaltborítású utak 46,6%-a tervezett használati élettartama lejárt. További probléma, hogy a megyei utak 40,4%-a volt csak korszerűsítve, illetve a községi besorolású utak 38,2%-a még mindig kövezett vagy földút. Sok évnyi próbálkozás eredményeként 823 km autópályát nyitottak meg a forgalom számára. Országos viszonylatban 2018 végén az országutak 10,6%-a (1873 km) volt négysávosítva, és további 1,4% rendelkezett három forgalmi sávval (290 km)[5].

2018-ban, a Világgazdasági Fórum által publikált *Globális Versenyképességi Jelentés*[6] szerint, az útminőségre és a meglévő infrastruktúrára fordított beruházásokat tekintve Románia az utolsó helyen állt az Európai Unióban, a maximális 7-hez képest elért 2,96 pontszámmal. A 140 országot felölelő felmérés szerint, a közlekedési infrastruktúra fejlettségét tekintve, világviszonylatban az 55. helyen állt, és a maximális 100 pontból 53,4-et ért el. Összehasonlításképpen, Magyarország a 30. helyet foglalta el 63,4 ponttal. A közúti összeköttetési indexet tekintve a 66 helyen állt, 66,2 pontot érve el a 100-ból.

A közúthálózat Erdélyben 1990 és 2018 között mintegy 6900 kilométerrel bővült, viszont ez a magas szám elsősorban a korábban mező- és erdőgazdálkodásban hasznosított utak átminősítése révén jelenik meg az adatsorban. A korszerűsített utak részaránya még így is jelentősen javult, míg 1990-ben ez még csak 24% volt, 2018 végén már elérte a 44%-ot. Az országutak 97%-a korszerűsített, viszont 38%-a tervezett használati élettartama lejárt. Problémát jelent viszont, hogy a vizsgált területen az elsőrendű országutak – néhány rövidebb szakasz kivételével (pl. Kolozsvár–Torda) – haladási irányonként csak egy-egy forgalmi pályával rendelkeznek. További kivételt képeznek ez alól a nagyvárosok előtti bevezető útszakaszok, körgyűrűk, illetve a nagyobb szintkülönbséget leküzdő útszakaszok (pl. Királyhágó, Meszes-hegység).

13.1. táblázat: Erdély közúthálózata 2018. december 31-én. Forrás: Statisztikai Hivatal adatsorai

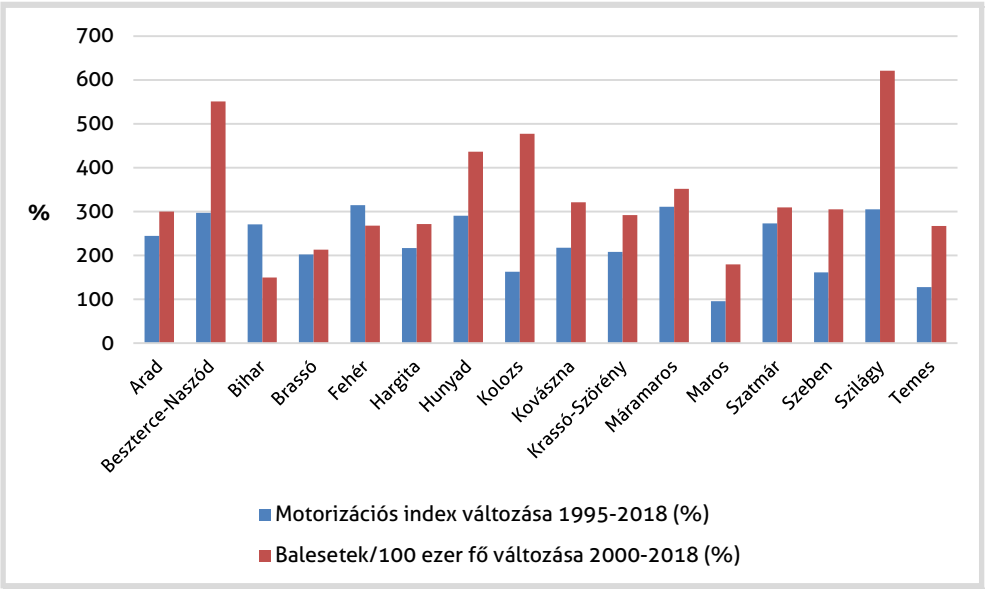
Területi egység	Közúthálózat összhossza (km)	Útsűrűség (Km/100 km^2)	Korszerűsített utak részaránya (%)	Országutak részaránya (%)
Erdély	35 230	35,1	44	21
Bihar	3 003	39,8	30	18
Beszterce-Naszód	1 596	29,8	27	20
Kolozs	2 828	42,4	49	20
Máramaros	1 809	28,7	35	21
Szatmár	1 711	38,7	33	18

5 A Statisztikai Hivatal 99 Sz. / 2019 április 25-i közleménye

6 *World Economic Forum Global Competitiveness Report*

Területi egység	Közúthálózat összhossza (km)	Útsűrűség (Km/100 km²)	Korszerűsített utak részaránya (%)	Országutak részaránya (%)
Szilágy	1 791	46,3	21	16
Fehér	3 026	48,4	57	18
Brassó	1 631	30,4	61	30
Kovászna	864	23,3	62	35
Hargita	2 085	31,4	40	21
Maros	2 175	32,4	28	19
Szeben	1 678	30,9	63	20
Arad	2 523	32,6	54	23
Krassó-Szörény	1 970	23,1	55	29
Hunyad	3 340	47,2	46	14
Temes	3 200	36,8	48	26

13.2. ábra: A motorizáció és a balesetek gyakoriságának alakulása Erdélyben

Forrás: INS és Eurostat, szerkesztve

Erdélyben a '90-es évekkel kezdődően a motorizációs index erőteljes növekedése figyelhető meg, amely egyrészt az európai átlagértékhez képest nagyon alacsony bázisértékről való elmozdulásnak tulajdonítható, másrészt a gazdasági fejlődés hatására a lakosság megnövekedett diszkrecionális jövedelme és az egyéni mobilitás igényének növekedése indukál. A motorizációs index, amely az ezer lakosra jutó személygépkocsik számát adja meg, 1995-ben

Erdélyben még 110 szg/1000 fő volt, enyhén meghaladva az országos értéket (97). Ugyanez az index tíz év múlva már 166 szg/1000 fő, 2015-ben 266 szg/1000 fő és 2018 végén 337 166 szg/1000 fő, míg az országos érték 2018-ban 330 szg/1000 fő volt. Összevetés képen az EU-28 motorizációs rátájának átlagértéke 2017-ben 512 szg/1000 fő volt. Erdélyben a gazdaságilag jobban teljesítő és nagyobb mértékben városiasodott megyéket magasabb motorizáció jellemzi. Temes (368), Arad (359), Kolozs (358) és Brassó (353) megyék állnak az élen, sereghajtók ebben a tekintetben Maros és Kovászna (307), Máramaros (306) és Beszterce-Naszód (301) megye. Érdekesség, hogy 1995-ben Maros megye motorizációs indexe még a második legnagyobb volt. Az országos átlagérték alatt van még Szatmár, Szilágy, Krassó-Szörény és Hargita megye. A legnagyobb ütemű személygépjármű-bővülés 1995-höz képest Fehér, Máramaros és Szilágy megyékben következett be (13.2. ábra).

Nem meglepő tehát, hogy a 2015-ös országos közúti forgalom felmérési eredményei, az öt évvel korábbi értékekhez képest, a fő közlekedési artériákon a forgalmi terhelés növekedésének tendenciáját mutatják, mit több, a kulcsfontosságú országutak túlnyomórészt már túlterheltekké váltak. A nagyvárosok vonzáskörzetében az elővárosi bekötő szakaszok elsősorban a szuburbanizációs folyamat eredményeként váltak túlterhelté. Kirívóan magas forgalmi terheltséggel regisztráltak a DN 1 főút Kolozsvár–Szászfenes szakaszán, ahol 2015. november 13-án 74 258 jármű áthaladási csúcsértéket regisztráltak[7]. Ez minősült Románia legforgalmasabb útszakaszának, 58 660 átlagos napi forgalom terheltséggel. A közlekedési infrastruktúra alulfejlettsége és a megnövekedett gépjárműpark által kifejtett forgalmi terheltség fokozódásának következtében a közúti balesetek és az ebből származó sérülések és halálesetek száma drámaian megnövekedett. Az ezredfordulón az erdélyi megyékben a közúti balestek gyakorisága 21–54 baleset/100 ezer fő közt alakult, ezzel szemben 2018-ban már 86–216 baleset/100 ezer fő intervallumba tartozott ez az érték. 2018-ban az ezredfordulóhoz képest aggasztó mértékű elmozdulás volt Szilágy megyében, ahol több mint hatszorosára emelkedett a 1000 főre számított baleseti gyakoriság. Szintén több mint négyszeres növekedés következett be Beszterce-Naszód, Kolozs és Hunyad megyében. Ugyanakkor a közlekedésbiztonság szempontjából a legkedvezőbb helyzetben levő Bihar megyében is másfélszeres növekedés állapítható meg. A megoldást kétségkívül az országutak szerepét részben kiváltó, és ezért ezeket tehermentesítő gyorsforgalmi utak kiépítése képezné, illetve alternatíva lehetne még egy átfogó négysávosítás programjának beindítása. A települések tranzit forgalomtól való tehermentesítése szintén égető probléma, egyrészt azért, mert a jelenlegi állapotok következtében az átlagos haladási sebesség a belterületeken előírt sebességkorlátozás következtében (50 km/h, kivételes esetekben 70 km/h) drámaian lecsökken, másrészt a közúti balesetek jelentős hányada településekben következik be.

Erdély közúthálózatának belföldi és nemzetközi kapcsolódási pontjai

Máramaros, Erdély és a Bánság közúti kapcsolatait az ország többi régiójával elsősorban a természetföldrajzi viszonyok határozzák meg, mivel a Kárpát-vonulat természetes barrierként nagymértékben behatárolta a költséghatékony áthatolási lehetőségeket. A Keleti-Kárpátokban észak–dél irányban haladva a fontosabb korridorok a Borsai-hágón (1413 m, DN18), Borgói-hágón (1227 m, E58), a Tölgyesi- (DN15), Gyimesi- (DN12A), Ojtozi- (DN11) és a Bodzai-szorosokon (DN10), végül a Tömösi-szoroson (1033m, E60) és a Prahova-völgyén át

7 *Planul de Mobilitate Urbană Durabilă Cluj-Napoca (Fenntartható Városi Mobilitási Terv Kolozsvár)*

húzódnak (Vofkori, 2009). A Déli-Kárpátok a hegyvidék többi részével ellentétben kevésbé tagolt, tömeges megjelenésű, keskeny, hosszú hegységívet kevés hegyközi medence tagolja, az észak–déli átkelésre csak a hegyláncot áttörő Zsil (E79) és Olt szorosai (E81), valamint a Törcsvári-átjáró (1290 m, DN73) teremtenek lehetőséget (Nagy, 1998). Ezen kívül említésre méltó még a turisztikai jelentőséggel bíró Transzfogaras (DN7C) és Transzalpina (DN67C) útvonalak is. A Bánság és Olténia közti kapcsolat a Cserna–Mehádia–Temes folyók által formált folyosóban (Faragó, 2015) húzódó E70 jelzésű főúton, illetve a Duna bal partját követő DN57 főúton valósul meg.

A nemzetközi közúti kapcsolatok tekintetében a rendszerváltást követően jelentős előrelépés figyelhető meg, amelyet elsősorban Romániának az Európai Unióhoz való csatlakozása gyorsított fel. Jelen pillanatban a 649,4 km hosszú román–ukrán határszakaszon mindössze három közúti határátkelőhely működik. Kelet–Nyugat irányban haladva ezek a következők: Szeretvásár (Siret) Szucsáva megyében, Máramarossziget (csak személygépjárműveknek) Máramaros megyében és Halmi Szatmár megyében. A Szerbiával közös határszakaszon Ómoldovánál (Moldova Veche) kompcsatlakozással, valamint Néranádasnál (Naidas), Temesmóránál (Moravița) és Zsombolyánál épült ki állandó jellegű közúti határátkelőhely.

Kétségkívül a magyar–román határszakaszon – amely egyben schengeni határ is – tapasztalható a határátkelőhelyek legnagyobb sűrűsége, amely a ’90-es években elkezdett szisztematikus bilaterális törekvés eredménye (Kiss, 2000). 2017-ben, az EU-s támogatások felhasználásával további tíz új, alkalmi nyitvatartással működő határátkelő[8] nyílt meg, melyek elsősorban kistérségi szükségleteket szolgálnak ki. Tervek szerint Romániának a schengeni övezethez való csatlakozása után ezek az átkelőhelyek állandó nyitvatartás mellett fognak üzemelni. Jelenleg a 448 km hosszú határszakaszon állandó jelleggel 11 közúti határátkelőhely működik. Ezek észak–déli irányban haladva a következők: Csengersima–Pete, Vállaj– Csanálos, Nyírábrány–Érmihályfalva, Létavértes–Székelyhíd (06:00-22:00), Ártánd–Bors, Méhkerék–Nagyszalonta, Gyula–Gyulavarsánd, Battonya–Tornya, Nagylak (43-as főút) – Nagylak, Kiszombor–Nagycsanád és Csanádpalota–Nagylak (A1-es autópálya). A lebonyolított forgalmat tekintve a legfontosabb állomások Nagylak (DN7/E68), Bors[9] (Dn1/E79), Pete (DN19A), valamint Nagylak II[10] (A1), amely Románia egyetlen autópálya-szintű határátkelője.

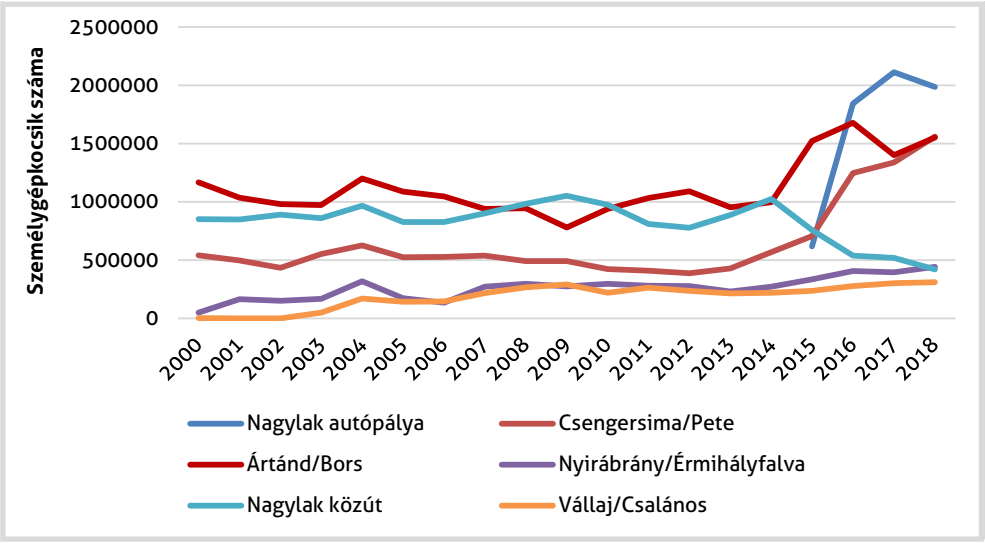
A magyar–román államhatáron be- és kilépő járműforgalomra vonatkozó statisztikai adatok a személygépjárművekre vonatkozóan 2014-ig nem mutatnak tartós növekedési tendenciát, ezt követően azonban a forgalom erőteljes fokozódása figyelhető meg. 2018-ban 7,58 millió személygépkocsi-áthaladást regisztráltak, amely a 2014-es helyzethez képest 73%-os többletet jelent. A határt átlépő teherforgalom ennél látványosabb növekedési tendenciát mutat, a 2000-es bázisévhez viszonyítva a 2018-ra vonatkozó mintegy 2,5 millió tehergépjármű-áthaladás 228%-os növekedést jelent.

8 Csanádpalota–Nagylak (Nădlac), Zajta–Nagypeleske (Peleș), Garbolc–Szárazberek (Bercu), Ömböly–Károlypuszta (Horea), Dombegyház–Kisvarjaspuszta (Variașu Mic), Elek–Ottlaka (Grăniceri), Körösnagyharsány–Körösszeg (Cheresig), Dénesmajor–Feketegyarmat (Iarmata Neagră), Pocsaj–Biharfélegyháza (Roșiori), valamint a Bagamér–Érkenéz (Voivozi)

9 2018-ban 1 551 383 személygépkocsit és 968 988 tehergépjárművet regisztráltak, forrás KSH

10 2018-ban 1 984 404 személygépkocsit és 743 145 tehergépjárművet regisztráltak, forrás KSH

13.3.ábra: A magyar–román határszakasz legforgalmasabb határátkelőhelyei a személygépkocsi-forgalom alapján.

Forrás: Központi Statisztikai Hivatal Tájékoztatási adatbázisa, szerkesztve

Gyorsforgalmi úthálózat

Közlekedési szempontból közvetlenül a rendszerváltás utáni időszak legégetőbb és egyben legnagyobb kihívását a gyorsforgalmi úthálózat kiépítése képezte. Kiindulási alapot mindössze az 1967–1972 közt megépült, 96 km hosszú Bukarest–Pitești-autópálya (A1), valamint az 1987-ben átadott 17,58 km hosszú Fetești–Cernavoda (A2) szakasz képezte. A fejlesztésre irányuló első átfogó ambiciózus tervezetet a 71/1996 sz. törvényben rögzítették, amely előrevetítette a kiépülő hálózat Bukarest-centrikus, sugaras-gyűrűs jellegét, valamint elsőrangú prioritásként határozta meg az észak-erdélyi autópályát (A3) is magába foglaló Bukares–Brassó–Kolozsvár–Nagyvárad–Bors-államhatártengelyt. Ekkor a gyorsforgalmi közlekedésfejlesztési koncepció fő célkitűzéseit a történelmi régiók Bukaresttel való összeköttetéségének javítása, valamint Románia EU- és NATO-integrációs törekvését támogató nemzetközi kapcsolódási pontok kiépítése képezte. Ugyanakkor az ország szűkös pénzügyi mozgástere kényszerpályára helyezte a fejlesztési koncepció gyakorlatba ültetését. Az országon belüli kedvező térbeli elhelyezkedéséből adódóan Erdély e törekvések egyik fő nyertesévé vált, viszont így is az első érdemi lépésekig egészen 2004-ig kellett várni, amikor Románia Kormánya szerződést kötött az észak-erdélyi autópálya (A3) megépítése céljából a Bechtel International amerikai érdekeltségű vállalattal. Hátráltatta a gyorsforgalmi úthálózat kiépítését az is, hogy a koncepció többször szenvedett módosulást. Első körben a 363/2006-os új területrendezési törvény által, amely a dél-erdélyi autópályát, valamint az Erdélyt Moldvával összekötő kapcsolatokat pontosította, majd újabb lényeges változást a 2014–2020-as programozási ciklusra való felkészülés jegyében kidolgozott

Közlekedésfejlesztési mesterterv[11] hozott. Románia EU-s integrációját követően nyilvánvalóvá vált, hogy az Unió csak a TEN-T-gerinchálózat elemeinek infrastrukturális kiépítését hajlandó támogatni (Nedea et al, 2011). Ennek következtében a 2007–2013 programozási ciklussal kezdődően elsősorban az Erdélyen is áthaladó 4-es páneurópai korridor kiépítése került előtérbe, az EU által nyújtott magas forrásintenzitású (85%) támogatásnak köszönhetően. Az A1-es sztráda szerves részét képező dél-erdélyi autópálya a Nagylak – Temesvár – Déva – Nagyszeben – Olt-szoros nyomvonalon a hazai közlekedési szükségletek kielégítése mellett a Fekete-tengeri kikötők és a Balkán-félsziget irányából érkező tranzitforgalom levezetése végett is kiemelt jelentőséggel bír. További kedvező fejleménynek számít, hogy 2012 márciusában a TEN-T-hálózat kibővítése következtében a Marosvásárhely – Jászvásár tengely is bekerült az új európai törzshálózatba. Ennek következtében esély nyílt az észak-erdélyi autópálya Aranyosgyéres–Marosvásárhely közötti szakaszára vissza nem térítendő EU-s támogatás lehívására. Az új *Közlekedésfejlesztési mesterterv* egyben a *Nagyinfrastruktúra Operatív Program 2014–2020* alapját képezte, amelyet az Európai Bizottság 2015. június 23-án hagyott jóvá, több módosítás után, és ily módon mintegy 5,1 milliárd euró támogatás lehívására nyílt esély. A kormányhatározat által 2016-ban elfogadott koncepció végleges formája rögzíti a 2030-ig előirányzott stratégiai fontosságú infrastruktúra-fejlesztések pontos részleteit, és mintegy 43,5 milliárd euró értékű beruházást irányoz elő a közlekedési infrastruktúra fejlesztésére, többek közt mintegy 1500 km autópálya és további 1300 km kiemelt fontossággal bíró út (körgyűrűk, gyorsforgalmi utak) megépítésére, 26 milliárd euró értékben.

Erdély és Székelyföld számára kevésbé kedvező fejleményt jelentett, hogy az A3-as autópálya Brassó–Segesvár–Marosvásárhely szakaszát már nem tartalmazza a mesterterv, helyette egy gyorsforgalmi út megépítését helyezi kilátásba, illetve a 2023 végére előirányzott Brassó–Fogaras–Nagyszeben (A13) autópálya révén valósulna meg Brassó rácsatlakoztatása a hálózatra. Mindezek tükrében az elemzett téregység gyorsforgalmi hálózatának gerincét a dél-erdélyi (A1) autópálya képezi, amelyet az A10-es Szászsebes és Torda között épülő autópálya köt össze az észak-erdélyi autópályával (A3). Ez utóbbi a legvalószínűbb forgatókönyv szerint Marosvásárhely–Gyalu–Bors nyomvonalon fog megépülni, és a határt átlépve majd rácsatlakozik a magyarországi M4-es autópályára. A főváros és Konstanca irányában gyorsforgalmi kapcsolatot a Kárpátokat átszelő Nagyszeben–Pitești (A1) és Brassó–Ploiești (A3) autópályák fognak teremteni. Szintén kényes kérdésnek bizonyul a Keleti-Kárpátokat áttörő és Erdélyt Moldvával összekötő autópálya kérdése, mivel ez a nemzeti érdekeken túlmenően a IV. és XI transzeurópai folyosók közti kapcsolatot is jelentené. A ’90-es évekkel kezdődően három nyomvonal is körvonalazódott, viszont a politikai diskurzustól eltekintve nyilvánvalóvá vált, hogy a kérdés csak másodrendű prioritást élvez az észak- és dél-erdélyi autópályák után. A Szatmárnémetit Besztercével, majd a Dorna-vidék érintésével Bukovinával összekötő autópálya tervezete, bár szerepelt a 363/2006-os törvényben, a *Közlekedésfejlesztési mesterterv*ben már nem jelent meg. Felértékelődött a Brassó–Bákó (A5) autópálya terve, és továbbra is napirenden van az „Egyesülés autópályája” nevet is viselő Nyárádtő – Târgu Neamţ (Németvásár) – Iași (Jászvásár) (A8) összeköttetés megépítése.

11 Master Plan General de Transport al României – http://www.mt.gov.ro/web14/strategia-in-transporturi/master-plan-general-transport/documente-master-plan1/613-documente-master-plan-general-de-transport

Mindkét nyomvonal érinti Székelyföldet, előbbi Háromszéket, utóbbi a Nyárádmentét és a Gyergyói-medencét szelné át.

Bár tervekből nincs hiány, a munkálatok roppant lassan haladnak. Az észak-erdélyi autópálya 415 km hosszú nyomvonala Brassó–Nagyvárad–Bors között a Bechtellel kötött kivitelezési szerződés értelmében 2,24 milliárd euró értékű beruházást jelentett, és a munkálatokat már 2012-ben át kellett volna adniuk. Az építkezést ütemét viszont nagymértékben hátráltatták az Erdélyi-medence összetett domborzati viszonyai, a több helyszínen gondot okozó geológiai szerkezet, akárcsak a politikai csatározások, a bürokratikus akadályok (kisajátítási procedúrák és engedélyek beszerzése), valamint nagymértékben a Kormány forrásszűkössége. Mindezek eredményeként az eredeti beruházási érték megsokszorozódott. Eredménytelenségre és a magas építkezési költségekre hivatkozva a Kormány 2011-ben módosította, és végül 2013-ban teljes egészében felbontotta a Bechtellel kötött szerződést. A fennmaradó munkálatokra új közbeszerzési eljárást hirdettek, amely további csúszásokat eredményezett. Az észak-erdélyi autópálya első elkészült 42 km-es szakaszát Torda és Gyalu között adták át 2009. december 1-jén. Ezt rövidesen követte a 10 km hosszú Torda–Aranyosgyéres szakasz megnyitása 2010. november 13-án. Sokat elárul a viszonyokról az a tény, hogy, habár a Gyalu és Nádasszentmihály közötti 8,7 km-es szakasz 2017 novemberében elkészült, mégis, mivel Gyalunál a Kis-Szamoson átívelő híd nem készült el időben, így az új autópálya-szakaszt végül csak 2018. szeptember 18-án sikerült megnyitni a közúti forgalom számára. További előrelépést jelent, hogy 2018. december 12-én átadták a Nyárádtő–Radnót közötti 13,1 km szakaszt, valamint a fennmaradó Aranyosgyéres–Radnót és Nyárádtő–Marosvásárhely útszakaszok is várhatóan 2020-ig megépülnek. Az A3-as autópálya Nádasszentmihály–Berettyószéplak–Bors határátkelő közötti szakasza, amely a magyarországi M4-es autópályára fog rácsatlakozni, még építkezési, és részben még közbeszerzési eljárási fázisban van.

Az A1-es autópálya első erdélyi szakaszát, amely egyben Nagyszeben körgyűrűjeként is funkcionál, 2010. december 1-jén adták át a forgalomnak. Ezt követte a Nagyszeben és Szászváros közötti 82,2 km-es szakasz befejezése 2014-ben, majd a Szászvárost Dévával összekötő 32,5 km-es szakasz 2013-ban. Déva után viszont Lugos irányába az egybefüggő haladás lehetősége törést szenved. A munkálatok itt a tervek szerint 2021-ben fejeződnek majd be. Lugostól a nagylaki határátkelőig a nyomvonal három szakaszban épült meg. Elsőként 2012 júniusában a Temesvár és Arad közti 41 km hosszú szakasz készült el (ebből Arad körgyűrűje 8,75km), majd a Lugos–Temesvár (35,1 km) szakasz átadása következett 2015 decemberében. Történelmi pillanat volt 2015. július 11-én az Arad–Nagylak határátkelő szakasz átadása, mivel ez által Arad és Temesvár lettek az első olyan romániai nagyvárosok, amelyek rákapcsolódtak az európai gyorsforgalmi úthálózatra.

A két kulcsfontosságú autópálya közötti észak–déli irányú kapcsolatok kiépítése stratégiai jelentőssékel bír. Az eredeti tervek szerint csak gyorsforgalmi útnak tervezett, 70 km hosszú Szászsebes–Torda autópálya (A10) megépítése 2013-ban kezdődött el, EU-s források felhasználásával. Első fázisban a Torda–Nagyenyed rész átadására került sor 2018 nyarán, és a fennmaradó szakasz befejezése 2020-ra várható. További autópálya-tervezetek ebben a térségben az Arad–Nagyvárad (A11), amely az A1-es és A3-as autópályák közötti újabb észak–déli irányú átkötést jelentene, illetve a Lugos–Calafat (A8), amely a nemzetközi árufuvarozás tekintetében lenne jelentős, hiszen a Balkán-félsziget irányában nyitna meg csúcsminőségű közúti összeköttetést. Azonban mindkét projekt még javarészt tervezési fázis alatt áll.

Az A11-es autópálya tervezett 116 km-éből Nagyvárad mellett 3,5 km készült el, míg az A6-os sztráda esetében a 260 km pályahosszból eddig mindössze az A1-es autópályával csatlakozást teremtő 10,5 km-es szakasz épült csak meg.

13.1.2.Vasúti közlekedés

A kötöttpályás szállítási módok közül a vasút minősül a legelterjedtebb megoldásnak. Műszaki tulajdonságiból kifolyólag elsősorban nagy tömegű áru- és utastömeg nagyobb távolságra való elszállításában versenyképes. Megfelelően kiépített és karbantartott vasúti infrastruktúra esetén a kötöttpályás szállítás olcsó, gyors, nagy teherbírású és biztonságos szállítást tesz lehetővé. Jellegzetes hátrányai közé sorolandó ugyanakkor a vasúti pályához és menetrendhez való kötöttsége, a viszonylag magas pályaépítési költségek, a domborzati szintkülönbségekkel szembeni fokozott érzékenysége, a gyenge területfeltáró képessége, valamint az áruszállítás esetében a közúti kapcsolódási pontoknál szükséges átrakodási műveletek, illetve a rá- és elfuvarozási feladatok idő- és költségigénye (Szabó, Sz. 2008). Nemzetközi viszonylatban ezért a XX. század második felétől a vasúti szállítás fokozatos térvesztése figyelhető meg a szállítási *modal split*-ben. Ez nem feltétlenül jelenti azt, hogy többé már nincs szükség a vasútra, sokkal inkább a megváltozott gazdasági helyzet és a lakosság életvitelbeli változására kell a vasútnak hatékony megoldást nyújtania.

A rendszerváltás pillanatában Románia – európai mércével mérve – az egyik legkiterjedtebb és legkihasználtabb vasúthálózattal rendelkezett (11 348 km), viszont az ’90-es évek gazdasági nehézségei végett az ágazat egy markáns recessziós fázisba került, amely tendencia lényegében a mai napig megfigyelhető. A Román Államvasutaknak (SNCFR[12]) a Világbank nyomására 1998-ban történő átszervezése sem váltotta be maradéktalanul a hozzá fűzött reményeket. A vasút versenyképességének növelése céljából foganatosított intézkedés révén öt új vállalt jött létre, ezek közül a CFR Infrastructură a vasútvonalak üzemeltetésével, a CFR Marfă a vasúti teherfuvarozással, a CFR Călători pedig a vasúti személyszállítással foglalkozik. A vasútszállítás állami monopóliuma 1998-cal kezdődően szűnt meg, viszont a személyszállításban érdekelt magán-vasúttársaságok[13] első körben csak a kevésbé forgalmas mellékvonalakon jutottak szerephez, és lényegében ma is alárendelt szerepkörben vannak. A teherszállítás terén viszont a magánvállalatok[14] sokkal sikeresebbnek bizonyultak, és ma már kőkemény konkurenciát jelentenek a CFR Marfă számára. 2010-ben már az áruszállítási teljesítményt (tonna-kilométer) tekintve a magán-vasúttársaságok 51,8%-os részesedéssel bírtak. A veszteségesen üzemelő CFR Marfă privatizációjának gondolata több alkalommal is felmerült. 2013-ban a vállalat részvényeinek 51%-át nyilvános árverésen kísérelték meg értékesíteni 202 millió euró értékben, eredménytelenül. Az ezredforduló után nagyobb befektetések történtek, elsősorban a leamortizálódott gördülőállomány korszerűsítése céljából. Presztízsbefektetésnek számított 2003-tól kezdődően a 120 km/h végsebességű Siemens „Desiro” diesel motorvonatok forgalomba helyezése, 2015-ig elsősorban az InterCity-, majd ezt követően az InterRegió-vonalokon. 2014 végén még 120 darab Desiro motorvonat teljesített szolgálatot.

12 Societatea Națională a Căilor Ferate Române (SNCFR)
13 Regiotrans, Regional, Servtrans Invest
14 Összesen 28 vállalat, a legjelentősebbek a Grup Feroviar Român (GFR), a Transferoviar Grup (TFG) és a Servtrans vállalatok.

Habár a 2000-es évekkel kezdődően egy pozitív irányú elmozdulás volt tapasztalható, mégsem sikerült az igazi áttörés, mivel a nagyon rossz műszaki állapotban lévő vasúti pályák és alépítmények átfogó karbantartására és korszerűsítésére forráshiány miatt nem került sor, ez viszont a vasúti közlekedés sebességének csökkenését eredményezte. Mindezek következtében 2010 után a vasúti közlekedés presztízse ismét zuhanni kezdett. A megcsappanó kereslet komoly bevételkiesést jelentett, ez pedig a kapitális pályamunkálatok elmaradását vonta maga után. A vasúti személyszállítás esetében rendszeressé váltak a menetrendhez viszonyított késések. A Közlekedési Minisztérium kimutatása szerint a személyvonatok 2012-ben összesen 2,2 millió perc késést halmoztak fel, és a helyzet azóta csak rosszabbodott – 2017-ben ez 4,53 millió percet, azaz közel 9 évet jelentett, míg 2018-ban mintegy 6 évet tett ki. A CFR nem fizet kárpótlást az utasoknak a belföldi és az EU-n kívüli országba irányuló járatokon bekövetkező késéskért, mivel az erre vonatkozó uniós előírás alól egészen 2019 végéig mentességet kapott Románia Kormányától. Nem meglepő tehát, hogy a 2018-as *Globális Versenyképességi Jelentés* szerint Románia a vasúti szolgáltatások hatékonyságát tekintve a felmérésbe bevont 137 ország közül a 75. helyen állt, 3,1 pontértékkel a maximálisan elérhető 7-ből (Magyarország az 53-dik helyen állt, 3,8 ponttal). A vasúthálózat sűrűsége (45,2 km/1000 km2) esetében az előkelőnek mondható 18. helyen állt a 100 országra kiterjedő összevetésében (Magyarország a 6. helyen áll 83,3 km/100 km2 értékkel), míg az összevont vasúti versenyképességi rangsorban a 22. helyet foglalta el, 67.2 ponttal a maximálisan elérhető 100-ból.

A jelenlegi vasúthálózat gerincét kilenc vasúti fővonal alkotja, üzemeltetés szempontjából minden fővonalhoz több mellékvonalat rendeltek hozzá (13.4. ábra). A legjelentősebb vasúti csomópontnak Bukarest minősül, ahonnan hat vasúti fővonal indul ki. A közhasználatban levő vasútvonalak teljes vonalhossza 2018-ban 10 765 km volt, amelyet 10 627 km (98,7%) normál nyomtávú, 134 km (1,3%) széles nyomtávú, és mindössze 4 km keskeny nyomtávú vonal alkot. A villamosított vasútvonalak összhossza 4 029 km, ez a teljes hálózat 37,4%-t teszi ki[15].

Erdélyben a vasútvonalak összhossza 4 884 km, amelyből 1 627 km villamosított (33%), és 887 km vonalhossz kétvágányosított (16%). Szatmár és Máramaros megyékben 78 km széles nyomtávú vonal, míg Szeben megyében, az országban egyedüliként, 4 km keskeny nyomtávú (720 mm) vasútvonal van közhasználatban. Erdély vasútvonal-sűrűsége (47,3 km/1000 km2) enyhén meghaladja az országos szintet, ugyanakkor a NUTS3-egységek esetében jelentős különbségek figyelhetőek meg. Legjobb lefödöttséggel Temes megye (91,5) rendelkezik, az országos értéket további hat megye (Bihar, Brassó, Arad, Beszterce-Naszód, Szatmár és Szilágy megyék) vasútsűrűsége haladja meg, míg jelentős leszakadással a rangsort Szeben megye (27,4 km/1000 km2) zárja. Az üzemletetés és versenyképesség szempontjából kiemelten fontos villamosított, valamint kétvágányosított vonalakkal való ellátottságot nézve az erdélyi megyék között óriási különbségek adódnak. A villamosított vonalak részaránya Hargita (84%), Hunyad (76%), Fehér (59%), Beszterce-Naszód (57%), Kolozs (54%) és Brassó (52%) megyékben kifejezetten kedvező helyzetet mutat, míg Bihar, Szatmár, Máramaros és Szilágy megyék esetében a vonalak villamosításra még nem került sor. Kétvágányosításra elsősorban a szocialista korszakban került sor, amely főképp a nagy vonatforgalmat lebonyolító fővonalakat érintette. Ebben a tekintetben Kolozs megye (70%) áll az élen, amelyet szorosan követ Fehér (60%) és Hunyad megye (58%). A székelyföldi megyékben gyakorlatilag

15 A Statisztikai Hivatal 99 Sz. / 2019 április 25-i közleménye.

nem beszélhetünk kétvágányosításról, és további három megye (Bihar, Beszterce-Naszód és Krassó-Szörény) estében is ez csak elenyésző mértékben van jelen.

13.2. táblázat: Erdély vasúthálózatának fontosabb jellemzői 2018-ban

Területegység	Vasútvonalak hossza (km)	Villamosított vonalak (%)	Kétvágányú vonalak (%)	Vasútvonal-sűrűség (km/1000km²)
Románia	10 765	37	27	45,2
Erdély	4 884	33	18	47,3
Bihar	500	0	5	66,3
Arad	463	36	32	59,8
Beszterce-Naszód	320	57	6	59,7
Brassó	353	52	38	65,8
Fehér	230	59	60	36,8
Hargita	207	84	1	31,2
Hunyad	289	76	58	40,9
Kolozs	239	54	70	35,8
Kovászna	116	38	0	31,3
Krassó-Szörény	341	44	3	40,0
Máramaros	207	0	0	32,8
Maros	278	31	0	41,5
Szatmár	214	0	0	48,4
Szeben	149	30	30	27,4
Szilágy	183	0	18	47,3
Temes	795	14	0	91,5

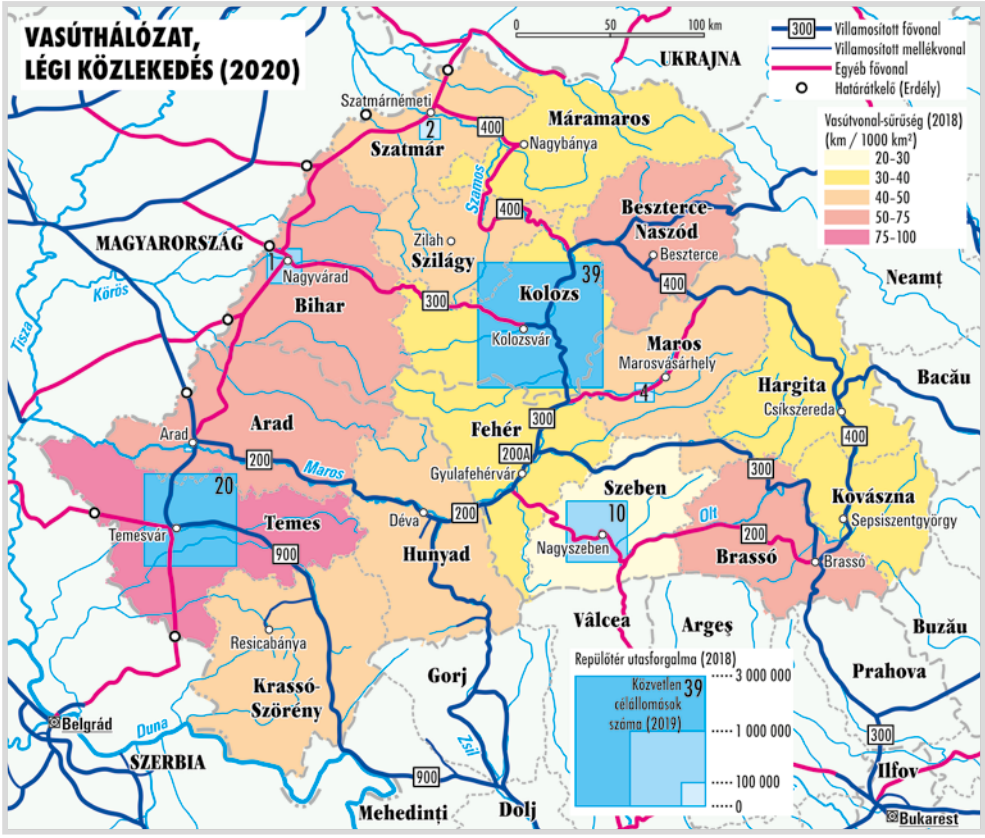
Forrás: A Román Statisztikai Hivatal adatsorai, szerkesztve

A vasútvonalak magas fokú amortizációja következtében az utóbbi másfél évtizedben megnövekedett azoknak a szakaszok száma, ahol sebességkorlátozást vezettek be. 2019-ben a teljes vasúthálózaton 470 sebességkorlátozás volt kijelölve, amely összesen 799 km vonalhosszt érintett. Az Erdélyt is érintő fővonalak esetében a 300-as fővonalon 77 sebességkorlátozás volt érvényben, ezt követi a 900-as fővonal 66, a 200-as fővonal 36, és végül a 400-as fővonal 28 sebességkorlátozással. 2018-ban, a Regio besorolású vonatok átlagsebessége 39,35 km/h volt, az InterRegio-vonatoké pedig 55,73 km/h. Néhány fontosabb viszonylatot megvizsgálva, a leggyorsabb InterRegio-járat teljesítményét figyelembe véve, a következő átlagsebesség-értékek adódnak:

- M200: Brassó–Fogaras (65 km) 55 km/h; Fogaras–Nagyszeben (84 km) 65 km/h; Déva–Arad (149 km) 50 km/h
- M300: Kolozsvár–Nagyvárad (152 km) 63 km/h; Brassó–Segesvár (128 km) 49 km/h; Balázsfalva–Kolozsvár (123 km) 51 km/h
- M400: Csíkszereda–Gyergyószentmiklós (63 km) 63 km/h; Déda–Zsibó (175 km) 50 km/h; Nagybánya–Szatmárnémeti (60 km) 50 km/h
- M900: Karánsebes–Temesvár (98 km) 67 km/h

Ha az erdélyi vasúthálózatot alkotó nyomvonalak topológiáját vizsgáljuk meg, kitűnik, hogy a térség elsődleges fontosságú vasúti csomópontja Brassó, ahonnan legyezőszerűen három vasúti fővonal indul ki. Forgalom szempontjából legjelentősebb a 300-as fővonal (647 km), amely Bukarestből indul, a Prahova-völgyén északi irányban haladva a Tömösi-hágón átszeli a Kárpátokat, majd a Brassó–Segesvár–Medgyes–Tövis–Kolozsvár–Nagyvárad nyomvonalon tárja fel az Erdélyi-medence magterületét. A 200-as fővonal kelet–nyugati irányban halad, nagyrészt az Olt középső, majd a Maros alsó folyását követve a Brassó–Fogaras–Nagyszeben–Alvinc–Piski–Arad nyomvonalon (450 km), a 400-as fővonal pedig Brassóból kiindulva észak–északnyugati irányba halad a Brassó–Sepsiszentgyörgy–Csíkszereda–Madéfalva–Déda–Dés–Zsibó–Nagybánya–Szatmárnémeti nyomvonalon (518 km). A 900-as fővonal a Bukarest–Karánsebes–Temesvár nyomvonalat (533 km) követve teremt összeköttetést a főváros és a Bánság között.

13.4.ábra: Erdély közlekedési infrastruktúrája: vasút, légi (2018).
Készítette: Bartos-Elekes Zsombor

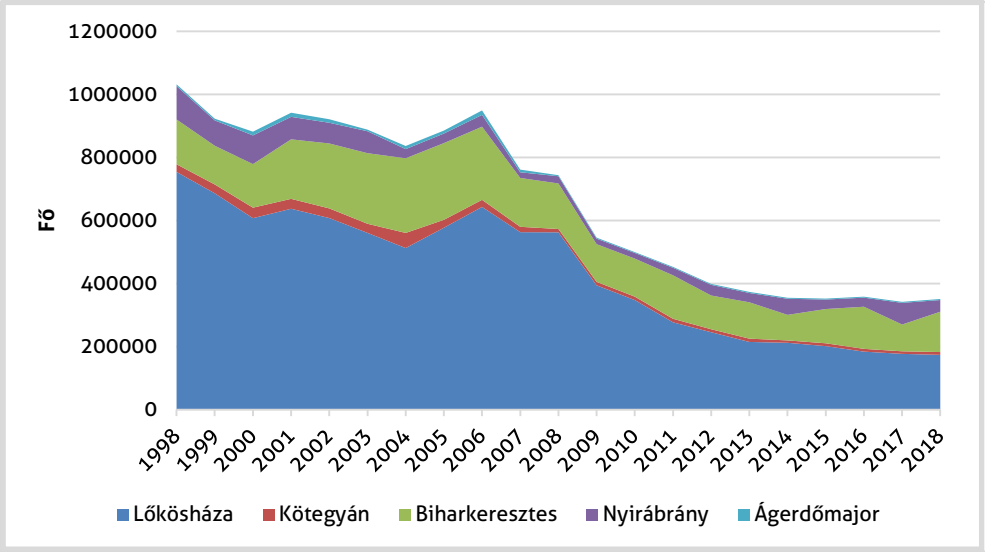

A mellékvonalak közül kiemelt jelentősége van a 200A jelzésűnek (Tövis–Alvinc), amely összeköttetést teremt a 200-as és 300-as fővonalak között. A hálózat komplexitási fokát

tovább javítja a nyugati országhatár mentén futó 310-es Nagyvárad–Arad–Temesvár vonal, amely a 300-as, 200-as és 900-as fővonalak közt biztosít összeköttetést, továbbá a 300-as és 400-as fővonalakat összekötő 405-ös Déda–Szászrégen–Marosvásárhely–Marosludas–Székelyföldvár vonal és a 401-es Dés–Szamosújvár–Apahida (Kolozsvár) vonalak. Az erdélyi vasúthálózat 6 vonallal kapcsolódik a Kárpátokon túli hálózathoz, ezek – a már megemlítetteken kívül – a 401/502-es Dés–Szálva–Kisilva (Ilva Mică), illetve Dornavátra–Moldvahosszúmező–Szucsáva vonal, az 501-es Madéfalva–Gyímesbükk–Comănești (Kománfalva)–Adjud (Egyedhalma) vonal, az Olt-áttörés mentén futó 201/910-es Olthídi kitérő (Podu Olt) – Piatra-Olt vonal, végül a Hátszegi-medencét átszelő, majd a Zsil-völgyét követő 202-es Piski–Petrozsény–Târgu Jiu vonalak.

Nemzetközi vasúti összeköttetés Ukrajnával jelenleg Halmin keresztül létesül, Visóvölgye (Valea Vișeului) és Hosszúmező (Câmpulung la Tisa) vasúti határátkelők jelenleg használaton kívül vannak. A viszonylag hosszú román–ukrán határszakaszon a vasúti határátkelőhelyek alacsony számát a nyomtávváltás szükségessége okozza leginkább. Szerbia irányába két határátkelő van: Zsombolya a Temesvár–Nagykikinda vonalon, valamint Alsósztamóra (Stamora) a Temesvár–Belgrád vonalon biztosítja a nemzetközi vasúti kapcsolatot. A magyar–román határszakaszon észak-déli irányban haladva a Nagykároly–Ágerdőmajor (Nyíregyháza), Érmihályfalva–Nyírábrány (Debrecen), Biharpüspöki–Biharkeresztes (Budapest), Nagyszalonta–Kötegyán (Békéscsaba) és Kürtös–Lőkösháza (Budapest) teremt összeköttetést a két ország vasúthálózata között. A magyar–román határt vasúton átlépő személyek száma a ’90-es évek végétől kezdődően látványosan visszaesett (13.5. ábra), az általános tendenciát átmenetileg csak 2001-ben, 2005-ben és 2006-ban realizált utasforgalom szakítja meg.

13.5.ábra: A magyar–román államhatárán be- és kilépő személyforgalom alakulása

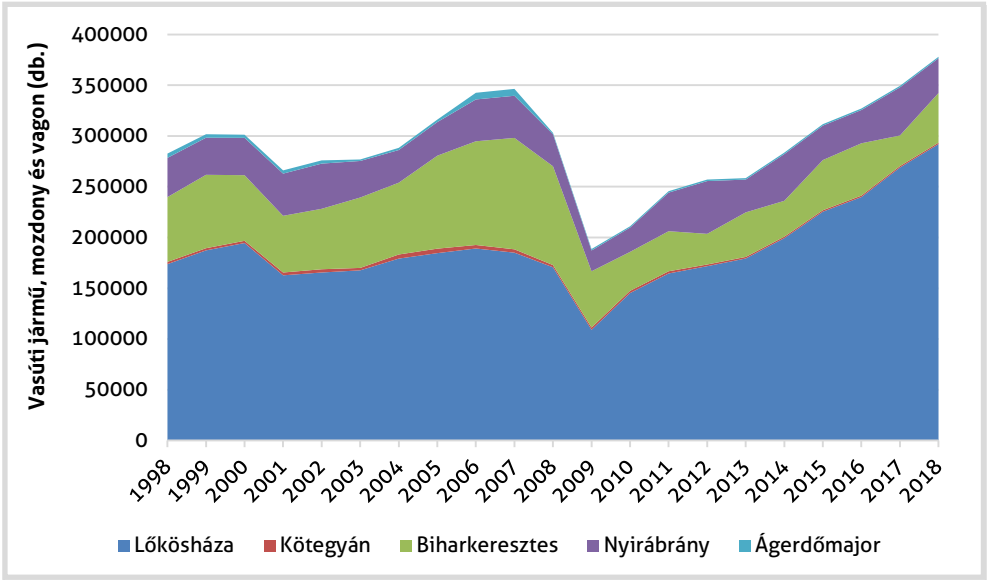

Forrás: Központi Statisztikai Hivatal Tájékoztatási adatbázisa, szerkesztve

A negatív tendencia 2009-cel kezdődően felerősödik, és lényegében általános érvényűvé válik. Ha 1998-at vesszük bázisévnek (=100%), és a 2018-as utasforgalomi adatok alapján a határátkelőkre lebontva vizsgáljuk a folyamatot, akkor megállapítható, hogy a legkonszolidáltabb helyzetben Biharkeresztes (90%) volt, míg Ágerdőmajor (59,4%) esetében lényegében az utaslétszám megfeleződött. Még ennél is drámaibb visszaesés tapasztalható viszont Kötegyán (36,4%), Nyírábrány (35%) és Lőkösháza (23%) esetében.

Sokkal kedvezőbb képet kapunk, amennyiben ugyanerre a periódusra az országhatáron mindkét irányban áthaladó vasúti járművek számának alakulását vizsgáljuk meg (13.6. ábra), mivel az adatsorba a vasúti teherszállításban érintett járműveket is integrálták.

13.6.ábra: A magyar–román államhatárt átlépő vasúti járművek számának alakulása

Forrás: Központi Statisztikai Hivatal Tájékoztatási adatbázisa, szerkesztve

A vizsgált határátkelőhelyek közül egyértelműen kiemelkedik Lőkösháza, mivel az 1998-ban regisztrált járműforgalomhoz képest (=100%) egészen 2007-ig lényegi változás nem tapasztalható, majd a gazdasági válság hatására 2009-ben érte el a minimum pontot (62,8%), ezt követően viszont egy tartós növekedési tendencia állandósult, amelynek eredményeképp 2013-ban elérte a bázisév forgalmát, és 2018-ban 168%-al zárt. A további négy határátkelő esetében a vasúti járműforgalom visszaesése figyelhető meg: Nyírábrány (88,6%), Biharkeresztes (76,6%), valamint az áruszállításban súlytalan Kötegyán (66,7%) és Ágerdőmajor (34,6%) érték el a leggyengébb értékeket.

Vasúti infrastruktúra fejlesztése

Közvetlenül a rendszerváltást követő időszakra a túlzottan ambiciózus fejlesztési törekvések voltak jellemzőek, amelyeket csak elenyésző mértékben sikerült valóra váltani. Jól szemlélteti

a realitás és a tervezési gyakorlat közötti különbséget, hogy a 1996-os, majd az ezt hatályon kívül helyező 2006-os *Területrendezési törvényben*[16] is célkitűzésként több új vasútvonal megépítése szerepelt. Habár Erdélyben az előirányzott vonalak közül a Segesvár–Marosvásárhely, Gyergyószentmiklós–Békás, Zilah–Bánffyhunyad kapcsolatok a helyi/kistérségi igények kiszolgálásán túlmenően növelték volna a vasúthálózat összekapcsoltságának (konnektivitásának) fokát, viszont gazdaságilag ez kivitelezhetetlen törekvésnek számított olyan kontextusban, amikor a meglévő hálózat főelemeinek karbantartása is komoly gondot okoz. Az ezredforduló után, a fejlesztési prioritások átértékelése következtében a vasúti közlekedés hatékonyságát szolgáló korszerűsítési munkálatok és fejlesztések elsősorban a vasúti fővonalak infrastruktúrájának felújítására szorítkoztak. Erdélyben a fejlesztések tekintetében az elsőrangú prioritást a TEN-T törzshálózatának hazai részét képező Rajna–Duna folyosó[17] két ágának a Konstanca–Bukarest–Brassó–Segesvár–Koslárd–Piski–Arad–Kürtös, és az erről Aradnál leágazó Arad–Temesvár–Karánsebes–Craiova–Bukarest, továbbá a Temesvár–Temesmóra, ill. a Tövis–Dés–Suceava (Szucsáva)–Siret (Szeretvásár) vonalak rehabilitációja képezi. Cél a vasúti szállítás versenyképességének javítása, a személyvonatok esetében 160 km/h, míg a tehervonatok esetében 120 km/h végsebesség elérése által, valamint a vasút nemzetközi interoperabilitásának javításához nélkülözhetetlen ETCS/ERTMS[18] közlekedési irányítási rendszer 2-es szintjének kiépítése is (Olasz, 2014). A Rajna–Duna-folyosó részét képező vonalakon 2011–2013 között kezdődött el nagyszabású felújítás a *Szállítási Ágazati Operatív Program* keretében lehívható 80-85%-os forrásintenzitású EU-s támogatások felhasználásával, viszont az eredeti tervekhez képest a munkálatok jelentős késéssel haladnak. Elsőként a Kürtös–Arad (41,4 km) szakasz felújítása fejeződött be 2014-ben, majd premierként 2018 júliusában átadták a rendszerváltás utáni első újonnan megépített vasútvonalat a Segesvár–Ecel (Ațel) szakaszon (300-as fővonal), amely két vasúti alagutat és a Nagy-Küküllőn átívelő új vasúti hidat is magába foglalja. 2019-ben mintegy 170 km vasútvonal modernizációjának befejezése várható, mindez lehetővé teszi a 160 km/h maximális sebességgel történő közlekedést Segesvár–Koslárd (300-as fővonal), Koslárd–Alvinc (200A), Alvinc–Piski (200-as fővonal) viszonylatokon. A 2017-ben megkötött kivitelezési szerződések alapján felújítás alatt áll a Piski–Berzova (Bârzava)–Gyorok/Golgovác (614 km pont) szakasz, a munkálatok költségvonzata 3,14 milliárd lej, befejezése 2022 végére várható. Még előkészületi fázisban van a Brassó–Segesvár vonal (112,5km) felújítása. Erdélyben a TEN-T-hálózat kiegészítő elemeit képező Brassó–Nagyszeben–Piski, Kolozsvár–Biharpüspöki, Arad–Szatmárnémeti–Halmi, Dés–Szatmárnémeti és Bethlen–Madéfalva–Adjud vonalak korszerűsítése a legkedvezőbb forgatókönyv szerint a következő programozási ciklusban kezdődhet meg. A *Közlekedésfejlesztési mesterterv* Erdélyben a fővonalak fokozatos korszerűsítését, valamint a Kolozsvár–Nagyvárad–Biharpüspoki (158 km) és a Temesvár–Temesmóra/Alsósztamóra (56 km) szakaszok villamosítását irányozza elő 2035-ig. Kétségkívül a legnagyratörőbb törekvést a stratégiai jelentőségű Budapest–Kolozsvár–Bukarest–Konstanca gyorsvasút képezi, amely a Párizs–Strasbourg–Stuttgart–Bécs–Pozsony–Budapest vonal keleti irányú folytatását jelentené.

16 Legea nr. 71/1996 privind aprobarea Planului de amenajare a teritoriului național – Secțiunea I – Căi de comunicație, ill. Legea nr. 363/2006 privind aprobarea Planului de amenajare a teritoriului național – Secțiunea I Rețele de transport

17 TEN-T Rhine-Danube Corridor, https://ec.europa.eu/transport/themes/infrastructure/rhine-danube_en

18 European Rail Traffic Management System/European Train Control System

Az első kormányközi egyeztetések ez irányban 2007-ben voltak. Magyarország Kormánya 2018-ban hagyta jóvá a Budapest–Kolozsvár gyorsvasút (450 km) létrehozásának tervtanulmányait. Román oldalról kormányhatározat[19] szintjén a Bukarest–Craiova–Temesvár–Kolozsvár (1275 km) nyomvonal körvonalazódott, több majdani leágazással Szófia, Belgrád és Budapest irányába, és amelyet a magántőke bevonásával PPP konstrukció[20] keretében szeretnének megvalósítani.

Jelentős előrelépés történt az ezredfordulót követően a vasúti közlekedési szolgáltatások minőségét tekintve is. A CFR által működtetett járatokra 2009 októberétől vált lehetővé az online jegyvásárlás, továbbá 2016-tól, egy online felületen a vonat egyedi azonosítója alapján valós idejű információk szerezhetőek be[21]. Az utasok értesülhetnek arról, hogy a szerelvény legutóbb melyik állomást hagyta el, mikor várható a következő állomásra érkezése, és hogy hány perc késése van a menetrendhez képest.

13.1.3. Légi közlekedés

A szocialista központosított államvezetési gyakorlat szükségessé tette a fővárostól jelentős távolságra lévő nagyvárosok és megyeközpontok gyors elérését, amire a légi közlekedés fejlesztése optimális alternatívának bizonyult. Ezzel magyarázható, hogy a rendszerváltáskor Románia tizenhét polgári repülőtérrel rendelkezett, amely közül kilenc Erdélyben volt. Erdély polgári légi közlekedésének alapját jelenleg a kolozsvári, temesvári, nagyszebeni, marosvásárhelyi, nagyváradi, nagybányai és szatmárnémeti nemzetközi repülőterek képezik. A karánsebesi repülőtér 1994–től mint speciális rendeltetésű légi kikötő működik, mivel az állam érdekeltségébe tartozó TAROM-légitársaság kivonulása után elvesztette az egyetlen légi járatát. A repülőteret 2002-ben privatizálták, de a befektetőknek nem sikerült a menetrendszerinti légi forgalom újbóli beindítása. A '90-es évekre jellemző volt Bukarest–Otopeni[22] repülőtér egyértelmű dominanciája, mivel a regionális jelentőségű repülőterek lényegében csak ráhordó szerepkört töltöttek be, jellemzően a fővárosba irányuló heti 1-2 járatot szolgálva ki. Az ezredforduló utáni gazdasági fellendülés, valamint Románia 2007-es csatlakozása az Európai Unióhoz igazi áttörést hozott a légi közlekedési ágazatban. A külföldi munkavállalás egyszerűsödése és térnyerése a felnőtt korú lakosság körében, az „egységes európai égbolt"[23] kialakítására tett erőfeszítések, illetve a romániai piacra betörő diszkont légitársaságok együttesen a légi közlekedés keresleti és kínálati oldalán is erőteljes pozitív változást eredményeztek. A légi utasforgalom, valamint az elérhető nemzetközi desztinációk számának erőteljes növekedése tapasztalható napjainkig, kisebb megingás csak a 2008-as gazdasági válság hatására volt érezhető 2009-ben, illetve 2012–2013 között. Míg a romániai repülőterek teljes éves utasforgalma 2000-ben 2,4 millió utas volt, 2010-ben már 10,1 millió, és történelmi csúcsként 2018-ban elérte a 21,8 millió főt. Erőteljes bővülésre 2006–2008 és

19 Kormányhatározat, 643/2018. augusztus 23.

20 A Public-private partnership (PPP), a köz- és magánszféra olyan jellegű partnerségét jelenti, amelyben a felek a közszolgáltatás nyújtásának felelősségét és kockázatát közösen viselik. Leggyakoribb formájában az infrastruktúra elemeket magántőke bevonásával hozzák létre, majd az üzemeltetési periódus végén (20-25 év) a tulajdon- és üzemeltetési jogok a közszereplőre szállnak át.

21 http://www.cfr.ro/index.php/cauta-tren

22 2004-óta a Henri Coandă Nemzetközi Repülőtér nevet viseli.

23 Single European Sky kezdeményezés amely az 549/2004/EK, 550/2004/EK, 551/2004/EK, 552/2004/EK és 1070/2009/EK rendeleteket foglalja magába

2016–2018 között került sor. A 2018-as *Globális Versenyképességi Jelentés* szerint a légiközlekedési szolgáltatások hatékonyságát tekintve Románia a felmérésbe bevont 140 ország közül a 61. helyen állt, 4,7 ponttal a maximálisan elérhető 7-ből (Magyarország a 87. helyen állt 4,1 ponttal). A IATA-repülőterek[24] összekötöttségét vizsgáló rangsorban, amely egy országnak a globális légi közlekedési hálózatba való integrációjának fokát méri, Románia az 57. helyen állt, míg Magyarország a 62. pozíciót érte el. A légi közlekedés összevont versenyképességi rangsorában 140 ország közül Románia az 55. helyet foglalta el a maximális 100-ból elért 57,9 ponttal.

13.3. táblázat: Erdélyben működő repülőterek teljes utasforgalmának alakulása

Repülőterek	2015	2016	2017	2018
Aradi repülőtér	7 883	-	10 830	10 748
Kolozsvári Avram Iancu repülőtér	1 485 634	1 880 171	2 677 686	2 782 127
Marosvásárhelyi Transilvania repülőtér	336 125	287 486	592	63 587
Nagybányai Maramureș repülőtér	17 159	-	-	1 938
Nagyszebeni repülőtér	276 473	366 010	490 370	658 873
Nagyváradi repülőtér	8 028	41 451	160 299	217 005
Szatmárnémeti repülőtér	17 148	23 708	60 615	75 621
Temesvári Traian Vuia repülőtér	922 685	1 159 852	1 620 763	1 517 249
Erdély	3 073 150	3 760 694	5 023 172	5 329 166

Forrás: Statisztikai Hivatal adatsorai szerkesztve

A regionális repülőterek közül a rendszerváltást követően a temesvári és kolozsvári repülőterek fejlődése volt a legmarkánsabb, mára egyértelműen dominanciával bírnak Erdélyben. A Közlekedési Minisztérium alárendeltségébe tartozó temesvári repülőtér látványos fejlődését főképp az 1999-ben megalapított romániai érdekeltségű Carpatair diszkont légitársaság kondicionálta, amely *hub-* and *spoke*-típusú üzletpolitikája révén több regionális repülőtérről (Bákó, Szucsáva, Nagyszeben) induló utasfluxust csatornázott be, és temesvári átszállással elsősorban Olaszországba irányuló járatokat működtetett. 2014-ben a társaság csődközeli helyzetbe került, és ma már csak charterjáratokat üzemeltet. Utasforgalmi adataikat tekintve, 2006 és 2011 közt átlagosan évente mintegy 80 ezer fővel növekedett a forgalma, 2011-ben 1,2 millió utast szolgált ki. A Carpatair nehézségei viszont a repülőtér forgalmának csökkenését vonta maga után, amely így csak 2017-ben tudta túlszárnyalni korábbi rekordját. 2019-ben a Temesvári Traian Vuia Nemzetközi Repülőtérről Németországba 6, Olaszországba 5, Spanyolországba 3, továbbá Franciaországba, az Egyesült Királyságba, Belgiumba és Izraelbe 1-1 desztináció volt elérhető. A légitársaságok közül legnagyobb súllyal a Wiz Air bír, de jelen van a Rynair, Blue Air, Lufthansa, Eurowings, valamint a Bukarestbe és Jászvásárba járatokat indító TAROM is.

24 International Air Transport Association (Nemzetközi Légi Szállítási Szövetség), rövidítve IATA

A Kolozsvári Aurel Vlaicu Nemzetközi Repülőtér 2013-mal kezdődően vált egyértelműen Erdély első számú nemzetközi repülőterévé. A sikerkorszak elindítója a Blue Air (2006) és a Wizz Air (2007) diszkont légitársaságok megjelenése volt, mely a 2007-ben regisztrált utasforgalom közel megkétszereződését eredményezte (730 ezer utas). A repülőtér tovább erősítette a pozícióját a TAROM, a MALÉV és a Lufthansa, később a LOT és Turkish Airlines által üzemeltetett menetrendszerinti járatok által. A diszkont légitársaságok között Európában piacvezető Ryanair 2019 áprilisában kezdte meg kolozsvári aktivitását a London-Southend járattal. A repülőteret tartós forgalombővülés jellemzi, 2010-ben túllépte az 1 millió utast, 2017-ben a 2 milliót, és 2018 végén elérte a 2,78 millió utasforgalmat. Időközben a megnövekedett forgalom kiszolgálása érdekében jelentős fejlesztések mentek végbe. 2009-ben adták át az új utasterminált, amely 24 ügyfélkapuval rendelkezik, majd 2011-ben elkezdődtek az új kifutópálya építkezési munkálatai. A 3500 méter hosszú és 45 méter szélesre tervezett felszállópálya két lépcsőben fog megvalósulni, első fázisban egy 2100 méter hosszú szakaszt adtak át a forgalomnak 2013-ban. A kifutónak stratégiai jelentősége van, hiszen a középtávú célok közt szerepel interkontinentális járatok bevonzása is. Kolozsvárról 2019-ben Németországba 8, Spanyolországba és az Egyesült Királyságba 7-7, Olaszországba 5, Franciaországba 2, továbbá Ausztria, Svájc, Dánia, Hollandia, Görögország, Ciprus és Lengyelország 1-1 városába indulnak közvetlen járatok. Az EU-n kívül Dubaj, Tel Aviv, és Isztambul vált közvetlenül elérhetővé. A turisztikai szezonban ezen kívül heti rendszerességgel 12 charterjárat is üzemelt.

Széles desztinációpalettával rendelkezik a dél-erdélyi térséget kiszolgáló nagyszebeni repülőtér is, ahonnan 2019-ben a Lufthansa (München), a Wizz Air (London, Dortmund, Frankfurt, Nürnberg, Memmingen, Madrid, Tel Aviv), a Blue Air (Stuttgart), és az Austrian Airlines (Bécs) üzemeltet menetrend szerinti járatokat. Lebonyolított utasforgalmát tekintve (658 873 fő) 2018-ban Erdély harmadik legforgalmasabb repülőtere volt.

Székelyföld számára nagy jelentőséggel bír a marosvásárhelyi Transilvania nemzetközi repülőtér, a már tradicionálisnak mondható Budapestre irányuló járat okán, amelyet 2006-tal kezdődően a MALÉV (2012-ig) és a Wizz Air szolgál ki. A lebonyolított utasforgalmat tekintve szerényebb bővülés jellemzi, 1990-ben mintegy 27 800 főről indult, és 2014-ben tetőzött 343 521 utassal, amikor Románia negyedik legforgalmasabb repülőtere volt. A kifutópálya korszerűsítése végett a repülőtér 2017-ben használaton kívül volt, majd a tevékenység 2018 júniusában történő újraindítása után mintegy 63 700 fős forgalmat ért el. 2019-ben menetrendszerinti járatokat csak a Wizz Air üzemeltet, Dortmund, Memmingen, London–Luton célállomásokra.

2019-ben a nagybányai repülőtérről csupán a TAROM által Bukarestbe irányuló menetrendszerinti járatok indultak. Nagyvárad esetében a bukaresti járat két turisztikai charterjárattal egészül ki. Szatmárnémetiben a bukaresti járton kívül, a Wizz Air London-Luton járata vehető igénybe. Az aradi nemzetközi repülőtér a Wizz Air 2015-ös kivonulása után menetrendszerinti járat nélkül maradt, és jelenleg csak turisztikai charterjáratok veszik igénybe.

A 90-es évek közepén Erdélyben három új repülőtér megépítése is felmerült Brassó, Beszterce és Gyulafehérvár szűkebb vonzáskörzetében. Azonban a már működő repülőterek jó területi lefedettsége, valamint a magas költségek miatt mindeddig csak a Brassó melletti Vidombákon indult be az építkezés. Az ambiciózus projektet Brassó Megye Önkormányzata irányítja, ugyanakkor Kovászna és Hargita megye önkormányzatai is kisebbségi részvénycsomaggal rendelkeznek. Székelyföld számára elsősorban a turisztikai potenciál kihasználása végett fontos az új repülőtér ügye, amelytől az egyébként is erős funkcionális kapcsolatok

további elmélyülése várható. A kivitelezési szerződést még 2005-ben megkötötték, de politikai és pénzügyi akadályok merültek fel, ezért az építkezés 2008-ban átmenetileg leállt (Máthé, Cs. 2012). Bizakodásra adott okot a 2820 méter hosszú kifutópálya átadása 2014. október 3-án. Következő lépésként az utasterminál megépítése céljából 2019 nyarán közbeszerzési eljárást indítottak el. Amennyiben minden terv szerint alakul, az új repülőtér legkorábban 2021-ben készülhet el.

A légi közlekedési ágazat robbanásszerű fejlődése hatására egy székelyföldi repülőtér iránti igény is megfogalmazódott, bár a koncepció gazdasági-üzemeltetési feltételei kérdésesek. Magyarország Kormányának anyagi támogatásával és a Nemzetstratégiai Kutatóintézet közreműködésével 2015-ben elkészült a Székelyudvarhely közelében található Cekend tetőre elképzelt repülőtér hatástanulmánya. A dokumentum szerint ez egy 2500 méter hosszú és 45 méter széles kifutóval rendelkezne, amely megfelel a diszkont légitársaságok által használt középkategóriájú repülőgépek fogadására. Reális finanszírozási háttér és politikai támogatottság hiányában azonban nem sok esély nyílik a projekt megvalósításra, főképp, hogy Hargita Megye Önkormányzata a megyeszékhely közelében található Csíkcsicsó melletti füves kisrepülőtér fejlesztését támogatja.

13.1.4. Vízi közlekedés

A Duna Románia területére Báziásnál lép be, és Krassó-Szörény megye délnyugati peremén mintegy 64 folyókilométeren határfolyót képez Szerbiával. Ezen a szakaszon mindösszesze Ómoldva (Moldova Veche) minősül jelentősebb kikötőnek, illetve két további – főképp helyi érdekeltségű – kikötő, Báziás és Drencova található. Az ómoldvai kikötő 2018-ban 81 ezer tonna áruforgalmat[25] bonyolított le, ez a teljes belvízi áruforgalom mintegy 0,4%-át tette ki.

A Duna romániai felső folyása a tranzit hajóforgalom végett jelentős, mivel a Rajna–Majna–Duna nemzetközi jelentőségű vízi út, amely összeköttetést teremt az Északi-tenger és egyben Európa legforgalmasabb kikötője, Rotterdam, valamint a Fekete-tenger partján fekvő Konstanca között. Románia EU-s integrációját követően új korszak köszöntött be a hazai dunai hajózásban, mivel a Rajna–Duna TEN-T-folyosó prioritást élvez a közösségi közlekedési infrastruktúra-befektetések terén. A lehívható vissza nem térítendő támogatások révén lehetőség nyílt egyrészt a jelentősebb kikötők infrastruktúrájának javítására, továbbá a folyómeder-karbantartási munkálatok rendszeresítésére.

Habár Erdély több jelentősebb vízfolyással rendelkezik, a belvízi hajózást csak a történelmi korokban gyakorolták elsősorban rönkfa és só szállítására. A *Nemzeti Területrendezési Terv Közlekedési hálózatok* fejezete (363/2006 törvény) ugyanakkor előírja néhány romániai folyó hajózhatóvá tételét – köztük a Marost Gyulafehérvár alatt, a Szamost Dés után és a Bega-csatornát Temesvár és az országhatár között, valamint új kikötők létesítését a Szamoson Szatmárnémetiben, Désen és Zsibón, a Maroson Gyulafehérváron, Déván és Aradon, illetve a Bega-csatornán Temesváron. A törvény hatályba lépését követően érdemi megvalósításokra nem került sor, ami nem meglepő, hiszen gazdasági szempontból nézve nehezen elképzelhető, hogy ezek az új belvízi szállítási útvonalak költséghatékonyan üzemeltethetőek lennének, ráadásul a fejlesztésekhez szükséges források sem biztosítottak.

25 INSSE – *Transportul portuar de mărfuri şi pasageri, anul 2018*

Hajózás szempontjából jelentősebbnek tekinthető nagy kiterjedésű tavak lényegében nincsenek a vizsgált területen. A szocialista korszak vízgazdálkodási munkálatainak köszönhetően néhány jelentős kiterjedésű víztározó jött létre, mint a Békási-víztározó (1960) a Kis-Besztercén, a Colibița (Kolibica, 1991-ben) a Beszterce folyón, a Csolnakosi-tó (1964) a Cserna folyón, vagy a Jósikafalvi-víztározó (1978) a Meleg-Szamoson stb. Ezeken az antrópikus eredetű tavakon lehetőség nyílna turisztikai célzatú hajózási tevékenység folytatására, viszont a merev jogszabályi keretek ezt nagymértékben leszabályozzák. Romániában a magánjellegű csónak, vagy jacht birtoklása még nincs széles körben elterjedve és ennélfogva a specifikus infrastruktúra-elemek (dokkok, csónak- és jachtkikötők) is jobbára hiányoznak.

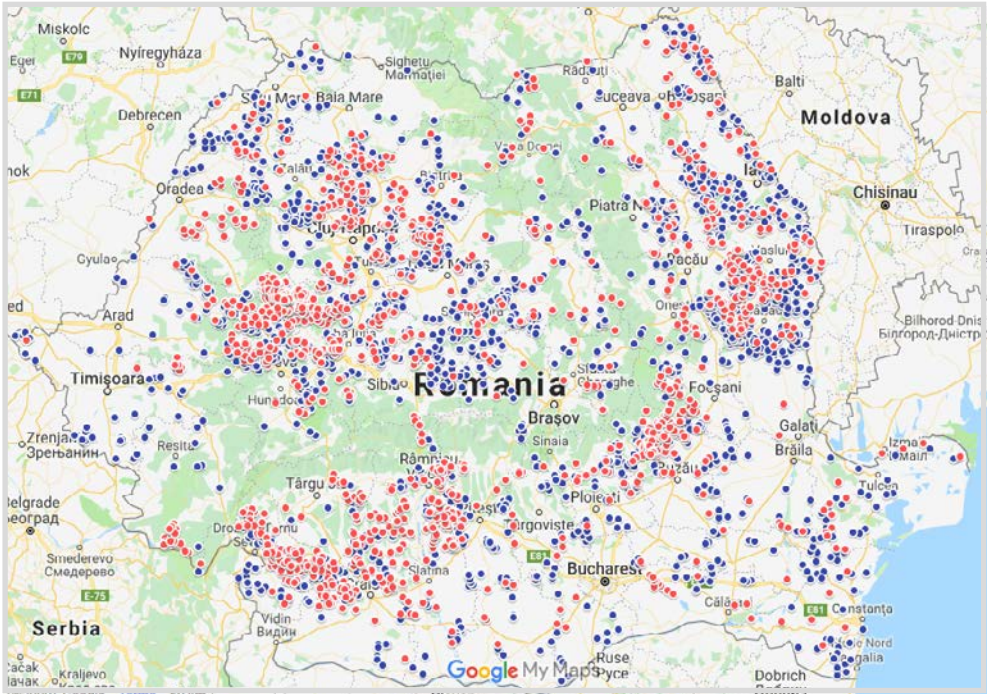
13.2. Telekommunikáció

A rendszerváltás óta eltelt közel három évtized alatt a telekommunikációs rendszerek és szolgáltatások erőteljes fejlődése és diverzifikációja figyelhető meg. Romániában a ’90-es években még a vezetékes telefonhálózat és a postai szolgáltatások képezték a kommunikáció alapját, míg a médiatartalmakhoz a földfelszíni televíziós és rádiós műsorszórás, továbbá a főképp magyarlakta vidékeken a Duna Tv hatására széles körben elterjedő műholdas televíziózás nyújtott hozzáférést. Az évtized végétől kezdődően azonban felgyorsultak az események a telekommunikációs ágazatban, mivel megjelentek az első GSM-technológiát alkalmazó távközlési rendszerek, kábeltelevíziós társaságok, és Románia is rácsatlakozott az internetre. A fejlődés főképp a nagyobb fizetőképes célközönséget garantáló nagyvárosi környezetben volt látványos, a rurális településekbe ezek az új technológiák jellemzően csak több éves késéssel jutottak el. Az ezredforduló utáni évtized első felében a kábeltelevíziós és mobiltelefon-szolgáltatások iránti roppant magas kereslet volt domináns, majd az internet-csatlakozás, illetve a hálózat adatátviteli sávszélessége vált kardinális kérdéssé. Erre az időszakra jellemző volt, hogy a tőkeerős vállalakozások szisztematikusan vásároltak fel a kisebb, helyi telekommunikációs cégeket, ezzel növelve szerepüket a piacon. 2010-re már javarészt megjelentek és konszolidálódtak azok a vállalkozások és jogutódjaik, amelyek a mai napig uralják a telekommunikációs ágazatot Romániában. 2019-ben a legfontosabb szereplők a telekommunikáció terén az integrált szolgáltatásokat nyújtó RDS&RCS, Telekom és UPC Románia, míg a mobiltelefon-szolgáltatások esetében az Orange (egykori Dialog), a Vodafone (egykori Connex) és a Telekom (egykori Cosmote) vállalatok.

A GSM-technológia 1997 tavaszától kilenc városban – ebből Erdélyben Temesváron, Kolozsváron, Brassóban, Nagyszebenben – vált hozzáférhetővé a Connex hálózata révén. 1997 nyarán kiépül a Dialog GSM hálózata is, amely a Connex-szel közösen 2000 végén mintegy 2 millió mobiltelefon-előfizetéssel rendelkezett. A Romtelecom is elindította saját GSM-hálózatát Cosmorom néven még 2000-ben, viszont a vállalat nem tudta kiszorítani a Connex- Dialog párost. Történelmi fordulat következett be 2002-ben, amikor a mobiltelefon-előfizetések száma (mintegy 4,5 millió) első alkalommal meghaladta a Romtelecom vezetékes telefontársaság előfizetőinek számát. Végül 2008-ban, a korábban kábeltévé-, internet- és vonalastelefon-szolgáltatásokkal operáló RDS&RCS is elindította saját GSM-hálózatát Digi Mobil néven, elsőként Nagyváradon, majd fokozatosan építette ki szolgáltatásait az ország nagyobb városaiban.

Habár az internethez való hozzáférés nagyságrendekkel javult, viszont a rurális térségekben ez még mindig nem magától értetődő lehetőség. Különösen az elszigetelt, kis lélekszámú hegyvidéki települések vannak ezen a téren hátrányos helyzetben. A Nemzeti Kommunikációs Igazgatási és Szabályozási Hatóság (ANCOM[26]) 2017-ben országos felmérést készített annak érdekében, hogy beazonosítsák azokat a településeket ahol nincs lehetőség rácsatlakozni a vezetékes internethálózatra, vagy az elérhető maximális adatátviteli sebesség 30 Mbps alatti. A 2017. november 1. referencia-időpontra szintetizált eredmények értelmében Románia 13 755 települése közül 3251 nem rendelkezett olyan vezetékes internet-csatlakozással, amely lehetővé teszi a 30 Mbps feletti adatletöltést. Ezek az NGN-fehér foltok[27] mintegy 350 ezer háztartást és közel 1 millió lakost jelentenek. A 3251 település közül 2418 elméletileg rendelkezik 4G mobilinternet-lefödöttséggel (LTE), illetve 1781 településen a meglévő vezetékes infrastruktúra „legjobb erőfeszítés"-módban legalább 2 Mbps, de legfeljebb 30 Mbps adatátviteli sebességet tesz lehetővé.

13.7. ábra: NGN vezetékes internetkapcsolat nélküli települések 2017 végén

Jelkulcs: piros pont = vezetékes internet hiánya, kék pont = vezetékes hálózat átviteli sebessége <30 Mbps.
Forrás: ANCOM

26 Autoritatea Naţională pentru Administrare şi Reglementare în Comunicaţii (ANCOM)
27 Next Generation Network (NGN) vagy magyar megfelelője „újgenerációs hálózatok" – új, csomagkapcsolt, IP alapú hálózat, amely univerzális szélessávú hozzáférési lehetőségeket biztosít.

Erdélyben főképp a változatos terepadottságú és összetett településhálózatú megyék esetében gyenge a vezetékes internet penetrációja. A megyék szintjén az érintett települések részarányát tekintve meglepő módon Máramaros áll az élen, ahol a megye településeinek 7,7%-a érintett, míg a rangsor végén kimagasló értékkel Fehér megye található, 53,2%-kal. Ugyancsak magas az érintett települések részaránya Szeben (35,6%), Hunyad (33,5%) és Szilágy (33,4%) megyékben. Székelyföldön Kovászna (15,4%) és Maros (15,8%) megyék települései rendelkeznek jobb infrastrukturális adottságokkal. Ha az érintett lakosság részarányát vesszük alapul, kisebb mértékű szórás figyelhető meg a megyék között. A megye lakosságának 1-2%-a érintett Máramaros, Temes, Brassó esetében, míg a legkedvezőtlenebb aránnyal (7-10%) Hunyad, Fehér és Szilágy megyék esetében szembesülhetünk.

13.4. táblázat: NGN vezetékes internetkapcsolat nélküli települések Erdélyben 2017 végén.

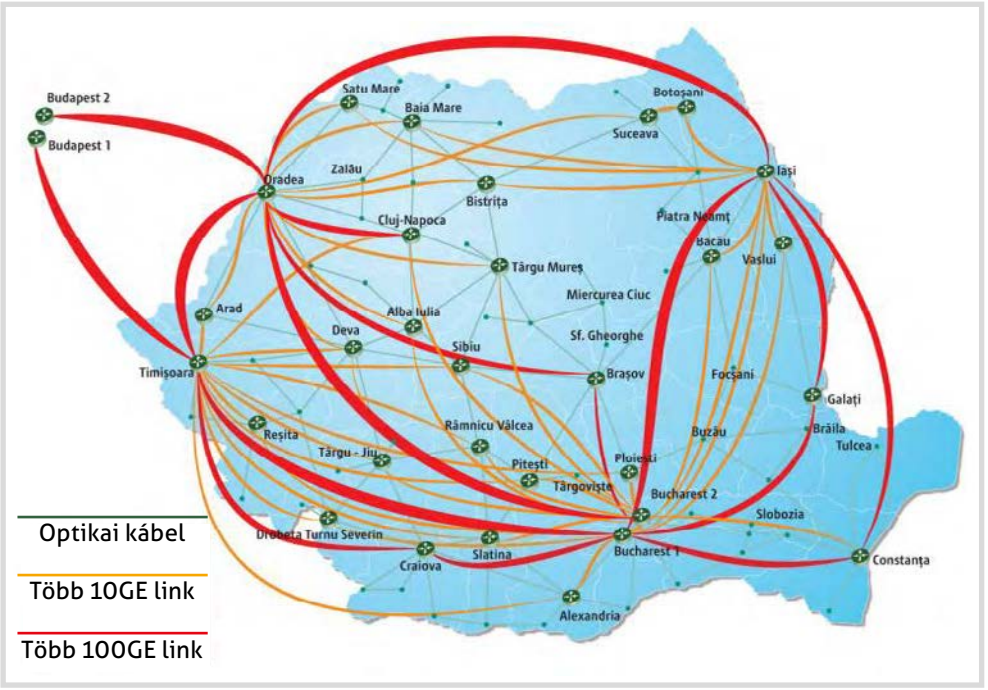
Területi egység	Érintett települések (db)	Érintett háztartások (db)	Érintett lakosság (fő)	Érintett települések, ahol	
				vezetékes internet sebessége 2-30 Mbps (db)	létezik 4G (LTE) mobilhálózat-lefedettség (db)
Erdély	1381	108057	290763	694	825
Fehér	383	13244	33143	72	223
Arad	71	6359	17586	47	25
Bihar	55	8155	22387	27	36
Beszterce-Naszód	58	6869	19632	39	42
Brassó	24	2350	6633	20	18
Kolozs	136	10862	25925	67	94
Kovászna	20	2841	8059	11	12
Krassó-Szörény	36	1883	5605	10	9
Hunyad	163	11470	30137	93	59
Hargita	83	7526	20075	59	58
Máramaros	19	1649	4781	15	17
Maros	81	7636	21186	46	52
Szeben	67	7950	24165	51	30
Szilágy	97	8921	22751	64	70
Szatmár	51	5855	16460	42	47
Temes	37	4487	12238	31	33

Forrás: ANCOM, szerkesztve

A kiépült optikai vezetékes hálózat lehetővé tette a nemzetközi viszonylatban is csúcsminőségnek számító sávszélességű internet lakossági felhasználását a legtöbb romániai városban, kedvező díjszabás mellett. A piacvezető vállalatok közül az RDS&RCS (2013

novemberétől) és a Telekom (2016-tól) 1000 Mbps, míg a UPC Románia (2014. augusztus végétől) 500 Mbps maximális letöltési sebességet lehetővé tevő internet-hozzáférést biztosítanak az optikai kábelhálózataikra rácsatlakozott lakossági felhasználóik számára. Az RDS&RCS 2018-as zárójelentése szerint a romániai optikai kábel hálózata (amelynek 90%-a FTTB/FTTH) 2018 végén mintegy 28 500 kilométert tett ki, amely a háztartások 76%-át (5,7 millió) fedte le. A vállalat 2018 végén 2,5 millió vezetékes internet-szerződéses ügyféllel rendelkezett.

13.8.ábra: Az RDS&RCS vállalat optikai hálózata 2018 végén.

Forrás: Digi Communications: Raport anual pentru anul încheiat la 31 decembrie 2018

Főképp a magasfeszültségű villamosvezetékek nyomvonalán kiépítetett optikai vezetékes hálózat gerincvonalai elkerülik a Székelyföldet, amely negatívan érinti a térség digitális versenyképességét. Erdélyben az internethálózat legfontosabb csomópontjai Temesvár és Nagyvárad.

Az Eurostat adatai szerint 2017-ben Romániában ezer lakosra mindössze 243 szélessávú vezetékesinternet-előfizetés jutott, míg az EU28 becsült átlaga 341 előfizetés/1000 lakos volt. Vitathatatlan viszont a látványos fejlődés, mivel 2005-ben 18 előfizetés/1000 lakos, 2010-ben már 147 előfizetés/1000 lakos értéket regisztráltak. A fejlesztési régiók szintjén az Északnyugati Régió és a Nyugati Régió 2018-ban közel azonos internetlefedöttség-rátával rendelkezett, mivel a háztartások 87%-ában, illetve 86%-ában bármely háztartástagnak módjában állt az

internethez való otthoni hozzáférés. Ez, a nyolc romániai fejlesztési régiót tekintve, Bukarest-Ilfovot (96%) követő pozíciókat jelenti. A Székelyföldet is magába foglaló Középrégió az ötödik helyet foglalja el ebben a rangsorban 75%-kal. 2010-ben ez az arány még 42%, 40%, illetve 47% volt.

Szakirodalom

Erdősi F. (2000). A kommunikáció (közlekedés-távközlés) szerepe a terület- és településfejlődésben. I., VÁTI, Budapest.

Faragó I. (2015). Térképészeti földrajz I. A Kárpát-térség térképészeti földrajza. Egyetemi jegyzet, Eötvös Loránd tudományegyetem, Informatikai Kar, Térképtudományi és Geoinformatikai Tanszék, Budapest.

Fleischer, T. (2008). Az elérhetőségről: az elérhetőség fogalma. Közúti és Mélyépítészeti Szemle, 58 (1–2), 1–6.

Geurs, K. T. – van Wee, B (2004). Accessibility Evaluation of Land-Use and Transport Strategies: Review and Research Directions. Journal of Transport Geography, 12 (2), 127–140.

Kiss J. P. (2000). Illúziók nélkül. A határátkelőhelyek szerepe a határ menti kapcsolatok alakulásában az ukrán, a román és a szerb határszakaszon az 1990-es években. Tér és Társadalom, 14 (1), 179–192.

Máthé, Cs. (2012). The Braşov International Airport Project – Risks and Opportunities. Studia Universitatis Babeş-Bolyai, Geographia, 1.

Nagy B. – Vofkori L. (1998). A Déli-Kárpátok. In: Karátson D. (szerk.): Magyarország földje: Kitekintéssel a Kárpát-medence egészére. Kertek 2000 Kiadó, Budapest, 508.

Nedea, P. – Pascu, E. – Milea, O. (2011). Romania Europe's Cross-Roads Pan-European Corridors and Ten-T Priority Axes. Current Conditions and Perspectives. Analele Universitatii Maritime Constanta, 12 (16), 85–96.

Olasz P. (2014). Mi is az az ETCS? Híradástechnika, 69 (1), 53–57.

Szabó, Sz. (2008). A közlekedés földrajza//A közúti közlekedés//A légi közlekedés. In: Vidéki I. (szerk.): Fejezetek Ipar- és Közlekedésföldrajzból. ELTE-Eötvös Kiadó, Budapest.

Vofkori L. (2009). Székelyföld keleti átjárói és szorosai. In: A Csíki Székely Múzeum évkönyve 2009 – II, Néprajz, muzeológia, természettudományok. Csíki Székely Múzeum – Pro-Print Kiadó, Csíkszereda, 269–295.

White, H. P. – Senior, M. L. (1983). Transport Geography. Longman, Essex.

Források

ANCOM. Metodologie identificare lista zone albe NGN

Digi Communications NV. Raport anual pentru anul încheiat la 31 decembrie 2018

Európai Bizottság. Európa összekapcsolása: az Európai Unió új közlekedési törzshálózata, MEMO/11/706

European Agreement on Main International Traffic Arteries, UNECE/TRANS/SC.1/384

Hargita repülőtér. Megvalósíthatósági Tanulmány. Aeropartner Kft

Institutul Național de Statistică. Baza de date statistice Tempo Online. https://statistici.insse.ro/shop/ (Utolsó letöltés: 2019. 09. 21.)

Institutul Național de Statistică. Lungimea căilor de transport la sfârşitul anului 2018

Institutul Național de Statistică. Transportul aeroportuar de pasageri şi mărfuri, anul 2016

Institutul Național de Statistică. Transportul aeroportuar de pasageri şi mărfuri, anul 2017

Institutul Național de Statistică. Transportul aeroportuar de pasageri şi mărfuri, anul 2018

Institutul Național de Statistică. Transportul portuar de mărfuri şi pasageri, anul 2018

Központi Statisztikai Hivatal (KSH), Tájékoztatási adatbázis (Statinfo).

EUROSTAT. http://ec.europa.eu/eurostat/data/database (Utolsó letöltés: 2019. 09. 21.)

European Commission. DG Mobility and Transport (2018) EU transport in figures. Statistical pocketbook 2018. Publications Office of the European Union.

Legea nr. 363/2006 privind aprobarea Planului de amenajare a teritoriului național. Secțiunea I. Rețele de transport.
Legea nr. 71/1996 privind aprobarea Planului de amenajare a teritoriului național. Secțiunea I. Căi de comunicație.
Master Plan General de Transport al României 2014–2030. http://mt.gov.ro/web14/strategia-in-transporturi/master-plangeneral-transport/documente-master-plan (Utolsó letöltés: 2019. 09. 21.)
Ministerul Transporturilor. Strategia de dezvoltare a infrastructurii feroviare 2018–2022.
Oxford Business Group. (2008). The Report: Romania 2008. Oxford Business Group, London.
Planul de Mobilitate Urbană Durabilă. Cluj-Napoca, 2016
World Economic Forum. The Global Competitiveness Report 2018

Lakatos Artur, Nagy Egon

14. Hagyományos energiaforrások

Az energiagazdaság az államok nemzetgazdaságának stratégiai ágazata, amely általában a gazdasági élet egészének és a háztartásoknak mindennapos, korszerű működését biztosítja a hálózatos, vonalas infrastruktúra-elemek segítségével. A modern energiagazdaság egyre diverzifikáltabb forrásokból képes energiát nyerni, és a gyorsan változó innovációk a jövőben is forradalmi változásokat eredményezhetnek, gyökeres fordulatokat idézve elő olyan egyéb területeken is, mint a környezetvédelem vagy a geopolitika.

Románia, és ezen belül Erdély energiagazdasága egyre inkább az Európai Unió energiapolitikájába illeszkedő alrendszer, ezért fejlődési irányainak meghatározásakor igazodnia kell az Unió energiapolitikájának alaptéziseihez, amelyek a következők:

- az energiaellátás legyen költséghatékony,
- az energiaellátás legyen biztonságos,
- az energiaellátás feleljen meg a fenntartható fejlődés követelményeinek (Marján, 2006, 494).

Ezek a szabályozások láthatóan csupán a piaci versenyre és a környezettel kapcsolatos általános szabályozásokra, a nemzeti energiapolitikák koordinációjának szorosabb megteremtésére korlátozódnak (Marján, 2006, 494; Horváth, 2002, 325). A tagállamok elutasítják a közös ágazati politikát, amely az energiaunió felé vezetne, mert az energetikát olyan stratégiai ágazatnak tartják, ahol az önös politikák és a közvetlen kontroll megőrzése maradt az elsődleges célkitűzés, hogy a nemzeti energiacégek profitja maximalizálódjon. Ennek az a hátulütője, hogy jobb tárgyalási és zsarolási pozícióba helyezi az EU-ba energiahordozókat vagy villamos áramot exportáló államokat, és végső soron gyengíti azokat a tárgyalási pozíciókat, amelyek a legelőnyösebb piaci árat eredményeznék az EU fogyasztóinak. Példának okáért, Románia is önállóan tárgyal Oroszországgal a gázimportról, de a nemrég föltárt fekete-tengeri tartalékai a közeljövőben a teljes önellátást és exportképességet is biztosítani fogják, ezért számos EU-s tagállammal szemben jóval kedvezőbb alkupozícióban van ilyen tekintetben.

Románia európai viszonylatban változatosabb energetikai erőforrásokkal rendelkező állam, amely, szoros összhangban az uniós szakpolitikai előirányzatokkal, bizonyos princípiumok mentén alakítja energiapolitikáját. Ezeket a stratégiai célkitűzéseket, amelyeket a 2018-ban kiadott kormányzati anyag alapján részletesebben tárgyalunk, az alábbiakban lehetne összefoglalni (Guvernul României, 2019):

- az energiabiztonság megteremtése
- energiahatékonyság és környezetvédelem
- az ágazati versenyképesség növelése
- a beruházások ösztönzése
- az energiafogyasztók védelme

- a megújuló energiaforrásokba való befektetések ösztönzése
- Románia regionális energiapólussá való fejlesztése

Az energiabiztonság elsődlegesen az energetikai nyersanyagok forrásának diverzifikálását jelentené (az egyoldalú importfüggőség elkerülés érdekében), illetve a szállítási útvonalak biztonságos jellegének szavatolását. Ugyanide tartozik a beszerzési források nagyobb fokú szórása térben, amely lehetővé teszi az egyoldalú importfüggőség elkerülését. Románia, s ezen belül Erdély lényeges regionális versenyelőnyökkel rendelkezik kelet-európai szomszédjaihoz képest, hiszen saját készleteinek jelentősebb mennyisége, valamint a hagyományosan diverzifikáltabb szénhidrogén-lelőhelyei az ellátásbiztonságot növelik. Ugyancsak az ellátásbiztonság növelését eredményezi a legújabb technológiai forradalom, éspedig a palaolaj és palagáz kitermelésének lehetővé tétele, amely által például az Egyesült Államok potenciális exportőrré lépett elő a korábbi nettó exportőr szerepből. A palagáz- és palaolaj-kitermelés lehetősége drasztikusan csökkentette ugyanis Oroszország és az OPEC-államok piaci zsarolási potenciálját, és hozzájárult a szénhidrogénárak relatív alacsonyan tartásához a világpiacon.

Az energiahatékonyság és környezetvédelem tekintetében elmondható, hogy mindkét célkitűzés rendkívül tőkeigényes beruházásokat, de ugyanakkor technológia intenzív megoldásokat is kíván. Az energiahatékonyság tekintetében megállapítható, hogy Románia energiaintenzitása (az egységnyi GDP-előállításhoz szükséges bruttó energiafelhasználás) 2013-ban 75%-kal magasabb volt az EU-s átlagánál, ami versenyhátrányként is értelmezhető. Szakértők szerint a modernizáció eredményeként 2030-ra Románia energiaintenzitása a 2013-as szinthez képest 30%-kal csökkenhet, 153 tonna kőolaj-egyenértékre 1 millió eurónyi GDP előállításához (Energyeconomics, 2019).

A környezetvédelmi szempontok elsősorban a megújuló zöldenergia előállításához kapcsolódnak, a károsanyag-kibocsátás lecsökkentését, valamint a hulladékhasznosítás/-kezelés és energiatermelés összekapcsolását jelentik kínálati oldalon. Keresleti oldalon ugyanez az egyre hatékonyabb energiatakarékossági technológiák bevezetését jelenti.

Az ágazati versenyképesség növelése sok tekintetben összefügg a föntebb tárgyalt energiahatékonysággal. Versenyképességet fokozni többek közt termelékenység-növekedéssel, technológiai innovációval és beruházásokkal, hatékonyabb termelésszervezéssel, az energiaszállítási infrastruktúra megújításával, a méretgazdaságossági előnyök jobb kihasználásával lehet. Az EU-tagállamok és így Románia energetikai hálózatainak sűrűbb összekapcsolása, az interoperabilitás növelése szintén olyan célkitűzés, amely az ellátásbiztonságot és a hatékonyságot/versenyképességet egyaránt fokozza.

A klasszikus energiaforrások egyúttal kimerülőek is. Ezek közé tartoznak a szén, a kőolaj, a földgáz, a bitumenes pala, az aszfaltos homok és a radioaktív fémek (Bari, 2003, 302). Ezek az energiaforrások hatásukat tekintve megbízhatóak, kiszámíthatóak, ugyanakkor – azon túl, hogy mennyiségük véges, és kitermelésük, valamint feldolgozásuk is jelentős költségeket generál –, jelentős környezetszennyezéssel járnak.

A fentebb felsorolt energiaforrások közül a szilárd halmazállapotú szén vált leghamarabb jelentőssé globális szinten, az ipari forradalom következtében. Erdélyben viszonylag későn, a XIX. században kezdődött ennek ipari méretű kitermelése, habár lelőhelyei korábban is ismertek voltak.

A térség viszonylag gazdag szénben, azonban a szén nagy része gyenge minőségű, lignit, barnaszén és tőzeg. A 4,7 milliárd tonna tartalékból becslések szerint csak 1 milliárd tonna

szén jó minőségű – írja a gazdasági földrajz szempontjából alapkönyvnek számító munkájában Nicolae Raboca professzor (Raboca, 1995, 108). Jelen pillanatban 500 millió tonnára becsülik az erdélyi és bánsági elérhető szénkészleteket, a tartalékot pedig 1,1 milliárd tonnára. Ezek nagy része feketeszén és barnaszén. A legjobb minőségű antracitból viszonylag kevés van. A feketeszén és barnaszén fő koncentrációja a Zsil-völgyében, Petrozsény környékén található, jelentős mennyiségű barnaszén található még a Zarándi-medencében, Cebe központtal (Ilinca, 2012, 196).

A gyengébb minőségű szénfajták, a lignit és a tőzeg, viszonylag nagy mennyiségben találhatóak meg Erdély területén, jelentős mértékben szétszórtan. Sok helyen nem is kerülnek kiaknázásra, gondolunk itt például a Mohos tőzeglápjára, amely sokkal nagyobb értéket hordoz turisztikai látványosságként. A Sebes-Kőrös és a Kraszna folyók köze lignitben gazdag, ugyancsak jelentős mennyiségű lignit található a Baróti-medencében, Temes megyében és a Fogarasi-hegységben (Raboca, 1995, 109). Lignitet találunk a Fogarasi-hegység egyes részein, a Csíki-medencében és Kolozs megyében a Kalota térségében (Ilinca, 2012, 198).

Habár a kőszén – hasonlóan a fából előállított faszénhez – régóta ismert fűtőanyag az emberi civilizációban, nagymértékű kitermelése az ipari forradalommal kezdődött. Erdélyben 1790-ben nyitották meg az első szénbányákat Anina közelében, 1830–1839 között Baróton és a Brassó megyei Feketehalmon (Codlea), 1840-ben pedig a Zsil-völgyében (Cucu, 1984, 227). Ez utóbbi válik az erdélyi, illetve a kiegyezést követően a magyarországi, majd az 1918-as évet követően pedig a romániai szénbányászat legjelentősebb fellegvárává. Ehhez hozzájárult az is, hogy a vidék nemcsak nagy mennyiségű barnaszénben, hanem ugyancsak jelentős mennyiségű és jó minőségű feketeszénben is gazdag, és az is, hogy mind a Zsil-völgyében, mind pedig a Bánságban található feketeszén nagy része nemcsak fűtőanyagként használható fel, hanem koksszá is átalakítható (Raboca, 1995, 109).

A Zsil-völgyében a XIX. századi fejlesztéseket a következőképpen értékeli egy lokálpatrióta szakemberek által megjelentetett kiadvány:

> „A Zsil-völgyének fejlesztése két erővonal által lett serkentve:
> – a térség fő természeti altalaji kincsének – a szénnek – a kitermelése, amely az ipari forradalom első szakaszában, mint energia erőforrás annak elsődleges gerjesztő eleme.
> – Korszerű műszaki és technológiai eljárások bevezetése, amelyek nélkülözhetetlenek voltak a szénkészlet hatékony értékesítésére, a kitermelés és az elsődleges feldolgozás útján." (Baron–Wersanski, 2013, 20)

A Zsil-völgye jelentőségét jól illusztrálja, hogy 1841-ben a Habsburg Birodalom részét képező Magyarország széntermelése csak 792 000 mázsa volt, a szintén a birodalomhoz tartozó Csehországé pedig hatszor ennyi (Kaposi, 1992, 108). A kiegyezést követően azonban nagy befektetések eszközélése történt Erdélyben is, az olyan nagy (mai szóval élve: stratégiai) jelentőségű helyeken, mint a Zsil-völgye szénmedencéje, ahol állami és magántőke is jelen volt a befektetésben, ennek következtében voltak olyan évek, melyek során a Zsil völgye az egész Monarchia szénkitermelésének 80%-át adta. A Monarchia idejében a Salgótarján társaság volt a Zsil-völgyében aktiváló legnagyobb befektető (Baron–Wersanski, 2013, 36), amelynek többek között a Chorin család is a részvényesei közé tartozott, és amely befolyását nagyrészt

az impériumváltást követően is megőrizte, 1865-től pedig az állami befektetések is megjelentek a térségben.

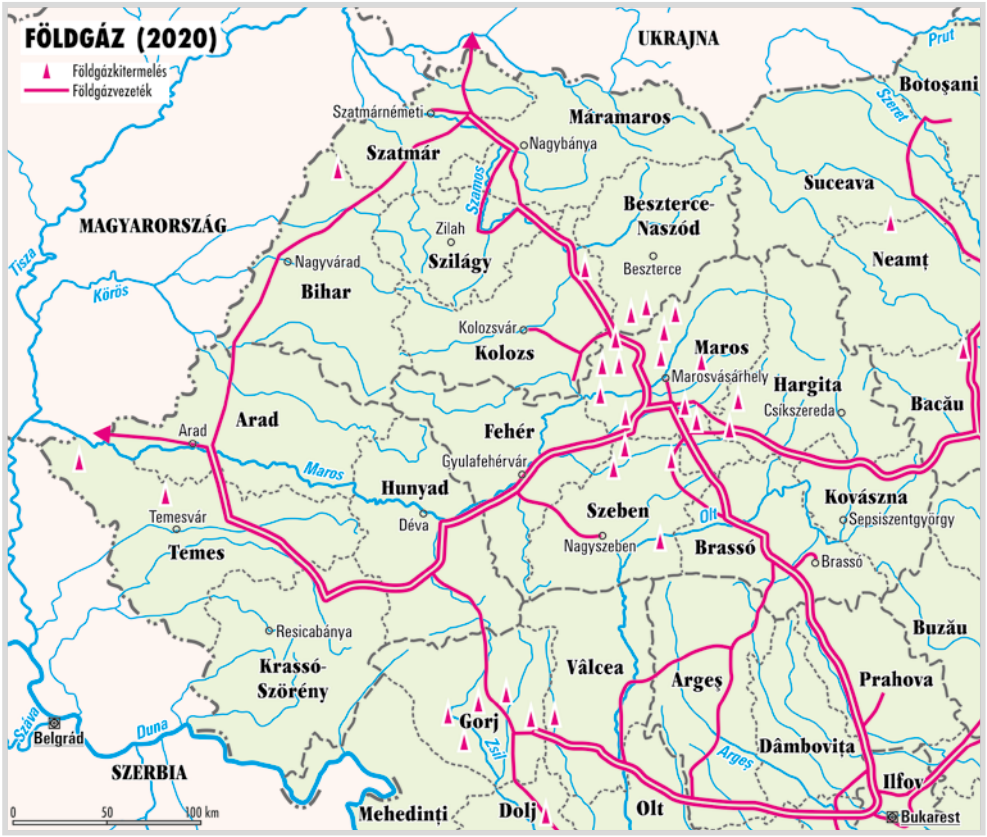
Az 1918-as impériumváltást követően a térség jelentősége megmaradt, sőt, tovább növekedett azáltal, hogy bekapcsolták a romániai gazdaság szénellátásába. Erdély Romániával való egyesülését megelőzően Románia a szénszükségletének nagy részét angol és német forrásból fedezte (Báthory, 1981, 1). A két világháború közötti Nagy-Románia keretében geológusi becslések szerint az ország szénkincsének 62,60%-át nyújtották az erdélyi és bánsági lelőhelyek (Báthory, 1981, 5). Saját, helyi jelentőséggel bírt még a Kolozs megyei Egeresen működő barnaszénbánya, amely elsősorban helyi igényeket elégített ki. Itt is a szenet koksszá alakították (Cucu, 1984, 237), ezt használván a kolozsvári és más közel eső fémfeldolgozó gyárak termelésében. Az egeresi szénbányák 1938-ban 8200 tonna barnaszenet termeltek havi átlagban, 5596-ot 1948-ban, az államosítást megelőzően, majd az államosítást követően 5600-at (ROLCJ. Fond Comitetul Regional PMR. Dosar 12/1948. f 12-13).

A szocialista Románia iparfejlesztési terveiben nagy szerepet játszott a szénbányászat – és általában véve az ásványkincsek minél teljesebb kiaknázása – egyrészt az ország villamosítása, másrészt pedig a kohóipar fejlesztéséhez szükséges koksz előállítása céljából, így mesterségesen duzzasztották, töltötték fel alkalmazottakkal a bányákat. Ez a jelenség már akkoriban sem volt feltétlenül kifizetődő. Így például egy 1961-os újságban megjelenő *Producție multă, dar pe dauna investițiilor*! (Több termelés, de a befektetések kárára!) című cikk arra hívja fel a figyelmet, hogy többe került a Zsil-völgyében egyes szénbányákban a termelés, mint a haszon maga (*Drumul Socialismului,* 1961. április 7., 3.) – ez különösen azért figyelemre méltó, mert a szóban forgó időszakban a párt szigorúan cenzúrázta a sajtót. Ugyanakkor, mivel a szocialista vezetés hosszú távra tervezett, az ideiglenes veszteségeket hosszú távú célok érdekében megengedhetőnek tartotta. így például a villamosításba nagymértékben bevonták a szénalapú hőerőműveket is (Lakatos, 2018), Olténiában, a barnaszén-lelőhelyekre alapozva, a Valutaalaptól kapott kölcsönből két új hőerőművet is rövid időn belül megépítettek. A szocialista Románia villamosításának legfontosabb időszakában, 1950–1960 között egy tízéves villamosítási terv volt életben, amely elsősorban a vízenergia kihasználására koncentrált, ugyanakkor más, fosszilis erőforrásokat is be kívánt vonni az ország energetikai rendszerének növelésébe és modernizációjába. Így például az ekkor épített 24 vízi erőmű mellé 13 hőerőművet is megépítettek, amelyek nagyrészt hazai nyersanyagból működtek. (ROLB. CC al PCR. Secția economică. Dosar 319/1971. f 12.)

A romániai szénkitermelés értékesítésének hatékonyságát nagymértékben negatívan érintette az a tény is, hogy az igazán minőségi széntípusokból viszonylag keveset sikerült kitermelni. Az 1983-as 47,34 millió tonna kitermelt szénből 72,7%-ot jelentett a lignit, 25,6%-ot a feketeszén, és 10,7%-ot a barnaszén (Cucu, 1984, 227), vagyis a termelésnek több mint 80%-át a gyengébb minőségűnek tartott szénfajták kiaknázása nyújtotta.

A szocializmus összeomlását követően a romániai szénbányászat, ennek keretén belül pedig a Zsil-völgyi komplexum egyre veszteségesebbé vált, és a kilencvenes évek közepén megkezdődött a fájdalmas felszámolás folyamata. Ez olykor nem akadálytalanul ment végbe, gondolunk itt elsősorban az 1990–1999 közötti bányászjárásokra, de napjainkra már nagyrészt az erdélyi szénbányászat megszűntnek mondható.

14.1. ábra: A földgáz termelése és vezetékes szállítása (2020).
Készítette: Bartos-Elekes Zsombor

Nem ugyanaz a helyzet egy másik fosszilis energiaforrással, a földgázzal, amely Erdély egyik legjelentősebb természeti kincsének számít mind a mai napig. Bár az erdélyi gáznak köszönhetően az Európai Unióban Románia a negyedik legnagyobb gázkitermelő Németország, Hollandia és Nagy-Britannia mögött, mégis már jó ideje importra szorul e téren (Codoban, 2012, 213) – legalábbis addig biztosan, amíg a fekete-tengeri kitermelés meg nem kezdődik. A gázkészleteket Románia összesített szintjén 2012-ben 630 milliárd köbméterre becsülték, amely a kitermelés következtében 2020-ra várhatóan 77 milliárd köbméterre csökken majd (Ilinca, 2012, 198).

A szocialista Románia a világ negyedik legnagyobb gázkitermelője volt, 98–99%-os tisztaságú metángázzal, amit a világon a legtisztábbnak tartottak. Ennek legnagyobb részét az Erdélyi-fennsík metángázkészletei jelentették, kisebb részét a kőolaj melléktermékeként feltörő kísérőgáz képezte. Az Erdélyi-fennsík esetében három nagy területi egységet lehet elkülöníteni:

A, északnyugati zóna, amely a Szamos és a Maros között terül el, ennek fő központjai Mezőzáh, Kissármás, Mezősámsond voltak.

B, központi zóna, a Maros folyótól a Hortobágy (Hartibaci) völgyéig, ennek leggazdagabb központja Magyarsáros, de idetartozik még Bázna, Küküllővár, Nyárádszereda, Szászndás, Erdőszentgyörgy, Kiskapus, Apaújfalu lelőhelyei is.

C, Délkeleti zóna, Ilenbák központtal (Szeben megye) (Cetină, 1981, 42).

Az erdélyi gázkitermelés jóval korábbi időkre nyúlik vissza, mint a szocialista Románia korszaka, még ha ebben az időszakban is teljesedett ki igazán. Az Erdélyi-medence metángázlelőhelyein születtek meg a nagy vegyi kombinátok is. 20 év alatt, 1945-öt követően megtízszereződött a gázkitermelés (Gavăț, 1964, 281).

1909-ben Maros megyében, Kissármáson is találtak földgázt, ennek következtében hozták létre 1912-ben Tordán az Erste Siebenburgische Erdgass Aktiengesellschaft nevű vállalatot.

1912-ben kezdődött meg a Kissármás–Aranyosgyéres–Torda-gázvezeték megépítése, amely 55 km hosszú volt, és az első olyan vezeték volt Európában, amely metángázt szállított. 1914-ben fejezték be az építését, de csak 1917-ben kezdte meg működését (Stoian, 2008, 46).

1919-ben 22 km-rel hosszabbították meg, Marosújvárig, hogy az itt található szóda-előállítót és sóbányát is gázzal láthassák el (Stoian, i.m., 47).

A Kissármástól Tordáig nyúló 55 km-es vezetéket 1914-ig építették meg. 1915-ben jelent meg az első európai gáztermelésre és leosztásra szakosodott vállalat, az Ungarische Erdgas-Gesselschaft AG, amelynek társtulajdonosai voltak a Magyar Pénzügyminisztérium és a Deutsche Bank. 1917-ben Torda lett az első város, amelynek szükségleteit teljes mértékben gázzal látták el (Codoban, 2008, 209), 1931-ben szintén Torda volt az első olyan város, ahol beállították az első lakossági gázórákat (Stoian, 2008, 209). Ennek jelentőségét akkor értjük meg, ha azt is nézzük, hogy 1989-ben, az extenzív iparosítás és városnövekedés következtében ugyanennek a városnak az ivóvízhálózata 119 km volt (Gergely, 2005, 209–211). Majd 1917–1925 között olyan városok is részesültek a gázellátásból, mint Dicsőszentmárton és Marosvásárhely (Codoban, 2012, 209). Így Marosvásárhelyre 1928–1929-ben vezették csak be a gázt (ROLB. Fondul Ministerul Industriei și Comerțului. Direcția generală a minelor. Dosar 74/1928. f 14). Később azonban ez a város az erdélyi metángáz értékesítésének fő fellegvárává vált.

Az impériumváltást követően 1926. november 22-én létrejött a román országos Sonametan nevű vállalat, amelynek célja a földgázforrások kiaknázása volt, és amely részvényeinek 80%-át a román állam birtokolta (Stoian, 2008, 52). 1928-ban Kissármáson üzembe helyezték az első gázsűrítő berendezést (Stoian, i.m., 53). A gázfelhasználás később talán legismertebbé vált helye a Szeben megyei Kiskapus lett. 1935-ben Kiskapuson égő gázkitörést oltottak ki (Stoian, i.m., 57), majd 1936-ban kezdték el Kiskapuson gyártani a „füstkorom" nevű terméket (Stoian, i.m., 58), nagyipari mennyiségben. Ennek kapcsán hadd térjünk ki röviden a kiskapusi Carbosin vállalat történetére is. A Szeben megyében található Kiskapusra még a XX. század elején elhunyt egykori lakosai sem ismertek volna rá ötven évvel később, akkora átalakulások zajlottak területén az iparosítás következtében. A település 1517-ben már bizonyíthatóan létezett – ekkor említik katolikus templomát – ezzel együtt a legfiatalabb, legkésőbb városi rangot szerző település volt Szeben megyében (Săgeată, 2010, 19). Léteztek olyan tényezők is, amelyek alkalmassá tették ipar telepítésére: először is az, hogy 1868-ban átadták a vasútállomást (Nagy, 2011, 122–124), illetve az is, hogy 1911-ben Kiskapus területén metángázlelőhelyet fedeztek fel (Chisăliță–Piteiu, 2008). Ehhez a lelőhelyhez kapcsolódik a

két világháború közötti időszak egy szerencsére emberéletekben kárt nem okozó, de annál látványosabb és gazdasági szempontból nagy károkat okozó balesete is: minden oltási erőfeszítés ellenére évekig, megszakítás nélkül égett a feltörő gáz, csak 1940. március 28-án sikerült eloltani (Chisăliţă–Piteiu, 2008, 45–49). A gázlelőhelyben rejlő potenciálra – részben talán a robbanás miatt is, de valószínűleg elsősorban más okokból – csakhamar felfigyelt a tőke is, és 1935-ben megalapították a metángáz feldolgozása céljából azt a gyárat, amely egyedi terméke – a füstkorom – miatt válik később híressé. A gyár alapításakor nagy szerepet játszott többek között az amerikai tőke is (România furată, 2017), a korban ez szokatlannak számított Európának ezen a részén, A manapság Carbosinként emlegetett létesítmény az első olyan európai vállalat volt, amely a metángáz vegyi átalakítását tűzte ki célul (Bardac, 1999, 30). Igazán rohamos fejlődésnek azonban az államosítást és az állami tervgazdaság bevezetését követően indult, amikor is az itt dolgozók állandó létszáma rövid időn belül 2000 főre nőtt, terméklistája bővült, és a termelés mennyisége fokozódott. A füstkorom értékes alapanyaga a műgumi vagy a plexiüveg előállításának. Annak ellenére, hogy igyekeztek a technológiát és a munkamódszereket is állandóan javítani, valamint hatékonyabbá tenni, a munka- és környezetvédelmi intézkedések nem tudták tartani a lépést a termelés mennyiségével, és ennek következtében egyre több szennyező vegyi anyag került a levegőbe, ami később le is ülepedett: ez az, ami miatt a városka a „fekete város" becenevet is kapta. Így érte meg a gyár az 1989-es forradalmi eseményeket. Ezt követően a Carbosin egy hosszú privatizációs folyamat következtében hanyatlásnak indult. Míg 1989-ben 2500 dolgozója volt, 1993-ra ez a szám már 1600-ra apadt, majd a gyár bezárt, nagy veszteség volt az állásuk nélkül maradt dolgozók számára. Ugyanakkor ennek a gyárnak a megszűnése hatalmas nyereség volt a környezet és a fenntartható fejlődés számára.

A gáznak fűtésre vagy más, hasonló célokra történő felhasználásában szintén nagy lehetőségek rejlettek, amelyekkel a szocialista Románia igyekezett is élni. 1958-ban Illenbák helységben, Szeben megyében nagy gáztározókat építettek. 1959-ben Románia lett a világ első gázexportőre, Magyarországra szállította a gázt. Ekkorra már az Erdélyi-medencében 20 nagy koncentrációs gázlelőhelyet azonosítottak (Grigoraş, 1961, 209–212). 1979-ig nem volt szükséges Romániába gázt importálni (Codoban, 2012, 210). Ezt követően az oroszországi gázellátás szerepe megkerülhetetlenné vált, de ez nem azt jelenti, hogy a romániai hazai gázkitermelés nem maradt jelentős. Ezt illusztrálja például az a tény is, hogy Romániában 1993-ban 24,4 milliárd köbméter gázt termeltek ki. A Maros és a Szamos, a Maros és Nagy-Küküllő, a Küküllő és az Olt folyók közén, de a keleti részen is komoly tartalékok találhatóak (Raboca, 1995, 108). Románia saját szükségleteit kb. 80%-ban képes fedezni földgázból, úgy, hogy a Fekete-tengerben található készletek kiaknázása még el sem kezdődött. Ez a többi európai országhoz viszonyítva nagyfokú energiabiztonságot is jelent.

Habár a legjelentősebb gázelosztó központ a mai napig Medgyes, a legnagyobb gázfelhasználási központ Marosvásárhely, ahol másra is használják a metángázt, mint fűtésre vagy nyersanyagexportra, és amelynek legfontosabb ipari létesítménye mind a mai napig az Azomureş vegyi kombinát. Ezt, akárcsak a krajovai megfelelőjét, egyenesen nagy volumenű exportigények kielégítésére hozták létre (*Dit Entwickelung*...1965, 8). 1978-ban Maros megyében termelték ki az ország metángáztermelésének háromnegyedét, több mint 21 milliárd köbmétert. Itt kell megjegyeznünk, hogy a metángáznak Marosvásárhely központtal történő feldolgozása, hasznosítása távolról sem a szocialista Románia gazdasági szakembereinek

ötlete volt. 1913-ban a lelkes lokálpatrióta, Csiszár Lajos többek között a következőket mondja a Marosvásárhelyi Kereskedelmi és Iparkamara tagjai előtt:

> A Maros alsóbb folyásánál, Marosvásárhely vidékén azonban már nincs kő. Ezen a vidéken már a földgáz segíthet. A földgázánál arra kell törekedni, hogy az ipar a lehető legolcsóbban kapja s az állami monopóliumot képező nemzeti kincs ne adassék át olyan konzorcíumoknak, melyekben egyesek mindjárt az elején nagy közvetítő haszonra spekulálnak s akiknek a legfőbb szempontjuk lesz a gázmennyiség elhelyezése, teljesen kívül hagyva az iparfejlesztés nagy tekinteteit. Itt, ezen a vidéken, hogy milyen ipar képződjék, az a felelet, hogy mindenfélét segíteni kell. Spéciel városunkban maga a város adjon meg az állammal együtt minden kedvezményt az ipar céljából letelepülni szándékozók részére. Hasson oda a város, hogy széles körben terjedjen a híre annak, hogy a közterhek alól mentesíti az ide települőket, mert a gyáros is inkább szeret a nagyobb városban dolgoztatni, ahová a tanult munkás is szívesebben megy… (Csiszár, 1913, 26–27)
>
> A földgáz hasznosítása iránti ügyben a városnak kell a kezdeményezőnek lennie, ha részvénytársasági alapon is fog az ügy megindulni. Ma a magánosok tőkéjét csak így lehetne a célnak megnyerni, de a legalkalmasabb volna, ha a város maga venné saját számlájára az ügyet a kezébe, egyszerűen kommunizálná, mint több más milliós vállalatát, mert csak így tudná biztosítani a köz szempontjából való ingerenciáját. Az adóalanyok szaporodásának a város látja kétszeresen a hasznát. Ezt a nagy kincset nem szabad már tovább engednünk semmivé válni. Ha nem tudja elfogyasztani az ipar, el lehet adni háztartás céljaira. Tenni, cselekedni kell. Inkább a halál, mint ez a letargikus tétlenség. Ami ezrek szállnak a levegőbe, nemzeti gazdaságunk veszteségei. Becsüljük meg, vegyük komolyan; munkára való felrázásként, az anyaföld termékének felszínre jutásával ezt a nagy figyelmeztetést.
>
> Ez a nagy nemzeti kincs hosszú időre biztos alapot fog képezni Erdélyben nagy ipari és kereskedelmi élet kifejlesztése tekintetében. Erdély természetes gócpontja Maros-Vásárhely… (Csiszár, 1913, 27–28).

Ha a metángáz nem is tűnt olyan „jellegzetesen" román kincsnek stratégiai szempontból nézve, mint a kőolaj – ami a világháborúk során román szempontból nagy szerepet játszott, illetve a két világháború között sajátos versenyfutást eredményezett a kor nagyhatalmai és nagyvállalatai között –, a maga során azonban megvolt a maga jelentősége. Ezt illusztrálja többek között az is, hogy 1946-ban például Lakatos István szociáldemokrata politikus, képviselőjelölt az alábbiakkal is kampányolt:

> Romániában évenként két milliárd köbméter földgáz folyik el a levegőbe. Felbecsülhetetlen értékű világító- és fűtőanyag, amellyel sok százezer vagon fát, szenet és fűtőolajat lehetne megtakarítani és eladni a külföldnek közszükségleti cikkek ellenében. (MNIT, 1946, C 1901)

Egy másik dokumentum tanúsága szerint a szocialista magyar állam is felfigyelt a romániai, elsősorban erdélyi gázban rejlő lehetőségekre, sőt, Kelet-Magyarországon az ötvenes évek legelején eredetileg román nyersanyag segítségével tervezték működtetni a tiszapalkonyai erőművet. Erről tanúskodjon a következő, 1954. április 16-ra keltezett, a tiszapalkonyai erőmű igazgatója által feletteseihez intézett tájékoztatásából kiemelt részlet:

> Köztudomású, hogy a felszabadulás előtt az ország vegyi alapanyagokkal való ellátása majdnem teljes egészében a német vegyipartól függött. Felszabadulásunk után, a függőségi viszony megszűntével nyílt meg a lehetősége, hogy a fontosabb szerves alapanyagokkal való ellátást önmagunk oldjuk meg. Kezdetben a magyar szerves alapanyagipar megteremtésének lehetőségét a pusztaedericsi-hahóti földgáz hasznosításával vélték biztosítani. A szükségletek felmérése után megállapított termelési volumenek azonban az említett nyersanyagbázissal racionálisan biztosíthatóak nem voltak, és így merült fel az a gondolat, hogy a magyar szerves vegyipari alapanyag termelést román földgáz bázisán építsük ki. Az ez irányú tárgyalások eredményeként egyezmény jött létre a Magyar Népköztársaság és a Román Népköztársaság között, melyben a román fél évi 120-132 mill. köbméter földgáz 25 éven keresztül való szállítására, a magyar fél ennek átvételére kötelezte magát. (MNL, Tiszai Vegyi Kombinát XXIX-F-125, 007/7/1954).

Ilyen körülmények között jogosnak tűnik a romániai iparosításért felelős szakemberek és pártvezetők részéről az a törekvés, hogy a földgázkincset minél jobban értékesítsék, a benne rejlő lehetőségeket kihasználják. A mezőségi földgáz feldolgozására alapították 1966-ben az Azomureşt, amelynek 1985-ben 4438 alkalmazottja volt már (Costea, 2004, 266–267). A gyár létrejöttének érdekessége az hogy vita előzte meg az Azomureş megépítését: Bukarestben Gheorghiu-Dej és Chivu Stoica már elhatározták, hogy Marosvásárhelyre fog kerülni ez az ipari létesítmény, amikor a helyi magyar szakemberek azt javasolták, hogy biztonsági okokból lakott helyektől távol, Erdőszentgyörgy rajonban építsék meg a gyárat. Ennek logikája az is lett volna, Bottoni szerint, hogy a románosítás eszköze volt a kombinát, és a magyarok tudták, hogy magyar falusi környezetben nehezebben lehetne románosítani (Bottoni, 2008, 411). Bukarest azonban végül keresztülvitte akaratát. A fentebb is említett Iosif Banc, a Magyar Autonóm Tartomány első titkára pedig saját eredményének tudja be az Azomureş létrejöttét (Roman, 2008, 20). A kombinát létesítésével függ össze valószínűleg az a népességmozgás is, amit tudományos kutatók is már abban a pillanatban érzékeltek és le is írtak: a migrációs növekedés Marosvásárhelyen 8,6 %-kal nőtt 1969–1972 között (Soneriu, 1972, 581). Ugyanakkor azzal együtt, hogy a románosítás eszközeként is tekinthetünk rá, az új kombinát sok magyar embernek is munkát, megélhetést jelentett.

> „A marosvásárhelyi Azomureş Vegyipari Kombinátban az ötéves terv folyamán új részlegek lépnek működésbe, megsokszorozván a mezőgazdaság fejlesztéséhez szükséges nitrogén tartalmú műtrágya mennyiségét. A kombinát dolgozói, lehetőségeik jobb kihasználásával is hozzájárulnak a minőség javításához és az előállítási költségek csökkentéséhez." (*Dolgozó Nő*, 1971. január, 3.)

– írta nagy lelkesedéssel a *Dolgozó Nő* munkatársa.

Az Azomureş csakhamar stratégiai fontosságú létesítménnyé vált. „Leginkább egy óriáslaboratóriumhoz hasonlítható, amelyben az egész technológiai folyamat gépesítve és automatizálva van" – írta büszkén egy 1968-ban kiadott propagandaanyag. 1967-ben 61 125 tonna műtrágyát termelt a gyár, a 68-as tervek szerint ez 1970-re 150 075 tonnára kellett, hogy nőjön (Lupu et alii, 1968, 11). Az Azomureş műtrágyatermelése 1977-ben az ország műtrágyatermelésének 21,9%-át nyújtotta. Az Azomureş életképességét mutatja az is, hogy jelenleg is működő vállalat, amelyet jegyeznek a bukaresti értéktőzsdén, és profitot generál. Azt sem szabad elfelejteni ugyanakkor, hogy jelen pillanatban Maros megye legnagyobb környezetszennyező vállalata (Lakatos, 2018, 180).

2000-ben került sor a nemzeti gázvállalat újjászervezésére. Így jön létre a Transgaz S.A. Mediaș, amely a gáz szállítására szakosodott, a Distrigaz Nord, Marosvásárhely központtal és az Exprogaz S. A. Mediaș, amely gázkitermelésre szakosodott. A Distrigaz Nordot 2007-ben a német E.ON vállalat vásárolta meg (Codoban, 2012, 210). Az erdélyi gázkitermelés nagy jelentőségű marad, és jelentősége elméletileg megnövekedhetne, amennyiben sikerülne bekapcsolni valamelyik jelentősebb gáz- és kőolajszállító vezetékhálózat projektjébe. Erre azonban reális igény jelen pillanatban a nagyvállalatok részéről nincs.

A szénnel és földgázzal ellentétben a kőolaj nem gyakori ásványkincs Erdélyben. Ez annak ellenére is így van, hogy kis mennyiségben azért kőolaj is található mind a szűkebb értelemben, mind a tágabb megközelítésben vett Erdély területén. Így a Máramarosban, Borsa környékén is előfordulnak bitumenes kőzetek, amelyek kőolaj és gáz keletkezésének alapját képezhetik (Gavăt, 1964, 284). Ez a Máramarosban kis mennyiségben megtalálható kőolaj csakis a sajátos talajviszonyoknak köszönhetően speciális operációk révén aknázható ki. Ennek megfelelően a térségben az Iza-völgyében volt kőolaj-kitermelés, Dragomérfalván és Izacsalon (Grigoras, 1964, 213). A Máramarostól délkeleti irányba eső, az Erdély és Moldova határát képező Keleti-Kárpátokban olyan kőzetek találhatóak több helyen, amelyek kőolaj-tárolókőzetté alakulhatnak át idővel. és a Szilágy megyei Nagyilondán, illetve ennek közvetlen környékén is egyaránt található kőolaj, illetve metángáz tárolókőzetek (például Gelencén). Napjaink drága technológiájával, kis mennyiségükből fakadóan, kiaknázásuk nem lenne kifizetődő. A kőolaj ritkábban előfordul még a szénben gazdag Zsil-völgyében is (Grigoraş, 1961, 206), de szintén nem olyan mennyiségben, hogy érdemes legyen a szénbányák szomszédságába kőolajfúró kutakat is telepíteni.

Ezeknél a fentebb felsorolt helyszíneknél némileg jelentősebbek a partiumi lelőhelyek, amelyek a bitumenes kőzetek jelenlétével állnak kapcsolatban. Itt a Berettyó környékén találtak lelőhelyeket, valamint a Bánságban Temes megyében, Temeskenéz, Varjas, Orczyfalva Temes megyei települések mellett. Máriaföldön, Nagyszentmiklóson korábban is volt mérsékelt mennyiségben kőolaj-kitermelés (Raboca, 1995, 59). Berettyóújfalun kőolajfinomító is működött hosszú időn keresztül, kezdetben helyi nyersanyaggal, később az ország más részeiből – elsősorban a Prahova völgyéből – ide szállított olajjal. Sajátos jelentőségű Felsőderna és Tatáros környéke: a Partiumban a Réz-hegység nyugati oldalán, a Bihar megyei Felsődernán és Tataroson bitumenes aszfalt található (Popescu- Voiteşti, 1924, 70). Ennek jelentőségét, a környék gazdasági életét fejlesztendő tervek vonatkozásában jól illusztrálja például egy 1946. áprilisi jelentés, amelyet a Román Kommunista Párt Bihar megyei szervezete intézett feletteseihez, és amelyben arra tesz javaslatot, hogy a Derna-Tatáros területén zajló bányászatot 1 milliárd lej értékű kölcsönnel lenne érdemes megfinanszírozni, hogy a napi termelés 11 vagon lignitről 35 vagonra, 38 vagon bitumenre és 5 vagon olajra növekedhessen (ROLBH

Fond PCR. Comitetul Judeţean Bihor. Dosar 4/1946. F 17.). Ekkoriban ezeknek a bányáknak körülbelül ezer munkásuk volt, és a kitermelt bitument és olajat külföldön – valószínűleg Magyarországon – értékesítették, mert, amint azt a párttitkári jelentésből megtudjuk, megfelelő szállítási eszközök híján ezek a termékek nem juthattak el a romániai nagyfelvásárlókhoz (ROLBH. Fond PCR. Comitetul Judeţean Bihor. Dosar nr. 3/1945. F 1.) Később persze a helyzet javult, a szocialista rendszer fokozta az itteni ásványkincs kiaknázásának folyamatát, napjainkra azonban ez is elveszítette jelentőségét.

A fosszilis energiaforrások eltüzeléséből felszabaduló energia fontosságát jól illusztrálja az a táblázat is, amely szerint 2006-ban Románia energiatermelésében való részesedésük 58,09% volt, szemben a vízi energiával, amelynek részesedése 32,02%, az atomenergiáé pedig 9,20% volt, a fennmaradó 0,69%-ot pedig más, megújuló energiaforrások jelentették.[1] Ez persze napjainkra módosult: a Nemzeti Energiahatóság (ANRE) 2019. júniusi jelentése értelmében a vízenergia 48,43%-át nyújtja a román energiapiac belső termelésének, míg a szén 19,29%-át, a nukleáris energia 16,60%-át, a szélenergia 7,84%-t, a gáz 5,74%-át, a napenergia 1,99%-át, a biomassza elégetése 0,10%-t, és az elsősorban üzemanyagként felhasznált kőolaj mindössze 0,02%-át teszi ki a termelésnek (ANRE, 2019). Ez egyrészt a nemzetközi helyzet, a klímaváltozás, a környezetvédelem szükségessége által diktált helyzetből, másrészt pedig az objektív technológiai fejlődésből fakad, amely lehetővé teszi a megújuló energiaforrások jobb kihasználását. A hidroenergetika határesetnek számít a „klasszikus" és a „megújuló" energiatermelési módok között, használata ugyanis nem jár olyan hosszú távú káros következményekkel, mint a fosszilis energiaforrások elégetése, a vízi erőművek mégis jelentős mértékben képesek átalakítani és hosszú távon károsítani közvetlen környezetüket.

Az alábbiakban pár szót kell szólnunk az erdélyi vízienergia-potenciálról, annál is inkább, mivel a román Hidroelectrica további fejlesztéseket, befektetéseket tervez e téren, beleértve új mikro-vízierőművek megépítését is.

Románia hidroenergetikai potenciálja 38 milliárd Kwh/év, amelynek nagy része kiaknázatlan (Baya, 1999, 9). Az ország területén a vízelosztás viszonylag egyenlőtlen, a vízforrások 66%-a hegyes területen található, amely az ország területének 21%-át jelenti, a síkságon pedig, amely az ország területének 48%-át adja, mindössze 10% található. Ennek megfelelően Erdély területe relatív gazdag vízben, a legszegényebb részek ebben a tekintetben pedig, Dobrudzsa, a Román-alföld (Bărăgan), és Moldva déli része. A vízmennyiség nem állandó, az egyes folyók vízhozama nagymértékben függ az időjárási körülményektől is. Nagy esőzések, hóolvadások következtében egy-egy folyó maximális vízhozama akár több ezerszerese is lehet ugyanazon folyó minimális vízhozamának (Popa–Paraschivescu, 2007, 19). A vízenergia előállítása szempontjából a két legfontosabb víztömeg-típus a sebes folyású folyóvíz (patak, folyó) és a gáttal-zsilippel szabályozott gyűjtőtó: ezek közül az első kategória egyértelműen a természetföldrajzi adottságok következménye, a másodikhoz pedig a természeti adottságok mellett szükséges az emberi technológia beavatkozása is. Ez utóbbi esetben a hidroenergetikai törekvés gyakran összhangban áll az ivóvíz biztosításának kérdésével is, amint például Kolozs megyében a tarnicai és gyalui tavak esetében történik.

Az erdélyi folyóvizekben rejlő hidroenergetikai potenciált a XIX. század második felében már felismerték, ezért már a Monarchia idejében épültek Erdély területén olyan kisebb

1 Lásd az e tanulmány megírásának pillanatáig nem aktualizált Wikipédia-szócikket: https://ro.wikipedia.org/wiki/Energia_electric%C4%83_%C3%AEn_Rom%C3%A2nia megtekintve: 2019. 09. 11. 11:15

erőművek, mint a Herkulesfürdő, Felsőbánya (Máramaros megye), Cód (Szeben megye) mellettiek, az ipar igényei pedig Hunyad megyében is megkövetelték a század végére hidroenergetikai létesítmények megépítését (Pop, 1996, 16). A belső (nemzeti) piacok, a gazdasági protekcionizmus és a nemzetgazdaság önellátásra való törekvésének iparosítási korszakában természetesen a szóban forgó vízi erőművek gépeit magyarországi gyárakban állították elő, elsősorban a Ganz gyár termékei közül került ki ez a fajta felszerelés. Időrendi sorrendben 1889-ben telepítettek elsőként vízi erőművet Karánsebes mellé. Ezt követték a többiek: a herkulesfürdői (üzembe helyezés éve: 1892), a Nagyszeben melletti (1896), a marosvásárhelyi (1898), a segesvári (1903), a resicabányai (1904), a hidegszamosi (1906), majd a temesvári és a dési (1910) vízi erőművek. A Hideg-Szamos völgyében található vízi erőművet 1906-ban helyezték üzembe Kolozsvár villamos energia ellátásának érdekében. Külön említést érdemel Szászföldön Carl Wolff üzletember és politikus ez irányú munkássága, aki 1896-ban erőművet telepített a Cód folyóra Szeben és környéke ellátása végett (Makai, 2010).

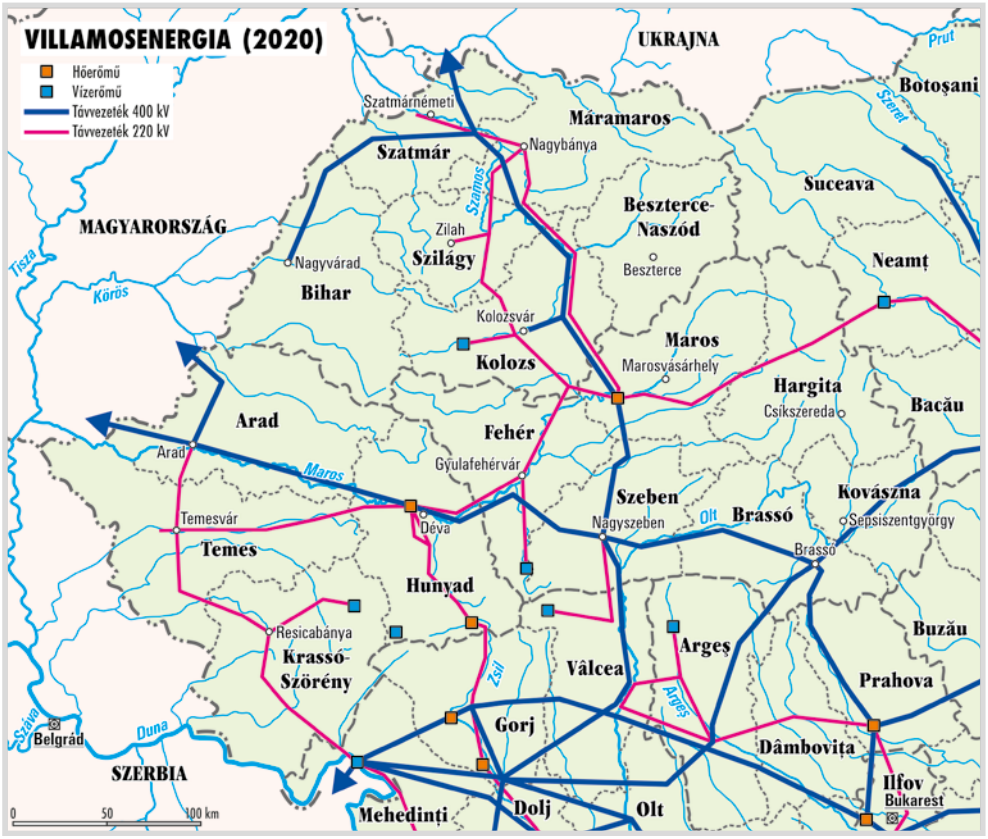
Az impériumváltást követően a román államgazdaság is tudatosan építette az ország hidroenergetikai kapacitását. A második világháború küszöbén 128 vízi erőmű működött az ország területén 55 MW kapacitással, ami mai szemmel rendkívül kis teljesítménynek tűnik. A legjelentősebbek ezek közül a Szeben megyei felújított códi erőmű (1938–1940 között készült el) és a Temesvár mellett található erőművek voltak. A műszaki felszerelés minden esetben importált gépekből állt. Ez a második világháborút követően változott, ekkor a romániai vízi erőművek gépezetét a resicabányai kombinát kezdte el gyártani, az első turbina 1946-ban készült el (Baya, 1999, 9).

A szocialista tervgazdaság is nagy hangsúlyt fektetett az ország villamosítására, mind az ötéves tervek, mind a tízéves villamosítási terv keretében. 1990-ben, a rendszerváltást követően, Románia területén 122 vízi erőmű működött, és 33 állt építés alatt, amelyek 1998-ra még nem készültek el (Baya, 1999, 10). És, habár a romániai – ezen belül is az erdélyi – hidroenergetikai potenciál még nincs teljesen kihasználva, 1990-et követően jelentősebb hidroenergetikai beruházás Románia területén mégsem zajlott. Napjainkban ugyanakkor megnőtt a mikro-vízierőművek utáni kereslet. Ezek a mikroerőművek túl kicsik ahhoz, hogy a régió térképére felkerüljenek, de rendkívül gazdaságosak, rövid időn belül a befektetés visszanyerhető, és elvileg nem, vagy csak nagyon kis mértékben károsítják a környezetet. Azért csak elvileg, mert az elmúlt évek megmutatták, hogy ezek a gyorsfolyású kis folyóvizekre épített mikroerőművek rendelkeznek környezetkárosító hatással is, így például egyes törpe vízi erőművek közeléből teljesen eltűntek bizonyos halfajták, többek között a pisztráng. Ennek megfelelően 2018-ban Ioan Deneş vízügyi és erdőgazdálkozási miniszter bejelentette, hogy ezentúl szigorúbb feltételek mellett adnak majd ki vízi erőművekre építési engedélyt, komoly környezetvédelmi előtanulmányok alapján, és a már meglévőknek is be kell tartaniuk bizonyos környezetvédelmi szabályokat, amelyeket a kidolgozandó törvény fog előírni (Erdély.ma, 2018). Az mindenképpen biztos, hogy a hidroenergetikában még sok lehetőség rejlik, de mindenképpen érdemes a környezetvédelmi aspektusokat is figyelembe venni.

A kétezres években lezajlott energiaipari privatizáció szintén olyan versenykényszert teremtett a román piacon, amely az állami monopóliumok felszámolásával a kapitalizmus jótékony felhajtóerőinek nyitott utat. Sikerült a gázkitermelés és -elosztás, a kőolaj-finomítás és üzemanyag-kiskereskedelem, a villamosenergia-termelés és -elosztás terén több piaci szereplős versenyhelyzetet teremteni. Ez fölszámolta az energetikai vállalatok korábbi nem hatékony, esetenként veszteséges működését, amelyet a korrupció, a túlméretezettség és a

parazita-vállalkozások eredményeztek. Jellemző volt ugyanakkor az EU-s csatlakozás előtti román energetikára a szubvenciók általi piactorzítás, a nem hatékonyság és alacsony pénzügyi fegyelem miatti körbetartozások terhe, valamint a szocialista örökségű állami tulajdont sújtó, spirálszerűen duzzadó amortizációs vagyonvesztés.

14.2. ábra: Főbb erőművek és a villamosenergia-rendszer hálózata (2020).
Készítette: Bartos-Elekes Zsombor

A beruházások ösztönzése a föntebb említett termelési és energiaelosztási infrastrukturális beruházásokon túlmenően a befektetésekhez szükséges biztonságos, kiszámítható, diszkriminációmentes befektetési környezet biztosítását jelenti. Az energiabiztonság érdekében komolyan elő kell segíteni Románia kőolaj- és földgáztároló kapacitásainak bővítését, hogy ezek a tartalékok képesek legyenek az EU-direktívák szerinti legalább 90 napig a szükségleteket biztonságosan ellátni. A villamosenergia-iparban a megfelelő tárolási technológia jelenleg még nem áll rendelkezésre, ezért tartalék termelési kapacitások üzembe állításáról, vagy üzemben tartásáról kell gondoskodni.

Az energiafogyasztók védelme elsődlegesen az energiaszegénység fölszámolását feltételezi, annak érdekében, hogy mindenki egyenlő módon, átláthatóan és diszkriminációmentesen

juthasson hozzá az energiaszolgáltatásokhoz. Emellett a piaci szabad verseny biztosítása, a gáz- és elektromosenergia-szolgáltatók szabadon megválasztható módja jelenthet garanciát arra, hogy a kiélezett piaci verseny a szolgáltatások minőségének állandó javulását és a megfelelő ár-érték arányt biztosítja miden fogyasztónak.

A megújuló energiaforrásokba való befektetések ösztönzése ma már stratégiainak mondható célkitűzés a klímavédelem szempontjából is, amellyel külön fejezetben foglalkozunk. Itt csak annyit említünk meg, hogy Románia, s ezen belül Erdély is fel tud mutatni jelentős eredményeket a szénhidrogén-alapú gazdaság utáni világra való felkészülés terén, és megtette az első lépéseket afelé, hogy a középtávú EU-s előirányzatoknak megfelelően az energiamérlegében 27 százalékkal szerepeljenek a megújuló energiaforrások.

Románia regionális energiapólussá való fejlesztésének kitűnőek az esélyei, mert az ország, és maga Erdély is mint nagyrégió, többszörösen megfelel annak a követelményrendszernek, hogy egyidőben relatív jelentős termelője az energiahordozóknak regionális szinten, ám a tranzitszerepe sem elhanyagolható. Ennek a pólusszerepnek a fokozásához elengedhetetlenül szükséges az újabb szénhidrogén-előfordulások feltárása (akár a palaalapúaké is), a befektetések ösztönzése, a kitermelési, energiatermelési és –szállítási technológiákba, a kőolaj- és földgáztároló kapacitások növelése, valamint a Fekete-tenger és a Kaukázus övezetéből származó földgáz továbbításához szükséges vezetékek (elsődlegesen a Konstanca-Trieszt vezeték), és ezen belül az Erdélyen is áthaladó gázvezetékek megépítése. A villamos energia szempontjából is fontos a határon átnyúló interkonnexiós vezetékhálózatok sűrűségének fokozása. Mindez kölcsönösen javítja Románia és regionális szomszédságának az energiabiztonságát is.

A föntebb fölsorolt kormányzati prioritásokhoz kiegészítő jelleggel illeszkednek a független szakértői csoportok (az Energy Policy Group és a Centrul pentru Studii Politice Europene) által javasolt szempontok, amelyek közül kiemeljük az úgynevezett romániai energetikai szegénység ellen hirdetett föllépést, illetve az energia-digitalizációt (Energy-economics, 2019).

Attól függően, hogy milyen indikátorokat veszünk figyelembe, a román háztartások 13–19 százaléka energetikai szegénységben él. Ezek közül mindössze 30 százalék részesül célzott segélyekben. Az úgynevezett „energetikai unió" program keretében az Európai Unióban hosszabb távon 2050-ig szándékoznak fölszámolni az energetikai szegénység társadalmi jelenségét.

Az energiadigitalizáció a legrugalmasabb piaci modellt jelenti, amely lehetővé teszi, hogy a fogyasztók az úgynevezett kereslet és a kínálat elvének megfelelően működhessenek. A piaci szereplők ezáltal a *big data* lehetőségeket is kihasználva könnyebben adaptálhatnak innovatív megoldásokat az energiaiparban. Ehhez jó kiinduló alapot jelenthet a Romániában relatív jól kifejlett IT-iparág.

Szakirodalom

Anuarul Statistic al Republicii Socialiste România (1983). Editura de Stat, București.
Bardac, D. I. (1999). Copşa Mică. Elemente de monografie medicală şi socială. Vol. I. Editura Tribuna, Sibiu.
Bari, I. (2003). Probleme globale contemporane. Editura Economică, București.
Baron, M. – Wersanski, E. – András, I. (2013). Valea Jiului la începutul secolului XX. Zsil-völgye a XX. század elején. Editura Universitas, Petroșani.
Baya, A. (1999). Hidroenergetica. Editura Orizonturi Universitare, Timișoara.
Báthory, L. (1981). Contribuția industriei carbonifere la dezvoltarea socio-economică a României între 1919–1929. Teză de doctorat. Institutul de Istorie și Arheologie, Cluj-Napoca.
Bottoni, S. (2008). Sztálin a székelyeknél. Pro-Print Kiadó, Csíkszereda.
Cetină, E. (1981). Elemente de geografie economică a lumii. Editura Didactică și Pedagogică, București.
Chisăliţă, D. – Piteiu, M. A. (2008). Focul de la Copşa Mică – cel mai mare incendiu din istoria activităţii gaziere. Editura „Asociaţiei Societatea Inginerilor de petrol şi Gaze", Bucureşti.
Codoban, A. (2012). Rusia şi Europa în cursa pentru energie. Gazul natural: între economie şi geopolitică. Universitatea din Bucureşti, Ars Docendi, Bucureşti.
Costea S. (2004). Din Istoria Târgu-Mureşului: aspecte ale evoluţiei sale politico-sociale, demografice şi economice în perioada 1944–1989. Anuarul Arhivelor Mureșene, vol III. 255–274.
Csiszár L. (1913). Az ipar és kereskedelem megerősödésének akadályai Magyarországon. A Székelyföld iparosítása: a székely nép megmentése. Révész nyomda, Maros-Vásárhely.
Cucu, V. et al. (1984). Geografia României. Volum II. Geografia umană şi economică. Editura Academiei Republicii Socialiste România, Bucureşti.
Die Entwickelung... (1965). Die Entwickelungperspektiven der Volwirschaft der Rumanischen Volksrepublik. Herausgegeben von der Handelskammer der Rumanischen Volksrepublik, Bucuresti.
Gavăț, I. (1964). Geologia petrolului şi a gazelor naturale. Editura Pedagogică, Bucureşti.
Gergely, E. (2005). Turda. Istorie și contemporaneitate. Editura Casa Cărții de Științe, Cluj-Napoca.
Grigoraş, N. (1961). Geologia zăcămintelor de petrol şi gaze din RPR. Editura Tehnică, Bucureşti.
Horváth Z. (2002). Kézikönyv az Európai Unióról. Földkör Kiadó, Budapest.
Ilinca, N. (2012). Geografie umană în România. Populaţie, aşezări, economie. Editura CD Press, Bucureşti.
Kaposi Z. (1992). Magyarország gazdaságtörténete (1700–1830). Janus Pannonius Egyetemi Kiadó, Pécs.
Lakatos A. (2018). A szocialista iparosítás következményei Erdélyben. Környezettörténeti, gazdasági, társadalmi aspektusok. Művelődés Kiadó, Kolozsvár.
Lupu, A. – Olteanu, V. – Popa, A. (1968). Maros megye a szocialista fejlődés útján. Az RKP Maros megyei Bizottsága Propaganda Osztályának Kiadványa, Marosvásárhely.
Marján A. (2006). Az Európai Unió gazdasága. HVG Könyvek, Budapest.
Nagy R. (2011). Capitalul, forță a transformării. Rolul capitalului german în industrializarea Transilvaniei (1880–1918). Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca.
Pop, G. P. (1996). România. Geografie hidroenergetică. Editura Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca.
Popa, B. – Paraschivescu, A. V. (2007). Introducere în utilizarea energiei apelor. Editura Politehnica Press, București.
Popescu-Voiteşti, I. (1924). Noţiuni de geologia petrolului, cu privire specială asupra petrolului românesc. Institut de Arte Grafice Ardealul, Cluj.
Raboca, N. (1995). Energetica mondială. Prezentare geografică. Casa de Editură Sarmis, Cluj-Napoca.
Roman, T. (2008). Ceaușescu văzut de aproape. Editura Curtea Veche, Bucuresti.
Săgeată, R. (2010). Orașele mici și mijlocii din județul Sibiu. Editura Universității Lucian Blaga, Sibiu.
Soneriu, I. (1972). Aspecte din dinamica demografica a judetului Mures. Studii si materiale, 573–590.
Stoian, G. (2008). Petrolul românesc. O cronologie. Editura Mileniului III, Ploieşti.

Internetes források

ANRE (2019). *Raport privind rezultatele monitorizării pieței de energie electrică în luna iunie 2019*. https://www.anre.ro/ro/energie-electrica/rapoarte/rezultate-monitorizare-piata-energie-electrica/20191556881773 (Utolsó letöltés: 2019. 09. 11.)

Ciucur Losonczi, A. (2010). Matuzsálemi vízierőművek Erdélyben és a Bánátban. *Erdély online*, 2010. 05. 7. http://www.erdon.ro/matuzslemi-vzieromuvek-erdlyben-s-a-bntban/news-20100507–01523990 (Utolsó letöltés: 2019. 09. 20.)
Energyeconomics (2019). *Trei priorități de politică energetică pentru România în 2019 (propuneri ale EPG și CEPS)*. http://www.energynomics.ro/ro/analize/trei-prioritati-de-politica-energetica-pentru-romania-in-2019-propuneri-ale-energy-policy-group/ (Utolsó letöltés: 2019. 06. 27.)
Erdély.ma (2018). Ioan Deneș: Nem adnak ki több engedélyt a növény- és állatvilágot veszélyeztető törpe vízierőművek építésére. *Erdély.ma*. https://www.erdely.ma/ioan-denes-nem-adnak-ki-tobb-engedelyt-a-noveny-es-allatvilagot-veszelyezteto-torpe-vizieromuvek-epitesere/ 2018. okt. 17. (Utolsó letöltés: 2019. 09. 23.)
Guvernul României (2019). *Energie*. http://gov.ro/ro/obiective/strategii-politici-programe/energie&page=6 (Utolsó letöltés: 2019. 06. 27.)
Știrile ProTV (2016). *Energia verde care seacă râurile și distruge speciile protejate. Cum au produs "băieții deștepți" un dezastru ecologic*. https://stirileprotv.ro/stiri/actualitate/energia-verde-care-seaca-raurile-si-distruge-speciile-protejate-cum-au-produs-baietii-destepti-un-dezastru-ecologic.html (Utolsó letöltés: 2019. 09. 11.)

Levéltári források

MNL: Magyar Nemzeti Levéltár, Tiszai Vegyi Kombinát Fond
MNIT: Erdély Történeti Múzeum (Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei). Jelenkor Történeti Gyűjtemény, CIC. C 1901. számú plakát, 1946.
ROLBH: Román Országos Levéltár. Bihar megyei fiók. Fond PCR. Comitetul Judeţean Bihor.
ROLB: Román Országos Levéltár. Bukaresti központi fiók. CC al PCR. Secția economică.
ROLB: Fondul Ministerul Industriei și Comerțului. Direcția generală a minelor.
ROLCJ: Román Országos Levéltár. Kolozs megyei fiók. Fond Comitetul Regional PMR. Dosar 12/1948.

Felhasznált sajtó

Dolgozó Nő, 1971.
Drumul Socialismului, 1961.

Audiovizuális források

România furată. A Digi 24 dokumentumfilmje, 2017, (Kiskapusról szóló rész)

Sebestyén Tihamér

15. Megújuló energiák

Napjainkban az éghajlatváltozás elleni harc fontossága, a CO_2-kibocsátás csökkentésére való törekvés, a biztonságos és fenntartható energiaellátás, a minden területen alkalmazható magasabb energiahatékonyság, és így az átmenet az alacsony széndioxid-kibocsátású gazdaságba (Európai Bizottság, 2018) égetővé vált Erdélyben is. Ezen megközelítések kiemelik a megújuló energiaforrások hasznosításának fontosságát, így egyre nagyobb jelentőséget kapnak a mindennapokban is (Európai Bizottság, 2014).

A megújuló energiák hasznosítását gyakran megvitatják mind az Európai Parlamentben, mind az EU-s tagállamok kormányainak a szintjén is. A tagállamok a vállalt kötelezettségeken keresztül részt vesznek az alacsony szén-dioxid-kibocsátású technológiák fejlesztésében, a technológiák alkalmazásával pedig a legfőbb cél a fenntartható és megújuló energiára alapozott energiaellátás megvalósítása helyi és regionális szinten. Az EU 2020 és 2030 közötti energiastratégiája a megfizethető és fenntartható energiaellátást célozza meg, ahol a kedvezményezett elsősorban a lakosság kell, hogy legyen, helyi és regionális szinten egyaránt. Így valósítható meg a stabil és fenntartható energiagazdaság az EU-ban (EC, 2010; EC, 2014). A tagállamokban a helyi érdekeltek, mint például az érdekképviseleti szervezetek, a politikai döntéshozók, a kutatási és innovációs intézmények, a regionális és nemzeti kormányok, az üzleti szervezetek létfontosságú szerepet játszanak, de a civil szereplők is egyre inkább aktív szereplőkké váltak (Sebestyen, 2019).

A helyi fenntartható energiagazdálkodás csak akkor valósul meg, ha jól beágyazott, stabil gazdasági, társadalmi és környezeti paramétereken alapszik (Jaramillo-Nieves, 2010). A tervezési fázisban ezért az energiaágazat fejlődési irányának figyelembe kell vennie a környezeti és fizikai korlátokat, különösen a természetes regenerációs dinamikákat, amennyiben bioenergia-erőforrásokra gondolunk (Pozeb–Krope, 2007). Figyelembe véve a helyi energiatermelési lehetőségeket, Erdélyben is az a fő kutatási kérdés, hogy hogyan lehet megvalósítani egy regionális vagy helyi energiaellátó rendszert, úgy, hogy az fenntarthatóan és a helyi lakosság szolgálatában működjön. Erre Kjaer úgy fogalmazta meg a választ, hogy a megújuló energiaforrások potenciálját (továbbiakban MEP) a helyi hőenergia-és villamosenergia-igények elemzésével kell összevetni, és ezt követően kell tervezni a beruházásokat olyan módon, hogy az a helyi adottságoknak megfelelőek legyenek (Kjaer, 2006).

A megújuló energiák hasznosításának leggyakrabban a következő hatásterületeit elemzi a szakirodalom: munkahelyteremtés, új helyi jövedelemforrás (főképp a mezőgazdaságban és az erdőgazdálkodásban, hőenergia- és villamosenergia-ellátó cégek esetében), új vállalkozási lehetőség, eszköz a régiók közötti és régión belüli gazdasági különbségek kiegyenlítésére, innovatív technológiák stb. (Benedek–Sebestyén–Bartók, 2018).

Erdély területén folyamatosan növekednek a város és város, város és vidék közötti társadalmi és gazdasági különbségek, ezért szükségessé vált új és erőteljes területi összpontosítással

rendelkező elemzések és stratégiák kidolgozása a kiegyenlített régiófejlesztés érdekében (Benedek–Veress, 2013). Mindezeket figyelembe véve, a jelen fejezet a következő kérdésekre keres választ:

- Hol találhatók a legnagyobb MEP-k, hogyan változnak a potenciálok megyék szintjén?
- Mekkora MEP-k állnak rendelkezésre, egységes energiahozamban kifejezve (MWh/év)?
- Milyen technológiák a legalkalmasabbak a MEP-k kiaknázására Erdély különböző területein?
- Milyen megújuló energiával kapcsolatos projekteknek van a legígéretesebb jövője a fenntartható és kiegyensúlyozott regionális fejlődés szempontjából a vizsgált régióban?

A kérdések körüljárása után a már működő, jó példaként bemutatható megújulóenergia-hasznosítások fognak megismertetésre kerülni Erdély különböző területéről.

15.1. A megújuló energiák fajtái Erdélyben

15.1.1. A biomassza hasznosítási lehetőségei

A biomassza egy általános fogalom, amely mindenfajta szerves anyagot jelenthet (jelen esetben mindazokra a szerves anyagokra gondolunk, amelyek az energiatermelés céljával használhatók) (Bai et al., 2002). A mi esetünkben a biomasszaanyagok elsősorban erdészeti hulladékok, faipari melléktermékek, mezőgazdasági melléktermékek, kommunális hulladékok, szennyvíztisztítás során keletkező iszapok lehetnek. A biomassza-erőforrások osztályozása és rendszerezése elengedhetetlen mielőtt azok potenciálját kezdenénk vizsgálni. A hatékonyabb adatgyűjtés és a hasznosítási lehetőségek rendszerezett vizsgálata érdekében első körben az erőforrások tipizálása történt meg.

Erdélyben öt biomasszaerőforrás-csoportot azonosíthatunk: fás biomassza, mezőgazdasági hulladékok és melléktermékek, állati trágya, égethető kommunális hulladék, szennyvíziszap és egyéb biomasszaforrások (15.1. táblázat). A biomassza eltérő konzisztenciája és eredete arra késztet, hogy a teljes biomassza-elemzés alkategóriákra legyen osztva. A technikai biomassza-potenciálszámítás legtöbb esetben eltérő felhasználási mód szerint készül el, figyelembe véve az energiatermelő létesítmények eltérő műszaki paramétereit, az energiahatékonyságot stb. Ahhoz, hogy a biomassza hasznosítási lehetőségéről beszélhessünk, első lépésben az erőforrásokat kell számba venni. Jelen fejezetben összesen húszonegy különböző forrásból származó biomassza energetikai potenciálját elemezzük: különböző gabonaszalmák; kukoricaszár; napraforgószár; cukorrépa-maradékok; repceszalma; elhanyagolt szántók; a degradált területek; szőlők; gyümölcsösök; erdők; kaszálók; hegyi legelők; szarvasmarha, juh, kecske-, sertés- és baromfigazdaságok; szennyvíziszap; kommunális hulladék; közterület- és külterületek tisztításából származó biomassza. Erdély változatos domborzati viszonyainak köszönhetően a biomasszaanyagok előfordulása is igen változatos.

Erdély kiterjedt lombhullató és tűlevelű erdőkkel rendelkező régió, ahol az erdők a felszínnek több mint egyharmadát borítják. Különösen igaz ez olyan megyékre, ahol a domináns domborzati elemet a Kárpátok hegyvonulata jelenti, mint például Máramaros,

Beszterce-Naszód, Hargita, Maros, Kovászna, Brassó, Szeben, Fehér, Hunyad, Hunyad, Krassó-Szörény megyék esetében, valamint Bihar megye keleti részén. Ezekben a megyékben az erdőgazdálkodás nagy múltra tekint vissza, hiszen már több évszázaddal ezelőtt a fát építési, bútorkészítési, szerszámgyártási célokra használták fel. Manapság az erdélyi fafeldolgozásból származó hulladékok felhasználási céljával megjelentek bioenergetikai központok is, ahol hőenergia és villamos energia előállítása folyik. Emellett több száz kis méretű biomassza-alapú energiaellátó rendszer van üzemben. A hivatalos jelentések és tudományos munkák eredményei szerint a legígéretesebb MEP-ja megújulóenergia-potenciálja Erdélyben a fás biomasszának van, elérve a 60%-os arányt a teljes régió megújuló energiaforrásaiból (Colesca, 2013; Scarlat, 2011). Amennyiben megyékre bontva elemezzük a történelmi Erdély területét, a legnagyobb hegyi domborzatot, így a legkiterjedtebb erdőborítást Krassó-Szörény megyében találhatjuk, ahol a megye területének 65%-át erdő borítja, ami több mint 411 ezer hektárra terjed ki. A sorban Hunyad megye következik, ahol az erdős területek több mint 350 ezer hektárra terjednek ki, ami a megye több mint felét jelenti. Az erdős területek arányát figyelembe véve a következő megye Kovászna megye, ahol a megye területének 45%-át erdők borítják. Erdővagyonban gazdag a sorban következő Máramaros, Hargita és Fehér megye is. A legkevesebb erdővel rendelkező megye Szatmár megye, ahol közel 70 ezer hektár, főként lombhullató erdő található (INS, 2018).

Azoknak a megyéknek a legnagyobb az erdőgazdálkodásból és fafeldolgozásból származó biomassza-potenciálja, amelyekben a mezőgazdasági tevékenységek kisebb szerepet kapnak. Az erdőgazdálkodási tapasztalatok alapján a vágástéri hulladékok (kitermelési pontokon hátramaradó ágak, nyesedékek) és erdőtakarítások alatt évente bizonyos mennyiségű fahulladékkal lehet számolni, amely – az erdei talaj fertilitásának fenntartása mellett – hasznosítható bioenergia-erőforrást jelent. A faipari hulladékok erősen a fafeldolgozás helyszínéhez köthetőek. Ez nem minden esetben a kitermelés helyén vagy ahhoz közel valósul meg. Mivel Krassó-Szörény megyében találhatóak a legnagyobb kiterjedésű erdős területek, a fás biomasssza-erőforrások is legnagyobb mértékben itt fellelhetőek (több mint 100 ezer t/év). További jelentős erdőből származó fahulladék-potenciállal Hunyad megye rendelkezik, ahol a Déli-Kárpátok kiterjedt területei találhatóak. Máramaros megye a Keleti-Kárpátok északi sarkán helyezkedik el, és jelentős erdős területekkel rendelkezik, akárcsak Hargita és Fehér megye is. Figyelembe kell mindezek mellett venni, hogy Krassó-Szörény, Hunyad és Máramaros megyében kiterjedt területű természetvédelmi parkok helyezkednek el, így a parkok területén található biomassza-erőforrás nem hasznosítható energetikai célokkal. További esetekben, mint például Brassó megyében, Beszterce-Naszód megyében és Fehér megyében, a természetvédelmi területek csökkentik a bioenergetikai potenciálokat. Jelentős aktivitással és nagy hagyományokkal rendelkező fafeldolgozó telephelyek találhatóak Máramaros megyében, ahol a fa alapanyaggal való építkezésnek is nagy hagyománya van, továbbá ez jellemző Fehér megyére és a teljes Keleti-Kárpátokban lévő megyékre is. Továbbá modern és nagy teljesítményű fafeldolgozó üzemek működnek a Fehér megyei Szászsebesben, Brassó mellett, valamint Kovászna és Maros megyében is (PWC, 2016).

15.1. táblázat: Erdély megyeszintű biomasszaforrásainak alapadatai

Megye	Teljes terület (ha)	Szántó-területek (ha)	Legelők és kaszálók (ha)	Szőlősök (ha)	Gyümölcsösök (ha)	Erdők (ha)	Számosállat[1] (fő)	Lakosság (2018)
Bihar	754 427	308 819	172 209	2 222	3 822	198 373	142 146	564 109
Beszterce-Naszód	535 520	98 594	190 212	408	8 386	194 695	134 941	280 106
Kolozs	667 440	182 570	245 482	247	4 536	163 766	137 893	704 759
Máramaros	630 436	81 072	217 907	243	6 306	290 041	117 934	463 354
Szatmár	441 785	229 778	75 649	3 821	8 267	73 444	105 065	334 678
Szilágy	386 438	120 559	110 999	2 529	4 863	106 336	73 900	213 816
Fehér	624 157	129 503	187 990	4 656	982	227 846	139 959	328 311
Brassó	536 309	120 528	159 384	60	1 279	206 466	139 396	551 183
Kovászna	370 980	83 151	102 196	0	592	165 161	83 667	203 534
Hargita	663 890	78 453	316 124	35	781	237 574	111 191	304 280
Maros	671 388	220 797	183 519	1 664	5 151	209 451	147 841	538 329
Szeben	543 248	118 498	177 235	2 839	5 047	200 175	111 958	400 110
Arad	775 409	350 634	135 077	3 764	5 172	219 149	125 560	419 360
Krassó-Szörény	851 976	129 628	255 741	772	10 774	411 390	86 253	275 063
Hunyad	706 267	78 956	201 217	4	1 058	365 592	82 032	388 600
Temes	869 665	531 472	147 303	4 121	8 403	108 574	236 532	701 499
Teljes	10 029 335	2 863 012	2 878 244	27 385	75 419	3 378 033	1 976 267	6 671 091

Forrás: INS, 2018

Technikai szempontból a biomassza-erőforrások hasznosítása sok tényezőtől függ, elemzésük körültekintő megközelítést igényel. Ilyen elemzéskor a fő kérdés az, hogy rendelkezésre állnak-e a biomasszaforrások, vagy már azokat más ágazatokban hasznosították, például a mezőgazdasági szektoron belül a szalmaanyagok felhasználhatók az állattenyésztéshez, hulladékfákat használhatnak faforgácslemez-előállításhoz vagy egyéb, nem energetikai termékek előállítására stb. A gyümölcsösök és a települések közterületeinek gondozásból származó hulladékok esetében a betakarítási arány lényegesen alacsonyabb, mint az ott képződő elméleti biomassza-mennyiség. Ez azzal magyarázható, hogy nem mindenik közterületről gyűjtük be a fás hulladékot, főképp a településekek peremén kevesebb figyelem fordul a karbantartási munkálatokra. A mezőgazdasági hulladékok egy része ugyancsak nem elérhető a bioenergia-termelés céljára, mivel a szalmát és a szénát a helyi állatállomány takarmányozására fordítják. Ugyanakkor a mezőgazdasági termelés teljesen piacorientált, az elmúlt harminc évben például a repce termelése 6 ezer hektárról 100 ezer hektárra növekedett Erdélyben, mivel nagyon előnyös felvásárlási lehetőségek voltak a hazai piacon. Ezzel ellentétben a cukorrépa

1 A *számosállat* az állatállomány nagyságát összefoglaló egyenértékszám, amely a különféle állatfajok eltérő korú és ivarú állatainak összeadására szolgál. A számosállat 500 kg élősúlyú állatot vagy állatcsoportot jelent.

termelése a rendszerváltás után az éves 55 ezer hektárról kevesebb mint 15 ezer hektárra csökkent. Ugyanígy a dohány termelése is a közel négyezer hektárról szinte eltűnt Erdélyből. Másrészt, a hegyi legelők tisztítása és karbantartása után fennmaradó famaradékok teljes mértékben rendelkezésre állnak energiatermelés céljára, és nincs alternatív hasznosítás ezekre a forrásokra.

A mezőgazdaságot figyelembe véve, természetesen a legnagyobb területekkel a bánsági Temes megye rendelkezik, ahol több mint félmillió hektár szántóterület van, a sorban a következő Arad és Bihar megye. A kiterjedt alföldi, magas fertilitással rendelkező földeken dominál a gabonafélék termelése. Ebből a szempontból a szalma, kukoricaszár, repceszár, napraforgószár mint mezőgazdasági hulladékok igen kedvező lehetőséget jelentenek a mezőgazdasági hulladékokra alapozó bioenergia-termelési központok létesítésére. A mezőgazdasági biomassza-potenciálok tekintetében a legkisebb lehetőséggel Hargita és Hunyad megye rendelkezik, ahol a szántóterületek nagysága alig éri el a 80 ezer hektárt. Fontos megjegyezni itt, hogy a termésátlagok – főképp a Hargita, Máramaros, Kovászna megyei területeken – lényegesen elmaradnak a Bánságban és a Partiumban regisztráltaktól.

A mezőgazdasági melléktermékek közül a gabonatermelésből (búza, rozs, árpa, zap, tritikálé termesztéséből) származó mezőgazdasági hulladékok alatt a szalmás biomasszát értjük. A legnagyobb mennyiségben – évi közel 350, illetve 200 ezer tonna – Temes és Bihar megyében keletkezik. Mindezek a hulladékok Máramaros, Hunyad és Beszterce-Naszód megyében nem érik el az éves 20 ezer tonnát megyeszinten. Kukoricaszár-gyűjtés tekintetében szintén Temes és Arad megye rendelkezik a legnagyobb mennyiségekkel. Figyelemre méltó, hogy a gabonaszalmával szemben a kukoricatermelésből származó hulladékok kétszeres mennyiséget jelentenek. Temes megyében évi 670 ezer tonna, Arad megyében pedig 470 ezer tonna hulladék technikai szempontból gyűjthető össze és hasznosítható. Technikai szempontból hasznosítható biomassza erőforrások alatt azt értjük, hogy mechanikailag begyűjthető, földrajzilag megközelíthető, fizikai és bio-kémiailag a biomassza anyagok hasznosíthatóak. Legkevesebb kukoricát Hargita megyében termesztenek, alig több mint ezer hektár területen. Természetesen ez a helyi agroklímatikus körülmények miatt ennyire korlátolt, ugyanis Hargita megye nagyrésze hegyvidéki (Hargita-hegység, Kelemen-havasok) illetve hegyközi medencékből áll (Alcsíki-, Felcsíki- és Gyergyói-medence). Napraforgó- és repcetermelésből származó hulladékok a legnagyobb mennyiségben ugyancsak Temes és Arad megyében találhatók, több mint évi 600 ezer tonna mennyiséggel. Hargita és Beszterce-Naszód megyében nem jellemző a napraforgó- és repcetermelés, ugyancsak az előbbi éghajlati és földrajzi adottságok miatt (INS, Tempo Online, 2018).

Az állattenyésztésen belül a legnagyobb állománnyal rendelkező megye szintén Temes megye, ahol számos szarvasmarhafarm található, ahol tejtermelés folyik. Emellett jelentős a hússzarvasmarha-tartás és a disznófarmok jelenléte is. A kiterjedt, jó minőségű bánsági föld nagyszámú állatállomány nevelését biztosíthatja. A nagy állománnyal rendelkező disznófarmok és szarvasmarhatartó farmok ideálisak a biogáz-előállítási telephelyek számára. Maros és Bihar megyében kevesebb, de ugyanakkor jelentős méretű farm található. Ellentétben ezzel, Szilágy, Kovászna, Hargita és Hunyad megyében alacsonyabb számú az állatállomány, mivel erre a vidékre a kis, háztartási gazdaságok jellemzőek. Ebben a tekintetben a bioenergia-termelésre kevesebb lehetőség van. A biogáztermelés lehetősége bizonyos technológiai követelmények alapján válik megvalósíthatónak. A biogáz előállításának a legszükségesebb kritériumait jelen esetben is figyelembe vesszük: ahhoz, hogy gazdaságos módon biogáz

termelés működjön egy minimális mennyiségű biomassza bevitel szükséges a fermentálási folyamatba. Ez jelen esetben mininmum 50 szarvasmarhából álló állatállományt jelent, vagy több mint 500 sertésből, vagy több mint 500 juhból, vagy több mint 1000 baromfiból kell állnia. Olyan eseteket is elemezni kell emellett, amikor két vagy több állattartó farm egymáshoz közel helyezkedik el, ugyanis ilyenkor a farmok közös biogáz előállító beruházáson is gondolkodhatnak (Theuerl et al., 2019).

A hegyi legelőket és kaszálókat illetően, Erdélyben a legnagyobb területek Hargita megyében találhatóak, ahol a területek nagysága meghaladja a 300 ezer hektárt. Krassó-Szörény és Kolozs megye is bővelkedik kiterjedt hegyi legelőkben. Ezekről a területekről szintén begyűjthető legelőtakarításból származó biomassza, amelyet, bár még korlátolt mennyiségben hasznosítanak, de az innen származó biomassza mennyiség jelentős és fontos biomassza fűtőanyagot jelentene a helyi energia termelés számára (Dal Zennaro et al. , 2004). Azért is fontos a hegyi legelők takarítását kiemelni, mert a mezőgazdasági szektorban gyakorolt területalapú támogatás egyik legfontosabb követelése a területek karbantartása, tisztítása. Az itt felnövő ágak, friss fás szárú növések hulladékait gyakran halmokba gyűjtik és később elégetik, nem számolva azzal, hogy ez a helyi energiaellátásra is alkalmas tüzelőanyagot jelentene.

Erdély néhány szőlőtermő vidékkel is rendelkezik, a szőlőtermelés melléktermék pedig a nyesésekből származó biomassza-hulladék. A szőlő- és gyümölcsfa-ültetvények nagyságrendileg elmaradnak az előbbiekben tárgyalt biomasszaerőforrásoktól, viszont néhány helyi esetben igencsak jelentős lehet az éves szinten termelődő, a karbantartói és nyesési munkálatokból származó biomassza-hulladék anyaga. Tekintélyes szőlőültetvények elsősorban a Maros és a Küküllő mentén találhatóak Fehér megyében, ahol több mint 4 ezer hektár szőlőültetvény helyezkedik el a Szászsebes–Gyulafehérvár–Enyed–Balázsfalva-tengelyen (INS, 2018). Továbbá közel 4000 hektár szőlős van Temes megyében, és több mint 3-3 ezer hektár Szatmár és Arad megyében is. Az itt termelődő nyesedékek tömege eléri a 9 ezer tonnát évente. Az innen származó hulladékokat rendszerint a helyszínen elégetik a kiszáradást követően, viszont jelentős energia szabadítható fel a helyes hasznosításukkal. Brassó, Máramaros, Hargita és Kovászna megyében nincs szőlőtermesztésből származó biomassza-hulladék, ugyanis a helyi időjárás nem teszi lehetővé a szőlőkultúra telepítését (INS, 2018).

Gyümölcsösök tekintetében Krassó-Szörény, Beszterce-Naszód és Temes megye rendelkezik több mint 10 ezer hektáros kiterjedéssel. Ebben a tekintetben a legnagyobb mennyiségű nyesedék is az itt felsorolt sorrendben következik, nagyságrendileg éves 40 ezer tonna nyesedéktől 20 ezer tonnáig. A Keleti-Kárpátokban a gyümölcsösök jelentősen kisebb területeken találhatóak meg. Erdély-szinten a legkevesebb gyümölcsös Kovászna megyében található, ahol mindössze 400 hektár van nyílvántartva.

A háztartási hulladékgyűjtés és a szennyvíziszap termelésének mennyisége a helyi lakosság számával arányosan változik. Ebből a megközelítésből kiindulva, egyértelművé válik, hogy a legnagyobb mennyiségű kommunális hulladék, illetve szennyvíziszap-termelés Kolozs, Temes, Bihar és Brassó megyére koncentrálódik, mivel itt vannak a legnagyobb lakossággal rendelkező városok. A bioenergia-ágazat egyik leggyakrabban alkalmazott technológiája a biogáztermelés. A városi szennyvíztisztító állomások környezetbarát berendezései képesek a termelődő iszaphoz kapcsolódó gazdálkodási problémákat megoldani, miközben meg lehet előzni az üvegházhatást okozó gázok kibocsátását is. A termelt biogázzal kiválthatóvá válik

a fosszilis tüzelőanyagok használata (Khan, 2016). A szennyvíziszap biogáztermelés céljából való alkalmazása összeköthető az állatfarmokon képződő hígtrágya fermentációjával. Figyelembe véve a szennyvíztisztító állomásokhoz csatlakoztatott lakosok számát, az éves szennyvízmennyiséget elemezve, a több mint 5000 lakosú településeken különállóan is tudna egy-egy kisebb biogázüzem működni. A trágya és az iszap ugyanabban az üzemben is fermentálható, ennek a kombinációjára helyileg számos alkalommal van lehetőség Erdélyben. A legfrissebb statisztikák szerint Fehér és Temes megyében a városi településeken az átlagos szennyvízgyűjtőhöz és szennyvíztisztítóhoz való csatlakozás aránya 67%, míg a vidéki térségben ennél jóval kevesebb. Ugyanez mondható el Kolozs és Bihar megyéről is, ahol a kanalizálás aránya a 2000 lakosnál nagyobb településeken 66%-ot ért el 2018-ban. Brassó megyében ezek az arányok a következők: a városi környezetben 51%, míg vidéken 15%. A Kovászna megyei városi településeknek 74%-a csatlakozott a szennyvízhálózatra, míg a vidéki területen ez az arány 39%. Hargita megyében a városi települések 62%-a, míg a vidéki települések 25%-a van rácsatlakozva a szennyvíz-csatornarendszerre. Maros megyében a városi csatornázási arány 57%, míg a vidéki csupán 16%, Szeben megyében pedig a városi arány 61%, míg a vidéki településeké csupán 12% (Gospodăria Comunală, 2014). Figyelembe véve ezeket, a potenciális energiabecslés eredménye nyilvánvalóan azt mutatja, hogy a városi településeken a szennyvíziszapból termelhető energiamennyiség jelentősebb, míg a vidéki területeken ilyen jellegű beruházásra nincs technikai adottság. Az iszapok technikai energiapotenciáljának becslése szerint a legnagyobb energiatermelés Kolozsváron, Temesváron és Brassóban érhető el (több mint 30 GWh/év).

A települési hulladék kezelése kritikus kérdés az erdélyi településeken, ahol a városokról és számos vidéki településről származó hulladék még mindig nagy mennyiségben lerakóállomásokon van elhelyezve. A régi hulladéklerakókat fokozatosan bezárták, és elkezdődött a szelektív hulladékgyűjtés gyakorlata. Az átalakulás a hulladéklerakástól az intelligens hulladékgazdálkodási eljárásokig sok tanulásra és tapasztalatgyűjtésre ad lehetőséget. A hulladékgazdálkodási telephelyen a szétválasztási és újrahasznosítási tevékenységek a hulladékgazdálkodási cégeknél az utóbbi években indultak el. A cégek számos logisztikai, adminisztrációs és kezelési nehézségekkel szembesülnek a térségben. Viszont a jövőben a települési hulladékgazdálkodás hulladékégető beruházásokat is megvalósíthat, ugyanis ezek évtizedek óta alkalmazott módszerek a nyugat-európai városokban. Az erdélyi városok hulladéktermelési szokásai eltérőek, Kolozsváron például 615 kg/fő éves átlaggal számolnak a hulladékgazdálkodási szakemberek, ez évente 340 ezer tonna szemetet jelent a kincses városban. A vidéki településeken ezzel szemben az éves hulladéktermelés mennyisége 209 kg/fő, tehát egy átlagos 481 kg/fő/év hulladékmennyiséggel lehet számolni Temes, Kolozs, Bihar, Szeben és Brassó megyékben (PNGD, 2017). A régióban viszont vannak megyék közötti eltérések is. A begyűjtött szemétmennyiség a Kovászna megyei városi településeken 469 kg/fő/év, míg a vidéki településeken éves átlagban 150 kg/fő. Ebből kiindulva is látszik, hogy egy integrált hulladékgazdálkodási stratégia a nagyobb agglomerációkba tanácsolná a hulladékégető központok létesítését. Az organikus hulladékok gyűjtése két különböző hasznosítási útvonalat követel: a magas nedvességtartalmú hulladékok fermentálhatóak, ami biogáz képzésre ad lehetőséget, míg a szárazabb biomassza-hulladékokat, elkülönítve, égetési eljárással lehet energiatermelésre felhasználni.

15.1.2. Bioenergia-hasznosítások Erdélyben

Erdélyben a biomassza égetéséből származó villamosenergia-termelés és a biogázból előállított villamosenergia-termelés az elmúlt évtizedben indult el. A romániai Transelectrica adatbázisára alapozva elmondható, hogy biomasszából való villamosenergia-termelés Erdélyben összesen kilenc helyen valósul meg (Szatmár, Bihar, Szilágy, Kolozs, Hargita, Kovászna, Fehér, Hunyad és Arad megyében). A kapacitásokat tekintve a legnagyobb összkapacitás Kolozs megyében működik, ahol összesen 20,25 MW_e van működésben, többek közt Vajdahunyad, Bonchida és Szamosújvár, valamint más Kolozs megyei településeken. Az itt alkalmazott berendezések a szakmában közismert ORC-technológián alapulnak. A beruházások helyi tulajdonban lévő cégek által valósultak meg. Fehér és Kovászna megyében – a külföldi tőkeberuházás nyomán megvalósult fafeldolgozó üzemek udvarán – szintén kogenerálási technológiával termelnek hő- és villamos energiát a fahulladékokból. Az itt beültetett kapacitás 7,5 illetve 10 MW_e, a hőenergia összkapacitása 37,1 MW_{th} illetve 45 MW_{th} (Dezsi et al., 2011). Emellett a Hargita megyében működő bioenergia-előállító központ elgázasító technológiát alkalmaz. A biomasszából származó villamosenergia-termelés összkapacitása Erdélyben jelenleg 65 MW-ra tehető.

Emellett számos biomassza-alapú hőenergia-termelési központ működik Erdélyben, amely technológiai hőt biztosít az ipari telephelyeken, távhőt biztosít a lakosság számára vagy középületek számára, de számos jó példa van vendéglátói egységek hőenergia-ellátására, valamint a biomassza magánháztartásokban való alkalmazására is. Ipari használatra ott a legjobban alkalmazható a biomassza-alapú hőtermelés, ahol a helyi ellátás biztosítva lehet, másik oldalról pedig jelentős a hőenergia-igény (pl. húsfeldolgozó üzem, tejfeldolgozó üzem, melegház, fafeldolgozó üzem, pékség stb.). Erdélyben néhány kisebb városban működik a biomassza-alapú távhőszolgáltatás is, ilyen települések a Kolozs megyei Vajdahunyad, a Hargita megyei Gyergyószentmiklós és Székelyudvarhely, valamint a Kovászna megyei Bodzaforduló. Emellett számos turisztikai központ, kastély, hotel van, ahol a földgázvezeték kialakítása nem lehetséges vagy igen költséges, és a helyi fahulladékot égető biomassza-hőközpontok jól működnek. A becslések alapján Erdélyben több mint kétezer ilyen kisebb-nagyobb kapacitású hőközpont működik, ahol az összkapacitás meghaladja az 500 MW-ot.

A biogáztermelő központok számban és kapacitásban is elmaradnak a fás biomasszát égető technológiáktól. Bihar és Szatmár megyében a mezőgazdaságból származó anyagok (trágya, kukorica) fermentációjára alapozott biogázközpontok működnek. Székelyhídon és Nagykárolyban a helyi farmok összefogásával látják el fermentálható alapanyaggal a biogázüzemeket, amelyeket 2015–2017 között helyeztek üzembe. A nagyobb városok (Kolozsvártól Sepsiszentgyörgy nagyságú városokig) szennyvíztisztító üzeménél működnek biogázt termelő létesítmények, valamint az ebből előállított villamos energiát saját fogyasztásra tudják használni. Erdélyben a teljes biogáztermelési kapacitás nem haladja meg a 15 MW-t.

15.1.3. Napenergia-hasznosítási lehetőségek Erdélyben

Annak ellenére, hogy az éves energiamennyiség, amely a napsugárzás által érkezik a Földre, nagyságrendileg többszörösen meghaladja azt az energiamennyiséget, amelyet az emberiség felhasznál a Földön egy év alatt, a napenergia hasznosítását még mindig számos műszaki, földrajzi és gazdasági tényező korlátozza. A legnagyobb korlátozást az energiaátalakítás

alacsony hatékonysága okozza, másrészről a napsugárzás jelenléte, intenzitása és időbeli eloszlása nem egyezik meg a lakosság és a gazdasági tevékenységek energiafelvételének idejével (Suri et al., 2007).

A napenergia-potenciál felmérése – térinformatikai eszközökkel, Erdély különböző földrajzi viszonyai között – már több tanulmány témáját jelentette. Ami az eredményeket illeti, a globális sugárzás 1795 és 773 kW/m^2/év között változik Erdély területén (Sebestyén, 2019). A régióban mért napsugárzási adatok kedvező lehetőségeket kínálhatnak napelemparkok és tetőszerkezetre telepített berendezések alkalmazására egyaránt.

15.1.4. Szélenergia-hasznosítási lehetőségek Erdélyben

Erdély a Föld északi féltekéjén helyezkedik el, középtájon az Északi-sark és az Equator között. A vizsgált régió földrajzi koordinátáit tekintve, az északi szélesség 45°-án helyezkedik el. A földrajzi elhelyezkedésnek köszönhetően az országot mérsékelt kontinentális éghajlat jellemzi, míg a domináns légáramlatok nyugati irányból érkeznek, az óceáni szél alacsonyabb sebességű, viszont folyamatos, a keleti szél erőteljesebb, de fluktuáló. Az Erdélyi-medencében a helyi éghajlati paramétereket így a szélenergia termelési lehetőségeket is befolyásolja a helyi tengerszint feletti magassági viszonyok, a domborzati változatosság, a felszíni tulajdonságok. Mivel Erdély egy jellemzően változatos dombvidékkel rendelkezik amit a Kárpátok hegyvonulata körbe fon, sok esetben védő hatással is jár, így elmondható, hogy szélenergia termelésre alkalmas erős és folyamatos széljárás ebben a régióban nem tapasztalható. Az elemzett területet befolyásolják a nedves nyugati szelek, amelyek az Erdélyi-szigethegységen (a román szakirodalom Nyugati-Kárpátoknak nevezi: Carpații Occidentali) átvonuló enyhe szeleknek nevezhetünk. Miközben az Erdélyi-szigethegység nyugati oldalán erőteljes és feláramló szélmozgás van, a túloldalon, Fehér megyében, mondhatni szélárnyékolt területet fedezhetünk fel. Erdély keleti oldalán, a Keleti-Kárpátok vonulatai között előfordul a keleti fagyos téli szél, amelyet Háromszéken a Nemere-szelének, vagy románul „crivăț"-nek is neveznek, és amely igen erőteljes szélmozgásokkal jellemezhető. Ugyanakkor a régió keleti részein északkeletről is érkezik száraz szél, főleg a nyári hónapokban. Mivel az elemzett régiót elsősorban dombos és hegyvidéki felület jellemzi, érdemes megemlíteni a helyi Föehn-szeleket is, amelyek a Kárpátokon átbukó szeleket jelentik, ilyeneket lehet Dél-Erdélyben, a Szebeni- és a Fogarasi-medencében észlelni (Dragomir, 2016).

A Partiumban, illetve Máramarosban és a Szilágyságban szintén az oceán felől érkező légtömegek dominálnak, de a domborzati sajátosságok is meghatározzák a helyi légmozgást. Bár ez a terület északnyugat irányból nyitott, azonban a Keleti-Kárpátok, az Erdélyi-szigethegység, valamint a távolabbra eső, de orográfiailag éghajlat-meghatározó jellegű Déli-Kárpátok jelenléte a szélmozgásban akadályokként viselkednek. Bár a domináns szélirány nyugati marad, az intenzitása mégis enyhe és alacsony között változó. Természetesen a tengerszint feletti magasság növekedésével a szél sebessége és gyakorisága is növekszik, a Vigyázó-csúcson (1836m) amely teljes mértékben ki van téve a domináns nyugati szeleknek, egy év alatt 109,1 nap van erős szél (16 m/s felett), míg Szatmárnémetinél (125m) csak évente 2,5 nap. Az egész régióban, évi átlagban az erőteljes szeles napok száma 10 körül alakul (Barabás et al., 2011).

15.1.5. Geotermális hasznosítási lehetőségek Erdélyben

Geotermikus energia Erdélyben elsősorban a régió északnyugati területein, kisebb mértékben a Bánságban, és főképp a partiumi megyékben jellemző. A geotermikus energia hasznosítása főként az Arad–Nagyvárad–Szatmárnémeti térségében jellemző. Nagyon jó példa erre Nagyváradon a város távhőszolgáltatásában hasznosított geotermikus energia. Emellett természetesen a több száz éve kialakult fürdőhelyeken geotermális vizeket használnak. Ilyen fürdőhelyek találhatóak nagy számban Bihar megyében (Nagyváradon, Váradszentmártonban, Hegyközszentmiklóson, Félix-fürdőn, Margittán), illetve Szatmár megyében (Tasnádon, Szatmárnémetiben, Ákoson, Nagykárolyban), de előfordul termálvíz a Szilágy megyei Szilágybagoson, a Hargita megyei Maroshévízen, Szovátán, Szentegyházán és Tusnádon, a Maros megyei Parajdon és a Hunyad megyei Algyógyon is. Továbbá a geotermikus energiát sok helyen a középületek, magánházak illetve fóliaházak fűtésére kezdtél el használni. Ezek a beruházások még nem elterjedt technológiát alkalmaznak, így számuk nem jelentős. Ellenben a termálvizes fürdők Erdélyben közismertek, alkalmazásuk az idegenforgalmi és belföldi turizmusban is jelentős (Bendea et al., 2015).

Számos kutatási munkának szolgált témaként a Bihar illetve Szatmár megyére kiterjedő geotermikusenergia-potenciálok feltérképezése. Határon átnyúló együttműködések is létrejöttek annak érdekében, hogy például a Bihar és Szatmár megyei, illetve a magyarországi Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei geotermikus energiákat és azok hasznosítási lehetőségeit felderítsék. Számos hatástanulmány és megvalósíthatósági előtanulmány született ezekben a megyékben, elsősorban befektetési lehetőségeket és energiapotenciálokat kutatva. Leginkább előrehaladottabb stádiumban Nagyvárad önkormányzata áll ebben a tekintetben, ugyanis a Norvég Alap által biztosított támogatásból már a városban sikeresen bevonták a geotermális hőenergiát az egyik lakónegyedben működő távhőszolgáltatásba. A következő lépésben a tervek szerint a helyi hőerőmű részben a geotermikus energiára térne át, annak érdekében, hogy több mint hatezer lakás hőellátását biztosítani tudja.

15.1.6. Vízenergia-hasznosítási lehetőségek Erdélyben

Erdély változatos és jellemzően hegyi domborzatának köszönhetően a vízhálózat is igen gazdag, gondoljunk csak arra, hogy számos nagy folyó a Kárpátokból ered, és folyik végig Erdély különböző területein. Ilyen például a Tisza, a Szamos, a Körösök, a Maros, valamint az Olt folyó. A hegyvidéken a közepes és kisméretű vízi erőművek kiépítése a 20. század közepétől indult el erőteljesen. Erdélyben a legelső vízerőmű több mint 125 évvel ezelőtt kezdte a termelését, pontosabban 1901-ben, a Szeben megyei Cód-völgyi (ro: Sadu) térségben. Ez az ipartörténeti esemény, amely akkor fejlesztési innovációnak számított, sok erdélyi és romániai vízi erőmű fejlesztésének az iskolapéldája lett. Jelenleg az egyik legnagyobb erdélyi vízi erőmű a Kolozsvártól nyugatra elhelyezkedő Havasnagyfaluban található, Hargita megye és Neamț megye határán épült a békási vízerőmű, továbbá a Máramaros megyei Pálosremetén, a Krassó-Szörény megyei Sebesromon, a Fehér megyei Sugágon találhatók még jelentősebb vízerőművek (Nistorescu et al, 2016).

A 2010-es évektől kezdődően mégis a kis vízierőművek építése vált népszerűvé, olyan kisebb hozamú hegyi folyókra, amelyeket korábban nem használtak ki villamos energia termelése céljára.

15.2. A megújuló energiák hasznosítása a villamosenergia-termelésben

2019 novemberében, a Transelectrica SA. (romániai nemzeti villamosenergia-szállító állami társaság – a bukaresti tőzsdén BVB: TEL) által rendelkezésünkre bocsájtott adatok alapján Erdély megyéiben a legnagyobb beruházások és telepített kapacitások a napenergia-hasznosítási technológiákban kerültek kivitelezésre. Ezen belül is Brassó megyében Felsőucsán és Olthévízen található két nagy napelempark, amelyek a megyét a legelső helyre helyezik Erdély viszonylatában. A beültetett összkapacitás így a megyében eléri a 288 MW-ot. Emellett számos napelemparkot építettek Kolozs és Bihar megyében is, ahol megyénként közel 100 MW-os nominális kapacitást tartanak nyilván. Erdély-szerte jelenleg több mint 1000 MW napelem-kapacitás van nyilvántartva összesen, ezt követi a kis vízierőművek kapacitása 241 MW-tal. Továbbá, a 2018-ban megjelent *prosumer*-törvény lehetőséget ad arra, hogy kis kapacitású (27 kW-ig) napelemek (főként tetőtéri) termelését a nemzeti hálózatra csatlakoztassák. Ehhez egy leegyszerűsített eljárásban oda-vissza mérő órát szerelnek fel a fogyasztóhoz, aki, rendelkezve a napelemekkel, villamosenergia-termelő (*producer*) és -fogyasztó (*consumer*) is egyidőben, ebből ered a közismert *prosumer* megnevezés. A 2019-ben első alkalommal meghirdetett pályázat során, amely kis kapacitású (3–5 kW) napelem-berendezések kivitelezését támogatja háztartások számára, az Erdélyben leadott projektek száma meghaladta a 9 ezret, összesen 180 millió RON értékben. Ezen beruházások összkapacitása meghaladja a 36 MW-ot, és a becslések szerint évente 5-6 ezer MWh villamos energia előállítására ad lehetőséget .

Ellentétben a napelem-parkokkal, természetesen a kis vízi erőművek telepítése nagyban függ a helyi vízenergia-potenciáltól. A legtöbb kis kapacitású vízi erőművet ennek függvényében Máramaros, Maros, Beszterce-Naszód, Brassó, Szeben és Fehér megyékben telepítették. Annak ellenére, hogy Erdélyben a kutatások egyhangúlag a biomassza-potenciálokat tartják a legnagyobbnak, a „villamosenergia termelés biomasszából" jellegű befektetések nem érik el a 70 MW kapacitást. Általánosságban véve a szélenergia-potenciál Erdélyben mérsékelt, viszont a magasabban fekvő hegyi környezetben jelentős szélpotenciálokat tartanak számon, a teljes szélturbina-kapacitás közel 80 MW-ot tesz ki. A szélturbinák építése a régióban nem annyira népszerű, mint a fent említett két megújuló energiaforrás, viszont Krassó-Szörény és Bihar megyékben számottevő beültetett kapacitásról beszélhetünk. A biogázból előállított villamos energia nem új keletű technológia, hiszen a nagyvárosok mellett működő szennyvíztisztító állomásokon már az 1970-es évektől működtek biogáz-előállító rendszerek, illetve villamos energiát is termeltek, többnyire saját fogyasztásuk lefödésére. Ilyen biogáz-előállító és villamos energiává átalakító berendezések ma is működnek számos nagyobb szennyvíztisztító állomáson, Kolozsvártól Sepsiszentgyörgyig. A 15.2. táblázatban viszont azon – nemrég beüzemeltetett biogázból előállított – villamos energiát termelő egységek kapacitása van feltüntetve, amelyek főként mezőgazdasági hulladékok fermentálására alapoznak, valamint más élelmiszeripari üzemek mellett működnek. Fontos megjegyezni, hogy nehezen lekövethető azon villamosenergia-termelő berendezések száma és kapacitása, amelyeket az élelmiszeripari feldolgozó gyárak az általuk megtermelt hulladékokkal látják el és a saját villamos energia ellátásukra használják, ugyanazon a telephelyen belül. Ilyen üzemek lehetnek: melegházak zöldség és virág előállítására, zöldség és gyümölcsfeldolgozók, tejfeldolgozó üzemek, vágóhíd és húsfeldolgozó stb. Ennek az az oka, hogy ezek nincsenek a

nemzeti villamosenergia-ellátó hálózatba bekapcsolva, nyomon követésük emiatt nehézkes, ugyanakkor nem tartják nyilván őket a statisztikai adatbázisokban sem. Mint érdekesség, fontos megjegyezni továbbá, hogy az országban egyetlen helyen létezik geotermális energiából előállított villamos energia. Mindez Nagyváradon található, ahol számottevő a geotermális energia a város és környéke alatt. Természetesen ez a villamosenergia-termelési kapacitás nem számottevő (50 kW), viszont számos kutatási és tapasztalati információt biztosít azok számára, akik ezen a téren további fejlesztésekért dolgoznak.

A fotovoltaikus parkok gombamód szaporodtak a 2011–2015-ös időszakban, és ez a kedvező természeti adottságoknak, az igen vonzó támogatási rendszernek, a zöldbizonylatoknak egyaránt köszönhető. Érthető, hogy a napelemparkok szaporodtak ebben az időszakban a legintenzívebben, hiszen a zöldbizonylatok rendszere összesen 6 bizonylatot garantált minden egyes megtermelt MWh-nyi villamosenergia után, amennyiben ezt napenergiából állították elő, 3 zöldbizonylatot vízenergia esetében (kisebb mint 10 MW kapacitás esetén), szélenergia esetén 2 db., geotermális energia esetén szintén 2 db., biomassza esetén 2-3 db., valamint 1-1-et, amennyiben hulladéklerakóknál depóniagázból, illetve szennyvíztisztítóknál iszapból keletkező gázból állították elő. Ezek alapján elmondható, hogy elsősorban nem a természeti adottságok és a helyi potenciálok voltak mérvadóak a befektetési döntésekben, hanem főként ezeknek a jövedelemgeneráló ereje.

15.2. táblázat: Villamosenergia-termelői kapacitások Erdélyben (MW)

	Biomassza	Biogáz	Fotovoltaikus	Szél	Hidro	Geotermál
Fehér	11,2		60		12,3	
Arad	0,98		35		0,3	
Bihar	5,5	1,754	92,6	21,5	12,1	0,05
Krassó-Szörény			0,8	57,1	29	
Kolozs	20,25		92,7	0,5	13	
Kovászna	15		28,4			
Hargita	7,5		41,3		17	
Hunyad	1,1		9,2			
Máramaros		0,31	16,6		48,7	
Maros			72,2		40	
Szilágy	2,45		27,8			
Szatmár	4,49	5,94	105		2,3	
Szeben			82,7		51	
Brassó			288,2		15,6	
Temes			61,1			
Beszterce-Naszód			32,4	1	23,6	
Összesen	68,47	8,004	1046	79,1	241,3	0,05

Forrás: Transelectrica, 2019

15.3. Megújuló energiák hasznosítása hőenergia előállítására

Erdély kiterjedt erdős területekkel rendelkezik, a fakitermelésnek és famegmunkálásnak nagy tradíciója van. A fát viszont legnagyobb mennyiségben még mindig hőenergia előállítására használják fel Erdély számos településén. Míg a 2000-es évekig a faipar csak a fő termékek előállítására fokuszált, az utóbbi években egyre növekszik a faipari melléktermékek, és különösen a fahulladékok iránti érdeklődés, főképp energetikai hasznosítás céljából. Az erdőgazdálkodás melléktermékei, a vágástéri hulladékok, a legelőtisztítások során, illetve a fűrésztelepeken halmozódó fahulladékok, a fűrészkorpa utólag bioenergia-termelésére alkalmas fűtőanyagok, és egyre gyakrabban felhasználásra kerülnek. Az erdészeti hulladékok energetikai hasznosítása a gazdasági szektoron belül jövedelemkiegészítő szereppel is bír (Intelligent Energy, 2015), (Schmidhuber, 2006). Mivel a klímaváltozás elleni harcban a biomassza széndioxid-semleges, az üvegházhatású gázok kibocsájtásának csökkentése érdekében számos támogatási program is indult, annak érdekében, hogy az eddig hulladéknak tekintett biomasszaanyagok energetikai hasznosítása előtérbe kerüljön.

Erdélyben a fahulladékok összegyűjtésére nemrégiben számos községben szociális vállalkozások indultak el (ilyen például Lókodon az LIA Alapítvány), ahol egyre nagyobb hangsúlyt fektetnek a hegyi legelők takarítására és a környezet rendbe tételére, ugyanis a mezőgazdasági minisztérium területalapú támogatást biztosít ezen tevékenységre. A városi köztisztaságért felelős vállalatok számos városban külön fahulladék-begyűjtő csoportokat, aprító berendezéseket és energia-előállító berendezéseket működtetnek (Sepsiszentgyörgyön a Tega Kft.), ahol az összegyűjtött biomasszaanyagok a saját vagy a helyi hőenergia-ellátást biztosítják. Az alulról jövő kezdeményezések a munkahelyteremtés mellett az egyre jobban szerveződő helyi közösségek fejlődését segítik, így, főleg a kisebb településeken, egyre tudatosabb polgári magatartásminták alakulnak ki. Továbbá a vidéki térségekben is végbemegy egy retechnologizálási folyamat a fűtésrendszerek területén, és így a korábbi csempekályhákat felváltják a hőközpontok, illetve hőenergia-elosztó rendszerek épülnek ki a középületekben és a magánépületekben egyaránt. Főképp azokon a településeken, ahol nincs földgázellátó rendszerre való csatlakozási lehetőség, a legkézenfekvőbb megoldás a fás kazán, illetve a biomassza-alapú fűtésrendszer alkalmazása.

A biomassza-előállítás mint fűtőanyag Erdélyben egy jelentős ipari alszektort fejlesztett ki. Jelenleg főképp a fűrésztelepeken képződő fűrészport, fahulladékokat hasznosítják pellet és brikett előállítására. A pellet- és brikettgyártás igen jó vállalkozásnak számít, ugyanis nem csak a hazai, hanem főképp a külföldről érkező nagy és folyamatos rendelés bátorítja a vállalkozókat ezen a téren a befektetésre. Így Fehér, Kolozs, Beszterce-Naszód, Hargita, Maros, Kovászna, Máramaros és Brassó megyékben számos pelletgyártó üzem működik, amelyek elsősorban nyugat-európai piacokat látnak el igen jó minőségű termékkel.

Becslésekre és a statisztikai adatokra alapozva elmondható, hogy évente az újratermelődő és begyűjthető fahulladék mennyisége eléri az egymillió tonnát Erdély-szinten (INS, AGR306A – Volumul de lemn recoltat pe specii, macroregiuni, regiuni de dezvoltare si judeţe 2018). Ennek egy része a helyi üzemek és más felhasználók hőenergia-ellátását biztosítja, miközben a harmadosztályú faanyagokat és hulladékokat pellet előállítására használják.

Érdemes megemlíteni a sepsiszentgyörgyi székhelyű Green Energy Innovatív Biomassza Klaszternek a biomassza hasznosításának és a bioenergia előállításának népszerűsítésében vállalt munkáját. A klaszter 2010 után kezdte tevékenységét, viszont 2019-re Erdély-szerte

közel 170 kis-és középnagyságú biomassza-hasznosító projektet kivitelezett. A felhasználók különböző gazdasági területeken működnek: húsfeldolgozó üzemek, virágházak, pékségek, sertés- és baromfifarmok, önkormányzatok, középületek, sportcsarnokok, hotelek, kastélyok, vendéglátói egységek, de akár magán és társasházak esetében is jelen volt (Promo-Bio, 2014).

Mivel Erdély területén a fűtési szezon sok helyen, főleg hegyvidéki környezetben 6-7 hónapot is tart, a biomasszából előállított hőenergia ellátás sok helyi önkormányzat számára jelent jó megoldást. Ahol a hulladék fából biomassza előállítást és a hőközpontok ellátását helyi vagy kistérségi területen megszervezik ott már helyi biomassza ellátó értékláncok kialakulásáról beszélünk. Az utóbbi években számos helyen átálltak a földgáz alapú fűtésrendszerről a biomassza alapú hőenergia ellátásra.

A mezőgazdasági hulladékokból származó biomassza szintén fontos fűtőanyaga a helyi hőenergia-ellátó rendszereknek, viszont számban és technológiai elterjedtségben még kevésbé fejlett ez az irány. Mindemellett, a földgáz és a fa árának a 2015-től tartó folyamatos és jelentős növekedése sok helyen utat nyit az eddig figyelmen kívül hagyott mezőgazdaságból származó biomasszaanyagok hasznosítása előtt. Mezőgazdasági biomassza lehet mindenféle mezőgazdasági melléktermék, például szalma, kukorica-, repce- és napraforgószárak, a gyümölcsösök és szőlőültetvények nyesedéke, az állati eredetű hígtrágya és más melléktermékek. Míg az állatállománytól származó hígtrágyabiogáz előállítása igen ritka Erdélyben, addig a szolid biomassza hasznosítása sokkal elterjedtebb. Sok esetben a mezőgazdaságban szükséges hőenergia-termelésben használják a mezőgazdasági hulladékokat, mint például gabonaszárítóknál a szalma hulladékokat, a sertés- és csirkefarmokon fűtésre a gabonatermelésből származó melléktermékeket, gyümölcspárlatok készítésénél a gyümölcs nyesedékeket, virágházaknál szintén bármelyik mezőgazdaságból származó biomasszaanyagokat. A biomassza mint fűtőanyag a hőenergia-ellátásban Románia teljes energiafelhasználásának 16,6%-át tesz ki (ANRE, 2016).

A napenergia, mint Erdélyben a hőenergia előállításában a második leggyakrabban használt energiaforrás, főképp háztartási, illetve kisebb mértékű hasznosításokban található meg. A háztartási napkollektorok népszerűségét nagymértékben növelte a 2010-ben útjára indított ún. „zöld ház program", amelynek a keretén belül több ezer háztartás kapott vissza nem térítendő állami támogatást háztetőkre való napkollektor telepítésére. Bár a program több évben szünetelt, a háztáji meleg víz előállítására igen elterjedt megoldásnak számít. Ugyanakkor a támogatási program érvényes volt helyi középületek melegvíz-ellátásának biztosítására is. A jelenleg használt napkollektorok száma Erdély-szerte meghaladja a 120 ezer berendezést, amelyből több tízezer állami támogatással került felszerelésre. A későbbi években – a berendezések hatékonyságának növelésével és az árak csökkenésével – elérhető lett az erdélyi társadalom szélesebb középrétegének, anélkül, hogy állami támogatást kelljen igényelni. Ebben a tekintetben a napkollektorral előállított meleg víz a háztartásokban igen népszerű lett, gyakran látni hétvégi házak, panziók, házak tetőzetén. Mindennek ellenére a napkollektorok a háztartások energia-ellátásában kisegítő szerepet tudnak betölteni, a háztartási meleg víz előállításával. A fűtési szezonban a napkollektorok rendszerint a külső hőmérséklet, például fagyásveszély miatt nem üzemelnek az erdélyi háztartásokban. Emiatt a napkollektoros berendezés a háztartások teljes energiaigényének 10-15%-át tudja lefedni (CTIB, 2016).

Szakirodalom

Nistorescu, M. et al. (2016). Ghid de bune practici în vederea planificării și implementării investițiilor din sectorul microhidrocentrale. *Natura 2000 si Dezvoltare Rurală în România*.

ANRE (2016). *Raport privind progresul înregistrat în îndeplinirea obiectivelor nationale de eficiența energetică*. Agenția Națională pentru Reglementare în domeniul Energiei.

Bai A. et al. (2002). *A biomassza felhasználása*. Szaktudás Kiadóház, Budapest.

Barabás D. et al. (2011). Modellezett szélmezők Románia északnyugati régiójában kis teljesítményű turbinék telepítésére. *Erdélyi Tudományos Diákköri Konferencia, Kolozsvár, 2011.*

Bendea, C. et al. (2015). Geothermal Energy in Romania: Country Update 2010–2014. *Proceedings World Geothermal Congress 2015, Melburne, Australia*.

Benedek J. – Veress N. Cs. (2013). Economic Disparities and Changes in the Convergence of the Romanian NUTs 2 and Nuts 3 Regions. *Romanian Review of Regional Studies*, IX (1), 85–90.

Benedek J. – Sebestyén T. – Bartók B. (2018). Evaluation of Renewable Energy Sources in Peripheral Areas and Renewable Energy-Based Rural Development. *Renewable and Sustainable Energy Reviews,* Vol. 90, 516–535.

CTIB (2016). *Raport Stiintific si Tehnic Referitor la Anul 2016.* Centrul de Tehnologii Inventică și Business.

Dal Zennaro, C. et al. (2004). Effects of Grazing on Fuel Biomass in Mountain Pastures of the South-Eastern Pyrenees in Riguero-Rodriguez Silvopastoralism and Sustainable Land Management. *Proceedings of an International Congress on Silvopastoralism and Sustainable management held in Lugo, Spain*.

Dezsi, A. B. – Dozescu, S. I. (2011). Energy Willow – an Advantageous Fuel for Biomass Power Plants. *Journal of Sustainable Energy*, II (2), 72–77.

Dragomir, G. (2016). Wind Energy in Romania: A Review from 2009 to 2016. *Renewable and Sustainable Energy Reviews,* Vol 64, 129–143.

EC (2010). *Energy 2020: A Strategy for Competitive, Secure, and Sustainable Energy [COM(2010)639].*

EC (2014). *A Policy Framework for Climate and Energy in the Period from 2020 to 2030 [COM(2014) 15].*

Európai Bizottság (2014). *2030 Energy Strategy. Energy Strategy and Energy Union*.

Európai Bizottság (2018). *Tiszta bolygót mindenkinek, klímasemleges Európa 2050*. Európai Bizottság.

INS (2018). *Tempo Online, AGR301A* – Suprafața fondului forestier pe categorii de terenuri și specii de păduri, macroregiuni, regiuni de dezvoltare și județe. Institutul Național de Statistică. http://statistici.insse.ro:8077/tempo-online/ (Utolsó letöltés: 2019. szeptember 27.)

INS (2018). *Tempo Online, AGR108A* – Suprafața cultivată cu principalele culturi, pe forme de proprietate, macroregiuni, regiuni de dezvoltare și județe. Institutul Național de Statistică. http://statistici.insse.ro:8077/tempo-online/ (Utolsó letöltés: 2019. szeptember 27.)

INS (2018). *Tempo Online, AGR306A* – Volumul de lemn recoltat pe specii, macroregiuni, regiuni de dezvoltare și județe. Institutul Național de Statistică. http://statistici.insse.ro:8077/tempo-online/ (Utolsó letöltés: 2019. szeptember 27.)

INS (2018). Tempo Online, *AGR109A* – Producția agricolă vegetală la principalele culturi, pe forme de proprietate, macroregiuni, regiuni de dezvoltare și județe. Institutul Național de Statistică. http://statistici.insse.ro:8077/tempo-online/ (Utolsó letöltés: 2019. szeptember 27.)

Intelligent Energy (2015). *Agri for Energy, Biofuel Production by Farmers, Best Practice examples*. https://ec.europa.eu/energy/intelligent/projects/sites/iee-projects/files/projects/documents/agriforenergy_biofuel_production_by_farmers.pdf. (Utolsó letöltés: 2019. augusztus 12.)

Jaramillo-Nieves, L. (2010). Contribution of Renewable Energy Sources to the Sustainable Development of Islands: An Overview of the Literature and a Research Agenda. *Sustainability*, 2 (3), 783–811. *https://doi.org/10.3390/su2030783*.

Kjaer, C. (2006). Taking Control of our Energy Future. *EU Power, EWEA,* 2, 23–25.

PNGD (2017). Planul Național de Gestionare a Deșeurilor. *Programul Operațional capacitate Administrativă 2014–2020*.

Pozeb, V. – Krope, T. (2007). Importance of Legal Protection and International Quality Standards for Environmental Protection. In: *IASME/WSEAS, Proceedings of the 2nd IASME/WSEAS International Conference on Energy & Environment, Portoroz, Slovenia, 15–17 May 2007; WSEAS. 15–17 May 2007;* WSEAS.

PromoBio (2014). State of the Art of Regional Bioenergy Development in Centru Region, Romania. *A Short Report PromoBio project (2011–2014)IEE/10/470 SI2.593725*.

PWC (2016). *Industria silvică şi de prelucrare a lemnului din România are o pondere de 3,5% la formarea PIB, dacă se iau în considerare şi efectele indirecte*. PWC Press release

Schmidhuber, J. (2006). Impact of an Increased Biomass Use on Agricultural Markets, Prices and Food Security: a Longer-Term Perspective. *FAO Economics* http://www.fao.org/WAICENT/FAOINFO/ECONOMIC/ESD/BiomassNotreEurope.pdf. (Utolsó letöltés: 2019. augusztus 27.)

Sebestyén T. (2019). District Heating in Villages. In: Krozer Y. – Narodoslawsky, M. (eds): *Economics of Bioresources*. Springer, Cham. Springer, https://doi.org/10.1007/978-3-030-14618-4_8.

Suri, M. et al. (2007). Potential of Solar Electricity Generation in the European Union Member States and Candidate Countries. *Solar Energy*, 81 (10), 1295–1305.

Theuerl, S. et al. (2019). The Future Agricultural Biogas Plant in Germany: A vision. *Energies,* 12 (3), 396; *doi:10.3390/en12030396*.

TÁRSADALMI ELLÁTÓ RENDSZEREK

Magyari Tivadar

16. A romániai magyar oktatás

16.1. Gyors áttekintés

Romániában bölcsődei szinttől a felsőfokú képzés szintjéig létezik magyar nyelvű oktatás. Bár teljes körű, minden iskolai tantárgyra, foglalkozásra kiterjedő, maradéktalan magyar nyelvhasználat csak szórványosan valósul meg, az oktatási intézetek magyar tannyelvű osztályaiban Erdély-szerte javarészt anyanyelvet használnak.

A romániai magyarság nagy többsége mintegy jellemző módon százéves történelme során, tanulmányai során magyar tannyelvű oktatási intézményekben nevelkedett.

A XXI. század második évtizedében a romániai magyar 7–14 évesek (az első–nyolcadik osztályosok) 86–88 százaléka, a középiskolai korosztálynak (a kilencedik–tizenkettedik osztályosoknak) pedig mintegy 75 százaléka anyanyelvén tanul. Ez közel másfél százezer tanulót jelent. Ez az utóbbi három évtizedben egy folyamatosan csökkenő, de az összromániai iskolai népességhez képest arányaiban növekvő tanulói populáció (Barna, 2016, 13–14). Az abszolút létszám csökkenésének demográfiai okai vannak, a részaránybeli növekedés mögött viszont az áll, hogy 1989 után nagy részben sikerült a kommunista rendszerben elveszített anyanyelvi oktatási lehetőségeket fokozatosan visszaszerezni, kiépíteni.

Az, hogy valamely erdélyi magyar gyermek milyen anyanyelvű oktatási lehetőségekkel, jogokkal élhet, az elmúlt évtizedekben növekvő mértékben függött attól, hogy a régió melyik részében él: tulajdonképpen kapcsolatban azzal, hogy az illető helyen mekkora a magyarság létszáma, vagy méginkább aránya. Ugyanis, mint sok más helyen a világon, az oktatási lehetőségek választéka létszámfüggő: nagyszámú populációnak gazdaságosabban, hatékonyabban lehet változatos oktatási lehetőségeket kínálni. A magyar kisebbség létszáma bizonyos régiókban olyan mértékben megfogyatkozott, hogy a kevés magyar anyanyelvű gyermek számára csak különösen nagyvonalú, kisebbségbarát politika esetén lehet iskolát fenntartani – vagy még úgy sem. Emiatt az utóbbi években több mint 200 településen a korábban létező magyar tannyelvű iskolák, illetve osztályok a megszűnés közelébe kerültek.

Az erdélyi magyarok anyanyelvükön tanító iskolai osztályt, egyetemi szakot voltaképpen önkéntesen választanak, tehát ez nem kötelező a magyar közösség tagjainak. (A román politikai elit történelmi, domináns attitűdje szerint az ország magyarsága közösségként nem jogalany. Következésképpen nem alkotnak sem kollektív jogokat garantáló törvényeket, ezért sem kollektív kötelességeket előíró törvényeket sem.) A magyarság körében az anyanyelvi iskola választása számos tényező függvénye: a létező oktatási kínálat, a családi hatás, az egyéni motiváció, az egyéni helyzet, az identitástudat tartalma – mindezek olykor bonyolult együttest alkotnak, amely elemzése szociológiai megközelítést igényel.

A kisebbség anyanyelvi oktatáshoz való joga központi politikai kérdésnek számít a romániai magyar nyilvánosságban. A magyar ajkú lakosság nagy része teljes körű, minden oktatási

formára és szintre kiterjedő beiskolázásra tart igényt. Ehhez képest a különböző román politikai rendszerek és kormányzatok oktatáspolitikai szemléletében – még a viszonylag pozitív hozzáállások időszakaiban is – a magyar oktatás többé-kevésbé perifériku s, járulékos ügynek számított és számít. Gyakran tekintenek rá úgy, mint valami többletjuttatásra, mint olyan ideiglenes gyakorlatra, amelyre idővel, a kisebbségek asszimilációját követően már nem lesz szükség. Ezek miatt a magyarság különböző rétegjei, kiváltképpen annak értelmiségi elitje, másfelől pedig a román politikai elit legtöbbször eltérően ítéli meg a kisebbségi oktatási helyzetet. A magyar közösség nyilvánosságában olyan oktatás képe él, ami bár megvalósul, de akadozik, hiányos, részleges, veszélyeztetett. A román politikai nyilvánosságban viszont ez az iskolarendszer leggyakrabban egy példaértékű kisebbségpolitika megvalósulásaként jelenik meg. A magyar közösség domináns diskurzusában ehhez az oktatáshoz a teljesség elvével viszonyul, a román politikum és adminisztráció viszont inkább a szükségesség-elégségesség elvével. A kifejezetten a kisebbség beolvasztását célzó román politikai programok szempontjából pedig a kiteljesedett anyanyelvű oktatás egyenesen szegregációs tényezőnek bizonyul, amelyet le kell bontani.

Erdély Románia általi bekebelezését követő száz évben a magyar nyelvhasználatú oktatásnak néhány jellegzetes időszaka különböztethető meg, összefüggésben a korszakos politikai rendszerekkel. Ezek mindegyikében sajátos helyzetben, sajátos viszonyok közt, sajátos lehetőségekkel működött a magyar iskolahálózat.

Azok az oktatási intézetek, amelyekben magyar nyelvű tanítás van, nemcsak tanulási-nevelési helyszínek és szokásos iskolai szocializációs közegek (mint ahogy máshol is, az iskola ilyen szerepet is betölt), hanem sajátos nyilvánossági terek a kisebbségi lakosság életében. Ezekben, eltérően a többi romániai nyilvános közegektől, erőteljesen érvényesül a magyar nyelv, a magyar szokások, a hagyományok, ráadásul hivatalosan és állami keretben (magyarul írt iskolai értesítők, a magyar nyelvű szülői értekezletek, szakmai viták, a közösséget érintő viták, az összmagyarság jeles napjainak ünneplése, az egyházak ünnepeinek megtartása, az iskolai események, a tehetséggondozás stb.). Március tizenötödikét éppen úgy megünneplik egy kalotaszegi falu magyar iskolájában, mint – aznap – egy Baranya megyei falu iskolájában. Romániában a hivatalos nyilvánosság etnocentrikus (értsd: románcentrikus és románnyelv-centrikus), azért az iskola, különösen az, ahol csak magyar nyelvű tanítás van, és nem csupán egy vegyes tannyelvű iskolán belül létezik a magyar tagozat, kivételes nyilvánossági térnek bizonyul a kisebbségi közösség számára.

16.2. A romániai oktatás általános jellemzői

Az első oktatási szintre, az óvodába a harmadik életévük betöltése után irathatók a kisgyermekek. Mivel bizonyos vidékeken óvodahiány, illetve óvónőhiány van, a régóta napirenden szereplő tervet, amely szerint kötelezővé tennék az óvodai oktatást, folyamatosan elhalasztották. (A bölcsődék nem az oktatási rendszer részei, hanem alapvetően önkormányzati hatáskörben levő szolgáltatások, és szórványos jellegűek. Törvénykezdeményezések vannak a parlamentben, hogy a bölcsőde a munkaügyi-szociálpolitikai szférából átkerüljön az oktatási ágazatba. A 2019–2020-as tanévtől a bölcsődék fenntartásához a központi költségvetés is hozzájárul; korábban csak az önkormányzat finanszírozta.)

Az elemi szint hét éves kortól kezdődik (előkészítő osztálytól negyedik osztályig, tehát összesen öt tanévet tart), ezután következik az alsó középfokú szint (az ötödik–nyolcadik osztály). Az utóbbira elnevezésként a „gimnázium" szó román változatát használják („gimnaziu"), de inkább csak a hivatalos szóhasználatban. Az elemi és a „gimnaziu"-szintet közkeletű elnevezéssel „általános iskolának" („școală generală") nevezik. Az elemi oktatást felvezető előkészítő év újdonság a román iskolarendszerben: a 2011-es tanügyi törvény vezette be. A középiskola a kilencediktől a tizenkettedik osztályig, bizonyos esetekben tizenharmadik osztályig tart.

Vannak iskolák, ahol az elemi szinttől az tizenkettedik osztályig (érettségiig) biztosítják az oktatást, olyanok is vannak (nagyobb számban és többnyire faluhelyen), ahol csak nyolcadik osztályig van oktatás, és olyan intézetek is vannak, ahol csak középiskola (kilenc–tizenkettedik) működik.

Középfokú oktatásban különböző szakok közül lehet választani, de a választási lehetőségeket behatárolja a nyolcadik osztály lezárását jelentő országos vizsga eredménye (hétköznapi zsargonban: „kisérettségi"), illetve az ötödik–nyolcadik osztály átlagosztályzata. E kettő súlyozott átlagát számítják, ahol az országos vizsga eredménye 80 százalék súllyal, az ötödik–nyolcadik átlaga 20 százalék súllyal számít. A tanulók ennek a tanulmányi eredménynek a sorrendjében választhatnak a különböző középiskolák között, illetve a különböző középiskolák szakjai között. Így Romániában a középiskola-választással kapcsolatos pályaválasztás voltaképpen iskolaiteljesítmény-függő.

A középiskolai szakok lehetnek: elméleti szakok, amelyek – részletesebb osztályozásuktól itt eltekintve – kétfélék: reál és humán szakok; sajátos szakok, mint a például művészeti szakok, a sport szak, katonai, teológiai szakok; továbbá egy harmadik típus a különféle mesterségeket oktató szakok sora, ezeket „szakközépiskoláknak" nevezik.

A középiskolák román elnevezése a „liceu", amit a Romániában használt magyar nyelvben általában „líceum" szóval fejeznek ki, de magyar nyelvi környezetben más, hagyományos elnevezéseket is használnak középiskolákra: „gimnázium", „kollégium". Például az egyik magyar tannyelvű kolozsvári középiskolát János Zsigmondról nevezték el, és unitárius teológiai szakot működtet. Az iskola román – hivatalos – neve „Liceul Unitarian János Zsigmond". Magyarul viszont az iskola közössége és ezáltal a lakosság szélesebb köre nem a „líceum" szót használja, és az iskolát „kollégiumnak" nevezi, így: János Zsigmond Unitárius Kollégium. Emögött az van, hogy a mai iskola helyén 1948-ig, a felekezeti oktatás romániai megszüntetéséig az Unitárius Kollégium működött. Tehát a magyar közösség ebben az esetben egy hagyományos elnevezésre utaló kifejezést használ.

A középiskolai szakok helyett a nyolcadik osztályt elvégzett tanulók szakiskolákban tanulhatnak tovább, ahol három éven át valamilyen mesterséget (villanyszerelő, lakatos, szakács stb. szakmát) tanulnak.

Romániában hosszú évtizedek óta tíz iskolai osztály elvégzése kötelező, tizennyolc éves korig. (Az előkészítő osztállyal ez összesen tizenegy tanév).

Az oktatás kerettanterv szerint történik, viszonylag kis tematikai mozgásteret, kevés egyéni szabadságot biztosítva a különböző iskolák pedagógusainak. Négy országos, központi felmérés vizsgálja a kerettanterv érvényesülését: a második osztályában, a negyedikben, a hatodikban és a nyolcadikban, illetve az iskolai tanulmányokat lezáró érettségi. Ezek közül a nyolcadik osztály utáni felmérés és az érettségi befolyásolja a továbbtanulást, az előmenetelt,

míg a többi csak a tudást méri fel. Egyszintű egységes érettségi van, amelynek eredményeit az egyetemek majd mindegyike figyelembe veszi a felvételizők rangsorolásában.

Az elemi, a középszintű oktatás minden szinten ingyenes, és a felsőoktatásban is bizonyos keretszámok határáig szintén ingyenes tanulást biztosítanak. Bár vannak magán-oktatásiintézmények, illetve egyházak tulajdonában levő iskolák, a közoktatás javarészt állami keretekben van, és közpénzből kétféle újraelosztási vonalon finanszírozzák. Egyrészt a tanfelügyelőségeken keresztül történik az úgynevezett alapfinanszírozás, az ország központi költségvetéséből. Másrészt az önkormányzatokon keresztül érkezik az oktatási rendszerbe a járulékos finanszírozás. Például ez azt jelenti, hogy a pedagógusok fizetését a központi költségvetésből biztosítják, míg az iskolaépületek költségei, illetve azok karbantartási szükségletei a helyi költségvetéseket terheli.

Az egyházi alapítású vagy magánalapítású iskolák is kapnak állami támogatást.

Számos állami középiskola felekezeti, egyházi oktatási intézetként él a köztudatban, mivel teológiai profilú középiskolai osztályt működtet (más elméleti, rendszerint reál, illetve humán profilú osztályok mellett), illetve az oktatási minisztérium és az egyházak között 2011 után kötött egyezmények alapján maguknak az egyházaknak komoly betekintési és beleszólási joguk van az ilyen iskolák tananyagon kívüli ügyeibe: például az igazgató kinevezésébe, az iskola szellemiségének kialakításába stb. A magyarság körében nagy jelentőséget tulajdonítanak az ilyen jellegű iskoláknak, „egyházi" intézményeknek tekintik ezeket, az érdeklődés nagy irántuk, presztízsük van, nosztalgia övezi őket, mert a korábbi generációk tagjai is oda jártak. Egy részük valóban kiemelkedő tanulmányi eredményeket mutat fel. Jelentős egyházi támogatást is kapnak. A közösség tudatában (de az iskolák magukról való kommunikációjában is) a történelem során alapított, sikeresnek bizonyult magyar egyházi iskolák utódainak számítanak, és rendszerint az az épület, amiben működnek, az elődnek számító iskola épülete, újra egyházi tulajdonban van. Ezeknek a középiskoláknak *de jure* állami volta azért fontos, mert közpénzből tartják fent őket, és, bár egyes erdélyi magyar történelmi egyházakhoz kötődnek, a tanulókat felekezettől függetlenül rekrutálják.

A felsőoktatás állami és magánegyetemeken történik. A felsőoktatás szerkezete pedig a következő:

- alapképzés szintje (tudományegyetemi szakokon jellemzően hároméves, műszaki oktatásban négyéves, orvosi és gyógyszerészeti szakokon hatéves);
- mesteri képzés szintje, ez többnyire kétéves;
- doktori szint, amelynek időtartama, menete, procedúrája szakterületenként változó; nagymértékben hasonlít az európai országok rendszereihez.

Valamennyit azonos akkreditációs ismérvek szerint engedélyezi és felügyeli az oktatásai minisztérium által megbízott, attól független akkreditációs bizottság, amelynek – bár az „ügynökség" elnevezést használja nevében – működése, szerepe hasonló az Európai Felsőoktatási Térség országainak homológ intézményeihez.

A 2018–19-es egyetemi évben 54 állami egyetem (ebből 7 katonai akadémia) és 38 akkreditált, 8 ideiglenes működési engedéllyel oktató magánegyetem volt.

A magánegyetemek szerepe a kilencvenes években fokozódott, de teljesítményük az évek során jelentéktelen maradt. Helyi lobbik hatására, nyomására számos kisebb méretű, csekély tudományos teljesítményű vagy szűk szakkínálatú állami egyetemet is beindítottak. Így a felsőoktatás minőségi szempontból néhány nagyobb állami egyetem hatáskörében van. Ezek közül kiemelkedik a kolozsvári Babeș–Bolyai Tudományegyetem, a Bukaresti

Tudományegyetem, a Bukaresti Műszaki Egyetem, a Kolozsvári Műszaki Egyetem, a Temesvári Műszaki Egyetem, valamint két orvostudományi és gyógyszerészeti egyetem: a jászvásári és a kolozsvári. A romániai felsőoktatás kezdettől fogva elkötelezettje a bolognai folyamatnak – tagja az Európai Felsőoktatási Térségnek –, viszont az ehhez kötődő átalakulásoknak, reformoknak többnyire csak a formai elemeit vették át. A román felsőoktatás erős egyetemi érdekcsoportokat, hatékony politikai lobbit jelent. Az egyetemi érdekcsoportok, de a különösebben csoportokba nem szerveződő egyetemi oktatói és hallgatói körök változásokkal szembeni ellenállása, illetve a változások terheit és bonyodalmait nem vállalók tétovázása folytán a felsőoktatás benne rekedt abban a korábbi, sokévtizedes állapotban, amely továbbra is így jellemezhető:

- kevés átjárhatóság (áthallgatási lehetőség) az egyes szakok között;
- még kevesebb átjárhatóság az egyes felsőoktatási intézmények között;
- a curriculum javarésze kötelező tárgyakból, foglalkozásokból áll, és viszonylag csekély választási lehetőség van az egyetemi hallgatók számára;
- a tantárgyak javarésze tanévhez kötött, időrugalmas tantárgyválasztás alig lehetséges.

Magyar nyelvű oktatást a következő intézetek biztosítanak:

- Babeş–Bolyai Tudományegyetem (BBTE)
- Marosvásárhelyi Orvosi és Gyógyszerészeti Egyetem (MOGYE)
- Marosvásárhelyi Művészeti Egyetem (MME)
- Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem (EMTE)
- Partiumi Keresztény Egyetem (PKE)
- Protestáns Teológiai Intézet (PTI)

A romániai oktatási rendszer további meghatározó, egymáshoz is fűződő jellemzői: az alulfinanszírozottság, az ebből is következő nagy területi egyenlőtlenségek az infrastruktúra és felszereltség terén, és a mindezzel együtt járó egyenlőtlenségek a tanulói teljesítmények terén.

Létezik egy lélektani, retorikai arányszám a román közgondolkodásban: a bruttó hazai termék 6 százalékát kellene az oktatásra fordítani az évi állami költségvetésben. Az utóbbi két-három évtizedben ez annyira elfogadott célkitűzéssé, követelménnyé vált, hogy a 2011-es oktatási törvény 8. cikkelye ezt a 6 százalékos értéket elő is írja. Valójában ez az arány 2011 óta is csak a 3 százalék körül mozgott; a 8. törvénycikkelynek az alkalmazását pedig más jogszabállyal 2021-ig felfüggesztették. (Magyarországon ugyanebben az időszakban az oktatás GDP-arányos ráfordítása 4 százalék körüli volt, az EU-s átlag 4,5 százalék körül alakul.) 2019-ben például a bruttó hazai termék 3,1 százalékát költötték az oktatásra, de ez az évközbeni költségvetési kiigazítás során már 2,98-ra csökkent. Az utolsó legnagyobb GDP-arányos ráfordítás egyébként 2008-ban volt, az akkori gazdasági világválság küszöbén: 4,24 százalék[1].

Valójában 2008 és 2018 között az oktatásra fordított állami költségvetési összeg abszolút számban egy kezdeti visszaesés után, 2012-től növekedett, 4,5 milliárd euró környékéről közel 6 milliárdra nőtt. Viszont az utóbbi években az oktatás tételéből jelentős pénzalapot fordítanak arra, hogy visszaszolgáltassák az oktatásban foglalkoztatottaknak azokat az összegeket, amiket elvontak tőlük, amikor 2010 és 2012 között 28 hónapon keresztül a havi fizetésük 25 százalékát visszatartották, az akkori költségvetési válság enyhítése érdekében.

1 EUROSTAT-adatok (https://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/submitViewTableAction.do)

A kisebbségi, különösen a magyar nyelvű oktatás érzékenyebb az oktatás finanszírozási gondjaira. A román politikai szereplők nagy része a kisebbségek nyelvén történő oktatást egy többletszolgáltatásnak hajlamos tekinteni, amelynek a költségei válságosabb időkben visszavághatók, lefaraghatók, mert nem volna szükség arra, hogy teljes körű legyen, minden részletében működjék, elég lenne egy akár alacsony – „szükséges és épphogy elégséges" – szint.

A folyamatos alulfinanszírozás miatt a romániai iskolarendszer egyenlőtlenül fejlődik, nagy különbségekkel. Ebben egyaránt megtalálhatók a nagy városok korszerű, világszínvonalú iskolái és a leszakadó régiók omladozó iskolái, de olykor egy nagyobb településen belül is nagy különbségek vannak. A romániai iskolarendszert jellemző egyenlőtlenségekből következik, hogy az ország tanulói statisztikai értelemben rosszul teljesítenek a különböző nemzetközi összehasonlító felmérésekben, viszont az ország folyamatosan jó teljesítményű, nemzetközi díjnyertes tanulókat is ad. Az OECD nemzetközi tanulói teljesítmény felmérésén (közismertebb nevén: PISA-felmérés) 2015-ben Románia a 44. helyen volt a 72 résztvevő állam között. A kelet-közép-európai országok közül Szlovénia, Lengyelország, Csehország, Lettország, Magyarország, Horvátország, Litvánia, Szlovákia és Bulgária megelőzik Románia eredményeit.[2] A 2015-ös OECD-felmérés után (a 2018-as mérés eredményeit 2019 végén közlik), a viszonylag rossz helyezés tanulságai folytán nem történt Romániában különösebb változtatás, már csak azért sem, mert a román oktatás 2011-től tartó, hosszú, mintegy 13-14 éves kifutású tantervi reformja elején regisztrálták ezeket az eredményeket, és az oktatáspolitika szereplői magától a reformtól várták és várják a tanulási eredmények elmozdulását (Bădescu, 2019). Magát a reformot, a tantervi változtatásokat viszont nem előzte meg alapos, szakterületenkénti elemzés, széleskörű szakmai eszmecsere, hanem a minisztérium különféle bizottságokra, ugyan szakmai, de esetlegesen kiválasztott *ad hoc* testületek sorára bízta ezt a munkát. A reform felemás jellege, össze nem hangolt volta, ráadásul lassúsága (a húszas évekig tartó kifutás), érzékenyen érinti a kisebbségi oktatást, mert például ennek a reformnak a nyomán kellene kialakítani a jobb szövegértést az anyanyelvi olvasásban, illetve a román nyelv hatékonyabb elsajátítását. A PISA-jelentésekben, bár részletesen foglalkoznak az egyes országok bevándorló kisebbségeinek iskolai teljesítményével, az őshonos kisebbségek anyanyelvükön tanuló vagy nem anyanyelvükön tanuló csoportjainak iskolai teljesítménye csak szórványos és közvetett adatok, szórványos elemzések révén jelenik meg (Papp Z., 2015).

A korai iskolaelhagyók százaléka az utóbbi évtizedben 15 és 20 százalék között mozgott, míg az uniós átlag 10,6 százalék körüli[3]. 2018-ban ez a mutatószám Romániában 16,4 százalék volt.

A korai iskolaelhagyás mérési módszerét az Európai Unió 2001–2010 közötti stratégiájának (*Lisszaboni stratégia*) nyomán alakították ki. Eszerint korai iskolaelhagyónak számítják azokat a 18 és 24 éves kor közötti személyeket, akik nem jártak középiskolába, illetve nem szereztek ennek megfelelő oklevelet, utolsó elvégzett iskolai szint az esetükben az alsó középfokú – ami Romániában a nyolcadik osztállyal lezárt szintet jelenti. Az egységes módszeren belül, annak lényegét nem érintve, az egyes országok saját oktatási rendszerükből fakadó kritériumokat alkalmazhatnak. Így Románia azokat a 18 és 24 év közötti személyeket számítja be a korai iskolaelhagyók körébe, akik a kötelező tíz osztályt nem végzik el. Az országban az

2 https://www.oecd.org/pisa/launch-of-pisa-2015-results.htm

3 forrás: https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Early_leavers_from_education_and_training

iskolai végzettségről a következő okleveleket hatják ki: a középiskola első szakaszát (kilencedik–tizedik osztályt) elvégezettek számára (külön felmérő nélkül); a különféle szakiskolai diplomákat; a tizenkettedik osztály elvégzését igazoló diplomát (annak, aki nem érettségizik vagy nem sikerül az érettségije); illetve az érettségi diplomát. Amennyiben egy 18 és 24 év közötti személy nincs már valamilyen iskolába besorolva, illetve nem rendelkezik ezen diplomák egyikével, korai iskolaelhagyónak számít.

A korai iskolaelhagyás mértéke valószínű nagyobb. A szakirodalom (pl. Ivasiuc, 2010), de megfigyeléseink és a megyei tanfelügyelőségek, pedagógusok közlése szerint is számos nyolcadik osztályt elvégzett és valamilyen középfokú oktatásba beiratkozott tanuló nem, vagy alig jár az adott iskolába. A létszámban érdekelt iskolák kevés, „szimbolikus" tanulói teljesítmény ellenében „tovább engedik" az ilyen tizenévest, fiatal felnőttet, amíg elvégzi a tíz osztályt, amelyről oklevelet is kap: valamely regisztráláskor nem számít korai iskolaelhagyónak. Az ilyen személyek a nyolcadik osztály után már keveset vagy majdnem semmit sem tanulnak, kikerülnek az iskolák hatása alól, tehát rejtett iskolaelhagyóknak számítanak. Becslésünk szerint – pedagógusok, igazgatók közlésére alapozva, forráskritikai fenntartások mellett – például a szakközépiskolák tanulóinak 15–20 százaléka már ténylegesen nem „jár" iskolába.

Szintén korai iskolaelhagyók, de a statisztikákból – azok egységes EU-s mérési módszere miatt – kimaradnak azok, akik már ötödik-nyolcadik osztályban, sőt elemiben kikerülnek az oktatásból, habár valamilyen iskola nyilvántartásában szerepelnek. Jellemzően hegyvidéki települések lakói közül, illetve a romák köréből kerülnek ki az ebbe a típusba tartozó korai iskolaelhagyók. Számukat nehéz becsülni, de a jelenség tény, és szinte minden falusi iskola, amelynek a körzetében az érintett lakossági kategória él, „beiskoláz", de nem oktat ilyen gyermekeket, serdülőket. A korai iskolaelhagyás a nagycsaládos (sokgyerekes), szegény, nem tanuláscentrikus szocializációjú kategóriákat érinti.

A korai iskolaelhagyás terén a magyar(ul) tanulók nem térnek el a román (nyelven) tanulóktól, jóllehet arányuk a magyarok által sűrűn lakott romániai fejlesztési régióban (közép-romániai fejlesztési régió) átlagon felüli értéket mutat (21,1%). A kiugró értékek a roma közösségben számlálhatók: a romániai cigányság körében 77,6 százalék a korai iskolaelhagyás mértéke, tehát a gyermekek negyede sem jut el a középoktatásig. Falusi lakosság körében átlagon felüli ez a mutató (24,7 százalék)[4], és a fiatal férfiak esetén enyhén nagyobb, mint fiatal nők esetén (16,7%, illetve 16,1%).

Bár nincsenek átfogó etnikai-anyanyelvi bontású adatok, a köznapi empíria szintjéről is nagy eséllyel feltételezhető, hogy a magyar lakosságot is jellemzi az európai viszonylatban kiemelkedő iskolaelhagyási mutatószám.

A magyar oktatást érintő, a fentiekben „rejtett iskolaelhagyásnak" nevezett jelenség egy esete – példaképpen – a következő: a Székelyföld egy részét jelentő Kovászna megyében 2016-ban például az iskolába íratott ötödik–nyolcadik, illetve kilencedik–tizedik osztályokba sorolt tanulók 7,4 százaléka alig vagy egyáltalán nem járt iskolába, hatósági fellépések dacára sem. 81 százalékuk roma volt, aki magyar anyanyelvű lévén, magyar nyelvű oktatást választott; 68 százalékuk falun élt (és a helyi iskolába járt volna)[5].

4 Köszönet a romániai Oktatási és Kutatási Minisztérium kisebbségi államtikárságának, hogy rendelkezésünkre bocsátotta az adatokat.

5 Köszönjük a Kovászna megyei tanfelügyelőségnek, hogy a rendelkezésünkre bocsátotta az információkat.

16.3. A romániai magyar oktatás történelmi szakaszai

A romániai magyarság százéves történetében az anyanyelvi oktatásnak számos különálló korszaka van. Azokon belül is különböző fordulópontok, szakaszok különíthetők el.

16.3.1. A két világháború közötti korszak

Az impériumváltást követő években, az új helyzetben, a romániai magyar oktatás helyzetét, illetve a róla szóló magyar közvélekedést a következő négy körülmény is meghatározta – és ezek kihatnak mind a mai napig e téma értelmezésére:

1. A huszadik századra a történelmi Magyarországon – minden hiányosság és ellentmondásosság mellett – egy jól kiépített, nyugati típus felé tartó iskolarendszer működött. 1910-re Magyarország lakosságának 60 százaléka írástudó volt. A kevéssel később Romániához került területeken ugyanez az arány ehhez képest csak 51 százalék körüli volt, de ugyanolyan rendezett, államilag fenntartott és felügyelt oktatás épült ki, mint mindenhol Magyarországon. Tehát az iskolai élet szempontjából az erdélyi magyarság (de az egész erdélyi lakosság is) a modernizációnak majdnem naprakész állapotában volt.
2. A megnagyobbodott Romániát kezdettől fogva egyszerre vezérelte az a szándék, hogy a megszerzett területek lakosságát úgy integrálja, hogy ez a leggyorsabb etnikai asszimilációval járjon, mint az is, hogy eleget tegyen a nemzetközi kötelezettségvállalásoknak. Románia 1919 végén csatlakozott a párizsi kisebbségi szerződéshez, amely előírta a kisebbségek oktatási jogait saját anyanyelvükön a háború nyomán megváltozott Európában.
3. A két világháború között a román kormányok egyébként is az oktatási reformok sorozatával próbálkoztak, és ennek a reformfolyamatnak a sodrásába került a kisebbségi magyar oktatásügy is.
4. Összességében a román iskolapolitikát a két világháború között a magyar (és minden kisebbségi nyelvi) oktatás gyors visszaszorításának a tervezetei jellemezték, egy elszánt, nyílt, felvállalt asszimilációs politika részeként.

Erdély megszállását követő években a magyar tannyelvű iskolák folytathatták az anyanyelvű oktatást (mint ahogy a magyar államtól örökölt román tannyelvű iskolák természetesen a román oktatást), de bevezették a román nyelv kötelező tanítását. Azokon a településeken, ahol a lakosság többsége román volt, az elemi oktatást alapvetően román tannyelvűvé tették, de amikor hamarosan kiderült, hogy a kisebbségi magyar lakosság (vagy a német ajkú lakosság) esetében ez pusztán nyelvi akadályok miatt nem működik, lehetővé tették a román iskolán belül a magyar tannyelvű párhuzamos osztályok működtetését. Az elemi oktatás egy részét hagyományosan a felekezetek látták el, ez 775 iskolát jelentett (a római katolikus, a református, az unitárius, illetve az evangélikus egyház intézményeit). Ezek a korábbi magyarországi államsegélytől elestek, de a romániai földbirtokreform is sújtotta őket. Így, bár szerepük jelentős maradt, az elemista korú kisebbségi populációnak alig felét tudták ellátni. A magyar tanulók jelentős tömegei az állami elemi oktatásba kényszerültek, ahonnan viszont a különféle intézkedésekkel a harmincas évek közepére egyre jobban kiszorították a magyar tanítási nyelvet (Mikó, 1941, 161–162).

Az új államkörnyezetben az erdélyi magyar oktatást alapjaiban meghatározó első jogszabály az 1924-es törvény volt, amelyet az akkori miniszter nevéről „Anghelescu-törvényként”

is emlegetnek. A törvény az elemi oktatást kötelezővé és ingyenessé tette. Értelmében Romániában az oktatás egységes tanrend szerint működött, az állam felügyelte a magánoktatást és a felekezeti fenntartású iskolákat is. A kisebbségek, így a magyarság számára is a törvény lehetővé tette az elemi szintű anyanyelvi iskoláztatást, de ebben számos korlátozás volt: az állami iskolákban a magyar nyelv használatát a kötelező hét éves eleminek csak az első négy osztályában biztosították, ezt is szórványosan, úgy, hogy számos település többségi magyar iskoláskorú lakossága román osztályokba kényszerült (Mikó, 1998, 120).

Az egyházak által működtetett iskolákban, illetve a magániskolákban a fenntartók dönthettek a tanítás nyelvéről, viszont ennek az iskolatípusnak a fenntartása a magyar egyházakat (lényegében a magyar közösséget) terhelte. Ezekben az iskolákban a román nyelvet, illetve Románia történelmét, földrajzát és alkotmányát is kötelező volt román nyelven tanítani. Azok számára, akik korábban nem járhattak iskolába, felnőttoktatást vezettek be, hogy az írástudatlanságot felszámolják, és ez volt Románia első nagy alfabetizálási hulláma. Viszont ez csak román nyelven működött.

Az 1924-es törvény alapján magyar tanító magyar nyelven állami iskolában csak úgy taníthatott, ha Románia történelme, földrajza és alkotmánya tárgyaiban tanfolyamot végzett el, amely vizsgával zárult, ehhez nyilván ismernie kellett a román nyelvet, ami számos akkori pedagógus pályáját ellehetetlenítette, mivel a magyar lakosság zöme nem, vagy alig ismerte a román nyelvet (Gidó, 2013, 21–24).

Az 1924-es törvényig tartó átmeneti rendelkezések, amelyek az új területek iskolai életének integrációját célozták, illetve maga az új törvény, csupán részleges anyanyelvi oktatást biztosítottak. Ez számos ponton eleve akadályokba ütközött (a nyelvi akadályoktól az adminisztratív gáncsokig). Voltaképpen ez másodrendű, a nemzetközi kötelezettségek okán megtűrt, minimális szinten tartott kisebbségi nyelvi iskoláztatást jelentett, miközben az új, Magyarországtól elcsatolt területek iskolai népességének negyede sokáig magyar volt (az időszak végére a magyar arány az iskoláskorú népességen belül viszont ötödére esik vissza, lásd Gidó, i.m., 38).

Számos magyar anyanyelvű, románul nem tudó gyermeket román tannyelvű osztályba kényszerítettek: a román politikum azt az elképzelést vallotta, miszerint az erdélyi magyarok egy része az idők során elmagyarosodott románokból áll, és ezeket a „román származású" embereket vissza kell románosítani, következésképpen az ilyen családokból származó gyermekeket csak román tannyelvű iskolákba lehet íratni. A gyermek „származását" a helyi oktatási hatóság döntötte el számos visszaéléssel, olykor benyomások máskor névelemzés alapján (Gidó, uo., 22).

A többségben magyarok által lakott területeken „kultúrövezeteket" hoztak létre, ezekben az iskolai rendszert akarták a magyar lakosság etnikai asszimilációjára felhasználni. Ide román tanítók betelepedését támogatták: kiemelt fizetést, földterületet kaptak (Diószegi – R. Süle, 1990, idézi Gidó, uo., 25)

A középiskolai oktatást a két világháború között az 1928-as törvény reformálta meg. A középfokú iskolák elméleti oktatás, valamilyen szakoktatás (ipari, kereskedelmi, mezőgazdasági), teológiai képzés, tanítóképzés, katonai képzés választékát kínálták, némely típus (például a katonai) csak szórványosan fordult elő az országban. Két szintet különböztettek meg: a három éves gimnáziumi szintet és a négyéves líceumi szintet. Az elemi oktatás hétéves volt, de annak első szakasza, az első négy osztály elvégzése után már be lehetett iratkozni középfokú oktatás alsó szakaszát jelentő hároméves gimnáziumba (vagy folytatni lehetett

a következő három évben az elemi szintet, a hetedik osztályig). Ezt követően pedig a felső szakaszt jelentő líceumban kellett továbbtanulnia annak, aki végül érettségizni akart.

A felekezeti oktatásról szóló rendelkezések a magyar anyanyelvű (és Erdély bizonyos részein románul nem tudó) zsidó fiatalokat érintették hátrányosan. A zsidókat külön nemzetiségként határozták meg, és a zsidó magániskolák esetében a román vagy a héber tanítási nyelvet írták elő számukra (Gidó, uo. 30).

A magyar nyelvű középiskolai oktatás nagyrészt a magyar történelmi egyházak által fenntartott felekezeti iskolákba szorult. Az egyházi iskolák rendjét az 1925-ös, a magánoktatásról szóló törvény szabályozta. Ezek működését, főleg a magyar nyelv használatát erőteljesen korlátozták, a román nyelv tanításán kívül az új ország történelmét (valójában nagyrészt hivatalos nemzeti mitológiáját) és földrajzát, illetve alkotmánytanát is románul kellett tanítani. Érettségizni csak állami oktatási intézetben lehetett, román nyelven, ami olykor egyes iskolák teljes magyar évjáratának sikertelen érettségijét eredményezte; a magyar értelmiség utánpótlása így folyamatos veszélyben volt.

A két világháború között a felsőoktatás csak állami keretben működhetett, és kizárólag román nyelvű volt, leszámítva a teológiai képzést, amely az egyházak hatáskörében maradt. 1918 után a román állam sorra átvette és azonnal kizárólag román nyelvűvé tette az összes felsőoktatási intézményt, a kiemelkedő kolozsvári Ferenc József Tudományegyetemet, de a nagyváradi Királyi Jogakadémiát, a kolozsvári Gazdasági Akadémiát és a kolozsvári Kereskedelmi Akadémiát is. A magyar fiatalok fokozatosan, ahogy a román nyelvtudás terjedt a magyar lakosság körében, növekvő, de mindvégig kis létszámban jelentek meg a kolozsvári egyetemen (a Ferdinánd Király Egyetemen), illetve, ritkábban kivételesen más romániai intézetekben, például a bukaresti egyetemen. A továbbtanulók másik része inkább budapesti tanulmányokat választott. Közülük sokan – a diplomahonosítás gáncsai miatt – végül nem tértek haza Erdélybe. A kolozsvári egyetemnek volt ugyan magyar nyelv és irodalom tanszéke, de egyetlen főállású tanárral.

1940 és 1945 között, a bécsi döntés következtében Magyarországhoz visszacsatolt Észak-Erdélyben megpróbálták fokozatosan visszaintegrálni az eltérő magyar oktatási rendszerbe a meglévő iskolahálózatot (Gidó, uo., 32–33), amíg Erdély és Bánság Romániában maradt részén folytatódott a magyar oktatás kiszorítása a romániai iskolai hálózatból, úgy, hogy gyakorlatilag 1943-ra a magyar tannyelv meg is szűnt a Torda és Brassó között terjedő övezetben (Enyedi, 1991, 56).

16.3.2. Az 1945–1990-es időszak

A második világháború után előállt sajátos belpolitikai és nemzetközi helyzetben az erdélyi magyar oktatásügy lehetőségei robbanásszerűen kiteljesedtek.

Az új román országvezetésben még a tulajdonképpeni kommunista hatalomátvétel előtt, a szovjet megszállás árnyékában erős kommunista befolyás érvényesült. A nemzeti kisebbségek sérelmeinek orvoslását ígérték, a korábbi asszimilációs, magyarellenes oktatáspolitikát a háború előtti, „reakciósnak" bélyegzett rendszer részének nyilvánították, és a magyar oktatás helyzetét a háború utáni gazdasági körülményekhez képest kiemelten javították. Az Észak-Erdélyben 1940 és 1945 között újjászületett magyar iskolahálózatot voltaképpen stabilizálták, amellett és annak ellenére, hogy számos épületet vissza kellett szolgáltatni a román nyelvű, 1940 előtti iskolák számára. (Enyedi, 1991, 56). A korábbiakhoz képest viszonylag pozitív változásoknak jogi keretet is adtak: 1945-ben a *Nemzetiségi Statútum* néven

ismertté vált törvényerejű rendelet nyújtott garanciákat az iskolarendszer kiépítéséhez (Fábián, 2018, 185).

Először lehetett minden tantárgyat a román nyelven kívül magyarul tanítani az erdélyi magyarság történelmében. Magát a román nyelvet is csak az elemi szint harmadik osztályától kellett tanítani. Először részesülhettek magyar oktatásban a moldvai csángók. Több megyére kiterjedő tankörzetben önálló tanfelügyelőségek szervezték és ellenőrizték a magyar osztályokat, iskolákat.

Kolozsváron a román mellett különálló magyar tannyelvű, állami egyetemet alapítottak királyi dekrétummal, amely hamarosan felvette a Bolyai Egyetem nevet. Magyar nyelvű zene- és színművészeti konzervatórium jött létre szintén Kolozsváron (amely utóbb Szentgyörgyi István Színművészeti Intézet néven Marosvásárhelyre költözött).

Ugyanakkor a kisebbségi oktatás ellentmondásosan fejlődött, mert a következő fejlemények vártak rá a negyvenes évek végén:

- 1948-ban egy újabb tanügyi törvénnyel megszüntették a felekezeti oktatást, és államosították az egyházi iskolákat, amelyek a magyar oktatás erős intézményei voltak korábban. Viszont ezeknek az iskoláknak nagy része magyar oktatási intézet maradt.
- A tanítás tartalmát a kommunista propagandára, a sztálinizmusra jellemző diskurzusok uralták, a tanári kart megtizedelték a politikai tisztogatások, a felvételiken a kommunizmusra jellemző politikai kritériumokat vezettek be.

Összességében a magyar oktatás kiteljesedett a negyvenes évek második felében, annyira, hogy az akkori jogosítványai, mozgástere mind a mai napig etalonnak számítanak – de legalábbis a közösségi nosztalgia tárgyai.

Korán mutatkoztak azonban a részleges visszarendeződés jelei. 1948-ban nem csak a felekezeti iskolákat államosították, hanem megszűntették a pár évig működött magyar tanfelügyelőségeket, a kisebbségügyi minisztériumot, korlátozták a csángók körében a magyar tannyelvet, az iskolarendszert általában újra erősen központosították. 1956 őszéig egy lassú folyamatban számos magyar elméleti iskolát alakítottak át szakközépiskolává („ipari líceumokká"), ezzel szórványossá tették egész Erdélyben a magyar kultúra éltetőiként számító intézeteket. Évről évre az addig egészében magyar nyelvű (hétköznapi szóhasználatban: „önálló magyar") iskolákban újabb román osztályokat indítottak, így a magyar oktatás ezekben az esetekben „magyar tagozatokban" folyhatott tovább. 1956-ban ez a románosítási folyamat rövid időre megtorpant, az akkori nemzetközi helyzetben látszólagos engedményekre volt szükség (Enyedi, 1991, 62), és több helyen indultak magyar osztályok, ami pozitívum, de az új iskolák mindegyike már tagozatos, vagyis vegyes tannyelvű volt. 1957-től a még önálló magyar iskolák tagozatosítása felgyorsult, és az évtized végére majdnem minden oktatási intézet vegyes tannyelvű iskolává vált.

A kolozsvári magyar tudományegyetemet is 1959-ben beolvasztották a román egyetembe, megalakítva a mai napig ezen a néven létező, de azóta több fejlődési fázison átment Babeș–Bolyai Tudományegyetemet.

Az 1968-as újabb tanügyi törvényig a romániai magyar oktatást már ebben az állapotában stabilizálták, ami jelentős visszalépést mutat a negyvenes évek második feléhez képest. Például a magyar oktatást (is) biztosító óvodák, iskolák száma 1957-ben – 1947-hez képest – majdnem 27 százalékkal kevesebb volt (Enyedi, 1991, 63), miközben az országban folyamatosan alapítottak újabb óvodákat, iskolákat. (1989 őszére az iskolaszám már 95,2 százalékos fogyást mutatott 1947-hez képest).

Az 1968-as újabb oktatási törvény ismét enyhülést hozott a kisebbségpolitikában – és az illúziók újabb szaporodását. További önálló, csak magyar nyelvű iskolák indultak vagy indultak újra, de a negyvenes évek vége óta tartó hullámzás folytatódott: az elméleti iskolákat mégis folyamatosan alakították ipari szakközépiskolákká, különösen az 1978-as újabb törvény alkalmazása nyomán. A kommunizmus számára a szakoktatás prioritás volt, míg a magyar kultúra, nyelvápolás, identitásmegőrzés szempontjából az erős elméleti líceumok számítottak bástyának.

A nyolcvanas évek első felében a magyar oktatás drámai léptékű leépítése következett, és ez ekkor már minden törvényalkotási procedúra nélkül, egyszerűen rendeleti úton, többnyire a tanfelügyelőségek alkalmi leiratai, utasításai révén történt. A magyar oktatás visszaszorításának hirtelen gyorsuló üteme azt jelezte, hogy az évtized végéig még a Székelyföldön is lecserélnék a magyar tannyelvű osztályokat románra, a magyar anyanyelvű pedagógusok még a többségében magyarok által lakott régiókban is kisebbségbe kerültek.

1985-től az egyetemi szakokra már csak románul lehetett felvételizni. A természettudományi szakokon kívül minden egyetemi szakon megszűnt a magyar oktatás, megszűntek a magyar évfolyamok. A korábban magyarul tanító egyetemi oktatókat nem bocsátották el, egyesek románul kezdtek tanítani, amennyiben volt elég óraszám, sokuknak a munkaköre kiegészítő tevékenységekből állt össze: felvételi szervezése, szakmai gyakorlat felügyelete, adminisztratív tennivalók, kutatómunka szervezése.

Ugyanebben az évben olyan rendeletek érkeztek a tanfelügyelőségek közvetítésével, amelyek már ellehetetlenítették azt, hogy a még meglévő magyar osztályok a közösségi élet és az anyanyelvi nyilvánosságnak bár erősen kontrollált, de létező helyszínei legyenek: az iskolai ünnepségeken, kicsengetéseken csak román szöveg hangozhatott el, a tanórákon kívüli tevékenységek, például szakkörök nyelve, a tantárgyversenyek nyelve – leszámítva a magyar irodalmat – román lehetett. 1986-tól a magyarul tanító tanároknak és osztályfőnököknek még a saját munkaterveiket, feljegyzéseiket is román nyelven kellett írniuk, minden iskolai dokumentum, amely korábban magyar lehetett, román lett, az iskolák teréből el kellett tüntetni minden magyar feliratot, közleményt, hirdetményt, faliújságot, plakátot. 1988-tól, egyes megyékben 1989-től, a ballagási kártyák vagy a saját, személyes használatra, emlékként elkészített fényképalbumok bármilyen szövege, kivéve a személyneveket, csak román lehetett.

1989 decemberében a székelyföldi megyék iskolái azt a rendeletet kapták, hogy a magyar irodalomórák keretében 20 percnyi időt a román nyelv tanítására kell fordítani. Ez a rendelkezés már nem valósulhatott meg, mert amire értelmezni tudták volna, a kommunista hatalom egyik napról a másikra megszűnt.

1990 elején a gyors változások közepette a korábbi mindössze öt-hat év alatt a teljes megszűnés határára juttatott magyar oktatás javarészét sikerült visszaállítani, abban az értelemben, hogy azok a magyar tanulók, akik a korábbi években akaratuk ellenére kerültek román osztályokba, már a tanév közepétől, 1990 januárjától magyarul tanulhattak tovább. Kiderült viszont, hogy a korábbi magyar oktatási helyeket, lehetőségeket kitöltő román közösség tagjai (pedagógusok, tanulók) veszteségként, veszélyként, tehertételként élték meg a magyar oktatás visszaállítását, és így a folyamat sok helyen megrekedt. Az is kiderült, hogy a román politikai közérzületben sokkal mélyebben, szinte „természetes” elvként gyökerezik a nemzeti kisebbségek asszimilálásának a céltudata, mintsem azt a korábbi rendszerek ideológiájára lehessen fogni. 1990 nyarára az újraépítés, a visszaszerzés megtorpant, lelassult, egy hosszú,

évtizedes szakaszba került, és egyenlőtlenné vált. Például, amíg Kolozsváron 1990 elején hetek leforgása alatt vissza lehetett állítani egyes, korábban önálló magyar (értsd: román tagozat nélküli) intézeteket, Marosvásárhelyen a Bolyai Líceum esetében erre tizenöt évet kellett várni.

1995-ig, a kommunizmus utáni első oktatási törvény megalkotásáig az 1978-as törvény, de többnyire az alkalmi minisztériumi rendeletek szabályozták a romániai tanügyet. Az időszakot két ellentétes igyekezet jellemezte: az akkori román kormány igyekezete – a homogén nemzetállam ideáljának alapján –, hogy minél többet átmentsen azokból a korlátokból, amelyek közé a kisebbségi oktatás a kommunizmus végéig szorult; és a romániai magyar elit, politikai képviselet, érdekvédelem (főszerepben: a Romániai Magyar Demokrata Szövetség) igyekezete, hogy a tanítás nyelve, de a vizsgák, felvételik, tantárgyversenyek, iskolai kommunikáció nyelve mindenre kiterjedően a magyar legyen, és lehetőleg minél több nem „tagozatos", hanem „önálló magyar" iskola létezzen. Ehhez képest például a szakközépiskolák szaktantárgyait csak román nyelven lehetett volna tanítani, az anyanyelvet csak az elméleti középfokú oktatás tantárgyaiban tartották fent, az anyanyelvi egyetemi oktatást is csak a tanárképző szakokra szorították volna le.

Az 1995-ös oktatási törvényt számos alkalommal módosították, a magyar oktatás szempontjából az 1999-es radikális törvénymódosítás volt a legkedvezőbb: elhárultak az akadályok az anyanyelvű szakképzés, az anyanyelvű felvételi vizsgák elől; a minisztériumban kisebbségi oktatás ügyében külön államtitkárság alakult, először lehetett a kisebbségek, köztük a magyarok történelmét is tantárgyként tanulni: tehát a jellemzően hullámzó iskolahelyzetben ismét részletes és relatív javulás kezdődött. Néhány ponton azonban, így például egy önálló magyar állami egyetem alapításának ügyében, illetve Románia történelme és Románia földrajza tantárgyak magyar nyelvű oktatása ügyében nem volt előrelépés az elhúzódó politikai alkuk során.

16.3.3. A romániai magyar közoktatás jelenlegi jogi és közpolitikai keretei

Romániában jelenleg az közoktatást és a felsőoktatást a 2011. évi 1. számú törvény, illetve annak utólagos módosításai, végrehajtási rendelkezései szabályozzák.

A kisebbségi oktatás stabilitását nézve a törvény számos garanciát, az általánosan osztott magyar szemszögből pozitív rendelkezést tartalmaz:

- A román nyelvű kommunikációt leszámítva minden tantárgy tanítható magyarul. A negyvenes évek óta először lehet ismét az ország történelmét és földrajzát magyarul tanulni.
- A tanulókkal és a szülőkkel való hivatalos, iskolai kommunikációban (például: értesítőkben) a magyar nyelvet kell használni.
- A vegyes tannyelvű (román és magyar tagozatos) iskolákban az igazgatósági személyek (igazgató vagy aligazgató) egyike magyar kell, hogy legyen. Ez korábban is gyakran érvényesült, de inkább szokásjogon alapult.
- A magyar igazgatók vagy aligazgatók, illetve a megyei tanfelügyelőségeken a magyar oktatásért felelős személyek kinevezésekor a magyarságot a parlamentben képviselő szervezet (az RMDSZ) írásos véleményét ki kell kérni (az igazgatói versenyvizsga része).

- A kisebbségi tannyelvű osztályok alacsonyabb létszámmal is indulhatnak. Ez a szórványosan magyarok által lakott vidékeken a bezárás határára került iskolákat mentheti meg.
- A magyar tannyelvű iskola bizonyos (300 tanulóban megállapított) létszám alatt sem veszíti el jogi önállóságát (tehát nem vonják össze egy román iskolával), ha az illető településen nincs más magyar, önálló iskola.

Ezek a jogok, lehetőségek természetesen illetik a többi olyan romániai kisebbséget is, melyeknek a tantárgyak teljes körére kiterjedő anyanyelvi oktatása jogilag lehetséges: a magyaron kívül ez a németajkú, az ukrán és a szerb kisebbséget érinti. Az ő esetükben a saját parlamenti képviseletüket ellátó szervezettel kell konzultálni iskoláik igazgatójának kinevezésekor. (Tudniillik Romániában az etnikai kisebbségek egy adott szervezete hivatalból képviseletet kap a parlamentben, leszámítva a magyart, ahol az RMDSZ, a szavazótábor elégséges nagysága miatt a parlamenti választások révén jut képviselethez.)

A 2011-es oktatási törvény számos más újítást tartalmaz, ami előnyös lehet az általánosan elfogadott és hangoztatott magyar szemszögből is:

- Decentralizálás, legalábbis abban az értelemben, hogy az önkormányzatok nagyobb szerephez jutnak.
- Nő a közösségi kontroll szerepe: az iskolák igazgatótanácsába bekerülnek a szülők, illetve a település tanácsának és, külön, a polgármesternek a képviselői.
- A törvény átfogó tantervreformot ír elő.

A törvényt az akkori kormány a felelősségvállalás módszerével léptette érvénybe. Ez egy alkotmányos megoldás a romániai törvényalkotásban. Lényege az, hogy egy törvénytervezetet a szokásos – általában időigényes – parlamenti procedúra mellőzésével fogadtatnak el, kihagyva a tervezet részletes, elemző, szakmai, politikai vitáját. A törvénytervezetek ilyen típusú előterjesztése után az azt ellenző parlamenti csoportok bizalmatlansági indítványt kezdeményezhetnek a kormányt ellen. Amennyiben ezt nem teszik meg, vagy ezt a parlament nem szavazza meg, a törvény érvénybe lép (az államfő aláírhatja). Ellenkező esetben a kormányt leváltják, új kormánynak kell alakulnia.

Ennek a megoldásnak a 2011-es tanügyi törvény esetében gyakorlati következményei voltak: a jogszabály életbe lépését követő időszakban hamarosan az ellenzék került kormányzati pozícióba. És, bár nem bizonyult számára politikailag célszerűnek zavart kelteni az oktatási rendszerben a törvény alkalmazásának felfüggesztésével, illetve új törvény kezdeményezésével, ezért a törvény alkalmazását késleltették, módosítására, átalakítására, esetenként átértelmezésére törekedtek. Következetesen és teljességgel a legújabb oktatási törvényt az évtized végére sem alkalmazták, számos ponton módosították, de a kisebbségi oktatás cikkelyihez nem nyúltak.

A törvény tervezésekor olyan oktatáspolitikai elemzésekre alapoztak (olyan jövőképpel, olyan igényekkel, tehát költségekkel), amelyek az akkor éppen gazdasági növekedésben levő Romániában készültek – a törvény alkalmazásának kezdetein viszont gazdasági válság volt. A törvény alkalmazása még inkább előhozta az ország oktatásának alulfinanszírozott voltát. Főleg a 2012 és 2015 közötti időszakban évről évre a különféle megszorítások közepette tervezték a települések iskolahálózatát: előre megadott szűkös keretekbe kellett a tanfelügyelőségeknek beleférniük. Ennek leginkább kézenfekvő módszere az illető megyében működtetett iskolai osztályok számának a korlátozása volt: azáltal növekedtek az osztályon belüli tanuló létszámok, csökkent a pedagógusi óraszám, eshettek a költségek. A törvény értelmében

óvodai csoport minimum 10, maximum 20 gyermekkel alakulhat; elemi osztály minimum 12-vel, maximum 25-tel; alsó középfokú szinten (öt–nyolc osztály) ez minimum 12, maximum 30; illetve középiskola esetén ez minimum 15, maximum 30 gyermek. A tanfelügyelőségek a szűk keretek közepette igyekeztek a legmagasabb osztálylétszámokkal tervezni. A törvény a korábbi évtizedekhez képest számos lehetőséget és biztonsági garanciát adott a kisebbségi magyar oktatásnak. Viszont ebben a gazdasági helyzetben évről évre, megyéről megyére kellett a magyar közösséget képviselő helyi és országos politikusoknak kialkudniuk azt, hogy a magyar iskolahálózat osztályai ne csökkenjenek. Ugyanis továbbra is érvényesült az az általánosan elterjedt, hagyományos román szemszögű álláspont, miszerint a magyar oktatás egy külön kedvezmény, egy többletjuttatás, amelynek a legegyszerűbb, minimalista formája is már elégséges lenne – hiszen úgyis valami extrát jelent. Ezért 2012 után számos megyében legelőször a magyar osztályokon akartak takarékoskodni. Az egyik veszély ebben a kontextusban az volt, hogy azokban a magyar elméleti középiskolákban (vagy akár román–magyar tagozatos elméleti középiskolákban), amelyek egyedüliként látták el feladatukat egy egész városban (például Tordán, Nagybányám, Máramarosszigeten, Szamosújváron, Segesváron stb.), vagy egyedüliek voltak egész megyében (a dévai iskola, az aradi iskola, a temesvári iskola, a besztercei iskola), nem legalább két párhuzamos osztályt indítanak, hanem csak egyet, és emiatt ezek az iskolák nem tudnak reális szakkínálatot nyújtani: vagy csak humán osztályt indítanak, vagy csak reált. Például, ha egy ilyen iskolába 30 tanuló jutott volna be, a törvény szerinti minimális 15-ös létszámmal kalkulálva ebből két osztály indítható, 15-15 tanulóval, biztosítva a párhuzamos osztályok létét, eltérő szakkínálattal. A tanfelügyelőségek, a minisztérium nyomására azonban ilyen helyzetben egyetlen osztály indítását tervezték. A legtöbb esetben a magyar érdekképviseleti szervezet, a Romániai Magyar Demokrata Szövetség közbeavatkozására az osztályokat sikerült megmenteni. Az is nehezítette a helyzetet, hogy a megszorítások időszaka egybeesett a romániai magyar iskoláskorú populáció demográfiai hullámvölgyének periódusával. 1990 és 2011 között 39 százalékkal csökkent a magyar nyelvű elemi vagy alsó középiskolába járó gyerekek száma (Barna, 2016, 13).

A romániai magyar oktatásnak – mivel az országos általános oktatási adminisztráció hatósága alatt működik – majd semmilyen autonóm szervezési mozgástere nincs. Az „önálló magyar iskola" kifejezés is mindössze annyit jelent a közösség szóhasználatában, hogy az illető iskolában nem magyar és román tagozatok működnek (jellemzően ilyen esetben az iskola igazgatója román pedagógus, de egy magyar aligazgató is van), hanem minden osztályban magyarul tanítanak, így a pedagógusok zöme is magyar nemzetiségű, az iskolán belüli nyelvi tájkép, kommunikáció, memorialisztika is szinte kizárólag magyar.

A nemzetiségi közösségnek politikai, szakmai befolyása ugyan van az oktatás alakulására, tisztségviselői voltaképpen nyelvi-etnikai alapon helyet kapnak az oktatási kormányzatban (az iskolák igazgatóságában és a tanfelügyelőségeken a törvény szerint is tisztséget kapnak a kisebbségek pedagógusai), de autonóm módon a közösség a magyar oktatást nem szervezi, hacsak nem számítjuk az „önálló" magyar iskolák pedagógusainak, igazgatóságának kevés játékterét, amely nem kisebb és nem nagyobb, mint bármely más romániai iskola játéktere. A magyar politikai és szakmai szervezetek javarészt eszköztelenek az oktatás számos problémájának kezelésében, megoldásában. Általában azon a vonalon mozdulhat előre a magyar iskolák ügye, amely vonalon hatékony tud lenni a magyar érdekképviseleti-politikai szervezet (tulajdonképpen az RMDSZ): a belpolitikai alkuk vonalán és a törvényalkotásban. Belpolitikai hagyománnyá vált, hogy az oktatásügyi minisztériumban egy magyar nemzetiségű

államtitkár a kisebbségi oktatásért is felel, de ez csak specifikus problémák felügyeletét jelenti, magát a kisebbségi oktatást együtt adminisztráljak az ország egészének oktatási rendszerével. A román fogalomalkotást és hagyományos hozzáállást jól tükrözi e téren a román szóhasználat. Amíg a magyarok „magyar iskolákról" beszélnek, ezeket úgy emlegetik, hogy „a mi iskoláink" – nyilvánvalóan fontos közösségépítő tényezőt is látva benne –, addig a román hivatalos nyelvben, de a köznapi nyelvben is „nemzeti kisebbségekhez tartozó személyek nyelvén való oktatásról" van szó, illetve „nemzeti kisebbségek nyelvén órát tartó oktatásról". A magyar nyelvű iskolák a román közgondolkodásban nem egy sajátos intézményrendszert jelentenek, hanem csupán egy más nyelven történő iskolai kommunikációt.

Viszonylag új jelenség az erdélyi magyar iskolaügyben a magyarországi pénzügyi céltámogatások ugrásszerű növekedése a 2011–2020 közötti évtizedben. Korábban már létezett az a magyar állami költségvetésből juttatott támogatás, amit romániai családok kapnak, ha magyar iskolába járatják a gyermeküket (közismert nevén: „nevelési-oktatási támogatás"). Ezt a támogatást a magyarországi *Szomszédos államokban élő magyarokról szóló törvény* 2001-es változata, illetve annak 2003-as módosítása írja elő. Azok a tanulók, illetve az ő családjaik részesülnek benne, akik magyarul tanulnak Romániában (illetve, ha románul is tanulnak, de a magyar kultúrával kapcsolatos fakultatív órákat is látogatják). „Már az első évben 116.974 ilyen támogatást osztott ki a magyar állam, később ez a szám a tanulói lélekszám csökkenése ellenére, feltételezhetően a pályázási lehetőségek híre, illetve a szokás elterjedése folytán növekedett. Az egy évre, egy gyermekre eső összeg 20 000 forint körül mozgott." (Magyari, 49)

A jelenlegi magyar költségvetési támogatásokból akár egész iskolák épültek fel, illetve olyan bentlakásos rendszerek alakultak ki, amelyek a napi ingázást elkerülendő, magyar iskolába távolabbról járó tanulóknak adnak szállást. Például ilyen a szamosújvári magyar középiskola épülete, amely lehetővé tette, hogy a város, de a város vonzáskörében fekvő mezőségi települések hosszú sorának magyar gyermekei egy iskolába tömörülhessenek.

A magyar állam – partnerségben az erdélyi magyar történelmi egyházakkal – nagyszabású óvodaépítési programba kezdett 2016-tól. A program összesen 38,5 milliárd forintból valósul meg. Ennek keretében mintegy 70 új óvoda és bölcsőde épülhet meg a Kárpát-medencében, nagy része Romániában, illetve 200 bölcsődei és óvodai épület újul meg (ami épületbővítést, eszközfejlesztést jelent).

16.4. A romániai magyar közoktatás jelen helyzete

16.4.1. Nagyságrendek

Jelenleg a romániai iskolai népesség 5,1 százaléka magyar nyelven tanul. Románia iskoláskorú népességén belül a magyar anyanyelvűek aránya ennél valamivel nagyobb: 5,6 százalékra becsülhető (Barna, 2016, 14).

A jelenlegi iskolarendszert jellemző nagyságrendek kifejezhetők ezekkel a hozzávetőleges, de az európai kisebbségi közösségek viszonylatában beszédesen nagy számokkal: majdnem 150 000 tanuló tanul, közel 15 000 pedagógus tanít.

Jelenleg magyar oktatás folyik Romániában:

- 1202 óvodában,

- 920 egy–négy osztályos iskolában,
- 524 egy–nyolc osztályos iskolában,
- 156 középfokú oktatási intézetben, amiből 122 elméleti középiskola, ebből pedig 78 önálló magyar (kizárólag magyar tannyelvű) oktatási intézmény.

Ez összesen 2802 oktatási intézményt jelent, amely majdnem 25 százalékkal több az 1947-es, a korábbi *Nemzetiségi statútum* (1945) által meghatározott politika nyomán kialakult iskolarendszer.

16.4.2. Tanulási nyelv választása az erdélyi magyar közösségben

A romániai magyar gyermekek, fiatalok többsége magyar iskolát végez el, de az egymást követő iskolai szintekre átlépve fokozatosan csökken a magyar tannyelvet választók aránya a román tannyelvválasztás javára. A tannyelvválasztást számos tényező határozza meg. A döntések mögötti szociológiai tényezők, illetve a motivációs rendszerek – a magyar tanulók iskolai teljesítményét meghatározó tényezők tanulmányozása mellett – jelenleg a leggyakoribb témák az erdélyi kisebbségi oktatás kutatásában (Csata, 2004; Papp, 2008; Papp Z., 2012; Magyari, 2013; Papp Z., 2013; Márton, 2013, Bartha, 2014).

Az iskolaválasztásra, továbbtanulási döntésekre – a tannyelv választására – fókuszáló elemzésekből leszűrhető, hogy az erdélyi magyar családok, fiatalok esetén az alábbi rendbe helyezkedő tényezők mentén hozzák meg döntéseiket:

- Külső feltételek: létezik-e – egyáltalán jog szerint létezhet-e – adott iskolatípus magyar tanítási nyelven? (vö. Papp Z., 2012, 411);
- Egyéni feltételek: ha létezik valamely iskolaféleség magyar nyelven, akkor választható-e adott személy számára (például tanulmányi eredményei lehetővé teszik-e)?
- Sajátos adottságok, előnyök: az iskola felszereltsége, többletszolgáltatásai, erről alkotott vélt vagy valós elemekből kiépült arculata.

Amennyiben a fenti tényezők egyike sem érvényesül (nincs adott iskolatípus magyarul, ha van is, nem elérhető az egyén számára, de ha el is érhető, nem bizonyul „jó" iskolának), akkor az, hogy helyette a román megfelelőt választja vagy egy másik típust, de mégis magyart, nagymértékben nyelvi tényezőkön múlhat, kétféle értelemben:

- mennyire számít a későbbi iskolai teljesítményben a nyelvtudás (mennyire tud vagy nem románul a magyar anyanyelvű iskolakorú);
- mennyire hat a családjára az az eszme, miszerint fontos, közösségi szempontból (a „magyarság megmaradása") kívánatos magyar nyelven tanulni (Magyari, 2013).

16.4.3. Veszélyeztetett iskolák

Demográfiai változások (asszimiláció, negatív szaporulat, elvándorlás) miatt az összes Székelyföldön kívüli megyében mintegy 250 olyan iskola működik, amely a megszűnés közelében van. Amennyiben a helyben lakó iskolaköteles populáció magyar része olyan mértékben lecsökken, hogy a magyar oktatás e létszámmal nem tartható fent – még a törvény által lehetővé tett sajátos, pozitív egyéni elbírálások révén se – a még megszületők és felnövő kis számú magyar gyermek részére nem lesz mintegy 20 kilométeres körzetben elérhető magyar anyanyelvű oktatás. Egy nagyszabású demográfiai és oktatáspolitikai kutatás eredményeiből (Barna–Kapitány–Kiss–Márton–Toró, 2016) leszűrhető, hogy közvetlen, egy-két éven belüli megszűnés veszélye 132 iskolát fenyeget, és középtávon, a húszas évek közepére ez mintegy további 110 iskola megszűnését jelenti. Ez összesen 242 iskola.

A népességfogyás és az iskolák megszűnése pár év távlatában felgyorsítja azt a folyamatot, amit szakértők tömbösödésnek neveznek: „ami azt jelenti, hogy az erdélyi magyarság egyre nagyobb része olyan településekre szorul vissza, ahol súlya lehetővé teszi az etnikai reprodukciót" (Barna, 2016, 32).

Mivel a romániai magyar oktatásnak majd semmilyen autonóm szervezési mozgástere nincs, a veszélyeztetett oktatási helyszínek megmentésére kialakított valamely átfogó cselekvési program sokszor esélytelen, jóllehet a szakértők nagymértékben beazonosították a lehetséges beavatkozási pontokat. Jelentős szerepe van a helyi megoldásokban az egyházaknak, illetve a magyarországi támogatási programoknak.

A pedagógustársadalom és az egyházak az egyik részleges megoldásnak olyan bentlakásos létesítmények kiépítését tartották, amelyek azokat a tanulókat szállásolják el, akik lakhelyüktől távolabb kerülnek, hogy anyanyelvi oktatási jogaikkal élhessenek. Ezeket a létesítményeket a sajtónyelv „szórványkollégiumoknak" nevezi, jelenleg mintegy 20-25 működik, egy részük alapítványi tulajdonban vannak, más részük egyházi létesítmény, kisebb részüket maguk az iskolák építették és tartják fent. Az alapítványi és egyházi „szórványkollégiumok" javarésze alapjául magyarországi költségvetési pénzek állnak.

16.4.4. Iskolai teljesítmény és a magyar tanulók versenyképessége

A magyar nyelven tanulók az utóbbi évtizedekben statisztikai értelemben az egységes, országos felmérőkön rendre országos szint alatt teljesítenek; például egy átfogó statisztikai vizsgálat szerint az abszolválási arány a nyolcadik osztály végi felmérőn 3 százalékponttal, az érettségi pedig 8 százalékponttal volt kisebb az országos szinthez, tehát tulajdonképpen a román iskolai populáció eredményéhez képest (Barna, 2019, 79). Ennek a lemaradásnak csak egy részét magyarázza az, hogy az országos felméréseken román nyelvből és irodalomból is kell vizsgázni (és a román a magyar gyermekeknek nem anyanyelve). A téma kutatásai egyelőre még nem tudtak minden lehetséges tényező hatásával foglalkozni, de kétségtelennek látszik, hogy a jelenség egyik oka az, hogy „az országos médiáktól való eltérést jelentős mértékben (…) strukturális tényezők magyarázzák. A többségi diákok eredményeihez képest kimutatható hátrány abból adódik, hogy a magyar tannyelven tanulók felülreprezentáltak a magas kockázati tényezőkkel rendelkező iskolákban: a kisebb, kevésbé fejlett településeken, az alacsonyabb létszámú intézményekben, ott, ahol a tanárok képesítése is alacsonyabb." (Barna, i.m., 80)

16.4.5. A felsőoktatás alakulása

Az állami egyetemek magyar tagozatai

1989 után mintegy húsz év alatt kialakult és stabilizálódott a magyar tanítási nyelven működő egyetemi szakok köre, zömében a kolozsvári tudományegyetemen, amely 1959 óta, az akkor már 12 éve létező önálló magyar egyetem megszüntetése óta a Babeș–Bolyai nevet viseli; időközben pedig Románia élvonalas egyetemévé vált. A magyar nyelven működő szakok sora stabilizálódott, viszont rögzült az az állapot, hogy a műszaki területek nagy részén nem létezik magyar nyelvű felsőoktatás. A képzés kínálatát meghatározta három olyan intézet alakulása, fejlődése, ahol változatos lehetőségekkel, de korábban is volt magyar nyelvű egyetemi élet (még a nyolcvanas években is, amikor a megszűnés határán álltak): a kolozsvári Babeș–Bolyai Tudományegyetem (BBTE), a Marosvásárhelyi Orvosi és Gyógyszerészeti Egyetem (MOGYE),

illetve a Marosvásárhelyi Művészeti Egyetem. Például van magyar nyelvű vegyészmérnöki képzés Romániában, mert ez amúgy román nyelven is létezik a BBTE keretében, de nincs állami felsőoktatásban gépészmérnöki vagy villamosmérnöki szak, mert az korábban is olyan felsőoktatási intézményekhez tartozott, ahol nem volt régebben sem magyar oktatás.

Jelenleg a BBTE magyar tagozatán 5121 egyetemi hallgató tanul alapképzésen: ez körülbelül ötöde az egyetem összes hallgatóinak. A demográfiai hullámvölgy előtt, az elmúlt évtized végén a magyar tagozat hallgatói létszáma elérte a 7000 főt.[6] Alapképzésen 72 szak működik, és az egyetem magyar tagozata így a jelenlegi európai viszonylatban szokásos tudományegyetemi szakok legtöbbjében kínál magyar tannyelvű képzést, az informatikától az antropológiáig, a politológiától a hittantanári szakokig, a környezettudománytól a filozófiáig, a könyvtárszaktól a néprajzig, a földrajztól a szociológiáig. A jogi karon – bár külön beiskolázási keretet biztosítanak a magyar anyanyelvű felvételizők számára – a szak természetéből fakadóan az oktatási nyelv nagyrészt román. A fizika karon külön van orvosi fizika, fizikai informatika, illetve a tulajdonképpen mérnöki képzést nyújtó műszaki fizika szak. Kémián külön lehet beiratkozni arra a szakra, ahol a szerves anyagok kémiája és technológiája, kőolaj- és szénkémia területén biztosítanak képzést. A történelem karon a történelem szakon kívül még művészettörténet, régészet, levéltártan, nemzetközi kapcsolatok és európai tanulmányok, könyvtár- és információszerzés-tudomány szakokra is be lehet iratkozni. A földrajz karon sem csak a geográfus tudósokat és a földrajztanárokat képezik már, hanem sok diákot vonz a turisztikai földrajz. A biológia iránt érdeklődök az illető karon az ökológia és környezetvédelem szakot is választhatják.

Ezeken a szakokon több mint háromszáz főállású oktató tanít, ezt a tanári kart kiegészíti 50-60 betanító, különböző területeken képzett szakember, illetve mintegy 150 magyarországi vendégtanár, valamint szakonként néhány, tanítani is köteles doktori hallgató. Az egyetem magyar tagozatos oktatói és kutatói javarészt összmagyar mezőnyben jól ismert szakemberek, a tudományos kutatás, a művészet vagy a közélet ismert személyiségei, különféle műhelyek munkatársai, a gazdaság, a politikum és a civil társadalom tanácsadói, közpolitikák előkészítésének megbecsült szereplői.

A kolozsvári Központi Egyetemi Könyvtár az egyik legnagyobb az országban: több, mint ötvenezer diákot szolgál ki egy tanévben.

A BBTE magyar tagozatának egyetemen belüli státusáról, intézményes kereteiről két évtizedes vita folyt, változó tartalmakkal, tézisekkel, változó élénkséggel. Ez időről időre összekapcsolódott főleg azzal a vitával, amelynek a tárgyáról egyfelől a román politikum és másfelől a magyar közösség értelmiségi elitje, illetve politikai képviselete eddig soha nem tudott megegyezni: egy önálló, állami, magyar tannyelvű, széles szakspektrumú egyetem megalapításáról, amely utódja lehetne az 1959-ben megszüntetett Bolyai Egyetemnek.

1990-től a BBTE-n a magyar oktatás szervezése az egyes karokon és tanszékeken fokozatosan, eltérő formában és ritmusban önállósodott, éppen azért, mert nem volt ennek hivatalos kerete, és a lehetőségek a kari, tanszéki szintű szokásokból, egyezségekből nőttek ki.

A román fél a magyar tagozat intézményes helyzetét megoldottnak látta abban, hogy a magyar nyelvű oktatást a legtöbb helyen az egyetem mindenképpen biztosítja és közösen adminisztrálja a románnal, a különböző testületekben és vezetői tisztségekben pedig minden szinten jelen vannak a magyar oktatók képviselői is – a kilencvenes évek végétől még

6 Forrás: https://www.ubbcluj.ro/ro/infoubb/documente_publice/statistici/

akár úgy is, hogy ezeket a képviselőket a magyar oktatók közössége jelöli ki vagy választja meg. A magyar közösség domináns diskurzusa ettől eltérően arról szólt, hogy a kisebbségi közösség felsőoktatását is éppúgy e közösség egyetemi elitjének magának kell elsősorban meghatároznia: megterveznie, jövőképpel ellátnia, neki irányt adnia, tartalmait összehangolnia, célszerűségeit átlátnia. A magyar tagozaton több elképzelés alakult ki az egyetem átalakításáról, amelyek döntési kereteket adnának a magyar résznek. A legtartósabb tervezet szerint a magyar oktatást ki kellett volna vonni az időközben 21-re szaporodott egyetemi karból és 2-3, a magyar oktatást szervező kar hatáskörébe kellett volna helyezni. Bár ezeket a terveket a román többség visszautasította, a magyar oktatást ellátó tanári közösségnek olykor praktikus okokból is önállóságot adtak, és kialakult a magyar tagozat sajátos, a romántól – olykor az egyéni oktatói, kutatói szakosodás okán is – eltérő curriculuma: a magyar évfolyamok tantárgyainak nem kellett feltétlenül tükrözniük az azonos szak román évfolyamainak curriculumát, a hasonlóságokat a szakterület azonossága adta. Egyre kevésbé szóltak bele a magyar oktatói kar utánpótlásába: kialakult a magyar tagozat egyfajta személyzetpolitikai önállósága.

Hosszú évekig az egyetem magyar oktatói kara a véleményeit úgy alakította ki, hogy összehívták az összes oktatót egyfajta „közgyűlésre". Ez egy informális fórum volt, amely viszont meghatározta a közös szempontokat. A 2004-es egyetemi vezetőségi választások után a közös döntések megvitatásában a magyarok áttértek a minden oktatót összegyűjtő, *ad hoc* „közgyűlésekről" egy képviseleti rendszerre. A közös álláspontok kialakítását, a magyar oktatás bizonyos, rájuk tartozó kérdéseiben hozott döntéseket egyetemi szinten egy képviselői tanácsra bízták. Ennek tagjait a karok és tanszékek magyar tagozatai maguk választották meg. 2007 és 2010 között az összes magyar nyelvű szakot külön dossziéval akkreditálták, mert gyakran egyazon szak magyar és román tagozatán eltérő tantárgyakat is kínáltak, eltérő oktatói körrel. Ezzel a magyar nyelvű oktatás tartalma, és oktatói kara tulajdonképpen hivatalosan is külön státust kapott. A magyar tagozat így *de facto* számos ponton már önálló volt a közös, román–magyar egyetemen belül, de továbbra is felemás helyzetben. A 2011-es tanügyi törvény megváltoztatta az egyetemek korábbi szervezeti felépítését: a tanszékeket megszüntette, a karok hatáskörét gyengítette, az egyetem felső szintje utáni viszonylag önálló rész a románul – nemzetközi szót románosan használva – „departament" szóval nevezett szerkezeti egység lett. Ennek az új szervezeti egységnek a megjelenését felhasználva, az RMDSZ a törvény megalkotásakor a különféle tárgyalások során elérte, hogy a három egyetemen (a BBTE-n kívül a marosvásárhelyi orvosin és a marosvásárhelyi színművészetin), ilyen „departamentek" keretében önállósodjék a magyar tagozat. A „departament" szót a BBTE-n a magyar oktatók közös megegyezéssel „intézet" szóval fordítják magyarra: ilyenformán lejegyezhető, hogy 2011-től a magyar oktatás egyes karokon belüli magyar intézetek keretében nyert viszonylagos önállóságot.

A magyar nyelvű orvosi és gyógyszerészi képzés Marosvásárhelyen van, ez tulajdonképpen részlegesen magyar nyelvű: az elméleti képzés magyar nyelvű előadásokon történik, a gyakorlati románul. Ennek intézete a Marosvásárhelyi Orvosi és Gyógyszerészeti Egyetem, amely a közelmúltban fuzionált egy helyi román tannyelvű másodvonalas állami egyetemmel, és felvette a George Emil Palade Egyetem nevet (a névadó: román Nobel-díjas sejtbiológus, 1912–2008).

Eredetileg ez az egyetem a Kolozsváron megalapított magyar Bolyai Egyetem kara volt. 1948 októberében ezt az orvostudományi kart külön egyetemként Marosvásárhelyre költöztették.

A MOGYE fokozatos elrománosítása egyre több román tárgy bevezetésével és a román tagozat kialakításával 1962-ben kezdődött. Az egyetem magyar tanári kara, de az erdélyi magyar közösség általában elégedetlen azzal, hogy a magyar oktatás részleges ezen az egyetemen, a magyar tagozat intézeten belüli önállósága még az oktatási törvény előírásai szerint sem valósult meg.

Marosvásárhelyen önálló magyar karral működik az eredetileg teljes egészében magyar tannyelvű színművészeti főiskola: mai nevén Marosvásárhelyi Művészeti Egyetem.

A magánegyetemek fejlődése

2000-ben a romániai magyar történelmi egyházak vezetői jelentős magyarországi anyagi támogatással létrehozták a Sapientia Alapítványt és a 2001-es tanévtől ideiglenes működési engedéllyel beindították az oktatást a Sapientia – Erdélyi Magyar Tudományegyetemen (EMTE). Átvették a korábban megalapított magyar tannyelvű magánegyetemet (a Partiumi Keresztény Egyetemet). Az EMTE akkreditációs folyamata 2012-ben fejeződött be. A nagyváradi helyszínt ellátó Partiumi Keresztény Egyetem (PKE) mellett a kiterjedtebb EMTE három helyszínen, és ezeknek megfelelően három fakultásban működik: Kolozsváron, Marosvásárhelyen és Csíkszeredában.

Az EMTE 30 szakon biztosít alapképzést, és az utóbbi tanévben 2329 diákja volt[7]. A Partiumi Keresztény Egyetem 15 szakán közel 1000 diák tanul összesen[8].

Az intézet folyamatos magyar állami finanszírozás mellett működik, ezért számos tandíjmentes helyet tud kínálni hallgatóinak, annak ellenére, hogy voltaképpen egy magánegyetem. Romániában a magánegyetemek kutatási alapokra ugyan pályázhatnak, de az oktatáshoz nem kapnak támogatást (eltérően a közoktatástól, ahol a magánintézményeket is támogatják állami költségvetésből).

Szakirodalom

Bădescu, G. (2019). Ce spun testele PISA despre calitatea școlii din România? Școala 9, 2019. 05. 21. https://scoala9.ro/ce-spun-testele-pisa-despre-calitatea-scolii-din-romania-/380/ (Utolsó letöltés: 2019. szeptember 13.)

Barna G. (2016). Az oktatás számokban. A romániai magyar közoktatás 1990 és 2014 között. In: Barna G. – Kapitány B. – Kiss T. – Márton J. – Toró T.: Iskolák veszélyben. Tanulmányok a Székelyföldön kívüli magyar oktatás helyzetéről. Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Kolozsvár, 11-32.

Barna G. A magyar nyelvű oktatás versenyképessége Romániában. Képességvizsga és érettségi eredmények, 2012–2016. (kézirat, a szerző engedélyével)

Barna G. – Kapitány B. – Kiss T. – Márton J. – Toró T. (2016). Iskolák veszélyben. Tanulmányok a Székelyföldön kívüli magyar oktatás helyzetéről. Nemzeti Kisebbségkutató Intézet. Kolozsvár.

Bartha Zs. (2014). Az iskolaválasztás motivációs hátterének vizsgálata Erdélyben, hangsúlyosan szórványban. Magyar Kisebbség, 2, 60-84.

Csata Zs. (2004). Az iskoláztatás nyelvének szociológiai háttere Erdélyben. In: Kiss T. (szerk.): Népesedési folyamatok az ezredfordulón Erdélyben. Az RMDSZ Ügyvezető Elnöksége, Kolozsvár, 257-279.

Diószegi L. – R. Süle A. (szerk.) (1990). Hetven év. A romániai magyarság története 1919–1989. Magyarságkutató Intézet, Budapest.

Enyedi S. (1991). A romániai magyar oktatás helyzete (1944–1959). Magyarságkutató Intézet, Budapest.

7 Forrás: http://www.sapientia.ro/hu/az-egyetem-szamokban

8 Forrás: https://www.partium.ro/hu/kepzesek

Fábián Gy. (2018). A nemzeti kisebbségi jogok biztosításának alakulása Romániában 1918–2018. Acta univ. Sapientiae, Legal Studies, 2, 165-261.
Gidó A. (2013). Oktatási intézményrendszer és diákpopuláció Erdélyben 1918–1948 között. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár.
Ivasiuc, A. (2010). Abandonul şcolar în rândul copiilor romi – mit şi realitate. Buletin informativ trimestrial al UNICEF Romania, 7.
Magyari T. (2013). A román tanítási nyelv választásának motivációi erdélyi magyar családokban. Erdélyi Társadalom, 1, 29-59.
Márton J. (2013). Többségi nyelvű iskolaválasztás székelyföldi magyar nemzetiségű diákok körében. Kisebbségkutatás, 4, 18-30.
Mikó I. (1941). Huszokét év. Stúdium, Budapest.
Mikó I. (1998). Az erdélyi falu és a nemzetiségi kérdés. Pro Print Kiadó, Csíkszereda.
Papp A. M. (2008). A nyelvválasztás, a nyelvi attitűdök és az identitástudat összefüggései. Szociolingvisztikai vizsgálatok három erdélyi beszélőközösségben. Doktori dolgozat. Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Nyelvtudományi Doktori Iskola, Budapest.
Papp Z. A. (2012). Az iskolaválasztás motivációi és kisebbségi perspektívái. Kisebbségkutatás, 17:2, 51-64.
Papp Z. A. (2013). Többségi nyelvű iskolaválasztás kisebbségben, avagy a PISA adatoktól a Kárpát-medencei diskurzusokig. Kisebbségkutatás, 4, 399-417.
Papp Z. A. (2015). Nyelvi-etnikai, nem bevándorló kisebbségi tanulók iskolai teljesítménye a PISA felmérésekben. Educatio, 3, 1-17.

Veres Valér

17. Kutatás-fejlesztés

Ebben a fejezetben az erdélyi régiók tudományos kutatási és fejlesztés állapotának mutatóit vizsgáljuk meg az 1989/90. évi rendszerváltás utáni évtizedekben[1]. Néhány esetben az idősorok visszamennek 25 évvel, 1993-ig, amióta Romániában kialakult a kutatás, fejlesztés és innováció statisztikai nyomon követésének ma is használatos mutatóegyüttese, de a legtöbb adatot a román Statisztikai Intézet a legfrissebb korrekciók szerint csak 1995-ig aktualizált, ezért a legtöbb adatsorunk az 1995 és 2017 közötti időszakot öleli fel.

A tudományos kutatás, a technológiai újítások, a fejlesztés egy régió gazdasági-társadalmi fejlődésének egyik fő motorja kell, hogy legyen. Romániában 1990 után a megörökölt kutatói állományt és szerkezetet csak részben sikerült a piaci elvárásoknak és a kor társadalmi és természeti kihívásainak függvényében átalakítani. Az egyes régiók kutatási-fejlesztési ráfordításainak mértéke főleg az ország kutatás-fejlesztési politikáját tükrözi (Veres, 2009). Ezért a második alfejezetben megvizsgáljuk, hogyan alakult az ország kutatásfinanszírozási rendszere a kommunista diktatúra utáni évtizedekben.

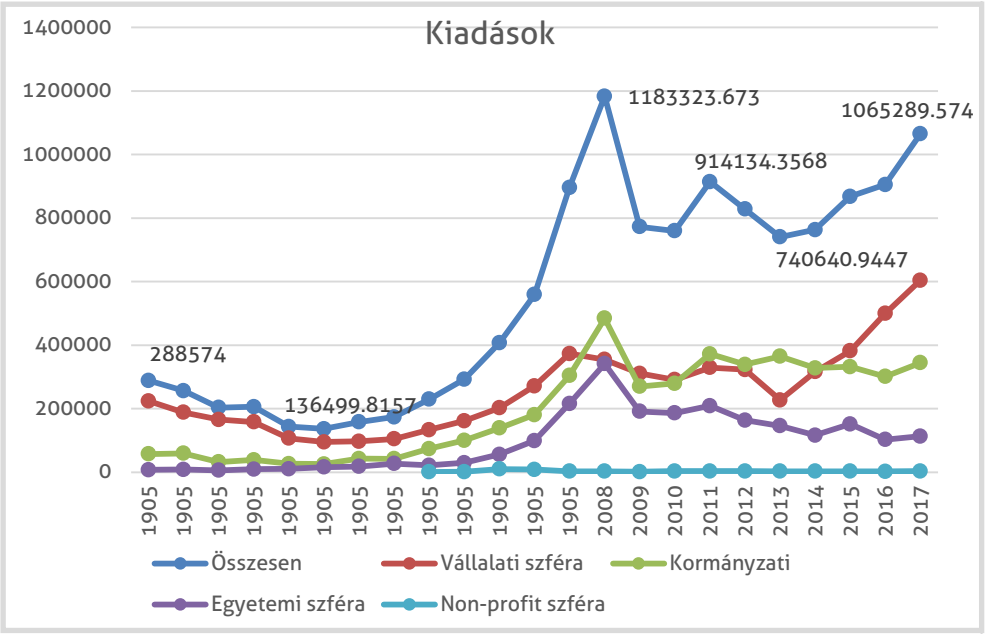
Egy nemrég megjelent kiadvány bevezető tanulmánya szerint „A mérvadó nemzetközi szakirodalomban határozott konszenzus alakult ki abban a tekintetben, hogy az innováció a legfontosabb tényezője a gazdasági növekedésnek, a regionális és helyi fejlődésnek, illetve a társadalom átalakulásának. Ebben a tekintetben is jelentős eltérések jelentkeznek Európa nyugati és keleti makrorégiói között. Míg a nyugati államok költségvetésük jelentős hányadát fordítják az innovációhoz szorosan kapcsolódó kutatásra, fejlesztésre és oktatásra, a kelet-európai országok, közöttük Magyarország és Románia fejlesztési prioritásai között a kutatásfejlesztés harmadrangú cél." (Benedek, 2018, 12)

17.1. A kutatás-fejlesztés fő statisztikai mutatóinak alakulása Románia-szinten

Romániában a tudományos kutatásra és fejlesztésre szánt pénzösszegek nominálértéke, amerikai dollárban kifejezve, hatalmasat növekedett 1993 és 2017 között, de ez korszakonként nagyon eltérően alakult. A rendszerváltástól 1998-ig az összegek valutaértékei stagnáltak vagy kis mértékben csökkentek, majd 1999 és 2002 között az akkori gazdasági válság körülményei között csökkentek (dollárban), ezt pedig egy lényeges, viszonylag lineáris növekedés követte, amely 2005-től vett igazán lendületet. Így 2003 és 2008 között a romániai K+F-ráfordítások mintegy ötszörösére nőttek: míg 2003-ban 229,537 millió USD-t költöttek erre, 2008-ra a teljes összeg nominálértéken 1 183,33 millió USD-re (3 837,266 millió RON) emelkedett. (lásd az 1. ábrát).

1 Ezek a Középrégió, az Északnyugati és a Nyugati Régió, amelyek Románia 16 megyéjét foglalják magukba.

17.1. ábra: A romániai K+F-kiadások összege folyóértéken, nemzetgazdasági szférák szerint, 1995–2017 között (ezer USD)

Forrás: INS TEMPO

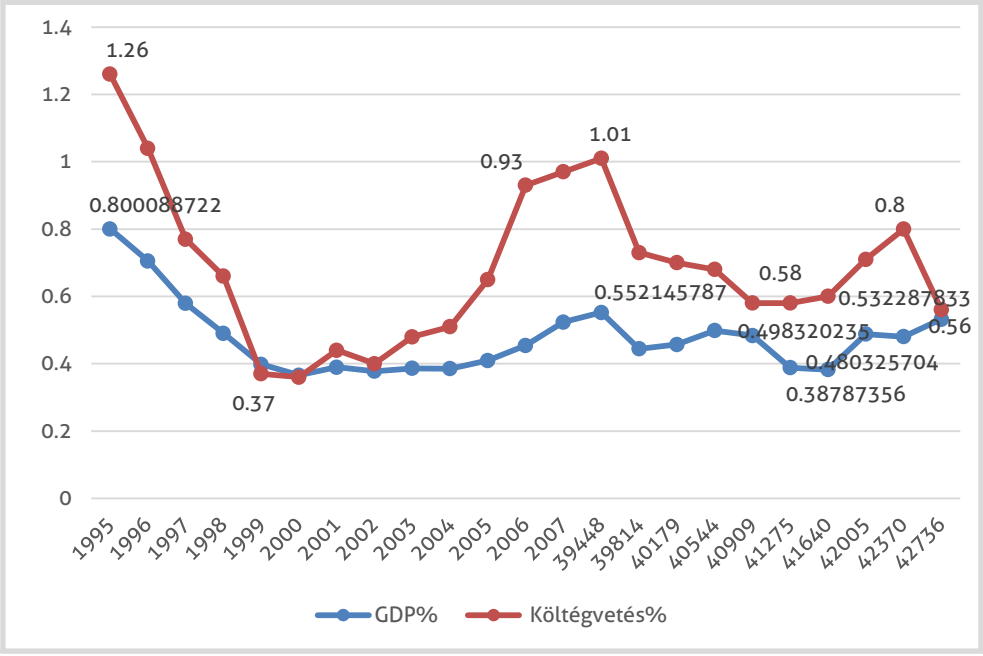
Ennek megfelelően megfigyelhetjük, hogy a K+F-kiadások aránya az ország GDP-jében 2005-től lényegesen megemelkedett, 0,69%-ról 0,93%-ra, és, bár abszolút számokban ez jelentős növekedés volt, soha nem került vissza a rendszerváltás utáni évek 2% körüli értékére. Összevetettük a K+F-kiadások arányát a GDP-ből a költségvetési kiadások arányával. A két mutató együttmozgása viszonylagos, mert időközben lényegesen változott a nem kormányzati (vállalati) kiadások aránya a teljes K+F-ráfordításokból. Az Eurostat (2018) szerint a román kormányzati költségvetésből 1993-ban 1,26%-ot fordítottak a kutatásra és fejlesztésre, és ez az arány fokozatosan csökkent 1999–2000-ig, amikor már mindössze a költségvetés 0,37 százalékát tette ki, és erről a szintről emelkedett lassan, majd 2005-től gyorsabb ütemben, egészen 2008-ig, elérve a költségvetés 1,01 százalékát. Ennek ellenére, mivel a GDP is nagy ütemben emelkedett, 2004 és 2008 között közel megduplázódott, a GDP-arányos érték csupán 0,5% körülire emelkedett az 1999. évi 0,37%-ról. Ezt követően, a világválság hatására, 2009-től lecsökkent 0,44%-ra, és azóta ott stagnál 0,5% körül. A költségvetési arány is lecsökkent 2012-re közel fél százalékra, és azóta az egyetlen „csúcsértéket" a technokrata kormányzás idején érte el 2016-ban, majd 2017-től újra visszasüllyedt 0,5 százalék közelébe (lásd 17.2. ábra)

A kutatásra fordított költségvetési források aránya jelentős mértékben emelkedett, 1999-től 2007-ig, a világválság után viszont nem sikerült lényegesen növekednie.

Ha a többi EU-s ország költségvetésből elköltött K+F-ráfordításait nézzük, azt látjuk, hogy 1995-ben még európai szinten is csak Franciaországban és Németországban haladták meg a romániai 1,26 százalékos értéket. Ez az arány 2000-ben már az egyik legalacsonyabb volt

Európában, majd újra megemelkedett, így a 2008. évi 1%-os aránnyal Románia már megelőzte az új EU-tagállamok szegényebb csoportját (Bulgáriát, Észtországot, Magyarországot, Lengyelországot és Szlovákiát). A világválság után, 2015-ben Románia K+F kormányzati kiadásaival (0,71%) még mindig jobban teljesített néhány EU-s országnál, de Szlovákia (0,93%) és Lengyelország (0,98%) mögött lemaradt. Ezt követően, a 2017. évi adatokkal már visszasüllyedt az európai utolsó helyre, Bulgária mögé, mivel a kormány nem tartotta a kutatást és fejlesztést prioritásnak a költségvetésben (lásd 17.1. táblázat).

17.2. ábra: A K+F-kiadások értéke Romániában, a költségvetés és a GDP százalékában (1993–2017)

Forrás: INS TEMPO és Eurostat

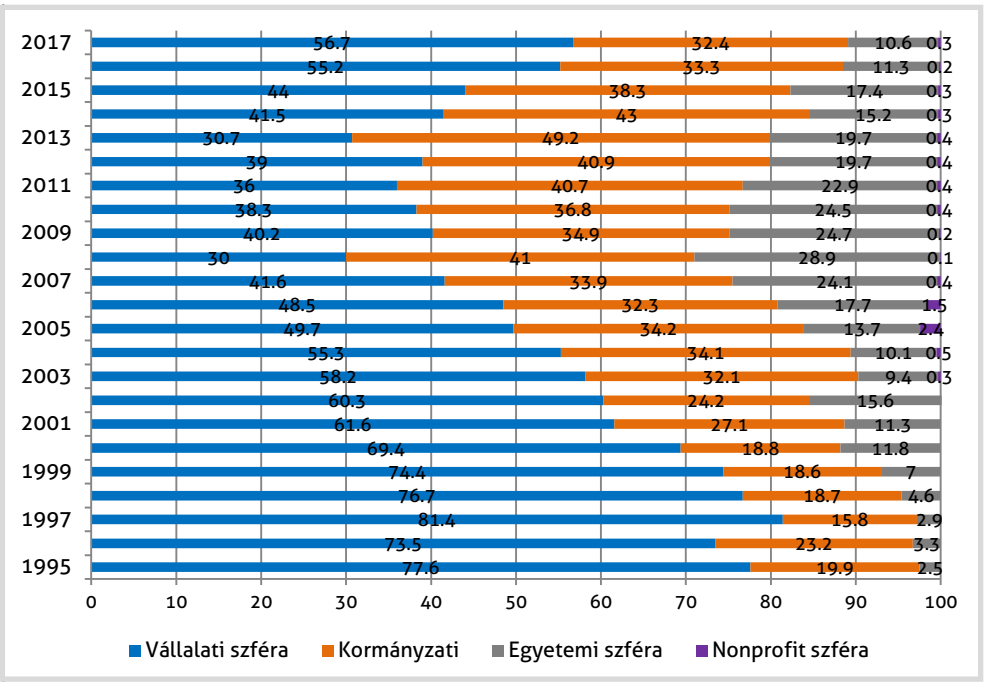
17.1.táblázat: A K+F-kiadások értéke Kelet-Közép-Európában és néhány más EU-tagországban, a költségvetés (kormányzati kiadások) százalékában, ötévente, 1995–2017 között

	1995	2000	2005	2008	2010	2015	2017
Európai Unió (28)	:	:	1,48	1,48	1,44	1,37	1,40
Belgium	0,96	1,12	1,11	1,32	1,22	1,15	1,28
Bulgária	:	0,99	0,77	0,79	0,72	0,59	0,60
Csehország	:	1,22	1,19	1,25	1,31	1,45	1,56
Németország	1,56	1,72	1,62	1,76	1,89	1,99	2,09

	1995	2000	2005	2008	2010	2015	2017
Észtország	:	0,91	1,18	1,59	1,72	1,72	1,54
Franciaország	1,98	1,81	1,77	1,6	1,44	1,14	1,14
Horvátország	:	:	:	1,44	1,5	1,66	1,61
Lettország	0,64	0,49	0,54	0,73	0,35	0,5	0,59
Litvánia	:	0,73	1,03	1,22	1	0,93	0,95
Magyarország	:	:	0,82	0,86	0,72	0,56	0,76
Lengyelország	0,81	0,9	0,66	0,68	0,79	0,98	0,88
Románia	1,26	0,36	0,65	1,01	0,7	0,71	0,56
Szlovénia	:	1,06	1,27	1,14	1,22	0,86	0,92
Szlovákia	0,79	0,68	0,69	0,73	0,89	0,93	0,90

Forrás: Eurostat

17.3. ábra: A K+F-kiadások aránya fő nemzetgazdasági szférák szerint, 1993–2008

Forrás: INS TEMPO

Ha a romániai K+F-összegek összetételét a fő nemzetgazdasági szférák szerint vizsgáljuk, lényeges változást figyelhetünk meg a rendszerváltás óta. Amíg az 1990-es években a teljes összeg oroszlánrészét a vállalati szféra tette ki (1993-ban 85%, 1995-ben 77%), addig az 1990-es évek végén emelkedni kezdett a kormányzati és egyetemi kutatási összegek aránya, ezek összesen 2005-ben a kutatás-fejlesztési összegek 50 százalékát képezték, a vállalati szféra részesülése pedig 50 százalék alá süllyedt, és tovább csökkent egészen a 2008. évi világválságig.

2005-től átbillent a mérleg, így 2008-ban már a kormányzati és egyetemi szféra együttesen túlhaladta a vállalati szférában elköltött kutatási-fejlesztési összegeket (ebben az évben a legmagasabb a K+F kormányzati kiadások aránya is 2000 óta). Az utóbbi években viszont, 2014-től, a vállalati szférában elköltött összegek újra növekedtek, és meghaladták a teljes K+F-kiadások 50 százalékát (lásd 17.3. ábra). Látható, hogy az ország EU-csatlakozásával Romániában az egyetemi szféra is számottevően hozzájárult a K+F-kiadásokhoz.

A tulajdonformát illetően a kutatási egységek száma 2000-ben összesen 601 volt, 2008-ban 775-re emelkedett, majd 2010-re visszacsökkent 620-ra, 2017-ben pedig újra emelkedett 713-ra, ekkor főleg a kormányzati szférában történt emelkedés.

A kutatóegységek tulajdonformáját vizsgálva elmondható, hogy, amíg 2000-ben még ezek többsége állami tulajdonban volt (400), addig 2008-ra már az állami tulajdonban levők száma kisebb lett (290), 2010-ben pedig 266-ra csökkent, és ezúttal a többségük magántulajdonba került (384), vagy megszűntek és a különböző cégek újakat alapítottak helyettük. E növekedés a vállalati szféra tulajdonviszonyainak általános átalakulásával együttjáró jelenség, és ehhez hasonlóan bekövetkezett minden szférában, legyen az vállalati, kormányzati vagy egyetemi szféra. Itt hozzá kell fűznünk azt a megjegyzést, hogy az egyetemi szférában performáns kutatás szinte kizárólag az állami egyetemeken történik ma is. A nonprofit szféra 2003-ban jelenik meg a kutatási statisztikákban, bár, amint a feljebb ismertetett erdélyi magyar tudományos intézményi keret kapcsán láttuk, már korábban is létezett. 2016–17-ben mindössze 23-24 kutatási intézményt tartanak nyilván ebben a szektorban (lásd 17.2. táblázat).

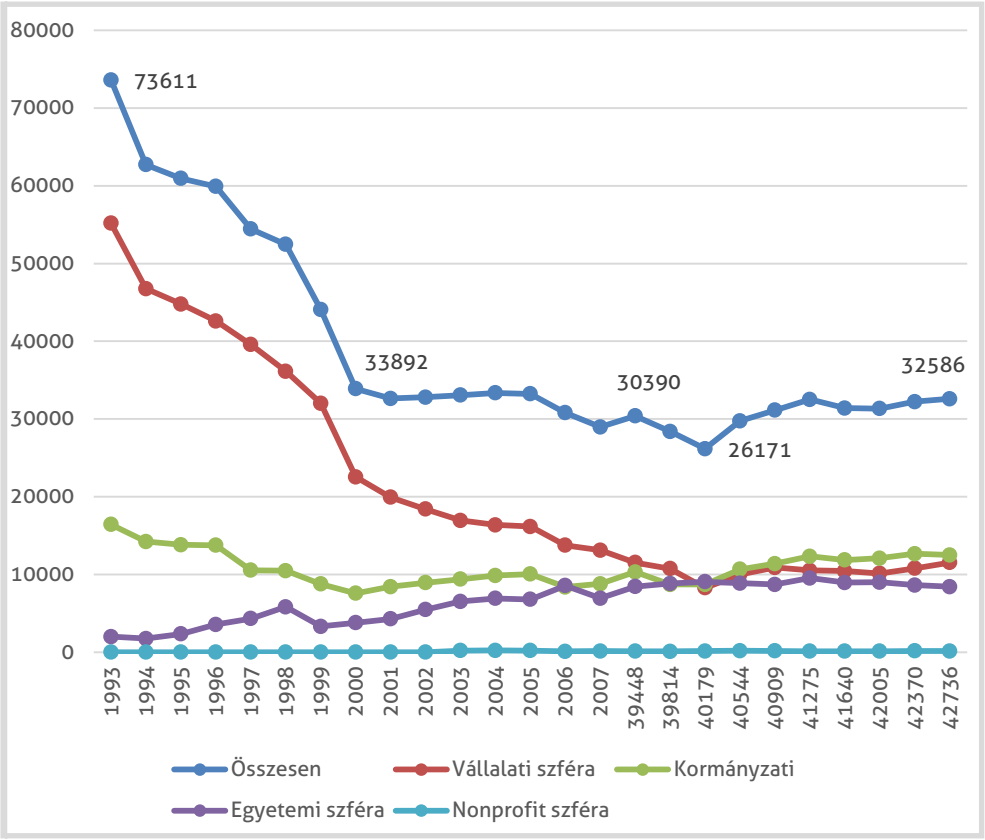
Amíg a K+F-kiadásokra fordított összegek értéke a 2000-es években emelkedett, nem mondható el ugyanez a K+F területén dolgozók számáról, amely a rendszerváltás óta folyamatosan csökken. A hivatalos statisztikai adatok alapján 1998-ban 89 797, 2008-ban 54 060 fő dolgozott a K+F területén, ebből magánszférában 12 ezer körüli. A magánszférában dolgozók száma – kisebb ingadozásokkal – megmaradt, az állami szférában viszont számottevő, folyamatos csökkenés következett be.

A K+F területén dolgozók számának alakulását részletesebben megvizsgálva észrevehető, hogy a kutatók száma a rendszerváltás után folyamatosan csökkent, 2000–2001-re mélypontra jutott, és 73 611 főről kevesebb mint felére csökkent (33 892/32 639). A kutatók száma továbbra is 30 és 33 ezer között mozog, úgy hogy 2008-ban már kissé meghaladta az 1998-as évben regisztrált létszámot, a 2010. évi világválság mélypontján volt a legalacsonyabb 26 171 fő (lásd 17.4. ábra). A K+F-foglalkoztatottak belső összetétele azonban eközben megváltozott, mert a kisegítő személyzet jelentős részét leépítették (laboránsok, asszisztensek, dokumentaristák, őrök).

Nemzetgazdasági szférák szerint nagy változások történtek: fokozatosan leépült, töredékére csökkent a vállalati szférában dolgozó kutató személyzet, és 2009-ig fokozatosan növekedett – de sokkal kisebb mértékben – az egyetemi szférában dolgozó kutatók száma. A világválság után már csak a kormányzati szférában foglalkoztatottak száma emelkedett számottevően, a vállalati szférában csak 2016–17-ben figyelhető meg némi elmozdulás (17.2. ábra és 17.3. táblázat).

Az átalakulás belső tulajdoni struktúrája is lényegesen átalakult. Míg az állami egyetemi szférában a K+F területén dolgozók száma több mint kétszeresére emelkedett (17 593 fő), addig az állami tulajdonú vállalati szférában ötödére csökkent e dolgozók száma (9499 fő), de sajnos 2010-ig a vállalati magánszférában sem emelkedett a kutató-fejlesztő személyzet száma (lásd 17.2. táblázat).

17.4. ábra: A kutatás-fejlesztés területén dolgozók száma Romániában, nemzetgazdasági szférák szerint, 1993–2017 között

Forrás: INS TEMPO

Fő tudományterületek szerinti bontásban megfigyelhető, hogy, míg 1995–1998-között (és korábban is) a kutatók közel kétharmada a mérnöki tudományok területén dolgozott, ez lényegesen átalakult, 2008-ra már arányuk alig haladta meg a 35 százalékot. Legnagyobb emelkedést a társadalomtudományok területén figyelhetjük meg: itt a kutatók száma 953-ról 4862-re, azaz 3-ról 17 százalékra emelkedett. A világválság után viszont jelentős átrendeződések következtek be, 2011 és 2017 között a társadalom- és humántudományok terén dolgozó kutatók többségét elbocsátották, és a mérnöki, egzakt- és természettudományok területén kutatók aránya mintegy 10-10%-os növekedést ért el, így ismét a kutatók mintegy kétharmada képviselte ezt a két területet, akárcsak a kommunizmus végén és az 1990-es évek közepéig (lásd 17.4. táblázat).

Egyébként Románia átlagosan is elmarad a térségben a K+F-alkalmazottak arányát tekintve, amíg például a szomszédos Magyarországon 2003–2005-ben 6,1 fő dolgozott a K+F területén (1000 foglalkoztatott főre vetítve), addig Romániában 4,9, ami 2005. után még tovább csökkent (lásd 17.8. táblázat). Más kelet-közép-európai régiókkal összehasonlítva,

az erdélyi régiók is ugyancsak elmaradnak, például Dél-Dunántúlon 31 ezrelék, és a legtöbb magyarországi régióban ennél is magasabb a K+F területén dolgozók aránya (lásd Hajdú, 2006, 363–364).

Az innováció a kutatás-fejlesztéssel szorosan összefüggő jelenség. Ebben a fejezetben csak érintjük, mivel terjedelmi és tematikai okokból nem tudunk részletesen foglalkozni vele. Egy innovációs mutató alakulása viszont a K+F-alkalmazottak számához hasonló tendenciát mutat: az egymillió lakosra jutó szabadalmak számában a romániai régiók jelentősen elmaradnak Magyarországtól. Romániában – a fővárost leszámítva – a Temesvár központú Nyugati Régiónak a legjobbak a mutatói (3,3), de még az is elmarad a legtöbb magyarországi régiótól, mert itt a vidéki régiókban a mutatók 2,9 és 15,7 között mozognak (lásd Benedek–Kocziszky–Veresné Somosi, 2018, 21). Szendi (2018) szerint az innováció fő hordozói a társadalmi vállalkozások. Ennek értelmében, adott területen tevékenykedő társadalmi vállalkozások multiplikátorhatást is válthatnak ki, viszont a komplex hátrányosságokkal sújtott térségekben kevesebb innovatív vállalkozást találunk (Szendi, 2018, 50).

17.2.táblázat: A kutatási egységek száma nemzetgazdasági szférák és többségi tulajdonforma szerint, 2000–2008

	Tulajdonformák	1993	2000	2005	2008	2010	2017
Románia	összesen	617	601	806	775	660	713
	állami	:	400	349	290	266	
	magán	:	201	457	485	394	
Vállalati	összesen	460	439	563	491	410	414
	állami	:	255	166	97	65	
	magán	:	184	397	394	345	
Kormányzati	összesen	120	110	124	164	129	190
	állami	:	105	105	119	124	
	magán	:	5	19	45	5	
Egyetemi	összesen	37	52	85	103	102	86
	állami		40	78	74	77	
	magán		12	7	29	25	
Nonprofit	összesen		:	34	17	19	23
	magán		:	34	17	19	

Forrás: INS TEMPO

17.3. táblázat: A kutatás-fejlesztés területén dolgozók száma nemzetgazdasági szférák és többségi tulajdonforma szerint, 1993–2008

Szférák		1995	2000	2005	2008	2010	2015	2017
Románia	összesen	105 195	62 572	57 915	54 060	46 136	31 331	32 586
	állami	:	52 571	43 600	41 475	36 153		
	magán	:	10 001	14 315	12 585	9 983		

Szférák		1995	2000	2005	2008	2010	2015	2017
Vállalati	összesen	78308	39054	27447	18917	11479	10128	11525
	állami	:	29312	14653	9499	4813		
	magán	:	9742	12794	9418	6666		
Kormányzati	összesen	23487	17563	16334	14529	13188	12080	12500
	állami	:	17533	15562	14383	12983		
	magán	:	30	772	146	205		
Egyetemi	összesen	3400	5955	13889	20363	21235	9008	8416
	állami	:	5726	13385	17593	18357		
	magán	:	229	504	2770	2878		
Nonprofit	összesen	:	:	245	251	234	115	145
	magán	:	:	245	251	234		

Forrás: INS TEMPO

17.4. táblázat: A kutatás-fejlesztés területén alkalmazásban levő kutatók száma fő tudományterületek szerint, 1995–2017

Tudományterületek	1995	2000	2005	2008	2010	2017
Kutatók összesen	35094	23179	29608	30864	30707	27367
Egzakt- és természettudományok	5180	3829	6238	5769	5163	6174
Mérnöki tudományok	22024	14479	13040	11646	11718	12371
Orvostudományok	2770	972	3311	3603	3491	3452
Agrártudományok	2339	1244	1770	2059	2154	2914
Társadalomtudományok	904	1355	3833	4862	5376	1187
Humántudományok	1877	1300	1416	2925	2805	1269

Forrás: INS TEMPO

17.2. A tudományos kutatás-fejlesztés intézményi és finanszírozási rendszere

Az 1989–90-es politikai változás nyomán a tudományos kutatás irányítását és finanszírozását három fő intézmény tartotta kézben: a Kutatási és Technológiai Minisztérium, amely a kutatás-fejlesztés általános tevékenységeit koordinálta, az Oktatási Minisztérium, amely az egyetemi tudományos kutatást koordinálta és a Román Akadémia, amely a saját kutatóhálózatának tevékenysége és a kiváló eredmények díjazási politikája által alakította a tudományos kutató- és fejlesztőmunkát.

Ez a kezdeti intézményrendszer néhány közbeeső fázis után stabilizálódott, megmaradt a háromlábú jellege, de átalakult az intézményi struktúra.

A **Tudományos Kutatás Nemzeti Hatósága (Autoritatea Națională pentru Cercetare Științifică, ANCS)**, amely a mai formájában az 525/2005. számú kormányhatározat alapján működik, az Oktatási, Kutatási és Ifjúsági Minisztérium koordinálásában működő közintézmény, a kormány tudománypolitikájának fő alakítója. Az ANCS hatásköre a kutatás-fejlesztés

és innováció terén való nemzeti stratégia kialakítása és alkalmazása, nemzeti programok működtetése által. A hatóság feladata összefogni a kutató-fejlesztő munkát az egyetemi hálózatban, országos kutatóintézetekben és a Román Akadémia (és más akadémiai társulatok) intézeteiben.

A rendszerváltás utáni első projektalapú támogatási program Romániában 1997-ben jött létre, *Kutatási-fejlesztési nemzeti program* névvel (Planul Naţional pentru Cercetare, Dezvoltare şi Inovare, PNCDI). Később ennek folytatásaként megjelent az *Orizont 2000*-program. A *Kutatási-fejlesztési nemzeti program* (2007–2013) 14 komplex programot hirdetett meg, ebből 4 elindult az indulás évében, és további 10 csak 2001-ben. Ennek közvetlen folyatása volt a 2007–2013 időszakra vonatkozó, *II.* jelölésű hasonló nevű program, amelyet rövidítve csak *PNII* néven emlegettek. Végül, a ma is érvényben levő támogatási keretprogram és stratégia, a *PNCDI 2014–2020* fő célkitűzése, hogy Románia versenyképessé váljon európai és nemzetközi kontextusban a fejlesztés és innováció területén. Beindították a *Versenyképességi operacionális programot* a 2014–2020. időszakra vonatkozóan, több kiírással. Egyelőre – a 2015–2017. évi adatok alapján – a stratégiai célkitűzés távol áll a megvalósulástól, és a 2019. évi K+F költségvetési források sem teszik ennek a célnak az elérését lehetővé (ANCS, 2014).

Az ANCS költségvetése az elmúlt években a következőképpen alakult: 1997-ben 1,467 milliárd új lej volt, 2008-ban több mint 10 százalékkal 1,74 milliárd lejre emelkedett, majd 2009-ben – a világválság hatására – visszaesett 1,115 milliárd lejre. Jelenleg a 2019. évi költségvetés alapján az ANCS költségvetése 1,413 milliárd új lej, tehát nem éri el a 2008. évi szintet.[2] Ebből 578,066 millió lejt költenek projektalapú támogatásokra.

Külön intézmény, a Felsőoktatásban folyó Tudományos Kutatás Nemzeti Tanácsa (Consiliul Naţional al Cercetării Ştiinţifice din Învăţământul Superior, CNCSIS) koordinálja az egyetemi tudományos kutatást. Az 1994 óta működő tanács az Oktatási, Kutatási és Ifjúsági Minisztérium konzultatív szerve, amely egyben az egyetemi közösség véleményét is közvetíti, kifejezi a tudománypolitika vonatkozásában. A CNCSIS a kormány képviselője, az egyetemeken folyó tudományos kutató-fejlesztő munka finanszírozását, értékelését irányítja, valamint a tudományos teljesítmény értékelésében és mérésében, a tudományos kiadványok és kiadók folyamatos minősítésében játszik fontos szerepet.

A tudományos kutatás harmadik szereplője a Román Akadémia és annak kutatóintézetei. Az akadémiai kutatóintézetekből a szocializmusból örökölt műszaki és természettudományi kutatói állomány – a krónikus finanszírozási hiány és a komolyabb kutatási programok hiányában – az 1990-es években részben átvándorolt a felsőoktatásba és/vagy a versenyszférába, egy része pedig nyugdíjállományba vonult. Az Akadémiának a főváros mellett a nagyvárosokban, Kolozsváron, Temesváron és Iaşiban is vannak kutatóállomásai, ezek is átalakultak az elmúlt két-három évtizedben, ám a helyzetük nagyon változó: míg például a bukaresti Életminőség-kutató Intézet (ICCV) az ország egyik legfontosabb, legdinamikusabb kutatóműhelye, addig több más intézet munkájáról évek óta nem hallani semmit.

A 2000-es évek elejétől a kormányzati politika jobban odafigyelt a kutatás támogatására, a központi egyetemi kutatási alap, a CNCSIS[3] költségvetését fokozatosan lényegesen megemelték, és a korábbi kutatóműhelyek személyi állományát is bővíteni kezdték. Létrejöttek más

2 Lásd: http://www.research.gov.ro/uploads/sistemul-de-cercetare/bugetul-pentru-cercetare/2019/buget-2019-mci-platile-01-31-08-2019.pdf (Utolsó letöltés: 2019. október 19.)

3 Magyarországi megfelelője az OTKA.

kutatási programok, mint például a PNCDI[4], illetve Románia EU-csatlakozásával hozzáférhetővé váltak a 2007–2013-ra kiutalt európai uniós kutatási alapok, mint az FP7, amelyek által a hazai tudományos tevékenységek és eredmények európai felzárkózási folyamata elkezdődhetett.

Az utóbbi évtizedben egyre jelentősebb forrást képeznek az Európai Bizottság kutatásra és fejlesztésre, innovációra, a társadalmi egyenlőtlenségek leküzdésére és az inklúzióra szánt alapjai: az FP6, FP7, HORIZIN2020, és az ezt kiegészítő *Norvég alap* és *Svájci alapok*. A román költségvetésből is több támogatási program működik (17.5. táblázat).

17.5. táblázat: A CNCSIS/UEFISCDI fő finanszírozási programjai, (2017–2019)

	Megnevezés magyarul	Megnevezés románul
1	P1 – Az országos K+F-rendszer fejlesztése	P1– Dezvoltarea sistemului național de CD
2	P2 – A román gazdaság verseny-képességének növelése a KFI által	P2 – Creșterea competitivității economiei românești prin CDI
3	P3 – Európai és nemzetközi együttműködés	P3 – Cooperare europeană și internațională
4	P4 –Alap- és határterületi kutatások	P4 – Cercetare fundamentală și de frontieră
5	P5 – A felsőoktatás finanszírozási rendszere	P5 – Finanțarea învățământului superior

Forrás: www.uefiscdi.ro

17.3. A kutatás-fejlesztés fő statisztikai mutatóinak alakulása regionális szinten és Erdélyben

Ahhoz, hogy az erdélyi térségek és kutatási telephelyek súlyát és értékét mérni tudjuk a kutatás-fejlesztés területén, szükséges, hogy néhány mutató alapján elhelyezzük az erdélyi fejlesztési régiókat és megyéket a romániai régiók rendszerében.

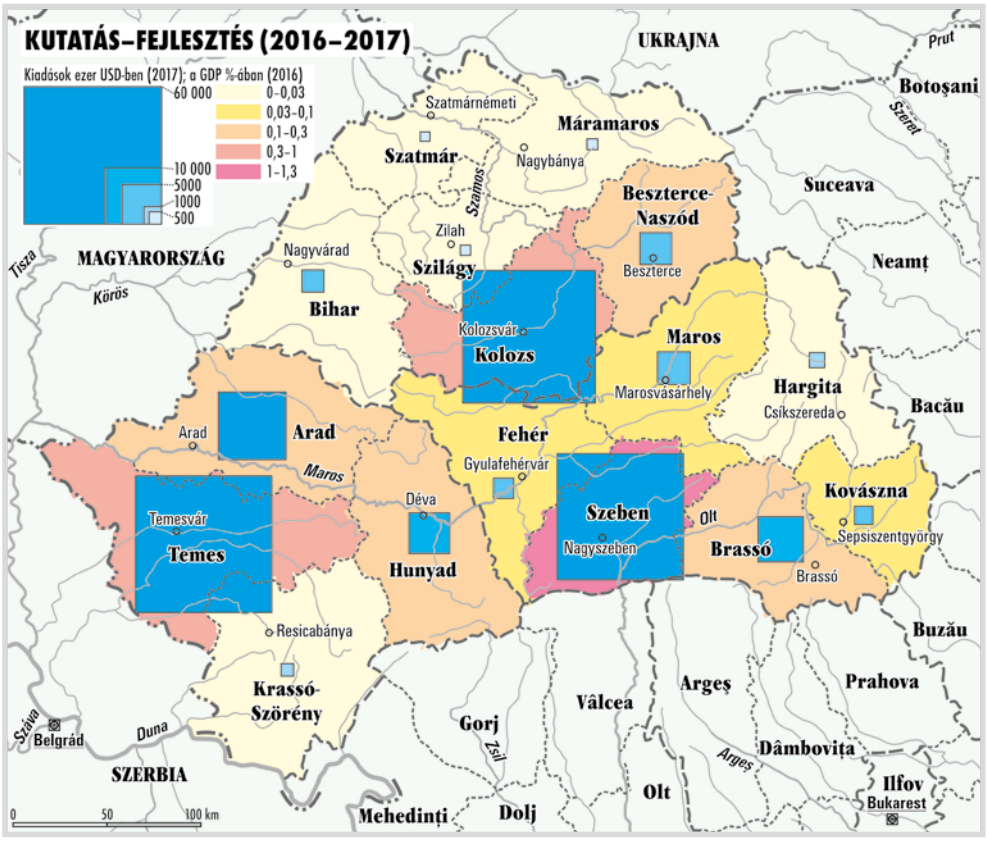
Regionális szempontból, a hivatalos INS-kimutatások szerint az országos szintű K+F-kiadások nominálértéke Bukarest-Ilfov után Dél-Munténia régióban volt a legmagasabb az egész vizsgált időszakban. 1995-ben Munténia után még az erdélyi Északnyugati Régió és az Északkeleti Régió, azaz Moldova jelentkezett magasabb K+F-kiadásokkal (11 556,5 ezer USD). Ez a helyzet azonban a 2000-es évektől változott. Folyamatosan Bukarest-Ilfov tömörítette az országos K+F-kiadások több mint felét, viszont 2000-ben már a Középrégió került harmadik helyre (itt nem Székelyföld, hanem Brassó és Szeben megyék apportja volt a döntő), és ezt a pozícióját 2003-ig megtartotta. Ezt követően viszont, 2005-től, Kolozsvár és Temesvár kiemelkedő innovatív fejlődésével és az egyetemi centrumok fontosságának növekedésével az Északnyugati Régió és a Nyugati Régió (Bánság) K+F-kiadásai kerülnek a régiók közötti 3. és 4. helyre, és 1995 óta a K+F-kiadásokra fordított nominális összegek értéke is közel megháromszorozódott (30 574,2 ezer USD). Ezt követően 2008-ra a K+F-kiadásokra fordított nominális összegek értéke USD-ben újra megnövekedett, és az Északnyugati Régió – a 100 millió eurót meghaladva – most már a fővárosi térség után országelső lett, Munténiát is megelőzve. Eközben a Középrégióban (Dél-Erdély és Székelyföld) csupán 31,861 millió USD, a Nyugati Régióban pedig 60 millió USD körüli volt ez az

4 PNCDI: Planul Naţional de Cercetare, Dezvoltare şi Inovare

összeg, tehát néhány év alatt, 2005-höz képest több mint háromszorosára növekedtek a K+F-kiadások. A világválság alatt visszaestek az összegek, és, mint láttuk, még mindig nem emelkedtek vissza a 2008. évi szintre. A régiók K+F-kiadásait tekintve, a legfrissebb elérhető adatok szerint 2017-ben első helyen újra a főváros, illetve Dél-Munténia áll 84 millió USD-vel, őt követi a Nyugati Régió 78, a Középrégió 63, és az Északnyugati Régió 61 millió USD-vel.

Megyénként vizsgálva az elmúlt évtizedekben történt változásokat, azt látjuk, hogy Erdélyben 2008-ra a tudományos kutatás-fejlesztés összegeinek mintegy fele Kolozsváron koncentrálódott, és további kiemelt szerepet kapott Szeben és Temes megye, míg Brassó szerepe fokozatosan mérséklődött. Azóta is változott a kutatási kiadások területi eloszlása, mégpedig három kiemelkedő centrum kiegyensúlyozott pozícióját figyelhetjük meg: Kolozs, Temes és Szeben megyék K+F-kiadásainak értéke 50–55 millió dollár körül volt, más megyéké viszont, Arad kivételével, 6 millió USD alatt maradt, sőt, nagy része még az 1 millió USD-t sem érte el (lásd 17.5. ábra).

17.5. ábra: Kutatás-fejlesztésre fordított kiadások megyénként (2016–2017).
Készítette: Bartos-Elekes Zsombor, Magyari-Sáska Zsolt

Forrás: INS TEMPO

Amint láthattuk, a K+F-ráfordítások aránya – a GDP százalékát nézve – Romániában 1995 óta szinte mindvégig nagyon alacsony volt, 1% alatti, ami európai viszonylatban nagyon alacsony arány, régiónként viszont jelentős eltérések és időbeli ingadozások figyelhetők meg. 2003–2004-ig az Északnyugati Régióban a K+F-ráfordítások a GDP mindössze 0,15 százalékát tették ki (Veres, 2006), és ennél csupán a Délkeleti Régióban és Olténiában költöttek kevesebbet, 0,12 százalékot. Összegszerűen kifejezve: 2003-ban országos szinten 233,8 millió USD-t, míg 2004-ben 327,84 millió dollárt költöttek K+F-kiadásokra, ami jelentős növekedést mutat, de az USD-értékben való 40 százalékos növekedés egy része a lej USD-hez képest történő felértékelődéséből származik, a 25 százalékos lejértékű nominálnövekedés a reálisabb (figyelembe véve a 9 százalékos inflációt is 2004-ben). Annál súlyosabb a helyzet az erdélyi régiókban, ahol a K+F-ráfordítások összege 2000–2004 között évről évre csökkent, különösen a kisebb megyékben. 2005-ben és 2008-ban a régiók szintjén jelentős növekedés következett be, a fővárosi régió után a Nyugati és az Északnyugati Régiók következtek 0,4 fölötti K+F-kiadásokkal, amely érték azonban, mint látni fogjuk, csupán két megye teljesítményére vezethető vissza. A K+F-kiadások GDP-százalékos aránya is nagy eltéréseket tükröz a megyék között, de néhány megye esetében az időbeli változások is szembeötlőek.

Azonban ezzel párhuzamosan megfigyelhetjük a nominális K+F-kiadásoknál is kimutatott jelenséget, azaz a kutatás, fejlesztés és innováció koncentrálódását. Tehát a K+F-kiadások aránya a 2008. évi csúcsértékek esetében sem növekedett a megyék jelentős részében, és a jelenség kiegyensúlyozottá vált 2016–17-re, ekkor már mindössze Bukarest, Ilfov, Arges, Temes, Kolozs és Szeben megyék rendelkeztek tartósan országos átlag feletti GDP-arányos K+F-kiadásokkal.

Bukarestben a GDP-arányos K+F-kiadások folyamatosan kiemelkedtek, 2008-ban 1,32, 2016-ban 1,04 százalékkal, de ez például elmaradt a budapesti 1,8 százalékos értéktől. A következő romániai régió sorrendben a Déli Régió (Munténia) volt még 2004–2005-ben, ahol a K+F-ráfordítások GDP-aránya 0,43 százalék volt, és megegyezett a magyar dél-dunántúli régióbeli aránnyal. A legfrissebb, 2016/2017. évi adatok alapján viszont már a Nyugati Régió K+F-ráfordításainak GDP-arányos értéke 0,45; Dél-Munténiáé 0,38; a Középrégióé 0,31; az Északnyugati Régió értéke pedig mindössze 0,25 (lásd 17.6. táblázat).

17.6. táblázat: A K+F-ráfordítások a GDP százalékában, Romániai fejlesztési régiói szerint, ötévente, 1995–2017 között

	1995	2000	2005	2008	2015	2017
Románia	0,75	0,36	0,41	0,55	0,49	0,53
Erdély (1. makrorégió)	0,20	0,18	0,21	0,27	0,37	0,27
Északnyugat	0,25	0,12	0,26	0,41	0,41	0,26
Közép	0,15	0,24	0,16	0,13	0,33	0,28
Északkelet	0,22	0,17	0,20	0,38	0,44	0,19
Délkelet	0,18	0,20	0,13	0,18	0,08	0,07
Dél-Munténia	0,40	0,39	0,37	0,34	0,35	0,35
Bukarest-Ilfov	3,66	0,86	1,01	1,32	0,91	1,28
Délnyugat-Olténia	0,20	0,19	0,19	0,21	0,21	0,22
Nyugat	0,21	0,21	0,19	0,29	0,43	0,41

Forrás: INS TEMPO

2000-ben a Középrégióban, Brassó megyében a GDP 0,57, és 2016/17-ben is már csak a 0,15 százalékát költötték K+F-kiadásokra, miközben 2000 és 2016 között Szeben megyében ez a helyi GDP 0,20%-ról 1,18%-ra emelkedett. Ugyanígy a székely megyékben pl. Kovászna megyében is rendszerint 0,1 alatt voltak (2005-ben kivételesen 0,15 százalékot értek el), a régió többi megyéjében még 0,1 százalékot sem érték el a GDP-arányos K+F-kiadások. Míg 2008-ban az Északnyugati Régióban, Kolozs megyében 1% fölötti, az időszak végére 0,59 százalékos volt a GDP-arány, addig a többi megyében még 0,15 százalékot sem érte el a tudományos célokra történő kiadások aránya az egész vizsgált időszakban (néhány év kivételével), sőt, Máramaros és Szatmár megyékben mindössze 0,04, illetve 0,07 százalék volt ez az arány. Ilyen diszkrepanciák más régióban, itthon és külföldön egyaránt előfordulnak, a Dél-Dunántúlon például Tolna megyében a GDP mindössze 0,01 százalékát fordították K+F-kiadásokra 2003-ban (lásd Hajdú, 2006).

Romániában 1995 és 2016 között a K+F területén foglalkoztatottak száma – 1000 civil foglalkoztatottra számolva – országos szinten 6-ról 4 főre csökkent, majd 5 főre emelkedett, és azóta sem érte el az 1990-es évek közepének szintjét. Míg a fővárosi régióban, Bukarest-Ilfovban 35-ről 18 főre csökkent le a K+F-dolgozók arányszáma, addig máshol ez még alacsonyabb. Erdélyben általában mindössze 2-3 fő dolgozott kutatásban és fejlesztésben, az Északnyugati Régióban pedig 2,8 ezrelék. A régiók között viszont lényeges átpozícionálás történt: amíg a rendszerváltás utáni két évtizedben a főváros után a legtöbben a Dél-Munténia Régióban (Ploiesti, Pitesti központokkal) dolgoztak a K+F területén (3,4 ezrelék), a többi régiókban pedig ez az arány viszonylag egységesen 2-3 ezrelék között mozgott (Veres, 2011), 2008-tól errefelé két erdélyi régió, a Nyugati Régió és a Közép régió került élvonalba, 3,9-4,9 ezrelékes értékekkel, ezáltal a gazdaságilag is jobban teljesítő erdélyi térségek (Benedek et al, 2018) előnyei már a kutatás-fejlesztésben is tükröződnek (lásd 17.7. táblázat).

17.7. táblázat: A kutatásban és fejlesztésben foglalkoztatottak száma 1000 foglalkoztatottra, régiónként, 1998–2016/17

Régiók	1995	2000	2005	2008	2016
Románia	6,1	4,1	4,9	5,2	5,3
Erdély (Bánság nélkül)	2,4	2,7	2,3	3,3	3,3
Északnyugati	2,3	2,0	2,4	3,6	2,8
Közép	2,4	3,4	2,3	2,9	3,9
Északkeleti	2,0	2,2	2,4	2,7	2,9
Délkeleti	2,2	1,8	1,9	1,9	2,3
Dél-Munténia	3,4	2,9	3,2	3,8	2,0
Bukarest-Ilfov	35,2	19,5	24,3	20,1	18,1
Délnyugat-Olténia	1,4	2,7	2,9	2,7	2,6
Nyugati (Bánság)	2,7	2,1	2,3	2,6	4,9

Forrás: INS TEMPO

Az erdélyi régiók mutatóit közelebbről megvizsgálva láthatjuk, hogy, míg 2002 és 2005 között a kutatásban dolgozók száma országos szinten emelkedett, addig Erdélyben ezek száma változó mértékben zsugorodott össze a foglalkoztatottak arányán belül. Legnagyobb

csökkenés 2000 és 2005 között a Középrégióban történt, különösen Brassó megyében, ahol 8,8 ezrelékről kevesebb mint felére, 4 ezrelékre csökkent a kutatásban dolgozók arányszáma, a nagyiparral párhuzamosan leépülő ipari kutatói egységek miatt.

Ez a következőképpen alakult: abszolút számokban Erdélyben (Bánság nélkül) 2017-ben 7650 fő dolgozott a K+F területén, ebből 4000-en a Középrégióban dolgoztak, 4099-en pedig a Nyugati Régióban. Az Északnyugati Régióban a K+F területén dolgozók száma alacsonyabb, 3280 fő volt. Ezek zöme négy megyében koncentrálódott: Kolozs megyében 2945, Szebenben 1731, Brassóban 1464 fő, Marosban 426 fő dolgozott kutatói pozícióban. Más megyékben nagyon kevés kutató van, így Kovászna és Hargita megyében összesen mintegy 100 fő. A Nyugati Régióban, Temes megyében 2697 fős, Arad megyében pedig 937 fős a kutatói személyi állomány.

Összességében, 2016/17-re Erdélyben (Bánságot is beleértve) három-négy megyében tömörült a K+F-foglalkoztatottak zöme, Temes, Kolozs, Szeben és Brassó megyékben.

A K+F-foglalkoztatottak országos szintű csökkenése leginkább a kisebb megyéket érintette hátrányosan, különösen Szilágy megyét, ahol 149-ről 15-re csökkent egy év alatt a kutatásban és fejlesztésben dolgozók száma, de Máramaros és Bihar megyékben is jelentős csökkenést észlelhetünk. Kolozs megyében viszont a 2002. évi 1665 főről 2017-ben 2945 főre (1000 foglalkoztatottra kifejezve: 59 ezrelékre) emelkedett a kutatásban és fejlesztésben dolgozók aránya, míg más megyékben még a 10 ezreléket sem érte el, kivéve Beszterce-Naszód megyét, ahol 13,7 ezrelékre emelkedett a 2002. évi 9,8 ezrelékről.

Mindezek a folyamatok azt mutatják, hogy a nagyvárosi agglomerációval rendelkező térségek, így Bukarest, Kolozsvár, Brassó, Temesvár egyre jobban koncentrálják a kutató-fejlesztő helyek zömét egy olyan országban, mint Románia, ahol a különböző kistérségek között óriási infrastrukturális, iskolázottsági és gazdasági fejlettségbeli különbségek vannak (lásd még Malmberg–Maskell, 2002).

Egy 2016. évi adatokkal záródó kutatás a következő romániai és magyarországi innovatív régiókat jelölte meg: Romániában Bukarest, illetve Ilfov, Argeș és Temes megyéket, míg Magyarországon Budapest, illetve Pest, Csongrád, Hajdú-Bihar és Veszprém megyéket, mivel ezek rendelkeznek az átlag fölötti innovációs teljesítménnyel (Benedek, 2018, 26).

Amin (2000) a következő innovatív régió-típusokat különítette el:

- csúcstechnológia-agglomerációk,
- ipari körzetek és városi térségekben elhelyezkedő, a fogyasztási cikkek hagyományos iparára szakosodott kis cégek klaszterei (főleg Olaszországban),
- a városi agglomerációkban elhelyezkedő, nagy transznacionális korporációk hálózatai (Benedek, 2018, 26).

A harmadik típusba sorolhatjuk a romániai kutatás-fejlesztési és innovációs központokat, bár Arges megye az autógyártás kapcsán inkább az elsőhöz sorolható. Ugyan az említett kutatásban Kolozsvárt nem sorolták az innovatív központokhoz, az utóbbi években a K+F-ráfordításokban kiemelkedő mutatókkal rendelkezett. Mivel Kolozsvár az erdélyi magyarság szempontjából kiemelkedő jelentőségű centrum, külön is megvizsgáltuk a régión belüli pozícióit. Ha megnézzük az Északnyugati Régióban a kutatásra és fejlesztésre kiadott összegek megyék közötti arányát, jól látható, hogy Kolozs megye, illetve Kolozsvár egyre nagyobb mértékben koncentrálja a forrásokat, ide ugyanis 2000-ben a K+F-ráfordítások több mint 60, 2005-ben pedig több mint 70, 2017-ben már a 90 százaléka jutott. Eközben Bihar megyében a 13,4 százalékos arány 3,8-ra zsugorodott 2005-re, majd 2,5-re 2017-re. Máramaros megye

az összegek 2,7, Szatmár megye a 9,8, és Szilágy megye az 1,6 százalékából részesedett 2005-ben, míg 2017-ben már mindegyik megye kevesebb mint 1% alatt részesedett. E kiadások terén évente vannak változások, ezt mutatja a 2000. és 2005. év összehasonlítása is, ám ez nem jelenti azt, hogy a kiadások szerkezete lényegesen megváltozott volna, ami Kolozs megye vezető szerepét illeti. Hasonló arányok figyelhetők meg korábban Brassó, 2015 óta pedig Szeben megye esetében a Középrégióban is.

17.8. táblázat: A K+F-mutatók értéke a fontosabb egyetemi központokkal rendelkező megyékben (2005, 2017)

Megye	Város	Kutatásban dolgozók*	K+F-kiadások**	Egyetemi hallgatók	Egyetemi oktatók száma
2005					
Bukarest	Bukarest	22,6	0,96	210139	10475
Iași	Jászvásár	7,7	0,51	60272	3529
Konstanca	Konstanca	1,7	0,08	28048	996
Prahova	Ploiesti	3,8	0,14	9337	376
Dolj	Krajova	7,4	0,39	29418	1342
Temes	Temesvár	3,1	0,25	44529	2871
Kolozs	Kolozsvár	7,0	0,68	61134	3483
Brassó	Brassó	4,8	0,27	26372	1107
Szeben	Nagyszeben	3,8	0,19	22569	806
2017					
Bukarest	Bukarest	16,1	0,66	176199	8415
Iași	Jászvásár	9,9	0,50	53392	2818
Konstanca	Konstanca	4,3	0,07	22374	905
Prahova	Ploiesti	0,6	0,03	6289	264
Dolj	Krajova	0,5	0,15	22339	1238
Temes	Temesvár	8,0	0,79	41065	2437
Kolozs	Kolozsvár	8,6	0,59	68391	3806
Brassó	Brassó	6,1	0,15	21516	774
Szeben	Nagyszeben	9,6	1,18	16452	718

*1000 foglalkoztatottra **A GDP %-ában
***A 2004/2005. tanév adatai
Forrás: INS TEMPO

Összehasonlítottuk a fontosabb egyetemi központok K+F-mutatóit 2005 és 2017 között, egyrészt a tendenciák tesztelése, másrészt Kolozsvár helyzetének kontextualizálására.

Kolozsvár és Kolozs megye, mint az ország egyik legfontosabb felsőoktatási, tudományos, kulturális és gazdasági központja, 2005-ben országos szinten kisebb K+F-erőforrásokkal rendelkezett, mint azt más mutatók alapján elvárnánk. Bukarest elsőbbségét nem lehet vitatni, ám Dolj megye Krajovával 7,8, Temes megye 3,1 ezrelék K+F-alkalmazottal rendelkezett (1000 foglalkoztatottra nézve), és Kolozs megye csak ezután következett, lényegesen elmaradva 5,9

ezrelékkel, kissé megelőzve Iașit, ahol 5,7 ezrelék volt ez a mutató, máshol pedig kevesebb. Ha a 2017. és 2018. évi adatok alapján nézzük a K+F-kiadásokat és azok GDP-arányos értékeit, akkor azt látjuk, hogy a főváros mellett már Kolozsvár, Kolozs megye pozíciója is kiemelkedik, a megnevezett további két erdélyi centrum, Temesvár és Nagyszeben mellett (de ez utóbbiak K+F-mutatói nagyobbak a kolozsváriénál) (lásd 17.8. táblázat).

Ha pedig az egyetemi központok méretének mutatóiból indulunk ki, és összehasonlítjuk a hallgatói létszámokat, akkor egyértelművé válik, hogy Kolozsvár már 2005-ben is az ország második legnagyobb egyetemi központja 61 134 egyetemi hallgatóval, és csupán Jászvásár közelíti meg ebben a pozícióban, más központok pedig messze elmaradnak. Mégis a K+F-ráfordításokból Kolozsvár messze nem olyan mértékben részesült, mint azt a pozíciója és potenciálja megilletné. Nem elhanyagolható szempont, hogy a 2005. évi 3483 fős egyetemi oktatói létszám 2017/18-ra 3806-ra emelkedett (amíg máshol csökkent), ami fontos humánerőforrás a kutatás-fejlesztés és innováció tekintetében. 2017/18-ra Kolozsvár előnye felsőoktatási centrumként – mind a hallgatói létszám, mind pedig az oktatók száma tekintetében – növekedett.

A kutatási összegek régión belüli koncentrációjára jó magyarázat a felsőoktatási intézményrendszer területi szerkezete. Az Északnyugati Régió megyéiben területileg az egyetemi szerkezet erősen Kolozsvárra koncentrálódik, 2005 óta a régió 16 egyeteméből 10 itt működik, 4 pedig Bihar megyében, Nagyváradon. Ám az egyetemi karok eloszlása – a kihelyezett karok miatt – jóval kiegyensúlyozottabb, a 123 karból mindössze 56 működött Kolozs megyében, 30 Bihar megyében, főleg Nagyváradon, 14 Máramarosban, főleg Nagybányán, 10 Beszterce-Naszódon, 8 Szatmárban és 5 Szilágy megyében. Ám a kisebb megyékben működő karok jelentős része is Kolozsvár egyetemeihez, különösen a Babeș-Bolyai Tudományegyetemhez tartozik. A másik két erdélyi régióban kevesebb egyetem, illetve kar működik, mint az Északnyugatiban: a Középrégióban 13, illetve 102, a Nyugatiban 14, illetve 94.

17.4. Az erdélyi magyarság szerepe a romániai tudományos kutatásban

Erdély tudományos tevékenységében és innovációs potenciáljában, akárcsak máshol, a vezető szerepet az egyetemeken folyó kutatómunka képezi. Az 1990-es években az egyetemek külön kutatóintézeteit, laboratóriumait – pénzügyi okokból, valamint egységes koncepció hiányában – többnyire leépítették, és a kutatói személyzet a többi kutatóintézetek sorsára jutott. A régió, és egyben az ország (sőt, Közép- és Délkelet-Európa) legnagyobb egyeteme, a Babeș-Bolyai Tudományegyetem messze kiemelkedik a saját területén a tudományos kutatómunkát illetően. Ugyanígy a műszaki kutatás és fejlesztés területén a kolozsvári, temesvári és brassói műszaki egyetemek, valamint a kolozsvári és marosvásárhelyi Orvosi és Gyógyszerészeti Egyetem is az orvostudomány területén kiemelkedő szerepet játszanak mind a régióban, mind pedig országos szinten. További kisebb egyetemi központ Nagyvárad, ahol az állami egyetem és a Partiumi Keresztény Egyetem (PKE) mint akkreditált egyházi intézmény keretében néhány szakterületen tudományos kutatómunkát is kifejtenek. A közel 20 éve Marosvásárhelyen, Csíkszeredában és Kolozsváron működő, magyar állami támogatással alapított Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem, bár ugyancsak magánegyetem, ám, mivel magyar költségvetési finanszírozással működik, a tudományos kutatásra is hangsúlyt

fektet, ezért vannak már számottevő eredményei egyes szakterületeken. Emellett Erdély majd minden megyeszékhelyén működnek bukaresti vagy kolozsvári székhelyű állami vagy magánegyetemek kihelyezett tagozatai (a Dimitrie Cantemir Egyetem, a Bogdan Vodă Egyetem, az Avram Iancu Egyetem stb.), amelyek egyelőre nem fektetnek hangsúlyt a kutatómunkára, de potenciálisan részt vehetnek a jövőben kutatási projektekben.

A Román Akadémia Kutatóintézetének kolozsvári és marosvásárhelyi fiókjaiban is dolgoznak magyar kutatók. Tulajdonképpen minden nagyobb tudományterületen léteznek intézeti fiókok, és személyi állományuk egy része megfiatalodott az ezredforduló utáni évekre. Ezen intézetek jó keretet jelenthetnek a kutatómunkára a jövőben, azonban az elmúlt évtizedekben számos problémával küszködtek (pénzhiány, a humán erőforrás minőségének változó szintje, nagyobb, versenyképes projektek hiánya, nem hatékony menedzsment, intézeti autonómia korlátozottsága stb.), így eredményességük korlátozott volt.

Ezzel párhuzamosan a magánszféra megerősödésével, a kutatásnak is helyet adó, elsősorban kémiai, gyógyszerészeti és műszaki egységekben, amelyek nagyrészt multinacionális tulajdonúakká váltak, újra lendületet kapott a kutatási tevékenység. Az erdélyi magyar vonatkozású kutatómunkát illetően elmondható, hogy a rendszerváltást követően megjelent nonprofit szervezetek keretében több kutatóműhely alakult, elsősorban a kolozsvári, magyar civil szakmai szervezetek keretében. Itt kiemelendő a már 1990-ben újjáalakult Erdélyi Múzeum Egyesület, ahol elsősorban történelmi, nyelvészeti és filozófiai témákban alkalmaztak kutatókat. Ugyancsak fontos szerepet tölt be a kutatásszervezésben a 2004-ben alakult Kolozsvári Magyar Egyetemi Intézet (KMEI) és tagszervezeti hálózata, amely a Babeș–Bolyai Tudományegyetem magyar oktatóival együttműködésben fejti ki tevékenységét számos tudományterületen, olyan interdiszciplináris témákban is, mint a regionális tanulmányok, oktatáskutatás és számítógépes modellezés. A KMEI tagszervezetei révén is jelentős eredményeket mutathat fel: a Kriza János Néprajzi Társaság az erdélyi és moldvai magyarság néprajzi kutatása terén, az Entz Géza Alapítvány a művészettörténeti kutatások terén, a Max Weber Társadalomkutató Központ és Alapítvány a társadalomtudományi kutatásokban, az Apáthy István Egyesület a biológiai és ökológiai kutatások terén tevékenykedő szervezetek. Megemlítendő még a KMEI hálózatán kívül az Erdélyi Magyar Műszaki Tudományos Társaság (EMT), a Jakabffy Elemér Alapítvány és a Transylvania Trust Alapítvány kutatóinak tevékenysége is. Kolozsváron kívül Marosvásárhelyen a Teleki Téka körül, az EME orvostudományi szakosztályán belül, Csíkszeredában pedig a KAM keretén belül (kulturális antropológiai és vidékfejlesztési területen) zajlik kutatómunka.

Az erdélyi tudományos élet legfiatalabb, 2007-ben alakult tudományos szereplője az MTA Kolozsvári Akadémiai Bizottsága, amelynek kettős célja van, egyrészt az erdélyi magyar tudományosság összefogása, másrészt az erdélyi és a magyarországi tudományosság közötti kapcsolat erősítése és intézményesítése, az erdélyi magyar tudományosság intézményes bekapcsolása a Magyar Tudományos Akadémia rendszerébe. AZ MTA KAB majd minden tudományterületen kialakította szakbizottsági rendszerét, ezek tudományszervező és integráló szerepe egyelőre változó, de – különösen az MTA szakmai és szimbolikus presztízsének köszönhetően – jó kilátásokkal rendelkezik Erdélyben.

Az MTA KAB által koordinált háromkötetes tudománytörténeti szintézis (Péntek – Salat – Szikszai, 2015) összefoglalta a 2002–2013 között zajló erdélyi magyar tudományos kutatás eredményeit minden tudományterületen. Ezek az eredmények a legtöbb esetben leíró jellegűek, néhány esetben tartalmaznak számszerűen is összefoglalt eredményeket, amelyek

azonban nem olyan regiszterben készültek, hogy tudományterületeken átívelve is össze tudnánk foglalni őket. A köteteket elemezve azonban egy dolog megállapítható: a tudományos kutatási eredmények vonatkozásában a Babeș–Bolyai Tudományegyetem, azon belül a Magyar Tagozathoz tartozó 17 intézet és néhány további tanszékcsoport tudományos munkássága kiemelkedő az erdélyi magyar tudománytermelés terén. Az is megfigyelhető, hogy néhány szakterületen a Sapientia EMTE tanszékeinek is számottevő eredményei születtek. Jelentős kutatási tevékenységet folytat a 2008-ban létrehozott, román állami finanszírozású, a kormány hatáskörébe tartozó kolozsvári Nemzeti Kisebbségkutató Intézetet (ISPMN) is, ahol szociológiai, antropológiai, néprajzi, politikatudományi, jogtudományi, és kisebb mértékben történettudományi kutatásokra került sor; az intézet kiadója számos jelentős tudományos könyvsorozatot jelentetett meg az erdélyi magyarság, a romák, és más, kisebb létszámú romániai nemzeti kisebbség társadalmáról, életéről. A műszaki tudományok területén – egy-két Sapientia-EMTE-tanszéket leszámítva – a magyar kutatók a tudományos kutatási eredményeket román oktatási nyelvű műszaki egyetemeken és kutatóintézetekben, román kollégákkal közös műhelyekben hozzák létre, kutatási eredményeiket közösen publikálják, ennek ellenére a KAB kiadványában ezek is megjelennek.

17.5. Következtetések

A kutatás-fejlesztés támogatását Romániában, az elmúlt 30 évben a kormányzat harmadrangú prioritásként kezelte. A kommunista rendszerben kialakított, az állami vállalatok mellett működő, főleg kémiai és műszaki jellegű kutatólaborok rendszerének leépülésével mind a kutatói állomány, mind pedig a K+F-ráfordítások aránya fokozatosan csökkent az 1990-es években. Az ezredforduló közeledtével létrejött kutatás-fejlesztési stratégia és a projektalapú támogatási rendszer fokozatos fejlődésével 2008-ra a K+F-mutatók közelebb kerültek az EU-tagországok gyengébb mutatókkal rendelkező csoportjához. Ezt követően a 2009–2011. évek közötti világválság visszavetette a K+F-szektor fejlődését Romániában, és 2012 után fokozatosan, kis mértékben javuló mutatók egy új környezetet, térszerkezetet alakítottak ki. Az ország kutatásfejlesztési és innovációs tevékenysége néhány centrumra korlátozódott, Bukarest-Ilfov mellett Arges megye és három Kárpátokon inneni megye központja összesíti a K+F-tevékenység és kiadások oroszlánrészét: Temesvár, Kolozsvár és Nagyszeben, Brassó szerepe fokozatosan mérséklődött, Jászvásár pedig, bár jelentős egyetemi centrum, nagymértékben lemaradt ebben a versenyben.

Elmondható, hogy Erdély legfontosabb potenciális tudás- és értékteremtője az egyetemi szféra, amelynek tudományos és innovációs tevékenységét azonban meg kell erősíteni, továbbá igazítani kell a régió gazdasági-piaci szerkezetének elvárásaihoz, keresletéhez. A régió négy kiemelkedő egyeteme, a Babeș–Bolyai Tudományegyetem, a Kolozsvári Műszaki Egyetem, a Temesvári Egyetem (volt Műszaki Egyetem) és a kolozsvári Orvosi és Gyógyszerészeti Egyetem megfelelő piaci kapcsolatokat kialakítva országos és kelet-közép-európai szinten is tovább erősödhetne a kutatás, fejlesztés és innováció terén. Ehhez jó feltételek adódtak Románia európai uniós csatlakozásával, miáltal az eddigiekhez képest jóval jelentősebb forrásokhoz lehet hozzáférni, és emellett intenzívebbé lehet tenni a Nyugat-Európa vezető egyetemeivel való együttműködést, amely a tudományos innováció terén jelentős előrelépést jelenthetne.

Ami az erdélyi magyarság tudományos tevékenységét illeti, számukra – a tudományos kutatás és fejlesztés terén – külön lehetőséget biztosíthatnak az EU-tag Magyarországgal kialakított kapcsolatok, az ottani egyetemekkel és kutatóintézetekkel való intenzívebb együttműködés. A régió vezető egyetemei közül csupán a Babeș–Bolyai Tudományegyetemnek működik magyar tagozata, viszont az egyetem értékelése fokozatosan javult az elmúlt években a romániai és a kárpát-medencei egyetemek között, nemzetközi elismertsége nőtt. Az egyetem belső kimutatásai alapján a magyar oktatói közösség hozzájárulása az egyetem tudományos teljesítményhez – számarányaihoz képest – kiegyensúlyozott, egyes területeken azt is meghaladja. Ennek ellenére, az innovatív gazdaság kiépülése felé még hosszú út vezet Erdélyben és Kolozs megyében is.

Szakirodalom

Amin, A. (1999). An Institutional Perspective on Regional Economic Development. *International Journal of Urban and Regional Research*, 23 (2), 365–378.

ANCS (2014). *Strategia națională de cercetare, dezvoltare şi inovare 2014–2020*. MCSI, București.

Benedek J. (szerk.) (2011). *Románia. Tér, gazdaság, társadalom*. Nemzeti Kisebbségkutató Intézet – Kriterion, Kolozsvár.

Benedek J. – Kocziszky Gy. – Veresné Somosi M. (2018). Az innováció vizsgálatának elméleti és gyakorlati kérdései: technológiai innovációtól társadalmi innovációig. *Erdélyi Társadalom,* 16 (1), 11–30. https://doi.org/10.17177/77171.206

Eurostat (2018). *Employed HRST by category, sex, age and NACE Rev. 2 activity*. https://ec.europa.eu/eurostat/data/database. (Utolsó letöltés: 2019. szeptember 19.)

Hajdú Z. (szerk.) (2006). *Dél-Dunántúl*. Dialóg Campus, Pécs–Budapest.

INS (2004, 2005, 2006). *Anuarul Statistic al României*. INS, București.

INS TEMPO. *TEMPO Online – baze de date statistice*. [elektronikus adatbázis]. Institutul Național de Statistică, București, http://statistici.insse.ro:8077/tempo-online/ (Utolsó letöltés: 2019. október 19.)

Lengyel I. (2016). A kutatás-fejlesztés és a versenyképesség térbeli összefüggései a visegrádi országokban. *Tér és Társadalom,* 30 (4), 71–87. doi:10.17649/TET.30.4.2808

Malmberg, A. – Maskell, P. (2002). The Elusive Concept of Localization Economies: towards a Knowledge-Based Theory of Spatial Clustering. *Environment and Planning*, 34, 429–449.

Péntek J. – Salat L. – Szikszai M. (szerk.) (2015). *Magyar tudományosság Romániában 2002–2013 között*. I-III. kötet, Ábel Kiadó, Kolozsvár.

Szendi D. (2018). A társadalmi innovációs potenciál mérésének lokális szintű lehetőségei. *Erdélyi Társadalom,* 16 (1), 31–58. https://doi.org/10.17177/77171.207

Veres V. (2006). Kutatás-fejlesztés. In: Horváth Gy. (szerk.): *Északnyugat-Erdély*. Dialóg Campus, Pécs–Budapest, 481–487.

Veres V. (2009). Tudományos kutatás és fejlesztés. In: Horváth Gy. (szerk.): *Dél-Erdély és Bánság*. Dialóg Campus, Pécs–Budapest, 470–480.

Szabó Béla

18. Szociális ellátás, egészségügy és egészségi állapot

18.1. A romániai szociális és egészségügyi ellátási rendszer kialakulása és jelenlegi helyzete

18.1.1 A szociális ellátási rendszer kialakulása és jellemzői

Romániában a rendszerváltás óta eltelt időszakban a szociális ellátórendszernek három fontos kerettörvénye volt, amely meghatározta a beavatkozási szinteket, a szereplőket, hatásköreiket és a rendszerben betöltött szerepüket. Az első törvény (705/2001) meglehetősen későn, tizenegy évvel a társadalmi, gazdasági és politikai változás után jelent meg. Ebben az időszakban (1990–2001) a szociális ellátási rendszert szűk területre koncentrált intézkedések és törvények jellemezték (például a munkanélküliséggel kapcsolatos törvény, amely természetesen sok változáson ment keresztül az első változata óta). Elmondható, hogy ebben az időszakban a mindenkori kormány *ad hoc* intézkedéseket fogadott el az éppen aktuális vagy sürgősen kezelendő társadalmi problémákra. Zamfir (1999) ezt a korai átmeneti időszakot „reparatív"-nak nevezte, utalva a kommunista korszak rossz törvényi szabályozására és gyakorlatára, amelyet a központi kormányzat igyekezett megváltoztatni.

A 705/2001-es törvény szerint a szociális ellátás azon intézmények és intézkedések összessége, amelyek révén az állam, a helyi önkormányzat hatóságai és a civil társadalom biztosítja egyes helyzetek időbeli vagy tartós hatásainak megakadályozását, korlátozását vagy megszüntetését. Olyan helyzetekről van szó, amelyek egy személy társadalmi marginalizálódását vagy kirekesztését eredményezhetik. Fontos változás a korábbi szemlélethez képest, hogy a törvény által a civil társadalom a kormány hivatalos partnerévé vált a szociális ellátás nyújtásában. Ez a partnerség nem csupán a civil társadalom szociális ellátásban betöltött szerepének egyszerű elismerését jelenti, hanem a felelősség megosztását is, és bevezeti a (helyi vagy központi) ellenőrzési jogot a civil szervezetek által nyújtott szolgáltatásokkal kapcsolatban. A szociális ellátás fő célja azoknak a személyeknek a védelme, akik bizonyos gazdasági, fizikai vagy társadalmi okok miatt nem képesek kielégíteni társadalmi igényeiket, fejleszteni képességeiket és kompetenciájukat a társadalmi integrációhoz.

Megfogalmazódik az univerzalitás elve, amely szerint minden román állampolgárnak joga van a szociális ellátáshoz, és joga van ahhoz, hogy tájékozódjon a támogatási formákról és azok feltételeiről. A *szociális juttatásokat* a törvény csak általánosságban mutatja be, anélkül, hogy részletes tipológiát vagy célokat határozna meg. Nem derül ki ugyanakkor, hogy ezek a juttatások hogyan segítik a rászorulók társadalomba történő (újbóli) beilleszkedését vagy hogyan akadályozzák a társadalmi beilleszkedést. A *szociális szolgáltatásokat* két

fő kategóriába sorolják: szociális-egészségügyi (szociomedikális) szolgáltatások és szociális ellátás. A rendszer felépítését és szintjeit illetően megfigyelhető, hogy a központi kormányzat minisztériumközi bizottságot hoz létre, amely szakpolitikát dolgoz ki, koordinálja a tevékenységeket, és jóváhagyja a szociális védelem területét. Területi (helyi) szinten a törvény egyes szociális ellátással kapcsolatos struktúrákat hozott létre. Noha ebben az időben a szakemberek képesítésére vonatkozóan nincs még egyértelmű követelmény, ez a törvény számos munkahelyet teremtett a szociális munkára szakosodott személyek számára.

A szociális ellátásra vonatkozó törvény második kiadása öt évvel később, 2006-ban jelent meg (47/2006), és nagy hasonlóságot mutat az első változattal, ennek ellenére kiemelhető néhány változás. Az egyik ilyen változás az alapelvekkel kapcsolatos: sorrendbeli változások és kiegészítések jelennek meg (pl. érintettek – azaz a kliensek – döntéshozatalban való részvétele, átláthatóság és diszkriminációmentesség).

További érdekes változás a szolgáltatások és juttatások rendszerét bemutató fejezetben található. Itt is megfigyelhető egy sorrendváltozás: először a szolgáltatások meghatározását és tipológiát mutatják be – valamivel részletesebben, mint a 2001-es kiadásában. A szolgáltató státusza (állami vagy magán) mellett a beavatkozással kapcsolatos tipológia is megjelenik, amely elkülöníti a közösségi rezidenciális vagy nappali központokban zajló és a kedvezményezett otthonában történő beavatkozásokat. A sorrend megváltozása valószínűleg annak a ténynek a felismerésével magyarázható, hogy a szociális ellátási rendszerben a szociális szolgáltatásoknak kellene a nagyobb szerepet kell betölteniük. A tapasztalat azonban az, hogy az állam a szociális szolgáltatások szervezésében és fejlesztésében nagyon korlátozottan vesz részt, sokkal inkább a feltételek meghatározására helyezi a hangsúlyt, és a megvalósítást átruházza a magánszférára, valamint a nem kormányzati szervezetekre. A tendencia tulajdonképpen nemzetközi szinten is megfigyelhető (lásd Panet–Trebilcock, 2008). A pénzbeli és anyagi támogatások (juttatások) ezekben az években számbelileg és értékükben is növekedtek. A gazdasági recesszió hatására aztán 2009–2010 óta az állam csökkentette ezt a diverzitást, és a támogatások összegét (értékét) is. A kormány arra irányuló igyekezetét, hogy a hangsúlyt a juttatásokról a szolgáltatásokra helyezze át, a 68/2003-as kormányrendelet is bizonyítja. Ebben a dokumentumban jelenik meg először a szociális szolgáltatásokkal kapcsolatban az akkreditáció fogalma.

A szociális szolgáltatások két fő kategóriába sorolódnak be. Az egyik csoportot az alapszolgáltatások jelentik, amelyek célja olyan kiszolgáltatott vagy nehéz helyzetek megelőzése vagy korlátozása, amelyek marginalizációhoz vagy társadalmi kirekesztéshez vezethetnek. Az alapszolgáltatások szerepe az egyén társadalmi kirekesztődésének, családjából, közösségéből való kikerülésének megakadályozása, így ezeket a szolgáltatásokat a személy lakhelyén, vagy ehhez közel, a közösségben, a településen kell biztosítani. Ilyen szolgáltatások lehetnek a nappali központok, a hajléktalanszállók, a szegénykonyhák stb. A szolgáltatások második csoportját a szakszolgáltatások képezik. Ezek olyankor nyújtanak segítséget, amikor az alapszolgáltatások már nem tudják biztosítani az egyén, család biztonságát, ellátását, és így intézményi gondozásra, specializáltabb szakembercsapat közbeavatkozására van szükség. Ilyen szolgáltatások például a gyermekotthonok, a fogyatékkal élők ápolóközpontjai, az idősotthonok stb.

A rendszerváltás utáni periódusban a szociális ellátási rendszer harmadik kerettörvénye 2011-ben jelent meg (292/2011). A törvény megjelenését számos vita előzte meg a médiában a kormány képviselőinek a bevonásával a szociális ellátás területén való reform

szükségességéről. A viták során kitértek a források pazarlására, a pénzügyi támogatások (juttatások) igen nagy számára, valamint a kedvezményezettek által elkövetett visszaélésekre. Természetesen az állam gyenge pénzügyi helyzetére is hivatkoztak, annak ellenére, hogy addigra már költségcsökkentési és bevételnövekedési intézkedések sora valósult meg. A közszférában dolgozók fizetését 25%-kal csökkentették, az ÁFA 19%-ról 24%-ra emelkedett, és bizonyos szociális juttatások megszűntek: például az újszülött gyermekek után nyújtott egyszeri támogatás az anyáknak, vagy ugyancsak az anyáknak fizetett egyszeri kelengyedíj (az újszülött gyermekek számára nyújtott támogatás ruhaneműben vagy pénzben). Az említett évben a kormány egy memorandumot tett közzé a szociális ellátórendszer reformjának stratégiájáról (lásd Memorandum, 2011). A dokumentum – egyebek mellett – a reform szükségességét a meglévő rendszer magas költségeivel magyarázta, amely nem érte el a várt hatékonysági szintet. Egy új pénzügyi terven keresztül azt is vázolták, hogyan csökkenthetők a költségek és a szociális juttatásoktól „függő" személyek száma.

A szociális ellátásra vonatkozó harmadik törvény szövege jelentősen hosszabb, mint az előző változatok, 146 cikket tartalmaz (a korábbiak 67-et illetve 52-t). Már megjelenésekor erősen bírálták, nemcsak a különböző médiákban, de maguk a szakemberek is. A legtöbb kritika pontosan a törvény fő céljait érte : a reform szükségességét. A szociális ellátás rendszerének a reformját nyílt vita kellett volna, hogy megelőzze, szakemberek, intézmények bevonásával, miközben az említett törvényt sürgősségi eljárás keretében fogadták el, megelőző egyeztetések vagy szakmai fórumokon való megbeszélések nélkül. Egyes szakemberek szerint aggodalomra ad okot a szociális szolgáltatások kiszervezése is (Zamfir, 2012), amely a szolgáltatások még nagyobb fragmentáltságához vezethet országos szinten. Zamfir (2012) azt is kijelentette, hogy a szakemberek többsége a jelenlegi szociális ellátórendszert szabályozó törvénykeretet világos iránymutatás és stratégia nélkülinek látják, amely csupán adminisztratív változásokkal rendelkezik, de nem körvonalazódik egy átfogó kép arról, hogy a szociális ellátás rendszerének a hatékony működése hogyan valósulhatna meg.

A romániai szociális ellátással kapcsolatos negatív vélemények már a jelenleg érvényben levő kerettörvény előtt is megfogalmazódtak. Ebben a témakörben nagyon fontos megemlíteni, hogy a romániai elnöki hivatal által felállított szakmai munkacsoport zárójelentésében (Preda, 2009) is megjelenik egy sor kritika a rendszerrel kapcsolatban.

A munkacsoport a következő megállapításokra jutott a romániai szociális ellátást illetően: a román szociális ellátórendszer és a szociálpolitika még mindig következetlen, hatástalan, reaktív, főleg *ad hoc* megoldásokat kínál bizonyos konkrét válsághelyzetekre, néha ellentmondásosak a célok, erős a vízióhiány, jellemző a stratégiai megközelítés hiánya, nem bizonyítékokon vagy objektív társadalmi mutatókon alapul. A futó vagy lezárult programok nyomon követése és értékelése csak kivételes esetben valósul meg a román szociális ellátórendszerben és a szociálpolitikában. Ha viszont megtörténik az utánkövetés és az értékelés, akkor ezeket az eszközöket leginkább negatív kontextusban használják: a visszaélések kiszűrésére, büntetésre és a költségek csökkentésére – ahogyan történt ez az idézett jelentés nyilvánosságra hozatala után foganatosított kormányzati intézkedések esetében is. A fő stratégiai megközelítés ezekben az intézkedésekben nem a szolgáltatások fejlesztése, a társadalmi igazságosság, az egyén méltósága és értéke, az emberi kapcsolatok jelentősége, az integritás vagy a kompetencia (vö. a szociális munka hat alapvető értéke), hanem a gazdaságosság. Mindez egyértelműen jelezte a későbbiekben alkalmazott intézkedések irányát is: a meglévő juttatások

számát és értékét csökkentették. A konkrét intézkedéseket a *Kormányzati memorandum* (Memorandum, 2011) részletezi.

A különbizottság jelentése szerint az állam által irányított szociálpolitikai és szociális szolgáltató intézmények területén dolgozó humánerőforrás sok esetben alacsony minőségű. Területi szinten (a rendszer alapjainál), a helyi közigazgatás struktúráiban – és különösen a vidéki településeken – nem megfelelő a képzettség, az alkalmazottak alulfizetettek, merevek, és emellett nagyon gyakran politikailag kiszolgáltatottak. Központi szinten a minisztériumokban, a nemzeti ügynökségekben és igazgatóságokban a döntéshozókat, akiknek a stratégiákat kellett volna kialakítaniuk, folyamatosan változtatták politikai alapokon (és nem a kompetenciáik alapján), növelve ezáltal a következetlen intézkedések számát (Preda, 2009).

A szociális szolgáltató intézmények akkreditálása, valamint az ezek által nyújtott szociális szolgáltatások engedélyezése (a román szakzsargon szerint *licenszelése*) a romániai szociális ellátás területén olyan minőségbiztosítási eszközök, amelyek ellenőrzik a kedvezményezettek és a kormány előírásainak, elvárásainak teljesítéséhez szükséges alapvető követelményeket és a meghatározott feltételek teljesülését. A szociális ellátóintézmények akkreditálása és a különböző tevékenységtípusok engedélyezése kötelező eljárás minden Romániában működő szociális szolgáltató számára. A Munkaügyi és Szociális Minisztérium szervezi, koordinálja és végrehajtja a minőségbiztosítási folyamatot mind a kormányzati, mind a nem kormányzati szervezetek számára. A civil szervezetek vezetői azonban gyakran panaszkodnak a bürokráciára és az egyenlőtlen bánásmódra a kormányzati szociális szolgáltatókhoz képest. Ezt támasztja alá az a tény is, hogy, jóllehet az erre vonatkozó törvény már 2012 óta létezik, még mindig nagyon sok olyan kormányzati szolgáltatás van, amely nem rendelkezik akkreditációval, illetve engedéllyel. A magánkezdeményezésű szervezetek által nyújtott szolgáltatások esetében ez csak kivételesen fordul elő, hiszen az engedélyek hiányában nem lenne esélyük állam által nyújtott költségvetési támogatást igényelni. Azt azért fontos megjegyezni, hogy önmagában az engedélyek léte nem garantálja az állami támogatást. Az állami támogatások abszolút értéke csökken az utóbbi évek adatainak tükrében, ráadásul, ha figyelembe vesszük azt, hogy növekszik az igénylők száma, akkor elmondható, hogy az egyes szervezetek évről évre kevesebb pénzből gazdálkodhatnak. A statisztikai hivatal adatai alapján (2018) készített 18.1. táblázat a támogatott alapítványok és egyesületek számát, az érintett rászorulók számát és a kifizetett összegeket mutatja. Jóllehet 2016-ban egy kis visszaesés van a szervezetek számában, a kiutalt összegek még a 2010-es szintet sem érik el. Emellett a szervezetek sokszor panaszkodnak csúszásokról, késésekről a kifizetések terén, amit jól szemléltet az is, hogy az idei (2019-es) központi költségvetési törvény nagyon későn jelent meg, nagyjából az első negyedév végén (március 15-én).

18.1. táblázat: Szociális szervezetek támogatása Romániában és az erdélyi régiókban

	Támogatott intézmények	Támogatott kedvezményezett személyek	Kifizetett összegek
Románia			
2010	127	15 335	19 305 788
2015	174	12 268	20 769 351
2016	138	8 993	17 033 064

	Támogatott intézmények	Támogatott kedvezményezett személyek	Kifizetett összegek
Északnyugati Régió			
2010	23	3 662	4 338 264
2015	29	1 765	2 950 827
2016	26	1 698	2 941 393
Középrégió			
2010	33	4 816	5 257 163
2015	47	3 885	6 482 007
2016	33	2 288	4 595 730
Nyugati Régió			
2010	8	1 420	2 143 440
2015	6	920	1 535 995
2016	5	766	1 610 565

Forrás: INS, 2018

Ha Erdély megyéinek a szintjén elemezzük ugyanezeket a mutatókat (18.2. táblázat), akkor sokkal nagyobb szórást látunk: Szeben megyében van a legtöbb támogatott szervezet, de Kolozs és Bihar megye is az elsők között van. A kedvezményezettek számát tekintve egy kimagasló érték figyelhető meg 2010-ben Fehér megyében: ez egyértelműen a gyulafehérvári Caritasnak köszönhető, amely Erdély jelentős részén nyújt szerteágazó szociális és szociomedikális szolgáltatásokat. A későbbi években tapasztalt célszemélycsökkenés nem a programok megszűnésével magyarázható, hanem a szervezet struktúrájának az átalakulásával (más, több megyéhez való tartozással). Hasonlóan sokrétű szolgáltatást nyújt Erdély-szerte a Diakónia Keresztény Alapítvány is.

18.2. táblázat: Szociális szervezetek támogatása az erdélyi megyékben

	Támogatott intézmények	Támogatott kedvezményezett személyek	Kifizetett összegek
Bihar			
2010	10	598	1 181 537
2015	12	523	811 561
2016	10	491	786 020
Beszterce-Naszód			
2010	-	-	-
2015	2	23	61 436
2016	2	42	124 906
Kolozs			
2010	7	1482	1 910 272
2015	13	865	1 724 585
2016	12	904	1 723 398

	Támogatott intézmények	Támogatott kedvezményezett személyek	Kifizetett összegek
Máramaros			
2010	-	-	-
2015	1	7	18 142
2016	1	15	45 000
Szatmár			
2010	1	1410	970 647
2015	1	347	335 103
2016	1	246	262 069
Szilágy			
2010	5	172	275 808
2015	-	-	-
2016	-	-	-
Fehér			
2010	3	3371	3 079 863
2015	3	389	481 896
2016	2	230	354 000
Brassó			
2010	4	220	296 408
2015	6	318	667 667
2016	3	139	399 994
Kovászna			
2010	-	-	-
2015	1	234	333 360
2016	2	181	236 489
Hargita			
2010	3	94	282 546
2015	8	1777	2 720 885
2016	4	716	1 219 681
Maros			
2010	5	277	219 576
2015	12	556	825 291
2016	9	490	926 582
Szeben			
2010	18	854	1 378 770
2015	17	611	1 452 908
2016	13	532	1 458 984
Arad			
2010	1	10	29 750
2015	1	24	47 734
2016	1	20	51 476

	Támogatott intézmények	Támogatott kedvezményezett személyek	Kifizetett összegek
Krassó-Szörény			
2010	1	160	217 424
2015	-	-	-
2016	-	-	-
Hunyad			
2010	1	299	788 921
2015	1	246	367 799
2016	1	247	485 363
Temes			
2010	5	951	1 107 345
2015	4	650	1 120 462
2016	3	499	1 073 726

Forrás: INS, 2018

A szociális szolgáltatások nemzeti nyilvántartása (amelyet a Munkaügyi Minisztérium koordinál) jelenleg 2698 akkreditált szociális szolgáltatót sorol fel (https://www.servicii-sociale.gov.ro/ro/registrul-electronic-unic). Már egy felületes elemzés alapján is könnyen megállapítható, hogy a szolgáltatók több mint a fele a nem kormányzati szektorhoz tartozik (alapítványok, egyesületek, vallási intézmények stb.). Romániában több mint 3000 polgármesteri hivatal van, ezeken belül pedig mindenhol létezik szociális iroda, amely a törvényi előírásoknak megfelelően engedéllyel kellene, hogy rendelkezzen. Ennek ellenére a nyilvántartásban csak 580 ilyen szociális szolgáltatás található.

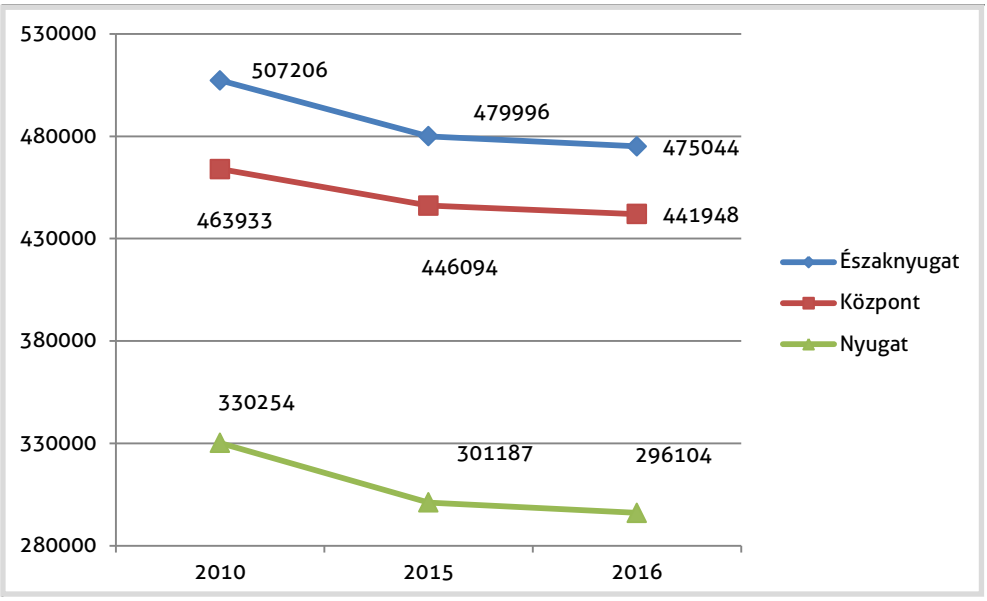
A gyermeknevelési támogatás azon kevés juttatásformák közé tartozik, amely a klasszikus jóléti állam univerzális kategóriájába sorolható. Az utóbbi évtizedben jól kirajzolódó tendencia országos szinten, hogy egyre kevesebb gyermek van, aki közvetlenül vagy törvényes gyámon keresztül részesül ebben a támogatásban (2010-ben 3,89 millió gyermek volt érintett, míg 2016-ban már csak 3,66 millió). A jelenség Erdélyben is megfigyelhető (18.1. ábra).

Ezzel a csökkenő tendenciával ellentétes a kifizetések abszolút értéke, de ez nem jelenti azt, hogy az egyre kevesebb gyermek jelentősebb pénzösszeghez jut havonta, sokkal inkább az inflációból következő kiigazításokkal magyarázható. Létszámnövekedés csak két – gazdaságilag erős – megyében tapasztalható (Kolozs és Brassó megyében), ám ezekben az esetekben is találóbb lenne stagnálásként jellemezni a jelenséget.

A gyermeknevelési támogatást 2010-ben közel kétszázezren igényelték országos szinten (196 495 személy). A statisztikai hivatal által közölt adatsorban (INS, 2018) 2010–2015 között majdnem hatvanezerrel csökkent az igénylők száma, igaz, 2016-ra ez enyhén növekedett. A jelenség Erdélyben is megfigyelhető (lásd 18.3. táblázat), egyedül a Középrégióban tapasztalható folyamatos csökkenés. A ráfordított összegek hullámzóan váltakoznak, az országos átlaghoz képest alacsonyabbak ugyan, de vannak megyék, ahol az igénylőkhöz mérten is jelentősebben kevesebb pénz fordítódik erre a támogatásra. Mivel a gyermeknevelési támogatás összegének a megállapításában a legfontosabb elem az anya szülés előtti bruttó jövedelmének a 85%-a, ezek az adatok közvetett módon utalhatnak a régió gazdasági helyzetére is. A gyermeknevelési támogatásban részesülő szülő, ha a támogatási periódus lejárta

előtt visszatér a munkaerőpiacra, egy visszailleszkedési (ösztönző) támogatásban részesül. Látható, hogy ezzel a lehetőséggel egyre többen élnek Erdélyben, de a tendencia országos szinten is hasonló.

18.1. ábra: Támogatásban részesülő gyermekek az erdélyi régiókban

Forrás: INS, 2018

18.3. táblázat: Gyermeknevelési és ösztönző támogatások Erdély régióiban

Év	Északnyugati Régió			
	gyermeknevelési támogatás		ösztönző támogatás	
	átlagos havi esetszám	kifizetett összegek	átlagos havi esetszám	kifizetett összegek
2010	28962	306 679 799	816	1 117 968
2015	21733	239 368 278	4092	25 938 596
2016	22301	309 217 386	4669	30 545 489
	Középrégió			
	gyermeknevelési támogatás		ösztönző támogatás	
	átlagos havi esetszám	kifizetett összegek	átlagos havi esetszám	kifizetett összegek
2010	27333	285 648 047	976	1 210 788
2015	20439	222 762 429	4147	25 621 501
2016	20307	278 997 385	4807	30 805 083

	Nyugati Régió			
	gyermeknevelési támogatás		ösztönző támogatás	
	átlagos havi esetszám	kifizetett összegek	átlagos havi esetszám	kifizetett összegek
2010	18477	200 809 437	835	1 082 503
2015	14189	162 511 324	2889	17 666 756
2016	14220	208 095 118	3201	20 477 943

Forrás: INS, 2018

A részletesebb, megyei bontású adatokból (18.4. táblázat) látszik, hogy 2016-ban Kolozs megyében voltak a legtöbben gyermeknevelési szabadságon. Az ösztönző támogatást legtöbben Temes megyében igényelték, de Kolozs és Brassó megyékben is nagyon hasonlóak az adatok (mindhárom megyében kb. 1500 igénylőről van szó). Az ellentétes póluson Krassó-Szörény, Szilágy, és Kovászna megye helyezkedik el: előbbiben voltak a legkevesebben gyermeknevelési szabadságon, utóbbiban az ösztönző támogatást igényelték a legkevesebben.

18.4. táblázat: Gyermeknevelési és ösztönző támogatások Erdély megyéiben

Év	Gyermeknevelési támogatás		Ösztönző támogatás	
	átlagos havi esetszám	kifizetett összegek	átlagos havi esetszám	kifizetett összegek
Bihar				
2010	7241	74 998 833	174	225 233
2015	5195	53 816 368	933	5 677 337
2016	5184	66 429 288	1088	6 839 984
Beszterce-Naszód				
2010	3366	29 345 843	68	90 303
2015	2601	24 891 450	468	2 872 921
2016	2619	31 609 778	560	3 596 364
Kolozs				
2010	7780	103 102 562	283	444 617
2015	5956	81 714 047	1342	9 011 749
2016	6399	112 075 315	1491	10 220 498
Máramaros				
2010	4808	44 540 973	124	154 442
2015	3691	36 016 059	578	3 544 749
2016	3884	47 153 025	652	4 164 769
Szatmár				
2010	3481	33 537 245	94	115 092
2015	2470	25 552 545	454	2 808 315
2016	2414	30 156 903	522	3 343 990

Év	Gyermeknevelési támogatás		Ösztönző támogatás	
	átlagos havi esetszám	kifizetett összegek	átlagos havi esetszám	kifizetett összegek
Szilágy				
2010	2286	21 154 343	73	88 281
2015	1820	17 377 809	317	2 023 525
2016	1801	21 793 077	356	2 379 884
Fehér				
2010	4078	40 183 466	122	149 176
2015	2988	30 337 842	556	3 408 556
2016	2907	36 902 836	658	4 180 548
Brassó				
2010	6388	74 998 265	324	394 446
2015	4768	56 101 975	1299	7 719 731
2016	4913	72 498 986	1503	9 253 580
Kovászna				
2010	2266	20 855 474	55	66 026
2015	1709	17 195 549	285	1 763 139
2016	1633	20 140 807	323	2 065 814
Hargita				
2010	4343	37 879 706	85	108 468
2015	3453	32850889	455	2 798 253
2016	3311	38 634 981	545	3 409 338
Maros				
2010	5577	56 455 763	215	261 985
2015	3794	41 142 198	836	5 297 363
2016	3750	51 862 426	978	6 350 708
Szeben				
2010	4681	55 275 373	175	230 687
2015	3727	45 133 976	716	4 634 459
2016	3793	58 957 349	800	5 545 095
Arad				
2010	4851	48 916 794	120	139 010
2015	3760	43 205 808	555	3 572 306
2016	3782	52 639 133	632	4 146 010
Krassó-Szörény				
2010	2464	22 214 309	74	91 352
2015	1587	15 360 445	280	1 762 687
2016	1530	18 449 341	328	2 157 466
Hunyad				
2010	3877	37 522 053	293	377 203
2015	2690	25 672 603	659	3 853 665
2016	2718	33 830 284	681	4 344 257
Temes				

Év	Gyermeknevelési támogatás		Ösztönző támogatás	
	átlagos havi esetszám	kifizetett összegek	átlagos havi esetszám	kifizetett összegek
2010	7285	92 156 281	348	474 938
2015	6152	78 272 468	1395	8 478 098
2016	6190	103 176 360	1560	9 830 210

Forrás: INS, 2018

A különböző családi juttatások a szociális ellátórendszer egy másik fontos területét jelentik. A kedvezményezettek száma általánosságban országos, regionális és megyei szinten is csökkent, de ez elsősorban a szigorodó feltételeknek köszönhető, nem egy általános életminőség-javulásnak. Jelenleg 370 lej az a maximális egy főre eső jövedelemszint, amely fölött már nem igényelhető a támogatás. Emellett az ide vonatkozó törvény alkalmazási módszertana egy sor egyéb vagyoni feltételrendszert is listáz (50/2011-es kormányrendelet).

2010-ben több mint 800 ezer háztartás volt érintett (805 265), 2016-ra ez a szám jelentősen csökkent, 300 ezer alá (273 337-re). Erdélyben is jelentős a csökkenés a gazdasági válság hatására is foganatosított szigorúbb feltételrendszer miatt (18.5. táblázat).

18.5. táblázat: A családi támogatásban érintett háztartások megoszlása az erdélyi régiókban

	Átlagos havi esetszám	Ebből egyszülős család	Érintett gyermeklétszám			Kifizetett összeg
			Összesen	Vidék	Város	
Északnyugati Régió						
2010	107 473	23 722	180 759	132 921	47 838	84 686 085
2015	27 843	6 674	55 508	43 452	12 056	58 319 036
2016	27 450	...	57 177	44 900	12 277	57 507 409
Középrégió						
2010	96 835	30 683	164 243	108 324	55 919	77 137 962
2015	31 963	7 177	62 425	47 086	15 339	64 321 842
2016	31 200	...	62 043	47 408	14 635	62 626 278
Nyugati Régió						
2010	44 641	13 815	74 514	51 767	22 747	35 457 713
2015	10 472	3 271	21 184	13 066	8 118	21 886 057
2016	9 959	...	21 291	13 149	8 142	21 176 824

Forrás: INS, 2018

A fenti táblázatból az is jól látszik, hogy nagyon magas az érintett gyerekek száma, és ez különösen a rurális vidéken aggasztó. Az Északnyugati Régió falvaiban kb. háromszor nagyobb a támogatásra szoruló gyermekek száma, mint városon. A Nyugati Régióban a legkisebb a különbség a településtípusok között, és az igénylők száma is sokkal alacsonyabb (még a módszertani szigorítás előtt is) a többi régióhoz viszonyítva. A legtöbb erdélyi megyében megállapítható, hogy falun 3-4-szer több gyermek családja részesül ebben a támogatásban,

mint városon. Szatmár megyében ez hatszoros, de Bihar és Beszterce-Naszód megye esetében is nagy az eltérés (18.6. táblázat).

18.6. táblázat: A családi támogatásban érintett háztartások megoszlása az erdélyi megyékben

	Átlagos havi esetszám	Ebből egyszülős család	Érintett gyermeklétszám			Kifizetett összeg
			Összesen	Vidék	Város	
Bihar						
2010	20354	5655	35583	21531	14052	16371960
2015	5736	1559	12115	9929	2186	12450137
2016	5525	...	11947	9991	1956	12094374
Beszterce-Naszód						
2010	17903	3204	29794	25445	4349	13347985
2015	4588	800	9283	7535	1748	9187471
2016	4264	...	9104	7355	1749	8725272
Kolozs						
2010	11838	3827	20115	16387	3728	11351562
2015	3630	1066	7037	5386	1651	7952622
2016	3752	...	7580	5917	1663	7958118
Máramaros						
2010	26551	4154	43784	28353	15431	19830263
2015	6391	1371	11992	8098	3894	12816407
2016	6453	...	12936	8729	4207	12922568
Szatmár						
2010	18330	4632	30250	23667	6583	14031935
2015	4337	1187	8718	7529	1189	9253594
2016	4257	...	8909	7627	1282	9070936
Szilágy						
2010	12497	2250	21233	17538	3695	9752380
2015	3161	691	6363	4975	1388	6658805
2016	3199	...	6701	5281	1420	6736141
Fehér						
2010	13961	3360	23499	16706	6793	10889768
2015	4142	1088	7909	5354	2555	8067614
2016	3877	...	7523	5151	2372	7640876
Brassó						
2010	15106	5643	26289	17556	8733	12596051
2015	4910	1067	10412	7066	3346	10429189
2016	4780	...	10513	7268	3245	10276389

	Átlagos havi esetszám	Ebből egyszülős család	Érintett gyermeklétszám			Kifizetett összeg
			Összesen	Vidék	Város	
Kovászna						
2010	11 641	2 954	18 965	6 815	12 150	8 761 711
2015	2 987	552	5 662	4 563	1 099	5 700 731
2016	2 983	...	5 834	4 843	991	5 813 878
Hargita						
2010	15 343	4 486	26 312	17 032	9 280	12 036 934
2015	5 235	1 041	9 966	7 868	2 098	10 149 743
2016	5 349	...	10 378	8 264	2 114	10 374 548
Maros						
2010	27 560	9 329	45 837	33 244	12 593	21 936 918
2015	9 192	2 014	17 440	13 853	3 587	18 435 267
2016	8 968	...	17 032	13 605	3 427	17 485 313
Szeben						
2010	13 224	4 911	23 341	16 971	6 370	10 916 580
2015	5 497	1 415	11 036	8 382	2 654	11 539 298
2016	5 243	...	10 763	8 277	2 486	11 035 274
Arad						
2010	12 656	3 683	21 021	16 832	4 189	9 962 684
2015	2 521	683	5 247	4 140	1 107	5 362 395
2016	2 347	...	5 263	4 178	1 085	5 113 928
Krassó-Szörény						
2010	11 520	2 714	18 531	12 234	6 297	8 747 253
2015	2 617	699	5 036	3 120	1 916	5 119 058
2016	2 595	...	5 224	3 257	1 967	5 156 277
Hunyad						
2010	8 982	3 585	15 070	7 161	7 909	7 351 318
2015	3 349	1 234	6 561	2 592	3 969	6 832 042
2016	3 186	...	6 496	2 518	3 978	6 572 500
Temes						
2010	11 483	3 833	19 892	15 540	4 352	9 396 458
2015	1 985	655	4 340	3 214	1 126	4 572 562
2016	1 831	...	4 308	3 196	1 112	4 334 119

Forrás: INS, 2018

A leglátványosabb csökkenés talán a szociális segélyek terén mutatkozik, ahol az érintett háztartások száma is és az erre fordított költségek is jelentősen csökkentek az elmúlt évtizedben. Kb. 65 ezer háztartás tűnt el országos szinten, ezzel együtt pedig a költségek 90%-kal csökkentek. Erdélyben a Nyugati Régióban tapasztalható a legnagyobb költségcsökkenés. Itt, a 2010-es évet tekintve referenciának (azaz 100%-nak), elmondható, hogy 2019-ben alig több mint öt százalékot fordítottak szociális segélyekre. A többi régióban is

egyértelmű a nyilvántartásban levő háztartások és a rájuk fordított összegek csökkenése (lásd 18.7. táblázat).

18.7. táblázat: A szociális segélyben részesülő háztartások megoszlása Romániában és az erdélyi régiókban

	Átlagos havi személy/ család	Háztartás mérete						Kifizetett összeg
		1 szem.	2 szem.	3 szem.	4 szem.	5 szem.	5 szem. fölött	
Románia								
2010	232 366	87 168	46 989	35 419	32 015	16 845	13 930	479 099 136
2015	245 545	-	-	-	-	-	-	673 411 053
2016	244 814	-	-	-	-	-	-	811 680 726
2019	167 296	-	-	-	-	-	-	43 832 863
Északnyugati Régió								
2010	29 022	11 633	5 625	3 942	3 501	2 132	2 189	57 986 530
2015	25 224	-	-	-	-	-	-	6 9826 722
2016	24 861	-	-	-	-	-	-	85 480 997
2019	16 318	-	-	-	-	-	-	4 419 195
Középrégió								
2010	27 752	9 150	5 240	4 696	4 029	2 435	2 202	63 146 898
2015	29 772	-	-	-	-	-	-	85 232 762
2016	28 646	-	-	-	-	-	-	103 654 960
2019	18 770	-	-	-	-	-	-	5 458 817
Nyugati Régió								
2010	14 731	6 668	2 905	1 959	1 566	865	768	32 358 771
2015	11 071	-	-	-	-	-	-	28 038 580
2016	10 663	-	-	-	-	-	-	31 436 906
2019	7 400	-	-	-	-	-	-	1 703 083

Forrás: INS, 2018 és ANPIS, 2019

Erdély megyéit elemezve, első olvasatra azt látjuk a statisztikai hivatal adatai szerint (INS, 2018), hogy három-négy megyében is (Szilágy, Szatmár, Maros és Szeben megyében) növekedés tapasztalható 2010 és 2016 között a szociális segélyben részesülők számát illetően (1.8. tábl.). Megvizsgálva azonban az Országos Szociális Kifizetések Ügynökségének legfrissebb elérhető adatait (2019. augusztus), elmondható, hogy mostanra ezekben a megyékben is jelentősen csökkent az igénylő háztartások száma (kb. 2500-ra), kivéve Maros megyében, ahol a szociális segélyben részesülő háztartások száma 5223.

18.8. táblázat: A szociális segélyben részesülő háztartások megoszlása az erdélyi megyékben

	Átlagos havi személy/ család	Háztartás mérete						Kifizetett összeg
		1 szem.	2 szem.	3 szem.	4 szem.	5 szem.	5 szem. fölött	
Bihar								
2010	7509	2531	1343	1102	1043	717	773	14450680
2015	6122	-	-	-	-	-	-	18288130
2016	5868	-	-	-	-	-	-	22308404
Beszterce-Naszód								
2010	3259	1716	636	339	251	167	150	5174521
2015	2668	-	-	-	-	-	-	6361273
2016	2564	-	-	-	-	-	-	7157941
Kolozs								
2010	3711	1513	692	547	469	247	243	7769966
2015	3872	-	-	-	-	-	-	10550390
2016	3578	-	-	-	-	-	-	11620855
Máramaros								
2010	8171	3903	1778	880	750	411	449	14953148
2015	5389	-	-	-	-	-	-	13574647
2016	5321	-	-	-	-	-	-	15904637
Szatmár								
2010	3552	1136	714	621	519	291	271	8637061
2015	4351	-	-	-	-	-	-	12764555
2016	4465	-	-	-	-	-	-	16513251
Szilágy								
2010	2820	834	462	453	469	299	303	7001154
2015	2822	-	-	-	-	-	-	8287727
2016	3065	-	-	-	-	-	-	11975909
Fehér								
2010	6092	2750	1210	874	688	330	240	13108790
2015	5331	-	-	-	-	-	-	14131990
2016	5101	-	-	-	-	-	-	15832480
Brassó								
2010	6728	2120	1297	1133	981	601	596	16221853
2015	5743	-	-	-	-	-	-	17475730
2016	5681	-	-	-	-	-	-	22494185
Kovászna								
2010	3163	785	574	628	528	326	322	8134960
2015	2723	-	-	-	-	-	-	8201600
2016	2587	-	-	-	-	-	-	9451171

	Átlagos havi személy/ család	Háztartás mérete						Kifizetett összeg
		1 szem.	2 szem.	3 szem.	4 szem.	5 szem.	5 szem. fölött	
Hargita								
2010	3 558	1 289	614	595	500	302	258	8 061 731
2015	3 837	-	-	-	-	-	-	10 805 375
2016	3 729	-	-	-	-	-	-	13 308 211
Maros								
2010	4 517	1120	856	852	780	488	421	9 790 814
2015	7 541	-	-	-	-	-	-	22 089 841
2016	7 302	-	-	-	-	-	-	27 445 709
Szeben								
2010	3 694	1 086	689	614	552	388	365	7 828 750
2015	4 597	-	-	-	-	-	-	12 528 226
2016	4 246	-	-	-	-	-	-	15 123 204
Arad								
2010	5 022	2 281	995	608	524	297	317	10 842 089
2015	3 197	-	-	-	-	-	-	8 014 981
2016	2 891	-	-	-	-	-	-	8 339 929
Krassó-Szörény								
2010	3 787	1 728	728	500	433	221	177	9 382 865
2015	2 452	-	-	-	-	-	-	6 182 103
2016	2 477	-	-	-	-	-	-	7 376 966
Hunyad								
2010	3 691	1 654	753	546	373	208	157	7 871 543
2015	3 521	-	-	-	-	-	-	9 131 868
2016	3 451	-	-	-	-	-	-	10 339 396
Temes								
2010	2 231	1 005	429	305	236	139	117	4 262 274
2015	1 901	-	-	-	-	-	-	4 709 628
2016	1 844	-	-	-	-	-	-	5 380 615

Forrás: INS, 2018

A fogyatékos személyek számának alakulását Romániában elsősorban a törvényes keretek befolyásolják. Jelenleg a Fogyatékkal Élők Országos Hatósága négy különböző fokozatba sorolja a tízféle fogyatékosságtípust. A hatóság adatai szerint a fogyatékkal élő személyek száma folyamatosan növekedett az utóbbi másfél évtizedben, 2006-tól napjainkig mintegy 41,41%-os emelkedés figyelhető meg.

A legsúlyosabb három fogyatékossági fokozatba sorolt személyek kiegészítő költségtámogatásban részesülnek (fokozatok szerint eltérő mértékben). A súlyos és nagyon súlyos kategóriába sorolt személyek emellett havi juttatásban is részesülnek, a nagyon súlyos fogyatékkal élők pedig személyi gondozóra vagy ennek a szolgáltatásnak az ellenértékére jogosultak. Az érintett személyek száma és a költségek nemcsak országos viszonylatban, hanem regionálisan is folytonos növekedést mutatnak (1.9. tábl.). A súlyosan fogyatékos személyek

csoportjából a látássérültek vannak kiemelve, illetve a gondozásra fizetett összegek. Ebben az esetben, noha a költségek folyamatosan nőttek (a gondozói szolgáltatás értéke a középvégzettséggel rendelkező, állami intézményben levő kezdő szociális munkás nettó bérének az alakulásához van viszonyítva), a személyek száma inkább csökkenő tendenciát mutat, kivéve az Északnyugati Régiót.

18.9. táblázat: Fogyatékos személyek száma és a különböző támogatások összege (országos és erdélyi régiók adatai)

	Súlyos látássérülteket gondozók támogatása		Fogyatékos személyeknek fizetett támogatás (I, II)		Kiegészítő költségtámogatás (I, II III)	
	Átlagos havi esetszám	Kifizetett összegek	Átlagos havi esetszám	Kifizetett összegek	Átlagos havi esetszám	Kifizetett összegek
Románia						
2010	44 918	265 305 997	547 138	1 165 989 914	663 515	568 283 830
2015	41 546	374 383 640	597 779	1 468 290 353	716 566	721 205 148
2016	41 530	477 554 982	617 394	1 546 959 115	739 794	750 352 398
Északnyugati Régió						
2010	6 197	35 981 336	81 206	172 670 390	98 251	83 224 296
2015	5 408	47 031 162	87 153	213 504 170	101 549	102 077 568
2016	5 413	60 772 554	90 051	225 642 213	105 930	105 920 597
Középrégió						
2010	5 092	30 087 596	63 496	135 194 007	78 500	66 020 602
2015	4 488	39 882 120	64 384	158 515 878	78 624	77 225 536
2016	4 370	50 147 569	66 443	165 746 372	81 338	81 443 484
Nyugati Régió						
2010	4 662	27 454 970	54 599	117 542 009	65 321	57 227 701
2015	4 211	37 009 916	58 353	143 897 439	68 759	69 386 959
2016	4 081	46 767 349	59 899	148 934 248	69 881	71 969 853

Forrás: INS, 2018

A Fogyatékkal Élők Országos Hatóságának a statisztikáiban részletesebb és frissebb adatokat találunk a fogyatékos személyek megyénkénti eloszlására vonatkozóan. Az alábbi, 18.10. táblázat ezekre az adatokra támaszkodva mutatja be a 2009. augusztusi helyzetet. Ennek alapján elmondható, hogy az adott megyei népességhez viszonyítva Mehedinți megyében található a legnagyobb arányban valamilyen fogyatékossággal élő személy (7,79%), Galați és Dolj megye helyezkedik el a másik póluson (mindkettőben 2,47%), az országos átlag pedig 3,76%. Az erdélyi megyék nagy szórást mutatnak ebben a vonatkozásban, Szilágy és Beszterce-Naszód megye a gyakoriságot tekintve a harmadik, illetve az ötödik. Kovászna

megye ezzel szemben a legkisebb ilyen gyakorisággal rendelkező magyar megye, országos viszonylatban is csak a 39. helyet foglalja el.

18.10. táblázat: A fogyatékkal élők megyénkénti eloszlása

Megye	Intézményen kívüli			Intézményi	Összes	Megye népességéhez viszonyított arány	Megye népességéhez viszonyított rangsor
	Gyermek	Felnőtt	Összes	Összes			
Fehér	1533	16512	18045	573	18618	4,96%	8
Arad	1511	14175	15686	248	15934	3,38%	29
Arges	2007	29611	31618	570	32188	5,06%	6
Bákó	1882	17041	18923	723	19646	2,65%	40
Bihar	1221	18970	20191	557	20748	3,36%	31
Beszterce	871	17020	17891	239	18130	5,53%	5
Botosani	2422	11704	14126	393	14519	3,20%	33
Brassó	1403	17773	19176	186	19362	3,05%	34
Braila	807	12586	13393	173	13566	3,93%	15
Bukarest	5996	62540	68536	522	69058	3,24%	32
Buzau	1799	16290	18089	226	18315	3,93%	16
Krassó-Szörény	1288	12601	13889	192	14081	4,42%	12
Calarasi	991	13152	14143	247	14390	4,65%	10
Kolozs	2016	25486	27502	363	27865	3,81%	19
Konstanca	1917	19036	20953	721	21674	2,83%	38
Kovászna	632	5486	6118	42	6160	2,72%	39
Dambovita	1562	17420	18982	257	19239	3,69%	21
Dolj	1803	14963	16766	238	17004	2,47%	41
Galati	1365	13965	15330	106	15436	2,47%	42
Giurgiu	772	9459	10231	159	10390	3,82%	18
Gorj	1044	11765	12809	360	13169	3,67%	22
Hargita	1129	10605	11734	160	11894	3,59%	24
Hunyad	1271	19497	20768	339	21107	4,61%	11
Ialomita	1047	8647	9694	209	9903	3,45%	28
Iasi	2905	24569	27474	636	28110	2,96%	37
Ilfov	1030	11659	12689	263	12952	2,96%	36
Máramaros	2110	16955	19065	385	19450	3,73%	20
Mehedinti	903	20756	21659	127	21786	7,79%	1
Maros	1587	18700	20287	1039	21326	3,60%	23
Neamt	1810	16733	18543	677	19220	3,38%	30
Olt	1594	23555	25149	441	25590	5,87%	4
Prahova	2787	33778	36565	1018	37583	4,74%	9
Szatmár	1048	14866	15914	385	16299	4,21%	13

Megye	Intézményen kívüli			Intézményi	Összes	Megye népességéhez viszonyított arány	Megye népességéhez viszonyított rangsor
	Gyermek	Felnőtt	Összes	Összes			
Szilágy	858	13 634	14 492	421	14 913	6,10%	3
Szeben	955	14 936	15 891	720	16 611	3,55%	26
Suceava	2 118	20 126	22 244	821	23 065	3,04%	35
Teleorman	1 095	11 995	13 090	122	13 212	3,55%	25
Temes	1 940	23 641	25 581	685	26 266	3,48%	27
Tulcea	529	8 632	9 161	651	9 812	4,14%	14
Vaslui	2 224	16 285	18 509	534	19 043	3,84%	17
Valcea	1 626	24 130	25 756	518	26 274	6,62%	2
Vrancea	1 307	17 494	18 801	422	19 223	4,99%	7
Összes	66 715	748 748	815 463	17 668	833 131	3,76%	

Forrás: ANPD (2019)

18.1.2. A romániai egészségügyi rendszer alakulása a rendszerváltást követően

Szerkezeti felépítés

A román egészségügyi rendszer működésével kapcsolatosan két fontos szerveződési szint azonosítható be: a nemzeti és a megyei szint. Leegyszerűsítve és a lényegi különbségek kiemelésével elmondható, hogy a nemzeti szint az általános célok kitűzéséért, a megyei szint pedig a szolgáltatásnyújtás biztosításáért felelős. A rendszer erősen központosított, annak ellenére, hogy a központosított tervgazdaságon alapuló szocialista rendszer már három évtizede megszűnt. Az Egészségügyi Minisztérium az egészségügyi ágazat központi igazgatási hatósága, amely a rendszer irányításáért és annak szabályozási keretéért felelős. A minisztérium emellett közvetett ellenőrzést gyakorol néhány olyan funkció felett is, amelyeket nemrégiben más intézmények irányítottak, és amelyek a szabályozási funkciók ellátásáért felelnek: például az Országos Egészségügyi Minőségbiztosítási Hatóság (Autoritatea Naţională pentru Managementul Calităţii în Sănătate). A megyei közegészségügyi igazgatóságok a központi hatóság képviselői helyi szinten.

A másik központi szintű főszereplő az Országos Egészségbiztosítási Ház (CNAS), amely irányítja és szabályozza a társadalmi egészségbiztosítási rendszert. Az Országos Egészségbiztosítási Ház is megyei szintű képviseletek (megyei egészségbiztosító házak) által működteti a biztosítási rendszert. Ez a szervezeti felépítés 1999 óta működik, helyettesítve az addig létező Semashko-modellt. Az eredetileg a Szovjetunióból induló és a volt szocialista-kommunista országokra jellemző Semashko-modell (Kósa, 2014) lényege a központosított finanszírozás, a kizárólagos állami tulajdon, a térítésmentes, mindenki által hozzáférhető szolgáltatások és a paraszolvencia kialakítása volt.

Kormányhatározat írja elő az egészségbiztosító és szolgáltatók közötti „keretszerződést", amely meghatározza a kötelező ellátások csomagját, valamint információkat tartalmaz azokról a feltételekről, amelyek között a betegek szolgáltatásokat vehetnek igénybe: a szolgáltatók fizetési mechanizmusairól, a szolgáltatók és a megyei egészségbiztosító házak közötti

kapcsolatról, a teljesítendő feltételekről (például a szolgáltatók minőségi kritériumairól), a szolgáltatók jogairól és kötelezettségeiről, valamint az egészségügyi ellátással kapcsolatos uniós rendeletek átültetéséről. A keretszerződést kétévente fogadják el, és ez nyújtja a formális alapot a megyei egészségbiztosító házak és az egészségügyi szolgáltatók közötti egyedi szerződések megkötéséhez.

Az ellátás minősége az egészségügyi szabályozás egyik leggyengébb pontja. Ezt egyetlen konkrét jogi aktus sem szabályozza, ez egy olyan terület, amelyre másodlagos jogi keret kidolgozása szükséges. A minőség ellenőrzése elsősorban a pénzügyi szempontokra és a szolgáltatások mennyiségére összpontosít. Néhány minőségi kritériumot csak „papíron" ellenőriznek a szerződések aláírásakor (Vlădescu et al., 2016).

Finanszírozás

A WHO Global Health Expenditure (2016) adatai szerint 2014-ben Románia az EU-tagállamok között utolsó volt az egészségügyi kiadások GDP-hez viszonyított arányában. Az 1995–2010 közötti időszakban ez az érték csaknem megduplázódott (természetesen alacsony szintről indulva). Ezen periódus után az egészségügyi kiadások Romániában a GDP arányában folyamatosan csökkentek: a 2010-ben mért GDP 5,8%-áról 2014-ben 5,6%-ra. 2013-ban az egy főre jutó összes egészségügyi kiadás Romániában 988 USD volt, ami jóval elmarad az EU 3379 USD-átlagától.

Annak ellenére, hogy az egészségbiztosítás elvileg kötelező, a gyakorlatban a román lakosság csak mintegy 86%-ára terjed ki. A nem biztosítottak között legnagyobb arányban a mezőgazdaságban dolgozók vagy a magánszektorban nem hivatalosan foglalkoztatottak találhatóak; ezenkívül továbbá önálló vállalkozók vagy munkanélküliek, akik nem regisztráltak munkanélküliségre vagy társadalombiztosítási juttatásokra; és azok a (többségükben roma etnikumú) személyek, akik nem rendelkeznek személyi igazolvánnyal. A biztosított személyek átfogó ellátási csomagra jogosultak, míg a nem biztosítottak minimális ellátási csomagra, amely életveszélyes vészhelyzetekre, járványos / fertőző betegségekre és várandósság alatt történő ápolásra vonatkozik (Vlădescu et al., 2016).

Néhány prevenciós nemzeti egészségügyi programot, a sürgősségi ellátást és a tőkebefektetéseket az Egészségügyi Minisztérium finanszírozza. A helyi költségvetés finanszírozza a kórházi karbantartást, a javításokat és a fekvőbetegekkel kapcsolatos költségeket (pl. étkeztetést). A kifizetések nagy részét a magánszolgáltatók által nyújtott szolgáltatások közvetlen térítésére; a gyógyszerekkel kapcsolatos kiadások társfizetéseire (amelyek egyes esetekben, a drága vényköteles gyógyszerek kiskereskedelmi árának akár 80%-át is elérhetik); és egyéb szolgáltatások térítésére használják. A 43 megyei biztosítóház mindegyike költségvetést kap az országos biztosítóháztól, hogy szolgáltatásokat vásároljon a biztosított lakosság nevében a saját földrajzi területein.

Lényeges különbség mutatkozik város és vidék között is az egészségügyi szolgáltatásokhoz való hozzáférés tekintetében: vidéken átlagosan 5-ször kevesebb az egy főre eső orvosok száma (Kovács, 2011). A 18.11. táblázat adatai alapján kijelenthető, hogy az orvosok, fogorvosok és gyógyszerészek száma növekedő tendenciát mutat az utóbbi években. Egyedül az Északnyugati Régió kivétel, ahol enyhe létszámcsökkenés látható. Az asszisztensek száma viszont mindenhol emelkedik.

18.11. táblázat: A kórházi ágyak és egészségügyi alkalmazottak száma Romániában és az erdélyi régiókban (2010–2016)

	Kórházi ágyak	Orvos	Fogorvos	Gyógy-szerész	Középvégzettségű személyzet
Románia					
2010	132 004	52 204	12 990	13 624	126 656
2015	132 149	56 110	15 556	17 135	133 173
2016	132 277	57 304	16 442	17 180	137 246
Északnyugati Régió					
2010	18 091	7 383	2 070	1 642	16 395
2015	18 192	7 935	2 690	2 219	16 993
2016	18 229	7 769	2 663	2 174	17 171
Középrégió					
2010	15 930	5 890	1 499	1 542	14 739
2015	16 268	6 782	1 794	1 722	15 488
2016	16 308	7 019	1 813	1 853	16 178
Nyugati Régió					
2010	13 152	6 160	1 610	1 213	12 703
2015	12 821	6 625	1 817	1 299	12 629
2016	12 795	6 754	1 847	1 321	12 939

Forrás: INS, 2018

A kórházi ágyak száma a szektor privatizációjának is köszönhetően ugyancsak növekedik. Kovács (2011) szerint a román egészségügyi rendszer elsősorban a kórházi ellátásra támaszkodik, így Románia első helyen szerepel az Európai Unióban a kórházi ellátásban részesülők számát illetően.

Veres Valér

18.2. A népesség egészségi állapotának és mutatóinak alakulása

Az egészségi állapot hátterében az életmódot, az egészségügyi rendszer teljesítőképességét és a környezeti tényezőket találhatjuk. Az egészségügyi rendszer működéséről, teljesítőképességéről, valamint a környezeti tényezőkről (a környezetszennyezésről, az éghajlati tényezőkről, az ivóvíz minőségéről) e kötet előző fejezeteiben olvashattunk, ezért ezek nem képezik e fejezet tárgyát. Az életmód szociális és anyagi vonatkozásairól, a lakáskörülményekről sem áll módunkban értekezni. Az ország szociális védelmi helyzetéről és a szociális viszonyok erdélyi állapotáról az első alfejezetben olvashattunk.

Az egészségügyi rendszerek hatékonyságának vizsgálatával kapcsolatosan Forgács – Valyllyon (2003) megállapítják, hogy jelenleg nincs olyan objektív és releváns mérőszám, amely a mai tudományosságban általánosan elfogadott lenne, és egyértelműen mutatná egy adott népesség egészségi állapotát. Az idézett szerzők beszélnek arról is, hogy vannak különböző, konszenzuális alapon alkalmazott mutatók, amelyek széles körben használhatók, így például a születéskor várható élettartam, a csecsemőhalandóság, a standardizált halálozási arányszám, vagy a fiatalok korspecifikus halálozási adatai. Ezeknek számos előnyét és hátrányát is fel lehet sorolni, ők azonban a következő mutatókat használták kutatásukban az egészségi állapot mérésére:

- a születéskor várható élettartam,
- a várható egészséges élettartam,
- a halálokok vizsgálata, ezen belül a daganatos megbetegedések, valamint a szív- és érrendszeri megbetegedések miatti halálozási ráta (vö. Forgács–Vállyon, 2003).

Ez utóbbi mutató esetében azzal érvelnek, hogy: „a fejlett világban, jelenleg ez a második leggyakoribb halálok, gyógyítása ugyan látványosan fejlődött, mindazonáltal a halálozási rátája alig csökkenő, incidenciája, pedig növekvő", a szív- és érrendszeri megbetegedésekről pedig azt mondják, hogy „ez áll az első helyen a halálokok listáján a fejlett országokban, ugyanakkor azonban több betegség gyűjtőfogalma (…) Magas aránya, valószínűleg az életmóddal van összefüggésben" (Forgács–Vállyon, 2003, 5).

Az egészséget különösen veszélyeztető életmódbeli tényezők közül a legfontosabbnak a dohányzást, az alkoholfogyasztást és a táplálkozást tekinthetjük. Egy friss magyarországi kutatás nyomán megállapították, hogy a dohányzás az elmúlt másfél évtizedben 2015-ig enyhén mérséklődött a fiatalabb népesség körében, ugyanakkor enyhén emelkedett a nyugdíjas korú (65 év fölötti) népesség körében. Az alkoholfogyasztás mértéke 2010-ig csökkent Magyarországon, azóta stagnál. Az elhízottak és a túlsúlyosak arányát a nem megfelelő táplálkozás egyik mutatójaként tekintik, eszerint pedig a felnőtt lakosság körében a nők közel fele és a férfiaknak több mint 60 százaléka túlsúlyos vagy elhízott – a saját bevallásuk szerint (azaz kérdőíves módszer alapján). De az elhízás már gyermekkorban is komoly problémát jelent, hiszen az iskolaorvosi jelentések szerint a gyermekek több mint 10 százaléka elhízottnak tekinthető (Boros–Kovács 2018, 103).

Ebben az elemzésben a népesség egészségi állapotának és életfeltételeinek mérésére a demográfiai mutatók közül egyrészt a születéskor várható átlagos élettartamot, a várható egészséges élettartamot és a csecsemőhalandóságot, valamint a halálokok szerkezetét (ezen

belül a daganatos, illetve a szív- és érrendszeri betegségek előfordulását) fogjuk használni. Ezt kiegészítjük az alkoholfogyasztással kapcsolatos adatokkal, összehasonlítva az európai eredményekkel.

Az egészségi állapot értékelését – az egészségben várható élettartamok alapján – a várható élettartammal kombinálva számítják. A születéskor várható átlagos élettartam tükrözi a halandóság tényleges állapotát az egész népesség szempontjából, hiszen a korstruktúra torzító hatását kiszűrhetjük, így közvetve a népesség egészségi állapotát is tükrözi, illetve azt az életmódot, amely hozzájárul a hosszú élethez (étkezési kultúra, alkoholfogyasztás, testmozgás stb.).

18.2.1. Országos trendek, európai kontextusban

Romániában 1990 után **a születéskor várható élettartam** egy évtized alatt, 1990 és 1999 között mindössze fél évvel hosszabbodott a férfiaknál és 1,1 évvel a nőknél, ami a nyugat- és közép-európai országokbeli növekedésétől elmaradt (Rotariu, 2003). Az ezredforduló után, 2000-től a mutató értéke a nők esetében 74,2 év, a férfiaké 67,3 év volt, és az ezt követően eltelt 10, majd 15 év alatt jelentős növekedést tapasztalhatunk. 2018-ig több mint 5 évet nőtt mindkét nem esetében: a nők 79,4, a férfiak 72,4 évet élnek átlagosan (lásd 18.1. ábra). Megfigyelhetjük, hogy a növekedés elsősorban 2003 és 2014 között volt gyorsabb ütemű, bár a világválság idején, 2009–2011 között igencsak lelassult, különösen a férfiak esetében (lásd még Veres, 2006; 2015). A népesség állandó lakhelye szerint, településtípusokra bontva is megvizsgáltuk a mutató értékét, és megfigyeltük, hogy, amíg 1996-ban még a városi népesség várható élettartama csak 1,8 évvel volt magasabb a falusi népességnél, addig 2018-ban már az eltérés majdnem három év (lásd 18.1. ábra).

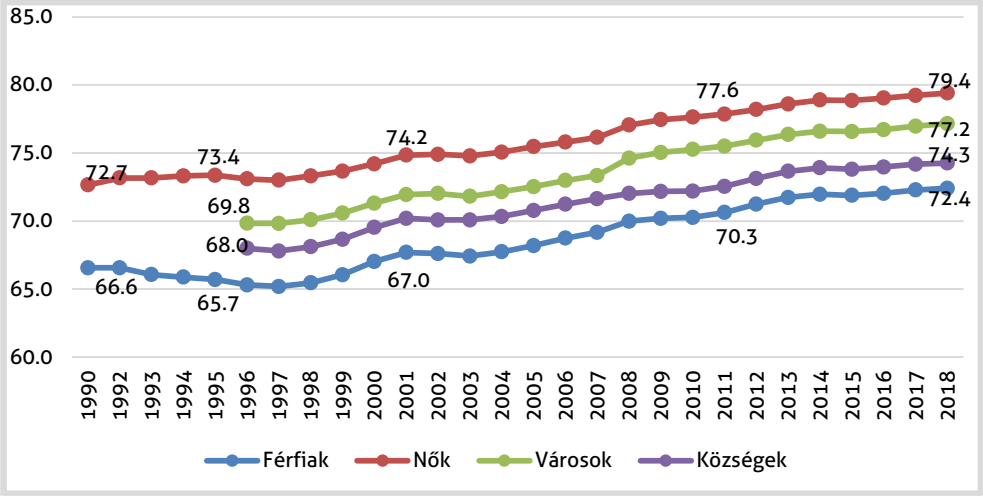
A születéskor várható áltagos élettartamot ki lehet számítani az erdélyi magyar népességre is. Gyurgyík–Kiss (2010, 91–92) számításai alapján[1] megfigyelhető, hogy az erdélyi magyar nők születéskor várható élettartama 1995 és 2000 között akár 0,2–0,4 évvel is magasabb volt a romániai átlagnál, 2000 és 2005 között az eltérések kisebbek lettek, ez az élettartam gyakorlatilag több éven keresztül teljesen megegyezett az országos átlaggal. Az erdélyi magyar férfiak esetében viszont megfigyelhető, hogy 1995 és 2005 között a legtöbb évben ők 0,3–0,5 évvel kevesebbet éltek, mint a többi romániai állampolgár, ami azzal magyarázható, hogy a Partiumban él a magyarság jelentős része, ahol a várható élettartam a legalacsonyabb volt az országban ebben az időszakban.

Romániában a két nem átlagára számolt születéskor várható átlagos élettartam 1990-ben 69,5 év volt, ezzel a fontosabb nyugat-európai országoktól (Németországtól, Franciaországtól, Belgiumtól) való lemaradása mintegy 5-6 év volt. Ez az élettartam azonban 1995-ben és 2000-ben 7-8 évre növekedett, viszont még az 1990–1995 közötti időszakban közel állt, vagy megegyezett Magyarország, Lettország és Észtország értékével, és alig egy évvel maradt el a többi, később EU-hoz csatlakozó, régióbeli országtól. A volt Szovjetunió egyes országaiban még a romániainál is alacsonyabb értékeket regisztráltak (Oroszországban, Moldova

1 A várható élettartam kiszámításakor az erdélyi magyar népesség körében azt látjuk, hogy a korspecifikus halálesetek száma annyira alacsony, hogy számszaki okokból az évenkénti fél évnél kisebb ingadozások nem mindig értelmezhető tényleges tendenciaként a halandóságot illetően, és különösen nem lehet ezt értelmezni a megyékre számolt nemzetiségi adatok esetében, leszámítva a nagy magyar lélekszámú megyéket (lásd még Kiss–Barna, 2012).

Köztársaságban 67-68 év volt). A várható élettartam 2000-ben a későbbi EU-tagországok közül mindössze Lettországban és Észtországban volt alacsonyabb, vagy ugyanannyi, mint Romániában; Bulgária és Magyarország megelőzte Romániár egy évvel; a többi régióbeli EU-hoz csatlakozó ország pedig már több évvel is hosszabb várható élettartammal rendelkezett, a legtöbb nyugat-európai ország pedig akár 7-8 évvel is megelőzte Romániát (lásd még Veres, 2018).

18.2. ábra: A férfiak/nők születéskor várható élettartama (2017)

Forrás: INS Tempo

A 2001 és 2010 közötti évtizedben 73,8 évre nőtt a várható élettartam, majd ezt követően öt év alatt még egy évet javult, és 2015-re 74,8 évre emelkedett, 2017-ben pedig meghaladta a 75 évet. A romániai születéskor várható átlagos élettartam értéke így összesen 6 évet növekedett 27 év alatt, amely a közép- és kelet-európai kontextusban közepes teljesítménynek számít, elsősorban a visegrádi országok és Szlovénia növekedtek ennél egy évvel többet, más országok meg kevesebbet. Románia 2017. évi európai pozíciója a várható élettartam vonatkozásában kis mértékben javult, megelőzte Litvániát, Lettországot és Bulgáriát, és nagyon megközelítette (fél évvel) Magyarországot is (75 év), de kissé lemaradt Szlovákiától (76,4), számottevően – 2-3 évvel – elmaradt Lengyelországtól (77,6 év), Csehországól (78,8 év), és átlagosan hat éves lemaradása volt a nyugat-európai országoktól.

A férfiak és nők között minden országban jelentős eltérések voltak, Romániában a nők várható élettartama 79,2 év, a férfiaké 72,2 év volt 2017-ben. A legnagyobb eltérést a nemek között Oroszországban (10 évet) a legkisebbet (4 évet) néhány nyugati országban (pl. Olaszországban, Svédországban) mérték. A nemek közötti nagyobb eltérés a várható élettartam átlagértékének alacsonyabb értékei esetén figyelhető meg.

A várható élettartamban jelentős különbségek lehetnek a népesség iskolázottsága szerint. Az elemi vagy általános iskolai szinttel rendelkező népesség mintegy 8 évvel élt kevesebbet az egyetemet végzett polgártársaikhoz képest: 2007-ben 69,3, 2016-ban 71,5 évet éltek, míg

az egyetemet végzettek 2016-ra elérték a 78 évet, férfiak és nők összesen. Összehasonlítva a 2007. és a 2016. évi viszonyokat, megfigyelhető, hogy Románia EU-csatlakozása után 10 évvel a születéskor várható élettartam értéke mintegy két évet javult mindegyik iskolázottsági szinten, ám az egyenlőtlenségek nem csökkentek a különböző iskolai szinttel rendelkezők között (lásd 18.12. táblázat).

Egy korábbi kutatás keretében megvizsgáltuk, hogy 2007 és 2016 között hogyan alakult a különböző kelet-közép-európai országokban a születéskor várható élettartam a befejezett iskolázottsági szint szerint. Megállapítható, hogy Magyarországon és Szlovákiában az alacsony iskolázottságú népesség körében mind 2007-ben, mind pedig 2016-ban a várható élettartam még a romániai szintet sem éri el (Szlovákiában 69,9, Magyarországon 70,7 év volt), az alacsony iskolázottságúakat még a romániaihoz képest is nagyobb egyenlőtlenségek sújtják: így ők a középfokú végzettségűekhez képest 7 évvel, a felsőfokú végzettségűekhez képest meg 10 évvel élnek kevesebbet. Ezzel szemben a nyugat-európai országok nagy részében az alacsony iskolázottságúak csak mintegy két évvel élnek kevesebbet, mint a középiskolát végzettek, és négy évvel kevesebbet, mint az egyetemet végzet polgártársaik (lásd Veres, 2018; EU, 2013).

18.12. táblázat: A születéskor várható átlagos élettartam iskolázottság szerint Romániában, Magyarországon és Finnországban, 2007-ben és 2016-ban (mindkét nemre, %).

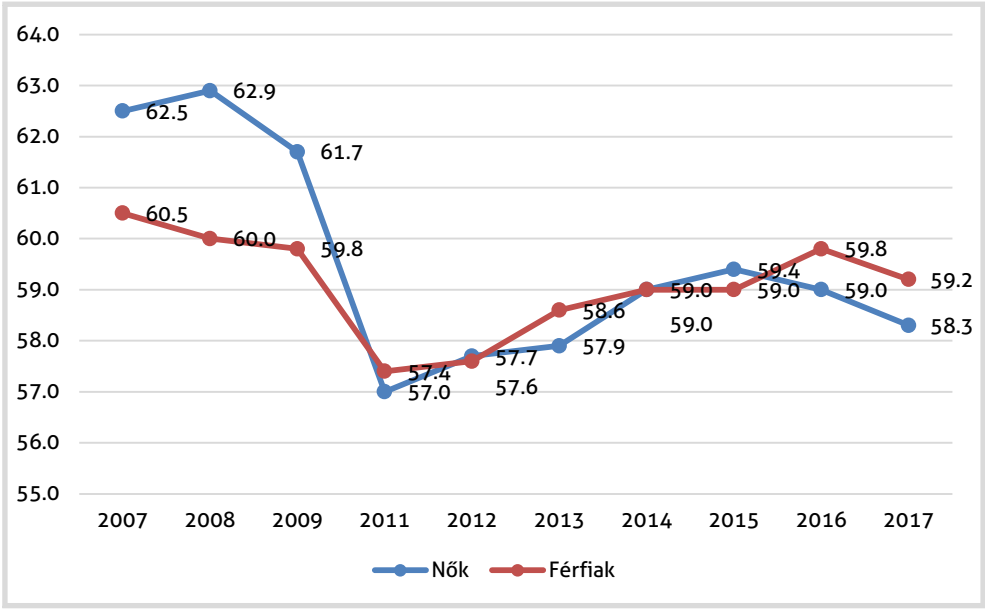
	Iskolázottság					
	Elemi/általános		Középfokú		Felsőfokú*	
Ország	2007	2016	2007	2016	2007	2016
Románia	69,3	71,5	74,9	76,4	76,0	78,0
Magyarország	68,5	70,7	75,9	77,6	77,9	80,2
Finnország	76,3	78,1	79,8	81,4	82,1	83,8

*Az EU-ban: tertiary education
Forrás: Eurostat: https://ec.europa.eu/eurostat/data/database (Utolsó letöltés: 2018. 05. 02.)

Az egészségi állapot talán legjobb mutatója a nemrég elterjedt várható egészséges élettartam, amely az előzőnél „finomabb", „érzékenyebb", és csak azokat az életéveket veszi figyelembe és számítja teljes értékűnek, amelyeket egészségben élünk le. Az Eurostat adatai alapján Romániában a csatlakozás óta, 2007-től vannak adatok az egészséges élettartamra vonatkozóan. A várható egészséges élettartam Romániában a világválság előtt, a nők esetében 2008-ban volt a legmagasabb, 62,9 év, a férfiak esetében a 2007. évben 62,5 év volt. A világválság idején mintegy öt évet esett vissza a nők, és hármat a férfiak esetében, 2010–2011-ben 57 év körül volt mindkét nem esetében, és azóta is alig emelkedett két évet. 2017-ben sem nem éri el a 60 évet, ekkor még a férfiak esetében kissé magasabb, 59,2 év, a nőknél pedig 58,3 év. Egy INS-kiadványban megállapítják, hogy 2007 és 2014 között több mint két évet csökkent a várható egészséges élettartam Romániában, de erre semmilyen magyarázattal nem szolgálnak (Rădoi–Postelnicu, 2016). Egy másik szakanyagban találunk arra utalást, hogy a az önegészségi állapot felmérésére használt GALI-féle kérdés szövegezése, megfogalmazása

változott, ezért a csökkenésnek módszertani okai is lehetnek (EHLEIS, 2015), és a nyelvi kontextus miatt az országok közötti eltérések fenntartásokkal kezelendők.

18.3. ábra: A várható egészséges élettartam Romániában, nemenként, 2007–2017 között

Forrás: Eurostat adatbázis

Európai kontextusban, az utóbbi évek legfrissebb adatai alapján (2015–2017 között) a romániai nők várható egészséges élettartama 59,2–59,8 évvel jó néhány EU-tagországot megelőz, ahol ez az érték 55–59 év között mozog (Észtországot, Lettországot, Szlovákiát, Szlovéniát, Ausztriát és Finnországot). A romániai férfiak az 58,3–59 éves egészséges átlagélettartamnál kevesebb évet élnek egészségben , továbbá még Litvánia, Horvátország és Magyarország is hasonló értékekkel rendelkezik, ahol a férfiak 2015–2017-ben 58,2–59,6 évet éltek egészségben, ami a romániai érték kétévi átlagának közelében helyezkedik el. Ha összevetjük az egészséges várható élettartamot a teljes várható élettartammal, akkor néhány országban a nők az életük több mint 80, a férfiak 82 százalékát átlagosan egészségesen élik le, ez az érték Máltán a nők esetében 87%, férfiaknál 90%, ezt követi Svédország, Bulgária, Írország és Németország. Romániában a nők átlagosan az életük 74–75 százalékát, a férfiak a 82 százalékát élhetik le egészségesen, amíg az EU-átlag a nők esetében 76, a férfiaké 81 százalék (2015–2017. évi adatok alapján).

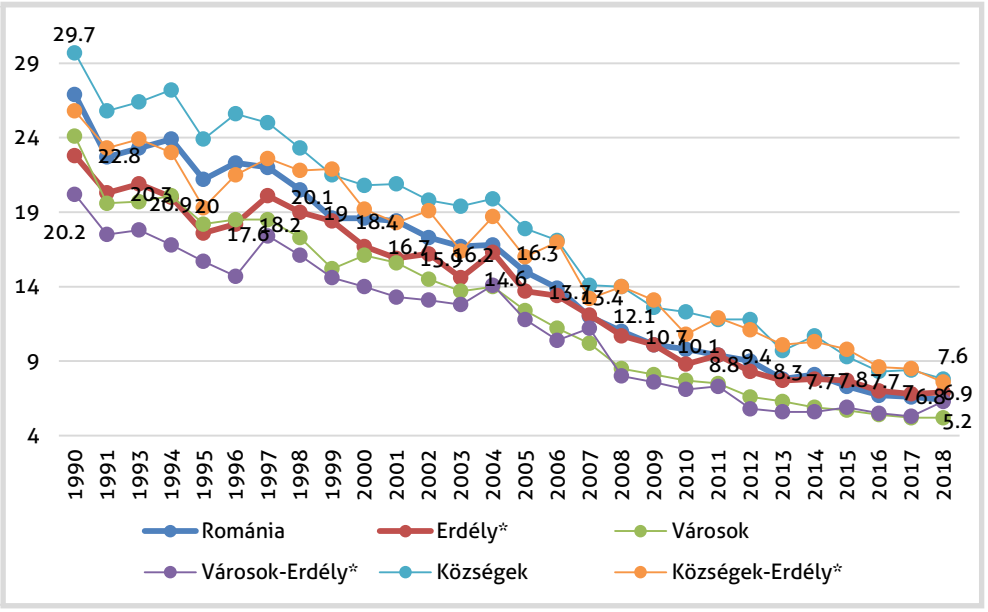
A csecsemőhalandóság a bruttó halandóság másik fő forrása az öregkori halandóság mellett. A csecsemőhalálozások száma szorosan összefügg a népesség életmódjával, életkörülményeivel, és nem utolsó sorban az egészségügyi ellátás színvonalával, ezért tárgyaljuk ebben a fejezetben.

E mutató Romániában és Erdélyben is a rendszerváltáskor – európai viszonylatban – rendkívül magas volt (26,9 ezrelék) és az országot mint elrettentő példát emlegették az

egészségtudományokkal kapcsolatos szakmai körökben. Azután, bár 1991 és 1996 között elég bizonytalan volt a csökkenő irány, 21–23 ezrelék közötti értékek körül mozgott. 1998-tól a fokozatosan csökkenő tendencia megerősödött, 2003-ban 20 ezrelékről lecsökkent 16,6 ezrelékre, 2005-ben 15 ezrelék volt, majd 2010-ben 10 ezrelék alá csökkent. (lásd Veres 2006; 2015) A világválság alatt, 2012-ig mindössze 9 ezrelékre csökkent le, azonban azóta többet is csökkent, 2016–2018 között pedig már folyamatosan 6,5 ezrelék körül mozgott Románia-szinten.

Településtípusok szerint markáns eltérések vannak: a falusi népesség körében tartósan magasabb a csecsemőhalandóság, mint városon, és az eltérések – a tartós csökkenési tendencia mellett is – megmaradtak, de csökkentek: amíg 1995–1996-ban a falusi érték 8-10 ezrelékkel is meghaladta a városit, 2016–2018-ra az eltérések mintegy 2-3 ezrelékpontos szintre csökkentek: 2008-ban falun 7,6, városon pedig 5,2 ezrelék volt a bruttó csecsemőhalandósági arányszám értéke (lásd 18.4. ábra).

18.4. ábra: A csecsemőhalandóság Romániában és Erdélyben*, 1000 élveszületettre, településtípusok szerint, 1990–2018 között (ezrelék)

*Erdély a Bánság (Nyugati Régió) nélkül
Forrás: INS Tempo

A csecsemőhalandósági ráta Erdélyben az 1990-es években a romániai érték alatt volt 2-3 ezrelékkel, sőt, az erdélyi községekben még 4-5 ezrelékkel is kisebb volt az ország rurális népességéhez képest. Az eltérések a 2000-es években egyre kisebbek lettek, átlagosan 1 ezrelék alattiak, és 2010 után pedig Erdélyben sem a falusi népesség, sem a városiak körében már nem mondható el, hogy egyértelműen alacsonyabb lenne a csecsemőhalandóság szintje, mint az országos átlagban. Gyakorlatilag 2015 óta megvalósult egy konvergencia a

csecsemőhalandóság terén a városi és falusi népesség között, mivel több éve 2-3 ezrelékre csökkent a bruttó csecsemőhalandósági arányszámok közötti eltérés, mind Erdélyben, mind pedig Románia többi részében. (lásd 18.4. ábra, részletesebben majd lejjebb, a regionális elemzésnél lesz szó róla).

Az egészségi állapot vizsgálatának negyedik mutatócsoportját a **halálokok alapján számolt arányszámok** képezik. A halálokok közül a daganatos betegségek, illetve a szív- és érrendszeri betegségek a leggyakoribbak, és a szakemberek a probléma vizsgálatánál ezzel a mutatóval dolgoznak, 100 000 főre vetítve. Az 1990-es évek eleje óta 700 körül volt mindkét nem esetében a szív- és érrendszeri betegségek okozta specifikus halálozási arányszám, 1996-ban volt a csúcsérték, amikor a férfiaknál 768, a nőknél 779-re emelkedett, 100 ezer főre vetítve. Ezt követően, pár év alatt, enyhén csökkenő tendenciát követett, és 2011 óta tartósan 625 és 650 között mozog a férfiak, és 700 körül a nők esetében.

A daganatos betegségek miatti elhalálozás világszerte egyre gyakoribb: a 21. század elején évente mintegy 6 millió új daganatos megbetegedéssel összefüggő halálesettel kell számolni, amíg az 1980-as években ez az érték 4 millió volt (Forgács–Vallyon, 2003). Romániában is növekedett a daganatos betegségek okozta halálozások száma. A nők esetében a 100 ezer főre jutó arányszám 127, a férfiaknál 186 volt, ez 2000-re 150, illetve 215-re emelkedett, és 2018-ban pedig 188 volt a nők és 280 a férfiak esetében, ez mindkét esetben mintegy 33 százalékos növekedést jelent közel három évtized alatt. Az okokat a WHO kutatói több tényezőben jelölték meg, ezek között vannak: a növekvő átlagos élettartam (idős korban gyakoribb a daganatos megbetegedés); a szív- és érrendszeri betegségek okozta halálozási arány csökkenése (így a rákos megbetegedések aránya magasabb); a dohányzás terjedése és az életmód változása (mozgáshiány, egészségtelen étkezési szokások, túlsúlyosság, túlzott alkoholfogyasztás stb.) (vö. Forgács–Vallyon 2003, 6).

Az egészségtudatos magatartáshoz sorolják a dohányzás és a túlzott alkoholfogyasztás elkerülését, valamit a rendszeres orvosi szűréseken való részvételt. A továbbiakban elsősorban az alkoholfogyasztást és annak fogyasztási formáival foglalkozunk, mivel ez a tényező nem csak önmagában járul hozzá az egészségi állapot romlásához és a halandóság növeléséhez, hanem közvetve is, például az ittas állapotban történő vezetés által, amikor mások életét is veszélybe sodorhatják. Az alkoholfogyasztás kapcsán tudatosan használjuk a „túlzott alkoholfogyasztás" kifejezést, mivel a felnőtt lakosság esetében a kontrollált, kis mennyiségű, függőséggel nem járó alkoholfogyasztás nem nevezhető kifejezetten károsnak (Anderson–Bamberg, 2006).

A 2014. évi *Európai lakossági egészségfelmérés* (ELEF) alapján néhány fontos összehasonlító adatot tudunk mondani a romániai alkoholfogyasztás mértékéről és formáiról, európai összehasonlításban. Az alkoholfogyasztás gyakoriságát vizsgálva elmondható, hogy Romániában a naponta történő alkoholfogyasztás mértéke a férfiaknál 7,2 százalék, amely közel fele az EU-s átlagnak (13,9%) vagy a magyar átlagnak (12,7), az alkoholt soha nem fogyasztók aránya (26,2) pedig mintegy 10 százalékkal magasabb az európai uniós átlagnál. A romániai nők is ritkábban fogyasztanak alkoholt európai társaiknál, még a heti alkoholfogyasztás is 5 százalék alatti, a napi még egy százalék sincs, amíg Európában átlagosan a nők 22,5 százaléka fogyaszt alkoholt (lásd 18.13. táblázat).

18.13. táblázat: Az alkoholfogyasztás gyakorisága Romániában, Magyarországon és az EU-ban 2014-ben (%)

Nemek	Országok	Naponta	Hetente	Havonta	Ritkábban, mint havonta	Soha vagy ritkán
Férfiak	Európai Unió – 28	13,9	37,3	22,6	10,1	16,0
	Románia	7,2	26,3	31,6	8,7	26,2
	Magyarország	12,7	25,8	26,0	17,2	18,3
Nők	Európai Unió – 28	4,9	22,5	23,4	17,9	31,2
	Románia	0,6	4,9	22,8	14,8	56,8
	Magyarország	2,6	8,1	19,1	30,2	40,0

Forrás: Eurostat adatbázis

Az alkoholfogyasztás másik mutatója a súlyos alkoholfogyasztás gyakorisága. Ebben az esetben azt mérik, hogy milyen gyakran fogyaszt nagyobb mennyiséget, ami kontrollvesztéssel jár. A romániai férfiak etekintetben, sajnos, már az élvonalba kerültek Európában, 19,5 százalékuk hetente, és 33 százalékuk havonta legalább egyszer „leissza magát", ehhez fogható arányban és mértékben csak az írek és a finnek alkoholizálnak. A nők esetében a romániai átlag kissé az EU-s átlag alatt van, heti 2,3 százalékos „nagyivással", ez a mutató a magyarországi nők esetében is alacsony. Kiss–Gábor (2006, 7) szerint az alkoholspecifikus halandóság az 1999-es évek végére jelentősen növekedett Magyarországon, és az így elhalálozott férfiak közel kétharmada 35–64 év közötti volt.

18.2.2. Területi-regionális különbségek, erdélyi sajátosságok

Erdélyben a születéskor várható élettartam a romániai átlaghoz állt közel. A vizsgált időszakban nemek szerint kisebb-nagyobb különbségeket figyelhetünk meg a romániai régiók között. 1990-től egészen 2005-ig a legkevesebbet Észak-Erdélyben és a Bánságban éltek az emberek (mindkét nem 65-67 évet), a legtöbbet pedig Bukarestben (a nők 77,24-et) és Moldvában (2005-ben a férfiak 68,28 évet éltek). A Középrégió lakói is vezető helyen vannak, 2005-ben a nők 75,9 évet és a férfiak 67,43 évet éltek, Moldva után a leghosszabb volt a várható élettartamuk. Ez 2010 után annyiban változott, hogy az Északnyugati Régió hátránya mérséklődött az átlaghoz képest, Bukarest-Ilfov előnye csökkent (lásd Veres, 2015). 2013 és 2018 között felzárkóztak, így az Északnyugati Régióban a férfiak várható élettartama elérte a 72,2 éves országos átlagot, a Középrégió férfinépessége a főváros után az első helyre került a vidéki régiók között, és a Bánságban is meghaladta az országos átlagot. Az erdélyi nők 2017-ben sem érték el a romániai átlagot, de a Középrégióban a nők várhatóan Bukarest után a legtöbbet, 79,58 évet éltek, az Északnyugati és a Nyugati Régióban (a Bánságban) a legkevesebbet: 78,67 évet, bár az országos átlagtól való lemaradás csak fél év volt (lásd 18.14. táblázat). Nagy eltérések vannak viszont megyénként, egyes erdélyi régiókban, melyeket a továbbiakban ismertetünk.

18.14. táblázat: A születéskor várható átlagos élettartam nemenként és régiónként, 1990–2017 között

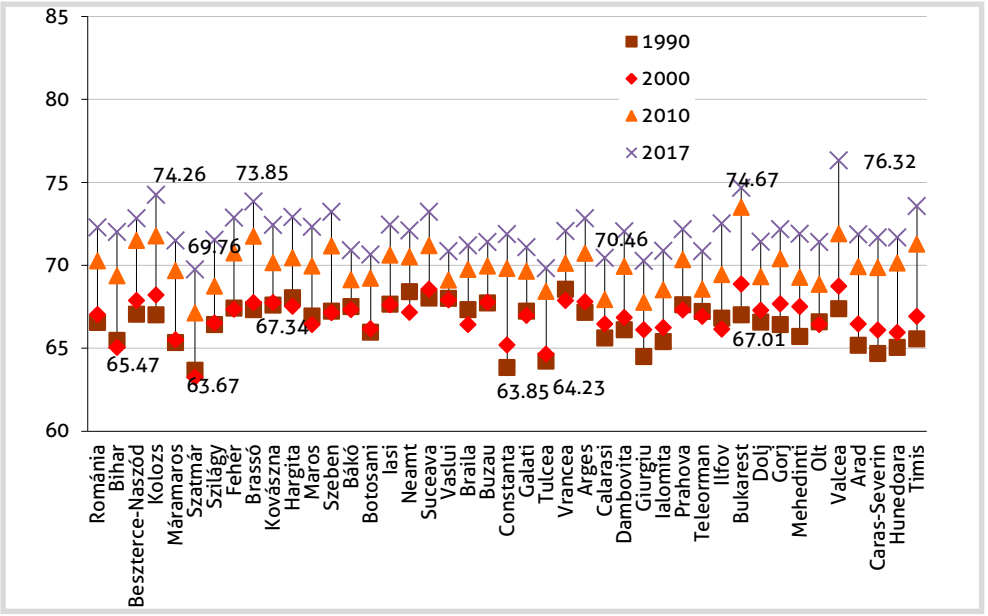
Férfiak	1990	1995	2000	2005	2010	2013	2018
România Összesen	66,56	65,7	67,03	68,19	69,76	71,24	72,28
Erdély*	66,60		66,83		70,31		72,58
Északnyugati Régió (É-Erdély)	65,83	64,19	66,07	67,48	69,3	70,4	72,22
Középrégió (D-Erdély)	67,43	66,18	67,26	68,42	70,21	71,06	72,97
Északkeleti Régió (Moldva)	67,6	66,17	67,53	68,28	69,56	70,43	71,82
Délkeleti Régió	66,49	65,47	66,49	68,04	69,29	70,13	71,38
Dél-Munténia	66,24	65,68	66,98	67,85	69,25	70,39	71,65
Bukarest-Ilfov	66,72	66,44	68,51	70,21	71,65	72,5	74,33
Délnyugat-Olténia	66,54	66,54	67,45	68,29	69,82	71,01	72,38
Nyugat (Bánság)	65,13	64,57	66,41	67,53	69,57	70,35	72,39
Nők	1990	1995	2000	2005	2010	2013	
ROMÁNIA Összesen	72,65	73,36	74,20	75,47	77,3	78,28	79,24
Erdély*	72,80		74,00		77,57		79,17
Északnyugati Régió (É-Erdély)	71,85	72,17	73,11	74,66	76,81	77,41	78,80
Középrégió (D-Erdély)	73,98	74,37	74,67	75,91	77,66	78,42	79,58
Északkeleti Régió (Moldva)	73,09	73,19	74,21	75,53	77,18	77,83	79,25
Délkeleti Régió	72,62	73,36	74,35	75,56	77,40	77,79	79,18
Dél-Munténia	72,33	73,42	74,42	75,53	77,25	77,76	78,94
Bukarest-Ilfov	73,39	74,43	75,74	77,24	78,79	78,92	80,74
Délnyugat-Olténia	72,12	73,47	73,92	75,13	76,86	77,76	79,03
Nyugati Régió (Bánság)	71,64	72,59	73,51	74,53	76,58	77,19	78,67

*Erdély, Nyugati régió (Bánság) nélkül
Forrás: INS Tempo

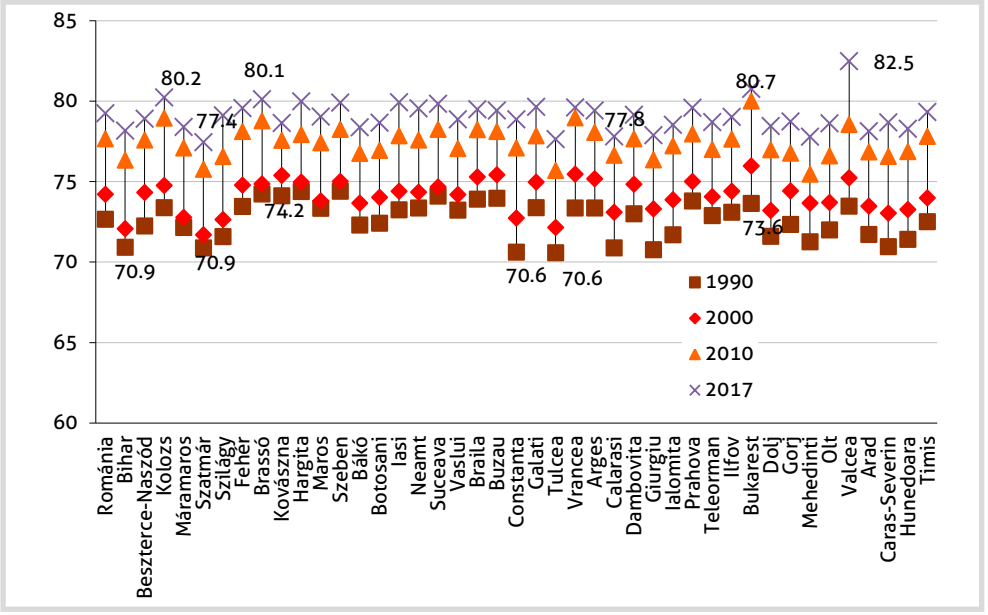
Az 1990-es évektől napjainkig nem változott meg az az állapot, hogy az Északnyugati Régióhoz tartozó partiumi megyék (Szatmár, Szilágy, Bihar és Máramaros megyék) lakossága rendelkezett a legrövidebb születéskor várható élettartammal, ugyanakkor Erdélyben vannak olyan megyék is (Kolozs és Brassó megyék), amelyek tartósan a Bukarest után országos élvonalba tartoznak a várható élettartam tekintetében.

Megfigyelhetjük, hogy 2010-ben országos viszonylatban a férfiak átlagosan a legtöbbet Bukarestben (73,5 évet), illetve ezt követően Vâlcea, Kolozs, Brassó és Suceava megyében éltek (72 év körül vagy efölött), legkevesebbet pedig Szatmár megyében (66-68 évet), Călăraşi megyében (67-69 évet), Giurgiu megyében (67-69 évet), Szilágy megyében (68,3 évet), Krassó–Szörény megyében (69,8 évet), Ialomiţa megyében (68,1 évet) és Konstanca megyében (69,8 évet) éltek. 2010-től 2017-ig nem sok változás történt a sorrendben. 2017-ben a férfiak születéskor várható élettartama a fővárosban 74,6 év volt (mindössze egy jó évvel több, mint 2010-ben), míg Vâlcea megyében 76 év, Kolozs, Brassó és Suceava megyében 73-74 év (mintegy 7 évvel több, mint 1990-ben), a legkisebb értékek pedig Szatmár, Călăraşi, Giurgiu, Botoşani, Vaslui és Ialomiţa megyében voltak, 70 év körül. Erdélyi vonatkozásban kiemelendő, hogy a legalacsonyabb értékek köréből 2017-re kikerült Szilágy és Bihar megye (lásd 18.5.A. ábra).

18.5. ábra: Születéskor várható átlagos élettartam nemenként és megyénként 1990–2017 között
A. A férfiak születéskor várható élettartama

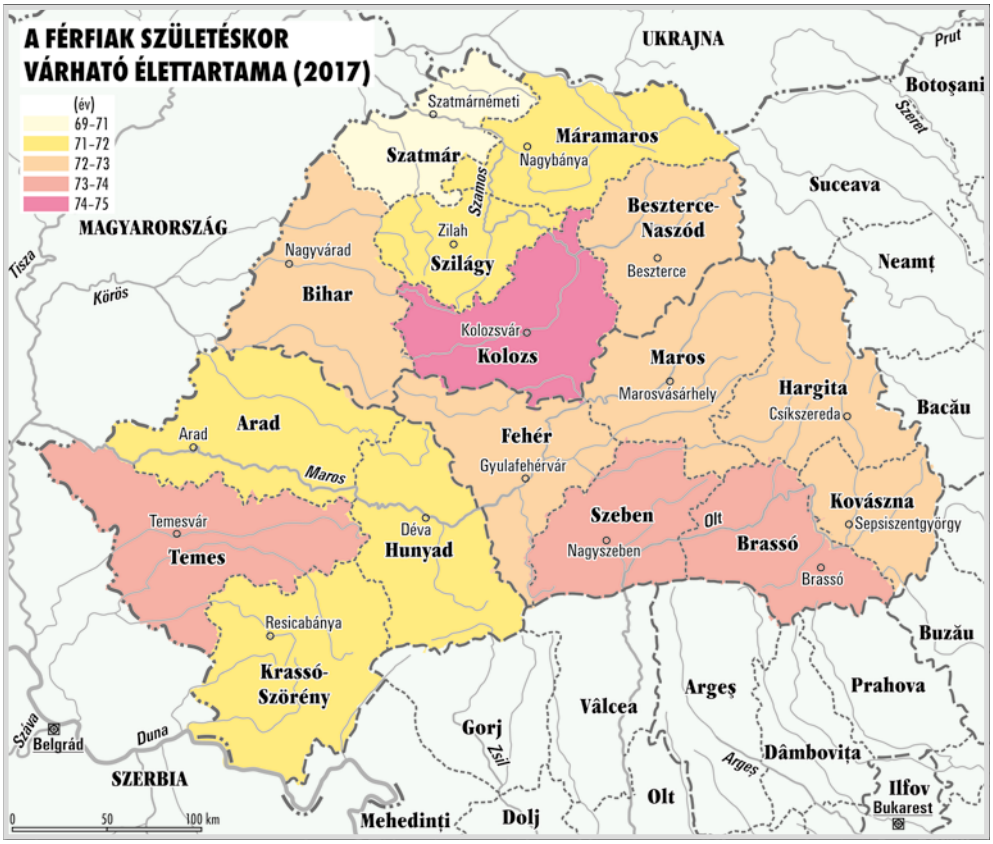

B. A nők születéskor várható élettartama

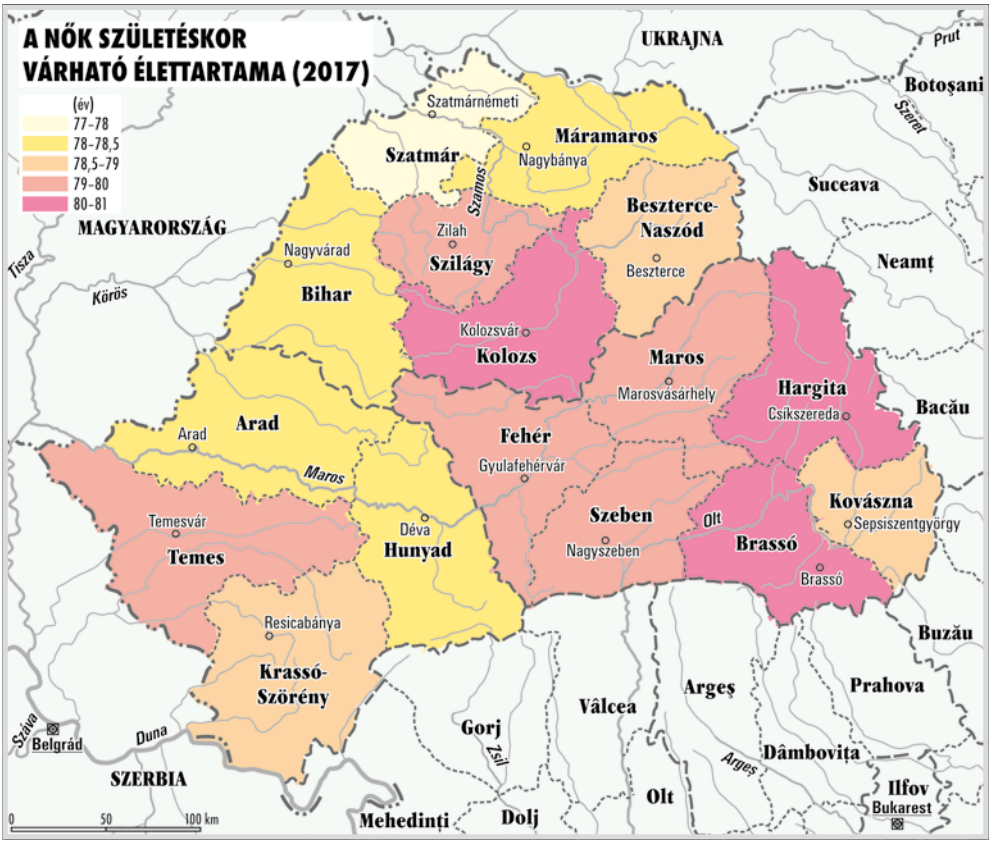
Forrás: INS Tempo

18.5A. ábra: A férfiak születéskor várható élettartama (2017).
Készítette: Bartos-Elekes Zsombor, Magyari-Sáska Zsolt.

A nők esetében a sorrend 2000 óta szinte változatlan, viszont 2010-ig, 10 év alatt a születéskor várható élettartam átlagosan 3 évet növekedett az 1990-es évekhez képest, amikor mindössze egy évet növekedett. (lásd Rotariu – Voineagu, 2012; Rotariu 2003. 163–169). 2017-ben az erdélyi megyékben a nők nagyon eltérő várható élettartammal rendelkeztek, Szatmár megyében közel átlagosan három évvel éltek kevesebbet, mint Kolozs megyében. Országos összehasonlításban nézve, a nők legtöbb évet ugyancsak Vâlcea megyében (82,5 évet) és Bukarestben (80,7 évet) éltek , de ehhez nagyon közeli, 80 év fölötti értékekkel rendelkeztek az erdélyi élvonal megyéi, Kolozs és Brassó megyék is, és szorosan követik őket Hargita megye (80,0 évvel) és Szeben megye (79.9 évvel), akik, felzárkózva az élvonalba, több olyan óromániai megyét megelőznek (Vrancea, Suceava megyét, 79,8 év), ahol korábban nagyobb volt a születéskor várható élettartam értéke az említett erdélyi megyéknél. Iaşi, Neamţ, Brăila, Argeş, Temes és Prahova megyében országos átlag fölötti, 79,2 és 80 év közötti volt a mutató értéke. Az országos sereghajtó megyék: Szatmár megye (77,4), valamint Călăraşi, Tulcea. Mehedinţi, Giurgiu és Ialomiţa megyék, ahol a nők (77–78 év között) a legkevesebbet éltek, így ezek több mint egy évvel maradnak el a 79,2 éves országos átlagtól.

18.5B. ábra: A nők születéskor várható élettartama (2017).
Készítette: Bartos-Elekes Zsombor, Magyari-Sáska Zsolt.

Néhány erdélyi megye női népessége, így Arad, Bihar, Szilágy megyék, Bákó és Botoșani megyékkel együtt a 2010–2017 közötti változásoknak köszönhetően kikerültek a legalacsonyabb élettartamú megyék csoportjából (lásd 18.5.B. ábra). Megfigyelhető, hogy 2017-ben azokban a megyékben élnek az emberek várhatóan a legtöbbet, ahol a jövedelmek, az egy főre eső GDP is magasabb, kiemelkedő értékekkel bírt (lásd Veres, 2018). Azonban a gazdasági jólét és a várható élettartam közötti kapcsolat erőssége nem túl magas, sok kivétel is akad, akár a mi esetünkben is, Hargita vagy Temes megyék helyzetét nézve.

A bruttó csecsemőhalandósági arányszám alapján is jelentős területi különbségeket figyelhetünk meg Romániában és Erdélyben egyaránt. Bukarestben a mutató értéke 2008-ban 7 volt, 2010–2015-re 5 ezrelék alá csökkent, 2018-ban pedig 3,6 ezrelék volt. Az erdélyi nagyvárosok megyéiben (Kolozs, Brassó, Szeben, Temes megyében) a csecsemőhalandóság arányszáma már 2010-ben lecsökken 6 ezrelék körüli értékekre, és 2015–2018-ban is olyan 6-7 ezrelék körül maradtak, Temes megyében sikerült 4,4 ezrelékre leszorítani. Külön Kolozsvárra kiszámítva, a mutató értéke 3-3,5 százalék körüli volt a 2015–2018 közötti időszakban, ám a vidéki lakossággal együtt nehéz tartani a fővárosi értéket.

2002 és 2013 között a csecsemőhalandósági arányszámok jelentősen lecsökkentek, 5-7 ezrelékes szintre, még az említett megyék mellett Iaşi megyében, valamint Hargita, Fehér, Máramaros, Dâmboviţa és Prahova megyékben is.

Viszonylag magas a csecsemőhalandóság a Délkeleti és a Déli Régiókban, valamint az Északkeleti (Moldva) Régió egyes megyéiben, ahol 2018-ban is 10 ezrelék fölötti volt az arányszám értéke, jóval meghaladva a 6-7 ezrelékes országos átlagot. Rendkívül magas a csecsemőhalandóság Szilágy megyében is (11 ezrelék, lásd 18.6. ábra).

18.6. ábra: Bruttó csecsemőhalandósági arányszám (2018).
Készítette: Bartos-Elekes Zsombor, Magyari-Sáska Zsolt

Forrás: INS Tempo.

A népesség egészségi állapotának vizsgálatakor a használatos haláloki főcsoportok alapján is elemeztük a területi-regionális különbségeket, nemek szerinti bontásban. A legfrissebb adatok nemek szerint nem voltak hozzáférhetők, ezért a területi változásokat 2000 és 2010 között mutatjuk be. A daganatos betegségek okozta halálozások mutatója szerint 2000-ben a két erdélyi régió, az Északnyugati Régió és a Középrégiók értéke a férfiak esetében – 100 ezer főre vetítve – 228, a nőknél 157, illetve 148. Ez az érték a férfiaknál kissé meghaladta az

országos átlagot, viszont 2010-ben egyik régióban sem haladta már meg egyik nem esetében sem. A Nyugati Régióban viszont mindvégig jóval az országos átlagértékek között volt a mutató értéke, 2010-ben a férfiak esetében 293 és a nők esetében 196 volt (lásd 18.15. táblázat).

18.15. táblázat: A daganatos megbetegedések, valamint a szív- és érrendszeri betegségek okozta halálozások arányszáma (100 000 főre) Románia régióiban, nemek szerint, 1995–2010 között

Daganatos megbetegedések	2000	2005	2010	2000	2005	2010
	Férfiak			Nők		
Románia	218,2	253,5	287,9	151,3	170,0	184,4
Északnyugati Régió	228,7	254,5	263,7	157,1	169,1	173,7
Középrégió	228,7	259,9	269,6	148,2	170,3	176,2
Északkeleti Régió	192,7	222,9	252,2	139,1	153,7	163,7
Délkeleti Régió	201,8	250,5	275,3	140,1	156,0	174,1
Dél-Munténia	223,2	248,9	277,8	137,7	159,8	165,2
Bukarest-Ilfov	269,0	304,8	303,5	205,5	224,7	211,0
Délnyugat-Olténia	191,2	211,6	245,0	131,5	134,6	151,6
Nyugati Régió	230,6	262,6	293,3	168,8	193,1	196,8
Szív- és érrendszeri betegségek (I00-I99)	Férfiak			Nők		
Románia	688,4	744,4	754,0	714,1	783,6	789,5
Északnyugati Régió	753,6	776,0	701,9	774,5	798,1	747,3
Középrégió	639,3	676,3	624,2	646,0	689,6	661,4
Északkeleti Régió	579,8	616,4	644,8	597,1	654,5	677,9
Délkeleti Régió	633,0	658,7	706,9	637,1	680,1	702,6
Dél-Munténia	773,8	852,3	829,3	829,3	904,3	885,0
Bukarest-Ilfov	603,5	642,3	599,5	632,8	671,9	623,5
Délnyugat-Olténia	783,2	863,9	833,6	849,0	971,0	922,7
Nyugati Régió	782,3	812,0	733,1	784,3	875,0	786,4

Amíg a szív- és érrendszeri betegségek (amelyek az I00-I99 kódokkal rendelkeznek a Betegségek Nemzetközi Osztályozásában (BNO X.-ben) 2000-ben az Északnyugati és a Nyugati régiókban meghaladták a férfiak esetében az országos átlagot 753–782 értékekkel (100 ezer főre vonatkozóan), addig 2010-re már egyik erdélyi régióban sem volt a mutató értéke az országos átlag fölött egyik nem esetében sem (lásd 18.15. táblázat), és ezt más szempontból a születéskor várható átlagos élettartam 2010/2017. évi magasabb értékei is megerősítették. Más szóval, az egészségi állapotban bekövetkezett pozitív fejlemények Erdélyben erőteljesen hatottak, ami mögött részben a növekvő egészségtudatosság (étkezéssel, mozgással, alkoholfogyasztással stb. kapcsolatos változások) állhatott, másrészt – különösen a fő egyetemi központokban, Kolozsváron, Temesváron, Brassóban, Szebenben – az egészségügyi, korházi

szolgáltatások minősége javulásának is köszönhető, amelyek más, szomszédos megyék számára is hozzáférhetőkké váltak.

18.2.3. Összegzés

Romániában a népesség egészségi állapota az 1989/1990. évi rendszerváltáskor eléggé siralmas állapotban volt, a születéskor várható átlagos élettartam egyik legalacsonyabb volt Európában, és a csecsemőhalandóság szintje is kiemelkedően magas volt. A javulás mértéke 2000-ig minimális volt, azt követően viszont viszonylag jelentős javulás következett be, amelyet a mutatók szintjén is megfigyelhettünk. Európai kontextusban nézve, Romániában mintegy 6 éves emelkedés következett be a várható élettartamban, amit csupán néhány éllovas ország haladott meg, a csecsemőhalandóság csökkenésének mértékét pedig más országok nem tudták produkálni, mivel a jelenség majdnem mindenhol eleve alacsonyabb szintű volt, és Románia csak néhány éve került közel az európai csecsemőhalandósági átlaghoz, még mindig meghaladva azt. Az egészséges várható élettartam tekintetében az ország viszonylag jó pozícióban van európai kontextusban, ám a mutató szubjektív komponensei miatt miatt (az egészséges állapot önbevallása és – főleg a férfiak – alacsonyabb orvoslátogatási aránya miatt) ez a mutató fenntartásokkal használható.

A születéskor várható élettartam területi különbsége alapján elmondható, hogy az erdélyi régiók pozíciója az országban, 2010–2018 között sokat javult. Tehát több erdélyi megye (Kolozs, Brassó, Szeben, Hargita, Fehér megye) került az országos élvonalba, de sajnos a seregh ajtók között is maradtak erdélyiek, bár számuk csökkent. Ugyan Szatmár megye Erdélyben/Partiumban, Románia nyugati részén terül el, mégis országos viszonylatban annyira alacsony a születéskor várható élettartam, akárcsak a szomszédos Szabolcs-Szatmárban Magyarországon, hogy még a legszegényebb déli, romániai megyék mutatói is kissé magasabbak vagy időnként megegyeznek ezzel.

A bruttó csecsemőhalandóságot tekintve, a rendszerváltás utáni két évtizedben az erdélyi csecsemőhalandóság számottevően alacsonyabb volt a romániai átlagnál, mind falusi, mind pedig városi viszonylatban, ám 2010–2018 között az eltérések fokozatosan csökkentek, majd eltűntek, és némiképp megfordult a helyzet, Erdélyben még fél százalékkal magasabb is volt a bruttó csecsemőhaladósági arányszám értéke, mint az országos átlag. Ennek ellenére a legalacsonyabb csecsemőhalandósággal rendelkező megyék 2018-ban Bukarest-Ilfov mellett Dâmbovița, Mehedinți, Giurgiu, Iași, illetve Temes, Fehér, Arad és Hunyad megyék voltak. Sajnos a magas csecsemőhalandósággal rendelkező megyék között is jócskán akad erdélyi, illetve partiumi, , illetve a szegénység, a roma népesség magasabb arányának tulajdoníthatóan (lásd SocioRoMap, Horváth 2017). A halálokok mutatói tekintetében, az egyébként nagymértékben megelőzhető és kezelhető, egészségtelen életmóddal összeköthető szív- és érrendszeri betegségek előfordulása minden erdélyi régióban átlagosan országos szint alá csökkent 2010-re, a legkevésbé a Nyugati Régióban, de a tendencia ott is javulni látszik.

Szakirodalom

Agenția Națională pentru Plăți și Inspecție Socială (2019). Raport privind ajutor social (venit minim garantat). http://www.mmanpis.ro/dli/august.2019/VMG_August_2019.pdf (Utolsó letöltés: 2019. szeptember. 22.)

Anderson, P. – Baumberg, B. (2006). *Alcohol in Europe. A public health perspective. A report for the European Commission*. Institute for Alcohol Studies, London.

Autoritatea Națională pentru Persoanele cu Dizabilități (2019). Numărul persoanelor cu handicap în trimestrul II 2019. http://anpd.gov.ro/web/wp-content/uploads/2019/09/ANPD-NR-PERS-HAND-TRIM-II-2019-PENTRU-SITE.xls (Utolsó letöltés: 2019. október 12.)

Boros J. – Kovács K. (2018). Egészségi állapot. In: Monostori J. – Őri P. – Spéder Zs. (szerk.): *Demográfiai portré 2018*. KSH NKI, Budapest, 103–126.

EHLEIS (2013). Speranţa de viaţă sănătoasă în România. *EHLEIS Report național*. No 6 (április).

EU (2013). Report on Demography. *Eurostat Newsrelease*. 49. http://ec.europa.eu/eurostat, (Utolsó letöltés: 2019. október 12.)

Eurostat adatbázisok. https://ec.europa.eu/eurostat/data/database (Utolsó letöltés: 2019. október 12.)

Forgács A. – Vallyon A. (2003). Az egészségügyi rendszerek hatékonysága az Európai Unióban és az Unión kívül. *EU Working Papers* 2. http://epa.uz.ua/00000/00026/00020/pdf/2003_2_01_FORGACS_VALLYON.pdf

https://doi.org/10.17177/77171.210 (Utolsó letöltés: 2019. október 12.)

Gyurgyík L. – Kiss T. (2010). *Párhuzamok és különbségek. A második világháború utáni erdélyi és szlovákiai magyar népességfejlődés összehasonlító elemzése*. EÖKK, Budapest.

Horváth I. (ed.) (2017). *Raport de cercetare – SocioRoMap. O cartografiere a comunităţilor de romi din România*. Editura Institutului pentru Studierea Problemelor Minorităţilor Naţionale, Cluj-Napoca.

INS (2018). *Repere economice și sociale regionale: statistica teritorială*. Institutul Național de Statistică

INS Tempo. *Baza de date statistice Tempo Online.* Institutul National de Statistică. http://statistici.insse.ro:8077/Tempo-online/ (Utolsó letöltés: 2019. október 19.)

Kiss J. – Gábor E. (2006). *Az alkoholfogyasztás hazai tendenciái a 80-as évektől napjainkig*. I. Országos Egészségfejlesztési Intézet, Budapest.

Kiss T. – Barna G. (2012). Erdélyi magyar népesedés a XXI. század első évtizedében. *Working Papers* 43, Nemzeti Kisebbségkutató Intézet Kiadója, Kolozsvár.

Kósa Zs. (2014). *Health Policy*. University of Debrecen, Faculty of Health.

Kovács I. (2011). Az egészségügyi ellátási rendszer. In: Benedek J. (szerk.): *România. Tér – Gazdaság – Társadalom*. Nemzeti Kisebbségkutató Intézet – Kriterion, Kolozsvár.

Memorandum (2011). Strategia privind reforma in domeniul asistentei sociale. Guvernul României, Ministerul Muncii, Familiei și Protecției Sociale.

Panet, Ph. – Trebilcock, M. (2008). Contracting–out Social Services. Canadian Public Administration, 41 (1), 21–50. https://doi.org/10.1111/j.1754–7121.1998.tb01526.x

Preda, M. (coord.) (2009). *Riscuri şi inechităţi sociale în România*. Administraţia Prezidenţială, Comisia Prezidenţială pentru Analiza Riscurilor Sociale și Demografice.

Rădoi, S. – Postelnicu, M. (2016). *Speranţa de viaţă sănătoasă*. INS, București.

Rotariu, T. – Voineagu, V. (ed.) (2012). *Inerţie şi schimbare*. Polirom, Iaşi.

Rotariu, T. (2003). *Demografie şi sociologia populaţiei*. Polirom, Iaşi.

UNDP, United Nations Development Programme. Human Development Reports. *Human Development Data (1990–2017)*.

http://hdr.undp.org/en/data/trends (Utolsó letöltés: 2018. 05. 02.).

Veres V. (2015). *Népességszerkezet és nemzetiség.* Egyetemi Kiadó, Kolozsvár.

Veres V. (2006). *Demográfia és népességszociológia*. Egyetemi Kiadó Kolozsvár.

Veres V. (2018). Társadalmi-gazdasági változás és fejlődés Romániában, közép- és kelet-európai kontextusban. *Erdélyi Társadalom,* 16 (1), 105–149.

Vlădescu, C. – Scîntee, S. – Olsavszky, V. – Hernández-Quevedo, C. – Sagan, A. (2016). Romania – Health system review. *Health Systems in Transition,* 18 (4), 1–170.

WHO Global Health Expenditure Database (2016). Health System Financing Profile by Country [online database]. http://apps.who.int/nha/database/Country_Profile/Index/en (Utolsó letöltés: 2019. október 12.)

Zamfir, C. (1999). Politică Socială: România 1990–1998. Editura Expert, București.

Zamfir, E. (2012). Legea asistenţei sociale şi riscurile dependenţei populaţiei de sistemul de ajutor social. Sociologie Românească, X (1), 115–130.

FEJLETTSÉG ÉS FEJLESZTÉSI POLITIKA ERDÉLYBEN

Török Ibolya

19. Fejlesztési régiók, regionális versenyképesség

19.1. Fejlesztési régiók

Romániában a regionális és decentralizációs törekvések a kilencvenes évek második felétől az Európai Unióhoz való csatlakozás előfeltételeként erősödtek fel (vö. Török, 2013). Eltérően a regionalizációtól, amely egy felülről lefele irányuló területszervezési kezdeményezést jelent, ahol a felsőbb szintek ruházzák fel a régiókat különböző hatás- és jogkörökkel, a regionalizmus egy alulról felfele irányuló törekvés, és egy adott terület természeti, társadalmi, gazdasági és kulturális sajátosságainak érvényesítésére irányul, amelyek között nagyfokú integráció alakul ki. A hatékonyabb fejlődés/fejlesztés érdekében Romániában 8 fejlesztési régiót határoltak le, elnevezésük követi az országban elfoglalt földrajzi pozíciójukat (ebből 3 régió Erdélyben található). A fejlesztési régiók lényegében több megye csoportosulásával jöttek létre, figyelembe véve a lakosságszámot, a területi kiterjedést, a kulturális identitást és a funkcionális kapcsolategyütteseket. Ám eltérően más európai országok hasonló kezdeményezéseitől, a romániai régiók nem politikai entitások, alacsony döntéshozási joggal és nagyon szerény erőforrásokkal rendelkeznek (vö. Benedek, 2000). Az Európai Unió, a regionális statisztikák könnyebb előállítása érdekében, országoktól eltérően öt szint lehatárolását irányozta elő[1]: NUTS 1: az ország egésze; NUTS 2: tervezési-statisztikai régiók; NUTS 3: megyék; NUTS 4: kistérségek; NUTS 5: települések. Romániában csak 4 szintről beszélhetünk, hiszen a kistérségek lehatárolására irányuló törekvés, amely több község csoportosulásával jött volna létre, nem valósulhatott meg. A jelenlegi beosztás szerint az Erdélyben található 3 fejlesztési régió a következő:

- Nyugati Régió: Arad, Krassó-Szörény, Hunyad, Temes
- Északnyugati Régió: Bihar, Beszterce-Naszód, Kolozs, Máramaros, Szatmár, Szilágy
- Középrégió: Fehér, Brassó, Kovászna, Hargita, Maros, Szeben

Meg kell jegyeznünk, hogy a térfelosztás mindmáig a legvitatottabb területi elemzési kérdéssé vált, így a régiólehatárolás, régióképződés folyamata körül is számos álláspont alakult ki, és számos vita került napvilágra. Lényegében a régiók lehatárolásánál nem voltak tekintettel sem a helyi gazdasági potenciálra, sem a térségek hagyományaira, ezáltal olyan térségeket vontak össze, amelyek közös vonásokkal aligha rendelkeztek (lásd Kurkó, 2011). Ennek értelmében a Délkeleti Régió az egyik legheterogénebb térség az őt alkotó megyék történelmi hovatartozásának szempontjából, hiszen a régióhoz tartozó megyék három különböző történelmi régió részét képezték (Moldva, Havasalföld és Dobrudzsa), ugyanakkor a régió központja is nehezen elérhető a Duna mint akadályozó tényező miatt (vö. Benedek,

1 A szintek lehatárolása függ az ország méretétől is: a kisebb területű országok, mint Luxemburg, Ciprus vagy Málta esetében nem lehetséges az öt szint lehatárolása.

2000). A közös gazdasági érdek és kulturális sajátosság is jobban érvényesülhetett volna Hargita, Kovászna, Maros megyék egy régióba való szerveződése esetében, mint a jelenlegi, a regionális problémáktól távol eső Gyulafehérvár központú régióban. Az utóbbi évek gyakorlata is azt mutatta, hogy azok a régiók fejlődtek látványosabban, amelyek nagyvárosok köré csoportosultak, így a két székelyföldi, vidéki jellegű megye többszörösen is hátrányos helyzetbe került. A régióközpontok megválasztásánál is eltérő elveket alkalmaztak: a Kárpátokon túli régiókban érvényesítették a decentralizáció elvét, azaz a régióközponti funkciót nem a legjelentősebb város szerezte meg (Brăila Galac vagy Konstanca helyett, Piatra Neamţ pedig Iaşi helyett) az erdélyi régiókban azonban a nagyobb centrumok jutottak újabb funkcióhoz, mint például Kolozsvár vagy Temesvár (Benedek, 2000). Tény, hogy a jelenlegi régiók mind területileg, mind a lakosságszám tekintetében túlságosan nagyok, kevésbé életképesek, így a hagyományos történelmi-földrajzi egységek mentén akár 16-18 – a régiók földrajzi adottságaira, az ott élő lakosság kultúrájára, hagyományaira alapozó – régiót is ki lehetett volna alakítani. Az elmúlt években több szerző is foglalkozott a régiólehatárolás problémakörével és különböző módszerek ötvözésével, valamint számos többdimenziós, gazdasági és kulturális kritériumok alkalmazásával tudományosan megalapozott régiólehatárolás látott napvilágot (lásd erről részletesebben Bajtalan, 2016; Benedek–Török–Máthé, 2018; Bodó, 2018). Tény, hogy a jelenlegi régiólehatárolással is magyarázható a regionális különbségek további kiéleződése, egyes térségek tartós leszakadása és a periférikus pozíciót kedvezően hasznosító területek dinamikus növekedése is (Kurkó, 2011).

19.1. ábra: Románia fejlesztési régiói (2020). *Készítette:* Bartos-Elekes Zsombor

Az elkövetkezőkben régiónként mutatjuk be az erdélyi térségek jellemző sajátosságait, mindenekelőtt a régiók arculatára és a megyei fejlődési pályákra fektetve a hangsúlyt.

19.1.1. Nyugati Régió – Dinamikus perem

A 32 034 km^2-en elterülő nagytérség 42 városi települése (amelyből 12 municípium) és 358 községe (amely 1327 falvat tömörít) négy megye között oszlik meg: Arad, Krassó-Szörény, Hunyad és Temes. A nyugati határ mentén található régió Románia legalacsonyabb népsűrűségű (60,1 fő/km^2) és lakosú térsége: az itt élő 2 millió fő az ország népességének alig 9%-át teszi ki. Ám a fővárosi régiót leszámítva itt a legmagasabb a városokban élők száma: több mint 1,2 millió fő, azaz a régió népességének 63%-a. Az urbanizációs szint tekintetében Hunyad megye áll az élen, ugyanis lakosságának háromnegyede (77,8%-a) városi környezetben él; ennél magasabb urbanizációs szinttel már csak a főváros bír. A vidéki népesség már alacsonyabb népsűrűséggel, erodáltabb demográfiai szerkezettel jellemezhető, amelyet a fokozatos elvándorlás, a negatív természetes szaporulat és a demográfiai elöregedés idéz elő (Kurkó, 2011). Ezt támasztja alá az a tény is, hogy a rendszerváltástól napjainkig a legnagyobb intenzitású népességcsökkenést országos szinten is Hunyad (-14,9%) és Krassó-Szörény (-13,2%) megyékben regisztrálták.

Változatos táji, természeti karakteréhez hasonlóan, a régiót a kulturális sokszínűség jellemzi: a nemzeti kisebbségek részaránya az utolsó hivatalos népszámlálás szerint 17,8% volt, amelyet többségében a magyarok, németek, romák és szerbek tettek ki. Ám a korábban mintegy 750 000-et számláló német ajkú népességnek mára már csak a töredéke maradt meg (0,2%), többségük elvándorlása a II. világháború után kezdődött meg, és tovább fokozódott a határok rendszerváltás utáni megnyitásával.

Gazdag altalajkincsének (barnaszén, kőszén, antracit, pala) köszönhető a régió korai iparosodása (a 18. századtól), azaz a bányászatra és kohászatra épülő (Resicabánya, Zalatna) protoindusztriális régiók kialakulása is (vö. Benedek, 2006). E térségek napjainkban már a depresszió jegyeit hordozzák; a megváltozott geopolitikai helyzet, a szerkezetátalakítás negatív hatásai felborították a korábban szilárd talapzaton álló kitermelő- és nehézipari fellegvárak adta gazdasági stabilitást, helyüket mindinkább a társadalmi feszültségek fokozódása vette át. Így a nyugati piacok elvesztése, a gazdasági-társadalmi, de a környezeti egyensúly felborulása is, illetve a munkaerő fokozatos leépítése a hátrányos helyzetű térségek kialakulását eredményezte (Bánság és Zsil völgye). Ezek a területek, bár jelentős állami és uniós támogatásban részesültek, napjainkban is mindinkább a szocialista ipar sérült jegyeit viselik (Kurkó, 2011).

A térség legfőbb pozitívuma mindenekelőtt a fekvési előnyökből származik, amelyet a leghatékonyabban Temes megye tudott hasznosítani. Temes megye napjainkra az egyik legdinamikusabban fejlődő, felértékelődött határvidékké vált, látványos gazdasági növekedést és stabil térszerkezetet mutatva fel. Az egy lakosra jutó GDP az országos átlagot 106,3%-kal haladja meg, a vásárlóerő-paritáson kifejezett egy főre jutó GDP 2016-ban 18 500 volt, ezzel a főváros és Ilfov megye után Románia harmadik legfejlettebb térségét képezi. Viszonylag kedvező pozícióban van Arad megye is, hiszen a jó autópálya-összeköttetése, a város mellett található négy ipari park és a látványos gazdasági fejlődést hozó autóipar (a japán Takata nevű cég) egyértelműen látványos gazdasági fejlődést biztosított.

Bár Krassó-Szörény és Hunyad megye kivételével minden megye túlhaladja az országos átlagot, a foglalkoztatást és a gazdasági karaktert tekintve a térséget viszonylagos heterogenitás jellemzi. Hunyad és Krassó-Szörény gazdasági pozíciója már az átalakulás első éveiben megtorpant, és e hátrány évről évre csak tovább fokozódott a Zsil-völgyi kitermelőipar

összeomlása miatt. Ezt támasztja alá a foglalkoztatott népesség fokozatos csökkenése (1992 és 2017 között mintegy 35,5%-kal) és a munkanélküliség kezdeti, már a kilencvenes évek elejétől tartó növekedése, amely 1999-ben érte el a csúcspontját. Ekkor Hunyad megyében több mint 50 000 fő, azaz a foglalkoztatott népesség mintegy egynegyede (21%) vált munkanélkülivé. Ám eltérően más régióktól, talán a Nyugati Régió az egyetlen nagytérség, ahol a különböző ipari ágazatok térvesztése csökkentette a mezőgazdaság munkaerőpiaci és nemzetgazdasági szerepét, és növelte a szolgáltatási szektor további kiépülését (Kurkó, 2011).

19.1. táblázat: A Nyugati Régió egy főre jutó GDP-je az országos átlag százalékában 2000 és 2016 között

	2000	2005	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Arad	108	105	97	98	101	100	96	100	101
Krassó-Szörény	81	81	78	70	79	72	71	74	80
Hunyad	90	92	77	73	86	80	80	75	79
Temes	119	135	147	146	133	134	128	134	135
Nyugati Régió	102	107	107	104	106	104	101	104	106

Forrás: Eurostat

A Nyugati Régió jelenlegi gazdasági növekedését és fejlettségi szintjét mindenekelőtt a jelentős külföldi tőkekoncentráció (több mint 200 külföldi vállalat található itt, amelyeknek 70%-a német), a kedvező üzleti környezet, a fejlett KKV-szektor (az itt működő vállalatok 80%-a a kis- és középvállalkozások kategóriájába sorolható, amelyek az autóipar terén klaszterekbe szerveződnek), az információs és kommunikációs technológia kiépítettsége, a munkaerő képzettségi szintje határozza meg (a főbb városi központok mintegy 14 felsőoktatási intézménynek adnak otthont). A térség jövőbeli fejlődését és a nyugati határvidék további felértékelődését erősítheti a fejlett közlekedési hálózat (a régiót átszeli a 4-es páneurópai folyosó két alága), valamint a térség gazdag turisztikai potenciálja is (városi turizmus, balneoklimaterikus üdülőtelepek).

19.1.2. Északnyugati Régió – Innováció és látens fejlődési potenciál

A Magyarországgal és Ukrajnával határos Északnyugati Régiót hat megye alkotja: Bihar, Beszterce-Naszód, Kolozs, Máramaros, Szatmár és Szilágy, amelyek 34 159 km^2-en, azaz az ország összterületének 14,3%-án 2,8 millió fős lakosságnak adnak otthont (Románia népességének 12,8%-a). A régió népsűrűsége jóval az átlag alatt helyezkedik el (79,7 fő/km^2), és csak Kolozs megye haladja meg az országos értéket (103,7 fő/km^2). Demográfiai szempontból a régióra egyaránt jellemző az erodált demográfiai szerkezet, de a térségi vitalitás szempontjából kedvezőbb népesedési folyamatok alakulása is. Előbbi különösen Szilágy és Kolozs megyék nyugati, hegyvidéki területeire vonatkozik, míg a magasabb természetes szaporulat (1‰ felett) és az eltelt évtizedek népességcsökkenésének kisebb mértékű intenzitása viszont leginkább Beszterce-Naszód és Kolozs megyéket jellemzi. Közigazgatási szempontból nagyobb fokú polarizációs potenciállal Kolozsvár bír, de az európai és nemzetközi jelentőségű Nagyvárad növekedési pólus szerepe is számottevő. Ugyan a régióban mintegy 43 városi település található, a térség urbanizációs szintje (54,1%) nem éri el az országos átlagot (56,4%), az itt élő

népesség majdnem fele vidéki környezetben él. Bár a régió magyar népessége néhol szórványként jelenik meg, viszonylag erős a magyar identitás Szatmár, Bihar, Szilágy és Kolozs megyékben is. Ezt támasztja alá a kulturális élet alapkövét képező magyar intézmények jelenléte is.

Gazdasági szempontból a fővárosi régió után az egyik legvonzóbb nagytérség: ez a fejlett üzleti környezetének, a magasabb reálbéreknek, a külföldi tőke jelenlétének, a munkaerőpiac kedvezőbb alakulásának tulajdonítható. A régióban a szolgáltatási szektor van túlsúlyban, itt dolgozik a népesség 43,4%-a, és ez adja a megtermelt GDP 61,6%-át. Az ipari dolgozók csökkenése leginkább Máramaros és Kolozs megyében volt számottevő, amely nemcsak a kitermelőipar hanyatlásának tulajdonítható, de olyan nagyipari vállalatok bezárásának is, mint az aranyosgyéresi sodronyipari és kohászati kombinát (amelyet napjainkban sikeresen privatizáltak), a kolozsvári CUG nehézgépgyártó vállalat vagy az Iris porcelángyár (vö. Kurkó, 2011).

Az elmúlt években az építőipar – különösen a nagyobb városokban – látványos fejlődésnek indult. Ennek is tulajdonítható, hogy az ipar szerepe a GDP-hez való hozzájárulás esetében inkább növekvő, mint stagnáló szereppel bír, amelyet még a 2008-as gazdasági válság sem tudott megtörni. Akárcsak a többi régió esetében, az Északnyugati Régióban is a regionális gazdasági növekedést biztosító kis- és középvállalkozások a Romániában bejegyzett vállalkozásoknak mintegy 21%-át teszik ki. E vállalatok hatékony működését, sikeres üzletvitelét a Kolozsvár, Bors, Zsibó és Szatmár területén működő ipari parkok biztosítják.

Az Északnyugati Régióra a kulturális sokszínűség jellemző. Az etnikai diverzitás a régió gazdag történelmi hagyományaiban tükröződik vissza, de mindenekelőtt az üzleti szférának, valamint a kutatásnak és fejlesztésnek is táptalajt biztosító, kiépült felsőfokú intézményeit érdemes megemlíteni. A régióban 16 egyetemi központ működik, amelyek közül egyesek évtizedes múltra tekintenek vissza, és nagyfokú polarizációs tendenciával rendelkeznek (pl. a Babeş–Bolyai Tudományegyetem).

19.2. táblázat: Az Északnyugati Régió egy főre jutó GDP-je az országos átlag százalékában 2000 és 2016 között

	2000	2005	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Bihar	94,2	97,6	86,9	76,3	76,9	76,6	79,6	79,1	79,9
Beszterce-Naszód	78,8	77,1	72,3	70,4	77,6	72,4	71,1	73,0	74,7
Kolozs	115,4	121,7	117,7	116,3	125,2	124,8	127,0	123,3	131,6
Máramaros	69,2	67,5	66,9	63,0	69,9	67,6	68,4	71,2	69,0
Szatmár	73,1	78,3	67,7	66,7	70,6	72,4	71,1	69,9	70,7
Szilágy	73,1	72,3	70,8	67,4	74,8	76,6	78,3	77,3	77,0
Északnyugati Régió	88,5	90,4	85,4	81,5	87,4	86,9	88,2	87,7	90,2

Forrás: Eurostat

A régiót alkotó megyék hosszú évtizede eltérő fejlődési pályára léptek. Csupán Kolozs megye tudott látványos növekedést felmutatni, a térség többi megyéjében visszaesést jelez a 2000-es és 2016-os fejlettségi szintek összehasonlítása. Bár a térség hagyományosan elmaradott vidékei Szilágy és Beszterce-Naszód megyék voltak, a gazdasági fejlettség tekintetében

e térségeket mindinkább a stabilitás jellemzi, nagyobb térvesztés még a 2000-es évek előtt az iparosodottabb régiókban, elsősorban Máramaros megyében figyelhető meg. E térségben a Nagybánya–Borsabánya–Felsővisó ipari övezet hanyatlása vezetett a hátrányos helyzet kialakulásához, amelyet tetőzött az ércfeldolgozás érdekében létrehozott vállalatok (Romplumb, Phoenix) magas légköri szennyezése is (Kurkó, 2011).

A régiót alkotó megyék nem mindegyike tudta megfelelően hasznosítani a határ menti helyzetéből fakadó előnyöket. Tipikus példa erre Szatmár megye, amely, bár kedvező stratégiai pozícióval bírt, kevésbé tudott bekapcsolódni a nyugati térségek gazdasági fejlődést hozó impulzusába. Mindezt nemcsak a túlságosan északi fekvéssel, a főbb útvonalaktól való nagyobb távolsággal, hanem – sokak szerint – a Magyarország legszegényebb megyéjével, Szabolcs-Szatmár-Bereggel való szomszédsága miatt is. Ennek is tulajdonítható, hogy Szatmár megyében kevés külföldi vállalkozás telepedett meg. A bejegyzett cégek számát és a befektetett tőke nagyságát tekintve mindinkább Kolozs és Bihar megye áll a középpontban**.** A vállalatok megtelepedését egyes területeken nehezíti az infrastruktúra nem megfelelő színvonala vagy teljes hiánya. Mindenekelőtt az egészséges ivóvíz biztosítása okoz gondot a Mezőség vagy az Erdélyi-szigethegység egyes falvaiban, de ugyanilyen megoldatlan problémát jelent az elektromos energiával való alacsony ellátottság is. Ám a régió kedvező földrajzi pozíciója, természeti adottságai, kiépült közlekedési hálózata (nemzetközi repülőtére), népi hagyományai, értékes turisztikai potenciálja (termálvízkészlete, sóbányái, hegyvidéki üdülőhelyei) tovább erősíti a térség országos, de a tágabb európai környezetben elfoglalt pozícióját. A 852/2008-as számú kormányrendelet alapján az országos érdekeltségű 47 turisztikai üdülőhely közül három található a régió területén: Félixfürdő, Borsabánya és Oláhszentgyörgy, további 22 üdülőhely helyi érdekeltséggel tűnik ki.

19.1.3. Középrégió – Kulturális és etnikai sokszínűség

A Székelyföldi megyéket is magába foglaló Középrégió viszonylag alacsony népsűrűségű nagytérség (74 fő/km^2), főleg a régiót alkotó megyék hegyvidéki jellege miatt. A kulturális identitás szempontjából viszonylag heterogén régió Hargita, Kovászna, Maros, Fehér, Brassó és Szeben megyéket foglalja magába, amelyek 34 100 km^2-en (az ország területének 14,3%-án) 2,6 millió főt tömörítenek (az ország népességének 11,9%-át). Az egyharmad részben erdővel borított térség, a változatos domborzati formák, a kelet–nyugat irányú hosszanti völgyek gazdag altalajkincseknek adnak otthont: itt található Románia legnagyobb földgáztartaléka, nemes- és színesfémérckészlete, só-, valamint ásványvíztartaléka is. Nyelvi, etnikai és vallási sokszínűségének köszönhetően a nemzeti kisebbségek 33,8%-ot tesznek ki, amelyből a magyarok 28,6%-ban, a romák 4,7%-ban, a németek (szászok) 0,4%-ban vannak jelen. Itt találhatóak a többségében magyar lakta területek is: Hargita megyében a magyar anyanyelvű népesség 82,9%-ot, Kovászna megyében 71,6%-ot tesz ki. Az asszimiláció és a sorozatos elvándorlás hatására Maros megyében visszahúzódóban van a magyar ajkú közösség: az utolsó népszámlálás szerint alig 200 ezer főt, azaz 36,5%-ot számláltak.

A vidékies jellegét őrző Hargita megyét leszámítva a térség urbanizációs szintje jóval túlhaladja az országos átlagot (2017-ban 59,8% volt), amely Brassó, Szeben és Fehér megyék magasabb városi lakosságának és a nagyvárosi településkategóriának tulajdonítható. A főváros és Hunyad megye után Brassóban a legmagasabb a városi népesség aránya (73%), annak ellenére, hogy korábban a 320 000 főt is meghaladó város népessége napjainkban 290 000 fő alá csökkent.

A régió viszonylag gyenge pozíciót foglal el a vonalas infrastruktúra néhány elemét illetően (főként a közút- és távközlési hálózatban), így a rossz megközelíthetőségi viszonyok kedvezőtlenül befolyásolják egyes térségek fejlődőképességét. A székelyföldi megyék a Dél-Erdély tengellyel együtt nemzetközi jelentőségű turisztikai-idegenforgalmi értékekkel rendelkeznek, amelyek közül mindenekelőtt a kulturális turizmust (az UNESCO Világörökség részét képező középkori városok, erődített templomok, épületegyüttesek), a hegyvidéki és balneáris turizmust emelnénk ki, de fejlődőben van a vidéki turizmus is (Kurkó, 2011).

A rendszerváltást kísérő átalakulási folyamatok a Középrégióban is megrendítették a túlnyomóan ipari ágazatokra épülő gazdaságot, éles társadalmi feszültséget okozva a kitermelésre szakosodott monoindusztriális térségek és a szolgáltatási ágazatokat megszilárdító, felzárkózó területek között. E régióban a legmagasabb napjainkban is az ipari dolgozók részaránya (38,2%), valamint az egy lakosra jutó ipari termelés értéke is. Ennek is tulajdonítható, hogy 2016-ban a régió gazdasági szereplői az országos GDP 13,7%-át adták. Az elmúlt években látványos fejlődés az építőipar mellett a szállítás, telekommunikáció és a turizmus területén volt megfigyelhető. Ez utóbbi felértékelődését bizonyítja, hogy 2017-ben a régióba érkező turisták száma 2,8 millióra növekedett, az ágazat GDP-hez való hozzájárulása pedig elérte a 3,1%-ot. A legjelentősebb országos érdekeltségű turisztikai üdülőhelyek: Tusnádfürdő, Borszék, Kovászna, Brassópojána, Predeál, Barcarozsnyó és Szováta, de további 18 helyi érdekeltségű hegyvidéki vagy a fürdőturizmusnak otthont adó üdülőhely is található.

A régiót alkotó megyék gazdasági fejlettségét tekintve Brassó megye emelkedik ki, ahol az egy lakosra jutó GDP jóval túlhaladja az országos átlagot, de nem sokkal marad el Szeben megye sem, ahol az utóbbi évek jelentős pozícióváltást, gazdasági növekedést eredményeztek. Mindez a fejlett városi infrastruktúrának, a megyében található ipari parkoknak, a szolgáltatószektort kiegészítő termelővállalatoknak tulajdonítható. Feltörekvőben van Fehér megye is: dinamikus növekedését jelzi a térségben megtelepedett számos német autóipari vállalat, amelyeket a jó megközelíthetőség, az autópálya közelsége vonzott oda. A székelyföldi megyék országon belüli helyzetüket tekintve belső perifériának tekinthetők, gazdasági fejlettségük nem éri el sem a regionális, sem az országos átlagot. Ez egyrészt az instabil munkaerőhelyzetre vezethető vissza (magas az agrárfoglalkoztatottak és a munkanélküliek részaránya), de ugyanakkor a kevésbé diverzifikált gazdasági ágazatokra is.

19.3. táblázat: A Középrégió egy főre jutó GDP-je az országos átlag százalékában 2000 és 2016 között

	2000	2005	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Fehér	88,5	88,0	95,4	90,4	100,0	96,6	97,4	97,5	97,7
Brassó	119,2	114,5	112,3	106,7	123,8	121,4	119,1	117,8	122,4
Kovászna	103,8	81,9	69,2	71,1	69,9	70,3	67,1	68,1	70,1
Hargita	92,3	74,7	71,5	70,4	70,6	69,7	68,4	66,3	67,8
Maros	96,2	86,7	73,8	71,9	80,4	77,9	78,9	79,1	76,4
Szeben	101,9	104,8	109,2	107,4	111,2	107,6	103,3	107,4	113,8
Középrégió	101,9	95,2	91,5	88,9	96,5	93,8	92,8	93,3	94,8

Forrás: Eurostat

Ez alól csak Maros megye képez kivételt, hiszen a gázkitermelés, az elektromos és hőenergia, a vegyipar, a fakitermelési és fafeldolgozási, az építkezési anyagok és az élelmezési ágazatok jelenléte, a híres borvidéke változatos gazdasági struktúráról tanúskodik. Szeben megyével együtt Maros megye szolgáltatja a Romániában kitermelt földgáz 50%-át. Mindemellett Maros megyére a tagolt térszerkezet jellemző: az északnyugati részen húzódó Mezőség inkább vidékies jellegű, a fontosabb városi települések és iparágak megtelepülése a Marosvásárhely vonalától délre eső településeken találhatók. Meg kell még említenünk Gyulafehérvár regionális jelentőségét nem csupán mint regionális központot, de mint az ország legokosabbnak titulált városát. Erre a címre rá is szolgáltak, hiszen megközelítőleg 100 smart city projekt előkészítésén vagy működtetésén dolgoznak. Az országos gazdasági térszerkezetben a Középrégió a fővárosi és a Nyugati Régió után a harmadik helyet foglalja el (az egy lakosra jutó GDP 2016-ban vásárlóerő-paritáson 16 500 volt), gazdasági folyamatait mindenekelőtt a kedvező fekvés, a jelentős ipari termelési hagyományok (dél-erdélyi textilipar) és a képezett munkaerő határozza meg.

19.2. Regionális versenyképesség

A kilencvenes évek második felétől beköszöntő gazdasági visszaesés mindinkább az egyes térségek közötti társadalmi-gazdasági diszfunkciók növekedését idézte elő, amelyek negatívan hatottak a térségek versenyképességére is. A fejlettebb régiók könnyebben túljutottak a szerkezetátalakítási, privatizációs folyamatokon, mint a hetvenes-nyolcvanas években erőltetett iparosítással „fellendített", gyengébb infrastrukturális felszereltséggel rendelkező új városok és térségeik. Ezen területegységek képezik napjainkban nemcsak az Európai Unió, de Románia periférikus területeit is. Jelen fejezetben arra keressük a választ, hogy mely térségek tudtak a leginkább alkalmazkodni a megváltozott társadalmi-gazdasági feltételekhez, és mely térségek képezik vagy képezhetik a versenyképes Erdély stabil pólusait.

A versenyképesség fogalmának meghatározása napjaink nemzetközi szakirodalmában kitüntetett szerephez jutott. Talán ez magyarázza azt is, hogy e téren számos vita, a gyűjtőfogalom értelmezése kapcsán egyre több eltérő álláspont jutott napvilágra. Míg mikrogazdasági szempontból a versenyképesség a vállalatok piaci versenyben való pozíciószerzését, a helytállás képességét jelenti, makroszinten mindez a nemzetgazdaságok közötti verseny felfogásaként jellemezhető (Török, 1999). A regionális versenyképesség fogalma mindenekelőtt a globalizációval, a globalizáció által kiváltott regionalizációval és a földrajzi koncentrációval kapcsolható össze, hiszen a globális versenyben részt vevő vállalatok lényegében a nekik helyet adó vállalati döntéshozó, management- és marketingstratégiát kidolgozó térségtől függnek (vö. Lengyel, 2000).

A regionálisversenyképesség-sztenderd megfogalmazása alapján a versenyképesség nem más mint a „vállalatok, iparágak, régiók, nemzetek és nemzetek feletti régiók képessége relatíve magas jövedelem és relatíve magas foglalkoztatási szint tartós létrehozására, miközben a nemzetközi (globális) versenynek ki vannak téve" (Lengyel, 2000: 44). E megfogalmazás szerint a versenyképesség mérésének két alapkategóriája jelenik meg: a munkatermelékenység és a foglalkoztatottsági ráta. Ehhez adódik a gyakran használt, egy főre jutó regionális GDP alakulása is. Más szempontú értékelések alapján a versenyképesség összetevői között

megtalálhatók mind a politikai, gazdasági, társadalmi, mind pedig a környezeti és infrastrukturális alaphordozók is. A *Globális versenyképességi index* is lényegében az előbbiekben említett makrostrukturális folyamatok több összetevőjére alapul, amelyben egyaránt teret kap az intézményrendszer, a gazdasági stabilitás, a piacnagyság, a munkaerőpiaci hatékonyság, az egészségügy és oktatás, valamint az innováció stb. Ezek vezetnek el a hatékony, innováció-orientált versenyképes gazdaság fele.

Jelen fejezet, terjedelmi korlátok miatt, a versenyképesség két összetevőjére: a politikai és gazdasági dimenziók elemzésére támaszkodik.

19.2.1. A versenyképesség politikai dimenziója

A versenyképesség vizsgálatánál a politikai struktúra rendkívül felértékelődik, különösen a volt szocialista országok, így Románia és Erdély esetében is, hiszen az évtizedekig uralmon levő központosított államhatalom megszűnése után az önkormányzatok szerepe, a lentről jövő kezdeményezések térfoglalása már önmagában kiemelkedő szereppel bír. Bár a rendszerváltás után a közigazgatási rendszer legfontosabb alappillérévé az önkormányzattal bíró települések és megyék váltak, egyes dekoncentrált intézmények (pl. a prefektúra) esetében a központi ellenőrzés továbbra is fontos szerepet játszott.

A regionális versenyképesség politikai dimenzióját az önkormányzatok bevételeivel lehet a leginkább szemléltetni. Az önkormányzati bevételek több forrásból származhatnak, így a következőkben a saját, a visszaosztott és az uniós jövedelmek alakulását vizsgáljuk[2]. Románia szintjén a települési önkormányzatok összbevétele 15%-kal emelkedett a 2006–2008 és a 2015–2017-es periódusok között, a saját bevételek pedig – reálértéken számolva – 18%-kal nőttek. Ezzel szemben Erdélyben az összbevételek 20%-kal, a saját bevételek pedig 26%-kal bővültek. Meg kell jegyeznünk, hogy – a fővárosi régió kivételével – Erdélyben a legmagasabbak az egy főre eső önkormányzati bevételek mind a városok, mind a községek esetében. A különbség még inkább számottevő az erdélyi és moldvai vidéki települések között: míg az erdélyi vidéki önkormányzatok egy főre eső bevétele 2 százalékponttal haladja túl az országos átlagot (2015–2017 között 25%-ot tett ki), addig a moldvai községek esetében ez csupán 18% volt. Az Erdélyen belüli regionális különbségeket vizsgálva megfigyelhető, hogy a partiumi és a székelyföldi városoknak legnagyobb az egy főre eső jövedelme (előbbi esetében 8,6 ezer főre vetítve, utóbbi esetében 8,1), a községek esetében pedig Bánság (7,5) és Dél-Erdély (7,3) rendelkezik magasabb bevétellel. A városok közül főként Bihar megye városai tűnnek ki (9,4), a községek esetében pedig Temes megye vidéki önkormányzatai (8,9). Az egy főre eső bevételek alapján Máramaros és Krassó-Szörény városi önkormányzatai szorulnak a hierarchia utolsó helyére (6,6 illetve 6,1), a vidéki önkormányzatok tekintetében pedig Kovászna és Maros megye önkormányzatai (5,6) (forrás: Erdélystat).

2 Meg kell jegyeznünk, hogy a helyben begyűjtött jövedelemadó egy visszaosztási mechanizmuson alapul: egy része a helyi önkormányzatnál marad, másik része a megyei önkormányzathoz kerül, a fennmaradó részét pedig visszaosztják a megyén belüli települések és a megyei önkormányzat között. Így az önkormányzatok saját jövedelme a jövedelemadóból származó bevételek helyben maradt hányadából és az önkormányzatok helyi forrásaiból származó jövedelmeiből (ingatlanadó, gépkocsiadó stb.) származik. Az áfából, a jövedelemadó visszaosztásából, a szubvenciókból és egyéb forrásokból származó bevételek együttesen a visszaosztott bevételeket teszik ki (Erdélystat, 2019). (Utolsó letöltés: 2019. 04. 18.)

Amennyiben a helyi önkormányzatok saját bevételeit vizsgáljuk, Szeben és Kolozs megyék városi önkormányzatai gazdálkodhattak nagyobb összegből (az összbevétel 62%-át teszi ki mindkét megye esetében), vidéki viszonylatban pedig Brassó (37%) és Temes megyék (31%). Az önkormányzatok saját bevételei viszonylag alacsonyabb szinten stabilizálódtak Hunyad (39%) és Krassó-Szörény (40%) városi, valamint Máramaros és Szilágy megye vidéki települései esetében (18–18%). A uniós források lehívása tekintetében Hunyad, Hargita, Szilágy és Beszterce-Naszód megye falusi önkormányzatai voltak a legsikeresebbek (az uniós források az összes bevétel 13–14%-át teszik ki), mindez nem mondható el Brassó és Arad megyéről, ahol az uniós források az önkormányzatok költségvetését alig 0,5 illetve 0,7%-kal egészítették ki. A városok esetében főként Bihar megye városi önkormányzatai voltak a legsikeresebbek (1,3%), a legalacsonyabb uniós összeg Arad és Fehér megyék önkormányzataihoz jutott (0,2%).

A legfontosabb erdélyi nagyvárosok egy főre jutó összbevételei tekintetében elmondható, hogy Gyergyószentmiklós és Nagyszalonta kivételével mindegyik elemzett város jóval túlhaladja az országos átlagot, de kimagaslik mindenekelőtt Nagyvárad, Kézdivásárhely és Csíkszereda bevételeinek alakulása. Az egy főre eső saját bevételek tekintetében azonban Kolozsvár, Arad és Brassó városok önkormányzatai teljesítenek a legjobban, az uniós források lehívása tekintetében pedig Nagyvárad és Kézdivásárhely. Bár Brassó és Temesvár fejlettségi színvonala messze túlhaladja az országos átlagot, önkormányzati bevételeik jóval elmaradnak a többi nagyvároshoz képest. Vidéki viszonylatban főként Bors (Bihar megye), Koronka (Maros megye) és Mezőfény (Szatmár megye) önkormányzatok összbevételei emelkedtek az utóbbi években, itt regisztrálható a legnagyobb egy főre eső jövedelem is (vö. Erdélystat).

A helyi önkormányzatok bevételeinek vizsgálata alátámasztja azt a tényt, hogy, bár a politikai hatalom decentralizációja elindult Romániában, még további átalakítások szükségesek mind a rendszer, mind pedig a döntéshozatalban résztvevők magatartásának megváltoztatása terén. Csak így lehetséges a különböző szintű térségek gazdasági, társadalmi és kulturális együttműködésének javítása, összességében a települések, megyék, régiók versenyképességének a növelése.

19.2.2. A versenyképesség gazdasági dimenziója

A politikai összetevő vizsgálata mellett a regionális versenyképesség egy másik tényezőjét a gazdasági dimenzió teszi ki. A regionális versenyképesség elemzése általánosan három közgazdasági kategóriára vezethető vissza, amelyek között az alábbi összefüggés áll fenn (lásd Lengyel, 2003):

*Regionális növekedés = Munkatermelékenység * Foglalkoztatottsági ráta*

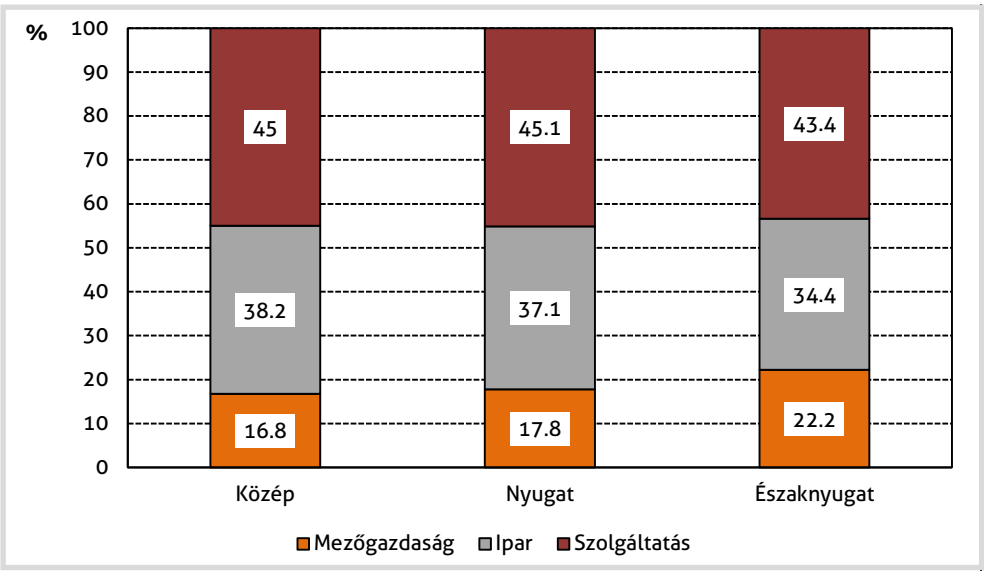
Mindezek alapján a versenyképesség nem más, mint magas foglalkoztatottsági ráta melletti, magas munkatermelékenység alatt elért gazdasági növekedés. Bár a regionális versenyképességnek mint összetett fogalomnak nincs egyetlen kiemelt mutatója sem, az elkövetkezőkben a foglalkoztatottság és a munkatermelékenység függvényében elemezzük a regionális versenyképességet.

Erdélyben a foglalkoztatott népesség a munkaképes korú lakosság 59%-át teszi ki (2017), ami – hosszabb távú trendet követve – több mint 6%-os csökkenést jelent. A tervezési

statisztikai régiók szintjén a 15–64 éves lakosság foglalkoztatottsági szintje az Északnyugati (60,1%) és Nyugati (59,1%) Régióban haladja túl az átlagértéket, a Középrégióban a foglalkoztatottság alig 57,7%-os. Ha az erdélyi népesség foglalkoztatottsági rátája igazodik a romániai és az európai uniós tendenciákhoz, a különbségek nyilvánvalóak maradnak a főbb gazdasági ágazatok elemzésében: amennyiben a primer szektorban foglalkoztatottak legalacsonyabb és legmagasabb értékét viszonyítjuk egymáshoz, azaz Brassó (a mezőgazdaságban dolgozók részaránya 9,1%) és Krassó-Szörény megyét (28,7%), a különbség 1:3,2-re emelkedik. A mezőgazdaságban foglalkoztatottak legmagasabb részaránya a perifériku s térségeket jellemzi, főként Krassó-Szörény, Szatmár, Máramaros és Szilágy megye térségeit, ott, ahol a vidéki népesség is magasabb. Fordított tendencia érvényesül a tercier szektorban dolgozók területi megoszlása esetében, amely leginkább a dél-erdélyi tengelyt és a fejlettebb városi központokat jellemzi. Nem elhanyagolható az ipar szerepe sem, hiszen egyes ágazatai versenyképesek lehetnek mind országos, mind pedig nemzetközi vonatkozásban. Ebben a tekintetben Erdély értékes potenciállal rendelkezik, ami a jövőben növelheti az egyes térségek versenyképességét. És lényegében a fejlődést nem annyira az ágazati szerkezetváltás határozza meg, mint inkább az egyes mikroszintű egységek, vállalatok versenyképessége (Illés, 2002).

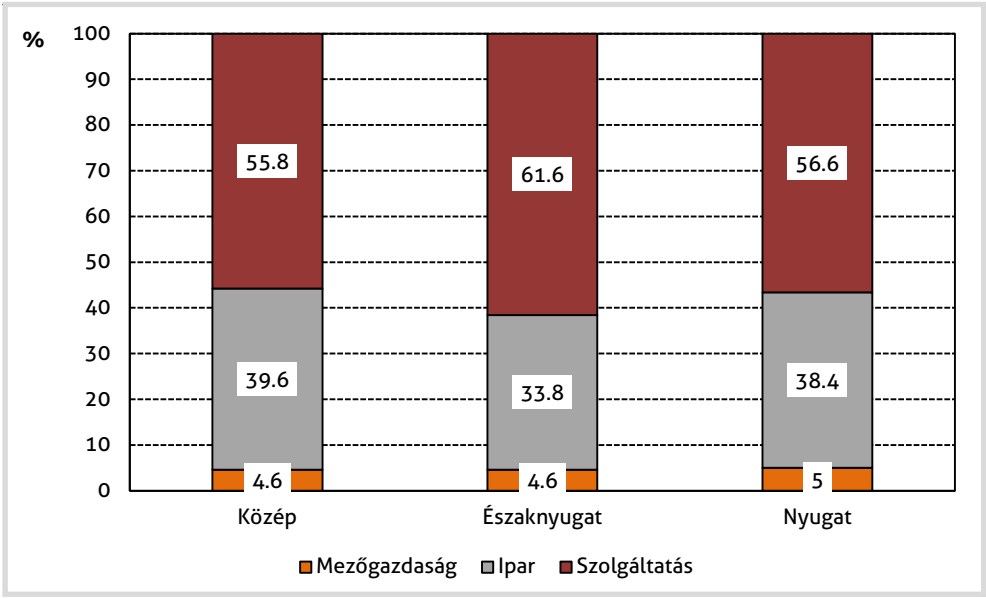
Míg az Északnyugati Régió esetében a mezőgazdaságban foglalkoztatottak részaránya 2017-ben 22,2%-ot tett ki, addig a GDP-hez való hozzájárulása alig érte el a 4,6%-ot. A gazdasági teljesítőképesség mutatói talán ebben a régióban a legheterogénebbek. A perifériára szorult Szilágy, Máramaros, Beszterce-Naszód megyéket a két legfejlettebb területegység: Kolozs és Bihar megye csak kismértékben tudja ellensúlyozni. A mezőgazdaságban foglalkoztatottak magasabb részaránya és a megtermelt GDP közötti heterogenitás minden régióban megfigyelhető, egyben az iparból kiszorult munkaerő alternatív megélési lehetőségét bizonyítja az alacsony termelékenység és jövedelmek mellett. Mindezt alátámasztja az a tény is, hogy a technológiai váltáshoz szükséges gépek, eszközök, a hagyományos termelési mód és az új termelési kultúra hiánya nem képes az ágazat versenyképességét fokozni. Az ipari foglalkoztatottak és az ebben az ágazatban megtermelt GDP mutat viszonylag magasabb kiegyenlítettséget, de a jelenlegi és jövőbeni húzóágazat mindenekelőtt a szolgáltatási szféra marad. Ezt bizonyítja az a tény is, hogy a tercier szektorban megtermelt GDP értékei jóval túlhaladják az ezekben a gazdasági ágazatokban foglalkoztatottak részarányát. Különösen az Északnyugati Régió emelkedik ki a szolgáltatási szektorban megtermelt GDP-értékével (61,6%), de nem sokkal marad el a Nyugati Régió sem, ahol a tercier szektor hozzájárulása a GDP értéktermeléséhez 56,6%-ot tesz ki. A régióban a jövőbeni növekedési pólusokat Arad–Temes–Nagyvárad nyugati tengelyt összekapcsoló Kolozsvár képezi, míg a válsághelyzetből nehezen kilábaló térségek a dél-erdélyi megyék mellett az északi, elmaradott, magas ruralizációs szinttel jellemezhető megyéket ölelik fel. E két térségtípus közötti fejlettségbeli rés a regionális egyenlőtlenségek további növekedését idézi elő (vö. Kurkó, 2009).

19.2. ábra: A foglalkoztatottak megoszlása a főbb gazdasági ágazatok szerint

Forrás: Tempo Online

19.3. ábra: A főbb gazdasági ágazatokban megtermelt GDP

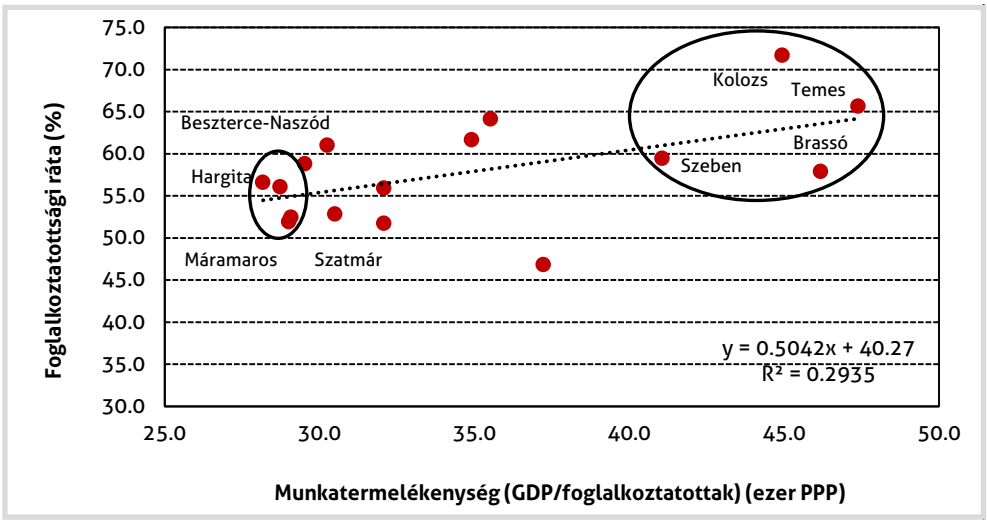

Forrás: Tempo Online

A versenyképesség harmadik fontos mutatója a munkatermelékenységben jelentkezik. Bár e mutató értéke minden régióban nőtt, a növekedés látványosabb volt a gazdaságilag fejlettebb térségek esetében, főként Temes, Brassó, Kolozs és Szeben megyék esetében. Ezek azok a térségek, amelyekhez magas foglalkoztatottság mellé magas munkatermelékenység társul. Az ellentétes pólust a fejlettség esetében is leszakadó, perifériku térségek képezik, ahol a mezőgazdaságban foglalkoztatott népesség legnagyobb részét alacsony munkatermelékenység jellemzi. A különbség tovább tetőződik, ha a két szélső értéket vetjük össze: ennek értelmében a legmagasabb és legalacsonyabb munkatermelékenység közötti különbség mintegy kétszeresére emelkedik (Temes és Hargita megye között).

Erdély – akárcsak Románia – legnagyobb problémája továbbra is a munkatermelékenység alacsony szintjében jelentkezik, amely többnyire a mezőgazdaságban dolgozók magas részarányának tulajdonítható. A magas munkanélküliségi ráta, az alacsony vállalkozói kedv, a szerkezetváltás és gazdasági világválság okozta sebek negatívan befolyásolják napjainkban is a regionális versenyképesség megteremtését. Ehhez adódik az alacsony infrastrukturális ellátottság, a megfelelő közlekedési rendszerek kiépítésének hiánya. Bár Erdély történelmi múltra visszatekintő felsőoktatási hagyományokkal rendelkezik, egyes térségekben a képzett lakosság alacsony részaránya sem kedvez az illető térségek sikerességének.

19.4. ábra: Regionális versenyképesség Romániában (2016)

Forrás: saját számítás az Eurostat adatai alapján

Mielőtt a versenyképesség társadalmi összetevőjére fektetnénk a hangsúlyt, az erdélyi térségek versenyképességét vizsgáltuk a multiplikatív tényezőkre bontás, a triadikus módszer[3] segítségével. Ennek értelmében az egy főre jutó GDP három fontos tényezőre osztható:

3 A módszer bővebb leírását lásd Nemes Nagy, 2005.

> GDP/fő = (GDP/Foglalkoztatottak) * (Foglalkoztatottak/Aktív korúak) * (Aktív korúak/Népesség)

Ez az összefüggés egyben azt is jelenti, hogy a fejlettség az élőmunka-termelékenység, a foglalkoztatottság és egy korszerkezeti arányszám szorzatára bontható (Nemes Nagy, 2005). E módszer alapján elsőként két csoport különíthető el: a versenyelőnnyel és a versenyhátránnyal rendelkező városok csoportja. E két nagy csoporton belül a vizsgálatba bevont térségek újabb 3 alcsoportba sorolhatók: komplex versenyelőnnyel, többtényezős és egytényezős versenyelőnnyel rendelkező megyék csoportjába. Ugyanez a beosztás (komplex versenyhátrány, többtényezős és egytényezős versenyhátrány) alkalmazható a versenyhátrányos térségekre is. Bár terjedelemhiány miatt nincs lehetőség az összes megye pozícióját részletezni, a vizsgálat során néhány fontos szempont állapítható meg.

19.4. táblázat: Megyei versenyképességi típusok eloszlása 2016-ban

	Versenyelőny (átlag feletti jövedelmű – fejlettségű, dinamikájú – csoport)
	1.3. Komplex versenyelőny
1111	Minden tényezőben az átlagnál kedvezőbb helyzet
	Temes, Brassó, Szeben
	1.2. Többtényezős versenyelőny
1110	Csak a demográfiai tényezőben kedvezőtlen pozíció
	Kolozs
1101	Csak a foglalkoztatottsági tényezőben kedvezőtlen pozíció
	Arad, Fehér
1011	Csak az élőmunka-termelékenységi tényezőben kedvezőtlen pozíció
	1.1. Egytényezős versenyelőny
1100	Az élőmunka-termelékenységi tényezőben kedvező pozíció
1010	A foglalkoztatottsági tényezőben kedvező pozíció
1001	A demográfiai tényezőben kedvező pozíció

Versenyhátrány (átlag alatti jövedelmű – fejlettségű, dinamikájú – csoport)	
	0.1. Egytényezős versenyhátrány
0110	Kedvezőtlen demográfiai pozíció
0101	Kedvezőtlen foglalkoztatottsági pozíció
	Krassó-Szörény
0011	Kedvezőtlen élőmunka-termelékenységi pozíció
	Maros
	0.2. Többtényezős versenyhátrány
0100	Kedvezőtlen foglalkoztatottsági és demográfiai pozíció
0010	Kedvezőtlen élőmunka-termelékenységi és demográfiai pozíció
	Bihar, Szilágy

0001	Kedvezőtlen élőmunka-termelékenységi és foglalkoztatottsági pozíció
	Máramaros, Szatmár, Hunyad
	0.3. Komplex versenyhátrány
0000	Minden tényezőben átlag alatti pozíció
	Beszterce-Naszód, Kovászna, Hargita,

Forrás: saját számítás az Eurostat és Tempo Online adatbázisok alapján

Az első kategóriába (komplex versenyelőny) Temes, Brassó és Szeben megyék kerültek, amelyek nem csupán a termelékenység, a foglalkoztatottság és a demográfiai szerkezet szempontjából tűnnek ki, de előnyös pozíciót foglalnak el a humánerőforrás fejlettsége és a fizikai infrastruktúra tekintetében is. Ugyancsak előnyös pozíció jellemzi Kolozs megyét is, amely csak a demográfiai tényező tekintetében, illetve Arad és Fehér megyéket, amelyek csak a foglalkoztatottsági tényezőben mutatnak hátrányosabb helyzetet.

A második kategóriába (komplex versenyhátrány) hét erdélyi megye került: egytényezős versenyhátránnyal Krassó-Szörény megye tűnik ki, főként a foglalkoztatottság kedvezőtlen alakulása miatt. Bihar és Szilágy megyét a munkatermelékenység alacsony szintje és a kedvezőtlen demográfiai pozíció, míg Máramaros, Szatmár és Hunyad megyéket az alacsony munkatermelékenység és foglalkoztatottság többtényezős versenyhátránnyal ruházza fel. Mind a négy vizsgált tényező alapján a leghátrányosabb helyzetben Beszterce-Naszód, Hargita és Kovászna megyék vannak, ahol a kedvezőtlenül alakuló gazdasági folyamatokra a korszerkezet is nagy hatással bír.

Mint láttuk, Erdélynek (és egyben Romániának is) még nagy erőfeszítéseket kell megtennie, ahhoz, hogy térségei az Európai Unió fontos versenyképes pólusaivá váljanak. A térségek versenyképességének a megtartása és fokozatos javítása, a gazdasági növekedés megteremtésével továbbra is kiemelt szereppel kell, hogy bírjon. A gazdaság fokozatos helyreállítása vezethet csak oda, hogy az Európai Unió külső perifériája fokozatosan dinamikus peremmé váljon.

A gazdasági tér egyenlőtlenségeit – megfelelő beavatkozások mentén – eredményesen lehet irányítani egy homogénebb térstruktúra felé, a területi kohézió megteremtése érdekében. Ennek értelmében, a regionális fejlesztési tervekben megfogalmazott irányelvek közül elsőként az infrastrukturális ellátottság, a humánerőforrás-fejlesztés és a munkaerőpiac rugalmasabbá tétele képezhet külön prioritást. Az eddigi vizsgálatok is rámutattak arra a tényre, hogy a legnagyobb társadalmi díszfunkciók a rendszerváltás és a gazdasági válság utáni tömeges munkanélküliségben jelentkeztek. A vállalkozói környezet vonzóbbá tétele, a kis- és középvállalkozások ösztönzése, a kutatási-fejlesztési szektor korszerűsítése és egy információs társadalom kialakítása, a turisztikai potenciál, a turizmus mint fontos szolgáltatói szektor kiépítése és a hátrányos társadalmi helyzetben levő vidéki lakosság esélyeinek a javítása hozzájárulhatna nem csupán a szűkebb történelmi régión belüli egyenlőtlenségek mérsékléséhez, de az országon belüli regionális és interregionális diszparitások csökkentéséhez is. A jövőben a területfejlesztésnek és regionális politikának, a helyi, regionális és országos intézmények fokozottabb együttműködésének kulcsfontosságú szerepe lesz a meglévő egyenlőtlenségek csökkentésében, hogy Románia (és történelmi régiói) is az Európai Unió versenyképes, dinamikus térségévé váljon.

Szakirodalom

Bajtalan H. (2016). Székelyföld a romániai régióépítés keresztтüzében. *Magyar Kisebbség*, 21 (79), 7–37.

Benedek J (2000). *A társadalom térbelisége és térszervezése*. Risporint Kiadó, Kolozsvár.

Benedek J. (2006). *Területfejlesztés és regionális fejlődés*. Egyetemi Kiadó, Kolozsvár.

Benedek J. – Török I. – Máthé Cs. (2018). Evidence Based Designation of Development Regions in Romania. *Regional Statistics*, 8 (1), 120–140.

Bodó B. (2018). Jövőkép, autonómia – székely közigazgatás. *Magyar Közigazgatás*, 1, 6–43.

Illés I. (2002). *Közép- és Délkelet-Európa az ezredfordulón*. Dialóg-Campus Kiadó, Budapest–Pécs.

Kurkó I. (2009). A romániai régiók versenyképességi helyzete az Európai Unió térszerkezetében. In: Kocziszky Gy. (szerk.): *Tudásalapú társadalom – Tudásteremtés – Tudástranszfer – Értékrendváltás. Konferenciakötet*. Miskolci Egyetem, Gazdaságtudományi Kar, Miskolc, 233–241.

Kurkó I. (2011). Régiók, regionális diszparitások. In: Benedek J. (szerk.): *România. Tér, gazdaság, társadalom*. Nemzeti Kisebbségkutató Intézet – Kriterion, Kolozsvár.

Lengyel I. (2000). A regionális versenyképességről. *Közgazdasági Szemle*, 47 (12), 962–987.

Lengyel I. (2003). Globalizáció, területi verseny és versenyképesség. In: Süli-Zakar I. (szerk.): *A terület- és településfejlesztés alapjai*. Dialóg Campus Kiadó, Budapest–Pécs, 163–177.

Nemes Nagy J. (2005). Jegyzetek a modernkori térbeliség fogalmainak értelmezéséhez. In: Dövényi Zoltán (szerk.): *Alföld és nagyvilág. Tanulmányok Tóth Józsefnek*. MTA Földrajztudományi Kutatóintézet, Budapest, 143–149.

Török Á. (1999). A versenyképesség és a technológiamenedzsment. In: Inzelt A. (szerk.): *Bevezetés az innovációmenedzsmentbe*. Műszaki Könyvkiadó, Budapest, 75–95.

Török I. (2013). Regional Development in Romania: Shaping European Convergence and Local Divergence. *Regions* 291, 25–27.

Erdélystat. www.erdelystat.ro, http://statisztikak.erdelystat.ro/cikkek/kiemelkedo-az-erdelyi-onkormanyzatok-jovedelme/18 (Utolsó letöltés: 2019. április 15.)

Eurostat. http://ec.europa.eu/eurostat (Utolsó letöltés: 2019. május 27.)

Hotărârea nr. 852/2008 pentru aprobarea normelor și criteriilor de atestare a stațiunilor turistice. *Monitorul Oficial*, 20 august 2008.

Tempo Online. *Baza de date statistice Tempo Online.* Institutul National de Statistică. http://statistici.insse.ro:8077/tempo-online/ (Utolsó letöltés: 2019. május 27.)

Benedek József

20. Regionális egyenlőtlenségek és gazdasági térszerkezet

20.1. Bevezetés

Erdély népességének gazdasági-társadalmi helyzetét meghatározó egyik legjelentősebb folyamat a regionális egyenlőtlenségek látványos és rövid idő alatt lezajló növekedése. Más szóval, az egyének, családok társadalmi esélyeit nagymértékben meghatározza az, hogy hol, melyik régióban, megyében élnek. Ebből a perspektívából a fejlődés erőteljes koncentrációja a fővárosi régiókban kétségtelenül egy negatív jelenség. A Romániában kialakult regionális egyenlőtlenségi szint EU-viszonyításban a legerőteljesebb. Az is egyértelmű, hogy a térszerkezet alapvető elemei, a gazdasági magterületek és perifériák közötti egyenlőtlenségek folyamatosan növekednek, ezt a trendet az EU-csatlakozás eredményeként úgymond „lehívott" kohéziós és strukturális támogatások sem tudták megállítani (Benedek, 2014; Benedek, 2016a; Benedek et al., 2018). Az 1999-ben beinduló jelentős országos gazdasági növekedés ellenére a romániai régiók egy főre jutó GDP-je még mindig jóval az EU-s átlag alatt maradt. Egyedül a főváros, Bukarest gazdasági fejlettségi szintje érte utol, illetve haladta meg az EU-átlagot (Benedek–Kurkó, 2012; Benedek–Veress, 2013; Benedek–Török, 2014).

A fenti keretek között, erdélyi magyar vonatkozásban indokolt rákérdeznünk a jelentős magyar közösségekkel rendelkező megyék helyzetére. Hogyan alakult az erdélyi megyék gazdasági fejlődési pályája a rendszerváltást követően, hogyan sikerült pozicionálódniuk a hazai területi munkamegosztás folyamatában?

20.2. A fejlesztési régiók (NUTS 2 régiók) közötti egyenlőtlenségek

A regionális egyenlőtlenségek alakulását két térségszinten végezzük, az EU területi-statisztikai osztályozásának megfelelően (NUTS). Az általános európai trendbe illeszkedve a romániai fejlesztési régiók (NUTS 2 szint) között divergencia ment végbe, azaz a gazdasági különbségek növekedtek. Ezen a térségi szinten tulajdonképpen két, az ország uniós konvergenciájával ellentétes előjelű tendencia jelentkezett. Egyrészt a Bukarest-Ilfov Régió egy főre jutó GDP-volumenindexe (EU-átlag = 100%) elérte 2011-ben a 122%-ot, majd 2017-ben a 144%-ot (lásd 20.1. táblázat). Ezzel az értékkel a fővárosi régió az EU 281 régiója közül a 24. helyet foglalja el, megelőzve Budapestet. A kelet-európai régiók közül ez a negyedik helyet jelenti Prága, Pozsony és Varsó mögött.

20.1. táblázat: Az egy főre jutó GDP volumenindexe 2000-ben, 2008-ban, 2011-ben és 2017-ben NUTS 2 szinten (EU-27=100)

Régiók	2000	2008	2011	2017
EU-27	100	100	100	100
Románia	26	47	49	63
Északnyugati	24	41	42	56
Közép	27	45	45	60
Északkeleti	18	29	29	39
Dél-Munténia	21	39	40	50
Délkeleti	23	37	39	53
Bukarest-Ilfov	56	113	122	144
Délnyugat-Olténia	22	36	37	45
Nyugati	27	51	54	67

Forrás: saját számítás az Eurostat-adatok alapján

A gazdasági növekedés nagymértékű fővárosi koncentrációja kétségtelenül a többi régió fejlődési lehetőségeit is csökkentette: egy nemzetgazdasági keretben a régiók egymással versenyeznek, és ebben a versenyben – a gazdasági fejlődési erőforrások szűkössége miatt – nem lehet mindenki győztes. Itt nem állt és nem is állhat elő *win-win*-helyzet; ebben a versenyben néhány régió nyer, a többség veszít (Benedek, 2000; Benedek, 2010). A romániai fejlesztési régiók mindegyikében a GDP növekedési üteme lényegesen alacsonyabb volt, mint a fővárosban, tehát nem csupán nagyméretű belső leszakadás ment végbe, hanem EU-s hasonlatban sem történt jelentős pozícióváltás: a román régiók többsége ma is az EU legelmaradottabb perifériájához tartozik. Így 2000-ben az EU tíz legszegényebb NUTS 2 régiójához tartozott 7 romániai régió, azaz minden régió, a főváros kivételével (Benedek–Kurkó, 2011). 2017-ben az EU legszegényebb régiója továbbra is a romániai Északkeleti Régió, míg az országos átlagnál nagyobb növekedést csupán a Nyugati Régió (Bánság) regisztrált. Ennek köszönhetően a Nyugati Régió az egyetlen, amely az országos átlag fölötti mértékben zárkózott fel az EU-s átlaghoz. A másik két erdélyi régió (a Középrégió és az Északnyugati Régió) tartja pozícióját, ugyanis a fővárosi régió és a Nyugati Régió mögött a harmadik és negyedik helyet foglalják el az ország fejlettségi hierarchiájában, de fejlődési pályájuk az országos átlagtól lemaradt. Úgy is fogalmazhatunk, hogy az EU-integráció legnagyobb romániai nyertese a fővárosi régió, ahol 2000-ben az egy főre jutó GDP háromszor volt magasabb a legszegényebb régió, az Északkeleti értékénél. 2017-ig ez a fejlettségi olló négyszeresére nőtt. Ezzel Romániában egy olyan, EU-viszonylatban élen álló belső, területi polarizáció alakult ki, ahol a három erdélyi fejlesztési régió gazdasági helyzete jobb volt, mint az ó-romániai régióké, leszámítva a fővárosi régiót. A három erdélyi régió között lényeges különbségek alakultak ki: a három régió közül a Nyugati és a Középrégió 2000-ben azonos GDP-volumenindexszel rendelkezett (lásd 20.1. táblázat), míg az Északnyugati alacsony lemaradást regisztrált. 2017-re jelentős különbségek alakultak ki: bár mindhárman dinamikusan fejlődtek, a Nyugati Régió gazdaságának növekedési ritmusa jóval meghaladta a másik két erdélyi régió növekedési rátáját.

20.3. Megyék (NUTS 3 térségek) közötti egyenlőtlenségek

A megyék alkotják a legalacsonyabb térségi szintet, ahol a GDP-alapú regionális egyenlőtlenségeket mérni tudjuk. Ezek, akárcsak a régiók esetében, a megvizsgált időszakban növekedtek, azzal az eltéréssel, hogy a regionális tagoltság és szétfejlődés ezen a térségi szinten világosabban, részletesebben kimutatható. Míg 2000-ben a legszegényebb és legfejlettebb NUTS 3 téregység (a moldvai Vaslui és Bukarest) között háromszoros volt a fejlődési különbség, akárcsak NUTS 2 szinten, addig 2008-ig ez közel ötszörösére növekedett, majd a 2008-as válságot követően hatszorosára (lásd 20.2. táblázat). Tehát nem csupán az egyenlőtlenségek különböző térségszinteken történő növekedésének vagyunk tanúi, hanem az is követhető, hogy alacsonyabb térségi szinteken, pontosabban a megyék szintjén az egyenlőtlenségek erőteljesebben növekedtek, mint a fejlesztési régiók (NUTS 2) szintjén. Elég, ha összehasonlítjuk Bukarest teljesítményét (165%) a legelmaradottabb megye értékével, a Vasluiéval (29%). Továbbá az is látható, hogy a fejlesztési régiókon belül is megerősödött egy duális térszerkezet, egyrészt fejlődő, dinamikus megyékkel, másrészt leszakadó, periferizálódó megyékkel. Egy erdélyi régió sem kivétel, az Északnyugati Régióban Kolozs megye a kiemelkedő magterület, a Nyugati Régióban pedig Temes és Arad megye, míg a Középrégióban Brassó, Szeben és Fehér megyék.

A 20.2. táblázat azt is mutatja, hogy a megvizsgált időszakban minden megye közelített az EU-átlaghoz, de a növekedési ritmusok nagy eltéréseket mutat. A sereghajtókhoz tartozott Kovászna megye, amely csupán 16%-kal tudta megközelíteni az EU-átlagot. Ennél rosszabbul már csak Teleorman megye teljesített.

20.2. táblázat: Az egy főre jutó GDP volumenindexe, 2000-ben, 2008-ban, 2011-ben és 2016-ban, NUTS 3 szinten (EU-27=100)

Megye	2000	2008	2011	2016	Megye	2000	2008	2011	2016
Bihar	25	45	40	47	Galați	23	35	35	41
Beszterce-Naszód	21	35	35	47	Tulcea	18	33	39	48
Kolozs	32	56	61	83	Vrancea	21	28	27	38
Máramaros	18	31	32	44	Argeş	27	54	49	57
Szatmár	21	32	33	45	Călăraşi	15	29	33	38
Szilágy	19	35	35	48	Dâmbovița	19	33	36	43
Fehér	24	46	47	62	Giurgiu	14	25	36	41
Brassó	33	55	56	77	Ialomița	19	32	35	43
Kovászna	28	35	36	44	Prahova	24	48	48	70
Hargita	26	36	36	43	Teleorman	18	28	28	32
Maros	25	36	36	48	Bukarest	59	118	130	165
Szeben	25	52	53	72	Ilfov	35	85	80	73
Bacău	21	33	31	39	Dolj	20	37	38	46
Botoşani	14	23	24	31	Gorj	28	50	51	61

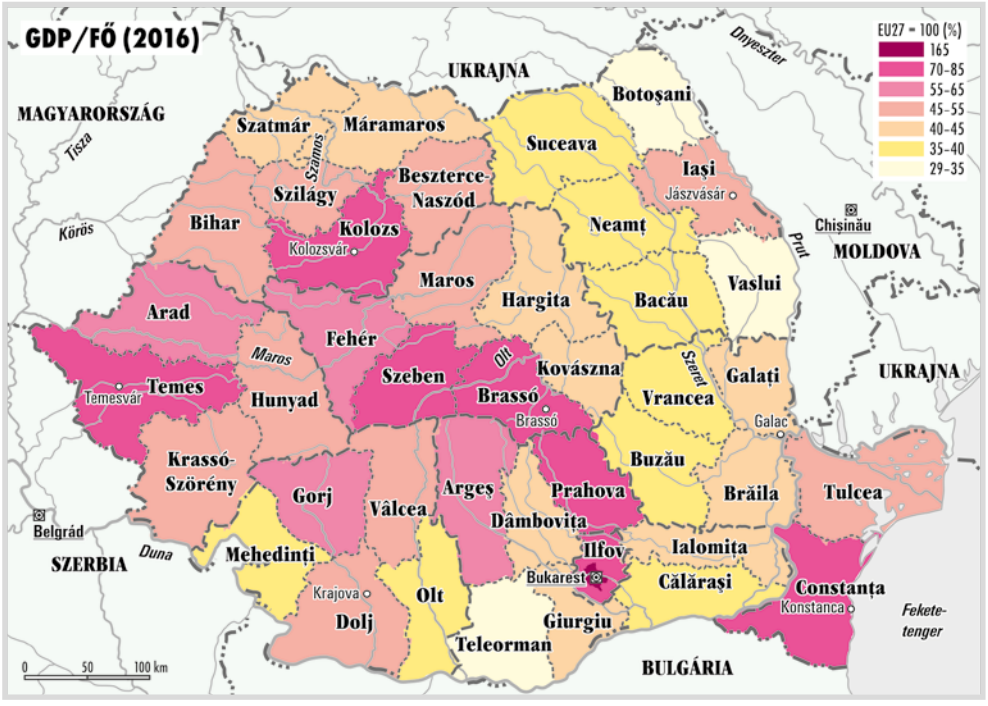
Megye	2000	2008	2011	2016	Megye	2000	2008	2011	2016
Iaşi	21	36	37	49	Mehedinți	18	31	29	36
Neamț	18	26	25	37	Olt	20	28	29	36
Suceava	18	27	28	36	Vâlcea	23	35	38	46
Vaslui	12	22	21	29	Arad	28	48	51	64
Brăila	19	37	37	45	Krassó-Szörény	22	37	38	51
Buzău	19	31	31	39	Hunyad	23	43	39	49
Constanța	32	56	57	82	Temes	31	64	74	85

Forrás: saját számítások az Eurostat-adatok alapján

Amennyiben kihagyjuk Bukarestet és Ilfov megyét a számításokból, nem csak az derül ki, hogy a megyék közötti különbségek kisebbek, hanem az is, hogy jelentős differenciálódás ment végbe a megyék között. Míg 2000-ben az egy főre jutó GDP volumenindexének minimális, illetve maximális értéke 12% (Vaslui megye) és 33% (Brassó megye) között mozgott, 2016-ig a különbség látványosan megnőtt: 29% (Vaslui megye) és 85% (Temes megye). Képletes a hierarchia csúcsán végbement váltás: a szocialista iparosítás és urbanizáció egyik mintapéldájának tekintett, és a rendszerváltás után gazdaságilag relatív visszaeső Brassó megyét a sikeres posztszocialista gazdasági szerkezetváltást és modernizációt képviselő Temes megye váltotta. Tehát, amennyiben a számításokból kihagyjuk a fővárosi régiót, a megyék közötti különbségek megháromszorozódnak. Míg a hierarchia alsó szintje stabil maradt, addig az élen kisebb változások mentek végbe: amint jeleztük már feljebb is, Temes megye átvette Brassó megye helyét, illetve Kolozs megye is megelőzte Brassó megyét (77%). Az erdélyi megyék közül 70% fölé került Szeben megye, míg az országos érték (63%) felett helyezkedtek el még Arad és Fehér megyék. Egyébként országos viszonylatban ugyanez csak Constanţa és Prahova megyékről állítható. Ezzel kialakult az a nyolc megyéből álló csoport (ebből csupán kettő nem erdélyi megye), amely dinamikusan fejlődött, és ugyan lemaradt Bukarest fejlődési pályájáról, de a többi megyéhez képest növelni tudta előnyét. A két nem erdélyi megye speciális esetnek számít: Prahova és Constanţa megye dinamikus fejlődése természetierőforrás-alapú (főleg kőolaj az első esetben, tengeri kikötő a másodikban). Azt is mondhatnánk, hogy a fővárosi régión kívüli posztszocialista sikeres gazdasági szerkezetváltás és modernizáció hajtóerejét hat erdélyi magterület adja, sorrendben: Temes, Kolozs, Brassó, Szeben, Fehér és Arad megyék. Ez gazdaságföldrajzilag a bánsági és dél-erdélyi, történeti előzményekkel járó fejlődési tengelyt jelenti (Hunya et al., 1990; Beluszky, 2005), egy kivétellel (Kolozs megye), amely – a globális változásokhoz jól alkalmazkodva – újraiparosításra és tudásalapú fejlesztésekre épített. Temes megye sikerét a kis- és középvállalatok sűrű és versenyképes hálózata, a jelentős külföldi vállalkozói szektora, és nem utolsósorban kedvező földrajzi helyzete, a nyugati piacokhoz való közelsége és konnektivitása biztosította. Nem véletlen, hogy Temes és Kolozs megye gazdasági fejlődésmodellje közép-kelet-európai sikertörténetnek számít: mindkét megyét regionális városközpontok polarizálják, Temesvár és Kolozsvár sikeresen kapcsolódtak a nemzetközi termelési és szolgáltatási hálózatokhoz, ehhez viszont döntően hozzájárultak nemzetközi színvonalú egyetemeik, sikeres vállalkozóik és fejlett infrastruktúrájuk.

Tehát elmondhatjuk, hogy az utóbbi évek jelentős pozícióváltást eredményeztek a fejlettségi rangsorban, hat erdélyi megye látványos gazdasági növekedésének lehetünk tanúi. Ugyanakkor megfigyelhető, hogy a korábban is hátrányosabb helyzetben levő térségek kitörési esélyei tovább csökkentek, „lefelé nivellálódtak", míg a magasabb fejlettségi szinttel jellemezhető régiók tovább erősítették a romániai térszerkezetben elfoglalt pozícióikat. Továbbra is az ország legfejletlenebb megyéi – akárcsak egy évszázaddal korábban – Moldvában, Munténia és Olténia déli részén találhatóak, míg a rendszerváltást követő időszak nyertes megyéi a bánsági, dél-erdélyi megyék. Kolozs megyét leszámítva Észak-Erdély megyéi nem tartoznak a nyertesekhez, a 20.2. táblázat adataiból, illetve az 1. ábrán világosan látszik mind a székelyföldi megyék, mind Maros, Szatmár és Máramaros alacsonyabb gazdasági dinamikája, fokozatos és folyamatos periferizációja. Érdekes, hogy két kis és hagyományosan elmaradottnak számító erdélyi megye, Beszterce-Naszód és Szilágy egy főre jutó GDP-volumenindexe a székelyföldi megyék szintje fölé került 2000-et követően. Mindkét megye nagyobb ütemben fejlődött, mint Székelyföld, és felzárkózni látszanak Dél-Erdély térségéhez. Mindez azt jelenti, hogy Erdélyben egy délnyugati–északkeleti irányú fejlődési lejtő és duális térszerkezet látszik konszolidálódni, ami azért is aggasztó, mert a lecsúszó északkeleti részen él az erdélyi magyarság kétharmada.

20.1. ábra: A megyék egy főre jutó GDP-volumenindexével kifejezett felzárkózásának mértéke (2016). *Készítette:* Bartos-Elekes Zsombor, Magyari-Sáska Zsolt.

Forrás: saját számítások az Eurostat-adatok alapján

A legfrissebb adatok szerint 2016-ban a két székely megye az EU-átlag 43-44%-án helyezkedett el, míg Maros megye 48%-on. A többi erdélyi megyéhez képest a leszakadás mértéke aggasztó: pl. 2000-ben Kovászna megye egy szinten volt Arad megyével, 2011-ben azonban Arad megye 51%-ra zárkózott föl, míg Kovászna megye csupán 36%-ra. 2016-ban Hargita megye Erdélyben sereghajtó volt, Kovászna megye pedig Máramaros megyével osztozott az utolsóelőtti helyen. Olyan jelentős gazdasági problémákat halmozó megyék, mint Hunyad és Krassó-Szörény megye is megelőzték a székely megyéket. Mindez felveti azt a jogos kérdést, hogy miért?

A tanulmány szűkös keretei miatt nem térhetünk ki azokra a tényezőkre, amelyek a fenti egyenlőtlenségi modellt generálták. Másrészt, a kötet néhány fejezete részletesen tárgyalja ezeket a kérdéseket is. Itt csak arra van lehetőség, hogy összefoglaljuk ezt a fontos kérdéskört. A dinamikusan fejlődő megyék kiemelkedő gazdasági teljesítményét alapvetően meghatározták a magasabb foglalkoztatási ráta, a korszerű gazdasági szerkezet, a kimagasló külföldi tőkekoncentráció, a magasabban képzett munkaerő, a versenyképes egyetemek jelenléte, a városhálózat szerkezete, valamint a magasabb elérhetőség és konnektivitás (vö. Krugman, 2000; Benedek, 2006; Kerekes–Molnár, 2011; Kovács, 2012; Cristea et al., 2012; Benedek–Lembcke, 2017; Benedek, 2019).

20.4. Konvergenciaklubok

A konvergenciaklubok hasonló növekedési pályával rendelkező régiókat, a mi esetünkben megyéket tartalmaznak. Tehát a konvergenciaklubok olyan gazdasági és földrajzi egységek, amelyeknek társadalmi-gazdasági jellegzetességeik, földrajzi pozíciójuk nagyon hasonló. A lehatárolásukhoz szükséges számításokat korábbi munkáinkban végeztük el, itt csak a legfontosabb eredményeket foglaljuk össze, a technikai részletek mellőzésével (lásd Benedek et al., 2015; Benedek, 2015; Benedek, 2017). A gazdasági konvergenciaklubok meghatározásához egy idősoros vizsgálatot végeztünk az egy főre jutó GDP értéke és az egy főre jutó GDP évi növekedési üteme közötti negatív korreláció ellenőrzésére. Minden klubra ellenőriztük a béta-konvergenciát a lineáris regresszió módszerével. Célunk az volt, hogy minimális csoporton belüli, illetve maximális csoportok közötti különbségeken alapuló klubokat határozzunk meg. Ezzel az eljárással négy gazdasági konvergenciaklubot határoztunk meg (20.2. ábra).

A leghátrányosabb helyzetű megyék alkotják az első klubot. Ezek a térségek nem tudtak javítani fejlettségi helyzetükön Bukaresthez képest, viszont a GDP-átlaguk növekedési üteme nagyobb, ami azt jelenti, hogy – Bukarestet leszámítva – az ország megyéi között lassú konvergencia létezik. Mindenekelőtt moldvai és munténiai megyék tartoznak ehhez a klubhoz. Ehhez adódik még Máramaros és a dobrudzsai Tulcea megye. Az előbbi pozíciója meglepő, hisz a szocializmusban az erősen iparosított megyékhez tartozott.

A második klubhoz tartozik a megyék többsége. Ezek – bár jelentős egy főre jutó GDP-vel rendelkeznek – a vizsgált periódus alatt a GDP-jük növekedési üteme a legalacsonyabb.

A harmadik klub azokat a megyéket foglalja magában, amelyek még mindig magas teljesítménnyel és növekedési rátával rendelkeznek, de Bukaresttől lemaradtak minkét mutató esetében. Ebbe a kategóriába tartoznak Ilfov, Temes, Arad, Kolozs, Brassó és Constanţa megyék. Az említett, magas GDP-vel rendelkező térségek tudtak a legsikeresebben alkalmazkodni a megváltozott társadalmi-gazdasági feltételekhez, nekik sikerült a leghatékonyabban integrálniuk az új térformáló erők differenciáló jegyeit.

Végül a negyedik klub csak egy tagot számlál: Bukarestet, a legmagasabb egy főre jutó GDP-vel és a legmagasabb GDP-növekedési rátával. Ebből is látható, hogy a divergens regionális fejlődés Romániában a fővárosi régió magas növekedési üteméből adódik, amellyel a többi megye nem tud lépést tartani középtávon, így a fejlődés területileg rendkívül koncentrált, polarizált lett.

20.2. ábra: Gazdasági konvergenciaklubok (2016).
Készítette: Bartos-Elekes Zsombor, Magyari-Sáska Zsolt

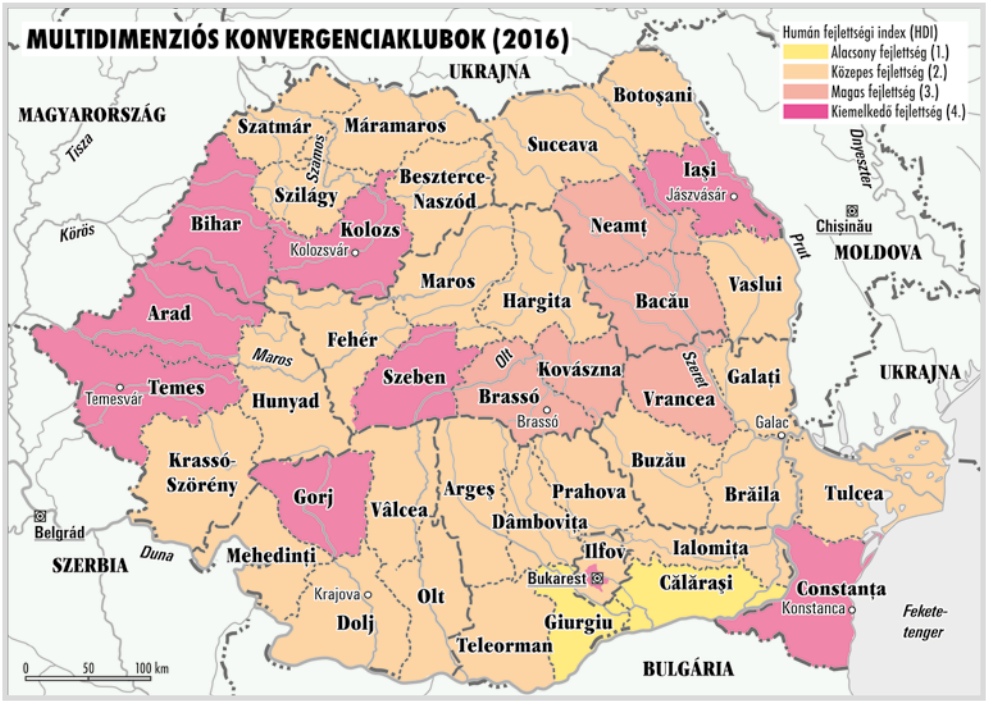
Forrás: Saját számítások

Amennyiben a konvergenciaklubok keretében vizsgáltuk a béta-konvergenciát, csupán a harmadik klub megyéire (a fejlett megyékre) találtunk negatív béta-paramétert, tehát csak ebben a csoportban mutatható ki a konvergencia. Ez az eredmény csak részben igazolja a konvergenciahipotézist (vö. Baumol, 1986). A negyedik klub esetében nem számolhatunk konvergenciát, mert csak egy tagja van, míg az első és második klub esetében néhány megye egy főre jutó GDP-jének éves átlag növekedési üteme rendkívül magas: Giurgiu, Călăraşi és Tulcea megyéé (az első klubban), Fehér és Szeben megyéé (a második klubban). Eredményünk viszont igazolja azon vizsgálatokat, amelyek erős konvergenciát találtak a fejlett régiók között (De Siano – D'Uva, 2006).

Ugyanazzal a módszerrel vizsgáltuk meg a társadalmi-gazdasági konvergenciaklubok hipotézisét, mint a gazdasági konvergenciaklubok esetében. A multidimenzionális konvergencia mérésére a humán fejlettségi indexet (HDI) használtuk fel. A HDI-értékek és a HDI értékének átlagos variancája szerint a megyéket négy klubba soroltuk (20.3. ábra). A gazdasági

konvergenciaklubokhoz képest eltérő összetételű klubokat találtunk a multidimenzionális konvergenciára. Elsősorban meglepő, hogy az első klub csupán két tagot számol, Giurgiu és Călăraşi megyét, eltérően a konvergenciakluboktól, ahol a legalacsonyabb induló értékeket tartalmazó klubnak kilenc tagja van. Ugyanakkor fontos tény, hogy ennek a klubnak a legmagasabb a HDI évi átlagos növekedési üteme, itt teljes klubkonvergenciát regisztráltunk Giurgiu megyének köszönhetően, ahol a megvizsgált időszakban Romániában a legmagasabb HDI évi átlagos növekedési ütemet regisztráltak.

20.3. ábra: Multidimenziós konvergenciaklubok (2016). *Készítette:* Bartos-Elekes Zsombor

Forrás: saját számítások

A következő, a második klub ugyannyi tagot számol, mint a neki megfelelő gazdasági konvergenciaklub. Magasabb HDI-értékkel rendelkezik, mint az előző klub, de éves növekedési üteme kisebb. A harmadik klub egy taggal számlál kevesebbet, mint a megfelelő gazdasági konvergenciaklub, magasabb HDI-értékkel rendelkező megyéket foglal magába, közöttük Kovászna megyét is, amely a második gazdasági konvergenciaklubhoz tartozik. A következő – némileg meglepő – eredményt a negyedik klub produkálja, ahol a gazdasági kluboknál csak Bukarest szerepel, míg multidimenzionálisan nem kevesebb, mint kilenc megye került ebbe a csoportba. A fenti helyzetnek két fontos üzenete van: egyrészt jelentős társadalmi konvergenciát tükröz a gazdasági divergencia feltételei között, elsősorban az oktatási komponens tekintetében, de nem elhanyagolható az átlagéletkor sem, azaz az egészségügyi/demográfiai komponensben végbement konvergencia sem. Másrészt néhány megye helyzete lényegesen

jobb, amennyiben szociális mutatókkal egészítjük ki az elemzést, illetve a különbségek a főváros és az ország többi része között kisebbek.

A második és harmadik klub nem regisztrál béta-konvergenciát (kivétel Kovászna megye, jelentős negatív béta-paraméterrel), viszont a negyedik igen. Más szóval, a multidimenzionális konvergenciaklubok esetében jobban igazolódott a konvergenciaklubok hipotézise, mint a gazdasági konvergenciaklubok esetében.

20.5. Területi autokorreláció és térszerkezet

A továbbiakban a lokális Moran-féle I-mutató számításával arra próbálkozunk, hogy meghatározzuk Románia azon térségeit, ahol kimutatható egy szignifikáns, GDP-re számított területi autokorreláció. Ugyanakkor a kapott eredményekkel igyekszünk meghatározni az illető térségek térszerkezetét (20.3. táblázat). A lokális Moran-féle I- mutató egy konkrét számértéket rendel minden területegységhez, és megmutatja azt, hogy hol csoportosulnak a magas vagy alacsony értékek a térben (HH–LL), illetve, hogy hol vannak azok a területi egységek, amelyek jelentősen különböznek szomszédjaiktól (HL–LH) (Dusek, 2004; Tóth–Nagy, 2013; Török, 2013; Benedek, 2015). A létrejövő klaszterek jelentését az alábbi táblázat foglalja össze.

20.3. táblázat: Lokális Moran-féle I-klasztereinek jelentése

Klaszter elnevezése	Jelentése	Térszerkezet típus
High-high (magas-magas)	Mind az adott NUTS 3-as területegység, mind pedig a szomszédjai szignifikánsan átlag feletti értékekkel rendelkeznek.	tagolt térszerkezet, centrumtérség
High-low (magas-alacsony)	Az adott NUTS 3-as területegység szignifikánsan átlag feletti, míg a szomszédjai szignifikánsan átlag alatti értékekkel rendelkeznek.	polarizált térszerkezet, egy domináns regionális központtal
Low-high (alacsony-magas)	Az adott NUTS 3-as területegység szignifikánsan átlag alatti, míg a szomszédjai szignifikánsan átlag feletti értékekkel rendelkeznek.	mozaikszerű térszerkezet, centrum-periféria térségek
Low-low (alacsony-alacsony)	Mind az adott NUTS 3-as területegység, mind pedig a szomszédjai szignifikánsan átlag alatti értékekkel rendelkeznek.	tagolt térszerkezet, perifériku térség

Forrás: Saját számítások

20.5.1. GDP-re számított lokális Moran-féle I-indexek

A 20.4. táblázatban követhetjük a négy időpontra kiszámított lokális Moran-féle I-indexet. A kapott eredmények alapján 2000-ben két olyan megyét találtunk, ahol területi autokorreláció mutatható ki jelentős szignifikanciaszinten: Bukarest-Ilfovot (95%) és Iaşi megyét (99%). Mindkettő a *high-low* klaszterbe tartozik, azaz centrumtérségként értelmezhető. 2004-ben

hét megye mutat szignifikáns autokorrelációt, amelyek közül hat a *low-low* klaszterbe, míg egy a *high-high* klaszterbe sorolható. A *low-low* klaszter tagjai olyan, a GDP szempontjából periférikus helyzetben lévő térségek, amelyek egy főre jutó GDP-je alacsony, és a szomszédos területek is alacsony értékekkel rendelkeznek. A megyék közül Iaşi és Botoşani 99%-os, míg Suceava, Neamţ, Bacău és Galaţi 95%-os szignifikanciaszint mellett autokorrelálnak. Prahova megye a *high-high* klaszterbe sorolható, amelyre az jellemző, hogy a vizsgált terület és a szomszédjai is szignifikánsan országos átlag feletti egy főre jutó GDP-vel rendelkeznek.

2007-ben hét megye mutatott szignifikáns autokorrelációt a lokális Moran-féle I szempontjából. A megyék közül kettő kivételével (99%) valamennyi 95%-os szinten igazolja az autokorreláció fennállását. Az úgynevezett *high-high* klaszterbe, vagyis azon magasan fejlett területek közé, amelyeknek a szomszédjai is átlagnál magasabb egy főre jutó GDP-vel rendelkeznek, továbbra is egy megye sorolható: Prahova (akárcsak 2004-ben). A periférikus megyék közé, vagyis a *low-low* klaszterbe öt moldvai megye sorolható: Botoşani, Iaşi, Bacău, Galaţi és Brăila, amelyek már a korábbi időszakokban is igazolták a lokális autokorreláció fennállását. Végül szignifikáns autokorrelációt találtunk Constanţa megyére, amely a *high-low* klaszterhez tartozik, tehát 2007-ben centrumtérségként kiemelkedett a környezetéből.

2011-ben nyolc megye rendelkezett szignifikáns autokorrelációval. A *high-high*, magasan fejlett klasztert továbbra is egy területegység alkotja, Prahova megye, amely 95%-os szignifikanciaszinten autokorrelál. A további hét szignifikáns terület a *low-low* klasztert alkotja, amelyeknek szomszédjai is az országos átlagnál alacsonyabb egy főre jutó GDP-vel rendelkeznek. Ezek – egy kivétellel – moldvai megyék.

20.4. táblázat: Az egy főre jutó GDP-re számított lokális Moran-féle I-index

Klaszter elnevezése	2000	2004	2007	2011
high-high klaszter (szignifikanciaszint)		Prahova (95%)	Prahova (95%)	Prahova (95%)
low-low klaszter (szignifikanciaszint)		Iaşi (99%) Botoşani (99%) Suceava (95%) Neamț (95%) Bacău (95%) Galați (95%)	Iaşi (99%) Botoşani (99%) Bacău (95%) Galați (95%) Brăila (95%)	Botoşani (99,9%) Iaşi (99,9%) Bacău (99%) Galați (99%) Suceava (95%) Neamț (95%) Brăila (95%)
high-low klaszter (szignifikanciaszint)	Bukarest-Ilfov (95%), Iaşi (99%)		Constanța (95%)	
low-high klaszter (szignifikanciaszint)				

Forrás: szerző

20.5.2. HDI-re számított lokális Moran-féle I-indexek

A HDI-re számított lokális Moran-féle I-indexet ugyanazzal az eljárással számítottuk ki, mint a GDP esetében. A kapott eredményeket az 7. táblázat foglalja össze. 2000-ben négy megyére igazolható szignifikánsan az autokorreláció fennállása. Maros megye (95%-os

szignifikanciaszinten) a HDI alapján kiemelkedő térség, ugyanis nemcsak maga a megye, hanem a szomszédjai (Kolozs, Fehér, Szeben, Brassó, Hargita, Beszterce-Naszód) is szignifikánsan átlag feletti HDI-vel rendelkeznek, vagyis társadalmi-gazdasági szempontból kiemelkedő térségek. A *low-low* klaszterbe, amely a HDI szempontjából társadalmi és gazdasági értelemben is periferikus területeket jelöl, egy megye tartozott, a munténiai Brăila (95%). Továbbá két megye alkotta a *high-low* klasztert, amelyek egyfajta regionális központokként értelmezhetők a HDI szempontjából, hiszen itt a HDI értéke relatíve magasabb, mint az országos átlag, ugyanakkor a környezete nem rendelkezik ezen jellemzőkkel. Ehhez a kategóriához tartoztak Constanţa megye (95%-os szignifikanciaszint mellett), illetve Bukarest-Ilfov (99%-on).

2004-ben a lokális autokorreláció szempontjából hat megye rendelkezett szignifikáns autokorrelációval. Ebben az évben két megye sorolható a *high-high* klaszterbe, vagyis a magasan fejlett területek közé. Egyrészt a már 2000-ben is megfigyelt Maros, illetve Fehér megye, mindkettő 95%-os szignifikanciaszinten autokorrelál. A *low-low*, HDI szempontjából alacsony fejlettségű klasztert a 2000-es évhez hasonlóan Brăila megye (95%) alkotja. További három megye a *high-low* klaszterhez tartozik, amelyek a HDI szempontjából kiemelkednek környezetükből: Iaşi, Galaţi (mindkettő 95%-on szignifikáns), illetve Bukarest-Ilfov (99%).

2007-ben és 2011-ben egyaránt hat megye rendelkezett szignifikáns autokorrelációval, amelyek közül Maros (95%-os szignifikanciaszinten) alkotja a *high-high* klasztert, vagyis a magasan fejlett térségek csoportját. A *low-low*, vagyis a HDI szempontjából elmaradottabb klaszter tagja továbbra is Brăila megye, ahol 95%-os szignifikanciaszinten figyelhető meg az autokorreláció. A *high-low* klaszterbe (centrumtérségek, kiemelkednek térségükből) 2011-ben négy megye sorolható: Iaşi, Galaţi (mindkettő 99%-on szignifikáns), Constanţa megye és Bukarest (95%).

20.5. táblázat: A HDI-re számított lokális Moran-féle I

Klaszter elnevezése	2000	2004	2007	2011
high-high klaszter (szignifikanciaszint)	Maros (95%)	Fehér (95%) Maros (95%)	Maros (95%)	Maros (95%)
low-low klaszter (szignifikanciaszint)	Brăila (95%)	Brăila (95%)	Brăila (99%)	Brăila (95%)
high-low klaszter (szignifikanciaszint)	Bukarest-Ilfov (99%) Constanța (95%)	Bukarest-Ilfov (99%) Galați (95%) Iași (95%)	Bukarest-Ilfov (99%) Constanța (95%) Galați (95%) Iaşi (95%)	Bukarest-Ilfov (95%) Constanța (95%) Galați (99%) Iaşi (99%)
low-high klaszter				

Forrás: saját számítások

Összefoglalva, a lokális Moran-féle I számítása lehetővé tette néhány jellegzetes térszerkezettel rendelkező régió meghatározását különböző időpontokban. A GDP-re és HDI-re elvégzett számítások néhol eltérő eredményeket mutattak, de átfedések is fellelhetőek. Így például a GDP esetében az eredmények igazolják azt, hogy Romániában 2004-ben erősödött fel a gazdasági dimenzióban mért regionális differenciálódási folyamat: 2000-ben nem

találtunk *high-high* klasztertagot, viszont 2004-től igen, és mindig ugyanazt, Prahova megyét, szomszédjaival együtt, tehát tulajdonképpen a Bukarest-Ilfov, Prahova, Brassó, Dâmboviţa, Ialomiţa, Buzău megyék által alkotott klaszterrégiót, ami egyértelműen utal a gazdasági fejlődés területi polarizációjára. Az ellenpóluson találjuk a moldvai régiót, amely 2004-től folyamatosan a *low-low* klasztert alkotja, kezdetben hat, majd 2011-től hét taggal. Amennyiben figyelembe vesszük a fenti tagok szomszédjait is, az ország keleti részében körvonalazódik egy kiterjedt perifériku régió: Moldva teljes egészében, Észak-Dobrudzsa és Észak-Munténia, sőt Erdély keleti peremmegyéi is: Kovászna, Hargita, Maros, Beszterce-Naszód és Máramaros megye. Különösen aggasztó a három székelyföldi megye jelenléte az utóbbi régióban, tekintettel arra, hogy ezen klaszterek tagjai szignifikánsan autokorreláltak, tehát GDP-értékeik együtt mozognak.

A HDI-t illetően némiképp eltérő helyzet bontakozik ki. Egyrészt a 2004-es évnek nincs különösebb jelentősége: minden időpontban nagyrészt hasonló összetételű, tehát stabilabb klasztereket találunk. A GDP esetében körvonalazódó negatív székelyföldi helyzetet ellensúlyozza az, hogy a Maros megye által képviselt *high-high* klaszter mind a négy évben kimutatható, azaz körvonalazható egy olyan közép-erdélyi régió, amely multidimenzionálisan fejlettebb és autokorrelált, tehát fejlettségi mutatóik együtt mozognak. A GDP-től eltérően több *high-low* klasztert is kimutattunk, azaz olyan térségeket, amelyeket egy centrumtérség polarizál: Bukarest-Ilfov, Constanţa, Galaţi és Iaşi megyét, kivétel nélkül az ország keleti és délkeleti részében. Ugyanakkor a HDI esetében is körvonalazódik egy stabil, minden időpontban megjelenő *low-low* klaszter, Brăila megyével. Tehát a HDI esetében nem a moldvai régiót találjuk perifériku pozícióban, hanem egy dél-moldvai és észak-munténiai megyékből álló régiót (Brăila megyét és szomszédjait).

20.6. Konklúziók

Rövid összefoglalóm lényege, hogy az 1990-es évek rendszerváltó folyamatai nagyon rövid idő alatt erőteljesen megnövelték a regionális-gazdasági egyenlőtlenségeket. Az ország egészében teljesítette legfontosabb területfejlesztési célját: jelentős konvergencia ment végbe, az EU-átlaghoz viszonyított egy főre jutó GDP-szint a 2000-es 26%-ról 2017-ben 63%-ra növekedett. A fenti külső konvergenciát viszont egy olyan erőteljes belső területi polarizáció kísérte, ahol a fejlődés és növekedés nagymértékben Bukarest-Ilfov régióban koncentrálódott. Bukarest erős növekedése eredményeként a jelenlegi programozási időszakban a főváros nem eligibilis a Kohéziós Politika támogatásaira, az egyetlen fejlett romániai régiónak számít, másrészt egy sor régió pozíciója romlott az elmúlt időszakban.

A fővárosközpontú, erős regionális egyenlőtlenségeket generáló fejlődési modell nem tekinthető valamilyen romániai jellegzetességnek, jellemző több közép-kelet- európai országra, elsősorban Szlovákiára és Csehországra (Smetkowski–Wójcik, 2012). Várhatóan – a magasabb gazdasági fejlettségi szint elérését követően – a regionális egyenlőtlenségek mérséklődnek (Nemes Nagy, 2009), bár ebben többen is kételkednek (Gyuris, 2011; Benedek, 2016b), elsősorban a térség országainak erőteljesebb felzárkózási esélyeinek csökkenése miatt. A közép-kelet-európai fejlődési modell – ezen belül az erdélyi régiók fejlődési modellje – az európai területi munkamegosztás és a globális termelési és szolgáltatási értékláncok alacsonyabb szintjeibe kapcsolódott be, ahol a hangsúly a munkaintenzív termelési folyamatokon és az

alacsony munkabérekből származó előnyökön van. Mindez hosszabb távon nem fenntartható, ezért fogalmazódnak meg komoly kételyek a teljes felzárkózás esélyeit illetően.

Némileg váratlanul, a nyugati modellektől eltérően, a regionális egyenlőtlenségek növekedése országos viszonylatban nem vezetett a gazdaság új területi szerkezetének kialakulásához. Ez gyakorlatilag azt jelenti, hogy 1989-et követően egy erősen polarizált, kiegyensúlyozatlan, erős periferizálódási tendenciával jelzett térszerkezet erősödött meg. Viszont erdélyi összehasonlításban a három „tömbmagyar" megye – Maros, Hargita és különösen Kovászna – jelentős pozícióveszteséget könyvelt el.

Kimutattuk, hogy a területi autokorreláció párhuzamosan halad a regionális egyenlőtlenségekkel. Ez alátámasztja a konvergencia és divergencia folyamatainak szoros összefüggését a területi polarizációval.

Végül a konvergenciaklubok hipotézisét ellenőriztük. Sikerült meghatározni négy-négy klubot mindkét dimenzióban (a gazdaságiban és a társadalmi-gazdaságiban). Az eredmények igazolják a multidimenzionális konvergenciát, míg a gazdasági konvergencia csak egy klub esetében volt kimutatható, ami utal az erőteljes gazdasági regionális szétfejlődésre.

A lokális Moran-féle I-index meghatározása a GDP-re és HDI-re lehetővé tette a gazdasági és társadalmi fejlődés területi összefüggéseinek vizsgálatát. Meghatároztuk azokat a térségeket, ahol a GDP és a HDI területileg szignifikánsan autokorreláltak, illetve egyes klaszterekhez jellegzetes térszerkezet-típusokat rendeltünk. Bebizonyosodott, hogy a 2004-től felerősödő regionális differenciálódás eredményeként kialakult egy kiterjedt és területileg autokorrelált keleti periféria, illetve egy, a főváros által meghatározott déli centrumtérség. Egyébként a multidimenzionális konvergencia fogalma operacionalizálásával differenciáltabb képet kaptunk a regionális egyenlőtlenségekről. Ugyanakkor a fenti újítás jó alapot nyújt egy hatékonyabb és célorientáltabb regionális politika megfogalmazására, ahol az eddig domináns objektumcentrikus megközelítést felválthatná egy szubjektumcentrikus regionális politika. Nem csupán a regionális egyenlőtlenségek összefüggéseinek feltárására kell igyekeznünk, hanem azoknak a válaszoknak a kritikus értékelésére is, amelyek az egyenlőtlenségek mérséklésére fókuszálnak. Közismerten, ezen válaszok jelentős része a regionális politika formájában intézményesült, amelynek tárgyalására a kötetben egy külön tanulmányban vállalkoztunk.

Szakirodalom

Beluszky P. (szerk.) (2005). *Magyarország történeti földrajza*. I. kötet. Dialóg Campus, Budapest–Pécs.

Benedek J. (2006). *Területfejlesztés és regionális fejlődés*. Kolozsvári Egyetemi Kiadó, Kolozsvár.

Benedek J. (2014). Regionális fejlesztés és területi kohézió Romániában a 2014–2020-as programozási időszak perspektívájából. *Erdélyi Múzeum*, 76 (4), 36–48.

Benedek J. (2015). *A társadalom térbelisége és térszervezése. A romániai regionális egyenlőtlenségek társadalomföldrajzi vizsgálata*. Egyetemi Műhely Kiadó, Kolozsvár.

Benedek J. (2016a). The role of urban growth poles in regional policy: the Romanian case. In: Calabró, F. – della Spina, L. (eds.): *2nd International Symposium on New Metropolitan Perspectives – Strategic Planning, Spatial Planning, Economic Programs and Decision Support Tools, Through the Implementation of Horizon/ Europe2020. ISTH2020, Reggio Calabria (Italy), 18-20 May 2016*. Book series: Procedia – Social and Behavioral Sciences, Elsevier, vol. 223, 285–290.

Benedek J. (2016b). Területi polarizáció és periferializáció Romániában, székelyföldi perspektívából. *Magyar Kisebbség*, 74 (1–2), 77–98.

Benedek J. (2019). Földrajzi tényezők szerepe a gazdasági teljesítmény alakulásában. *Észak-magyarországi Stratégiai Füzetek*, 16 (1), 14–19.

Benedek J. – Kurkó I. (2011). A területi egyenlőtlenségek alakulása és jellemzői Romániában. *Észak-magyarországi Stratégiai Füzetek*, 8 (2), 104–119.

Benedek J. – Kurkó I. (2012). Convergence or Divergence? The Position of Romania in the Spatial Structure of the European Union. *Transylvanian Review*, 21 (2), 116–125.

Benedek J. – Veress N. (2013). Economic Disparities and Changes in the Convergence of the Romanian NUTS 2 and NUTS 3 Regions. *Romanian Review of Regional Studies*, 9 (1), 85–90.

Benedek J. – Török I. (2014). County-Level Demographic Disparities in Romania. *Transylvanian Review*, 23 (2), 138–147. IF: 0,012.

Benedek J. (2015). Spatial Differentiation and Core-Periphery Structures in Romania. *Eastern Journal of European Studies* 6 (1), 49–61.

Benedek J. – Cristea, M. – Szendi D. (2015). Catching Up or Falling Behind? Economic Convergence and Regional Development Trajectories in Romania. *Romanian Review of Regional Studies*, 11 (1), 15–34.

Benedek J. – Lembcke, A. C. (2017). Characteristics of Recovery and Resilience in the Romanian Regions. *Eastern Journal of European Studies*, 8 (2), 95–126.

Benedek J. – Varvari, Ș. – Litan, C. (2019). Chapter 8: Urban Growth Pole Policy and Regional Development: Old Vine in New Bottles? In: Lang, T. – Görmar F. (ed.): *Regional and Local Development in Times of Polarization. Re-thinking Spatial Policies in Europe*. Palgrave/MacMillan, Basingstoke, 173–196.

Cristea, M. – Varvari, S. – Benedek J. (2012). Pros and Cons of Foreign Direct Investments on Local Economy. *Észak-magyarországi Stratégiai Füzetek*, 9 (2), 20–34.

De Siano, R. – D'Uva M. (2006). Club Convergence in European Regions. *Applied Economics Letters*, 13, 569–574.

Dusek T. (2004). *A területi elemzések alapjai*. Regionális Tudományi Tanulmányok 10. ELTE Regionális Földrajzi Tanszék – MTA–ELTE Regionális Tudományi Kutatócsoport, Budapest.

Gyuris F. (2011). A Williamson-hipotézis. Egy koncepció tartalma, kritikája és utóélete. *Tér és társadalom*, 25 (2), 3–28.

Hunya G. – Réti T. – R. Süle A. – Tóth L. (1990). *România 1944–1990. Gazdaság- és politikatörténet*. Atlantisz Kiadó, Budapest.

Kerekes K. – Molnár J. (2011). Humán erőforrások. In: Benedek J. (szerk.): *România. Tér, gazdaság, társadalom*. Nemzeti Kisebbségkutató Intézet – Kriterion, Kolozsvár, 189–216.

Kovács Z. (2002). Az urbanizáció jellemzői Kelet-Közép-Európában a postszocialista átmenet idején. *Földrajzi Közlemények*, 126 (1–4), 57–78.

Krugman, P. (2000). A földrajz szerepe a fejlődésben. *Tér és társadalom*, 14 (4), 1–21.

Nemes Nagy J. (2009): *Terek, helyek, régiók. A regionális tudomány alapjai*. Akadémiai Kiadó, Budapest.

Smetkowski, M. – Wójcik, P. (2012). Regional Convergence in Central and Eastern European Countries: A Multidimensional Approach. *European Planning Studies*, 20 (6), 923–939.

Tóth G. – Nagy Z. (2013). Eltérő vagy azonos fejlődési pályák? A hazai nagyvárosok és térségek összehasonlító vizsgálata. *Területi Statisztika*, 53 (6), 593–612.

Török I. (2013). *Kvantitatív elemzési módszerek*. Kolozsvári Egyetemi Kiadó, Kolozsvár.

Török Ibolya

21. Szegénység, társadalmi jóllét

A szegénység a hátrányos helyzet velejárója minden társadalomnak, és mind a szak-, mind a köznyelvben az anyagi szűkösséghez kötődik. Leginkább az életvitelben és a lakáskörülményekben mutatkozik meg, és rendszerint a pénzbeli jövedelem alapján írják le, hiszen a jövedelem a jólét legmegfelelőbb mérőszáma, amely meghatározza az egyének és háztartások lehetőségeit, életkörülményeit és életminőségét. A szegénység sokféle élethelyzetet jelent, okai a különböző életciklusokban eltérőek lehetnek. Ilyen lehet a munkahely elvesztése és a tartós munkanélküliség fennmaradása, az alacsony iskolai végzettség, az egészségi állapot fokozatos megromlása, a térségi infrastrukturális elmaradottság vagy a kapcsolati háló hiánya. A szegénység demográfiai folyamatokkal is kapcsolatba hozható, mint a válás, özvegyülés vagy akár a gyermekszületés. Nem utolsó sorban pedig az egyén származása is meghatározza a szegénységi kockázatot, hiszen köztudott, hogy például a romák körében sokkal nagyobb a szegénység előfordulási valószínűsége. Mindezen tényezők együttesen megélhetési nehézségeket, eladósodottságot, lakhatási problémát, marginalizációt válthatnak ki (Monostori, 2009). Ennek is tudható be, hogy a szegénység egy komplex folyamat, több hatásmechanizmus befolyásolja, ezért rendszerint többféle módon írható le. A szakirodalom kétféle megközelítést használ a szegénység meghatározására:

- Az *abszolút szegénység* a szükségletekből indul ki, és arra a tényre utal, hogy a háztartások a minimális megélhetési szint alatt élnek, és nem engedhetik meg maguknak a minimális fogyasztási kosarat. Az alapvető szükségletek olyan alacsony szinten elégíthetőek ki, ami komoly kárt okozhat az érintett személyiségében. Az abszolút szegénység valójában a fogyasztói alapú jóléti mutatóra utal, mércéje az élelmiszerköltségen alapuló abszolút szegénységi küszöb.
- *Relatív szegénységről* akkor beszélünk, ha az egyének, családok nem rendelkeznek elegendő forrással, jövedelemmel ahhoz, hogy úgy táplálkozzanak, olyan tevékenységekben vegyenek részt, olyan javakhoz jussanak, amelyek a saját társadalmukban szokás. Ezáltal kirekesztődnek a társadalomban elterjedt szokásokból, tevékenységekből, életmódból. Végső soron a relatív szegénységet nézve nem a szegénység maga a fő kérdés, hanem az egyenlőtlenség. Azon személyek tartoznak a relatív jövedelmi szegények csoportjába, akik olyan háztartásban élnek, ahol a háztartás jövedelme nem éri el a medián ekvivalens jövedelem 60%-át (relatív szegénységi küszöb)[1].

1 A szegénység más típusait is megkülönböztetik: *extrém szegénység* (a pénzügyi források súlyos hiánya jellemzi, ami veszélyezteti az ember életkörülményeit, marginalizációhoz és társadalmi kirekesztéshez vezet); *mélyszegénység* (az erőforrások olyan alacsony szintje, amely szerény életkörülményeket kínál, tele hiányosságokkal és korlátozásokkal); *szubjektív szegénység* (az egyének szegénységérzetére utal, amelyet a szegénységi mutatók kialakításában és küszöbértékeinek meghatározásában használnak); *tartós szegénység* (az egyén alapvető szükségleteinek elégtelenségét mutatja hosszú időn keresztül, ami a személy fizikai és mentális állapotára gyakorol hatást, megakadályozza a társadalomban való teljes részvételét); *átmeneti szegénység* (az alapvető szükségletek kielégítésének rövid időtartamú hiánya, amely kis mértékben befolyásolja a személy fizikai, szellemi képességeit és társadalmi részvételét) (Zamfir, 1999).

A vizsgálati időkeret és a téma relevanciája szempontjából érdemes még két szegénységtípust meghatároznunk:

- A *hagyományos szegénység* már a szocialista korszakban megjelent. Ebben az időszakban két tényező okozott lényeges jövedelmi hátrányokat, és ezért a szegénység előfordulása az átlagosnál nagyobb méreteket öltött: a szakképzetlen munkásréteghez és a mezőgazdasági fizikai réteghez való tartozás (és az ezzel járó alacsony iskolai végzettség), valamint a vidéki lakóhely. Mindkét tényező ma is a szegénység nagy kockázatával jár.
- Az *új szegénység* a rendszerváltás óta jelent meg. Teljesen „új" szegények a rendszerváltás óta a munkanélküliek. Ide tartoznak még a rokkantnyugdíjasok, az özvegyi nyugdíjasok, a háztartásbeliek és az egyéb felnőtt eltartottak is, tehát mindazok, akiknek nincs rendszeres keresetet biztosító munkahelyük vagy nem részesülnek egy többé-kevésbé teljes foglalkozási életpálya után fizetett nyugdíjból. Ezek az „új szegények" az átlagosnál sokkal nagyobb arányban kerülnek ki a „hagyományos szegény" rétegekből, ugyanis az alacsony iskolai végzettségűek, szakképzetlen munkások, valamint a vidéki lakosok körében az átlagosnál sokkal magasabb a munkanélküliség előfordulásának kockázata (Péter, 2011: 14).

21.1. A szegénységet befolyásoló tényezők

A szegénységnek kitett csoportokat nagymértékben befolyásolja a háztartások nagysága, a háztartásfő oktatási és foglalkoztatottsági szintje, de emellett számos – társadalmi szempontból hátrányos – csoportot tudunk elkülöníteni (vö. Ilie, 2003; Zamfir, 2001; Sandu, 1999, Péter, 2011).

Az életkor szempontjából a fiatalabb korosztályok szegénységi mutatója kedvezőtlenebb, mint az idősebb generációé. A 17 év alattiaknak több mint egyharmada (32,2%-a) szegénynek tudható be. A 18–64 év közöttieknek 21,9%-a sorolható a szegények közé, ami éppen alatta marad a teljes társadalomra vonatkozó értéknek. A 65 év felettiek viszonylag alacsonyabb arányban vannak kitéve a szegénységnek, mint bármely más életkorcsoport: körükben mindössze 20%-os a relatív szegénység mértéke. A jövedelmek közötti egyenlőtlenségek mértéke is hasonló különbségekről tanúskodik: míg országos szinten 6,5%-os a jövedelmi egyenlőtlenség, addig a fiatalok körében ez az érték 7%, az idősek körében alig 4,4%-os.

A nem szerinti megoszlás is kismértékű eltérést tár fel: a férfiak 22,9%-át, míg a nők 24,2%-át sújtja a szegénység. Ez főként a hagyományos családmodellel áll szoros összefüggésben, vagyis magasabb azon háztartások aránya, ahol a férfi a kenyérkereső, a nő a háztartásbeli.

A különböző háztartástípusokat vizsgálva megállapítható, hogy a három vagy több gyermeket nevelő párok (61,9%), valamint az egyedülálló szülők vezette háztartások (31,2%) körében jóval nagyobb a szegénységi kockázat, mint a többi háztartástípusban. Ide tartoznak még az egyedülálló nők (33,2%), valamint az eltartott gyermekekkel rendelkező háztartások (28,1%). A szegénység legkevésbé azokat a háztartásokat érinti, ahol a pár legalább egyik tagja 65 év feletti (12,1%), vagy ahol olyan párok élnek közös háztartásban, akik egy gyermeket nevelnek (13,2%).

A háztartásfő etnikuma szempontjából is éles határ húzható: a hazai átlagos szegénységkockázathoz viszonyítva a roma etnikumú háztartásfővel bíró családoknak háromszor

nagyobb esélyük volt 1998-ban, hogy szegényekké váljanak. 2008-ra ez az arány hatszorosára növekedett. Körükben a relatív szegénység aránya 31,1% volt, majd 2010-ra 42,2%-ra növekedett. Tehát a romák esetében nem csupán a magasabb szegénységi ráták a jellemzőek, hanem a szegénységi szakadék is folyamatos mélyül a romák és más etnikumú népesség között: 1998-ban a romák 33,2%-a volt mély vagy extrém szegény, 2009-ben a más etnikumúakat már nem sújtotta a mélyszegénység (Péter, 2011). A romák elszegényedését többek között meghatározza annak a régiónak a gazdasági helyzete, ahol élnek, a településen belül a roma lakosság nagysága és eloszlása, valamint a romák földrajzi és társadalmi integrációjának mértéke (lásd Revenga et al., 2002). Tehát minél koncentráltabb, nagyobb és elszigeteltebb egy roma közösség, annál nagyobb a kockázata annak, hogy elszegényedjen (Péter, 2011).

A gazdasági aktivitás is jelentősen befolyásolja a szegénység társadalmi kiterjedtségét. A munkanélküli vagy inaktív háztartásfővel rendelkező háztartások több mint kétharmada szegény (67%), míg ott, ahol a háztartásfő foglalkoztatott, ez az arány mindössze 26,8%. A nyugdíjas háztartásfővel rendelkező háztartásokban 33,4%-os szegénységi rátát tapasztalunk. Meg kell jegyeznünk azon csoportokat, akik ugyan dolgoznak, mégis bizonyos szegénységi kockázatnak vannak kitéve. Bár ők alkotják a legalacsonyabb részcsoportot, arányuk így is kiemelkedő (15%).

Az írástudatlanság és korai iskolaelhagyás is jelentősen meghatározza a szegénység kialakulását és tartós fennmaradását, akárcsak az infrastrukturális ellátottság hiánya.

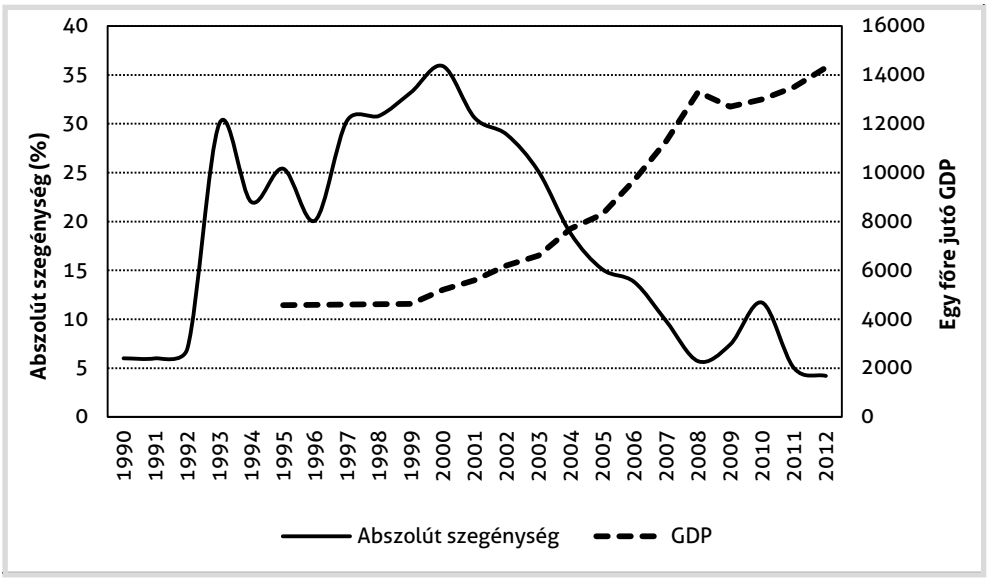
21.2. A szegénység változása 1990-től napjainkig

Az elmúlt három évtizedben a romániai, és ezen belül az erdélyi szegénység szorosan összefonódott a fő gazdasági ciklusokkal. Az 1990-es gazdasági szerkezetváltás és a piacgazdaságra való áttérés folyamata, valamint az átmenet társadalmi költségei a népesség egy jelentős részének elszegényedését idézte elő. A gazdasági fellendülés elmaradt a kilencvenes évek végéig, emiatt a lakosság életszínvonala rohamosan csökkent. Az ipari foglalkoztatottak sorozatos elbocsátása, a munkanélküliség állandósulása az első lépést jelentette a szegénység kiteljesedésének irányába. A kezdeti gazdasági stagnálás nagy társadalmi egyenlőtlenségeket generált, a szegénység mind abszolút, mind relatív értelemben megnövekedett (Péter, 2011). Miközben a lakosság egy szűk rétegének sikerült megkapaszkodnia a társadalmi ranglétrán, többségük – főként azok, akik a nehézipar által dominált nagyvárosokban éltek, de a monoindusztriális kis- és középvárosokban élők is – az elmúlt évtizedek egyik legnehezebb időszakával kellett, hogy szembenézzenek. Bár társadalmi egyenlőtlenségek 1989 előtt is léteztek, de szintjük jóval alacsonyabb volt az akkori totalitárius berendezkedés és az állam által felkínált érvényesülési pályák és eszközök igénybe vétele mellett. A sikeresen lezajlott gazdasági szerkezetváltással a szegénység korántsem tűnt el, inkább átalakult. Bár az iparból kikerült munkaerő javarésze a szubzisztenciális mezőgazdaság fele irányult (2001-ben a mezőgazdaságban dolgozók részaránya 40% fölé emelkedett Romániában, Erdélyben 39,1%-ra), a gazdasági ágazatok egésze is jelentősen átalakult. A nagyipart a könnyűipar, illetve a szolgáltatói szektor váltotta fel a húzóágazatként megjelenő építőipar, az IT-ipar és a bankszektor mellett. Mindez a munkaerőpiac kettészakadásához vezetett, ami abban nyilvánult meg, hogy a gazdaság megfelelő működése kétfajta munkaerőt követelt: magasan képzett szakembereket (informatikust, tervezőt) és gyorsan betanítható munkásokat (Péter, 2011).

A 2008-as gazdasági válság hatással volt a gazdagok és szegények között húzódó éles szakadékra, de nem tekinthető tipikusnak, ugyanis a szegények egy része a magas törlesztőrészleteket fizetni képtelen adósokat jelentette, amelyek többsége középosztálybeli volt.

Az Országos Statisztikai Hivatal családi költségvetésre fókuszáló felmérése alapján az abszolút szegénység Romániában a rendszerváltástól napjainkig drámaian növekedett: miközben 1990-ben még 6%-ot tett ki a szegénységben élők aránya, addig részarányuk 2000-ben 35,9%-ra növekedett. Ez gyakorlatilag azt is jelenti, hogy ebben az időszakban a lakosság majdnem fele volt abszolút szegény. A szegénység mindazokat érintette, akik elveszítették a munkahelyüket, a munkaerőpiacon nem volt irántuk kereslet, és akik halmozottan hátrányos helyzetbe kerültek. Ők a rendszerváltás vesztesei voltak (Péter, 2011). Az új szegénység szociokulturális és demográfiai profilja alapján a következő csoportokat különíthetjük el: fiatalok, tartós munkanélküliséggel küszködők, sokgyermekes háztartások, alacsony iskolai végzettséggel rendelkező családfenntartók, ipari városok lakói (Zamfir, 2001).

21.1. ábra: Abszolút szegénység alakulása Romániában

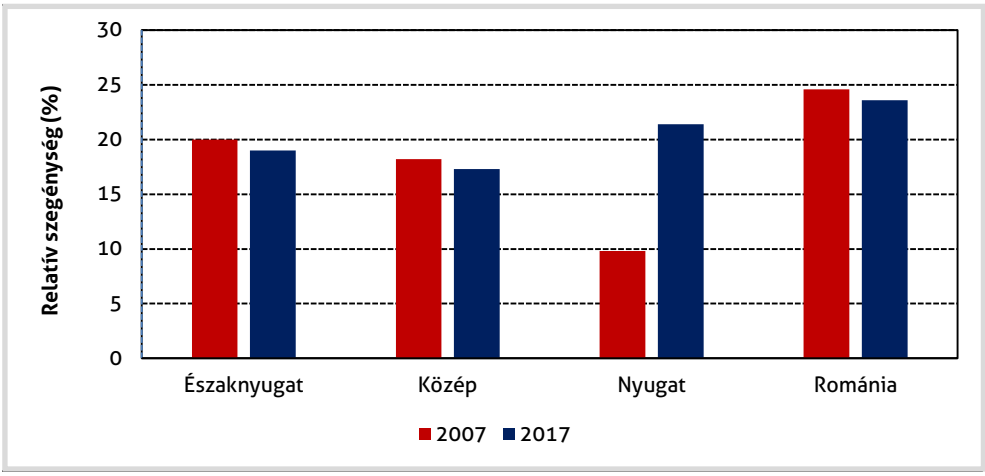
Forrás: Világbank, INSSE

2000-től kezdődően a gazdasági növekedés – és főként az intézményi és adminisztratív rendszerben elfogadott reformok – az ország makrogazdasági stabilizálódásához és implicit módon a GDP növekedéséhez vezettek. Ebben a folyamatban kiemelt jelentőségű a garantált minimális jövedelem elfogadásáról szóló 416/2011-es számú törvény is. A gazdasági növekedés periódusában ugyan 30,6%-ról (2001) mintegy 5,7%-ra (2008) csökkent az abszolút szegénységben élők aránya, helyüket a gazdasági válság időszakában azok a személyek vették át, akik ugyan rendelkeztek munkahellyel, de keresetük kevés volt egy decens élet

fenntartásához. A gazdasági válság kibontakozása újból az abszolút szegénység növekedésének irányába hatott, de az elszegényedettek már nem csak a korábbi csoportból kerülnek ki (tartós munkanélküliek, alacsony képzettségűek), hanem a magas banki törlesztőrészletek miatt fizetésképtelenné vált középosztálybeli vagy ingatlankölcsönt felvevő, korábban jobb pozícióban levő rétegekből.

A relatív szegénység területi vizsgálata jelentős különbségekről tanúskodik. Annak ellenére, hogy az erdélyi régiókban a szegénységi ráta jóval az országos érték alatt helyezkedik el, a fejlesztési régiók között igen jelentősek az eltérések. A legalacsonyabb szegénységi rátával a Középrégió rendelkezik (17,3%) mintegy 1 százalékpontos csökkenéssel az 2007–2017 közötti periódusban, ezt követi az Északnyugati Régió (19%) hasonló csökkenési értékkel. Ettől eltérően a Nyugati Régióban az elmúlt egy évtizedben jelentősen megugrott a szegénységgel sújtott népesség aránya, mintegy 9,8%-ról 21,4%-ra. Ez legfőképp a dezindusztrializációval sújtott megyéknek tudható be (Hunyad és Krassó-Szörény megyének), ahol a sorozatos elbocsátások akut munkanélküliséget eredményeztek, a viszonylag változatosabb gazdasági potenciállal rendelkező és a külföldi tőkebefektetések táptalaját képező Temes és Arad megyékhez viszonyítva.

21.2. ábra: A szegénységi ráta alakulása az erdélyi régiókban

Forrás: a Tempo Online adatai

A szegénységi ráta településtípusonkénti eltérése is jelentős különbségekről tanúskodik: míg a városon élők esetében 2017-ben az abszolút szegénységi ráta 4,9% volt, addig a vidéken élők esetében elérte a 15,8%-ot. A relatív szegénységet vizsgálva is hozzávetőleg háromszoros különbség figyelhető meg: 9,6% városon és 29,9% vidéken fordult elő. Mindez az életszínvonalbeli eltérésre ad magyarázatot.

A szegénység, mint korábban említettük, főként a jövedelemmel hozható összefüggésbe, a jövedelmi egyenlőtlenség leginkább megnyilvánuló formája. A jövedelmi koncentráció

kifejezésére leginkább használt mutató a Lorenz-görbe.[2] Az elmúlt években a jövedelmi koncentráció az erdélyi térségekben valamelyest csökkent: míg a vizsgált periódus elején a leggazdagabb 10% „kezében" volt a jövedelmek 30%-a, addig 2017-re a felső rétegre jutó jövedelemkoncentráció 22%-ra esett vissza. Mindez nem azt jelenti, hogy látványos kiegyenlítődés/területi közelítés valósult volna meg: a garantált minimálbérnek köszönhetően, bár csökkent a szűk alsó réteg szegénységi kockázata, de emellett jelentősen bővült az elszegényedő középosztálybeli réteg, ami a területi koncentráció csökkenéséhez vezetett. Ezt támasztja alá a jövedelmi egyenlőtlenség indexe[3] is: míg romániai viszonylatban a 2000-es évek elején a leggazdagabb réteg jövedelme 8,1-szer magasabb volt, mint a szegényebb lakosságé, addig Erdélyben a gazdagok jövedelme „csupán" 4,7-szer haladta túl a szegényekét. 2017-ben némiképp csökkentek a jövedelmi egyenlőtlenségek, ekkor országos szinten 6,5 míg az erdélyi települések esetében 3,5-re húzódott vissza a gazdagok és szegények közötti jövedelmi különbség.

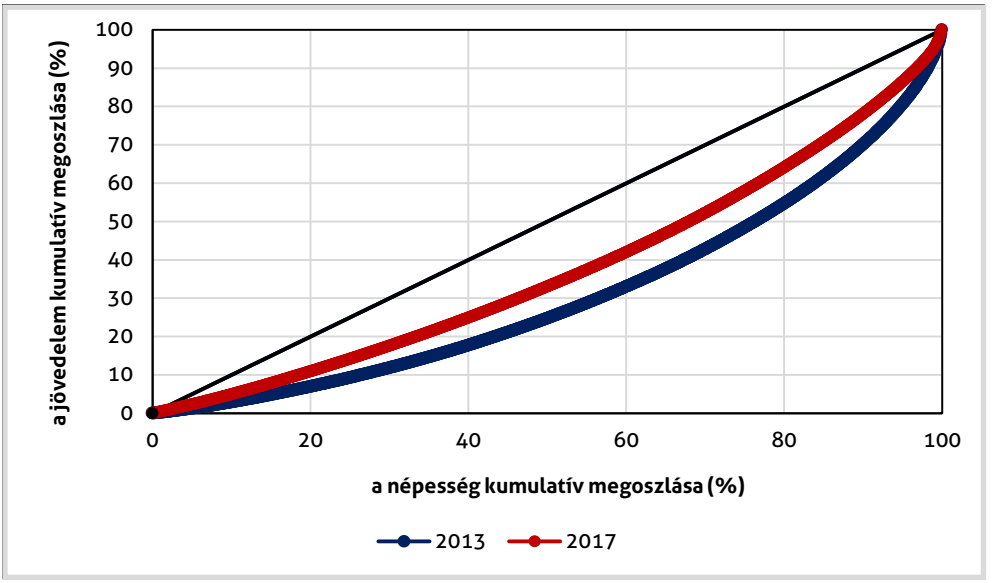
Erdély jövedelmi egyenlőtlenségéről sokkal árnyaltabb képet kaphatunk, amennyiben szegénységi arányszámok helyett a Gini-mutatót[4]. használjuk. A mutató tökéletes egyenlőség állapotában 0, azaz 0%, míg a tökéletes egyenlőtlenség állapotában 1, azaz 100% értéket vesz fel, vagyis minél kisebb értéket mutat, annál kisebb egy térség jövedelmi egyenlőtlensége. Az Eurostat adatai alapján Románia Gini-indexe 1990-ben 0,227 (22,7%) volt, míg 2017-re 0,331-re (33,1%-ra) növekedett. Erdély vonatkozásában csupán 2000-től állnak rendelkezésre adatok, de megfigyelhető, hogy a 2000-es évek esetében a gazdasági folyamatok stabilizálódásával a vizsgált mutató is hasonlóképpen alakult: míg a kilencvenes évek elején viszonylag alacsony egyenlőtlenség jellemezte az erdélyi lakosságot, az új évezredtől jelentősen megugrott a mutató értéke. Csupán 2008-tól mutatott egy enyhe csökkenést, de ez a rövid időszak nem volt számottevő hatással a fennálló jövedelmi egyenlőtlenségek jelentős módosulására.

2 A koncentráció elemzésére és ábrázolására leggyakrabban használt grafikus ábrázolási módszer a Lorenz-görbe, amely nem más, mint egy egységoldalú négyzetben elhelyezett speciális ábra. A Lorenz-görbe a kumulált relatív gyakoriságok (g_i) függvényében ábrázolja a kumulált relatív értékösszegeket (z_i). Amennyiben az egységeknek az értékösszegből való részesedése azonos, a kumulált relatív gyakoriságok és a kumulált relatív értékösszegek megegyeznek. Mindez a koncentráció hiányára utal (a teljes értékösszeg egyenletesen oszlik meg a sokaság egységei között). Ilyen esetben a görbe egybeesik a négyzet átlójával. Ha a vizsgált területegységek között létezik olyan, amelyik a vizsgált mennyiségi ismérv értékösszegének igen nagy hányadát leköti, a relatív gyakoriságok és a relatív értékösszegek jelentősen eltérnek egymástól, a görbe távol esik az átlótól. Minél távolabb esik a görbe az átlótól, annál nagyobb fokú a koncentráció, ezért az ábra alkalmas a koncentráció térbeli vagy időbeli összehasonlítására is.

3 A jövedelmi egyenlőtlenség indexe megmutatja, hogy a leggazdagabbak jövedelme (az emberek jövedelem szerinti eloszlásának utolsó kvintiliséből) mennyivel magasabb, mint a legszegényebbek jövedelme (az emberek jövedelemeloszlásának első kvintiléből). Gyakran ezt a mutatót „S80/S20"-aránynak is nevezik (jövedelmi ötödök aránya vagy ekvivalens jövedelmek eloszlása).

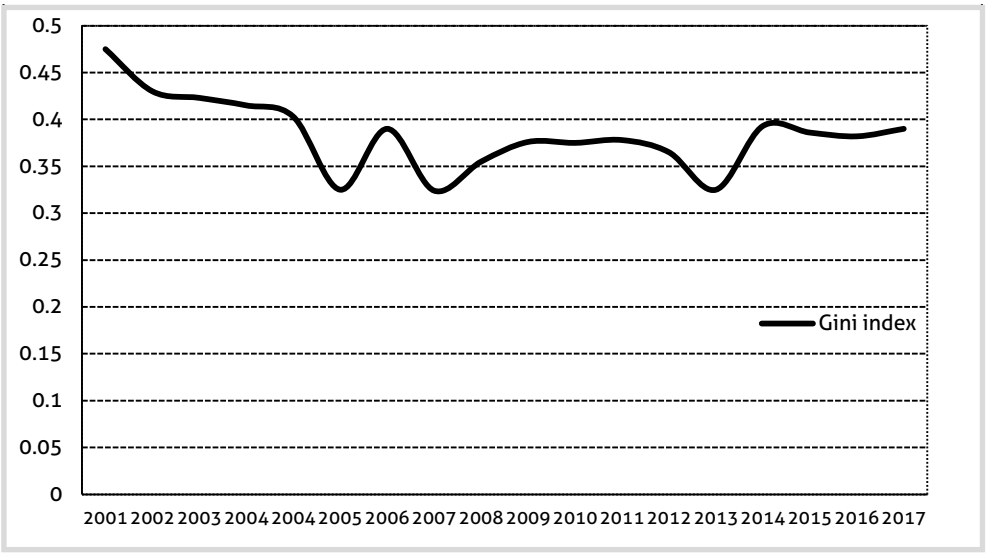
4 A Lorenz-görbe és a négyzet átlója által bezárt terület nagyságát méri, lényegében a koncentráció nagyságát jellemzi. Minden megfigyelési egység részarányának az összes többiétől való átlagos eltérését viszonyítja az átlaghoz. 0 értéket akkor veszi fel, ha a Lorenz-görbe éppen egybeesik az átlóval, tehát a vizsgált mennyiségi ismérv területi eloszlása egyenletes. Másik szélső értékét akkor éri el, ha a vizsgált ismérv egyetlen egy területegységen összpontosul. Ebben az esetben a Lorenz-görbe egybeesik a koordinátatengelyekkel.

21.3. ábra: Jövedelmi különbségek a Lorenz-görbe alapján

Forrás: saját számítás a Regionális Fejlesztési és Közigazgatási Minisztérium által közzétett adatok alapján

21.4. ábra: Jövedelmi különbségek a Gini-együttható alapján

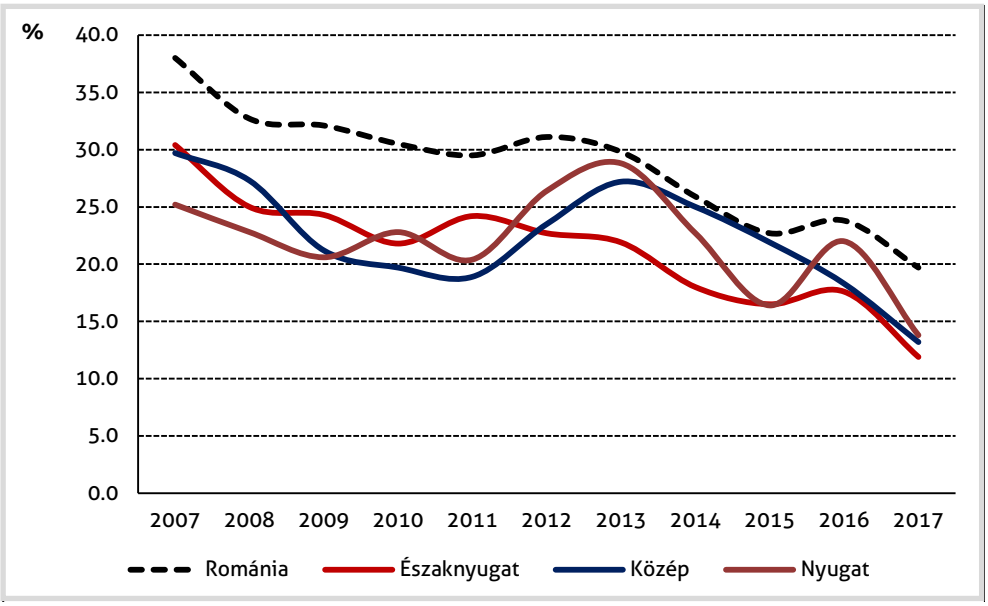

Forrás: saját számítás a Regionális Fejlesztési és Közigazgatási Minisztérium adatai alapján

A szegénység egyik kiváltó oka a nagyon alacsony munkaintenzitás, ami a 0 és 59 év közötti népességen belül azon személyek arányát jelenti, akik olyan háztartásban élnek, ahol a munkaképes korú felnőttek (18 és 59 év közöttiek) az előző évben teljes munkapotenciáljuk kevesebb, mint 20%-át töltötték munkával. Míg Romániában ez az érték a 2017-es évben 6,9% volt, addig az erdélyi térségekben csak az Északnyugati Régió (4,7%) és Középrégió (5,7%) van viszonylag jobb helyzetben, a Nyugati Régióban a nagyon alacsony munkaintenzitással bíró háztartások aránya 8,6%-ot tesz ki.

Amennyiben a súlyos anyagi depriváció[5] jellemezhető térségeket vizsgáljuk, kitűnik, hogy, míg az Északnyugati régió vizsgált mutatója követte az országos szint alakulását (konstans csökkenést mutat a 2007–2017 közötti periódusban), addig a Nyugati Régió és a Középrégió esetében 2012–2013 között jelentősen növekedett a súlyos anyagi deprivációval jellemezhetők aránya. Ennek hátterében az anyagi problémával szembesülő lakosság gyors növekedése áll, főként azoknak az aránya, akik képtelenek voltak megbirkózni a hiteltörlesztéssel, vagy akik nem tudták időben a lakással kapcsolatos fizetési hátralékukat fedezni.

21.5. ábra: Súlyos anyagi deprivációval rendelkező lakosság regionális alakulása

Forrás: Eurostat

5 Anyagi depriváció: azon személyekre vonatkozik az anyagi nélkülözés, akikre az alábbi kilenc problémából legalább három jellemző: 1. hiteltörlesztéssel vagy lakással kapcsolatos fizetési hátralékuk van; 2. a lakás megfelelő fűtésének hiánya; 3. váratlan kiadások fedezetének hiánya; 4. kétnaponta hús, hal, vagy azzal egyenértékű tápanyag fogyasztásának hiánya; 5. évi egyhetes, nem otthon töltött üdülés hiánya, 6. anyagi okból nem rendelkezik személygépkocsival; 7. anyagi okból nem rendelkezik mosógéppel; 8. anyagi okból nem rendelkezik színes televízióval; 9. anyagi okból nem rendelkezik telefonnal.
A súlyos anyagi depriváció azon személyekre vonatkozik, akikre a fenti kilenc problémából legalább négy jellemző.

Országos szinten a vidéki lakosság 6,2%-a (a háztartások 5,3%-a és a települések 5,2%-a) a hátrányos helyzetű vidéki térségekben helyezkedik el. Ezen közösségek leginkább fiatal gyerekes családokból tevődnek össze, amelyek legfőbb bevétele a mezőgazdasági munkából vagy napszámosként szerzett alacsony jövedelemből és szociális segélyekből áll (legfőképp gyermeksegélyből, garantált minimálbérből vagy mezőgazdasági nyugdíjakból). Az ilyen közösségek javarészében a vezetékes vízhez való hozzáférés nehézkes, hiányoznak az alapvető higiéniai felszerelések, és a természeti kockázatoknak (árvizeknek, földcsuszamlásnak) való kitettség valószínűsége nagyon magas (Török, 2018).

21.6. ábra: A hátrányos helyzetű, marginalizált községek megoszlása (2011).
Készítette: Bartos-Elekes Zsombor, Magyari-Sáska Zsolt

Forrás: World Bank, 2016

A fenti ábrából is kiderül, hogy a szegénységgel sújtott vidéki térségek javarésze a Mezőség kiterjedt övezetét fedi le, ehhez adódik még Kovászna megye keleti, Brassó és Maros megye nyugati része, ahol a szegénység etnikai eredetű, és főként a roma lakosság magasabb arányából adódik.

2009-ben egy átfogó felmérést végeztek az erdélyi lakosság körében, amelynek keretében a következő négy mutatót használták a szegénység kimutatására (Monostori, 2009):

- a lakás legalapvetőbb infrastrukturális felszereltsége, amely esetben a vízöblítéses WC és fürdőszoba/zuhany meglétét vizsgálták: ezek hiányát nevezték lakásszegénységnek,
- tartós javak birtoklása, mint a telefon, automata mosógép, videólejátszó és a személyi számítógép: ebben az esetben azokat tekintették depriváltaknak, akik a felsorolt javak köréből legfeljebb egyet birtokoltak,
- életkörülmények tágabb aspektusa, mint üdülés, új ruha vásárlása, régi bútor lecserélése, barátokkal elfogyasztott vacsora: ennek alapján azokat tekintették depriváltaknak, akik anyagi okokból a felsoroltak közül egyet sem engedhettek meg maguknak,
- a szegénység szubjektív megítélése: ebbe a kategóriába azok tartoztak, akik a jövedelmükből hónapról-hónapra éltek vagy nélkülöztek.

A vizsgálatok során arra a következtetésre jutottak, hogy Erdélyben a lakásszegénység vonatkozásában mutatkoznak a legnagyobb eltérések, összességében 30% volt azoknak az aránya, akik ebből a szempontból szegényeknek minősültek. Ez visszavezethető arra a tényre is, hogy az erdélyi falvakban nem, vagy jelentős késéssel zajlott le az infrastrukturális fejlesztés, így magas azoknak az aránya, akiknek a lakásában nincs bevezetve a víz, nincs fürdőszoba vagy vízöblítéses WC. A 2011-es népszámlálás adatai alapján is hasonló eredményre jutunk: az erdélyi térségekben 28,7%-ot tett ki a fürdőszobával nem rendelkező lakások aránya, a kanalizálás a lakások 24,5%-ban, míg a vezetékes víz 22,8%-ában hiányzott. Ez nemcsak a falvakat sújtó probléma, hiszen a kisvárosok is ugyanilyen nehézségekkel küszködnek, ugyanis a lakosság 1/3-ának lakásában nincsen zuhanyzó vagy vízöblítéses WC. A tartós javak birtoklásában megjelenő depriváltság a lakosság 22,1%-át sújtja, míg az életkörülményekben jelentkező szegénységnek a lakosság 8%-a van kitéve. Összességében az erdélyi magyarok 22,3%-a vallotta, hogy szubjektív szegény. Hasonló felmérés készült 2015-ben a három székelyföldi megyére vonatkozóan, amelyben a társadalmi deprivációt mérték a lakhatási, jövedelmi, munkanélküliségi és vonalas infrastruktúra tekintetében. Az eredmények alapján a munkanélküli és jövedelmi depriváltság tekintetében a Maros megyei Faragó és Zágor, a Hargita megyei Románandrásfalva, valamint a Kovászna megyei Előpatak volt a leghátrányosabb helyzetben, míg a lakhatási depriváltság esetében egy sor mezőségi, Maros megyei községet emeltek ki, mint Balla, Kozmatelke, Faragó, Magyarbükkös, Alsóbölkény, Mezőbodon, Mezőszengyel, Mezőméhes (Raț et al., 2015).

Részletesebben beletekintve a vonalas infrastruktúra jelenlegi állapotába, a vezetékes vízzel és csatornahálózattal rendelkező lakások területi megoszlásában éles ellentét húzódik: az erdélyi régiók közül Dél-Erdély és Bánság emelkedik ki 80% körüli aránnyal, ezt követi Székelyföld (73%), míg Partium a legkevésbé fejlett (itt alig 70% a vezetékes víz és a szennyvízelvezetés ellátottsága). Az erdélyi megyék közül csupán Szilágy megye nem éri el az országos átlagot, hiszen itt csak a lakások 61%-ának van hozzáférése az említett szolgáltatásokhoz. Még nagyobb az ellentét város-vidék viszonylatban: míg a nagy és közepes városokban, mint Kolozsvár, Brassó, Temesvár vagy Marosvásárhely esetében 98%-ot tesz ki a vizsgált mutató értéke (a fennmaradó 2% a városok egyes periférikus részeire vonatkozik, ahol gyakorlatilag a társadalmi hierarchiáról lecsúszott, elszegényedett közösség él), addig a legtöbb vidéki településen ez az érték alig éri el az 20%-ot. Ez utóbbi csoportba sorolható a Fehér megyei Nagyponor és Bokajfelfalu, valamint a Hunyad megyei Felsőbulzesd és Alsónyiresfalva. Így sajátos és elmaradott pozíció jellemzi a vidéki településeket, ahol a kommunális

szolgáltatások hiánya, esetenként az izoláltság többszörösen hátrányos helyzetbe sodorja őket. A fennálló különbségeket tovább tetőzi a települések technológiai modernizációjának alacsony szintje is, hiszen a szocialista iparosítás időszakában épült panellakások eleve rendelkeztek vezetékes vízzel és csatornahálózattal, ez viszont kevésbé volt jellemző a családi lakásokra. Napjainkban pedig a lakásépítések kaotikus túlburjánzása mellett eltörpült a vonalas infrastruktúra teljes kiépítése. Tovább súlyosbítja a problémát, hogy a legtöbb városi település vízellátottsága napjainkban is számos technikai akadályba ütközik, ugyanakkor az erősen iparosodott területeken a talajvízbe beszivárgott szennyező anyagok az egészséges ivóvízellátás biztosíthatóságát kérdőjelezik meg (különösen Máramaros megyében). Ráadásul néhány település olyan rendkívül kedvezőtlen helyzetben van, ami nem teszi lehetővé – részben a rendkívül magas költség, részben a kedvezőtlen fekvés és talajadottság miatt – azt, hogy az alapvető szolgáltatások közül legalább a vezetékes ivóvízellátás kiépüljön (ilyen pl. a Mezőség kiterjedt övezete). Ma már nem csupán egészségügyi kérdés, hanem az alapvető emberi jogok egyike az egészséges ivóvíz biztosítása (Kurkó, 2009; 2010).

Az elektromosenergia-hálózat terén az erdélyi települések viszonylag jobb helyzetben vannak, de így is fellelhetők azok a jóléti különbségek, amelyek a város–vidék kettősségből adódnak. Míg a városi települések esetében a teljes kiépítettség jellemző, addig még léteznek olyan vidéki települések, ahol a lakások csupán fele rendelkezik energiahálózattal. Itt kell megemlítenünk a turisztikai szempontból is ismert Máramaros megyei Barsana, a Hunyad megyei Batrina és Felzőbulzesd illetve egy sor Fehér és Bihar megyei – főként hegyvidéki – települést. Mindez a nagymértékű izoláltsággal, szegénységgel és alacsony életszínvonallal hozható összefüggésbe, hiszen egy kiöregedett és erőteljes népességcsökkenéssel sújtott településen a lakosok alacsony jövedelme nem teszi lehetővé e plusz költség fedezését (az említett településeket nem csupán alacsony népességszám, de a legmagasabb öregségi index és erős elvándorlás jellemzi – országos viszonylatban is).

21.1. táblázat: A lakás-infrastruktúra területi különbségei az erdélyi régiókban

		Vezetékes vízzel ellátott	Szennyvízelvezetéssel ellátott	Elektromos árammal ellátott	Konyha a lakásban	Fürdőszoba a lakásban
Székelyföld	Város	92,8	91,5	97,7	95,5	89,3
	Község	57,2	52,6	93,3	88,6	49,1
Közép-Erdély	Város	94,6	94,3	98,9	95,8	92,5
	Község	50,6	49,4	96,3	78,9	45,6
Partium	Város	92,0	91,1	97,8	95,5	89,5
	Község	49,6	46,1	96,2	77,5	42,4
Dél-Erdély	Város	94,1	92,6	97,7	93,7	89,9
	Község	56,5	51,1	95,1	79,5	46,7
Bánság	Város	93,3	92,3	97,9	94,3	88,9
	Község	61,2	58,8	95,7	85,6	48,4
Észak-Erdély	Város	88,0	88,0	96,2	91,9	84,1
	Község	54,2	53,7	94,7	71,6	44,0

Forrás: Erdélystat.ro

A lakások felszereltsége is éles ellentétről tanúskodik: a központi fűtéssel ellátott lakások szempontjából főként a Krassó-Szörény megyei vidéki települések maradnak alul (alig 1%-uknak van csatlakozása), míg a fürdővel nem rendelkező vidéki lakások esetében – a már korábbiakban is említett – egyes Fehér és Hunyad megyei települések (5% alatt) mutatják az alacsony életszínvonal látványos jegyeit. Ettől eltérő tendencia figyelhető meg az egy lakosra jutó lakható felület területi megoszlásában, hiszen a legjobb pozícióban nem feltétlenül a legnagyobb városok vannak, hanem egyes szuburbán települések is, mint a Temes megyei Újszentes, a Maros megyei Koronka, a Kolozs megyei Gyalu vagy éppen a Hunyad megyei Felsőbulzesd és Bunyila. Ez utóbbi két településen viszonylag magas az idősek és özvegyek aránya, ezért olyan magas az egy lakosra jutó lakható felület.

Az említett infrastrukturális hiányosságok a szegénységgel és egyben a jóléttel mutatnak szoros összefüggést, és jelentősen meghatározzák a népesség társadalmi pozícióját és a települések hierarchikus megoszlását. Annak ellenére, hogy az elmúlt időszakban jelentősen csökkent a szegénységi ráta országos szinten és erdélyi vonatkozásban egyaránt, egyes európai szakértők szerint ez a csökkenés oly lassú ütemben haladt, hogy még várhatóan 15 évnek kell eltelnie, hogy Románia és történelmi régiója, Erdély felzárkózzon az EU-tagországokhoz.

21.3. Társadalmi jóllét

Bár a korábbi vizsgálatok rámutattak, hogy Románia és ezen belül Erdély jelentős részén a népesség szegénységi rátája viszonylag magas értékeket ér el, szükséges megemlítenünk a társadalmi jóllét néhány aspektusát is. Annak ellenére, hogy nincs a jóllétnek egy általánosan elfogadott definiciója, hiszen a különböző tudományterületek, mint a pszichológia, szociológia, filozófia vagy közgazdaságtan eltérő értelmezéssel ruházzák fel, a jóllét lényegében az emberek élethelyzetének meghatározására szolgál (Conceição – Bandura, 2008).

Mindenekelőtt különbséget kell tennünk a jólét és a jóllét fogalmak között (objektív és szubjektív meghatározás), hiszen tartalmilag eltérő folyamatokhoz köthetőek:

- A *jólét* a jelenleg is uralkodó fogyasztói társadalomban tapasztalható pénzügyi bőséget, anyagi javakban és kizárólag pénzért kapható szolgáltatásokban való gazdagságot jelent.
- A *jóllét* nem az anyagi érdekeket, a gazdagságot helyezi előtérbe, hanem az emberek „boldogságát". Nem az emberek minél jobb anyagi helyzetével állítja egyenes arányosságba a boldogságérzetüket, hanem a munka és a minél nagyobb fizetés helyett a szabadidőt, az egészséget, a családi és baráti kapcsolatokat tekinti fontosnak.

A II. világháború után a világgazdaság egésze jelentős fejlődésen ment át, a jóléti állam elsősorban a mennyiségi növekedési mutatókra alapozó ágazati és társadalompolitikai célokat tűzött ki. Az általános növekedés mellett azonban nem kerültek a felszínre a nemzetgazdaságok között húzódó fejlettségbeli eltérések, az egyes társadalmakon belüli éles jövedelmi, képzettségbeli különbségek. A társadalmi haladást, a jólétet (*welfare*) és jóllétet (*well-being*) mérő kísérletek már ekkor rávilágítottak arra, hogy az anyagi kibocsátás szintje egy közepes fejlettségi szint elérése után már egyre gyengébb kapcsolatot mutat a társadalmi jólléttel, a népesség elégedettségével és boldogságával. A hatvanas évekre már világossá vált, hogy a fajlagos GDP növekedésére koncentráló fejlesztéspolitika és társadalompolitika nem hatásos (Nagy–Koós, 2015). Ezt követően a GDP helyett komplex, több társadalmi tényezőt is magába

foglaló mutatók létrehozására törekedtek. Ezek közül is a legismertebb a humán fejlettségi index (*Human Development Index*), de emellett számos többtényezős mutatót dolgoztak ki a nemek közötti egyenlőtlenségekre (*Gender Inequality Index*), a szegénység főbb jellemzőire (*Multidimensional Poverty Index*), ez utóbbiban először jelenik meg egy környezeti elem is, az egészséges ivóvízhez való hozzáférés lehetőségének mutatójában (England, 2004). A környezeti problémák növekedése és a globális klímaváltozás hívta életre a környezeti teljesítmény index (*Environmental Potential Index*), illetve az éghajlatvédelmi teljesítménymutató index (*Climate Capacity Potential Index*) kidolgozását. Előbbiben a 10 kategóriába sorolt 25 teljesítményindikátor alapján a környezetvédelem mellett a közegészségügy és az ökoszisztéma egészségi állapotát is figyelembe veszik, utóbbi főként a nemzetközi éghajlat-politika végrehajtási hatékonyságát méri (Pomázi, 2010). Napjaink legsokoldalúbban elemzett mutatója a *Millenium Development Goals Dashboard on Sustainability* c. kutatás, amelynek alapján elkészült a világ fenntartható fejlődési indexének országokra vetített értéke. A felhasznált mutatók a gazdasági, társadalmi és környezeti elemeket ölelik fel, de újdonságnak számít, hogy megjelenik az intézményrendszer állapota is (UNDP, 2009).

A legösszetettebb index, amely az ökológiai állapotot, az életkilátásokat és a szubjektív elégedettséget, a boldogságérzetet egyaránt felöleli, az a „boldog bolygó" index (*Happy Planet Index*) (Abdallah et al., 2009). Európai Uniós viszonylatban az első európai életminőség-felmérést (*European Quality Life of Survey*) 2003-ban végezték el 28 ország összehasonlításával, amelyben az EU 15 régi tagállama, a 10 akkori tagjelölt ország, valamint három társult ország vett részt. Ekkor arra a következtetésre jutottak, hogy bizonyos mutatók elégedettségi szintje között (mint az életminőség, a lakhatás feltételei, a munkakörülmények, az egészségi állapot és az egészségügyi szolgáltatások szintje), jelentős eltérés mutatkozik a különböző országok között, tehát nem csupán a gazdasági teljesítményben, de a jóllét legfontosabb dimenzióiban is erőteljes felzárkózásra van szükség (Nagy–Koós, 2015). A 2013-as év folyamán egy további pilotfelmérésre került sor a szubjektív jólétről, a társadalmi egyenlőtlenségekről, a társadalmi és közszolgáltatások minőségéről, amelyet napjainkban az Európai Életminőség Megfigyelőközpontja tesz közzé.

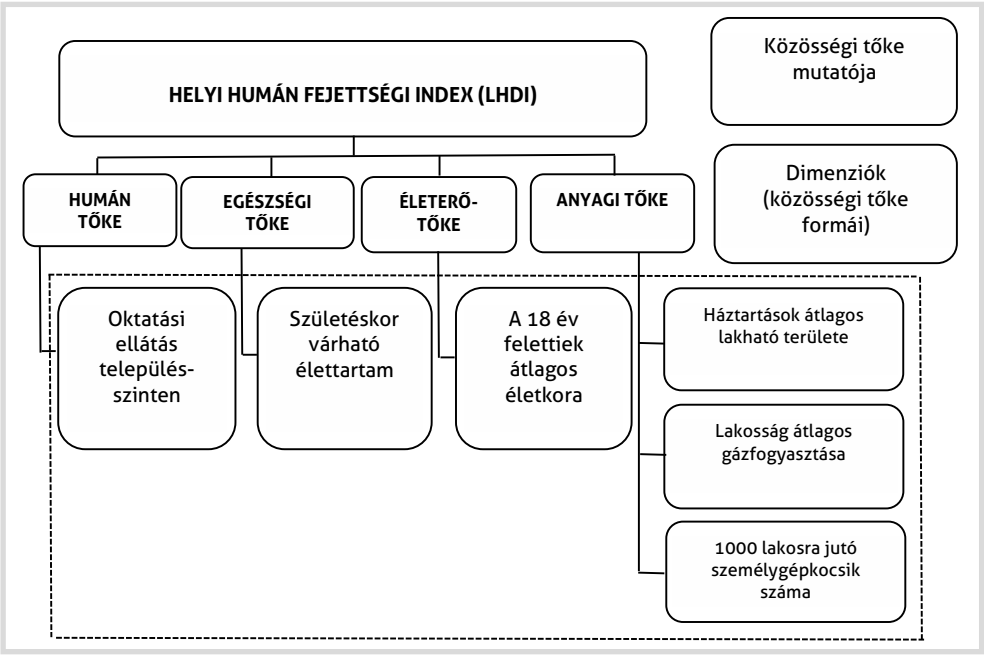
2012-től kerül felmérésre az országok boldogságvizsgálata (*World Happiness Index*), amelyben olyan szempontokat vesznek figyelembe, mint az egy főre eső GDP alapján mért anyagi jólét, az egyének társadalmi támogatásának mértéke, a születéskor várható egészséges élettartam, az egyének életük fontos döntéseiben való szabadságjogainak érvényesülése, illetve a korrupció mértéke a társadalomban.

Természetesen, emellett még számos mutató áll rendelkezésre, amely a jóllétet hivatott komplex mutatóval megragadni, és a gazdasági tényezők mellett a fenntarthatóságot is előtérbe helyezi, utalva arra, hogy a jóllét legfontosabb tőkéit (természeti, fizikai, emberi, társadalmi tőke) mennyire képes egy társadalom a következő generációinak is átadni.

Bár a korábbi komplex mutatók egyikére sincs erdélyi vonatkozású adatbázis, egy székelyföldi mintán készült kérdőíves kutatás során elkészült Székelyföld boldogságtérképe. A felmérést készítők arra voltak kíváncsiak, hogyan érzik magukat az emberek Székelyföldön, mennyire céltudatosak, milyen a globális jóllétük, éppen ezért a kérdőíves felmérés/kvantitatív kutatás a válaszadók pszichológiai, spirituális jóllétére, fizikai, mentális állapotára tért ki. A felmérés az általános elemzésen túl az úgynevezett boldogságindex segítségével, 1-től 10-ig terjedő skálán jelzi a különböző régiók, a nemek közötti és a korcsoportonkénti különbségeket. Ha a magyarországi lakosokkal hasonlítjuk össze az eredményeket, kiderül, hogy az

Erdélyben élő magyar férfiak 10 fokú skálán mért boldogságszintje szignifikánsan magasabb, és a „pozitív mentális egészségi" mutatókban, valamint a „testi és fizikai állapotuk" szintjében is magasabb értékeket adtak, mint a magyarországi tesztkitöltők. A nők mintájában a boldogságszint ugyancsak szignifikánsan magasabb az Erdélyben élőknél, de alulmarad a „pozitív mentális egészségi" szint értékei esetében. Az erdélyi minta alapján készült eredmények megerősítették, hogy boldogabbak a nők, a házasok, a jobb anyagi helyzetben élők, és a több gyermeket nevelők. A három székelyföldi megyére vonatkozóan megállapítható, hogy a nők és a vidéken élők a legboldogabbak, Hargita megye mutatói pedig a legmagasabbak. Így például, míg Maros és Hargita megyében a nők boldogságindexe egyaránt 7,71, addig a Kovászna megyei nők hasonló mutatója csupán 7,50. A férfiak esetében, mint említettük, Hargita megye jár az élen (7,63 ponttal), ezt követi Kovászna (7,50) és Maros megye (7,26). Településtípus szerint a Hargita megyei vidékiek (7,80) és városiak körében (7,61), sokkal magasabb a boldogságindex, mint a Maros (7,67) és a Kovászna megyei vidékiek (7,66), valamint városiak körében (előbbiben 7,55, utóbbiban 7,40). Összesítve, a Hargita megyeieknél 7,69-es, a Kovászna megyeieknél 7,48-as, a Maros megyeieknél pedig 7,58-as boldogságindexet kalkuláltak. A felmérés szerint nincs különbség a fiatalok és az idősek boldogságérzetében, a 60 év fölöttiek is ugyanannyira boldogok, mint a 15–24 év közöttiek.[6]

21.7. ábra: Az LHDI felépítése

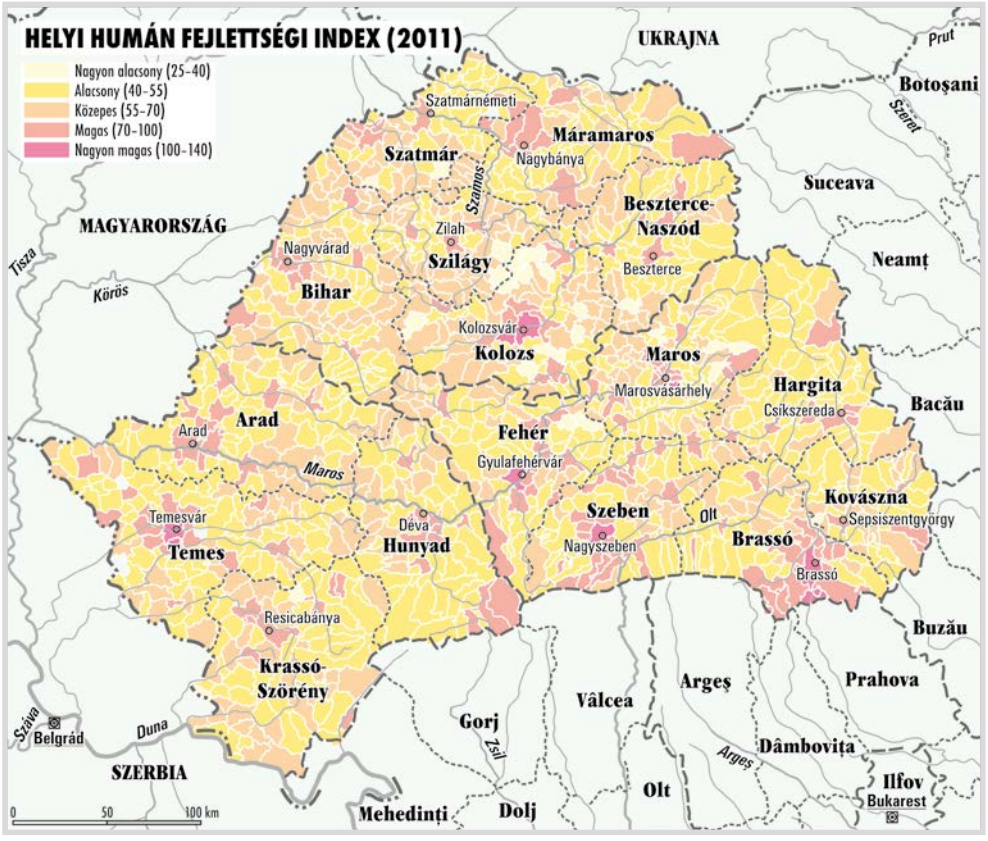

Forrás: Sandu, 2011

6 Készül Székelyföld boldogságtérképe – ezt lehet eddig tudni a felmérésről. *Maszol.ro,* 2019. március 25. – https://www.maszol.ro/index.php/tarsadalom/109729-keszul-szekelyfold-boldogsagterkepe-ezt-lehet-eddig-tudni-a-felmeresr-l (Utolsó letöltés: 2019. 06. 17.)

A romániai és egyben az erdélyi vizsgálatok főként a humán fejlődés indexére összpontosítanak, ezen belül is a Dumitru Sandu szociológus által kidolgozott, és a 2002-es, valamint a 2011-es évekre közzétett helyi humán fejlettségi indexre (*Local Human Development Index*, a továbbiakban LHDI). Mivel ez a mutató nemcsak megyei, de községi szinten is elérhető, ezért az elkövetkezőkben ezt részletezzük az erdélyi települések jóllétének mérésére. Módszertanilag a helyi humán fejlettségi index az Egyesült Nemzetek Szervezete által kidolgozott humán fejlődési mutatón alapszik, amely figyelembe veszi az oktatást, a gazdasági teljesítőképességet és a népesség egészségi állapotát. Gyakorlatilag a helyi humán fejlődési index az emberi, egészségi, az életerő- és anyagi tőkét kifejező mutatókat kombinálja, és ezekből hozza létre a komplex mutatót.

21.8. ábra: A helyi humán fejlettségi index (2011).
Készítette: Bartos-Elekes Zsombor, Magyari-Sáska Zsolt

Forrás: Sandu, 2009

Míg az első három dimenziót egyetlen mutatószám jelöli, a negyedik dimenzió, vagyis az anyagi tőke három mutatószám faktorszkórjaiból tevődik össze (háztartások átlagos lakható felülete, lakosság átlagos gázfogyasztása és az 1000 lakosra jutó személygépkocsik száma). Ezt követően egy új faktorszkór aggregálja a közösségi tőke nagyságát becslő négy mutató

értékeit. A helyi humán fejlettségi index legnagyobb előnye, hogy lehetővé teszi a végső mutató településszintű összehasonlítását.

Meg kell jegyeznünk, hogy, míg romániai viszonylatban a települések LHDI-jének átlagértéke 2002-ben 43, és 2011-ben 56 volt, addig az erdélyi települések hasonló mutatója jóval felülmúlja a romániai átlagértéket, hiszen 2002-ben ez 48 volt, 2011-re pedig 60-ra növekedett. A legmagasabb humán fejlettségi indexszel jellemezhető települések a városi térségekből kerülnek ki, de viszonylag jobb pozícióban vannak azok a települések is, amelyek valamely nagyváros közvetlen környezetében helyezkednek el.

Így 2002-ben a rangsor első tíz helyén 8 városi és 2 vidéki térséget találunk: a Temes megyei Újszentest és a Brassó megyei Keresztényfalvát, mindkét község szuburbán övezetben található. A nagyvárosokéval megközelítő életszínvonal, a kiépített infrastruktúra, az oktatási ellátás biztosítása és a főutakhoz való hozzáférhetőségnek köszönhetően 2011-re már a tíz legmagasabb humán fejlettségi indexszel jellemezhető települések között további 4 vidéki települést találunk: legelső helyre a már említett Temes megyei Újszentes került, de szorosan követi a szintén Temes megyei Gyüreg, a Kolozs megyei Szászfenes, valamint a Maros megyei Koronka. Mind a négy település olyan nagyvárosok szuburbán övezetében helyezkedik el, mint Temesvár, Kolozsvár és Marosvásárhely, amelyek évszázados múltra visszatekintő oktatási és kutatói hálózattal, kiépített infrastruktúrával, jó közlekedési viszonyokkal és magas fejlettségi szinttel jellemezhetők. Az említett nagyvárosok szintén a legmagasabb LHDI-vel jellemzhető zónában találhatók.

21.2. táblázat: A 10 legmagasabb LHDI-vel jellemezhető települések 2002-ben és 2011-ben

Település	Megye	LHDI 2002	Település	Megye	LHDI 2011
Predeal	Brassó	91	Újszentes	Temes	140
Nagyszeben	Szeben	86	Kolozsvár	Kolozs	106
Kolozsvár	Kolozs	84	Gyüreg	Temes	105
Gyulafehérvár	Fehér	83	Szászfenes	Kolozs	104
Újszentes	Temes	83	Nagyszeben	Szeben	104
Beszterce	Beszterce-Naszód	81	Koronka	Maros	103
Keresztényfalva	Brassó	81	Predeal	Brassó	103
Zilah	Szilágy	80	Gyulafehérvár	Fehér	102
Brassó	Brassó	79	Brassó	Brassó	101
Székelyudvarhely	Hargita	78	Temesvár	Temes	100

Forrás: www.sites.google.com/site/dumitrusandu

Amennyiben a hierarchia utolsó helyén szereplő településeket vesszük alapul, 2002-ben mintegy hatszoros különbség figyelhető meg a legmagasabb és legalacsonyabb értékkel bíró térségek között. 2011-re valamelyest csökkentek a meglévő társadalmi egyenlőtlenségek, hiszen a két eltérő fejlettségű településkategória között már csak négyszeres volt az eltérés. Az alacsony humán fejlettségi indexszel jellemezhető térségek között főként elszigetelt, a közszolgáltatásokat nehezen elérő vagy hiányos kiépítésű községeket találunk, mint a Mezőség

kiterjedt övezetében található Maros megyei Faragó vagy a Kolozs megyei Magyarpalatka, Magyarszovát vagy Récekeresztúr.

21.3. táblázat: A 10 legalacsonyabb LHDI-vel jellemzhető települések 2002-ben és 2011-ben

Település	Megye	LHDI 2002	Település	Megye	LHDI 2011
Récekeresztúr	Kolozs	25	Récekeresztúr	Kolozs	38
Drág	Szilágy	25	Magyarszovát	Kolozs	36
Temesfő	Krassó-Szörény	23	Faragó	Maros	35
Csákigorbó	Szilágy	22	Magyarforró	Fehér	35
Borsaújfalu	Kolozs	21	Drág	Szilágy	35
Csürülye	Kolozs	20	Nagszokond	Szatmár	34
Magyarszarvaskend	Kolozs	18	Magyarpalátka	Kolozs	33
Ajton	Kolozs	18	Ajton	Kolozs	33
Bábolna	Kolozs	17	Berlistye	Krassó-Szörény	33
Székelyandrásfalva	Hargita	16	Nyárádmagyarós	Maros	29

*Forrás:*https://www.researchgate.net/publication/294407089_Local_human_development_index_LHDI

Bár a legtöbb település esetében látható javulás észlelhető a vizsgált mutató szempontjából, ez többnyire az anyagi tőke növekedésének számlájára írható (a vonalas infrastruktúra kiépítésének elterjedésének), hiszen a demográfiai elöregedés általános jelenséggé válása, illetve egyes térségekben a korai iskolaelhagyás növekedése jelentősen befolyásolta a humán tőke és a vitalitási tőke kedvező alakulásának lehetőségét.

Szakirodalom

Abdallah, S. – Thompson, S. – Michaelson, J. – Marks, N. – Steuer, N. (2009). *The (Un)Happy Planet Index: An Index of Human Well-Being and Environmental Impact.* New Economics Foundation, London.

Abdallah, S. – Thompson, S. – Michaelson, J. – Marks, N. – Steuer, N. (2009). *The Happy Planet Index 2.0: Why Good Lives Don't Have to Cost the Earth*. NEF – New Economics Foundation, London.

Conceição, P. – Bandura, R. (2008). *Measuring Subjective Wellbeing: A Summary Review of the Literature.* United Nations Development Programme (UNDP) Development Studies, Working Paper.

England, R. (2004). A bruttó hazai termék alternatívái: kritikai áttekintés. In: Pataki Gy. – Takács-Sánta A. (szerk.): *Természet és gazdaság. Ökológiai közgazdaságtan szöveggyűjtemény.* Typotex Kiadó, Budapest, 300–322.

Ilie, S. (2003). Sărăcie și excluziune socială. Incluziunea socială ca obiectiv al sistemului de protecție socială. *Calitatea Vieții*, 14 (3–4), 1–32.

Kurkó I. (2009). Kommunális szolgáltatások. In: Horváth Gy. (szerk.): *A Kárpát-medence régiói. Dél-Erdély és Bánság*. Dialóg Campus, Pécs–Budapest, 379–392.

Kurkó I. (2010). *Disparități geodemografice și economice din România în perioada de tranziție*. Editura Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca.

Monostori J. (2009). Szegénység az erdélyi magyarok körében és a vidéki Magyarországon. In: Spéder Zs. (szerk.): *Párhuzamok. Anyaországi és erdélyi magyarok a századfordulón*. KSH Népességtudományi Kutatóintézet, Budapest, 275–297.

Nagy G. – Koós B. (2015). A jól-lét index fejlődése. In: Szirmai V. (szerk.): *A területi egyenlőtlenségektől a társadalmi jól-lét felé*. Kodolányi János Főiskola, Székesfehérvár, 47–65.

Péter L. (2011). Újszegénység Romániában. Makrotársadalmi folyamatok és következmények. *Korunk*, 22 (4), 10–19.

Pomázi I. (2010). A társadalmi haladás mérése. *Statisztikai Szemle*, 88 (3), 221–235.

Rat C. – Tobias, A. – Veres V. (2015). Mapping Deprivation in Rural Areas From Transylvania: Reflections on a Methodological Exercise. *Studia UBB Sociologia*, 60 (2), 85–112.

Revenga, A. – Ringold, D. – Tracy, W. M. (2002). *Poverty and Ethnicity, a Cross-County Study of Roma Poverty in Central Europe*. The World Bank, Washingon.

Sandu, D. (2016). *Local Human Development Index*. https://www.researchgate.net/publication/294407089_Local_human_development_index_LHDI. (Utolsó letöltés: 2018. 06. 14.)

Sandu, D. (1999). Dezvoltare și sărăcie în satele României. *Sociologie Românească*, 4, 117–138.

Sandu, D. (2011). *Regional Development in Romania. CNCSIS ID 2068 Dezvoltarea capitalului comunitar în Romania*. Bucharest. Vol. 20; 2009–2011. 1–19.

Török I. (2018). Qualitative Assessment of Social Vulnerability to Flood Hazards in Romania. *Sustainability*, 10 (10), 1–20.

UNDP (2009). *MDG Dashboard on Sustainability 2009.* United Nations Development Programme, New York. http:\\hdr.undp.org/en/statistics/ (Utolsó letöltés: 2019. április 17.)

World Bank (2016). *Atlasul zonelor rurale marginalizate*. http://documents.worldbank.org/curated/en/237481467118655863/pdf/106653-ROMANIAN-PUBLIC-PI-6-Atlas-Iunie2016.pdf (Utolsó letöltés: 2019. április 17.)

Zamfir, C. (coord.) (1999). *Dicționarul de sărăcie*. ICCV, București.

Zamfir, C. (2001). Situația sărăciei în România – dimensiuni, surse, grupuri de risc. *România socială – Revistă de cultură și analiză socială*, 2, 5–11.

***

Erdélystat.ro – http://statisztikak.erdelystat.ro/cikkek/a-bukaresti-regio-utan-erdelyben-a-legjobbak-a-lakaskorulmenyek/21 (Utolsó letöltés: 2019. május 27.)

Készül Székelyföld boldogságtérképe – ezt lehet eddig tudni a felmérésről. *Maszol.ro,* 2019. március 25. – https://www.maszol.ro/index.php/tarsadalom/109729-keszul-szekelyfold-boldogsagterkepe-ezt-lehet-eddig-tudni-a-felmeresr-l (Utolsó letöltés: 2019. 06. 17.)

Legea nr. 416/2011 privind venitul minim garantat. *Monitorul official*, 1 ianuarie 2002.

*** Tempo Online. *Baza de date statistice Tempo Online.* Institutul National de Statistică. http://statistici.insse.ro:8077/tempo-online/ (Utolsó letöltés: 2019. május 27.)

Kerekes Kinga, Balla Emese

22. Vidékfejlesztési törekvések Erdélyben

22.1. Bevezető

Az erdélyi vidék természeti adottságait, gazdasági és társadalmi jellemzőit tekintve igen sokszínű. A vidéki ember számára elsődleges foglalkoztatási lehetőséget nyújtó mezőgazdaság-erdőgazdálkodás körülményei – a domborzati és éghajlati sajátosságok függvényében – tájegységenként nagyon eltérőek. Erdély-szerte számos természeti látványosság és történelmi-kulturális örökség lelhető fel, kedvező feltételeket biztosítva ezáltal a turizmus számára. Egyes falvak élénken őrzik néphagyományaikat, építészeti jellemzőiket, így is fenntartva a közösség megtartó erejét, míg másokat a közeli nagyvárosok kebeleznek be, vagy éppen ellenkezőleg, elnéptelenednek, a fiatalok elmennek.

A vidéki problémák és kihívások viszont hasonlóak: az alapinfrastruktúra fejletlen; a községi utak, utcák rossz állapotban vannak; a víz- és a csatornahálózat nem megfelelően kiépített vagy éppenséggel hiányzik; az iskolák, művelődési házak, orvosi rendelők omladoznak. Megfigyelhető azonban, hogy e tekintetben az utóbbi évtizedben – az EU-s vidékfejlesztési támogatások révén – lényeges javulás következett be.

A szakirodalmi források alapján elmondhatjuk, hogy a romániai vidéket a következő fő gazdasági-társadalmi jelenségek befolyásolják: a mezőgazdasági területek (köztük a legelők, szőlősök, gyümölcsösök) parlagon hagyása; a duális birtokszerkezet kialakulása; az állattenyésztés fontosságának drasztikus csökkenése; a vidéki társadalom elnéptelenedése, elöregedése; a munkaerő alacsony képzettsége és minőségének a csökkenése; a vidéki oktatás alacsony színvonala; a vidéki szegénység elterjedése; a primer szektor túlsúlya a vidék gazdaságában; a mezőgazdasági nyersanyagok feldolgozásának alacsony hozzáadott értéke; a kézműves tevékenységek drasztikus visszaszorulása, eltűnése; az alacsony vállalkozói aktivitás; az erdők kapzsi módon való kitermelése; a közigazgatási autonómia és a decentralizáció hiánya a vidékfejlesztés esetén (a vidékfejlesztési programok Bukarest általi irányítása) (lásd Bíró–Bíró; Kerekes et al., 2010; 2017; Mezei et al., 2009; Otiman, 2013; Vincze, 2005; 2010; 2012; Vincze–Bíró, 2011).

Ezeket a tényezőket Erdélyben is beazonosíthatjuk a témában közölt számos tanulmány révén (Balla et al., 2016; Biró et al., 2015; Csata, 2013; Gagyi, 2007; Kerekes, 2008; Kiss–Csák, 2016; Miklós, 2009; Oláh, 2008; Szabó, 2002; Szőcs et al., 2012; Vincze, 2000; 2002; 2005), amelyben a helyi kihívások mellett sok esetben a megoldásokról, jó gyakorlatokról is olvashatunk.

A vidékfejlesztés Vincze (2010, 140) szerint a „rurális térségek kapacitásainak önfenntartó és fenntartható fejlesztését" jelenti, azaz minden olyan tevékenységet magába foglal, amely „a vidéki településeken élő lakosság megélhetési körülményeinek, jövedelemszerzési lehetőségeinek, vagyis az életminőségének javítására irányul, továbbá olyan tevékenységeket is,

amelyek a természeti erőforrások, a környezet, a táj megőrzését szolgálják, és amelyek a vidék társadalomban betöltött funkciójának ellátását erősítik". A vidékfejlesztés legfontosabb szereplői a vállalkozások, az önkormányzatok, a helyi lakosság előtt tekintéllyel bíró civilek, illetve az adott vidéki térséghez kötődő döntéshozók.

Ebben a fejezetben meghatározzuk, és néhány mutatóval jellemezzük az erdélyi vidéki térségeket, röviden kitérve a legnagyobb kihívást jelentő területekre, majd az EU-s vidékfejlesztési támogatások felhasználását ismertetjük az erdélyi megyék szintjén. Mivel több, a vidékfejlesztéshez szorosan kapcsolódó témát, mint például a demográfiai folyamatokat, a mezőgazdaságot, illetve a foglalkoztatást a kötet más fejezetei részletesen tárgyalják, terjedelmi okokból ezekre a területekre csak utalások szintjén térünk ki.

22.2. Vidéki területek és vidéki lakosság Erdélyben

Romániában a települések státusát törvény szabályozza[1], amely a községeket tekinti vidéki közigazgatási egységnek, illetve ezek összességét vidéki térségnek. Ezt a meghatározást követik a hivatalos statisztikák és Románia vidékfejlesztési tervei is.

A közigazgatási egységek szerkezete és státusa a törvény módosítása révén megváltoztatható, így az utóbbi három évtizedben több új község jött létre (kiválással), illetve egyes községek városi rangot kaptak. A vidéki lakosságra vonatkozó statisztikai adatokat ezért nem csak a demográfiai folyamatok, hanem a települések besorolásának változása is befolyásolta.

Míg Erdélyben 1990-ben 987 községet tartottak nyilván, ezeket 4982 falu alkotta, és 144 falusi település tartozott városi közigazgatási egységhez, az elérhető legfrissebb (2018-as) adatok szerint az erdélyi vidéket 1041 község (4915 falu) alkotja, és 204 városi önkormányzatokhoz tartozó falu nem képezi a vidéki térség részét. Romániában összesen 2861 község található, ezeket 12 487 falu alkotja, és további 470 falusi település tartozik városi önkormányzatokhoz. A településszámot tekintve tehát Erdélyben található a romániai vidéki közigazgatási egységek 36,4%-a, és itt lakik a vidéki népesség 32,1%-a.

22.1. táblázat: A vidéki lakosság száma és részaránya Erdély megyéiben, illetve ezek változása 1992 és 2018 között

Megye	A megyei összlakosságszám és változása			A vidéki lakosság száma és változása			A vidéki lakosság részaránya	
	1992	2018	2018/1992	1992	2018	2018/1992	1992	2018
Arad	491 404	471 155	96%	231 917	204 099	88%	47,2%	43,3%
Beszterce-Naszód	331 028	328 286	99%	210 923	198 507	94%	63,7%	60,5%
Bihar	652 631	617 118	95%	332 801	301 292	91%	51,0%	48,8%
Brassó	629 172	634 236	101%	146 158	172 642	118%	23,2%	27,2%
Fehér	418 600	376 589	90%	189 603	150 515	79%	45,3%	40,0%

1 A területi felosztásra vonatkozó 1968/2, illetve a területrendezésre vonatkozó 2001/350 és 2001/351 törvények.

Megye	A megyei összlakosságszám és változása			A vidéki lakosság száma és változása			A vidéki lakosság részaránya	
	1992	2018	2018/1992	1992	2018	2018/1992	1992	2018
Hargita	349 067	331 809	95%	191 143	185 810	97%	54,8%	56,0%
Hunyad	545 064	459 671	84%	130 070	102 144	79%	23,9%	22,2%
Kolozs	733 988	730 216	99%	250 096	251 481	101%	34,1%	34,4%
Kovászna	235 196	226 879	96%	110 728	113 199	102%	47,1%	49,9%
Krassó-Szörény	373 105	320 124	86%	157 652	133 026	84%	42,3%	41,6%
Máramaros	553 900	522 154	94%	257 730	208 097	81%	46,5%	39,9%
Maros	617 350	593 024	96%	305 201	283 625	93%	49,4%	47,8%
Szatmár	414 109	387 979	94%	224 078	202 454	90%	54,1%	52,2%
Szeben	457 846	466 905	102%	141 656	153 883	109%	30,9%	33,0%
Szilágy	272 842	245 088	90%	164 429	138 826	84%	60,3%	56,6%
Temes	710 291	752 091	106%	277 620	302 854	109%	39,1%	40,3%
Erdély	7 785 593	7 463 324	96%	3 321 805	3 102 454	93%	42,7%	41,6%

Forrás: saját szerkesztés az INS (2018) adatai alapján

Erdélyben az országos átlagnál (43,6%) két százalékponttal alacsonyabb (41,6%) a vidéki lakosság részaránya, a megyék között viszont ennél jóval nagyobb különbségeket figyelhetünk meg (lásd 22.1. táblázat). A legrurálisabb erdélyi megye Beszterce-Naszód, ahol a vidéki lakosság részaránya 1992-ben és 2018-ban is meghaladta a 60%-ot, a legurbánusabb pedig Brassó megye (1992-ben) és Hunyad megye (2018-ban), ahol a vidéki lakosság a 30%-ot sem éri el.

22.3. Gazdasági tevékenységek Erdély vidéki településein

Az erdélyi vidék máig meghatározó gazdasági tevékenysége a mezőgazdaság, ezt az ágazatot egy külön fejezet tárgyalja a jelen kötetben, ezért, fontossága ellenére, ebben a fejezetben nem térünk ki a mezőgazdasági statisztikák bemutatására.

A turizmus és az egyéb szolgáltatások ugyancsak fontos szerepet játszanak a vidék életében. Káposzta József szerint a falusi turizmus „jóval több, mint az alapvető szállás és étkezési szolgáltatások biztosítása", olyan tevékenység, amely segíti „a hagyományos falusi környezet megőrzését, a mezőgazdaság, a népi kultúra, a folklór, a népi építészet és mesterségek továbbélését", és „számottevően növelheti a vidék népességmegtartó erejét" (Káposzta, 2015, 21). A turisztikai lehetőségeket a fejletlen infrastruktúra és a befektetők hiánya miatt viszont sok település nem tudja kihasználni.

Az ipar és a szolgáltatási ágazat elsődlegesen városi környezetben fejlődött ki, de – a kedvezőbb telek- és ingatlanárak, illetve az olcsóbb munkaerő hatására – sok vállalkozás hoz létre vidéki telephelyet (Kerekes, 2008). Mivel azonban a vidéki vállalkozások számáról és tevékenységi területéről nem találunk adatokat a hivatalos statisztikákban és az elérhető

cégnyilvántartásokban, ezért a téma teljes körű, számszerűsített feldolgozására nincs lehetőségünk. Országos szinten a vállalkozásoknak kevesebb mint egyötödét jegyezték be vidéki településeken, és ez az arány véleményünk szerint az erdélyi megyékben sem magasabb.

Az erdélyi vidéki vállalkozások elemzése során Csata Zsombor (2013) a magas vállalkozói aktivitással rendelkező községek körében négy településklaszter-típust azonosított:

1. *A nagyváros közelségéből adódó komparatív gazdaságföldrajzi előnnyel rendelkező települések* kategóriája, amelybe a vállalkozásalapítás szempontjából legaktívabb községek javarésze tartozik. Példaként említhetők a Kolozsvár (Szászfenes, Gyalu, Tordaszentlászló, Apahida), Nagyvárad (Bors, Bihar, Fugyivásárhely), Temesvár (Újszentes, Győröd, Újmosnica), Brassó (Keresztényfalva, Botfalu), Szeben (Sellemberk, Kiscsűr), Arad (Fakert, Angyalkút), vagy Marosvásárhely (Marosszentkirály, Marosszentanna, Marosszentgyörgy) szomszédságában található települések.

2. *A természeti környezet turisztikai értékeivel jellemezhető községek*, például a Bihar megyei Vércsorog és Félixfürdő, a Kolozs megyei Jósikafalva, a Brassó megyei Törcsvár, a Krassó-Szörény megyében fekvő Herkulesfürdő közelében található Bélajablánc stb.

3. *A természeti erőforrásokban (erdők, ásványkincsek) gazdag településeken* is magasabb a vállalkozói aktivitás. A jelentős erdőterületekkel rendelkező településeken (pl. a Kelemen-, a Görgényi- és a Hargitai-havasok közelében fekvő településeken) sok a fakitermeléssel és fafeldolgozással foglalkozó vállalkozás. A bányavidékek nagy része a rendszerváltás után hanyatlásnak indult, majd a gazdaságösztönző kormányzati politikának (adókedvezményeknek) köszönhetően ezeken a településeken több céget jegyeztek be, amelyek egy része azonban máshol fejti ki tevékenységét. Ebbe a csoportba olyan települések tartoznak, mint Oláhszentgyörgy, Újradna, Óradna (Beszterce-Naszód megye), Erzsébetbánya, Miszmogyorós, Lacfalu (Máramaros megye), Sarmaság (Szilágy megye), Nadrág (Temes megye), Alsótelek (Hunyad megye).

4. *A szétszórt települések, magasabb vállalkozássűrűséggel* csoportba olyan települések tartoznak, amelyek a fenti három kategória egyikébe sem sorolhatók. Ezen belül találunk *hagyományturizmus*ra szakosodott településeket, amelyeket jellegzetes építkezési stílusuk, vagy valamely hagyományos iparág (szövés, fonás, fafaragás, fazekasság) művelése tesz vonzóvá a turisták számára. Ilyen például a kalotaszegi Kőrösfő és Kalotaszentkirály, vagy a máramarosi Farkasrév, Sajómező, Máragyulafalva, a Fehér megyei Torockó, vagy a székelyföldi Korond és Farkaslaka.

A vidéki gazdaság állapotát és szerkezetét is jól illusztráló foglalkoztatási helyzetet *Az erdélyi munkaerőpiac* c. fejezet tárgyalja, ezért erre itt nem térünk ki.

22.4. A vidéki infrastruktúra állapota Erdélyben

22.4.1. Úthálózat

A gazdasági tevékenységek számára, de az életminőséget nagymértékben befolyásoló oktatási és egészségügyi szolgáltatásokhoz való hozzáférés szempontjából is nélkülözhetetlen a fejlett úthálózat.

Az erdélyi községeken áthaladó utak állapota nagymértékben függ azok besorolásától, vagyis attól, hogy országos, megyei vagy községi útról van-e szó. Az erdélyi megyékben az

Országos Statisztikai Intézet[2] 2018-ra vonatkozó adatai szerint az országos műutak több mint 90%-a korszerűsített, azaz nagyobb terhelést elbíró, nehéz vagy közepes aszfaltréteg borítja. A megyei utak esetén már árnyaltabb a kép, ugyanis a korszerűsített megyei utak aránya egyes megyékben nem éri el a 15%-ot (pl. Maros, Szatmár megyében), más megyékben (pl. Fehér, Brassó, Kovászna megyében) pedig a 75%-ot is meghaladja. A fennmaradó útszakaszokat könnyű terhelés elbírására alkalmas burkolat vagy kőburkolat borítja, esetenként pedig földutak. A községi utak aránya az erdélyi megyékben 25% (Szeben megye) és 51% (Fehér megye) közötti, ezeknek mindössze 15%-a minősül korszerűsített útszakasznak, 21%-a könnyű burkolattal borított, 35%-a kőburkolattal borított, 29%-a pedig földút (INS, 2019).

22.2. táblázat: A korszerűsített községi utak aránya az erdélyi megyékben (2007, 2018)

Megye	2007	2018	Megye	2007	2018
Arad	0,9%	30,7%	Kovászna	1,0%*	13,2%
Beszterce-Naszód	0,7%	0,2%	Krassó-Szörény	10,4%	9,1%
Bihar	1,6%	1,5%	Máramaros	14,1%	13,8%
Brassó	0,7%	1,9%	Maros	0,3%	10,0%
Fehér	0,5%	30,8%	Szatmár	7,0%	28,9%
Hargita	0,2%	5,3%	Szeben	n.a.	27,6%
Hunyad	4,5%	25,5%	Szilágy	2,3%	2,7%
Kolozs	2,3%	31,3%	Temes	2,7%	1,3%

*2008-as adat
Forrás: saját számítások az INS (2019) adatai alapján

A községi utak korszerűsítését illetően 2007-től rendelkezünk adatokkal. A 22.2. táblázat a korszerűsített községi utak arányát, alakulását mutatja 2007-ben és 2018-ban, itt számottevő különbség figyelhető meg a megyék között. Egyes esetekben nem történt nagy változás az elmúlt tíz évben, például Beszterce-Naszód, Bihar, Szilágy vagy Temes megyékben jelenleg is rendkívül alacsony (3% alatti) a korszerűsített községi utak aránya. A másik póluson helyezkedik el Arad, Fehér, Hunyad, Kolozs és Szatmár megye, ahol az utak közel egyharmadát sikerült korszerűsíteni. Országos szinten a községi utak mindössze 17%-át korszerűsítették, ám ez is jelentős növekedés a 2007-es 4%-hoz képest. Mindemellett a korszerűsített utak egy része is felújításra szorul.

A községi utcák állapotáról sajnos nem rendelkezünk adatokkal.

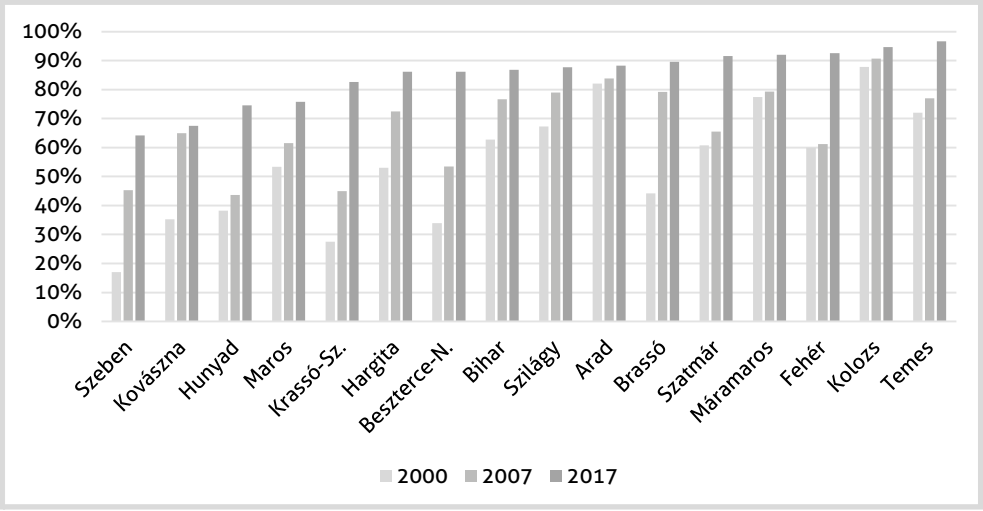
22.4.2. Vízhálózat

A vidéki alapinfrastruktúra fontos eleme az ivóvízhálózat, ugyanis ennek hiányában a lakosság kénytelen mindenféle egyéni, sok esetben szakszerűtlen megoldást találni. A vízhálózattal rendelkező községek aránya – főként az EU-s támogatásoknak köszönhetően – az utóbbi években megnőtt, de még így is vannak települések (közöttük magas turisztikai potenciállal

2 Institutul Național de Statistică (INS)

rendelkezők is), ahol a háztartásoknak nincs lehetőségük csatlakozni a központi vízhálózathoz, sőt sok esetben a vízhálózatba bekötött községekben sem jut el a vezeték minden háztartáshoz. A későbbiekben tárgyalt szennyvízhálózattal ugyanez a helyzet.

22.1. ábra: A vízhálózattal rendelkező községek aránya az erdélyi megyékben (2000, 2007, 2017)

Forrás: saját szerkesztés az INS (2019) adatai alapján

Az elérhető legfrissebb (2017-es) adatok szerint országos szinten a községek 77%-a rendelkezik vízhálózattal, az erdélyi átlag ennél magasabb (86%). A legjobb helyzetben Temes, Kolozs, Fehér, Máramaros és Szatmár megye van, itt ugyanis a községek több mint 90%-a rendelkezik vízhálózattal (lásd 22.1. ábra). A legalacsonyabb (70% alatti) arányban Szeben és Kovászna megye községei rendelkeznek ivóvízhálózattal. Látványos fejlődés figyelhető meg 2000 óta mindenhol, Arad és Kolozs megyén kívül (ahol már 2000-ben magas volt a vízhálózattal rendelkező községek aránya). További nagyarányú növekedés figyelhető meg 2007 és 2017 között Krassó-Szörény, Beszterce-Naszód, Fehér és Hunyad megyében. Az EU-s támogatásoknak köszönhetően a helyzet további javulására lehet számítani a következő években.

A vízhálózat hossza Erdély vidéki településein összességében 2007 és 2017 között megkétszereződött (1990 óta pedig majdnem megötszöröződött), elérve a 20 000 km-t. A legszámottevőbb – több mint tízszeres – növekedést 1990-hez képest Arad, Szeben, Szatmár, Krassó-Szörény, Brassó és Maros megyében jegyezték, 2007-hez képest pedig Fehér, Beszterce-Naszód, Krassó-Szörény és Hunyad megyében közel háromszoros növekedés következett be (lásd 22.3. táblázat)[3].

3 A községi utak hosszáról nem rendelkezünk adatokkal, így a vízhálózat hosszát nem tudjuk ezekhez viszonyítani.

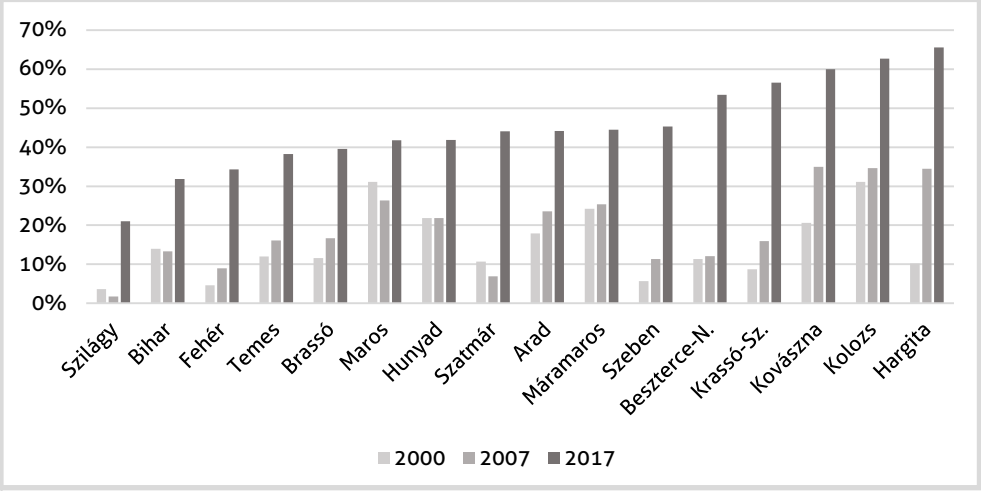
22.3. táblázat: A vidéki vízhálózat hossza az erdélyi megyékben 2017-ben, valamint ennek 1990-hez és 2007-hez viszonyított növekedése

Megye	A vízhálózat hossza és növekedése			Megye	A vízhálózat hossza és növekedése		
	2017 (km)	2017/ 1990	2017/ 2007		2017 (km)	2017/ 1990	2017/ 2007
Arad	1554,1	19,9	1,9	Kovászna	439	6,6	1,8
Beszterce-Naszód	947,5	7,0	2,9	Krassó-Szörény	805,3	13,2	2,7
Bihar	1949,1	5,4	2,1	Máramaros	1402,5	1,4	1,5
Brassó	1108,1	10,2	1,5	Maros	1370,4	10,1	2,2
Fehér	1075,5	4,1	3,1	Szatmár	1253,3	13,2	2,1
Hargita	1144,5	2,6	1,6	Szeben	797,5	17,0	2,6
Hunyad	867,7	8,7	2,7	Szilágy	1082,7	6,4	1,5
Kolozs	1987,3	2,8	1,7	Temes	2256,4	3,6	1,8

Forrás: saját szerkesztés az INS (2019) adatai alapján

22.4.3. Szennyvízhálózat

22.2. ábra: A szennyvízhálózattal rendelkező községek aránya az erdélyi megyékben (2000, 2007, 2017)

*Fehér megyénél 2001-es adat állt rendelkezésre
Forrás: saját szerkesztés az INS (2019) adatai alapján

A szennyvízhálózat szempontjából Erdély községei a vízhálózathoz képest rosszabb helyzetben vannak, bár az elmúlt időszakban – ugyancsak az EU-s támogatásoknak köszönhetően – javulás volt észlelhető (lásd 22.2. ábra). A szennyvízhálózattal rendelkező községek aránya Hargita, Kolozs és Kovászna megyében a legmagasabb, Szilágy, Bihar és Fehér megyében pedig a legalacsonyabb. Kevés kivételtől eltekintve, 2000 és 2007 között nem történtek nagy változások, 2007 és 2017 között viszont szembetűnő a növekedés. A legszámottevőbb változás Beszterce-Naszód, Krassó-Szörény, Szatmár és Szeben megyékben látható. Románia-szinten a községek mindössze 33%-a rendelkezik szennyvízhálózattal, ami jóval a 45%-os erdélyi átlag alatt helyezkedik el.

A vidéki szennyvízhálózat hossza 2007 és 2017 között közel hétszeresére nőtt Erdélyben (Máramaros és Temes megyéket nem számolva, ahol nem elérhetőek a 2007-es adatok), meghaladva az 5400 km-t. A legnagyobb növekedést Szatmár, Beszterce-Naszód és Szilágy megyében észlelhetjük, de nagyon sok település továbbra is nélkülözi a csatornázási rendszert (lásd 22.4. táblázat). Remélhetőleg az EU-s támogatások hatékony felhasználásával a közeljövőben javulni fog a helyzet.

22.4. táblázat: A vidéki szennyvízhálózat hossza az erdélyi megyékben 2017-ben, valamint ennek 2007-hez viszonyított növekedése

Megye	A szennyvízhálózat hossza és növekedése		Megye	A szennyvízhálózat hossza és növekedése	
	2017 (km)	2017/2007		2017 (km)	2017/2007
Arad	341,5	9,7	Kovászna	223,9	8,7
Beszterce-Naszód	462,1	31,2	Krassó-Szörény	405,8	7,2
Bihar	461,1	8,2	Máramaros	281,6	n.a.
Brassó	281,7	3,4	Maros	391,2	4,6
Fehér	266,4	13,7	Szatmár	414,8	36,1
Hargita	637,1	3,6	Szeben	429,3	5,0
Hunyad	257,8	6,5	Szilágy	216,1	24,6
Kolozs	670,3	6,0	Temes	621,3	n.a.

Forrás: saját számítások az INS (2019) adatai alapján

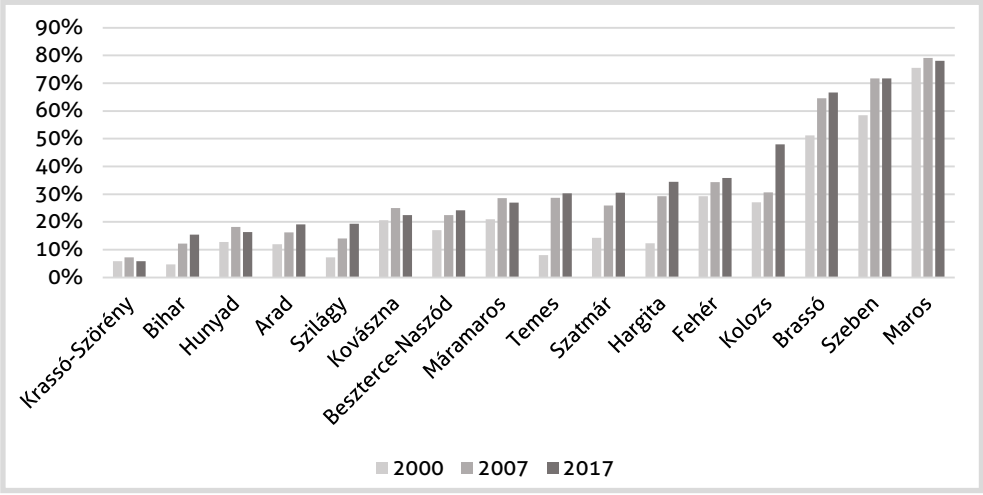
22.4.4. Gázellátó hálózat

Nagyon sok romániai község számára nem érhető el a vezetékes gáz, elsősorban az infrastruktúra kiépítésének magas költsége miatt, amely a gázellátó cégeket terheli, és amelynek következtében (főként az izolált települések esetén) a szükséges beruházások megtérülési ideje igen hosszú. Az elektromos energiával és gázellátással kapcsolatos törvény 2018-as módosítása[4] értelmében lehetővé vált az ilyen esetekben a helyi önkormányzatok részvétele a gázellátó hálózat infrastruktúrájának kiépítésében, így a helyzet a jövőben várhatóan javulni fog.

4 Lege pentru modificarea si completarea Legii energiei electrice si gazelor naturale nr. 123/2012. *Monitorul Oficial al României*. Partea I, nr. 604/16.VII.2018

Erdélyben az elérhető legfrissebb (2017-es) adatok szerint 357 községben, azaz a községek 34%-ában érhető el vezetékes gázhálózat (a romániai átlag 24%). A legjobb helyzetben Maros, Szeben és Brassó megyék vannak, itt ugyanis a községek körülbelül 70%-ában van gázcsővezeték, míg Krassó-Szörény, Bihar, Hunyad, Arad és Szilágy megyében a gázhálózatba bekapcsolt községek aránya nem éri el a 20%-ot sem. Számottevő növekedés 2000 óta csak Temes, Kolozs és Hargita megyében történt (lásd 22.3. ábra).

22.3. ábra: A vezetékes gázhálózattal rendelkező községek aránya az erdélyi megyékben (2000, 2007, 2017)

Forrás: saját szerkesztés az INS (2019) adatai alapján

A 2017-es adatok szerint az Erdély községeiben lefektetett gázvezetékek együttes hossza 9270 km, 23%-os növekedést mutatva a 2007-es értékhez képest. A legnagyobb mértékben Kolozs és Szatmár megyében bővült a gázhálózat, a vezetékek hossza tekintetében pedig Maros megye vezet (lásd 22.5. táblázat).

22.5. táblázat: A vidéki gázvezetékek hossza az erdélyi megyékben 2017-ben, valamint ennek 2007-hez viszonyított növekedése

Megye	A gázvezetékek hossza és növekedése		Megye	A gázvezetékek hossza és növekedése	
	2017 (km)	2017/2007		2017 (km)	2017/2007
Arad	420,3	1,5	Kovászna	81,8	1,2
Beszterce-Naszód	406,2	1,1	Krassó-Szörény	91,2	0,9
Bihar	233,6	1,6	Máramaros	457,3	1,1
Brassó	712,2	1,2	Maros	2347,4	1,1

Megye	A gázvezetékek hossza és növekedése		Megye	A gázvezetékek hossza és növekedése	
	2017 (km)	2017/2007		2017 (km)	2017/2007
Fehér	614,7	1,1	Szatmár	328,3	1,7
Hargita	310,5	1,2	Szeben	672,3	1,1
Hunyad	168,1	1,2	Szilágy	222,2	1,4
Kolozs	1388,6	1,8	Temes	815,8	1,1

Forrás: saját számítások az INS (2019) adatai alapján

22.5. Az EU-s vidékfejlesztési támogatások felhasználása Erdélyben

Mind a romániai, mind pedig az erdélyi vidéki területek számára az EU-s csatlakozás egyik kétségkívül legfontosabb hozadéka az EU-s támogatásokhoz való hozzáférés lehetősége. A csatlakozás előtt Románia már igénybe vehette az úgynevezett előcsatlakozási eszközöket (PHARE, ISPA, SAPARD), amelyek az elnyerhető összegeken túl az EU-s támogatási rendszer megismerésében nyújtottak segítséget.

A SAPARD-program kifejezetten a vidékfejlesztést (infrastruktúra és gazdaság fejlesztését) szolgálta. Ennek keretében 2000–2009 között Romániában 1,348 milliárd euró értékben történtek kifizetések, ami 88%-os abszorpciós rátát jelentett. Az erdélyi fejlesztési régiók helyzetét tekintve elmondható, hogy a SAPARD-programban megítélt támogatások 14%-a a Középrégióba, 10-10%-a pedig az Északnyugati és a Nyugati Régióba irányult (MADR, 2011).

Ebben a fejezetben, terjedelmi okok miatt, csak a 2007-es EU-s csatlakozás utáni vidékfejlesztési programokkal foglalkozunk részletesebben.

A 2007 utáni időszakban már tagországként, az Európai Unió szabályait, iránymutatásait követve Romániának is ki kellett építenie a finanszírozás lebonyolításához szükséges intézményrendszert, valamint operatív programokat kellett kidolgoznia az adott szakpolitikai területeken, amelyek közül az egyik a vidékfejlesztés volt.

A vidékfejlesztési politika segítséget nyújt az EU vidéki térségeinek ahhoz, hogy megfeleljenek a 21. század gazdasági, környezeti és társadalmi kihívásának. A vidékfejlesztési politika több célkitűzése egyszersmind az európai strukturális és beruházási alapoknak is célkitűzése. Vidékfejlesztési politikáját az EU az *Európai Mezőgazdasági Vidékfejlesztési Alapból* (EMVA) finanszírozza. A közös költségvetésből mindegyik uniós tagország pénzügyi juttatást kap, amelyet nemzeti forrásokból egészít ki.

Bár lehetőség volt regionális szintű vidékfejlesztési tervek kidolgozására is, Románia mind a 2007–2013-as, mind a jelenlegi, 2014–2020-as programozási időszakban is országos vidékfejlesztési tervet készített, és a pályázás is egységes, centralizált rendszerben történik. Az igénybe vehető támogatások a fejlesztési célokat tekintve többfélék, és ennek megfelelően a kedvezményezettek köre is támogatástípusonként eltérő.

22.5.1. Vidékfejlesztési támogatások Erdélyben a 2007–2013-as programozási időszakban

Románia 2007–2013-as vidékfejlesztési terve három cél köré épült:

1. A mezőgazdaság és erdőgazdálkodási ágazatok, valamint a kapcsolódó feldolgozó ágazatok versenyképességének növelése, úgy, hogy az hozzájáruljon a gazdasági növekedés fokozásához, a vidéki jövedelmek növekedéséhez, a vidéki életszínvonal növekedéséhez és a környezet védelméhez.
2. A vidéki területek környezetminőségének javítása fenntartható mezőgazdaság és erdőgazdálkodás folytatásával.
3. A mezőgazdasági munkaerő más ágazatok felé való irányítása megfelelő életszínvonal biztosítása céljából.

Az uniós iránymutatásokat követve Románia vidékfejlesztési terve négy prioritási tengellyel rendelkezett, ezeken belül intézkedéseket fogalmaztak meg, és ezek keretében történtek a pályázati kiírások (kivéve a 2. tengelyt, ahol olyan intézkedések is szerepelnek, amelyek keretében a támogatások jogosultság alapján járnak). A négy tengely és az ezekhez tartozó, Romániának előirányzott EMVA-ból való részesedés felosztása a következő volt:

1. A mezőgazdasági és erdőgazdálkodási ágazat versenyképességének növelése (35,68%);
2. A vidéki területek és a környezetminőség javítása (33,54%);
3. A vidéki életminőség javítása és a vidéki gazdaság diverzifikálása (26,21%);
4. LEADER – helyi akciócsoportok kialakítása alapján való fejlesztések (4,57%).

A 2007–2013-as időszakra a *Nemzeti Vidékfejlesztési Program* teljes költségvetése 9,296 milliárd euró volt, amelyből 2015 végéig (a leszerződött projektek végrehajtásának utolsó elfogadott dátumáig) 8,319 milliárd eurót sikerült szabályosan elkölteni, ami összességében 89,48%-os programszintű abszorpciót jelent. A legmagasabb felhasználási arányt (96,5%-ot) a 2. tengely szintjén regisztrálták, ezt követte a 4. tengely (91,49%), az 1. tengely (85,22%), míg a legrosszabbul (83,45%) a 3. tengely teljesített. Az alulteljesítés okai között az értékelők megemlítik a gazdasági válságot, amely elsősorban a nagyobb önrészt (saját hozzájárulást) feltételező pályázati kiírások nyerteseinek fizetőképességére volt negatív hatással, így többen elálltak a szerződéstől, vagy nem tudták teljesíteni a szerződésben vállaltakat. A nagyobb ingatlanfejlesztési, útépítési vagy közművesítési projektek lebonyolítását a közbeszerzési folyamatok lassították, illetve a közbeszerzési eljárásban vesztes ajánlattevők által benyújtott fellebbezések akadályozták, így a munkálatok nem készültek el időben, és elvesztették a megítélt támogatást (MADR, 2017).

A pályázási folyamatok lebonyolításában kulcsszerepet játszó Vidéki Beruházások Finanszírozási Ügynöksége[5] 2019. június 10-i (véglegesnek tekinthető) adatai szerint a 2007–2013-as időszakban Erdélyben közel 38 ezer projektre kötöttek finanszírozási szerződést, amelyek összértéke több mint 2 milliárd euró, a kifizetések értéke pedig közel 1,97 milliárd euró. A pályázási folyamat során az említettnél több (és bizonyos esetekben nagyobb értékű) projektet választottak ki finanszírozás céljából, viszont ezek összértéke, a támogatási szerződésekben szereplő összegek, valamint a tényleges kifizetések értéke között – számos körülmény hatására – különbségek jelentkeznek.

5 Agenția pentru Finanțarea Investițiilor Rurale (AFIR)

A kifizetett pályázati úton elnyert támogatások összértékét tekintve – amely összeg nem tartalmazza a LEADER-tengely keretében történő támogatásokat és a Mezőgazdasági Kifizetési és Intervenciós Ügynökségen[6] keresztül történő közvetlen kifizetéseket – Beszterce-Naszód, Temes és Bihar megye teljesített a legjobban, a legkevesebb támogatás pedig Kovászna és Szeben megyébe folyt be. Ha kiszámoljuk az egy vidéki lakosra[7] jutó elnyert támogatás értékét, Beszterce-Naszód megye megőrzi vezető helyét, de őt Hunyad és Fehér megye követi a sorban és Maros megye kerül a sor végére (22.6. táblázat). A részletesebb vizsgálatok során viszont azt is láthatjuk, hogy – a támogatások sokfélesége miatt – az erdélyi megyék támogatástípusonkénti teljesítőképessége szerint más-más sorrend alakul ki.

22.6. táblázat: Pályázati úton elnyert vidékfejlesztési támogatások Erdélyben a 2007–2013 időszakban

Megye	Vidékfejlesztési pályázatokra kifizetett összegek		Az infrastruktúra fejlesztését és a kulturális örökség védelmét szolgáló kifizetett támogatások		A gazdák által megnyert pályázatok keretében történt kifizetések		A vidéki gazdaság diverzifikálását ösztönző pályázatok keretében történt kifizetések	
	millió euró	euró/fő	millió euró	euró/fő	millió euró	euró/fő	millió euró	euró/fő
Arad	105,72	551	34,76	181	37,58	196	33,38	174
Beszterce-Naszód	185,63	1024	131,63	726	35,28	195	18,67	103
Bihar	174,34	596	74,05	253	52,67	180	47,39	162
Brassó	76,75	504	22,32	147	32,18	211	22,21	146
Fehér	125,96	875	55,94	389	45,98	319	23,82	165
Hargita	103,51	580	68,79	385	13,99	78	20,42	114
Hunyad	92,91	888	54,00	516	23,90	228	15,01	143
Kolozs	156,26	671	103,83	446	29,32	126	22,94	99
Kovászna	43,31	396	20,26	185	17,20	157	5,68	52
Krassó-Szörény	117,74	872	81,57	604	26,25	194	9,93	74
Máramaros	89,28	439	53,40	263	24,47	120	11,41	56
Maros	70,50	257	45,52	166	13,03	48	11,94	44
Szatmár	136,67	730	64,58	345	42,29	226	29,74	159
Szeben	63,04	469	33,79	251	11,97	89	17,18	128
Szilágy	111,73	821	73,89	543	22,05	162	15,73	116
Temes	183,44	702	60,67	232	62,99	241	58,79	225

Forrás: saját szerkesztés az AFIR (2019) adatai alapján

6 Agenţia de Plăţi şi Intervenţie pentru Agricultură (APIA)
7 A vidéki lakosság számát a 2011-es népszámlálási adatokból vettük át.

22.5.2. Közérdekű, infrastruktúra-fejlesztési és örökségvédelmi projektek támogatása (2007–2013)

A legnagyobb értékű, önkormányzatok vagy azok társulásai számára elérhető projektek *a falvak megújítását és fejlesztését, illetve a vidéki örökség védelmét* célzó 322. intézkedéshez tartoztak. Az intézkedés keretében többnyire infrastruktúra-fejlesztési projekteket finanszíroztak, amelyek főként a községi utak állapotának javítását, a víz- és szennyvízhálózatok kiépítését, különböző közintézmények (pl. művelődési ház, iskola, óvoda) felújítását célzó összetett projektekre vonatkoztak. Az intézkedés keretében Erdélyben közel 400 projektet támogattak, és több mint 700 millió euró értékben történtek kifizetések. A legtöbb támogatásban Kolozs megye részesült (közel 83 millió euró), majd Krassó-Szörény, Bihar és Beszterce-Naszód megyék következnek a sorban, a legkevesebb támogatást pedig Brassó és Kovászna megye kapta.

Az *erdők gazdasági értékének növelésére* irányul a 122. intézkedés, amelynek keretében országos szinten 16 projektet fogadtak el, ebből 15-öt erdélyi (közülük nyolcat Hargita megyei) pályázók nyertek el. Az 1,8 millió eurónyi támogatásból Hargita megye részesedett a legnagyobb mértékben.

Ugyancsak az erdőgazdálkodáshoz kapcsolódik, pontosabban a *mezőgazdasági és erdőgazdálkodási infrastruktúra javítását* tűzte ki célul a 125. intézkedés. Köztudott, hogy Romániában a mezei és erdei utak rendkívül rossz állapotban vannak, és ez nemcsak a mezőgazdaság és erdőgazdálkodás versenyképességét rontja, hanem a hegyvidéki turizmus fejlődését is gátolja. Ezért is fontos az említett intézkedés, amelynek keretében Erdélyben összesen több mint 280 projektet finanszíroztak 240 millió eurót meghaladó összeggel. A legtöbb támogatás, közel 67 millió euró, Beszterce-Naszód megyébe folyt be, míg a sorban következő Hargita megye ennek kevesebb mint felét, az azt követő Kolozs megye pedig kevesebb mint egyharmadát kapta.

A *turizmus fejlesztését* célzó 313. intézkedéshez tartozó önkormányzati pályázatok tárgya általában a helyi turisztikai irodák, központok kialakítása, illetve a turizmusmarketing fejlesztése volt. Erdélyben több mint 250 projektre kötöttek finanszírozási szerződést, és a kifizetések értéke közel 30 millió euró volt. Az erdélyi megyék közül magasan vezet Krassó-Szörény megye több mint 6,5 millió euróval, a második és harmadik helyen álló Kolozs és Szilágy megye ezen összeg felét sem éri el. A 313. intézkedés keretében nyújtott támogatások nagy része azonban a magánszférát célozta meg, főként az agropanziók kialakítására irányult, és – ahogy az a későbbiekben kiderül – a magánszférát illető támogatások összege alapján teljesen más sorrend alakult ki megyék között.

A fenti négy intézkedés keretében történt kifizetések megyei szintű összegzése az 5. ábrán látható. Erdélyben összesen közel 980 millió eurónyi támogatást fizettek ki, ami az országos érték 48%-a. Ez jó eredménynek számít, tekintve, hogy Románia vidéki lakosságának 32%-a él Erdélyben. A legtöbb támogatást Beszterce-Naszód megye kapta, ezt követi Kolozs megye. Átlagon felül teljesített továbbá Krassó-Szörény, Bihar, Szilágy, Hargita és Szatmár megye is, a legkevesebb támogatás pedig Kovászna és Brassó megyébe folyt be.

Bár nem kifejezetten önkormányzatok vagy közbirtokosságok számára volt elérhető a mezőgazdasági területek első erdősítését támogató 221. intézkedés, az erdők környezetvédelemben játszott szerepe miatt érdemes közérdekű befektetésként tekinteni ezekre a beruházásokra. Mindössze nyolc projekt esetén történtek kifizetések, 225 ezer euró összértékben, ebből hat Hargita megyében, egy-egy pedig Beszterce-Naszód és Temes megyében található.

22.5.3. Gazdák számára elérhető támogatási pályázatok (2007–2013)

Bizonyos vidékfejlesztési pályázatokat gazdák számára írnak ki. Emellett a gazdák további EU-s és állami támogatásokban is részesülhetnek, amelyek viszont jogosultság alapján járnak, azaz nem pályázatos rendszerben történik ezek kifizetése.

A 2007–2013-as időszakban a következő típusú pályázatok álltak a gazdák rendelkezésére: *112. Fiatal gazdák támogatása*, *121. Farmok modernizációja* és *141. Félig önellátó gazdaságok támogatása*. Ezen intézkedések keretében kifizetett összegek értéke Erdélyben 490 millió euró felett volt, ami az országos érték 38%-át jelentette.

Az agrárium korstruktúrájának javítását célzó 112. intézkedés keretében 5000-nél több fiatal erdélyi gazda kapott támogatást, 122 millió euró összértékben. A legtöbb finanszírozást a Temes, Bihar, Fehér és Arad megyei gazdák kapták.

A gazdaságok korszerűsítését segítő beruházásokat támogató 121. intézkedés esetén közel 900 projekt nyert támogatást, összesen 230 millió euró értékben. A legtöbb pénz Temes, Szatmár és Brassó megyébe folyt be.

A 141. intézkedés keretében kis összegű (7500 euró) támogatást lehetett igényelni. Ebből sok gazda részesült, Erdélyben összesen több mint 25 000 projektet finanszíroztak, a legtöbbet Beszterce-Naszód, Fehér és Máramaros megyékben.

A fent ismertetett három intézkedést összegezve, a legtöbb támogatást Temes és Bihar megyék gazdái kapták, a legkevesebbet pedig a Szeben, Maros és Hargita megyeiek.

22.5.4. Együttműködést célzó támogatások (2007–2013)

Az erdélyi gazdák, termelők számára fontos lenne a különböző együttműködési formákban rejlő lehetőségek kihasználása mind a versenyképesség növelése, mind a piaci alkupozíció javítása szempontjából. Ennek alapja azonban elsősorban az egymás iránti bizalom, az együttműködési hajlandóság megléte, illetve a piaci lehetőségekben rejlő potenciál felismerése lenne.

Együttműködést elősegítő EU-s támogatások léteztek ugyan a 2007–2013-as programozási időszakban, de elég kevés sikeres projekt született. A *termelői csoportok létrehozását* támogató 142. intézkedés keretében Erdélyben mindössze 31 projekt keretében történtek kifizetések, amelyek összértéke meghaladta a 2 millió eurót. A legtöbb projekt Kovászna megyében volt, ezt követte Temes és Fehér megye.

22.5.5. A vidéki gazdaság diverzifikálását célzó támogatások (2007–2013)

A mezőgazdaságot a legtöbb területen a vidéki gazdaság legfontosabb ágazatának tekintik, de köztudott, hogy egyelőre kevesek számára nyújt elfogadható megélhetést. A birtokkoncentráció lassan halad, sok esetben nehéz megfelelő felvevőpiacot találni az agrártermékeknek, a gazdálkodás pedig a fiatalok nagy részének sajnos nem tűnik vonzó tevékenységnek. A nem mezőgazdasági jellegű vállalkozások indításához és működtetéséhez nyújtott EU-s támogatásoknak ezért nagy szerepük van a vidéki gazdaság fellendítésében, a munkahelyek létrehozásában. Másfelől pedig a gazdasági tevékenységek diverzifikálása új termékek és szolgáltatások elérhetőségét teremtheti meg.

2007–2013 között a következő intézkedések irányultak a vidéki gazdaság sokszínűsítésére:

A *312. Mikrovállalkozások létrehozásának és fejlesztésének támogatása* intézkedés céljai a következők voltak: a vidéki vállalkozások támogatása; a vidék gazdaságának diverzifikálása; új munkahelyek létesítése; új szolgáltatások létesítése; a vidéki és városi területek közötti különbségek csökkentése; a vidéki élet minőségének javítása; az elvándorlás visszaszorítása. A támogatás

maximális értéke projektenként 200 000 euró volt, a főbb támogatott tevékenységek pedig a következők voltak: nem mezőgazdasági tevékenységek, például könnyűipar, fafeldolgozás (fűrészáru stádiumtól), finommechanika stb.; kézműves tevékenységek, hagyományos, helyi jellegű tevékenységek; helyi szolgáltatások (szabó, fodrász, cipész, internet-szolgáltatás, szállítás, gépjárműjavítás, állatorvosi szolgáltatások stb.); megújulóenergia-termelés.

A *313. Turisztikai tevékenységek ösztönzése* intézkedés célja új munkahelyek teremtése a turisztikai ágazatban, főként a nők és fiatalok számára, valamint a turisztikai tevékenységek támogatása. A támogatás maximális értéke projektenként 200 000 euró volt.

A két intézkedés keretében Erdélyben összesen több mint 1600 projektet finanszíroztak, 182 millió euró értékben[8]. A legjobban teljesített (csökkenő sorrendben) Bihar, Temes, Brassó, Hargita és Kolozs megye. A 312. intézkedés esetében megállapítható, hogy a Nagyvárad, Temesvár, Kolozsvár, Gyulafehérvár, Zilah, Szeben, Székelyudvarhely és más nagyobb városok körüli települések általában több támogatást nyertek, ugyanis elsősorban a nagyváros közelsége miatt nagyobb az életképes vállalkozások létrehozásának és működtetésének a lehetősége, illetve a pályázatíró irodák könnyebben elérhetők.

A 123. intézkedés *(A mezőgazdasági és erdőgazdálkodási termékek hozzáadott értékének növelése)* főbb céljai a következők: olyan technológiák és folyamatok bevezetése és fejlesztése, amelyek révén új, versenyképes agrár- és erdőgazdálkodási termékek nyerhetők, a vállalkozások jövedelmének növelése, a felszerelések, feldolgozási eljárások és technológiák fejlesztése és korszerűsítése révén, stb. A maximális támogatás bizonyos típusú projektek esetén elérhette a 3 millió eurót. Az intézkedés keretében közel 400 projekt nyert támogatást, több mint 180 millió euró értékben. A legjobban Temes, Szatmár és Arad megyék teljesítettek.

A három intézkedés keretében Erdélyben 364 millió euró értékben történtek kifizetések, ez az országos összeg 39%-át jelenti. A gazdasági diverzifikációt elősegítő támogatások összértékét tekintve a 22.6. táblázatból láthatjuk, hogy a legjobban Temes, Bihar, Arad és Szatmár megyék teljesítettek, a legrosszabbul pedig Kovászna, Krassó-Szörény, Máramaros és Maros megyék. Az egy vidéki lakosra vetített támogatások értékét tekintve Temes, Arad, Fehér és Bihar megyék járnak az élen, a rangsor végén pedig pedig Maros, Kovászna, Krassó-Szörény és Máramaros megyéket találjuk.

22.5.6. A LEADER-program megvalósítása a 2007–2013-as időszakban

Arra a felismerésre alapozva, hogy a vidékfejlesztés elsődleges tere a kistérség, amely az ott élő népesség számára átlátható földrajzi területet fed le, 1991-ben, az EU strukturális politikája keretében elindult a *LEADER (Liaison Entre Actions de Développement de l'Économie Rurale – A vidékfejlesztési tevékenységek közötti kapcsolatok)* program. A közösségi kezdeményezésként meghatározott program lényege, hogy a – legfeljebb 100 ezer fő népességű területet lefedő – helyi akciócsoportok[9] (HACS-ok) a térségük számára fejlesztési stratégiát készítsenek, majd ezeknek a megvalósítására uniós támogatást kaphatnak (Vincze, 2010).

Romániában a LEADER-program a 2007–2013-as programozási időszakban debütált: 2011-ben és 2012-ben, két pályázati kiírás során választották ki azt a 163 HACS-ot, amely támogatást kapott a fejlesztési stratégiájában megfogalmazott (az országos vidékfejlesztési terv

8 Ezt a két intézkedést a 2014–2020-as programozási időszakban összevonták, ezért az összehasonlíthatóság kedvéért itt is összegeztük.

9 Román nyelven Grup de Acțiune Locală (GAL).

célkitűzéseivel összhangban álló) céljai megvalósítására, illetve együttműködési projektekre és a HACS működtetésére. Ez a 163 HACS országos szinten a LEADER-program által megcélzott terület 63%-át és a lakosság 58%-át fedte le.

Erdélyben a LEADER-program a községek 69%-ába jutott el (lásd 22.7. táblázat). Az erdélyi megyékben bejegyzett 63 HACS-hoz összesen 721 erdélyi község és 32 erdélyi kisváros, továbbá öt dél-romániai (három Mehedinți, egy Gorj és egy Vâlcea megyei) község csatlakozott. A Hargita megyei Bélbor község egy Suceava megyében bejegyzett, Kovászna város pedig egy Vrancea megyében bejegyzett HACS-hoz csatlakozott.

Az önkormányzatokon kívül a HACS-ok tagságának min. 51%-át kötelező módon helyi vállalkozások, egyházi és civil szervezetek, vagy magánszemélyek teszik ki, rájuk vonatkozóan viszont nincsenek összesítő adatok és csak az egyes stratégiák tanulmányozása révén tudhatjuk meg minden HACS-nak az összetételét, illetve az elnyert összegek tervezett felhasználását (hogy az egyes célok megvalósítására mekkora összeget irányoztak elő).

Az összes romániai HACS 39%-át kitevő 63 erdélyi HACS az általuk benyújtott stratégiák megvalósítására 177,9 millió euró támogatást nyert el, a romániai össztámogatás (453,1 millió euró) ugyancsak 39%-át, ami annak is betudható, hogy a 2017–2013-as időszakban a HACS-ok közel egyforma mértékű támogatásban részesültek (ez a gyakorlat a 2014–2020-as időszakra megváltozott). A 2007–2013-as *Nemzeti Vidékfejlesztési Program* utóértékelése (MADR, 2017) szerint országos szinten a LEADER-programban az elnyert támogatások 91,5%-át fizették ki (ami a többi uniós alap felhasználásánál magasabb arány volt). Bár erre vonatkozóan nem rendelkezünk adatokkal, feltételezésünk szerint az erdélyi HACS-ok teljesítménye sem maradt el az országos átlagtól.

22.7. táblázat: A LEADER-programban résztvevő erdélyi HACS-ok száma és az általuk elnyert támogatás összege a 2007–2013-as időszakban, megyei bontásban

Megye	HACS-ok száma	Résztvevő községek		Résztvevő városok száma	Támogatás összege (Euro)
		Száma	Aránya (%)		
Arad	4	52	76%	4	11 103 826
Beszterce-Naszód	4	39	67%	3	11 339 291
Bihar	4	43	47%	0	11 370 000
Brassó	4	31	65%	1	11 411 500
Fehér	4	53	79%	3	11 327 852
Hargita	4	55	95%	2	11 422 918
Hunyad	3	53	96%	1	8 372 900
Kolozs	4	47	63%	0	11 412 170
Kovászna	3	39	98%	1	8 561 951
Krassó-Szörény	2	19	28%	1	5 275 000
Máramaros	4	45	71%	3	11 040 127
Maros	6	57	63%	4	17 046 151
Szatmár	4	48	81%	2	11 127 016
Szeben	4	50	94%	3	11 368 715
Szilágy	5	42	74%	0	14 263 250
Temes	4	49	55%	5	11 417 991
Összesen	63	722	69%	33	177 860 658

Forrás: saját szerkesztés a MADR(2012) adatai alapján

Bár nem tartoznak a vidéki területhez, a LEADER-programba a kevesebb mint 20 000 lakosú városok is bekapcsolódhatnak és tagjai lehetnek a HACS-oknak, de egy HACS-on belül a városi lakosság aránya nem haladhatja meg a 25%-ot. Ezzel a lehetőséggel a 2007–2013-as időszakban összesen 33 város élt, amelyek a vonzáskörzetükben található községekkel együtt dolgoztak ki közös fejlesztési stratégiát. Kivételek is akadtak e szabály alól, nehéz elképzelni ugyanis, hogy Kovászna város hosszútávon egy Vrancea megyei településsel közös fejlesztési stratégia megvalósításában lenne érdekelt (ezt a feltételezést igazolja, hogy a 2014–2020-as időszakban ki is lépett ebből a HACS-ból, és egy Kovászna megyei HACS-hoz csatlakozott).

22.6. Vidékfejlesztési támogatások Erdélyben a 2014–2020-as programozási időszakban

Annak érdekében, hogy segítse a vidéki térségek gazdasági növekedését, a foglalkoztatás növelését és az életszínvonal javítását, az EU vidékfejlesztési politikája a következő három átfogó célkitűzést fogalmazta meg a 2014–2020-as időszakra (MADR, 2019):

1. a mezőgazdaság versenyképességének javítása;
2. a természeti erőforrásokkal való fenntartható gazdálkodás, valamint éghajlat-politikai intézkedések;
3. a vidéki területek kiegyensúlyozott területfejlesztésének támogatása.

A tagállamok vidékfejlesztési programjukat a célterület szükségletei alapján állították össze oly módon, hogy a következő hat prioritás közül legalább négy érvényre jusson:

1. a tudásátadás és az innováció ösztönzése a mezőgazdaságban, az erdészetben és a vidéki térségekben;
2. a mezőgazdasági termelés minden típusának életképesebbé és versenyképesebbé tétele, valamint az innovatív agrártechnológiák alkalmazásának és a fenntartható erdőgazdálkodásnak a támogatása;
3. az élelmiszer-ellátási lánc megszervezésének előmozdítása, az állatjólét és a mezőgazdasági kockázatkezelés ösztönzése;
4. a mezőgazdasággal és az erdőgazdálkodással kapcsolatban álló ökoszisztémák helyreállítása és megőrzése;
5. az erőforrás-hatékonyság ösztönzése, az alacsony szén-dioxid-kibocsátású és az éghajlatváltozáshoz alkalmazkodni képes gazdaságra való átállás támogatása a mezőgazdaságban, az élelmiszeriparban és az erdészetben;
6. a társadalmi befogadás elősegítése, a szegénység csökkentése és a gazdasági fejlődés fellendítése a vidéki térségekben.

Minden vidékfejlesztési prioritást több ún. „intézkedési területre" osztottak fel, ezekre vonatkozóan a vidékfejlesztési programok számszerűsített célokat határoztak meg.

A romániai vidékfejlesztési programra előirányzott pénzügyi keret 9,472 milliárd euró, amelyből 8,128 milliárd euró az EMVA alapból, 1,344 milliárd euró pedig nemzeti hozzájárulásból. A keret elosztása az intézkedések között jól tükrözi az ország vidékfejlesztési igényeit: a legnagyobb összeget (2,5 milliárd euró) az *M04 – Beruházások tárgyi eszközökbe* intézkedésre irányozták elő, ezt követi az *M07 – Alapvető szolgáltatások és a falvak megújítása a vidéki*

térségekben és az *M13 – Hátrányos természeti területek támogatása* egyenként 1,3 milliárd euróval, majd az *M06 – A mezőgazdasági üzemek és a vállalkozások fejlesztése* intézkedés 990 millió eurós kerettel.

Mivel a 2014–2020-as programozási időszak e tanulmány írásakor még nem ért véget, ebben a fejezetben csak az első öt és fél év eredményeiről tudunk számot adni. Az elnyert vidékfejlesztési támogatásokra vonatkozó információk a 2019. május 23-án érvényes helyzetet tükrözik, tehát részeredményeket mutatnak. Éppen ezért az alábbi elemzés a nyertes pályázatok értékeire vonatkozik, nem pedig a megkötött támogatási szerződések értékére, vagy a ténylegesen kifizetett összegekre.

22.8. táblázat: Pályázati úton elnyert vidékfejlesztési támogatások Erdélyben a 2014–2020 időszakban (részeredmények)

Megye	Nyertes vidékfejlesztési pályázatok összértéke		Infrastruktúrafejlesztést és kulturális örökségvédelmet szolgáló elnyert támogatások		Gazdák által pályázatok révén elnyert támogatások		Együttműködési formákat ösztönző elnyert támogatások		A vidéki gazdaság diverzifikálását ösztönző elnyert támogatások	
	millió euró	euró/fő	millió euró	euró/fő	millió euró	euró/fő	millió euró	euró/fő	millió euró	euró/fő
Arad	164,21	855	40,05	209	88,95	463	0,20	1	35,02	182
Beszterce-Naszód	200,25	1105	123,86	683	60,23	332	0,79	4	15,37	85
Bihar	286,35	979	66,77	228	157,08	537	0,20	1	62,29	213
Brassó	58,93	387	18,19	119	28,72	189	0,20	1	11,82	78
Fehér	55,69	387	22,52	156	20,33	141	0,00	0	12,84	89
Hargita	119,10	667	86,17	483	18,41	103	0,08	0	14,45	81
Hunyad	91,45	874	47,54	454	31,57	302	0,40	4	11,95	114
Kolozs	138,83	596	65,70	282	34,49	148	2,86	12	35,78	154
Kovászna	86,57	792	29,09	266	49,19	450	0,77	7	7,52	69
Krassó-Szörény	50,62	375	27,72	205	18,43	137	0,00	0	4,47	33
Máramaros	80,87	398	44,74	220	22,76	112	0,10	0	13,27	65
Maros	110,97	405	75,84	277	13,42	49	0,20	1	21,50	78
Szatmár	132,21	706	22,51	120	79,72	426	0,47	3	29,52	158
Szeben	59,02	439	24,86	185	20,85	155	0,40	3	12,91	96
Szilágy	59,13	434	23,71	174	23,78	175	0,30	2	11,34	83
Temes	229,03	877	65,52	251	113,63	435	0,18	1	49,71	190

Forrás: saját szerkesztés az AFIR (2019) adatai alapján

22.4. ábra: A nyertes vidékfejlesztési pályázatok összértéke (2014–2020).
Készítette: Bartos-Elekes Zsombor

Forrás: saját számítás az AFIR (2019) adatai alapján

A vizsgált időpontig a pályázati úton elnyert támogatások összértékét tekintve – amely összeg nem tartalmazza a LEADER-program keretében történő és a közvetlen kifizetéseket – Bihar megye magasan vezet az erdélyi megyék között a támogatások lehívását illetően, valamint Temes és Beszterce-Naszód megye is jóval az átlag felett teljesített (lásd 22.4. ábra és 22.8. táblázat). A legkevesebb támogatás Brassó, Fehér, Krassó-Szörény, Szeben és Szilágy megyébe folyt be.

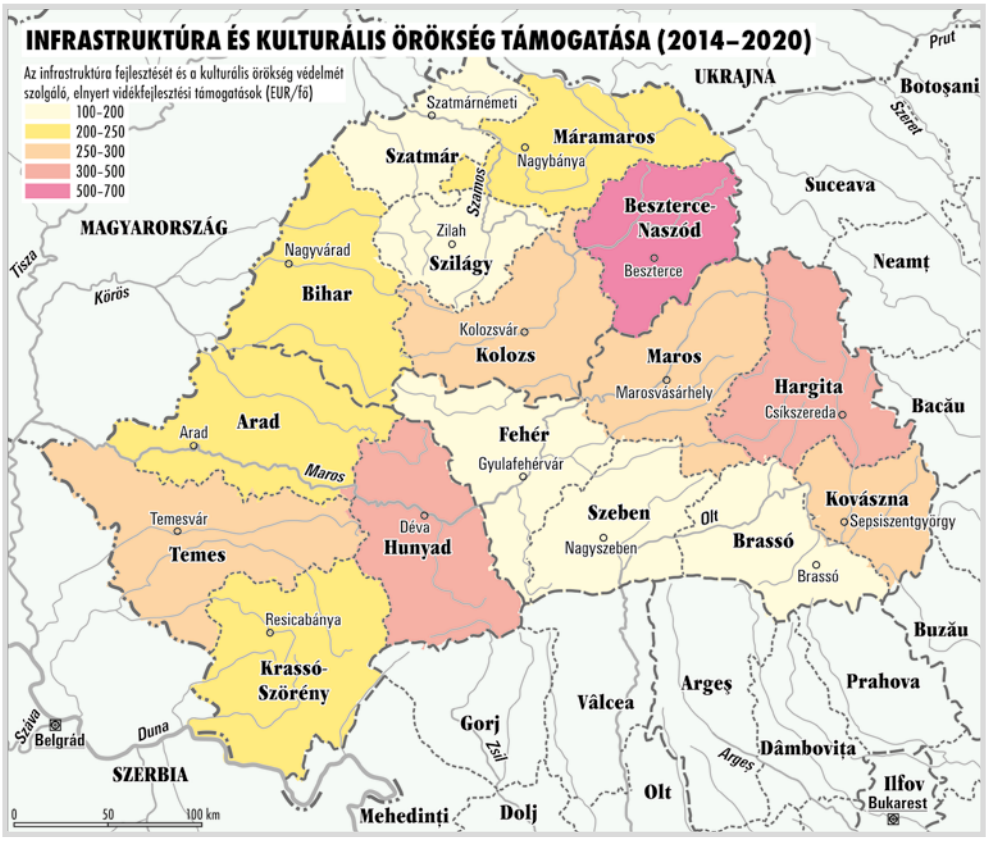
22.6.1. Közérdekű, infrastruktúra-fejlesztési és örökségvédelmi projektek támogatása (2014–2020-as részeredmények)

A legnagyobb összegű támogatásokat jelen programozási időszakban is általában az alap-infrastruktúra (úthálózat, víz- és csatornázási rendszerek) kiépítésére lehet lehívni, egy pályázat értéke elérheti a 2,5 millió eurót is. A pályázók önkormányzatok vagy azok társulásai lehetnek. Emellett az oktatási infrastruktúra, iskolák, óvodák, bölcsődék, iskola utáni délutáni programokat szervező egységek fejlesztésére is lehet pályázni, akár civil szervezeteknek is.

E három területet a *7.2. Az alapinfrastruktúra kiépítésére és fejlesztésére irányuló kisléptékű beruházások* intézkedés fedi le, amelynek keretében Erdélyben 554 projektet választottak ki finanszírozásra, összesen 517,72 millió euró értékben. Ebből mostanáig 547 projektre kötötték meg a szerződést 496,17 millió euróra.

A *kulturális örökség védelméhez kapcsolódó beruházások* finanszírozására is van lehetőség a 7.6-os intézkedés keretében. Erdélyi pályázók eddig összesen 397 projektet nyertek meg, és összesen 135,08 millió euró értékben kötöttek meg finanszírozási szerződéseket. A kedvezményezettek nagy része községi önkormányzat, a pályázatok célja főként a művelődési otthonok korszerűsítése, tatarozása. A pályázók másik köre a különböző felekezetű parókiák, a pályázatok tárgya ez esetben főleg a templomok javítása.

22.5. ábra: Infrastruktúra fejlesztése és kulturális örökség védelme (2014–2020).
Készítette: Bartos-Elekes Zsombor

Forrás: saját számítás az AFIR (2019) adatai alapján

Egy másik fontos intézkedés a *4.3. Mezőgazdasági és erdészeti infrastruktúra fejlesztése.* Ennek keretében főként mezei és erdei utak rendbetétele történik meg, amely mind gazdasági, mind turisztikai szempontból lényeges előrelépést jelent. A pályázók nagy része ez

esetben is önkormányzat, néhány esetben közbirtokosság vagy más szervezet. Öntözési rendszerek kiépítésére is van lehetőség az intézkedés keretében, de csak nagyon kevés projekt született ezen a területen. Összesen 111 erdélyi projekt nyert támogatást 134,02 millió euró értékben.

A nyertes erdélyi projektek összértéke 785 millió euró, amely az országos érték 46%-a, vagyis közelít a 2007–2013-as időszakbeli arányhoz.

Az 22.5. ábra a három intézkedés keretében nyújtott támogatások megyékre összegzett értékét mutatja. Magasan az első helyen található Beszterce-Naszód megye, amely főképp a 4.3-as intézkedés keretében nyert el a többieknél sokkal nagyobb összegű támogatást. Átlagon felül teljesít továbbá (csökkenő sorrendben) Hargita, Maros, Bihar, Kolozs és Temes megye (22.8. táblázat).

22.6.2. Gazdák számára elérhető támogatási pályázatok (2014–2020-as részeredmények)

A 2014–2020-as időszakban a gazdák a következő intézkedések keretében juthatnak támogatásokhoz: a gazdálkodási tevékenység beindítását segítő *6.1. Fiatal gazdáknak nyújtott támogatás* (40 000 – 50 000 euró vissza nem térítendő támogatás, a gazdaság nagyságától függően), a kisgazdaságok[10] versenyképességét növelő *6.3. Kisgazdaságok támogatása* (15 000 euró/pályázat), valamint a gazdák és termelői szövetkezetek által is elérhető, nagyobb beruházásokat elősegítő *4.1. Beruházás gazdaságokba* intézkedés (100 000 – 2 000 000 euró vissza nem térítendő támogatás).

Az első két intézkedés keretében összesen 9220 projekt nyert támogatást, 246,41 millió euró értékben, a 4.1-es intézkedés keretében pedig 784 projektet választottak ki, 535,16 millió értékben. Erdélyben összesen 782 millió értékű támogatást nyertek el a gazdák, azaz az országos összeg 42%-át.

A három intézkedés keretében nyújtott támogatások összértéket tekintve a Bihar megyei gazdák kapták a legtöbb támogatást, pontosabban az erdélyi összeg egyötödének megfelelő összeget, majd Temes, Arad és Szatmár megyék következnek a sorban (22.8. táblázat). Az egy vidéki lakosra számított értékek alapján ugyanazon megyék állnak az élen, csupán annyi a különbség, hogy Temes és Arad megyék helyet cserélnek egymással.

22.6.3. Együttműködést célzó támogatások (2014–2020-as részeredmények)

A 2014–2020-as időszakban két intézkedés keretében kerültek kiírásra együttműködést segítő pályázatok, és ezúttal is viszonylag kevesen kértek és kaptak ilyen célú támogatást.

A *9.1. Termelői csoportok a mezőgazdasági szektorban* intézkedés keretében mindössze hat projekt nyert támogatást, 1,38 millió euró összértékben. A *16.4. Az ellátási lánc szereplői közötti horizontális és vertikális együttműködéshez nyújtott támogatás a mezőgazdasági és gyümölcstermesztési szektorban* intézkedés keretében 60 projektet választottak ki, 5,86 millió euró összértékben. A két intézkedés keretében az erdélyi nyertes pályázatok összértéke 7 millió euró, ami az országos érték 70%-a. A legtöbb támogatás Kolozs megyébe irányul, majd Beszterce-Naszód és Kovászna megye következnek. Fehér és Krassó-Szörény megyékben egyetlen nyertes pályázat sem volt (22.8. táblázat).

10 Farmméret: 4000 – 11 999 SO (Standard Output)

22.6.4. A vidéki gazdaság diverzifikálását célzó támogatások (2014–2020-as részeredmények)

A 2014–2020-as időszakban a mikro- és kisvállalkozások számára két olyan intézkedést alakítottak ki, amelyek a nem mezőgazdasági jellegű tevékenységek finanszírozását szolgálják[11]. A *6.2. Nem mezőgazdasági vidéki vállalkozások indításához nyújtott támogatás* (a finanszírozás értéke a projekt témájának függvényében 50 000 vagy 70 000 euró/projekt) és a *6.4. Nem mezőgazdasági tevékenységek létrehozásába és fejlesztésébe való beruházások* (maximum 200 000 euró/projekt) keretében összesen 1267 projekt nyert támogatást 133,38 millió euró értékben.

A *4.2. Mezőgazdasági termékek feldolgozása/marketingje* intézkedés kapcsolódik ugyan a mezőgazdasági termeléshez, hiszen ez az ágazat szolgáltat alapanyagot a pályázó vállalkozások, szövetkezetek és termelői csoportok számára, de a támogatott tevékenységek, jellegüket tekintve a gazdasági diverzifikációt is szolgálják. Az intézkedés keretében 254 projekt nyert támogatást 216,36 millió euró értékben (a projektenkénti támogatás értéke elérhette a 2,5 millió eurót is).

A három intézkedés keretében nyertes pályázatok értéke Erdélyben eléri a 350 millió eurót, ami az országos összeg 48%-a. Az elnyert támogatások összértékét tekintve (22.8. táblázat) az erdélyi megyék közül Bihar és Temes megyék állnak az első két helyen, majd jóval utánuk következik Arad, Szatmár és Kolozs megye. Az egy vidéki lakosra számított elnyert támogatás tekintetében az élen járó megyék sorrendje nem változik.

22.6.5. A LEADER-program megvalósítása a 2014–2020-as időszakban (részeredmények)

A 2014–2020-as időszakban a HACS-ok száma országos szinten 163-ról 239-re, Erdélyben pedig 63-ról 84-re nőtt (vagyis Erdélyben működik a romániai HACS-ok 35%-a). A LEADER-programban résztvevő községek száma nagymértékben megnövekedett, sok megyében a program elérte a 100%-os lefedettséget, Erdély szintjén pedig a 95%-ot (22.9. táblázat).

22.9. táblázat: A LEADER-programban résztvevő erdélyi HACS-ok száma és az általuk elnyert támogatás összege a 2014–2020-as időszakban, megyei bontásban

Megye	HACS-ok		Résztvevő községek		Résztvevő városok száma	Támogatás összege (Euro)
	Száma	Eltérés 2007–2013-hoz képest	Száma	Aránya (%)		
Arad	4	-	68	100%	7	15 439 875
Beszterce-Naszód	5	1 új HACS jött létre	58	100%	3	12 700 357
Bihar	7	2 régi HACS felbomlott, 5 új HACS jött létre	61	67%	4	12 912 253
Brassó	6	2 új HACS jött létre	48	100%	2	11 919 623

11 Az EU-s támogatások mellett léteznek jóval kisebb költségvetésű állami programok is, amelyeket vállalkozók számára hoztak létre, ilyen például a START-program (Programul național pentru dezvoltarea abilităţilor antreprenoriale în rândul tinerilor şi facilitarea accesului la finanţare).

Megye	HACS-ok		Résztvevő községek		Résztvevő városok száma	Támogatás összege (Euro)
	Száma	Eltérés 2007–2013-hoz képest	Száma	Aránya (%)		
Fehér	6	2 új HACS jött létre	67	100%	3	13 428 639
Hargita	4	-	58	100%	3	11 944 666
Hunyad	3	-	55	100%	1	9 950 045
Kolozs	7	2 új HACS jött létre, 1 HACS ide helyezte a székhelyét Szilágy megyéből	74	99%	1	15 873 191
Kovászna	3	-	40	100%	3	7 819 099
Krassó-Szörény	5	3 új HACS jött létre	69	100%	2	14 675 514
Máramaros	4	1 régi HACS felbomlott, 1 új HACS jött létre	55	87%	6	10 267 209
Maros	11	5 új HACS jött létre	88	97%	5	19 661 758
Szatmár	4	-	55	93%	4	10 285 309
Szeben	4	-	53	100%	4	10 226 623
Szilágy	4	1 régi HACS felbomlott, 1 új HACS jött létre, 1 HACS Kolozs megyébe helyezte át a székhelyét	54	95%	2	10 081 354
Temes	7	3 új HACS jött létre	88	99%	8	18 776 586
Összesen	84	4 régi HACS felbomlott 2 régi HACS felbomlott, 25 új HACS jött létre	991	95%	58	205 962 100

Forrás: saját szerkesztés a MADR (2016) adatai alapján

Bár a fejlesztési stratégiákra elnyert támogatás az egyéni HACS-ok szintjén csökkent, az előző időszaknál összességében 13,6%-kal több pénzt, közel 206 millió eurót hívtak le az erdélyi HACS-ok a 2014–2020-as időszakban, ami a 19,6%-kal megnövelt országos keretösszeg 37%-a.

Összehasonlítva a 2007–2013-as időszakkal, a 2014–2020-as időszakban több eltérést is észleltünk: a 25 új HACS megalakítása mellett (ami elvárásként jelentkezett a döntéshozók részéről és komoly szervezési erőfeszítéseket takar), meglepetésszerűen és a trendekkel szembemenve, néhány régi HACS felbomlott, vagy legalábbis nem nyújtott be helyi fejlesztési stratégiát, és az őket alkotó községek sem csatlakoztak más HACS-okhoz. Érdeklődésünkre az egyik megszűnt HACS volt menedzsere azt nyilatkozta, hogy ebben az időszakban a bizalom kiépítésére fordítottak nagyobb figyelmet, és a 2021–2027-es időszakra már készítik a fejlesztési stratégiát, és újból pályázni fognak, viszont ugyanennek a HACS-nak egyik önkormányzati vezetője nem tudott ezekről az előkészületekről. Más, kevésbé drasztikus változások is történek, például az egyik HACS Szilágy megyéből Kolozs megyébe helyezte át a székhelyét, ezért a statisztikákban ott jelenik meg, és a HACS által lehívott összeget is ott számolják el.

Több létező HACS összetétele átalakult, csatlakoztak hozzájuk szomszédos, az előző időszakban a LEADER-programból kimaradó községek, vagy kiváltak belőlük egyes községek Ezeknek nagy része új HACS-ot hozott létre vagy másik HACS-hoz csatlakozott, de olyan község is akadt, amely ebben az időszakban kimaradt a LEADER-ből.

Az előző programozási időszakhoz képest a résztvevő városok száma szinte megkétszereződött (33-ról 58-ra), ami azt mutatja, hogy egyre több kisvárosi önkormányzat látja be annak a fontosságát, hogy a környező vidéki településekkel közösen tervezze meg a jövőjét.

22.7. Záró gondolatok

Az erdélyi vidékről sokan és sokat írtak már. Ebben a fejezetben meg se próbáltunk mindenre kiterjedő bemutatást készíteni erről az igen változatos és izgalmas területről. Számítunk rá, hogy a kötet más fejezetei, illetve a könyvészetben felsorolt források tanulmányozásával az érdeklődők kiegészíthetik az általunk leírtakat.

Fontosnak tartottuk viszont, hogy az EU-s vidékfejlesztési források felhasználásról adjunk minél részletesebb képet, ugyanis erre vonatkozóan tudomásunk szerint nem készültek átfogó, minden erdélyi megyére kiterjedő tanulmányok.

Szakirodalom

AFIR (2019). *Agenţia pentru Finanţarea Investiţiilor Rurale* (Vidéki Beruházás-finanszírozási Ügynökség weboldala). http://opendata.afir.info/ (Utolsó letöltés: 2019. 07. 11.)

Balla E. – Szőcs L. – Simon E. (2016). Analysis of the Obtaining Conditions and Effects of the EU Rural Development Dupports in Harghita County. In: Csata A. – Biró B. E. – Fejér-Király G. – György O. – Kassay J. – Nagy B. – Tánczos L-J. (eds.): *13rd Annual International Conference on Economics and Business, Challenges in the Carpathian Basin, Integration and Modernization Opportunities on the Edge of Europe. Csíkszereda, 20-22 October 2016*. Risoprint, Cluj-Napoca, 114–138.

Bíró B. E. – Bíró B. J. (2012). Románia vidéki régiói a 2013 utáni kohéziós- és közös agrárpolitikai kihívások tükrében. *Közgazdász Fórum*, 15 (106), 19–33.

Biró Z. – Gyetvai Á. – Magyar F. (szerk.) (2015). *Kreatív fiatalok – innovatív vidék. Sikeres helyi fejlesztési gyakorlatok a Székelyföldön*. Státus Kiadó, Madéfalva.

Csata Zs. (2013). A vállalkozói aktivitás egyes sajátosságai és tényezői Erdélyben. *Területi Statisztika,* 53 (1), 21–37.

Káposzta J. (2015). A vidékgazdaság fejlesztési kérdései a XXI. században. In: Biró Z. – Gyetvai Á. – Magyar F. (szerk.): *Kreatív fiatalok – innovatív vidék. Sikeres helyi fejlesztési gyakorlatok a Székelyföldön*. Státus Kiadó, Madéfalva, 13–22.

Gagyi J. (2007). *Földosztók, önellátók, gyarapodók. A dekollektivizáció emberei*. Mentor Kiadó, Marosvásárhely.

INS (2019). *Tempo Online*. Institutul Naţional de Statistică. http://statistici.insse.ro:8077/tempo-online/#/pages/tables/insse-table (Utolsó letöltés: 2019. 07. 11.)

Kerekes K. (2008). A ménestől a mobiltelefonokig. A vidéki munkaerő foglalkoztatása Romániában. *Közgazdász Fórum,* 11 (74), 51–64.

Kerekes K. – Pakucs B. – Szőcs E. – Veres E. – Vincze M. (2010). *Dezvoltare rurală. Ocuparea forţei de muncă în mediul rural*. Accent, Cluj-Napoca.

Kerekes K. – Pirău, H. – Kis B. – Ábrahám B. (2017). Factors Influencing Educational Choices of Romanian Rural Youth. *Studies in Agricultural Economics,* (119), 130–138.

Kiss D. – Csák L. (2016). Gazdaságtípusok és folyamatok Hargita megye mezőgazdaságában. *Erdélyi Társadalom,* 14 (1), 59–72.

MADR (2011). *Raportul Final de Evaluare Ex-post SAPARD-Romania, August 2011*. https://old.madr.ro/pages/dezvoltare_rurala/sapard/Raport-Final-Evaluare-ex-post-SAPARD.pdf (Utolsó letöltés: 2019. 07. 01.)
MADR (2012). *Rapoarte de selecție si contestații*. Ministerul Agriculturii și Dezvoltării Rurale. https://www.madr.ro/pndr-2007–2013/rapoarte-de-selectie-si-contestatii.html (Utolsó letöltés: 2019. 07. 01.)
MADR (2016). *Raport de selecție a Strategiilor de Dezvoltare Locală*. https://www.madr.ro/docs/dezvoltare-rurala/Axa_LEADER/2014–2020/08.august_2016/Raport-de-Selectie-a-Strategiilor-de-Dezvoltare-Locala.pdf (Utolsó letöltés: 2019. 02. 11.)
MADR (2017). *Studiu de evaluare ex-post a Programului Național de Dezvoltare Rurală 2007–2013*. https://www.madr.ro/docs/dezvoltare-rurala/studii/Studiu-evaluare-ex-post-PNDR-2007–2013.pdf (Utolsó letöltés: 2019. 02. 11.)
MADR (2019). *Programul Național de Dezvoltare Rurală pentru perioada 2014–2020, versiunea 9.0*. https://www.madr.ro/docs/dezvoltare-rurala/2019/PNDR-2014–2020-versiunea-IX-aprobata-23-ianuarie-2019.pdf (Utolsó letöltés: 2019. 07. 11.)
Mezei E. – Vincze M. – Pakucs B. (2009). A romániai megyék vidéki jellegének különbözősége és ennek hatása a versenyképességre. *Területi Statisztika,* (4), 441–452.
Miklós Z. (2009). Útkeresés. Az államosítás és a dekollektivizáció hatása Sándortelke agrárközösségére. *Acta Siculica,* Székely Nemzeti Múzeum, Sepsiszentgyörgy, 623–632.
Oláh S. (2008). A falusi önállósodás előzményei és társadalmi környezete. *Térség* 1, KAM Regionális és Antropológiai Kutatások Központja, Csíkszereda.
Otiman, P. I. (2013). Romania's Agrifood and Rural Development Strategy. *Agricultural Economics and Rural Development*, New Series, X (2), 133–153.
Szabó Á. T. (2002). *Közösség és intézmény. Stratégiák a lónai hagyományos gazdálkodásban*. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár.
Szőcs E. – Vincze M. – Mezei E. (2012). Fenntarthatóság Erdély vidéki térségeiben. Beszterce-Naszód megyei esettanulmány: Árpástó község vizsgálata. *Erdélyi Múzeum,* 74 (2), 29–43.
Vincze M. (2000). *Régió- és vidékfejlesztés. Elmélet és gyakorlat*. Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca.
Vincze M. (2002). *Vidéki helyzetelemzés. Kászoni esettanulmány*. Hargita Press, Csíkszereda.
Vincze M. (2005). *Románia vidékpolitikája felül- és alulnézetből*. PTE KTK, Pécs.
Vincze M. (2012). Hogyan osszuk el a Közös Agrárpolitika tortáját? *Közgazdász Fórum,* XV (107), 3–26.
Vincze M. – Bíró B. J. (2011). Primer ágazatok: mezőgazdaság és vidékfejlesztés. In: Benedek J. (szerk.): *Románia. Tér, gazdaság, társadalom*. Nemzeti Kisebbségkutató Intézet – Kriterion, Kolozsvár, 243–288.

Horváth Réka

23. Az EU strukturális és kohéziós alapjainak területi felhasználása Erdélyben 2007–2013 között

Románia számára, az Európai Unióhoz való csatlakozást követően, a korábbi előcsatlakozási alapok után lehetővé vált a tagállamoknak járó finanszírozási formákhoz – többek között a *Strukturális alapok*hoz és a *Kohéziós alap*hoz – való hozzáférés. 2007 és 2013 között Románia a *Strukturális alapok*ból 18 781 551 599 eurót hívhatott le. A 2017. márciusi jelentések alapján ennek az összegnek 90,44%-át igényelte ténylegesen (vö. Ministerul Fondurilor Europene, 2017). Ebben a felhasználási százalékban benne van már az összes halasztás, amit az ország kaphatott, illetve a programok keretösszegének csökkentése is. Az előző időszakkal ellentétben, amikor nem lehetett tudományos szempontból feldolgozhatónak tartott adatokat elérni a pályázatokról (lásd Benedek–Horváth, 2008), a 2007–2013 közötti időszakról már nyilvánosan elérhető adatok vannak az Európai Alapok Minisztériumának honlapján. Mivel ez egy lezárt időszaknak tekinthető, tanulmányomban a 2007–2013 közötti időszakban vizsgálom meg a strukturális és kohéziós alapok erdélyi megyékben történt felhasználását. Az első fejezetben felvázolom azt az általánosabb keretet, amelyen belül ezeket a pénzeket meg lehetett pályázni. A második fejezetben leírom, hogy mit és hogyan lehet vizsgálni a rendelkezésre álló adatokból. A harmadik és negyedik fejezetben a *Strukturális alapok* és a *Kohéziós alap* területi felhasználását vizsgálom Erdélyben. Tanulmányom befejező részében további lehetséges kutatási irányokat vázolok fel.

23.1. Általános keret

A strukturális és kohéziós alapokat szabályozó 1083/2006/EK rendelet határozta meg a támogatás céljait és a támogatandó területeket. Eszerint 2007 és 2013 között három nagy célkitűzése volt az EU-s támogatásoknak: a konvergencia, a regionális versenyképesség és foglalkoztatás, illetve a területi együttműködés. A rendelet lehatárolta a támogatásra jogosult földrajzi területeket is. A „konvergencia" célkitűzésnél azok a földrajzi területek részesülhettek támogatásban, amelyek esetében a NUTS 2 régiók 2000–2002 közötti egy főre jutó GDP-je nem érte el az EU25 GDP-átlagának 75%-át (5. cikkely, Európai Tanács, 2006). Ugyanezen célkitűzés esetében azokat az államokat támogatták, ahol a bruttó nemzeti jövedelem (GNI) 2001–2003 között nem érte el az EU25 GNI-átlagának 90%-át, és amelyeknek volt gazdasági konvergencia elérésére irányuló programja (5. cikkely, Európai Tanács, 2006). A kijelölt térségek listáját az Európai Bizottság (a továbbiakban: Bizottság) fogadta el.

A Bizottság 2007/191/EK számú határozata szerint Románia a *Strukturális alapok*ból, a „konvergencia" célkitűzés keretén belül 11 115 420 983 euró (2004-es áron) támogatásban részesült, és 5 754 788 708 euró (2004-es áron) támogatásban a *Kohéziós alap*ból. A Bizottság 2007/189/EK határozata alapján mind a nyolc romániai fejlesztési régió támogatásban részesülhetett a „konvergencia" célkitűzés keretén belül.

A „regionális versenyképesség és foglalkoztatás" célkitűzés esetében azokat a NUTS 1 vagy NUTS 2 szintű régiókat támogatták, amelyek az első célkitűzés alatt nem részesültek támogatásban (lásd 6. cikkely, Európai Tanács, 2006).

A harmadik, az „európai területi együttműködés" célkitűzés értelmében a határ menti NUTS 3 szintű régiókat támogatták (7. cikkely, Európai Tanács, 2006). A Bizottság 2007/349/EK határozata szerint Románia 403 133 352 eurót (2004-es áron) hívhatott le a harmadik célnál. A Bizottság 2007/190/EK határozata szerint a következő megyék részesülhettek támogatásban: Arad, Bihar, Szatmár, Konstanca, Călărași, Giurgiu, Teleorman, Dolj, Mehedinți, Olt és Temes. A transznacionális projektek esetében minden fejlesztési régió részesülhetett támogatásban.

A „konvergencia" célkitűzés alatt a Romániának megítélt pénzkeret elköltésére a kormány a Bizottságnak előterjesztette a 2007–2013 közötti időszakra vonatkozó *Nemzeti stratégiai referenciakeretét* (NSRK), amelyben megfogalmazta, hogy mit akar elérni, milyen operatív programok segítségével, valamint ezek keretösszegét is meghatározta. Az NSRK alapját a *Nemzeti fejlesztési terv* képezte. Miután a Bizottság jóváhagyta az NSRK-t, az operatív programok kidolgozása következett, amelyet a Bizottságnak szintén el kellett fogadnia. A pályázati kiírásokat a programozási dokumentumok alapján készítették el. Az NSRK a következő operatív programokat határozta meg: szállítási, környezeti, versenyképesség növelése, regionális operatív program, humánerőforrás-fejlesztés, közigazgatás képességeinek növelése, technikai segítségnyújtás (Government of Romania, 2007).

Az „európai területi együttműködés" célkitűzés alatt Románia tizenkét, más országokkal együtt működtetett programban vett részt 2007–2013 között. Ezek a következők: Románia–Bulgária, Magyarország–Románia, Délkelet-Európa, InterregIVC, UrbactII, Románia–Szerbia, Fekete-tenger, Románia–Ukrajna–Moldvai köztársaság, Magyarország–Szlovákia–Románia–Ukrajna, Interact, Espon, Közép-Európa (MDRAP 2012).

23.2. Mit vizsgálhatunk és hogyan

23.2.1. Adatforrások

Azt, hogy mit vizsgálhatunk és hogyan, két fontos tényező dönti el: egyrészt az, hogy milyen adatok állnak rendelkezésünkre, másrészt pedig az, hogy a programok jellemzői és a rendelkezésünkre álló adatok alapján milyen elemzéseknek van valamifajta értelme.

A *Strukturális alapok* és a *Kohéziós alap* felhasználását illető adatok két forrásból állnak rendelkezésemre. Először is az Európai Alapok Minisztériuma (EAM) által kezelt honlapon (http://www. fonduri-ue. ro/transparenta/date-deschise) található *A SMIS átláthatóvá tétele – 2016. október* címet viselő fejezet adatait használom, (a továbbiakban: „1. adatbázis"). Ezek mind a hét operatív program esetén tartalmazzák az összes nyertes pályázat adatait: az operatív programot, az operatív programon belüli intézkedés számát, a projekt címét,

a pályázó nevét, a pályázó típusát, a pályázó régióját/megyéjét/városát, a tervezett költségvetést, az előzetes támogatást, a visszafizetett összegeket, illetve a projektcélokat.

A második forráscsoportot az az adatbázis képezi, amelyet kérésemre a *Regionális operatív program* menedzsmenthatósága küldött (erre a továbbiakban „2. adatbázis" címmel hivatkozom). Ebben az esetben a következő adatok állnak rendelkezésemre: az operatív programon belüli intézkedés száma, a projekt címe, a pályázó neve, a pályázó típusa, a pályázó régiója/megyéje/városa, illetve a *Strukturális alapok*ból jóváhagyott finanszírozás mértéke.

Az adatok mindkét adatbázis esetében a „konvergencia" célkitűzésre vonatkoznak. Az „európai területi együttműködés" célkitűzés esetében – bár akadnak a fentebbi adatokhoz hasonló adatok – ezek nem értelmezhetők egy adott megye vonatkozásában, a programok több országot érintő jellege, valamint, a több országból való közös pályázás szükségessége miatt. Ezért az elemzésből az európai területi együttműködést érintő projektek vizsgálatát kihagytam. Ez a Románia számára összesen megítélt 19 667 647 052 EUR össztámogatásnak alig 2,31%-át jelenti (Government of Romania, 2007).

Az operatív programok három jellemzője befolyásolja azt, hogy milyen szinten és hogyan végezhetek jelentéssel bíró elemzéseket a „konvergencia" célkitűzés esetében. Az első jellemző a hét operatív program között a források elosztása. Románia kormánya az NSRK keretén belül határozta meg, hogy a lehívható európai uniós forrásokból melyik operatív program mekkora támogatásban részesüljön. Ez az elosztás, amint az alábbi táblázatban is láthatjuk, nem egyenletes prioritásokat határoz meg.

23.1.táblázat: Az egyes operatív programok részesedése az össz-EU-támogatásból

Operatív program neve	Összes EU-finanszírozás, EUR jelenlegi árakon	Összes támogatás %-a
Versenyképesség növelése	2 554 222 109	13,29%
Szállítási	45 659 37 295	23,76%
Környezetvédelem	4 512 470 138	23,49%
Regionális	3 726 021 762	19,39%
Technikai segítségnyújtás	170 237 790	0,89%
Humánerőforrás-fejlesztés	3 476 144 996	18,09%
Közigazgatás fejlesztése	208 002 622	1,08%
Összesen	19 213 036 712	

Forrás: saját szerkesztés a National Strategic Reference Framwork 2007–2013 alapján (Government of Romania, 2007)

A második jellemző a programokon belüli prioritási sorrend, hiszen nem minden intézkedés részesül ugyanannyi forrásban. Például a *Versenyképesség növelése operatív programon* belül az 1.1., azaz a főleg kis- és középvállalkozásokat (KKV) érintő, termelő beruházásokra vonatkozó célkitűzés az összes finanszírozás 20,60%-át jelenti, míg az 5.2., azaz az operatív program kommunikációja célkitűzés az EU-s alapok 0,93%-át (saját számítások, a Ministerul Finanțelor Publice 2011. alapján).

A harmadik jellemző a lehetséges pályázók köre. Minden operatív programon belül, minden egyes célkitűzésnél meghatározták, hogy kik pályázhatnak. Volt például olyan célkitűzés ahol csak a regionális vízszolgáltatók és a bukaresti polgármesteri hivatal pályázhatott (*Környezetvédelmi operatív program* 1.1.), és ez jelentette az operatív program költségvetésének 61,53%-át (saját számítások, Ministerul Mediului și Pădurilor, 2012). De volt olyan célkitűzés is, ahol, bár csupán a program összes költségvetésének 7,72%-val rendelkezett, több mint tizenegy pályázókategóriát soroltak fel (saját számítások, Ministerul Muncii, Familiei, Protecției Sociale și Persoanelor Vârstnice, 2013 alapján).

23.2.2. Az operatív programok rövid jellemzői

A *Gazdasági versenyképesség operatív programban* majdnem minden célkitűzésnél pályázhattak vállalkozások. Ez az a program, amely az összes uniós forrás 13,29%-át tette ki. Több intézkedésnél is előfordult, hogy a Bukarestben bejegyzett vállalkozásoknak nagyobb önrészt kellett felmutatniuk, mint az ország többi részében bejegyzetteknek (Ministerul Finanțelor Publice, 2011).

A *Humánerőforrás-fejlesztési operatív program* a „konvergencia" célkitűzésre jutó összeg 18,09%-ban részesedett. Ez az a program, ahol egy célkitűzésnél öt-tíz pályázó típus is megjelenik. Ugyanakkor ez az a program, amelynek a költségvetése a leginkább szétaprózott (Ministerul Muncii, Familiei, Protecției Sociale și Persoanelor Vârstnice, 2013).

A *Regionális operatív program* költségvetése a „konvergencia" célkitűzés alatt kapott összeg 19,39%-át jelenti. Az 1.1. intézkedésnél, amely a költségvetés közel 32%-át jelenti, név szerint felsorolják azokat a városokat, amelyek pályázhattak. A 3.1. intézkedésnél is, az Egészségügyi Minisztérium tanulmánya által felsorolt területi egységek pályázhattak. Ugyanakkor ez az a program, ahol majdnem minden célkitűzés alatt pályázhattak az önkormányzatok is (Ministerul Dezvoltării Regionale și Administrației Publice, 2014).

A *Környezetvédelmi program* azon operatív programok közé tartozik, amelyben kevesebb a pályázók száma. Van több olyan célkitűzése, ahol darabszámra meg lehet mondani a lehetséges pályázók számát (lásd pl 1.1.; 5.1.; 5.2.). A megyei alapú vizsgálatokra nem alkalmasak ezek az adatok. Ezzel együtt, a maga 23,49%-ával ez a második, legnagyobb költségvetésben részesülő program (Ministerul Mediului și Pădurilor, 2012).

A *Szállítási operatív program* a legnagyobb támogatást, 23,76%-ot kapott a „konvergencia" célkitűzés alatt Romániának juttatott uniós forrásokból. Ugyanakkor ebben a programban a legtöbb pénzre pályázók bejegyzési helye Bukarest kellett, hogy legyen, hiszen többek között az Autópályák és Országos Utak Nemzeti Társaságának, a Román Vasúttársaságnak, illetve a Szállítási Minisztériumnak írták ki. Ez természetesen nem azt jelentette, hogy Bukarestben valósultak meg ezek a projektek, de a pályázók székhelyeként az adatbázisokban ez szerepel (Ministerul Transporturilor, 2014).

A *Közigazgatás képességeinek fejlesztése operatív program* az EU-s finanszírozás 1,08%-ában részesedett, és minden intézkedésnél szerepelnek bukaresti székhelyű intézmények (Ministerul Administrației și Internelor, 2012).

A *Technikai segítségnyújtás operatív program*, amely az összes EU-s finanszírozás 0,89%-át jelentette, alapvetően az összes operatív program intézményrendszerének (menedzsment, lebonyolítás, ellenőrző szervek stb.) működtetését támogatta, így többségében bukaresti

székhelyű intézmények, minisztériumok, ezekkel foglalkozó ügynökségek, valamint más érintett intézmények pályázhattak (Ministerul Fondurilor Europene, 2013).

23.2.3. Lehetséges vizsgálati irányok

A legegyszerűbb vizsgálat, amelyet látványosan lehetne térképen is ábrázolni, az lenne, ha megnéznénk, hogy egy megye – a benne bejegyzett szereplők összességét tekintve – a vizsgált finanszírozási keret hány százalékát tudta lehívni. Ugyanakkor ennek a típusú vizsgálatnak az értelmezése lehetetlen lenne. Mindennek pedig a programok közötti forrásallokáció és a pályázók köre az oka. Amint az előző alfejezetben is láttuk, a legnagyobb költségvetése a szállítási és környezetvédelmi programoknak volt, ezek együtt az összes vizsgált EU-s finanszírozás közel 48%-át jelentették. Ugyanakkor ezek jelentették azokat a programokat is, ahol a lehetséges pályázók jelentős része bukaresti bejegyzésű vagy meghatározott regionális szereplő kellett, hogy legyen. Tehát egy egyszerű bejegyzési város- vagy megyealapú elosztás a programok sajátossága miatt Bukarestet kell, hogy előnyben részesítse. Ugyanígy a *Humánerőforrás-fejlesztés operatív program* esetében is, a minisztériumok, kormányzati szervek valamint más szereplők is mind bukaresti bejegyzéssel bírnak.

Mindezek következtében két nagy vizsgálati irány látszik érdekesebbnek. Egyik irány: a pályázó típusokon belül vizsgálni a megyei/regionális teljesítményeket az 1. adatbázis alapján. A másik irány a *Regionális operatív program* elemzése, amelyben többfajta pályázó típus megtalálható, így az előbbi vizsgálatkor megjelent esetleges hibák korrigálhatók lesznek.

23.3. Pályázó típusok – megyei eloszlások

Az 1. adatbázisunk huszonnyolc típusú pályázót különböztet meg. Az adatbázis két típusú pénzügyi adatot tartalmaz. Egyrészt a pályázó által kért költségvetést minden pályázat esetében felosztja a következőkre: a projekt teljes költségvetése, a támogatható költségvetés, a vissza nem térítendő támogatás mértéke, a nem támogatható költségvetés, az önrész, a költségvetés EU-s alapból támogatandó része, a költségvetés állami forrásból támogatandó része. Ezek az adatok mind a pályázati terv szerinti adatok. Másrészt, az adatbázis még tartalmazza a következő összegeket: előfinanszírozás, az előfinanszírozás amortizált része, a projekt keretén belül visszatérített összes összeg. Az elemzésemben eme utóbbival, a projekt keretén belül EU-s alapokból visszatérített összeggel dolgozom.

Az 1. adatbázisban huszonnyolc típusú pályázó jelenik meg, akik az alábbi táblázatban kiszámolt módon részesültek az EU-s támogatásokban:

23.2.táblázat: A felhasznált összegek megoszlása a pályázó típusa szerint.

Pályázó típusa	%
Fejlesztési egyesület (ADI)	0,72%
Patronátus	0,21%
Központi közigazgatás hatósága	5,01%
Könyvtár	0,0023%
Kereskedelmi kamara	0,18%

Pályázó típusa	%
Természetvédelmi terület menedzsere	0,17%
Szakképzés szolgáltatója (a 29/2007 kormányhatározat szerint)	0,16%
Kutatási intézet	2,61%
Egyházi intézmény	0,65%
Nemzetközi pénzügyi intézet	
Nagyvállalat	3,62%
Kisvállalat	6,01%
Közepes vállalat	2,83%
Mikrovállalat	4,29%
Múzeum	0,0015%
Regionális üzemeltető	11,50%
Nem kormányzati nonprofit szervezet	3,87%
Közhasznú nonprofit jogi személyiséggel rendelkező regionális fejlesztés területén működő szervezet	1,07%
Szakszervezet	0,30%
Fizikai személy (spin-off)	0,0044%
Közhasznú magánjogi jogi személy	4,60%
Kereskedelmi társaság, amelynek a tőkéje teljes egészében vagy részben állami	16,65%
Területi közigazgatási egység/ megyei tanács	9,27%
Területi közigazgatási egység/polgármesteri hivatal/helyi tanács	13,38%
Közegészségügyi szervezet	0,83%
Központi közigazgatásnak alárendelt vagy általa koordinált egység	5,73%
Helyi közigazgatásnak alárendelt vagy általa koordinált egység	0,82%
Állami egyetem	5,39%
Összesen	100%

Forrás: saját számítások az 1. adatbázis alapján

23.3.1. Egyetemek és egyházi intézmények

Tekintetbe véve az államilag akkreditált egyetemek területi megoszlását, talán nem meglepő, hogy abból az összegből, amelyet az egyetemek pályáztak meg, a bukaresti egyetemek nyerési aránya volt a legmagasabb (37,73%), ezt követte Kolozs megye (15,65%) majd Iași megye (12,36%). Az erdélyi megyék összesen 33,09% támogatást tudtak lehívni (forrás: saját számítások az 1. adatbázis alapján).

Az egyházi intézmények esetében két megye van, amely a teljes keret 41,22%-ban részesült: Iasi 23,99% és Bukarest 17,23% (forrás: 1. adatbázis, saját számítások). Az erdélyi megyék az alábbi táblázatban látható arányokban hívtak le uniós forrásokat:

23.3. táblázat: Az egyházi intézmények által felhasznált EU-s összegek megoszlása az erdélyi megyékben

Megyék	%
Szeben	4,98%
Kolozs	4,85%
Temes	4,10%
Szatmár	1,06%
Arad	0,91%
Szilágy	0,45%
Beszterce-Naszód	0,22%
Erdély összesen	16,56%

Forrás: saját számítások az 1. adatbázis alapján

23.3.2. Patronátusok, szakszervezetek, kereskedelmi kamarák

A Bukaresti székhellyel rendelkező patronátusok nagyon sikeresek voltak, 75,56%-ban ők nyerték el az EU-s támogatásokat (forrás: 1. adatbázis, saját számítások). Az összes sikeres pályázat ennél a pályázó típusnál hét megyéből származik, s amint az alábbi táblázatban látható, köztük csak két erdélyi megyét találunk.

23.4.táblázat: A patronátusok által felhasznált EU-s összegek megoszlása

Megyék	Összes %
Bukarest	75,56%
Kolozs	16,13%
Ialomița	2,87%
Maros	1,80%
Iași	1,72%
Dolj	0,98%
Brăila	0,94%

Forrás: saját számítások az 1. adatbázis alapján

A szakszervezetek esetében az arányok még inkább Bukarest felé tolódnak, hiszen az uniós források 90,76%-át bukaresti székhelyű pályázók vitték el. Három erdélyi megyét találunk a sikeresen pályázó nyolc megye között: Temes 2,96%; Brassó 1,73%; Kolozs 0,74% (forrás: 1. adatbázis, saját számítások). Négy pályázó részesült a támogatások mintegy 70%-ában: BNS (Blocul Național Sindical): 24,18%; CNSRL Frăția: 20,54%; az Élelmiszeripari Szakszerveztek Federációja:15,21%; Cartel Alfa: 10,47%. A megyék közötti eloszlás alakulását ez is magyarázza, hiszen ezeknek a bejegyzési városa Bukarest (forrás: 1. adatbázis, saját számítások).

A kereskedelmi kamarákat vizsgálva azt állapíthatjuk meg, hogy a támogatások több mint 70%-ában három megyéből származó pályázók részesültek: Bukarestből (37,41%); Temes megyéből (19,23%); Vâlcea megyéből (15,01%) (forrás: 1. adatbázis, saját számítások). Ezen kívül

még négy erdélyi megyéből pályáztak sikeresen a kereskedelmi kamarák: Kolozs (7,60%); Brassó (1,15%); Máramaros (1,09%) és Szilágy (0,49%) megyéből. (forrás: 1. adatbázis, saját számítások).

23.3.3. Fejlesztési egyesület, természetvédelmi terület gondnoka

A fejlesztési egyesületek (ADI) esetében már változatosabb a helyzet, hiszen 22 megyéből származnak a nyertes pályázatok. Az uniós támogatások több mint 60%-át öt megyéből származó nyertesek hívták le: Iasi 18,26%; Teleorman 12,16%; Dolj 11,61%; Kolozs 10,83%; Konstanca 10,79%-ban (forrás: 1. adatbázis, saját számítások). A további 17 megye között elosztott források az alábbi táblázatban tekinthetők meg:

23.5. táblázat: A fejlesztési egyesületek által felhasznált EU-s összegek megoszlása az erdélyi megyékben

Megyék	Összes %
Temes	7,28%
Maros	7,14%
Bihar	2,97%
Beszterce-Naszód	1,52%
Máramaros	1,47%
Fehér	1,06%
Brassó	1,05%
Szatmár	0,06%
Szeben	0,05%
Erdélyi megyék összesen	22,60%

Forrás: saját számítások az 1. adatbázis alapján

A természetvédelmi területek esetén is hasonló a helyzet: az uniós támogatások több mint 60%-ában öt megyéből származó pályázók részesültek: Tulcea megye 25,14%; Hargita megye 14,59%; Bukarest 8,61%; Dâmbovița megye 8,18% és Brăila megye 6,06% (forrás: 1. adatbázis, saját számítások). Ezeken kívül még 14 megyéből voltak sikeres pályázók, az alábbi erdélyi megyékkel:

23.6. táblázat: A természetvédelmi területek gondnoksága által felhasznált EU-s összegek megoszlása az erdélyi megyékben

Megyék	%
Brassó	4,94%
Krassó-Szörény	4,32%
Beszterce-Naszód	1,51%
Arad	1,13%
Kovászna	0,70%
Az öt megye összesen	12,60

Forrás: saját számítások az 1. adatbázis alapján

23.3.4. Megyei tanácsok, helyi önkormányzatok és polgármesteri hivatalok

Az 1. adatbázisban két típusú pályázó szerepel: megyei tanácsok és helyi önkormányzatok/polgármesteri hivatalok. Amennyiben a kettőt együtt vizsgáljuk, azt figyelhetjük meg, Dolj megyének sikerült a legtöbb forrást megnyernie, 4,76%-ot, és Ialomița megyének a legkevesebbet, 0,47%-ot (forrás: 1. adatbázis, saját számítások). Amennyiben viszont az 1. adatbázisunk és a Tempo Online adatbázis segítségével kiszámolt egy főre eső lehívott pénzösszegeket nézzük, a legtöbb pénzt Vâlcea megyében (1250 Ron/fő), a legkevesebbet Ialomița megyében sikerült megnyerni (219 Ron/fő). Az erdélyi megyék az alábbiakban látható módon teljesítettek.

23.7. táblázat: A megyei tanácsok és polgármesteri hivatalok által lehívott EU-s támogatások megoszlása az erdélyi megyékben

Megye	Románia összes megyei tanácsa és polgármesteri hivatala által lehívott összeg %	Lehívott összeg RON/Fő
Hunyad	3,97%	1145
Kovászna	1,70%	1043
Bihar	4,43%	1009
Szilágy	1,67%	940
Beszterce-Naszód	2,05%	881
Temes	4,14%	810
Hargita	1,90%	804
Fehér	1,96%	713
Krassó-Szörény	1,59%	659
Kolozs	3,24%	648
Máramaros	2,43%	647
Maros	2,57%	606
Arad	1,80%	532
Szeben	1,48%	457
Brassó	1,91%	433
Szatmár	1,03%	371
Románia átlag		632

Forrás: saját számítások az 1. adatbázis és a Tempo-adatbázisok alapján

23.3.5. Központi közigazgatási hatóságok

Az 1. adatbázis két típusú pályázót különböztet meg a központi közigazgatásánál: a központi közigazgatási hatóságot és a központi közigazgatási hatóságnak alárendelt vagy általa koordinált egységet. Amennyiben a központi közigazgatási hatóság által lehívott uniós támogatásokat nézzük, az esetek 99,76%-ban a hatóság bejegyzési helye Bukarest. A maradék pedig hat megye között oszlik meg: Dolj 0,16%; Kovászna 0,04%; Bihar 0,01%; Hargita 0,01%; Krassó-Szörény 0,01%; Konstanca 0,01% (forrás: 1. adatbázis, saját számítások). Amennyiben viszont a központi hatóságnak alárendelt vagy az általa koordinált egységet nézzük – bár itt

is a Bukarestbe bejegyzett pályázók viszik el az összeg nagyobbik részét, azaz 74,18%-át –, a maradékban 38 megye részesül. A legnagyobb részesedése Galați megyének (2,94%), a legkevesebb pedig Ilfovnak van (0,02%) (forrás: 1. adatbázis, saját számítások).

23.8. táblázat: A központi közigazgatósági hatságoknak alárendelt vagy általa koordinált egységek által lehívott EU-s összegek megoszlása az erdélyi megyékben

Megye	% Romániában
Brassó	1,29%
Hunyad	0,99%
Temes	0,89%
Hargita	0,88%
Kolozs	0,87%
Bihar	0,82%
Szeben	0,60%
Máramaros	0,54%
Arad	0,51%
Szilágy	0,33%
Maros	0,25%
Fehér	0,25%
Kovászna	0,18%
Krassó-Szörény	0,17%
Erdélyi megyék összesen	8,57%

Forrás: saját számítások az 1. adatbázis alapján

23.3.6. Helyi közigazgatásnak alárendelt vagy általa koordinált egység

Amennyiben a helyi közigazgatásnak alárendelt vagy az általa koordinált egységek esetében vizsgáljuk az EU-s források területi elosztását, az előbbinél egy kiegyensúlyozottabb képet kapunk. Az első helyen Bukarest van 11,62%-kal, az utolsón Szilágy megye 0,12%-kal, és közöttük helyezkedik el negyven másik megye.

23.9.táblázat: A helyi közigazgatósági hatóságoknak alárendelt vagy általa koordinált egységek által lehívott EU-s összegek megoszlása az erdélyi megyékben

Megye	% Romániában
Fehér	8,53%
Bihar	6,63%
Krassó-Szörény	4,23%
Brassó	3,17%
Szatmár	2,45%

Megye	% Romániában
Maros	2,05%
Kolozs	1,78%
Temes	1,55%
Máramaros	1,44%
Szeben	1,27%
Arad	1,16%
Hunyad	1,05%
Beszterce-Naszód	0,82%
Hargita	0,54%
Kovászna	0,23%
Szilágy	0,12%
Erdélyi megyék összesen	37,02%

Forrás: saját számítások az 1. adatbázis alapján

23.3.7. Vállalatok

Amennyiben azt vizsgáljuk, hogy az egyes megyékben lévő vállalatok milyen arányban hívtak le EU-s forrásokat, vállalati formától függetlenül, egy kiugró értéket találunk Bukarest esetében (17,10%-ot) (forrás: 1. adatbázis, saját számítások). A következő Konstanca megye, amely már csak 6,34%-kal részesedett EU-s támogatásban. A legutolsó a rangsorban 0,15%-kal Mehedinți megye. Közöttük helyezkedik el az ország többi 39 megyéje.

23.10. táblázat: A vállalatok által lehívott EU-s összegek megoszlása az erdélyi megyékben

Megyék	Megyék részesedése a vállalatok által lehívott összegből
Kolozs	4,83%
Brassó	4,31%
Szeben	4,27%
Temes	3,43%
Bihar	3,09%
Fehér	2,64%
Maros	2,12%
Máramaros	2,04%
Szatmár	1,76%
Hunyad	1,71%
Arad	1,39%
Hargita	1,39%
Beszterce-Naszód	1,17%

Megyék	Megyék részesedése a vállalatok által lehívott összegből
Szilágy	0,85%
Kovászna	0,84%
Krassó-Szörény	0,25%
Erdélyi megyék összesen	36,09%

Forrás: saját számítások az 1. adatbázis alapján

Vállalati típus szerint vizsgálva az alapokban való részesedést, hasonló eredményekre jutunk: van egy kiugró érték, a második helyezettnek pedig itt is minimum 5%-kal kevesebb jut:

23.11. táblázat: Vállalati forma szerinti rangsorok

Megye	A rangsor első helyezettje	A rangsor második helyezettje
Nagyvállalatok	Bukarest 19,57%	Szeben 10,18%
Közepes vállalatok	Iasi 15,83%	Konstanca 9,62%
Kisválallatok	Bukarest 21,03%	Konstanca 5,83%
Mikrovállalatok	Bukarest 15,34%	Kolozs 6,66%

Forrás: saját számítások az 1. adatbázis alapján

23.3.8. Állami vállalatok

A többségi vagy csak állami tőkével rendelkező vállalatok esetében a bukaresti vállalatok a nyertes összegek 96,01%-ában részesedtek. Nyertesek voltak még a következő megyék vállalatai: Dolj 2,90%; Bihar 0,4%; Galați 0,37%; Giurgiu 0,32%. Olyan vállalatokról van itt szó, mint például: a bukaresti metrót működtető vállalat (Metrorex), a román vasúttársaság (CFR), az utak és autópályák országos vállalata, a tengeri és dunai kikötők országos vállalata (Forrás: 1. adatbázis, saját számítások).

23.3.9. Nonprofit szervezetek

A nonprofit szervezetek két pályázó típusként jelennek jelenik meg a minisztériumi adatbázisban: a nem kormányzati nonprofit szervezet és a jogi személyiséggel rendelkező közhasznú nonprofit szervezet, amely regionális fejlesztés témakörben dolgozik. A támogatások eloszlásának megyénkénti vizsgálata során jól látható, hogy a legtöbb szervezet (36,13%) bukaresti (forrás: 1. adatbázis, saját számítások). A rangsorban a Bukarestet követő megye már csak az össztámogatás 6,50%-ában részesül (Fehér megye), a legkevesebb pedig Mehedinți megyének jut (0,10%), e kettő közé esik a többi 39 megye. Az erdélyi megyék részesedése az alábbi táblázatban látható.

23.12.táblázat: A nonprofit szervezetek által lehívott EU-s összegek megoszlása az erdélyi megyékben

Megye	Megye részesedése
Fehér	6,50%
Kolozs	5,92%
Máramaros	3,41%
Temes	3,35%
Brassó	2,90%
Bihar	1,52%
Hargita	0,88%
Hunyad	0,87%
Maros	0,81%
Beszterce-Naszód	0,71%
Szatmár	0,65%
Arad	0,55%
Szeben	0,51%
Szilágy	0,33%
Krassó-Szörény	0,25%
Kovászna	0,25%
Erdélyi megyék összesen	29,41%

Forrás: saját számítások az 1. adatbázis alapján

A minisztériumi adatbázis a két fentebb említett pályázó típuson kívül még meghatároz egy közhasznú magánjogi személyt is. Ebben az esetben a bukaresti szervezetek még kimagaslóbb eredményt értek el, az összes uniós alapok 49,70%-át nyerték meg, miközben a második helyezett Iași megye (8,15%), harmadik helyezett Arad megye (5,76%), az utolsó helyezett Călărași megye, amely 0,01%-ban részesült. Az erdélyi megyék 21,8%-át nyerték el a közhasznú magánjogi személyek által lehívott uniós összegnek (forrás: 1. adatbázis, saját számítások).

23.3.10. Regionális üzemeltető, közegészségügyi szervezet

A regionális üzemeltető pályázónál főleg vízzel és szennyvízzel foglalkozó pályázókat találunk. Az uniós pénzek eloszlása az alábbi táblázatnak megfelelően alakult:

23.13.táblázat: A regionális üzemeltetők által lehívott EU-s összegek megoszlása a régiókban

Megyék	EU-s alapok
Bukarest–Ilfov	2,33%
Északnyugat	17,02%
Északkelet	9,36%
Délkelet	23,57%
Központ	19,26%
Dél-Munténia	14,24%
Délnyugat-Olténia	6,17%
Nyugat	8,05%

Forrás: saját számítások az 1. adatbázis alapján

A közegészségügyi szervezet pályázó típus esetében az EU-s támogatások 22 megyéből származó pályázó között oszlanak el. Az uniós alapok 50,40%-át Bukarestből származó szervezetek nyerték meg. A második helyen a Szeben megyei szervezetek vannak 12,61%-kal, míg az utolsón Neamț megyeiek 0,04% %-kal.

23.14.táblázat: A regionális üzemeltetők által lehívott EU-s összegek megoszlása az erdélyi régiókban

Megyék	Megye részesedése
Szeben	12,61%
Temes	8,63%
Kolozs	6,70%
Hargita	0,87%
Bihar	0,61%
Hunyad	0,53%
Brassó	0,37%
Fehér	0,10%
Erdélyi megyék összesen	30,42%

Forrás: saját számítások az 1. adatbázis alapján

23.3.11. Magánszemély, képzést lebonyolító szervezetek

A sikeres magánszemély pályázók (*spin-off*) mindössze három megyéből származtak az 1. adatbázis alapján: Hunyad megyéből (42,25%); Vrancea megyéből (29,25%); Brassó megyéből (28,50%). Az akkreditált képzéseket lebonyolító pályázók esetén is a sikeres pályázatok 15 megye között oszlanak meg. A legnagyobb részesedése Bukarestnek van (28,97%), a második helyen Prahova megye áll (17,70%), az utolsón pedig Galați megye (0,37%) (forrás: 1. adatbázis, saját számítások). Az erdélyi megyékből származó szolgáltatók (ebben az esetben Fehér, Máramaros, Temes, Hunyad és Szeben megyék) az uniós támogatási összegek 22,66%-ában részesültek (forrás: 1. adatbázis, saját számítások).

23.4. A Regionális operatív program

A *Regionális operatív program*ot sokan úgy tartották számon, mint az önkormányzatok programját, hiszen a legtöbb intézkedésnél csak az önkormányzatok pályázhattak. A *Regionális operatív program* költségvetése a „konvergencia" célkitűzés nyomán kapott támogatás 19,39%-át jelenti.

A 2. adatbázisunk szerint a *Regionális operatív program*ban felhasznált források a következőképpen oszlanak el az intézkedések között:

23.15. táblázat: A *Regionális operatív program* felhasznált összegeinek megoszlása az intézkedések között

Célkitűzés	Az összes %
1.1. Városi integrált fejlesztési tervek	26,89%
1.2. Tömbházak energiahatékonysága	1,20%
2.1. A megyei, városi utak rehabilitálása	21,24%
3.1. Az egészségügyi infrastruktúra modernizálása	5,12%
3.2. A szociális szolgáltatások modernizálása	2,41%
3.3. A vészhelyzeti központok felszerelése	2,79%
3.4. Az iskolai, egyetemi, felnőttoktatási infrastruktúra modernizálása, fejlesztése	9,48%
4.1. A helyi és regionális vállalkozást támogató infrastruktúrák fejlesztése	4,61%
4.2. A szennyezett ipari telepek rehabilitálása és felkészítése új tevékenységekre	0,50%
4.3. A mikrovállalkozások fejlesztésének támogatása	8,83%
5.1. A kulturális örökség restaurálása és a hozzá tartozó infrastruktúra kiépítése	6,56%
5.2. A turisztikai infrastruktúra fejlesztése	5,87%
5.3. A turisztikai potenciál promoválása	1,74%
6.1. A program menedzsmentjének és értékelésének támogatása	2,59%
6.2. A program kommunikációja	0,18%
Összesen	100%

Forrás: saját számítások az 2. adatbázis alapján

A hat célkitűzés közül az 1.1. nevesíti a lehetséges pályázókat: egyrészt a növekedési pólusokat (Iași, Konstanca, Ploiești, Craiova, Temesvár, Kolozsvár, Brassó és vonzáskörzeteiket), másrészt a városi fejlesztési pólusokat (Arad, Nagybánya, Bákó, Brăila, Galați, Déva, Nagyvárad, Pitești, Râmnicu-Vâlcea, Szatmár, Szeben, Suceava és Marosvásárhely városokat). Ezeken kívül még pályázhattak a 10 000 lakos feletti városok (beleértve Bukarest kerületeit), de a hangsúly a pólusokon volt (lásd Ministerul Dezvoltării Regionale și Administrației Publice, 2014). Ezek után nem meglepő, hogy Bukarest itt nem szerepel vezető pozícióban, a legtöbb forrást Dolj megye nyerte el (7,74%), kiemelt város Craiova volt, a legkevesebb támogatás

pedig Ialomița megyének jutott (0,22%), amelynek egy kiemelt városa sem volt (forrás: 2. adatbázis, saját számítások).

23.16.táblázat: Az 1.1. intézkedés keretén belül megnyert összegek megoszlása az erdélyi megyékben

Megye	% részesedés az uniós összegekből	Kiemelt városok	Kiemelt városok részesedése a megye által megnyert összegekben
Temes	5,85%	Temesvár	68,81%
Kolozs	5,68%	Kolozsvár	88,47%
Brassó	4,39%	Brassó	72,45%
Hunyad	2,87%	Déva	41,34%
Máramaros	2,45%	Nagybánya	55,05%
Fehér	2,44%	-	Gyulafehérvár 100%
Arad	1,92%	Arad	59,59%
Bihar	1,88%	Nagyvárad	88,70%
Maros	1,59%	Marosvásárhely	100%
Szatmár	1,36%	Szatmár	54,18%
Hargita	1,12%	-	Maroshézvíz 59,72% Csíkszereda 40,28%
Beszterce-Naszód	0,96%	-	Beszterce 100%
Szeben	0,94%	Szeben	100%
Szilágy	0,38%	-	Zilah 100%
Kovászna	0,37%	-	Sepsiszentgyörgy 100%
Erdélyi megyék összesen	34,20%		

Forrás: saját számítások az 2. adatbázis alapján

Az 1.2. célkitűzés, a tömbházak szigetelése is majdhogynem nevesíti a lehetséges pályázókat, hiszen azt mondja, hogy pályázhatnak a megyeközpontok, municípiumok és Bukarest hat kerülete. A nyertes pályázók végül Bukarestből és 23 másik megyéből kerültek ki. A rangsorban Bukarest az első (43,65%), Beszterce-Naszód a második (8,12%), és Vâlcea az utolsó (0,02%) (forrás: 2. adatbázis, saját számítások). Az erdélyi megyék, amint az alábbi táblázatban is látható, a források 46,80%-át hívták le (forrás: 2. adatbázis, saját számítások).

23.17.táblázat: Az 1.2. intézkedés keretén belül megnyert összegek megoszlása az erdélyi megyékben

Megyék	% részesedés az uniós összegekből
Beszterce-Naszód	8,12%
Maros	6,38%

Megyék	% részesedés az uniós összegekből
Szilágy	5,70%
Kolozs	5,45%
Hargita	4,16%
Temes	3,93%
Bihar	3,87%
Arad	2,35%
Hunyad	2,27%
Szatmár	2,25%
Máramaros	1,73%
Fehér	0,52%
Krassó-Szörény	0,13%
Erdélyi megyék összesen	46,80%

Forrás: saját számítások az 2. adatbázis alapján

A 2.1. célkitűzésnél, ahol a megyei és városi utak rehabilitására lehetett pályázni, az eredmények az eddigiektől eltérően kicsit szokatlanok. A rangsorban az első és utolsó megye között nagyon kicsi különbség van: Ilfov 5,52%-kal, míg Bukarest 0,41%-kal szerepel (forrás: 2. adatbázis, saját számítások). Az erdélyi megyék eredményeit az alábbiakban láthatjuk.

23.18. táblázat: A 2.1. intézkedés keretén belül elnyert összegek az erdélyi megyékben

Megye	% teljes Románián belül	1 főre eső RON
Fehér	1,70%	128
Arad	1,71%	104
Bihar	3,20%	150
Beszterce-Naszód	2,27%	201
Brassó	0,60%	28
Krassó-Szörény	1,34%	115
Kolozs	2,18%	90
Kovászna	1,48%	188
Hargita	1,51%	132
Hunyad	4,88%	290
Máramaros	2,26%	124
Maros	3,08%	150
Szilágy	3,33%	386
Szatmár	1,68%	124
Szeben	3,61%	231
Temes	1,37%	55

Forrás: saját számítások az 2. adatbázis és a Tempo-adatbázis alapján

Az egészségügyi (3.1.) és a szociális (3.2.) infrastruktúra modernizálásánál is hasonló a helyzet. Amennyiben a források megyénkénti eloszlásának arányát vizsgáljuk, a legjobban és legrosszabbul teljesítő megye között alig 8% különbség van, ami az előző fejezet eredményeit nézve szokatlan (forrás: 2. adatbázis, saját számítások). Meg kell jegyeznünk, hogy a 3.1. intézkedésnél az egészségügyi minisztérium tanulmánya által felsorolt területi egységek pályázhattak.

23.19. táblázat: A 3.1. és 3.2. intézkedés keretén belül elnyert összegek az erdélyi megyékben

	Egy főre eső támogatás a 3.1. intézkedésnél RON	Egy főre eső támogatás a 3.2. intézkedésnél RON
Fehér	16	10
Arad	3	20
Bihar	8	33
Beszterce-Naszód	48	13
Brassó	3	5
Krassó-Szörény	62	22
Kolozs	24	5
Kovászna	132	17
Hargita	12	20
Hunyad	82	18
Máramaros	68	6
Maros	32	22
Szilágy	68	25
Szatmár	4	10
Szeben	12	15
Temes	22	10

Forrás: saját számítások az 2. adatbázis alapján

A vészhelyzeti központok felszerelésének támogatására (3.3.) a regionális fejlesztési egyesületek pályázhattak. Ez alapján nem meglepő, hogy nyolc nyertes pályázó volt, az alábbi összegekkel:

23.20. táblázat: A 3.3. intézkedés keretén belül elnyert összegek a fejlesztési egyesületek (ADI) szerint

Fejlesztési egyesületek (ADI)	%
Dél-Munténia – sürgősségi helyzetek	15,31%
Észak-Erdély	11,99%
Központi Erdély	10,64%
Bukarest-Ilfov	9,93%

Fejlesztési egyesületek (ADI)	%
Euronest	21,28%
Sürgősségi Helyzetek Menedzsmentje Fejlesztési Egyesület (ADIVEST)	9,61%
Sürgősségi Helyzetek Délkeleti Egyesülete	8,24%
Délnyugat-Olténia	13,00%

Forrás: saját számítások az 2. adatbázis alapján

A 3.4. célkitűzésnél (iskolai, egyetemi, felnőttoktatási infrastruktúra modernizálása, fejlesztése) sem tapasztalhatunk nagy különbségeket az elnyert összegek százalékában az első (Dolj megye – 6,54%) és az utolsó (Szeben megye – 0,81%) között (forrás: 2. adatbázis, saját számítások). Érdekes, hogy a pályázók közül az egyetemeknek az összes megnyert EU-alap 10,25%-át sikerült lehívniuk, valamint az is figyelemre méltó, hogy a Kolozs megye által lehívott támogatás 68,39%-át az egyetemek nyerték el (forrás: 2. adatbázis, saját számítások). Az erdélyi megyék a következőképpen teljesítettek:

23.21. táblázat: A 3.4. intézkedés keretén belül az erdélyi megyék által elnyert összegek megoszlása

Megye	%
Kolozs	3,70%
Hunyad	3,56%
Krassó-Szörény	3,11%
Hargita	2,89%
Arad	2,87%
Bihar	2,75%
Beszterce-Naszód	2,68%
Szilágy	2,36%
Kovászna	2,32%
Máramaros	2,03%
Temes	1,71%
Szatmár	1,55%
Fehér	1,47%
Brassó	1,23%
Maros	0,89%
Szeben	0,81%
Erdélyi megyék összesen	35,93%

Forrás: saját számítások az 2. adatbázis alapján

A helyi és regionális vállalkozást támogató infrastruktúrák fejlesztése esetében (4.1.) vannak olyan megyék, ahonnan nincs sikeres pályázat. A leszerződött források nyerési arányait tekintve Iași megye az első a rangsorban 15,28%-kal, míg Kovászna megye az utolsó 0,03%-kal. Bukarest a maga 9,25%-val a negyedik helyen áll. Az erdélyi megyék teljesítményét az alábbi táblázat mutatja.

23.22. táblázat: A 4.1. intézkedés keretén belül az erdélyi megyék által elnyert összegek megoszlása

Megye	%
Bihar	11,39%
Temes	10,43%
Szeben	7,45%
Arad	3,78%
Kolozs	3,70%
Maros	3,25%
Brassó	3,06%
Beszterce-Naszód	1,19%
Hunyad	0,91%
Szilágy	0,10%
Kovászna	0,03%
Erdélyi megyék összesen	45,29%

Forrás: saját számítások az 2. adatbázis alapján

A mikrovállalkozások fejlesztésének támogatása esetében (4.3.) a megyei eredmények közelebb vannak egymáshoz, hiszen Bukarest a legelső, 8,84%-kal, és Botoșani a legutolsó, 0,40%-kal. Minden megyéből vannak nyertes pályázatok, és, amint az alábbi táblázat is mutatja, az előző eredményekhez képest az erdélyi megyék összességében rosszabbul teljesítettek.

23.23. táblázat: A 4.3. intézkedés keretén belül az erdélyi megyék által elnyert összegek megoszlása

Megye	%
Kolozs	5. 19%
Temes	3. 99%
Bihar	2. 93%
Brassó	2. 68%
Máramaros	2. 32%
Szatmár	1. 81%
Szilágy	1. 75%
Hunyad	1. 62%
Maros	1. 36%
Fehér	1. 23%
Hargita	1. 10%
Beszterce-Naszód	0. 96%
Krassó-Szörény	0. 96%
Arad	0. 91%
Kovászna	0. 85%
Szeben	0. 73%
Erdélyi megyék összesen	30. 39%

Forrás: saját számítások az 2. adatbázis alapján

A szennyezett ipari telepek rehabilitálására és új tevékenységekre való felkészítésére elkülönített támogatásra (4.2.) mindössze három megyéből voltak sikeres pályázatok: Hunyad (72,29%), Kovászna (25,35%) és Hargita (2,36%) megyékből (forrás: 2. adatbázis, saját számítások).

A kulturális örökség restaurálására és a hozzá tartozó infrastruktúra kiépítésére meghirdetett pályázatra (5.1.) ismét kis intervallumba sűrűsödnek a megyék, a sikeresen pályázott összegeket nézve. A rangsorban az első Suceava megye 9,80%-kal, az utolsó pedig Beszterce-Naszód megye 0,28%-kal (forrás: 2. adatbázis, saját számítások). Az erdélyi megyék teljesítményét az alábbi táblázatban láthatjuk.

23.24. táblázat: Az 5.1. intézkedés keretén belül az erdélyi megyék által elnyert összegek megoszlása

Megye	%
Arad	4,52%
Fehér	4,24%
Szilágy	3,23%
Hunyad	2,36%
Szeben	2,16%
Kolozs	2,14%
Bihar	1,98%
Maros	1,88%
Brassó	1,79%
Szatmár	1,77%
Máramaros	1,07%
Beszterce-Naszód	0,28%
Erdélyi megyék összesen	27,42%

Forrás: saját számítások az 2. adatbázis alapján

A turisztikai infrastruktúra fejlesztését illetően (5.2.), százalékarányosan a legtöbb támogatásban Konstanca megyei pályázók részesültek (12,42%), míg a legkevesebb forrás a Mehedinți megyeieknek jutott (0,35%) (forrás: 2. adatbázis, saját számítások). Az erdélyi megyék teljesítményét az alábbiakban láthatjuk.

23.25. táblázat: Az 5.2. intézkedés keretén belül az erdélyi megyék által elnyert összegek megoszlása

Megye	%
Bihar	4,89%
Hunyad	4,59%
Hargita	4,00%

Megye	%
Kovászna	3,50%
Maros	3,16%
Szeben	2,72%
Szatmár	2,71%
Brassó	2,68%
Beszterce-Naszód	2,45%
Kolozs	1,75%
Krassó-Szörény	0,90%
Fehér	0,67%
Erdélyi megyék összesen	34,02%

Forrás: saját számítások a 2. adatbázis alapján

A százalékos eloszlásokat nézve, a turisztikai potenciál promoválására irányuló intézkedések (5.3.) esetében egy kiugró értékünk van: Bukarest 29,98%-kal. A többi megye által elnyert támogatás értékének aránya 7,29% (Argeș) és 0,12% (Călărași) közé esik. (forrás: 2. adatbázis, saját számítások). Az erdélyi megyék teljesítményét az alábbiakban láthatjuk.

23.26. táblázat: Az 5.2. intézkedés keretén belül az erdélyi megyék által elnyert összegek megoszlása

Megye	%
Brassó	5,50%
Hunyad	3,25%
Máramaros	3,08%
Bihar	1,56%
Maros	1,46%
Fehér	1,36%
Kolozs	1,24%
Hargita	1,22%
Beszterce-Naszód	1,22%
Krassó-Szörény	1,02%
Szatmár	1,00%
Szeben	0,92%
Kovászna	0,80%
Szilágy	0,68%
Arad	0,64%
Temes	0,19%
Erdélyi megyék összesen	25,14%

Forrás: saját számítások az 2. adatbázis alapján

23.5. Összegzés és kitekintő

A harmadik és negyedik fejezetben található elemzések árnyalt képet mutatnak arról, hogyan teljesítettek az erdélyi megyék az EU-s alapok lehívásakor. A második fejezet bemutatta az elemzés határait, valamint azt, hogy mit remélhetünk ezen adatok vizsgálatakor. Az adatok továbbgondolásához hasznos perspektívát villant fel az alábbi térkép, amelyben az 1. adatbázis alapján az egy főre jutó megyei EU-s támogatásokat ábrázoltuk.

23.1. ábra: A hét operatív programban lehívott egy főre jutó EU-s támogatás összege (2007–2013). *Készítette:* Bartos-Elekes Zsombor, Magyari-Sáska Zsolt

Ennek fényében is érdekes lesz megnézni a 2014 és 2020 közötti időszak eredményeit. A Románia és az EU közötti partnerségi megállapodás szerint az alábbi célokra kap támogatást az ország:

23.27. táblázat: A 2014 és 2020 közötti pénzügyi előírások

Célkitűzés	EUR
A kutatási, technológiai fejlesztés és az innováció konszolidációja	1 066 927 655
Az információs technológiához való hozzáférés, annak használata és minőségének javítása	531 914 894
KKV-k versenyképességének javítása, a mezőgazdasági és halászati ágazatokban	3 116 885 497

Célkitűzés	EUR
Az alacsony szénkibocsátású iparra való átállás támogatása	3 897 186 096
A klímaváltozáshoz való adaptáció	2 014 946 099
Környezetvédelem és az erőforrások hatékony felhasználása	4 971 125 541
A fenntartható szállítás fejlesztése	6 132 463 679
A munkaerőforrás fenntartható foglalkoztatása	2 228 599 960
A társadalmi befogadás elősegítése, a szegénység elleni küzdelem	3 408 091 244
Oktatás, szakképzés, egész életen keresztül való tanulás elősegítése	1 654 073 699
Hatékony közigazgatás és a központi hatóságok készségeinek fejlesztése	797 021 277
Technikai segítségnyújtás	799 962 726

Forrás: **Románia – EU partnerségi megállapodás**

Szakirodalom

Benedek J. – Horváth R. (2008). Chapter 12. Romania. In: Baun, M. – Marek, D. (eds.): *EU Cohesion Policy after Enlargement*. Palgrave Macmillan, New York. (Editor: Dan Marek, Michael Baun, P.) 226–247.

Európai Tanács (2006). *A Tanács 1083/2006/EK rendelete*. https://eur-lex. europa. eu/legal-content/HU/TXT/HTML/?uri=CELEX:32006R1083&from=FR (Utolsó letöltés: 2019. március 20.)

Európai Bizottság (2007). *A Bizottság 2007/191/EK határozata a „konvergencia" célkitűzés keretében történő kötelezettségvállalási előirányzatok tagállamonkénti indikatív felosztásának a 2007-től 2013-ig terjedő időszakra történő rögzítéséről szóló 2006/594/EK határozat Bulgária és Románia tekintetében történő módosításáról*. https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/HTML/?uri=CELEX:32007D0191&from=FR (Utolsó letöltés: 2019. március 20.)

Európai Bizottság (2007a). *A Bizottság 2006/189/EK határozata a strukturális alapokból a „konvergencia" célkitűzés alapján 2007–2013 között nyújtott támogatásra jogosult régiók jegyzékének felállításáról*. https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/HTML/?uri=CELEX:32007D0189&from=FR (Utolsó letöltés: 2019. március 20.)

Európai Bizottság (2007b). *A Bizottság 2007/349/EK, az „európai területi együttműködés" célkitűzés keretében történő kötelezettségvállalási előirányzatok tagállamonkénti indikatív felosztásának a 2007-től 2013-ig terjedő időszakra történő rögzítéséről szóló 2006/609/EK határozat Bulgária és Románia tekintetében történő módosításáról*. https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/HTML/?uri=CELEX:32007D0349&from=FR, (Utolsó letöltés: 2019. március 20.)

Európai Bizottság (2007c), *A Bizottság 2007/190/EK,az Európai Regionális Fejlesztési Alapból az „európai területi együttműködés" célkitűzés határokon átnyúló és transznacionális alkotóeleme alapján a 2007–2013-as időszakra nyújtott támogatásra jogosult régiók és területek jegyzékének felállításáról szóló 2006/769/EK határozat Bulgária és Románia tekintetében történő módosításáról*. https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/HTML/?uri=CELEX:32007D0190&from=FR (Utolsó letöltés: 2019. március 20.)

Government of Romania (2007). *National Strategic Reference Framwork 2007–2013*. Final version 2007. p. 197. http://old.fonduri-ue.ro/baza-de-date-proiecte-contractate (Utolsó letöltés: 2019. március 20.)

Ministerul Adminitrației și Internelor (2012). *Documentul Cadru de Implementare a Programului Operațional Dezvoltarea Capacității Administrative*. Versiunea 5, iunie 2012. (Utolsó letöltés: 2019. március 29.)

Ministerul Dezvoltării Regionale și Administrației Publice (2012). *Finanțare Europeană pentru proiecte de cooperare teritorială*. http://www.mdrap.ro/pachet-informativ-cte (Utolsó letöltés: 2019. március 21.)

Ministerul Dezvoltării Regionale și Administrației Publice (2014). *Documentul Cadru de Implementare POR 2007–2012*. Versiunea 17, iunie 2014. http://www.fonduri-ue.ro/por-2007#documente-relevante (Utolsó letöltés: 2019. április 24.)

Ministerul Dezvoltării Regionale și Turismului – Autoritatea de management pentru programul operațional regional (2012). *Documentul Cadru de Implementare a Programului Operațional Regional 2007–2013*. Versiunea 12, februarie 2012. http://old. fonduri-ue. ro (Utolsó letöltés: 2019. március 11.)

Ministerul Finanțelor Publice (2011). *POS Creșterea Competitivității Economice. Document Cadru de Implementare a Programului Operațional Sectorial Creșterea competitivității economice*. Versiunea ianuarie 2011. http://old. fonduri-ue. ro (Utolsó letöltés: 2019. március 11.)

Ministerul Fondurilor Europene (2013), *Documentul Cadru de Implementare a Programului Operațional de Asistență Tehnică 2007–2013.* (Utolsó letöltés: 2019. április 1.)

Ministerul Fondurilor Europene (2017). *Stadiul absorbției pentru programele operaționale 2007–2013, la data de 31 martie 2017.* http://old. fonduri-ue. ro/baza-de-date-proiecte-contractate (Utolsó letöltés: 2019. március 20.)

Ministerul Mediului și Pădurilor – Autoritateade Management pentru programul operațional Sectorial Mediu, (2012). *Documentul Cadru de Implementare a Programului Operațional Sectorial Mediu 2007–2013.* Versiunea 6, decembrie 2012. http://old. fonduri-ue. ro/documente-programare/documente-cadru-de-implementare/posm (Utolsó letöltés: 2019. március 22.)

Ministerul Muncii, Familiei, Protecției Sociale și Persoanelor Vârstnice (2013). *Documentul Cadru de Implementare a Programului Operațional Sectorial Dezvoltarea Resurselor Umane 2007–2013.* Versiunea 6. http://old. fonduri-ue. ro/documente-programare/documente-cadru-de-implementare/posdru (Utolsó letöltés: 2019. március 19.)

Ministerul Transporturilor – Autoritatea de Management pentru Programul Operațional Sectorial Transport (2014). *Document Cadru de Implementare a programului operațional sectorial transport 2007–2013*. Versiunea 8 aprilie 2014. http://old. fonduri-ue. ro/documente-programare/documente-cadru-de-implementare/post (Utolsó letöltés: 2019. március 28.)

* *Acordul de parteneriat*. http://www. fonduri-ue. ro/acord-parteneriat. (Utolsó letöltés: 2019. április14.)

Adatok: http://www. fonduri-ue. ro/transparenta/date-deschise. (Utolsó letöltés: 2019. április 14.)

Tempo Online. *Baza de date statistice Tempo Online.* Institutul National de Statistică. http://statistici.insse.ro:8077/tempo-online/ (Utolsó letöltés: 2019. május 27.)